SALMEDIN MESIHOVIĆ

SCIPIONOVSKO STOLJEĆE
HRESTOMATIJA IZABRANIH VRELA

Sarajevo, 2023

Salmedin Mesihović

Scipionovsko stoljeće

Hrestomatija izabranih izvora

Izdanje:

Prvo

Izdavač : autor

Sarajevo, 2023

Elektronsko I. izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Scipionovsko stoljeće [Elektronski izvor] : hrestomatija izabranih vrela / Salmedin Mesihović. - 1. elektronsko izd. - El. knjiga. - Sarajevo : autor, 2023

Način pristupa (URL): https://unsa-ba.academia.edu/SalmedinMesihovi%C4%87. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana: 22. 5. 2023. - Životopis: str. 432. - Bibliografija: str. 414-430 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-33-066-8

COBISS.BH-ID 54947078

SALMEDIN MESIHOVIĆ

SCIPIONOVSKO STOLJEĆE

HRESTOMATIJA IZABRANIH VRELA

SARAJEVO, 2023

Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae,

magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia

nisi oratoris immortalitati commendatur?

("A čiji bi glas, osim govornikova, besmrtnosti mogao povjeriti historiju,

koja je svjedok vremena, svjetlost istine, život sjećanja,

učiteljica života, glasnica starine.")

Ciceron, O Govorniku, II, 36

Period od rođenja Publija Kornelija Scipiona, kasnije nazvanog i Afrikanac Stariji 236. god. p. n. e. pa do mučeništva njegovog unuka Tiberija Sempronija Grakha 133. god. p. n. e. predstavlja prelomno razdoblje u povijesnom razvitku rimskog svijeta, pa samim tim i cijelog Euromediteranskog prostora. U ovih nešto više od 100 godina Rimska Republika je prešla put od hegemona Italije do hegemona Euromediterana. Nakon teškog Drugog Punskog rata, koji je obilovao sa toliko iskušenja, Republika je izašla kao neosporno najbitniji vojni i politički čimbenik zemalja Središnjeg mora. Uspijevši vojno poraziti ili nametnuti status protektorata nad helenističkim državama, sa početkom II. st. p. n. e. Republici je i priznat status hegemona i vrhovnog vojno – političkog arbitra od Herkulovih stubova do Levantskih obala i ušća Nila. Taj preobražaj iz regionalnog u hegemona tadašnjeg civiliziranog svijeta na zapadnim stranama Starog svijeta direktno je bio praćen životom i djelovanjem Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg. Nakon što je hegemonija Republike postala očevidna, Scipion Afrikanac Stariji je nastojao da razvoj te hegemonije usmjeri u izgrađivanje nečega što bi se moglo nazvati „Scipionovska vizija vanjske politike", odnosno uspostave funkcionalnog i dugotrajnog sustava civiliziranih država Euromediterana koje se međusobno ne bi više sukobljavale i uništavale sa Republikom kao benevolentnim hegemonom i pravednim arbitrom. Te civilizirane države bi onda mogle da se šire prema područijima van okvira ove Euromediteranske konfederacije, posebno u pravcu „barbarskog svijeta" europske ili afričke unutrašnjosti. Međutim, Scipion Afrikanac Stariji se i u unutrašnjoj i vanjskoj politici suočio sa snažnom konzervativnom frakcijom, koja je na kraju, nakon dosta muke, uspjela da ga eliminira iz aktivnog učešća u politici Republike. Nekoliko decenija nakon smrti Afrikanca Starijeg, nova generacija rimskih političara je odbacila načela „Scipionovske vizije", prihvativši načela vanjske politike poznata kao „*Nova sapientia*" koja su se manifestirala u imperijalizmu bez skrupula, osvajanju teritorija i njihovom iskorištavanju.

I nakon povlačenja Scipiona Afrikanca nastavili su se politički sukobi između liberalnije, filohelenske frakcije i konzervativne, tradicionalističke frakcije. Vodstvo liberalne frakcije je preuzeo Scipion Emilijan, biološki sin Lucija Emilija Paula, brata Emilije Treće (supruge Afrikanca Starijeg) i kojega je kao svoga sina adoptirao sin Afrikanca Starijeg. Pretvaranje Republike u hegemona Euromediterana je kao

posljedicu imalo i nastanak i razvijanje Agrarne krize, koja je u potpunosti poremetila višestoljetnu harmoniju i ravnotežu odnosa između različitih slojeva stanovništva, interesa, odnosa i institucija Republike. Sve veća koncentracija gotovog novca i drugog materijalnog bogatstva u sve manjem krugu ljudi, sve veći uvoz robova, proces latifundizacije, lihvarsko – zelenaški kapital koji je gušio dužnike, nelojalna konkurencija na slobodnom tržištu i sve veća nezaposlenost doveli su do pojave niza neželjenih pojava. U prvom redu naglo su oslabili sitni i srednji posjednici, odnosno seoski plebs koji je do agrarne krize predstavljao najmnogobrojni, najvažniji i najvitalniji sloj stanovništva Republike i Italije. Došlo je do propadanja seoskih gazdinstava i sukladno tome do pauperizacije većeg broja stanovništva. Pojačavala i povećavala se socijalna razdjelnica između sve manjeg broja bogataša i sve brojnije mase siromašnih. To je neminovno počelo voditi rastu lumpenproleterskog gradskog plebsa i naglom smanjivanju demografskog potencijala što se direktno i prvo odrazilo na sposobnost tadašnje vojne sile Republike. Naravno takvo stanje je postalo vidljivo, i počele su se javljati ideje o rješavanju uzroka krize. U prvom redu to je podrazumijevalo novu agrarnu politiku, i preraspodjelu zemljišta u javnom vlasništvu zvanog „*ager publicus*“ čija je uzurpacija od strane bogataša bila i jedan od glavnih pokretaća krize.

Prve namjere reformi su sprijećene snažnom opozicijom od strane onog dijela nobiliteta koji je uživao u povlasticama koje su dobili zahvaljujući agrarnoj krizi. Ali povlaćenje vodstva liberalne frakcije iz nastojanja za reformnim zakonodavstvom dovelo je i to rascjepa unutar ove frakcije. Tako se do 133. god. p. n. e. izdiferencirala nova odlučno reformska frakcija iz već raspadajuće liberalne frakcije. Ta nova frakcija, kasnije poznata kao narodnjaci ili populari, pod vodstvom Tiberija Sempronija Grakha, sina Kornelije Mlađe, kćerke Afrikanca Starijeg je ubjedljivo pobijedila na izborima za plebejske tribune i konzula za 133. god. p. n. e. I započeo je proces reformi koji se odmah suočio sa snažnom opozicijom koja se nije ustručavala ni primjene nasilja. Iako je zakon o agrarnom reformi usvojen, Tiberije je na kraju umoren u pohodu optimata, kako su se počeli nazivati oni koji su se suprotstavljali Tiberiju, a kasnije i njegovom mlađem bratu Gaju koji se isto usudio da nastavi bratovljevu popularsku politiku. Sa 133. god. p. n. e. završava se i razdoblje Srednje Republike i započinje posljednje doba republikanskog sustava →Kasna Republika, u kojoj bjesne i građanski i vanjski, eksterni ratovi.

Osobe i dešavanja iz ovih nešto više od stotinu godina su ostali duboko usjećeni u kolektivnu rimsku svijest, da bi na taj način bili prenešeni do modernih vremena na čije ljude još uvijek ostvaruju snažan utjecaj i daju primjer za njihovo djelovanje. To kolektivno pamćenje je i razumljivo kada se ima u vidu da su Scipion Afrikanac Stariji i njegov unuk Tiberije Grakh bili osobe sa nizom vrlina.

Kada se radi sa na fenomenu scipionovskog stoljeća sa takvim metodološkim pristupom koji se zasniva primarno na fokusiranim radom u direktnom, neposrednom (analitičko – sintetičkom) sučeljavanju sa literarnim vrelima mora se uvijek na umu imati sljedeća činjenica. Od golemoga klasično-civilizacijskog literarnog opusa koji je govorio ili

barem spominjao u bilo kojem kontekstu ovaj period i dešavanja neposredno uzročno-posljedično vezana za njega, na našu veliku žalost, trenutno je dostupan sami manji dio.

Nedostupni su memoari Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg i historijsko djelo njegovog istoimenog sina, koji bi u značajnoj mjeri bolje osvjetlili stanje u političkom životu Republike, Italskog saveza i imperija rimskog naroda u predvečerje agrarne krize i grakhovske revolucije. Posejdonije iz sirijske Apameje (Ποσειδώνιος; 135 – cc 51. god. p. n.e.) je napisao historijsko djelo isto pod nazivom "Historije", koje se nastavlja na Polibijeve "Historije" (znači počinjalo je sa padom Kartagine i Korinta) pa prati dešavanja sve do vremena Sule. Izuzev pojedinih fragmenata dostupnih kod drugih autora, "Historije" od Posejdonija nisu sačuvane, iako su bile dobro poznate u tadašnjem grčko – rimskom svijetu i korištene od drugih pisaca.

Plutarh u svome životopisu Tiberija Grakha spominje i knjižicu koju je napisao Gaj Grakh, ali koja nije sačuvana. Autobiografska djela braće Grakh, koja je vjerojatno napisao Gaj, korištena su i mogla su se naći i dva stoljeća nakon svršetka političke djelatnosti braće. Plinije Stariji je tako vidio neke od tih djela u privatnoj biblioteci potomaka braće Grakh. I mnogobrojni govori braće Grakh ostali su sačuvani samo u fragmentima koji su preneseni preko pisaca koji su živjeli u znatno kasnijim vremenima, najviše kod Plutarha i Apijana. Zbog te činjenice, ti preneseni govori, se ne bi trebali smatrati potpuno autentičnim. Ali osnovna zamisao i ideja, izraženi u govorima koji su poznati, nisu mogli puno odstupati od originala, i samim tim se oni mogu u velikoj mjeri uzeti u obzir u procesu rekonstrukcije života i djela Tiberija i Gaja Grakha. Ovi govori pružaju najbolju sliku političke aktivnosti braće, njihove motive i uzroke grakhovske revolucije, kao i norme i praksu političkog djelovanja koja je važila u tadašnjem Rimu. Majka Kornelija Afrikana Mlađa je sa svojim sinovima Tiberijem i Gajem Grakhom imala obimnu korespondenciju, koja nam nije dostupna. Jedino se u okviru djela Kornelija Nepota, nalaze navodna pisma koja je kao Kornelija napisala Gaju. Međutim, najverojatnije ova pisma nisu stvarno Kornelijino autorstvo, nego su nastala u periodu žestokih stranačkih sukoba između populara i optimata u drugoj fazi Kasne Republike. Moguće je da je stvarni autor tih pisama bio prooptimatski nastrojen i da ih je samo pripisao Korneliju poradi političkih interesa tadašnje vrlo uzburkane političke scene Republike. Gubitak rukopisa i djela same braće Grakh, kao i Kornelijinih pisama predstavlja iznimnu štetu jer bi oni u velikoj mjeri osvijetlili unutrašnja osjećanja braće, njihove želje, privatni život i naravno motive koji su ih naveli da svoj politički angažman usmjere u pravcu zastupanja interesa nižih socijalnih slojeva, kao i odnos majke Kornelije prema političkoj aktivnosti njenih sinova i odgovorili na pitanje da li je veza koja je postojala među njima utjecala na njihov politički angažman, i ako jeste u kojoj mjeri. Te literarne informacije bi bila i svjedočanstvo iz prve ruke o životu Tiberija i njegovog mlađeg brata. Nije dostupno ni djelo Gaja Fanija (konzula za 122. god. p. n. e.) napisano u vidu anala. On je bio i savremenik Tiberija Grakha i zajedno sa njime učestvovao u III. punskom ratu. Gubitak njegovog djela je nenadoknadiv.

Podaci, bilo kakvog karaktera o scipionovskom stoljeću možda su se mogli naći i u nedostupnim historijskim djelima ili memoarima Gneja Gelija (*Cnaeus Gellius*), Publija

Sempronija Aselija (*Publius Sempronius Asellio*), Marka Emilija Skaura (*Marcus Aemilius Scaurus*, konzul za 115. god. p. n. e.), Publija Rutilija Rufa (*Publius Rutilius Rufus,* konzul za 105. god. p. n. e.), Kvinta Katula (*Quintus Lutatius Catulus Caesar*, konzul za 102. god. p. n. e.), Lucija Kornelija Sizene (*Lucius Cornelius Sisenna*; pretor za 78. god. p. n. e.), Gaja Licinija Macera (*Caius Licinius Macer*, umro 66. god. p. n. e., iznimno propopularsko djelo), Valerija Antiasa (*Valerius Antias*, I. st. p. n. e.), Azinija Poliona (*Caius Asinius Pollio* konzul za 40 god. p. n. e.), Aula Kremucija Korda (*Aulus Cremutius Cordus*, umro 25. god. n. e.).

Iz onih literarnih vrela koja su donosila podatke i o Scipionovskom stoljeću, uradili smo izbor onih podataka koji bi možda mogli na najbolji način da ilustriraju povijesni kontekst perioda od 135. do 133. god. p. n. e.

Aristotel

Aristotel (Ἀριστοτέλης, živio 384.– 322. god. p. n. e.) je jedan od največih,najboljih, najpoznatijih i najutjecajnijih i helenskih i svjetskih filozofa; osnivać Peripatetičke filozofske škole. Njegova učenja i pisana djela obuhvataju jedno vrlo svestrano, raznovrsno i golemo polje interesiranja i istraživanja, uključujući metafiziku, logiku, etiku, estetiku, političku teoriju i praksu, retoriku, ekonomiju, fiziku, biologiju, zoologiju, psihologiju, lingvistiku, teatrologiju, pjesništvo, muziku. Aristotel je bio autor enormnog broja pisanih djela, od kojih je za sada dostupna otprilike jedna trećina. Za našu tematiku najvažnija su Aristotelova djela koja se bave političkom teorijom i praksom, u prvom redu "Ustav Atenski" koji je srećom krajem XIX. st. pronađen u Egiptu. Aristotelu i njegovoj školi se pripisuje čak da su uradili historije, opisa i analize političkih konstitucija za čak 170 helenskih polisa, od kojih je eto dostupan za sada samo "Ustav Atenski".

Aristotel, Ustav Atenski, 41: καὶ τοῦτο δοκοῦσι ποιεῖν ὀρθῶς: εὐδιαφθορώτεροι γὰρ ὀλίγοι τῶν πολλῶν εἰσιν καὶ κέρδει καὶ χάρισιν. („Sve je to učinjeno sa pravom naklonošću i novcem lakše je potkupiti nekolicinu (oligarhiju op. S.M.) nego mnoštvo.")

Katon Stariji

Marko Porcije Katon Stariji Cenzor (*Marcus Porcius Cato Maior Censoris* 234. – 149. god. p. n. e.) je bio jedan od najvećih državnika Srednje Republike. Bio je veliki pobornik očuvanja originalne rimske i italske kulture i tradicije. Pripadao je političkoj frakciji koju je predvodio Fabije Maksim Oklijevalo, čije je vodstvo i preuzeo nakon smrti potonjeg. Napisao je na latinskom jeziku historijsko djelo "Postanci" (*Origines*), koje je izlagalo početke i kasniju historiju Rima i drugih važnijih italskih zajednica. Nažalost, ovo vrijedno djelo nije sačuvano, ali su ga koristili drugi rimski historičari i pisci. Katon Stariji je bio i jedan od najvećih rimskih govornika (po Ciceronu napisao je oko 150 govora), a zna se da je napisao i uputstva sinu (*Praecepta ad Filium)* i uputstva za svakodnevni život u stihovima (*Carmen de Monibus*). U cjelini je sačuvana samo njegova rasprava «O poljoprivredi» (*De agricultura*) koja propagira funkcioniranje i

privređivanje na po Katonu Starijem savršenom srednjoposjedničkom imanju. U njoj je obrađen i skoro najmanji detalj rada na jednom takvom gazdinstvu.

Katon Stariji, *de agri cultura,* 2:*Et virum bonum quom laudabant, ita laudabant: bonum agricolam bonumque colonum; amplissime laudari existimabatur qui ita laudabatur.* („Kada su naši preci hvalili dobrog čovjeka, oni su ga hvalili kao dobrog seljaka. Smatralo se da je neko tako pohvaljen dobio najveću pohvalu.")

Katon Stariji, *de agri cultura,* 4:*At ex agricolis et viri fortissimi et milites strenuissimi gignuntur, maximeque pius quaestus stabilissimusque consequitur minimeque invidiosus, minimeque male cogitantes sunt qui in eo studio occupati sunt. Nunc, ut ad rem redeam, quod promisi institutum principium hoc erit.* („Sa druge strane, od zemljoradnika postaju najhrabriji junaci i najpreduzimljiviji vojnici, sama zemljoradnja je najpobožnije i najtrajnije zanimanje, a ljudima koji se njom bave najmanje su svojstvene zle misli, i oni koji se bave tim najmanje su skloni da budu nezadovoljni. I sada, da se vratim na moj predmet, ovo već izrečeno će poslužiti kao uvod u ono što ću preuzeti.")

Katon Stariji, *de agri cultura,* 5, 1–5:*Haec erit vilici officia. Disciplina bona utatur. Feriae serventur. Alieno manum abstineat, sua servet diligenter. Litibus familia supersedeat; siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo vindicet. Familiae male ne sit, ne algeat, ne esuriat; opere bene exerceat, facilius malo et alieno prohibebit. Vilicus si nolet male facere, non faciet. Si passus erit, dominus inpune ne sinat esse. Pro beneficio gratiam referat, ut aliis recte facere libeat. Vilicus ne sit ambulator, sobrius siet semper, ad cenam nequo eat. Familiam exerceat, consideret, quae dominus imperaverit fiant. Ne plus censeat sapere se quam dominum. Amicos domini, eos habeat sibi amicos. Cui iussus siet, auscultet. Rem divinam nisi Conpitalibus in conpito aut in foco ne faciat. Iniussu domini credat nemini: quod dominus crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, vinum, oleum mutuum dederit nemini. Duas aut tres familias habeat, unde utenda roget et quibus det, praeterea nemini. Rationem cum domino crebro putet. Operarium, mercennarium, politorem diutius eundem ne habeat die. Nequid emisse velit insciente domino, neu quid dominum celavisse velit. Parasitum nequem habeat. Haruspicem, augurem, hariolum, Chaldaeum nequem consuluisse velit. Segetem ne defrudet: nam id infelix est. Opus rusticum omne curet uti sciat facere, et id faciat saepe, dum ne lassus fiat; si fecerit, scibit in mente familiae quid sit, et illi animo aequiore facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare et valebit rectius et dormibit libentius. Primus cubitu surgat, postremus cubitum eat. Prius villam videat clausa uti siet, et uti suo quisque loco cubet et uti iumenta pabulum habeant.* („Sljedeće su dužnosti nadzornika. On mora pokazati dobro upravljanje. Mora se pridržavati prazničnih dana. On se mora uzdržavati tuđih dobara i vrijedno čuvati sopstvena. On mora rješavati razmirice među robovima, i ako neko učini prijestup on ga mora kazniti sukladno krivici. On se mora starati da je služinčad dobro snabdjevena, i da oni ne pate od hladnoće ili gladi. Neka ih /robove op. S.M./ drži zaposlenima, tako će ih lakše držati van prijestupa i spletkarenja. Ako se nadzornik postavi protiv prijestupa, oni ih neće činiti, ali ako ih dozvoli, gospodar ga ne smije pustiti nekažnjenog. On mora izraziti svoju zahvalnost za dobar rad, tako da ostali budu zadovoljni da dobro rade. Nadzornik ne smije biti danguba, mora uvijek biti trijezan, i ne smije izlaziti na večere. On ne smije pretpostavljati da zna više nego gospodar. On mora gospodareve prijatelje smatrati sopstvenim prijateljima. On mora obraćati pažnju svakome kome je on obavezan da sluša. On ne smije izvoditi religijske obrede, izuzev prilikom *Compitalia*na raskršćima ili pred ognjištem. On nikome ne smije davati kredite bez zapovijedi gospodara, i mora prikupiti zajmove koje je učinio gospodar. Ne smije posuditi nikome sjemena, krmog bilja, pira, vina ili ulja. On mora imati dva ili tri domaćinstva, ne više, od kojih on posuđuje i kojima posuđuje. On mora često sređivati račune sa gospodarem. On ne smije zapošljavati radnika, slugu ili čuvara /misli se na slobodnjake op. S.M./ duže od dana. Ne smije kupovati bez znanja gospodara, niti zadržavati ništa skriveno od učitelja. On ne mora imati vješalicu. On ne smije imati prišipetlju. On ne smije konsultirati vračare, proroke, proricatelja ili astrologe. On ne smije ograničiti sjeme za sjetvu, jer to donosi lošu sreću. Mora se uvjeriti da zna kako obavljati sve poslove na imanju, i da ih, zapravo, često izvodi, ali ne do te mjere da se iscrpi. Tako čineći, on će saznati šta je u umovina služinčadi, i oni će svoj posao raditi sa više zadovoljstva. Također, on će biti izložen gnjavaži, biti će boljega zdravlja i uživati će više sna. On mora prvi ustati iz kreveta, i posljednji da ide u krevet. Prije

toga, on se mora postarati da je farma zatvorena, da svi spavaju na odgovarajućem mjestu, i da zalihe imaju krmnog bilja.")

Katon Stariji, *de agri cultura,* 10, 1:*Quo modo oletum agri iugera CCXL instruere oporteat. Vilicum, vilicam, operarios quinque, bubulcos III, asinarium I, subulcum I, opilionem I, summa homines XIII* („Ovo je odgovarajuća oprema za polje maslina od 240 jugera: nadzornik, domaćica, 5 radnika, 3 vozača, 1 zadužen za mule, 1 svinjar, 1 pastir. Ukupno 13 osoba.")

Katon Stariji, *de agri cultura,*11, 1:*Quo modo vineae iugera C instruere oporteat. Vilicum, vilicam, operarios X, bubulcum I, asinarium I, salictarium I, subulcum I, summa homines XVI* („Ovo je odgovarajuća oprema za vinograd od 100 jugera: nadzornik, domaćica, 10 radnika, 1 vozač, 1 zadužen za mule, 1 za rad na vrbama, 1 svinjar. Ukupno 16 osoba.")

Katon Stariji, *de agri cultura,*56–59:*Familiae cibaria. Qui opus facient per hiemem tritici modios IIII, per aestatem modios IIII S, vilico, vilicae, epistatae, opilioni modios III, conpeditis per hiemem panis P. IIII, ubi vineam fodere coeperint, panis P. V, usque adeo dum ficos esse coeperint, deinde ad P. IIII redito. Vinum familiae. Ubi vindemia facta erit, loram bibant menses tres; mense quarto heminas in dies, id est in mense congios II S: mense quinto, sexto, septimo, octavo in dies sextarios, id est in mense congios quinque; nono, decimo, undecimo, duodecimo in dies heminas ternas, id est in mense amphoram; hoc amplius Saturnalibus et Conpitalibus in singulos homines congios III S summa vini in homines singulos inter annum Q. VII. Conpeditis, uti quidquid operis facient, pro portione addito; eos non est nimium in annos singulos vini Q. X ebibere. Pulmentarium familiae. Oleae caducae quam plurimum condito. Postea oleas tempestivas, unde minimum olei fieri poterit, eas condito, parcito, uti quam diutissime durent. Ubi oleae comesae erunt, hallecem et acetum dato. Oleum dato in menses uni cuique S. I. Salis uni cuique in anno modium satis est. Vestimenta familiae. Tunicam P. III S, saga alternis annis. Quotiens cuique tunicam aut sagum dabis, prius veterem accipito, unde centones fiant. Sculponias bonas alternis annis dare oportet.* („Obroci za služinčad. 4 modija brašna zimi, a ljeti 4 ½ za poljske radnike. Nadzornik, domaćica, nadglednik i pastir trebali bi dobiti tri. Oni /koji su u op. S.mM./ u lancima /poglavito buntovni robovi op. S.M./ trebali bi imati obrok od 4 funte hljeba preko zime, da bi se povećao na 5 kada oni počnu raditi u vinogradima, da bi se ponovo povratio na 4 kada smokve sazriju. Obroci vina za služinčad. U toku tri mjeseca koja slijede berbu neka piju vino napravljeno od ljuski grožđa.[1] Četvrtoga mjeseca izdati heminu dnevno, što je je 2 ½ kongija mjesečno. Petoga, šestoga, sedmoga i osmoga mjeseca /davati op. S.M./ sekstarij dnevno, što je 5 kongija mjesečno. Devetoga, desetoga, jedanaestog i dvanaestog mjeseca 3 hemine dnevno, što je amfora po mjesecu. Uz to, izdaje se 3 ½ kongija po osobi za Saturnalije[2] i Kompitalije[3]. Ukupno vina po svakoj osobi godišnje 7 kvadrantala, i dodatnu količinu za one u okovane u lancima u skladu sa njihovim radom. Deset kvadrantala vina po osobi nije prekomjerno godišnje sljedovanje. Začini za služinčad.Skupite sve opale masline koje možete, i kasnije zrele masline koje će dati veoma malo ulja. Izdajite ih /robovima – služinčadi op. S. M./ štedljivo i učinite da traju što je moguće duže. Kada se potroše, dajite riblji sos i vinski ocat, i pintu[4] ulja mjesečno po osobi. Modij soli godišnje po osobi je dovoljno. Sljedovanje odjeće za služinčad. Tunika 3 ½ stopa[5] duga i pokrivač svake druge godine. Kada izdajete tuniku ili pokrivač, prvo uzmite one stare inapravite krpe od toga. Par jakih drvenih cipela trebao bi se izdati svake druge godine.")

Katon Stariji, *de agri cultura,* 104:*Vinum familiae per hiemem qui utatur. Musti Q. X in dolium indito, aceti acris Q. II eodem infundito, sapae Q. II, aquae dulcis Q. L. Haec rude misceto ter in die dies*

[1]Vino slabijeg kvaliteta zvano *lora*, jer je najbolji dio za vino ili sok već izvučen iz bobica grožđa. Postupak njegove izrade je opisao Varon u svome djelu o poljoprivredi (I, 53, 3), kada navodi i da se ovo piće (umjesto standardnog vina) daje radnicima – robovima na latifundiji u toku zime.

[2]17. XII → *Saturnalia* u čast boga Saturna.

[3]2. I. → *Compitalia.*

[4]Pint ili pinta je mjera koja se i danas koristi u britanskom imperijalnom sustavu i USA, i tradicionalno iznosi 1/8 galona. Britanska pinta (oko 568 mL) je za oko 20 % veća od američke (473 mL).

[5]1 stopa (*pes*) iznosi cc 296 mm.

quinque continuos. Eo addito aquae marinae veteris sextarios LXIIII et operculum in dolium inponito et oblinito post dies X. Hoc vinum durabit tibi usque ad soltitium. Siquid superfuerit post solstitium, acetum acerrimum et pulcherrimum erit. („Vino za služinčad u toku zime. Sipajte u krčag 10 kvadrantala nefermentiranog soka od grožđa, 2 kvadrantala oštrog vinskog octa, 2 kvadrantala kuhanog grožđanog soka, 50 kvadrantala svježe vode. Miješajte štapom tri puta dnevno u toku pet uzastopnih dana. Zatim dodajte 64 sekstarija stare morske vode, pokrijte krčag i zapečatite ga 10 dana kasnije. Ovo vino će vam trajati do ljetnog solsticija. Sve što ostane nakon solsticija, biti će veoma oštar i odličan vinski ocat.")

Katon Stariji, fr. 167 *Origines*, kod Aula Gelija, VI, 3, 37; 39–40:*Deinde paulo infra dicit: "Quid nunc? ecqua tandem lex est tam acerba, quae dicat "si quis illud facere voluerit, mille minus dimidium familiae multa esto; si quis plus quingenta iugera habere voluerit, tanta poena esto; si quis maiorem pecuum numerum habere voluerit, tantum damnas esto?" Atque nos omnia plura habere volumus, et id nobis impune est."....His argumentis Tiro Tullius M. Catonem contendere et conficere dicit Rhodiensibus quoque impune esse debere, quod hostes quidem esse populi Romani voluissent, ut qui maxime non fuissent.Dissimulari autem non posse ait, quin paria et consimilia non sint plus quingenta iugera habere velle, quod plebiscito Stolonis prohibitum fuit, et bellum iniustum atque impium populo Romano facere velle, neque item infitiari posse, quin alia causa in praemio sit, alia in poenis.* (Zatim, nešto dalje on /Katon Stariji op. S. M./ kaže: „Što? Ima li neki zakon tako strog da osigura da ako neko želi nešto da uradi tako i tako, da bude kažnjen sa 1000 sestercija, pod pretpostavkom da bude manje nego polovina njegove imovine. Ako neko želi da ima više nego 500 jugera, neka kazna bude tolika. Ako neko želi da ima više stoke, neka bude kažnjen tako. Ustvari, mi svi želimo da imamo više, i mi to radimo nekažnjeno…39: Sa takvim argumentima Tulije Tiro[6] kaže da je Marko Katon nastojao da pokaže da Rođani također ne bi trebalo da budu kažnjeni, zato, iako su oni željeli da budu neprijatelji rimskoga naroda, oni to stvarno nisu bili. Nadalje, on kaže da se ne može osporiti da je želja da se ima više od 500 jugera, koja je bila zabranjena sa zakonima Stola, nije u potpunosti ista stvar kao želja da se učini nepravedni rat sa rimskim narodom. Također, ne može se osporiti da nagrade i kazne pripadaju različitim kategorijama.")

Katon Stariji, Govor: "O podjeli plijena među vojnicima" fragment kod Aula Gelija, XI, 18, 18:*Fures inquit privatorum furtorum in nervo atque in compedibus aetatem agunt, fures publici in auro Itque in purpura.*(„Oni koji građanina pokradu završe svoj život u okovima, a oni koji orobe državu umru u zlatu i purpuru.")

Polibije

Najbitniji i najsadržajniji izvor za izučavanje sva tri punska rata i općenito one faze Srednje Republike kada se ona transfomirala sa pozicije lokalnog hegemona na poziciju globalnog, euromediteranskog hegemona, su "Historije" od Polibija, napisane na grčkom jeziku. Polibije (Πολύβιος; živio cc 200. – cc 118. god. p. n. e.), rodom iz Megalopolisa (*Megalopolis*/Μεγαλόπολις) iz peloponeske pokrajine Arkadije, je bio veliki helenski historičar rimskog svijeta i Mediterana.[7] Megalopolis je bio aktivni član Ahajskog saveza, pa je i Polibije obnašao visoke političke dužnosti u Savezu. Nakon III. makedonskog rata, i Polibije se našao među skoro 1000 uglednih Ahajaca koji su kao taoci bili poslani u Italiju. U Rimu je Polibije ušao u krugove rimskog nobiliteta i postao je osobni prijatelj Publija Kornelija Scipiona Emilijana, a zajedno sa njim je prisustvovao i opsadi i konačnom osvajanju Kartagine 146. god. p. n. e. Ahajskim

[6]*Marcus Tullius Tiro* (umro 4. god. pr. n. e.) bio je Ciceronov oslobođenik i tajnik. O njemu v. Smith W., 1849: III, 1152–1153. PWRE, 1948, VII A. 2, *col.* 1319–1325.

[7] O njemu v. Smith W., 1849:III, 443 – 449; PWRE, 1952, XXI. 2, *col.* 1440 – 1578.

taocima je 150. god. p. n. e. dozvoljen povratak u domovinu, ali Polibije se i nakon toga često vraćao u Rim i obilazio je mediteranski svijet. Uspio je i da, nakon razaranja Korinta 146. god. p. n. e., izdejstvuje kod Rimljana neke povlastice za svoje sunarodnike, zbog čega su ga slavili u mnogim grčkim gradovima. Umro je oko 120. – 118. god. p. n. e.

Polibijeve "Historije" obuhvaćale su razdoblje od 264. do 146. g. p. n. e. i bile su prvo opće historiografsko djelo koje je obuhvatilo čitav tadašnji antički svijet oko Sredozemnog mora. Ovo djelo je zato tematski određeno kao opća historija zemalja Mediterana u vremenu kada je Republika od jedne italske, kontinetalne državne zajednice postala neprikosnoveni hegemon na obalama Sredozemnog mora. Glavna tema Polibijevog rada bila je činjenica kako i zašto su se „rasuti" pravci posebnih povijesnih razvitaka na kraju svi sastali, zahvaljujući uspostavi prevlasti Rimske Republike, u okvirima jedinstvenog povijesnog procesa koji „kao da postaje organska cjelina", a „događaji u Italiji i Libiji se povezuju sa onima u Aziji i Heladi i svi teže jednom cilju." Na osnovi navedene postavke, Polibije iznosi tezu po kojoj počevši od određenog vremena, historijska dešavanja u Italiji, sjevernoj Africi se ispreplići sa onima u helenističkom svijetu i da sva ona teže jednom kraju. Pod tim krajem Polibije podrazumijeva potpadanje svih naroda bazena Sredozemnog mora pod vlast Republike. I osnovna vodilja Polibijevog djela je prikaz dešavanja koja su dovela do toga da Rim zagospodari mediteranskim svijetom. Tako da Polibije ne govori samo o rimskoj historiji, niti samo o punskim ratovima, nego pokriva i dešavanja u grčkom i helenističkom svijetu u istom periodu. Polibije je htio pokazati da su uspjesi Rimljana neizbježni i ujedno blagotvorni za druge narode. U središtu Polibijeve pozornosti nalazi se politička historija (pitanja socijalnog i gospodarskog života dodiruje on samo uzgred). Veliki značaj pridaje on političkom uređenju raznih zemalja, što je i razumljivo ako se ima u vidu njegova državnička i politička karijera. Polibije je i koristeći svoje analitičke sposobnosti, pokušavao i to dosta uspješno da prezentira i uzroke i posljedice rasta rimske moći. Pa je tako i dao teorijsku osnovu za tezu o rimskoj historijskoj misiji i sudbini koja kao osnovni cilj ima ujedinjavanje tada poznatog svijeta. Po njemu je sudbina to predoredila Rimu i njegovoj Republici, čemu se kao neumitnoj činjenici trebaju pokoriti ili prilagoditi i ostali narodi i države.

Njegova analiza rimskog političkog sustava i danas se smatra jednom od najboljih procjena koji su to uzroci doveli do toga da Rim zagospodari mediteranskim svijetom i postane baštinik i Aleksandrovog carstva. Polibije je primijetio da je upravo ravnoteža, međusobna harmonija i kombinacija moći i odnosa rimskih staleža, klasa, društvenih interesa, političkih institucija i tri osnovne antičke ideološke misli (monarhije, oligarhije i demokratije) uzrok rimske stabilnosti i moći. Po njemu su u rimskom sustavu bili spojeni i demokratski i oligarhijski i monarhijski oblici, i to preko čitave mreže rimskih političkih institucija, zakona i običaja.

Polibije je temi svojih „Historija" pristupio studiozno i pokušavao je proniknuti i u procese, a nije samo navodio i dešavanja. Pa je u skladu sa tim dao i teorijsku postavku za historijske procese i to u vidu tzv. organskog razvitka društva po kome se politička ideološka uređenja rađaju, mijenjaju i polako umiru, kako bi bili smjenjeni novim

ideologija i uređenjima. A to je po njemu posljedica i spoljašnjih utjecaja i unutarnje dekadencije. Polibije teži i da historijska zbivanja promatra u njihovoj cjelini, ujedno tražeći i njihove uzroke i objašnjavajući posljedice, i da tako da jednu sliku uzajamne povezanosti. Time je on otkrio i jednu od najvažnijih historijskih zakonitosti➔uzročno-posljedičnu vezu.

Polibije se kritički odnosi prema raznolikim izvorima, nastojeći svoje izlaganje obrazložiti podacima iz dokumenata. Najveći značaj pridavao je Polibije vlastitom iskustvu, ističući da se pred historičara moraju postavljati veliki zahtjevi: on mora poznavati ljude, predmet o kome piše, biti iskusan u vojnim i političkim stvarima, posjećivati razne zemlje. Uz izvjesne ograde priznavao je Polibije ulogu Sudbine (Tihe), ali je smatrao da historičar mora nalaziti prave uzroke pojavama, a ne objašnjavati ih voljom bogova. Veliki značaj pridavao je Polibije i ulozi ličnosti u povijesti. Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji, Hanibal, Flaminin, Persej, Scipion Emilijan određivali su, po njegovom mišljenju, tijek političkih događaja. Po Polibiju, kada su Rimljani zauzimali Sirakuzu, oni su računali da će brzo osvojiti grad, jer su imali mnogo radnih ruku, ali su zanemarili izumitelja Arhimeda i njegov um. Na historijski razvitak naroda i njegov način života utječu, po Polibiju, i prirodni uvjeti.

Iako se pokušava držati nepristrasno, ipak se na momente u njegovom djelu osjećaju i prorimska i protudemokratska stajališta npr. u opisima pada Kartagine i konačnom porazu Ahajskog saveza 146. god. p. n. e. Polibije ne krije svoja oligarhijska uvjerenja. Ona osobito jasno dolaze do izražaja kod ocjenjivanja demokratije, koja, po njegovom mišljenju, može prelaziti u anarhiju i tiraniju bez zakona. Po Polibijevom mišljenju historiografija služi praktičnim ciljevima. Ona mora učiti ljude, obogaćivati njihovo iskustvo, pomagati da na osnovu iskustva iz prošlosti predviđaju budućnost. Polibije je prvi uveo pojam "pragmatična historija", ističući time da on izlaže "djela" (na grčkom práxeis) naroda i monarha, namjenjujući svoje knjige državnicima. Polibije događaje izlaže kronološkim redom, ali, pošto tretira povijest raznih zemalja i oblasti, on se ponekad morao vraćati na ovaj ili onaj polazni datum. Polibijevo izlaganje nije oslobođeno retoričkih ukrasa, ali je on kritizirao one historičare koji teže jedino zanimljivom izlaganju. Jednu od karakterističnih osobina antičke historiografije predstavlja slobodno sastavljanje govora pojedinih historijskih ličnosti. Takvog sastavljanja govora ima i kod Polibija, ali je on tu metodu zloupotrebljavao manje nego drugi antički historičari.

Iako je u svoje prve dvije knjige „Historija“ dao pregled i ranijih dešavanja (uključujući i I. punski rat), sam Polibije kaže da osnovna radnja njegovih „Historija“ započinje sa 140. Olimpijadom (220. – 216. god. p. n. e.). Njegov prvobitni plan bio da opiše period u naredne 53 godine odnosno do uništenja Makedonskog kraljevstva, ali je to produžio do rimsko - italskog zauzimanja Korinta i Kartagine 146. god. p. n. e. Nažalost, od 40 knjiga Polibijevog djela „Historije“ sačuvano je u cjelosti samo prvih pet knjiga (koje opisuju dešavanja do ljeta 216. god. p. n. e.), dok je ostali tekst poznat preko ekscerpta, fragmenata, izvadaka. Neke knjige su u potpunosti izgubljene. Najviše fragmenata je sačuvano iz knjiga VI – XVIII, a zbirka koja ih sadrži poznata je kao *Excerpta antiqua* (nastala u XI. ili XII. st.). Brojni fragmenti i izvodi su sačuvani i u zbirkama ekscerpta

iz historijskih djela koja su tada postojala u Konstantinpolisu, a čiju je izradu naredio romejski vasilevs Konstantin VII. Porfirogenit (Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος; 2. IX. 905. – 9. XI. 959. god.). Pojedine odlomke i citate iz Polibijevih „Historija" nalazimo i u čitavom nizu drugih djela nastalih u antičkom periodu, koji su ga koristili kao autoritet i izvor u većoj ili manjoj mjeri.

Polibijevo djelo je ostavilo enormno nasljeđe i značenje po razvoj ljudske civilizacije. Već u antici je on bio nezaobilazan za bilo kojeg humanističkog učenjaka i javnog radnika i često je citiran i parafraziran. To se nastavilo i u srednjem vijeku, posebice na grčko – vizantijskom istoku, gdje su pravljeni sažetci Polibijevog djela. Na latinskom zapadu, znatnu popularnost stiće i šire sa renesansom, uključujući i prijevode na tadašnje govorne jezike. Njime se inspiriraju mnogi politički i društveni teoretičari, kao i vojni stratezi i taktičari. Mnogi novovjekovni zagovaratelji republikanskog državnog uređenja i konstitucionalne trodiobe vlasti su se nadahnjivali sa Polibijevim tekstom. I danas za sve oni koji žele da se bave politikom, javnim radom ili vojništvom Polibijevo djelo predstavlju temelj bez kojeg se ne može.

Polibije, I, 1: τίς γὰρ οὕτως ὑπάρχει φαῦλος ἢ ῥᾴθυμος ἀνθρώπων ὃς οὐκ ἂν βούλοιτο γνῶναι πῶς καὶ τίνι γένει πολιτείας ἐπικρατηθέντα σχεδὸν ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην οὐχ ὅλοις πεντήκοντα καὶ τρισὶν ἔτεσιν ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἔπεσε τὴν Ῥωμαίων, ὃ πρότερον οὐχ εὑρίσκεται γεγονός, τίς δὲ πάλιν οὕτως ἐκπαθὴς πρός τι τῶν ἄλλων θεαμάτων ἢ μαθημάτων ὃς προυργιαίτερον ἄν τι ποιήσαιτο τῆσδε τῆς ἐμπειρίας; ("Ko bi, naime, bio tako lakouman ili nemaran da ne poželi da sazna kako i zaslugom kojeg uređenja je skoro čitav svijet bio nadvladan i za manje od pedeset tri potpao pod jedinstvenu vlast Rimljana, šo nikada ranije nije zabilježeno? Ko je toliko obuzet nekim drugim predmetom promatranja ili nekom drugom naukom da bi ih smatrao potrebnijim od ovog iskustva i spoznaje.")

Polibije, II, 8 : εἶπεν γὰρ ὅτι Ῥωμαίοις μέν, ὦ Τεύτα, κάλλιστον ἔθος ἐστὶ τὰ κατ᾽ ἰδίαν ἀδικήματα κοινῇ μεταπορεύεσθαι καὶ βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις: πειρασόμεθα δὴ θεοῦ βουλομένου σφόδρα καὶ ταχέως ἀναγκάσαι σε τὰ βασιλικὰ νόμιμα διορθώσασθαι πρὸς Ἰλλυριούς. („Teuta, Rimljani imaju odličan običaj da država kažnjava privatna zlodjela i pomaže oštećenima. Pokušačemo i mi, s božjom voljom, da te veoma brzo primoramo da izmjeniš zakonska prava kraljeva prema Ilirima.").

Polibije, II, 23:οἱ δὲ Γαισάται Γαλάται συστησάμενοι δύναμιν πολυτελῆ καὶ βαρεῖαν ἧκον ὑπεράραντες τὰς Ἄλπεις εἰς τὸν Πάδον ποταμὸν ἔτει μετὰ τὴν τῆς χώρας διάδοσιν ὀγδόῳ. τὸ μὲν οὖν τῶν Ἰνσόμβρων καὶ Βοίων γένος ἔμεινε γενναίως ἐν ταῖς ἐξ ἀρχῆς ἐπιβολαῖς, οἱ δ᾽ Οὐένετοι καὶ Γονομάνοι, διαπρεσβευσαμένων Ῥωμαίων, τούτοις εἵλοντο συμμαχεῖν. διὸ καὶ μέρος τι τῆς δυνάμεως καταλιπεῖν ἠναγκάσθησαν οἱ βασιλεῖς τῶν Κελτῶν φυλακῆς χάριν τῆς χώρας πρὸς τὸν ἀπὸ τούτων φόβον. αὐτοὶ δ᾽ ἐξάραντες παντὶ τῷ στρατεύματι κατατεθαρρηκότως ὥρμησαν, ποιούμενοι τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ Τυρρηνίας, ἔχοντες πεζοὺς μὲν εἰς πεντακισμυρίους, ἱππεῖς δὲ καὶ συνωρίδας εἰς δισμυρίους. Ῥωμαῖοι δ᾽ ὡς θᾶττον ἤκουσαν τοὺς Κελτοὺς ὑπερβεβληκέναι τὰς Ἄλπεις, Λεύκιον μὲν Αἰμίλιον ὕπατον μετὰ δυνάμεως ἐξαπέστειλαν ὡς ἐπ᾽ Ἀριμίνου, τηρήσοντα ταύτῃ τῶν ἐναντίων τὴν ἔφοδον, ἕνα δὲ τῶν ἑξαπελέκεων εἰς Τυρρηνίαν. ὁ μὲν γὰρ ἕτερος τῶν ὑπάτων Γάιος Ἀτίλιος προεξεληλυθὼς ἔτυχεν εἰς Σαρδόνα μετὰ τῶν στρατοπέδων, οἱ δ᾽ ἐν τῇ Ῥώμῃ πάντες περιδεεῖς ἦσαν, μέγαν καὶ φοβερὸν αὐτοῖς ὑπολαμβάνοντες ἐπιφέρεσθαι κίνδυνον. ἔπασχον δὲ τοῦτ᾽ εἰκότως, ἔτι περὶ Γαλατῶν ἐγκαθημένου ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν τοῦ παλαιοῦ φόβου. διὸ καὶ πρὸς ταύτην ἀναφέροντες τὴν ἔννοιαν τὰ μὲν συνήθροιζον, τὰ δὲ κατέγραφον στρατόπεδα, τοῖς δ᾽ ἑτοίμοις εἶναι παρήγγελλον τῶν συμμάχων. καθόλου δὲ τοῖς ὑποτεταγμένοις ἀναφέρειν ἐπέταξαν ἀπογραφὰς τῶν ἐν ταῖς ἡλικίαις, σπουδάζοντες εἰδέναι τὸ σύμπαν πλῆθος τῆς ὑπαρχούσης αὐτοῖς δυνάμεως. σίτου δὲ καὶ βελῶν καὶ τῆς ἄλλης ἐπιτηδειότητος πρὸς πόλεμον τηλικαύτην ἐποιήσαντο κατασκευὴν ἡλίκην οὐδείς πω μνημονεύει πρότερον. συνηργεῖτο δ᾽ αὐτοῖς πάντα καὶ πανταχόθεν ἑτοίμως. καταπεπληγμένοι γὰρ οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντες τὴν τῶν Γαλατῶν

ἔφοδον οὐκέτι Ῥωμαίοις ἡγοῦντο συμμαχεῖν οὐδὲ περὶ τῆς τούτων ἡγεμονίας γίνεσθαι τὸν πόλεμον, ἀλλὰ περὶ σφῶν ἐνόμιζον ἕκαστοι καὶ τῆς ἰδίας πόλεως καὶ χώρας ἐπιφέρεσθαι τὸν κίνδυνον. διόπερ ἑτοίμως τοῖς παραγγελλομένοις ὑπήκουον. (“Gesati /Gali iz Transalpinske Galije op. S.M. koje su pozvali galski narodi Boji i Insubri da im pomognu u ratu protiv Rimljana i drugih Italika op. S.M./ su sakupili dobro naoružanu i jaku vojsku i prešavši Alpe došli su /rijeke op. S.M./ Rodana /Rone op. S.M./ osme godine nakon podjele Picentinske teritorije kolonistima. Insubri i Boji su lojalno ostajali uz prvobitni plan, ali su zato Veneti /koji nisu bili Gali op. S.M./ i Cenomani, primivši poslanstvo od Rimljana, odlučili da pređu na rimsku stranu. Stoga su keltski kraljevi bili prinuđeni da jedan dio trupa ostave radi odbrane zemlje od pomenutih naroda. Izašli su sa čitavom vojskom, vodeći oko 50 000 pješadinaca i 20 000 konjanika i dvokolica. Krenuvši hrabro naprijed, uputili su se ka Etruriji. Čim su čuli da su Kelti prešli Alpe, Rimljani su konzula Lucija Emilija[8] uputili sa vojskom u Ariminium[9] da tamo sačeka neprijateljski napad, a jednoga od pretora u Etruriju. Naime, drugi konzul, Gaj Atilije[10], još ranije je sa legijama otišao na Sardiniju. U Rimu su svi bili u velikom strahu i očekivali su veliku i užasnu opasnost. To je bilo sasvim prirodno jer je u njihovim dušama još vladao stari strah od Gala. Imajući na umu samo ovo očekivanje, jedne legije su sakupljali, druge regrutirali, saveznicima javljali da budu spremni. Svim saveznicima zajedno naredili su da im ispostave spiskove muškaraca sposobnih za vojnu službu. Željeli su da znaju koliki je ukupan broj snaga sa kojima raspolažu. Žito, oružje i ostale ratne potrebe sakupili su u količinama koje ranije nikada nisu bile zabilježene. Sa svih strana svi su im spremno pomagali. Zaplašeni upadom Gala, stanovnici Italije nisu više mislili da su samo saveznici Rimljana, niti da će se rat voditi samo za rimsku prevlast, već je svako smatrao da opasnost prijeti i njegovom gradu i zemlji. Zato su spremno izvršavali rimska naređenja. ”)

Polibije, II, 24:ἵνα δὲ συμφανὲς ἐπ᾽ αὐτῶν γένηται τῶν ἔργων ἡλίκοις Ἀννίβας ἐτόλμησε πράγμασιν ἐπιθέσθαι [μετὰ δὲ ταῦτα] καὶ πρὸς ἡλίκην δυναστείαν παραβόλως ἀντοφθαλμήσας ἐπὶ τοσοῦτο καθίκετο τῆς προθέσεως ὥστε τοῖς μεγίστοις συμπτώμασι περιβάλλειν Ῥωμαίους, ῥητέον ἂν εἴη τὴν παρασκευὴν καὶ τὸ πλῆθος τῆς ὑπαρχούσης αὐτοῖς τότε δυνάμεως.μετὰ μὲν δὴ τῶν ὑπάτων ἐξεληλύθει τέτταρα στρατόπεδα Ῥωμαϊκά, πεντάκις μὲν χιλίους καὶ διακοσίους πεζούς, ἱππεῖς δὲ τριακοσίους ἔχον ἕκαστον. σύμμαχοι δὲ μεθ᾽ ἑκατέρων ἦσαν οἱ συνάμφω πεζοὶ μὲν τρισμύριοι, δισχίλιοι δ᾽ ἱππεῖς. τῶν δ᾽ ἐκ τοῦ καιροῦ προσβοηθησάντων εἰς τὴν Ῥώμην Σαβίνων καὶ Τυρρηνῶν ἱππεῖς μὲν ἦσαν εἰς τετρακισχιλίους, πεζοὶ δὲ πλείους τῶν πεντακισμυρίων. τούτους μὲν ἀθροίσαντες ὡς ἐπὶ Τυρρηνίας προεκάθισαν, ἑξαπέλεκυν αὐτοῖς ἡγεμόνα συστήσαντες. οἱ δὲ τὸν Ἀπεννῖνον κατοικοῦντες Ὄμβροι καὶ Σαρσινάτοι συνήχθησαν εἰς δισμυρίους, μετὰ δὲ τούτων Οὐένετοι καὶ Γονομάνοι δισμύριοι. τούτους δ᾽ ἔταξαν ἐπὶ τῶν ὅρων τῆς Γαλατίας, ἵν᾽ ἐμβαλόντες εἰς τὴν τῶν Βοίων χώραν ἀντιπερισπῶσι τοὺς ἐξεληλυθότας. τὰ μὲν οὖν προκαθήμενα στρατόπεδα τῆς χώρας ταῦτ᾽ ἦν. ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ διέτριβον ἡτοιμασμένοι χάριν τῶν συμβαινόντων ἐν τοῖς πολέμοις, ἐφεδρείας ἔχοντες τάξιν, Ῥωμαίων μὲν αὐτῶν πεζοὶ δισμύριοι, μετὰ δὲ τούτων ἱππεῖς χίλιοι καὶ πεντακόσιοι, τῶν δὲ συμμάχων πεζοὶ μὲν τρισμύριοι, δισχίλιοι δ᾽ ἱππεῖς. καταγραφαὶ δ᾽ ἀνηνέχθησαν Λατίνων μὲν ὀκτακισμύριοι πεζοί, πεντακισχίλιοι δ᾽ ἱππεῖς, Σαυνιτῶν δὲ πεζοὶ μὲν ἑπτακισμύριοι, μετὰ δὲ τούτων ἱππεῖς ἑπτακισχίλιοι, καὶ μὴν Ἰαπύγων καὶ Μεσσαπίων συνάμφω πεζῶν μὲν πέντε μυριάδες, ἱππεῖς δὲ μύριοι σὺν ἑξακισχιλίοις,Λευκανῶν δὲ πεζοὶ μὲν τρισμύριοι, τρισχίλιοι δ᾽ ἱππεῖς, Μαρσῶν δὲ καὶ Μαρρουκίνων καὶ Φερεντάνων, ἔτι δ᾽ Οὐεστίνων πεζοὶ μὲν δισμύριοι, τετρακισχίλιοι δ᾽ ἱππεῖς. ἔτι γε μὴν καὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ Τάραντι στρατόπεδα δύο παρεφήδρευεν, ὧν ἑκάτερον ἦν ἀνὰ τετρακισχιλίους καὶ διακοσίους πεζούς, ἱππεῖς δὲ διακοσίους. Ῥωμαίων δὲ καὶ Καμπανῶν ἡ πληθὺς πεζῶν μὲν εἰς εἴκοσι καὶ πέντε κατελέχθησαν μυριάδες, ἱππέων δ᾽ ἐπὶ ταῖς δύο μυριάσιν ἐπῆσαν ἔτι τρεῖς χιλιάδες. ὥστ᾽ εἶναι τὸ [κεφάλαιον τῶν μὲν προκαθημένων τῆς Ῥώμης δυνάμεων πεζοὶ μὲν ὑπὲρ πεντεκαίδεκα μυριάδες, ἱππεῖς δὲ πρὸς ἑξακισχιλίους, τὸ δὲ] σύμπαν πλῆθος τῶν δυναμένων ὅπλα βαστάζειν, αὐτῶν τε Ῥωμαίων καὶ τῶν συμμάχων, πεζῶν ὑπὲρ τὰς ἑβδομήκοντα μυριάδας, ἱππέων δ᾽ εἰς ἑπτὰ μυριάδας. ἐφ᾽ οὓς Ἀννίβας ἐλάττους ἔχων δισμυρίων ἐπέβαλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. περὶ μὲν οὖν τούτων ἐν τοῖς ἑξῆς σαφέστερον ἐκποιήσει κατανοεῖν.(„Da bi iz

[8]*Lucius Aemilius Papus*, konzul za 225. god. p. n. e.

[9]*Ariminum,* moderni Rimini u pokrajini Emilija – Romanja (Emilia-Romagna).

[10]*Caius Atilius Regulus*, konzul za 225. god. p. n. e.

samih događaja bilo jasno kolika je bila sila koju se Hanibal[11] kasnije usudio da napadne i sa kolikom se državom hrabro suočio i u tolikoj mjeri ostvario svoj plan da je Rimljane uvalio u velike nesreće, treba nešto reći o rimskim pripremama i brojnosti snaga kojima su ovi tada raspolagali. Sa konzulima su izašle četiri rimske legije, svaka sa 5200 pješadinaca i 300 konjanika. Saveznika je u obje konzulske vojske ukupno bilo 30 000 pješadinaca i 2000 konjanika. Sabinjana i Etruraca koji su na brzinu stigli u Rim kao pomoćne trupe bilo je oko 4000 konjanika i više od 50 000 pješadinaca. Sakupivši ih, ove pomoćne trupe odredili su da stražare na granici prema Etruriji i dali im za vođu jednoga od pretora. Umbra i Sarsinata koji žive uz Apenine sakupilo se oko 20 000. Veneta i Cenomana je bilo isto toliko. Njih su postavili na granicu prema Galiji da upadnu na teritoriju Boja i vežu one koji su pošli u pohod. To su, dakle, legije kojima je bila povjerena odbrana zemlje. U Rimu se kao rezerva, spremni na sve što se u ratu može dogoditi, nalazilo 20 000 pješadinaca i 3000 konjanika iz redova Rimljana i 30 000 pješadinaca i 2000 konjanika iz redova saveznika. Prema ispostavljenim spiskovima, Latini su imali 80 000 pješadinaca i 5000 konjanika, Samniti 70 000 pješadinaca i 7000 konjanika, Japigi i Mesapi zajedno 50 000 pješadinaca i 16 000 konjanika, Lukanci 30 000 pješadinaca i 3000 konjanika, Marsi, Marucini, Frentani i Vestini 20 000 pješadinaca i 4000 konjanika. Također, na Siciliji i u Tarantu stražarile su još dvije legije, od kojih je svaka imala po 4200 pješadinaca i 200 konjanika. Rimljana i Kampanaca je na regrutnim listama zajedno bilo 250 000 pješadinaca i 23 000 konjanika. Tako su trupe koje su stajale ispred Rima brojale više od 150 000 pješadinaca i oko 6000 konjanika, a ukupno Rimljana i saveznika sposobnih za nošenje oružja bilo je iznad 700 000 pješadinaca i 70 000 konjanika. Da ratuje protiv njih, Hanibal je poveo u Italiju manje od 20 000 vojnika. U nastavku ću o svemu ovome detaljnije govoriti.“)[12]

Polibije, II, 35 : κατὰ δὲ τὰς ἐπιβολὰς καὶ τὴν ἀκρισίαν τοῦ κατὰ μέρος χειρισμοῦ τελέως εὐκαταφρόνητος διὰ τὸ μὴ τὸ πλεῖον ἀλλὰ συλλήβδην ἅπαν τὸ γινόμενον ὑπὸ τῶν Γαλατῶν θυμῷ μᾶλλον ἢ λογισμῷ βραβεύεσθαι. („Naime, Gali su ne samo o većem dijelu događaja, nego, uopće o svemu što se događalo, odlučivali više u afektu nego razumom“.)

Polibije, II, 38 : ἔστι δ᾽ οὖν, ὡς ἐμὴ δόξα, τοιαύτη τις. ἰσηγορίας καὶ παρρησίας καὶ καθόλου δημοκρατίας ἀληθινῆς σύστημα καὶ προαίρεσιν εἰλικρινεστέραν οὐκ ἂν εὕροι τις τῆς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς ὑπαρχούσης. αὕτη τινὰς μὲν ἐθελοντὴν αἱρετιστὰς εὗρε Πελοποννησίων, πολλοὺς δὲ πειθοῖ καὶ λόγῳ προσηγάγετο: τινὰς δὲ βιασαμένη σὺν καιρῷ παραχρῆμα πάλιν εὐδοκεῖν ἐποίησεν αὑτῇ τοὺς ἀναγκασθέντας. οὐδενὶ γὰρ οὐδὲν ὑπολειπομένη πλεονέκτημα τῶν ἐξ ἀρχῆς, ἴσα δὲ πάντα ποιοῦσα τοῖς ἀεὶ προσλαμβανομένοις ταχέως καθικνεῖτο τῆς προκειμένης ἐπιβολῆς, δύο συνεργοῖς χρωμένη τοῖς ἰσχυροτάτοις, ἰσότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ. διὸ ταύτην ἀρχηγὸν καὶ παραίτιον ἡγητέον τοῦ συμφρονήσαντας Πελοποννησίους τὴν ὑπάρχουσαν αὐτοῖς εὐδαιμονίαν καταστήσασθαι. („Samo kod Ahajaca se mogu naći ustav i principi koji osiguravaju jednakost i slobodu govora i uopće pravu demokratiju. Ahajskom savezu su zato neki Peloponežani prišli dobrovoljno, mnoge druge su Ahajci privukli ubjeđivanjem argumentima, a neke su privoljeli i silom, ali su im u odgovarajućoj prilici dokazali da treba da budu zadovoljni što je tako. Naime, gradovi – osnivači Saveza nemaju nijednu provilegiju, a svi koji su se

[11] *Hannibal Barca*, čuveni kartaginski vojskovođa, državnik i rimski neprijatelj (živio 247. – 183. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:II, 333 - 341; PWRE, 1912, VII. 2, *col*. 2323 – 2351.

[12] Međutim, kada Polibije opisuje i govori o II. punskom ratu, potrebno je navesti jednu bitnu činjenicu koja je vrlo vidljiva u njegovom djelu, bar onom sačuvanom i dostupnom djelu. Sudeći po kvantitetu tekstova i detaljisanju, Polibije poznaje bolje i više Saveznički rat u Heladi, pa i ratove helenističkih monarhija u Aziji i Egiptu (npr. onaj za Koile Siriju) nego II. punski rat. Za te sukobe i političke i diplomatske aktivnosti daje više detalja i bolje je upoznat. Vjerojatno je to rezultat činjenice da je on imao na raspolaganju detaljniju i bolju izvornu građu i to na grčkom jeziku u odnosu na onu o II. punskom ratu koju je skupljao dobrim dijelom i na svjedočenju još živućih učesnika toga rata. Uz to, Polibije se za uzdizanje Republike i Rima počeo intenzivnije zanimati tek po dolasku u Italiju, dok je sa helensko – helenističkom historijom bio upoznat već ranije u toku svoga obrazovanja i odrastanja i sazrevanja. Kada govori o zbivanjima u koje je uključena i njegova ahajska domovina, Polibije postaje očito pristrasan, pa tako u podatcima II, 56 – 61 relativizira očite ratne zločine vojskovođa i vojnika svoga Ahajskog saveza. Inače, sudeći po Polibijevom opisu stanja, odnosa i sukoba helenskom svijetu krajem III. i početkom II. st. p. n. e. jasno je da su Heleni međusobnim sukobima i stalnim isticanjem partikularnih interesa ustvari sami sebe uništili i samim tim postal na kraju lagan plijen za imperij rimskog naroda.

naknadno priključivali dobijali su ista prava, tako da je Savez brzo ostvario svoje ciljeve iz pomoć dva najjača saradnika : jednakosti i čovječnosti. Zato Ahajski savez moramo smatrati začetnikom i uzročnikom ujedinjenja svih Peloponežana i stvaranja njihovog sadašnjeg blagostanja.“).

Polibije, III, 4 : εἰ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν τῶν κατορθωμάτων ἢ καὶ τῶν ἐλαττωμάτων ἱκανὴν ἐνεδέχετο ποιήσασθαι τὴν διάληψιν ὑπὲρ τῶν ψεκτῶν ἢ τοὐναντίον ἐπαινετῶν ἀνδρῶν καὶ πολιτευμάτων, ἐνθάδε που λήγειν ἂν ἡμᾶς ἔδει καὶ καταστρέφειν ἅμα τὴν διήγησιν καὶ τὴν πραγματείαν ἐπὶ τὰς τελευταίας ῥηθείσας πράξεις κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν. ὅ τε γὰρ χρόνος ὁ πεντηκοντακαιτριετὴς εἰς ταῦτ᾽ ἔληγεν, ἥ τ᾽ αὔξησις καὶ προκοπὴ τῆς Ῥωμαίων δυναστείας ἐτετελείωτο: πρὸς δὲ τούτοις ὁμολογούμενον ἐδόκει τοῦτ᾽ εἶναι καὶ κατηναγκασμένον ἅπασιν ὅτι λοιπόν ἐστι Ῥωμαίων ἀκούειν καὶ τούτοις πειθαρχεῖν ὑπὲρ τῶν παραγγελλομένων. ἐπεὶ δ᾽ οὐκ αὐτοτελεῖς εἰσιν οὔτε περὶ τῶν κρατησάντων οὔτε περὶ τῶν ἐλαττωθέντων αἱ ψιλῶς ἐξ αὐτῶν τῶν ἀγωνισμάτων διαλήψεις, διὰ τὸ πολλοῖς μὲν τὰ μέγιστα δοκοῦντ᾽ εἶναι τῶν κατορθωμάτων, ὅταν μὴ δεόντως αὐτοῖς χρήσωνται, τὰς μεγίστας ἐπενηνοχέναι συμφοράς, οὐκ ὀλίγοις δὲ τὰς ἐκπληκτικωτάτας περιπετείας, ὅταν εὐγενῶς αὐτὰς ἀναδέξωνται, πολλάκις εἰς τὴν τοῦ συμφέροντος περιπεπτωκέναι μερίδα, προσθετέον ἂν εἴη ταῖς προειρημέναις πράξεσι τήν τε τῶν κρατούντων αἵρεσιν, ποία τις ἦν μετὰ ταῦτα καὶ πῶς προεστάτει τῶν ὅλων, τάς τε τῶν ἄλλων ἀποδοχὰς καὶ διαλήψεις, πόσαι καὶ τίνες ὑπῆρχον περὶ τῶν ἡγουμένων, πρὸς δὲ τούτοις τὰς ὁρμὰς καὶ τοὺς ζήλους ἐξηγητέον, τίνες παρ᾽ ἑκάστοις ἐπεκράτουν καὶ κατίσχυον περί τε τοὺς κατ᾽ ἰδίαν βίους καὶ τὰς κοινὰς πολιτείας. δῆλον γὰρ ὡς ἐκ τούτων φανερὸν ἔσται τοῖς μὲν νῦν οὖσιν πότερα φευκτὴν ἢ τοὐναντίον αἱρετὴν εἶναι συμβαίνει τὴν Ῥωμαίων δυναστείαν, τοῖς δ᾽ ἐπιγενομένοις πότερον ἐπαινετὴν καὶ ζηλωτὴν ἢ ψεκτὴν γεγονέναι νομιστέον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. τὸ γὰρ ὠφέλιμον τῆς ἡμετέρας ἱστορίας πρός τε τὸ παρὸν καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἐν τούτῳ πλεῖστον κείσεται τῷ μέρει. οὐ γὰρ δὴ τοῦτ᾽ εἶναι τέλος ὑποληπτέον ἐν πράγμασιν οὔτε τοῖς ἡγουμένοις οὔτε τοῖς ἀποφαινομένοις ὑπὲρ τούτων, τὸ νικῆσαι καὶ ποιήσασθαι πάντας ὑφ᾽ ἑαυτούς. οὔτε γὰρ πολεμεῖ τοῖς πέλας οὐδεὶς νοῦν ἔχων ἕνεκεν αὐτοῦ τοῦ καταγωνίσασθαι τοὺς ἀντιταττομένους, οὔτε πλεῖ τὰ πελάγη χάριν τοῦ περαιωθῆναι μόνον, καὶ μὴν οὐδὲ τὰς ἐμπειρίας καὶ τέχνας αὐτῆς ἕνεκα τῆς ἐπιστήμης ἀναλαμβάνει: πάντες δὲ πράττουσι πάντα χάριν τῶν ἐπιγινομένων τοῖς ἔργοις ἡδέων ἢ καλῶν ἢ συμφερόντων. διὸ καὶ τῆς πραγματείας ταύτης τοῦτ᾽ ἔσται τελεσιούργημα, τὸ γνῶναι τὴν κατάστασιν παρ᾽ ἑκάστοις, ποία τις ἦν μετὰ τὸ καταγωνισθῆναι τὰ ὅλα καὶ πεσεῖν εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐξουσίαν ἕως τῆς μετὰ ταῦτα πάλιν ἐπιγενομένης ταραχῆς καὶ κινήσεως. ὑπὲρ ἧς διὰ τὸ μέγεθος τῶν ἐν αὐτῇ πράξεων καὶ τὸ παράδοξον τῶν συμβαινόντων, τὸ δὲ μέγιστον, διὰ τὸ τῶν πλείστων μὴ μόνον αὐτόπτης, ἀλλ᾽ ὧν μὲν συνεργὸς ὧν δὲ καὶ χειριστὴς γεγονέναι, προήχθην οἷον ἀρ („Kada bi se na osnovi samih uspjeha ili neuspjeha mogao stvoriti odgovarajući sud o ljudima i državama i procijeniti ko zaslužuje pokudu, a ko pohvalu, onda bi trebalo da se tu negdje zaustavim, i čitavo izlaganje i djelo završim opisom posljednjih događaja koje sam pomenuo, što mi je i bio prvobitni plan. Naime, sa njima se približava kraju period od pedeset tri godine i zaokružuje se rast i napredovanje rimske države. Pored toga, tada su svi, kao nešto razumljivo i neizbježno, shvatili da će ubuduće slušati Rimljane i pokoravati se njihovim naređenjima. Međutim, mišljenja o pobjednicima i pobjeđenima zasnovana samo na poznavanju njihovih sukoba, nisu konačna, jer ono što većina smatra najvećim uspjehom, može odvesti do najvećih nesreća, ako se ne iskoristi kako treba, isto kao što su mnogima inajstrašnije nevolje često ispale na korist kada su ih hrabro prihvatali. Zato bi opisu pomenutih događaja trebalo dodati i prikaz politike pobjednika i pokazati kakva je bila nakon toga i kako su upravljali svijetom, kako su ostali narodi to primali i šta su mislili o svojim vođama. Također, treba objasniti i pobude i težnje svakog naroda pojedinačno, kako u privatnom, tako i u javnom životu. Jasno je da će iz svega toga oni koji sada žive lako prosuditi da li rimsku vlast treba odbaciti, ili je, pak, prihvatiti, a buduće generacije će moći da zaključe da li je treba smatrati vrijednom pohvale i oponašanja ili zaslužuje pokudu. Ovaj dio moje knjige i sada i ubuduće, biće od najveće koristi čitateljima. Doista, ni vladari ni oni koji o njima pišu ne treba krajnjim ciljem politike da smatraju pobjedu i pokoravanje svih ostalih, jer niko razuman ne ratuje sa susjedima samo da bi uništio suparnike, niti plovi morima samo da bi ih preplovio, niti se bavi naukama i umjetnostima samo radi znanja, već svi ljudi ono što rade rade zbog užitka, dobra ili koristi koje iz toga sljeduje. Zato će krajnji cilj ovoga djela biti upoznavanje sa situacijom u svakoj državi i davanje odgovora na pitanje kakva je bila nakon što su svi pobijeđeni i potpali pod vlast Rimljana, sve do nemira i pobuna, do kojih je poslije toga ponovo došlo. Što se tih nemira tiče, značaj i neočekivanost događaja do kojih je

tada došlo, i to je najvažnije, činjenica da sam većini ne samo prisustvovao, već u jednima i sarađivao, a druge čak i sam vodio, navela me da pišem i o tome, počinjući tako od novoga početka.“)

Polibije, III, 7 : ἐγὼ δὲ τὴν ἐπὶ πλεῖον διαστολὴν πεποίημαι περὶ τούτων οὐχ ἕνεκα τῆς τῶν συγγραφέων ἐπιτιμήσεως, χάριν δὲ τῆς τῶν φιλομαθούντων ἐπανορθώσεως. τί γὰρ ὄφελος ἰατροῦ κάμνουσιν ἀγνοοῦντος τὰς αἰτίας τῶν περὶ τὰ σώματα διαθέσεων; τί δ᾽ ἀνδρὸς πραγματικοῦ μὴ δυναμένου συλλογίζεσθαι πῶς καὶ διὰ τί καὶ πόθεν ἕκαστα τῶν πραγμάτων τὰς ἀφορμὰς εἴληφεν; οὔτε γὰρ ἐκεῖνον εἰκὸς οὐδέποτε δεόντως συστήσασθαι τὰς τῶν σωμάτων θεραπείας, οὔτε τὸν πραγματικὸν οὐδὲν οἷόν τε κατὰ τρόπον χειρίσαι τῶν προσπιπτόντων ἄνευ τῆς τῶν προειρημένων ἐπιγνώσεως. διόπερ οὐδὲν οὕτω φυλακτέον καὶ ζητητέον ὡς τὰς αἰτίας ἑκάστου τῶν συμβαινόντων, ἐπειδὴ φύεται μὲν ἐκ τῶν τυχόντων πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων, ἰᾶσθαι δὲ ῥᾷστόν ἐστιν παντὸς τὰς πρώτας ἐπιβολὰς καὶ διαλήψεις. („Govoreći opširno o ovome, nisam imao namjeru da grdim druge historičare, već da podučim čitaoce željne znanja. Koja je, naime, bolesnicima korist od ljekara koji ne zna uzroke bolesti tijela? Čemu služi političar koji nije u stanju da prosudi kako, zašto i odakle je svaki događaj dobio svoj početak? Niti će prvi ikada biti u stanju da primijeni odgovarajuću terapiju za tijelo, niti će drugi moći da bez pomenutog znanja pravilno postupi u bilo kojoj situaciji. Zato treba da najviše i najpomnije istražujemo uzroke svakog događaja, jer se često iz neznatnih stvari rađaju velike posljedice, a najlakše od svega nalazi se lijek za prve planove i odluke.“)

Polibije, III, 31 - 32 : ἔνιοι δὲ τῶν ἀκρίτως τὰ τοιαῦτα θεωμένων τάχ᾽ ἂν φήσαιεν ἡμᾶς οὐκ ἀναγκαίως ἐπὶ πλεῖον ἐξακριβοῦν τοὺς ὑπὲρ τῶν τοιούτων λόγους. ἐγὼ δ᾽, εἰ μέν τις ὑπείληφεν πρὸς πᾶσαν περίστασιν αὐτάρκης ὑπάρχειν, καλὴν μέν, οὐκ ἀναγκαίαν δ᾽ ἴσως φήσαιμ᾽ ἂν εἶναι τὴν τῶν προγεγονότων ἐπιστήμην: εἰ δὲ μηδεὶς ἂν μήτε περὶ τῶν κατ᾽ ἰδίαν μήτε περὶ τῶν κοινῶν τολμήσαι τοῦτ᾽ εἰπεῖν ἄνθρωπος ὢν διὰ τό, κἂν κατὰ τὸ παρὸν εὐτυχῇ, τήν γε περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδα μηδὲν ἂν ἐκ τῶν νῦν παρόντων εὐλόγως βεβαιώσασθαι μηδένα τῶν νοῦν ἐχόντων, οὐ μόνον καλήν, ἔτι δὲ μᾶλλον ἀναγκαίαν εἶναί φημι διὰ ταῦτα τὴν τῶν παρεληλυθότων ἐπίγνωσιν. πῶς γὰρ ἂν εἴτ᾽ αὐτὸς ἀδικούμενός τις ἢ τῆς πατρίδος ἀδικουμένης βοηθοὺς εὕροι καὶ συμμάχους, εἴτε κτήσασθαί τι καὶ προκατάρξασθαι σπουδάζων τοὺς συνεργήσοντας αὐτῷ παρορμήσαι πρὸς τὰς ἐπιβολάς; πῶς δ᾽ ἂν εὐδοκούμενος τοῖς ὑποκειμένοις τοὺς βεβαιώσοντας τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν καὶ διαφυλάξοντας τὴν κατάστασιν παροξύναι δικαίως, εἰ μηδὲν εἰδείη τῆς τῶν προγεγονότων περὶ ἑκάστους ὑπομνήσεως; πρὸς μὲν γὰρ τὸ παρὸν ἀεί πως ἁρμοζόμενοι καὶ συνυποκρινόμενοι τοιαῦτα καὶ λέγουσι καὶ πράττουσι πάντες ὥστε δυσθεώρητον εἶναι τὴν ἑκάστου προαίρεσιν καὶ λίαν ἐν πολλοῖς ἐπισκοτεῖσθαι τὴν ἀλήθειαν. τὰ δὲ παρεληλυθότα τῶν ἔργων, ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων λαμβάνοντα τὴν δοκιμασίαν, ἀληθινῶς ἐμφαίνει τὰς ἑκάστων αἱρέσεις καὶ διαλήψεις καὶ δηλοῖ παρ᾽ οἷς μὲν χάριν, εὐεργεσίαν, βοήθειαν ἡμῖν ὑπάρχουσαν, παρ᾽ οἷς δὲ τἀναντία τούτων. ἐξ ὧν καὶ τὸν ἐλεήσοντα καὶ τὸν συνοργιούμενον, ἔτι δὲ τὸν δικαιώσοντα, πολλάκις καὶ ἐπὶ πολλῶν εὑρεῖν ἔστιν. ἅπερ ἔχει μεγίστας ἐπικουρίας καὶ κοινῇ καὶ κατ᾽ ἰδίαν πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον. διόπερ οὐχ οὕτως ἐστὶ φροντιστέον τῆς αὐτῶν τῶν πράξεων ἐξηγήσεως οὔτε τοῖς γράφουσιν οὔτε τοῖς ἀναγινώσκουσιν τὰς ἱστορίας, ὡς τῶν πρότερον καὶ τῶν ἅμα καὶ τῶν ἐπιγινομένων τοῖς ἔργοις. ἱστορίας γὰρ ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸ διὰ τί καὶ πῶς καὶ τίνος χάριν ἐπράχθη τὸ πραχθὲν καὶ πότερον εὔλογον ἔσχε τὸ τέλος, τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀγώνισμα μὲν μάθημα δ᾽ οὐ γίνεται, καὶ παραυτίκα μὲν τέρπει, πρὸς δὲ τὸ μέλλον οὐδὲν ὠφελεῖ τὸ παράπαν. ᾗ καὶ τοὺς ὑπολαμβάνοντας δύσκτητον εἶναι καὶ δυσανάγνωστον τὴν ἡμετέραν πραγματείαν διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος τῶν βύβλων ἀγνοεῖν νομιστέον. πόσῳ γὰρ ῥᾷόν ἐστι καὶ κτήσασθαι καὶ διαναγνῶναι βύβλους τετταράκοντα καθαπερανεὶ κατὰ μίτον ἐξυφασμένας καὶ παρακολουθῆσαι σαφῶς ταῖς μὲν κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν καὶ Λιβύην πράξεσιν ἀπὸ τῶν κατὰ Πύρρον [καὶ Τίμαιον συγγραφέων καὶ καιρῶν ἐξηγήσεως] εἰς τὴν Καρχηδόνος ἅλωσιν, ταῖς δὲ κατὰ τὴν ἄλλην οἰκουμένην ἀπὸ τῆς Κλεομένους τοῦ Σπαρτιάτου φυγῆς κατὰ τὸ συνεχὲς μέχρι τῆς Ἀχαιῶν καὶ Ῥωμαίων περὶ τὸν Ἰσθμὸν παρατάξεως, ἢ τὰς τῶν κατὰ μέρος γραφόντων συντάξεις ἀναγινώσκειν ἢ κτᾶσθαι; χωρὶς γὰρ τοῦ πολλαπλασίους αὐτὰς ὑπάρχειν τῶν ἡμετέρων ὑπομνημάτων, οὐδὲ καταλαβεῖν ἐξ αὐτῶν βεβαίως οὐδὲν οἷόν τε τοὺς ἀναγινώσκοντας, πρῶτον μὲν διὰ τὸ τοὺς πλείστους μὴ ταὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν γράφειν, εἶτα διὰ τὸ τὰς καταλλήλους τῶν πράξεων παραλείπειν, ὧν ἐκ παραθέσεως συνθεωρουμένων καὶ συγκρινομένων ἀλλοιοτέρας ἕκαστα τυγχάνει δοκιμασίας τῆς κατὰ μέρος διαλήψεως, τῶν δὲ κυριωτάτων μηδὲ ψαύειν αὐτοὺς δύνασθαι τὸ παράπαν. ἀκμὴν γάρ φαμεν ἀναγκαιότατα μέρη τῆς ἱστορίας εἶναι τά τ᾽ ἐπιγινόμενα τοῖς ἔργοις καὶ τὰ παρεπόμενα καὶ μάλιστα τὰ

περὶ τὰς αἰτίας. θεωροῦμεν δὲ τὸν μὲν Ἀντιοχικὸν πόλεμον ἐκ τοῦ Φιλιππικοῦ τὰς ἀφορμὰς εἰληφότα, τὸν δὲ Φιλιππικὸν ἐκ τοῦ κατ᾽ Ἀννίβαν, τὸν δ᾽ Ἀννιβιακὸν ἐκ τοῦ περὶ Σικελίαν, τὰ δὲ μεταξὺ τούτων πολλὰς καὶ ποικίλας ἐσχηκότα διαθέσεις, πάσας δὲ συννευούσας πρὸς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. ταῦτα δὴ πάντα διὰ μὲν τῶν γραφόντων καθόλου δυνατὸν ἐπιγνῶναι καὶ μαθεῖν, διὰ δὲ τῶν τοὺς πολέμους αὐτούς, οἷον τὸν Περσικὸν ἢ τὸν Φιλιππικόν, ἀδύνατον, εἰ μὴ καὶ τὰς παρατάξεις τις ἀναγινώσκων αὐτὰς ἐξ ὧν ἐκεῖνοι γράφουσιν ὑπολαμβάνει σαφῶς ἐπεγνωκέναι καὶ τὴν τοῦ πολέμου τοῦ σύμπαντος οἰκονομίαν καὶ διάθεσιν. ἀλλ᾽ οὐκ ἔστι τούτων οὐδέν, ἀλλ᾽ ὅσῳ διαφέρει τὸ μαθεῖν τοῦ μόνον ἀκοῦσαι, τοσούτῳ καὶ τὴν ἡμετέραν ἱστορίαν ὑπολαμβάνω διαφέρειν τῶν ἐπὶ μέρους συντάξεων. („Oni koji na slične stvari površno gledaju, možda će reći da se bez velike potrebe detaljno bavim ovim pitanjima. Što se mene tiće, ako neko smatra da je dorastao svakoj situaciji, rekao bih da je za njega poznavanje prošlih događaja možda dobro, ali ne i neophodno. No, kako smatram da se niko ne i usudio da tvrdi neđto slično, ni što se tiče privatnih, ni što se tiće državnih stvari – svi smo samo ljudi i ako nas trenutno i prati sreća, niko razuman neće samo na osnovi sadašnjih prilika gajiti sigurnu nadu za ubuduće. Onda je baš stoga poznavanje prošlosti ne samo dobro, već i neophodno. Jer kako će neko, bilo da se nepravda nanosi njemu samom ili njegovoj domovini, naći pomoćnike i saveznike, ili, ako želi da nešto osvoji ili prvi započne neprijateljstva, kako će saradnike pokrenuti na akciju? Kako će, ako je zadovoljan sadašnjim stanjem, na pravi način podsticati one koji će ga štititi u vođenju njegove politike i održavati postojeću situaciju ako uopće ne poznaje prošlost svakoga od njih? Naime, sadašnjosti se svi nekako prilagođavaju, pretvaraju se, govore i postupaju tako da je teško prozrijeti im namjere i u mnogim slučajevima istina ostaje potpuno skrivena. Prošla djela, pak, koja se samim činjenicama potvrđuju, daju istinit odraz principa i namjera svakoga pojedinačno i pokazuju kod koga možemo računati na zahvalnost, dobročinstvo i pomoč, a kod koga ne. Na osnovi ovoga možemo često i u mnogim situacijama pronaći one koji će se sažaliti na nas, podijeliti naš gnjev i štititi naša prava, što je sve golema pomoć u ljudskom životu, kako javnom tako i privatnom. Zato oni koji pišu historiju i oni koji je čitaju ne treba toliko da se trude oko izlaganja samih događaja, koliko oko onoga što je tim događajima prethodilo, što se događalo uporedo sa njima ili nakon njih. Naime, ako historiji oduzmemo raspravljanje o tome zašto, kako i radi čega je učinjeno to što je učinjeno, i da li je ishod bio logičan, ono što ostaje deklamacija koja ne podučava, ona trenutno zabavlja, ali za ubuduće ne pruža nikakvu korist. Oni koji misle da se moje djelo teško nabavlja i teško čita zbog broja i opširnosti knjiga, sigurno su velike neznalice. Naime, koliko je lakše i nabaviti i pročitati četrdeset knjiga koje kao da su protkane jednom niti, i tako dobiti jasan pregled događaja u Italiji, na Siciliji i u Libiji od vremena Pirove vladavine do pada Kartagine, a u ostalom dijelu svijeta od progonstva Spartijata Kleomena do bitke Ahajaca i Rimljana na Istmu, nego čitati i nabavljati djela pisaca koji pišu o pojedinim događajima, zemljama ili ličnostima! Ne samo da su te knjige višestruko duže od moje, več čitaoci iz njih ne mogu steći nikakvo sigurno znanje. Prvo, zato što većina o istim stvarima ne piše na isti način, drugo, zato što izostavljaju savremene događaje uz čiju pomoć se, kada se stave pored onih koji se opisuju, pa se onda posmatraju i upoređuju, dolazi do drugačijeg suda o svakom događaju nego kada se pojedinačno procjenjuje, i treće, što nisu u stanju ni da se dotaknu onoga što je u svemu najvažnije. Naime, ja mislim da su najvažniji dijelovi historije posljedice događaja, prateće okolnosti i, prije svega uzroci. Tako uviđamo da se Antiohov rat razvio iz Filipovog, ovaj iz Hanibalovog, a Hanibalov iz sicilijanskog, da su događaji između njih bili brojni i različiti, ali da su svi težili istom cilju. Sve se ovo može shvatiti i naučiti samo od onih koji pišu opću historiju, a ne od historičara koji pišu samo o pojedinačnim sukobima, kao što su Persejev ili Filipov rat, jer bi to bilo kao kad bi neko od svega o čemu oni šišu čitao samo o bitkama i smatrao da je na osnovu toga shvatio tok i prirodu cijeloga rata. No, ništa od toga nije tačno, i koliko se „naučiti“ razlikuje od prostog „čuti“, toliko se, mislim, i moje djelo razlikuje od knjiga o pojedinim događajima.“)

Polibije, III, 37 - 38 o istraženosti Europe : τὸ δὲ λοιπὸν μέρος τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῶν προειρημένων ὀρῶν τὸ συνάπτον πρός τε τὰς δύσεις καὶ πρὸς Ἡρακλείους στήλας περιέχεται μὲν ὑπό τε τῆς καθ᾽ ἡμᾶς καὶ τῆς ἔξω θαλάττης, καλεῖται δὲ τὸ μὲν παρὰ τὴν καθ᾽ ἡμᾶς παρῆκον ἕως Ἡρακλείων στηλῶν Ἰβηρία, τὸ δὲ παρὰ τὴν ἔξω καὶ μεγάλην προσαγορευομένην κοινὴν μὲν ὀνομασίαν οὐκ ἔχει διὰ τὸ προσφάτως κατωπτεῦσθαι, κατοικεῖται δὲ πᾶν ὑπὸ βαρβάρων ἐθνῶν καὶ πολυανθρώπων, ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς μετὰ ταῦτα τὸν. κατὰ μέρος λόγον ἀποδώσομεν. καθάπερ δὲ καὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Λιβύης, καθὸ συνάπτουσιν ἀλλήλαις περὶ τὴν Αἰθιοπίαν, οὐδεὶς ἔχει λέγειν ἀτρεκῶς ἕως τῶν καθ᾽ ἡμᾶς καιρῶν

πότερον ἤπειρός ἐστι κατὰ τὸ συνεχὲς τὰ πρὸς τὴν μεσημβρίαν ἢ θαλάττῃ περιέχεται, τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ μεταξὺ Τανάιδος καὶ Νάρβωνος εἰς τὰς ἄρκτους ἀνῆκον ἄγνωστον ἡμῖν ἕως τοῦ νῦν ἐστιν, ἐὰν μή τι μετὰ ταῦτα πολυπραγμονοῦντες ἱστορήσωμεν. τοὺς δὲ λέγοντάς τι περὶ τούτων ἄλλως ἢ γράφοντας ἀγνοεῖν καὶ μύθους διατιθέναι νομιστέον. („Ostali dio Europe, od pomenutih planina do Heraklovih Stubova, okružen je Našim i Spoljašnim morem, i dio koji se prostire uz Naše more, sve do Heraklovih Stubova, zove se Iberija, a onaj uz Spoljašnje more, takozvano Veliko more, nema opće ime jer je tek nedavno istražen. Cijeli je naseljen mnogoljudnim narodima barbara o kojima ću kasnije detaljno govoriti. Kao što u slučaju Azije i Libije, sa obzirom na to da se spajaju u Etiopiji, niko do naših vremena nije u stanju da sa sigurnošću kaže da li je ono što se iza toga nastavlja na jugu kopno ili more, tako je i dio Europe između Tanaisa i Narbona koji se prostire ka sjeveru do dana današnjeg ostao nepoznat, osim kao u budućnosti ne dođe do nekih otkrića. One koji drugačije govore i pričaju o tome treba smatrati neznalicama i bajkopiscima“)

Polibije, III, 75 : τότε γάρ εἰσι φοβερώτατοι Ῥωμαῖοι καὶ κοινῇ καὶ κατ᾽ ἰδίαν, ὅταν αὐτοὺς περιστῇ φόβος ἀληθινός. („Rimljani su, naime, i kao država i kao pojedinci, najstrašniji onda kada im prijeti prava opasnost.“).

Polibije, III, 112 : δεινοὶ γὰρ ἐν ταῖς περιστάσεσι Ῥωμαῖοι καὶ θεοὺς ἐξιλάσασθαι καὶ ἀνθρώπους καὶ μηδὲν ἀπρεπὲς μηδ᾽ ἀγεννὲς ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς ἡγεῖσθαι τῶν περὶ ταῦτα συντελουμένων. („Kada Rimljane zadesi neka nevolja, oni su jako naklonjeni umilostivanju i bogova i ljudi i smatraju da nema ničega nepriličnoga ili nedostojnog u obredima koje u tim prilikama obavljaju.“)

Polibije, V, 33 : τοῦτο δ᾽ ἐστὶν αἴτιον, ὅτι τὸ μὲν τῷ λόγῳ τῶν μεγίστων ἔργων ἀντιποιήσασθαι τελείως ἐστὶ ῥᾴδιον, τὸ δὲ τοῖς πράγμασιν ἐφικέσθαι τινὸς τῶν καλῶν οὐκ εὐμαρές. („Jasno je da je razlog tome to što je na riječima izuzetno lako polagati pravo na najveća djela, ali svi znamo da nije lako postići nešto veliko“.)

Polibije, VI, 2 (1) : („Naime, kada u privatnom životu prosuđujemo o lošim ili dobrim ljudima, pa odlučimo da ispitamo tačnost svoga mišljenja, ne istražujemo one periode života dotične osobe u kojima je ona bezbrižno uživala, nego promjene sudbine koje je trpila u nesrećama i uspjehe koje je postizala u sretnim vremenima, zato što se smatra da je jedini dokaz savršenstva jednog čovjeka njegova sposobnost da u potpunim promjenama sreće sve podnosi uzvišeno i hrabro. Na isti način treba promatrati i državno uređenje.“)

Polibije, VI, 3:συμβαίνει δὴ τοὺς πλείστους τῶν βουλομένων διδασκαλικῶς ἡμῖν ὑποδεικνύειν περὶ τῶν τοιούτων τρία γένη λέγειν πολιτειῶν, ὧν τὸ μὲν καλοῦσι βασιλείαν, τὸ δ᾽ ἀριστοκρατίαν, τὸ δὲ τρίτον δημοκρατίαν. δοκεῖ δέ μοι πάνυ τις εἰκότως ἂν ἐπαπορῆσαι πρὸς αὐτούς, πότερον ὡς μόνας ταύτας ἢ καὶ νὴ Δί᾽ ὡς ἀρίστας ἡμῖν εἰσηγοῦνται τῶν πολιτειῶν. κατ᾽ ἀμφότερα γὰρ ἀγνοεῖν μοι δοκοῦσι. δῆλον γὰρ ὡς ἀρίστην μὲν ἡγητέον πολιτείαν τὴν ἐκ πάντων τῶν προειρημένων ἰδιωμάτων συνεστῶσαν: („Većina pisaca koji žele da nas poduče ovim stvarima govore da postoje tri oblika državnog uređenja: kraljevina, aristokratija i demokratija. Čini mi se da bi ih se sa pravom moglo zapitati da li postoje samo ta tri oblika državnog uređenja, ili ih oni posebno ističu kao najbolje. Kako god da misle, čini mi se da nisu u pravu. Jasno je, naime, da najboljim treba smatrati uređenje koje je kombinacija svih spomenutih.“)

Polibije, VI, 4: τρία μὲν ἃ πάντες θρυλοῦσι καὶ νῦν προείρηται, τρία δὲ τὰ τούτοις συμφυῆ, λέγω δὲ μοναρχίαν, ὀλιγαρχίαν, ὀχλοκρατίαν.πρώτη μὲν οὖν ἀκατασκεύως καὶ φυσικῶς συνίσταται μοναρχία, ταύτῃ δ᾽ ἕπεται καὶ ἐκ ταύτης γεννᾶται μετὰ κατασκευῆς καὶ διορθώσεως βασιλεία. μεταβαλλούσης δὲ ταύτης εἰς τὰ συμφυῆ κακά, λέγω δ᾽ εἰς τυραννίδ᾽, αὖθις ἐκ τῆς τούτων καταλύσεως ἀριστοκρατία φύεται. καὶ μὴν ταύτης εἰς ὀλιγαρχίαν ἐκτραπείσης κατὰ φύσιν, τοῦ δὲ πλήθους ὀργῇ μετελθόντος τὰς τῶν προεστώτων ἀδικίας, γεννᾶται δῆμος.ἐκ δὲ τῆς τούτου πάλιν ὕβρεως καὶ παρανομίας ἀποπληροῦται σὺν χρόνοις ὀχλοκρατία. γνοίη δ᾽ ἄν τις σαφέστατα περὶ τούτων ὡς ἀληθῶς ἐστιν οἷα δὴ νῦν εἶπον, ἐπὶ τὰς ἑκάστων κατὰ φύσιν ἀρχὰς καὶ γενέσεις καὶ μεταβολὰς ἐπιστήσας. ὁ γὰρ συνιδὼν ἕκαστον αὐτῶν ὡς φύεται, μόνος ἂν οὗτος δύναιτο συνιδεῖν καὶ τὴν αὔξησιν καὶ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν μεταβολὴν ἑκάστων καὶ τὸ τέλος, πότε καὶ πῶς καὶ ποῦ καταντήσει πάλιν: μάλιστα δ᾽ ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας τοῦτον ἁρμόσειν τὸν τρόπον ὑπείληφα τῆς ἐξηγήσεως διὰ τὸ κατὰ φύσιν αὐτὴν ἀπ᾽ ἀρχῆς εἰληφέναι τήν τε

σύστασιν καὶ τὴν αὔξησιν. („Zato treba reći da postoji šest oblika državnog uređenja, tri o kojima svi pričaju i koje sam već naveo, i tri srodna, tj. monarhija, oligarhija i ohlokratija. Prva, sama od sebe i prirodno, nastaje monarhija, slijedi je i njenim dorađivanjem i ispravljanjem njenih grešaka rađa se kraljevina. Kada se kraljevina pretvori u svoj urođeni iskvareni oblik, tj. u tiranidu, propašću obje, rađa se aristokratija. Po svojoj prirodi, aristokratija se izrođuje u oligarhiju, a kada se narod u bijesu osveti vođama države za njihove nepravde, nastaje demokratija. Vremenom se iz njene obijesti i bezakonja rađa ohlokratija. Istinitost ovoga što sam rekao bit će najočiglednija onome ko obrati pažnju na početak, nastanak i promjene svakoga pojedinačnog uređenja. Naime, samo onaj ko je shvatio kako neki oblik nastaje, moći će da shvati njegovo napredovanje, vrhunac, promjenu i kraj, i da predvidi kada, kako i gdje će se ponovo pojaviti. Mislim da ovo najviše važi za rimski ustav, jer su od samoga početka njegov nastanak i napredovanje bili prirodni.")

Polibije, VI, 9: καὶ μέχρι μὲν ἂν ἔτι σῴζωνταί τινες τῶν ὑπεροχῆς καὶ δυναστείας πεῖραν εἰληφότων, ἀσμενίζοντες τῇ παρούσῃ καταστάσει περὶ πλείστου ποιοῦνται τὴν ἰσηγορίαν καὶ τὴν παρρησίαν: ὅταν δ᾽ ἐπιγένωνται νέοι καὶ παισὶ παίδων πάλιν ἡ δημοκρατία παραδοθῇ, τότ᾽ οὐκέτι διὰ τὸ σύνηθες ἐν μεγάλῳ τιθέμενοι τὸ τῆς ἰσηγορίας καὶ παρρησίας ζητοῦσι πλέον ἔχειν τῶν πολλῶν: μάλιστα δ᾽ εἰς τοῦτ᾽ ἐμπίπτουσιν οἱ ταῖς οὐσίαις ὑπερέχοντες. λοιπὸν ὅταν ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὸ φιλαρχεῖν καὶ μὴ δύνωνται δι᾽ αὑτῶν καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἀρετῆς τυγχάνειν τούτων, διαφθείρουσι τὰς οὐσίας, δελεάζοντες καὶ λυμαινόμενοι τὰ πλήθη κατὰ πάντα τρόπον. ἐξ ὧν ὅταν ἅπαξ δωροδόκους καὶ δωροφάγους κατασκευάσωσι τοὺς πολλοὺς διὰ τὴν ἄφρονα δοξοφαγίαν, τότ᾽ ἤδη πάλιν τὸ μὲν τῆς δημοκρατίας καταλύεται, μεθίσταται δ᾽ εἰς βίαν καὶ χειροκρατίαν ἡ δημοκρατία. συνειθισμένον γὰρ τὸ πλῆθος ἐσθίειν τὰ ἀλλότρια καὶ τὰς ἐλπίδας ἔχειν τοῦ ζῆν ἐπὶ τοῖς τῶν πέλας, ὅταν λάβῃ προστάτην μεγαλόφρονα καὶ τολμηρόν, ἐκκλειόμενον δὲ διὰ πενίαν τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ τιμίων, τότε δὴ χειροκρατίαν ἀποτελεῖ, καὶ τότε συναθροιζόμενον ποιεῖ σφαγάς, φυγάς, γῆς ἀναδασμούς, ἕως ἂν ἀποτεθηριωμένον πάλιν εὕρῃ δεσπότην καὶ μόναρχον. αὕτη πολιτειῶν ἀνακύκλωσις, αὕτη φύσεως οἰκονομία, καθ᾽ ἣν μεταβάλλει καὶ μεθίσταται καὶ πάλιν εἰς αὑτὰ καταντᾷ τὰ κατὰ τὰς πολιτείας. („Dok su još živi oni koji su iskusili zla prevelike vlasti, zadovoljni su trenutnom situacijom i iznad svega cijene jednakost i slobodu govora. Kada dođe nova generacija i demokratija se preda djeci djece, ona tada, naviknuta na takve uvjete, više ne cijene mnogo ni jednakost ni slobodu govora, nego teže većoj vlasti od ostalih. U ovakvu grešku najčešće zapadaju bogatiji građani. Kada, dakle počnu da teže vlasti, a nisu sposobni da je steknu svojim sposbnostima, troše bogatstva na zavođenje i kvarenje naroda ne birajući sredstva. Učine li, svojom bezumnom glađu za slavom, narod podmitljivim i lakomim, tada i demokratija propada i pretvara se u nasilje i vladavinu silom. Naime, narod se navikne da jede tuđe i živi na tuđ račun, a kada stekne ambicioznog i smjelog vođu koji zbog siromaštva nije bio biran na važne položaje u državi, uvodi vladavinu sile. Udružuje se i počinju pokolji, proganjanja, dijeljenja zemlje, sve dok ne podivlja i ponovo nađe gospodara i monarha. Ovo je bilo kružno smjenjivanje državnih uređenja i prirodni tok stvari po kome se uređenja mijenjaju, smjenjuju i vraćaju na početak.")

Polibije, VI, 10:καθάπερ γὰρ σιδήρῳ μὲν ἰός, ξύλοις δὲ θρῖπες καὶ τερηδόνες συμφυεῖς εἰσι λῦμαι, δι᾽ ὧν, κἂν πάσας τὰς ἔξωθεν διαφύγωσι βλάβας, ὑπ᾽ αὑτῶν φθείρονται τῶν συγγενομένων, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῶν πολιτειῶν συγγεννᾶται κατὰ φύσιν ἑκάστῃ καὶ παρέπεταί τις κακία, βασιλείᾳ μὲν ὁ μοναρχικὸς λεγόμενος τρόπος, ἀριστοκρατίᾳ δ᾽ ὁ τῆς ὀλιγαρχίας, δημοκρατίᾳ δ᾽ ὁ θηριώδης καὶ χειροκρατικός, εἰς οὓς οὐχ οἷόν τε μὴ οὐ πάντα τὰ προειρημένα σὺν χρόνῳ ποιεῖσθαι τὰς μεταστάσεις κατὰ τὸν ἄρτι λόγον. ἃ προϊδόμενος Λυκοῦργος οὐχ ἁπλῆν οὐδὲ μονοειδῆ συνεστήσατο τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ πάσας ὁμοῦ συνήθροιζε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἰδιότητας τῶν ἀρίστων πολιτευμάτων, ἵνα μηδὲν αὐξανόμενον ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς συμφυεῖς ἐκτρέπηται κακίας, ἀντισπωμένης δὲ τῆς ἑκάστου δυνάμεως ὑπ᾽ ἀλλήλων μηδαμοῦ νεύῃ μηδ᾽ ἐπὶ πολὺ καταρρέπῃ μηδὲν αὐτῶν, ἀλλ᾽ ἰσορροποῦν καὶ ζυγοστατούμενον ἐπὶ πολὺ διαμένῃ κατὰ τὸν τῆς ἀντιπλοίας λόγον ἀεὶ τὸ πολίτευμα, τῆς μὲν βασιλείας κωλυομένης ὑπερηφανεῖν διὰ τὸν ἀπὸ τοῦ δήμου φόβον, δεδομένης καὶ τούτῳ μερίδος ἱκανῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ, τοῦ δὲ δήμου πάλιν μὴ θαρροῦντος καταφρονεῖν τῶν βασιλέων διὰ τὸν ἀπὸ τῶν γερόντων φόβον, οἳ κατ᾽ ἐκλογὴν ἀριστίνδην κεκριμένοι πάντες ἔμελλον ἀεὶ τῷ δικαίῳ προσνέμειν ἑαυτούς, ὥστε τὴν τῶν ἐλαττουμένων μερίδα διὰ τὸ τοῖς ἔθεσιν ἐμμένειν, ταύτην ἀεὶ γίνεσθαι μείζω καὶ βαρυτέραν τῇ τῶν γερόντων προσκλίσει καὶ ῥοπῇ.τοιγαροῦν οὕτως συστησάμενος πλεῖστον ὧν ἡμεῖς ἴσμεν χρόνον

διεφύλαξε τοῖς Λακεδαιμονίοις τὴν ἐλευθερίαν. ἐκεῖνος μὲν οὖν λόγῳ τινὶ προϊδόμενος πόθεν ἕκαστα καὶ πῶς πέφυκε συμβαίνειν, ἀβλαβῶς συνεστήσατο τὴν προειρημένην πολιτείαν:Ῥωμαῖοι δὲ τὸ μὲν τέλος ταὐτὸ πεποίηνται τῆς ἐν τῇ πατρίδι καταστάσεως,οὐ μὴν διὰ λόγου, διὰ δὲ πολλῶν ἀγώνων καὶ πραγμάτων, ἐξ αὐτῆς ἀεὶ τῆς ἐν ταῖς περιπετείαις ἐπιγνώσεως αἱρούμενοι τὸ βέλτιον, οὕτως ἦλθον ἐπὶ ταὐτὸ μὲν Λυκούργῳ τέλος, κάλλιστον δὲ σύστημα τῶν καθ᾽ ἡμᾶς πολιτειῶν. („Kao što su željezu rđa, a drvetu termiti i crvi urođene bolesti, tako da, čak ako i izbjegnu sva spoljašnja oštećenja, na kraju ipak propadaju od onoga što zajedno sa njima nastaje, na isti način se i kod državnih uređenja zajedno sa njima po prirodnim zakonima rađa i prati ih neki iskvareni oblik: kraljevinu takozvana monarhija, aristokratiju oligarhiju, demokratiju životinjska vladavina sile. Kao što sam upravo rekao, nemoguće je da se svi spomenuti državni oblici vremenom u njih ne izrode. Likurg je ovo predviđao, te zato nije stvorio jednostavno uređenje u kojem vlada samo jedan princip, već je na jednom mjestu sakupio sve prednosti i karakteristike najboljih državnih oblika, da nijedan element ustava ne bi previše ojačao i pretvorio se u svoj urođeni iskvareni oblik, već da se snazi svakog od njih suprotstavlja snaga ostalih i tako održava ravnoteža.[13] Nije želio, dakle, da ijedan sastavni dio države pretegne nad drugima, već da država dugo ostane uravnotežena i izbalansirana po principu izjednačenih snaga, pa je strahom od naroda kome je dat odgovarajući udio u upravi spriječio kraljeve da se uzohole. Narod se sa svoje strane ne usuđuje da prezre kraljeve jer se plaši geronata koji se biraju među najboljim građanima i svi se posvećuju pravdi, tako da strana koja bi zbog svoje vjernosti običajima bila na gubitku, stalno postaje veća i jača zahvaljujući naklonosti i uticaju geronata. Donijevši ovakav ustav, Likurg je uspio da Lakedemonjanima duže očuva slobodu nego što je ijednom nama poznatom narodu pošlo za rukom. Likurg je, dakle, teoretskim razmišljanjem shvatio zašto i kako se sve dešava pa je stvorio uređenje sigurno od svih opasnosti kojima su izložena druga uređenja. Što se Rimljana tiče, i oni su na kraju u stvaranju svoga državnog uređenja došli do istoga rezultata, ali ne razmišljanjem, nego kroz mnoge borbe i teškoće. Iskustvo stečeno u nevoljama vodilo ih je uvijek ka boljem rješenju, pa su stigli do istoga rezultata kao Likurg i do najboljeg od svih trenutno postojećih ustava.”)

Polibije VI, 11:ἦν μὲν δὴ τρία μέρη τὰ κρατοῦντα τῆς πολιτείας, ἅπερ εἶπα πρότερον ἅπαντα: οὕτως δὲ πάντα κατὰ μέρος ἴσως καὶ πρεπόντως συνετέτακτο καὶ διῳκεῖτο διὰ τούτων ὥστε μηδένα ποτ᾽ ἂν εἰπεῖν δύνασθαι βεβαίως μηδὲ τῶν ἐγχωρίων πότερ᾽ ἀριστοκρατικὸν τὸ πολίτευμα σύμπαν ἢ δημοκρατικὸν ἢ μοναρχικόν. καὶ τοῦτ᾽ εἰκὸς ἦν πάσχειν. ὅτε μὲν γὰρ εἰς τὴν τῶν ὑπάτων ἀτενίσαιμεν ἐξουσίαν, τελείως μοναρχικὸν ἐφαίνετ᾽ εἶναι καὶ βασιλικόν, ὅτε δ᾽ εἰς τὴν τῆς συγκλήτου, πάλιν ἀριστοκρατικόν: καὶ μὴν εἰ τὴν τῶν πολλῶν ἐξουσίαν θεωροίη τις, ἐδόκει σαφῶς εἶναι δημοκρατικόν. ὧν δ᾽ ἕκαστον εἶδος μερῶν τῆς πολιτείας ἐπεκράτει, καὶ τότε καὶ νῦν ἔτι πλὴν ὀλίγων τινῶν ταῦτ᾽ ἐστίν. („Dakle, tri gorespomenuta organa upravljaju Rimskom državom. Zahvaljujući njima, svi ogranci državne uprave, gledajući pojedinačno, toliko su pravedno i pravilno uređeni i regulisani da čak ni Rimljanin ne bi mogao sa potpunom sigurnošću reći da li je rimsko uređenje aristokratsko, demokratsko ili monarhijsko. Tome se ne treba čuditi. Naime, ako se posmatraju samo konzulska ovlaštenja, izgleda kao da je Rimska država prava monarhija i kraljevina. Uzme li se u razmatranje vlast Senata, čini se da imamo posla sa aristokratskom republikom, a usredsredimo li se na moć naroda, reći ćemo da je, nesumnjivo, rimski ustav demokratski. Krenemo li redom, konzuli, Senat i narod oduvijek su, pa i sada, izuzev malih promjena, imali sljedeća ovlaštenja.”)

Polibije VI, 18:τοιαύτης δ᾽ οὔσης τῆς ἑκάστου τῶν μερῶν δυνάμεως εἰς τὸ καὶ βλάπτειν καὶ συνεργεῖν ἀλλήλοις, πρὸς πάσας συμβαίνει τὰς περιστάσεις δεόντως ἔχειν τὴν ἁρμογὴν αὐτῶν, ὥστε μὴ οἷόν τ᾽ εἶναι ταύτης εὑρεῖν ἀμείνω πολιτείας σύστασιν. ὅταν μὲν γάρ τις ἔξωθεν κοινὸς φόβος ἐπιστὰς ἀναγκάσῃ σφᾶς συμφρονεῖν καὶ συνεργεῖν ἀλλήλοις, τηλικαύτην καὶ τοιαύτην συμβαίνει γίνεσθαι τὴν δύναμιν τοῦ

[13]Polibije je ovdje u potpunom krivu, jer tzv. „Likurgov ustav“, odnosno standardni i klasični tip političkog, društvenog, ekonomskog, socijalnog, kulturološkog uređenja Lakedemonske države uopće nije bio projiciran da bude eklektička kombinacija različitih modela i ideologija tadašnjeg antičkog svijeta. „Likurgov ustav“ bio je primarno oligarhijska forma uprave jedne autarkične, iznimno staleške zajednice sa apsolutnom dominacijom militarizirane kaste funkcionalne na načelu porijekla, a ne sposobnosti ili umijeća. Srednja Republika (a ni druge razvojne faze 1200-godišnjeg rimskog svijeta) nije bila ni po jednom aspektu života ni ublizu standardnog modela uređenja Lakedemonske države. Polibije inače najbolje poznaje uređenje Srednje Republike, za vrijeme koje i živi i djeluje.

πολι τεύματος ὥστε μήτε παραλείπεσθαι τῶν δεόντων μηδέν, ἅτε περὶ τὸ προσπεσὸν ἀεὶ πάντων ὁμοῦ ταῖς ἐπινοίαις ἁμιλλωμένων, μήτε τὸ κριθὲν ὑστερεῖν τοῦ καιροῦ, κοινῇ καὶ κατ᾽ ἰδίαν ἑκάστου συνεργοῦντος πρὸς τὴν τοῦ προκειμένου συντέλειαν. διόπερ ἀνυπόστατον συμβαίνει γίνεσθαι καὶ παντὸς ἐφικνεῖσθαι τοῦ κριθέντος τὴν ἰδιότητα τοῦ πολιτεύματος. ὅταν γε μὴν πάλιν ἀπολυθέντες τῶν ἐκτὸς φόβων ἐνδιατρίβωσι ταῖς εὐτυχίαις καὶ περιουσίαις ταῖς ἐκ τῶν κατορθωμάτων, ἀπολαύοντες τῆς εὐδαιμονίας, καὶ ὑποκολακευόμενοι καὶ ῥᾳθυμοῦντες τρέπωνται πρὸς ὕβριν καὶ πρὸς ὑπερηφανίαν, ὃ δὴ φιλεῖ γίνεσθαι, τότε καὶ μάλιστα συνιδεῖν ἔστιν αὐτὸ παρ᾽ αὑτοῦ ποριζόμενον τὸ πολίτευμα τὴν βοήθειαν. ἐπειδὰν γὰρ ἐξοιδοῦν τι τῶν μερῶν φιλονεικῇ καὶ πλέον τοῦ δέοντος ἐπικρατῇ, δῆλον ὡς οὐδενὸς αὐτοτελοῦς ὄντος κατὰ τὸν ἄρτι λόγον, ἀντισπᾶσθαι δὲ καὶ παραποδίζεσθαι δυναμένης τῆς ἑκάστου προθέσεως ὑπ᾽ ἀλλήλων, οὐδὲν ἐξοιδεῖ τῶν μερῶν οὐδ᾽ ὑπερφρονεῖ. πάντα γὰρ ἐμμένει τοῖς ὑποκειμένοις τὰ μὲν κωλυόμενα τῆς ὁρμῆς, τὰ δ᾽ ἐξ ἀρχῆς δεδιότα τὴν ἐκ τοῦ πέλας ἐπίστασιν. („Iako svaki dio državne uprave ima tolike mogućnosti da ometa druge ili da sarađuje sa njima, njihovo jedinstvo je u svim slučajevima na odgovarajućem nivou, te se ne može pronaći bolji oblik ustava od rimskog. Naime, kada ih neka spoljna opasnost prisili da se dogovaraju i sarađuju, tada snaga države postaje tolika da se ne zanemaruje ništa što je neophodno, već se svi takmiče u smišljanju načina za suprotstavljanje opasnostima, a ne kasne ni sa sprovođenjem odluka jer svi i javno i privatno pomažu njihovo ostvarivanje. Zato je država sa ovakvim uređenjem nesavladiva, pa postiže sve što naumi. Ipak, kada se njeni građani oslobode spoljne opasnosti i duže požive u sreći i bogatstvu koje su im donijele pobjede, uživajući u tome bogatstvu i neradu i zavedeni laskanjima, okreću se nasilju i bahatosti, što je česta pojava među ljudima, i tada se najbolje može vidjeti kako država sama sebi pomaže. Naime, kada jedan njen dio suviše naraste, on počne da se takmiči sa ostalima i postaje jači nego što je potrebno. Kako iz prethodnog izlaganja proizlazi da nijedan dio nije potpuno samostalan, već da mu se ostali mogu suprotstavljati i ometati ga u ostvarivanju njegovih planova, jasno je da ni konzuli, ni Senat, ni narod ne mogu previše ojačati i uzoholiti se. Sa jedne strane im se na vrijeme zaustavlja prevelika revnost, sa druge se od početka plaše suprotstavljanja ostalih, pa svi ostaju pri prvobitnom dogovoru.")

Polibije, VI, 19 – 21 : ἐπειδὰν ἀποδείξωσι τοὺς ὑπάτους, μετὰ ταῦτα χιλιάρχους καθιστᾶσι, τετταρασκαίδεκα μὲν ἐκ τῶν πέντ᾽ ἐνιαυσίους ἐχόντων ἤδη στρατείας, δέκα δ᾽ ἄλλους σὺν τούτοις ἐκ τῶν δέκα. τῶν λοιπῶν τοὺς μὲν ἱππεῖς δέκα, τοὺς δὲ πεζοὺς ἓξ καὶ δέκα δεῖ στρατείας τελεῖν κατ᾽ ἀνάγκην ἐν τοῖς τετταράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ἀπὸ γενεᾶς πλὴν τῶν ὑπὸ τὰς τετρακοσίας δραχμὰς τετιμημένων: τούτους δὲ παριᾶσι πάντας εἰς τὴν ναυτικὴν χρείαν. ἐὰν δέ ποτε κατεπείγῃ τὰ τῆς περιστάσεως, ὀφείλουσιν οἱ πεζοὶ στρατεύειν εἴκοσι στρατείας ἐνιαυσίους. πολιτικὴν δὲ λαβεῖν ἀρχὴν οὐκ ἔξεστιν οὐδενὶ πρότερον, ἐὰν μὴ δέκα στρατείας ἐνιαυσίους ᾖ τετελεκώς. ἐὰν δὲ μέλλωσι ποιεῖσθαι τὴν καταγραφὴν τῶν στρατιωτῶν οἱ τὰς ὑπάτους ἔχοντες ἀρχάς, προλέγουσιν ἐν τῷ δήμῳ τὴν ἡμέραν, ἐν ᾗ δεήσει παραγενέσθαι τοὺς ἐν ταῖς ἡλικίαις Ῥωμαίους ἅπαντας. ποιοῦσι δὲ τοῦτο καθ᾽ ἕκαστον ἐνιαυτόν. τῆς δ᾽ ἡμέρας ἐπελθούσης καὶ τῶν στρατευσίμων παραγενομένων εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ μετὰ ταῦθ᾽ ἁθροισθέντων εἰς τὸ Καπετώλιον, διεῖλον σφᾶς αὐτοὺς οἱ νεώτεροι τῶν χιλιάρχων, καθάπερ ἂν ὑπὸ τοῦ δήμου κατασταθῶσιν ἢ τῶν στρατηγῶν, εἰς τέτταρα μέρη διὰ τὸ τέτταρα παρ᾽ αὐτοῖς στρατόπεδα τὴν ὁλοσχερῆ καὶ πρώτην διαίρεσιν τῶν δυνάμεων ποιεῖσθαι. καὶ τοὺς μὲν πρώτους κατασταθέντας τέτταρας εἰς τὸ πρῶτον καλούμενον στρατόπεδον ἔνειμαν, τοὺς δ᾽ ἑξῆς τρεῖς εἰς τὸ δεύτερον, τοὺς δ᾽ ἑπομένους τούτοις τέτταρας εἰς τὸ τρίτον, τρεῖς δὲ τοὺς τελευταίους εἰς τὸ τέταρτον. τῶν δὲ πρεσβυτέρων δύο μὲν τοὺς πρώτους εἰς τὸ πρῶτον, τρεῖς δὲ τοὺς δευτέρους εἰς τὸ δεύτερον τιθέασι στρατόπεδον, δύο δὲ τοὺς ἑξῆς εἰς τὸ τρίτον, τρεῖς δὲ τοὺς τελευταίους εἰς τὸ τέταρτον [τῶν πρεσβυτέρων]. γενομένης δὲ τῆς διαιρέσεως καὶ καταστάσεως τῶν χιλιάρχων τοιαύτης ὥστε πάντα τὰ στρατόπεδα τοὺς ἴσους ἔχειν ἄρχοντας, μετὰ ταῦτα καθίσαντες χωρὶς ἀλλήλων κατὰ στρατόπεδον κληροῦσι τὰς φυλὰς κατὰ μίαν καὶ προσκαλοῦνται τὴν ἀεὶ λαχοῦσαν. ἐκ δὲ ταύτης ἐκλέγουσι τῶν νεανίσκων τέτταρας ἐπιεικῶς τοὺς παραπλησίους ταῖς ἡλικίαις καὶ ταῖς ἕξεσι. προσαχθέντων δὲ τούτων λαμβάνουσι πρῶτοι τὴν ἐκλογὴν οἱ τοῦ πρώτου στρατοπέδου, δεύτεροι δ᾽ οἱ τοῦ δευτέρου, τρίτοι δ᾽ οἱ τοῦ τρίτου, τελευταῖοι δ᾽ οἱ τοῦ τετάρτου. πάλιν δ᾽ ἄλλων τεττάρων προσαχθέντων λαμβάνουσι πρῶτοι τὴν αἵρεσιν οἱ τοῦ δευτέρου στρατοπέδου καὶ ἑξῆς οὕτως, τελευταῖοι δ᾽ οἱ τοῦ πρώτου. μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν ἄλλων τεττάρων προσαχθέντων πρῶτοι λαμβάνουσιν οἱ τοῦ τρίτου στρατοπέδου, τελευταῖοι δ᾽ οἱ τοῦ δευτέρου. [καὶ] αἰεὶ κατὰ λόγον οὕτως ἐκ περιόδου τῆς ἐκλογῆς γινομένης παραπλησίους συμβαίνει λαμβάνεσθαι τοὺς ἄνδρας εἰς ἕκαστον τῶν στρατοπέδων. ὅταν δ᾽ ἐκλέξωσι τὸ προκείμενον πλῆθος — τοῦτο δ᾽ ἔστιν ὁτὲ

μὲν εἰς ἕκαστον στρατόπεδον πεζοὶ τετρακισχίλιοι καὶ διακόσιοι, ποτὲ δὲ πεντακισχίλιοι, ἐπειδὰν μείζων τις αὐτοῖς προφαίνηται κίνδυνος — μετὰ ταῦτα τοὺς ἱππεῖς τὸ μὲν παλαιὸν ὑστέρους εἰώθεσαν δοκιμάζειν ἐπὶ τοῖς τετρακισχιλίοις διακοσίοις, νῦν δὲ προτέρους, πλουτίνδην αὐτῶν γεγενημένης ὑπὸ τοῦ τιμητοῦ τῆς ἐκλογῆς: καὶ ποιοῦσι τριακοσίους εἰς ἕκαστον στρατόπεδον. Ἐπιτελεσθείσης δὲ τῆς καταγραφῆς τὸν προειρημένον τρόπον, ἀθροίσαντες τοὺς ἐπειλεγμένους οἱ προσήκοντες τῶν χιλιάρχων καθ᾽ ἕκαστον στρατόπεδον, καὶ λαβόντες ἐκ πάντων ἕνα τὸν ἐπιτηδειότατον, ἐξορκίζουσιν ἦ μὴν πειθαρχήσειν καὶ ποιήσειν τὸ προσταττόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων κατὰ δύναμιν. οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ὀμνύουσι καθ᾽ ἕνα προπορευόμενοι, τοῦτ᾽ αὐτὸ δηλοῦντες ὅτι ποιήσουσι πάντα καθάπερ ὁ πρῶτος. κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς οἱ τὰς ὑπάτους ἀρχὰς ἔχοντες παραγγέλλουσι τοῖς ἄρχουσι τοῖς ἀπὸ τῶν συμμαχίδων πόλεων τῶν ἐκ τῆς Ἰταλίας, ἐξ ὧν ἂν βούλωνται συστρατεύειν τοὺς συμμάχους, διασαφοῦντες τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὸν τόπον, εἰς ὃν δεήσει παρεῖναι τοὺς κεκριμένους. αἱ δὲ πόλεις παραπλησίαν ποιησάμεναι τῇ προειρημένῃ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν ὅρκον ἐκπέμπουσιν, ἄρχοντα συστήσασαι καὶ μισθοδότην. οἱ δ᾽ ἐν τῇ Ῥώμῃ χιλίαρχοι μετὰ τὸν ἐξορκισμὸν παραγγείλαντες ἡμέραν ἑκάστῳ στρατοπέδῳ καὶ τόπον, εἰς ὃν δεήσει παρεῖναι χωρὶς τῶν ὅπλων, τότε μὲν ἀφῆκαν. („Kad izaberu konzule, posle toga biraju 24 vojna tribuna – 14 među vojnicima sa pet godina vojne službe i 10 među vojnicima sa desetogodišnjim stažom. Što se tiče redova, konjanici su obavezni da služe, a pješaci šesnaest godina prije navršenih 46 godina starosti. Izuzetak su građani sa cenzusom ispod 400 drahmi, koji svi služe u floti. U slučaju neke ozbiljne opasnosti, vojni rok pješaka se produžuje na 20 godina. Niko ne može dobiti javnu funkciju ako nije odslužio 10 godina vojne službe. Kada konzuli odluče da pristupe mobilizaciji vojnika, oni narodnoj skupštini unaprijed objave dan kada svi punoljetni rimski građani treba da dođu u Rim. Ovako postupaju svake godine. Dogovorenog dana pristižu svi građani sposobni za vojnu službu i sakupljaju se na Kapitolu. Tamo se mlađi vojni tribuni podijele u 4 grupe po onom redu kojim su ih birali konzuli ili narod, zato što je prva i osnovna podjela rimske vojske podjela na 4 legije. Četvorica tribuna iz prve grupe dodjeljuju se prvoj legiji, trojica iz druge grupe drugoj legiji, sljedeća četvorica trećoj, i posljednja trojica četvrtoj legiji. Kod starijih tribuna prvu dvojicu dodjeljuju prvoj legiji, sljedeću trojicu drugoj, dvojicu za njima trećoj i posljednju trojicu četvrtoj legiji. Kada se tribuni grupišu i raspodjele po legijama, šestorica na svaku, izdvoje se po legijama i kockom izvlaće jednu po jednu tribu, izvikujući svaki put ime one koja je izvućena. Među prisutnim članovima izvučene tribe najprije odaberu četvoricu mladića sličnih godina i stasa. Kada ih izvedu, prvi biraju tribuni prve legije, zatim druge, onda treće i na kraju četvrte. Zatim ponovo izvode sljedeću četvorku i tada prvi biraju tribuni druge legije i ostali za njima, dok su tribuni prve legije ovaj put posljednji. Potom se izvodi treća četvorka i prva bira treća legija, a posljednja druga. Kako pravo prvog biranja vojnika uvijek na isti način ide u krug, svaka legija dobija ljude istih kvaliteta. Kada izaberu određeni broj, tj. 4200 pješaka (ponekad i 5000 ako im prijeti veća opasnost) po legiji, nastavljaju da biraju konjanike. Po starom običaju, ranije su ih birali posljednje, nakon odabira 4200 pješaka, a sada prvo njih biraju, po 300 u svaku legiju. Spiskove konjanika sastavlja cenzor po bogatstvu. Kada obave mobilizaciju, tribuni koji su za to zaduženi sakupljaju nove vojnike po legijama, odaberu najsposobnije među njima i zakunu ga da će se pokoravati i prema svojim sposobnostima izvršavati naređenja oficira. Ostali vojnici prilaze jedan po jedan i polažu zakletvu, govoreći da će u svemu postupati isto kao prvi. Konzuli u isto vrijeme šalju poruke magistratima savezničkih gradova Italije koji treba da daju svoje vojnike. Obavještavaju ih koliko vojnika, kada i kamo da upute. Odabir ljudi i polaganje zakletve saveznici obavljaju slično kao Rimljani, potom izaberu komandanta i blagajnika ratne kase, a onda šalju vojnike u Rim. Kada se u Rimu položi zakletva, vojni tribuni obavještavaju vojnike svake legije kada i gdje da se pojave nenaoružani, a onda ih puštaju kućama.")

Polibije, VI, 52 : αἴτιον δὲ τούτων ἐστὶν ὅτι ξενικαῖς καὶ μισθοφόροις χρῶνται δυνάμεσι, Ῥωμαῖοι δ᾽ ἐγχωρίοις καὶ πολιτικαῖς. ᾗ καὶ περὶ τοῦτο τὸ μέρος ταύτην τὴν πολιτείαν ἀποδεκτέον ἐκείνης μᾶλλον: ἡ μὲν γὰρ ἐν ταῖς τῶν μισθοφόρων εὐψυχίαις ἔχει τὰς ἐλπίδας ἀεὶ τῆς ἐλευθερίας, ἡ δὲ Ῥωμαίων ἐν ταῖς σφετέραις ἀρεταῖς καὶ ταῖς τῶν συμμάχων ἐπαρκείαις. διὸ κἂν ποτε πταίσωσι κατὰ τὰς ἀρχάς, Ῥωμαῖοι μὲν ἀναμάχονται τοῖς ὅλοις, Καρχηδόνιοι δὲ τοὐναντίον. ἐκεῖνοι γὰρ ὑπὲρ πατρίδος ἀγωνιζόμενοι καὶ τέκνων οὐδέποτε δύνανται λῆξαι τῆς ὀργῆς, ἀλλὰ μένουσι ψυχομαχοῦντες, ἕως ἂν περιγένωνται τῶν ἐχθρῶν. („Razlog tome je što Kartaginjani koriste strane i najamničke trupe, a Rimljani domaće i građanske, i s obzirom na to, rimsko uređenje zaslužuje veću pohvalu od kartaginskog. Kartaginjanima

sloboda uvijek zavisi od hrabrosti najamnika, a Rimljanima od sopstvene hrabrosti i pomoći saveznika. Čak i ako se desi da u početku pretrpe poraz, Rimljani nastavljaju borbu svim snagama, dok se Kartaginjanima dešava suprotna stvar. Doista, Rimljani se bore za domovinu i svoju djecu i ne mogu da odustanu od riješenosti, već se bore do posljednjeg daha, sve dok ne savladaju neprijatelje.”)

Polibije, VI, 56 : καὶ μὴν τὰ περὶ τοὺς χρηματισμοὺς ἔθη καὶ νόμιμα βελτίω παρὰ Ῥωμαίοις ἐστὶν ἢ παρὰ Καρ χηδονίοις παρ᾽ οἷς μὲν γὰρ οὐδὲν αἰσχρὸν τῶν ἀνηκόντων πρὸς κέρδος, παρ᾽ οἷς δ᾽ οὐδὲν αἴσχιον τοῦ δωροδοκεῖσθαι καὶ τοῦ πλεονεκτεῖν ἀπὸ τῶν μὴ καθηκόντων καθ᾽ ὅσον γὰρ ἐν καλῷ τίθενται τὸν ἀπὸ τοῦ κρατίστου χρηματισμόν, κατὰ τοσοῦτο πάλιν ἐν ὀνείδει ποιοῦνται τὴν ἐκ τῶν ἀπειρημένων πλεονεξίαν. σημεῖον δὲ τοῦτο: παρὰ μὲν Καρχηδονίοις δῶρα φανερῶς διδόντες λαμβάνουσι τὰς ἀρχάς, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις θάνατός ἐστι περὶ τοῦτο πρόστιμον. ὅθεν τῶν ἄθλων τῆς ἀρετῆς ἐναντίων τιθεμένων παρ᾽ ἀμφοῖν, εἰκὸς ἀνόμοιον εἶναι καὶ τὴν παρασκευὴν ἑκατέρων πρὸς ταῦτα. μεγίστην δέ μοι δοκεῖ διαφορὰν ἔχειν τὸ Ῥωμαίων πολίτευμα πρὸς βέλτιον ἐν τῇ περὶ θεῶν διαλήψει. καί μοι δοκεῖ τὸ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὀνειδιζόμενον, τοῦτο συνέχειν τὰ Ῥωμαίων πράγματα, λέγω δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν:ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἐκτετραγῴδηται καὶ παρεισῆκται τοῦτο τὸ μέρος παρ᾽ αὐτοῖς εἴς τε τοὺς κατ᾽ ἰδίαν βίους καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως ὥστε μὴ καταλιπεῖν ὑπερβολήν. ὃ καὶ δόξειεν ἂν πολλοῖς εἶναι θαυμάσιον. ἐμοί γε μὴν δοκοῦσι τοῦ πλήθους χάριν τοῦτο πεποιηκέναι. εἰ μὲν γὰρ ἦν σοφῶν ἀνδρῶν πολίτευμα συναγαγεῖν, ἴσως οὐδὲν ἦν ἀναγκαῖος ὁ τοιοῦτος τρόπος:ἐπεὶ δὲ πᾶν πλῆθός ἐστιν ἐλαφρὸν καὶ πλῆρες ἐπιθυμιῶν παρανόμων, ὀργῆς ἀλόγου, θυμοῦ βιαίου, λείπεται τοῖς ἀδήλοις φόβοις καὶ τῇ τοιαύτῃ τραγῳδίᾳ τὰ πλήθη συνέχειν.διόπερ οἱ παλαιοὶ δοκοῦσί μοι τὰς περὶ θεῶν ἐννοίας καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν ἐν ᾄδου διαλήψεις οὐκ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν εἰς τὰ πλήθη παρεισαγαγεῖν, πολὺ δὲ μᾶλλον οἱ νῦν εἰκῇ καὶ ἀλόγως ἐκβάλλειν αὐτά. τοιγαροῦν χωρὶς τῶν ἄλλων οἱ τὰ κοινὰ χειρίζοντες παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησιν, ἐὰν ταλάντου μόνον πιστευθῶσιν, ἀντιγραφεῖς ἔχοντες δέκα καὶ σφραγῖδας τοσαύτας καὶ μάρτυρας διπλασίους οὐ δύνανται τηρεῖν τὴν πίστιν: παρὰ δὲ Ῥωμαίοις κατά τε τὰς ἀρχὰς καὶ πρεσβείας πολύ τι πλῆθος χρημάτων χειρίζοντες δι᾽ αὐτῆς τῆς κατὰ τὸν ὅρκον πίστεως τηροῦσι τὸ καθῆκον. καὶ παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις σπάνιόν ἐστιν εὑρεῖν ἀπεχόμενον ἄνδρα τῶν δημοσίων καὶ καθαρεύοντα περὶ ταῦτα: παρὰ δὲ τοῖς Ῥωμαίοις σπάνιόν ἐστι τὸ λαβεῖν τινα πεφωραμένον ἐπὶ τοιαύτῃ πράξει. „Također, i rimski običaji i zakoni o bogaćenju bolji su od kartaginskih. Naime, kod Kartaginjana nijedan način sticanja dobitka nije sramotan, a kod Rimljana ništa nije sramotnije od primanja mita i bogaćenja na nepošten način. Koliko cijene sticanje bogatstva poštenim putem, toliko, opet, sramotnim smatraju dobitak stečen na nedozvoljen način. Dokaz za to je sljedeći: Kod Kartaginjana državne funkcije dobijaju oni koji otvoreno daju mito, a kod Rimljana se takav postupak kažnjava smrću. Kako su im, dakle, nagrade za vrlinu suprotne, prirodno je da im jepriprema za njihovo sticanje različita. Čini mi se da se najveća prednost rimske države nalazi u rimskim predstavama o bogovima, te da ono što kod drugih ljudi izaziva samo prekore, mislim na praznovjericu, održava koheziju rimske države. Zaista, u ovim stvarima kod njih se toliko pretjeruje i u tolikoj mjeri one čine dio privatnog i javnog života da ih u tome niko ne može prevazići. Možda će se mnogi ovome čuditi, a ja mislim da oni to čine zbog narodnih masa. Naime, da je moguće stvoriti državu od mudrih ljudi, onda to možda ne bi bilo potrebno. Ipak, kako je narod nestabilan, pun nedopuštenih želja, nerazumne jarosti i silnih strasti, ostaje da se drži na uzdi neodređenim strahovima i sličnim pretjerivanjima. Zato mi se čini da naši stari nisu napamet i bez razmišljanja uvodili u narod predstave o bogovima i vjerovanja o Hadu, već da ih baš današnji ljudi napamet i glupo odbacuju. Baš zbog toga, da ne spominjem ostalo, magistrati u helenskim gradovima, ako im se povjeri samo jedan talent, i pored deset kontrolora, isto toliko pečata i dvostrukog broja svjedoka, nisu u stanju da ostanu pošteni, dok kod Rimljana, magistrati i poslanici rukuju velikim svotama novca, a samo zbog zakletve koju su položili obavljaju svoju dužnost kako treba. Kod drugih naroda teško se nalazi čovjek koji se drži podalje od državnog novca i u tome pogledu ostaje potpuno čist. Kod Rimljana se, naprotiv, rijetko sreće čovjek koji je otkriven na takvome djelu.“)

Polibije, VIII, 36 (2) : („Zato oni koji se neoprezno predaju u ruke neprijateljima zaslužuju ukor, ali ne treba prigovarati onima koji preduzimaju sve neophodne mjere. Naime, potpuno je neizvodljivo nikome ne vjerovati, pa zato ne možemo grditi onoga ko je dobio odgovarajuće garancije i onda u skladu sa tim postupao. Takve garancije su zakletve, djeca, žene i najveća : raniji život osobe sa kojom se

dogovaramo. Ako je neko u tome bio prevaren i zbog toga propao, ne treba kriviti njega, nego onoga ko mu je o smislio.“)

Polibije, IX, 10 : οὐκ ἐκ τῶν ἔξω κοσμεῖται πόλις, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς τῶν οἰκούντων ἀρετῆς. ἐκρίθη μὲν οὖν διὰ τοῦτο τοῖς Ῥωμαίοις τὰ προειρημένα μετακομίζειν εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα καὶ μηδὲν ἀπολιπεῖν: πότερα δ᾽ ὀρθῶς τοῦτο καὶ συμφερόντως αὑτοῖς ἔπραξαν ἢ τἀναντία, πολὺς ἂν εἴη λόγος, πλείων γε μὴν εἰς τὸ μὴ δεόντως σφίσι πεπρᾶχθαι μηδ᾽ ἀκμὴν νῦν πράττεσθαι τοῦτο τοὔργον. εἰ μὲν γὰρ ἐκ τοιούτων ὁρμηθέντες προεβίβασαν τὴν πατρίδα, δῆλον ὡς εἰκότως ταῦτα μετέφερον εἰς τὴν οἰκείαν, δι᾽ ὧν ηὐξήθησαν. εἰ δ᾽ ἁπλουστάτοις χρώμενοι βίοις καὶ πορρωτάτω τῆς ἐν τούτοις περιττότητος καὶ πολυτελείας ἀφεστῶτες ὅμως ἐπεκράτουν τούτων αἰεὶ παρ᾽ οἷς ὑπῆρχε πλεῖστα καὶ κάλλιστα τὰ τοιαῦτα, πῶς οὐ νομιστέον εἶναι τὸ γινόμενον ὑπ᾽ αὐτῶν ἁμάρτημα; τὸ γὰρ ἀπολιπόντας τὰ τῶν νικώντων ἔθη τὸν τῶν ἡττωμένων ζῆλον ἀναλαμβάνειν, προσεπιδραττομένους ἅμα καὶ τὸν ἐξακολουθοῦντα τοῖς τοιούτοις φθόνον, ὃ πάντων ἐστὶ φοβερώτατον ταῖς ὑπεροχαῖς, ὁμολογούμενον ἂν εἴποι τις εἶναι τῶν πραττόντων παράπτωμα. οὐ γὰρ οὕτως ὁ θεώμενος οὐδέποτε μακαρίζει τοὺς τἀλλότρια κεκτημένους, ὡς ἐν τῷ φθονεῖν ἅμα καί τις ἔλεος αὐτὸν ὑποτρέχει τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀποβαλόντων. ἐπὰν δὲ καὶ προβαίνῃ τὰ τῆς εὐκαιρίας καὶ πάντα συνάγῃ πρὸς αὑτὸν τὰ τῶν ἄλλων, καὶ ταῦτα συγκαλῇ τρόπον τινὰ τοὺς ἐστερημένους ἐπὶ θέαν, διπλάσιον γίνεται τὸ κακόν. οὐ γὰρ ἔτι τοὺς πέλας ἐλεεῖν συμβαίνει τοὺς θεωμένους, ἀλλὰ σφᾶς αὐτούς, ἀναμιμνησκομένους τῶν οἰκείων συμπτωμάτων. ἐξ ὧν οὐ μόνον φθόνος, ἀλλ᾽ οἷον ὀργή τις ἐκκαίεται πρὸς τοὺς εὐτυχοῦντας: ἡ γὰρ τῶν ἰδίων περιπετειῶν ἀνάμνησις ὡς ἂν εἰ προτροπή τις ἐστι πρὸς τὸ κατὰ τῶν πραξάντων μῖσος. τὸ μὲν οὖν τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον ἁθροίζειν πρὸς αὑτοὺς ἴσως ἔχει τινὰ λόγον: οὐ γὰρ οἷόν τε τῶν καθόλου πραγμάτων ἀντιποιήσασθαι μὴ οὐ τοῖς μὲν ἄλλοις ἀδυναμίαν ἐνεργασαμένους, σφίσι δὲ τὴν τοιαύτην δύναμιν ἑτοιμάσαντας. τὰ δ᾽ ἐκτὸς ὑπάρχοντα τῆς προειρημένης δυνάμεως ἦν ἐν τοῖς ἐξ ἀρχῆς τόποις ἅμα τῷ φθόνῳ καταλιπόντας ἐνδοξοτέραν ποιεῖν τὴν σφετέραν πατρίδα, μὴ γραφαῖς καὶ τύποις, ἀλλὰ σεμνότητι καὶ μεγαλοψυχίᾳ κοσμοῦντας αὐτήν. οὐ μὴν ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰρήσθω μοι χάριν τῶν μεταλαμβανόντων ἀεὶ τὰς δυναστείας, ἵνα μὴ σκυλεύοντες τὰς πόλεις κόσμον ὑπολαμβάνωσιν εἶναι ταῖς ἑαυτῶν πατρίσι τὰς ἀλλοτρίας συμφοράς: Ῥωμαῖοι δὲ μετακομίσαντες τὰ προειρημένα ταῖς μὲν ἰδιωτικαῖς κατασκευαῖς τοὺς αὑτῶν ἐκόσμησαν βίους, ταῖς δὲ δημοσίαις τὰ κοινὰ τῆς πόλεως. („Grad ne ukrašavaju spoljašnje stvari, nego vrline građana...Rimljani su, dakle, odlučili da pomenute stvari /opljačkani ratni plijen iz Sirakuze op. S.M./ prebace u domovinu i da ništa ne ostave za sobom. Da li je takav postupak bio pravilan i koristan, o tome bi se moglo mnogo reći, više u prilog shvatanju da je bio pogrešan i da je to i danas. Naime, ako su takvim stvarim unaprijedili svoj grad, onda je bilo prirodno da prebace kući ono što ih je ojačalo. No, ako su živjeli jednostavnim životom, daleko od svakoga obilja i raskoši, a ipak su uvijek pobjeđivali one koji su imali najviše sličnih bogatstava, kako da ovakav postupak ne smatramo pogrešnim? Naime, napustiti običaje pobjednika i preuzeti ukuse pobjeđenih, izazivajući pri tome zavist koja ih prati, što je za moćne najstrašnije, to je nepobitna greška. Promatrač nikada ne slavi toliko one koji su oteli tuđu imovinu, koliko im zavidi i sažalijeva prvobitne vlasnike koji su je izgubili, a kada se pobjednik obogati i sakupi sve što je drugima pripadalo, pa ova bogatstva na neki način privuku opljačkane da ih posmaraju, zlo se udvostručuje. Promatraći sada više ne žale druge, nego sebe same, sjećajući se sopstvenih nesreća, i tako se ne stvara samo zavist, nego se rasplamsava i bijes prema onima koje prati sreća, podsjećanje na sopstvene nesreće izaziva mržnju protiv onih koji su je izazvali. U gomilanju zlata i srebra možda ima nekoga smisla ako ne oslabi druge i ne ojača sebe samoga. Sve, međutim, što ne doprinosi pomenutom jačanju trebalo je zajedno sa zavišću ostaviti na prvobitnom mjestu i ne uvečavati slavu svoga grada slikama i kipovima, nego ukrasom dostojanstvenosti i blagosti. Ovo sam rekao za one koji nasljeđuju carstva, da ne bi pljačkali gradove i smatrali da su tuđe nesreće ukras njihovoj domovini. Rimljani su pomenute stvari /iz Sirakuze op. S.M./ prebacili u grad. Onima koje su poticale iz privatnih kuća ukrasili su sopstvene domove, a državnu imovinu su namjenili javnim građevinama.“).

Polibije, IX, 11 : ὅτι οἱ τῶν Καρχηδονίων ἡγεμόνες, κρατήσαντες τῶν ὑπεναντίων, σφῶν αὐτῶν οὐκ ἠδύναντο κρατεῖν, καὶ δόξαντες τὸν πρὸς Ῥωμαίους πόλεμον ἀνῃρηκέναι πρὸς αὑτοὺς ἐστασίαζον, ἀεὶ παρατριβόμενοι διὰ τὴν ἔμφυτον Φοίνιξι πλεονεξίαν καὶ φιλαρχίαν („Kartaginski komandanti su savladali neprijatelje, same sebe nisu mogli. Pomislivši da su okončali rat sa Rimljanima, zapali su u međusobne svađe, podsticali na sukobe urođenom feničanskom pohlepom i željom za vlast.“)

Polibije, IX, 22: ἐπεὶ δ᾽ ἡ τῶν πραγμάτων διάθεσις εἰς ἐπίστασιν ἡμᾶς ἦχε περὶ τῆς Ἀννίβου φύσεως, ἀπαιτεῖν ὁ καιρὸς δοκεῖ μοι τὰς μάλιστα διαπορουμένας ἰδιότητας ὑπὲρ αὐτοῦ δηλῶσαι. τινὲς μὲν γὰρ ὠμὸν αὐτὸν οἴονται γεγονέναι καθ᾽ ὑπερβολήν, τινὲς δὲ φιλάργυρον. τὸ δ᾽ ἀληθὲς εἰπεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν πράγμασιν ἀναστρεφομένων οὐ ῥᾴδιον. ἔνιοι μὲν γὰρ ἐλέγχεσθαί φασι τὰς φύσεις ὑπὸ τῶν περιστάσεων, καὶ τοὺς μὲν ἐν ταῖς ἐξουσίαις καταφανεῖς γίνεσθαι, κἂν ὅλως τὸν πρὸ τοῦ χρόνον ἀναστέλλωνται, τοὺς δὲ πάλιν ἐν ταῖς ἀτυχίαις. ἐμοὶ δ᾽ ἔμπαλιν οὐχ ὑγιὲς εἶναι δοκεῖ τὸ λεγόμενον: οὐ γὰρ ὀλίγα μοι φαίνονται, τὰ δὲ πλεῖστα, ποτὲ μὲν διὰ τὰς τῶν φίλων παραθέσεις, ποτὲ δὲ διὰ τὰς τῶν πραγμάτων ποικιλίας, ἄνθρωποι παρὰ τὴν αὑτῶν προαίρεσιν ἀναγκάζεσθαι καὶ λέγειν καὶ πράττειν. („Kako nas je tok događaja doveo do razmatranja Hanibalovog karaktera, čini mi se da prilika zahtijeva da se izjasnim o njegovim najspornijim karakteristikama. Naime, neki kažu da je bio izuzetno surov, drugi vele da je bio pohlepan. Reći istinu o njemu, a isto tako i o drugim ljudima koji se bave državnim poslovima nije lako. Jedni misle da se ljudska priroda otkriva u posebnim situacijama. Neki se pokažu kakvi zaista jesu kada dođu na vlast, čak i ako su se ranije pretvarali, a drugi se otkriju u nesreći. Međutim, meni se ovo mišljenje ne čini pravilnim. Naime, izgleda da su ne u malom već u velikom broju slučajeva ljudi prinuđeni da govore i postupaju protiv svojih uvjerenja, nekada zbog savjeta prijatelja, a nekada zbog kompliciranih situacija u kojima se nalaze“.).

Polibije, IX, 24 : καθ᾽ ὃν γὰρ καιρὸν Ἀννίβας ἐξ Ἰβηρίας τὴν εἰς Ἰταλίαν πορείαν ἐπενόει στέλλεσθαι μετὰ τῶν δυνάμεων, μεγίστης προφαινομένης δυσχρηστίας περὶ τὰς τροφὰς καὶ τὴν ἑτοιμότητα τῶν ἐπιτηδείων τοῖς στρατοπέδοις, ἅτε καὶ κατὰ τὸ μῆκος ἀνήνυτον ἔχειν τι δοκούσης τῆς ὁδοῦ καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἀγριότητα τῶν μεταξὺ κατοικούντων βαρβάρων, τότε δοκεῖ καὶ πλεονάκις ἐν τῷ συνεδρίῳ περὶ τούτου τοῦ μέρους ἐμπιπτούσης ἀπορίας εἷς τῶν φίλων Ἀννίβας ὁ Μονομάχος ἐπικαλούμενος ἀποφήνασθαι γνώμην διότι μία τις ὁδὸς αὐτῷ προφαίνεται. δι᾽ ἧς ἐστιν εἰς Ἰταλίαν ἐλθεῖν ἐφικτόν. τοῦ δ᾽ Ἀννίβου λέγειν κελεύσαντος, διδάξαι δεῖν ἔφη τὰς δυνάμεις ἀνθρωποφαγεῖν καὶ τούτῳ ποιῆσαι συνήθεις . ... Ἀννίβας δὲ πρὸς μὲν τὸ τόλμημα καὶ τὸ πρακτικὸν τῆς ἐπινοίας οὐδὲν ἀντειπεῖν ἐδυνήθη, τοῦ δὲ πράγματος λαβεῖν ἔννοιαν οὔθ᾽ αὑτὸν οὔτε τοὺς φίλους ἐδύνατο πεῖσαι. τούτου δὲ τἀνδρὸς εἶναί φασιν ἔργα καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν εἰς Ἀννίβαν ἀναφερόμενα περὶ τῆς ὠμότητος, οὐχ ἧττον δὲ καὶ τῶν περιστάσεων. („Kada je krojio plan o prebacivanju vojske iz Iberije u Italiju, ukazivale su mu se goleme teškoće u ishrani i snabdjevanju vojske, kako zbog dužine puta, tako i zbog brojnosti i divljaštva barbara kroz čiju je zemlju trebalo proći. Izgleda da se u Vijeću više puta o ovome raspravljalo i jedan od prijatelja, Hanibal zvani Monomah (gladjator), izjavio je da vidi samo jedan put kojim se može doći u Italiju. Kada ga je Hanibal zamolio da kaže koji je to put, odgovorio je da vojnike treba naučiti da jedu ljudsko meso i da se na to priviknu. Hanibal nije mogao da kaže ništa protiv ovako smjelog i praktičnog prijedloga, ali ni sebe ni prijatelje nije mogao da ubijedi da o tome ozbiljno razmišljaju. Priča se da su okrutni postupci po Italiji, koji se pripisuju Hanibalu, ustvari, djelo istoga ovoga čovjeka, a ništa manje i posljedice različitih okolnosti.“).

Polibije, IX, 25 : φιλάργυρός γε μὴν δοκεῖ γεγονέναι διαφερόντως καὶ φίλῳ κεχρῆσθαι φιλαργύρῳ Μάγωνι τῷ τὰ κατὰ τὴν Βρεττίαν χειρίζοντι. („Izgleda da je Hanibal bio veliki srebroljubac, kao i njegov prijatelj Magon koji je upravljao Brutijom.“.).

Polibije, IX, 26 : ἐνίας δὲ καὶ παρασπονδῆσ᾽ ὑπέμεινε, μετανιστὰς εἰς ἄλλας πόλεις καὶ ποιῶν ἀναρπάστους αὐτῶν τοὺς βίους. ἐξ ὧν προσκόπτοντες οἱ μὲν ἀσέβειαν, οἱ δ᾽ ὠμότητα κατεγίνωσκον. καὶ γὰρ ἁρπαγαὶ χρημάτων ἅμα τοῖς προειρημένοις καὶ φόνοι καὶ βίαιοι προφάσεις ἐγίνοντο διά τε τῶν ἐξιόντων καὶ διὰ τῶν εἰσιόντων στρατιωτῶν εἰς τὰς πόλεις, ἑκάστων ὑπειληφότων ὅσον οὐκ ἤδη τοὺς ὑπολειπομένους μεταβαλεῖσθαι πρὸς τοὺς ὑπεναντίους. ἐξ ὧν καὶ λίαν δυσχερὲς ἀποφήνασθαι περὶ τῆς Ἀννίβου φύσεως, διά τε τὴν τῶν φίλων παράθεσιν καὶ τὴν τῶν πραγμάτων περίστασιν. κρατεῖ γε μὴν ἡ φήμη παρὰ μὲν Καρχηδοίοις ὡς φιλαργύρου, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις ὡς ὠμοῦ γενομένου [αὐτοῦ]. („U nekoliko slučajeva je sam morao da prekrši ugovore i preseli građane nekih gradova na druga mjesta i prepusti njihovu imoviunu pljačkanju. Uvrijeđeni jedni su ga osuđivali za vjerolomnost, a drugi za okrutnost. Naime, i vojnici koji su odlazili i oni koji su ulazili u gradove pljačkali su, ubijali i činili razno nasilje, jer su i jedni i drugi pretpostavljali da građani koji su ostali u gradu samo što nisu prešli neprijatelju. Sve ovo veoma otežava donošenje presude o Hanibalovom karakteru, na koji su uticali i

savjeti prijatelja i okolnosti. Među Kartaginjanima vlada mišljenje da je srebroljubac, a među Rimljanima da je okrutan.“).

Za oblikovanje strateških vojnih i političkih (uključujući i one koje se tiću vanjske politike) zamisli nezaobilazan je i karakter Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg. O tome se najviše podataka nalazi u Polibijevom djelu.

Polibije, X, 2 :τῷ γὰρ σχεδὸν ἐπιφανέστατον αὐτὸν γεγονέναι τῶν πρὸ τοῦ, ζητοῦσι μὲν πάντες εἰδέναι τίς ποτ᾽ ἦν καὶ ἀπὸ ποίας φύσεως ἢ τριβῆς ὁρμηθεὶς τὰς τηλικαύτας καὶ τοσαύτας ἐπετελέσατο πράξεις, ἀγνοεῖν δὲ καὶ ψευδοδοξεῖν ἀναγκάζονται διὰ τὸ τοὺς ἐξηγουμένους ὑπὲρ αὐτοῦ παραπεπαικέναι τῆς ἀληθείας..... τὸ δ᾽ ἐπαινετὸν μόνον ἴδιον ὑπάρχει τῶν εὐλογίστων καὶ φρένας ἐχόντων ἀνδρῶν, οὓς καὶ θειοτάτους εἶναι καὶ προσφιλεστάτους τοῖς θεοῖς νομιστέον. („Prije svega, on /Afrikanac Stariji op. S.M./ je skoro najslavniji čovjek prošlosti i svi žele da znaju ko je bio i koje su mu vrline i kakvo obrazovanje omogučili da postigne tolike uspjehe, a prisiljeni su da ostanu u neznanju i sa pogrešnim predstavama jer su oni koji o njemu govore daleko od istine. U vjerodostojnost činjenica koje ću iznijeti uvjeriće se svi koji na osnovi moga izlaganja pokušaju da procjene njegova najslavnija i najsmjelija djela....Sreća može zadesiti i običnog čovjeka, a ono što je vrijedno pohvale pripada ljudima koji dobro prosuđuju i odlučuju i koje treba smatrati u najvećoj mjeri bliskim i dragim bogovima.“).

Polibije, X, 3 :ἐκεῖνος γὰρ ὅτι μὲν ἦν εὐεργετικὸς καὶ μεγαλόψυχος ὁμολογεῖται, διότι δ᾽ ἀγχίνους καὶ νήπτης καὶ τῇ διανοίᾳ περὶ τὸ προτεθὲν ἐντεταμένος, οὐθεὶς ἂν συγχωρήσειε πλὴν τῶν συμβεβιωκότων καὶ τεθεαμένων ὑπ᾽ αὐγὰς αὐτοῦ τὴν φύσιν. („Svi priznaju da je Scipion bio čovjek naklonjen dobročinstvima i velikodušan, a da je bio oštrouman i trezven, uvijek usredsređen na trenutni zadatak, to niko ne bi priznao izuzev onih koji su sa njim živjeli i dobro mu upoznali karakter.“).

Polibije, X, 5 : οἱ γὰρ μὴ δυνάμενοι τοὺς καιροὺς μηδὲ τὰς αἰτίας καὶ διαθέσεις ἑκάστων ἀκριβῶς συνθεωρεῖν, ἢ διὰ φαυλότητα φύσεως ἢ δι᾽ ἀπειρίαν καὶ ῥᾳθυμίαν, εἰς θεοὺς καὶ τύχας ἀναφέρουσι τὰς αἰτίας τῶν δι᾽ ἀγχίνοιαν ἐκ λογισμοῦ καὶ προνοίας ἐπιτελουμένων. ταῦτα μὲν οὖν εἰρήσθω μοι χάριν τῶν ἀκουόντων, ἵνα μὴ συγκαταφερόμενοι ψευδῶς τῇ καθωμιλημένῃ δόξῃ περὶ αὐτοῦ παραπέμπωσι τὰ σεμνότατα καὶ κάλλιστα τἀνδρός, λέγω δὲ τὴν ἐπιδεξιότητα καὶ φιλοπονίαν. ἔτι δὲ μᾶλλον ἔσται τοῦτο συμφανὲς ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν πράξεων. („Naime, ljudi koji zbog nesposobnosti, neiskustva ili lijenosti nisu u stanju da shvate prilike, uzroke i motive u svakom pojedinačnom slučaju, takvi ljudi bogovima i Tihi pripisuju uzroke stvari koje su obavljene zahvaljujući oštroumnosti, proračunu i predviđanjima jednog čovjeka. Ovoliko za moje čitaoce, da ih ne zavede općeprihvaćeno i pogrešno mišljenje o Scipionu /Afrikancu Starijem op. S.M./ i da im ne promaknu njegove najbolje i pohvalne osobine – pamet i vrijednoća. To će se još bolje pokazati iz njegovih djela.“).

Polibije, X, 6, parafrazira navodno obraćanje Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg vojnicima na iberskom frontu :ὧν ἑκάτερα νῦν ἔφη περὶ τοὺς πολεμίους ὑπάρχειν: χωρὶς γὰρ ἀπ᾽ ἀλλήλων πολὺ διεσπασμένους στρατοπεδεύειν, τοῖς τε συμμάχοις ὑβριστικῶς χρωμένους ἅπαντας ἀπηλλοτριωκέναι καὶ πολεμίους αὑτοῖς παρεσκευακέναι. διὸ καὶ τοὺς μὲν ἤδη διαπέμπεσθαι πρὸς σφᾶς, τοὺς δὲ λοιπούς, ὡς ἂν τάχιστα θαρρήσωσι καὶ διαβάντας ἴδωσι τὸν ποταμόν, ἀσμένως ἥξειν, οὐχ οὕτως εὐνοοῦντας σφίσι, τὸ δὲ πλεῖον ἀμύνεσθαι σπουδάζοντας τὴν Καρχηδονίων εἰς αὑτοὺς ἀσέλγειαν („Sada se pomenute nepogodnosti mogu naći kod neprijatelja /Kartaginjana op. S.M./. Logori su im veoma udaljeni jedni od drugih, **a saveznike su svojim drskim ponašanjem otuđili i pretvorili u neprijatelje. Zato pojedini među njima već pregovaraju sa Rimljanima, a i ostali će prijeći na njihovu stranu čim se ohrabre i vide da su rimske trupe prešle rijeku, ne toliko iz ljubavi prema Rimljanima, koliko iz želje da se osvete Kartaginjanima za drsko ponašanje prema njima**.“).

Polibije, X, 6 :ὃ δὴ καὶ πρῶτον ἄν τις λάβοι καὶ μέγιστον σημεῖον τῆς ὑφ᾽ ἡμῶν ἄρτι ῥηθείσης διαλήψεως. ἔτος γὰρ ἕβδομον ἔχων πρὸς τοῖς εἴκοσι πρῶτον μὲν ἐπὶ πράξεις αὑτὸν ἔδωκε τελέως παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπηλπισμένας διὰ τὸ μέγεθος τῶν προγεγονότων ἐλαττωμάτων, δεύτερον δοὺς αὑτὸν τὰ μὲν κοινὰ καὶ προφαινόμενα πᾶσι παρέλειπε, τὰ δὲ μήτε παρὰ τοῖς πολεμίοις *, ταῦτ᾽ ἐπενόει καὶ προετίθετο πράττειν. ὧν οὐδὲν ἦν χωρὶς ἐκλογισμῶν τῶν ἀκριβεστάτων. („To bi se moglo uzeti kao prvi i najveći

dokaz o tačnosti nedavno iznijetog mišljenja. Naime, bilo mu /Publiju Korneliju Scipionu Afrikancu Starijem op. S.M./ je tek 27 godina, a posvetio se stvarima od kojih je većina potpuno digla ruke zbog ranijih velikih poraza, i odustao je od uobičajenih i očekivanih postupaka i smišljao je i planirao ono što ni neprijatelji ni prijatelji nisu očekivali, a sve uz najdetaljnije proračune.“).

Polibije, X, 14, :καὶ γὰρ ἦν εὖ πεφυκώς, εἰ καὶ πρὸς ἄλλο τι, πρὸς τὸ θάρσος ἐμβαλεῖν καὶ συμπαθεῖς ποιῆσαι τοὺς παρακαλουμένους („Zaista, ako je imao ikakav talenat, bila je to njegova /Afrikanca Starijeg op. S.M./ sposobnost da ohrabri ljude i u njima izazove oduševljenje.“).

Polibije, X, 17 :πλὴν οἱ μὲν χιλίαρχοι τότε περὶ τὴν τῶν λαφύρων ἦσαν οἰκονομίαν: ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων, ἐπεὶ συνήχθη τὸ τῶν αἰχμαλώτων πλῆθος, ὃ συνέβη γενέσθαι μικρῷ λεῖπον τῶν μυρίων, συνέταξε χωρισθῆναι πρῶτον μὲν τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας καὶ τὰ τούτων τέκνα, δεύτερον δὲ τοὺς χειροτέχνας. γενομένου δὲ τούτου, τοὺς μὲν πολιτικοὺς παρακαλέσας εὐνοεῖν Ῥωμαίοις καὶ μνημονεύειν τῆς εὐεργεσίας ἀπέλυσε πάντας ἐπὶ τὰς ἰδίας οἰκήσεις. οὗτοι μὲν οὖν ἅμα δακρύοντες καὶ χαίροντες ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, προσκυνήσαντες τὸν στρατηγὸν διελύθησαν: τοῖς δὲ χειροτέχναις κατὰ τὸ παρὸν εἶπε διότι δημόσιοι τῆς Ῥώμης εἰσί: παρασχομένοις δὲ τὴν εὔνοιαν καὶ προθυμίαν ἑκάστοις κατὰ τὰς αὑτῶν τέχνας ἐπηγγείλατο τὴν ἐλευθερίαν, κατὰ νοῦν χωρήσαντος τοῦ πρὸς τοὺς Καρχηδονίους πολέμου. καὶ τούτους μὲν ἀπογράφεσθαι προσέταξε πρὸς τὸν ταμίαν, συστήσας Ῥωμαϊκὸν ἐπιμελητὴν κατὰ τριάκοντα: τὸ γὰρ πᾶν πλῆθος ἐγένετο τούτων περὶ δισχιλίους. ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν αἰχμαλώτων ἐκλέξας τοὺς εὐρωστοτάτους καὶ τοῖς εἴδεσι καὶ ταῖς ἡλικίαις ἀκμαιοτάτους προσέμιξε τοῖς αὑτοῦ πληρώμασι, καὶ ποιήσας ἡμιολίους τοὺς πάντας ναύτας ἢ πρόσθεν συνεπλήρωσε καὶ τὰς αἰχμαλώτους νῆας, ὥστε τοὺς ἄνδρας ἑκάστῳ σκάφει βραχύ τι λείπειν τοῦ διπλασίους εἶναι τοὺς ὑπάρχοντας τῶν προγενομένων: αἱ μὲν γὰρ αἰχμάλωτοι νῆες ἦσαν ὀκτωκαίδεκα τὸν ἀριθμόν, αἱ δ᾽ ἐξ ἀρχῆς πέντε καὶ τριάκοντα. παραπλησίως δὲ καὶ τούτοις ἐπηγγείλατο τὴν ἐλευθερίαν, παρασχομένοις τὴν αὑτῶν εὔνοιαν καὶ προθυμίαν, ἐπειδὰν κρατήσωσι τῷ πολέμῳ τῶν Καρχηδονίων. τοῦτον δὲ χειρίσας τὸν τρόπον τὰ κατὰ τοὺς αἰχμαλώτους μεγάλην μὲν εὔνοιαν καὶ πίστιν ἐνειργάσατο τοῖς πολιτικοῖς καὶ πρὸς αὑτὸν καὶ πρὸς τὰ κοινὰ πράγματα, μεγάλην δὲ προθυμίαν τοῖς χειροτέχναις διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας. ἡμιόλιον δὲ ποιήσας τὸ ναυτικὸν ἐκ τοῦ καιροῦ διὰ τὴν αὑτοῦ πρόνοιαν. („/Vojni op. S.M./ Tribuni su se tada bavili raspodjelom plijena. Kada su sakupljeni zarobljenici, kojih je bilo skoro deset hiljada, rimski komandant je naredio da se prvo izdvoje građani sa ženama i djecom, a onda zanatlije. Kada je to učinjeno, pozvao je građane da budu zahvalni Rimljanima i pamte ovu uslugu, a onda im je rekao da mogu da odu kućama. Plačući i radujući se ovom neočekivanom spasenju, svi su pali na koljena pred vojskovođom i razišli se. Zanatlijama je rekao da će za sada biti rimski državni robovi, a ako pokažu dobru volju i vrijednoću u obavljanju svojih zanata, obećao im je slobodu po povoljnom završetku rata sa Kartaginjanima. On[14] je zatim naredio da se njihova imena upišu kod kvestora, i imenovao je rimskog nadzornika za svaku tridesetoricu od njih. Njihov ukupan broj je bio oko dvije hiljade. Od ostalih zarobljenika, on je izabrao najsnažnije, koji su bili u cvijetu mladosti i fizičke snage i dodijelio im je da služe na brodovima. I tako povećavajući broj svojih pomorskih saveznika za jednu polovicu, on je napunio ljudima brodove koje je zarobio od neprijatelja kao i one sopstvene, tako da je broj ljudi na svakom takvom brodu bio sada malo manje od dvostrukog nego što je bio ranije. Osvojenih brodova je bilo 18, a njegova originalna flota je imala 35. Ovim ljudima je on takođe obećao slobodu, ako se oni sami pokažu lojalni i gorljivi, čim se pobijede Kartaginjani. Ovim tretmanom zarobljenika, on je nadahnuo građane sa vrelima osjećajima lojalnosti i vjernosti, a zanatlije sa velikom spremnošću da služe, u nadi da će povratiti svoju slobodu.“).

Polibije, X, 18 :μετὰ δὲ ταῦτα Μάγωνα καὶ τοὺς ἅμα τούτῳ Καρχηδονίους ἐχώριζε. δύο μὲν γὰρ ἦσαν κατειλημμένοι τῶν ἐκ τῆς γερουσίας, πέντε δὲ καὶ δέκα τῶν ἐκ τῆς συγκλήτου. καὶ τούτους μὲν

[14] Naredni tekst (od „On je zatim....“ pa do „...povratiti svoju slobodu“) u poglavlju X, 17 se ne nalazi u prijevodu Polibijevih Historija od Marijane Ricl (1988, II, 55), nego je korišten tekst iz izdanja Polibijevih Historija iz 1962 (prevodilac na engleski Evelyn S. Shuckburgh) :

http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D10%3Achapter%3D17

συνέστησε Γαΐῳ Λαιλίῳ, συντάξας τὴν ἁρμόζουσαν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι τῶν ἀνδρῶν: ἐπὶ δὲ τούτοις τοὺς ὁμήρους προσεκαλέσατο, πλείους ὄντας τῶν τριακοσίων. καὶ τοὺς μὲν παῖδας καθ᾽ ἕνα προσαγαγόμενος καὶ καταψήσας θαρρεῖν ἐκέλευε, διότι μετ᾽ ὀλίγας ἡμέρας ἐπόψονται τοὺς αὑτῶν γονεῖς: τοὺς δὲ λοιποὺς ὁμοῦ παρεκάλεσε πάντας θαρρεῖν καὶ γράφειν αὐτοὺς εἰς τὰς ἰδίας πόλεις πρὸς αὑτῶν ἀναγκαίους πρῶτον μὲν ὅτι σῴζονται καὶ καλῶς αὐτοῖς ἐστι, δεύτερον δὲ διότι θέλουσι Ῥωμαῖοι πάντας αὐτοὺς εἰς τὴν οἰκείαν ἀποκαταστῆσαι μετ᾽ ἀσφαλείας, ἑλομένων τῶν ἀναγκαίων σφίσι τὴν πρὸς Ῥωμαίους συμμαχίαν. ταῦτα δ᾽ εἰπών, καὶ παρεσκευακὼς πρότερον ἐκ τῶν λαφύρων τὰ λυσιτελέστερα πρὸς τὴν ἐπίνοιαν, τότε κατὰ γένη καὶ καθ᾽ ἡλικίαν ἑκάστοις ἐδωρεῖτο τὰ πρέποντα, ταῖς μὲν παισὶ κόνους καὶ ψέλλια, τοῖς δὲ νεανίσκοις ῥαμφὰς καὶ μαχαίρας. ἐκ δὲ τῶν αἰχμαλωτίδων τῆς Μανδονίου γυναικός, ὃς ἦν ἀδελφὸς Ἀνδοβάλου τοῦ τῶν Ἰλεργητῶν βασιλέως, προσπεσούσης αὐτῷ καὶ δεομένης μετὰ δακρύων ἐπιστροφὴν ποιήσασθαι τῆς αὐτῶν εὐσχημοσύνης ἀμείνω Καρχηδονίων, συμπαθὴς γενόμενος ἤρετο τί λείπει τῶν ἐπιτηδείων αὐταῖς: καὶ γὰρ ἦν ἡ γυνὴ πρεσβυτέρα καί τινα προστασίαν ἀξιωματικὴν ἐπιφαίνουσα. τῆς δὲ κατασιωπώσης ἐκάλει τοὺς πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν γυναικῶν ἀποτεταγμένους. ὧν παραγενομένων καὶ διασαφούντων ὅτι πάντα τὰ δέοντα δαψιλῶς αὐταῖς παρασκευάζοιεν, πάλιν ὁμοίως ἁψαμένης αὐτοῦ τῶν γονάτων τῆς γυναικὸς καὶ τὸν αὐτὸν εἰπούσης λόγον, μᾶλλον ἔτι διαπορήσας ὁ Πόπλιος, καί τινα λαβὼν ἔννοιαν ὡς ὀλιγωρούντων καὶ ψευδῶς πρὸς τὸ παρὸν ἀποφαινομένων τῶν πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν ἀποτεταγμένων, θαρρεῖν ἐκέλευε τὰς γυναῖκας: αὐτὸς γὰρ ἑτέρους ἐπιστήσειν τοὺς φροντιοῦντας ἵνα μηδὲν αὐτὰς ἐλλείπῃ τῶν ἐπιτηδείων. ἡ δ᾽ ἐπισχοῦσα μικρόν " Οὐκ ὀρθῶς"3 ἔφη "3στρατηγέ, τοὺς ἡμετέρους ἐκδέχῃ λόγους, εἰ νομίζεις ἡμᾶς ὑπὲρ τῆς γαστρὸς δεῖσθαί σου νῦν" καὶ τότε λαβὼν ὁ Πόπλιος ἐν νῷ τὸ βούλημα τῆς γυναικός, καὶ θεωρῶν ὑπὸ τὴν ὄψιν τὴν ἀκμὴν τῶν Ἀνδοβάλου θυγατέρων καὶ πλειόνων ἄλλων δυναστῶν, ἠναγκάσθη δακρῦσαι, τῆς γυναικὸς ἐν ὀλίγῳ τὴν τῆς περιστάσεως ἔμφασιν ὑποδεικνυούσης. διὸ δὴ καὶ τότε φανερὸς γενόμενος ὅτι συνῆκε τὸ ῥηθέν, καὶ λαβόμενος τῆς δεξιᾶς, θαρρεῖν αὐτήν τε ταύτην ἐκέλευε καὶ τὰς ἄλλας ὁμοίως: ποιήσεσθαι γὰρ πρόνοιαν ὡς ἰδίων ἀδελφῶν καὶ τέκνων, συστήσεσθαι δὲ καὶ πρὸς τὴν τούτων ἐπιμέλειαν ἀκολούθως τοῖς προειρημένοις πιστοὺς ἄνδρας. („Nakon toga je izdvojio Magona i njegove suradnike – dvojicu članova Gerusije i petnaest članova Vijeća i predao ih Gaju Leliju, naredivši mu da se sa njima postupa na odgovarajući način. Onda je pozvao taoce, kojih je bilo više od tri stotine. Svako dijete je priveo sebi i pomazio, govoreći mu da se ne plaši i da će kroz nekoliko dana ponovo vidjeti svoje roditelje, a sve ostale je pozvao da je brinu i da pišu rođacima da su van opasnosti, da im je dobro i da Rimljani žele da ih bezbjedno vrate kućama, pod uslovom da njihovi rođaci odaberu savez sa Rimom. Tako im je govorio, a još ranije je iz plijena odvojio predmete najzgodnije za ovaj plan, te im je tada podijelio odgovarajuće poklone prema polu i uzrastu. Djevojkama naušnice i narukvice, mladićima krive noževe i mačeve. Kada mu je jedna od zarobljenica, žena Mandonija, brata ilergetskog kralja Andobala, pala pred noge i kroz suze ga molila da pokaže više poštovanja za njihovu čast od Kartaginjana, on se sažalio i upitao je u čemu oskudevaju. Žena je, naime, bila već starija i veoma dostojanstvena. Pošto je učutala, poslao je po oficire zadužene za žene. Kada su oficiri došli i obavijestili ga da žene imaju u izobilju svega što im je potrebno, a ona mu je opet zagrlila koljena i ponovila istu molbu, Publije se našao u još većoj nedoumici i posumnjao je da oficiri zanemaruju svoju dužnost i da su lažno obavijestili. Zbog toga je sve žene zamolio da ne brinu i rekao im da će postaviti nove ljudi koji će se starati da imaju sve što im je potrebno. Nakon kraćeg oklijevanja žena mu je odgovorila : „Generale, nisi nas shvatio ako misliš da te molimo za svoje stomake." Tek tada je Publije shvatio na šta je žena mislila : vidjevši sopstvenim očima rascvjetalu mladost Andobalovih kćerki i kćerki više ostalih vladara, morao je da zaplače, shvativši sa koliko malo riječi mu je žena ukazala na vrstu opasnosti kojoj su bile izložene. Pokazujući da je shvatio o čemu se radi, uzeo je Mandonijevu ženu za desnu ruku i molio je i nju i sve ostale da ništa ne brinu i da će se za njih starati kao za sopstvene sestre i kćerke, i odrediti pouzdane ljude da ih služe.".).

Polibije, X, 19 :κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον νεανίσκοι τινὲς τῶν Ῥωμαίων ἐπιτυχόντες παρθένῳ κατὰ τὴν ἀκμὴν καὶ κατὰ τὸ κάλλος διαφερούσῃ τῶν ἄλλων γυναικῶν, καὶ συνιδόντες φιλογύνην ὄντα τὸν Πόπλιον, ἧκον αὐτὴν ἄγοντες καὶ παραστήσαντες ἔφασκον αὐτῷ δωρεῖσθαι τὴν κόρην. ὁ δὲ καταπλαγεὶς καὶ θαυμάσας τὸ κάλλος, ἰδιώτης μὲν ὢν οὐδεμίαν ἥδιον ἂν ἔφη δέξασθαι ταύτης τῆς δωρεᾶς, στρατηγὸς δ᾽ ὑπάρχων οὐδ᾽ ὁποίαν ἧττον, ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, τοῦτ᾽ αἰνιττόμενος διὰ τῆς ἀποφάσεως, διότι κατὰ μὲν τὰς ἀναπαύσεις ἐνίοτε καὶ ῥᾳθυμίας ἐν τῷ ζῆν ἡδίστας τοῖς νέοις ἀπολαύσεις τὰ τοιαῦτα παρέχεται καὶ

διατριβάς, ἐν δὲ τοῖς τοῦ πράττειν καιροῖς μέγιστα γίνεται καὶ κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχὴν ἐμπόδια τοῖς χρωμένοις. τοῖς μὲν οὖν νεανίσκοις ἔφη χάριν ἔχειν, τὸν δὲ τῆς παρθένου πατέρα καλέσας καὶ δοὺς αὐτὴν ἐκ χειρὸς ἐκέλευε συνοικίζειν ᾧ ποτ᾽ ἂν προαιρῆται τῶν πολιτῶν. δι᾽ ὧν καὶ τὰ τῆς ἐγκρατείας καὶ τὰ τῆς μετριότητος ἐμφαίνων μεγάλην ἀποδοχὴν ἐνειργάζετο τοῖς ὑποταττομένοις. („U isto vrijeme su neki rimski vojnici naišli na djevojku izuzetne ljepote, a pošto su znali da Publije voli žene, doveli su je i rekli da mu je poklanjaju. Njega je iznenadila i zadivila njena ljepota i rekao je da mu kao običnom vojniku nijedan dar ne bi bio draži, ali kako je on zapovjednik, nema poklona koji bi teže primio. Čini mi se da je ovakvim odgovorom htio da nagovjesti da mladićima slične stvari u vrijeme odmora i opuštenosti pružaju najprijatnije uživanje i zabavu, ali da su zato u vrijeme kada imaju posla od najveće štete i za tijelo i za dušu onog ko im se predaje. Zato se zahvalio vojnicima, pozvao je djevojčinog oca, predao mu kčerku i pozvao ga da je da za ženu kome god od građana želi. Ovakvom samokontrolom i umjerenošću osigurao je sebi veliko poštovanje vojnika.„).

Polibije, X, 36 :καίτοι γε προφανοῦς ὄντος καὶ ἐπὶ πολλῶν ἤδη τεθεωρημένου διότι κτῶνται μὲν ἄνθρωποι τὰς εὐκαιρίας εὖ ποιοῦντες καὶ προτεινόμενοι τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα τοῖς πέλας, ἐπειδὰν δὲ τῶν ἐπιθυμουμένων τυχόντες κακῶς ποιῶσι καὶ δεσποτικῶς ἄρχωσι τῶν ὑποτεταγμένων, εἰκότως ἅμα ταῖς τῶν προεστώτων μεταβολαῖς συμμεταπίπτουσι καὶ τῶν ὑποταττομένων αἱ προαιρέσεις. ὃ καὶ τότε συνέβη τοῖς Καρχηδονίοις. („Naime Kartaginjani su smatrali da se vlast na jedan način stiče, a na drugi zadržava, tj. nisu naučili da vlast najlakše sačuvaju oni koji ostanu pri prvobitnoj politici, uz čiju su je pomoć i stekli. A očigledno se pokazalo već mnogo puta da ljudi koji vlast stiću čineći dobro drugima i budeći im nadu u budučnost i koji potom, po ostvarivanju svojih želja, počnu ružno i despotski da postupaju sa podanicima, ovakvom promjenom ponašanja izazivaju i promjenu raspoloženja podanika. Upravo to se tada desilo Kartaginjanima.“).

Polibije X, 40 :ἴσως μὲν οὖν καὶ τότε δικαίως ἄν τις ἐπεσημήνατο τὴν μεγαλοψυχίαν τἀνδρός, ᾗ κομιδῇ νέος ὢν καὶ τῆς τύχης αὐτῷ συνεκδραμούσης ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πάντας τοὺς ὑποταττομένους ἐξ αὑτῶν ἐπί τε ταύτην κατενεχθῆναι τὴν διάληψιν καὶ τὴν ὀνομασίαν, ὅμως ἐν ἑαυτῷ διέμεινε καὶ παρῃτεῖτο τὴν τοιαύτην ὁρμὴν καὶ φαντασίαν. πολὺ δὲ μᾶλλον ἄν τις θαυμάσειε τὴν ὑπερβολὴν τῆς περὶ τὸν ἄνδρα μεγαλοψυχίας, βλέψας εἰς τοὺς ἐσχάτους τοῦ βίου καιρούς, ἡνίκα πρὸς τοῖς κατὰ τὴν Ἰβηρίαν ἔργοις κατεστρέψατο μὲν Καρχηδονίους, καὶ τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα μέρη τῆς Λιβύης ἀπὸ τῶν Φιλαίνου βωμῶν ἕως Ἡρακλείων στηλῶν ὑπὸ τὴν τῆς πατρίδος ἐξουσίαν ἤγαγε, κατεστρέψατο δὲ τὴν Ἀσίαν καὶ τοὺς τῆς Συρίας βασιλεῖς, καὶ τὸ κάλλιστον καὶ μέγιστον μέρος τῆς οἰκουμένης ὑπήκοον ἐποίησε Ῥωμαίοις, ἔλαβε δὲ καιροὺς εἰς τὸ περιποιήσασθαι δυναστείαν βασιλικὴν ἐν οἷς ἐπιβάλοιτο καὶ βουληθείη τόποις τῆς οἰκουμένης. ταῦτα γὰρ οὐ μόνον ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ καὶ θειοτέραν, εἰ θέμις εἰπεῖν, ὑπερφρονεῖν ἂν ἐποίησεν. Πόπλιος δὲ τοσοῦτον ὑπερέθετο μεγαλοψυχίᾳ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς οὗ μεῖζον ἀγαθὸν εὔξασθαί τις τοῖς θεοῖς οὐ τολμήσειε, λέγω δὲ βασιλείας, τοῦτ᾽ ἐκεῖνος πολλάκις ὑπὸ τῆς τύχης αὐτῷ δεδομένον ἀπηξίωσε, καὶ περὶ πλείονος ἐποιήσατο τὴν πατρίδα καὶ τὴν ταύτης πίστιν τῆς περιβλέπτου καὶ μακαριστῆς βασιλείας. („Možda bi se i ovom prilikom sa pravom mogla pohvaliti Publijeva duhovna veličina, sa obzirom na to da je bio veoma mlad i da mu je Tihe toliko išla na ruku da je to sve ljude kojima je vladao navelo da o njemu stvore pomenuto mišljenje i daju mu pomenutu titulu, a on je ipak ostao mudar i suprotstavio se njihovom udvaranju i razmetljivim počastima. Ako pak pogledamo posljednje godine njegovog života, zadiviće nas sa još više dokaza o veličini svoga duha. Tada je, nakon uspjeha u Iberiji, uništio Kartaginjane i potčinio rimskoj vlasti najljepše i najveće dijelove Libije od Filenovih žrtvenika do Heraklovih Stubova. Takođe, osvojio je Aziju i pobijedio kraljeve Sirije, potčinivši rimskoj vlasti najljepše i najveće dijelove svijeta, tako da su mu se pružale prilike da stekne kraljevsku vlast u bilo kojem dijelu svijeta. Ipak, iako bi, ovakvi uspjesi izazvali oholost i, ako se smije tako reći, božanske prirode, a ne samo ljudske, Publije je duhovnim kvalitetima toliko nadvisio ostale ljude da je, mada mu je Tihe više puta nudila kraljevsku dijademu, najveće dobro za koje se čovjek može moliti bogovima, ovu odbio a od slavne i blažene kraljevske vlasti više je volio i cijenio domovinu i odanost njenim interesima.“).

Polibije, XI, 8 : ὅτι τριῶν ὄντων τρόπων, καθ᾽ οὓς ἐφίενται πάντες στρατηγίας οἱ κατὰ λόγον αὐτῇ προσιόντες, πρώτου. μὲν διὰ τῶν ὑπομνημάτων καὶ τῆς ἐκ τούτων κατασκευῆς, ἑτέρου δὲ τοῦ μεθοδικοῦ καὶ τῆς παρὰ τῶν ἐμπείρων ἀνδρῶν παραδόσεως, τρίτου δὲ τοῦ διὰ τῆς ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἕξεως

καὶ τριβῆς.... οἱ γὰρ πολλοὶ τὰ μὲν ἔργα τῶν εὐτυχούντων οὐδὲ πειρῶνται μιμεῖσθαι, τὰ δὲ πάρεργα ζηλοῦντες μετὰ βλάβης ἐκθεατρίζουσι τὴν ἑαυτῶν ἀκρισίαν. („Svi koji žele da steknu vještinu komandovanja mogu da postupe na tri načina : da proučavaju historijska djela i pouke koje se iz njih mogu dobiti, da sistematski stiču znanje kod obavještenih ljudi, ili da vježbaju i na samim djelima stiću iskustvo.....Ljudi uopće ne pokušavaju da se ugledaju na djela onih kojima je sudbina bila sklona, nego oponašaju njihove nevažne osobine i na svoju štetu otkrivaju sopstvenu slabost u prosuđivanju....).

Polibije, XI, 19 : τίς οὐκ ἂν ἐπισημήναιτο τὴν ἡγεμονίαν καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν δύναμιν ἐν τοῖς ὑπαίθροις τἀνδρός, βλέψας εἰς τὸ μῆκος τούτου τοῦ χρόνου, καὶ συνεπιστήσας αὐτὸν ἐπί τε τὰς καθόλου καὶ τὰς κατὰ μέρος μάχας καὶ πολιορκίας καὶ πόλεων μεταβολὰς καὶ περιστάσεις καιρῶν, ἐπί τε τὴν περιοχὴν τῆς ὅλης ἐπιβολῆς καὶ πράξεως, ἐν ᾗ συνεχῶς Ἀννίβας ἑκκαίδεκα πολεμήσας ἔτη Ῥωμαίοις κατὰ τὴν Ἰταλίαν οὐδέποτε διέλυσε τὰς δυνάμεις ἐκ τῶν ὑπαίθρων, ἀλλὰ συνέχων ὑφ᾽ αὑτόν, ὥσπερ ἀγαθὸς κυβερνήτης, ἀστασίαστα διετήρησε τοσαῦτα πλήθη καὶ πρὸς αὑτὸν καὶ πρὸς ἄλληλα, καίπερ οὐχ οἷον ὁμοεθνέσιν, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ὁμοφύλοις χρησάμενος στρατοπέδοις. εἶχε γὰρ Λίβυας, Ἴβηρας, Λιγυστίνους, Κελτούς, Φοίνικας, Ἰταλούς, Ἕλληνας, οἷς οὐ νόμος, οὐκ ἔθος, οὐ λόγος, οὐχ ἕτερον οὐδὲν ἦν κοινὸν ἐκ φύσεως πρὸς ἀλλήλους. ἀλλ᾽ ὅμως ἡ τοῦ προεστῶτος ἀγχίνοια τὰς τηλικαύτας καὶ τοιαύτας διαφορὰς ἑνὸς ἐποίει προστάγματος ἀκούειν καὶ μιᾷ πείθεσθαι γνώμῃ, καίπερ οὐχ ἁπλῆς οὔσης τῆς περιστάσεως, ἀλλὰ καὶ ποικίλης, καὶ πολλάκις μὲν αὐτοῖς λαμπρᾶς ἐπιπνεούσης τῆς τύχης, ποτὲ δὲ τοὐναντίον. ἐξ ὧν εἰκότως ἄν τις θαυμάσειε τὴν τοῦ προεστῶτος δύναμιν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, καὶ θαρρῶν εἴπειεν ὡς εἴπερ ποιησάμενος τὴν ἀρχὴν ἐπ᾽ ἄλλα μέρη τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τελευταίους ἦλθε Ῥωμαίους, οὐδὲν ἂν τῶν προτεθέντων αὐτὸν διέφυγε. νῦν δ᾽, ἐφ᾽ οὓς ἔδει τελευταίους ἐλθεῖν, ἀπὸ τούτων ἀρξάμενος, ἐν τούτοις ἐποιήσατο καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν πράξεων καὶ τὸ τέλος. ("Ko se ne bi zadivio Hanibalu kao komandantu, njegovoj hrabrosti i snazi na otvorenom prostoru, ako samo uzme u obzir dužinu ovog perioda i pažljivo razmotri veće i manje bitke, opsade gradova, slučajeve prelaženja gradova sa jedne na drugu stranu, opasne situacije u kojima se povremeno nalazio, veličinu njegovog plana i način na koji ga je sprovodio. Naime, šesnaest godina je bez prestanka ratovao sa Rimljanima na tlu Italije, a nikada nije povukao vojsku sa otvorenog prostora, već je držao pod svojom komandom i kao dobar kormilar očuvao toliko mnoštvo ljudi bez međusobnih sukoba i pobuna protiv komandanta, iako ta vojska ne samo da nije bila sastavljena od istih naroda nego ni od istih rasa. U vojsci je imao Libijce, Ibere, Ligure, Kelte, Feničane, Italike i Helene, kojima ni zakoni ni običaji ni jezik ni bilo šta drugo nije od prirode zajedničko. Ipak, sposobnost vojskovođe primorala je ljude koji su se međusobno toliko razlikovali da se pokoravaju jednoj naredbi i slušaju jedno mišljenje, mada situacija nikako nije bila jednostavna, nego složena, a vjetar sudbine čas povoljan, čas nepovoljan. Zato bi se čovjek sa pravom mogao zadiviti snazi koju je Hanibal ovdje pokazao, i sa puno pouzdanja bi se moglo reći da bi sve svoje planove ostvario da je počeo sa drugim dijelovima svijeta a završio sa Rimljanima. Međutim, kako je počeo baš od onih koje je trebalo da ostavi za kraj, sa njima je i započeo i završio svoju karijeru.").

Polibije, XI, 24a : („Kada su svi čestitali Publiju što je Kartaginjane istjerao iz Iberije i pozivali ga da se odmori i uživa jer je svršio rat, odgovorio im je da on njima čestita što gaje takve nade i da baš sada najviše razmišlja kako da počne rat sa Kartaginjanima. Do sada su Kartaginjani ratovali sa Rimljanima, a sada je Tihe Rimljanima pružila priliku da zarate na Kartaginjane. U razgovoru sa Sifaksom, tome je bio veoma vješt, Scipion je govorio tako učtivo i pametno da je Hasdrubal nakon nekoliko dana rekao Sifaksu da mu se Publije učinio strašnijim u razgovoru nego na bojnom polju.").

Polibije, XI, 25 :ὅτι στάσεως γενομένης τινῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῷ Ῥωμαϊκῷ, ὁ Πόπλιος, καίπερ ἤδη πεῖραν εἰληφὼς τῶν πραγμάτων ἐφ᾽ ἱκανόν, ὅμως οὐδέποτε μᾶλλον εἰς ἀπορίαν ἧκε καὶ δυσχρηστίαν. καὶ τοῦτ᾽ ἔπασχε κατὰ λόγον: καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν σωμάτων τὰς μὲν ἐκτὸς αἰτίας τοῦ βλάπτειν, λέγω δ᾽ οἷον ψύχους, καύματος, κόπου, τραυμάτων, καὶ πρὶν γίνεσθαι φυλάξασθαι δυνατὸν καὶ γενομέναις εὐμαρὲς βοηθῆσαι, τὰ δ᾽ ἐξ αὐτῶν τῶν σωμάτων γινόμενα φύματα καὶ νόσους δυσχερὲς μὲν προϊδέσθαι, δυσχερὲς δὲ γενομένοις βοηθεῖν, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ περὶ πολιτείας καὶ περὶ στρατοπέδων διαληπτέον. πρὸς μὲν γὰρ τὰς ἔξωθεν ἐπιβουλὰς καὶ πολέμους πρόχειρος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς καὶ βοηθείας τοῖς ἐφιστάνουσι, πρὸς δὲ τὰς ἐν αὐτοῖς γενομένας ἀντιπολιτείας καὶ στάσεις καὶ ταραχὰς δύσχρηστος ἡ βοήθεια καὶ μεγάλης ἐπιδεξιότητος καὶ διαφερούσης ἀγχινοίας δεομένη: πλὴν ἑνὸς παραγγέλματος, ὃ πᾶσιν ἁρμόσει, δεῖ καὶ στρατοπέδοις καὶ πόλεσι καὶ σώμασιν, ὡς ἐμὴ δόξα. τοῦτο δ᾽ ἐστὶ τὸ μηδέποτ᾽ ἐᾶν

ἐπὶ πολὺ ῥαθυμεῖν καὶ σχολάζειν περὶ μηδὲν τῶν προειρημένων, ἥκιστα δ᾽ ἐν ταῖς εὐροίαις τῶν πραγμάτων καὶ ἐν ταῖς δαψιλείαις τῶν ἐπιτηδείων. πλὴν ὅ γε Πόπλιος, ἅτε διαφερόντως ἐπιμελὴς ὤν, καθάπερ ἐξ ἀρχῆς εἶπον, ἔτι δ᾽ ἀγχίνους καὶ πρακτικός, συναθροίσας τοὺς χιλιάρχους τοιάνδε τινὰ τῶν ἐνεστώτων εἰσηγεῖτο λύσιν. ἔφη γὰρ δεῖν ἀναδέξασθαι τοῖς στρατιώταις τὴν τῶν ὀψωνίων ἀπόδοσιν: χάριν δὲ τοῦ πιστεύεσθαι τὴν ἐπαγγελίαν, τὰς ἐπιτεταγμένας εἰσφορὰς ταῖς πόλεσι πρότερον εἰς τὴν τοῦ παντὸς στρατοπέδου χορηγίαν ταύτας νῦν ἀθροίζειν ἐπιφανῶς καὶ μετὰ σπουδῆς, ὡς πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν ὀψωνίων γινομένης τῆς παρασκευῆς: τοὺς δὲ χιλιάρχους τοὺς αὐτοὺς πάλιν πορευθέντας ἀξιοῦν καὶ παρακαλεῖν μετατίθεσθαι τὴν ἄγνοιαν καὶ κομίζεσθαι τὰς σιταρχίας, παραγινομένους ὡς αὐτόν, ἄν τε κατὰ μέρη βούλωνται τοῦτο ποιεῖν ἄν θ᾽ ὁμοῦ πάντες. γενομένου δὲ τούτου τὸ λοιπὸν ἤδη παρ᾽ αὐτὸν τὸν καιρὸν ἔφη δεῖν βουλεύεσθαι τί δέον ἐστὶ πράττειν. („Kada je među nekim vojnicima u rimskom taboru izbila pobuna, Publije se, premda je dotle već stekao prilično iskustvo, nikada nije našao u većoj nedoumici i nevolji. To se moglo i očekivati. Naime, kao što se kod tijela i spoljašnjih uzroka njegovog oštećenja – hladnoće, vručine, zamora ili rana – čovjek može unaprijed zaštititi i lako pružiti pomoć, dok se bolesti i izrasline iz samoga tijela teško mogu predvidjeti i teško ih je i liječiti kada se pojave, isto se dešava i sa državama i vojskama. Oni koji su na oprezu mogu se lako pripremiti i pružiti pomoć u slučaju zavjere ili spoljašnjeg rata, ali se protiv unutarnje opozicije, pobuna i nemira pomoć teško nalazi i zahtjeva izuzetnu sposobnost i veliku mudrost. Ipak, postoji jedno pravilo kojeg, kako ja mislim, podjednako treba da se pridržavaju i vojske i gradovi i tijela, a to je da se ni jednom od njih ne dozvoli da dugo budu bez posla i obaveza, naročito onda kada im je dobro i kada svega imaju u izobilju. Neobično brižljiv, kao što sam na početku rekao, a osim toga i oštrouman i praktičan, /Publije op. S.M./ Scipion je sazvao /vojne op. S.M./ tribune i predložio im sljedeće rješenje trenutnog problema. Rekao je da treba da čvrsto obečaju vojnicima zaostale plate, a da bi povjerovali njihovim obećanjima, neophodno je da javno i brzo sakupe poret koji je ranije bio određen u gradovima za snabdjevanje čitave vojske i da ostave utisak da je pomenuta mjera namjenjena isplati dugovanja vojnicima. Bilo je predviđeno da /vojni op. S.M./ tribuni odu trupama i zamole ih da isprave svoju grešku i dođu kod Publija da prime platu, po odredima, ako to žele, a ako ne, svi zajedno. Kada to obave, rekao je Publije, o sljedećim koracima razmišljaće se na licu mjesta.“).

Polibije, XI, 28 –29:οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὕτω πως ἤρξατο τῶν λόγων. ἔφη γὰρ θαυμάζειν τίνι δυσαρεστήσαντες ἢ ποίαις ἐλπίσιν ἐπαρθέντες ἐπεβάλοντο ποιεῖσθαι τὴν ἀπόστασιν. τρεῖς γὰρ αἰτίας εἶναι, δι᾽ ἃς τολμῶσι στασιάζειν ἄνθρωποι πρὸς πατρίδα καὶ τοὺς ἡγουμένους, ὅταν τοῖς προεστῶσι μέμφωνταί τι καὶ δυσχεραίνωσιν, ἢ τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι δυσαρεστῶσιν, ἢ καὶ νὴ Δία μειζόνων ὀρεχθῶσι καὶ καλλιόνων ἐλπίδων. "ἐρωτῶ δὲ τί τούτων ὑμῖν ὑπῆρξεν; ἐμοὶ δῆλον ὅτι δυσηρεστήσασθε, διότι τὰς σιταρχίας ὑμῖν οὐκ ἀπεδίδουν: ἀλλὰ τοῦτ᾽ ἐμὸν μὲν οὐκ ἦν ἔγκλημα: κατὰ γὰρ τὴν ἐμὴν ἀρχὴν οὐδὲν ὑμῖν ἐνέλειπε τῶν ὀψωνίων: εἰ δ᾽ ἄρ᾽ ἦν ἐκ τῆς Ῥώμης, διότι τὰ πάλαι προσοφειλόμενα νῦν οὐ διωρθοῦτο — πότερον οὖν ἐχρῆν ἀποστάτας γενομένους τῆς πατρίδος καὶ πολεμίους τῆς θρεψάσης οὕτως ἐγκαλεῖν ἢ παρόντας λέγειν μὲν περὶ τούτων πρὸς ἐμέ, παρακαλεῖν δὲ τοὺς φίλους συνεπιλαβέσθαι καὶ βοηθεῖν ὑμῖν; δοκῶ γάρ, ἦν τοῦτο βέλτιον. τοῖς μὲν γὰρ μισθοῦ παρά τισι στρατευομένοις ἔστιν ὅτε συγγνώμην δοτέον ἀφισταμένοις τῶν μισθοδοτῶν, τοῖς δ᾽ ὑπὲρ ἑαυτῶν πολεμοῦσι καὶ γυναικῶν ἰδίων καὶ τέκνων οὐδαμῶς συγχωρητέον: ἔστι γὰρ παραπλήσιον ὡς ἂν εἴ τις ὑπὸ γονέως ἰδίου φάσκων εἰς ἀργυρίου λόγον ἀδικεῖσθαι παρείη μετὰ τῶν ὅπλων, ἀποκτενῶν τοῦτον παρ᾽ οὗ τὸ ζῆν αὐτὸς ἔλαβε. νὴ Δί᾽ ἀλλ᾽ ἐγὼ τὰς μὲν κακοπαθείας ὑμῖν καὶ τοὺς κινδύνους πλείους ἢ τοῖς ἄλλοις ἐπέταττον, τὰ δὲ λυσιτελῆ καὶ τὰς ὠφελείας ἑτέροις μᾶλλον ἐμέριζον: ἀλλ᾽ οὔτε τολμᾶτε τοῦτο λέγειν οὔτε τολμήσαντες δύναισθ᾽ ἂν ἀποδεῖξαι. τί οὖν ἐστιν, ἐφ᾽ ᾧ δυσαρεστούμενοι κατὰ τὸ παρὸν ἡμῖν τὰς ἀποστάσεις ἐποιήσασθε; τοῦτ᾽ ἤδη βούλομαι πυθέσθαι: δοκῶ μὲν γὰρ οὐδὲν οὔτ᾽ ἐρεῖν οὔτ᾽ ἐπινοήσειν ὑμῶν. οὐδένα. καὶ μὴν οὐδὲ τοῖς ὑποκειμένοις ἀσχάλλοντες: πότε γὰρ εὔροια πραγμάτων μείζων; πότε δὲ πλείω προτερήματα γέγονε τῇ Ῥώμῃ; πότε δὲ τοῖς στρατευομένοις μείζους ἐλπίδες ἢ νῦν; ἀλλ᾽ ἴσως ἐρεῖ τις τῶν ἀπηλπικότων ὅτι πλείω τὰ λυσιτελῆ τὰ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς προυφαίνετο καὶ μείζους ἐλπίδες καὶ βεβαιότεραι: παρὰ τίσι δὴ τούτοις; ἢ παρ᾽ Ἀνδοβάλῃ καὶ Μανδονίῳ; καὶ τίς ὑμῶν οὐκ οἶδε διότι πρότερον μὲν οὗτοι παρασπονδήσαντες Καρχηδονίους πρὸς ἡμᾶς ἀπέστησαν, νῦν δὲ πάλιν ἀθετήσαντες τοὺς ὅρκους καὶ τὴν πίστιν ἐχθροὺς ἡμῖν σφᾶς αὐτοὺς ἀναδεδείχασι; καλόν γε τούτοις πιστεύσαντας πολεμίους γενέσθαι τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. οὐ μὴν οὐδ᾽ ἐν αὑτοῖς εἴχετε τὰς ἐλπίδας ὡς κρατήσοντες τῆς Ἰβηρίας: οὐδὲ γὰρ μετ᾽ Ἀνδοβάλου ταχθέντες ἱκανοὶ πρὸς ἡμᾶς ἦτε διακινδυνεύειν, μή τι καὶ καθ᾽

ἑαυτοὺς ταττόμενοι. τί οὖν ἦν ᾧ προσείχετε; πυθέσθαι γὰρ ἂν βουλοίμην ὑμῶν. εἰ μὴ νὴ Δία ταῖς ἐμπειρίαις τῶν νῦν προχειρισθέντων ἡγεμόνων καὶ ταῖς ἀρεταῖς πιστεύοντες ἢ καὶ ταῖς ῥάβδοις καὶ τοῖς πελέκεσι τοῖς προηγουμένοις αὐτῶν: ὑπὲρ ὧν οὐδὲ λέγειν πλείω καλόν. ἀλλ᾽ οὐκ ἔστι τούτων, ὦ ἄνδρες, οὐδέν: οὐδ᾽ ἂν ἔχοιθ᾽ ὑμεῖς δίκαιον οὐδὲ τοὐλάχιστον εἰπεῖν οὔτε πρὸς ἡμᾶς οὔτε πρὸς τὴν πατρίδα. διόπερ ἐγὼ περὶ ὑμῶν πρός τε τὴν Ῥώμην καὶ πρὸς αὑτὸν ἀπολογήσομαι, τὰ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμολογούμενα δίκαια προθέμενος. ταῦτα δ᾽ ἐστὶ διότι πᾶς ὄχλος εὐπαραλόγιστος ὑπάρχει καὶ πρὸς πᾶν εὐάγωγος. ὅθεν αἰεὶ τὸ παραπλήσιον πάθος συμβαίνει περί τε τοὺς ὄχλους καὶ τὴν θάλατταν. καθάπερ γὰρ κἀκείνης ἡ μὲν ἰδία φύσις ἐστὶν ἀβλαβὴς τοῖς χρωμένοις καὶ στάσιμος, ὅταν δ᾽ εἰς αὐτὴν ἐμπέσῃ τὰ πνεύματα βίᾳ, τοιαύτη φαίνεται τοῖς χρωμένοις οἷοί τινες ἂν ὦσιν οἱ κυκλοῦντες αὐτὴν ἄνεμοι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ πλῆθος ἀεὶ καὶ φαίνεται καὶ γίνεται πρὸς τοὺς χρωμένους οἵους ἂν ἔχῃ προστάτας καὶ συμβούλους. διὸ κἀγὼ νῦν καὶ πάντες οἱ προεστῶτες τοῦ στρατοπέδου πρὸς μὲν ὑμᾶς διαλυόμεθα καὶ πίστιν δίδομεν ἐφ᾽ ᾧ μὴ μνησικακήσειν. πρὸς δὲ τοὺς αἰτίους ἀκαταλλάκτως διακείμεθα, κολάζειν αὐτοὺς ἀξίως καὶ τῶν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τῶν εἰς ἡμᾶς ἡμαρτημένων." („Publije je ovako zapečao svoj govor. Rekao je da se pita zbog kakvog nezadovoljstva i sa kakvim očekivanjima su riješili da se pobune. Naime, tri su razloga zbog kojih se ljudi usuđuju da dignu bunu protiv domovine i svojih vođa: ili nešto zamjeraju vođama i ljute se na njih, ili su nezadovoljni trenutnom situacijom ili se nadaju boljem i ljepšem. Pitam se, šta je od ovog bio vaš razlog? Jasno mi je da ste bili nezadovoljni što vam nije isplaćena plata, ali to nije bila moja greška jer dok sam ha komandovao, uvijek ste bili u cjelosti isplaćeni. Ako je krivica do Rima što vam nisu isplačena stara dugovanja, da li je trebalo da svoje nezadovoljstvo izrazite pobunom protiv domovine i neprijateljstvom prema majci koja vas je odgajila, ili je trebalo da dođete i porazgovarate sa mnom i pozovete vaše prijatelje da se založe za vas i da vam pomognu? Meni se čini da bi ovo drugo bilo pravilnije. Naime, onima koji ratuju za novac može se nekada i oprostiti ako se odmetnu od svojih poslodavaca, ali ne i onima koji se bore za sebe same, za sopstvene žene i djecu. Bilo bi to isto kao kada bi neko rekao da ga je rođeni otac prevario u novčanim poslovima a onda došao sa oružjem da ubije čovjeka koji mu je podario život. Možda sam vas izlagao većim nedaćama i opasnostima nego ostale, a drugima davao veći dio plijena? Nešto slično ne smete ni da kažete, a i da se susudite, ne biste mogli da dokažete. Šta je, dakle, uzrok tolikog nezadovoljstva koje vam je bilo dovoljno da u ovakvoj situaciji podignete pobunu? To bih želio da znam, jer mislim da niko od vas nema šta da kaže niti da navede neki pravi razlog. Nije ni da ste nezadovoljni sadašnjom situacijom, znate li za neki period u kome smo bili uspješniji, kada je Rim postigao više uspjeha i kada su vojnici gajili veće nade nego sad? Možda će neki koji su izgubili nadu reći da su vam se kod neprijatelja ukazivali veći dobici i veće i sigurnije nade? Kod kojih to neprijatelja? Kod Andobala i Mandonija? Ko od vas ne zna da su ranije izdali Kartaginjane i prešli na našu stranu, a sada ponovo pogazili zakletve i vjeru i pokazali se kao naši neprijatelji? Lijepo bi to bilo, pokloniti im povjerenje i postati neprijatelj sopstvene domovine! Takođe, niste mogli gajiti ni nadu da ćete sami osvojiti Iberiju, ni da ste se pridružili Andobalu, ne biste nam bili dostojni protivnici, a još manje sami. Šta ste, onda, imali na umu? Volio bih da mi sami kažete. Možda ste se pouzdali u iskustvo i hrabrost komandanata koje ste nedavno izabrali, u fasces i sjekire koje se pred njima nose, a o čemu nije lijepo ni govoriti? Ne, vojnici, nijedno od ovoga nije razlog i ne biste bili u stanju da navedete ni najmanje opravdanje meni i domovini! Zato ću vas ja opravdati pred Rimom i pred samim sobom opravdanjem koje svi ljudi priznaju i koje kaže da se svaka gomila može lako prevariti i na sve navesti, te se zato sa njom dešava isto što i sa morem. Jer kao što je more po svojoj prirodi bezopasno i mirno za one koji po njemu plove, a kada ga zahvati bura moreplovcima izgleda poput vjetrova koji su ga uzburkali, tako i onima koji imaju posla sa gomilom ona uvijek izgleda i jeste onakva kakvi su joj vođe i savjetnici. I ja i svi viši oficiri u vojsci želimo da se sa vama pomirimo i garantujemo vam amnestiju. Kako kolovođama ne možemo oprostiti, rješili smo da ih kaznimo onako kako zaslužuju za greške prema domovini i nama samima“).

Polibije, XII[15], 25a : („Pragmatička historija također ima tri dijela, od kojih je prvi proučavanje ranijih historijskih djela i upoređivanje njihovog sadržaja, drugi istraživanje položaja gradova, mjesta,

[15] Polibije se u svojoj XII. knjizi, poznatoj nažalost poglavito preko fragmenata i citiranja ili parafraziranja kod drugih kasnijih pisaca, bavio intenzivno i teorijom i praksom historiografije te kritičkom analizom pojedinih historičara. U ovom dijelu je posebno kritičan bio prema Timeju.

rijeka, luka, tj. proučavanje karakteristika i razdaljina između mjesta na kopnu i moru, i treći politička aktivnost. Isto kao kod medicine, mnogi žele da se bave historijom zbog velikog ugleda koji ona uživa, ali većina nema nikakvih kvalifikacija za takav poduhvat izuzev površnosti, drskosti i neodgovornosti, te se kao apotekari svima udvaraju i uvijek govore ono što im situacija nalaže da bi stekli nečiju naklonost i zaradili za život. Ovakvi nabjeđeni historičari ne zaslužuju da se o njima dalje govori.“).

Polibije, XII, 28 : δοκεῖ δέ μοι καὶ τὸ τῆς ἱστορίας πρόσχημα τοιοῦτον ἄνδρα ζητεῖν. ὁ μὲν οὖν Πλάτων φησὶ τότε τἀνθρώπεια καλῶς ἕξειν, ὅταν ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἢ οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσι: κἀγὼ δ᾽ ἂν εἴποιμι διότι τὰ τῆς ἱστορίας ἕξει τότε καλῶς, ὅταν ἢ οἱ πραγματικοὶ τῶν ἀνδρῶν γράφειν ἐπιχειρήσωσι τὰς ἱστορίας, μὴ καθάπερ νῦν παρέργως, νομίσαντες δὲ καὶ τοῦτ᾽ εἶναι σφίσι τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ καλλίστων, ἀπερίσπαστοι *** παράσχωνται πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατὰ τὸν βίον, ἢ οἱ γράφειν ἐπιβαλλόμενοι τὴν ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἕξιν ἀναγκαίαν ἡγήσωνται πρὸς τὴν ἱστορίαν. πρότερον δ᾽ οὐκ ἔσται παῦλα τῆς τῶν ἱστοριογράφων ἀγνοίας („Čini mi se da i dostojanstvo historije zahtijeva takvog čovjeka. Platon kaže da će ljudske stvari tek onda poći nabolje kada filozofi zavladaju ili vladari počnu da se bave filozofijom, a ja bih rekao da će historiji biti dobro kada je budu pisali ljudi od akcije, ali ne usput kao do sada, već sa uvjerenjem da je i to veoma potrebna i plemenita stvar kojoj se čovjek mora neometano posvećivati čitavog svoga života. Moguće je i drugo rješenje, da oni koji danas pišu historiju učešće u političkim poslovima uključe među neophodne preduvjete za takav posao. Prije nego što do toga dođe, neće biti kraja greška mahistoričara.“)

Polibije XIV, 2 - 3 :ταῦτα δὲ παρασκευαζόμενος ἅμα διεπέμπετο πρὸς τὸν Σόφακα, πυνθανόμενος, ἐὰν συγχωρῇ τοῖς παρακαλουμένοις, εἰ καὶ τοῖς Καρχηδονίοις ἔσται ταῦτα κατὰ νοῦν καὶ μὴ πάλιν ἐκεῖνοι φήσουσι βουλεύσεσθαι περὶ τῶν συγχωρουμένων. ἅμα δὲ τούτοις προσενετείλατο τοῖς πρεσβευταῖς μὴ πρότερον ὡς αὑτὸν ἀπιέναι πρὶν ἢ λαβεῖν ἀπόκρισιν ὑπὲρ τούτων. ὧν ἀφικομένων διακούσας ὁ Νομὰς ἐπείσθη διότι πρὸς τὸ συντελεῖν ἐστι τὰς διαλύσεις ὁ Σκιπίων, ἔκ τε τοῦ φάναι τοὺς πρέσβεις μὴ πρότερον ἀπαλλαγήσεσθαι πρὶν ἢ λαβεῖν παρ᾽ αὐτοῦ τὰς ἀποκρίσεις, ἔκ τε τοῦ διευλαβεῖσθαι τὴν τῶν Καρχηδονίων συγκατάθεσιν. διὸ καὶ πρὸς μὲν τὸν Ἀσδρούβαν ἐξ αὐτῆς ἔπεμπε, διασαφῶν τὰ γινόμενα καὶ παρακαλῶν δέχεσθαι τὴν εἰρήνην, αὐτὸς δὲ ῥαθύμως διῆγε, καὶ τοὺς ἐπισυναγομένους Νομάδας ἐκτὸς εἴα τῆς παρεμβολῆς αὐτοῦ κατασκηνοῦν. ὁ δὲ Πόπλιος κατὰ μὲν τὴν ἐπίφασιν ἐποίει τὸ παραπλήσιον, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν ἐν τοῖς μάλιστα περὶ τὰς παρασκευὰς ἦν. ἐπειδὴ δὲ παρὰ μὲν τῶν Καρχηδονίων τῷ Σόφακι διεσαφήθη συντελεῖν τὰ κατὰ τὰς συνθήκας, ὁ δὲ Νομὰς περιχαρὴς ὢν εἶπε τοῖς πρεσβευταῖς ὑπὲρ τούτων, εὐθέως οἱ πρέσβεις ἀπήεσαν εἰς τὴν ἰδίαν παρεμβολήν, μηνύσοντες τῷ Ποπλίῳ τὰ πραχθέντα παρὰ τοῦ βασιλέως. ὧν ἀκούσας ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸς αὖθις ἐκ ποδὸς ἔπεμπε πρέσβεις, δηλώσοντας τῷ Σόφακι διότι συμβαίνει τὸν μὲν Πόπλιον εὐδοκεῖν καὶ σπουδάζειν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, τοὺς δ᾽ ἐν τῷ συνεδρίῳ διαφέρεσθαι καὶ φάναι διαμένειν ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων: οἳ καὶ παραγενόμενοι διεσάφησαν ταῦτα τῷ Νομάδι. τὴν δ᾽ ἀποστολὴν ταύτην ὁ Σκιπίων ἐποιήσατο χάριν τοῦ μὴ δόξαι παρασπονδεῖν, ἐὰν ἔτι μενούσης τῆς ὑπὲρ τῶν διαλύσεων ἐπικηρυκείας πρὸς ἀλλήλους πράξῃ τι τῶν πολεμικῶν ἔργων. γενομένης δὲ τῆς ἀπορρήσεως ταύτης ἅπαν τὸ γινόμενον ἀνεπίληπτον ἕξειν ὑπέλαβε τὴν προαίρεσιν. ὁ δὲ Σόφαξ[16] ταῦτα διακούσας ἔφερε μὲν δυσχερῶς διὰ τὸ προκατηλπικέναι περὶ τῶν διαλύσεων, συνῄει δὲ πρὸς τὸν Ἀσδρούβαν εἰς λόγους, καὶ διεσάφει τὰ παρὰ τῶν Ῥωμαίων αὐτῷ προσαγγελλόμενα. περὶ ὧν πολλὰ διαπορήσαντες ἐβουλεύοντο πῶς σφίσι καθήκει χρῆσθαι τοῖς ἑξῆς πράγμασι, πλεῖστον ἀπέχοντες ταῖς ἐννοίαις καὶ ταῖς ἐπιβολαῖς τοῦ μέλλοντος: περὶ φυλακῆς μὲν γὰρ ἢ τοῦ πείσεσθαί τι δεινὸν οὐδ᾽ ἥντινοῦν εἶχον πρόληψιν, περὶ δὲ τοῦ δρᾶσαί τι καὶ προκαλέσασθαι τοὺς πολεμίους εἰς ὁμαλὸν τόπον πολλή τις ἦν αὐτῶν ὁρμὴ καὶ προθυμία. („Obavljajući ove pripreme, slao je poruke Sifaksu da se raspita da li bi, u slučaju da Rimljani pristanu na njegov prijedlog, i Kartaginjani pristali, tj. da ne bi, možda, opet zahtijevali da se ponovo raspravlja o dogovorenom. Poslanicima je naredio da se ne vraćaju dok ne dobiju odgovor od kralja. Kada su poslanici došli, Numiđanin ih je saslušao i povjerovao da je Scipion zaista spreman da sklopi mir. Naime, poslanici su mu rekli da neće otići prije nego što od njega ne dobiju odgovor i izgledalo je da je Scipionu veoma stalo da obezbijedi saglasnost Kartaginjana. Zato je odmah poslao poruku Hasdrubalu, objasnio mu šta se događa i zamolio ga da prihvati mir. Sam je nastavio sa bezbrižnim ponašanjem i Numiđane

[16] Polibije Sifaksa naziva Σόφαξ, pa se u nekim prijevodima nailazi na oblik imena Sofaks.

koji su stalno pristizali u logor puštao da prebivaju van palisade. Spolja gledajući, Publije je postupao na isti način, ali se, u stvari, aktivno pripremao za napad. Pošto su Kartaginjani ovlastili Sifaksa da sklopi ugovor sa Rimljanima, Numiđanin je oduševljeno javio vijesti rimskim poslanicima, koji su odmah otišli u svoj tabor da obavijeste Scipiona o kraljevom uspjehu. Saslušavši ih, rimski komandant je odmah Sifaksu poslao druge izaslanike da mu jave da se slaže i da mu je stalo do mira, ali da su članovi Vijeća[17] drugog mišljenja i da smatraju da ne treba ništa preduzimati. Poslanici su otišli kralju i prenijeli mu Scipionovu poruku. Publije je poslao pomenutu poruku da se ne bi učinilo da je prekršio primirje ako u toku pregovora o miru preduzme neku neprijateljsku akciju. Smatrao je da zbog ovog odbijanja, bez obzira na sve što se može dogoditi, njegovo ponašanje neće biti za osudu. Saznavši za ove vijesti, Sifaks se razočarao jer je već bio skoro siguran da je mir pred vratima. Zato je lično otišao Hasdrubalu na razgovor i prenio mu ono što je čuo od Rimljana. Ni jedan ni drugi nisu šta da misle i kako dalje da postupaju. U svojim razmišljanjima i planiranjima bili su veoma daleko od onoga što će se desiti. Nisu imali ni najmanji predosjećaj da treba da se obezbijede i da će ih zadesiti neka nevolja, i bili su veoma spremni i riješeni da preduzmu nešto i da neprijatelja izazovu na bitku na ravnom terenu.“).

Polibije, XV, 1 : ὅτι τῶν Καρχηδονίων λαβόντων αἰχμαλώτους τὰς φορτηγοὺς νῆας τῶν Ῥωμαίων καὶ χορηγίας πλῆθος ἐξαίσιον ὁ Πόπλιος βαρέως μὲν ἔφερεν ἐπὶ τῷ μὴ μόνον σφίσι παρῃρῆσθαι τὴν χορηγίαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐχθροῖς παρεσκευάσθαι δαψίλειαν τῶν ἀναγκαίων, ἔτι δὲ βαρύτερον ἐπὶ τῷ παραβεβηκέναι τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συνθήκας τοὺς Καρχηδονίους καὶ πάλιν ἐξ ἄλλης ἀρχῆς ἐγείρεσθαι τὸν πόλεμον. διὸ καὶ παραυτίκα προχειρισάμενος πρεσβευτὰς Λεύκιον Σέργιον καὶ Λεύκιον Βαίβιον καὶ Λεύκιον Φάβιον ἐξαπέστειλε διαλεξομένους τοῖς Καρχηδονίοις ὑπὲρ τῶν γεγονότων, ἅμα δὲ καὶ δηλώσοντας ὅτι κεκύρωκε τὰς συνθήκας ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαίων: ἄρτι γὰρ ἧκε τῷ Ποπλίῳ γράμματα διασαφοῦντα περὶ τῶν προειρημένων. οἱ δὲ παραγενηθέντες εἰς τὴν Καρχηδόνα τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὴν σύγκλητον, μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν ἐπὶ τοὺς πολλοὺς παραχθέντες, ἔλεγον ὑπὲρ τῶν ἐνεστώτων μετὰ παρρησίας, πρῶτον μὲν ἀναμιμνήσκοντες ὡς οἱ παρ᾽ ἐκείνων πρεσβευταί, παραγενηθέντες εἰς Τύνητα πρὸς σφᾶς καὶ παρελθόντες εἰς τὸ συνέδριον, οὐ μόνον τοὺς θεοὺς ἀσπάσαιντο καὶ τὴν γῆν προσκυνήσαιεν, καθάπερ ἔστιν ἔθος τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ πεσόντες ἐπὶ τὴν γῆν ἀγεννῶς τοὺς πόδας καταφιλοῖεν τῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ, μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν ἀναστάντες [ὡς] κατηγορήσαιεν σφῶν αὐτῶν, διότι καὶ τὰς ἐξ ἀρχῆς γενομένας συνθήκας Ῥωμαίοις καὶ Καρχηδονίοις ἀθετήσαιεν αὐτοί. διόπερ ἔφασαν οὐκ ἀγνοεῖν ὅτι πᾶν εἰκότως ἂν πάθοιεν ὑπὸ Ῥωμαίων, ἀλλὰ τῆς τύχης ἕνεκα τῶν ἀνθρώπων ἐδέοντο μηδὲν παθεῖν ἀνήκεστον: ἔσεσθαι γὰρ τὴν σφετέραν ἀβουλίαν ἀπόδειξιν τῆς Ῥωμαίων καλοκἀγαθίας. ὧν μνημονεύοντα τὸν στρατηγὸν ἔφασαν [τὸν] αὐτὸν οἱ πρέσβεις καὶ τοὺς ἐν τῷ συνεδρίῳ τότε γεγονότας ἐκπλήττεσθαι, τίνι ποτὲ πιστεύοντες ἐπελανθάνοντο μὲν τῶν τότε ῥηθέντων, ἀθετεῖν δὲ τολμῶσι τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συνθήκας. σχεδὸν δὲ τοῦτ᾽ εἶναι δῆλον ὡς Ἀννίβᾳ πεποιθότες καὶ ταῖς μετὰ τούτου παρούσαις δυνάμεσι ταῦτα τολμῶσι ποιεῖν, κακῶς φρονοῦντες: σαφῶς γὰρ εἰδέναι πάντας ὅτι ἐκεῖνοι δεύτερον ἔτος ἤδη φεύγοντες ἐκ πάσης Ἰταλίας εἰς τοὺς περὶ Λακίνιον τόπους, κἀκεῖ συγκεκλεισμένοι καὶ μόνον οὐ πολιορκούμενοι, μόλις ἑαυτοὺς ἐκσεσωκότες ἥκουσι νῦν. "οὐ μὴν ἀλλ᾽ εἰ καὶ νενικηκότες τοὺς ἐκεῖ παρῆσαν, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἔμελλον διακινδυνεύειν τοὺς δυσὶ μάχαις ἑξῆς ὑμᾶς ἤδη νενικηκότας, ὅμως ἀμφιδόξους ἔχειν ἔδει τὰς ἐλπίδας ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος, καὶ μὴ μόνον τοῦ νικᾶν ἔννοιαν λαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σφαλῆναι πάλιν. οὗ συμβάντος ποίους ἐπικαλέσεσθε" ἔφη "θεούς; ποίοις δὲ χρώμενοι λόγοις τὸν ἐκ τῶν κρατούντων ἔλεον ἐπισπάσεσθε πρὸς τὰς ἑαυτῶν συμφοράς; πάσης εἰκὸς ὑμᾶς ἐλπίδος ἀποκλεισθήσεσθαι καὶ παρὰ θεῶν καὶ παρ᾽ ἀνθρώπων διὰ τὴν ἀθεσίαν καὶ τὴν ἀβουλίαν." („Kada su Kartaginjani zarobili rimske transportne brodove i velike količine ratnog materijala, Publiju je čitava stvar teško pala ne samo zato što je ostao bez zaliha, nego što se neprijatelj obilno snabdio svim potrepštinama, a još više što su Kartaginjani prekršili zakletve i ugovore i što rat ponovo počinje. Zato je odmah odredio za poslanike Lucija Sergija, Lucija Bebija i Lucija Fabija i poslao ih da sa Kartaginjanima razgovaraju o onome što se dogodilo i istovremeno ih obavijeste da je rimski narod potvrdio ugovor. Naime, Publiju su upravo stigla pisma sa pomenutim novostima. Kada su stigli u Kartaginu, poslanici su otišli pravo u Vijeće, a onda su ih odveli pred narodnu skupštinu, gdje su otvoreno govorili o trenutnoj situaciji. Prvo su podsjetili Kartaginjane da njihovi izaslanici, kada su došli u Tunes Rimljanima i pojavili se pred ratnim Vijećem, ne samo da su odali poštovanje bogovima i poljubili

[17] Ratno vijeće koje su činili vojni tribuni i centurioni.

zemlju, što se čini i kod drugih naroda, nego su se nedostojno bacili na tlo i ljubili noge članovima Vijeća, a onda ponovo ustali i optužili sebe da su sami prekršili prvi ugovor između Rimljana i Kartaginjana. Zato su rekli da im je jasno da bi Rimljani bili u pravu da ih kazne kako god žele, ali su ih u ime zajedničke ljudske sudbne molili da ne budu suviše strogi, jer će njihova sopstvena glupost svima biti dokaz rimske plemenitosti. Kada su se rimski vojskovođa i viječnici koji su tada bili prisutni sjetili ovoga događaja, začudili su se odakle Kartaginjanima hrabrost da zaborave svoje riječi i da se osmjele na kršenje zakletvi i ugovora. Jasno je da im je nada u Hanibala i njegove trupe ulila takvu smjelost, ali je jasno i da prave veliku grešku. Naime, svi znaju da se Hanibal već prije dvije godine povukao iz ostale Italije u okolinu Lacinija, da je tamo bio odsjećen i gotovo opsednut, i da se jedva spasio da bi se sada vratio kući. „Čak i da dolazi kao pobjednik Rimljana i priprema se za boj sa nama nakon dvije uzastopne bitke u kojima smo vas pobijedili, opet bi vaši izgledi da pobjedu bili nesigurni i morali biste da razmišljate ne samo o pobjedi, već i o ponovnom porazu. Kada do toga dođe, koje ćete bogove zazivati, kojim riječima i dušama pobjednika izazvati samilost za vaše nesreće? Neće biti čudno ako zbog svoje prevrtljivosti i nerazumnosti izgubite svu nadu u milost bogova i ljudi.“).

Polibije, XV, 6 :οἱ δὲ Καρχηδόνιοι θεωροῦντες τὰς πόλεις ἐκπορθουμένας, ἔπεμπον πρὸς τὸν Ἀννίβαν, δεόμενοι μὴ μέλλειν, ἀλλὰ προσπελάζειν τοῖς πολεμίοις καὶ κρίνειν τὰ πράγματα διὰ μάχης. ὁ δὲ διακούσας τοῖς μὲν παροῦσιν ἀπεκρίθη τἄλλα σκοπεῖν, περὶ δὲ τούτου ῥᾳθυμεῖν: διαλήψεσθαι γὰρ τὸν καιρὸν αὐτός. μετὰ δέ τινας ἡμέρας ἀναζεύξας ἐκ τῶν παρὰ τὸν Ἀδρύμητα τόπων προῆλθε καὶ κατεστρατοπέδευσε περὶ Ζάμαν: αὕτη δ᾽ ἐστὶ πόλις ἀπέχουσα Καρχηδόνος ὡς πρὸς τὰς δύσεις ὁδὸν ἡμερῶν πέντε. κἀκεῖθεν ἐξέπεμψε τρεῖς κατασκόπους, βουλόμενος ἐπιγνῶναι ποῦ στρατοπεδεύουσι καὶ πῶς χειρίζει τὰ κατὰ τὰς παρεμβολὰς ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγός. Πόπλιος δ᾽, ἐπαναχθέντων ὡς αὐτὸν τῶν κατασκόπων, τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ κολάζειν τοὺς ἑαλωκότας, καθάπερ ἔθος ἐστὶ τοῖς ἄλλοις, ὡς τοὐναντίον συστήσας αὐτοῖς χιλίαρχον ἐπέταξε πάντα καθαρίως ὑποδεῖξαι τὰ κατὰ τὴν παρεμβολήν. γενομένου δὲ τούτου προσεπύθετο τῶν ἀνθρώπων εἰ πάντα φιλοτίμως αὐτοῖς ὑποδέδειχεν ὁ συσταθείς: τῶν δὲ φησάντων, δοὺς ἐφόδια καὶ παραπομπὴν ἐξαπέστειλε προστάξας ἐπιμελῶς Ἀννίβᾳ διασαφεῖν περὶ τῶν ἀπηντημένων αὐτοῖς. ὧν παραγενηθέντων θαυμάσας ὁ Ἀννίβας τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ τόλμαν τἀνδρὸς οὐκ οἶδ᾽ ὅπως εἰς ὁρμὴν ἔπεσε τοῦ βούλεσθαι συνελθεῖν εἰς λόγους τῷ Ποπλίῳ. („Vidjevši da im gradovi stradaju, Kartaginjani su pozvali Hanibala i zamolili ga da ne oklijeva, već da priđe neprijateljima i sukob riješi bitkom. Pošto ih je saslušao, Hanibal je poručio poslanicima da brinu o drugim stvarima, a da se u ovo ne miješaju jer će on sam odabrati pravo vrijeme i priliku za borbu. Nakon nekoliko dana je napustio Hadrumetum i ulogorio se kod Zame, grada koji se nalazi pet dana hoda zapadno od Kartagine. Odatle je poslao tri izvidnika da saznaju gdje se nalazi rimski tabor i kako ga je Publije uredio. Izvidnici su uhvačeni i dovedeni Publiju, a on je bio tako daleko od pomisli da ih kazni, što je, inače uobičajeni postupak, da im je čak dodijelio jednog tribuna i naredio mu da im detaljno pokaže čitav tabor. Kada je to obavljeno, zapitao ih je da li im je tribun sve detaljno pokazao, a kada su oni potvrdno odgovorili, dao im je zalihe za put i pratnju i zamolio ih da Hanibalu detaljno opišu sve što im se dogodilo. Kada se izvidnica vratila, Hanibal se zadivio Publijevoj velikodušnosti i hrabrosti, pa se u njemu rodila želja da se sastane i porazgovara sa njim“.). Na osnovi ovoga podatka se vidi i umješnost Publija Scipiona u psihološkom ratovanju.

Polibije, XV, 6 - 8 :ὑδρείαν ἐντὸς βέλους ποιησάμενος. κἀντεῦθεν ἐξέπεμψε πρὸς τὸν τῶν Καρχηδονίων στρατηγόν, φάσκων ἕτοιμος εἶναι συμπορεύεσθαι πρὸς αὐτὸν εἰς λόγους. ὧν ἀκούσας Ἀννίβας ἀνέζευξε, καὶ συνεγγίσας, ὥστε μὴ πλεῖον ἀπέχειν τριάκοντα σταδίων, κατεστρατοπέδευσε πρός τινα λόφον, ὃς τὰ μὲν λοιπὰ πρὸς τὸν παρόντα καιρὸν ὀρθῶς ἔχειν ἐδόκει, τὴν δ᾽ ὑδρείαν ἀπωτέρω μικρὸν εἶχε: καὶ πολλὴν ταλαιπωρίαν ὑπέμενον οἱ στρατιῶται περὶ τοῦτο τὸ μέρος, κατὰ δὲ τὴν ἑξῆς ἡμέραν προῆλθον ἀπὸ τῆς ἰδίας παρεμβολῆς ἀμφότεροι μετ᾽ ὀλίγων ἱππέων, κἄπειτα χωρισθέντες ἀπὸ τούτων αὐτοὶ συνῆλθον εἰς τὸ μέσον ἔχοντες ἑρμηνέα μεθ᾽ αὑτῶν. δεξιωσάμενος δὲ πρῶτος Ἀννίβας ἤρξατο λέγειν ὡς ἐβούλετο μὲν ἂν μήτε Ῥωμαίους ἐπιθυμῆσαι μηδέποτε μηδενὸς τῶν ἐκτὸς Ἰταλίας μήτε Καρχηδονίους τῶν ἐκτὸς Λιβύης: ἀμφοτέροις γὰρ εἶναι ταύτας καὶ καλλίστας δυναστείας καὶ συλλήβδην ὡς ἂν εἰ περιωρισμένας ὑπὸ τῆς φύσεως. "ἐπεὶ δὲ πρῶτον μὲν ὑπὲρ τῶν κατὰ Σικελίαν ἀμφισβητήσαντες ἐξεπολεμώσαμεν ἀλλήλους, μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν ὑπὲρ τῶν κατ᾽ Ἰβηρίαν, τὸ δὲ τέλος ὑπὸ τῆς τύχης οὔπω νουθετούμενοι μέχρι τούτου προβεβήκαμεν ὥστε καὶ περὶ τοῦ τῆς πατρίδος ἐδάφους οὓς μὲν

κεκινδυνευκέναι, τοὺς δ᾽ ἀκμὴν ἔτι καὶ νῦν κινδυνεύειν, λοιπόν ἐστιν, εἴ πως δυνάμεθα δι᾽ αὑτῶν παραιτησάμενοι τοὺς θεοὺς διαλύσασθαι τὴν ἐνεστῶσαν φιλοτιμίαν. ἐγὼ μὲν οὖν ἕτοιμός εἰμι τῷ πεῖραν εἰληφέναι δι᾽ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὡς εὐμετάθετός ἐστιν ἡ τύχη καὶ παρὰ μικρὸν εἰς ἑκάτερα ποιεῖ μεγάλας ῥοπάς, καθά περ εἰ νηπίοις παισὶ χρωμένη: σὲ δ᾽ ἀγωνιῶ, Πόπλιε, λίαν" ἔφη "καὶ διὰ τὸ νέον εἶναι κομιδῇ καὶ διὰ τὸ πάντα σοι κατὰ λόγον κεχωρηκέναι καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἰβηρίαν καὶ τὰ κατὰ τὴν Λιβύην καὶ μηδέπω μέχρι γε τοῦ νῦν εἰς τὴν τῆς τύχης ἐμπεπτωκέναι παλιρρύμην, μήποτ᾽ οὐ πεισθῇς διὰ ταῦτα τοῖς ἐμοῖς λόγοις, καίπερ οὖσι πιστοῖς. σκόπει δ᾽ ἀφ᾽ ἑνὸς τῶν λόγων τὰ πράγματα, μὴ τὰ τῶν προγεγονότων, ἀλλὰ τὰ καθ᾽ ἡμᾶς αὐτούς. εἰμὶ τοιγαροῦν Ἀννίβας ἐκεῖνος, ὃς μετὰ τὴν ἐν Κάνναις μάχην σχεδὸν ἁπάσης Ἰταλίας ἐγκρατὴς γενόμενος μετά τινα χρόνον ἧκον πρὸς αὐτὴν τὴν Ῥώμην, καὶ στρατοπεδεύσας ἐν τετταράκοντα σταδίοις ἐβουλευόμην ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τοῦ τῆς ὑμετέρας πατρίδος ἐδάφους πῶς ἐστί μοι χρηστέον, ὃς νῦν ἐν Λιβύῃ πάρειμι πρὸς σὲ Ῥωμαῖον ὄντα περὶ τῆς ἐμαυτοῦ καὶ τῶν Καρχηδονίων σωτηρίας κοινολογησόμενος. εἰς ἃ βλέποντα παρακαλῶ σε μὴ μέγα φρονεῖν, ἀλλ᾽ ἀνθρωπίνως βουλεύεσθαι περὶ τῶν ἐνεστώτων: τοῦτο δ᾽ ἐστὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν ἀεὶ τὸ μέγιστον, τῶν κακῶν δὲ τοὐλάχιστον αἱρεῖσθαι. τίς οὖν ἂν ἕλοιτο νοῦν ἔχων πρὸς τοιοῦτον ὁρμᾶν κίνδυνον οἷος σοὶ νῦν ἐνέστηκεν; ἐν ᾧ νικήσας μὲν οὔτε τῇ σαυτοῦ δόξῃ μέγα τι προσθήσεις οὔτε τῇ τῆς πατρίδος, ἡττηθεὶς δὲ πάντα τὰ πρὸ τούτου σεμνὰ καὶ καλὰ δι᾽ αὑτὸν ἄρδην ἀναιρήσεις. τί οὖν ἐστιν ὃ προτίθεμαι τέλος τῶν νυνὶ λόγων; πάντα περὶ ὧν πρότερον ἠμφισβητήσαμεν, Ῥωμαίων ὑπάρχειν — ταῦτα δ᾽ ἦν Σικελία, Σαδρώ, τὰ κατὰ τὴν Ἰβηρίαν — καὶ μηδέποτε Καρχηδονίους Ῥωμαίοις ὑπὲρ τούτων ἀντᾶραι πόλεμον: ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἄλλας νήσους, ὅσαι μεταξὺ κεῖνται τῆς Ἰταλίας καὶ Λιβύης, Ῥωμαίων ὑπάρχειν. ταύτας γὰρ πέπεισμαι τὰς συνθήκας καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἀσφαλεστάτας μὲν εἶναι Καρχηδονίοις, ἐνδοξοτάτας δὲ σοὶ καὶ πᾶσι Ῥωμαίοις." Ἀννίβας μὲν οὖν ταῦτ᾽ εἶπεν. ὁ δὲ Πόπλιος ὑπολαβὼν οὔτε τοῦ περὶ Σικελίας ἔφη πολέμου Ῥωμαίους οὔτε τοῦ περὶ τῆς Ἰβηρίας αἰτίους γεγονέναι, Καρχηδονίους δὲ προφανῶς: ὑπὲρ ὧν κάλλιστα γινώσκειν αὐτὸν τὸν Ἀννίβαν. μάρτυρας δὲ καὶ τοὺς θεοὺς γεγονέναι τούτων, περιθέντας τὸ κράτος οὐ τοῖς ἄρχουσι χειρῶν ἀδίκων, ἀλλὰ τοῖς ἀμυνομένοις. βλέπειν δὲ καὶ τὰ τῆς τύχης οὐδενὸς ἧττον καὶ τῶν ἀνθρωπίνων στοχάζεσθαι κατὰ δύναμιν. " ἀλλ᾽ εἰ μὲν πρὸ τοῦ τοὺς Ῥωμαίους διαβαίνειν εἰς Λιβύην αὐτὸς ἐξ Ἰταλίας ἐκχωρήσας προύτεινας τὰς διαλύσεις ταύτας, οὐκ ἂν οἴομαί σε διαψευσθῆναι τῆς ἐλπίδος. ἐπεὶ δὲ σὺ μὲν ἄκων ἐκ τῆς Ἰταλίας ἀπηλλάγης, ἡμεῖς δὲ διαβάντες εἰς τὴν Λιβύην τῶν ὑπαίθρων ἐκρατήσαμεν, δῆλον ὡς μεγάλην εἴληφε τὰ πράγματα παραλλαγήν. τὸ δὲ δὴ μέγιστον ἤλθομεν ἐπὶ τί πέρας; ἡττηθέντων καὶ δεηθέντων τῶν παρὰ σοῦ πολιτῶν ἐθέμεθα συνθήκας ἐγγράπτους, ἐν αἷς ἦν πρὸς τοῖς ὑπὸ σοῦ νῦν προτεινομένοις τοὺς αἰχμαλώτους ἀποδοῦναι χωρὶς λύτρων Καρχηδονίους, τῶν πλοίων παραχωρῆσαι τῶν καταφράκτων, πεντακισχίλια τάλαντα προσενεγκεῖν, ὅμηρα δοῦναι περὶ τούτων. ταῦτ᾽ ἦν ἃ συνεθέμεθα πρὸς ἀλλήλους: ὑπὲρ τούτων ἐπρεσβεύσαμεν ἀμφότεροι πρός τε τὴν σύγκλητον τὴν ἡμετέραν καὶ πρὸς τὸν δῆμον, ἡμεῖς μὲν ὁμολογοῦντες εὐδοκεῖν τοῖς γεγραμμένοις, Καρχηδόνιοι δὲ δεόμενοι τούτων τυχεῖν. ἐπείσθη τὸ συνέδριον τούτοις, ὁ δὲ δῆμος συγκατῄνεσε. τυχόντες ὧν ἠξίουν ἠθέτησαν ταῦτα Καρχηδόνιοι, παρασπονδήσαντες ἡμᾶς. τί λείπεται ποιεῖν; σὺ τὴν ἐμὴν χώραν μεταλαβὼν εἶπον. ἀφελεῖν τὰ βαρύτατα τῶν ὑποκειμένων ἐπιταγμάτων; ἵνα δὴ λαβόντες ἆθλα τῆς παρανομίας διδαχθῶσι τοὺς εὖ ποιοῦντας εἰς τὸ λοιπὸν παρασπονδεῖν: ἀλλ᾽ ἵνα τυχόντες ὧν ἀξιοῦσι χάριν ὀφείλωσιν ἡμῖν; ἀλλὰ νυνὶ μεθ᾽ ἱκετηρίας τυχόντες ὧν παρεκάλουν, ὅτι βραχείας ἐλπίδος ἐπελάβοντο τῆς κατὰ σέ, παρὰ πόδας ὡς ἐχθροῖς ἡμῖν κέχρηνται καὶ πολεμίοις. ἐν οἷς βαρυτέρου μέν τινος προσεπιταχθέντος δυνατὸν ἀνενεγκεῖν τῷ δήμῳ περὶ διαλύσεως, ὑφαίρεσιν δὲ ποιουμένοις τῶν ὑποκειμένων οὐδ᾽ ἀναφορὰν ἔχει τὸ διαβούλιον. τί πέρας οὖν πάλιν τῶν ἡμετέρων λόγων; ἢ τὴν ἐπιτροπὴν ὑμᾶς διδόναι περὶ σφῶν αὐτῶν καὶ τῆς πατρίδος ἢ μαχομένους νικᾶν". („Odatle je kartaginskom vojskovođi poručio da je spreman da se sastanu i razgovaraju. Kada je to čuo, Hanibal je digao tabor, približio se Rimljanima na 30 stadija i ulogorio na brdu koje je po svemu izgledalo povoljno za trenutne potrebe, izuzev što je bilo malo podalje od vode, što je vojnicima stvaralo prilične nevolje. Sutradan su obojica izašla iz tabora praćeni nekolicinom konjanika, a onda su se odvojili od njih i sreli na sredini, samo sa po jednim prevodiocem. Pozdravivši Publija, Hanibal je počeo prvi da govori. Rekao je da bi želio da Rimljani nikada nisu posegnuli za teritorijom van Italije ni Kartaginjani van Libije, jer i jedni i drugi u tim oblastima imaju veoma lijepe posjede, čije granice im je, da se tako kaže, sama priroda odredila. „No, pošto smo prvo zaratili zbog Sicilije a onda i zbog Iberije, i na kraju, ne naučivši lekciju koju nam je nudila Tihe, stigli dotle da je jednima zapretila opasnost da izgube i rodni grad, a drugi se još nalaze u takvoj situaciji, ostaje nam samo da nekako umilostivimo bogove i okončamo sadašnji sukob. Ja sam na to spreman, jer sam iskusio koliko je Tihe promjenljiva i kako malim pokretom terazija na jednu

ili drugu stranu donosi velike promjene, kao da se igra sa malom djecom. Inače, mnogo se plašim da ti, Publije, pošto si veoma mlad a u Iberiji i Libiji sve se odvijalo po tvojim željama i nijednom nisi doživio da ti Tihe okrene leđa, zbog svega toga ne odbiješ da pokloniš povjerenje mojim riječima, iako su veoma istinite. Razmotri stvari u svjetlu jednog primjera, ne iz davnih, nego iz naših vremena. Ja sam, dakle, onaj Hanibal koji je poslije bitke kod Kane zagospodario gotovo čitavom Italijom i nakon izvjesnog vremena došao pred sam Rim, ulogorio se na 40 stadija od Grada i razmišljao kako da postupi sa vama i sa teritorijem vaše domovine. A sada, evo me u Libiji, gdje sa tobom, jednim Rimljaninom, razgovaram o tome kako da spasem i sebe i Kartaginjane. Imaj ovo na umu i nemoj, molim te, da se suviše uobraziš, nego o sadašnjoj situaciji razmišljaj kao običan čovjek koji od dobara bira najveće a od zala najmanje. Koji bi razuman čovjek krenuo u susret ovakvoj borbi kakva tebi predstoji? Ako pobjediš, nećeš mnogo doprinijeti sopstvenoj reputaciji i ugledu svoje domovine, a ako izgubiš, sam češ poništiti sve svoje ranije velike i slavne uspjehe. Šta onda predlažem kao ishod ovih razgovora? Predlažem da sve o čemu smo se ranije sporili pripadne Rimljanima, to jest, Sicilija, Sardinija i Iberija, i da Kartaginjani zbog ovih zemalja nikada ne ratuju sa Rimljanima. Isto tako, slažem se i da ostala ostrva koja leže između Italije i Libije pripadnu Rimljanima. Uvjeren sam da bi ovakav ugovor i u budućnosti bio najsigurniji za Kartaginjane i najčasniji za tebe i za sve Rimljane. To su bile Hanibalove riječi. Publije mu je odgovorio da Rimljani nisu krivi ni za rat na Siciliji ni za rat u Iberiji, več da je krivica očigledno do Kartaginjana, što sam Hanibal najbolje zna. I bogovi su svjedoci, jer pobjedu nisu dodijelili onima koji su nepravedno započeli rat, nego onima koji su se branili. Kao i drugi ljudi, i on je bio svjestan promjenljivosti Tihe, a koliko je bio u stanju, pomišljao je i na nesigurnost ljudskih stvari. „Nego, da si se ti iz Italije povukao prije nego što su Rimljani prešli u Libiju, i onda predložio ovakve uvjete mira, mislim da se ne bi prevario u nadama. Međutim, pošto si protiv svoje volje otišao iz Italije, a mi u međuvremenu prešli u Libiju i stekli prednost na otvorenom prostoru, jasno je da se situacija veoma promijenila. Što je najvažnije, gdje smo sada? Kada su tvoji sugrađani bili pobijeđeni i molili za mir, sklopili smo pisani ugovor kojim je bilo predviđeno, pored onog što si ti predložio, da će Kartaginjani vratiti zarobljenike bez otkupa, predati ratne brodove, platiti 5000 talenata i dati taoce kao zalog za ispunjenje ugovora. To je bio naš dogovor, i obojica smo uputili poslanike u Rim Senatu i Skupštini da ih obavijesti da se rimska vojska slaže sa onim što je dogovoreno i da Kartaginjani mole da se ugovor ratifikuje. I Senat i narod su prihvatili prijedlog. Dobivši ono što su molili, Kartaginjani su prekršili ugovor i izdali nas. Šta se još može učiniti? Stavi se u moj položaj i reci mi. Da odustanemo od najtežih uvjeta, pa da Kartaginjani dobiju nagradu za izdaju i nauče se da i ubuduće izdaju svoje dobročinitelje? Ili da im uslišimo molbe, pa da nam duguju zahvalnost? Kako, ako su sada najprije preklinjanima postigli da im se usliše molbe, a onda, čim se javila mala nada u tvoju pomoč, odmah postupili prema nama kao prema neprijateljima? Ako dodamo još neki oštriji zahtjev, mogli bismo da ugovor iznesemo pred Skupštinu, a ako izbacimo nešto od onoga što je već zapisano, nema svrhe da ovu raspravu uopće iznosimo pred narod. Čemu onda ovaj razgovor? Ili nam se predajte na milost i nemilost ili se borite i pobijedite".).

Polibije, XV, 18: ἦν δὲ τὰ κεφάλαια τῶν προτεινομένων ταῦτα. πόλεις ἔχειν κατὰ Λιβύην ἃς καὶ πρότερον εἶχον ἢ τὸν τελευταῖον πόλεμον ἐξενεγκεῖν Ῥωμαίοις, καὶ χώραν ἣν καὶ τὸ παλαιὸν εἶχον, κτήνη καὶ σώματα καὶ τὴν ἄλλην ὕπαρξιν, ἀπὸ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀσινεῖς Καρχηδονίους ὑπάρχειν, ἔθεσι καὶ νόμοις χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις, ἀφρουρήτους ὄντας. ταῦτα μὲν οὖν ἦν τὰ φιλάνθρωπα, τὰ δ᾽ ἐναντία τούτοις πάλιν τὰ κατὰ τὰς ἀνοχὰς ἀδικήματα γενόμενα πάντα Καρχηδονίους ἀποκαταστῆσαι Ῥωμαίοις, τοὺς αἰχμαλώτους καὶ δραπέτας ἐκ παντὸς ἀποδοῦναι τοῦ χρόνου, τὰ μακρὰ πλοῖα παραδοῦναι πάντα πλὴν δέκα τριήρων, ὁμοίως καὶ πάντας τοὺς ἐλέφαντας.πόλεμον μηδενὶ τῶν ἔξω τῆς Λιβύης ἐπιφέρειν καθόλου μηδὲ τῶν ἐν τῇ Λιβύῃ χωρὶς τῆς Ῥωμαίων γνώμης:οἰκίας καὶ χώραν καὶ πόλεις, καὶ εἴ τι ἕτερόν ἐστι Μασαννάσου τοῦ βασιλέως ἢ τῶν προγόνων ἐντὸς τῶν ἀποδειχθησομένων ὅρων αὐτοῖς πάντα ἀποδοῦναι Μασαννάσᾳ: σιτομετρῆσαί τε τὴν δύναμιν τριμήνου καὶ μισθοδοτῆσαι μέχρι ἂν ἐκ Ῥώμης ἀντιφωνηθῇ τι κατὰ τὰς συνθήκας:ἐξενεγκεῖν ἀργυρίου τάλαντα μύρια Καρχηδονίους ἐν ἔτεσι πεντήκοντα, φέροντας καθ᾽ ἕκαστον ἐνιαυτὸν Εὐβοϊκὰ τάλαντα διακόσια: ὁμήρους δοῦναι πίστεως χάριν ἑκατὸν οὓς ἂν προγράψῃ τῶν νέων ὁ στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων, μὴ νεωτέρους τετταρεσκαίδεκα ἐτῶν μηδὲ πρεσβυτέρους τριάκοντα. („Glavni uvjeti /mira sa Kartaginom op. S. M./ bili su sljedeći: Kartaginjani će zadržati one gradove u Libiji kojima su vladali prije nego što su poveli posljednji rat protiv Rimljana, kao i zemlju koju su ranije imali, stoku, robove i ostalu imovinu. Od ovog dana

Kartaginjanima neće biti nanošena nikakva šteta, živjet će po svojim običajima i zakonima, bez stranih posada. To su bili rimski ustupci. Od Kartaginjana se zahtijevalo sljedeće: da nadoknade svu štetu koju su nanijeli Rimljanima u toku primirja, da predaju sve zarobljenika i dezertere od početka rata, sve ratne brodove, izuzev deset trijera, i sve slonove. Neka ne ratuju ni s kim van Libije, a u Libiji samo sa rimskom dozvolom. Kuće, zemlju, gradove i sve ostalo što pripada kralju Masinisi ili njegovim precima, a nalazi se unutar granica koje im budu određene, neka predaju Masinisi. Neka rimskoj vojsci osiguraju hranu za tri mjeseca i neka isplaćuju vojnike dok iz Rima ne stigne odgovor o mirovnom ugovoru. Neka Kartaginjani za pedeset godina isplate 10 000 talenata srebra, svake godine po 200 eubejskih talenata. Neka kao zalog daju 100 talaca koje će rimski vojskovođa izabrati među mladićima od 14 do 30 godina.“)

Polibije, XVIII, 13 : ἔμοιγε πολλάκις μὲν καὶ ἐπὶ πολλοῖς θαυμάζειν ἐπέρχεται τῶν ἀνθρωπείων ἁμαρτημάτων, μάλιστα δ᾽ ἐπὶ τῷ κατὰ τοὺς προδότας. διὸ καὶ βούλομαι τὰ πρέποντα τοῖς καιροῖς διαλεχθῆναι περὶ αὐτῶν. καίτοι γ᾽ οὐκ ἀγνοῶ διότι δυσθεώρητον ὁ τόπος ἔχει τι καὶ δυσπαράγραφον: τίνα γὰρ ὡς ἀληθῶς προδότην δεῖ νομίζειν, οὐ ῥᾴδιον ἀποφήνασθαι. δῆλον γὰρ ὡς οὔτε τοὺς ἐξ ἀκεραίου συντιθεμένους τῶν ἀνδρῶν πρός τινας βασιλεῖς ἢ δυνάστας κοινωνίαν πραγμάτων εὐθέως προδότας νομιστέον, οὔτε τοὺς κατὰ τὰς περιστάσεις μετατιθέντας τὰς αὑτῶν πατρίδας ἀπό τινων ὑποκειμένων πρὸς ἑτέρας φιλίας καὶ συμμαχίας, οὐδὲ τούτους. πολλοῦ γε δεῖν: ἐπείτοι γε πολλάκις οἱ τοιοῦτοι τῶν μεγίστων ἀγαθῶν γεγόνασιν αἴτιοι ταῖς ἰδίαις πατρίσιν. ἵνα δὲ μὴ πόρρωθεν τὰ παραδείγματα φέρωμεν, ἐξ αὐτῶν τῶν ἐνεστώτων ῥᾳδίως ἔσται τὸ λεγόμενον κατανοεῖν. εἰ γὰρ μὴ σὺν καιρῷ τότε μετέρριψε τοὺς Ἀχαιοὺς Ἀρίσταινος ἀπὸ τῆς Φιλίππου συμμαχίας πρὸς τὴν Ῥωμαίων, φανερῶς ἄρδην ἀπολώλει τὸ ἔθνος. νῦν δὲ χωρὶς τῆς παρ᾽ αὐτὸν τὸν καιρὸν ἀσφαλείας ἑκάστοις περιγενομένης, αὐξήσεως τῶν Ἀχαιῶν ὁμολογουμένως ὁ προειρημένος ἀνὴρ κἀκεῖνο τὸ διαβούλιον αἴτιος ἐδόκει γεγονέναι: διὸ καὶ πάντες αὐτὸν οὐχ ὡς προδότην, ἀλλ᾽ ὡς εὐεργέτην καὶ σωτῆρα τῆς χώρας ἐτίμων. ὁ δ᾽ αὐτὸς ἂν εἴη λόγος καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι κατὰ τὰς τῶν καιρῶν περιστάσεις τὰ παραπλήσια τούτοις πολιτεύονται καὶ πράττουσιν. („Često mi se dešava da se čudim mnogim greškama koje ljudi čine, a naročito kada se priča o izdajicama. Zato bih želio da kažem nešto o njima u skladu sa trenutnom temom. Dobro mi je poznato da se stvar teško može sagledati i definirati jer nije lako kazati koga možemo nazvati pravim izdajnikom. Jasno je da ne možemo odmah proglasiti izdajnicima one koji se dobrovoljno priključuju kraljevima i dinastima u zajedničkim poduhvatima, a ni one koji su u određenim okolnostima svoje gradove ubijedili da promijene dotadašnju politiku i izaberu druge prijatelje i saveznike. Daleko od toga, takvi ljudi su više puta svojima domovinama učinili velike usluge. Da ne bih iznosio primjere iz davnih vremena, jedan slučaj iz ovih vremena lijepo će pokazati šta mislim. Naime, da Aristen nije na vrijeme odvojio Ahajce od saveza sa Filipom i priključio ih Rimljanima, jasno je da bi Savez propao. Ovako je i trenutno svima obezbijedio sigurnost, a vladalo je i opće mišljenje da su on i njegov savjet doveli do uspona ahajske moći. Zato ga niko nije smatrao izdajnikom, već su ga svi poštovali kao dobročinitelja i spasitelja zemlje. Isto bi se moglo reći i o drugima koji se u kritičnim situacijama odlučuju na slične mjere.“)

Polibije, XVIII, 15 : τίσιν οὖν εἰκότως ἂν ἐπιφέροι τις τὴν ὀνομασίαν ταύτην, ἔστι μὲν δυσπαράγραφον: μάλιστα δ᾽ ἂν προστρέχοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τοιούτους φέρων, ὅσοι τῶν ἀνδρῶν κατὰ τὰς ὁλοσχερεῖς περιστάσεις ἢ τῆς ἰδίας ἀσφαλείας καὶ λυσιτελείας χάριν ἢ τῆς πρὸς τοὺς ἀντιπολιτευομένους διαφορᾶς ἐγχειρίζουσι τοῖς ἐχθροῖς τὰς πόλεις, ἢ καὶ νὴ Δία πάλιν ὅσοι φρουρὰν εἰσδεχόμενοι καὶ συγχρώμενοι ταῖς ἔξωθεν ἐπικουρίαις πρὸς τὰς ἰδίας ὁρμὰς καὶ προθέσεις ὑποβάλλουσι τὰς πατρίδας ὑπὸ τὴν τῶν πλεῖον δυναμένων ἐξουσίαν. τοὺς τοιούτους ὑπὸ τὸ τῆς προδοσίας ὄνομα μετρίως ἄν τις ὑποτάττοι πάντας. οἷς λυσιτελὲς μὲν ἀληθῶς ἢ καλὸν οὐδὲν οὐδέποτε συνεξηκολούθησε, τὰ δ᾽ ἐναντία πᾶσιν ὁμολογουμένως. ᾗ καὶ θαυμάζειν ἔστι πρὸς τὸν ἐξ ἀρχῆς λόγον, πρὸς τί ποτε βλέποντες ἢ τίσι χρώμενοι διαλογισμοῖς ὁρμῶσι πρὸς τὴν τοιαύτην ἀτυχίαν. οὔτε γὰρ ἔλαθε πώποτε προδοὺς οὐδεὶς πόλιν ἢ στρατόπεδον ἢ φρούριον, ἀλλὰ κἂν παρ᾽ αὐτὸν τὸν τῆς πράξεως καιρὸν ἀγνοηθῇ τις, ὅ γ᾽ ἐπιγινόμενος χρόνος ἐποίησε φανεροὺς ἅπαντας: οὐδὲ μὴν γνωσθεὶς οὐδεὶς οὐδέποτε μακάριον ἔσχε βίον, ἀλλ᾽ ὡς μὲν ἐπίπαν ὑπ᾽ αὐτῶν τούτων οἷς χαρίζονται τυγχάνουσι τῆς ἁρμοζούσης τιμωρίας. χρῶνται μὲν γὰρ τοῖς προδόταις οἱ στρατηγοὶ καὶ δυνάσται πολλάκις διὰ τὸ συμφέρον: ὅταν γε μὴν ἀποχρήσωνται, χρῶνται λοιπὸν ὡς προδόταις, κατὰ τὸν Δημοσθένην, („Ko se sa pravom može nazvati izdajnikom, to je teško odrediti, ali se najviše približuje istini onaj ko takvu odredbu primjenjuje na ljude

koji u trenutcima opasnosti neprijateljima predaju gradove zbog sopstvene bezbjednosti, koristi ili nesuglasica sa političkim suparnicima. Takođe, ime izdajice zaslužuju i svi oni koji primaju posade i koriste spoljašnju pomoć za sopstvene planove i ciljeve i tako domovinu potčinjuju vlasti jačega. Za takve ljude sa pravom možemo reći da su izdajice. Njihovi postupci nikada im nisu donijeli neku stvarnu korist ili dobro, nego samo neospornu propast. Zato se možemo čuditi njihovom početnom planiranju i pitati se sa kakvim ciljem i računom bezglavo srljaju u takvu nesreću. Naime, niko ko je ikada predao grad, tabor ili utvrdu nije ostao neotkriven, ako u trenutku kada to čini ostaje nepoznat, vrijeme ga iznosi na svjetlost dana, a nakon otkrivanja niko nije vodio sretan život, nego ih je u većini slučajeva zaslužena kazna stigla baš od onih kojima su učinili uslugu. Vojskovođe i vladari se često služe izdajicama radi sopstvene koristi, a kada im više nisu potrebni, dalje ih, kako Demosten kaže, tretiraju kao izdajice.“)

Polibije, XVIII, 35: ἐγὼ δὲ κατὰ μὲν τοὺς ἀνωτέρω χρόνους καὶ κοινὴν ἂν ποιούμενος ἀπόφασιν ἐθάρρησα περὶ πάντων Ῥωμαίων εἰπεῖν ὡς οὐδὲν ἂν πράξαιεν τοιοῦτον, λέγω δὲ πρότερον ἢ τοῖς διαποντίοις αὐτοὺς ἐγχειρῆσαι πολέμοις, ἕως ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐθῶν καὶ νομίμων ἔμενον. ἐν δὲ τοῖς νῦν καιροῖς περὶ πάντων μὲν οὐκ ἂν τολμήσαιμι τοῦτ᾽ εἰπεῖν: κατ᾽ ἰδίαν μέντοι γε περὶ πλειόνων ἀνδρῶν ἐν Ῥώμῃ θαρρήσαιμ᾽ ἂν ἀποφήνασθαι διότι δύνανται τὴν πίστιν ἐν τούτῳ τῷ μέρει διαφυλάττειν. μαρτυρίας δὲ χάριν ὁμολογούμενα δύ᾽ ὀνόματα τοῦ μὴ δοκεῖν ἀδύνατα λέγειν. Λεύκιος μὲν γὰρ Αἰμίλιος ὁ Περσέα νικήσας, κύριος γενόμενος τῆς Μακεδόνων βασιλείας, ἐν ᾗ τῆς ἄλλης χωρὶς κατασκευῆς καὶ χορηγίας ἐν αὐτοῖς εὑρέθη τοῖς θησαυροῖς ἀργυρίου καὶ χρυσίου πλείω τῶν ἑξακισχιλίων ταλάντων, οὐχ οἷον ἐπεθύμησε τούτων τινός, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ αὐτόπτης ἠβουλήθη γενέσθαι, δι᾽ ἑτέρων δὲ τὸν χειρισμὸν ἐποιήσατο τῶν προειρημένων, καίτοι κατὰ τὸν ἴδιον βίον οὐ περιττεύων τῇ χορηγίᾳ, τὸ δ᾽ ἐναντίον ἐλλείπων μᾶλλον. μεταλλάξαντος γοῦν αὐτοῦ τὸν βίον οὐ πολὺ κατόπιν τοῦ πολέμου, βουληθέντες οἱ κατὰ φύσιν υἱοὶ Πόπλιος Σκιπίων καὶ Κόιντος Μάξιμος ἀποδοῦναι τῇ γυναικὶ τὴν φερνήν, εἴκοσι τάλαντα καὶ πέντε, ἐπὶ τοσοῦτον ἐδυσχρηστήθησαν ὡς οὐδ᾽ εἰς τέλος ἐδυνήθησαν, εἰ μὴ τὴν ἐνδουχίαν ἀπέδοντο καὶ τὰ σώματα καὶ σὺν τούτοις ἔτι τινὰς τῶν κτήσεων. εἰ δέ τισιν ἀπίστῳ τὸ λεγόμενον ἐοικέναι δόξει, ῥᾴδιον ὑπὲρ τούτου λαβεῖν πίστιν: πολλῶν γὰρ ἀμφισβητουμένων παρὰ Ῥωμαίοις καὶ μάλιστα περὶ τοῦτο τὸ μέρος διὰ τὰς πρὸς ἀλλήλους ἀντιπαραγωγάς, ὅμως τὸ νῦν εἰρημένον ὑφ᾽ ἡμῶν ὁμολογούμενον εὑρήσει παρὰ πᾶσιν ὁ ζητῶν. καὶ μὴν Πόπλιος Σκιπίων, ὁ τούτου μὲν κατὰ φύσιν υἱός, Ποπλίου δὲ τοῦ μεγάλου κληθέντος κατὰ θέσιν υἱωνός, κύριος γενόμενος τῆς Καρχηδόνος, ἥτις ἐδόκει πολυχρημονεστάτη τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην εἶναι πόλεων, ἁπλῶς τῶν ἐξ ἐκείνης οὐδὲν εἰς τὸν ἴδιον βίον μετήγαγεν, οὔτ᾽ ὠνησάμενος οὔτ᾽ ἄλλῳ τρόπῳ κτησάμενος οὐδέν, καίπερ οὐχ ὅλως εὐπορούμενος κατὰ τὸν βίον, ἀλλὰ μέτριος ὢν κατὰ τὴν ὕπαρξιν, ὡς Ῥωμαῖος. οὐχ οἷον δὲ τῶν ἐξ αὐτῆς τῆς Καρχηδόνος ἀπέσχετο μόνον, ἀλλὰ καὶ καθόλου τῶν ἐκ τῆς Λιβύης οὐδὲν ἐπιμιχθῆναι πρὸς τὸν ἴδιον εἴασε βίον. περὶ δὲ τούτου πάλιν τἀνδρὸς ὁ ζητῶν ἀληθινῶς ἀναμφισβήτητον εὑρήσει παρὰ Ῥωμαίοις τὴν περὶ τοῦτο τὸ μέρος δόξαν. („Da se bavim ranijim vremenima, prije nego što su započeli prekomorske ratove i dok su još bili vjerni svojim običajima i zakonima, usudio bih se da kažem da baš nijedan Rimljanin ne bi učinio nešto slično /tj. korumpirao se op. S.M./. Sada već ne bih smio da to kažem za sve bez izuzetka,[18]ali bih zato za više ljudi u Rimu bez oklijevanja rekao da su u stanju da u ovakvim stvarima ostanu pošteni. Da potvrdim ovo što sam rekao i da se ne učini da pričam bajke, navest ću dva imena koja su svima poznata. Lucije Emilije, pobjednik nad Persejem[19], osvojio je makedonsku kraljevinu u kojoj je, pored ostaloga, samo u riznicama našao više od 6000 talenata srebra i zlata, ali ne samo da nije poželio išta od svega toga, nego nije želio ni da vidi to blago i neposrednu upravu nad njime prepustio je drugima, iako u privatnom životu nije bio bogat, već prije siromašan. Naime, kratko vrijeme nakon rata je preminuo i kada su njegovi sinovi Publije Scipio /Emilijan Mlađi op. S.M./ i Kvint Maksim poželjeli da njegovoj ženi vrate miraz u iznosu od 25 talenata, našli su se u tolikoj nevolji da ne bi uspjeli da vrate dug da nisu prodali pokućstvo, robove i još neke nekretnine. Ako nekome izgleda nevjerojatno ovo što govorim, lako može dobiti dokaz, jer, iako se u Rimu zbog političkih razloga spore o mnogim stvarima, naročito o onima u koje je upleten novac, ipak

[18]Crawford, 1993:75: „The context of Polybiusremarks is precisely bribery of Romans by foreigners; it was probably used by Cotys of Thrace in his dispute with Abdera, certainly by the Syrian satrap Timarchus in 161. The alternative advice given to Jugurtha at Numantia in 133 was *Romae omnia venalia esse*, that at Rome everything was for sale; in 123 the likelihood of bribery by foreign potentates was taken for granted by C. Gracchus.“ (*ORF* 48, XII, 44)

[19]*Perseus* (Περσεύς, vl. 179. – 168. god. p. n. e.), posljednji makedonski kralj iz dinastije Antigonida.

će svako ko se raspituje otkriti da svi priznaju istinitost ovoga što sam sada naveo. Također, kada je Publije Scipion /Emilijan Mlađi op. S.M./, rođeni sin Lucija Emilija i usvojeni unuk Publija /Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./[20] poznatog pod nadimkom Veliki, osvojio Kartaginu, grad koji je važio za najbogatiji na svijetu, nije prisvojio ni najmanju stvar, bilo kupovinom, bilo na neki drugi način. Iako nikada nije bio bogat, već samo srednje imućan po rimskim mjerilima. Ovakvu uzdržanost nije pokazao samo u slučaju Kartagine, već nije dozvolio ni da se bilo koji dio plijena iz ostale Libije pripoji njegovoj imovini. Onaj koji zaista istražuje, lako će pronaći da je među svim Rimljanima uživao dobar glas u novčanim stvarima.“)

Polibije, XVIII, 37, Govor Tita Flaminija održan u Dolini Tempe prilikom dogovaranja sa helenskim i ilirskim saveznicima u II. makedonskom ratu, a nakon pobjede kod Kinoskefale nad makedonskim kraljem Filipom V (vl. 220 - 179 god. p. n. e.) : ὁ δὲ Τίτος ἀναδεξάμενος ἀστοχεῖν αὐτὸν ἔφησεν οὐ μόνον τῆς Ῥωμαίων προαιρέσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς αὑτοῦ προθέσεως καὶ μάλιστα τοῦ τῶν Ἑλλήνων συμφέροντος. οὔτε γὰρ Ῥωμαίους οὐδενὶ τὸ πρῶτον πολεμήσαντας εὐθέως ἀναστάτους ποιεῖν τούτους: πίστιν δ᾽ ἔχειν τὸ λεγόμενον ἔκ [τε] τῶν κατ᾽ Ἀννίβαν καὶ Καρχηδονίους, ὑφ᾽ ὧν τὰ δεινότατα παθόντας Ῥωμαίους, καὶ μετὰ ταῦτα γενομένους κυρίους ὃ βουληθεῖεν πρᾶξαι κατ᾽ αὐτῶν ἁπλῶς, οὐδὲν ἀνήκεστον βουλεύσασθαι περὶ Καρχηδονίων: καὶ μὴν οὐδ᾽ αὐτὸς οὐδέποτε ταύτην ἐσχηκέναι τὴν αἵρεσιν, ὅτι δεῖ πολεμεῖν πρὸς τὸν Φίλιππον ἀδιαλύτως: ἀλλ᾽ εἴπερ ἐβουλήθη ποιεῖν τὰ παρακαλούμενα πρὸ τῆς μάχης, ἑτοίμως ἂν διαλελύσθαι πρὸς αὐτόν. διὸ καὶ θαυμάζειν ἔφη πῶς μετέχοντες τότε τῶν περὶ τῆς διαλύσεως συλλόγων ἅπαντες νῦν ἀκαταλλάκτως ἔχουσιν. "ἢ δῆλον ὅτι νενικήκαμεν; ἀλλὰ τοῦτό γ᾽ ἐστὶ πάντων ἀγνωμονέστατον: πολεμοῦντας γὰρ δεῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας βαρεῖς εἶναι καὶ θυμικούς, ἡττωμένους δὲ γενναίους καὶ μεγαλόφρονας, νικῶντάς γε μὴν μετρίους καὶ πραεῖς καὶ φιλανθρώπους. ὑμεῖς δὲ τἀναντία παρακαλεῖτε νῦν. ἀλλὰ μὴν καὶ τοῖς Ἕλλησι ταπεινωθῆναι μὲν ἐπὶ πολὺ συμφέρει τὴν Μακεδόνων ἀρχήν, ἀρθῆναί γε μὴν οὐδαμῶς". τάχα γὰρ αὐτοὺς πεῖραν λήψεσθαι τῆς Θρᾳκῶν καὶ Γαλατῶν παρανομίας: τοῦτο γὰρ ἤδη καὶ πλεονάκις γεγονέναι. καθόλου δ᾽ αὐτὸς μὲν ἔφη καὶ τοὺς παρόντας Ῥωμαίων κρίνειν, ἐὰν Φίλιππος ὑπομένῃ πάντα ποιεῖν τὰ πρότερον ὑπὸ τῶν συμμάχων ἐπιταττόμενα, διδόναι τὴν εἰρήνην αὐτῷ, προσλαβόντας καὶ τὴν τῆς συγκλήτου γνώμην: Αἰτωλοὺς δὲ κυρίους εἶναι βουλευομένους ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν. τοῦ δὲ Φαινέου μετὰ ταῦτα βουλομένου λέγειν ὅτι μάταια πάντα τὰ πρὸ τοῦ γέγονε: τὸν γὰρ Φίλιππον, ἐὰν διολίσθῃ τὸν παρόντα καιρόν, ἤδη πάλιν ἀρχὴν ἄλλην ποιήσεσθαι πραγμάτων: ὁ Τίτος αὐτόθεν ἐξ ἕδρας καὶ θυμικῶς "παῦσαι" φησὶ "Φαινέα, ληρῶν: ἐγὼ γὰρ οὕτως χειριῶ τὰς διαλύσεις ὥστε μηδὲ βουληθέντα τὸν Φίλιππον ἀδικεῖν δύνασθαι τοὺς Ἕλληνας." („Riječ je zatim uzeo Tit. Rekao je da Aleksandar[21] griješi ne samo što se tiće rimske politike, već i njegovih sopstvenih namjera, a najviše helenskihinteresa. Naime, niti su Rimljani ikada uništili ijednog neprijatelja nakon prvog rata, o čemu svjedoći slučaj Hanibala i Kartaginjana,-iako su od njih mnogo pretrpili, kada su došli u situaciju da im učine što god žele, nisu donijeli nikakvu nepopravljivu odluku – niti je on sam ikada smatrao da protiv Filipa treba ratovati do uništenja, te da je kralj pristao na uslove koji su mu bili postavljeni prije bitke, spremno bi sklopio mir sa njim. Zato ga čudi da su svi koji su ranije učestvovali na mirovnoj konferenciji sada tako nepomirljivi. „Da li je uzrok tome naša pobjeda? Ako jeste, to i nerazumno i bezosjećajno – dobri ljudi treba da su strogi i neumoljivi u ratu, hrabri i ponosni u porazu, umjereni, blagi i humani u pobjedi. Vaši zahtjevi su suprotni ovim principima. Pored toga, i samim Helenima odgovara da makedonska kraljevina bude znatno oslabljena, ali ne potpuno uništena, jer bi u tom slučaju ubrzo okusili tračko i galsko nasilje, što se već više puta desilo“. Uopšteno govoreći, i on i svi prisutni Rimljani smatraju da Filipu treba dozvoliti sklapanje mira ako ispuni ranije zahtjeve saveznika i pod uvjetom da se složi Senat, a Etolci su slobodni da sami za sebe odlučuju. Kada je nakon toga Feneja[22] pokušao da kaže da su onda uzalud svi raniji uspjesi i da će Filip početi od početka ako se izvuće iz ove krize, Tit je ljutito povikao ne ustajući sa stolice : „Dosta sa tim glupostima, Feneja! Ja ću voditi pregovore tako da Filip neće moći da naškodi Helenima da to i želi.““).

Polibije, XVIII, 40 : τί δήποτ᾽ ἐστὶν ὅτι τοῖς αὐτοῖς καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ἀπατώμενοι πάντες οὐ δυνάμεθα λῆξαι τῆς ἀνοίας; τοῦτο γὰρ τὸ γένος τῆς ῥᾳδιουργίας πολλάκις ὑπὸ πολλῶν ἤδη γέγονε: καὶ τὸ μὲν παρὰ τοῖς ἄλλοις διαχωρεῖν ἴσως οὐ θαυμαστόν, τὸ δέ, παρ᾽ οἷς ἡ πηγὴ τῆς τοιαύτης ὑπάρχει κακοπραγμοσύνης. ἀλλ᾽ ἔστιν αἴτιον τὸ μὴ πρόχειρον ὑπάρχειν τὸ παρ᾽ Ἐπιχάρμῳ καλῶς εἰρημένον νᾶφε καὶ μέμνασ᾽ ἀπιστεῖν: ἄρθρα ταῦτα τᾶν φρενῶν. — („Kako to da, iako nas isti ljudi na isti način varaju,

---

[20] *Publius Cornelius Scipio Africanus Maior* (živio 236–183. god. pr. n. e.; konzul za 205. i 194. god. pr. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849: III, 743–747; PWRE, 1900, IV. 1, *col.* 1462–1470.

[21] Aleksandar, predstavnik Etolskog saveza, zalagao se da se rat protiv kralja Filipa V. Antigonida vodi do kraja, odnosno do zbacivanja sa makedonskog prijestolja.

[22] Tadašnji strateg Etolskog saveza.

nismo u stanju da odustanemo od naše gluposti? Naime, mnogi su već primijenili ist prevaru i možda nije čudno ako je kod drugih uspjela, ali jeste ako se desila onima koji su sami na izvoru slične nevaljalštine. Razlog je što ne pamtimo Epiharmov pametan savjet : „Budi trijezan i nikome ne vjeruj- to su temelji pameti.“)

Polibije, XVIII, 44: ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἧκον ἐκ τῆς Ῥώμης οἱ δέκα, δι᾽ ὧν ἔμελλε χειρίζεσθαι τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, κομίζοντες τὸ τῆς συγκλήτου δόγμα τὸ περὶ τῆς πρὸς Φίλιππον εἰρήνης. ἦν δὲ τὰ συνέχοντα τοῦ δόγματος ταῦτα, τοὺς μὲν ἄλλους Ἕλληνας πάντας, τούς τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ κατὰ τὴν Εὐρώπην, ἐλευθέρους ὑπάρχειν καὶ νόμοις χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις: τοὺς δὲ ταττομένους ὑπὸ Φίλιππον καὶ τὰς πόλεις τὰς ἐμφρούρους παραδοῦναι Φίλιππον Ῥωμαίοις πρὸ τῆς τῶν Ἰσθμίων πανηγύρεως, Εὔρωμον δὲ καὶ Πήδασα καὶ Βαργύλια καὶ τὴν Ἰασέων πόλιν, ὁμοίως Ἄβυδον, Θάσον, Μύριναν, Πέρινθον, ἐλευθέρας ἀφεῖναι τὰς φρουρὰς ἐξ αὐτῶν μεταστησάμενον: περὶ δὲ τῆς τῶν Κιανῶν ἐλευθερώσεως Τίτον γράψαι πρὸς Προυσίαν κατὰ τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου: τὰ δ᾽ αἰχμάλωτα καὶ τοὺς αὐτομόλους ἅπαντας ἀποκαταστῆσαι Φίλιππον Ῥωμαίοις ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς καταφράκτους ναῦς πλὴν πέντε σκαφῶν καὶ τῆς ἑκκαιδεκήρους: δοῦναι δὲ καὶ χίλια τάλαντα, τούτων τὰ μὲν ἡμίση παραυτίκα, τὰ δ᾽ ἡμίση κατὰ φόρους ἐν ἔτεσι δέκα. („U isto vrijeme je iz Rima stigla desetočlana komisija koja je trebalo da uredi stvari u Heladi. Donijela je odluku Senata o miru sa Filipom, čije su glavne odredbe bile sljedeće: svi ostali Heleni u Aziji i Evropi bit će slobodni i živjet će po svojim zakonima. Helene koji su pod njegovom vlašću i gradove sa posadama Filip će predati Rimljanima prije Istamskih svečanosti. Osloboditi će Eurom, Pedasu, Bargiliju, Jas, Abid, Tas, Mirinu i Perint i povući će garnizone iz njih. Tit će pisati Prusiji o oslobađanju Kijana u skladu sa senatskom odlukom. Filip će u istom roku Rimljanima predati sve zarobljenike i dezertere, kao i sve ratne brodove, izuzev pet lađa i jedne lađe sa šesnaest redova vesala. Platit će im 1000 talenata, polovinu odmah, a ostatak u ratama u roku od deset godina.”)

Polibije, XXI, 3: ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς ἡ σύγκλητος ἐχρημάτισε τοῖς παρὰ Φιλίππου πρεσβευταῖς: ἧκον γὰρ παρ᾽ αὐτοῦ πρέσβεις ἀπολογιζόμενοι τὴν εὔνοιαν καὶ προθυμίαν, ἣν παρέσχηται Ῥωμαίοις ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ πρὸς Ἀντίοχον πολέμῳ. ὧν διακούσασα τὸν μὲν υἱὸν Δημήτριον ἀπέλυσε τῆς ὁμηρείας παραχρῆμα: ὁμοίως δὲ καὶ τῶν φόρων ἐπηγγείλατο παραλύσειν, διαφυλάξαντος αὐτοῦ τὴν πίστιν ἐν τοῖς ἐνεστῶσι καιροῖς. („U isto vrijeme je Senat pregovarao i sa Filipovim poslanicima. Naime, Filip je uputio poslanike da ih podsjete na dobru volju i spremnost koju je pokazao prema Rimljanima u ratu sa Antiohom. Saslušavši ih, Senat je odmah oslobodio kraljevog sina Demetrija, koji je bio talac u Rimu. Također, obećali su da će ga osloboditi i dijela dugovanja ako im ostane vjeran u sadašnjoj situaciji.“);

Polibije, XXI, 4 : ὅτι πολιορκουμένων τῶν Ἀμφισσέων ὑπὸ Μανίου τοῦ Ῥωμαίων στρατηγοῦ, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος, πυνθανόμενος τήν τε τῶν Ἀμφισσέων ταλαιπωρίαν καὶ τὴν τοῦ Ποπλίου παρουσίαν, ἐξαπέστειλε πρεσβευτὰς τοὺς περὶ τὸν Ἐχέδημον, ἐντειλάμενος ἅμα μὲν ἀσπάσασθαι τοὺς περὶ τὸν Λεύκιον καὶ Πόπλιον, ἅμα δὲ καταπειράζειν τῆς πρὸς Αἰτωλοὺς διαλύσεως. ὧν παραγενομένων ἀσμένως ἀποδεξάμενος ὁ Πόπλιος ἐφιλανθρώπει τοὺς ἄνδρας, θεωρῶν ὅτι παρέξονται χρείαν αὐτῷ πρὸς τὰς προκειμένας ἐπιβολάς. ὁ γὰρ προειρημένος ἀνὴρ ἐβούλετο θέσθαι μὲν καλῶς τὰ κατὰ τοὺς Αἰτωλούς: εἰ δὲ μὴ συνυπακούοιεν, πάντως διειλήφει παραλιπὼν ταῦτα διαβαίνειν εἰς τὴν Ἀσίαν, σαφῶς γινώσκων διότι τὸ τέλος ἐστὶ τοῦ πολέμου καὶ τῆς ὅλης ἐπιβολῆς οὐκ ἐν τῷ χειρώσασθαι τὸ τῶν Αἰτωλῶν ἔθνος, ἀλλ᾽ ἐν τῷ νικήσαντας τὸν Ἀντίοχον κρατῆσαι τῆς Ἀσίας. διόπερ ἅμα τῷ μνησθῆναι τοὺς Ἀθηναίους ὑπὲρ τῆς διαλύσεως, ἑτοίμως προσδεξάμενος τοὺς λόγους ἐκέλευσε παραπλησίως πειράζειν αὐτοὺς καὶ τῶν Αἰτωλῶν. οἱ δὲ περὶ τὸν Ἐχέδημον, προδιαπεμψάμενοι καὶ μετὰ ταῦτα πορευθέντες εἰς τὴν Ὑπάταν αὐτοί, διελέγοντο περὶ τῆς διαλύσεως τοῖς ἄρχουσι τῶν Αἰτωλῶν. ἑτοίμως δὲ κἀκείνων συνυπακουόντων κατεστάθησαν οἱ συμμίξοντες τοῖς Ῥωμαίοις: οἳ καὶ παραγενόμενοι πρὸς τοὺς περὶ τὸν Πόπλιον, καταλαβόντες αὐτοὺς στρατοπεδεύοντας ἐν ἑξήκοντα σταδίοις ἀπὸ τῆς Ἀμφίσσης, πολλοὺς διετίθεντο λόγους, ἀναμιμνήσκοντες τῶν γεγονότων σφίσι φιλανθρώπων πρὸς Ῥωμαίους. ἔτι δὲ πρᾳότερον καὶ φιλανθρωπότερον ὁμιλήσαντος τοῦ Ποπλίου καὶ προφερομένου τάς τε κατὰ τὴν Ἰβηρίαν καὶ τὴν Λιβύην πράξεις καὶ διασαφοῦντος τίνα τρόπον κέχρηται τοῖς κατ᾽ ἐκείνους τοὺς τόπους αὐτῷ πιστεύσασιν καὶ τέλος οἰομένου δεῖν ἐγχειρίζειν σφᾶς αὐτῷ καὶ πιστεύειν, τὰς μὲν ἀρχὰς ἅπαντες οἱ παρόντες εὐέλπιδες ἐγενήθησαν, ὡς αὐτίκα μάλα τελεσιουργηθησομένης τῆς διαλύσεως: ἐπεὶ δέ, πυθομένων τῶν Αἰτωλῶν ἐπὶ τίσι δεῖ ποιεῖσθαι τὴν

εἰρήνην, ὁ Λεύκιος διεσάφησεν διότι δυεῖν προκειμένων αὐτοῖς αἵρεσις ὑπάρχει — δεῖν γὰρ ἢ τὴν ἐπιτροπὴν διδόναι περὶ πάντων τῶν καθ᾽ αὑτοὺς ἢ χίλια τάλαντα παραχρῆμα καὶ τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν αἱρεῖσθαι καὶ φίλον Ῥωμαίοις — ἐδυσχρήστησαν μὲν οἱ παρόντες τῶν Αἰτωλῶν ὡς ἔνι μάλιστα διὰ τὸ μὴ γίνεσθαι τὴν ἀπόφασιν ἀκόλουθον τῇ προγενομένῃ λαλιᾷ, πλὴν ἐπανοίσειν ἔφασαν ὑπὲρ τῶν ἐπιταττομένων τοῖς Αἰτωλοῖς. („Kada je rimski komandant Manije opsjedao Amfis i kad su vijesti o nevolji Amfišana i Publijevom dolasku stigle u Atenu, Atenjani su Rimljanima uputili poslanstvo na čelu sa Ehedemom. Trebalo je da pozdrave Lucija i Publije i osiguraju mir za Etolce. Kada su poslanici stigli, Publije ih je prijateljski primio i ukazivao im veliku pažnju, vidjevši da će mu biti od koristi u predstojećim poslovima. Naime, želio je da na pravi način sredi etolski problem, a ako se Etolci ne povinuju, odlučio je da neizostavno sve napusti i pređe u Aziju. Dobro je znao da do kraja rata i čitavog pohoda neće stići pokoravanjem Etolskog saveza, nego pobjedom nad Antiohom i osvajanjem Azije. Zato je, čim s Atenjani prvi pokrenuli pitanje mira, spremno prihvatio njihov prijedlog i zamolio ih da na sličan način ispitaju i raspoloženje Etolaca. Ehedem je prvo poslao poruku Etolcima, a onda je stigao u Hipatu i razgovarao o miru sa etolskim magistratima. Kako su se i oni složili sa prijedlogom, određena je delegacija da se sastane sa Rimljanima. Kada su poslanici došli Publiju koji se nalazio u logoru udaljenom 60 stadija od Amfise, opširno su govorili i naveli sve usluge koje su Etolci učinili Rimljanima. Publije ih je onda još blaže i ljubaznije oslovio, iznio im svoje uspjehe u Iberiji i Libiji, objasnio im na koji je način postupio sa tamošnjim stanovništvom koje mu nije poklonilo povjerenje i na kraju ih pozvao da mu se predaju i poklone mu svoje povjerenje. Ove riječi su kod svih prisutnih odmah probudile nadu da će mir brzo biti sklopljen, a kada su Etolci upitali pod kojim uvjetima mogu da dobiju mir, Lucije im je objasnio da mogu da biraju između dvije mogućnosti, ili da se potpuno predaju, ili da odmah plate 1000 talenata i imaju iste prijatelje i neprijatelje kao Rimljani. Etolski poslanici su bili veoma neraspoloženi odgovorom koji nije bio u skladu sa prethodnim razgovorom, ali su rekli da će obavijestiti Etolce o rimskim zahtjevima.“).

Polibije, XXI, 11 : ὅτι Ἀντίοχος ὁ βασιλεὺς παραγενόμενος εἰς τὰς Σάρδεις ἀπὸ τῆς προρρηθείσης στρατείας διεπέμπετο συνεχῶς πρὸς Προυσίαν, παρακαλῶν αὐτὸν εἰς τὴν σφετέραν συμμαχίαν. ὁ δὲ Προυσίας κατὰ μὲν τοὺς ἀνώτερον χρόνους οὐκ ἀλλότριος ἦν τοῦ κοινωνεῖν τοῖς περὶ τὸν Ἀντίοχον: πάνυ γὰρ ἐδεδίει τοὺς Ῥωμαίους, μὴ ποιῶνται τὴν εἰς Ἀσίαν διάβασιν ἐπὶ καταλύσει πάντων τῶν δυναστῶν. παραγενομένης δ᾽ ἐπιστολῆς αὐτῷ παρά τε Λευκίου καὶ Ποπλίου τῶν ἀδελφῶν, κομισάμενος ταύτην καὶ διαναγνοὺς ἐπὶ ποσὸν ἔστη τῇ διανοίᾳ καὶ προείδετο τὸ μέλλον ἐνδεχομένως, ἅτε τῶν περὶ τὸν Πόπλιον ἐναργέσι κεχρημένων καὶ πολλοῖς μαρτυρίοις πρὸς πίστιν διὰ τῶν ἐγγράπτων. οὐ γὰρ μόνον ὑπὲρ τῆς ἰδίας προαιρέσεως ἔφερον ἀπολογισμούς, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς κοινῆς ἁπάντων Ῥωμαίων, δι᾽ ὧν παρεδείκνυον οὐχ οἷον ἀφῃρημένοι τινὸς τῶν ἐξ ἀρχῆς βασιλέων τὰς δυναστείας, ἀλλὰ τινὰς μὲν καὶ προσκατεσκευακότες αὐτοὶ δυνάστας, ἐνίους δ᾽ ηὐξηκότες καὶ πολλαπλασίους αὐτῶν τὰς ἀρχὰς πεποιηκότες. ὧν κατὰ μὲν τὴν Ἰβηρίαν Ἀνδοβάλην καὶ Κολίχαντα προεφέροντο, κατὰ δὲ τὴν Λιβύην Μασαννάσαν, ἐν δὲ τοῖς κατὰ τὴν Ἰλλυρίδα τόποις Πλευρᾶτον: οὓς ἅπαντας ἔφασαν ἐξ ἐλαφρῶν καὶ τῶν τυχόντων δυναστῶν πεποιηκέναι βασιλεῖς ὁμολογουμένως. ὁμοίως κατὰ τὴν Ἑλλάδα Φίλιππον καὶ Νάβιν, ὧν Φίλιππον μὲν καταπολεμήσαντες καὶ συγκλείσαντες εἰς ὅμηρα καὶ φόρους, βραχεῖαν αὐτοῦ νῦν λαβόντες ἀπόδειξιν εὐνοίας ἀποκαθεστακέναι μὲν αὐτῷ τὸν υἱὸν καὶ τοὺς ἅμα τούτῳ συνομηρεύοντας νεανίσκους, ἀπολελυκέναι δὲ τῶν φόρων, πολλὰς δὲ τῶν πόλεων ἀποδεδωκέναι τῶν ἁλουσῶν κατὰ πόλεμον: Νάβιν δὲ δυνηθέντες ἄρδην ἐπανελέσθαι, τοῦτο μὲν οὐ ποιῆσαι, φείσασθαι δ᾽ αὐτοῦ, καίπερ ὄντος τυράννου, λαβόντες πίστεις τὰς εἰθισμένας. εἰς ἃ βλέποντα παρεκάλουν τὸν Προυσίαν διὰ τῆς ἐπιστολῆς μὴ δεδιέναι περὶ τῆς ἀρχῆς, θαρροῦντα δ᾽ αἱρεῖσθαι τὰ Ῥωμαίων: ἔσεσθαι γὰρ ἀμεταμέλητον αὐτῷ τὴν τοιαύτην προαίρεσιν. ὧν ὁ Προυσίας διακούσας ἐπ᾽ ἄλλης ἐγένετο γνώμης. ὡς δὲ καὶ παρεγενήθησαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις οἱ περὶ τὸν Γάιον Λίβιον, τελέως ἀπέστη τῶν κατὰ τὸν Ἀντίοχον ἐλπίδων, συμμίξας τοῖς προειρημένοις ἀνδράσιν. Ἀντίοχος δὲ ταύτης ἀποπεσὼν τῆς ἐλπίδος παρῆν εἰς Ἔφεσον καὶ συλλογιζόμενος ὅτι μόνως ἂν οὕτω δύναιτο κωλῦσαι τὴν τῶν πεζικῶν στρατοπέδων διά βασιν καὶ καθόλου τὸν πόλεμον ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἀποτρίβεσθαι *** βεβαίως κρατοίη τῆς θαλάττης, προέθετο ναυμαχεῖν καὶ κρίνειν τὰ πράγματα διὰ τῶν κατὰ θάλατταν κινδύνων. („Kada je iz pomenutog pohoda kralj Antioh /III. op. S.M./stigao u Sard, počeo je da upućuje poruke Prusiji[23] i poziva

[23]Prusija I. Hol (Προυσίας ὁ Χωλός, vl. od cc 228 do 182. god. p. n. e.), kralj maloazijske Bitinije.

ga na savezništvo. Prusija ranije nije bio protiv toga da se priključi Antiohu jer se mnogo plašio da rimski prelazak u Aziju ima za cilj rušenje svih vladara. Međutim, kada je primio i pročitao pismo od braće Lucija i Publija, djelimično se umirio stekavši prilično pouzdan uvid u buduće događaje, jer su braća dala mnoge čvrste dokaze u prilog sadržaja svog pisma. Naime, nisu objašnjavali svoju osobnu politiku, nego rimsku, i pokazali su da Rimljani ne samo da nijednog zakonitog kralja nisu lišili kraljevine, već da su sami stvorili nove kraljevine, a neke vladare ojačali i višestruko im uvečali države. Navodili su primjere Andobala i Kolihanta u Iberiji, Masinise u Libiji i Pleurata u Iliriji, koje su od malih i beznačajnih dinasta učinili priznatim kraljevima. Isto su postupili i sa Filipom /V. Antigonidom op. S.M./ i Nabisom u Heladi. Prvog su pobijedili u ratu i obavezali ga na davanje talaca i danka, a čim su dobili mali dokaz njegove dobre volje, vratili su mu sina i ostale mladiće koji su zajedno sa njim služili kao taoci, oprostili mu danak i vratili mnoge gradove osvojene tokom rata. Drugog su mogli da potpuno unište, ali to nisu učinili. Umjesto toga, primili su od njega uobičajene garancije i poštedjeli ga, iako je bio tiranin. Molili su Prusiju da ovo drži na umu i da ne brine za svoju vlast, nego da slobodno stane na stranu Rimljana jer se zbog takve odluke neće pokajati. Pročitavši ovo, Prusija je promijenio mišljenje. Kada su mu stigli Gaj Livije[24] i ostali poslanici i sastao se sa njima, potpuno je odustao od saveza sa Antiohom. Kako mu je propala i ta nada, Antioh je došao u Efes. Bilo mu je jasno da će moći da spriječi prelazak kopnene vojske i da udalji rat od Azije samo ako bude čvrsto držao u svojim rukama situaciju na moru, i zato se odlučio na pomorsku bitku i rješenje rata na moru.")

Polibije, XXI, 13 - 17 :ὅτι ὁ Ἀντίοχος μετὰ τὴν κατὰ τὴν ναυμαχίαν γενομένην ἧτταν ἐν ταῖς Σάρδεσιν παριεὶς τοὺς καιροὺς καὶ καταμέλλων ἐν τοῖς ὅλοις, ἅμα τῷ πυθέσθαι τῶν πολεμίων τὴν διάβασιν συντριβεὶς τῇ διανοίᾳ καὶ δυσελπιστήσας ἔκρινεν διαπέμπεσθαι πρὸς τοὺς περὶ τὸν Λεύκιον καὶ Πόπλιον ὑπὲρ διαλύσεων.προχειρισάμενος οὖν Ἡρακλείδην τὸν Βυζάντιον ἐξέπεμψε, δοὺς ἐντολὰς ὅτι παραχωρεῖ τῆς τε τῶν Λαμψακηνῶν καὶ Σμυρναίων, ἔτι δὲ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, ἐξ ὧν ὁ πόλεμος ἔλαβε τὰς ἀρχάς: ὁμοίως δὲ κἄν τινας ἑτέρας ὑφαιρεῖσθαι βούλωνται τῶν κατὰ τὴν Αἰολίδα καὶ τὴν Ἰωνίαν, ὅσαι τἀκείνων ᾕρηνται κατὰ τὸν ἐνεστῶτα πόλεμον. πρὸς δὲ τούτοις ὅτι τὴν ἡμίσειαν δώσει τῆς γεγενημένης σφίσι δαπάνης εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν διαφοράν.ταύτας μὲν οὖν ὁ πεμπόμενος εἶχε τὰς ἐντολὰς πρὸς τὴν κατὰ κοινὸν ἔντευξιν, ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὸν Πόπλιον ἑτέρας, ὑπὲρ ὧν τὰ κατὰ μέρος ἐν τοῖς ἑξῆς δηλώσομεν. ἀφικόμενος δ᾽ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ὁ προειρημένος πρεσβευτὴς καὶ καταλαβὼν τοὺς Ῥωμαίους μένοντας ἐπὶ τῆς στρατοπεδείας, οὗ πρῶτον κατεσκήνωσαν ἀπὸ τῆς διαβάσεως, τὰς μὲν ἀρχὰς ἥσθη, νομίζων αὑτῷ συνεργὸν εἶναι πρὸς τὴν ἔντευξιν τὸ μένειν ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων καὶ πρὸς μηδὲν ὡρμηκέναι τῶν ἑξῆς τοὺς ὑπεναντίους, πυθόμενος δὲ τὸν Πόπλιον ἔτι μένειν ἐν τῷ πέραν ἐδυσχρήστησε διὰ τὸ τὴν πλείστην ῥοπὴν κεῖσθαι τῶν πραγμάτων ἐν τῇ 'κείνου προαιρέσει. αἴτιον δ᾽ ἦν καὶ τοῦ μένειν τὸ στρατόπεδον ἐπὶ τῆς πρώτης παρεμβολῆς καὶ τοῦ κεχωρίσθαι τὸν Πόπλιον ἀπὸ τῶν δυνάμεων τὸ σάλιον εἶναι τὸν προειρημένον ἄνδρα. τοῦτο δ᾽ ἔστιν, καθάπερ ἡμῖν ἐν τοῖς περὶ τῆς πολιτείας εἴρηται, τῶν τριῶν ἓν σύστημα, δι᾽ ὧν συμβαίνει τὰς ἐπιφανεστάτας θυσίας ἐν τῇ Ῥώμῃ συντελεῖσθαι τοῖς θεοῖς: * ** τριακονθήμερον μὴ μεταβαίνειν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς θυσίας, ἐν ᾗ ποτ᾽ ἂν χώρᾳ καταληφθῶσιν [οἱ σάλιοι οὗτοι].ὃ καὶ τότε συνέβη γενέσθαι Ποπλίῳ: τῆς γὰρ δυνάμεως μελλούσης περαιοῦσθαι κατέλαβεν αὐτὸν οὗτος ὁ χρόνος, ὥστε μὴ δύνασθαι μεταβαλεῖν τὴν χώραν. διὸ συνέβη τόν τε Σκιπίωνα χωρισθῆναι τῶν στρατοπέδων καὶ μεῖναι κατὰ τὴν Εὐρώπην, τὰς δὲ δυνάμεις περαιωθείσας μένειν ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων καὶ μὴ δύνασθαι πράττειν τῶν ἑξῆς μηθέν, προσαναδεχομένας τὸν προειρημένον ἄνδρα.

ὁ δ᾽ Ἡρακλείδης, μετά τινας ἡμέρας παραγενομένου τοῦ Ποπλίου, κληθεὶς πρὸς τὸ συνέδριον εἰς ἔντευξιν διελέγετο περὶ ὧν εἶχε τὰς ἐντολάς, φάσκων τῆς τε τῶν Λαμψακηνῶν καὶ Σμυρναίων, ἔτι δὲ τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων πόλεως ἐκχωρεῖν τὸν Ἀντίοχον, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἰολίδα καὶ τὴν Ἰωνίαν, ὅσαι τυγχάνουσιν ᾑρημέναι τὰ Ῥωμαίων: πρὸς δὲ τούτοις τὴν ἡμίσειαν ἀναδέχεσθαι τῆς γεγενημένης αὐτοῖς δαπάνης εἰς τὸν ἐνεστῶτα πόλεμον. πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα πρὸς ταύτην τὴν ὑπόθεσιν διελέχθη, παρακαλῶν τοὺς Ῥωμαίους μήτε τὴν τύχην λίαν ἐξελέγχειν ἀνθρώπους ὑπάρχοντας, μήτε τὸ μέγεθος τῆς αὑτῶν ἐξουσίας ἀόριστον ποιεῖν, ἀλλὰ περιγράφειν, μάλιστα μὲν τοῖς τῆς Εὐρώπης ὅροις: καὶ γὰρ ταύτην μεγάλην ὑπάρχειν καὶ παράδοξον διὰ τὸ μηδένα καθῖχθαι τῶν προγεγονότων αὐτῆς: εἰ δὲ πάντως

[24] *Caius Livius Salinator*, konzul za mandatni period mart 188. – mart 187. god. p. n. e. U sirijskom ratu je bio zapovjednik flote.

καὶ τῆς Ἀσίας βούλονταί τινα προσεπιδράττεσθαι, διορίσαι ταῦτα: πρὸς πᾶν γὰρ τὸ δυνατὸν προσελεύσεσθαι τὸν βασιλέα.ῥηθέντων δὲ τούτων, ἔδοξε τῷ συνεδρίῳ τὸν στρατηγὸν ἀποκριθῆναι διότι τῆς μὲν δαπάνης οὐ τὴν ἡμίσειαν, ἀλλὰ πᾶσαν δίκαιόν ἐστιν Ἀντίοχον ἀποδοῦναι: φῦναι γὰρ τὸν πόλεμον ἐξ ἀρχῆς οὐ δι᾽ αὑτούς, ἀλλὰ δι᾽ ἐκεῖνον: τῶν δὲ πόλεων μὴ τὰς κατὰ τὴν Αἰολίδα καὶ τὴν Ἰωνίαν μόνον ἐλευθεροῦν, ἀλλὰ πάσης τῆς ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου δυναστείας ἐκχωρεῖν.ὁ μὲν οὖν πρεσβευτὴς ταῦτ᾽ ἀκούσας παρὰ τοῦ συνεδρίου, διὰ τὸ πολὺ τῶν ἀξιουμένων τὰς ἐπιταγὰς ὑπεραίρειν οὐδένα λόγον ποιησάμενος, τῆς μὲν κοινῆς ἐντεύξεως ἀπέστη, τὸν δὲ Πόπλιον ἐθεράπευσε φιλοτίμως.

λαβὼν δὲ καιρὸν ἁρμόζοντα διελέγετο περὶ ὧν εἶχε τὰς ἐντολάς. αὗται δ᾽ ἦσαν διότι πρῶτον μὲν χωρὶς λύτρων ὁ βασιλεὺς αὐτῷ τὸν υἱὸν ἀποδώσει συνέβαινε γὰρ ἐν ἀρχαῖς τοῦ πολέμου τὸν υἱὸν τὸν τοῦ Σκιπίωνος γεγονέναι τοῖς περὶ Ἀντίχον ὑποχείριον: δεύτερον δὲ διότι καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἕτοιμός ἐστιν ὁ βασιλεὺς ὅσον ἂν ἀποδείξῃ διδόναι πλῆθος χρημάτων καὶ μετὰ ταῦτα κοινὴν ποιεῖν τὴν ἐκ τῆς βασιλείας χορηγίαν, ἐὰν συνεργήσῃ ταῖς ὑπὸ τοῦ βασιλέως προτεινομέναις διαλύσεσιν.ὁ δὲ Πόπλιος τὴν μὲν κατὰ τὸν υἱὸν ἐπαγγελίαν ἔφη δέχεσθαι καὶ μεγάλην χάριν ἕξειν ἐπὶ τούτοις, ἐὰν βεβαιώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν: περὶ δὲ τῶν ἄλλων ἀγνοεῖν αὐτὸν ἔφη καὶ παραπαίειν ὁλοσχερῶς τοῦ σφετέρου συμφέροντος οὐ μόνον κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἔντευξιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πρὸς τὸ συνέδριον.εἰ μὲν γὰρ ἔτι Λυσιμαχείας καὶ τῆς εἰς τὴν Χερρόνησον εἰσόδου κύριος ὑπάρχων ταῦτα προύτεινε, ταχέως ἂν αὐτὸν ἐπιτυχεῖν. ὁμοίως, εἰ καὶ τούτων ἐκχωρήσας παραγεγόνει πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ δῆλος ὢν ὅτι κωλύσει τὴν διάβασιν ἡμῶν ἐπρέσβευε περὶ τῶν αὐτῶν τούτων, ἦν ἂν οὕτως αὐτὸν ἐφικέσθαι τῶν ἀξιουμένων.ὅτε δ᾽ ἐάσας ἐπιβῆναι τῆς Ἀσίας τὰς ἡμετέρας δυνάμεις καὶ προσδεξάμενος οὐ μόνον τὸν χαλινόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀναβάτην παραγίνεται πρεσβεύων περὶ διαλύσεων ἴσων, εἰκότως αὐτὸν ἀποτυγχάνειν καὶ διεψεῦσθαι τῶν ἐλπίδων.διόπερ αὐτῷ παρῄνει βέλτιον βουλεύεσθαι περὶ τῶν ἐνεστώτων καὶ βλέπειν τοὺς καιροὺς ἀληθινῶς. ἀντὶ δὲ τῆς κατὰ τὸν υἱὸν ἐπαγγελίας ὑπισχνεῖτο δώσειν αὐτῷ συμβουλίαν ἀξίαν τῆς προτεινομένης χάριτος: παρεκάλει γὰρ αὐτὸν εἰς πᾶν συγκαταβαίνειν, μάχεσθαι δὲ κατὰ μηδένα τρόπον Ῥωμαίοις. ὁ μὲν οὖν Ἡρακλείδης ταῦτ᾽ ἀκούσας ἐπανῆλθε καὶ συμμίξας διεσάφει τῷ βασιλεῖ τὰ κατὰ μέρος: Ἀντίοχος δὲ νομίσας οὐδὲν ἂν βαρύτερον αὑτῷ γενέσθαι πρόσταγμα τῶν νῦν ἐπιταττομένων, εἰ λειφθείη μαχόμενος, τῆς μὲν περὶ τὰς διαλύσεις ἀσχολίας ἀπέστη, τὰ δὲ πρὸς ἀγῶνα πάντα καὶ πανταχόθεν ἡτοίμαζεν. —

ὅτι μετὰ τὴν νίκην οἱ Ῥωμαῖοι τὴν αὑτῶν πρὸς Ἀντίοχον παρειληφότες καὶ τὰς Σάρδεις καὶ τὰς ἀκροπόλεις ἄρτι *** ἧκε Μουσαῖος ἐπικηρυκευόμενος παρ᾽ Ἀντιόχου. τῶν δὲ περὶ τὸν Πόπλιον φιλανθρώπως προσδεξαμένων αὐτόν, ἔφη βούλεσθαι τὸν Ἀντίοχον ἐξαποσταλῆναι πρεσβευτὰς τοὺς διαλεχθησομένους ὑπὲρ τῶν ὅλων.διόπερ ἀσφάλειαν ἠξίου δοθῆναι τοῖς παραγινομένοις. τῶν δὲ συγχωρησάντων οὗτος μὲν ἐπανῆλθεν, μετὰ δέ τινας ἡμέρας ἧκον πρέσβεις παρὰ τοῦ βασιλέως Ἀντιόχου Ζεῦξις ὁ πρότερον ὑπάρχων Λυδίας σατράπης καὶ Ἀντίπατρος ἀδελφιδοῦς.οὗτοι δὲ πρῶτον μὲν ἔσπευδον ἐντυχεῖν Εὐμένει τῷ βασιλεῖ, διευλαβούμενοι μὴ διὰ τὴν προγεγενημένην παρατριβὴν φιλοτιμότερος ᾖ πρὸς τὸ βλάπτειν αὐτούς.εὑρόντες δὲ παρὰ τὴν προσδοκίαν μέτριον αὐτὸν καὶ πρᾷον, εὐθέως ἐγίνοντο περὶ τὴν κοινὴν ἔντευξιν. κληθέντες δ᾽ εἰς τὸ συνέδριον πολλὰ μὲν καὶ ἕτερα διελέχθησαν, παρακαλοῦντες πρᾴως χρήσασθαι καὶ μεγαλοψύχως τοῖς εὐτυχήμασι, φάσκοντες οὐχ οὕτως Ἀντιόχῳ τοῦτο συμφέρειν ὡς αὐτοῖς Ῥωμαίοις, ἐπείπερ ἡ τύχη παρέδωκεν αὐτοῖς τὴν τῆς οἰκουμένης ἀρχὴν καὶ δυναστείαν: τὸ δὲ συνέχον ἠρώτων τί δεῖ ποιήσαντας τυχεῖν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς φιλίας τῆς πρὸς Ῥωμαίους. οἱ δ᾽ ἐν τῷ συνεδρίῳ πρότερον ἤδη συνηδρευκότες καὶ βεβουλευμένοι περὶ τούτων, τότ᾽ ἐκέλευον διασαφεῖν τὰ δεδογμένα τὸν Πόπλιον.ὁ δὲ προειρημένος ἀνὴρ οὔτε νικήσαντας ἔφη Ῥωμαίους οὐδέποτε γενέσθαι βαρυτέρους,διὸ καὶ νῦν αὐτοῖς τὴν αὐτὴν ἀπόκρισιν δοθήσεσθαι παρὰ Ῥωμαίων, ἣν καὶ πρότερον ἔλαβον, ὅτε πρὸ τῆς μάχης παρεγενήθησαν ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον. δεῖν γὰρ αὐτοὺς ἔκ τε τῆς Εὐρώπης ἐκχωρεῖν καὶ τῆς Ἀσίας τῆς ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου πάσης. πρὸς δὲ τούτοις Εὐβοϊκὰ τάλαντ᾽ ἐπιδοῦναι μύρια καὶ πεντακισχίλια Ῥωμαίοις ἀντὶ τῆς εἰς τὸν πόλεμον δαπάνης. τούτων δὲ πεντακόσια μὲν παραχρῆμα, δισχίλια δὲ καὶ πεντακόσια πάλιν, ἐπειδὰν ὁ δῆμος κυρώσῃ τὰς διαλύσεις, τὰ δὲ λοιπὰ τελεῖν ἐν ἔτεσι δώδεκα, διδόντα καθ᾽ ἕκαστον ἔτος χίλια τάλαντα. ἀποδοῦναι δὲ καὶ Εὐμένει τετρακόσια τάλαντα τὰ προσοφειλόμενα καὶ τὸν ἐλλείποντα σῖτον κατὰ τὰς πρὸς τὸν πατέρα συνθήκας. σὺν δὲ τούτοις Ἀννίβαν ἐκδοῦναι τὸν Καρχηδόνιον καὶ Θόαντα τὸν Αἰτωλὸν καὶ Μνασίλοχον Ἀκαρνᾶνα καὶ Φίλωνα καὶ Εὐβουλίδαν τοὺς Χαλκιδέας. πίστιν δὲ τούτων ὁμήρους εἴκοσι δοῦναι παραχρῆμα τὸν Ἀντίοχον τοὺς παραγραφέντας.ταῦτα μὲν οὖν ὁ Πόπλιος ἀπεφήναθ᾽ ὑπὲρ παντὸς τοῦ συνεδρίου. συγκαταθεμένων δὲ τῶν περὶ τὸν Ἀντίπατρον καὶ Ζεῦξιν, ἔδοξε πᾶσιν ἐξαποστεῖλαι πρεσβευτὰς εἰς τὴν

Ῥώμην τοὺς παρακαλέσοντας τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον ἐπικυρῶσαι τὰς συνθήκας. καὶ τότε μὲν ἐπὶ τούτοις ἐχωρίσθησαν, ταῖς δ᾽ ἑξῆς ἡμέραις οἱ Ῥωμαῖοι διεῖλον τὰς δυνάμειςμετὰ δέ τινας ἡμέρας παραγενομένων τῶν ὁμήρων εἰς τὴν Ἔφεσον, εὐθέως ἐγίνοντο περὶ τὸ πλεῖν εἰς τὴν Ῥώμην ὅ τ᾽ Εὐμένης οἵ τε παρ᾽ Ἀντιόχου πρεσβευταί, παραπλησίως δὲ καὶ παρὰ Ῥοδίων καὶ παρὰ Σμυρναίων καὶ σχεδὸν τῶν ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου πάντων τῶν κατοικούντων ἐθνῶν καὶ πολιτευμάτων ἐπρέσβευον εἰς τὴν Ῥώμην.("Antioh/III. op. S.M./je nakon poraza u pomorskoj bitci, ostao u Sardu, propuštajući prilike i ne odlučujući se ni za kakav poduhvat. Kada je saznao da su neprijatelji prešli u Aziju, klonuo je duhom i izgubio svaku nadu, tako da je odlučio da Luciju i Publiju pošalje molbu za mir. Za misiju je odabrao Heraklida iz Bizanta i dao mu je uputstva da kaže da se Antioh povlaći iz Lampsaka, Smirne i Aleksandrije, gradovi zbog kojih je počeo rat. Također, povući ćese i iz drugih gradova u Eolidi i Joniji koji su u sadašnjem ratu prešli na rimsku stranu ako Rimljani odluče da ih preuzmu. Pored toga, nadoknadiće im polovinu troškova kojima su se izložili zbog rata sa njim. To su bila uputstva izaslaniku za službenu audijenciju, a za privatni susret sa Publijem dobio je druga uputstva o kojima ću detaljno govoriti u nastavku. Kada je Heraklid stigao na Helespont, zatekao je Rimljane u istom taboru u kojem su se utvrdili nakon prelaska. To ga je prvo obradovalo jer je mislio da će mu neprijateljevo zadržavanje na istom mjestu i činjenica da još nije ništa preduzeo biti od pomoću u razgovoru. Kada je čuo da je Publije još uvijek na suprotnoj strani, jako se zabrinuo jer su stvari najviše zavisile od njegove odluke. Vojska je ostala u prvom taboru, a Publije se odvojio pošto je pripadao kolegiju /svećenika op. S.M./salijevaca. Kao što sam objasnio u knjizi o rimskom ustavu, salijevci su jedan od tri kolegija koji u Rimu obavljaju najraskošnije žrtve bogovima. U bilo kojoj zemlji da se nađu u vrijeme prinošenja žrtava, ne smiju da je napuštaju 30 dana.[25] Publiju se tada baš to dogodilo. Upravo kada se vojska spremala da pređe Helespont, počeo je spomenuti period zbog kojega nije mogao da se pomjera. Zao se odvojio od vojske i ostao u Europi, a legije su se nakon prelaska zadržale na istom mjestu u očekivanju njegovog dolaska i nisu ništa preduzimale. Kada se Publije pojavio nakon nekoliko dana, Heraklid je bio pozvan da izađe pred Vijeće, pred kojim je govorio o onome o čemu je dobio uputstva, tj. da će se Antioh povući iz Lampsaka, Smirne i Aleksandrije, kao i iz onih gradova u Eolidi i Joniji, koji su prešli na rimsku stranu, i da će nadoknaditi polovinu troškova koje su Rimljani imali u sadašnjem ratu. Rekao je još mnogo drugih stvari u istom smislu, pozivajući Rimljane da, kao smrtnici, ne iskušavaju previše svoju sreću i ne šire državu u beskraj, nego da je ograniče, po mogućnosti, na Europu. Naime, i sada je suviše velika i pomalo neobična, jer nijedan raniji narod nije toliko postigao. Međutim, ako na svaki način žele da priključe i neke dijelove Azije, neka odrede koji su to /predjeli op. S.M./, a kralj će pristati na sve što je u njegovoj moći. Nakon Heraklidovog govora Vijeće je odlučilo da konzul odgovori da je, što se troška tiče, pravilno da Antioh vrati cijeli iznos, a ne polovinu, jer je rat počeo ne njihovom, nego njegovom krivicom. Što se ostaloga tiče, ne samo da treba da oslobodi gradove u Eolidi i Joniji, već treba da se povuće iz cijele oblasti sa ove strane Taura. Saslušavši odgovor Vijeća, čiji su zahtjevi mnogo prevazilazili njegovu ponudu, poslanik nije ništa rekao, nego je odustao od javne audijencije i posvetio se njegovanju prijateljstva sa Publijem.Iskoristivši zgodnu priliku, obratio mu se u skladu sa posebnim uputstvima koja je dobio od kralja. Kao prvo, kralj će mu vratiti sina bez otkupa. Početkom rata je Scipionov rat pao u Antiohove ruke. I drugo, trenutno je spreman da mu da onoliko novca koliko zatraži, a kasnije da sa njim dijeli i prihode svoje kraljevine ako mu pomognu da se mir sklopi pod uvjetima koje sam predlaže. Publije je odgovorio da prihvata obećanje o sinu i da će biti veoma zahvalan kralju ako ga ispuni. Što se tiče drugih stvari, kralj je u velikoj zabludi i napotpuno pogrešnom putu, ne samo u razgovoru sa njima, nego i pred Vijećem. "Naime, da je ovakve prijedlog iznio dok je još držao Lizimahiju[26] i prilaz Hersonezu, brzo bi postigao cilj. Također, čak i da se odatle povukao i došao sa vojskom na Helespont, pokazujući na taj način da će spriječiti naš prelazak, a onda uputio poslanstvo sa istim uvjetima, još uvijek bismo mogli da mu izađemo ususret. Međutim, pošto je dopustio da naša vojska pređe u Aziju i prihvatio ne samo uzdu, nego i jahača, a sada šalje poslanstvo i traži mir pod podjednakim uvjetima, prirodno je da neće uspjeti i

[25] O svećeničkom kolegiju Salijaca („Skakaća") v. Mesihović, 2015:205 – 206.

[26] Λυσιμάχεια (*Lysimachia*) je bila jedan od bitnijih helenističkih gradova i zajednica na samom jugoistoku Trakije, na ulazu na poluotok Hersonez (Galipolje). Sa svojim strateškim položajem je bila južna sklopka spajanja Europe i Male Azije, kao što je Bizant bila sjeverna sklopka.

da će se prevariti u svojim namjerama." Zato mu je savjetovao da bolje razmisli o sadašnjoj situaciji i pogleda stvarima u oči. Da bi mu se odužio za obećanje o oslobađanju sina, obečao je da će mu dati savjet dostojan ponuđene usluge. Pozvao ga je ga je da pristane na sve i da nikako ne nastavlja borbu protiv Rimljana. Saslušavši ga, Heraklid se vratio i pri susretu sa kraljem sve mu je detaljno objasnio. Antioh je smatrao da mu i u slučaju poraza ne mogu nametnuti teže uvjete od pomenutih, pa je zato odustao od mira i počeo sa sveobuhvatnim pripremama za rat. Nakon pobjede nad Antiohom, Rimljani su zauzeli i Sard i njegove utvrde....LAKUNA....došao je Antiohov opunomoćenik Muzej. Publije ga je prijateljski primio, a Muzej mu je rekao da Antioh želi da pošalje izaslanike koji će raspravljati o čitavoj situaciji i da moli Publija da im garantira sigurnost. Dobivši pristanak, Muzej se vratio, a nakon nekoliko dana su stigli i kraljevi poslanici Zeuksid, bivši satrap Lidije, i Antipatar, kraljev nečak. Željeli su da se prvo sretnu sa kraljem Eumenom jer su se plašili da će ovaj, zbog ranijeg trvenja, željeti da im naškodi. Otkrivši da je suprotno njihovim očekivanjima, uzdržan i blag,[27] odmah su zatražili da budu službeno primljeni. Pozvani pred Vijeće, govorili su o mnogim različitim stvarima i zamolili Rimljane da u sreći budu blagi i velikodušni, jer to neće toliko koristiti Antiohu, koliko njima samima, kojima je Tihe dala vlast nad svijetom. U nastavku svog govora, pitali su šta treba da učine da bi dobili mir i prijateljstvo sa Rimljanima, a vijećnici, koji su se već ranije sastali i raspravljali o ovome, pozvali su Publija da objavi njihovu odluku.Publije /Scipion Afrikanac Stariji op. S.M./ je rekao da Rimljane ni pobjeda nikada nije učinila strožima [...], pa će im zato i sada dati isti odgovor koji su dobili ranije, kada su prije bitke došli na Helespont. Antioh /III op. S.M./[28] treba da se povuče iz Evrope i Azije sa ove strane Taura, zatim da Rimljanima nadoknadi trošak za rat i uplati 15 000 eubejskih talenata: 500 odmah, 2500 kada rimski narod potvrdi mirovni ugovor, a ostalo u roku od dvanaest godina, svake godine po 1000 talenata. Eumenu[29] treba da vrati 400 talenata duga i ostatak žita u skladu sa odredbama ugovora sklopljenog sa njegovim ocem. Pored toga, treba da preda Kartaginjanina Hanibala, Etolca Toanta, Akarnanca Mnasiloha i Halkiđane Filona i Eubulidu. Kao zalog, treba odmah da preda dvadeset talaca čija se imena nalaze na posebnom spisku. Ovo je bio Publijev odgovor u ime čitavoga Vijeća. Pošto su Antipatar i Zeuksid pristali na rimske uvjete, donijeta je zajednička odluka da se u Rim upute poslanici koji će pozvati Senat i narod da ratificiraju ugovor. Nakon toga su se rastali. Tokom sljedećih dana Rimljani su podijelili trupe [...]. Poslije nekoliko dana, kada su taoci stigli u Efes, Eumen i Antiohovi poslanici su počeli sa pripremama za odlazak u Rim, a slično su postupali i poslanici iz Rodosa, Smirne i skoro svih naroda i gradova sa ove strane Taura.")

Polibije, XXI, 23, u svome parafraziranju govora rodskog izaslanstva rimskim senatorima, unosi i dio gdje se oslikavaju osnovni elementi vanjske politike Republike : τῶν ἄλλων δυναστειῶν καταδεεστέρα. ἔξεστιν οὖν, ὦ ἄνδρες Ῥωμαῖοι, καὶ τοὺς φίλους μεγαλομερῶς σωματοποιῆσαι καὶ τὸ τῆς ἰδίας ὑποθέσεως λαμπρὸν μὴ καταβαλεῖν. οὐ γάρ ἐστιν ὑμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ταὐτὸν τέλος τῶν ἔργων, ἀλλ᾽ ἕτερον. οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ὁρμῶσιν πρὸς τὰς πράξεις ὀρεγόμενοι τοῦ καταστρέψασθαι καὶ προσλαβεῖν πόλεις, χορηγίαν, ναῦς: ὑμᾶς δὲ πάντων τούτων ἀπροσδεήτους οἱ θεοὶ πεποιήκασι, πάντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην τεθεικότες [μὲν] ὑπὸ τὴν ὑμετέραν ἐξουσίαν. τίνος οὖν ἔτι προσδεῖσθε, καὶ τίνος ἂν ἔτι δέοι πρόνοιαν ὑμᾶς ποιεῖσθαι τὴν ἰσχυροτάτην;

---

[27]Ovo je vrlo lako shvatljivo jer je Eumen II. Soter bio mudar vladar, i znao je dobro da ne bi bilo dobro da se Antioh III. i Seleukidsko kraljevstvo kazne nekim teškim uvjetima ili nastavkom rata koji bi nanio još teže udarce Seleukidima. Iako je on bio veliki neprijatelj Antioha III., ipak je izgleda više volio da ima oko sebe kakvu – takvu ravnotežu odnosa. Iako je bio vjeran saveznik Republike, on ipak nije baš previše vjerovao Rimljanima, i nastojao je da što je moguće više očuva što više svoje samostalnosti. A po njegovom mišljenju, to je bilo moguće samo ako bi oko svoga kraljevstva imao više različitih međunarodnih činilaca sa različitim nivoima moći, u nekoj vrsti konglomerata antičke euromediteranske multipolarnosti. A još konkretniji problem za Eumena II. koji je tada iskrsnuo bilo je širenje moći i utjecaja Rodosa po jugozapadu Male Azije. Iako su bili saveznici, Eumen II. je itekako bio podozriv prema namjerama Rođana, sada nakon što je Antioh III. pobijeđen. Razlaz među saveznicima i njihovi različiti interesi i ciljevi o političkom i teritorijalnom uređenju Male Azije su isplivali na svjetlo dana pred rimskim Senatom kojemu su se po ovim pitanjima otvoreno obratili i sam Eumen II. i izaslanici Rodosa (*Polyb*. XXI, 18 - 23).

[28]Antioh III Veliki (Ἀντίοχος Μέγας; *Antiochus* III cc. 241. – 187. god. p. n. e. vladao od 222. god. p. n. e.) bio je šesti po redu seleukidski vladar. Njegovu uspješnu ekspanzionističku politika i teritorijalno širenje njegove države uspješno je zaustavila tek Republika, nanijevši mu vrlo težak poraz.

[29]Eumen II. Soter (Εὐμένης Β′;), vladao od 197. do 159. god. p. n. e.

δῆλον ὡς ἐπαίνου καὶ δόξης παρ᾽ ἀνθρώποις, ἃ καὶ κτήσασθαι μέν ἐστι δυσχερές, δυσχερέστερον δὲ κτησαμένους διαφυλάξαι. γνοίητε δ᾽ ἂν τὸ λεγόμενον οὕτως. ἐπολεμήσατε πρὸς Φίλιππον καὶ πᾶν ὑπεμείνατε χάριν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας: τοῦτο γὰρ προέθεσθε, καὶ τοῦθ᾽ ὑμῖν ἆθλον ἐξ ἐκείνου τοῦ πολέμου περιγέγονεν, ἕτερον δ᾽ ἁπλῶς οὐδέν. ἀλλ᾽ ὅμως εὐδοκεῖτε τούτῳ μᾶλλον ἢ τοῖς παρὰ Καρχηδονίων φόροις: καὶ μάλα δικαίως: τὸ μὲν γὰρ ἀργύριόν ἐστι κοινόν τι πάντων ἀνθρώπων κτῆμα, τὸ δὲ καλὸν καὶ πρὸς ἔπαινον καὶ τιμὴν ἀνῆκον θεῶν καὶ τῶν ἔγγιστα τούτοις πεφυκότων ἀνδρῶν ἐστιν. τοιγαροῦν σεμνότατον τῶν ὑμετέρων ἔργων ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐλευθέρωσις. τούτῳ νῦν ἐὰν μὲν προσθῆτε τἀκόλουθον, τελειωθήσεται τὰ τῆς ὑμετέρας δόξης. ἐὰν δὲ παρίδητε, καὶ τὰ πρὶν ἐλαττωθήσεται φανερῶς. ἡμεῖς μὲν οὖν, ὦ ἄνδρες, καὶ τῆς προαιρέσεως γεγονότες αἱρετισταὶ καὶ τῶν μεγίστων ἀγώνων καὶ κινδύνων ἀληθινῶς ὑμῖν μετεσχηκότες, καὶ νῦν οὐκ ἐγκαταλείπομεν τὴν τῶν φίλων τάξιν, ἀλλ᾽ ἅ γε νομίζομεν ὑμῖν καὶ πρέπειν καὶ συμφέρειν, οὐκ ὠκνήσαμεν ὑπομνῆσαι μετὰ παρρησίας, οὐδενὸς στοχασάμενοι τῶν ἄλλων οὐδὲ περὶ πλείονος οὐδὲν ποιησάμενοι τοῦ καθήκοντος αὑτοῖς." („U stanju ste i da velikodušno osnažite prijatelje i da ne izdate ono što je najljepše u vašoj politici. Naime, cilj vaše politike nije isti kao kod drugih ljudi. Svi ostali kreću u poduhvate sa željom da unište i osvoje gradove, bogatstva, brodove, a vas su bogovi lišili sličnih potreba jer su čitav svijet stavili pod vašu vlast. Šta vam je onda još potrebno i čemu morate posvetiti posebnu pažnju? Jasno je, hvali i slavi među ljudima, što je teško steći i još teže sačuvati. Možda će vam sljedeći primjer objasniti ovu misao. Sa Filipom ste ušli u rat i pristali na sve ovo zbog slobode Helena. To vam je bio cilj i jedina nagrada koju ste u tom ratu stekli, pa vam je ipak donijela veću slavu nego čitav kartaginski danak. To se moglo i očekivati jer je novac nešto što pripada svim ljudima, a ono što je dobro, što rađa hvalu i slavu, sljeduje samo bogovima i ljudima koji su im najbliži. Zbog toga je sloboda Helena vaše najslavnije djelo. Ako sada nastavite u istom smjeru, vaša će slava biti potpuna, a ako propustite da to učinite, onda će i raniji uspjesi potamnjeti. Mi koji smo prihvatili i vašu politiku i iskreno učestvovali u vašim najtežim bitkama i opasnostima ni sada ne napuštamo redove naših prijatelja i ne oklijevamo da vas otvoreno podsjetimo na ono što smatramo da vam dolikuje i da je u vašem interesu, ne ciljajući ni na šta drugo i cijenjeći iznad svega našu dužnost.“).

Polibije, XXI, 30:ροῦντες τὴν πρὸς τοὺς συμμάχους πίστιν. ὁ δὲ Μάρκος συγκατέθετο τοῖς Αἰτωλοῖς ἐπὶ τούτῳ ποιήσασθαι τὰς διαλύσεις, ὥστε διακόσια μὲν Εὐβοϊκὰ τάλαντα παραχρῆμα λαβεῖν, τριακόσια δ᾽ ἐν ἔτεσιν ἕξ, πεντήκοντα καθ᾽ ἕκαστον ἔτος: ἀποκατασταθῆναι δὲ καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τοὺς αὐτομόλους Ῥωμαίοις ἅπαντας τοὺς παρ᾽ αὐτοῖς ὄντας ἐν ἓξ μησὶ χωρὶς λύτρων: πόλιν δὲ μηδεμίαν ἔχειν ἐν τῇ συμπολιτείᾳ μηδὲ μετὰ ταῦτα προσλαβέσθαι τούτων, ὅσαι μετὰ τὴν Λευκίου Κορνηλίου διάβασιν ἑάλωσαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἢ φιλίαν ἐποιήσαντο πρὸς Ῥωμαίους: Κεφαλληνίους δὲ πάντας ἐκσπόνδους εἶναι τούτων τῶν συνθηκῶν. ταῦτα μὲν οὖν ὑπετυπώθη τότε κεφαλαιωδῶς περὶ τῶν διαλύσεων: ἔδει δὲ τούτοις πρῶτον μὲν εὐδοκῆσαι τοὺς Αἰτωλούς, μετὰ δὲ ταῦτα γίνεσθαι τὴν ἀναφορὰν ἐπὶ Ῥωμαίους. οἱ μὲν οὖν Ἀθηναῖοι καὶ Ῥόδιοι παρέμενον αὐτοῦ, καραδοκοῦντες τὴν τῶν Αἰτωλῶν ἀπόφασιν: οἱ δὲ περὶ τὸν Δαμοτέλην ἐπανελθόντες διεσάφουν τοῖς Αἰτωλοῖς περὶ τῶν συγκεχωρημένων. τοῖς μὲν οὖν ὅλοις εὐδόκουν: καὶ γὰρ ἦν αὐτοῖς ἅπαντα παρὰ τὴν προσδοκίαν: περὶ δὲ τῶν πόλεων τῶν πρότερον συμπολιτευομένων αὐτοῖς διαπορήσαντες ἐπὶ ποσὸν τέλος συγκατέθεντο τοῖς προτεινομένοις. ὁ δὲ Μάρκος παραλαβὼν τὴν Ἀμβρακίαν τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς ἀφῆκεν ὑποσπόνδους, τὰ δ᾽ ἀγάλματα καὶ τοὺς ἀνδριάντας καὶ τὰς γραφὰς ἀπήγαγεν ἐκ τῆς πόλεως, ὄντα καὶ πλείω διὰ τὸ γεγονέναι βασίλειον Πύρρου τὴν Ἀμβρακίαν. ἐδόθη δ᾽ αὐτῷ καὶ στέφανος ἀπὸ ταλάντων ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα. ταῦτα δὲ διοικησάμενος ἐποιεῖτο τὴν πορείαν εἰς τὴν μεσόγειον τῆς Αἰτωλίας, θαυμάζων ἐπὶ τῷ μηδὲν αὐτῷ παρὰ τῶν Αἰτωλῶν ἀπαντᾶσθαι.παραγενόμενος δὲ πρὸς Ἄργος τὸ καλούμενον Ἀμφιλοχικὸν κατεστρατοπέδευσεν, ὅπερ ἀπέχει τῆς Ἀμβρακίας ἑκατὸν ὀγδοήκοντα σταδίους. ἐκεῖ δὲ συμμιξάντων αὐτῷ τῶν περὶ τὸν Δαμοτέλην καὶ διασαφούντων ὅτι δέδοκται τοῖς Αἰτωλοῖς βεβαιοῦν τὰς δι᾽ ἑαυτῶν γεγενημένας ὁμολογίας, διεχωρίσθησαν, Αἰτωλοὶ μὲν εἰς τὴν οἰκείαν, Μάρκος δ᾽ εἰς τὴν Ἀμβρακίαν. κἀκεῖσε παραγενόμενος οὗτος μὲν ἐγίνετο περὶ τὸ περαιοῦν τὴν δύναμιν εἰς τὴν Κεφαλληνίαν,οἱ δ᾽ Αἰτωλοὶ προχειρισάμενοι Φαινέαν καὶ Νίκανδρον πρεσβευτὰς ἐξέπεμψαν εἰς τὴν Ῥώμην περὶ τῆς εἰρήνης: ἁπλῶς γὰρ οὐδὲν ἦν κύριον τῶν προειρημένων, εἰ μὴ καὶ τῷ δήμῳ δόξαι τῷ τῶν Ῥωμαίων. („/Konzul op. S.M./ Marko /Fulvije Nobilior op. S. M./[30] se dogovorio sa Etolcima da pod sljedećim

[30]*Marcus Fulvius Nobilior*, konzul za 189. god. pr. n. e. O njemu v. Smith W., 1849: II, 1206; PWRE, 1910, VII 1, *col*. 265–267.

uvjetima sklope mir: da Etolci odmah plate 200 eubejskih talenata, a u sljedećih šest godina još 300, po 50 svake godine, da sve [zarobljenike] i dezertere koji se nalaze kod njih vrate Rimljanima bez otkupa u roku od šest mjeseci. Da nijedan od gradova koji su nakon prelaska Lucija Kornelija /Scipiona op. S.M./[31] Rimljani zarobili ili primili u savez ne zadrže u svom Savezu niti ga kasnije priključe, da svi Kefalenjani budu isključeni iz ovoga ugovora. To su bile glavne odredbe nacrta mirovnog ugovora. Trebalo je da mir prvo prihvate Etolci, a da se onda iznese i pred Rimljane. Atenjani i Rođani su ostali na licu mjesta i čekali etolsku odluku, a Damotel i Feneja su se vratili kući i Etolce obavijestili o uvjetima mira. Narod je u cjelini bio zadovoljan jer se nije nadao takvim uvjetima. Jedno vrijeme su se kolebali oko gradova koji su ranije bili u njihovom Savezu, a na kraju su se složili i sa tim prijedlogom. Marko je ušao u Ambrakiju i Etolcima dozvolio slobodan odlazak, a zavjetne darove, statue i slike odnio iz grada. Kako je Ambrakija bila Pirova prijestolnica, takvih stvari je bilo dosta. Dodijeljen mu je i vijenac od 150 talenata. Sredivši spomenute stvari, krenuo je u unutrašnjost Etolije, čudeći se što mu niko nije izašao u susret sa etolske strane. Došavši u Amfilohijski Arg, koji se nalazi 180 stadija od Ambrakije, podigao je tabor. Tamo su ga sreli Damotel i Feneja i obavijestili ga da su Etolci odlučili da potvrde ugovor. Kada su se rastali, Etolci su otišli kući, a Marko u Ambrakiju. Stigavši u Ambrakiju, Marko je počeo sa pripremama za prebacivanje vojske na Kefaleniju, a Etolci su Feneju i Nikandra odredili za poslanike i poslali ih u Rim da pregovaraju o miru, jer ni jedan od spomenutih dogovora nije bio punovažan bez saglasnosti rimskog naroda.”)

Polibije, XXI, 32 : δόξαντος δὲ τῷ συνεδρίῳ, καὶ τοῦ δήμου συνεπιψηφίσαντος, ἐκυρώθη τὰ κατὰ τὰς διαλύσεις. τὰ δὲ κατὰ μέρος ἦν τῶν συνθηκῶν ταῦτα. "ὁ δῆμος ὁ τῶν Αἰτωλῶν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων * **. πολεμίους μὴ διιέτω διὰ τῆς χώρας καὶ τῶν πόλεων ἐπὶ Ῥωμαίους ἢ τοὺς συμμάχους καὶ φίλους αὐτῶν, μηδὲ χορηγείτω μηδὲν δημοσίᾳ βουλῇ. *** καὶ ἐὰν πολεμῶσιν πρός τινας Ῥωμαῖοι, πολεμείτω πρὸς αὐτοὺς ὁ δῆμος ὁ τῶν Αἰτωλῶν. τοὺς δὲ αὐτομόλους, τοὺς δραπέτας, τοὺς αἰχμαλώτους πάντας τοὺς Ῥωμαίων καὶ τῶν συμμάχων ἀποδότωσαν Αἰτωλοί, χωρὶς τῶν ὅσοι κατὰ πόλεμον ἁλόντες εἰς τὴν ἰδίαν ἀπῆλθον καὶ πάλιν ἑάλωσαν, καὶ χωρὶς τῶν ὅσοι πολέμιοι Ῥωμαίων ἐγένοντο, καθ᾽ ὃν καιρὸν Αἰτωλοὶ μετὰ Ῥωμαίων συνεπολέμουν, ἐν ἡμέραις ἑκατὸν ἀφ᾽ ἧς ἂν τὰ ὅρκια τελεσθῇ, τῷ ἄρχοντι τῷ ἐν Κερκύρᾳ: ἐὰν δὲ μὴ εὑρεθῶσίν τινες ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ, ὅταν ἐμφανεῖς γένωνται, τότε ἀποδότωσαν χωρὶς δόλου: καὶ τούτοις μετὰ τὰ ὅρκια μὴ ἔστω ἐπάνοδος εἰς τὴν Αἰτωλίαν. δότωσαν δὲ Αἰτωλοὶ ἀργυρίου μὴ χείρονος Ἀττικοῦ παραχρῆμα μὲν τάλαντα Εὐβοϊκὰ διακόσια τῷ στρατηγῷ τῷ ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἀντὶ τρίτου μέρους τοῦ ἀργυρίου χρυσίον, ἐὰν βούλωνται, διδόντες, τῶν δέκα μνῶν ἀργυρίου χρυσίου μνᾶν διδόντες, ἀφ᾽ ἧς δ᾽ ἂν ἡμέρας τὰ ὅρκια τμηθῇ ἐν ἔτεσι τοῖς πρώτοις ἓξ κατὰ ἔτος ἕκαστον τάλαντα πεντήκοντα: καὶ τὰ χρήματα καθιστάτωσαν ἐν Ῥώμῃ. δότωσαν Αἰτωλοὶ ὁμήρους τῷ στρατηγῷ τετταράκοντα, μὴ νεωτέρους ἐτῶν δώδεκα μηδὲ πρεσβυτέρους τετταράκοντα, εἰς ἔτη ἕξ, οὓς ἂν Ῥωμαῖοι προκρίνωσιν, χωρὶς στρατηγοῦ καὶ ἱππάρχου καὶ δημοσίου γραμματέως καὶ τῶν ὡμηρευκότων ἐν Ῥώμῃ. καὶ τὰ ὅμηρα καθιστάτωσαν εἰς Ῥώμην: ἐὰν δέ τις ἀποθάνῃ τῶν ὁμήρων, ἄλλον ἀντικαθιστάτωσαν. περὶ δὲ Κεφαλληνίας μὴ ἔστω ἐν ταῖς συνθήκαις. ὅσαι χῶραι καὶ πόλεις καὶ ἄνδρες, οἷς οὗτοι ἐχρῶντο, ἐπὶ Λευκίου Κοϊντίου καὶ Γναΐου Δομετίου στρατηγῶν ἢ ὕστερον ἑάλωσαν ἢ εἰς φιλίαν ἦλθον Ῥωμαίοις, τούτων τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐν ταύταις μηδένα προσλαβέτωσαν Αἰτωλοί. ἡ δὲ πόλις καὶ ἡ χώρα ἡ τῶν Οἰνιαδῶν Ἀκαρνάνων ἔστω." τμηθέντων δὲ τῶν ὁρκίων ἐπὶ τούτοις συνετετέλεστο τὰ τῆς εἰρήνης. καὶ τὰ μὲν κατὰ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ καθόλου τοὺς Ἕλληνας τοιαύτην ἔσχε τὴν ἐπιγραφήν. (“Pošto je Senat donio odluku i narod /na komicijama op. S.M./ se složio, mir /sa Etolskim savezom op. S.M./ je ratificiran. Detaljne odredbe mirovnog ugovora su bilje sljedeće : “Neka etolski narod [iskreno pomogne očuvanju] vlasti i države Rimljana, neka ne dozvoli da [neprijatelji] kroz njegovu teritoriju i gradove idu protiv Rimljana ili njihovih saveznika i prijatelja, i neka ih ne snabdjeva po državnoj odluci. Ako Rimljani zarate na nekog, neka i etolski narod zarati protiv istih ljudi. Neka Etolci vrate [dezertere], odbjegle robove i sve zarobljenike, i Rimljane i rimske saveznike, izuzev onih koji su bili zarobljeni u ratu, a onda se vratili kućama i ponovo dopali zarobljeništva, i oni koji su bili neprijatelji Rimljana u vrijeme kada su Etolci ratovali u savezu sa Rimljanima. Svi treba da se izruće arhontu na Korkiri u roku od 100 dana od dana polaganje zakletve. Ako neki među njima ne budu pronađeni do toga vremena, neka bez prevare budu izručeni kada se pojave, i neka takvima ne bude

[31] Mlađi brata Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg.

dozvoljen povratak u Etoliju nakon polaganja zakletve. Etolci će rimskom komandantu u Heladi odmah dati 200 eubejskih talenata srebra atičkog kvaliteta, a ako žele, 1/3 mogu isplatiti u zlatu, po kursu od deset srebrnih mina za jednu zlatnu. Šest prvih godina poslije dana polaganja zakletve neka /Etolci op. S.M./ uplaćuju po 50 talenata godišnje i neka novac nose u Rim. Etolci će rimskom komandantu predati 40 talaca, starijih od 12 i mlađih od 40 godina, koje Rimljani odrede. Neka taoci služe šest godina i neka nijedan ne bude bivši strateg, hiparh, državni sekretar ili talac u Rimu. Etolci će ih sami dovesti u Rim i poslati zamjenu za svakoga preminulog. Kefalenija neka ne uđe u /mirovni op. S.M./ ugovor. Teritorije, gradove i ljude koji su ranije pripadali Etolskom savezu i koji su u vrijeme konzula Lucija Kvinkcija i Gneja Domicija[32], ili kasnije, potpali pod rimsku vlast ili stupili u prijateljske odnose sa Rimljanima, Etolci neka ne primaju u savez. Grad Enijada i njegova teritorija neka pripadne Akarnancima. Pošto su položene zakletve, mir je sklopljen pod pomenutim uvjetima, i tako se sredila situacija sa Etolcima i svim Helenima."")

Polibije, XXI, 34–36:ὅτι Μοαγέτης ἦν τύραννος Κιβύρας, ὠμὸς γεγονὼς καὶ δόλιος, καὶ οὐκ ἄξιός ἐστιν ἐκ παραδρομῆς, ἀλλὰ μετ᾽ ἐπιστάσεως τυχεῖν τῆς ἁρμοζούσης μνήμης. πλὴν συνεγγίζοντος Γναΐου ὑπάτου Ῥωμαίων τῇ Κιβύρᾳ, καὶ τοῦ Ἑλουίου πεμφθέντος εἰς ἀπόπειραν ἐπὶ τίνος ἐστὶ γνώμης, πρεσβευτὰς ἐξέπεμψε, παρακαλῶν μὴ φθεῖραι τὴν χώραν, ὅτι φίλος ὑπάρχει Ῥωμαίων καὶ πᾶν ποιήσει τὸ παραγγελλόμενον. καὶ ταῦτα λέγων ἅμα προύτεινε στέφανον ἀπὸ πεντεκαίδεκα ταλάντων. ὧν ἀκούσας αὐτὸς μὲν ἀφέξεσθαι τῆς χώρας ἔφη, πρὸς δὲ τὸν στρατηγὸν ἐκέλευσε πρεσβεύειν ὑπὲρ τῶν ὅλων: ἕπεσθαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῆς στρατείας κατὰ πόδας. γενομένου δὲ τούτου, καὶ πέμψαντος τοῦ Μοαγέτου μετὰ τῶν πρεσβευτῶν καὶ τὸν ἀδελφόν, ἀπαντήσας κατὰ πορείαν ὁ Γνάιος ἀνατατικῶς καὶ πικρῶς ὡμίλησε τοῖς πρεσβευταῖς, φάσκων οὐ μόνον ἀλλοτριώτατον γεγονέναι Ῥωμαίων τὸν Μοαγέτην πάντων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν δυναστῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ῥώμην ὅλην* εἰς καθαίρεσιν τῆς ἀρχῆς καὶ ἐπιστροφῆς εἶναι καὶ κολάσεως. οἱ δὲ πρεσβευταὶ καταπλαγέντες τὴν ἐπίφασιν τῆς ὀργῆς τῶν μὲν ἄλλων ἐντολῶν ἀπέστησαν, ἠξίουν δ᾽ αὐτὸν εἰς λόγους ἐλθεῖν. συγχωρήσαντος δὲ τότε μὲν ἐπανῆλθον εἰς τὴν Κιβύραν, εἰς δὲ τὴν ἐπαύριον ἐξῆλθεν μετὰ τῶν φίλων ὁ τύραννος κατά τε τὴν ἐσθῆτα καὶ τὴν ἄλλην προστασίαν λιτὸς καὶ ταπεινός, ἔν τε τοῖς ἀπολογισμοῖς κατολοφυρόμενος τὴν ἀδυναμίαν τὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀσθένειαν ὧν ἐπῆρχε πόλεων, καὶ πρὸς τούτοις ἠξίου προσδέξασθαι τὰ πεντεκαίδεκα τάλαντα τὸν Γνάιον: ἐκράτει δὲ τῆς Κιβύρας καὶ Συλείου καὶ τῆς ἐν Λίμνῃ πόλεως. ὁ δὲ Γνάιος καταπλαγεὶς τὴν ἀπόνοιαν ἄλλο μὲν οὐδὲν εἶπε πρὸς αὐτόν, ἐὰν δὲ μὴ διδῷ πεντακόσια τάλαντα μετὰ μεγάλης χάριτος, οὐ τὴν χώραν ἔφη φθερεῖν, ἀλλὰ τὴν πόλιν αὐτὴν πολιορκήσειν καὶ διαρπάσειν. ὅθεν ὁ Μοαγέτης κατορρωδήσας τὸ μέλλον ἐδεῖτο μηδὲν ποιῆσαι τοιοῦτον, καὶ προσετίθει κατὰ βραχὺ τῶν χρημάτων, καὶ τέλος ἔπεισε τὸν Γνάιον ἑκατὸν τάλαντα καὶ μυρίους μεδίμνους λαβόντα πυρῶν προσδέξασθαι πρὸς τὴν φιλίαν αὐτόν. —ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν ἡνίκα Γνάιος διῄει τὸν Κολοβάτον προσαγορευόμενον ποταμόν, ἦλθον πρὸς αὐτὸν πρέσβεις ἐκ τῆς Ἰσίνδης προσαγορευομένης πόλεως, δεόμενοι σφίσι βοηθῆσαι: τοὺς γὰρ Τερμησσεῖς, ἐπισπασαμένους Φιλόμηλον, τήν τε χώραν ἔφασαν αὐτῶν ἀνάστατον πεποιηκέναι καὶ τὴν πόλιν διηρπακέναι, νῦν τε πολιορκεῖν τὴν ἄκραν, συμπεφευγότων εἰς αὐτὴν πάντων τῶν πολιτῶν ὁμοῦ γυναιξὶ καὶ τέκνοις. ὧν διακούσας ὁ Γνάιος ἐκείνοις μὲν ὑπέσχετο βοηθήσειν μετὰ μεγάλης χάριτος, αὐτὸς δὲ νομίσας ἑρμαῖον εἶναι τὸ προσπεπτωκὸς ἐποιεῖτο τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ τῆς Παμφυλίας. ὁ δὲ Γνάιος συνεγγίσας τῇ Τερμησσῷ, πρὸς μὲν τούτους συνέθετο φιλίαν, λαβὼν πεντήκοντα τάλαντα, παραπλησίως δὲ καὶ πρὸς Ἀσπενδίους. ἀποδεξάμενος δὲ καὶ τοὺς παρὰ τῶν ἄλλων πόλεων πρεσβευτὰς κατὰ τὴν Παμφυλίαν καὶ τὴν προειρημένην δόξαν ἐνεργασάμενος ἑκάστοις κατὰ τὰς ἐντεύξεις, ἅμα δὲ καὶ τοὺς Ἰσινδεῖς ἐξελόμενος ἐκ τῆς πολιορκίας, αὖθις ἐποιεῖτο τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ τοὺς Γαλάτας. —ὅτι Κύρμασα πόλιν λαβὼν ὁ Γνάιος καὶ λείαν ἄφθονον ἀνέζευξεν. προαγόντων δ᾽ αὐτῶν παρὰ τὴν λίμνην, παρεγένοντο πρέσβεις ἐκ Λυσινόης διδόντες αὑτοὺς εἰς τὴν πίστιν. οὓς προσδεξάμενος ἐνέβαλεν εἰς τὴν τῶν Σαγαλασσέων γῆν καὶ πολὺ πλῆθος ἐξελασάμενος λείας ἀπεκαραδόκει τοὺς ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ τίνος ἔσονται γνώμης. παραγενομένων δὲ πρεσβευτῶν ὡς αὐτόν, ἀποδεξάμενος τοὺς ἄνδρας καὶ λαβὼν πεντήκοντα ταλάντων στέφανον καὶ δισμυρίους κριθῶν μεδίμνους καὶ δισμυρίους πυρῶν, προσεδέξατο τούτους εἰς τὴν φιλίαν. („"Moaget je bio tiranin Kibire, surov i lukav čovjek koji ne zaslužuje samo uzgrednu napomenu, već zahtijeva određenu pažnju i odgovarajući izvještaj. Kada se rimski konzul

[32]*Lucius Quinctius Flamininus* i *Cnaeus Domitius Ahenobarbus*, konzuli za 192. god. p. n. e.

Gnej[33] približio Kibiri i poslao Helvija[34] da sazna Moagetove namjere, Moaget mu je poslao delegaciju sa molbom da mu ne pustoši zemlju jer je prijatelj Rimljana i učiniće sve što oni zatraže. Također, ponudio mu je i vijenac od 15 talenata. Čuvši to, Helvije je rekao da će poštediti zemlju i pozvao ga je da se za ostale stvari obrati konzulu koji će uskoro stići sa vojskom. Moaget je poslanicima priključio i svoga brata. Kada ih je Gnej susreo na maršu, obratio im se strogo i pretećim tonom. Rekao je da ne samo da je Moaget postao najveći neprijatelj Rimljana među svim dinastima u Aziji, već je [uložio] sve svoje snage da uništi rimsku vlast, te zato zaslužuje odgovarajuću kaznu. Poslanike je uplašila njegova njegova žestina, pa su zanemarili ostala uputstva i molili ga da pristane na razgovor sa Moagetom. Pošto se složio, vratili su se u Kibiru. Sutradan je tiranin izašao zajedno sa prijateljima, skromna i jednostavna izgleda i odjeće. U govoru se žalio na svoju oskudicu i siromaštvo gradova kojima vlada, tj. Kibire, Sileja i Alimne, i zamolio je Gneja da prihvati 15 talenata. Gneja je zaprepastila njegova drskost, pa je rekao samo sljedeće : Ako ne plati 500 talenata i ne bude zahvalan za to, ne samo da će mu opustošiti zemlju, nego će opsesti i opljačkati mu glavni grad. Moageta je uplašila takva pretnja i zamolio ga je da ne učini ništa slično. Povisujući malo pomalo svoju ponudu, na kraju je ubijedio Gneja da prihvati 100 talenata i 10 000 medimni žita i da ga primi u savez. Kada je Gnej prelazio rijeku zvanu Kolobat, došli su mu poslanici iz grada po imenu Isinda da ga zamole za pomoć. Naime, Termešani su im uz pomoć Filomela opustošili zemlju i opljačkali grad, a sada opsjedaju tvrđavu u koju su se sklonili svi građani sa ženama i djecom. Saslušavši ih, Gnej je odgovorio da će mu biti veoma drago da im pruži pomoć, i pomislivši da su mu ovu priliku sami bogovi poslali, krenuo je u pravcu Pamfilije. Približivši se Termesu, sklopio je prijateljstvo sa njegovim građanima i primio od njih 50 talenata. Slično je bilo i u Aspendu. Pošto je primio poslanike ostalih pamfilijskih gradova i na sve njih u toku razgovora ostavio opisani utisak, prvo je Isindu oslobodio opsade, a onda je pošao protiv Galata. Gnej je osvojio grad Kirmasu i sakupio veliku količinu plijena, a onda je krenuo dalje. Dok je išao uz jezero, stigli su poslanici iz Lisinoje da ga obavijeste o svojoj predaji. Primio ih je, upao je na teritoriju Sagalasa, gdje je stekao veliku količinu plijena, i čekao je da vidi šta će građani odlučiti. Kada su mu stigli njihovi poslanici, primio ih je i prihvatio vijenac od 50 talenata, kao i 20 000 medimni ječma i 20 000 medimni žita, a onda je grad Sagalas primio u savez.”)

Polibije, XXI, 43 :ἦν δὲ τοιαύτη τις ἡ τῶν κατὰ μέρος διάταξις: φιλίαν ὑπάρχειν Ἀντιόχῳ καὶ Ῥωμαίοις εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον ποιοῦντι τὰ κατὰ τὰς συνθήκας. μὴ διιέναι βασιλέα Ἀντίοχον καὶ τοὺς ὑποταττομένους διὰ τῆς αὑτῶν χώρας ἐπὶ Ῥωμαίους καὶ τοὺς συμμάχους πολεμίους μηδὲ χορηγεῖν αὐτοῖς μηδέν: ὁμοίως δὲ καὶ Ῥωμαίους καὶ τοὺς συμμάχους ἐπ᾽ Ἀντίοχον καὶ τοὺς ὑπ᾽ ἐκεῖνον ταττομένους. μὴ πολεμῆσαι δὲ Ἀντίοχον τοῖς ἐπὶ ταῖς νήσοις μηδὲ τοῖς κατὰ τὴν Εὐρώπην. ἐκχωρείτω δὲ πόλεων καὶ χώρας * **. μὴ ἐξαγέτω μηδὲν πλὴν τῶν ὅπλων ὧν φέρουσιν οἱ στρατιῶται: εἰ δέ τι τυγχάνουσιν ἀπενηνεγμένοι, καθιστάτωσαν πάλιν εἰς τὰς αὐτὰς πόλεις. μηδ᾽ ὑποδεχέσθωσαν τοὺς ἐκ τῆς Εὐμένους τοῦ βασιλέως μήτε στρατιώτας μήτ᾽ ἄλλον μηδένα. εἰ δέ τινες ἐξ ὧν ἀπολαμβάνουσιν οἱ Ῥωμαῖοι πόλεων μετὰ δυνάμεώς εἰσιν Ἀντιόχου, τούτους εἰς Ἀπάμειαν ἀποκαταστησάτωσαν. τοῖς δὲ Ῥωμαίοις καὶ τοῖς συμμάχοις εἴ τινες εἶεν ἐκ τῆς Ἀντιόχου βασιλείας, εἶναι τὴν ἐξουσίαν καὶ μένειν, εἰ βούλονται, καὶ ἀποτρέχειν. τοὺς δὲ δούλους Ῥωμαίων καὶ τῶν συμμάχων ἀποδότω Ἀντίοχος καὶ οἱ ὑπ᾽ αὐτὸν ταττόμενοι, καὶ τοὺς ἁλόντας καὶ τοὺς αὐτομολήσαντας, καὶ εἴ τινα αἰχμάλωτόν ποθεν εἰλήφασιν. ἀποδότω δὲ Ἀντίοχος, ἐὰν ᾖ δυνατὸν αὐτῷ, καὶ Ἀννίβαν Ἀμίλκου Καρχηδόνιον καὶ Μνασίλοχον Ἀκαρνᾶνα καὶ Θόαντα Αἰτωλόν, καὶ Εὐβουλίδαν καὶ Φίλωνα Χαλκιδεῖς, καὶ τῶν Αἰτωλῶν ὅσοι κοινὰς εἰλήφασιν ἀρχάς, καὶ τοὺς ἐλέφαντας τοὺς ἐν Ἀπαμείᾳ πάντας, καὶ μηκέτι ἄλλους ἐχέτω. ἀποδότω δὲ καὶ τὰς ναῦς τὰς μακρὰς καὶ τὰ ἐκ τούτων ἅρμενα καὶ τὰ σκεύη, καὶ μηκέτι ἐχέτω πλὴν δέκα καταφράκτων: μηδὲ λέμβον πλείοσι τριάκοντα κωπῶν ἐχέτω ἐλαυνόμενον, μηδὲ μονήρη πολέμου ἕνεκεν, οὗ αὐτὸς κατάρχει. μηδὲ πλείτωσαν ἐπὶ τάδε τοῦ Καλυκάδνου καὶ Σαρπηδονίου ἀκρωτηρίου, εἰ μὴ φόρους ἢ πρέσβεις ἢ ὁμήρους ἄγοιεν. μὴ ἐξέστω δὲ Ἀντιόχῳ μηδὲ ξενολογεῖν ἐκ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίους ταττομένης μηδ᾽ ὑποδέχεσθαι τοὺς φεύγοντας. ὅσαι δὲ οἰκίαι Ῥοδίων ἢ τῶν συμμάχων ἦσαν ἐν τῇ ὑπὸ βασιλέα

[33]*Gnaeus Manlius Vulso*, konzul za 189. god. pr. n. e. O njemu v. Smith W., 1849: III, 1285–1286; PWRE, 1928, XIV 1, *col*. 1215–1222.

[34]*Caius Helvius*, pretor za 198. god. p. n. e.

Ἀντίοχον ταττομένη ταύτας εἶναι Ῥοδίων, ὡς καὶ πρὸ τοῦ τὸν πόλεμον ἐξενεγκεῖν. καὶ εἴ τι χρῆμα ὀφείλετ᾽ αὐτοῖς, ὁμοίως ἔστω πράξιμον: καὶ εἴ τι ἀπελήφθη ἀπ᾽ αὐτῶν, ἀναζητηθὲν ἀποδοθήτω. ἀτελῆ δὲ ὁμοίως ὡς καὶ πρὸ τοῦ πολέμου τὰ πρὸς τοὺς Ῥοδίους ὑπαρχέτω. εἰ δέ τινας τῶν πόλεων, ἃς ἀποδοῦναι δεῖ Ἀντίοχον, ἑτέροις δέδωκεν Ἀντίοχος, ἐξαγέτω καὶ ἐκ τούτων τὰς φρουρὰς καὶ τοὺς ἄνδρας. ἐὰν δέ τινες ὕστερον ἀποτρέχειν βούλωνται, μὴ προσδεχέσθω. ἀργυρίου δὲ δότω Ἀντίοχος Ἀττικοῦ Ῥωμαίοις ἀρίστου τάλαντα μύρια δισχίλια ἐν ἔτεσι δώδεκα, διδοὺς καθ᾽ ἕκαστον ἔτος χίλια: μὴ ἔλαττον δ᾽ ἑλκέτω τὸ τάλαντον λιτρῶν Ῥωμαϊκῶν ὀγδοήκοντα: καὶ μοδίους σίτου πεντηκοντακισμυρίους καὶ τετρακισμυρίους. δότω δὲ Εὐμένει τῷ βασιλεῖ τάλαντα τριακόσια πεντήκοντα ἐν ἔτεσι τοῖς πρώτοις πέντε, ἑβδομήκοντα κατὰ τὸ ἔτος, τῷ ἐπιβαλλομένῳ * καιρῷ, ᾧ καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἀποδίδωσι, καὶ τοῦ σίτου, καθὼς ἐτίμησεν ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος, τάλαντα ἑκατὸν εἴκοσιν ἑπτὰ καὶ δραχμὰς χιλίας διακοσίας ὀκτώ: ἃ συνεχώρησεν Εὐμένης λαβεῖν, γάζαν εὐαρεστουμένην ἑαυτῷ. ὁμήρους δὲ εἴκοσι διδότω Ἀντίοχος, δι᾽ ἐτῶν τριῶν ἄλλους ἀνταποστέλλων, μὴ νεωτέρους ἐτῶν ὀκτωκαίδεκα μηδὲ πρεσβυτέρους τετταράκοντα πέντε. ἐὰν δέ τι διαφωνήσῃ τῶν ἀποδιδομένων χρημάτων, τῷ ἐχομένῳ ἔτει ἀποδότωσαν. ἂν δέ τινες τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐθνῶν, πρὸς ἃ γέγραπται μὴ πολεμεῖν Ἀντίοχον, πρότεροι ἐκφέρωσι πόλεμον, ἐξέστω πολεμεῖν Ἀντιόχῳ. τῶν δὲ ἐθνῶν καὶ πόλεων τούτων μὴ ἐχέτω τὴν κυρίαν αὐτὸς μηδ᾽ εἰς φιλίαν προσαγέσθω. περὶ δὲ τῶν ἀδικημάτων τῶν πρὸς ἀλλήλους γινομένων εἰς κρίσιν προκαλείσθωσαν. ἐὰν δέ τι θέλωσι πρὸς τὰς συνθήκας ἀμφότεροι κοινῷ δόγματι προστεθῆναι ἢ ἀφαιρεθῆναι ἀπ᾽ αὐτῶν, ἐξέστω.(“Detalji /konačnog mirovnog sporazuma sa Antiohom III. Seleukidskim, potvrđenim u Apameji op. S.M./ su ovako glasili : “Neka između Antioha i Rimljana vlada vječno prijateljstvo ako se kralj bude držao ugovora. Neka kralj Antioh i njegovi podanici ne puštaju neprijatelje da preko njihove teritorije idu protiv Rimljana i rimskih saveznika, i neka ih ne snabdjeva onim što im je potrebno. Također, neka i Rimljani i rimski saveznici isto postupaju u slučaju Antioha i njegovih podanika. Neka Antioh ne ratuje sa stanovnicima otoka i Europe. Neka se povuće iz gradova, sa zemlje

[VEĆA LAKUNA U TEKSTU]

Neka odatle ne iznese ništa osim naoružanja koje nose vojnici, a ako nešto iznese, neka sve vrati u iste gradove. Neka sa teritorije Eumenove kraljevine ne prima ni vojnike ni bilo koga drugoga. Ako u Antiohovoj vojsci ima ljudi iz gradova koji su sada pripali Rimljanima, neka ih dovede u Apameju, a ako se među Rimljanima i njihovim saveznicima nalazi neko iz Antiohove kraljevine, neka mu bude omogučeno da po želji ostane ili ode kući. Neka Antioh i njegovi poslanici vrate robove Rimljana i njihovih saveznika, i one koji su zarobljeni i oni koji su prebjegli. kao i sve zarobljenike koje su bilo gdje zarobili. Ako je u njegovoj moći, neka Antioh preda Kartaginjanina Hanibala, Hamilkarovog sina, Akarnanca Mnasiloha, Etolca [Toanta], Halkiđane Eubulidu i Filona i Etolce koji su obavljali javne službe. Neka preda sve slonove u Apameji i neka ne drži druge. Neka preda i ratne brodove sa cjelokupnom opremom i neka ubuduće drži samo 10 brodova sa palubom, od kojih nijedan neće imati više od 30 vesala, niti će biti korišten u ratu koji bi sam započeo. Neka ne plovi sjeverno od Kalikadna[35] i [Sarpedonijskog] rta, osim ako ne prevozi porez, poslanike ili taoce. Neka mu ne bude dozvoljeno da sa teritorije koja se nalazi pod rimskom vlašću sakuplja najamnike ili prima bjegunce. Sve kuće koje su na teritoriji pod Antiohovom vlašćupripadale Rođanima i njihovim saveznicima neka i dalje pripadaju Rođanima kao i prije izbijanja rata. Ako im duguje novac, mogu ga naplatiti, a ako im je nešto oduzeto, neka traže i neka im vrati. Kao i prije rata, roba koja se prevozi za Rodos neka bude oslobođena carine. Ako je Antioh neke gradove koje treba da vrati već dao drugima, neka i iz njih izvede garnizone i vojnike, a ako neki kasnije požele da pređu na njegovu stranu, neka ih ne primi. Neka Antioh Rimljanima za 12 godina isplati 12 000 talenata najboljeg atičkog srebra, godišnje po 1000 talenata. Talenat neka ne bude lakši od 80 rimskih libri/funti i neka da 540 000 modija žita. [Neka kralju Eumenu] u prvih pet godina isplati 350 [talenata], po 70 godišnje, u isto vrijeme kada bude plaćao Rimljanima. Umjesto žita, kako je sam procijenio, neka uplati 127 talenata i 1208 drahmi, što je Eumen prihvatio kao sumu koja mu odgovara. Neka da 20 talaca i svake treće godine neka šalje nove, ne mlađe od 18 godina i ne starije od 45. Ako zaostane u isplati novca, neka nadoknadi sljedeće godine. Ako neki od gradova ili naroda protiv

[35]Kalikadno izvire u planinama maloazijske pokrajine Pisidije, prolazi kroz gorje Taurus i Kilikiju i uliva se u Sredozemno more.

kojih Antioh po ugovoru ne smije da ratuje prvi zarate na njega, u tom slučaju neka i njemu bude dozvoljeno da ratuje, ali neka ne proteže svoju vlast na njih i neka ne sklapa savez sa njima. O prekršajima obje strane neka odluku donese sud. Ako obje strane donesu zajedničku odluku da nešto dodaju, ili oduzmu ugovoru, neka im to bude dozvoljeno."")

Polibije, XXIII, 14 :ὅτι Πόπλιος ἐν τῷ συνεδρίῳ χρείας ποτὲ χρημάτων οὔσης εἴς τινα κατεπείγουσαν οἰκονομίαν, τοῦ δὲ ταμίου διά τινα νόμον οὐ φάσκοντος ἀνοίξειν τὸ ταμιεῖον κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡμέραν, αὐτὸς ἔφη λαβὼν τὰς κλεῖς ἀνοίξειν: αὐτὸς γὰρ αἴτιος γεγονέναι καὶ τοῦ κλείεσθαι τὸ ταμιεῖον. πάλιν δέ ποτε λόγον ἀπαιτοῦντός τινος ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν χρημάτων ὧν ἔλαβε παρ᾽ Ἀντιόχου πρὸ τῶν συνθηκῶν εἰς τὴν τοῦ στρατοπέδου μισθοδοσίαν, ἔχειν μὲν ἔφη τὸν λογισμόν, οὐ δεῖν δ᾽ αὐτὸν ὑποσχεῖν οὐδενὶ λόγον: τοῦ δ᾽ ἐπικειμένου καὶ κελεύοντος φέρειν ἠξίωσε τὸν ἀδελφὸν ἐνεγκεῖν: κομισθέντος δὲ τοῦ βυβλίου, προτείνας αὐτὸ καὶ κατασπαράξας πάντων ὁρώντων τὸν μὲν ἀπαιτοῦντα τὸν λόγον ἐκ τούτων ζητεῖν ἐκέλευσε, τοὺς δ᾽ ἄλλους ἤρετο πῶς τῶν μὲν τρισχιλίων ταλάντων τὸν λόγον ἐπιζητοῦσι πῶς ἐδαπανήθη καὶ διὰ τίνων, τῶν δὲ μυρίων καθόλου καὶ πεντακισχιλίων ὧν παρ᾽ Ἀντιόχου λαμβάνουσιν, οὐκέτι ζητοῦσι πῶς εἰσπορεύεται καὶ διὰ τίνων, οὐδὲ πῶς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Λιβύης, ἔτι δὲ τῆς Ἰβηρίας κεκυριεύκασιν. ὥστε μὴ μόνον καταπλαγῆναι πάντας, ἀλλὰ καὶ τὸν ζητήσαντα τὸν λόγον ἀποσιωπῆσαι. („Publije /Scipion op. S.M./ je jednom u Senatu, kada se ukazala potreba za novcem za neki hitan posao, a kvestor na osnovi zakona izjavio da toga dana ne smije da otvori blagajnu, uzeo ključeve i rekao da će je sam otvoriti jer je zbog njega i zatvorena. Opet, kada je jednom prilikom neko u Senatu od njega zatražio izvještaj o novcu koji mu je Antioh /III. op. S.M./ dao prije sklapanja mirovnog sporazuma da bi isplatio vojnike /rimske istočne armije op. S.M./, on je odgovorio da ima račun, ali da nije obavezan da ga ikome polaže.[36] Kako je isti čovjek insistirao i tražio /od Afrikanca op. S.M./ da donese izvještaj u Senat, /Publije op. S.M./ Scipion je zamolio brata da ga donese, a kada mu je knjižica donijeta, pokazao ju je i pred svima pocijepao, rekavši onome ko je zatražio račun da ga traži među preostalim komadićima. Ostale je upitao kako to da zahtijevaju izvještaj o tome ko je i na koji način potrošio 3000 talenata, a uopće ne pitaju kako i zahvaljujući kojoj osobi stiže 15 000 talenata dobijenih od Antioha, ni kako su Rimljani zagospodarili Azijom, Libijom i Iberijom. Ovim riječima ih je sve postidio i ućutkao onoga koji je zahtijevao račun.“).

Polibije, XXXI, 10 : ὅτι μετὰ τὸ μερίσαι τοὺς Πτολεμαίους τὴν βασιλείαν παρεγένετο Πτολεμαῖος ὁ νεώτερος εἰς τὴν Ῥώμην, ἀθετεῖν βουλόμενος τὸν γεγονότα μερισμὸν αὐτῷ πρὸς τὸν ἀδελφόν, φάσκων οὐχ ἑκών, ἀλλὰ κατ᾽ ἀνάγκην τῷ καιρῷ περιληφθεὶς πεποιηκέναι τὸ προσταττόμενον. καὶ παρεκάλει τὴν σύγκλητον μερίσαι τὴν Κύπρον αὐτῷ: καὶ γὰρ τούτου γενομένου καταδεεστέραν ἕξειν μερίδα τἀδελφοῦ παρὰ πολύ. τῶν δὲ περὶ τὸν Κανολήιον καὶ Κόιντον ἀπομαρτυρούντων τοῖς περὶ τὸν Μένυλλον, τοῖς παρὰ τοῦ πρεσβυτέρου παραγεγονόσι πρεσβευταῖς, διότι καὶ τὴν Κυρήνην ὁ νεώτερος καὶ τὸ πνεῦμα δι᾽ αὐτοὺς ἔχοι: τοιαύτην γενέσθαι τὴν τῶν ὄχλων πρὸς αὐτὸν ἀλλοτριότητα καὶ προσκοπήν: διὸ καὶ παρ᾽ ἐλπίδα καὶ παραδόξως δεδομένων αὐτῷ τῶν κατὰ Κυρήνην πραγμάτων ἀσμένως δέξαιτο, καὶ σφαγίων τμηθέντων καὶ λάβοι τοὺς ὅρκους παρὰ τἀδελφοῦ καὶ δοίη περὶ τούτου: τοῦ δὲ Πτολεμαίου πᾶσι τούτοις ἀντιλέγοντος, ἡ σύγκλητος, ἅμα μὲν ὁρῶσα τὸν μερισμὸν *** γεγονότα τελέως, ἅμα δὲ βουλομένη διελεῖν τὴν βασιλείαν πραγματικῶς, αὐτῶν αἰτίων γενομένων τῆς διαιρέσεως, συγκατέθετο τοῖς ὑπὸ τοῦ νεωτέρου παρακαλουμένοις ἐπὶ τῷ σφετέρῳ συμφέροντι. πολὺ γὰρ ἤδη τοῦτο τὸ γένος ἐστὶ τῶν διαβουλίων παρὰ Ῥωμαίοις, ἐν οἷς διὰ τῆς τῶν πέλας ἀγνοίας αὔξουσι καὶ κατασκευάζονται τὴν ἰδίαν ἀρχὴν πραγματικῶς, ἅμα χαριζόμενοι καὶ δοκοῦντες εὐεργετεῖν τοὺς ἁμαρτάνοντας. διὸ καὶ καθορῶντες τὸ μέγεθος τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δυναστείας καὶ δεδιότες, ἄν ποτε τύχῃ προστάτου, μὴ μεῖζον φρονήσῃ τοῦ καθήκοντος, κατέστησαν πρεσβευτὰς Τίτον Τορκουᾶτον καὶ Γνάιον Μερόλαν τοὺς κατάξοντας ἐπὶ τὴν Κύπρον τὸν Πτολεμαῖον καὶ τελειώσοντας ἅμα τὴν ἐκείνων καὶ τὴν αὑτῶν πρόθεσιν. καὶ παραχρῆμα τούτους ἐξαπέστειλαν, δόντες ἐντολὰς διαλῦσαι τοὺς ἀδελφοὺς καὶ κατασκευάσαι τῷ νεωτέρῳ τὴν Κύπρον χωρὶς πολέμου. ("Pošto su kraljevi Ptolemeji podijelili kraljevinu, mlađi[37] je došao[38] u Rim da

[36]Ustvari, račun je tražen od Publijevog brata Lucija Kornelija Scipiona Azijatika, ali je stvarna oštrica napada bila usmjerena na Publija koji se aktivno i prkosno umiješao u čitavu raspravu.

[37]Ptolemej VIII. Euerget II. Debeljak (Πτολεμαῖος Εὐεργέτης, sa nadimkom Φύσκων; živio cc. 182. – 26, VI. 116. p.n.e.). Dok je još bio samo vladar Kirenajke, Ptolemej VIII. je oporučno ostavio Republici Kirenajku, ako on umre

poništi podjelu. Govorio je da nije na nju dobrovoljno pristao, nego da je popustio pred nepovoljnim okolnostima. Molio je Senat da mu dodijeli Kipar jer će čak i tada njegov dio biti mnogo manji od bratovljevog. Kanulej[39] i Kvint[40] su posjedočili u korist Menila[41], poslanika upućenog od strane starijeg Ptolemeja[42], i rekli su da mlađi brat njima duguje i Kirenajku i život; toliki su bili neprijateljstvo i mržnja koje je izazvao u narodu. Kada mu je nenadano i neočekivano povjerena Kirenajka, on ju je sa oduševljenjem primio i nad žrtvovanim životinjama razmijenio zakletve sa bratom. Ptolemej je sve poricao, a Senat je vidio da je podjela bila [neravnopravna] i želio je da mudrije riješi čitav sukob koji je sam i izazvao. Zato je pristao na zahtjeve mlađega Ptolemeja koji su bili i u rimskom interesu. Mnoge odluke Rimljana pripadaju ovoj kategoriji. Oni koriste tuđe greške da vješto uvećaju i ojačaju sopstvenu vlast, čineći istovremeno uslugu strani koja je pogriješila i pokazujući se kao njen dobročinitelj. Zato su i tada, uviđajući veličinu egipatske kraljevine i plašeći se da ona jednom ne stekne pravoga vladara i ne osmjeli se više no što treba, odredili za poslanike Tita Torkvata[43] i Gneja Merulu[44] i naložili im da sprovedu i Ptolemejeve i njihove sopstvene planove. Odmah su ih poslali na put sa naredbama da pomire braću i mlađem bez rata obezbijede Kipar.")[45]

Polibije, fr. XXXI, 27 :μετὰ δὲ ταῦτα ταῖς Σκιπίωνος μὲν τοῦ μεγάλου θυγατράσιν, ἀδελφαῖς δὲ τοῦ κατὰ θέσιν πατρός, *** λαβόντος, αὐτὸν ἔδει τὴν ἡμίσειαν ἀποδοῦναι τῆς φερνῆς. ὁ γὰρ πατὴρ συνέθετο μὲν ἑκατέρᾳ τῶν θυγατέρων πεντήκοντα τάλαντα δώσειν, τούτων δὲ τὸ μὲν ἥμισυ παραχρῆμα τοῖς ἀνδράσιν ἔδωκεν ἡ μήτηρ, τὸ δ᾽ ἥμισυ κατέλειπεν ἀποθνήσκουσα προσοφειλόμενον, ὅθεν ἔδει τὸν Σκιπίωνα διαλύειν τοῦτο τὸ χρέος ταῖς τοῦ πατρὸς ἀδελφαῖς. κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίων νόμους δέον ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἀποδοῦναι τὰ προσοφειλόμενα χρήματα τῆς φερνῆς ταῖς γυναιξί, προδοθέντων πρώτων τῶν ἐπίπλων εἰς δέκα μῆνας κατὰ τὸ παρ᾽ ἐκείνοις ἔθος, εὐθέως ὁ Σκιπίων συνέταξε τῷ τραπεζίτῃ τῶν εἴκοσι καὶ πέντε ταλάντων ἑκατέρᾳ ποιήσασθαι τὴν ἀνταπόδοσιν ἐν τοῖς δέκα μησί. τοῦ δὲ Τεβερίου καὶ τοῦ Νασικᾶ Σκιπίωνος, οὗτοι γὰρ ἦσαν ἄνδρες τῶν προειρημένων γυναικῶν, ἅμα τῷ διελθεῖν τοὺς δέκα μῆνας προσπορευομένων πρὸς τὸν τραπεζίτην καὶ πυνθανομένων, εἴ τι συνετέτακτο Σκιπίων αὐτῷ περὶ τῶν χρημάτων, κἀκείνου κελεύοντος αὐτοὺς κομίζεσθαι καὶ ποιοῦντος τὴν διαγραφὴν ἑκατέρῳ τῶν εἴκοσι καὶ πέντε ταλάντων, ἀγνοεῖν αὐτὸν ἔφασαν: δεῖν γὰρ αὐτοὺς οὐ πᾶν κατὰ τὸ παρόν, ἀλλὰ τὸ τρίτον μέρος κομίζεσθαι κατὰ τοὺς νόμους. τοῦ δὲ φάσκοντος οὕτως αὐτῷ συντεταχέναι τὸν Σκιπίωνα, διαπιστήσαντες προῆγον ἐπὶ τὸν νεανίσκον, διειληφότες ἐκεῖνον ἀγνοεῖν. καὶ τοῦτ᾽ ἔπασχον οὐκ ἀλόγως: οὐ γὰρ οἷον πεντήκοντα τάλαντα δοίη τις ἂν ἐν Ῥώμῃ πρὸ τριῶν ἐτῶν, ἀλλ᾽ οὐδὲ τάλαντον ἓν πρὸ τῆς τεταγμένης ἡμέρας: τοιαύτη τίς ἐστι καὶ τηλικαύτη παρὰ πάντας ἅμα μὲν ἀκρίβεια. περὶ τὸ διάφορον, ἅμα δὲ λυσιτέλεια περὶ τὸν χρόνον. οὐ μὴν ἀλλὰ προσπορευθέντων αὐτῶν καὶ πυνθανομένων πῶς τῷ τραπεζίτῃ συντέταχε, τοῦ δ᾽ εἰπόντος ἀποδοῦναι πᾶν τὸ χρῆμα ταῖς ἀδελφαῖς, ἀγνοεῖν αὐτὸν ἔφασαν, ἅμα τὸ κηδεμονικὸν ἐμφανίζοντες: ἐξεῖναι γὰρ αὐτὸν κατὰ τοὺς νόμους χρῆσθαι τοῖς διαφόροις ἱκανὸν ἔτι χρόνον. ὁ δὲ Σκιπίων ἔφησεν ἀγνοεῖν τούτων οὐδέν, ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς ἀλλοτρίους τὴν ἐκ τῶν νόμων ἀκρίβειαν τηρεῖν, τοῖς δὲ συγγενέσι καὶ φίλοις ἁπλῶς χρῆσθαι καὶ γενναίως κατὰ δύναμιν. διὸ παραλαμβάνειν αὐτοὺς ἐκέλευε πᾶν τὸ χρῆμα παρὰ τοῦ τραπεζίτου. οἱ δὲ περὶ τὸν Τεβέριον ταῦτ᾽ ἀκούσαντες ἐπανῆγον σιωπῶντες, καταπεπληγμένοι μὲν τὴν τοῦ Σκιπίωνος μεγαλοψυχίαν, κατεγνωκότες

bez djece. I ovaj podatak je poznat preko jednog natpisa, iako ga ne spominju literarna vrela.O njemu v. Smith W., 1849: 594 - 595; PWRE, 1959, XXIII. 2, *col.* 1721 – 1736.

38Druge godine 154. Olimpijade = 163/162. god. p. n. e., najvjerojatnije u jesen 163. god. p. n. e.

39Možda *Lucius Canuleius Dives*, pretor za 171. god. p. n. e.

40Možda *Quintus Marcius Philippus*, konzul za 186. i 169. god. p. n. e. te cenzor iz 164. god. p. n. e. ili njegov istoimeni sin.

41Menil iz Alabande, prijatelj Polibijev.

42Ptolemej VI. Filometor (Πτολεμαῖος Φιλομήτωρ, živio 186. – 145. god. p. n. e. Interese Ptolemeja VI. u Rimu je protežirao Katon Stariji Cenzor. O njemu v. Smith W., 1849: 592 - 594; PWRE, 1959, XXIII. 2, *col.* 1702 – 1720.

43*Titus Manlius Torquatus*, konzul za 165. god. p. n. e.

44*Cnaeus Cornelius Merula*

45O daljem zbivanjima vezanim za rimsko arbitriranje u odnosima između dvojice braće Ptolemeja v. *Polyb.* XXXI, 17 – 10.

δὲ τῆς αὐτῶν μικρολογίας, καίπερ ὄντες οὐδενὸς δεύτεροι Ῥωμαίων. ("Poslije toga je /Scipion Emilijan op. S.M./ morao da kćerkama Scipiona Velikoga, sestrama /Kornelija Starija i Kornelija Mlađa op. S.M./ svoga oca po usvojenju, isplatiti polovinu miraza. Jer, otac im je obećao da će svakoj dati po 50 talenata i majka /Emilija Paula Treća op. S.M./ je polovinu isplatila njihovim muževima, a u isplati druge polovije spriječila ju je smrt, tako da je namirenje duga ostalo Scipionu /Emilijanu op. S.M./. Po rimskim zakonima, dio miraza koji se duguje mora se u roku od tri godine isplatiti ženama, sa time što se najprije, u skladu sa običajima, u roku od deset mjeseci predaju pokretnine. Scipion /Emilijan op. S.M./ je odmah naredio bankaru da ženama u roku od deset mjeseci isplati po 25 talenata. Kada je prošlo deset mjeseci, Tiberije /Stariji op. S.M./ i Nasika Scipion, muževi spomenutih žena, otišli su bankaru i upitali ga da li mu je Scipion /Emilijan op. S.M./ dao neka uputstva u vezi sa novcem. On ih je pozvao da prime novac i svakom od njih predao po 25 talenata. Međutim, oni su odgovorili da se prevario jer po zakonima sada treba da prime samo jednu trećinu, a ne čitavu sumu. Bankar je rekao da su to bila Scipionova /Emilijana op. S.M./ naređenja, a oni nisu povjerovali, nego su otišli mladiću uvjereni da je pogriješio. To je bilo sasvim prirodno. U Rimu ne samo da niko ne bi dao 50 talenata tri godine prije roka, nego ni talent dan prije određenog vremena, toliko su precizni kada se radi o novcu i kada treba da dobiju na vremenu za korištenje novca. Tiberije /Stariji op. S.M./ i Nasika su došli i pitali Scipiona šta je naredio bankaru, a kada je on odgovorio da je naredba bila da se sestrama isplati cijela suma, rekli su mu da griješi i prijateljski ga obavijestili da po zakonima ima pravo da još dugo obrće ovaj novac. Scipion /Emilijan op. S.M./ im je odgovorio da mu je sve to poznato, ali da poštovanje zakona zahtijeva samo od stranaca, dok sa rođacima i prijateljima postupa jednostavno i sa onoliko velikodušnosti koliko je moguće. Zato ih je zamolio da od bankara prime cijelu sumu. Čuvši to, Tiberije i Nasika čutke su otišli, zadivljeni Scipionovom /Emilijana op. S.M./ velikodušnošću i postiđeni svojim sitničarenjem, iako nisu bili lošiji ni od koga u Rimu.").

Polibije, XXXI, 25:ἀπὸ δὲ τούτων τῶν καιρῶν λοιπὸν ἤδη κατὰ τὸ συνεχὲς ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν πραγμάτων πεῖραν αὑτῶν διδόντες ἀλλήλοις εἰς πατρικὴν καὶ συγγενικὴν ἦλθον αἵρεσιν καὶ φιλοστοργίαν πρὸς ἀλλήλους.πρώτη δέ τις ἐνέπεσεν ὁρμὴ καὶ ζῆλος τῶν καλῶν τὸ τὴν ἐπὶ σωφροσύνῃ δόξαν ἀναλαβεῖν καὶ παραδραμεῖν ἐν τούτῳ τῷ μέρει τοὺς κατὰ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν ὑπάρχοντας. ὢν δὲ μέγας οὗτος καὶ δυσέφικτος ὁ στέφανος εὐθήρατος ἦν κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐν τῇ Ῥώμῃ διὰ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ὁρμὴν τῶν πλείστων. οἱ μὲν γὰρ εἰς ἐρωμένους τῶν νέων, οἱ δ᾽ εἰς ἑταίρας ἐξεκέχυντο, πολλοὶ δ᾽ εἰς ἀκροάματα καὶ πότους καὶ τὴν ἐν τούτοις πολυτέλειαν, ταχέως ἡρπακότες ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ τὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τοῦτο τὸ μέρος εὐχέρειαν. καὶ τηλικαύτη τις ἐνεπεπτώκει περὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἔργων ἀκρασία τοῖς νέοις ὥστε πολλοὺς μὲν ἐρώμενον ἠγορακέναι ταλάντου, πολλοὺς δὲ ταρίχου Ποντικοῦ κεράμιον τριακοσίων δραχμῶν. ἐφ᾽ οἷς καὶ Μάρκος ἀγανακτῶν εἶπέ ποτε πρὸς τὸν δῆμον ὅτι μάλιστ᾽ ἂν κατίδοιεν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον προκοπὴν τῆς πολιτείας ἐκ τούτων, ὅταν πωλούμενοι πλεῖον εὑρίσκωσιν οἱ μὲν εὐπρεπεῖς παῖδες τῶν ἀγρῶν, τὰ δὲ κεράμια τοῦ ταρίχου τῶν ζευγηλατῶν. συνέβη δὲ τὴν παροῦσαν αἵρεσιν οἷον ἐκλάμψαι κατὰ τοὺς νῦν λεγομένους καιροὺς πρῶτον μὲν διὰ τὸ καταλυθείσης τῆς ἐν Μακεδονίᾳ βασιλείας δοκεῖν ἀδήριτον αὐτοῖς ὑπάρχειν τὴν περὶ τῶν ὅλων ἐξουσίαν, ἔπειτα διὰ τὸ πολλὴν ἐπίφασιν γενέσθαι τῆς εὐδαιμονίας περί τε τοὺς κατ᾽ ἰδίαν βίους καὶ περὶ τὰ κοινά, τῶν ἐκ Μακεδονίας μετακομισθέντων εἰς τὴν Ῥώμην χορηγίων. πλὴν ὅ γε Σκιπίων ὁρμήσας ἐπὶ τὴν ἐναντίαν ἀγωγὴν τοῦ βίου καὶ πάσαις ταῖς ἐπιθυμίαις ἀντιταξάμενος καὶ κατὰ πάντα τρόπον ὁμολογούμενον καὶ σύμφωνον ἑαυτὸν κατασκευάσας κατὰ τὸν βίον ἐν ἴσως πέντε τοῖς πρώτοις ἔτεσι πάνδημον ἐποιήσατο τὴν ἐπ᾽ εὐταξίᾳ καὶ σωφροσύνῃ δόξαν. („Od ovoga trenutka nadalje dokazivali su se svakodnevnim postupcima i odnjegovali ljubav i prisnost svojstvenu rođacima ili ocu i sinu[46] Scipionova /Emilijan op. S.M./ velika žudnja za vrlim životom povela ga je prvo ka sticanju ugleda umjerenog čovjeka i ka prevazilaženju svih vršnjaka u spomenutoj vrlini. Ovaj vrijedan i teško osvojiv vijenac se u ono vrijeme u Rimu mogao lako steći zbog rđavih sklonosti većine. Naime, jedni su se predavali ljubavi među mladićima, drugi heterama /žene, prostitutke visokog ranga, kao npr. kurtizane op. S.M./, treći predstavama, pijankama i pratećoj raskoši, jer su u Persejevom ratu brzo prihvatili helensku naklonost sličnim uživanjima. Neumjerenost mladića bila je tolika da su mnogi plaćali cijeli talent za dječaka ili 300 drahmi za vrč usoljene pontske ribe. Ovo je izazivalo ljutnju Marka Katona /Starijeg op. S.M./ te je

[46]Misli se na odnos Polibija i Scipiona Emilijana.

jednom u narodnoj skupštini rekao da je siguran znak kvarenja Republike kada se lijepi dječaci prodaju skuplje od njive, a vrčevi slane ribe dostižu više cijenu od vještog ratara. U periodu o kome sada govorim, razbuktale su se spomenute strasti. Naime, nakon pada makedonske kraljevine Rimljani su povjerovali da im je vlast nad svijetom osigurana, a poslije prenošenja makedonskog blaga u Rim došlo je do velikoga razmetanja bogatstvom, i privatno i javno. Međutim, Scipion je odabrao drugačiji život. Okrenuo je leđa svim požudama i uložio veliki trud da uvijek u svakom pogledu bude dosljedan sebi samome i postojan, što mu je za oko pet godina osiguralo slavu čovjeka koji živi sređenim i umjerenim životom.")

Polibije, fr. XXXI, 27 :μετὰ δὲ ταῦτα ταῖς Σκιπίωνος μὲν τοῦ μεγάλου θυγατράσιν, ἀδελφαῖς δὲ τοῦ κατὰ θέσιν πατρός, *** λαβόντος, αὐτὸν ἔδει τὴν ἡμίσειαν ἀποδοῦναι τῆς φερνῆς. ὁ γὰρ πατὴρ συνέθετο μὲν ἑκατέρᾳ τῶν θυγατέρων πεντήκοντα τάλαντα δώσειν, τούτων δὲ τὸ μὲν ἥμισυ παραχρῆμα τοῖς ἀνδράσιν ἔδωκεν ἡ μήτηρ, τὸ δ᾽ ἥμισυ κατέλειπεν ἀποθνήσκουσα προσοφειλόμενον, ὅθεν ἔδει τὸν Σκιπίωνα διαλύειν τοῦτο τὸ χρέος ταῖς τοῦ πατρὸς ἀδελφαῖς. κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίων νόμους δέον ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἀποδοῦναι τὰ προσοφειλόμενα χρήματα τῆς φερνῆς ταῖς γυναιξί, προδοθέντων πρώτων τῶν ἐπίπλων εἰς δέκα μῆνας κατὰ τὸ παρ᾽ ἐκείνοις ἔθος, εὐθέως ὁ Σκιπίων συνέταξε τῷ τραπεζίτῃ τῶν εἴκοσι καὶ πέντε ταλάντων ἑκατέρᾳ ποιήσασθαι τὴν ἀνταπόδοσιν ἐν τοῖς δέκα μησί. τοῦ δὲ Τεβερίου καὶ τοῦ Νασικᾶ Σκιπίωνος, οὗτοι γὰρ ἦσαν ἄνδρες τῶν προειρημένων γυναικῶν, ἅμα τῷ διελθεῖν τοὺς δέκα μῆνας προσπορευομένων πρὸς τὸν τραπεζίτην καὶ πυνθανομένων, εἴ τι συνετέτακτο Σκιπίων αὐτῷ περὶ τῶν χρημάτων, κἀκείνου κελεύοντος αὐτοὺς κομίζεσθαι καὶ ποιοῦντος τὴν διαγραφὴν ἑκατέρῳ τῶν εἴκοσι καὶ πέντε ταλάντων, ἀγνοεῖν αὐτὸν ἔφασαν: δεῖν γὰρ αὑτοὺς οὐ πᾶν κατὰ τὸ παρόν, ἀλλὰ τὸ τρίτον μέρος κομίζεσθαι κατὰ τοὺς νόμους. τοῦ δὲ φάσκοντος οὕτως αὐτῷ συντεταχέναι τὸν Σκιπίωνα, διαπιστήσαντες προῆγον ἐπὶ τὸν νεανίσκον, διειληφότες ἐκεῖνον ἀγνοεῖν. καὶ τοῦτ᾽ ἔπασχον οὐκ ἀλόγως: οὐ γὰρ οἷον πεντήκοντα τάλαντα δοίη τις ἂν ἐν Ῥώμῃ πρὸ τριῶν ἐτῶν, ἀλλ᾽ οὐδὲ τάλαντον ἓν πρὸ τῆς τεταγμένης ἡμέρας: τοιαύτη τίς ἐστι καὶ τηλικαύτη παρὰ πάντας ἅμα μὲν ἀκρίβεια. περὶ τὸ διάφορον, ἅμα δὲ λυσιτέλεια περὶ τὸν χρόνον. οὐ μὴν ἀλλὰ προσπορευθέντων αὐτῶν καὶ πυνθανομένων πῶς τῷ τραπεζίτῃ συντέταχε, τοῦ δ᾽ εἰπόντος ἀποδοῦναι πᾶν τὸ χρῆμα ταῖς ἀδελφαῖς, ἀγνοεῖν αὐτὸν ἔφασαν, ἅμα τὸ κηδεμονικὸν ἐμφανίζοντες: ἐξεῖναι γὰρ αὐτὸν κατὰ τοὺς νόμους χρῆσθαι τοῖς διαφόροις ἱκανὸν ἔτι χρόνον. ὁ δὲ Σκιπίων ἔφησεν ἀγνοεῖν τούτων οὐδέν, ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς ἀλλοτρίους τὴν ἐκ τῶν νόμων ἀκρίβειαν τηρεῖν, τοῖς δὲ συγγενέσι καὶ φίλοις ἁπλῶς χρῆσθαι καὶ γενναίως κατὰ δύναμιν. διὸ παραλαμβάνειν αὐτοὺς ἐκέλευε πᾶν τὸ χρῆμα παρὰ τοῦ τραπεζίτου. οἱ δὲ περὶ τὸν Τεβέριον ταῦτ᾽ ἀκούσαντες ἐπανῆγον σιωπῶντες, καταπεπληγμένοι μὲν τὴν τοῦ Σκιπίωνος μεγαλοψυχίαν, κατεγνωκότες δὲ τῆς αὑτῶν μικρολογίας, καίπερ ὄντες οὐδενὸς δεύτεροι Ῥωμαίων. ("Poslije toga je /Scipion Emilijan op. S.M./ morao da kćerkama Scipiona Velikoga, sestrama /Kornelija Starija i Kornelija Mlađa op. S.M./ svoga oca po usvojenju, isplatiti polovinu miraza. Jer, otac im je obećao da će svakoj dati po 10 talenata i majka /Emilija Paula Treća op. S.M./ je polovinu isplatila njihovim muževima, a u isplati druge polovije spriječila ju je smrt, tako da je namirenje duga ostalo Scipionu /Emilijanu op. S.M./. Po rimskim zakonima, dio miraza koji se duguje mora se u roku od tri godine isplatiti ženama, sa time što se najprije, u skladu sa običajima, u roku od deset mjeseci predaju pokretnine. Scipion /Emilijan op. S.M./ je odmah naredio bankaru da ženama u roku od deset mjeseci isplati po 25 talenata. Kada je prošlo deset mjeseci, Tiberije /Stariji op. S.M./ i Nasika Scipion, muževi spomenutih žena, otišli su bankaru i upitali ga da li mu je Scipion /Emilijan op. S.M./ dao neka uputstva u vezi sa novcem. On ih je pozvao da prime novac i svakom od njih predao po 25 talenata. Međutim, oni su odgovorili da se prevario jer po zakonima sada treba da prime samo jednu trećinu, a ne čitavu sumu. Bankar je rekao da su to bila Scipionova /Emilijana op. S.M./ naređenja, a oni nisu povjerovali, nego su otišli mladiću uvjereni da je pogriješio. To je bilo sasvim prirodno. U Rimu ne samo da niko ne bi dao 50 talenata tri godine prije roka, nego ni talent dan prije određenog vremena, toliko su precizni kada se radi o novcu i kada treba da dobiju na vremenu za korištenje novca. Tiberije /Stariji op. S.M./ i Nasika su došli i pitali Scipiona šta je naredio bankaru, a kada je on odgovorio da je naredba bila da se sestrama isplati cijela suma, rekli su mu da griješi i prijateljski ga obavijestili da po zakonima ima pravo da još dugo obrće ovaj novac. Scipion /Emilijan op. S.M./ im je odgovorio da mu je sve to poznato, ali da poštovanje zakona zahtijeva samo od stranaca, dok sa rođacima i prijateljima postupa jednostavno i sa onoliko velikodušnosti koliko je moguće. Zato ih je zamolio da od bankara prime cijelu sumu. Čuvši to, Tiberije i Nasika čutke su otišli, zadivljeni

Scipionovom /Emilijana op. S.M./ velikodušnošću i postiđeni svojim sitničarenjem, iako nisu bili lošiji ni od koga u Rimu.”).

Polibije, XXXII, 1:ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἧκον παρ᾽ Ἀριαράθου πρέσβεις στέφανόν τε κομίζοντες ἀπὸ μυρίων χρυσῶν καὶ διασαφοῦντες τὴν τοῦ βασιλέως προαίρεσιν, ἣν ἔχει πρὸς τὰ Ῥωμαίων πράγματα, *** καὶ τούτων μάρτυρας ἐπήγοντο τοὺς περὶ τὸν Τεβέριον. ὧν ἀνθομολογησαμένων ἡ σύγκλητος τόν τε στέφανον ἀπεδέξατο μετὰ μεγάλης χάριτος καὶ τὰ μέγιστα τῶν παρ᾽ αὐτῇ νομιζομένων δώρων ἀνταπέστειλε, τόν τε σκίπωνα καὶ τὸν ἐλεφάντινον δίφρον. τούτους μὲν οὖν ἐξ αὐτῆς ἔτι πρὸ τοῦ χειμῶνος ἀπέλυσεν ἡ σύγκλητος. („U ovo vrijeme su stigli Arijaratovi[47] poslanici sa vijencem od 10 000 zlatnika i uvjeravanjima o kraljevom prijateljskom stavu prema rimskoj državi… Kao svjedoke su navodili Tiberija i ostale poslanike. Senat je potvrdio njihove izjave, sa velikom zahvalnošću prihvatio vijenac i zauzvrat kralju poslao darove koji u Rimu važe za najveće – skiptar i stolicu od slonovače. Spomenute poslanike su odmah poslali kući, još prije zime.”)

Polibije, XXXII, 2:ὅτι ἧκον καὶ παρὰ τοῦ Δημητρίου τοῦ βασιλέως πρέσβεις οἱ περὶ τὸν Μηνοχάρην, στέφανον ἀπὸ μυρίων χρυσῶν τῇ Ῥώμῃ κομίζοντες, ἅμα δὲ καὶ τὸν προσενέγκαντα τῷ Γναΐῳ τὰς χεῖρας ἄγοντες.ἡ δὲ σύγκλητος ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον διηπόρησε περὶ τούτων πῶς δεῖ χρήσασθαι τοῖς πράγμασιν, ὅμως δὲ προσεδέξατο καὶ τοὺς πρεσβευτὰς καὶ τὸν στέφανον: τούς γε μὴν ἀγομένους ἀνθρώπους οὐ προσεδέξατο. καίτοι γε Δημήτριος οὐ μόνον τὸν Λεπτίνην ἀπέστειλε τὸν αὐτόχειρα τοῦ Γναΐου γενόμενον, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰσοκράτην. („Stigli su i poslanici od kralja Demetrija[48] predvođeni Menoharom. Nosili su vijenac od 10 000 zlatnika i vodili Gnejevog ubicu. Senat je dugo bio u nedoumici kako da postupi sa njim. Na kraju je primio poslanike i vijenac, ali ne i ljude koje su sobom doveli, iako Demetrije nije poslao samo Gnejevog ubicu Leptina, nego i Isokrata.”)

Polibije, XXXIII, 11:ὅτι κατὰ τοὺς καιρούς, καθ᾽ οὓς ἐξέπεμψεν ἡ σύγκλητος τὸν Ὀπίμιον ἐπὶ τὸν τῶν Ὀξυβίων πόλεμον, ἧκε Πτολεμαῖος ὁ νεώτερος εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ παρελθὼν εἰς τὴν σύγκλητον ἐποιεῖτο κατηγορίαν τἀδελφοῦ, φέρων τὴν αἰτίαν τῆς ἐπιβουλῆς ἐπ᾽ ἐκεῖνον. ἅμα δὲ τὰς ἐκ τῶν τραυμάτων οὐλὰς ὑπὸ τὴν ὄψιν δεικνὺς καὶ τὴν λοιπὴν δεινολογίαν ἀκόλουθον τούτοις διατιθέμενος ἐξεκαλεῖτο τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἔλεον. ἧκον δὲ καὶ παρὰ τοῦ πρεσβυτέρου πρέσβεις οἱ περὶ τὸν Νεολαΐδαν καὶ Ἀνδρόμαχον, ἀπολογούμενοι πρὸς τὰς ὑπὸ τἀδελφοῦ γενομένας κατηγορίας. ὧν ἡ σύγκλητος οὐδ᾽ ἀνέχεσθαι δικαιολογουμένων ἠβουλήθη, προκατειλημμένη ταῖς ὑπὸ τοῦ νεωτέρου διαβολαῖς: ἀλλὰ τούτοις μὲν ἐπανάγειν ἐκ τῆς Ῥώμης προσέταξεν ἐξ αὐτῆς, τῷ δὲ νεωτέρῳ πέντε πρεσβευτὰς καταστήσασα τοὺς περὶ Γνάιον Μερόλαν καὶ Λεύκιον Θέρμον καὶ πεντήρη δοῦσα τῶν πρεσβευτῶν ἑκάστῳ, τούτοις μὲν παρήγγειλε κατάγειν Πτολεμαῖον εἰς Κύπρον, τοῖς δὲ κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀσίαν συμμάχοις ἔγραψαν ἐξεῖναι συμπράττειν τῷ Πτολεμαίῳ τὰ κατὰ τὴν κάθοδον. (“U isto vrijeme kada je Senat poslao Opimija[49] u rat protiv Oksibija[50], u Rim je stigao Ptolemej /VIII op. S.M./ Mlađi. Pojavivši se pred Senatom, optužio je brata za pripremanje atentata na njega. Pokazao je ožiljke od rana, najadikovao se koliko god je mogao i izazvao sažaljenje prisutnih. Stigli su i poslanici od Ptolemeja /VI op. S.M./ Starijeg, Neolaida i Andromah da se opravdaju od iznetih optužbi. Međutim, Senat nije želio ni da sasluša njihova opravdanja, toliko su ga ubijedile optužbe mlađega brata, nego im je naredio da odmah napuste Rim. Ptolemeju Mlađem je dodijelio petoricu poslanika na čelu sa Gnejom Merulom i Lucijem Termom[51], i svakom od njih dao po penteru i naredio im da kralja vrate na Kipar. Također, saveznicima u Heladi i Aziji javljeno je da Ptolemeju pomognu u povratku.”)

---

[47] Arijarat V. (Ἀριαράθης Εὐσεβής Φιλοπάτωρ), kralj Kapadokije, vl. 163–130/126. god. pr. n. e.

[48] Demetrije I. Soter (Δημήτριος Α` Σωτήρ), seleukidski kralj, vl. 161–150. god. pr. n. e. Sljedeći seleukidski kralj sa ovim imenom je bio Demetrije II Nikator (Δημήτριος Β`, Νικάτωρ) koji je seleukidskim kraljevstvom vladao u dva navrata : 146. – 139. god. p. n. e. i 129 – 126. god. p. n. e.

[49]*Quintus Opimius*, konzul za 154. god. p. n. e.

[50]Ligurski narod.

[51]Možda *Lucius Minucius Thermus*

Polibije, XXXV, 4:ὅσῳ δὲ φιλοτιμότερον ἡ σύγκλητος διέκειτο πρὸς τὸν πόλεμον, τοσούτῳ σφίσι τὰ πράγματ᾽ ἀπέβαινε παραδοξότερα. τοῦ μὲν γὰρ Κοΐντου τοῦ τὸν πρότερον ἐνιαυτὸν στρατηγήσαντος ἐν Ἰβηρίᾳ καὶ τῶν μετ᾽ αὐτοῦ στρατευσαμένων ἠγγελκότων εἰς τὴν Ῥώμην τήν τε συνέχειαν τῶν ἐκ παρατάξεως κινδύνων καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀπολωλότων καὶ τὴν ἀνδρείαν τῶν Κελτιβήρων, τοῦ δὲ Μαρκέλλου προφανῶς ἀποδειλιῶντος τὸν πόλεμον, ἐνέπεσέ τις πτοία τοῖς νέοις παράλογος, οἵαν οὐκ ἔφασαν οἱ πρεσβῦται γεγενημένην πρότερον. εἰς γὰρ τοῦτο προύβη τὰ τῆς ἀποδειλιάσεως ὥστε μήτε χιλιάρχους προπορεύεσθαι πρὸς τὴν ἀρχὴν τοὺς ἱκανούς, ἀλλ᾽ ἐλλείπειν τὰς χώρας, τὸ πρότερον εἰθισμένων πολλαπλασιόνων προπορεύεσθαι τῶν καθηκόντων, μήτε τοὺς εἰσφερομένους ὑπὸ τῶν ὑπάτων πρεσβευτὰς ὑπακούειν, οὓς ἔδει πορεύεσθαι μετὰ τοῦ στρατηγοῦ, τὸ δὲ μέγιστον, τοὺς νέους διακλίνειν τὰς καταγραφὰς καὶ τοιαύτας πορίζεσθαι προφάσεις ἃς λέγειν μὲν αἰσχρὸν ἦν, ἐξετάζειν δ᾽ ἀπρεπές, ἐπιτέμνειν δ᾽ ἀδύνατον. τέλος δὲ καὶ τῆς συγκλήτου καὶ τῶν ἀρχόντων ἐν ἀμηχανίαις ὄντων τί τὸ πέρας ἔσται τῆς τῶν νέων ἀναισχυντίας — τούτῳ γὰρ ἠναγκάζοντο χρῆσθαι τῷ ῥήματι διὰ τὰ συμβαίνοντα — Πόπλιος Κορνήλιος [Ἀφρικανός], νέος μὲν ὤν, δοκῶν δὲ σύμβουλος γεγονέναι τοῦ πολέμου, τὴν ἐπὶ καλοκἀγαθίᾳ καὶ σωφροσύνῃ δόξαν ὁμολογουμένην πεποιημένος, τῆς δ᾽ ἐπ᾽ ἀνδρείᾳ φήμης προσδεόμενος, θεωρῶν τὴν σύγκλητον ἀπορουμένην, ἀναστὰς εἶπεν εἴτε χιλίαρχον εἴτε πρεσβευτὴν πέμπειν αὐτὸν εἰς τὴν Ἰβηρίαν μετὰ τῶν ὑπάτων ἐξεῖναι: πρὸς ἀμφότερα γὰρ ἑτοίμως ἔχειν. καίτοι γ᾽ ἔφη κατ᾽ ἰδίαν μὲν αὐτῷ τὴν εἰς Μακεδονίαν ἔξοδον ἅμα μὲν ἀσφαλεστέραν ἅμα δ᾽ οἰκειοτέραν εἶναι: συνέβαινε γὰρ τότε τοὺς Μακεδόνας ἐπ᾽ ὀνόματος καλεῖν τὸν Σκιπίωνα διαλύσοντα τὰς ἐν αὐτοῖς στάσεις: ἀλλὰ τοὺς τῆς πατρίδος καιροὺς ἔφη κατεπείγειν μᾶλλον καὶ καλεῖν εἰς τὴν Ἰβηρίαν τοὺς ἀληθινῶς φιλοδοξοῦντας. πᾶσιν δὲ παραδόξου φανείσης τῆς ἐπαγγελίας καὶ διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ διὰ τὴν ἄλλην εὐλάβειαν, παραυτίκα μὲν εὐθέως συνέβη μεγάλην ἀποδοχὴν γενέσθαι τοῦ Σκιπίωνος, ἔτι δὲ μᾶλλον ταῖς ἑξῆς ἡμέραις: οἱ γὰρ πρότερον ἀποδειλιῶντες, ἐκτρεπόμενοι τὸν ἐκ παραθέσεως ἔλεγχον, οἱ μὲν πρεσβεύσειν ἐθελοντὴν ἐπηγγέλλοντο τοῖς στρατηγοῖς, οἱ δὲ πρὸς τὰς στρατιωτικὰς καταγραφὰς προσεπορεύοντο κατὰ συστρέμματα καὶ συνηθείας. („Koliko je Senat više naginjao ratu, toliko su se događaji sve više odvijali suprotno njegovim očekivanjima. Naime, pošto su Kvint / Fulvije Nobilior- *Q. Fulvius Nobilior* op. S. M./, prošlogodišnji komandant u Iberiji, i ostali učesnici pohoda javili u Rim da se regularne bitke stalno nastavljaju, da su rimski gubici veliki, Keltiberi izuzetno hrabri, a Marcel se očigledno uplašio rata, mladiće je obuzeo izuzetan strah, kakav, sudeći po riječima starijih ljudi, nikada nije viđen u rimu. Kukavičluk je uzeo tolikoga maha da se nije javilo dovoljno kandidata za službu vojnih tribuna, nego su neka mjesta ostala nepopunjena, iako se ranije obično javljao višestruko veći broj nego što je trebalo. Ni legati koje su određivali konzuli i koji su imali dužnost da prate komandanta nisu ispunjavali naredbe, a, što je najgore, mladići su izbjegavali regrutaciju i izmišljali takve izgovore o kojima je sramno govoriti, nepristojno ispitivati ih, a nemoguće zanemariti ih. Na kraju, kada ni Senat ni magistrati više nisu znali gdje je kraj ovome besramnom ponašanju mladih – ono što se dešavalo natjeralo ih je da ga tako okvalificiraju – Publije Kornelije /Scipion Emilijan op. S. M./, koji je tada još bio mlad i važio za pristalicu daljega ratovanja, a dotle je stekao priznatu slavu kao plemenit čovjek, vidio je da se Senat nalazi u nevolji, pa je ustao i zatražio da ga pošalju u Iberiju sa konzulima kao tribuna ili legata jer je spreman i za jedno i za drugo. Iako mu je, što se njega osobno tiče, sigurnije i prikladnije da ode u Makedoniju. Tada su Makedonci izričito pozivali Scipiona /Emilijana op. S. M./ da razriješi njihove unutarnje sukobe. Nevolje koje muče domovinu sada su važnije i zovu u Iberiju sve koji zaista teže slavi. Ova ponuda je izazvala prilično iznenađenje, kako zbog Scipionove /Emilijanove op. S. M./ mladosti, tako i zbog njegove ranije uzdržanosti, ali je odmah naišla i na veliko odobravanje koje se sljedećih dana samo povećalo. Svi koji su se ranije plašili sada su se stidjeli poruge koja bi ih snašla kada bi se njihov postupak uporedio sa Scipionovim /Emilijanovim op. S. M./, pa su se jedni dobrovoljno javljali za legate komandantima, a drugi u gomilama i po udruženjima odlazili na regrutaciju.”)

Polibije, XXXVI, 9: O promjeni shvatanja u vođenju vanjske politike Republike sa vizije Scipiona Afrikanca Starijeg na *Nova sapientia*: ὅτι περὶ Καρχηδονίων, ὅτε κατεπολέμησαν αὐτοὺς οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν Ψευδοφίλιππον κατὰ τὴν Ἑλλάδα πολλοὶ καὶ παντοῖοι διεφέροντο λόγοι, τὰς μὲν ἀρχὰς ὑπὲρ τῶν κατὰ Καρχηδονίους, μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν ὑπὲρ τῶν κατὰ τὸν Ψευδοφίλιππον. τὰ μὲν οὖν περὶ Καρχηδονίους ἀμφιδοξουμένας εἶχε τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς διαλήψεις: ἔνιοι μὲν γὰρ συγκατῄνουν τοῖς Ῥωμαίοις, φάσκοντες αὐτοὺς φρονίμως καὶ πραγματικῶς βουλεύσασθαι περὶ τῆς δυναστείας: τὸ γὰρ τὸν ἐπικρεμάμενον φόβον καὶ τὴν πολλάκις μὲν

ἠμφισβητηκυῖαν πρὸς αὐτοὺς πόλιν ὑπὲρ τῆς ἡγεμονίας, ἔτι δὲ καὶ νῦν δυναμένην ἀμφισβητῆσαι σὺν καιρῷ, ταύτην ἐπανελομένους βεβαιῶσαι τῇ σφετέρᾳ πατρίδι τὴν ἀρχὴν νοῦν ἐχόντων εἶναι καὶ μακρὰν βλεπόντων ἀνθρώπων.ἔνιοι δὲ τούτοις ἀντέλεγον, φάσκοντες οὐ ταύτην ἔχοντας αὐτοὺς τὴν προαίρεσιν κατεκτῆσθαι τὴν ἡγεμονίαν καὶ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων ἐκτρέπεσθαι φιλαρχίαν καὶ βραδύτερον μὲν ἐκείνων ὁρμᾶν, ἥξειν δ᾽ ἐπὶ ταὐτὸ τέλος ἐκ τῶν προφαινομένων. πρότερον μὲν γὰρ πᾶσι πεπολεμηκέναι μέχρι τοῦ κρατῆσαι καὶ συγχωρῆσαι τοὺς ἀντιταξαμένους ὅτι δεῖ πείθεσθαι σφίσι καὶ ποιεῖν τὸ παραγγελλόμενον: νῦν δὲ προοίμιον μὲν ἐκτεθεῖσθαι τῆς ἰδίας προαιρέσεως τὰ κατὰ Περσέα, βαστάσαντας ἐκ ῥιζῶν τὴν Μακεδόνων βασιλείαν, τετελειωκέναι δὲ κατὰ τὸ παρὸν διὰ τῆς περὶ Καρχηδονίων διαλήψεως: μηδενὸς γὰρ ἀνηκέστου γεγονότος ἐξ ἐκείνων, ἀνηκέστως καὶ βαρέως βεβουλεῦσθαι περὶ αὐτῶν, πᾶν ἀναδεχομένων καὶ πᾶν ὑπομενόντων ποιήσειν τὸ προσταττόμενον.ἕτεροι δὲ καθόλου μὲν πολιτικὸν εἶναι τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος ἔφασαν καὶ τοῦτ᾽ ἴδιον εἶναι καὶ ἐπὶ τούτῳ σεμνύνεσθαι τοὺς Ῥωμαίους, ἐπὶ τῷ καὶ τοὺς πολέμους ἁπλῶς καὶ γενναίως πολεμεῖν, μὴ νυκτεριναῖς ἐπιθέσεσι χρωμένους μηδ᾽ ἐνέδραις, πᾶν δὲ τὸ δι᾽ ἀπάτης καὶ δόλου γινόμενον ἀποδοκιμάζοντας, μόνους δὲ τοὺς ἐκ προδήλου καὶ κατὰ πρόσωπον κινδύνους ὑπολαμβάνοντας αὑτοῖς καθήκειν.νῦν δὲ πάντα περὶ τοὺς Καρχηδονίους δι᾽ ἀπάτης καὶ δόλου κεχειρικέναι, κατὰ βραχὺ τὸ μὲν προτείνοντας, τὸ δ᾽ ἐπικρυπτομένους, ἕως οὗ παρείλαντο πάσας τὰς ἐλπίδας τοῦ βοηθεῖν αὐτοῖς τοὺς συμμάχους.τοῦτο δὲ μοναρχικῆς πραγματοποιίας οἰκεῖον εἶναι μᾶλλον ἢ πολιτικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς αἱρέσεως καὶ προσεοικὸς ἀσεβήματι καὶ παρασπονδήματι κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. ἦσαν δέ τινες οἱ καὶ τούτοις ἀντιλέγοντες.εἰ μὲν γὰρ πρὶν ἢ δοῦναι τοὺς Καρχηδονίους τὴν ἐπιτροπὴν αὑτῶν οὕτως ἐχείριζον τὰ πράγματα, κατὰ βραχὺ τὰ μὲν προτείνοντες, τὰ δὲ παραγυμνοῦντες, εἰκότως ἂν αὐτοὺς ἐνόχους φαίνεσθαι τοῖς ἐγκαλουμένοις εἰ δὲ δόντων αὐτῶν τῶν Καρχηδονίων τὴν ἐπιτροπὴν ὥστε βουλεύεσθαι Ῥωμαίους ὅ, τι ποτὲ φαίνοιτο περὶ αὐτῶν, οὕτω κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ὥς ποτε δοκοῖ σφίσι, τὸ κριθὲν ἐπέταττον καὶ παρήγγελλον, οὐκέτι τὸ γινόμενον ἀσεβήματι παραπλήσιον εἶναι καὶ μὴν οὐδὲ παρασπονδήματι μικροῦ δεῖν: ἔνιοι δ᾽ ἔφασαν οὐκ ἀδικήματι τὸ παράπαν: τριῶν γὰρ οὐσῶν διαφορῶν, εἰς ἃς τὸ πᾶν ἔγκλημα φύσει καταντᾶν, εἰς οὐδεμίαν ἐμπίπτειν τούτων τὸ γινόμενον ὑπὸ Ῥωμαίων: ἀσέβημα μὲν γὰρ εἶναι τὸ περὶ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς τεθνεῶτας ἁμαρτάνειν, παρασπόνδημα δὲ τὸ παρὰ τὰς ἐνόρκους καὶ τὰς ἐγγράπτους ὁμολογίας πραττόμενον, ἀδίκημα δὲ τὸ παρὰ τοὺς νόμους καὶ τοὺς ἐθισμοὺς ἐπιτελούμενον:ὧν οὐδὲν κατὰ τὸ παρὸν ἐνόχους εἶναι Ῥωμαίους: οὐ γὰρ εἰς τοὺς θεοὺς οὐδ᾽ εἰς τοὺς γονεῖς οὐδ᾽ εἰς τοὺς τεθνεῶτας ἐξαμαρτάνειν, οὐδὲ μὴν ὅρκους οὐδὲ συνθήκας παραβαίνειν, τὸ δ᾽ ἐναντίον αὐτοὺς ἐγκαλεῖν τοῖς Καρχηδονίοις ὅτι παραβεβήκασι. καὶ μὴν οὐδὲ νόμους οὐδ᾽ ἐθισμοὺς οὐδὲ τὴν κατ᾽ ἰδίαν πίστιν ἀθετεῖν: λαβόντας γὰρ τὴν ἐπιτροπὴν παρ᾽ ἑκόντων ὃ βούλοιντο πράττειν, οὐ πειθαρχούντων τοῖς παραγγελλομένοις, οὕτως αὐτοῖς προσάγειν τὴν ἀνάγκην. („U Heladi su se pojavila mnoga različita mišljenja o Kartaginjanima u vrijeme njihovog poraza i o ratu protiv lažnog Filipa, najprije o Kartaginjanima, a onda i o lažnom Filipu. Gledišta i mišljenja o Kartaginjanima nisu bila jednodušna. Jedni su hvalili Rimljane i govorili da su donijeli mudru i razboritu odluku da zaštite svoju vlast. Uklonili su opasnost koja im je stalno prijetila i grad koji se više puta sa njima sporio oko svjetske vlasti i koji bi to i tada bio u stanju da čini da mu se pružila prilika. Na taj način su svom gradu osigurali vlast i pokazali mudrost i dalekovidnost. Drugi su zastupali suprotno mišljenje. Govorili su da Rimljani više ne vode onu politiku kojom su stekli prevlast i da ih polako obuzima atensko i lakedemonsko vlastoljublje, da, doduše napreduju sporije od njih, ali da će, po svemu sudeći, stići do istoga cilja. Naime, ranije su ratovali samo dok ne bi postigli pobjedu i dok njihovi protivnici ne bi priznali da im se treba pokoravati i ispunjavati njihova naređenja, a sada su postupkom prema Perseju i potpunim uništenjem makedonske kraljevine započeli novu politiku, koju su doveli do potpunog ostvarenja odlukom o Kartaginjanima, iako im ovi nisu učinili ništa nepopravljivo, donijeli su neumoljivu odluku o ljudima koji sve prihvataju i pristaju da ispune svaku naredbu. Treći su govorili da su Rimljani u cjelini civilizirani, i da je ono što im je svojstveno i čime se ponose jednostavno i pošteno vođenje ratova u kome ne preduzimaju noćne napade i zasjede, odbacuju sve što se zasniva na prevari i lukavstvu i smatraju da im dolikuju samo otvorene borbe licem u lice. Međutim, u cijelom sadašnjem ratu sa Kartaginjanima stalno su se služili prevarama i lažima. Čas su im nešto nudili, čas prikrivali svoje prave namjere, sve dok neprijatelje nisu lišili svih nada u savezničku pomoć. To su postupci karakteristični za intrige jednoga samodršca, ne za principe civiliziranog grada kao što je Rim, i otvoreno rečeno, najbliži su bezbožništvu i izdaji. Bilo je ljudi koji se ni s ovim gledištem nisu slagali. Po njima, da su Rimljani prije bezuvjetne predaje Kartaginjanima pribjegli ovakvim sredstvima, nuđenju lažnih nada i naknadnom objavljivanju svojih pravih namjera, s

pravom bi izgledali krivi za ono što ih optužuju. No, ako su im Kartaginjani dali vlast da sa njima postupaju onako kako sami odluče, pa su onda, na osnovu te vlasti, oni u skladu sa svojim odlukama, izdavali naređenja i naredbe, u tom slučaju ono što se dogodilo više ne liči na bezbožništvo, još manje na vjerolomstvo, a neki su smatrali da nije ni nepravedno. Naime, postoje tri kategorije u koje mora spadati svaki zločin, a ono što su Rimljani činili ne spade ni u jednu. Bezbožništvo je grijeh prema bogovima, roditeljima i umrlima, vjerolomstvo je postupak suprotan zakletim i pisanim ugovorima, [a nepravda povreda zakona i običaja]. Rimljani trenutno nisu krivi ni za jedan od ova tri prijestupa: nisu zgriješili ni protiv bogova, ni protiv roditelja, ni protiv umrlih, i nisu prekršili zakletve i ugovore, nego same Kartaginjane optužuju za takav prekršaj. Također, nisu prekršili ni zakone, ni običaje, ni svoju zadatu riječ. Kartaginjani su im sami dopustili da sa njima postupaju kako žele, a kada nisu pristali da ispune njihove naredbe, Rimljani su pribjegli sili.")

Kasije Hemina

Lucije Kasije Hemina[52] (*Lucius Cassius Hemina*) bio je rimski analista koji je živio sredinom II st. pr. n. e. Od njegovog djela dostupni su samo fragmenti.

Kasije Hemina, fragment kod Nona Marcela, *s.v. plebitatem*:*Hemina in Annalibus: quicumque propter plebitatem agro publico eiecti sunt.* („Hemina u Analima: Oni koji su bili otjerani sa javnog zemljišta zbog svoga plebejstva.“)

Epigrafski spomenik *OGIS* 338 = *IGR* 4.289 = IvP I 249, Pergam, Mala Azija : ἐπὶ ἱερέως Μενεστρά[του] ̣τοῦ Ἀπολλοδώρου, / μηνὸς Εὐμενείου ἐννε[ακαιδε]κάτηι· ἔδοξεν τῶ[ι] / δήμωι, γνώμη στρατηγῶ[ν· ἐπε]ὶ βασιλεὺς Ἄτταλος / φιλομήτωρ καὶ εὐεργέτη[ς μεθισ]τάμενος ἐξ ἀν- / θρώπων ἀπολέλοιπεν τὴμ [πατρ]ίδα ἡμῶν ἐλευθέραμ, / προσορίσας αὐτῆι καὶ πολεμ[ία]̣γ χώραν, ἣν ἔκριν[εν <δεῖν ἰσονομεῖσθαι(?)>], / δεῖ δὲ ἐπικυρωθῆναι τὴν διαθήκ[η]̣ν ὑπὸ Ῥωμαίων, [ἐπιτήδει]- / όν τέ ἐστιν ἕνεκα τῆς κοινῆς ἀσ[φ]αλείας καὶ τὰ [ὑποτετα]- /γμένα γένη μετέχειν τῆς πολιτεί[α]ς διὰ τὸ ἅπα[σαν εὔ]- / νοιαμ προσενηνέχθαι πρὸς τὸν δῆμ[ο]ν· ἀγαθῆ[ι τύχηι δεδό]- / χθαι τῶι δήμωι δεδόσθαι πολιτείαν [τ]οῖς ὑπογ[εγραμμέ]-/ νοις· τοῖς ἀναφερομένοις ἐν ταῖς τῶ[ν] παροί[κων ἀπο]- / γραφαῖς καὶ τῶν στρατιωτῶν τοῖς κα̣τ̣οικοῦσ̣ιν [τὴμ πό]-/ λιγ καὶ τὴγ χώραν, ὁμοίως δὲ καὶ Μακεδόσ̣ιν καὶ Μυσ̣[οῖς] / καὶ τοῖς ἀναφερομένοις ἐν τῶι φρουρίωι καὶ [τῆι πόλει τῆι] / ἀρχαίαι κατοίκοις καὶ Μασδυηνοῖς κα̣[ὶ — — —] / καὶ παραφυλακίταις καὶ τοῖς ἄλλοις ἐ[μφρού]- / ροις τοῖς κατοικοῦσιν ἢ ἐνεκτημένοις ἐν τῆ[ι πόλει] / ἢ τῆι χώραι, ὁμοίως δὲ καὶ γυναιξὶγ καὶ παισ[ίν]. / εἰς δὲ τοὺς παροίκους μετατεθῆναι τοὺς ἐκ ̣τ[ῶν] / ἐξελευθέρων καὶ βασιλικοὺς τούς τε ἐν ἡλικ<ί>α[ι] / καὶ τοὺς νεωτέρους, κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τὰς γυνα[ῖ]- / κας πλὴν τῶν ἠγορασμένων ἐπὶ τοῦ φιλαδέλφου / καὶ φιλομήτορος βασιλέων καὶ τῶν ἀνειλημμένω[ν] / ἐκ τῶν οὐσιῶν τῶγ γεγενημένωμ βασιλικῶν, κατὰ τα[ὐ]- / τὰ δὲ καὶ τοὺς δημοσίους. ὅσοι δ̣ὲ τῶν κατοικούν- / των ἢ ὅσαι ἐγλελοίπασιν ὑπὸ τὸν καιρὸν τῆς <τελευτῆς> τοῦ βασιλέω̣ς / ἢ ἐγλίπωσιν τὴμ πόλιν ἢ τὴγ χώραν, εἶναι αὐτοὺς κα[ὶ] / αὐτὰς ἀτίμους τε καὶ τὰ ἑκατέρων ὑπάρχοντα τῆς / πόλεως. / τετράδι ἀπιόντος· / [ἔδ]οξεν τῶι δήμωι, γνώμη στρατηγῶν· ἐπεὶ ̣ἐν [τῶι γε]- / [νομέν]ῳι ψηφίσματι περ[ὶ] τοῦ δοθῆναι πολιτεία̣ν ̣τ[οῖς]/ [ἀναφερομένοις] ̣ἐν ταῖς τῶμ παρ̣οίκων ἀπογραφαῖς [καὶ]/ [τοῖς λοιποῖς γένεσιν] ̣τοῖς δηλουμένοις ἐν τῶι ψηφ̣ίσ[μα]- / [τι καὶ περὶ τοῦ μετατεθῆναι εἰς τοὺ]ς παροίκους τοὺς [ἐκ] / [τῶν ἐξελευθέρων καὶ βασιλικοὺς κ]αὶ ̣δημοσίους [—] / αβγ / („Za vrijeme svećenstva Menestrata, sina Apolodora, 19tog mjeseca Eumeneja, odlučeno od naroda, izvedeno od dužnosnika [otkako] kralj Atal (III) Filometor i Euerget, napustivši ljude, / ostavio naš [rođeni polis] slobodnim, prirodavši mu također zemlju koju je od odredio, i (jer) je neophodno za oporuku da bude ratificirana od Rimljana, i to je [osnovno] za sigurnost svih tih [dole spomenutih] klasa (ljudi) koji bi trebali dijeliti građanska prava zbog [kompletne] dobre volje / koju su oni pokazali prema narodu sa dobrom [srećom, da bi bili riješeni] od naroda, da dodijele građanstvo [dole spomenutim

[52] O njemu v. PWRE, 1899, III, 2, *col*. 1723–1725.

klasama]; onima koji su registrirani na listama stanovnika [stranaca], vojnicima koji su se naselili u [grad] i okolicu i slično Makedoncima i [Mizijcima] / i naseljenicima koji su registrirani u citadeli i u starom [gradu], i Masdienima i….i policajcima i drugim plaćenicima – vojnicima koji su se naselili ili posjedovali imovinu u [gradu] ili okolici i slično njihovim suprugama i djeci. / Potomci oslobođenika bi se prebacili u klasu stanovnika stranaca, i tako također kraljevski robovi, i odrasli i mladići, i slično žene, izuzev onih koji su bili kupljeni za vladavina kralja Filadelfa (Atal II.) i kralja Filometora (Atal III.) i onih koji su bili uzeti sa / imovine koja je postala kraljevska, i slično kraljevski robovi. Svim naseljenicima, i muškarci i žene, koji su otišli u vrijeme smrti kralja ili napustili grad ili okolicu će im biti oduzeta njihova prava i njihova imovina je konfiscirana od / polisa. Na četvrti dan od kraja mjeseca, odlučeno je od naroda, izvedeno od dužnosnika : jer u dekretu [koji je bio prošao] koji se tiče davanja prava građanstva [registriranim] u listama stalnih stanovnika stranaca [i / drugim klasama] spomenutim u [dekretu i koji se tiče prijenosa (kategoriji od)] stalno naseljenih stranaca [potomaka oslobođenika i kraljevskih robova i] javnih robova …. (ostatak natpisa je izgubljen).“)[53]

Epigrafski spomenik *Syll.* 694, Elea ili Pergam, Mala Azija : („[... odlučeno od vijeća] i [naroda /...] sin Nikanora...sin Dionisija....sin [Arhije...] sin od Menandra, Polistrar sin Menona, / od dužnosnika provedeno: [od] našega naroda, [sačuvavši] od početka svoju [dobru volju] i prijateljstvo prema Rimljanima, [je] pružio [mnoge velike dokaze] svoje politike u naj[kritičnijim situacijama], / i slično u [ratu protiv] Aristonika primijenili [svu] revnost i [suočili] velike [opasnosti] i na zemlji i [na] moru, [zbog čega] narod Rima, opaživši [politiku] / našega [naroda] i [pozdravljajući] njegovu dobru volju, [priznao] je našem narodu [prijateljstvo] i savez, i (tada) brončana tablica je bila posvećena u Rimu, hramu Jupitera Kapitolinskog / na kojoj je bio zabilježen dekret [Senata] u pogledu saveza i također [ugovora], i to dolikuje da bi [oni] također bili zapisani [među] nas na dvije brončane tablice, i da bi bili [smješteni] u svetilištu / Demetre i [u] prostoriji vijeća [do] statue [Demokratije] : odlučeno je od vijeća preko odgovarajućih dužnosnika za izradu tablica i njihovo / [urezivanje i] slično za dvije mramorne stele u koje tablice će biti smještene kada budu završene. Kopija [ovoga] dekreta će biti ispisana [doslovno na] steli, i [kada] posveta / [na steli] bude završena, nositelj krune, svećenici i [svećenice] i dužnosnici će [otvoriti] hramove [bogova] i učiniti zavjetovanje tamjanom sa (sljedećom) [molitvom u korist] građana : Za dobru sreću [i sigurnost] / našega naroda [i] Rimljana i [udruga zanatlija] Dionisija [Kartegemona], može prijateljstvo i [savez] sa Rimljanima ostati za nas [svo] vrijeme. Žrtovanje [veličanstveno] koliko je moguće trebalo bi biti zavjetovano Demetri i Kori, boginjama patronima [našega] polisa i [slično] Rimu, i svim ostalim [bogovima] i boginjama. Dan [žrtvovanja] će biti [sveti dan] i djeca će biti oslobođena od svojih [lekcija] i robovi / od svoga posla. Nakon žrtvovanja će biti održana parada djece i mladića, nadzirana od paidonomosa i gimnazijarha. Nastali troškovi za izradu tablica i za sve ostalo / trebali bi biti osigurani iz riznice Eukla i [Dionisija od] prihoda upravljanja.”)[54]

---

[53] BHS prijevod na osnovi engleskog prijevoda Austin, 2006:430 -431. Po tekstu natpisa, Atal III. je oporukom Pergam proglasio slobodnim i još mu pridodao određeno zemljište. Bilo je neophodno da Rimljani ratificiraju takvu volju Atala III. Narod pergamskog polisa je donio odluku, koju su proveli lokalni dužnosnici o reguliranju statusnih i građanskih prava niza klasa. Pergamsko puno građanstvo i prava koja iz njega proizlaze su tako dobili oni stranci koji imaju registrirano prebivalište na pergamskom području, vojnici koji su se naselili u gradu i pergamskom okolnom području (*chora*), Makedonci i Misijci, naseljenici koji su registrirani u utvrdi i starom dijelu grada, Masdijejci, parafilakti (neka vrste „policije“) i drugi plaćenici – vojnici koji su se naselili ili posjedovali imovinu u gradu ili u okolici pergamskog područja. Ova odluka se odnosila i na supruge i djecu navedenih kategorija. Nadalje se predviđalo da se oslobođenici unaprijede u status rezidentnih stranaca, kao također i kraljevski robovi, i odrasli i mladi i žene. Izuzetak u unapređenju statusa kraljevskih robova u rezidentne strance predstavljaju oni koji su bili kupljeni za vrijeme kraljeva Atala II. i Atala III., oni koji su bili preuzeti sa imovine koja je postala kraljevska i oni koji su bili javni robovi. Nasuprot ovom unapređenju statusa niza društvenih slojeva, onim naseljenicima (i muškarcima i ženama) koji su u vrijeme smrti Atala III. napustili grad i njegovu okolicu će biti oduzeta njihova prava, a imovina će biti konfiscirana od strane Pergama.

[54] BHS prijevod na osnovi engleskog prijevoda Austin, 2006:433 -434. Tekst epigrafskog spomenika govori o tome kako je polis, koji izdaje navedeni tekst na epigrafskom spomeniku, bio vrlo aktivno na strani Rimljana u ratu protiv

Epigrafski spomenik *CIL* VI, 40942 = *CIL* VI, 31604 = *CIL* I, p 196 = InscrIt XIII – 3, 16 = AE 1891, 124 = EDCS – ID 1000055 = EDR 093237 iz Rima[55] :

Q CAEC[ ] / [ ] / [ ] //] / [ ] / [ ]STATE[ ] / [ ]NSOR L EQ[ ] / [ ]S[ ] / [ ]S[ ] / [

Q(uintus) Caec[ilius L(uci) f(ilius) Metellus] / [Numidicus] / [cens(or) co(n)s(ul) pr(aetor) aug(ur)] // ------] / [--- complures civitates in] / [pote]state[m accepit de rege Iugurtha triumphavit] / [ce]nsor L(ucium) Eq[uitium qui se Ti(beri) Gracchi filium mentiebatur] / [in cen]s[um non recepit ---] / [---]S[---] / [------?

“Kvint Cecilije Metel Numidijski[56], sin Lucija, cenzor, konzul, pretor, augur, doveo je mnoge zajednice pod rimsku kontrolu. Trijumfirao je nad kraljem Jugurtom. Kao cenzor nije dozvolio Luciju Ekvitiju, koji je lažno tvrdio da je sin Tiberija Grakha, da bude zabilježen /kao rimski građanin op. S.M./ u cenzusu.”

Preuzeto sa http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=PH0007726;PH0007727&nr=1

Preuzeto sa http://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?bild=PH0007726;PH0007727&nr=2

Anonim

Rhetorica ad Herennium je djelo do danas po imenu nepoznatog autora. To je do danas najstarije poznato djelo na latinskom jeziku čija je tematika retorika u teorijskom i praktičnom vidu. Nastanak ovog djela se datira u drugu deceniju I. st. p. n. e.

Anonim, *Rhetorica ad Herennium*, IV, 68 :*Demonstratio est, cum ita verbis res exprimitur, ut geri negotium et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante et post et in ipsa re facta erunt, conprehendemus aut a rebus consequentibus aut circum instantibus non recedimus, hoc modo: "Quod simul atque Graccus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse auctoritate <senatus> commotus sententia desisteret, iubet advocari contionem. Iste interea scelere et malis cogitationibus redundans evolat e templo Iovis: sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus aliis ire celerius coepit. Illei praeco faciebat audientiam;*

Aristonika. Zbog toga je polis ušao u savez sa rimskim narodom, što je bilo i oficijelno zabilježeno i arhivirano. U slavu toga je odlučeno i održavanje posebne svečanosti.

[55]O epigrafskom spomeniku v. EDCS : http://db.edcs.eu/epigr/epi_einzel.php?s_sprache=en&p_belegstelle=CIL+06,%2040942 ; EDR : http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR093237&partId=1 ; EDH : http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD030061 ; *CIL* : http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0005164 ; http://www.trismegistos.org/text/262500

[56]Kvint Cecilije Metel Numidijski (*Quintus Caecilius Metellus Numidicus,* konzul za 109. god. p. n. e.), jedan od tada najistaknutijih predstavnika optimatske stranke. Protivnik i Gaja Marija. O njemu v. Smith W, 1849, II:1059; PWRE, 1897, III. 1, *col.* 1218 - 1221.

hic, subsellium quoddam excors calce premens, dextera pedem defringit et hoc alios iubet idem facere. Cum Graccus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt et ex aliis ali partibus convolant atque e populo unus: "Fuge, fuge", inquit, "Tiberi. Non vides? Respice, inquam." Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste, spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium et dubitantei Gracco, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille, nulla voce delabans insitam virtutem, concidit tacitus. Iste viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset circum inspectans, et hilare sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iovis contulit sese." Haec exornatio plur imum prodest in amplificanda et conmiseranda re huiusmodi enarrationibus. Statuit enim rem totam et pr ope ponit ante oculos. („To je okularna demonstracija[57] kada je događaj tako opisan riječima da se posao čini nametnutim, a da predmet prođe pred našim očima. To možemo postići ako uključimo ono što je prethodilo, slijedilo i pratilo sam događaj, ili se pridržavalo njegovih posljedica ili popratnih okolnosti na sljedeći način. Čim je Grakh vidio da narod luta, u strahu da bi on mogao, senatskim dekretom, bio primoran da promijeni svoje mišljenje, on je naredio saziv skupštine. U međuvremenu, ovaj čovjek, ispunjen zlim i zločinačkim namjerama, izlazi iz Jupiterovog hrama. Oznojen, sa blještavim očima, 100 vlasi kose, nakrivljene toge, on počinje ubrzavati, a pridružilo mu se još nekoliko ljudi. Dok je glasnik zahtijevao pažnju za Grakh, čovjek iza njega, postavio je pete na klupu, desnom rukom otkida nogu /klupe op. S.M./ i naređuje ostalim da urade isto. Kada Grakh započe molitvu bogovima, te spodobe u brzo ga napadaju, dolazeći iz svih ostalim krajeva, i čovjek u gomili viče : „Bježi, Tiberije, bježi, zar ne vidiš?, govorim ti gledaj iza sebe". Tada prevrtljiva rulja, obuzeta iznenadnim strahom, krene bježati. Ali ovaj čovjek, pjeneći zločin iz svojih usta, udišući okrutnost iz dubine svojih pluča, zamahne rukom i dok se Grakh čudio što to znači, ali se još ne mičući sa mjesta na kojem je stajao, udara ga u sljepočnicu. Grakh ne omete svoju urođenu hrabrost niti jednim krikom, nego pade bez da izusti zvuk. Ubojica, omamljen žalosnom krvlju najhrabrijeg od heroja, gleda oko njega kao da je učinio najcjenjenije djelo, radosno pruža svoje ruke ubojice sljedbenicima dok mu čestitaju i krećesam u Jupiterov hram. Kroz ovu vrstu pripovijedanja okularna demonstracija je vrlo korisna u pojačavanju teme i na temelju nje poziva se na sažaljenje jer iznosi cijeli incident i praktički ga iznosi pred naše oči.")

Marko Tulije Ciceron

Opus Cicerona (*Marcus Tullius Cicero* 3. I. 106 – 7. XII. 43 god. p. n. e.) ima veliko značenje ne samo za izučavanje rimske historije, nego ima iznimnu vrijednost po kulturu cjelokupnog čovječanstva. Iako Ciceron nije napisao neko posebno djelo historiografske prirode, iza sebe je ostavio toliko napisanog korisnog i upotrebljivog materijala da je za izučavanje rimske historije nemoguće zaobići njegov opus. Ciceron je bio veliki rimski državnik (senator, konzul i prokonzul), advokat, filozof, politički teoretičar, lingvista, zakonodavac i skriboman u pravom smislu riječi, a pokušao se istaknuti i kao vojskovođa u Kilikiji. Ciceron je odigrao izvanredno značajnu ulogu i u razvoju kulture, i ne govori se uzalud o Ciceronovoj epohi i čak o Ciceronovoj kulturi. Još za Ciceronovog života njegovi govori, rasprave i pisma smatrani su za priznate uzore latinske proze. Svojim filozofskim djelima on je doprinio širenju helenističkih filozofskih sustava. Iako nije bio originalan filozof, Ciceron je bio sjajan popularizator grčkih i helenističkih filozofskih sustava. Osobito značenje imale su njegove filozofske rasprave za utvrđivanje latinske filozofske terminologije, koja je do tog vremena bila neizgrađena. U njegovim političkim raspravama zrcalili su se ideali senatorske elite, a

[57] Okularna demonstracija je po autoru djela *Rhetorica ad Herennium* slična živopisnom opisu, iako je naglasak na vizualnim elementima opisane scene. Živopisan opis opisuje nešto sa impresivnim i razrađenim detaljima.

njegova prepiska, koja je dugo vremena smatrana obrascem epistolarnog stila, uvodi nas u svakodnevni život najviših krugova rimskog društva.

Porijeklom je iz italskog grada Arpina. Ciceron je bio snažna politička ličnost, istaknuti govornik, jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena. Za sobom je ostavio bogat i golem opus, koji je na sreću dobrim dijelom sačuvan (zahvaljujući tome što je od rane Crkve bio proglašen „pravednim paganinom", pa su radi toga mnogi njegovi radovi bili vrijedni spašavanja). Najveći dio opusa pripada govorima, od kojih je 88 evidentirano, a 52 su sačuvana.

Sudsko – advokatski govori: *Pro Quinctio* (81. god. p. n. e.); *Pro Roscio Amerino* (80. god. p. n. e.); *Pro Q. Roscio Comoedo* (77. god. p. n. e.); *Divinatio in Caecilium* (70. god. p. n. e.); *In Verrem* (70. god. p. n. e.); *Pro Tullio* (71. god. p. n. e.); *Pro Fonteio* (69. god. p. n. e.); *Pro Caecina* (69. god. p. n. e.); *Pro Cluentio* (66. god. p. n. e.); *Pro Rabirio Perduellionis Reo* (63. god. p. n. e.); *Pro Murena* (63. god. p. n. e.); *Pro Sulla* (62. god. p. n. e.); *Pro Archia Poeta* (62. god. p. n. e.); *Pro Antonio* (59. god. p. n. e., ili je potpuno izgubljen ili nije nikad napisan); *Pro Flacco* (59. god. p. n. e.); *Pro Sestio* (56. god. p. n. e.); *In Vatinium testem* (56. god. p. n. e.); *Pro Caelio* (56. god. p. n. e.); *Pro Balbo* (56. god. p. n. e.); *Pro Plancio* (54. god. p. n. e.); *Pro Rabirio Postumo* (54. god. p. n. e.);

Politički govori : *Pro Lege Manilia or De Imperio Cn. Pompei* (66. god. p. n. e.); *De Lege Agraria contra Rullum* (63. god. p. n. e.); *In Catilinam I-IV* (63. god. p. n. e.); *Pro Flacco* (59. god. p. n. e.); *Post Reditum in Quirites* (57. god. p. n. e.); *Post Reditum in Senatu* (57. god. p. n. e.); *De Domo Sua* (57. god. p. n. e.); *De Haruspicum Responsis* (57. god. p.n. e.); *De Provinciis Consularibus* (56. god. p. n. e.); *In Pisonem* (55. god. p. n. e.); *Pro Milone* (52. god. p. n. e.; smatra se najboljim govorom, ali ga nije uspio održati zbog prevelike galame Klodijevih pristalica); *Pro Marcello* (46. god. p. n. e.); *Pro Ligario* (46. god. p. n. e.); *Pro Rege Deiotaro* (46. god. p. n. e.); *Philippicae I–XIV* (44. god. p. n. e.)

Pored govora, Ciceron je ostavio i veliki broj djela političke, retorske, filozofske i teorijske prirode. Retorska i politička djela : *De Inventione* (84. god. p. n. e.); *De Oratore ad Quintum fratrem libri tres* (55. god. p. n. e.); *De Partitionibus Oratoriae* (54. god. p. n. e.); *De Optimo Genere Oratorum* (52. god. p. n. e.); *De Re Publica* (51. god. p. n. e.; u ovom djelu se dokazuje historijsko – filozofski temelj rimskog ustavnog uređenja. Ovo djelo je bilo vrlo popularno); *Paradoxa Stoicorum* (46. god. p. n. e.); *Brutus* (46. god. p. n. e.); *Orator ad M. Brutum* (46. god. p. n. e.); *De Fato* (45. god. p. n. e.); *Topica* (44. god. p. n. e.); *De Legibus*; *De Consulatu Suo* (epska poezija – sačuvani samo fragmenti); *De temporibus suis* (epska autobiografska poezija)

Filozofska djela : *Hortensius* (45. god. p. n. e.); *Lucullus or Academica Priora, liber II* (45. god. p. n. e.); *Academica Posteriora* (45. god. p. n. e.); *Consolatio* (45. god. p. n. e.); *De Finibus Bonorum et Malorum* (45. god. p. n. e.); *Tusculanae Quaestiones* (45. god. p. n. e.); *De Natura Deorum* (45. god. p. n. e.); *De Divinatione* (45. god. p. n. e.); *Cato Maior de Senectute* (44. god. p. n. e.); *Laelius de Amicitia* (44. god. p. n. e.); *De Officiis* (44. god. p. n. e.). Djela koja se pripisuju Ciceronu, ali čije je stvarno autorstvo

nepouzdano i nepoznato : *Rhetorica ad Herennium* (kraj 2. decenije I. st. p. n. e. autor je neki promarijevac i popular, koji je simpatizirao plebejskog tribuna Publija Sulpicija Rufa (*Publius Sulpicius Rufus*). Možda je riječ o izvjesnom Publiju Kanutiju/ *Publius Canutius*. *Commentariolum Petitionis* (4. decenija I. st. p. n. e.) se pripisuje Ciceronovom bratu Kvintu.

Ciceron je u latinsku književnost uveo i formu objavljivanja dotjeranih govora sa sudskih rasprava, što se vrlo brzo raširilo u tadašnjem Rimu, i što je nastavilo praksu koja je nastala u Ateni klasičnog doba. Ciceron je bio nesumnjivo najveći advokat svih vremena, iako nije bio pravi teoretičar prava (to je činio ukoliko mu je to trebalo u advokatskoj praksi = *de iure civili in artem redigendo*). Kao govornik Ciceron je imao sva potrebna svojstva i vrline, kao što su gibkost duha, živahnu maštu, neobičan dar za oblik, neiscrpno obilje riječi, dobro pamćenje, dosjetljivost sa sposobnošću ironiziranja, jak glas, kao i dostojanstveno i staloženo držanje. Više se držao činjenica i njihovog hladnog iznošenja, nego što bi upadao u vatru i oduševljenje. Sačuvano je i oko 800 pisama koja je Ciceron napisao, ali i oko 100 koje su druge osobe poslale njemu (*Epistulae ad Atticum; Epistulae ad Quintum Fratrem; Epistulae ad Brutum; Epistulae ad Familiares*). Inače pisma su vrlo važan segment izučavanja historije druge polovice Kasne Republike, jer je tada bilo uobičajeno da se često i naširoko dopisuju prijatelji i saveznici, i da u tim pismima raspravljaju o bitnim pitanjima rimske politike i društva. Mnogobrojne Ciceronove rasprave važne su za proučavanje povijesti kulture. U njima Ciceron obrađuje najraznovrsnija ideološka pitanja (pitanja filozofije, religije, prava, etike i politike).

Sve to daje obiman materijal za političku, socijalnu i kulturnu historiju Rima sa samoga kraja republikanskog razdoblja, pa se Ciceron može smatrati tvorcem književnog latinskog jezika. Značenje Ciceronovih pisama sastoji se još i u tome što nam ona omogućuju točno datiranje nekih događaja, a Kornelije Nepot (biograf Ciceronovog prijatelja Tita Pomponija Atika, kome je i najviše bilo upućeno pisama) je primijetio da Ciceronova pisma sadrže tako obilje detalja da čitalac tih pisama ima malu potrebu za historiju toga perioda. Međutim, moramo istovremeno voditi računa o subjektivnom karakteru Ciceronovih sudova. On je sudjelovao u najvažnijim političkim događajima i bio je aktivni pristalica, pa i jedan od glavnih predstavnika stranke optimata. Posebno se istakao za vrijeme svoga konzulata 63. god. p. n. e. kada je uspješno spriječio realizaciju Katilinine zavjere. Na samom početku III. građanskog rata, Ciceron je započeo jednu vrlo žestoku kampanju protiv Marka Antonija. Ciceron je često precjenjivao i svoju ulogu, u tadašnjim pokušajima očuvanja vlasti senatorskog republikanskog sustava. I 44. god. p. n. e., nakon martovskih ida, je napravio lošu procjenu promoviranja i podržavanja mladoga Oktavijana, budućeg prvog princepsa Augusta. Oktavijan ga nije mogao ili nije želio spasiti od osvete Marka Antonija i njegove supruge Fulvije za vrijeme proskripcija koje su proveli II. triumviri. Ubijen je pri pokušaju bjekstva iz Rima.

Ciceron ima izrazito loše mišljenje o braći Grakhima i njihovoj političkoj djelatnosti. To je i razumljivo, jer je Ciceron bio *homo novus* u senatorskom staležu, a kao i većina skorojevića koji su se izdigli na društvenoj ljestvici i konvertita koji su napustili svoja

ranija uvjerenja, bio je jedan od najvećih pobornika senatorske supremacije i vođa optimatske (oligarhijske, aristokratske) stranke. U svim radovima kada govori o Grakhima Ciceron se mora negativno izraziti o njihovom djelovanju.[58]Na primjer u svojim govorima i djelima kada želi istaći kvalitete određenog pojedinca stilom usporedbe, kao negativni antipod služe mu braća Grakhi, čak i kada ih uspoređuje sa njihovim rođenim ocem : "...Tiberije Grakh ,o ocu govorim, čiju veličina karaktera, sinovi nisu naslijedili"[59] i "biti će hvaljen dok bude trajala uspomena na rimska djela, dok njegove sinove ni za života časni ljudi nisu cijenili."[60]

Ciceron, o Republici, I, 5 - 6:*nec vero levitatis Atheniensium crudelitatisque in amplissimos civis exempla deficiunt; quae nata et frequentata apud illos etiam in gravissumam civitatem nostram dicuntur redundasse; nam vel exilium Camilli vel offensio commemoratur Ahalae vel invidia Nasicae vel expulsio Laenatis vel Opimii damnatio vel fuga Metelli vel acerbissima C. Marii clades principumque caedes vel eorum multorum pestes, quae paulo post secutae sunt.* (“Doista, ne nedostaje slučajeva nestalnosti i okrutnosti Atene prema njenim najistaknutijim građanima. I kaže se da je i ova mana, nastala tamo i proširivši se tamo, se prelila u našu sopstvenu Republiku. Podsjeća nas na to izgnanstvo Kamila, sramotno paćenje Ahale, mržnja /zbog smrti Tiberija Grakha op. S.M./ usmjerena prema Nasiki /Skorpionu op. S.M./, izgnanstvo /Publija Popilija op. S.M./ Lenata[61], osuda Opimija, bjekstvo Metela, gorka katastrofa Gaja Marija i malo kasnije pokolj i propast toliko mnogo eminentnih ljudi.”)

Ciceron, o Republici, I, 31[62] : *Quid enim mihi L. Pauli nepos, hoc avunculo, nobilissima in familia atque in hac tam clara re publica natus, quaerit, quo modo duo soles visi sint, non quaerit, cur in una re publica duo senatus et duo paene iam populi sint? Nam, ut videtis, mors Tiberii Gracchi et iam ante tota illius ratio tribunatus divisit populum unum in duas partis; obtrectatores autem et invidi Scipionis initiis factis a P. Crasso et Appio Claudio tenent nihilo minus illis mortuis senatus alteram partem dissidentem a vobis auctore Metello et P. Mucio neque hunc, qui unus potest, concitatis sociis et nomine Latino, foederibus violatis, triumviris seditiosissimis aliquid cotidie novi molientibus, bonis viris locupletibus perturbatis his tam periculosis rebus subvenire patiuntur.* (“Kako me može to interesirati da unuk[63] Lucija /Emilija op. S.M./ Paula /Makedonskog op. S.M./, sa ženske strane, rođen u tako plemenitoj i istaknutoj familiji ove Republike, hoće tražiti razloge zašto su dva sunca bila viđena, kada on ne istražuje razlog zašto dva senata, i skoro dva naroda egzistiraju u Republici /u smislu podjele rimskoga naroda i njegovih institucija na dvije stranke od 133. god. p. n. e. op. S.M./. Jer kao što vidite, smrt Tiberija Grakha, pa čak i prije toga, svi postupci njegovog /plebejskog op. S.M./ tribunata su dijelili jedan narod u dvije stranke. Oni koji su bili klevetnici Scipiona /Emilijana op. S.M./ također i oni koji su mu zavidjeli, u početku su bili pozvani od Publija Krasa i Apija Klaudija, bez obzira na njegovu smrt, da nam budu opozicija u Senatu, kroz utjecaj Metela i Publija Mucija. Niti bi oni dopustili čovjeku, koji je sam mogao biti na usluzi da nam pomogne da se izvućemo iz poteškoća za vrijeme pokreta Latina i njihovih saveznika prema pobuni, kršenjem svih naših ugovora u prisustvu frakcionaških triumvira /misli se na članove Agrarne komisije op. S.M./ i stvaranjem svakoga dana nekih novih intriga do uznemiravanja vrijednijih i bogatijih građana.”)

---

[58] *Cic. de off.* II, 22, 78; XXIV, 85

[59] *Cic. de prov. cons.* VIII, 18

[60] *Cic. de off.* II, 12

[61]Kao konzul za 132. god. p. n. e. Lenat je procesuirao suradnike i pristalice Tiberija Grakha. Zbog toga je kasnije žestoko napadnut od Gaja Grakha, zbog čega se dobrovoljno povukao u egzil.

[62] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Gaj Lelije.

[63] Kvint Elije Tuberon, stoički filozof i učenik Panetija sa Rodosa. Nećak Scipiona Emilijana (sin njegove sestre).

Ciceron, o Republici, II, 40[64]:*in quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens; qui cum locupletis assiduos appellasset ab asse dando, eos qui aut non plus mille quingentos aeris aut omnino nihil in suum censum praeter caput attulissent, proletarios nominavit, ut ex iis quasi proles, id est quasi progenies civitatis, expectari videretur*. („U ovome uređenju, /kralj op. S.M./ Servije /Tulije op. S. M./ bio je vrlo oprezan u svome izboru izraza i pojmova. Nazvao je imućne *assidui*, zato jer su oni novčano doprinosili državi. One čija imovina nije prelazila 1500 asa, ili one koji nisu imali ništa izuzev svoga rada, on je nazvao proleterima, kao da bi država od njih očekivala odvažno potomstvo /tj. djecu op. S.M./ i stanovništvo.”)

Ciceron, o Republici, II, 49[65] : *Habetis igitur primum ortum tyranni; nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt, qui soli in populos perpetuam potestatem haberent. Itaque et Spurius Cassius et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare voluisse dicti sunt, et modo Tib. Gracchus ...*(“Takvo je prvo porijeklo i razvoj tiranina. Za ovo ime koje su Grci izabrali da označe nepravednog kralja, naši Rimljani su općenito razumijevali svakoga onoga koji je širio nad narodom trajnu i nepodijeljenu vlast. Tako se govori da su Spurije Kasije, i Marko Manlije i Spurije Melije željeli da ugrabe kraljevsku moć, i nedavno [je Tiberije Grakh navukao na sebe istu optužbu].“)

Ciceron, o Republici, III, 28 :*consul ego quaesivi, cum vos mihi essetis in consilio, de Numantino foedere. quis ignorabat Q. Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? alter vir optimus etiam suasit rogationem me ex senatus consulto ferente, alter acerrime se defendit. si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit, si ratio, consilium, prudentia, Pompeius antistat. utrum'*(„Za vrijeme moga sopstvenog konzulata[66], kada ste vi bili moji savjetnici, mi smo se konsultirali vezano za numantinski ugovor. Svi su znali da je Pompej potpisao ovaj ugovor, i da je Mancina učinio isto. Mancina, čovjek od vrline, podržao je prijedlog koji sam ja iznio pred narod, nakon senatskog dekreta. Pompej, sa druge strane, snažno mu se suprotstavio. Ako bi se raspravljalo o skromnosti, poštenju ili vjeri, Mancina bi odnio prevagu, ali u razumu, savjetu i razboritosti Pompej ga nadvisuje. “)

Ciceron, o Republici, III, 41[67] :*Asia Ti. Gracchus, perseveravit in civibus, sociorum nominisque Latini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius imperiumque nostrum ad vim a iure traduxerit, ut, qui adhuc voluntate nobis oboediunt, terrore teneantur, etsi nobis, qui id aetatis sumus, evigilatum fere est, tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor, quae poterat esse perpetua, si patriis viveretur institutis et moribus.*(“Tiberije Grakh je bio pažljiv prema interesima /rimskog op. S.M./ naroda, ali je zanemario prava Latina i ugovore sa saveznicima. Ako bi se takvi običaji i slobode proširili, i naš imperij se promjenio sa prava na silu, tako da bi se onima koji su nas do sada dobrovoljno slušali, trebalo vladati samo strahovladom. Iako je to bilo obazrivo sačuvano za nas, koji smo u sadašnjosti, ali ja bih trebao biti veoma zabrinut za naše potomstvo i za besmrtnost naše Republike, koja bi mogla biti trajna ako institucije i običaji naših predaka budu sačuvani.”)

Ciceron, o Republici, VI, 1 (“Scipionov san”) :

(„Kada je, naime, Lelije izrazio žaljenje što Scipionu Nasiki /Serapionu, glavnom nemesisu plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha op. S.M./ nije od strane Republike podignut nikakav spomenik u znak priznanja za ubistvo tiranina /Ciceron misli na Tiberija Grakha op. S.M./, Scipion /Emilijan op. S.M./,

[64] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Scipion Emilijan.

[65] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Scipion Emilijan.

[66] U skladu sa čestom praksom antičke filozofske i političke teorije, i Ciceron je svoje djelo „O Republici“ kreirao u vidu fiktivnog razgovora - dijaloga čiji su učesnici istaknuti pojedinci iz nešto ranijeg perioda. Konkretni govor u citiranom odlomku drži Lucije Furije Fil (*Lucius Furius Philus*), konzul za 136. god. p. n. e. Njegov kolega konzul je bio Sekst Atilije Seran (*Sex. Atilius Serranus*). Naravno, ovdje je jasno da je riječ o Ciceronovim riječima i stavovima koja on stavlja “u usta” istaknutih Rimljana koji su ih navodno izgovarali na ovim fiktivnim tematsko - dijaloškim okupljanjima. Ciceron, kao uostalom i drugi pisci koji su primjenjivali ovu formu književnog izražaja, je smatrao da bi na ovaj način lakše predstavio svoje misli čitateljima.

[67] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Gaj Lelije.

pored ostaloga, reče ovo : Mada je za mudrace sama svijest o izvršenim velikim djelima najljepša nagrada, ipak ta božanska vrlina zahtijeva ne samo statue olovom poduprte ni trijumfe sa isušenim lovorima, već izvjesne postojanije i neuvelije vrste nagrada. A kakve su to nagrade? Zapita Lelije. Na to Scipion/Emilijan op. S.M./ odgovori : Imajte strpljenja da me saslušate, jer nam stoji na raspolaganju još ovaj treći dan ferija...")

Ciceron, o Republici, VI, 10 ("Scipionov san")[68] : *Cum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris censorque fueris et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, deligere iterum consul absens bellumque maximum conficies, Numantiam excindes. Sed cum eris curru in Capitolium invectus, offendes rem publicam consiliis perturbatam nepotis mei.* („I pošto budeš Kartaginu razorio i trijumf slavio, i pošto budeš za cenzora izabran i kao legat obiđeš Egipat, Siriju, Aziju, Grčku, po drugi put češ za konzula biti izabran, u odsustvu, i onaj veliki rat češ završiti i Numanciju razoriti. Ali kada se u trijumfalnim kočijama na Kapitol budeš peo, naići ćeš na nerede u Republici izazvane namjerama moga unuka /Ciceron misli na Tiberija Grakha op. S.M./.")

Ciceron, o Republici, VI, 12 ("Scipionov san"): *Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii consiliique tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusque converterit duoque hi numeri, quorum uterque plenus alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas; te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus, ac, ne multa, dictator rem publicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris.* ("Tu ti, Afrikanče, treba da pokažeš domovini izvanredne osobine svoga duha, svoje obdarenosti i svoje odlučnosti. Ali mi izgleda kao da je krivudav put sudbine toga vremena. Jer kad tvoj vijek bude navršio sedam puta osam sunčevih zaokreta, i kada se ova dva broja, koja su oba savršena[69], svaki iz svoga razloga, prirodnim tokom budu dopunila za tebe sudbonosni zbir, tebi jedinom i tvome imenu okrenuće se cijela Država. U tebe će Senat, u tebe će čestiti građani, u tebe će saveznici, u tebe će Latini uprijeti svoje poglede. Ti ćeš biti onaj na koga će se oslanjati spas Države. I da ne dužim, u svojstvu diktatora trebaće Republiku da dovedeš u red, ukoliko umakneš zločinačkim rukama najbližih srodnika.")

Ciceron, o Republici, VI, 13 ("Scipionov san")[70]: *Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conservaverint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruantur; nihil est enim illi principi deo, qui omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur; harum rectores et conservatores hinc profecti huc revertuntur.* („I da bi, Afrikanče /Mlađi op. S.M./, sa što više oduševljenja štitio domovinu, znaj ovo : Svima onima koji domovinu budu sačuvali, pomogli i uvečali namijenjeno je posebno određeno mjesto na nebu gdje, sretni, vječni život uživaju. Jer ništa nije, od svega što se na zemlji zbiva, višnjem bogu, koji cijelim svijetom vlada, milije od udruženja i skupova ljudi koji se državama nazivaju. Njihovi upravljači i čuvari odavde su pošli i ovamo se vraćaju.")

Ciceron, o Republici, VI, 14 ("Scipionov san"): *Hic ego, etsi eram perterritus non tam mortis metu quam insidiarum a meis, quaesivi tamen, viveretne ipse et Paulus pater et alii, quos nos exstinctos arbitraremur.* ("Na ovo ja, iako sam bio preplašen, ne toliko strahom od smrti, koliko zbog zamki mojih najbližih, zapitah : Da li on osobno još živi, da li moj otac Paul živi, kao i ostali za koje smo smatrali da su preminuli.").

---

[68]Ciceron opisuje navodni san u kojem se navodno Scipionu Emilijanu ukazao i obratio Afrikanac Stariji. Konkretni navodni govor u navedenom podatku, po Ciceronu drži Afrikanac Stariji. Naravno, zapisane riječi u podatku su ustvari čisto Ciceronovo mišljenje.

[69] Pitagorejci, a kasnije i drugi filozofi su isticali bitnost brojeva u postojanju, pa su im pripisava i posebna, izuzetna značenja. Naročito je bio važan broj sedam.

[70] Konkretni navodni govor u navedenom podatku, po Ciceronu drži Afrikanac Stariji. Naravno, zapisane riječi u podatku su ustvari čisto Ciceronovo mišljenje.

Ciceron, *De Haruspicum Responsis,* 41 :*Ti. Gracchus convellit statum civitatis, qua gravitate vir, qua eloquentia, qua dignitate! nihil ut a patris avique Africani praestabili insignique virtute, praeterquam quod a senatu desciverat, deflexisset. Secutus est C. Gracchus, quo ingenio, qua eloquentia, quanta vi, quanta gravitate dicendi! ut dolerent boni non illa tanta ornamenta ad meliorem mentem voluntatemque esse conversa.*(“Tiberije Grakh oborio je državni poredak, čovjek takve snage karaktera, elokvencije i dostojanstva, da nije uvažavao nadmašujući i eminentnu vrlinu svoga oca, i od svoga djeda Afrikanca /Starijeg op. S.M./, izuzev u tome što se pobunio protiv Senata. Gaj Grakh ga je slijedio. Kako je veliki bio njegov /Gajev op. S.M./genije, kako je velika bila njegova energija, kako je bila zapanjujuća njegova elokvencija, tako da su svi žalili što one dobre kvalitete i postignuća nisu bila spojene na bolje raspolaganje i prema boljim namjerama /umjesto što su išle ka socijalnim i demokratskim reformama op. S.M./.”)

Ciceron, *Brutus*, 83 :*At oratio Laeli de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis; non quo illa Laeli quicquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius*, (“I još je Lelijev govor o /svećeničkim op. S.M./ o kolegijima nije bolji nego mnogi Scipionovi. Ništa, zaista ne može biti slađe i blaže nego ono od Lelija, niti bi mogla neka stvar biti pozvana sa većim dostojanstvom da podrži čast religije.”)

Ciceron, *Brutus*, 95 – 96 :*P. etiam Popillius cum civis egregius tum non indisertus fuit; Gaius vero filius eius disertus, Gaiusque Tuditanus cum omni vita atque victu excultus atque expolitus, tum eius elegans est habitum etiam orationis genus. eodemque in genere est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus optimis constantissimus M. Octavius. at vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, isdem temporibus fere quibus Galba, sed paulo minor natu et summus orator est habitus et fuit, apparet ex orationibus, scriptor sane bonus. Ut hoc in oratore Latino primum mihi videtur et levitas apparuisse illa Graecorum et verborum comprensio et iam artifex, ut ita dicam, stilus. hunc studiose duo adulescentes ingeniosissimi et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus audire soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores homo per se cognitus sine ulla commendatione maiorum est adeptus.*(“Publije Popilije /Lenat op. S.M./ je također bio vrijedan građanin, i imao je podnošljiv udio izražavanja, ali je njegov sin Gaj bio veoma rječit. Ovima možemo dodati Gaja /Sempronija op. S.M./Tuditana, koji nije bio samo veoma dotjeran i otmjen, u svojim manirima i izgledu, nego je imao i elegantan način izražavanja. Iz iste grupe je bio i Marko Oktavije, čovjek nesavitljive postojanosti u svakoj pravednoj i pohvalnoj mjeri, i koji je, nakon što je bio uznemiren i osramoćen u javnosti, jer pobijedio svoga protivnika Tiberija Grakha samo naporom svoje upornosti. Ali /Marko op. S.M./Emilije Lepid, koji je bio nazvan Porcina, i koji je djelovao u isto vrijeme Galba, iako je on bio nešto mlađi, bio je cijenjen kao govornik prve eminencije, i zaista se on pojavljuje, od svojih prvih govora koji su još sačuvani da je bio majstorski pisac. On je bio prvi govornik na latinskom, koji nam je dao primjer lake gracioznosti Grka, i koji je bio prepoznatljiv sa mjerenim protokom svoga jezika i stilom dotjeranim i unaprijeđenim sa umjetnošću. Njegov način je bio pažljivo proučavan od Gaja Karbona i Tiberija Grakha, dvojice izvrsnih /u smislu obrazovanosti i govorništva op. S.M./ mladića koji su bili vršnjaci. Ali mi moramo odložiti njihov karakter kao javnih govornika, sve dok ne završimo naš izvještaj o starijim /govornicima op. S.M./. Za Kvinta Pompeja, u skladu sa stilom vremena, nije bio prezren govornik, i zapravo je podigao sebe do najvećih časti Republike svojim sopstvenim zaslugama, i bez toga da je bio preporučen, kao što je bilo uobičajeno, kvalitetama svojih predaka.”)

Ciceron, *Brutus*, 97 : *cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso tribunus plebis diu restitit M. Lepido consule adiuvante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur.* („Njegovom /Lucija Kasija Longina op. S.M./ zakonu o glasanju tablicama /želi se reći sa nekom vrstom glasačkih listića, faktički tajnim glasanjem[71] op. S.M./ je bio žestoko suprotstavljen plebejski tribun M. Ancije Briso[72], koji je bio podržan od M. Lepida[73], jednog od konzula

---

[71] Tablice su se ubacivale u neku vrstu urne.

[72] *M. Antius Briso*. O njemu v. Smith W., 1867:I, 505; PWRE, 1894, I. 1 – 2, *col*. 2564..

/za 137. god. p. n. e. op. S.M./. Te je nakon svega bilo prigovoreno Publiju Afrikancu /Scipionu Emilijanu op. S.M./ da je Briso odustao od suprotstavljanja /znači nije stavio veto na Kasijev zakon op. S.M./ na njegov savjet.“).[74]

Ciceron, *Brutus*, 103 – 104 :*utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his viris gloria praestitisset. Sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter propter perpetuam in populari ratione levitatem morte voluntaria se a severitate iudicum vindicavit. Sed fuit uterque summus orator. atque hoc memoria patrum teste dicimus1; nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum satis splendidas verbis, sed acutas prudentiaeque plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris a puero doctus et Graecis litteris eruditus. Nam semper habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae temporibus illis disertissimum. Sed ei3 breve tempus ingeni augendi et declarandi fuit;*(“O Gaju Karbonu i Tiberiju Grakhu, ja bio volio da su oni bili skloniji održavanju mira i dobroga reda u Republici, jer su oni bili kvalificirani da to podrže svojom rječitošću. U tom slučaju, njihova slava ne bi imala konkurencije. Ali, ovaj kasniji /Tiberije Grakh op. S.M./, za svoga burnog /plebejskog op. S.M./ tribunata /133. god. p. n. e.op. S.M./ u koji je ušao sa punim srcem negodovanja protiv velikoga i dobroga, zbog pokuda koje je na samoga sebe donio poradi sporazuma u Numanciji,bio je ubijen od strane Republike, dok je drugi /Gaj Karbon op. S.M./, opozvan od buntovne privlačnosti popularnosti, samoubistvom spasio sebe od strogosti sudija. Obojica su bili odlični govornici, što je jasno iz općenitog svjedočenja njihovih suvremenika. Za njihove sačuvane govore, dozvolio bi im da su veoma vješti i pametni, iako su izvjesno neispravni u rječitosti. Grakh je imao prednost da je bio brižno poučavan od majke Kornelije od svoga ranoga djetinjstva, a njegov um je bio obogaćen sa baštinom helenske literature, jer je on bio stalno posjećivan od najsposobnijih učitelja Grčke, i posebno u svojoj mladosti, od Diofana[75] iz Mitilene, koji je bio najrječitiji Helen svoga vremena. Ali, iako je on bio čovjek neobičnog genija, on je imao samo kratko vrijeme da popravi i poboljša to /rječitost op. S.M./”)

Ciceron, *Brutus*, 211:*Legimus epistulas Corneliae matris Gracchorum: apparet filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris.* (”Svi smo čitali pisma Kornelije, majke, Grakha, i zadovoljni smo da njeni sinovi nisu bili toliko njegovani u krilu svoje majke, kao što su bili u eleganciji i čistoći svoga jezika.”).

Ciceron, *Brutus*, 212:P. Scipio, who, when a private citizen, freed the Republic from the arbitrary influence of T. Gracchus,-

Ciceron, *Pro Sestio*, 101 :*propugnatores autem rei publicae qui esse voluerunt, si leviores sunt, desciscunt, si timidiores, desunt: permanent illi soli atque omnia rei publicae causa perferunt qui sunt tales qualis pater tuus, M. Scaure, fuit, qui a C. Graccho usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia1 labefecit; aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuae, qui cum florentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, censor notasset, cumque insitivum Gracchum contra vim multitudinis incitatae censu prohibuisset, cumque in eam legem quam non iure rogatam iudicarat iurare unus noluisset, de civitate maluit quam de sententia demoveri; aut, ut vetera*

---

[73] *Marcus Aemilius Lepidus Porcina.* O njemu v. Smith W., 1849:II, 764; PWRE, 1894, I. 1 – 2, *col*. 566 - 567..

[74] Zakoni o tajnosti glasanja (odnosno zabrani glasanja *viva voce* = usmenim putem) na komicijama i plebejskoj skupštini su uvijek bili prodemokratskog karaktera, jer se time osiguravala sigurnost onih iz skromnijih slojeva stanovništva, a koji su na neki način zavisili od onih nobila koji su bili oponenti bilo kakve demokratizacije ili popularnih, narodnjačkih mjera i zakona i kandidata. Tako su oni mogli da daju svoj glas u korist usvajanja zakona u korist narodnjačkih interesa, a bez da iko zna zašto su oni stvarno glasali. Time se osiguravala i veća vjerodostojnost glasanja, ali i umanjivala politička moć nobila sa velikim brojem klijenata. Činjenica je da je u to vrijeme broj nobila koji su bili oponenti bilo kakvoj demokratizaciji bio veći od broja nobila koji su smatrali shodnim i potrebitim usvajanje i provođenje određenih reformskih mjera u korist demokratskih masa. Tako da je tajno glasanje bez obzira na eventualni mali gubitak u njihovoj osobnoj moći, ipak išlo u prilog prodemokratskim nobilima.

[75] O Diofanu (Διοφάνης, *Diophanes*) v. Smith, 1867:I, 1049; PWRE, 1905, V 1-2, *col*. 1048 – 1049.

exempla, quorum est copia digna huius imperi gloria, relinquam, neve eorum aliquem qui vivunt nominem, qualis nuper Q. Catulus fuit, quem neque periculi tempestas neque honoris aura potuit umquam de suo cursu aut spe aut metu demovere. ("Za one koji su željni da budu branitelji Republike, ako su oni nestalni ljudi, uskoro će odustati od zadatka, ako oni budu u svemu plašljivi, oni će odustati od toga, i oni sami ostaju i podnose sve zbog Republike, kao što je takav čovjek bio vaš otac, Marko Skaur, koji je suprotstavljao svim buntovnicima, od vremena Gaja Grakha do Kvinta Varija, koga ni nasilje, ni prijetnje niti nepopularnost nisu nikada šokirali. Ili takvi kao Kvint Metel, ujak vaše majke, koji je kao cenzor označio čovjeka koji je tada najviše bio popularan, Lucija Saturnina[76], i kada je on izbacio tobožnjeg Grakha sa popisa /rimskih op. S.M./ građana, usprkos nasilju uzbuđene mase, i kada je samo on odbio da se zakune na zakon za koji je on smatrao da nije zakonski donesen, više voljeći da napusti Grad nego svoje mišljenje. Ili (da napustim citirajući drevne primjere, kojih ima obilje vrijednih slave ovoga imperija, dok ja još uvijek izbjegavam da imenujem bilo koga ko je sada živ) kao što je nedavno bio Kvint Katul, koga niti oluja opasnosti niti povjetarac časti ne bi mogli skrenuti sa njegovog pravilnog puta, bilo sa nadom ili strahom.").

Ciceron, *Pro Sestio*, 103 : *agrariam Ti. Gracchus legem ferebat: grata erat populo; fortunae constitui tenuiorum videbantur; nitebantur contra optimates, quod et discordiam excitari videbant et4, cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari rem publicam propugnatoribus arbitrabantur. frumentariam legem C. Gracchus ferebat: iucunda res plebei, victus enim suppeditabatur large sine labore; repugnabant boni, quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant et aerarium exhauriri videbant.* („Tiberije Grakh je donio agrarni zakon. To je bilo vrlo prihvatljivo za narod. Činilo se da će sreća siromašnih klasa biti sa njim uspostavljena. Nobili su se protivili tome, jer su vidjeli da je razdor bio uzrokovan sa tim /agrarnim zakonom op. S.M./, i zato što je kao cilj bilo oduzimanje bogatima njihovog drevnog imetka, smatrali su da je time Republika lišena svojih branitelja.[77] Gaj Grakh je donio žitni zakon. To je bio vrlo zadovoljavajući prijedlog za obični narod Rima, jer im se hrana trebala isporučivati bez ikakvih problema. Dobri su se odupirali tome, jer su mislili da će učinak toga voditi obične ljude od marljivosti ka besposlenosti i zato što će /državni op. S.M./ trezor biti isušen /sa novcem op. S.M./ sa ovakvom mjerom.")

Ciceron, *Pro Sestio*, 140 : *ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissime concidit; cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in litore Dyrrachino relictum est. atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper3 ipse populus Romanus periculo liberavit: alia quaedam civem egregium iniqui iudici procella pervertit. ceteri vero aut, repentina vi perculsi ac tempestate populari, per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati, aut omnino invulnerati inviolatique vixerunt. at vero ii qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut praesenti morte aut turpi exsilio dependerunt.* ("Jedan čovjek u ovoj državi koga ja mogu spomenuti, čovjek koji je učinio velike stvari za Republiku, Lucije Opimije[78] je umro na najsramotniji način. I ako je njegov grob napušten na obalama Dirahija[79] /na ilirskoj obali op. S.M./on ima najupečatljiviji spomenik na našemu Forumu. Sam rimski narod ga je /Opimija op. S.M./ svo vrijeme izvlačio iz opasnosti, iako je on bio iznimno nepopularan kod mase, zbog smrti Gaja

---

[76]Lucije Apulej Saturnin (*Lucius Appuleius Saturninus*) je bio popularski političar sa kraja II. st. p. n. e. Bio je blizak sa Gajem Marijem, tadašnjim liderom populara, ali je na kraju počeo zastupati ekstremnije stavove i povlačiti poteze i poduzimati akcije koje nisu bili usaglašene sa Marijem. O Saturninu v. Smith W, 1849, III:723 – 725; PWRE, 1895, II. 1, *col*. 261 – 269.

[77] I na ovome mjestu Ciceron, u optimatskom žaru, izvrće činjenice i spinuje javnost da je sempronijevski agrarni zakon ustvari kao posljedicu imao lišavanje Republike njenih branitelja. U stvarnosti, situacija je bila sasvim drugačija, jer cilj sempronijevskog agrarnog zakona bilo je upravo povećanje vojne snage Republike, pošto su sitni seljaci u čiju korist je išao agrarni zakon bili ubjedljivo najbrojniji i najvažniji dio oružanih snaga Republike. Borbeno i vojničko značenje latifundista je bilo ispod značenja seljaštva.

[78]*Lucius Opimius*, konzul za 121. god. p. n. e., glavni nemesis Gaja Grakha. Postao iznimno korumpiran.

[79]Moderni Drač u Albaniji.

Grakha. I to je bila oluja koja je dolazila iz druoga pravca, iz nepravednog sudskog uznemiravanja koje je slomilo ovoga slavnoga građanina. Međutim, drugi ljudi koji su učinili dobru uslugu državi su bili, za kratko, pogođeni nekim iznenadnim nasiljem ili burom popularnoga odiuma, opet su vraćeni i pozvani od naroda po sopstvenoj saglasnosti, ili su oni prošli cijele svoje živote bez bilo kakvih povreda ili napada. Ali, oni koji su zanemarili mudrost Senata i autoritet dobrih ljudi, i ustanovljena pravila naših predaka i koji su se trudili da postanu prikladni ignorantskom i uzbuđenom mnoštvu, gotovo svi su pretrpjeli pravednu osvetu i učinili pomirenje Republici bilo sa svojom trenutnom smrću ili sa sramotnim izgnanstvom .")

Ciceron, *Pro Rabirio Perduellionis Reo*, 20 : *Fit senatus consultum ut C. Marius L. Valerius consules adhiberent tribunos pl. et praetores, quos eis videretur, operamque darent ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur. Adhibent omnis tribunos pl. praeter Saturninum, <praetores> praeter Glauciam; qui rem publicam salvam esse vellent, arma capere et se sequi iubent. Parent omnes; ex aede Sancus armamentariisque publicis arma populo Romano C. Mario consule distribuente dantur. Hic iam, ut omittam cetera, de te ipso, Labiene, quaero. Cum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo Gracchus.* ("Odluka Senata je donesena da Gaj Marije i Lucije Valerije, konzuli, zaposle plebejske tribune i pretore kako oni misle da odgovara, i pobrinu se da imperije i veličanstvo rimskog naroda budu sačuvani. Oni su uposlili sve /plebejske op. S.M./ tribune izuzev Saturnina i sve osim Glaukije[80]. Oni su ponudili svakome ko želi sigurnost Republike da uzme oružje i da ih slijedi. Svi se pokoravaju. Oružje se dijeli iz svetih zgrada i iz javnih oružarnica /skladišta oružja op. S.M./ rimskoga naroda, Gaj Marije ga je podijelio. Ovdje sada, da ne kažem ništa drugo, ja pitam tebe samog, Labijene, kada je Saturnin naoružan bio u posjedu Kapitola, kada su Glaukija i Gaj Saufej, i čak onaj Grakh, koji je upravo izbjegao iz ergastula /zatvorenog, često podzemnog, prostora gdje su se držali robovi u lancima i okovima op. S.M./ bili sa njim.[81]").

Ciceron, O dužnostima, III, 109 : govori prvo o tome su zapovjednici i drugi odgovorni za poraz armije Republike u Kaudinskom klancu[82], njeno poniženje i loš sporazum sa

---

[80]Gaj Servilije Glaukija (*Gaius Servilius Glaucia*), bliski suradnik Apuleja Saturnina. O Glaukiji v. Smith W, 1849, II:272 – 273; PWRE, 1923, II A. 2, *col.* 1796 - 1798.

[81]O pobuni Saturnina i Glaukije v. Mesihović, 2015:541 – 543.

[82] Poraz i poniženje rimske armije u Kaudinskom klancu se desilo 321. god. p. n. e. Sposobni samnitski vojskovođa Gaj Pontije (*Caius Pontius*) je tada uspio da namami rimsku armiju pod komandom konzula Tita Veturija Kalvina (*Titus Veturius Calvinus*) i Spurija Postumija (*Spurius Postumius Albinus*) i Kaudinski klanac gdje su se oni našli opkoljeni na jednom bezvodnom mjestu. Rimska vojska je morala kapitulirati, a njihovi zapovjednici i časnici prisiljeni na ugovor (pod zakletvama) po kojem su morala biti ispražnjena okupirana naselja i druge rimske pozicije u Kampaniji i Apuliji. Ostavljeno je 600 talaca iz reda vitezova, a vojska je morala položiti oružje i proći ispod kaudinskog jarma (sramotna stara ratnička ceremonija za pobijeđene po kojem su pobijeđeni vojnici prolazili kroz vrata/*iugum* napravljena od kopalja). Nakon toga su vojnici bili dovedeni do granice i raspušteni. Rimljani su odbili ratificirati ugovor i odlučili su da se konzuli i časnici (uključujući i legate, kvestore i vojne tribune koji su bili jemci dogovora) koji su se zakleli Samnitima na ugovor da se vrate Samnitima na njihovo raspolaganje. Pontije je sa prezirom odbio takvu ponudu, dok je zvanični Rim je smatrao da se takvom formalnošću (određivanjem „krivaca" i njihovim „kažnjavanjem") odriješio „svetosti" ugovornih obaveza (i da je njihova sramota zbog vjerolomstva izbrisana) i II. samnitski rat se nastavio. O tome v. *Liv.* IX, 1 – 12; Mesihović, 2015:262 – 264. „Kaudinski model" se za Republiku pokazao kao vrlo djelotvoran i pametan način da se na jednoj strani prekrše oficijelni ugovori, sporazumi, dogovori koji su imali i sveto, sakrosanktno značenje i koje su bili sklopili dužnosnici koji su između ostaloga imali i mandat i pravo na dogovaranje i sklapanje sporazuma, a na drugoj da se sačuva kakav takav kredibilitet, čast i ponos. Jednostavno bi skupa ili pojedinačno Senat i komicije odbile ratificiranje tih ugovora, pozivajući se na određene razloge ili proceduralne propuste i greške (praksa toliko omiljena kod Rimljana kada su željeli nešto poništiti ili spriječiti), onda bi krivicu za takvo nešto dekolektivizirali prebacujući je na konkretne pojedince (po pravilu one koji bi sklopili te ugovore) koji bi onda u ime viših ciljeva Kolektiva bili kao individue ceremonijalno žrtvovani isporučivanjem onima sa kojima je sklopljen dogovor, ugovor, sporazum a koji nije ratificiran. Ovim činom bi se smatralo da se i rimski narod i njegove institucije odrešuju i aboliraju i pred božanstvima kojima se zaklinjalo, koje se zazivalo ili posvećivalo u okviru potpisivanja dogovora ili ugovora. Tako rimski narod, Republika i njene institucije ne bi podlijegale ni metafizičkom kažnjavanju zbog neratificiranja ili kršenja sporazuma i dogovora. „Kaudinski model" je i savršen primjer kako je za rimsko shvatanje političkih i društvenih struktura i oblika kolektiv uvijek nadređen individui. Interesi individualiteta su tako u potpunosti subordinirani interesima kolektiviteta, što je prilično različito od shvatanja moderne zapadne civilizacije, bez obzira na to što se ta civilizacija voli pozivati na legitimni kontinuitet sa klasičnim rimskim svijetom. O ovom značenju

Samnitima isporučeni Samnitima kako bi se opravdalo neratificiranje navedenog sporazuma. *Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, Sex. Atilius ex senatus consulto ferebant; qua accepta est hostibus deditus. Honestius hic quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante accepta lex non est. Hic ea, quae videbatur utilitas, plus valuit quam honestas, apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est.* („Mnogo godina kasnije, Gaj Mancina je imao slično iskustvo. On je zagovarao prijedlog zakona, uveden u skladu sa dekretom Senata od strane Lucija Furija i Seksta Atilija, da bi on trebao biti isporučen Numantincima, sa kojima je on napravio dogovor bez autorizacije Senata. I kada je prijedlog zakona prošao, on je bio isporučen neprijatelju. Njegova akcija je bila mnogo časnija nego Kvinta Pompeja. Pompejeva situacija je bila identična sa njegovom /Mancininom op. S.M./, ali je na njegovu vlastitu molbu prijedlog zakona povućen. U potonjem slučaju, očigledna probitačnost je prevladala nad moralnom ispravnošću, u ranijim slučajevima /Kaudinskom i Mancininom op. S.M./ lažna sličnost je bila nadvladana težinom moralne ispravnosti.“)

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru),[83] I, 38 : *Ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus quam adiumenta, per homines eloquentissimos importata; sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxime censor saluti rei publicae fuit: atque is non accurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit, quod nisi fecisset, rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam haberemus. At vero eius filii diserti et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais, civitatum eloquentia rem publicam dissipaverunt.*(“Uistinu, ako bih se želio koristiti primjerima iz naše i drugih država, mogao bih iznijeti više slučajeva štete nego pomoći Republici koju su nanijeli vrlo rječiti ljudi. Ali, dobro, da preskočim ostalo, čini mi se, Krase[84], da sam osim vas dvojice kao najrječitije slušao Tiberija i Gaja Sempronija /Grakhe op. S.M./, čiji je otac, razborit i značajan čovjek, ali nipošto rječit, služio Republici na spas, ponajviše kao cenzor, a često i u drugim prilikama. I nije nekim brižljivo pripremljenim obiljem riječi, nego jednim migom i riječi oslobođenike prebacio u gradske tribuse i da to nije učinio, već dugo ne bismo imali Republiku kakvu sada održavamo. Naprotiv, njegovi sinovi /Tiberije i Gaj op. S.M./, rječiti i za govorenje opremljeni što uz pomoć prirode, što uz pomoć obrazovanja, kada su preuzeli državu koja je bila u punom cvatu zahvaljujući savjetima njihova oca i oružju njihova djeda /Afrikanca Starijeg op. S.M./, razmrvili su državu jer ih je vodila ta slavna, kako kažeš, voditeljica država – rječitost.”)

---

kolektiviteta u „Kaudinskom modelu“ precizno se govori (u okviru Livijevog opisa kaudinske katastrofe; IX, 10) u izrečenim rečenicama fecijala Aula Kornelija Arvine (*Aulus Cornelius Arvina)* upućenim Samnitima i Pontiju, kada je fecijal doveo Rimljane koje je trebalo izručiti Samnitima : *quandoque hisce homines iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri spoponderunt atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem quo populus Romanus scelere impio sit solutus hosce homines vobis dedo.* („Pošto su ovi ljudi bez naredbe rimskog naroda i Kvirita garantirali da će biti sklopljen sporazum i time počinili grešku predajemo vam ove ljude zato da bi rimski naroda bio oslobođen te griješne krivice.“)

[83]I djelo „O Govorniku“ Ciceron je koncipirao u vidu fiktivnog dijaloga. čiji su učesnici istaknuti pojedinci iz nešto ranijeg perioda u odnosu na razdoblje kada je Ciceron bio advokatski, politički i znanstveno aktivan. Konkretni govor u citiranom odlomku drži Kvint Mucije Skevola Augur (*Quintus Mucius Scaevola Augur*), konzul za 117. god. p. n. e. Ovaj Skevola Augur je bio učitelj Ciceronu. Naravno, i ovdje je jasno da je riječ o Ciceronovim riječima i stavovima koja on stavlja “u usta” istaknutih Rimljana koji su ih navodno izgovarali na ovim fiktivnim tematsko - dijaloškim okupljanjima. Ciceron, kao uostalom i drugi pisci koji su primjenjivali ovu formu književnog izražaja, je smatrao da bi na ovaj način lakše predstavio svoje misli čitateljima.

Kao što se vidi i u ovom odlomku, Ciceron se kao uzorni optimat vrlo, vrlo negativno odnosi prema političkoj aktivnosti braće Grakh. Zanimljivo je da on ističe njihovu odličnu obrazovanost i rječitost, ali ih u pravom smislu smatra politički štetočinama čija je djelatnost dovela do stvaranja popularske partije, glavnog Ciceronovog nemesisa u vremenu kada je pisao djelo “O Govorniku”.

[84]*Lucius Licinius Crassus*, konzul za 95. god. p. n. e.

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), I, 154[85] : *In cotidianis autem commentationibus equidem mihi adulescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis, pronuntiarem; sed post animadverti hoc esse in hoc viti, quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius orationem mihi forte proposuissem* ("Još sam sebi kao mladić prilikom svakodnevnih priprema obično najviše zadavao onu vježbu, kojom sam znao da se voli služiti Gaj Karbon, naš tadašnji /popularski op S.M./ neprijatelj. Da zadavši sebi što veličanstvenije stihove ili pročitavši neki govor do mjesta dokle sam mogao zapamtiti, upravo to što sam pročitao izrazim drugim, što je moguće biranijim riječima. Ali kasnije sam uvidio da u tome ima mane, jer je riječi koje su za neku stvar bile najprikladnije, najukrašenije i najbolje već zauzeo Enije, ukoliko sam se vježbao na njegovim stihovima ili Grakho, ako bih sebi slučajno zadao njegov govor.")

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), I, 181[86] : *Omitto iam plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumerabilia: capitis nostri saepe potest accidere ut causae versentur in iure. Etenim si C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum atque consularem, cum eum propter invidiam Numantini foederis pater patratus ex s. c. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, iussit educi, quod eum civem negaret esse, quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset aut pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium.* ("Ispuštam daljnje primjere vrlo velikih parnica, a oni su bezbrojni. Često se može dogoditi da se parnice vezane uz naš građanski status kreću oko pravnih pitanja. Tako, doista, kada je glavni fecijal[87] /glasnik Republike op. S.M./ Gaja Mancinu, plemenita i valjana čovjeka i konzulara, budući da je zbog numantinskog sporazuma bio omražen, po senatskoj odluci bio predao Numantincima, ali ga ovi nisu prihvatili. Pošto se Mancina vratio kući i bez oklijevanja ušao u Senat, plebejski tribun Publije Rutilije, sin Marka, naredio je da ga izvedu. Tvrdio je da on nije /rimski op. S.M./ građanin, jer po tradiciji, "da onaj koga njegov sopstveni otac proda ili koga je /rimski op. S.M./ narod prodao ili glavni fecijal isporuči neprijatelju, nema pravo povratka –*postliminium* /u smislu vraćanja na svoja stara građanska prava op. S.M./".")

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), II, 106[88] : *Saepe etiam res non sit necne, sed qualis sit quaeritur; ut cum L. Opimi causam defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri; iure autem omnia defenduntur, quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta esse videantur.*("Često se, međutim, ne ispituje postoji li neka činjenica ili ne postoji, nego kakve je naravi. Tako, na primjer, konzul Gaj Karbon, kada je pred narodom branio slučaj Lucija Opimija, a koji sam govor slušao, nije ništa nijekao u vezi sa smrću Gaja Grakha, nego je govorio da se ona desila s pravom, na spas domovine. Tako je bilo i kada je Publije /Kornelije Scipion Emilijan op. S.M./ Afrički /Mlađi op. S.M./ tom istom Karbonu, koji je u ono vrijeme

---

[85] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Lucije Licinije Kras.

[86] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Lucije Licinije Kras.

[87]Fecijali su bili svećenički kolegij koji je u historiji rimskih međunarodnih odnosa imao veliku ulogu. On je nastao u kraljevsko doba i glavna njegova dužnost bila je čuvanje i provođenje fecijalnog prava (*ius fetiale*), pod kojim se podrazumijevao skup svih obreda i običaja koji se tiču međunarodnih odnosa. Kolegiji fecijala postojali su ne samo u Rimu, nego i u drugim srednjoitalskim gradovima. Običaji i obredi fecijalnog prava bili su zajednički Rimljanima i drugim Italicima. Fecijali su vršili dužnost oficijelnih poslanika i glasnika Republike, a imali su i zadaću da izvršavaju određene rituale pri sklapanju inostranih sporazuma i pri ostalim međunarodnim kontaktima. Oni su vršili i obrede kojim je popraćivana objava rata i sklapanje mira, i samo onda kada su ti obredi strogo izvršavani, rat je smatran pravednim (*bellum iustum*), a ugovor valjanim.

[88]Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Marko Antonije Orator (*Marcus Antonius Orator*), konzul za 99. god. p. n. e.

bio plebejski tribun i gajio drugačije političke nazore, [89] na pitanje o Tiberiju Grakhu[90] bio odgovorio da mu se čini da je ovaj sa pravom ubijen. Pozivanjem na pravdu mogu se braniti svi slučajevi kod kojih se čini da je trebalo ili bilo došušteno ili bilo nužno počiniti određeno djelo, ili šak da se dogodilo nehotično ili slučajno.")

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), II, 137[91] : *Quae vero, cum de facto non ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea si ex reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex rebus, valde et modica et inlustria; nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotienscumque is, quem pater patratus dediderit, receptus non erit, totiens causa nova nascetur; sin illa controversia causam facit, videaturne ei, quem pater patratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse, nihil ad artem dicendi nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet;ac, si quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut indignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est.*("Slučajevi gdje činjenično stanje nije sporno, i u kojima se ispituje narav počinjenog djela, nebrojeni su i nejasni ako se računa prema sudionicima. Ali ako računaš prema počinjenim djelima, broj im je dosta ograničen i prilično su jasni. Naime, ako slučaj Mancine temeljimo samo na osobi Mancine, nastati će novi slučaj svaki puta kad predaja osobe koju je glavni fecijal izručio izručio neprijatelju ne bude prihvaćena. Ali ako se slučaj temelji na raspravi o tome bi li se čovjek koga je fecijal izručio neprijatelju, a ovi ga ne prihvate, trebao vratiti na prijašnji pravni status /u kontekstu povraćaja svojih prava, ranga i statusa op. S.M./, onda ime Mancine nema nikakve veze sa umijećem govorništva ni sa argumentima odbrane. Štoviše, ako istrazi čak i pridonose dostojanstvo ili sramotan status čovjeka o kojem se radi, to je za raspravu nebitno, i nužno je da se govor o tome predmetu pretvori u općenitu raspravu.")[92]

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), II, 132[93] : *interfecit Opimius Gracchum. Quid facit causam? Quod rei publicae causa, cum ex senatus consulto ad arma vocasset. Hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium licueritne ex senatus consulto servandae rei publicae causa.*(""Opimije je ubio /Gaja op. S.M./ Grakha". Koja je ključna tačka toga slučaja? To, što je on to učinio u interesu Republike, budući da je po senatskom dekretu uputio poziv na oružje. Makni tu okolnost i slučaja neće biti? Decije[94] tvrdi da se taj senatski dekret nije smio izdati, jer je proturječio zakonima. Predmetom sudskog propitivanja biti će, dakle pitanje da li se sporni čin mogao opravdati senatskim dekretom i činjenicom da je izvršen na dobrobit Republike.")

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), II, 169 – 171[95] :*Atque utroque in genere et similitudinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex contrario: "si Gracchus nefarie, praeclare Opimius." Ex consequentibus: "si et ferro interfectus ille et tu inimicus eius cum gladio cruento comprehensus in illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est et causa nemini et tu semper audax, quid est quod de facinore dubitare possimus?" Ex consentaneis et ex praecurrentibus et ex repugnantibus, ut olim Crassus adulescens: "non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te et aliquid quaesisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu*

[89] Ciceron je u pasusu ranije isto govorio o Karbonu, ali u kontekstu kada je on kasnije (kao konzul za 120. god. p. n. e.) promijenio političku opciju, prešao na stranu optimata i u govoru narodu opravdavao surovi obračun Lucija Opimija (konzul za 121. god. p. n. e.; kada se i desio sukob) sa Gajem Grakhom, Fulvijem Flakom i njihovim sljedbenicima.

[90] Ciceron misli na to da je Karbon, kao plebejski tribun, postavio pitanje Scipionu Emilijanu o umorstvu Tiberija Grakha.

[91]Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Marko Antonije Orator.

[92]Ciceron se ovom kompliciranom pravnom tematikom bavi i u *de. Orat.* I, 238.

[93]Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Marko Antonije Orator.

[94]Publije Decije Subulon, plebejski tribun 120. god. p. n. e.

[95]Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Marko Antonije Orator.

tulisti, quod semper a bonis dissedisti.("U obje vrste argumentiranja, i iz sličnosti i iz različitosti, valja navoditi primiere iz tudih djela ili riječi ili sudbine, a često i izmišljene priče.Evo primjera za argument iz suprotnosti: "Ako je /Gaj op. S.M./ Grakh postupio bezobrazno, Opimije se ponio plemenito".' Iz posljedice: "Ako je on ubijen mačem, a ti, njegov neprijatelj, uhvaćen si s krvavim mačem upravo na tome mjestu, i tamo nije viđen nitko osim tebe, i niko nije imao motiva za taj čin, a ti si oduvijek bio drzak kako možemo sumnjati da se radi o zločinu?" Primjer argumentiranja iz podudarnih okolnosti, prethodnih okolnosti i proturječnosti, kao što je Kras jednom izrekao kao mladić: "Ove te sudije, Karbone, neće smatrati građaninom—rodoljubom zato što si branio Opimija. Očito se samo pretvaraš i imaš nešto drugo na umu, budući da si na sastancima često oplakivao Tiberija Grakha, budući da si sudjelovao u umorstvu Publija /Kornelija Scipiona Emilijana S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./, budući da si donio onaj zakon za vrijeme svoga mandata /plebejskog op. S.M./ tribuna,[96] budući da se nikada nisi slagao s domoljubima.")

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), II, 269[97] : *Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare; ut noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam praefectum duceret "quid tibi vis," inquit "insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum."*("Duhovito je isto tako pretvaranje, kad se izgovori nešto drugo, a ne ono što misliš. I to ne u onome smislu koji sam prije izložio, kada govoriš suprotne stvari, kao Kras Lamiji, nego kada se svim sredstvima u govoru praviš da govoriš ozbiljno, dok istodobno misliš drugačije nego što govoriš. Kao što je, na primjer, naš prijatelj Skevola[98] rekao zloglasnom Septumuleju iz /lacijskog grada op. S.M./ Anagnije. Njemu su bili isplatili novac za glavu Gaja Grakha[99], pa kada je Skevolu molio da ga sa sobom povede u Aziju kao zapovjednika, on mu je odgovorio : "Pa što ti pada na pamet, luđače? Ima toliko pokvarenih građana da ti jamčim da ćeš se, ako ostaneš u Rimu, za godinu dana domoći gomile novca."")

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), II, 285[100] : *Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Ti. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mucium iudicem tulisset; "eiero," inquit "iniquus est"; cum esset admurmuratum, "ah," inquit "P. C., non ego mihi illum iniquum eiero, verum omnibus."* ("Sviđa mi se i ona primjedba slavnoga Scipiona /Nasike Skorpiona op. S.M./, koji se obračunao sa Tiberijem Grakhom. Kada mu je Marko /Fulvije op. S.M./ Flak nakon mnogih grdnji i prijekora odredio Publija Mucija /Skevolu op. S.M./ za sudiju[101], Scipio /Nasika op. S.M./ reče : "Protestvujem! Pristran je" I kada se pronio žamor, nastavi : "Časni oci! Ne protestvujem što je pristran u mom slučaju, nego prema svima.")

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), III, 214[102] : *Quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere ferretur? "Quo me miser conferam? Quo vertam? In Capitoliumne? At fratris sanguine madet. An domum? Matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam?" Quae sic ab illo esse acta constabat oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non*

---

[96]Riječ je o zakonu po kojem se ista osoba može sukcesivno, godinu za godinom, birati za plebejskog tribuna i to koliko god želi.

[97]Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Gaj Julije Cezar Strabon Vopisk (*Caius Iulius Caesar Strabo Vopiscus*), kvestor za 96. god. p. n. e.

[98] Riječ je Kvintu Muciju Skevoli Auguru (*Quintus Mucius Scaevola Augur*) konzulu za 117. god. p. n. e.

[99]Septumulej je nakon smrti Gaja Grakha, odsjekao mu glavu i odnio je konzulu Luciju Opimiju, koji je za nju obećao onoliko zlata koliko Gajeva glava teži.

[100]Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Gaj Julije Cezar Strabon Vopisk.

[101]Fulvije Flak je tužio Nasiku Skorpiona zbog umorstva Tiberija Grakha, a Mucije Skevola (veoma cijenjen i ugledan kao jurista i karakteran, pošten i principijelan čovjek) je bio konzul za 133. god. p. n. e.

[102] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Lucije Licinije Kras.

possent. Haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt. ("A što je to bilo u /Gaju op. S.M./ Grakhu koga se ti, Katule[103], bolje sjećaš, da su ga toliko uzdizali u doba moga djetinjstva? "Kamo da se, jadan[104], sklonim? Kamo da se okrenem? Prema Kapitolu? Mokar je od krvi moga brata. Ili svojoj kući? Pa zar da vidim nesretnu, odbačenu majku sred kuknjave?" Po općoj suglasnosti, ove je riječi izveo uz takve poglede, glas, pokrete, da čak ni njegovi neprijatelji nisu mogli zadržati suze. O ovoj temi govorim iscrpnije stoga što su govornici, koji su tvorci same stvarnosti, napustili cijelo ovo područje, a zauzeli su ga glumci, oponašatelji stvarnosti.").

Ciceron, O Govorniku (O Oratoru), III, 225 - 226[105]: *Itaque idem Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo, litterato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum, cum eburneola solitus est habere fistula qui staret occulte post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret aut a contentione revocaret.' 'Audivi me hercule,' inquit Catulus 'et saepe sum admiratus hominis cum dili- gentiam tum etiam doctrinam et scientiam.''Ego vero,' inquit Crassus 'ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam ea tela texitur et ea in civitate ratio vivendi posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, iam similis habere cupiamus.' 'Mitte, obsecro,' inquit 'Crasse,' Iulius 'sermonem istum et te ad Gracchi fistulam refer; cuius ego nondum plane rationem intellego.'*("Tako je isti onaj /Gaj op. S.M./ Grakh, - a ti to, Katule, možeš čuti od Licinija, svoga klijenta/štićenika, veoma izobražena čovjeka koji je bio Grakhov rob-sekretar/tajnik – imao vješta čovjeka koji je sa bjelokosnom frulicom skriven stajao iza njega kada je govorio i koji bi mu odsvirao takav ton kojim bi ga potaknuo kada bi popustio ili ga smirio kada bi se uzrujao." "To sam svakako čuo", reče Katul, "i često sam se divio kako savjesnosti tako i učenosti i znanju toga čovjeka" "I ja mu se divim", nastavi Kras, "i samo žalim što su ti muževi /misli se na braću Tiberija i Gaja op. S.M./ upali u onakvu zabludu što se tiče politike. Iako, uzorak po kojem se ide i način života koji se u državi nudi budućim naraštajima takvi su, da bismo htjeli među sobom imati građane slične onima koje naši očevi nisu podnosili." "Pusti, molim te, Krase", prekinu ga Julije, "razgovor o tome i vrati se na Grakhovu frulicu. Ja još uvijek ne shvaćam u potpunosti njezino načelo.")

Ciceron*, De Provinciis Consularibus*, 8, 18 :*an Ti. Gracchus—patrem dico, cuius utinam filii ne degenerassent a gravitate patria!—tantam laudem est adeptus, quos tribunus plebis solus ex toto illo conlegio L. Scipioni auxilio fuit, inimicissimus et ipsius et fratris eius Africani, iuravitque in contione se in gratiam non redisse, sed alienum sibi videri dignitate imperi quo duces essent hostium Scipione triumphante ducti, eodem ipsum duci qui triumphasset?*("Je li Tiberije Grakh (govorim o ocu, i želio bih da se njegov sin nikada nije degenerirao od očeve vrline) stekao tako veliku slavu zato što je, dok je bio plebejski tribun, bio jedini od cijeloga kolegija /plebejskih tribuna op. S.M./ koji je bio od bilo kakve pomoći Luciju Scipionu, iako je on bio najžešći mogući neprijatelj, i njemu i njegovom bratu Afrikancu. I nije li se on zakleo na narodnoj skupštini da se nipošto nije pomirio sa njim, ali da mu se činilo nespojivim sa dostojanstvom imperija da, nakon što su neprijateljske vojskovođe bile vođene u tamnicu dok je Scipio slavio svoj trijumf, i sam čovjek koji je trijumfirao trebao biti odveden na isto mjesto.").

Ciceron, O zakonima, II, 57 : *Dedarat enim Ennius de Africano: 'Hic est ille situs', vere, nam siti dicuntur ii qui conditi sunt.* („U epitafu Scipiona Afrikanca, Enije kaže : „Ovdje leži tijelo". I riječ leži se samo primjenjuje za one koji su sahranjeni u grobnicama.").[106]

[103]*Quintus Lutatius Catulus*, konzul za 102. god. p. n. e.

[104]Citira se dio govora Gaja Grakha u kome se podsjeća na umorstvo njegovog brata.

[105] Konkretni govor u navedenom odlomku navodno, po Ciceronu, drži Lucije Licinije Kras.

[106]Kontekst je Ciceronovo izlaganje o tome kako je rod Kornelijevaca u sahranjivanju primjenjivao inhumaciju (skeletno sahranjivanje) umjesto incineracije (spaljivanje pokojnika), što je bio standardni običaj kod drugih rimskih rodova sve do završetka klasične civilizacijske epohe. Običaj spaljivanja i kod Kornelijevaca prvi je uveo Lucije Kornelije Sula, pa je naredio da se njegovo tijelo po smrti spali kako ga njegovi politički protivnici ne bi oskrnavili.

Lucius Cornelius Sulla Felix, vođa optimatske stranke, konzul za 88. i 80. god. p. n. e. i diktator (*dictator legibus faciendis et rei publicae constituendae causa*) u periodu 82-81. god. p. n. e.

Ciceron, O zakonima, III, 20 :Ciceronov brat Kvint (*Quintus Tullius Cicero*) govori o negativnosti rasta tribunske moći.*Namque, ut C. Flaminium atque ea, quae iam prisca uidentur propter uetustatem, relinquam, quid iuris bonis uiris Tiberi Gracchi tribunatus reliquit? Etsi quinquennio ante Decimum Brutum et P. Scipionem consules—quos et quantos uiros!—homo omnium infimus et sordidissimus tribunus plebis C. Curiatius in uincula coniecit, quod ante factum non erat. C. uero Gracchi tribunatus sicis quas ipse se proiecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues, nonne omnem rei publicae statum perturbauit? Quid iam de Saturnino, Sulpicio, reliquis dicam? Quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit res publica.* („Da ne spominjem Gaja Flaminija[107] i druge, koje možete nazvati zastarjelim slučajevima. Kakva je to prava /plebejski op. S.M./ tribun Tiberije Grakh ostavio najboljim muževima /Ciceron misli na nobile op. S.M./.Već je pet godina prije /Tiberija op. S.M./ Grakha, da je plebejski tribun Gaj Kurijatije, najlošiji i najodvratniji od svih ljudi, počinio /138. god. p. n. e./ djelo koje je apsolutno bez presedana, bacajući u tamnicu konzule Decima /Junija op. S.M./ Bruta /Kalaika op. S.M./ i Publija Scipiona /Kornelija Scipiona Nasiku Serapiona op. S.M./, kakvi su to ljudi bili!. Nadalje, nije li to rušenje Gaja Grakha i unošenje bodeža na Forum, kako bi ih građani mogli koristiti da ubadaju jedan drugog (ovo je /Gajev op. S.M./ Grakhov sopstveni opis šta je on učinio), da je donijelo kroz /plebejski tribunat op. S.M./ opću revoluciju u Republici. Zašto trebam govoriti o zločinima Saturnina, Sulpicija[108] i drugih, s čijim nasiljem se Republika jedva mogla oduprijeti izvan građanskog rata.“)

Ciceron, O zakonima, III, 24 : *Quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? Quom in ipsum Ti. Gracchum non solum euictus, sed etiam sublatus intercessor non defuerit? Quid enim illum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedenti collegae abrogauit? Sed tu sapientiam maiorum in illo uide: concessa plebei a patribus ista potestate, arma ceciderunt, restincta seditio est, inuentum est temperamentum, quo tenuiores cum principibus aequari se putarent, in quo uno fuit ciuitatis salus. 'At duo Gracchi fuerunt.' Et praeter eos, quamuis enumeres multos licet, cum deni crearentur, nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos; leues? etiam; non bonos? fortasse plures. Si inuidia quidem summus ordo caret, plebes de suo iure periculosas contentiones nullas facit.* ("Kako je kolegij tribuna mogao biti toliko očajan da nijedan od njih deset nije zadržao njegov zdrav razum. Zašto, činjenica je da Tiberije Grakh nije samo zanemario veto drugoga /plebejskog op. S.M./ tribuna, nego mu je čak oduzeo i ovlasti /plebejskog tribuna, tj. smijenio ga sa te funkcije op. S.M./, što je uzrokovalo i njegov sopstveni pad. Za šta drugo je srušen /Tiberije Grakh op. S.M./, nego zbog njegovog djela izbacivanja svoga kolege sa dužnosti kada je ovaj upotrijebio pravo veta protiv njega. Ali razmislite o mudrosti naših predaka po ovom pitanju. Kada je Senat dao ovu /tribunsku op. S.M./ moć plebejcima, sukob je prestao, pobuna /I. secesija op. S.M./ se završila i otkrila se mjera kompromisa koja je učinila da oni skromniji (iz "nižih slojeva" stanovništva op. S.M.) vjeruju da im je dodijeljena jednakost sa nobilitetom. I takav kompromis je bio jedino spasenje za državu. "Ali imali smo dvojicu Grakha!", reći čete. Da, i ti možeš spomenuti mnogo više /primjera op. S.M./. Jer kada je kolegij od deset /plebejskih tribuna op. S.M./ izabran, naći češ neke /plebejske op. S.M./ tribune u svakome period čija aktivnost je štetna, a moguće više koji su neodgovorni i bez ikakvog osjećaja za dobro /u smislu kako je "dobro" shvatao Marko Ciceron op S.M./. Ali u međuvremenu senatorski red nije podložan zavisti, i obični ljudi neće voditi očajničke borbe za svoja prava.")

Ciceron, O zakonima, III, 26 : *et si nos multitudinis furentis inflammata inuidia pepulisset tribuniciaque vis in me populum, sicut Gracchus in Laenatem, Saturninus in Metellum.*("Ako je tribunska moć uzbudila narod protiv mene /Marko Ciceron misli na sebe op. S.M./, kao što je uzbudio /Gaj op. S.M./ Grakh protiv Lenata i Saturnin protiv Metela.")

[107]*Caius Flaminius Nepos*, jedan od najpoznatijih demokratskih vođa u Republici, konzul za mandatne periode mart 223. – mart 222. i mart 217. – mart 216. god. p. n. e. O njemu v. Smith W., 1849:II, 166 - 167; PWRE, 1909, VI. 2, *col*. 2496 – 2502.

[108]*Publius Sulpicius Rufus*, plebejski tribun 88. god. p. n. e., je bio istaknuti popularski političar čije su zakonodavne aktivnosti dovele do izbijanja I. građanskog rata.

Ciceron, O prirodi bogova, I, 106 : *ut igitur, Ti. Gracchum cum videor contionantem in Capitolio videre de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem, tu autem et Gracchi et Octavi imagines remanere, quae in Capitolium cum pervenerint tum ad animum meum referantur.* ("Dakle, kada zamišljam da promatram Tiberija Grakha kako drži govor narodu na Kapitolu i sakuplja glasove koji se tiću Marka Oktavija, prizivam to uzaludno gibanje uma, ali potvrđujete da su prikazi Grakha i Oktavija prisutni, koji su samo predočeni mome umu kada su oni stigli na Kapitol.")

Ciceron, O proricanju, I, 36 :*Quid? Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, idemque et summus augur et vir sapiens civisque praestans, nonne, ut C. Gracchus, filius eius, scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis haruspices convocavit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum, si feminam, ipsi; aequius esse censuit se maturam oppetere mortem quam P. Africani filiam adulescentem; feminam emisit, ipse paucis post diebus est mortuus. irrideamus haruspices, vanos, futiles esse dicamus, quorumque disciplinam et sapientissimus vir et eventus ac res comprobavit, contemnamus.* ("Šta reći o dobro poznatom slučaju Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./, sina Publija. On je bio cenzor i konzul dvaput, pored toga što je bio veoma kompetentan augur, mudra čovjek i istaknuti građanin. A ipak je on, prema izvještaju koji nam je ostavio njegov sin Gaj, uhvativši dvije zmije u svome domu, pozvao proricatelje kako bi ih konsultirao. Oni su mu savjetovali da ako pusti mužjaka da će njegova supruga umrijeti u kratkom vremenu, a ako pusti ženku da će on ubrzo umrijeti. Misleći da je prikladnije da brza smrt uzme njega nego njegovu mladu suprugu, koja je bila kćerka Publija Afrikanca /Starijeg op. S.M./, on je pustio ženku i umro za nekoliko dana. Možemo se smijati proricateljima, označavati ih prevarantima i varalicama, i prezirati njihovo zvanje, čak iako i veoma mudar čovjek, Tiberije Grakh /Stariji op. S.M./ i rezultati i okolnosti njegove smrti daju dokaz njihove pouzdanosti.").

Ciceron, O proricanju, I, 56 :*C. vero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Coelium est, sibi in somnis quaesturam petenti Ti. fratrem visum esse dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. hoc, ante quam tribunus plebi C. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Coelius et dixisse illum1 multis. quo somnio quid inveniri potest certius?*("Prema istome /historičaru op. S.M./ Koeliju, Gaj Grakh je govorio mnogim ljudima da mu se njegov brat Tiberije pojavio u snu kada je bio kandidat za kvestora i rekao : "Bez obzira koliko pokušavao odgoditi svoju sudbinu, ti moraš umrijeti istom smrću kojoj sam i ja /umro op. S.M./" Ovo se desilo prije nego što je Gaj bio plebejski tribun i Koelije piše da je on sam to čuo od Gaja koji je to ponovio mnogima drugima. Možeš li nači bilo što bolje ovjereno nego ovaj san?")

Ciceron, O proricanju, II, 62 :*'C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit duobus anguibus domi comprehensis haruspices a patre convocatos.' Qui magis anguibus quam lacertis, quam muribus? ' Quia sunt haec cotidiana, angues non item.' Quasi vero referat, quod fieri potest, quam id saepe fiat. ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem afferebat Ti. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur alteram utram emiserit; nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. 'At mors insecuta Gracchum est.' Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis; neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem umquam fiat, quod futurum illi esse dixerint!* ("Ti se referiraš na pismo, napisano od Gaja Grakha, Marku Pomponiju, gdje se drži da je Tiberije Grakh /Stariji op. S.M./, otac Gaja, uhvatio dvije zmije u svojoj kući i da je pozvao proricatelje. i zašto je razgovor prije o zmijama, nego o gušterima ili miševima. Tvoj odgovor : "Zato što mi vidimo guštere i miševe, a zmije ne". Ako činiš neku razliku kako često se stvar dešava ako se može desiti uopće. I šta me još iznenađuje je ovo : Ako je oslobađanje ženke bilo fatalno za Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./ i da je /oslobađanje op. S.M./ mužjaka trebalo donijeti smrt Korneliji, zaštobi za ime boga on pustio bilo koju od zmija da pobjegne? Gaj u svome pismo ne spominje da su proricatelji izrazili bilo koje mišljenje o rezultatu ako nijedna zmija ne bi bila oslobođena. Odgovaraš : "Bilo kako bilo, smrt je uzela Grakha". To je u redu, ali smrt je bila uzrokovana veoma ozbiljnom bolešću, a ne oslobađanjem zmije. Osim toga, proricatelji nisu baš tako nesretni da se njihova predviđanja nikada ne obistine, čak ni slučajno.")

Ciceron, O proricanju, II, 136 : *somnia…C. Gracchi etiam* (…također, san Gaja Grakha…)

Ciceron, Katon Stariji ili o starosti,[109] 19 : *Quam palmam utinam di immortales, Scipio, tibi reservent, ut avi reliquias persequare! cuius a morte tertius hic et tricesimus annus est, sed memoriam illius viri omnes excipient anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum me consule creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suae paeniteret? Nec enim excursione nec saltu nec eminus hastis aut comminus gladiis uteretur, sed consilio, ratione, sententia; quae nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum.*(„Neka tebi, Scipione[110], besmrtni bogovi dodijele pobjednički vijenac da dovršiš djelo koje ti je od /adoptivnog op. S.M./ djeda /Afrikanca op. S.M./ ostalo. Proteklo je 36 godina od njegove smrti,[111] ali će beskrajne godine redom sačuvati njegov spomen.[112] Umro je godinu dana prije moje cenzorske časti,[113] devet godina poslije moga prvoga konzulata,[114] kad sam po drugi put bio izabran za konzula, i dok sam ja držao potonju dužnost, on je bio izabran za konzula po drugi put.[115]Zar bi se onda stidio svoje starosti da je doživio 100 godina. Jer on ne bi mogao da trči i skače, a još manje da se služi kopljem, pogotovu mačem, nego razboritošću, pameću i mudrom riječi. Da toga nema kod staraca, naši pretci ne bi nazvali Senatom /skupom staraca op. S.M./ najvišu /državnu op. S.M./ instituciju.[116]“)[117]

Ciceron, Lelije ili razgovor o prijateljstvu, 3 (u dijelu rasprave koji Ciceron pripisuje govoru Gaja Lelija) : *moriendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere mortis difficile dictu est; quid homines suspicentur, videtis; hoc vere tamen licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos laetissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, populo Romano, sociis et Latinis, pridie quam excessit e vita, ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur deos potius quam ad inferos pervenisse.* (“A brza smrt ga /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ je oslobodila patnji. Teško mi je govoriti o načinu kako je umro. Vi znate kakve sumnje o tome ljudi izražavaju. Ali ipak treba reći da je Publiju Scipionu /Emilijanu op. S.M./ od mnogih sretnih i slavnih dana koje je vidio u svome životu, onaj dan najsjajniji bio kada se navečer, poslije sjednice u Senatu, dan prije svoje smrti, vraćao kući u pratnji senatora,

---

[109]Ciceronova filozofska rasprava „O starosti“ je predstavljena u vidu fiktivnog dijaloga između 84godišnjeg Katona Starijeg sa Scipionom Emilijanom i Gajem Lelijem Mlađim. Zanimljivo je kako Ciceron u istu radnju stavlja trojicu ljudi koji su u stvarnom životu bili žestoki politički oponenti i predstavnici različitih političkih i kulturoloških opcija (Katon Stariji na čelu konzervativaca i tradicionalista, a Scipion Emilijan sa svojim prijateljem Lelijem na liberalnoj, helenofilskoj strani) u toku posljednjih decenija Srednje Republike. Za razliku od Ciceronove rasprave izražene u fiktivnom dijalogu, u realnom svijetu Katon Stariji najvjerojatnije nije imao ovakav neposredni i srdačni razgovor, čak ni u vidu nekoga elastičnog predavanja, sa Scipionom Emilijanom i Gajem Lelijem.

[110]Navodno Katonovo obraćanje Scipionu Emilijanu.

[111]Navodni dijalog se odvija 149. god. p. n. e.

[112]U stvarnom životu Katon Stariji je mrzio Afrikanca Starijeg i bio mu najljuči protivnik i inspirator političkih i sudskih progona koji su doveli do toga da se ovaj povuče u Liternum i napusti aktivno bavljenje politikom Republike. Vjerojatno je Katon Stariji sa svojim pritiscima na Afrikanca Starijeg i njegovog brata Lucija i doprinio da Afrikanac umre, uslijed sigurno prenagomilanog stresa, ogorčenja i ljutnje. Katon Stariji je nakon i povlaćenja Afrikanca Starijeg, nastavio sa progonom njegovor brata Lucija na jedan vrlo opor i bjesomučan način. Ciceron je prosto izmislio, iz nekih svojih razloga, tu neku srdačnu posvetu koju kao Katon Stariji daje Afrikancu Starijem.

[113]Katon Stariji je izabran za cenzora 184. god. p. n. e.

[114]Katon Stariji je bio konzul za 195. god. p. n. e., odnosno od marta 195. god. p. n. e. do marta 194. god. p. n. e.

[115]Afrikanac Stariji je drugi put bio konzul za 194. god. p. n. e., odnosno od marta 194. god. p. n. e. do marta 193. god. p. n. e.

[116]U rimskoj republikanskoj konstituciji najviša institucija nije bio Senat, nego su to bile komicije i plebejska skupštine koje su izražavale suverenu volju naroda i jedine imale zakonodavna i izborna ovlaštenja. Međutim, Ciceron kao vrli optimat nastoji uzdignuti Senat na to mjesto institucionalnog prvenstva. Činjenica je da je u praksi Senat bio močno, nekada i najmočnije tijelo Republike, ali u formalnom, konstitucijom smislu on je bio ispod komicija i plebejske skupštine.

[117]Sudeći po navedenim kronološkim podatcima koje daje Ciceron, Afrikanac Stariji je umro krajem 186. ili početkom 185. god. p. n. e.

rimskog naroda, saveznika i Latina.[118] Tako da izgleda da je poslije visokog priznanja mogao otići prije među višnje bogove nego među pokojnike.”).

Ciceron, Lelije ili razgovor o prijateljstvu, 11 (u govoru koji Ciceron pripisuje Gaju Leliju Sapiensu[119] i to kada se ovaj obraća Kvintu Muciju Skevoli zvanom Augur[120] : *Ti. quidem Gracchum rem publicam vexantem a Q. Tuberone aequalibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scaevola, cum ad me, quod aderam Laenati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem, causam adferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: 'Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet?' 'Numquam' inquit 'voluisset id quidem; sed si voluisset, paruissem.' Videtis, quam nefaria vox! Et hercule ita fecit vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati sed praefuit, nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit. Itaque hac amentia quaestione nova perterritus in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas rei publicae graves iustasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris; nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris.* (“Mi smo također vidjeli kako su Kvint Tuberon i vršnjaci mu prijatelji napustili Tiberija Grakha kada je ovaj ugrozio Republiku. A Gaj Blosije iz Kime, gost vaše familije, moj Skevola, došao je ka meni, upravo kada sam se savjetovao sa konzulima Lenatom[121] i Rupilijem[122], da me moli za oproštaj. Pri tome je naveo razlog zbog koga sam mu oprostio što je toliko držao do Tiberija Grakha da je smatrao da treba učiniti sve što ovaj zaželi. Ja sam mu na to odgovorio : “Čak i kada bi htio da podmetneš vatru na Kapitolu?” – “Nikada” – odvrati on – “ovaj to ne bi zaželio. “Ali da je htio” – “Ja bih mu se pokorio.” Eto, vidite, koliko je bezočna za riječ! I zaista je tako činio, čak i više nego što je rekao. Jer on se nije poveo za Tiberijem Grakhom u njegovoj smjeloj namjeri, nego je njime upravljao, nije bio sljedbenik njegove mahnitosti, nego vođa. I u tome ludilu, preplašen novom optužbom, pobjegao je u Aziju i prišao našim neprijateljima, gdje ga je i stigla teška i pravedna kazna Republike. Nema zato nikakvog opravdanja za grijeh ako ga učinio zbog prijatelja. Jer, kada vrlina pravi ustupke prijateljstvo održati kada nestane poštenja.”).

Ciceron, Lelije ili razgovor o prijateljstvu, 25 : *Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in auris contionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis! Dissuasimus nos… Sed adfuistis, et est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam, meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licini Crassi videbatur! cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur; atque is primus instituit in forum versus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile vincebat. Atque id actum est praetore me quinquennio ante quam consul sum factus; ita re magis quam summa auctoritate causa illa defensa est.* („Kakvim je

---

118 U ovom periodu riječ Latin nema etničku, nego pravno – političku sadržinu. Latin je onaj ko je bio građanin latinskih kolonija (u rimskoj fluktuativnoj hijerarhiji najviši razred saveznika) bez obzira na etničko i narodnosno porijeklo..

119 *Caius Laelius Sapiens* (rođen cc 180. god. p. n. e.; konzul *ordinarius* za 140. god. p. n. e.; prijatelj Scipiona Emilijana). Nadimak Sapiens („Mudri“ ili „Obazrivi“) dobio je dosta kasno. O njemu v. Smith W., 1849:II, 706 - 707; PWRE, 1924, XII 1, *col.* 404 – 410. O Scipionu Emilijanu (*Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus*; živio 185. – 129. god. p. n. e.) v. Smith W., 1849:III, 748 - 751; PWRE, 1900, IV, 1, *col.* 1439 – 1462; Mesihović, 2011:234 – 241.

120 *Quintus Mucius Scaevola Augur* (živio cc. 159. – 88. god. p. n. e.; konzul *ordinarius* za 117. god. p. n. e.) je bio rimski političar i jurista. Bio je učenik filozofa Panetija, zet Gaja Lelija i blizak sa Scipionom Emilijanom. Ne bi ga trebalo miješati sa Publijem Mucijem Skevolom, konzulom iz 133. god. p. n. e. Ciceron (*de amic.* 1) navodi da je u raspravi o prijateljstvu, koja se datira neposredno nakon smrti (umorstva?) Scipiona Emilijana 129. god. p. n. e., pored Kvinta Mucija i Gaja Lelija učestvovao i Gaj Fanije. O Kvintu Muciju Skevoli v. Smith W., 1849:III, 733; PWRE, 1933, XVI 1, *col.* 430 - 436.

121 *Publius Popillius Laenas.* O njemu v. Smith W., 1849:II, 708; PWRE, 1953, XXII 1, *col.* 63 - 64.

122 *Publius Rupilius.* O njemu v. Smith W., 1849:III, 679; PWRE, 1914, I A, 1, *col.* 1229 – 1230.

laskanjem Gaj Papirije napunio uši kontiona kada je podnosio zakon o plebejskim tribunima koje je trebalo ponovo birati! Međutim, ja sam odvratio narod da ne glasa za njega /misli se na Karbonov zakon op. S.M./…I da se ponovo /Gaj Lelije govori op. S.M./ vratim na svoje stvari. Sjećate se kako je narodnjački /popularski, demokratski op.S.M./ izgledao zakon Gaja Licinija Krasa o sveštenicima, za vrijeme konzula Kvinta Maksima, Scipionovog /Emilijana op. S.M./ brata i Lucija Mancina /145. god. p. n. e. op. S.M./. Naime, po tome zakonu izbor svećeničkog kolegija obavljao bi se uz pristanak naroda. I on /Licinije Kras op. S.M./ je prvi počeo da govori narodu okrenut prema Forumu. Međutim, vjera besmrtnih bogova koju mi branimo lako je pobijedila njegov laskavi govor. To se dogodilo za vrijeme moga pretorstva, pet godina prije nego što sam postao konzul /140. god. p. n. e. op. S.M./. Tako je stvar odbranjena više snagom istine nego utjecajem vlasti.“)

Ciceron, *Acad.* II, 5, 13 : *Duos vero sapientissimos et clarissimos fratres P. Crassum et P. Scaevolam aiunt Ti. Graccho auctores legume fuisse, alterum quidem (ut videmus) palam, alterum (ut suspicantur) obscurius.* („Ali oni kažu da su dva veoma mudra i ugledna brata Publije Kras i Publije Skevola bili pristalice zakona Tiberija Grakha, i to raniji /misli se na Mucijana op. S.M./ (kako mi čtamo) otvoreno, kasniji /misli se na konzula Mucija Skevolu op. S.M./ (kako oni sumnjaju) potajno“).;

Ciceron, Protiv Vera, II, 4, 108 :*Nec solum Siculi, verum etiam ceterae gentes nationesque Hennensem Cererem maxime colunt. etenim si Atheniensium sacra summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore venisse dicitur frugesque attulisse, quantam esse religionem convenit eorum apud quos eam natam esse et fruges invenisse constat? itaque apud patres nostros atroci ac difficili rei publicae tempore, cum Tiberio Graccho occiso magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio L. Calpurnio consulibus aditum est ad libros Sibyllinos; ex quibus inventum est Cererem antiquissimam placari oportere. tum ex amplissimo collegio decemvirali sacerdotes populi Romani, cum esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Hennam profecti sunt. tanta enim erat auctoritas et vetustas illius religionis ut, cum illuc irent, non ad aedem Cereris sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur.* (“Ne samo da Sicilijanci, nego čak i drugi narodi i nacije, u velikoj mjeri obožavaju Cereru[123] iz Ene. Uistinu, ako iniciranje u one svete tajne Atenjana /misli se Eleusinske misterije op. S.M./ traže sa najvećom žudnjom, za koji narod se kaže da im je Cerera došla nakon dugoga njenoga lutanja[124], i da im je ona donijela žito. Koliko veće poštovanje trebalo da joj se nudi od onih naroda među kojima je izvjesno da je ona rođena i prvo otkriveno žito. I, dakle, u vrijeme naših očeva, u najkatastrofalnijem i najkritičnijem vremenu za Republiku, kada je nakon smrti /plebejskog tribuna op. S.M./ Tiberija Grakha /133. god. p. n. e. op. S.M./ postojala bojazan da su velike opasnosti bile najavljene za državu različitim čudima, u konzulatu Publija Mucija i Lucija Kalpurnija,[125] pribjeglo se /za savjet op. S.M./ Sibilskim knjigama , u kojima je nađeno zapisano “da najdrevnija Cerera treba biti umirena”. Zatim su svećenici rimskoga naroda, izabrani iz najcjenjenijeg kolegija decemvira, iako je u našem Gradu bio najljepši i najveličanstveniji hram Cerere, ipak išli sve do Ene. Takvi su bili autoritet i drevnost reputacije svetosti toga mjesta, da kada su oni išli tamo, njima je izgledalo da ne idu u hram Cerere, nego samoj Cereri.”)

Ciceron, Protiv Vera, II, 4, 112 :*Henna tu simulacrum Cereris tollere audebas, Henna tu de manu Cereris victoriam eripere et deam deae detrahere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt in quibus erant omnia quae sceleri propiora sunt quam religioni. tenuerunt enim P. Popilio P. Rupilio consulibus illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes; sed neque tam servi illi dominorum quam tu libidinum, neque tam fugitivi illi ab dominis quam tu ab iure et ab legibus, neque tam barbari lingua et natione illi quam tu natura et moribus, neque tam illi hostes hominibus quam tu dis immortalibus. quae*

---

[123]Cerera (*Ceres*) je rimska boginja poljoprivrede, žitarice i žetve. Identificirana je sa helenskom bogijom Demetrom (Δημήτηρ). Smatrana je i zaštitnicom otoka i provincije Sicilije koja je smatrana žitnicom tadašnjeg mediteranskog svijeta. Inače je posebno plodan bio njen jugoistočni dio, te predjeli (u ovom pravcu) u unutrašnjosti gdje se nalazio i grad Ena.

[124] Demetra je tražila kćerku Koru/Persefonu (Κόρη/Περσεφόνη)/Proserpinu (*Proserpina*) koju je oteo Had (ᾍδης, Ἀΐδης)/Pluton bog Podzemnog svijeta.

[125]*Publius Mucius ScaevolaiLucius Calpurnius Piso Frugi*, konzuli za 133. god. p. n. e.

deprecatio est igitur ei reliqua qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostes vicerit?("Usuđuješ li se da odneseš iz Ene statuu Cerere? Jesi li pokušao u Eni da istrgneš /boginju op. S.M./ Pobjedu/Viktoriju iz Cererinih ruku? da rascijepiš jednu boginju od druge? ništa su se oni ljudi, čije su osobine bile više slične zločinstvu nego religiji, usudili da povrijede ili čak da dodirnu. Dok su Publije Popilije i Publije Rupilije[126] bili konzuli, robovi, pobjegli robovi, barbari i neprijatelji su bili u posjedu ovoga mjesta /misli se na Enu op. S.M./. Ali ipak robovi nisu bili dovoljno robovi svojim gospodarima, kao što ste vi svojim strastima, niti su pobjegli od svojih gospodara kao što ste vi pobjegli od zakona i od svega pravičnog. Niti su barbari bili barbarski u jeziku i narodu kao što ste vi bili u vašoj prirodi i vašim navikama, niti su bili toliki neprijatelji ljudima kao što ste vi besmrtnim bogovima. Kako, zatim, možete moliti čovjeka za bilo koju milost kada ste nadmašili robove u nedostojnosti, i neprijatelje u nehumanosti")

Ciceron, *pro Archias,* 22 : *carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore. at eis laudibus certe non solum ipse qui laudatur2 sed etiam populi Romani nomen ornatur*.("Naš zemljak, Enije, je bio drag starijem Afrikancu, i čak u grobnici Scipiona se vjeruje da je njegov prikaz vidljiv, urezan u mramor. Ali nesumnjivo ne samo da su ljudi pohvaljeni čije su časti učinjene ovim pohvalama, nego je i ime rimskoga naroda također čašćeno od njih.").

Ciceron, *pro Milone,?* : *Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse qui, cum a C. Carbone tribuno plebis seditiose in contione1 interrogaretur quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit2 iure caesum videri*. ("Osim ako doista mislite da je Publije Afrikanac /Scipion Emilijan op. S.M./ bio van svoje pameti kada je, bio upitan u buntovničkom duhu od strane plebejskog tribuna Gaja Karbona kakvo je bilo njegovo mišljenje o smrti Tiberija Grakha, odgovorio da je izgleda on bio ubijen sa pravom.").

Ciceron*, Pro Lucio Murena*, 75 : *fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. is, cum epulum Q. Maximus P. Africani, patrui sui, nomine populo Romano daret, rogatus est a maximo ut triclinium sterneret, cum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem cum supremo eius die maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium ubi ille esset. huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis*. („Bio je, u vrijeme naših predaka, učen čovjek i isto častan građanin i jedan od onih visokog ranga, Kvint Tuberon[127]. Kada je Kvint Maksim[128] priređivao pogrebnu gozbu rimskom narodu, u ime svoga strica /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./, on /Tuberon op. S.M./ je bio zamoljen od Maksima da pripremi kauč za banket pošto je Tuberon bio sin sestre istoga /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./. I on, kao najobrazovaniji čovjek i stoik, pokrio je za ovu priliku neke kauče, napravljene po kartaginskoj modi, sa jarećim kožama i izložio je neke samoske posude kao da je Diogen Kinik/Cinik bio mrtav, a ne da su odavali poštovanje pogrebu toga božanskog /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./, čovjeka od respekta za kojeg Maksim, kada izgovara svoj pogrebni govor na dan njegove smrti, izražava zahvalnost besmrtnim bogovima za to što su uzrokovali da je takav čovjek rođen u ovoj Republici iznad svih ostalih. Zato je bilo sasvim neizbježno da vlast nad

---

[126]*Publius Popillius LaenasiPublius Rupilius*, konzuli za 132. god. p. n. e.

[127] Kvint Elije Tuberon (*Quintus Aelius Tubero*, plebejski tribun za 130. god. p. n. e., možda je bio konzul sufekt u 118. god. p. n. e.) je bio talentirani stoički filozof i učenik Panetija sa Rodosa, dobar orator i znalac prava. Tuberon je bio nećak Scipiona Emilijana i pripadnik Scipionovog kružoka. O njemu v. Smith W., 1849:III, 1180; PWRE, 1894, I. 1, *col.* 535 – 537..

[128] Kvint Fabije Maksim Alobroški (*Quintus Fabius Maximus Allobrogicus*; konzul *ordinarius* za 121. god. p. n. e.) je bio sin Kvinta Fabija Maksima Emilijana (*Quintus Fabius Maximus Aemilianus*; konzul *ordinarius* za 145. god. p. n. e., o njemu v. Smith W., 1849:II, 994; PWRE, 1909, VI. 2, *col.* 1792 – 1794), biološkog brata Scipiona Emilijana. O njemu v. Smith W., 1849:II, 994 - 995; PWRE, 1909, VI. 2, *col.* 1794 – 1796.

svijetom mora pripadati državi čiji je on bio građanin. Na pogrebnoj svečanosti takvoga čovjeka rimski narod je bio veoma ogorčen na perverzne mudrosti Tuberona.“).

Ciceron, Filipike, XI, 18 : *cum Aristonico bellum gerendum fuit P. Licinio L. Valerio1 consulibus. rogatus est populus quem id bellum gerere placeret. Crassus consul, pontifex maximus, Flacco conlegae, flamini Martiali, multam dixit, si a sacris discessisset: quam multam populus Romanus remisit; pontifici tamen flaminem parere iussit.* („Rat je trebao da se vodi protiv Aristonika za konzulata Publija Licinija /Krasa Mucijana op. S.M./ i Lucija Valerija /Flaka op. S.M./. Narod /misli se skupština op. S.M./ je konsultiran koga bi želio da upravlja ovim ratom /u smislu zapovijedanja konzulskom armijom op. S.M./. Kras, konzul i *pontifex maximus*, prijetio je da će izreći novčanu kaznu na svoga kolegu Flaka, Marsovog svećenika /- flamena op. S.M./, ako on napusti žrtvovanje. I iako je narod /u skupštini op. S.M./ oprostio globu, ipak je naredio /Marsovom op. S.M./ svećeniku /Flaku op. S.M./ da se povinuje naredbama vrhovnog svećenika.“).

Ciceron, *Epistulae ad Familiares,* IX, 21, 3 : *Gaius accusante L. Crasso cantharidas sumpsisse dicitur: is et tribunus pl. seditiosus et P. Africano vim attulisse existimatus est* (“Gaj /Karbon op. S.M./, bijavši optužen od Lucija Krasa, govori se da je uzeo /smrtonosnu op. S.M./ dozu /otrova op. S.M./ kantarida. On nije bio samo agresivni plebejski tribun, nego je bio osumnjičen za ubistvo Publija Afrikanca /Scipiona Emilijana op. S.M./.”).

Ciceron, *Epistulae ad Quintum Fratrem* II, 3, 3 : *Respondit ei vehementer Pompeius Crassumque descripsit dixitque aperte se munitiorem ad custodiendam vitam suam fore, quam Africanus fuisset, quem C. Carbo interemisset.* (“Pompej /Veliki op. S.M./ mu je /Katonu Mlađem op. S.M./ odgovorio odvažno sa prepoznatljivom aluzijom na Krasa, i rekao je otvoreno da “bi on uzeo bolje mjere opreza kako bi zaštitio svoj život nego Afrikanac /Mlađi Scipion Emilijan op. S.M./ što je učinio, koga je Gaj Karbon ubio.”).

Gaj Salustije Krisp

Pred kraj republikanskog razdoblja napisana su povijesna djela Gaja Salustija Krispa (*Caius Sallustius Crispus* 86 – 34 god. p. n. e). Porijeklom iz italsko - sabinskog grada Amiterna, Salustije je odrastao i živio u turbulentnoj drugoj polovici Kasne Republike, i bio je osobni svjedok mnogih zbivanja, ali i aktivni učesnik stranačkih sukoba. Salustije je istupao protiv optimatske oligarhije, i bio je vatreni pristalica populara, odnosno cezarovaca. Plebejski tribun je bio za 52. god. p. n. e. (tada je podržao procesuiranje Milona), a za kvestora je bio izabran za 55. god. p. n. e. Vodio je raskalašen i razuzdan život, koji se uobičavao tada u višim krugovima rimskog društva. Iako u svome djelovanju nije pokazivao neki moral, Salustija to nije smetalo da u svome pisanom historiografskom opusu glorificira i poziva se na stare ideale, skromnost, hrabrost, odgovornost, krepost i vrline Rimljana iz ranijih epoha. Godine 50. p. n. e. cenzor Apije Klaudije Pulher ga je isključio iz Senata na osnovi navodnog velikog nemorala (moguće ipak da je stvarni razlog bilo njegovo veliko podržavanje Julija Cezara). Iduće godine, Julije Cezar ga je vratio u Senat. Kasnije je Salustije sudjelovao u građanskim ratovima, boreći se na strani Cezara, koji ga je 46. god. p. n. e. imenovao namjesnikom nove provincije *Africa Nova* (prije toga je bio pretor). Tu je Salustije putem iznuđivanja stekao ogroman imetak, koji mu je omogućio da proslavi svoje ime podizanjem veličanstvenog parka (*Horti Sallustiani*) na brdu Kvirinal, u koji je i kasnije ulagao veliki dio bogatstva. Samo je Cezarov utjecaj spriječio da Salustije ne bude osuđen za

iznuđivanje i korupciju. Poslije Cezarove smrti Salustije se povukao iz političkog života i bavio isključivo književnošću. Salustije je bio veliki politički protivnik Cicerona, i često se sa njim sukobljavao u diskusijama u areni Senata. Zanimljivo je da je Salustije oženio Terenciju, bivšu suprugu Cicerona, nakon što se ovaj od nje razveo. Ugledajući se na Tukidida i Polibija, Salustije je za predmet svojih studija izabrao historijska dešavanja iz bliske prošlosti i koja su direktno bila vezana za stranačke sukobe Kasne Republike. Nama su u cijelosti dostupna samo dva njegova djela: "O Katilininoj uroti" i "Jugurtin rat". Treće Salustijevo djelo nosilo je naslov "Historije" i obuhvaćalo je razdoblje od 78. do 67. g. p. n. e. (bilo je predviđeno da bude nastavak djela Sizene) od njega su nam dostupni samo fragmenti i epitome koje je uradio Julije Eksuperantije (*Iulius Exuperantius*, vjerojatno IV. st. n. e.).

U predgovoru za djelo o Katilini, Salustije piše da je sebi stavio u zadatak "da u odlomcima opiše…poduhvate rimskog naroda", jer je njegov duh "slobodan od očekivanja i strahovanja u vezi sa strankama u državi", ali ove Salustijeve izjave ne odgovaraju stvarnosti. Iako se povukao iz politike, on je i dalje ostajao popular i cezarovac. Iako i Salustije nastoji, ugledajući se na Tukidida, da bude nepristrasan pa i sam govori da mu je pri pisanju historijskih djela "duh bio slobodan od nade, straha i državnog strančarenja" a niti ga je "suprotna strana u građanskom ratu udaljila od istine", on u svojoj namjeri da bude nepristrasan ne uspijeva. Salustijeva djela ipak predstavljaju apologiju pokreta populara i naročito ličnosti Julija Cezara, i diskreditaciju rimske optimatske stranke i "obijesti nobiliteta". Salustije je «Jugurtin rat» stvorio sa intencijom da bude antioptimatsko djelo u kome je želio da na najbolji način oslika korupciju i propadanje Republike koje su izazvali optimati. Njegovo djelo o Katilini imalo je za cilj, da pokaže kako Gaj Julije Cezar nije sudjelovao u Katilininom pokretu. Po Salustijevom mišljenju, sve nevolje Rimske države proizlaze iz pokvarenosti senatorske elite i njene nesposobnosti da upravlja. Zanimljivo je da je Salustije i u prikazu Cicerona i njegovoj ulozi u sprečavanju Katilinine zavjere pokazao da diferencira svoje javno djelovanje i književne opise. Tako je prema Ciceronu u svome pisanom opusu pokazao veliku obzirnost i nepristrasnost.

Salustijev rad se temeljio na vjerodostojnim izvorima. Pored onoga što je sam doživio i saznao, Salustije je uveliko koristio memoarsku literaturu (npr. memoare Sule), Posejdonijeva djela, i djela Sizene, Rutilija i Skaura. Političke, vrijednosne, društvene i ekonomske odnose razdoblja koje opisuje odlično predstavlja kroz govore Memija i Marija. Pošto je inače u svojim djelima dao dosta govora, njegova djela su se koristila i u retorskim školama, što je doprinijelo da se iz njegove „Historije“ sačuvaju 4 govora i 2 pisma. Salustiju se krivo ili sa pravom pripisuju dva pisma „*ad Caesarem senem de Republica*“, te „*Invectiva Sallustii in Ciceronem*“ (čemu se priključuje navodni Ciceronov odgovor Salustiju „*Ciceronis in Sallustium responsio*“). Ova sumnjiva djela su moguće bila proizvod kasnijih retorskih škola.

Salustije je dao žive, ali subjektivne karakteristike povijesnih osoba. U duhu popularnih političkih učenja svoga doba, on je govorio o sretnom životu Rimljana u ranijim razdobljima, o razumnom upravljanju prvih kraljeva, te dužnosnika iz Rane i Srednje

Republike. Nažalost, i njegovi podaci o ranom Rimu su opterećeni njegovom političkom, popularskom ideologijom.

U istom pravcu govorio je on i o afričkim plemenima, koja ne znaju za kulturu. Salustijeva djela, iako izrazito nabijena antioptimatskim sentimentom, predstavljaju vrijedno i umjetnički prilično dobro oblikovano štivo. Salustijevi radovi su oslobođeni mitova, nepotvrđenih priča, proročanstava i sličnih besmislica. Dramaturgija njegovih djela je odlično izvedena, tako da čitanje Salustijevih historija nije ni dosadno ni suhoparno, i vrlo je prijemčivo i onim čitaocima koji nisu stručno ni specijalistički obrazovani. Zbog velikog broja umetnutih govora i služenja retorskim metodama u pisanju svojih historijskih djela Salustije u prvi plan ističe psihološki naboj svojih junaka. I Salustijeve monografije su prepune filozofskih razmatranja i moralizatorskih osuda dekadencije, ali su one za razliku od Nepotovog djela, uklopljene u umjetničko jedinstvo djela. Način pisanja mu je pragmatičan i retorički, iako u kronologiji ima nekih nedostataka. Jezik koji koristi za opise mu je pravilan i jasan, i kao uzor mu služe klasični grčki pisci, posebno Tukidid (po njegovom primjeru je u svoj opus uvrstio veliki broj govora, preko kojih objašnjava određene procese i pojave). Po Tukididovom stilu, i Salustije je nastojao da piše kratko i koncizno, ali je u tome znao i pretjerati pa je u pojedinim slučajevima ostajao nedorečen i pomalo nerazumljiv. U svome opusu se nije libio ni korištenja rijetkih i zastarjelih riječi. Posebno je pokušao da bude nepristrasan kao i njegov uzor, u čemu ga ipak nije uspio dostići. I pored njegovih popularskih sklonosti, koje izbijaju sa vremenom na vrijeme u njegovom opusu, Salustije je ipak i u antici važio kao pouzdan pisac. Tako o njemu sv. Augustin kaže „*Sallustius nobilitate veritatis historicus*“, a Isidor „*Sallustius auctor certissimus*“

Salustije je najviše podataka o Tiberiju i općenito o Grakhima ostavio u «Jugurtinom ratu», koji je i zamislio kao antioptimatsko djelo u kome je želio da na najbolji način oslika korupciju i propadanje Republike koje su izazvali optimati. Samim tim, Salustije je inače kao prijatelj Julija Cezara i veliki pristalica stranke *populares* (demokratske) imao izrazito pozitivan stav prema radu i djelu braće Grakh. Nažalostni Tiberije ni Gaj Grakh nisu glavni junaci Salustijevog djela, nego samo sporedni likovi koji se pojavljuju samo kao reminiscencija na optimatske zloupotrebe. Uz to, Salustije nije pravilno razumio niti predstavio stvarne uzroke grakhovske revolucije i kasnorepublikanskih stranačkih sukoba i građanskih ratova. Umjesto agrarne krize, on problem i uzroke vidi u moralno – vrijednosnom propadanju nobliteta, a sa njima posljedično vezano i cjelokupnog građanstva.

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 1,1:*Omnis homines qui sese student praestare ceteris animalibus summa ope niti decet ne vitam silentio transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit*...1,3: *quoniam vita ipsa qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere; 4 nam divitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, virtus clara aeternaque habetur*..("Svi ljudi koji nastoje uzvisiti ostala živa bića, svim se silama moraju truditi da svoj život ne provedu u tišini poput stoke koju je priroda stvorila pognutom i trbuhu poslušnom...i budući da je sam život koji uživamo kratak, sjećanje na sebe učiniti što dužim, jer slava zbog bogatstva i ljepote je prolazna i krhka, dok se vrlina drži slavnom i vječnom")

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 5, 9:*Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim inmutata ex pulcherruma atque optuma pessuma ac flagitiosissuma facta sit, disserere.* („Budući da nas je prigoda podsjetila na ćudoredno stanje Republike, čini se da nas sama stvar potiče da se podsjetimo i ukratko raspravimo o ustanovama naših predaka u miru i u ratu, na koji su to način državom upravljali i koliku su je ostavili, kako se ova malo pomalo promijenila, te se od najvaljanije i najvrsnije pretvorila u najpokvareniju i najsramotniju.")

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 7:*Sed ea tempestate coepere se quisque magis extollere magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt semperque iis aliena virtus formidulosa est. Sed civitas incredibile memoratu est adepta libertate quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae incesserat. Iam primum iuventus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usum militiae discebat magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conviviis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidulosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maxumum certamen inter ipsos erat: se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. Eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniae liberales erant, gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possum, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret.* („U ono vrijeme /sa uspostavom Republike op. S.M./ počeo je svako sve to više osjećati svoju vrijednost i sve više razvijati svoje sposobnosti. Kraljevima su, naime, sumnjiviji dobri negoli zli ljudi i uvijek tuđa vrlina u njima izaziva strah. Nevjerovatno je kad se spomene, koliko je država stekavši slobodu /izgonom kralja Tarkvinija Oholog i uspostavom Republike op.S.M./ u kratko vrijeme narasla. Tolika je bila želja za slavom zavladala. Već od samoga početka omladina se, čim je bila sposobna za rat, u taboru kroz naporan rad učila vojničkom umijeću, te je veće uživanje nalazila u sjajnu oružju i bojnim konjima, negoli u bludnicarna i gozbama. Stoga takvim muževima nijedan napor nije bio stran, nijedno mjesto neprohodno ili strmo, nijedan naoružan neprijatelj strašan. Vrlina je bila sve nadvladala. No, najveće nadmetanje u slavi vodilo se između njih samih. Svako se trudio ubiti neprijatelja, popeti se na zid, biti viđen dok čini takvo djelo. To su smatrali bogatstvom, to sjajnim glasom i velikom slavom. Za hvalom su/Rimljani op.a./ bili pohlepni, u novcu darežljivi, željeli su veliku slavu i pošteno /stečeno op.a./ bogatstvo. Mogao bih spominjati na kojim je sve mjestima rimski narod šakom vojnika razbio goleme čete neprijatelja, koje je to gradove, utvrđene prirodnim položajem, osvojio u bici, kad nas to ne bi predaleko odvelo od našega predmeta.")

SalustijeKrisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 8:*Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex lubidine magis quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo, satis amplae magnificaeque fuere, verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere praeclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit, quia prudentissumus quisque maxume negotiosus erat: ingenium nemo sine corpore exercebat, optumus quisque facere quam dicere, sua ab aliis benefacta laudari quam ipse aliorum narrare malebat.*(„Uistinu sreća gospodari u svakoj stvari. Ona sva zbivanja, više iz hira negoli iz pravednosti, proslavlja i potamnjuje. Junačka su djela Atenjana, kako ja mislim, bila doista sjajna i veličanstvena, ali ipak nešto manja nego što se o njima pripovijeda. No, budući da su se ondje pojavili veliki umovi pisaca, djela se Atenjana kao najveća slave širom svijeta. Tako se vrlina onih koji su ih počinili drži tolikom, koliko su ih riječima uzmogli uzvisiti presjajni umovi. A rimskomu se narodu nije nikada ukazala takva prilika, jer što je ko bio razumniji, to je bio i zaposleniji. Um niko nije usavršavao bez tijela. Svakomu je čestitu čovjeku bilo više do toga da djeluje negoli da govori, da drugi hvale njegova slavna djela, negoli da sam pripovijeda o tuđima.")

SalustijeKrisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 9:*Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; concordia maxuma, minuma avaritia erat; ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura*

valebat.Iurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant, cives cum civibus de virtute certabant. In suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, aequitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod in bello saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant quique tardius revocati proelio excesserant, quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace vero, quod beneficiis magis quam metu imperium agitabant et accepta iniuria ignoscere quam persequi malebant. („U miru su se, dakle, i u ratu gajili dobri običaji. Sloga je bila vrlo velika, a lakomost mala. Pravo i dobro vrijedilo je kod njih ne toliko po zakonima, koliko po naravnom nagonu. U svađe, razmirice, zavade upuštali su se s neprijateljima, /rimski op. S.M./ građani su se međusobno natjecali u vrlini. U žrtvovanjima bogovima bili su veličanstveni, kod kuće štedljivi, prema prijateljima vjerni. Ovim dvjema osobinama: smionošću u ratu, a kad bi nastao mir, pravednošću, brinuli su se za sebe i za državu. Za ovo ja imam ove vrlo čvrste dokaze. Što se u ratu češće znala primijeniti kazna nad onima koji bi se protiv zapovijedi bili upustili u bitku s neprijateljem i koji bi, pozvani natrag, prekasno istupili iz bitke, negoli nad onima koji bi se bili usudili napustiti bojne znakove ili, otjerani, uzmaknuti sa svojega mjesta. U miru pak, što su vlast sprovodili više dobročinstvima negoli strahom, a kad bi pretrpjeli kakvu uvredu, što su je voljeli oprostiti negoli se za nju svetiti.“)

SalustijeKrisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 10:*Sed ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes vi subacti, Carthago, aemula imperi Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant, saevire fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium divitiaeque optanda alias, oneri miseriaeque fuere. Igitur primo imperi, deinde pecuniae cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem ceterasque artis bonas subvortit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestumare magisque voltum quam ingenium bonum habere. Haec primo paulatim crescere, interdum vindicari; post, ubi contagio quasi pestilentia invasit, civitas inmutata, imperium ex iustissumo atque optumo crudele intolerandumque factum.* („Kada je, trudom i pravednošću, Republika porasla, kada su moćni kraljevi bili ratom pokoreni, divlji narodi i veliki puci silom podjarmljeni, Kartagina, suparnica Rimske Republike, do temelja propala, sva mora i kopna postala otvorenima, sreća je počela bjesnjeti i sve isprepletati. Ljudi koji su bili lako podnosili napored, opasnosti, dvojbene i teške okolnosti, njima su dokolica, bogatstvo, nešto inače poželjno, bile na teret i nesreću. Najprije je, stoga porasla žudnja za novcem, potom za vlašću. To je postalo kao kakvim uzrokom svih zala. Jer, lakomost je uništila vjetu, poštenje i ostale dobre osobine. Umjesto njih naučila je ljude oholosti, okrutnosti, prezirati bogove, sve držati na prodaju. Častohleplje je navelo mnoge smrtnike da postanu prijetvornima, da jedno drže zaključano u srcu, drugo spremno na jeziku, da prijateljstva i neprijateljstva ne cijene po njihovu sadržaju nego po njihovu probitku, da imaju više lice negoli srce pošteno. Ovo je ispočetka malo pomalo preotimalo mah, kadšto se i kažnjavalo. Kad se, potom, zaraza (oholosti, korupcije, pohlepe, okrutnosti op. S.M.), poput kakve kuge, raširila, Republika se preobrazila, a vlast se od vrlo pravedne i čestite pretvorila u okrutnu i nepodnošljivu.“)

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 11:*Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus et ignavus aeque sibi exoptant; sed ille vera via nititur, huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis inbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita, insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes, omnes trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat. Loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant.Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari, ea privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur ii milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui*

victis fecere. Quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus victoriae temperarent.(„Isprva je više častoljublje negoli lakomost mučilo srca ljudi, što je kao mana bilo ipak dosta blisko vrlini. Jer, slavu, čast, vlast priželjkuje za sebe jednako i vrijedan i nevrijedan, no onaj ide za njima pravim putom, a ovaj, budući da mu nedostaju dobre osobine, teži za njima prevarama i spletkama. Lakomost nosi u sebi žudnju za novcem, kojega se nijedan mudrac nije zaželio, ona, kao da je natopljena ljutim otrovom, omekopućuje tijelo i muževan duh i uvijek je bezgranična, nezasitna i ne umanjuje se ni obiljem ni nestašicom. No, pošto se Lucije Sula[129] oružjem dokopao državne vlasti i nakon dobrih početaka polučio loš svršetak, svi su počeli grabiti i vući.Jedan je poželio kuću, drugi zemlju. Pobjednici nisu znali ni za mjeru ni za svrhu, sramotna su i okrutna djela počinili protiv svojih sugrađana. K ovomu je dolazilo i to što je Lucije Sula prema vojsci kojom je zapovijedao u Aziji, ne bi li je učinio sebi odanom, protivno običaju predaka, raskošno i previše darežljivo postupao. Privlačna i ugodna mjesta lako su u miru smekšala ratoborna srca vojnika. Ondje se prvi put vojska rimskoga naroda navikla bludničiti, pijančevati, diviti se kipovima, šarenim slikarijama, umjetnički oblikovanu posuđu, otimati ih za sebe i za državu, plijeniti hramove, kaljati sve sveto i nesveto. Stoga ovi vojnici, pošto su se domogli pobjede, ništa nisu prepuštali pobijeđenima. Ta sreća umara i srca mudraca, a kamoli da bi se ovi ljudi iskvarena ponašanja obuzdavali u svojoj pobjedi.”)

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 12:*Postquam divitiae honori esse coepere et eas gloria, imperium, potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci coepit. Igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere: rapere, consumere, sua parvi pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operae pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissumi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant neque victis quicquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. At hi contra, ignavissumi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae fortissumi viri victores reliquerant: proinde quasi iniuriam facere id demum esset imperio uti.*(„Nakon što je bogatstvo počelo služiti na čast, te ga je stala pratiti slava, vlast, moć, počela je slabiti krepost, siromaštvo se počelo smatrati sramotom, neporočnost držati za pakost. Zbog bogatstva je, stoga, mladež zahvatila raskoš i lakomost zajedno s ohološću. Počeli su grabiti, trošiti, svoje slabo cijeniti, za tuđim žudjeti; poštenje, stid, božansko i ljudsko držati jednakim, ni na što se ne obazirati, ni u čemu držati mjere. Vrijedno je truda, kad si već upoznao kuće i ljetnikovce sazidane poput gradova, razgledati i hramove bogova koje su naši pradjedovi, ti prepobožni ljudi, podigli. Oni su, dakako, svetilišta bogova kitili pobožnošću, domove svoje slavom, a pobijeđenima nisu otimali ništa, negoli samovolju da čine nepravdu. A ove su kukavice nad kukavicama, naprotiv, s najvećom bezdušnošću saveznicima stale otimati ono što su im najhrabriji muževi kao pobjednici bili prepustili. Kao da bi upravo nepravdu činiti značilo služiti se vlašću.“)

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 13:*Nam quid ea memorem, quae nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subvorsos montis, maria constrata esse? Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiae: quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeae ceterique cultus non minor incesserat: viri muliebria pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Haec iuventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus inbutus malis artibus haud facile lubidinibus carebat; eo profusius omnibus modis quaestui atque sumptui deditus erat.* („Jer, što da spominjem ono u što, osim onih koji su to vidjeli, nitko ne može vjerovati: da su, naime, mnogi privatnici prevrnuli brda i zasuli mora? Čini mi se kako je njima bogatstvo služilo za ruglo.Žurili su se da ono što su mogli posjedovati na častan način koriste na sramotan. No, zavladala je bila ne manja strast za bludničenjem, pijančevanjem i ostalim vrstama razvrata. Muškarci su se počeli podavati kao ženskinje, ženske otvoreno nuditi svoju čistoću. Radi žderanja pretraživalo se sve

[129]*Lucius Cornelius Sulla Felix*, vođa optimatske stranke, konzul za 88. i 80. god. p. n. e. i diktator (*dictator legibus faciendis et rei publicae constituendae causa*) u periodu 82-81. god. p. n. e.

na kopnu i na moru, na spavanje se išlo prije nego što bi nastupila želja za snom, nije se čekalo na glad ili žeđ niti na studen niti na umor, nego se sve to unaprijed pobuđivalo na umjetan način. To je mladež, kad bi im ponestalo obiteljskog imetka, podjarivalo na zlodjela. Srce otrovano pogubnim navikama nije lako moglo biti bez naslada. Stoga se to neumjerenije na sve načine odavalo stjecanju i rasipanju.“)

SalustijeKrisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 37, 5–6:*Sed urbana plebes, ea vero praeceps erat de multis causis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxume praestabant, item alii per dedecora patrimoniis amissis, postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam sicut in sentinam confluxerant*. („Gradski plebs, taj je doista iz mnogih razloga srljao u propast. Prije svega, oni koji su se bilo gdje najviše isticali u sramoti i razuzdanosti, a isto tako i drugi koji su nanečastan način izgubili nasljedstvo, napokon svi oni koje je sramota ili zločin bio istjerao iz kuće, svi su se oni slili u Rim kao u kakvu smrdljivu baruštinu.”)

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 52, 19–23. Iz govora Marka Katona Mlađeg: *Nolite existumare maiores nostros armis rem publicam ex parva magnam fecisse! Si ita esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus; quippe sociorum atque civium, praeterea armorum atque equorum maior copia nobis quam illis est. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere, quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulundo liber, neque delicto neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam. Laudamus divitias, sequimur inertiam. Inter bonos et malos discrimen nullum, omnia virtutis praemia ambitio possidet. 23 Neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniae aut gratiae servitis, eo fit, ut impetus fiat in vacuam rem publicam.*(„Nemojte misliti kako su preci našu Republiku oružjem od male učinili velikom. Kada bi to doista bilo tako, mi bismo je imali u mnogo ljepšem stanju, jer u nas je veća množina saveznika i građana, a osim toga i oružja i konja, negoli u njih. Ali postojalo je nešto drugo što je njih učinilo velikima, a čega u nas uopće nema. Kod kuće radinost, vani pravedna vlast, duh slobodan u odlučivaniu, niti grijehu niti požudi podložan. Umjesto ovoga, mi imamo rasipnost i lakomost, državnu neimaštinu, privatno blagostanje. Hvalimo bogatstvo, povodimo se za lijenošću. Između dobrih i zlih nikakve razlike, sve nagrade za vrline posjeduje častohlepnost. Nikakvo čudo, kad vi odvojeno svaki za sebe stvarate odluku, kad kod kuće robujete nasladama, ovdje novcu ili ugledu; tako se događa da se vrši napad na goloruku Republiku.”)

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline), 53:*Postquam Cato adsedit, consulares omnes itemque senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad caelum ferunt, alii alios increpantes timidos vocant. Cato clarus atque magnus habetur; senati decretum fit, sicuti ille censuerat.Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam saepenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse; cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus, ad hoc saepe fortunae violentiam toleravisse, facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse eoque factum uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est, rursus res publica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat ac, sicuti effeta parentum <vi>, multis tempestatibus haud sane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caesar. Quos quoniam res obtulerat, silentio praeterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possum, aperirem.*(„Pošto je Katon /Mlađi op. S. M./ sjeo, svi konzulari, a isto tako i veliki dio Senata, počnu hvaliti njegov prijedlog, u nebo dizati njegovu srčanost i, koreći jedan drugoga, nazivati se plašljivcima. Katona su počeli smatrati slavnim i velikim.Odluka Senata postala je onakvom kakvom ju je on bio predložio. Dok sam čitao i slušao o mnogim preslavnim djelima što ih je rimski narod učinio u miru i u ratu, na moru i na kopnu, slučajno mi se svidjelo promotriti koja je to stvar najviše omogućila tako velike pothvate. Znao sam da se često malenom četom znao pobiti s velikim legijama. Saznao sam i da su neznatnim sredstvima vođeni ratovi s moćnim kraljevima, da je uz to često znao pretrpjeti i podmuklost sudbine, da su Heleni rječitošću, a Gali ratnom slavom bili ispred Rimljana. Dok sam o tome uvelike razmišljao, uvjerio sam se kako je sve to postigla izvanredna vrlina nekolicine građana, te se tako dogodilo da je siromaštvo odnijelo pobjedu nad

bogatstvom, manjina nad većinom. Ali pošto se građanstvo iskvarilo raskoši i neradom, ponovo je država svojom veličinom izdržavala poroke zapovjednika i poglavarstava i, kao da se istrošila roditeljska snaga, za dugo vremena nije se u Rimu pojavio nijedan vrlinom znamenit muž. No, u moje su vrijeme živjela dva muža velike vrline, različita značaja: Marko Katon i Gaj Cezar; njih mi, kad me je već zgoda namjerila na njih, nije bila namjera šutnjom mimoići, a da, koliko to mogu prema svojim sposobnostima, ne otkrijem narav i značaj jednoga i drugoga.")

Salustije Krisp, Jugurtin rat, 1, 5 : *Quodsi hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura multaque etiam periculosa ac perniciosa petunt, neque regerentur magis quam regerent casus et eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent.* ("Kad bi ljudi toliku brigu vodili za dobro s kolikom revnošću teže za tuđim i nekorisnim, pa čak i mnogo čime opasnim, ne bi njima više ravnali događaji, negoli oni događajima, te bi se uzdigli do takve veličine da bi zahvaljujući slavi, od smrtnika postali besmrtnim.")

Salustije Krisp, Jugurtin rat,31, govor Gaja Memija[130] upućen Rimljanima:*Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium rei publicae omnia superet: opes factionis, vestra patientia, ius nullum, ac maxime quod innocentiae plus periculi quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim quam ludibrio fueritis superbiae paucorum, quam foede quamque inulti perierint vestri defensores, ut vobis animus ab ignavia atque socordia corruptus sit, qui ne nunc quidem obnoxiis inimicis exurgitis atque etiam nunc timetis eos, quibus decet terrori esse. Sed quamquam haec talia sunt, tamen obviam ire factionis potentiae animus subigit. Certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar. Verum id frustra an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites."Neque ego vos hortor, quod saepe maiores vestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est; necesse est suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Ti. Gracco, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae sunt; post C. Gracchi et C. Fulvi caedem item vestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio plebi sua restituere; quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini aerarium expilari, reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere, penes eosdem et summam gloriam et maximas divitias esse. Tamen haec talia facinora impune suscepisse parum habuere, itaque postremo leges, maiestas vestra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos qui ea fecere pudet aut paenitet, sed incedunt per ora vestra magnifici, sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes; proinde quasi ea honori, non praedae habeant. Servi aere parati iniusta imperia dominorum non perferunt; vos, Quirites, in imperio nati aequo animo servitutem toleratis? At qui sunt ii, qui rem publicam occupavere? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi et idem superbissimi, quibus fides decus pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quaestiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse pro munimento habent. Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est. Metum ab scelere suo ad ignaviam vestram transtulere, quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. Sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt, profecto neque res publica sicuti nunc vastaretur et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos forent. Maiores vestri parandi iuris et maiestatis constituendae gratia bis per secessionem armati Aventinum occupavere; vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? Atque eo vehementius, quo maius dedecus est parta amittere quam omnino non paravisse."Dicet aliquis 'quid igitur censes?' Vindicandum in eos, qui hosti prodidere rem publicam, non manu neque vi, quod magis vos fecisse quam illis accidisse indignum est, verum quaestionibus et indicio ipsius Iugurthae. Qui si dediticius est, profecto iussis vestris oboediens erit; sin ea contemnit, scilicet existimabitis, qualis illa pax aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maximae divitiae, ad rem publicam damna atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet et illa quam haec tempora magis placent, cum regna provinciae leges iura iudicia bella atque paces, postremo divina et humana*

[130]*Caius Memmius* (plebejski tribun 111. god. pr. n. e.) O njemu v. Smith W., 1849: II, 1026; PWRE, 1931, XV 1, *col*. 604–607.

omnia penes paucos erant; vos autem, hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat?"Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse, tamen vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, aequo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripitur, et vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intellegetis aut serviendum esse aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiae quae spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse; facere illi iniurias, vos prohibere; postremo sociis nostris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax aut amicitia esse?"Quare moneo hortorque vos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus aerari factus est neque per vim sociis ereptae pecuniae, quae quamquam gravia sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur; hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum est; domi militiaeque res publica venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit relicuum, nisi ut illis qui ea fecere oboedientes vivamus? Nam impune quae libet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros perperam quam recte fecisse, sed ne ignoscendo malis bonos perditum eatis. Ad hoc in re publica multo praestat benefici quam malefici immemorem esse: bonus tantummodo segnior fit, ubi neglegas, at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non sint, haut saepe auxili egeas.(„Mnogo bi me toga odvraćalo od vas, Kviriti,[131] kad ne bi ljubav prema domovini bila od svega jača: moć stranke, vaša popustljivost, nikakvo pravo, a ponajviše to što je u nedužnosti više opasnosti negoli časti. Doista mi je, naime, mrsko spominjati kako ste ovih petnaest godina bili igračkom obijesti nekolicine, kako su sramotno i kako neosvećeni poginuli vaši branitelji, kako vam je srce iskvareno od lijenosti i nemara, kad se ni sada, kad su vam neprijatelji ropski pokorni, ne dižete na noge, nego se i sada bojite onih kojima biste trebali ulijevatistrah. No, premda je tomu tako, srce me ipak potiče da se suprotstavim moći stranke. Ja ću se poslužiti barem slobodoumljem koje sam naslijedio od svojega oca. Ali hoću li to učiniti uzalud ili s uspjehom, to leži u vašim rukama, Kviriti! I ne nagovaram ja vas, što su često činili vaši preci, da protiv nepravde krenete s oružjem u ruci; ne treba tu nikakve sile, nikakva iseljenja;[132] neizbježno je da sami na svoj vlastiti način propadnu u bezdan. Pošto je ubijen Tiberije Grakh, za kojega su govorili da je spremao kraljevstvo, protiv rimskoga puka provedene su istrage. Nakon umorstva Gaja Grakha i Marka Fulvija isto su tako u tamnici pobijeni mnogi ljudi vašega staleža. Jednomu i drugomu krvoproliću kraj je učinio ne zakon, nego njihov hir. No, neka je doista i bila priprava za kraljevstvo vratiti puku njegova prava. Što se god ne može osvetiti bez krvi građana, neka je s pravom učinjeno. Prethodnih ste se godina šutećiljutili što se državna blagajna plijeni, što kraljevi i slobodni narodi plaćaju danak nekolicini nobila, što su u rukama tih istih ljudi i najviša slava i najveće bogatstvo. Ipak su to što su nekažnjeno počinili ova tako strašna zlodjela smatrali premalim, te su tako naposljetku zakoni, Veličanstvo vaše, sve božansko i čovječansko predani neprijateljima. A oni koji su to počinili niti se srame niti kaju, nego stupaju pred vašim očima gizdavi, razmećući se svećeništvima i konzulatima, a dio njih i trijumfima svojim, kao da ih

---

[131] Kviriti (*Quirites*) jeste veoma drevni naziv za rimske građane. Njegova etimologija je još uvijek sporna, i možda je došla iz sabinjanske riječi za „koplje" ili od sabinjanskog naselja *Cures*. Ako je etimologija kviritskog imena vezana za riječ *quiris* (koplje), jasno je da ona odražava koncepciju u kojoj je narod identificiran sa zajednicom ratnika, vojnika. Ta je koncepcija bila raširena kod indoeuropskih naroda, pa je kod njih i narodna skupština u svojim osnovama imala primarno vojničko značenje, odnosno termini politički punopravan narod i vojska su i teorijski i praktičko i funkcionalno bili jedno te isto. Slikovit primjer pružaju i latinske riječi *populus* (narod) i *populari* (pustošiti u vojničkom smislu) koje pokazuju nesumnjivu sličnost i zajedničko porijeklo. U frazi *populus Romanus quirites* (ili *quiritium*) obilježava individualnog građanina u kontrastu sa zajednicom. *Ius quiritium* u rimskom pravu je puno rimsko građanstvo. Vremenom je termin Kviriti izgubio svoje vojničke atribute, pa se primjenjivao za rimske građane u domaćim, unutarnjim poslovima, dok je ime „Rimljani" bilo korišteno za vanjske poslove.

[132] Po Josip Miklić (Gaj Salustije Krisp, Djela, 1998: 116, fus. 280): „*Secessio*, u prvobitnom značenju: namjerno i dobrovoljno odjeljivanje plebejaca od patricija u borbi za vlastita prava. Prva takva secesija zbila se u Rimu 494. pr. Kr. *in montem sacrum* (Liv. II 32) Patriciji su plebejcima priznali instituciju pučkog tribunata koju je čuvao poseban zakon, *lex sacrata*. Za svaki prijestup tog zakona bila je predviđena smrtna kazna. Druga secesija dogodila se 449. pr. Kr.; patriciji su tada ponovo priznali nedodirljivost pučkih tribuna, ali isto tako i, u međuvremenu uspostavljenih, decemvira i edila (Liv. III 55); svi su bili *sacrosancti*, prijestupi su se kažnjavali *sacratio capitis*. Treća se secesija zbila god. 287. pr. Kr."

O plebejskim secesijama v. Mesihović, 2015: 235–236; 241; 259; 307.

imaju kao kakvu čast, a ne kao plijen. Robovi, novcem pribavljeni, ne podnose nepravednih zapovijedi svojih gospodara; vi, Kviriti, u vlasti rođeni, mirne duše podnosite ropstvo! Ko su ti koji su prisvojili Republiku? Najveći zločinci, krvavih ruku, besprimjerne lakomosti, najveći krivci, a ujedno i najveće oholice, kojima vjernost, čast, privrženost, napokon, sve časno i nečasno predstavlja izvor zarade. Neki od njih imaju za odbranu to što su pobili plebejske tribune, drugi svoje nepravedne istrage, većina njih što su među vama počinili krvoproliće. Tako, što je ko veće zlo počinio, to je sigurniji. Strah su sa svojih zločina prenijeli na vaš kukavičluk oni koje je sve ista želja, ista mržnja, ista strepnja združila u jedno. Ali ovo je među dobrima prijateljstvo, među opakima strančarstvo. Kad biste vi vodili takvu brigu za slobodu koliko su oni izgarali za gospodstvom, zacijelo se ne bi Republika, kao sada, pustošila, a vaša bi dobročinstva bila u rukama najboljih, a ne najdrskijih. Preci su vaši, da ostvare pravo i uspostave svoje dostojanstvo, dvaput iseljenjem pod oružjem zaposjeli Aventin. A vi, zar se za slobodu, koju ste od njih naslijedili, nećetesvom silom potruditi? I to to silnije, što je veća sramota stečeno izgubiti negoli uopće ne steći. Reći će ko: Što, dakle, predlažeš? Valja kazniti one koji su neprijatelju izdali Republiku. Ne mačem niti silom, jer bi to bilo nedostojnije za vas da ste učinili negoli za njih da im se dogodilo, nego sudbenim istragama i priznanjem samoga Jugurte. Ako se ovaj doista predao, jamačno će se pokoriti vašim zapovijedima. Ako li ih prezire, dakako da ćete prosuditi kakav je to mir ili predaja po kojoj je Jugurti dopala nekažnjivost za zločine, nekolicini moćnika najveće bogatstvo, Republici šteta sramota. Osim ako se možda još uvijek ni vi niste zasitili njihova gospodstva i više vam se dopadaju ona, negoli ova vremena kad su kraljevstva, provincije, zakoni, prava, sudovi, ratovi i mirovni ugovori, napokon sve božansko i ljudsko bili u rukama nekolicine, a vi ste, pak, to jest rimski narod, nepobijeđeni od neprijatelja, vladari nad svim narodima, bili zadovoljni što ste zadržali život. Ko se, naime, od vas usuđivao suprotstaviti ropstvu? Što se mene tiče, premda smatram kako je za junaka najveća sramota pretrpjeti nepravdu, a ne osvetiti se za nju, ja bih ipak mirne duše dopustio da oprostite najvećim zločincima, budući da su građani, samo kad se milosrđe ne bi izvrgnulo u propast. I za njih je, naime – koliko u sebi imaju drskosti – premalo što su nekažnjeno zlo činili ako im se ne oduzme prilika da i dalje to čine, a i vama će ostati vječna briga kada uvidite da vam valja robovati ili s oružjem u ruci izboriti slobodu. Ima li, naime, kakve nade u vjeru ili slogu? Oni hoće gospodariti, vi biti slobodnima; oni činiti, vi priječiti nepravde. Napokon, oni s našim saveznicima postupaju kao s neprijateljima, s neprijateljima kao sa saveznicima. Može li pri tako oprečnim namjerama biti mira ili prijateljstva? Zbog toga vas opominjem i pozivam da tako velik zločin ne ostavite nekažnjenim. Nije se dogodilo potkradanje državne blagajne, niti je nasilno otet novac saveznicima, što su, doduše, teška djela, ali se po običaju ipak drže za ništavna. Najljućem je neprijatelju izdano dostojanstvo Senata, izdana vaša vlast; kod kuće i na ratištu Republika je bila na prodaju. Ako se ovo ne istraži, ako se ne kazne krivci, što će nam preostati negoli da živimo pokoravajući se onima koji su to počinili? Nekažnjeno, naime, činiti ono što se komu prohtije, to znači biti kraljem. I ne pozivam ja vas, Kviriti, da volite što su vaši sugrađani krivo negoli pravo učinili, nego da praštajući zlima ne upropastite dobre. Uz to, u Republici je mnogo bolje zaboraviti dobročinstvo negoli zločin. Dobar samo postaje mlitavijim kad ga zanemariš, a zao još gorim. Osim toga, ako ne bi bilo nepravde, onda ne bi tako često trebao ni pomoći.”)

Salustije Krisp, Jugurtin rat,41:*Ceterum mos partium et factionum ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus est otio atque abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rem publicam tractabant, neque gloriae neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus decessit, scilicet ea, quae res secundae amant, lascivia atque superbia incessere. Ita quod in adversis rebus optaverant otium, postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in libidinem vertere, sibi quisque ducere trahere rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt, res publica, quae media fuerat, dilacerata.Ceterum nobilitas factione magis pollebat, plebis vis soluta atque dispersa in multitudine minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique agitabatur; penes eosdem aerarium provinciae magistratus gloriae triumphique erant; populus militia atque inopia urgebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant: interea parentes aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo modestiaque invadere, polluere et vastare omnia, nihil pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitavit. Nam ubi*

primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustae potentiae anteponerent, moveri civitas et dissensio civilis quasi permixtio terrae oriri coepit.(„Inače, običaj stvaranja stranaka i klika, a potom i svakovrsnih spletaka, pojavio se u Rimu prije malo godina zbog dokolice i obilja onih stvari koje ljudi drže najvećim dobrom. Prije, naime, razaranja Kartagine narod i Senat rimski upravljali su Republikom mirno i samozatajno jedni prema drugima, a medu građanima nije bilo borbe za slavu i gospodstvo. Strah od neprijatelja održavao je Republiku u dobrim osobinama. No,otkako je iz srca nestalo ovoga straha, nastupilo je, dakako, ono što prija sreći: razuzdanost i obijest. Tako je dokolica, koje su se bili zaželjeli u nesreći, pošto su je se domogli, postala još gorča i ljuča. Nobilitet je, naime, počelo svoje dostojanstvo, a narod svoju slobodu pretvarati u samovolju. Svako je sebi vukao, grabio, otimao. Tako je sve odvučeno na dvije strane, a Republika je, koja je bila ostala u sredini, rastrgnuta. Međutim, nobilitet je zbog stranačke sloge bio moćniji, a snaga je naroda, nepovezana i raspršena u mnoštvu, manje toga mogla. Po samovoljnoj se odluci nekolicine djelovalo i u ratu u miru. U rukama istih ljudi nalazile su se državna blagajna, provincije, poglavarstva, slave i trijumfi. Narod su tištale vojnička služba i neimaština; ratni su plijen grabili zapovjednici s nekolicinom svojih prijatelja. U međuvremenu su roditelji ili nejaka djeca vojnika, kako je već ko bio susjed kakvu moćniku, tjerani sa svojih posjeda. Tako je zajedno s moći nastupila pohlepa bez kraja i konca, koja je počela sve kaljati i pustošiti, ništa ne držati vrijednim ni svetim, dok nije sama sebe strmoglavila u bezdan. Čim su se, naime, iz nobiliteta našli ljudi koji su istinsku slavu pretpostavljali nepravednoj moći, Republika se počela buniti i stao se javljati građanski razdor poput kakva komešanja zemlje.”)

Salustije Krisp, Jugurtin rat,42:*Nam postquam Ti. et C. Gracchus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum rei publicae addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere coepere, nobilitas noxia atque eo perculsa modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat; et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Gaium, tribunum alterum, alterum triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis cupidine victoriae haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est quam malo more iniuriam vincere.Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua usa multos mortalis ferro aut fuga extinxit plusque in relicuum sibi timoris quam potentiae addidit. Quae res plerumque magnas civitatis pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnis civitatis moribus si singillatim aut pro magnitudine parem disserere, tempus quam res maturius me deseret. Quam ob rem ad inceptum redeo.*(„Pošto su, naime, Tiberije i Gaj Grakh, čiji su preci u Punskome i drugim ratovima uvelike proširili državu, počeli ostvarivati narodu slobodu i otkrivati zločine nekolicine, nobilitet se, krivo i zbog toga uplašeno, čas preko saveznika i Latina, a ponekad preko rimskih vitezova, koje je nada u savez bila udaljila od naroda, suprotstavilo prijedlozima Grakha, te je najprije Tiberija, a potom, nakon nekoliko godina, i Gaja, koji je pošao istim putem, jednoga kao /plebejskog op. S.M./ tribuna, drugoga kao trijumvira za osnutak naseobina zajedno s Markom Fulvijem Flakom, mačem usmrtilo. U Grakha je, doduše, zbog njihove želje za pobjedom, bio nedovoljno umjeren duh. No, poštenu je čovjeku bolje biti svladan negoli na nepošten način svladati nepravdu. Po svojoj je, dakle, volji okoristivši se pobjedom, nobilitet mnoge ljude uklonilo sebi s puta oružjem ili progonstvom, te je za budućnost priskrbilo sebi više straha negoli moći. Ovakav je postupak često znao upropastiti velike države. Kad, naime, jedni hoće na svaki način svladati druge i nad svladanima se još ljuće osvetiti. Ali kad bih o težnjama stranaka i ponašanju cijele države htio raspravljati pojedinačno ili prema njihovoj važnosti, prije bi mi ponestalo vremena negoli gradiva. Zbog toga se vraćam na započeto.”)

Salustije Krisp, *His. fr.*Mitridatovo[133] pismo kralju Partije Arsaku 6–7:*Ei subvenientem Antiochum concessione Asiae per dolum avortere, ac mox fracto Philippo Antiochus omni cis Taurum agro et decem milibus talentorum spoliatus est.* („Kada je ovome /Filipu V. Antigonidu op. S.M./ u pomoć htio priteći Antioh /III. op. S.M./, oni su ga od toga lukavo odvratili ustupajući mu Aziju, a kada

[133]Mitridat (Μιθραδάτης, Μιθριδάτης)VI. EupatorDionis/*Dionysius*, kasnije nazvan i Veliki, kralj Ponta u Maloj Aziji od cc 120. do 63. god.p. n. e.

su uskoro potom slomili Filipa, Antioh je bio lišen svekolike zemlje sa ove strane Taurusa i iznosa od 10 000 talenata.”)

Salustije Krisp, *His. fr.*Mitridatovo pismo kralju Partije Arsaku IV, 69: *Eumenen, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem: post, habitum custodiae agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecere, simulatoque impio testamento filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est,* („Eumena /II. op. S.M./, čijim se prijateljstvom /Rimljani op. S.M./ tako hvalisavo razmeću, najprije su izdali Antiohu kao cijenu za mir. Kasnije su ga iskoristili za čuvanje osvojene zemlje, te ga izrabljivanjima i poniženjima od kralja pretvorili u najbjednijega roba, a zahvaljujući besramno krivotvorenoj oporuci njegova su sina Aristonika, zato što je bio zatražio očevo kraljevstvo, poput neprijatelja poveli sa sobom u trijumfalnoj povorci. Tako su zaposjeli Aziju.“).

Salustije Krisp, *His. fr.* Govor Gaja Licinija Macera,[134] plebejskog tribuna rimskom narodu, 6:*Itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, aerarium, exercitus, regna, prouincias occupauere et arcem habent ex spoliis uostris; cum interim, more pecorum, uos, multitudo, singulis habendos fruendosque praebetis, exuti omnibus quae maiores reliquere, nisi quia uobismet ipsi per suffragia, ut praesides olim, nunc dominos destinatis. ltaque concessere illuc omnes; at mox, si uostra receperitis, ad uos plerique : raris enim animus est ad ea quae placent defendunda; ceteri ualidiorum sunt.*(„Zbog toga su se već svi prepustili vlasti nekolicine ljudi koji su pod izlikom svoga vojničkog položaja prisvojili državnu blagajnu, vojske, kraljevstva i provincije, te tako sebi podignuli utvrdu od vašega plijena, dok se vi za to vrijeme, premda brojčano jači, poput kakve stoke prepuštate pojedinima od njih da nad vama gospodare i da vas iskorištavaju, lišeni svega onoga što su vam vaši preci ostavili, osim što sada glasanjem, umjesto nekadašnjih branitelja, sami sebi određujete gospodare. Zbog toga su svi prešli onamo, ali uskoro, ako povratite ono što je vaše, većina će njih biti uz vas. Rijetki, naime, imaju srčanosti da brane ono za što su se odlučili; ostali su na strani moćnijih.”)

Salustije Krisp, Dvojbena djela, Govor o državi upućen Cezaru, 5:*De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitatis; primum id, quaeso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existumo: quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi romanae fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conserturos: ita defessos et exsangues regi, aut nationi praedae futuros: aliter non orbis terrarum, neque cunctae gentes conglobatae, movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordiae bona, et discordiae mala expellenda.Id ita eveniet, si sumtuum et rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta revocans, quae, iam pridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumtuum statueris: quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli, sua atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrumum putent; eam virtutem, et magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro socordia aestument. Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueta non subpetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives; movet composita, et res novas veteribus adquirit.Quare tollendus foenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo reipublicae, ostendere.* („O ratu je dosta rečeno. Budući da i ti i svi tvoji radite na učvršćenju mira, molim te, razmisli prvo kakvo je to o čemu odlučuješ, tako ćeš, odvojivši dobro od zla, otvorenim putem krenuti prema istini. Ja mislim ovako: budući da sve ono što je nastalo nestaje, u vrijeme kad se rimskomu gradu približi kobni dan propasti, građani će se sa građanima uhvatiti u koštac, te će tako, iscrpljeni i iskrvavljeni, postati plijenom kakva kralja ili naroda. Drukčije ni sav svijet ni svi narodi združeni zajedno ne mogu uzdrmati ili razbiti ovu državu. Stoga treba učvrstiti upravo blagodati sloge i odstraniti zla nesloge. To će se dogodititako ako dokineš samovolju u trošenju i pljačkanju, ne pozivajući na stare uredbe, koje zbog iskvarenih običaja već odavna služe na ruglo, nego ako svakomu njegov imetak postaviš među troškova, budući da je nastupio takav običaj da nezreli mladići drže najljepšim trošiti svoje i tuđe i ništa ne uskraćivati ni svojoj požudi ni tuđim molbama, tako da požudu smatraju vrlinom i veličinom duha, a čednost i umjerenost mlitavošću. Kad, dakle, neukroćen duh zagazi krivim putem i kad

[134]*Caius Licinius Macer* (plebejski tribun 73. god. pr. n. e.)O njemu v. Smith W., 1849: II, 883; PWRE, 1926, XIII. 1, *col*. 419–428.

mu stane ponestajati onoga na što je navikao, on se, raspaljen, baca sad na svoje saveznike, sad na svoje sugrađane, obara ustaljeno i bez razlike sastavlja novo sa starim. Stoga se u budućnosti valja riješiti lihvara, kako bi se svako od nas brinuo za svoj vlastiti posjed. Ovo je pravi i pošten put: poglavarstvo obnašati za narod, a ne za vjerovnika, i veličinu duha pokazivati jačanjem, a ne potkradanjem države.")

Salustije Krisp, Dvojbena djela, Poslanica o državi upućena Cezaru, 5: *In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in Patres, et plebem. Antea in Patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. Itaque saepius in civitate secessio fuit; semperque nobilitatis opes deminutae sunt, et ius populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbia, sed bona fama factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillumus quisque in armis, aut militia, nullius honestae rei egens, satis sibi, satisque patriae erat. Sed, ubi eos paullatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit; coepere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat, et cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: et, pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Haec igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendum rempublicam. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe quum illis libertatis retinendae, tum his servitutis amittendae cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet.* ("Mislim da je država bila podijeljena na dvije stranke, kako sam čuo od predaka, na patricije i plebejaca. Prije je u patricija bila najviša vlast, a daleko najveća sila u plebejaca. Stoga je u državi više puta dolazilo do secesija i moć se patricija neprestano um-njivala, a prava su se plebejaca uvećavala. Plebs je živio slobodno zbog toga što ničija moč nije bila iznad zakona i što nobil nije nadvisivao nenobila bogatstvom ili obiješću, nego dobrim glasom i hrabrim djelima; oni najneugledniji, ne trpeći oskudice ni u kojoj časnoj potrebi, na njivama su ili u vojsci bili dostatni sebi i dostatni svojoj domovini. No kad ih je besposlica i neimaština malo pomalo otjerala s polja i prisilila na život bez stalnog boravišta, počeli su žudjeti za tuđim bogatstvom, a svoju su slobodu zajedno s državom stali smatrati nečim što je na prodaju. Tako se narod, koji je bio gospodar, vladao nad svim narodima, malo pomalo razišao i umjesto zajedničke vlasti svaki je sebi privatno namakao ropstvo. Ovo mi se, stoga, mnoštvo, isprva ogrezlo u lošim navikama, a potom raspršeno u različite vještine i načine života, ni u čemu međusobno podudarno, čini doista premalo prikladnim da se posveti državi. Međutim, pridodaju li mu se novi građani, ispunja me velika nada kako će se dogoditi da se svi podignu na slobodu; jer, koliko će se u onih pojaviti briga da zadrže slobodu, toliko će se u ovih roditi briga da zbace ropstvo. Ja ti predlažem da ove nove, pomiješane sa starima, smjestiš po naseobinama; tako će i vojništvo postati snažnije, a i plebs će, zaokupljen korisnim poslovima, prestati izazivati javnu nesreću.")

Marko Terencije Varon

Na polju svestranih znanstvenih istraživanja Kasne Republike najzanimljivija i najvažnija osoba je bio erudita, znanstvenik, logistorik, skriboman, političar i knjižničar Marko Terencije Varon (*Marcus Terentius Varro*, zvan i *Varro Reatinus* – kako bi se razlikovao od Varona Atacina/*Varro Atacinus*; živio 116. – 27. god. p. n. e.), rodom iz sabinskog grada *Reate*. Varon je moguće rođen u viteškoj familiji. On je bio jedan od najplodnijih pisaca antičkog svijeta, sa svestranim i raznolikim znanstvenim i književnim interesovanjem. Varon je uvijek ostao vezan za svoje korijene oko Reate, gdje je posjedovao veliko imanje sve do svoje starosti. Varon je pripadao tradicionalističkoj frakciji optimatske stranke i obnašao je čitav niz javnih funkcija (plebejski tribun, kvestor, kurulni edil i pretor), tako ušavši u senatorski rang. On je bio i član Komisije Dvadestorice koji su trebali provesti agrarni zakon (sa naseljavanjem

Kapue i Kampanije) koji je donio Julije Cezar. Za vrijeme II. rimskog građanskog rata Varon je zapovijedao sa pompejevsko – tradicionalističkim snagama u Hispaniji. Uprkos tome što je bio na poraženoj strani, Varon je čak dva put bio amnestiran od Cezara (prije i poslije bitke kod Farsale). Kasnije je Cezar 47. god. p. n. e. imenovao Varona za upravitelja javne biblioteke. Nakon martovskih ida i uspostave II. triumvirata, Marko Antonije je Varona stavio na liste proskribiranih. Uslijed toga je Varon izgubio veći dio imovine, kao i svoju biblioteku. Ipak je nakon razlaza Marka Antonija sa rimskim establishmentom, i pored svojih tradicionalističko – republikanskih uvjerenja Varon našao podršku kod Oktavijana Augusta. Prvi rimski princeps je omogučio Varonu da se posveti nauci, studijama i pisanju, sve do svoje smrti. Varon je inače svoj znanstveni i spisateljski rad započeo još znatno ranije od vremena kada se Oktavijan pojavio na političkoj pozornici Rimske države. On je već bio poznat po tome i u vremenima prvih triumvira, II. građanskog rata i samovlasti Julija Cezara.

Varon je spadao u red ubjedljivo najobrazovanijih ljudi ne samo tadašnjeg svijeta, nego općenito u historiji čovječanstva. Bio je student kod tada čuvenog filologa Lucija Elija Stila (*Lucius Aelius Stilo*), a kasnije je nastavio studije u Atenskoj Akademiji i to kod filozofa Antioha iz Askalona. Kvintilijan je u svojim *Institutio Oratoria* Varona nazvao najučenijem Rimljaninom, dok je njegovo opsežno djelo citirano i korišteno od niza antičkih autora i znanstvenika (Ciceron, Vergilije, Plinije Stariji, Kolumela, Aul Gelije, Augustin i Vitruvije koji mu odaje priznanje). Varon je bio vrlo plodan pisac i njegov opus obuhvata više od 74 rada (u 620 knjiga), u velikoj većini na latinskom jeziku, koja obrađuju najrazličitije teme. Nažalost, taj golemi opus je vrlo slabo dostupan i to samo jedan rad u potpunosti (*Rerum rusticarum libri III*), jedan u dijelovima (*De lingua latina libri XXV*, od kojih je sačuvano samo 6 knjiga), a ostali u fragmentima, većinom u Gelijevima *Noctes Atticae.* Poznati izgubljeni radovi su : *Saturarum Menippearum libri CL or Menippean Satires, Antiquitates rerum humanarum et divinarum libri XLI, Logistoricon libri LXXVI, Hebdomades vel de imaginibus, Disciplinarum libri IX*, *De rebus urbanis libri III, De gente populi Romani libri IIII*, *De sua vita libri III, De familiis troianis, De Antiquitate Litterarum libri II* (jedan od ranih Varonovih radova, koji je posvećen tragičnom pjesniku Luciju Aciju/*Lucius Accius*), *De Origine Linguae Latinae libri III* (posvećeno Pompeju), Περί Χαρακτήρων, *Quaestiones Plautinae libri V* (sadržava interpretacije drevnih riječi nađenih u komedijama od Plauta), *De Similitudine Verborum libri III*, *De Utilitate Sermonis libri IIII*, *De Sermone Latino libri V* (?), *De philosophia.*

Varon je veliki dio svojih radova posvetio latinskom jeziku, njegovoj gramatici i pravopisu, te se i on može uz Cicerona smatrati osobom koja je standardizirala latinski književni jezik. Jedno od vrijednih Varonovih djela je i *Disciplinarum libri IX*, enciklopedija koja je upotrebljavala tzv. „slobodne vještine" (a*rtes liberales*) kao načela organiziranja studija i nauke. Varon identificira 9 takvih „slobodnih vještina" : gramatiku, retoriku, logiku, aritmetiku, geometriju, astronomiju, muzičku teoriju, medicinu i arhitekturu. Ove Varonove „slobodne vještine" su poslužile kao osnova za kasnije autore koji su definirali 7 klasičnih „slobodnih vještina mediavelnih škola i studija". Prva knjiga ove vrlo korištene enciklopedije se bavila gramatikom. Varonova

enciklopedija je poslužila kao model za kasnije enciklopediste, posebno Plinija Starijeg. Naročito značenje za rimsku antikvarsku znanost je imalo njegovo djelo koje je nosilo naslov *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* ("Starine ljudskih i božanskih stvari"). Nažalost to djelo nije dostupno, ali ga drugi pisci često spominju. Varonovo djelo predstavljalo je kompilaciju, ali ona je sadržavala priličan broj važnih i interesantnih podataka iz drevnog doba Rima i njegovih institucija i načina života. Neka djelomična pitanja Varon je i sam pokušao ispitati.

Varon nije bio cjepidlaka u stilskom pisanju, a rado je upotrebljavao i humor. Kao uzor za ozbiljne znanstvene i stručne rasprave služio mu je Herakleid iz crnomorske Herakleje (koji je umro oko 300 god. p. n. e.), a za satire Menip iz Gadare u Siriji (živio sredinom III. st. p. n. e.). Iako su mu stranci uzori, Varon ipak nastoji svuda samostalno, a osobito rodoljubivo obraditi gradivo, koje uzima najradije iz rimskoga života i rimskih odnosa. Na osnovu sačuvanih fragmenata možemo reći da su one imale određene političke i didaktičke ciljeve. U svojim satirama Varon ismijava pokvarenost tadašnjih Rimljana, a hvali starije generacije i njihove vrijednosti i moral. Prije su žene bile kod kuće, pa su plele, tkale i kuhale, a u Varonovo doba se samo kite nakitom i uvijek su u pokretu. Nekada su djeca bila radost i ponos kuće i domačinstva, a sada odgovara žena da više voli tri puta poći u bitku, nego roditi. Nekada je otac opraštao sinu, a sada sin oprašta ocu, a ima slučajeva kada se i otrov upotrijebi. Po Varonu se mladi psi bolje i razumnije odgajaju u kasnorepublikansko doba nego djeca. Izbori služe kako bi se zarađivalo, a parnice su zlatni rudnici za porotnike. Nekada su kukavice prodavali u robove, a sada ih cenzor nekažnjeno pušta, pa ga za to još i hvale. Po Varonu sve su krijeposti i vrline nestale u Kasnoj Republici rastakanoj stranačkim sukobima i građanskim ratovima.

Varon je u znanosti poznat i kao osoba koja je ustanovila Varonovu kronologiju Rimske Države. Riječ je o pokušaju da se odredi precizna godina za godinom kronologija rimske historije do njegovog doba. Varonova kronologija je bazirana na tradicionalnim spiskovima konzula Republike, a tamo gdje su se pojavljivale „konzulske lakune" Varon ih je popunjavao sa diktatorskim i anarhijskim godinama. Iako je u određenim pogledima (posebno što se tiće najranijih razdoblja) kronologija pogrešna, ona je ipak postala općeprihvaćena standardna rimska kronologija. Razlog za to leži i u činjenica da je u svome velikom dijelu ona bila ispisana na Augustovom slavoluku. Iako slavoluk više ne stoji, veliki dio njegove kronologije je sačuvan pod imenom *Fasti Capitolini*. Po Varonovoj kronologiji 1. godina od osnivanja (kratica AVC = *Ab urbe condita*) Grada je 3. godina šeste Olimpijade, odnosno 754/753. god. p. n. e., dok je prva godina Republike bila 245. godina AVC = 510/509. god. p. n. e. Varon je prvi uveo u književnost biografski žanr. On je dao oko 700 skica biografija istaknutih Rimljana i Grka („*Imagines*").

Varon, O seoskom gospodarstvu, I, 2, 9, u okviru razgovora o razvijenosti i kvaliteti italijanske poljoprivrede koje vode Marko Terencije Varon, njegov punac Gaj Fundanije (*Caius Fundanius*), rimski vitez i sokratista Gaj Agrije (*Caius Agrius*) i zemljišni

posjednik Publije Agrasije (*Publius Agrasius*):*Sed, opinor, qui haec commodius ostendere possint adsunt. Nam C. Licinium Stolonem et Cn. Tremelium Scrofam video venire; unum, cuius maiores de modo agri legem tulerunt (nam Stolonis illa lex, quae vetat plus D iugera habere civem R.), et qui propter diligentiam culturae Stolonum confirmavit cognomen, quod nullus in eius fundo reperiri poterat stolo, quod effodiebat circum arbores e radicibus quae nascerentur e solo, quos stolones appellabant. Eiusdem gentis C. Licinius, tr. pl. cum esset, post reges exactos annis CCCLXV primus populum ad leges accipiendas in septem iugera forensia e comitio eduxit.* („Ali, mislim, ima neke prisutne gospode koja mogu govoriti sa više autoriteta o ovim stvarima. Ja vidim Gaja Licinija Stola i Gneja Tremelija Skrofa kako se približavaju, jedan od njih je čovjek čiji su preci napravili zakon koji je regulirao držanje zemlje (jer taj zakon koji zabranjuje rimskom građaninu da drži više od 500 jugera bio je predložen od Stola) i koji je dokazao podesnost svoga porodičnog imena svojom marljivošću u poljoprivredi. On je kopao oko svoga drveća tako duboko da se nije mogao na njegovom posjedu naći nijedan od onih izdanaka koji se pojavljuju iz korijena i zvani su stolones. Sa istoga je posjeda bio onaj Gaj Licinije koji je, kada je bio plebejski tribun, 365 godina nakon protjerivanja kraljeva, bio prvi koji je vodio narod, da bi slušao zakone, sa Komicije na 'sedam jugera'/misli se na prostor, posjed op. S. M./ Foruma."[135])

Varon, O seoskom gospodarstvu, I, 17–18 : *De fundi quattuor partibus, quae cum solo haerent, et alteris quattuor, quae extra fundum sunt et ad culturam pertinent, dixi. Nunc dicam, agri quibus rebus colantur. Quas res alii dividunt in duas partes, in homines et adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt; alii in tres partes, instrumenti genus vocale et semivocale et mutum, vocale, in quo sunt servi, semivocale, in quo sunt boves, mutum, in quo sunt plaustra. Omnes agri coluntur hominibus servis aut liberis aut utrisque: liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie, aut mercennariis, cum conducticiis liberorum operis res maiores, ut vindemias ac faenisicia, administrant, iique quos obaerarios nostri vocitarunt et etiam nunc sunt in Asia atque Aegypto et in Illyrico complures. De quibus universis hoc dico, gravia loca utilius esse mercennariis colere quam servis, et in salubribus quoque locis opera rustica maiora, ut sunt in condendis fructibus vindemiae aut messis. De iis, cuius modi esse oporteat, Cassius scribit haec: operarios parandos esse, qui laborem ferre possint, ne minores annorum XXII et ad agri culturam dociles. Eam coniecturam fieri posse ex aliarum rerum imperatis, et in eo eorum e noviciis requisitione,[17] ad priorem dominum quid factitarint.*

Mancipia esse oportere neque formidulosa neque animosa. Qui praesint esse oportere, qui litteris atque aliqua sint humanitate imbuti, frugi, aetate maiore quam operarios, quos dixi. Facilius enim iis quam qui minore natu sunt dicto audientes. Praeterea potissimum eos praeesse oportere, qui periti sint rerum rusticarum. Non solum enim debere imperare, sed etiam facere, ut facientem imitetur et ut animadvertat eum cum causa sibi praeesse, quod scientia praestet.Neque illis concedendum ita imperare, ut verberibus coerceant potius quam verbis, si modo idem efficere possis. Neque eiusdem nationis plures parandos esse; ex eo enim potissimum solere offensiones domesticas fieri. Praefectos alacriores faciendum praemiis dandaque opera ut habeant peculium et coniunctas conservas, e quibus habeant filios. Eo enim fiunt firmiores ac coniunctiores fundo. Itaque propter has cognationes Epiroticae familiae sunt illustriores ac cariores. Iniciendam voluntatem praefectorum honore aliquo habendo, et de operariis qui praestabunt alios, communicandum quoque cum his, quae facienda sint opera, quod, ita cum fit, minus se putant despici atque aliquo numero haberi a domino. Studiosiores ad opus fieri liberalius tractando aut cibariis aut vestitu largiore aut remissione operis concessioneve, ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat, huiusce modi rerum aliis, ut quibus quid gravius sit imperatum aut animadversum qui, consolan De familia Cato derigit ad duas metas, ad certum modum agri et genus sationis, scribens de olivetis et vineis ut duas formulas: unam, in qua praecipit, quo modo olivetum agri iugera CCXL instruere oporteat. Dicit enim in eo modo haec mancipia XIII habenda, vilicum, vilicam, operarios V, bubulcos III, asinarium I, subulcum I, opilionem I. Alteram formulam scribit de vinearum iugeribus C, ut dicat haberi oportere haec XV mancipia, vilicum, vilicam, operarios X, bubulcum, asinarium, subulcum.Saserna scribit satis esse ad iugera VIII hominem unum; ea debere eum confodere diebus XLV, tametsi quaternis operis singula iugera possit; sed relinquere se operas XIII valetudini,

[135]Gaj Licinije bio je prvi koji se obraćao narodu na Forumu, umjesto na Komiciju.

tempestati, inertiae, indiligentiae.do eorum restituat voluntatem ac benevolentiam in dominum. („Sada ću raspravljati o četiri podjele imanja koje se tiču zemljišta, i o sljedeće četiri koje su tiču obrade zemlje. Sada ću se baviti sredstvima kojima se obrađuje zemlja. Neki dijele ova /sredstva op. S. M./ u dva dijela: ljude i onu pomoć ljudima bez koje se ne može obrađivati. Drugi dijele u tri /dijela op. S. M./: oruđa koja govore, na oruđa koja ispuštaju neartikulirane glasove i nijema oruđa. Oruđa koja govore obuhvaćaju robove, koja ispuštaju neartikulirane glasove /obuhvataju op. S.M./ stokui koja su nijema /obuhvataju op. S.M./ zaprežna kola. Sva se poljoprivreda održava uz pomoć ljudi, robova ili slobodnjaka ili i pomoću i jednih i drugih. Od slobodnjaka, kada oni obrađuju zemlju za sebe, kao što to čine mnogi siromašni ljudi uz pomoć svoje familije, ili unajmljenih radnika, kada se izvode teži radovi na imanju, kao što su berba ili skupljanje sijena izvode se unajmljivanjem slobodnjaka i od onih koje naš narod zove *obaerarii*, i kojih ima još uvijek mnogo u Aziji, Egiptu i Iliriku. Što se tiče ovih /slobodnjaka op. S.M./ općenito, ovo je moje mišljenje. Profitabilnije je da se na nezdravim mjestima radi sa unajmljenim radnicima nego sa robovima. I čak je na zdravijim mjestima profitabilnije da se tako izvode teški poljoprivredni radovi, kao što je skupljanje proizvoda u berbi ili žetvi. Što se tiče karaktera takvih /slobodnjaka op. S.M./ zaposlenika Kasije daje ovaj savjet: Takve zaposlenike trebalo bi odabirati jer mogu iznijeti teški posao, i da nisu mlađi od 22 godine i da pokazuju neke sposobnosti za rad na farmi. Vi možete suditi o ovome na način na koji oni izvršavaju njihove druge naloge, a u slučaju novih zaposlenika, pitajući nekoga od njih šta su uobičavali raditi za svoga prethodnog poslodavca. Robovi ne bi trebali biti ni zaplašeni niti smioni. Oni bi trebali da imaju nekoga iznad sebe /u hijerarhiji op. S.M./ ko zna čitati i pisati i ima nešto obrazovanja, koji je pouzdan i stariji nego služinčad koju sam spominjao, jer će oni imati više poštovanja prema ovima, nego prema onome koji je mlađi. Nadalje, osobito je bitno da nadzornici budu ljudi koji imaju iskustva u poslovima na imanju, jer nadzornik mora ne samo da daje naredbe nego da također uzme učešća u radovima, tako da njegovi podređeni mogu slijediti njegov primjer, a i također da razumiju da postoji dobar razlog zašto im je on nadređeni – tj. činjenica da je nadmoćniji od njih u znanju. Njima nije dozvoljeno da kontroliraju svoje podređene bičevima nego riječima, ako samo mogu postići isti rezultat. Izbjegavati posjedovanje previše robova iste nacije, jer je to plodno tlo za svađe u domaćinstvu. Nadzornici bi morali biti više zainteresirani za nagrade, i mora se pobrinuti da imaju malo sopstvene imovine i supruge iz reda njihovih sudrugova robova koje će roditi djecu. Ovim načinima oni će biti više stabilniji i više vezani za mjesto. Tako, zbog ovakvih veza, familije robova iz Epira imaju najbolju reputaciju i imaju najvišu cijenu. Dobra volja nadzornika mogla bi biti ostvarena tretiranjem njih sa izvjesnom dozom razumijevanja. I oni od služinčadi koji se ističu nad ostalima, trebalo bi također konsultirati kako posao da bude činjen. Kada se ovo učini, oni su manje skloni da misle da ih se gleda nadmeno, i radije misle da gospodar ima neko poštovanje za njih. Oni će imati više interesa u svome radu ako su tretirani darežljivo u pogledu bilo hrane ili više odjeće, ili izuzimanja od posla, ili dozvole da može njihova stoka da pase na imanju ili nekih drugih stvari ovoga tipa. Tako da, ako se neki neuobičajeno teški posao nametne ili kazna primjenjena na njih na neki način, njihova lojalnost i ljubazna osjećanja prema gospodaru mogu se obnoviti utjehom koja nastaje iz takvih mjera.

Što se tiče broja robova koji su potrebni, Katon /Stariji op. S.M./ ima u vidu dvije osnove za izračun: veličinu mjesta i prirodu kulture koja se uzgaja. Pišući o poljima maslina i vinogradima, on daje dvije formule. Prva je ona u kojoj on pokazuje kako da se polje maslina od 240 jugera opremi. Na mjestu ove veličine on kaže da sljedećih 13 robova trebalo bi se držati: nadzornik, domaćin, pet radnika, tri vozača, jedan zadužen za mule, jedan svinjar i jedan pastir. U drugoj on govori o vinogradu od 100 jugera, na kojem bi po njemu trebalo držati sljedećih 15 robova: nadzornika, domaćicu, deset radnika, vozača, jedan zadužen za mule, svinjar. Saserna tvrdi da je jedan čovjek dovoljan za osam jugera, i da bi on trebao da obradi ovu količinu, iako on može obraditi jedan juger za 4 dana posla. Ali on /Saserna op. S.M./ kaže da on dozvoljava 13 dana za stvari kao što su: bolest, loše vrijeme, besposlica.")

Diodor

U Augustovo doba pojavilo se nekoliko vrlo vrijednih historiografskih djela na grčkom jeziku. Prvi kojega treba istaknuti je Diodor sa Sicilije (Διόδωρος Σικελιώτης; cc 80. -

30./29. p. n. e.). On je napisao opću, univerzalnu historiju svijeta od najstarijih vremena do cc 60. god. p. n. e. i koja je nosila naslov „Historijska Biblioteka"/Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη i sastojala se od 40 knjiga, sa sadržajem koncipiranim po geografskom načelu. U potpunosti su sačuvane knjige 1. – 5. i 11. – 20., dok su sadržaji ostalih knjiga relativno poznati preko podataka u „Kronici" Eusebija iz Cezareje, fragmenata koji su sačuvani u spisima konstantinopoljskog/carigradskog patrijarha Fotija i ekscerpta romejskog vasilevsa Konstantina Porfirogenita. Diodorovo djelo pokriva razdoblja od rane egipatske historije pa sve do njegovog doba. Diodorov opis rimskih postanaka nalazio se u okviru onih knjiga čiji sadržaj je poznat samo preko fragmenata i ekscerpta, dok se u sačuvanim knjigama 11. – 20. izlaže samo historija Republike od 486. do 301. god. p. n. e. Osobit značaj imaju podaci koji se odnose na Siciliju. Odlomci iz Diodorovih djela služe kao glavni izvor za historiju ustanka sicilijskih robova. Diodor je svoje monumentalno djelo zamislio kao skup djela što više autora, radi čega je ono i nazvano „Biblioteka". Diodorovo djelo je u značajnoj mjeri i kompilacija i nekada vrijednost podataka zavisi od izvora koje je koristio. On je koristio i djela starijih analista, koji su pisali na grčkom jeziku. Diodorovi podatci o grakhovskoj revoluciji (iz XXXIV. i XXXV. knjige) se mogu naći samo u ekscerptima Fotija i Konstantina Porfirogenita. Diodor se koristio i Posejdonijem kao svojim izvorom, koji je bio prooptimatski raspoložen, pa je i kod Diodora Tiberije Grakh predstavljen u lošem svjetlu. I Diodor je optuživao Tiberija da je težio apsolutnoj vlasti.[136] Sa druge strane, upravo zbog ekscerptiranosti teksta, možda je moguće da Diodorov originalni tekst nije bio toliko opterećen negativnom slikom aktivnosti braće Grakh, i da su ekscerpti Konstantina i Fotija bili korumpirani sa njihovim političkim ubjeđenjima. Nezamislivo bi bilo da su Konstantin sa imperijalnom sviješću i starješina carigradske patrijaršije mogli u svojim ekscerptima da hvale narodni ili reformni pokret i Grakhe predstavljaju u boljem svjetlu. Za njihovu percepciju i svijest Tiberije i Gaj su bili najobičnije buntovnici, bunđije koje su željele srušiti vladajući politički sistem, makar on bio i korumpiran.

Diodor, II, 58, 1 : Γυναῖκας δὲ μὴ γαμεῖν, ἀλλὰ κοινὰς ἔχειν, καὶ τοὺς γεννηθέντας παῖδας ὡς κοινοὺς τρέφοντας ἐπ´ ἴσης ἀγαπᾶν· νηπίων δ´ ὄντων αὐτῶν πολλάκις τὰς τρεφούσας διαλλάττειν τὰ βρέφη, ὅπως μηδ´ αἱ μητέρες ἐπιγινώσκωσι τοὺς ἰδίους. Διόπερ μηδεμιᾶς παρ´ αὐτοῖς γινομένης φιλοτιμίας ἀστασιάστους καὶ τὴν ὁμόνοιαν περὶ πλείστου ποιουμένους διατελεῖν. ("Rečeno im je da se oni ne žene, nego zajednički posjeduju djecu i brinu se o djeci koja su rodena kao da pripadaju svima, i oni ih vole jednako. Dok su djeca mala, oni koje doje bebe čcsto ih izmjenjuju tako da čak ni majke ne znaju svoje potomstvo. Shodno tome, jer ne postoji supamištvo medu njima, oni nikada nisu iskusili gradanske nemire i nikada ne prestaju cijeniti unutamju harmoniju kao najveću vrijednost.")

Diodor, II, 58, 6 : Ἑκάστου δὲ συστήματος ὁ πρεσβύτερος ἀεὶ τὴν ἡγεμονίαν ἔχει, καθάπερ τις βασιλεύς, καὶ τούτῳ πάντες πείθονται· ὅταν δ´ ὁ πρῶτος τελέσας τὰ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα ἔτη κατὰ τὸν νόμον ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν τοῦ ζῆν, ὁ μετὰ τοῦτον πρεσβύτατος διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν. ("U svakoj skupini najstariji čovjek redovno obnaša vodstvo, kao da je on neka vrsta kralja, i njega poštuju svi ostali članovi /skupine, op. S. M./. I kada takav vladar učini kraj svome životu, u skladu sa zakonom, nakon završetka njegove 150. godine sljedeći najstariji nasljeduje vodstvo.")

[136] *Diod.* XXXIV/XXXV, 33-6-7

Diodor, II, 59, 6 – 7 : Ἐναλλὰξ δὲ αὐτοὺς τοὺς μὲν ἀλλήλοις διακονεῖν, τοὺς δὲ ἁλιεύειν, τοὺς δὲ περὶ τὰς τέχνας εἶναι, ἄλλους δὲ περὶ ἄλλα τῶν χρησίμων ἀσχολεῖσθαι, τοὺς δ΄ ἐκ περιόδου κυκλικῆς λειτουργεῖν, πλὴν τῶν ἤδη γεγηρακότων. Ἔν τε ταῖς ἑορταῖς καὶ ταῖς εὐωχίαις λέγεσθαί τε καὶ ᾄδεσθαι παρ΄ αὐτοῖς εἰς τοὺς θεοὺς ὕμνους καὶ ἐγκώμια, μάλιστα δὲ εἰς τὸν ἥλιον, οὗ τάς τε νήσους καὶ ἑαυτοὺς προσαγορεύουσι. ("Oni se također smjenjuju kako bi pomagali jedni druge, neki od njih su u ribolovu, drugi se bave obrtima, ostali se bave drugim korisnim poslovima, i jos neki, izuzimajući one koji su ušli u duboku starost, obavljaju poslove grupe u konačnom ciklusu. Na praznicima i svetkovinama koje se održavaju među njima oni izgovaraju i pjevaju himne i glasne pohvale u čast bogovima, posebno u čast Sunca[137], po kojem oni imenuju i otoke i sebe.")

.

Diodor, V, 35 : οἱ μὲν ἐργαζόμενοι τὰ χαλκουργεῖα τὸ τέταρτον μέρος χαλκοῦ καθαροῦ ἐκ τῆς ὀρυττομένης γῆς λαμβάνουσι, τῶν δ΄ ἀργυρευόντων τινὲς ἰδιωτῶν ἐν τρισὶν ἡμέραις Εὐβοϊκὸν ἐξαίρουσι τάλαντον·("Iberci imaju rudnike bakra, srebra i zlata nevjerovatne izdašnosti. Među preduzimačima koji se bave eksploatacijom ima ih koji za tri dana izvlače iz zemlje jedan eubejski talenat srebra.")

Diodor, V, 38, 1–2 (nadovezujući se na opis rudnika u Hispaniji):οἱ δ᾽ οὖν ταῖς ἐργασίαις τῶν μετάλλων ἐνδιατρίβοντες τοῖς μὲν κυρίοις ἀπίστους τοῖς πλήθεσι προσόδους περιποιοῦσιν, αὐτοὶ δὲ κατὰ γῆς ἐν τοῖς ὀρύγμασι καὶ καθ᾽ ἡμέραν καὶ νύκτα καταξαινόμενοι τὰ σώματα, πολλοὶ μὲν ἀποθνήσκουσι διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς κακοπαθείας: ἄνεσις γὰρ ἢ παῦλα τῶν ἔργων οὐκ ἔστιν αὐτοῖς, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἐπιστατῶν πληγαῖς ἀναγκαζόντων ὑπομένειν τὴν δεινότητα τῶν κακῶν ἀτυχῶς προΐενται τὸ ζῆν, τινὲς δὲ ταῖς δυνάμεσι τῶν σωμάτων καὶ ταῖς τῶν ψυχῶν καρτερίαις ὑπομένοντες πολυχρόνοιον ἔχουσι τὴν ταλαιπωρίαν: αἱρετώτερος γὰρ αὐτοῖς ὁ θάνατός ἐστι τοῦ ζῆν διὰ τὸ μέγεθος τῆς ταλαιπωρίας. πολλῶν δ᾽ ὄντων περὶ τὰς προειρημένας μεταλλείας παραδόξων, οὐχ ἥκιστ᾽ ἄν τις θαυμάσειε διότι τῶν μεταλλουργείων οὐδὲν πρόσφατον ἔχει τὴν ἀρχήν, πάντα δ᾽ ὑπὸ τῆς Καρχηδονίων φιλαργυρίας ἀνεῴχθη καθ᾽ ὃν καιρὸν καὶ τῆς Ἰβηρίας ἐπεκράτουν. („Ali da nastavimo sa rudnicima. Robovi koji učestvuju u radu u njima, proizvode za svoje gospodare prihode u iznosima koji prkose uvjerenjima /u smislu da su toliko visoki da je u to teško povjerovati op. S.M./, dok oni troše svoja tijela i danju i noću u kopanju pod zemljom, umirući u velikom broju zbog iznimnih teškoća koje trpe. Ne dodjeljuje im se ikakav predah ili stanka u njihovim radovima, nego su prisiljeni pod udarcima nadzornika da trpe težinu svojih nesreća. Oni odbacuju svoje živote na ovaj bijedan način, premda neki od njih mogu izdržati da trpe, zbog svoje tjelesne snage i svojih ustrajnih duša, takve teškoće duži period. Zaista, smrt u njihovim očima se više želi nego život, zbog veličine teškoća koje oni moraju trpiti. I premda su mnoge zapanjujuće značajke povezane sa upravo opisanim rudarstvom, čovjek se ne treba ni najmanje čuditi činjenici da nijedan od rudnika nije nedavno započeo, nego ih je pokrenula pokvarenost Kartaginjana u vrijeme kada je Iberija bila u njihovom posjedu.”)

Diodor, V, 42, 3 – 5 : Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη νῆσος μεγάλη, τῆς προειρημένης ἀπέχουσα σταδίους τριάκοντα, εἰς τὸ πρὸς ἕω μέρος τοῦ ὠκεανοῦ κειμένη, τῷ μήκει πολλῶν τινων σταδίων· ἀπὸ γὰρ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἀνήκοντος ἀκρωτηρίου φασὶ θεωρεῖσθαι τὴν Ἰνδικὴν ἀέριον διὰ τὸ μέγεθος τοῦ διαστήματος. Ἔχει δ΄ ἡ Παγχαία κατ΄ αὐτὴν πολλὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναγραφῆς ἄξια. Κατοικοῦσι δ΄ αὐτὴν αὐτόχθονες μὲν οἱ Παγχαῖοι λεγόμενοι, ἐπήλυδες δ΄ Ὠκεανῖται καὶ Ἰνδοὶ καὶ Σκύθαι καὶ Κρῆτες. Πόλις δ΄ ἔστιν ἀξιόλογος ἐν αὐτῇ, προσαγορευομένη μὲν Πανάρα, εὐδαιμονίᾳ δὲ διαφέρουσα. Οἱ δὲ ταύτην οἰκοῦντες καλοῦνται μὲν ἱκέται τοῦ Διὸς τοῦ Τριφυλίου, μόνοι δ΄ εἰσὶ τῶν τὴν Παγχαίαν χώραν οἰκούντων αὐτόνομοι καὶ ἀβασίλευτοι. Ἄρχοντας δὲ καθιστᾶσι κατ΄ ἐνιαυτὸν τρεῖς· οὗτοι δὲ θανάτου μὲν οὐκ εἰσὶ κύριοι, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα διακρίνουσι· καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι τὰ μέγιστα ἐπὶ τοὺς ἱερεῖς ἀναφέρουσιν. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς πόλεως ἀπέχει σταδίους ὡς ἑξήκοντα ἱερὸν Διὸς Τριφυλίου, ("I ima još jedan veliki otok, 30 stadija udaljen od onoga koji smo spomenuli, koji se nalazi u okeanu prema istoku i dug je mnogo stadija. Govori se da se

[137] Drugi po redu šolijarh stoičke filozofske škole je tvrdio da je Sunce vladajuća sila neba. *Cic. De nat. Deo*. II, 15; *Diog. Laërt.* VII, 139.

sa njegovog rta, koji se proteže prema istoku, može vidjeti Indija, nejasno zbog svoje velike udaljenosti. Što se tiče same Panheje, otok posjectuje mnoge stvari koje zaslužuju da budu zabilježene u historiji. On je naseljen ljudima koji potječu sa njegovog tla /misli se da su oni domoroci, a ne doseljenici, op. S. M./, zvani Panhejci, i tamo su stranci: Okeaniti, Indijci, Skiti i Krećani. Postoji također i značajan grad na otoku, zvan Panara, koji uživa neuobičajenu sreću. Njegovi građani se zovu "Molitelji Zeusa Triflija[138]" i oni su jedini stanovnici panhejske zemlje koji žive u skladu sa zakonima koje su sami stvorili i nemaju kralja nad sobom. Svake godine oni biraju tri glavna upravitelja. Oni nemaju autoritet za smrtne kazne, ali donose presude u svim ostalim stvarima. Najznačajnije poslove oni sami od sebe prenose na svećenike. Nekih 60 stadija udaljeno od grada Panara je hram Zeusa Triflija...")

Diodor, V, 45, 3 – 5 : Εἶναι δὲ τοὺς ἄνδρας πολεμικοὺς καὶ ἅρμασι χρῆσθαι κατὰ τὰς μάχας ἀρχαϊκῶς. Τὴν δ΄ ὅλην πολιτείαν ἔχουσι τριμερῆ, καὶ πρῶτον ὑπάρχει μέρος παρ΄ αὐτοῖς τὸ τῶν ἱερέων, προσκειμένων αὐτοῖς τῶν τεχνιτῶν, δευτέρα δὲ μερὶς ὑπάρχει τῶν γεωργῶν, τρίτη δὲ τῶν στρατιωτῶν, προστιθεμένων τῶν νομέων. Οἱ μὲν οὖν ἱερεῖς τῶν ἁπάντων ἦσαν ἡγεμόνες, τάς τε τῶν ἀμφισβητήσεων κρίσεις ποιούμενοι καὶ τῶν ἄλλων τῶν δημοσίᾳ πραττομένων κύριοι· οἱ δὲ γεωργοὶ τὴν γῆν ἐργαζόμενοι τοὺς καρποὺς ἀναφέρουσιν εἰς τὸ κοινόν, καὶ ὅστις ἂν αὐτῶν δοκῇ μάλιστα γεγεωργηκέναι, λαμβάνει γέρας ἐξαίρετον ἐν τῇ διαιρέσει τῶν καρπῶν, κριθεὶς ὑπὸ τῶν ἱερέων ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος καὶ οἱ λοιποὶ μέχρι δέκα, προτροπῆς ἕνεκα τῶν ἄλλων. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ οἱ νομεῖς τά τε ἱερεῖα καὶ τἄλλα παραδιδόασιν εἰς τὸ δημόσιον, τὰ μὲν ἀριθμῷ, τὰ δὲ σταθμῷ, μετὰ πάσης ἀκριβείας. Καθόλου γὰρ οὐδὲν ἔστιν ἰδίᾳ κτήσασθαι πλὴν οἰκίας καὶ κήπου, πάντα δὲ τὰ γεννήματα καὶ τὰς προσόδους οἱ ἱερεῖς παραλαμβάνοντες τὸ ἐπιβάλλον ἑκάστῳ δικαίως ἀπονέμουσι, τοῖς δ΄ ἱερεῦσι μόνοις δίδοται διπλάσιον. ("Ljudi su ratoborni i koriste borbene kočije u bici po starinskom načinu. Cjelokupno građanstvo Panhejaca je podijeljeno u tri "staleza": prvi 'stalež', među njima je onaj od svećenika, kojem su pridružene zanatlije drugi se sastoji od zemljoradnika, i treći je onaj sastavljen od vojnika kojima su dodani pastiri. Svećenici služe kao vođe u svim stvarima, donoseći odluke u svim pravnim sporovima, i imaju konačni autoritet u svim ostalim stvarima koje se tiču zajednice. I zemljoradnici koji se bave obradom zemlje donose plodove u zajedničku ostavu, a onaj među njima za kojeg se misli da je bio najbolji zemljoradnik prima specijalnu nagradu kada se plodovi razdjeljuju. Svećenici odlučuju koje prvi, ko drugi, i tako po redu do desetog, a to se radi kako bi se podstakao ostatak /na veći i bolji rad i učinak, op. S. M./. Na sličan način i pastiri ostavljaju žrtvene životinje i druge /životinje, op. S. M./ u državnu riznicu, sa svom preciznošću, neke po broju i neke po težini. Uopće govoreći, nema nijedne stvari izuzev doma i vrta koju čovjek može posjedovati /kao svoju privatnu imovinu, op. S. M./, nego su svi proizvodi i prihodi uzeti od svećenika koji ih pravedno razdjeljuju svakome čovjeku, a samo je svećenicima dato dvostruko.")

Diodor, V, 46, 1 : οἱ δὲ στρατιῶται λαμβάνοντες τὰς μεμερισμένας συντάξεις φυλάττουσι τὴν χώραν, διειληφότες ὀχυρώμασι καὶ παρεμβολαῖς· ἔστι γάρ τι μέρος τῆς χώρας ἔχον ληστήρια θρασέων καὶ παρανόμων ἀνθρώπων, οἳ τοὺς γεωργοὺς ἐνεδρεύοντες πολεμοῦσι τούτους. ("Vojnici primaju platu koja im je odmjerena, a zauzvrat štite zemlju preko utvrda i postaja postavljenih po odredenim udaljenosti. Ima jedan dio zemlje koji je prepun razbojničkih bandi sastavljenih od bestidnih i razularenih ljudi što vrebaju farmere i napadaju ih.").

Diodor, fr. knjige XXVII, 4 : Ὅτι Πλημήνιος ὁ κατασταθεὶς Λοκρῶν ἡγεμὼν παρὰ Σκιπίωνος ἀσεβὴς ὢν τοὺς τῆς Φερσεφόνης θησαυροὺς ἀνασπάσας καὶ τὰ χρήματα συλήσας ἀπήνεγκε.Τῶν δὲ Λοκρῶν ἀγανακτούντων ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀνακαλουμένων πίστιν, δύο τῶν χιλιάρχων μισοπονηρεῖν ἐπὶ τοῖς ἀδικήμασι προσεποιήθησαν. Τοῦτο δὲ ἔπραττον οὐκ ἐπὶ τοῖς γινομένοις ἀγανακτοῦντες, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τὸ μέρος μὴ εἰληφέναι τῶν σεσυλημένων χρημάτων ἐγκαλοῦντες τῷ Πλημηνίῳ. Ταχὺ δ' αὐτοῖς ἅπασιν ἀξίαν τῆς πονηρίας ἐπέθηκε τὸ δαιμόνιον. Καὶ γὰρ ἐπιφανέστατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἱερῶν τοῦτ' εἶναι λέγεται καὶ διὰ παντὸς ἁγνὸν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων τετηρῆσθαι. Καθ' ὃν γὰρ καιρὸν Πύρρος ἐκ τῆς Σικελίας διεβίβαζε τὰς δυνάμεις εἰς Λοκροὺς καὶ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀπαιτούμενος τοὺς μισθοὺς ἠναγκάσθη δι' ἀπορίαν ἅψασθαι τῶν χρημάτων, κατὰ τὸν ἔκπλουν ἐπιγενηθῆναι πνεύματά φασιν, ὥστε στόλῳ παντὶ ναυαγῆσαι τοῦτον. Τὸν δὲ Πύρρον δεισιδαιμονήσαντα

[138] Bukvalno prevedeno : Zeus od tri file (plemena).

τὴν θεὸν ἐξιλάσασθαι καὶ μὴ πρότερον ἀπελθεῖν ἕως ἀπεκατέστησε τὰ χρήματα.Οἱ δὲ χιλίαρχοι προσποιούμενοι μισοπονηρεῖν προίσταντο τῶν Λοκρῶν καὶ τὸν Πλημήνιον κακῶς ἔλεγον καὶ δίκην ἐπιθήσειν ἠπείλουν. Τέλος ἐπὶ πλεῖον τῆς λοιδορίας προβαινούσης εἰς χεῖρας ἦλθον. Οἱ δὲ χιλίαρχοι τοῦτον δόντες ἐπὶ γῆν τά τε ὦτα περιέτραγον αὐτοῦ καὶ τὴν ῥῖνα, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ χείλη διέσχισαν. Ὁ δὲ Πλημήνιος συλλαβὼν τοὺς χιλιάρχους καὶ δειναῖς αἰκίαις περιβαλὼν διέφθειρεν. Ἡ δὲ σύγκλητος τῶν Ῥωμαίων διὰ τὴν ἱεροσυλίαν οὐ μετρίως ἐδεισιδαιμόνει· οἱ δὲ ἀντιπολιτευόμενοι τῷ Σκιπίωνι καιρὸν εὑρόντες οἰκεῖον διαβολῆς κατηγόρουν αὐτοῦ, λέγοντες ὡς ἀπὸ τῆς ἐκείνου γνώμης ἅπαντα πέπραχεν ὁ Πλημήνιος. Ἡ δὲ σύγκλητος ἀπέστειλε πρεσβευτὰς ἀγορανόμον καὶ δύο δημάρχους, εἰ μὲν εὕρωσιν ἀπὸ τῆς Σκιπίωνος γνώμης γεγενημένην τὴν ἱεροσυλίαν, κατὰ τάχος ἀγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν Ῥώμην, εἰ δὲ μή, ἐᾶν αὐτὸν διαβιβάζειν τὰς δυνάμεις εἰς τὴν Λιβύην. Τούτων δὲ κατὰ τὴν ὁδὸν ὄντων, ὁ Σκιπίων μεταπεμψάμενος τὸν Πλημήνιον ἔδησεν εἰς ἅλυσιν καὶ περὶ τὴν γυμνασίαν ἦν τῶν δυνάμεων. Οἱ δὲ δήμαρχοι ταῦτα θαυμάσαντες ἐπῄνεσαν τὸν Σκιπίωνα.Εἰς δὲ Ῥώμην ἀπαχθέντος τοῦ Πλημηνίου, τοῦτον ἡ σύγκλητος εἰς φυλακὴν ἀπέθετο, καθ' ἣν αὐτὸν τελευτῆσαι συνέβη· τὴν δὲ οὐσίαν αὐτοῦ καθιέρωσε καὶ τὰ προσελλείποντα τῶν ἱεροσυληθέντων χρημάτων ἐκ τοῦ δημοσίου προσθεῖσα τῇ θεῷ καθιέρωσεν. Ἐψηφίσατο δὲ καὶ τοὺς Λοκροὺς ἐλευθέρους εἶναι, καὶ τῶν στρατιωτῶν τοὺς ἔχοντάς τι τῶν τῆς Φέρσεως χρημάτων, ἐὰν μὴ καταθῶσιν, ἐνόχους εἶναι θανάτου.(„Pleminije, koga je /Publije op. S.M./ postavio za komandanta u Lokriju, opustošio je riznice kuća Persefone, jer je on zaista bio nepobožan čovjek, i on je opljačkao i odnio njihovo bogatstvo. Lokrijci, duboko povrijeđeni sa ovim, tražili su zaštitu zavjeta Rimljana. Štaviše, dvojica vojnih tribuna su izgleda bila pogođena ovim. Njihovo ponašanje, ipak, nije bilo motivirano nikakvim ogorčenjem zbog onoga šta se desilo /pljačke Persefoninog hrama op. S.M./. Naprotiv, to je bilo zato što oni nisu dobili svoj udio u pljački za koju su oni iznijeli optužbe protiv Pleminija. Božansko Proviđenje je brzo nanijelo na jednoga i na sve kaznu koju je njihova poročnost izazvala. Zaista se govori da je ovaj hram Persefone najpoštovaniji u cijeloj Italiji i da je bio ostao nepovrijeđen od ljudi. Tako se govori, npr. kada je Pir doveo svoje snage iz Sicilije u Lokri, suočen sa zahtjevom svojih vojnika za platom, bio je potaknut zbog nedostatka fondova da stavi ruku na riznice, da je nastao takav tutanj kao da su on i njegova flota pretrpili brodolom. Pir, obuzet strahom i strahopoštovanjem, je nakon toga umilostivio boginju i odložio je svoj odlazak sve dok se nije vratilo blago. /Vojni op.S.M./ tribuni, su nastavili, sa pretvaranjem pravednog ogorčenja, da budu zastupnici Lokrijaca i počeli su osuđivati Pleminija i prijetiti mu da će ga privesti pravdi. Razmimoilaženja su rasla brzo, i konačno je došlo do sukoba, i /vojni op. S.M./ tribuni su ga /Pleminija op. S.M./ bacili na zemlju, odrezali mu uši i nos i rasjekli njegove usne. Pleminije je dao /vojne op. S.M./ uhapsiti, podvrgnuo ih teškom mučenju, i zatočio ih. Religijski strah rimskoga Senata je bio veoma narastao zbog pustošenja hrama. Štaviše, politički protivnici /Publija op. S.M./ su dobivši prikladnu priliku da ga diskreditiraju, su optužili da je Pleminije djelovao u skladu sa njegovim /Scipionovim op. S.M./ željama. Senat je poslao edila i dvojicu plebejskih tribuna kao povjerenike, sa naređenjima da žurno dovedu /Publija op. S.M./ Scipiona u Rim ako oni nađu da je svetogrđe bilo počinjeno sa njegovim odobrenjem. U suprotnom /ako su utvrdili da on nije bio kriv po ovome pitanju op. S.M./ oni su trebali dozvoliti njemu /Publiju Scipionu op. S.M./ da prebaci svoje trupe u Libiju /sjevernu Afriku na području Tunisa op. S.M./. Dok su povjerenici bili još na putu, /Publije op. S.M./ Scipion je pozvao Pleminija, stavio ga u lance i zaposlio sebe sa obukom svoje armije. Plebejski tribuni su bili zadivljeni sa ovim i pohvalili su /Publija op. S.M./ Scipiona. Što se tiče Pleminija, on je odveden u Rim, i Senat ga je pritvorio, i dok je bio u zatvoru umro je. Senat je konfiscirao njegovu imovinu i, nakon što su iz javnoga trezora podmirili manjak koji je bio pokraden iz hrama posvećenog boginji, posvetili je boginji. Također je odlučeno da bi Lokrijci trebali biti slobodni, i da bilo koji vojnici koji posjeduju imovinu koja pripada *Phersis*[139] a nisu je vratili bi trebali biti pogubljeni. Nakon ovih mjera koje se tiču Pleminijeve afere izglasano je kao gest dobre volje prema Lokrijcima da oni koji su ukrali najviše votivnih darova i koji su sada vidjeli odmazdu koja je zadesila /vojne op. S.M./ tribune i kako je Pleminije, postanu žrtve sujevjernog straha. Takva je kazna da onaj ko je svjestan nepravde pati u tajnosti, čak iako uspijeva da da sakrije svoju krivicu od drugih smrtnika. Tako su sada ovi ljudi, mučeni u duši, odbacili plijen /koji su zadobili pljačkom u Lokriju op. S.M./ u nastojanju da umire bogove.“).

[139]*Phersis* je vjerojatno drevno, autentično ime za boginju Persefonu.

Diodor, fr. knjige XXIX, 7 – 8 : Ὅτι ὁ Ἀντίοχος πυθόμενος τοὺς Ῥωμαίους εἰς τὴν Ἀσίαν διαβεβηκέναι πρεσβευτὴν ἐξέπεμψε πρὸς τὸν ὕπατον Ἡρακλείδην τὸν Βυζάντιον περὶ διαλύσεων, ἀποδιδοὺς μὲν τὴν ἡμίσειαν τῆς δαπάνης, διδοὺς δὲ Λάμψακον καὶ Σμύρναν καὶ Ἀλεξάνδρειαν, δι' ἃς ὁ πόλεμος ἐδόκει κεκινῆσθαι. Αὗται γὰρ αἱ πόλεις πρῶται τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων ἐπεπρεσβεύκεισαν πρὸς τὴν σύγκλητον παρακαλοῦσαι περὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν.Ὅτι ὁ Ἀντίοχος Ποπλίῳ Σκιπίωνι τῷ τοῦ συνεδρίου προεστῶτι τὸν υἱὸν προσεπηγγείλατο ἄνευ λύτρων ἀποδώσειν, ὃν ἦν εἰληφὼς ὅτε περὶ Εὔβοιαν διέτριβεν, οὐδὲν δ' ἧττον καὶ χρημάτων πλῆθος, συνεπιλαβομένῳ τῆς εἰρήνης. Ὁ δὲ Σκιπίων ὑπὲρ μὲν τῆς κατὰ τὸν υἱὸν ἀποδόσεως ἔφησε χάριν ἕξειν τῷ βασιλεῖ, χρημάτων δὲ πλήθους μὴ προσδεῖσθαι. Ἀντὶ δὲ ταύτης τῆς εὐεργεσίας συμβουλεύειν αὐτῷ μὴ παρατάττεσθαι Ῥωμαίοις πεπειραμένον τῆς ἀρετῆς αὐτῶν. Ὁ δὲ δόξας βαρύτερα τοῦ προσήκοντος προστάττειν τοῦτον οὐ προσεδέξατο τὰς ἀποκρίσεις. Ὅτι ὁ Ἀντίοχος πρὸς τὰ παράλογα τῆς τύχης ἔκρινε συμφέρειν ἀποδοῦναι τῷ Σκιπίωνι τὸν υἱόν, καὶ τοῦτον ἀπέστειλε κοσμήσας πολυτελέσι κατασκευαῖς.(“Antioh /III. op. S.M./, saznavši da su Rimljani prešli u Aziju, poslao je Heraklida iz Bizanta da od konzula traži mir, nudeći da plati pola troškova rata i također da preda gradove Lampsak, Smirnu i Aleksandriju /u Troadi op. S.M./, zbog kojih je, kako se misli, izbio rat. Od helenskih gradova u Aziji bili su, ustvari, prvi koji su poslali svoja izaslanstva u Senat, pozivajući se na njegovu pomoć u ime svoje nezavisnosti. Antioh je, pored toga, ponudio i Publiju Scipionu, starijem članu Senata, povratak njegovog sina bez otkupa (on je bio zarobljen za vrijeme njegovog boravka na Eubeji) i još i veliku sumu novca ako bi samo dao svoju podršku predloženom miru. Scipion je odgovorio da bi on bio zahvalan kralju na oslobađanju njegovog sina, ali da nema potrebe za velikom sumom novca pored toga. U zamjenu za ovu ljubaznost, on je ipak savjetovao Antioha da se ne upušta u bitku sa Rimljanima sada kada je imao primjer njihovog junaštva. Antioh je, međutim, smatrao da su Rimljani neopravdano grubi i odbio je njegov kontraprijedlog. Imajući na umu iznenađenja Sreće, Antioh je smatrao da je povoljno da oslobodi Scipionovog sina, i shodno tome ga je bogato darovao i poslao ga nazad.”)

Diodor, fr. knjige XXIX, 10 : Ὅτι ὁ Ἀντίοχος ἀπογνοὺς τὸν πόλεμον ἀπέστειλε πρέσβεις πρὸς τὸν ὕπατον ἀξιῶν αὐτῷ συγγνώμην δοθῆναι περὶ τῶν ἡμαρτημένων καὶ τυχεῖν ἐφ' οἷς δυνατόν ἐστι τῆς εἰρήνης. Ὁ δὲ ὕπατος διατηρῶν τὴν πάτριον τῆς Ῥώμης ἐπιείκειαν καὶ παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Ποπλίου συνεχώρησε τὴν εἰρήνην ἐπὶ τοῖσδε· ἐκχωρῆσαι τὸν βασιλέα τοῖς Ῥωμαίοις τῆς τε Εὐρώπης καὶ τῆς ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου χώρας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ πόλεων καὶ ἐθνῶν· παραχωρῆσαι δὲ τῶν τε ἐλεφάντων καὶ μακρῶν νηῶν, καὶ τὰς δαπάνας τὰς γεγενημένας εἰς τὸν πόλεμον ἀποδοῦναι, ὧν ἦν ἡ διατίμησις ταλάντων Εὐβοϊκῶν μυρίων πεντακισχιλίων· ἐκδότους δὲ παραδοῦναι τόν τε Καρχηδόνιον Ἀννίβαν καὶ τὸν Αἰτωλὸν Θόαντα καί τινας ἑτέρους, καὶ ὁμήρους εἴκοσι, οὓς ἂν ἀπογράψωσι Ῥωμαῖοι. Ὁ δὲ πάντα προσδεξάμενος διὰ τὴν τῆς εἰρήνης ἐπιθυμίαν ἀπελύθη τοῦ πολέμου.(„Antioh, napustivši sukob u očajanju, je poslao izaslanstvo konzulu, moleći milost za svoje greške i nudeći mir pod bilo kojim mogućim uvjetima. Konzul, poštujući tradicionalnu rimsku politiku poštenog postupanja, i potaknut i molbama svoga brata Publija, je dodijelio mir pod sljedećim uvjetima : kralj se mora povući, u korist Rimljana, iz Europe i sa teritorije sa ove strane Taurusa, uključujući i tamošnje gradove i narode . On mora predati svoje slonove i ratne brodove, i isplatiti pune troškove rata, koji su iznosili 5000 eubejskih talenata, i on mora isporučiti Hanibala Kartaginjanina, Toasa Etolca, i neke druge, zajedno sa 20 talaca koje su odredili Rimljani. U svojoj želji za mirom, Antioh je prihvatio sve uvjete i završio je borbu.“).

Diodor, fr. knjige XXIX, 21 : Ὅτι ὁ Σκιπίων διὰ τὸ μέγεθος τῶν πράξεων βαρύτερος ἐφαίνετο τοῦ τῆς πατρίδος ἀξιώματος. Κατηγορούμενος γὰρ ὑπ' αὐτῶν δεινῷ θανάτῳ, παραλαβὼν τὸν λόγον τοῦτο μόνον εἶπεν ὅτι Ῥωμαίοις οὐ πρέπει κατ' αὐτοῦ φέρειν ψῆφον, δι' ὃν καὶ οἱ κατήγοροι ἐξουσίαν ἔχουσι λέγειν μετὰ παρρησίας. Τούτου δὲ ῥηθέντος ὁ μὲν δῆμος ἅπας ἐντραπεὶς τὸ βάρος τοῦ λόγου παραχρῆμα ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἀπεχώρησεν, ὁ δὲ κατήγορος μόνος ἀπολειφθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν καταφρονηθείς. Πάλιν δὲ ἐν τῷ συνεδρίῳ χρείας ἐμπεσούσης χρημάτων καὶ τοῦ ταμίου οὐ φάσκοντος ἀνοίξειν, αὐτὸς ...χη τὰς κλεῖς παρέλαβεν ὡς τοῦτο πράξων· αὐτὸς γὰρ καὶ τοῦ κλείειν τοὺς ταμίας ὑπάρχειν αἴτιος. Πάλιν δέ τινος λόγον αὐτὸν ἀπαιτοῦντος ἐν τῷ συνεδρίῳ χρημάτων ὧν ἔλαβεν εἰς τὰς τῶν στρατιωτῶν δαπάνας, ὡμολόγησε μὲν ἔχειν τὸν λογισμόν, ἀπεῖπεν δὲ μὴ ἀποδώσειν· οὐ γὰρ ὀφείλειν τοῖς ἄλλοις ὁμοίως ὑπὸ τὸν ἐξετασμὸν πίπτειν. Ἐπικειμένου δὲ τοῦ κατηγόρου πέμψας ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν ἐκόμισεν ἐπὶ τὸ συνέδριον τὸ βιβλίον καὶ κατασπαράξας αὐτὸ τῷ κατηγόρῳ προσέταξε ψῆφον ἐκ τούτων προστιθέναι,

τοὺς δὲ ἄλλους συγκλητικοὺς ἤρετο πῶς τῶν δεδαπανημένων τρισχιλίων ταλάντων τὸν λόγον ἀπαιτοῦσι, τῶν δὲ μυρίων καὶ πεντακοσίων ὧν παρὰ Ἀντιόχου λαμβάνουσι λόγον οὐκ ἀπαιτοῦσιν, οὐδὲ λογίζονται πῶς ὑφ' ἕνα σχεδὸν καιρὸν οὐ μόνον Ἰβηρίας καὶ Λιβύης ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀσίας κυριεύουσιν. Ὧν ῥηθέντων διὰ τὸ βάρος τῆς παρρησίας οὔθ' ὁ κατήγορος οὔτε τῶν συνέδρων οὐδεὶς ἐφθέγξατο. ("Zbog svojih velikih postignuća, /Publije op. S.M./ Scipion /Afrikanac op. S.M./ je imao veći utjecaj nego što se to činilo kompatibilnim sa dostojanstvom države.[140] Jednom, na primjer, kada je bio optužen za krivično djelo koje je bilo kažnjivo i smrtnom kaznom,[141] on /Publije Scipion Afrikanac op. S.M./ je samo rekao, kada je bio njegov red da govori, da bi bilo loše za Rimljane da glasaju protiv čovjeka kojem njegovi glavni tužitelji duguju da mogu uživati da govore slobodno.[142]Sa ovim riječima, čitav narod, posramljen snagom njegove primjedbe, napustio je odjednom zbor /tj. javno suđenje Publiju Scipionu Afrikancu op. S.M./ i njegov tužitelj, napušten i ostavljen, vratio se kući dikreditiran. Drugom prilikom, na sjednici Senata, kada su bili potrebna /financijska op. S.M./ sredstva, a kvestor odbio da otvori /javnu op. S.M./ riznicu, /Publije op. S.M./ Scipion /Afrikanac op. S.M./ je uzeo ključeve /trezora op. S.M./ da to sam učini, rekavši da je zahvaljujući njemu da su kvestori u mogućnosti da ga otvore /državni trezor op. S.M./.[143]Još jednom prilikom, kada su neki u Senatu tražili od njega izvještaj o novcu koji je on primio za održavanje trupa, on je priznao da ima račune, ali je odbio da to učini /da ih javno prezentira op. S.M./, s obzirom da on ne bi trebao biti izložen pretresu na isti način kao i sa drugima.[144] Kada je njegov tužitelj "pritiskao" sa ovim zahtjevom, on je poslao svome bratu, da se knjiga /financijskih računa op. S.M./ donese u Senat, i nakon što ju je pocijepao na komadiće, njegov tužitelj je sabirao račune sa komadića. Onda, okrenuvši se drugim senatorima, on je upitao zašto oni traže račun za 3000 talenata koji su potrošeni, a ne traže račun za 10 500 talenata koje su oni dobili od Antioha /III. op. S.M./, i da čak nisu ni razmislili kako su postali gospodari, skoro u jednom trenutku, Hispanije, Libije /misli se na pobjedu nad Kartaginom op. S.M./ i Azije /misli se na pobjedu nad Antiohom III. op. S.M./, također. On više nije govorio, ali je autoritet kojim je izazvao svojim jasnim govorom je utišao i tužitelja i ostatak Senata.")

Po ekscerptu Fotija XXXIV. knjige Diodorovog djela (2, 1 – 24): Ὅτι μετὰ τὴν Καρχηδονίων κατάλυσιν ἐπὶ ἑξήκοντα ἔτεσι τῶν Σικελῶν εὐροούντων ἐν πᾶσιν, ὁ δουλικὸς αὐτοῖς ἐπανέστη πόλεμος ἐξ αἰτίας τοιαύτης. ἐπὶ πολὺ τοῖς βίοις ἀναδραμόντες καὶ μεγάλους περιποιησάμενοι πλούτους συνηγόραζον οἰκετῶν πλῆθος, οἷς ἐκ τῶν σωματοτροφείων ἀγεληδὸν ἀπαχθεῖσιν εὐθὺς

[140]Smisao rečenice iz fragmenta Diodorove XXIX. knjige je u tome da je zbog svega što je postigao u svojoj vojnoj i političkoj karijeri, Publije Scipion Afrikanac zadobio toliki utjecaj da je poremetio ustaljenu ravnotežu moći u rimskoj Republici, Italskom savezu i imperiju rimskoga naroda. A to je onda kao protureakciju imalo opoziciju i suprostavljanje onih elemenata rimske politike koji su se zastupali tradicionalnu politiku i plašili se utjecaja i moći Publija Scipiona Afrikanca koji je onda, posebno u prvoj deceniji II. st. p. n. e. zasjenjivao sve ostale rimske političare, dužnosnike i funkcionere. Njegov *auctoritas* je tako po mišljenju oponenata nadvisivao dozvoljeni limit koji je po nekom nepisanom pravilu trebao da ima javni dužnosnik Republike.

[141]Po Walton Francis R. (Diodor, 1957:267, fus. 1) : „To this point the text seems to be the work of the excerptor, and we cannot therefore be certain that the criticism of Scipio was part of the original.".

[142]Smisao rečenice je u tome da Publije Scipion Afrikanac ističe da njegovi tužitelji mogu govoriti slobodno, jer je Publije Scipion Afrikanac svojom pobjedom nad Kartaginom spasio Republiku i samim tim i pravo na slobodu govora.

[143]Smisao rečenice je u tome da Publije Kornelije Scipion Afrikanac kao argument zašto on ima pravo da otvori trezor, i pored protivljenja kvestora koji je jedini ovlašten da to uradi, navodi opet svoje zasluge i to što je pobijedio Kartaginu jer je time ne spasio Republike i omogučio postojanje njenoga trezora, nego što je zaslužan da se u trezor unese golemo bogatstvo iz Hispanije i sjeverne Afrike.

[144]Publije Kornelije Scipion Afrikanac je smatrao da je ovakav način njegovog pozivanja da javno prezentira svoje financijske knjige i opravdava se za trošenje javnoga novcu ponižavajući za njega i njegovog brata. Ustvari, tu je bio potpuno u pravu, jer je stvarna namjera onih koji su bili „zabrinuti" za javni novac bilo upravo poniženje braće Publija i Lucija Scipiona i njihovo razvlaćenje i besplodno raspravljanje po optužbama za navodne financijske prekršaje a da za njih nije prezentiran nikakav konkretni dokaz da se desila bilo kakva pronevjera javnih sredstava, osim nekih indirektnih špekulacija. Publije Kornelije Scipion Afrikanac se jednostavno nije dao „upecati" na „udicu" svojih političkih protivnika, što bi se sigurno desilo da je on ušao u raspravu i neko dokazivanje i pravdanje. Negativnu kampanju je uvijek potrebno prvo iznalazirati, pa onda reagirati na primjeran i pametan način. Nekada je naravno potrebno da se odgovori, ali nekada, kada je glavni cilj negativne kampanje ustvari uvlaćenje u raspravu i gubljenje vremena, resursa, iscrpljivanje i razvlaćenje pameti, bolje je uopće ne reagirati i tako ne dopustiti ostvarivanje svrhe negativne kampanje.

χαρακτῆρας ἐπέβαλλον καὶ στιγμὰς τοῖς σώμασιν. ἐχρῶντο δὲ αὐτῶν τοῖς μὲν νέοις νομεῦσι, τοῖς δ' ἄλλοις ὥς πῃ ἑκάστῳ ἡ χρεία ἐπέβαλλε. βαρέως δ' αὐτοῖς κατά τε τὰς ὑπηρεσίας ἐχρῶντο, καὶ ἐπιμελείας παντελῶς ὀλίγης ἠξίουν, ὅσα τε ἐντρέφεσθαι καὶ ὅσα ἐνδύσασθαι. ἐξ ὧν οἱ πλείους ἀπὸ ληστείας τὸ ζῆν ἐπορίζοντο, καὶ μεστὰ φόνων ἦν ἅπαντα, καθάπερ στρατευμάτων διεσπαρμένων τῶν ληστῶν. οἱ δὲ στρατηγοὶ κωλύειν μὲν ἐπεχείρουν, κολάζειν δὲ οὐ τολμῶντες διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ βάρος τῶν κυρίων, οἳ ἐδέσποζον τῶν ληστῶν, ἠναγκάζοντο περιορᾶν ληστευομένην τὴν ἐπαρχίαν· οἱ πλεῖστοι γὰρ τῶν κτητόρων ἱππεῖς ὄντες τῶν Ῥωμαίων, καὶ κριταὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν κατηγορουμένοις στρατηγοῖς γινόμενοι, φοβεροὶ τοῖς ἄρχουσιν ὑπῆρχον. Πιεζόμενοι δὲ οἱ δοῦλοι ταῖς ταλαιπωρίαις καὶ πληγαῖς τὰ πολλὰ παραλόγως ὑβριζόμενοι, οὐχ ὑπέμενον. συνιόντες οὖν ἀλλήλοις κατὰ τὰς εὐκαιρίας συνελάλουν περὶ ἀποστάσεως, ἕως εἰς ἔργον τὴν βουλὴν ἤγαγον. 5 ἦν δέ τις οἰκέτης Ἀντιγένους Ἐνναίου, Σύρος τὸ γένος ἐκ τῆς Ἀπαμείας, ἄνθρωπος μάγος καὶ τερατουργὸς τὸν τρόπον. οὗτος προσεποιεῖτο θεῶν ἐπιτάγμασι καθ' ὕπνον προλέγειν τὰ μέλλοντα, καὶ πολλοὺς διὰ τὴν εἰς τοῦτο τὸ μέρος εὐφυΐαν ἐξηπάτα. ἐντεῦθεν προϊὼν οὐ μόνον ἐξ ὀνείρων ἐμαντεύετο, ἀλλὰ καὶ ἐγρηγορότως θεοὺς ὁρᾶν ὑπεκρίνετο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀκούειν τὰ μέλλοντα. 6 πολλῶν δ' ὑπ' αὐτοῦ σχεδιαζομένων ἀπὸ τύχης ἔνια πρὸς ἀλήθειαν ἐξέβαινε· καὶ τῶν μὲν μὴ γινομένων ὑπ' οὐδενὸς ἐλεγχομένων, τῶν δὲ συντελουμένων ἐπισημασίας τυγχανόντων, προκοπὴν ἐλάμβανεν ἡ περὶ αὐτὸν δόξα. τελευταῖον διά τινος μηχανῆς πῦρ μετά τινος ἐνθουσιασμοῦ καὶ φλόγα διὰ τοῦ στόματος ἠφίει, καὶ οὕτω τὰ μέλλοντα ἀπεφοίβαζεν. εἰς γὰρ κάρυον ἤ τι τοιοῦτο τετρημένον ἐξ ἑκατέρου μέρους ἐνετίθει πῦρ καὶ τὴν συνέχειν αὐτὸ δυναμένην ὕλην· εἶτα ἐντιθεὶς τῷ στόματι καὶ προσπνέων ποτὲ μὲν σπινθῆρας, ποτὲ δὲ φλόγα ἐξέκαεν. οὗτος πρὸ τῆς ἀποστάσεως ἔλεγε τὴν Συρίαν θεὸν ἐπιφαινομένην αὐτῷ λέγειν ὅτι βασιλεύσει· καὶ τοῦτο οὐ πρὸς ἄλλους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν κύριον αὑτοῦ διετέλει λέγων. εἰς δὲ γέλωτα τρεπομένου τοῦ πράγματος, ὁ μὲν Ἀντιγένης ψυχαγωγούμενος ἐπὶ τῇ τερατείᾳ παρῆγε τὸν Εὔνουν εἰς τὰ σύνδειπνα - τοῦτο γὰρ ὄνομα τῷ τερατίᾳ - καὶ διηρώτα περὶ τῆς βασιλείας καὶ πῶς ἑκάστῳ χρήσεται τῶν παρόντων· τοῦ δὲ ἀτρέπτως πάντα διηγουμένου, καὶ ὡς μετρίως χρήσεται τοῖς κυρίοις, καὶ τὸ σύνολον ποικίλως τερατευομένου, γέλωτες ἐγίνοντο τοῖς παρακεκλημένοις, καί τινες αὐτῶν ἀπὸ τῆς τραπέζης ἀξιολόγους μερίδας αἴροντες ἐδωροῦντο, ἐπιλέγοντες ὅπως, ὅταν γένηται βασιλεύς, τῆς χάριτος μνημονεύοι. οὐ μὴν ἀλλ' ἡ τερατεία προῆλθεν εἰς ἀληθινὸν ἀποτέλεσμα βασιλείας, καὶ τὴν ἀνταπόδοσιν τοῖς παρὰ τὰ δεῖπνα δεξιωσαμένοις ἐν γέλωτι οὐ χωρὶς σπουδῆς ἐποιήσατο τῆς χάριτος. ἀρχὴ δὲ τῆς ὅλης ἀποστάσεως ἐγένετο τοιαύτη. Δαμόφιλός τις ἦν Ἐνναῖος, τὴν δ' οὐσίαν μεγαλόπλουτος, ὑπερήφανος δὲ τὸν τρόπον. οὗτος κακῶς εἰς ὑπερβολὴν ἐκέχρητο τοῖς δούλοις, καὶ ἡ γυνὴ δὴ Μεγαλλὶς ἀντεφιλονείκει τἀνδρὶ πρὸς τὴν τιμωρίαν καὶ τὴν ἄλλην ἀπανθρωπίαν τὴν περὶ τοὺς δούλους. ἐξ ὧν ἀποθηριωθέντες οἱ προπηλακιζόμενοι συνέθεντο πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ ἀποστάσεως καὶ φόνου τῶν κυρίων. καὶ πρὸς τὸν Εὔνουν ἐλθόντες ἠρώτων εἰ συγχωρεῖται παρὰ τῶν θεῶν αὐτοῖς τὸ βεβουλευμένον. ὁ δὲ μετὰ τερατείας, ὡς εἰώθει, συνθέμενος ὅτι συγχωροῦσι, παραχρῆμα πείθει ἔχεσθαι τῆς ἐγχειρήσεως. εὐθὺς οὖν τετρακοσίους τῶν ὁμοδούλων συνήθροισαν, καὶ ὡς ἂν ὁ καιρὸς ἐδίδου καθοπλισθέντες εἰς τὴν Ἔνναν τὴν πόλιν εἰσπίπτουσιν, ἀφηγουμένου αὐτῶν καὶ τοῦ πυρὸς τὰς φλόγας τερατευομένου τούτοις τοῦ Εὔνου. ταῖς δ' οἰκίαις ἐπεισελθόντες πλεῖστον φόνον εἰργάζοντο, μηδ' αὐτῶν τῶν ὑπομαζίων φειδόμενοι. ἀλλὰ ταῦτα μὲν τῆς θηλῆς ἀποσπῶντες προσήρασσον τῇ γῇ· εἰς δὲ τὰς γυναῖκας οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν, καὶ ταῦτα βλεπόντων τῶν ἀνδρῶν, ὅσα ἐνύβριζόν τε καὶ ἐνησέλγαινον, πολλοῦ αὐτοῖς πλήθους τῶν ἀπὸ τῆς πόλεως δούλων προστεθέντος, οἳ καὶ κατὰ τῶν κυρίων πρότερον τὰ ἔσχατα ἐνδεικνύμενοι οὕτω πρὸς τὸν τῶν ἄλλων φόνον ἐτρέποντο. Οἱ δὲ περὶ τὸν Εὔνουν πυθόμενοι τὸν Δαμόφιλον ὅτι κατὰ τὸν πλησίον τῆς πόλεως περίκηπον διατρίβει μετὰ τῆς γυναικός, εἷλκον ἐκεῖθεν διά τινων ἐξ αὐτῶν σταλέντων αὐτόν τε καὶ τὴν γυναῖκα δεδεμένους ἐξαγκωνίσαντες, πολλὰς κατὰ τὴν ὁδὸν ὕβρεις ὑποσχόντας. μόνης δὲ τῆς θυγατρὸς αὐτῶν οἱ δοῦλοι ὤφθησαν εἰς πάντα φεισάμενοι διὰ τὸ φιλάνθρωπον αὐτῆς ἦθος καὶ περὶ τοὺς δούλους συμπαθὲς καὶ βοηθητικὸν κατὰ δύναμιν. ἐξ ὧν ἐδείκνυτο τῶν δούλων οὐχὶ ὠμότης εἶναι φύσεως τὰ γινόμενα εἰς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τῶν προυυπηργμένων εἰς αὐτοὺς ἀδικημάτων ἀνταπόδοσις. 14 τὸν δὲ Δαμόφιλον καὶ τὴν Μεγαλλίδα εἰς τὴν πόλιν οἱ ἀπεσταλμένοι ἑλκύσαντες, ὥσπερ ἔφημεν, εἰς τὸ θέατρον εἰσήγαγον, συνεληλυθότος ἐνταῦθα τοῦ πλήθους τῶν ἀποστατῶν. καὶ τοῦ Δαμοφίλου τεχνάσασθαί τι πρὸς τὴν σωτηρίαν ἐγχειρήσαντος καὶ πολλοὺς τοῦ πλήθους τοῖς λόγοις ἐπαγομένου, Ἑρμείας καὶ Ζεῦξις πικρῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενοι πλάνον τε ἀπεκάλουν, καὶ οὐκ ἀναμείναντες τὴν ἀκριβῆ τοῦ δήμου κρίσιν ὁ μὲν διὰ τῶν πλευρῶν τὸ ξίφος ὠθεῖ, ὁ δὲ πελέκει τὸν τράχηλον ἔκοψεν. ἐκεῖθεν αἱρεῖται βασιλεὺς ὁ Εὔνους οὔτε δι' ἀνδρείαν οὔτε διὰ στρατηγίαν, διὰ δὲ μόνην τερατείαν καὶ τὸ τῆς ἀποστάσεως ἄρξαι, ἅμα δὲ καὶ τῆς προσηγορίας οἱονεί τινα καλὸν οἰωνὸν ἐχούσης πρὸς τὴν τῶν ὑποταττομένων εὔνοιαν. τῶν

ὅλων δὲ τοῖς ἀποστάταις καταστὰς κύριος καὶ συναγαγὼν ἐκκλησίαν ἀνεῖλε μὲν τοὺς ἐζωγρημένους τῶν Ἐνναίων, ὅσοις οὐκ ἦν ἡ τέχνη ὅπλα ἐργάζεσθαι, ἐκείνους δὲ δεδεμένους τοῖς ἔργοις ὑπέβαλλεν. ἔδωκε δὲ καὶ ταῖς θεραπαίναις τὴν Μεγαλλίδα χρήσασθαι ὡς ἂν βούλοιντο· καὶ αὗται κατεκρήμνισαν αἰκισάμεναι. καὶ αὐτὸς δὲ τοὺς ἰδίους ἀνεῖλε κυρίους Ἀντιγένη καὶ Πύθωνα. περιθέμενος δὲ διάδημα καὶ πάντα τὰ ἄλλα τὰ περὶ αὑτὸν βασιλικῶς διακοσμήσας τήν τε συμβιοῦσαν αὐτῷ, Σύραν καὶ συμπολῖτιν οὖσαν, βασίλισσαν ἀποδείξας συνέδρους τε τοὺς συνέσει δοκοῦντας διαφέρειν ποιησάμενος, ὧν ἦν Ἀχαιὸς καὶ τοὔνομα καὶ τὸ γένος, ἀνὴρ καὶ βουλῇ καὶ χειρὶ διαφέρων, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις πλείους τῶν ἑξακισχιλίων τὸν δυνατὸν καθοπλίσας τρόπον καὶ ἑτέρους συνεπαγόμενος ἀξίναις καὶ πελέκεσι χρωμένους ἢ σφενδόναις ἢ δρεπάνοις ἢ ξύλοις πεπυρακτωμένοις ἢ καὶ μαγείρων ὀβελοῖς, ἐπῄει πᾶσαν λεηλατῶν τὴν χώραν, καὶ πλῆθος ἄπειρον οἰκετῶν προσλαμβάνων ἐθάρρησε καὶ στρατηγοῖς Ῥωμαίων πολεμῆσαι, καὶ συμπλακεὶς τῷ πλήθει πολλάκις ἐκράτησεν, ἔχων ἤδη στρατιώτας ὑπὲρ τοὺς μυρίους. Ἐν τούτῳ δὲ Κλέων τις Κίλιξ ἄλλων δούλων ἀποστάσεως ἦρξε. καὶ πάντων ταῖς ἐλπίσι μετεωρισθέντων ὡς ἀντιπολεμήσει τὰ στασιάσαντα πρὸς ἀλλήλους καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς οἱ ἀποστάται διαφθείροντες ἐλευθερώσουσι τὴν Σικελίαν τῆς στάσεως, παρὰ δόξαν ἀλλήλοις συνέβησαν, τοῦ Κλέωνος ὑποταγέντος ψιλῷ τοῦ Εὔνου προστάγματι καὶ τὴν τοῦ στρατηγοῦ οἷα δὴ βασιλεῖ χρείαν ἀποπληροῦντος, ἔχοντος οἰκεῖον πλῆθος στρατιωτῶν πεντακισχιλίων· ἡμέραι δ' ἐγγὺς ἦσαν ἀπὸ τῆς ἀποστάσεως τριάκοντα. καὶ μετὰ βραχὺ ἐκ Ῥώμης ἥκοντι στρατηγῷ Λευκίῳ Ὑψαίῳ, ἔχοντι στρατιώτας ἐκ Σικελίας ὀκτακισχιλίους, εἰς πόλεμον καταστάντες οἱ ἀποστάται ἐνίκησαν, πλῆθος ὄντες δισμύριοι. μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀθροίζεται τὸ σύστημα αὐτῶν εἰς μυριάδας εἴκοσι, καὶ πολλοῖς τοῖς πρὸς Ῥωμαίους πολέμοις ἐνευδοκιμήσαντες ἔλαττον αὐτοὶ ἔπταιον. Οὗ διαβοηθέντος κατά τε Ῥώμην δούλων ἀπόστασις ἑκατὸν πεντήκοντα συνομοσάντων ἀνήπτετο, καὶ κατὰ τὴν Ἀττικὴν ὑπὲρ χιλίων, ἔν τε Δήλῳ καὶ κατ' ἄλλους πολλοὺς τόπους· οὓς τάχει τε τῆς βοηθείας καὶ τῇ σφοδρᾷ κολάσει τῆς τιμωρίας οἱ καθ' ἕκαστον ἐπιμεληταὶ τῶν κοινῶν θᾶττον ἠφάνισαν, σωφρονίσαντες καὶ τὸ ἄλλο ὅσον ἦν ἐπὶ ἀποστάσει μετέωρον. κατὰ δὲ Σικελίαν ηὔξετο τὸ κακόν, καὶ πόλεις ἡλίσκοντο αὔτανδροι καὶ πολλὰ στρατόπεδα ὑπὸ τῶν ἀποστατῶν κατεκόπησαν, ἕως Ῥουπίλιος ὁ Ῥωμαίων στρατηγὸς τὸ Ταυρομένιον ἀνεσώσατο Ῥωμαίοις, καρτερῶς μὲν αὐτὸ πολιορκήσας καὶ εἰς ἄφατον ἀνάγκην καὶ λιμὸν τοὺς ἀποστάτας συγκλείσας, ὥστε ἀρξαμένους ἐκ παίδων βορᾶς καὶ διελθόντας διὰ γυναικῶν μηδὲ τῆς αὑτῶν ἀλληλοφαγίας μηδ' ὅλως φείσασθαι· ὅτε καὶ Κομανὸν τὸν ἀδελφὸν Κλέωνος φεύγοντα ἐκ τῆς πολιορκουμένης πόλεως εἷλε. καὶ τὸ τελευταῖον Σαραπίωνος Σύρου τὴν ἄκραν προδόντος, συμπάντων τῶν ἐν τῇ πόλει δραπετῶν ὁ στρατηγὸς ἐκυρίευσεν· οὓς καὶ αἰκισάμενος κατεκρήμνισεν. ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ἔνναν ἐλθὼν παραπλησίως ἐπολιόρκει, εἰς ἐσχάτην ἀνάγκην συγκλείων τὰς τῶν ἀποστατῶν ἐλπίδας. καὶ Κλέωνα τὸν στρατηγὸν ἐξελθόντα τῆς πόλεως καὶ ἡρωικῶς ἀγωνισάμενον μετ' ὀλίγων ὑπὸ τῶν τραυμάτων δείξας νεκρόν, εἷλε καὶ ταύτην προδοσίᾳ τὴν πόλιν, ἐπεὶ οὐδ' ἦν ἁλώσιμος διὰ τὴν ὀχυρότητα βίᾳ χειρός. ὁ δὲ Εὔνους ἀναλαβὼν τοὺς σωματοφύλακας ὄντας χιλίους ἔφυγεν ἀνάνδρως εἴς τινας παρακρήμνους τόπους. ἀλλ' οἱ μὲν σὺν αὐτῷ ἄφυκτον τὸ περὶ αὑτοὺς δεινὸν ἐπιστάμενοι, ἤδη γὰρ καὶ ὁ στρατηγὸς Ῥουπίλιος ἐπ' αὐτοὺς ἤλαυνεν, ἀλλήλους τοῖς ξίφεσιν ἔφθαζον ἀπαυχενίσαντες. ὁ δὲ τερατίας Εὔνους καὶ βασιλεὺς καταφυγὼν διὰ δειλίαν ἔν τισι κοιλάσιν ἐξειλκύσθη ἅμα τεττάρων, μαγείρου καὶ ἀρτοποιοῦ καὶ τοῦ τρίβοντος αὐτὸν ἐν τῷ λουτρῷ καὶ τετάρτου τοῦ παρὰ τοὺς πότους εἰωθότος ψυχαγωγεῖν αὐτόν. καὶ παραδοθεὶς εἰς φυλακὴν καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ διαλυθέντος εἰς φθειρῶν πλῆθος οἰκείως τῆς περὶ αὐτὸν ῥᾳδιουργίας κατέστρεψε τὸν βίον ἐν τῇ Μοργαντίνῃ. ἐντεῦθεν Ῥουπίλιος ἐπιτρέχων ὅλην τὴν Σικελίαν ἅμα λογάσιν ὀλίγοις θᾶττον ἤπερ τις ἤλπισε παντὸς αὐτὴν ἠλευθέρωσε ληστηρίου.

Ὅτι ὁ τῶν ἀποστατῶν βασιλεὺς Εὔνους ἑαυτὸν μὲν Ἀντίοχον, Σύρους δὲ τῶν ἀποστατῶν τὸ πλῆθος ἐπωνόμασεν. ("Kada je Sicilija, nakon poraza Kartagine /u II punskom ratu op. S.M./, postala uspješna i prosperitetna u toku 60 godina, u konačnici je izbio duži rat sa robovima iz sljedećih razloga. Sicilijanci, uživajući dugi mir, veoma su se obogatili i kupovali su mnoštvo robova. Pošto bi ih u masama, poput mnogih stada stoke, odveli sa mjesta gdje su bili čuvani, odmah bi ih žigosali /kao što se radilo sa stokom kako bi se označila pripadnost nekom vlasniku op. S.M./ Mlađe robove upotrebljavali su kao pastire, a ostale kako je kome bilo potrebno. Njihovi gospodari su bili veoma strogi i teški prema njima, i nisu vodili računa ni da im osiguraju neophodnu hranu niti odjeću, tako da je većina od njih /robova op. S.M./ bila prisiljena da pljačka i krade kako bi došla do ovih neophodnih stvari. Tako su sva mjesta /na otoku op. S.M./ bila puna pokolja i ubijanja, kao da se vojska lopova i razbojnika raširila svuda po otoku. Namjesnici provincije, istine radi, činili su šta su mogli da ih suzbiju, ali se oni nisu usuđivali da ih kazne,

jer su gospodari, koji su posjedovali robove, bili bogati i moćni. Stoga je svaki namjesnik bio prisiljen da zažmiri na razbojništva i nasilja koja su bila činjena u provinciji. Mnogi veleposjednici su bili rimski vitezovi i zato što su oni sudili po optužbama protiv namjesnika za njihovo ponašanje u provincijama[145],

[145]Ovaj podatak da su rimski vitezovi (*equites*) imali sudski autoritet i bili sudije u slučajevima kada bi namjesnici provincija (konzuli, prokonzuli, pretori, propretori i dr. funkcioneri i službenici Republike zaduženi za upravu ili kontrolu ili nadgledanje određene provincije ili izvršavanje određenog mandata) bili, nakon završetka njihovog mandata (kada više ne bi bili pod zaštitom imuniteta), optuženi za iznuđivanje (korupcija, pljačka, nasilje, nedogovorno ponašanje) u provincijama je anahronizam i ne može se primijeniti na razdoblje prije i za vrijeme I sicilskog ustanka rata. Diodor je gotovo sigurno pogriješio jer je imao pred očima stanje sa sudovima i optužbama za iznuđivanje koje je postojalo u njegovo vrijeme (sredina I st. p. n. e.). Zbog sve učestalije pojave zloupotreba rimskih namjesnika u provincijama donešen je *lex Calpurnia de repetundis* (iz 149. god. p. n. e.) po kojem je ustanovljeno stalno sudište (*quaestio perpetua*), sa predsjedavanjem pretora, na kojem bi se procesuirale optužbe za iznuđivanje od strane magistrata i namjesnika. Međutim ovo sudište nije bilo sastavljeno od sudija – porotnika na način (da ih je red vitezova kontrolirao) koji opisuje Diodor, već od odbora senatora.

Tek je *lex Acilia repetundarum* (iz 123. god. p. n. e. na prijedlog plebejskog tribuna Manija Acilija Glabrija/*Manius Acilius Glabrio*, moguće zajedno sa drugim plebejskim tribunom Gajem Rubrijem/*Caius Rubrius*), iz okvira velike zakonodavne aktivnosti koju je predvodio i provodio popularski lider Gaj Grakh, mlađi brat Tiberija (plebejskog tribuna iz 133. god. p. n. e.), izmjestila sudišta iz vlasti senatorskog reda i uvela u njih i vitezove. O tome v. *CIL* I, 583 (p 723, 735, 832, 908) = *AE* 1978, 12 = *AE* 1998, +58 = *AE* 2001, + 64 = EDCS-ID: EDCS-20200006 (*Tabula Bembina lex repetundarum*; Rim); *Diod.*fr. knjige fr. XXXIV, 25 (excerpt Konstantina Porfirogenita); XXXVII, 9 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Liv. Perioche* 60; *Vell.* II, VI; XIII; *Plin. NH* XXXIII, 34; 36; *Plut. Cai. Gracch.* 5 – 6; *Flor.* II, 5; *App. Bell.* civ. I, 22; *CAH* IX, 80 – 81; OCD_g; Badian, 1954; Isto, 1972:82-84; Chester – Coleman-Norton – Bourne, 1961: 38–46; Jones, 1972:49 – 50; Stockton, 1979:141-142; Mitchell, 1986:2; Lintott, 1992:20- 22; 166 – 169; Isto, 1993:101-102; Crawford, 1996:49-50; 97 – 100; Morton, 2008:20 – 22; Zanimljivo je da se u ekscerptima (od Konstantina Porfirogenita) djela Diodora kada se opisuje doba glavne političke djelatnosti Gaja Grakha (123. – 121. god. p. n. e.) kao čelnika popularske stranke govori kako je tada na inicijativu Gaja Grakha od senatora oduzeta sudska vlast i predata vitezovima. Jasno se vidi kako Diodor nije baš bio kronološki dosljedan po pitanju kontrole sudova od strane vitezova, jer su podaci iz XXXIV, 2 kronološki nedosljedni sa podacima iz XXXIV, 25 i XXXVII, 9. Moguće je da se Diodor jednostavno spetljao u donošenju određenih zaključaka jer je uz korištenje svoje izvorne građe, koristio i trenutno stanje iz njegovog vremena, radi čega je i nastala ova nedosljednost.

Iako su načelno i originalno zakoni protiv iznuđivanja trebali štititi provincijalce od korupcije, iznuđivanja i kriminala namjesnika i njihovih suradnika, vrlo su se lako mogli preobraziti u svoju suprotnost i biti vrlo pogodno sredstvo manipulacije i ucjenjivanja, i to upravo u cilju održanja zloupotrebe i kriminalnih postupaka. Posebno se to ispoljavalo baš u slučajevima kada su pojedinci iz reda rimskih vitezova kontrolirali sudišta. Pošto su pojedinci iz reda rimskih vitezova poglavito vodili i bili čimbenici korporacija publikana, koje su u Kasnoj Republici počinile iznimne financijske, materijalne i druge zloupotrebe u provincijama, "savezničkim", klijentskim i vazalnim državama, iskorištavajući ih do njihove esencije, oni su podizali optužbe "za navodno iznuđivanje" protiv onih rimskih namjesnika, političara i vojskovođa koji su djelovali na terenu a koji bi im se na bilo koji način suprostavili, i izvodili ih na sudišta koja su kontrolirali baš rimski vitezovi. Ovim su rimski vitezovi držali u stvarnom strahu namjesnike, a sve u cilju da osiguraju njihovu suradnju ili bar da se ne miješaju u njihovo poslovanje u provincijama i klijentskim državicama. Zakoni o iznuđivanju su se odnosili samo na namjesnike provincije, koji su u republikanskoj epohi dolazili iz senatorskog reda, a ne i na one koji su u provincijama obavljali korporacijske ili druge poslove i preko njih vršili stvarne zloupotrebe i iskorištavanja. Radi ovakve "rupe u zakonu" rimski vitezovi ne bi bili izvođeni na sudišta niti bi protiv njih bile podizane optužbe radi iznuđivanja. Ali ova pojava se odnosila na kasnorepublikansko doba, a ne na srednjorepublikansko doba kojemu pripada i I sicilski robovski rat. U prilog opravdanju Gaja Grakha i ranih populara koji su izmjestili senatorski red iz sudišta i tako otvorili put vitezovima da preuzmu kontrolu nad ovim bitnim dijelom vlasti, potrebno je reći da njima ni na kraj pameti nije bila intencija da ustvari dozvole vitezovima zloupotrebe i izigravanje zakona o iznuđivanju. Naprotiv, oni su i sami bili protiv izrabljivanja provincija i zloupotrebe, ali eto vremenom se jedna dobra namjera (vođena izvorno željom za smanjivanjem ili ograničavanjem vlasti nobiliteta u Republici) izrodila u svoju krajnju suprotnost.

Morton, 2008:20 – 22 : "The anachronism of the passage lies in Diodorus' statement that the praetores of the island could not act because of the equites controlling the law-courts that tried the cases of extortion. For Diodorus, writing in the first century B.C., this had undoubtedly been the case, but in the 130s B.C. this was not so; the problem is one of historical timing. The first court to be permanently established for trying cases of extortion was enacted in 149 B.C., which is before the time of the First Slave War, but this court was not composed in the manner in which Diodorus describes it for his narrative. Rather than having a jury composed of equites, the court took place in front of a board of senators, after an appeal had been made to a praetor, believed to be the praetor peregrinus. It could not have been this court that Diodorus was referring to, and so we must look to later history of the courts for extortion. The next major change to the system of extortion courts that we know took place at the earliest in 123 or 122 B.C. The lex Acilia set up a court in which the provincials themselves could bring extortion cases against governors, either with or without a Roman patronus. The case was then brought before a jury of fifty men chosen from a standing panel of four hundred and fifty selected by the praetor. The selection of this jury is the most interesting, and pertinent, part

oni su izazivali strah kod samih namjesnika. Pošto su /robovi na Siciliji op. S.M./ bili u takvoj nevolji, i bili gadno tučeni i šibani bez ikakvog razloga, robovi su odlučili da ne trpe više. Stoga su se oni sa vremena na vrijeme, kada su imali priliku, sastajali i savjetovali kako da se oslobode od jarma ropstva pod kojim su bili, sve dok konačno oni nisu postigli ono o čemu su se ranije dogovorili. Bio je jedan Sirijac, rođen u gradu Apameji, koji je bio kućni rob Antigena iz Ene, i koji je bio čarobnjak i čudotvorac. On se pretvarao da može da predviđa buduće događaje, koje su mu objavljivali - kako je on govorio – bogovi u njegovim snovima, i mnoge je zaveo sa ovime. Zatim je on nastavio i dalje, ne samo proričući događaje koji će doći, otkrivene njemu u snovima, nego se pretvarao da je on vidio bogove kada je bio budan, i oni su mu objavili šta će se desiti. I iako su to bili trikovi koje je on činio, ipak su se slučajno neke od ovih stvari poslije pokazale tačnim. Predviđanja koja nisu bila ispunjena su bila zanemarena, ali ona koja su se desila su bili svugdje pozdravljana, tako da je on sve više i više bio slavljen. Nekom umješnošću ili nečim drugim, on je uobičavao da izbacuje plamen iz svojim usta kao iz goruće lampe, i tako bi prorokovao kao da je u to vrijeme bio inspiriran Apolonom. On je stavljao vatru, sa nekim gorivim tvarima kako bi je održavao, u školjku oraha ili neku takvu stvar kroz obje strane. Zatim bi je stavljao u svoja usta i izdišući na to, odatle bi izlazile i iskre i plameni. Prije pobune robova ovaj se čovjek hvalio da mu se ukazala sirijska boginja i rekla mu da će on vladati i ovo je on govorio ne samo drugima nego često i sopstvenom gospodaru. Budući da je to postao opći predmet ismijavanja, Antigen je bio toliko zadivljen sa šalom i šaljivim umijećem čovjeka, da je on vodio Euna (tako je bilo njegovo ime) sa sobom na gozbe i večere, i nekoliko pitanja bi mu bilo upućeno vezano za njegovo buduće kraljevstvo. On je bio pitan kako bi tretirao svaku osobu koja je bila prisutna za gozbenim stolom. On bi išao dalje sa svojom pričom i govorio bi im da bi on bio veoma ljubazan prema svojim gospodarima i poput čarobnjaka koristeći mnoge čudesne čarobnjačke termine i izraze, on je zasmijavao goste, na što bi neki od njih davali mu velike porcije sa stola, i molili ga da se sjeti njihove ljubaznosti kada postane kralj. Ali sve ovo ismijavanje, u konačnici je završilo u njegovom uzdizanju da bude kralj. I sve one koji su na gozbama na kojima je bio ismijavan, bili ljubazni prema njemu, on je najiskrenije nagradio. Ali početak pobune je bio na ovaj način. Bio je jedan Damofil iz Ene, čovjek velikoga bogatstva, ali ohologi nadmenog karaktera. Ovaj čovjek je iznad svega bio okrutan i težak prema svojim robovima. A i njegova supruga Megalis je nastojala da nadvisi svoga supruga u svim vrstama okrutnosti i nečovječnosti prema robovima. Robovi, nad kojima se tako okrutno postupalo, su bili bijesni kao divlje zvijeri i urotili su se da se pobune i prerežu vratove svojih gospodara. U tu svrhu su oni konsultirali Euna i pitali ga da li im bogovi daju uspjeh u njihovom naumu. On ih je ohrabrio i objavio da će biti uspješni u svome poduhvatu. Izgovorio je riječi i izraze, kao što je bio njegov uobičajeni način i rekao im da požure u izvršavanju

of the lex Acilia, and relates directly to the account of Diodorus. The text of the lex Acilia stipulates very stringent limitation on the composition of the jury. The selected individuals had to be between thirty and sixty years old, could not be or have been major or minor magistrates, and could not be senators or the fathers, sons or brothers of senators. The text of the lex Acilia does not, however, provide any positive qualifications. The account of Appian about the reform of the extortion courts states that C. Gracchus gave control of these courts to the equites (B Civ. 1.22). A passage from Pliny the Elder, however, suggests that the people to whom the courts were given were merely a group of people who came to be known as the equites, but were first known as iudices (HN 33.34). Jones (1972: 86-90) argues that this indicates that the positive qualification of the law was one of census qualification of owning 400,000 sesterces, which is the required census qualification to be part of the eighteen voting centuries that were given the public horse. In time, this body became thought of as part of the equites, and were thought of as such by the late Republic. It can clearly be seen, therefore, that Diodorus' narrative contains an anachronism in two senses: not only were the extortion courts changed in the manner described by Diodorus at the earliest in 123 or 122 B.C., and therefore a full ten years after the end of the First Slave War, but it was also the creation of this new court that led to the creation of the greater body known as the equites that Diodorus sees as so important to his narrative. This anachronism has been noted before, although no scholar has questioned how this could affect the interpretation of Diodorus' narrative. For the most part they choose to accept that while Diodorus is guilty of the anachronism, the information presented can still be accepted with the emendation that it was aristocratic pressure of any type on the praetores preventing them from acting. Having dismissed the anachronism as essentially accurate in concept if inaccurate in detail, the scholars then continue with their discussions of the war. I propose that this anachronism can show how Diodorus conceptualised the start and continuation of the First Slave War, and that this also throws doubts on the validity of his narrative in certain details." O ovom anahronizmu v. Green, 1961:13-14; Verbrugghe, 1972:544-545; Vogt, 1974:46-47; Bradley, 1989:54; Sacks, 1990:146-150; Shaw, 2001:13; Urbainczyk, 2008:11; Morton, 2012:101 – 104.

/svojih namjera op. S.M./ Stoga su, nakon što su podigli 400 robova, prvom prilikom oni su se, iznenada, naoružali i provalili u grad Enu, vođeni sa svojim predvodnikom Eunom, koji je koristio čarobnjačke trikove da izbacuje vatru iz svojih usta. Ulazeći u kuće /građana Ene op. S.M./, oni /pobunjeni robovi op. S.M./ su napravili veliki pokolj. Oni nisu čak poštedili ni dojenčad, nego su ih nasilno uzimali sa majčinih grudi i razbijali ih od pod. Ne može se opisati kako odvratno i podlo, kako bi zadovoljili svoju pohotu, su oni silovali žene u prisustvu njihovih supruga. Ovim nasilnicima /pobunjenim robovima koji su došli sa latifundija op. S.M./ se pridružilo mnoštvo robova koji su bili u gradu. Oni su prvo usmjerili svoj bijes i okrutnost prema svojim sopstvenim gospodarima, i onda su se okrenuli ubijanju ostalih. U međuvremenu je Eun saznao da su Damofil i njegova supruga bili u vočnjaku u blizini grada. Zato je on poslao neke iz svoje rulje, koji su ih doveli sa zavezanim rukama vezanim na leđima, rugajući im se kako su prolazili zajedno sa mnogo zlostavljanja. Ali su izjavili da će oni biti veoma ljubazni u svakom pogledu prema njihovoj kćerki, zbog njenog sažaljenja i suosjećanja prema robovima, i njene spremnosti uvijek da im pomogne. Ovo pokazuje da se divljačko ponašanje /pobunjenih op. S.M./ robova prema drugima desilo, ne zbog njihove okrutne prirode, nego iz želje za osvetom zbog svih nepravdi koje su oni ranije trpili. Ljudi koji su bili poslani po Damofila i njegovu suprugu Megalis su ih doveli u grad i u teatar, gdje se sva pobunjena rulja okupila. Tamo je Damofil iskreno molio za svoj život i mnoge je ganuo sa onim što je rekao. Ali Hermeias i Zeuksis[146] su ga optuživali sa mnogim ogorčenim optužbama i zvali ga varalicom i lažovom. Zatim su, bez čekanja da čuju odluku naroda /misli se pobunjenih robova okupljenih u teatru op. S.M./ koja se tiče njega /Damofila op. S.M./, jedan ga je probo mačem, dok mu je drugi odrubio glavu sa sjekirom. Zatim su oni /skupština pobunjenih robova op. S.M./ proglasili Euna kraljem, ne zbog njegove vrijednosti ili umijeća u ratovanju, nego zbog njegovih iznimnih /čarobnjačkih op. S.M./ trikova, i zato jer je on bio vođa i tvorac odmetnuća. A i njegovo ime je izgledalo da priliči i da je dobar znak, da će on biti ljubazan prema svojim podanicima. Kada je on stoga bio učinjen i vojskovođom, sa apsolutnom moći da naređuje i raspolaže sa svim stvarima kako mu je drago, sazvana je skupština, i on je pogubio /misli se da je naredio da se pogube op. S.M./ sve zarobljenike iz Ene izuzev onih koji su bili umješni u izradi oružja, koje je on okovao /misli se da je naredio da se okuju u lance op. S.M./ i postavio da rade. Što se tiče Megalis, on ju je predao volji robinja, kako bi joj se osvetile kako one misle. Nakon što su je šamarale i mučile, one su je bacile niz liticu. I Eun je sam ubio svoje sopstvene gospodare Antigena i Pitonu. Naposljetku, Eun je stavljajući dijademu na svoju glavu i ukrasivši se sa svim kraljevskim simbolima proglasio kraljem. On je učinio da se njegova supruga, koja je isto bila Sirijka i iz istoga grada, zove kraljicom i izabrao je one za koje je smatrao da su najrazboritiji da budu njegovi savjetnici. Među njima je bio jedan Ahej po imenu, i Ahejac /rodom iz peloponeske pokrajine Ahaje, znači Helen po narodnosti op. S.M./ po rođenju, mudar čovjek i dobar vojnik. U roku od tri dana on je okupio više od 6 000 ljudi, naoružanih sa onim što im je došlo pod ruku na bilo koji način. Njemu su se pridružili i drugi, koji su bili opremljeni bilo sa sjekirama, rogovima, pračkama, kljunovima, kolčevima naoštrenim i spržеnim na jednoj strani ili sa onim što je služilo za ražanj. Sa ovima je on pustošio i rušio na sve strane. Naposljetku, nakon što mu se pridružio veliki broj robova, on je postao tako moćan i odvažan da se upuštao u borbe sa rimskim vojskovođama, i često im je u bitkama nanosio poraze, nadvladajući ih sa brojem svojih ljudi, jer je on /Eun op. S.M./ sada imao sa sobom više od 10 000 ljudi /misli se na vojsku pobunjenih robova op. S.M./. U međuvremenu, Kiličanin /pokrajina sa jugoistoka Male Azije op. S.M./ zvan Kleon potaknuo je još jedno odmetnuće robova, i sada su se svi /misli se na sicilske robovlasnike i provincijsku rimsku upravu op. S.M./ nadali da će se ove rulje bezakonja sukobiti jedna sa drugom, i da će ih se Sicilija osloboditi kroz njihovo međusobno istrebljenje i uništenje. Ali suprotno svim nadama i očekivanjima, oni su se udružili. Kleon je slijedio Eunove komande u svakome pogledu i služio svome čelniku kao njegov zapovjednik sa 5 000 sopstvenih vojnika. Prošlo je 30 dana od početka ove pobune i sada su robovi vodili bitku sa Lucijem Hipsejem koji je došao iz Rima i zapovijedao sa 8 000 Sicilijanaca. U ovoj bitci su pobijedili pobunjenici. Njih je bilo tada 20 000 i uskoro im se, nakon svega, njihova vojska povećala na 200 000 ljudi. I iako su se borili protiv samih Rimljana, ipak su oni često izlazili kao pobjednici, i veoma rijetko su bili poraženi. Kada se vijest o ovome raširila, u Rimu je izbila pobuna od 150 robova, koji su se urotili protiv vlasti. Slično je bilo u Atici sa 1000 robova, i slično na Delosu i mnogim drugim mjestima.

[146]Obojica imaju helenska imena, i možda su porijeklom iz Helade ili vjerojatnije istočnijih helenističkih područja.

Ali magistrati /javni dužnosnici i službenici op. S.M./ različitih zajednica, kako bi spriječili dalju štetu, brzo su reagirali i odmah udarili na /pobunjene op. S.M./ robove i sve ih pobili. Tako da su oni koji su preostali i bili spremni na pobunu, bili svedeni na više ispravnije i trijeznije misli. Ali na Siciliji, neredi su se sve više i više povečavali. Gradovi su bili zauzeti i njihovi stanovnici pretvarani u robove i mnoge armije su bile potučene od pobunjenika, sve do vremena kada je rimski zapovjednik Rupilije[147] povratio Tauromenij. Opkoljeni su bili zbog teške i bliske opsade dovedeni u takvu krajnost u gladi da su počeli da jedu svoju djecu, a muškarci svoje žene, da bi najzad iskasapili jedni druge. Tamo je Rupilije zarobio Komana, brata Kleona, koji je pokušavao pobjeći iz grada dok je bio pod opsadom. Konačno je Sirijac Sarapion izdao akropolis, i svi bjegunci su pali u njegove /rimskog zapovjednika op. S.M./ ruke. Rupilije ih dao bičevati i baciti niz stijenu. Odatle /iz Tauromenija op. S.M./ je on marširao prema Eni, i nakon duge opsade pritisnuo ih je do takvog škripca da više nije ostalo nade za bilo koga da pobjegne. Nakon pogibije Kleona, njihovog zapovjednika, koji je izašao iz grada i borio se kao heroj, on /Rupilije op. S.M./ izložio je njegovo tijelo na javni uvid. I ubrzo nakon toga grad je također bio izdan u njegove ruke /u smislu da je izdajom Ena zauzeta od Rupilijeve armije op. S.M./, koji inače ne bi nikada bio zauzet silom zbog prirodne pozicije mjesta. Što se tiće Euna, on je pobjegao kao kukavica sa 600 svojih gardista na vrh nekih visokih uzvišenja, gdje su oni koji su bili sa njim, predvidjevši svoju neizbježnu sudbinu, jer ih je Rupilije brzo slijedio, presjekli vratove jedni drugima /izvršili su kolektivno samoubistvo op. S.M./. Ali Eun, čarobnjački kralj iz straha se sakrio u neke pečine, koje je on otkrio za ove svrhe. On je bio odatle izvučen sa četvoricom iz njegove grupe, njegovim kuharom, njegovim pekarom, čovjekom koji ga je masirao u kupatilu i zabavljaćem na njegovim banketima /tj. nekom vrstom dvorske lude op. S.M./. Konačno je on bio bačen u tamnicu, i tamo su ga izjele vaške, i tako su završili njegovi dani u /tamnici u gradu op. S.M./ Morgantini od smrti koja je vrijedna ranije pokvarenosti njegovog života. Rupilije je nakon toga sa manjim odredom prešao preko cijele Sicilije i odmah je očistio od lopova i razbojnika.

Ovaj Eun, kralj razbojnika, nazvao je sebe Antioh i svoje sljedbenike Sirijcima.“)

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV. knjige Diodorovog djela (2, 24b) :Ὅτι συνετίθεντο πρὸς ἀλλήλους οἱ δοῦλοι περὶ ἀποστάσεως καὶ φόνου τῶν κυρίων. παρελθόντες δὲ πρὸς τὸν Εὔνουν οὐκ ἄπωθεν διατρίβοντα ἠρώτων εἰ συγχωρεῖται παρὰ τῶν θεῶν αὐτοῖς τὸ βεβουλευμένον. ὁ δὲ τερατευόμενος μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ περὶ τίνων ἥκουσι ἀκούσας διεσάφησεν ὅτι διδόασιν αὐτοῖς οἱ θεοὶ τὴν ἀπόστασιν, ἐὰν μηδεμίαν ὑπερβολὴν ποιησάμενοι παραχρῆμα μὲν ἐγχειρήσωσι ταῖς ἐπιβολαῖς· ὑπὸ γὰρ τῆς πεπρωμένης αὐτοῖς κεκυρῶσθαι πατρίδα τὴν Ἔνναν, οὖσαν ἀκρόπολιν ὅλης τῆς νήσου. τοιούτων λόγων ἀκούσαντες καὶ διαλαβόντες ὅτι τὸ δαιμόνιον αὐτοῖς συνεπιλαμβάνεται τῆς προαιρέσεως, οὕτως παρέστησαν ταῖς ψυχαῖς πρὸς τὴν ἀπόστασιν ὥστε μηδεμίαν ἀναβολὴν τῶν δεδογμένων ποιεῖσθαι. εὐθὺς οὖν τοὺς μὲν δεδεμένους ἔλυον, τῶν δὲ ἄλλων τοὺς πλησίον διατρίβοντας συλλαβόμενοι περὶ τετρακοσίους συνήθροισαν ἐπί τινος ἀγροῦ πλησίον ὄντος τῆς Ἔννης. συνθέμενοι δὲ πρὸς ἀλλήλους καὶ πίστεις ἐπὶ σφαγίων ἐνόρκους νυκτὸς ποιησάμενοι καθωπλίσθησαν, ὥς ποτ' οὖν ὁ καιρὸς συνεχώρει· πάντες δὲ τὸ κράτιστον τῶν ὅπλων τὸν θυμὸν ἀνελάμβανον κατὰ τῆς ἀπωλείας τῶν ὑπερηφάνων κυρίων· καὶ τούτων ἀφηγεῖτο Εὔνους. καὶ παρακαλοῦντες ἀλλήλους περὶ μέσας νύκτας εἰσέπεσον εἰς τὴν πόλιν καὶ πολλοὺς ἀνῄρουν. (“Robovi su kovali zavjeru da se pobune i ubiju svoje gospodare. Oni su prišli Eunu, koji nije živio daleko, i pitali ga da li njihov plan ima odobrenje bogova. On je počeo da govori na čudan i inspirativan način, i kada je čuo svrhu njihove posjete, on /Eun op. S.M./ im je objasnio da će bogovi dodijeliti uspjeh njihovoj buni, ako oni ne budu oklijevali i odmah stupe u akciju. Sudbina im je izabrala Enu kao njihov dom, koja je bila akropolis cijeloga otoka. Kada su oni čuli šta je on rekao, i uvidjeli da ih božanstvo podržava u njihovom poduhvatu, njihovi duhovi su toliko bili podstaknuti da se pobune da oni nisu pravili dalja odlaganja u realizaciji svojih planova. Odmah su oslobodili neke robove iz okova, i pozvali druge koji su prebivali blizu njih da im se pridruže. Oko 400 njih se sakupilo u polju blizu Ene, i nakon polaganja zakletvi jedni drugima i razmjene zavjeta po noći nad žrtvenima žrtvama, oni su se naoružali koliko su okolnosti dopuštale. Ali oni su svi bili opremljeni sa najsnažnijim oružjem,

[147]*Publius Rupilius* (konzul za 132. god. p. n. e.; antinarodnjački nastrojen). O njemu v. Smith W., 1849:III, 679; PWRE, 1914, I A, 1, *col*. 1229 – 1230. *Cic. de Amic.* 69; *Cic. Tusc.* IV, 17;

Ostao zapamćen po strogom progonu pristalica Tiberija Sempronija Grakha.

svojom bijesnom odlučnošću da zbrišu svoje arogantne gospodare. Sa Eunom kao svojim vođom, i podstičući jedni druge, oko ponoći oni su upali u grad i ubili mnoge od njegovih stanovnika.”)

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV. knjige Diodorovog djela (2, 25 - 48) :Ὅτι οὐδέποτε στάσις ἐγένετο τηλικαύτη δούλων ἡλίκη συνέστη ἐν τῇ Σικελίᾳ. δι' ἣν πολλαὶ μὲν πόλεις δειναῖς περιέπεσον συμφοραῖς, ἀναρίθμητοι δὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες μετὰ τέκνων ἐπειράθησαν τῶν μεγίστων ἀτυχημάτων, πᾶσα δὲ ἡ νῆσος ἐκινδύνευσεν πεσεῖν εἰς ἐξουσίαν δραπετῶν, ὅρον τῆς ἐξουσίας τιθεμένων τὴν τῶν ἐλευθέρων ὑπερβολὴν τῶν ἀκληρημάτων. καὶ ταῦτα ἀπήντησε τοῖς μὲν πολλοῖς ἀνελπίστως καὶ παραδόξως, τοῖς δὲ πραγματικῶς ἕκαστα δυναμένοις κρίνειν οὐκ ἀλόγως ἔδοξε συμβαίνειν. διὰ γὰρ τὴν ὑπερβολὴν τῆς εὐπορίας τῶν τὴν κρατίστην νῆσον ἐκκαρπουμένων ἅπαντες σχεδὸν οἱ τοῖς πλούτοις προκεκοφότες ἐζήλωσαν τὸ μὲν πρῶτον τρυφήν, εἶθ' ὑπερηφανίαν καὶ ὕβριν. ἐξ ὧν ἁπάντων αὐξανομένης ἐπ' ἴσης τῆς τε κατὰ τῶν οἰκετῶν κακουχίας καὶ τῆς κατὰ τῶν δεσποτῶν ἀλλοτριότητος, ἐρράγη ποτὲ σὺν καιρῷ τὸ μῖσος. ἐξ οὗ χωρὶς παραγγέλματος πολλαὶ μυριάδες συνέδραμον οἰκετῶν ἐπὶ τὴν τῶν δεσποτῶν ἀπώλειαν. τὸ παραπλήσιον δὲ γέγονε καὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν κατὰ τοὺς αὐτοὺς καιρούς, Ἀριστονίκου μὲν ἀντιποιησαμένου τῆς μὴ προσηκούσης βασιλείας, τῶν δὲ δούλων διὰ τὰς ἐκ τῶν δεσποτῶν κακουχίας συναπονοησαμένων ἐκείνῳ καὶ μεγάλοις ἀτυχήμασι πολλὰς πόλεις περιβαλόντων. Ὅτι παραπλησίως καὶ πρὸς τὰς γεωργίας ἕκαστος τῶν πολλὴν χώραν κεκτημένων ὅλα σωματοτροφεῖα συνηγόραζον· τοὺς μὲν πέδαις δεσμεύειν, τοὺς δὲ ταῖς βαρύτησι τῶν ἔργων καταπονεῖν, πάντας δὲ τοῖς ὑπερηφάνοις χαρακτῆρσι κατέστιζον. διὸ δαὶ τοσοῦτο τῶν οἰκετῶν ἐπέκλυσε πλῆθος ἅπασαν Σικελίαν, ὥστε τοὺς ἀκούοντας τὴν ὑπερβολὴν μὴ πιστεῦσαι. καὶ γὰρ τῶν Σικελιωτῶν οἱ πολλοὺς πλούτους κεκτημένοι διημιλλῶντο πρὸς τὰς τῶν Ἰταλιωτῶν ὑπερηφανίας τε καὶ πλεονεξίας καὶ κακουργίας. εἰς τοιαύτην γὰρ συνήθειαν ῥᾳδιουργίας τοὺς νομεῖς ἤγαγον οἱ πολλοὺς οἰκέτας κεκτημένοι τῶν Ἰταλικῶν ὥστε τροφὰς μὲν μὴ παρέχειν, ἐπιτρέπειν δὲ λῃστεύειν. τοιαύτης δοθείσης ἐξουσίας ἀνθρώποις διὰ μὲν τὴν ἰσχὺν τῶν σωμάτων δυναμένοις πᾶν τὸ κριθὲν ἐπιτελεῖν, διὰ δὲ τὴν ἄνεσιν καὶ σχολὴν εὐκαιροῦσι, διὰ δὲ τὴν τῆς τροφῆς ἔνδειαν ἀναγκαζομένοις ταῖς παραβόλοις ἐγχειρεῖν πράξεσιν, συνέβη ταχὺ τὴν παρανομίαν αὐξηθῆναι. τὸ γὰρ πρῶτον ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τόποις τοὺς καθ' ἕνα καὶ δύο τὰς ὁδοιπορίας ποιουμένους ἐφόνευον· εἶτα ἐπὶ τὰς τῶν ἀσθενεστέρων ἐπαύλεις νυκτὸς ἀθρόοι συντρέχοντες ἐξῄρουν βίᾳ ταύτας καὶ τὰς κτήσεις διήρπαζον καὶ τοὺς ἀνθισταμένους ἀνῄρουν. ἀεὶ δὲ μᾶλλον τῆς τόλμης προβαινούσης, οὔτε τοῖς ὁδοιπόροις νυκτὸς ἡ Σικελία βάσιμος ἦν οὔτε τοῖς ἐπὶ τῆς χώρας ζῆν εἰωθόσιν ἀσφαλὴς ἐπὶ ταύτης ἡ διατριβή, πάντα δὲ βίας καὶ λῃστείας καὶ παντοδαπῶν φόνων ἦν μεστά. τοῖς δὲ νομεῦσιν ἀγραυλίας γεγενημένης καὶ σκευῆς στρατιωτικῆς, εὐλόγως ἅπαντες ἐνεπιμπλῶντο φρονήματος καὶ θράσους· περιφέροντες γὰρ ῥόπαλα καὶ λόγχας καὶ καλαύροπας ἀξιολόγους καὶ δέρματα λύκων ἢ συάγρων ἐσκεπασμένοι τὰ σώματα καταπληκτικὴν εἶχον τὴν πρόσοψιν καὶ πολεμικῶν ἔργων οὐ πόρρω κειμένην. κυνῶν τε ἀλκίμων ἄθροισμα συνεπόμενον ἑκάστῳ καὶ τροφῆς καὶ γάλακτος καὶ κρεῶν παρακειμένων πλῆθος ἐξηγρίου τάς τε ψυχὰς καὶ τὰ σώματα. ἦν οὖν πᾶσα χώρα μεστὴ καθάπερ στρατευμάτων διεσπαρμένων, ὡς ἂν ὑπὸ τῆς τῶν δεσποτῶν ἐπιτροπῆς τοῦ θράσους τῶν δούλων καθωπλισμένου. οἱ δὲ στρατηγοὶ κωλύειν μὲν ἐπεχείρουν τὴν ἀπόνοιαν τῶν οἰκετῶν, κολάζειν δὲ οὐ τολμῶντες διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ βάρος τῶν κυρίων ἠναγκάζοντο περιορᾶν τὴν ἐπαρχίαν λῃστευομένην. οἱ πλεῖστοι γὰρ τῶν κτητόρων ἱππεῖς ὄντες ἐντελεῖς τῶν Ῥωμαίων, καὶ κριταὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν κατηγορουμένοις στρατηγοῖς γινόμενοι, φοβεροὶ ταῖς ἀρχαῖς ὑπῆρχον. Ὅτι οἱ περὶ τὰς γεωργίας ἀσχολούμενοι τῶν Ἰταλικῶν παμπληθεῖς οἰκέτας ὠνούμενοι καὶ πάντας χαράττοντες τοῖς στίγμασι τροφὰς μὲν οὐχ ἱκανὰς παρείχοντο, τῇ δὲ βαρύτητι τῶν ἔργων κατέξαινον . . . τὴν παρ' αὐτῶν ταλαιπωρίαν. Ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὰς πολιτικὰς δυναστείας τοὺς ἐν ὑπεροχῇ ὄντας ἐπιεικῶς χρὴ προσφέρεσθαι τοῖς ταπεινοτέροις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ἰδιωτικοὺς βίους πρᾴως προσενεκτέον τοῖς οἰκέταις τοὺς εὖ φρονοῦντας. ἡ γὰρ ὑπερηφανία καὶ βαρύτης ἐν μὲν ταῖς πόλεσιν ἀπεργάζεται στάσεις ἐμφυλίους τῶν ἐλευθέρων, ἐν δὲ τοῖς κατὰ μέρος τῶν ἰδιωτῶν οἴκοις δούλων ἐπιβουλὰς τοῖς δεσπόταις καὶ ἀποστάσεις φοβερὰς κοινῇ ταῖς πόλεσι κατασκευάζει. ὅσῳ δ' ἂν τὰ τῆς ἐξουσίας εἰς ὠμότητα καὶ παρανομίαν ἐκτρέπηται, τοσούτῳ μᾶλλον καὶ τὰ τῶν ὑποτεταγμένων ἤθη πρὸς ἀπόνοιαν ἀποθηριοῦται· πᾶς γὰρ ὁ τῇ τύχῃ ταπεινὸς τοῦ μὲν καλοῦ καὶ τῆς δόξης ἑκουσίως ἐκχωρεῖ τοῖς ὑπερέχουσι, τῆς δὲ καθηκούσης φιλανθρωπίας στερισκόμενος πολέμιος γίνεται τῶν ἀνημέρως δεσποζόντων. Ὅτι Δαμόφιλός τις ἦν τὸ γένος Ἐνναῖος, τὴν οὐσίαν μεγαλόπλουτος, τὸν τρόπον ὑπερήφανος, ὃς πολλὴν χώρας περίοδον γεωργῶν, παμπληθεῖς δὲ βοσκημάτων ἀγέλας κεκτημένος οὐ μόνον τὴν τρυφὴν τῶν κατὰ Σικελίαν Ἰταλικῶν ἐζήλωσεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τοὺς οἰκέτας πλῆθος καὶ τὴν εἰς τούτους ἀπανθρωπίαν καὶ

βαρύτητα. ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς χώρας ἵππους τε πολυτελεῖς καὶ τετρακύκλους ἀπήνας μετ' οἰκετῶν στρατιωτικῶν περιήγετο· πρὸς δὲ τούτοις εὐπρεπῶν παίδων πλῆθος, ἔτι δὲ κολάκων ἀνάγωγον παραδρομὴν ἔχειν ἐφιλοτιμεῖτο. κατὰ δὲ τὴν πόλιν καὶ τὰς ἐπαύλεις ἀργυρωμάτων ἐκθέσεις τορευτῶν καὶ στρωμάτων θαλαττίων πολυτελείας ἐκπονούμενος παρετίθετο τραπέζας ὑπερηφάνους καὶ βασιλικὰς ταῖς δαψιλείαις, ὑπεραίρων τὴν Περσικὴν τρυφὴν ταῖς δαπάναις καὶ πολυτελείαις· ὑπερέβαλε δὲ καὶ κατὰ τὴν ὑπερηφανίαν. ἀνάγωγος γὰρ καὶ ἀπαίδευτος τρόπος ἐξουσίας ἀνυπευθύνου καὶ τύχης μεγαλοπλούτου κυριεύσας τὸ μὲν πρῶτον κόρον ἐγέννησεν, εἶθ' ὕβριν, τὸ δὲ τελευταῖον ὄλεθρόν τε αὐτῷ καὶ συμφορὰς μεγάλας τῇ πατρίδι. ἀγοράζων γὰρ οἰκετῶν πλῆθος ὑβριστικῶς αὐτοῖς προσεφέρετο, στίγμασι σιδήρου χαράττων τὰ σώματα τῶν ἐλευθέρων μὲν ἐν ταῖς πατρίσι γεγενημένων, αἰχμαλωσίας δὲ καὶ δουλικῆς τύχης πεπειραμένων. καὶ τούτων τοὺς μὲν πέδαις δεσμεύων εἰς τὰς συνεργασίας ἐνέβαλλε, τοὺς δὲ νομεῖς ἀποδεικνύων οὔτ' ἐσθῆτας οὔτε τροφὰς ἐχορήγει τὰς ἁρμοττούσας. Ὅτι ὁ αὐτὸς Δαμόφιλος διὰ τὴν αὐθάδειαν καὶ τὴν ὠμότητα τῶν τρόπων οὐκ ἦν ἡμέρα καθ' ἣν οὐκ ᾐκίζετο τινας τῶν οἰκετῶν ἐπ' αἰτίαις οὐ δικαίαις. οὐχ ἧττον δὲ ἡ γυνὴ τούτου Μεταλλὶς χαίρουσα ταῖς ὑπερηφάνοις τιμωρίαις ὠμῶς προσεφέρετο ταῖς θεραπαινίσι καὶ τῶν οἰκετῶν τοῖς ὑποπεσοῦσιν. καὶ διὰ τὴν ἐξ ἀμφοτέρων ὕβριν καὶ τιμωρίαν ἀπεθηριώθησαν οἱ δοῦλοι πρὸς τοὺς κυρίους, καὶ διαλαβόντες μηδὲν ἔτι χεῖρον τῶν παρόντων αὐτοῖς κακῶν ἀπαντήσεσθαι … Ὅτι Δαμόφιλος ὁ Ἐνναῖός ποτε προσελθόντων αὐτῷ τινων οἰκετῶν γυμνῶν καὶ διαλεγομένων ὑπὲρ ἐσθῆτος οὐκ ἠνέσχετο τὴν ἔντευξιν, ἀλλ' εἰπών· Τί γάρ; οἱ διὰ τῆς χώρας ὁδοιποροῦντες γυμνοὶ βαδίζουσι, καὶ οὐχ ἑτοίμην παρέχονται τὴν χορηγίαν τοῖς χρείαν ἔχουσιν ἱματίων; ἐπέταξε προσδῆσαι τοῖς κίοσι καὶ πληγὰς ἐμφορήσας ἐξαπέστειλεν ὑπερηφάνως. Ὅτι κατὰ τὴν Σικελίαν ἦν τοῦ Δαμοφίλου θυγάτηρ, παρθένος μὲν τὴν ἡλικίαν, ἁπλότητι δὲ τρόπων καὶ φιλανθρωπίᾳ διαφέρουσα. αὕτη τοὺς μαστιζομένους ὑπὸ τῶν γονέων ἀεὶ φιλοτίμως εἰώθει παρηγορεῖσθαι, καὶ τοῖς δεδεμένοις τῶν οἰκετῶν ἐπαρκοῦσα διὰ τὴν ἐπιείκειαν θαυμαστῶς ὑπὸ πάντων ἠγαπᾶτο. καὶ τότ' οὖν τῆς προγεγενημένης χάριτος ξενολογησάσης αὐτῇ τὸν παρὰ τῶν εὖ πεπονθότων ἔλεον, οὐ μόνον οὐδεὶς ἐτόλμησε μεθ' ὕβρεως ἐπιβαλεῖν τῇ κόρῃ τὰς χεῖρας, ἀλλὰ πάντες ἄθικτον πάσης ὕβρεως τὴν ἀκμὴν αὐτῆς ἐτήρησαν. προχειρισάμενοι δὲ ἐξ αὑτῶν τοὺς εὐθέτους, ὧν ἐκτενέστατος ἦν Ἑρμείας, ἀπήγαγον εἰς Κατάνην πρός τινας οἰκείους.Ὅτι ἀπηγριωμένων τῶν ἀποστατῶν δούλων πρὸς ὅλην τὴν οἰκίαν τῶν δεσποτῶν καὶ τρεπομένων πρὸς ἀπαραίτητον ὕβριν καὶ τιμωρίαν, ὑπέφαινον ὡς οὐ δι' ὠμότητα φύσεως, ἀλλὰ διὰ τὰς προγεγενημένας εἰς αὐτοὺς ὑπερηφανίας ἐλύττων πρὸς τὴν τῶν προαδικησάντων κόλασιν τραπέντες. Ὅτι καὶ παρὰ τοῖς οἰκέταις αὐτοδίδακτός ἐστιν ἡ φύσις εἰς δικαίαν ἀπόδοσιν χάριτός τε καὶ τιμωρίας. Ὅτι ὁ Εὔνους μετὰ ἀναγορευθῆναι βασιλεὺς πάντας ἀνελών, ἐκκλέψας μόνους ἀφῆκε τοὺς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις κατὰ τὰς τοῦ κυρίου συμπεριφορὰς ἐν τοῖς συνδείπνοις ἀποδεδεγμένους αὐτὸν ἐν τῇ τε μαντικῇ καὶ κατὰ τὰς ἐκ τῆς τραπέζης δόσεις φιλανθρώπως· ὥστε θαυμάσαι ἦν τήν τε τῆς τύχης περιπέτειαν καὶ τὸ τὴν κατὰ τῶν εὐτελεστάτων εὐεργεσίαν ἀμειφθῆναι σὺν καιρῷ τηλικαύτῃ χάριτι. Ὅτι Ἀχαιὸς ὁ τοῦ βασιλέως Ἀντιόχου σύμβουλος τοῖς πραττομένοις ὑπὸ τῶν δραπετῶν οὐκ εὐαρεστούμενος ἐπετίμα τε τοῖς τολμωμένοις ὑπ' αὐτῶν καὶ μάλα θρασέως προέλεγεν ὅτι συντόμου τεύξονται τιμωρίας. ὃν ὁ Εὔνους παρρησιαζόμενον τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ θανάτῳ περιβαλεῖν ὥστε οὐ μόνον ἐδωρήσατο τὴν τῶν δεσποτῶν οἰκίαν, ἀλλὰ καὶ σύμβουλον ἐποιήσατο. Ὅτι καὶ ἄλλη τις ἐγένετο ἀπόστασις δραπετῶν καὶ σύστημα ἀξιόλογον. Κλέων γάρ τις Κίλιξ ἐκ τῶν περὶ τὸν Ταῦρον τόπων, συνήθης ὢν ἐκ παίδων τῷ λῃστρικῷ βίῳ καὶ κατὰ τὴν Σικελίαν νομεὺς γεγονὼς ἱπποφορβίων, οὐ διέλιπεν ὁδοιδοκῶν καὶ παντοδαποὺς φόνους ἐπιτελούμενος. ὃς πυθόμενος τὴν κατὰ τὸν Εὔνουν προκοπὴν καὶ τὰς τῶν μετ' αὐτοῦ δραπετῶν εὐημερίας ἀποστάτης ἐγένετο, καί τινας τῶν πλησίον οἰκετῶν πείσας συναπονοήσασθαι κατέτρεχε τὴν πόλιν τῶν Ἀκραγαντίνων καὶ τὴν πλησιόχωρον πᾶσαν. Ὅτι ἡ κατεπείγουσα χρεία καὶ σπάνις ἠνάγκαζε πάντα δοκιμάζειν τοὺς ἀποστάτας δούλους, οὐ διδοῦσα τὴν τῶν κρειττόνων ἐκλογήν. Ὅτι ὑπῆρχεν οὐ διοσημίας δεόμενον τὸ συλλογίσασθαι τῆς πόλεως τὸ εὐάλωτον. φανερὸν γὰρ ἦν καὶ τοῖς εὐηθεστάτοις ὅτι τῶν τειχῶν διὰ τὴν πολυχρόνιον εἰρήνην κατερρυηκότων καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῆς στρατιωτῶν ἀπολωλότων, ἔσται τῆς πόλεως εὐκατόρθωτος ἡ πολιορκία. Ὅτι ὁ Εὔνους ἐκτὸς βέλους ἐπιστήσας τὴν δύναμιν ἐβλασφήμει τοὺς Ῥωμαίους, ἀποφαινόμενος οὐχ ἑαυτοὺς ἀλλ' ἐκείνους εἶναι δραπέτας τῶν κινδύνων. μίμους δὲ ἐξ ἀποστάσεως τοῖς ἔνδον ἐπεδείκνυτο, δι' ὧν οἱ δοῦλοι τὰς ἀπὸ τῶν ἰδίων κυρίων ἀποστασίας ἐξεθεάτριζον, ὀνειδίζοντες αὐτῶν τὴν ὑπερηφανίαν καὶ τὴν ὑπερβολὴν τῆς εἰς τὸν ὄλεθρον προαγούσης ὕβρεως. Ὅτι τὰ ἐξηλλαγμένα δυστυχήματα, εἰ καί τινες πεπεισμένοι τυγχάνουσι μηδενὸς τῶν τοιούτων ἐπιστροφὴν ποιεῖσθαι τὸ θεῖον, ἀλλ' οὖν γε σύμφορόν ἐστι τῷ κοινῷ βίῳ τὴν ἐκ θεῶν δεισιδαιμονίαν ἐντετηκέναι ταῖς τῶν πολλῶν ψυχαῖς. ὀλίγοι γὰρ οἱ δι' ἀρετὴν ἰδίαν δικαιοπραγοῦντες, τὸ δὲ πολὺ φῦλον τῶν ἀνθρώπων νομικαῖς κολάσεσι καὶ ταῖς ἐκ θεοῦ τιμωρίαις

ἀπέχεται τῶν κακουργημάτων. Ὅτι πολλῶν καὶ μεγάλων κακῶν ἐπισυμβάντων τοῖς Σικελιώταις, τούτοις ἅπασιν ὁ δημοτικὸς ὄχλος οὐχ οἷον συνέπασχεν, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐπέχαιρε προσεπιφθονῶν ἀνίσου τύχης καὶ ἀνωμάλου ζωῆς. ὁ γὰρ φθόνος ἐκ τῆς προγεγενημένης λύπης μετέβαλεν εἰς χαράν, ὁρῶν τὸ λαμπρὸν τῆς τύχης μεταπεπτωκὸς εἰς τὸ πρότερον ὑπ' αὐτῆς ὑπερορώμενον σχῆμα, καὶ τὸ πάντων δεινότατον, οἱ μὲν ἀποστάται προνοηθέντες ἐμφρόνως περὶ τοῦ μέλλοντος οὔτε τὰς ἐπαύλεις ἐνεπύριζον οὔτε τὰς ἐν αὐταῖς κτήσεις καὶ καρπῶν ἀποθέσεις ἐλυμαίνοντο, τῶν τε πρὸς τὴν γεωργίαν ὡρμηκότων ἀπείχοντο, οἱ δὲ δημοτικοὶ διὰ τὸν φθόνον ἐπὶ τῇ προφάσει τῶν δραπετῶν ἐξιόντες ἐπὶ τὴν χώραν οὐ μόνον τὰς κτήσεις διήρπαζον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπαύλεις ἐνεπύριζον.(“Od ovoga trenutka nastala je tako velika pobuna robova na Siciliji, kao nikada ranije, u kojoj su mnogi gradovi patili i bili opljačkani. Bezbrojno mnoštvo muškaraca, žene i djece su zapali u najveće nesreće. I malo je nedostajalo da cijeli otok padne u ruke robova, koji nisu zapreka granica svoje moći, nego apsolutnog uništenja gospodara. Ove stvari su se desile, kada ih niko nije očekivao, ali oni koji su navikli da ispituju korijene i uzroke svih dešavanja, zaključili su da se to nije desilo slučajno. Stanovnici ovoga bogatog otoka su postali arogantni sa prevelikim bogatstvom. Oni su zapali u luksuz i pohotljivost, a zatim u oholost i drskost. Zbog ovih razloga, okrutnost gospodara prema robovima i mržnja robova prema gospodarima je bjesnila i povečavala se svaki dan. Najzad, kada se pružila odgovarajuća prilika, ova mržnja je buknula i mnoge hiljade robova, bez ikakvog upozorenja, su se udružile kako bi uništili svoje gospodare. I ista stvar se desila u Aziji /misli se na područje provincije Azije u zapadnoj dijelu Male Azije, na prostore nekadašnje Pergamsko-atalidske kraljevine op. S.M./, skoro u isto vrijeme, kada je Aristonik, bez bilo kojih ispravnih prava tražio azijsko /pergamsko – atalidsko op. S.M./ kraljevstvo, svi robovi, iz razloga okrutnosti njihovih gospodara, su mu se pridružili i ispunili mnoge gradove i naselja sa krvoprolićem i pokoljem. Na sličan način, oni koji su imali velike posjede na Siciliji pokupovali su kompletne tržnice robljem kako bi se obrađivala njihova zemlja. Oni /veleposjednici – robovlasnici op. S.M./ su neke /robove op. S.M./ okovali, druge su oni iscrpljivali teškim radom, i žigosali i obilježili svakoga od njih. Tako je veliko mnoštvo robova preplavilo Siciliju, kao potop, da je taj prevelik broj izgledao nevjerojatnim svima koji bi čuli za to. Bogataši Sicilije bili su takmaci Italiotima[148] u oholosti, pohlepi i poročnosti. Italici, koji su imali veliki broj robova, doveli su svoje pastire do takvog stupnja lupeštva, da su im oni dozvoljavali da pljačkaju i kradu, radije nego da ih snabdiju bilo kojim neophodnim potrepštinama. Jednom kada je ovo /nasilje i razbojništvo op. S.M./ dozvoljeno ovim ljudima snažnoga tijela, koji su imali i slobodnog vremena, dovoljno je bilo da im se omoguči da smjesta izvrše bilo koje uznemiravanje, i oni koji su bili dovedeni zbog nedostatka potrepština do ekstremnosti pokušavanja bilo čega kako bi podmirili svoje potrebe. U kratko vrijeme ovo bezakonje se počelo širiti. U početku su ubijali putnike na putevima, kada su samo jedan ili dvojica bili zajedno, kasnije bi u grupama noću ulazili u mala sela i pljačkali kuće siromašnih ljudi i na silu odnosili šta god bi našli i ubijali svakoga ko bi im se suprotstavio. Naposljetku, kako su oni svakodnevno bili sve više i više odvažniji, nije više bilo sigurnosti po noći na putevima Sicilije za putnike, niti sigurnosti za one koji su živjeli na selima, nego su sva mjesta bila ispunjena pljačkom, razbojništvima i ubistvima. I zato jer su pastiri bili snabdjeveni sa oružjem i bili prisiljeni da ostanu na otvorenim poljima tokom noći i dana, oni su svakim danom postajali odvažniji i smioniji, noseći toljage, lance i dugačke štapove i pokrivali se kožama vukova i veprova. Oni su imali najstrašniji i užasan izgled, skoro kao da idu u rat. Uz to, svaki je imao velikoga psa čuvara /tipa op. S.M./ molosa koji ih je pratio. I dok su oni gutajući mlijeko i pretrpavajući sebe sa mesom, i svim drugim vrstama hrane, sličili su zvijerima i u tijelu i u duši. Kao rezultat toga, cijeli otok je izgledao kao da je pun vojnika koji su se kretali gore –dole na svakome mjestu, budući da su svi smioni robovi bili pušteni od svojih gospodara da čini djela ludaka. Zaista je istina da su rimski pretori /i propretori, namjesnici provincije Sicilije op. S.M./ činili šta su mogli da suzbiju nasilje robova, ali nisu se usuđivali da ih kazne, zbog moći i utjecaja njihovih gospodara, oni su bili prisiljeni da trpe da je zemlja /Sicilija op. S.M./ zaražena sa razbojništvima. Većina njihovih gospodara su bili rimski vitezovi, koji su imali sudski autoritet u Rimu i mogli su djelovati kao sudije u slučajevima nad pretorima, kada bi ovi bili pozvani da se pojave pred njima zbog optužbi koje bi se ticale njihove uprave nad provincijom. I stoga su se magistrati iz dobrog

[148] Italiotima su se nazivali Heleni iz *Magna Greacia*, tj. oni naseljeni u južnoj Italiji. Međutim, još uvijek nije baš najjasnije da li se u ovom ekscerptu misli na italijanske Helene ili na sve Italike, tj. Italijane.

razloga plašili njih /robovlasnika – veleposjednika Sicilije op. S.M./[149]Italijani, koji su imali velike posjede na Siciliji, kupili su mnoge robove, svakoga od njih su žigosali sa oznakama na njihovim obrazima, i pritiskali ih sa teškim radom, i još im nisu davali dovoljno namirnica. Ne samo da bi u političkom životu moćni trebali da se ponašaju humano prema onima koji su u jadnom stanju, nego također i u privatnom životu razumni ne bi trebalo da budu preoštri sa svojim robovima. Jer kao što u državama bahato ponašanje dovodi do razdora među građanima, tako i u svakom privatnom domu, takvo ponašanje izaziva robove protiv svojih gospodara, i dovodi do strašnih poremećaja u gradovima. Kada oni na vlasti djeluju surovo i opako, karakter njihovih podanika je spreman na nesmotrenu akciju. Oni koje sudbina stavlja u skromniju poziciju će rado dati svojim nadređenima čast i slavu, ali ako im se uskraćuje dobrota koju oni zaslužuju, oni će se pobuniti protiv ljudi koji se ponašaju kao okrutni despot. Bio je jedan Damofil iz Ene, koji je bio bogat, ali veoma ohol i arogantan. Ovaj čovjek je posjedovao veliko zemljišno područje i imao je brojna krda stoke, i oponašao je luksuz i okrutnost Italijana prema njihovim robovima. On je putovao zemljom uzduž i poprijeko, putujući u kočiji koje su vukli veličanstveni konji, i praćen sa grupom naoružanih robova. On je takođe uvijek vodio sa sobom i lijepe dječake, laskavce i parazite. U gradu i u selima, on je imao lijepo izgravirane srebrne posude, i sve vrste purpurnih tepiha veoma velike vrijednosti, održavao je veličanstvene gozbe i zabave, kao da je rival države i raskoši kralja. U pompi i troškovima je nadaleko prevazišao luksuz Persijanaca i njegova oholost i arogancija su bili pretjerani. On je bio neotesan i odrastao je bez učenja ili bilo kakvog klasičnog /u smislu helensko – rimske civilizacije op. S.M./ obrazovanja. I pošto je nagomilao veliko bogatstvo on se prepustio samopopustljivoj razuzdanosti. U početku je ovo obilje učinilo ga drskim, I najzad je on postao kuga i za sebe, donoseći mnoge nevolje i nesreće svojoj zemlji /Siciliji op. S.M./. Pošto je kupio mnoštvo robova, on ih je zlostavljao na najgori način. One koji su bili rođeni slobodni u njihovim sopstvenim zemljama, i uzeti kao zarobljenici u ratu, on je žigosao po njihovim obrazima sa oštrim vrhovima željeznih igli. Neke od njih je okovao i stavio u robovske obore. Drugima koji su bili određeni da brinu o stoci u poljima, on nije dao niti odjeće niti hrane kako bi se zadovoljile njihove potrebe. Barbarstvo i okrutnost ovoga Damofila je bilo takvo, da nikada nije prošao dan da nije bičevao svoje robove, i to bez ikakvog razloga. I njegova supruga Megalis je bila okrutna kao i on, prema služavkama i drugim robovima koji bi joj pali u ruke. Zbog toga su njegovi robovi, izazivani okrutnošću svojih gospodara i gospodarice, zaključili da im se ništa gore ne može desiti od onog stanja u kojem se nalaze [i oni su se iznenada pobunili]. Neki goli robovi su jednom otišli do Damofila u Enu i žalili se da nemaju odjeću, ali on nije slušao njihove žalbe, “Šta onda”, rekao im je, “da li putnici u seoskom području idu goli putevima, zar ne možete uzeti odjeću sa njih.” On ih je onda zavezao za stubove i tukao veoma okrutno i nadmeno ih otpustio. Na Siciliji je Damofil imao mladu kćerku veoma nježne i uljudne naravi, koja je ublažavala i liječila one robove koji su bili zlostavljani i šibani od njenih roditelja i donosila je potrepštine onima koji su bili okovani. Tako je ona bila voljena od svih robova. Sjećajući se njene ranije ljubaznosti, oni su imali sažaljenja za nju, i bili su daleko od toga da naude ili povrede djevojku, tako da je svaki od njih imao zadatak da njenu nevinost sačuva nepovrijeđenu. I izabrani su najpogodniji ljudi iz njihove skupine, od kojih je Hermej bio najzagrijani /da bude u pratnji op. S.M./, da je isprate do /grada op. S.M./ Katane do nekih od njene familije. Pobunjeni robovi, iskaljujući svoj bijes prema cijelim domaćinstvima svojih gospodara, počinili su mnoge užasne zločine. Njihova osveta nije bila znak njihove okrutne prirode, nego posljedica nepravednog tretmana koje su iskusili, i koji ih je naveo da bjesno kažnjavaju one koji su im prošlosti zadavali nepravdu. Sama priroda uči robove da daju pravedni odgovor zahvalnosti ili osvete. Nakon što je Eun bio proglašen kraljem, on je mnoge bogate građane kaznio smrću, poštedio je samo one koji su ga hvalili zbog njegovih proročanstava na njihovim gozbama, na koje je njegov gospodar {Antigen} uobičavao da ga dovodi kao komedijaša. One iste koji su bili toliko ljubazni da mu daju nešto od njihove hrane, on je poštedio. Tako da je obrt sreće zaista bio zapanjujući, da ljubaznost pokazana takvom siromašnom i jadnom čovjeku može rezultirati u velikoj usluzi, kada je bilo najpotrebnije.Ahej, savjetnik kralja Antioha /Euna op. S.M./ nije se slagao sa akcijama pobjeglih robova, osuđivao je njihove prijestupe, i predviđao da će oni uskoro biti kažnjeni. Ali Eun, daleko od toga da se naljutio na njegovu iskrenost i pogubio ga, naprotiv, dao mu je kuću njegovih bivših gospodara i imenovao ga za svoga

[149] Kao što je već rečeno, podatak da su rimski vitezovi mogli suditi namjesnicima provincija je anahronizam i uopće ne odgovara razdoblju pred i za vrijeme I sicilskog robovskog rata.

savjetnika. Skoro u isto vrijeme izbila je druga pobuna robova. Kleon, Kiličanin /porijeklom op. S.M./ iz blizine planine Taurus, koji je bio prekaljen u razbojništvima još od kada je bio dječak i bio je zadužen da brine o konjima na njihovim pašnjacima na Siciliji, je napadao putnike na putevima i učinio je razna gnjusna ubistva. Ovaj čovjek, čuvši od dobroj sreći Euna i njegovih sljedbenika, ubijedio je neke od susjednih robova da mu se pridruže u iznenadnoj pobuni. Pregazili su grad Agrigent i sva okolna područja oko njega. Njihove pritiskajuće potrebe i nedostatak namirnica prisilili su pobunjene robove da rizikuju sve, zato jer su oni imali mogučnost da slijede bolji put.Nije trebalo otkrovenje od boga da se shvati kako je lako zauzeti grad. Očigledno je, čak i najprostijem promatraču, da, pošto su zidine bile u lošem stanju zbog dugog stanja mira, a mnogi iz garnizona bili ubijeni, grad nije mogao dugo izdržati opsadu. Eun, držeći svoju armiju van dometa oružja, je vikao uvrede na Rimljane, govoreći da to nisu njegovi ljudi, nego Rimljani koji bježe od opasnosti. On je naredio da se izvode predstave, u kojimasu robovi prikazivali kako su se pobunili protiv svojih gospodara, ismijavajući aroganciju njihovih gospodara i pretjeranu surovost koja je dovela do njihovog rušenja. Iako neki ljudi mogu biti ubijeđeni da bogovi nisu zabrinuti zbog izuzetnih nesreća koje pogađaju ljude, ipak je to korisno za zajednicu zbog straha od bogova koji je instaliran u srca masa. Nekoliko ljudi postupa pravedno jedino kao rezultat njihove sopstvene vrline. Većina ljudi će biti zaustavljena da ne poćini zločin samo zbog kazni koje su izrečene zakonima i odmazde bogova. Obični /sicilijanski op. S.M./ narod, bili su daleko od osjećaja sažaljenja za goleme nesreće koje su trpili Sicilijanci /misli se na klasu robovlasnika, latifundista i bogataša op. S.M./. Naprotiv, bili su oduševljeni, jer su bili ljubomorni na nejednakost koja je postojala u bogatstvu i uvjetima života. Ova ljubomora, koja je kod njih uzrokovala tugu, sada je pretvorena u radost, zato su oni vidjeli da su oni koji nekada uživali sjajnu sreću sada pali u najjadnije stanje. Ali najgora stvar je bila, iako pobunjenici /robovi op. S.M./, zbog razumne obazrivosti, nisu palili njihove kuće ili uništavali njihovu imovinu i usjeve, i zaista u potpunosti izbjegavali nanošenje bilo kakve štete seljacima, ipak je stanovništvo /skromnije i siromašnije klasne pripadnosti op. S.M./, koristeći odbjegle robove kao izgovor, ali u stvarnosti motivirano ljubomorom prema bogatima, išlo po okolici i ne samo pljačkalo, nego i palilo seoske naseobine /misli se vile latifundista op. S.M./”)

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV. knjige Diodorovog djela (5 - 7) :Ὅτι Τιβέριος ὁ Γράκχος ἦν υἱὸς Τιβερίου τοῦ δὶς ὑπατευκότος καὶ πολέμους ἐπιφανεῖς καὶ μεγάλους κεχειρικότος, ἔτι δὲ καλῶς πεπολιτευμένου, θυγατριδοῦς δὲ Ποπλίου Σκιπίωνος τοῦ καταπεπολεμηκότος Ἀννίβαν καὶ Καρχηδονίους. ἐξ ἀμφοτέρων δὲ τῶν γονέων ἐπισημοτάτου γένους πεφυκὼς ἰδίᾳ πολὺ προεῖχε τῶν ἡλικιωτῶν τῇ συνέσει τε καὶ λόγου δεινότητι καὶ τὸ σύνολον πάσῃ παιδείᾳ, καὶ δυνάμενος παρρησίαν ἄγειν πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀντιπραττόντων. Καὶ συνέρρεον εἰς τὴν Ῥώμην οἱ ὄχλοι ἀπὸ τῆς χώρας ὡσπερεὶ ποταμοί τινες εἰς τὴν πάντα δυναμένην δέχεσθαι θάλατταν. οἱ δὲ ὄχλοι μετεωρισθέντες πρὸς τὸ βοηθεῖν ἑαυτοῖς, νόμον μὲν ἔχοντες ἡγεμόνα καὶ σύμμαχον, προστάτην δὲ ἄρχοντα τὸν μήτε χάριτος μήτε φόβου δοῦλον, ὑπὲρ δὲ τοῦ τὴν χώραν ἀνακτήσασθαι τῷ δήμῳ πάντα πόνον καὶ κίνδυνον ὑπομένειν κεκρικότα μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς . . . 2 ἔχων πλῆθος οὐ νεοσύλλογον καὶ φυλῶδες, ἀλλὰ τὸ πρακτικώτατον τοῦ δήμου καὶ τοῖς βίοις κάρπιμον. διὸ καὶ τῆς βίας ἐν ἀμφοτέροις τοῖς μέρεσιν ταλαντευομένης καὶ τῆς ῥοπῆς δεῦρο κἀκεῖσε πάλιν ἐκκλινούσης, πολλῶν μυριάδων ἠθροισμένων τὰ μέρη βιαίως συνίσταντο καὶ καθάπερ ἐν τῇ θαλάττῃ κυμάτων φαντασίαι καὶ διαθέσεις ἐγίνοντο κατὰ τὰς τοῦ πλήθους ἐκκλησίας. Ὅτι ὁ Ὀκτάβιος μετὰ τὴν καθαίρεσιν οὔθ' ὁμολογῶν ἑαυτὸν ἰδιώτην ὑπάρχειν οὔθ' ὡς ἄρχων τολμῶν πρᾶξαί τι δημαρχικόν, ἔμενε κατὰ τὴν ἰδίαν οἰκίαν ἡσυχάζων. καίτοι γε ἐξῆν πρὶν αὐτὸν οὕτως ἔχειν, ὅτε ὁ Γράκχος εἰσέφερε ψήφισμα περὶ τῆς κατ' ἀρχὴν ἀφαιρέσεως αὐτοῦ, κἀκεῖνον ἅμα ψήφισμα κυροῦν περιέχον τὴν ἀφαίρεσιν τῆς Γράκχου δημαρχίας· ἢ γὰρ ἂν ἑκάτεροι κατέστησαν ἰδιῶται τῶν ψηφισμάτων ἐννόμων ὄντων, ἢ πάλιν διακατεῖχον τὴν ἀρχὴν δοξάντων παρανόμως εἰσενηνέχθαι. (“Tiberije Grakh je bio sin Tiberija koji je bio dva puta konzul, čovjeka veoma čuvenog i po vojnim i po političkim dostignućima. On je bio također, preko svoje majke, unuk onoga Publija Scipiona koji je pobijedio Hanibala i Kartaginjane. Uz to što je bio nobilskog porijekla sa obje strane, on je nadmašivao sve svoje suvremenike u prosuđivanju i moći govora, i zaista u svim načinima učenja, tako da se on nije plašio da slobodno debatira i sa moćnim pojedincima koji su mu se suprotstavljali. Ljudi su se slijevali u Rim, poput rijeka koje teku u sveprimajući okean.Oni su bili odlučni da podrže svoju vlastitu stvar, sa /sempronijevim agrarnim op. S.M./ zakonom kao svojim predvodnikom i saveznikom.

Njihov branitelj /Tiberije Grakh op. S.M./ je bio magistrat[150] koji je bio nedotaknut korupcijom i strahom. On je odlučio proći svaku teškoću i opasnost do posljednjeg daha svoga života, kako bi stekao zemlju za narod. On /Oktavije op. S.M./ je imao oko sebe, ne loše organiziranu rulju, nego najsnažniji i naplemenitiji dio naroda. Stoga je snaga obje strane bila ujednačena, a pobjeda je bila dugo neizvjesna, okrečući se prvo na jedan način, zatim na drugi. Skupilo se više hiljada ljudi koji su svoju stranu podržavali nasiljem. Skupštine ovih ljudi su imale izgled olujnih valova na moru. Nakon što je bio derogiran sa dužnosti /plebejskog tribuna op. S.M./, Oktavije nije želio priznati da je on privatni građanin, ali se nije usudio djelovati kao /plebejski op. S.M./ tribun, i zato se držao šutnje. Ipak u vrijeme kada je Grakh predložio uklanjanje Oktavija sa pozicije magistrata,[151] Oktavije je mogao predložiti sličan dekret o lišavanju Grakha njegovog položaja kao /plebejskog op. S.M./ tribuna. Jer da su dvije odluke bile zakonski usvojene, obojica bi se vratila privatnom životu, ili bi u protivnom oni zadržali svoja ovlaštenja, ako bi se protivnički prijedlozi smatrali nezakonitim.“)

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV. knjige Diodorovog djela (8, 1) :Ὅτι οἱ Σύροι οἱ δραπέται τῶν αἰχμαλώτων τὰς χεῖρας ἀπέκοπτον, οὐκ ἀρκούμενοι ταῖς παρὰ τοὺς καρποὺς τομαῖς, ἀλλὰ σὺν αὐτοῖς τοῖς βραχίοσιν ἀκρωτηριάζοντες. (“Sirijski robovi su rezali ruke onih koje su zarobili, ne u zglobovima, nego i šake i ruke zajedno”)

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV. knjige Diodorovog djela (9, 1) :Ὅτι τοῖς καταφαγοῦσι τοὺς ἱερωμένους ἰχθῦς οὐκ ἦν παῦλα τῶν κακῶν· τὸ γὰρ δαιμόνιον ὥσπερ ἐπίτηδες εἰς παραδειγματισμὸν τοῖς ἄλλοις ἅπαντας τοὺς ἀπονενοημένους περιεῖδεν ἀβοηθήτους. οὗτοι μὲν οὖν ἀκολούθως τῇ παρὰ θεῶν κολάσει καὶ τῆς διὰ τῆς ἱστορίας βλασφημίας τετευχότες ἀπέλαυσαν τῆς δικαίας ἐπιτιμήσεως. (“Oni /robovi op. S.M./ koji su jeli svetu ribu su pretrpili veliku patnju. Božanstvo, kao da je davalo čist primjer od njih za druge, ostavilo je ove ludake da umru bez pomoći. Tako su oni primili i pravednu kaznu od bogova i ozbiljnu osudu od pisaca historija.”)[152]

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV. knjige Diodorovog djela (10, 1) :Ὅτι ἡ σύγκλητος δεισιδαιμονοῦσα ἐξαπέστειλεν εἰς Σικελίαν κατὰ Σιβυλλιακὸν λόγιον. οἱ δὲ ἐπελθόντες καθ' ὅλην τὴν Σικελίαν τοὺς τῷ Αἰτναίῳ Διὶ καθιδρυμένους βωμούς, θυσιάσαντες καὶ περιφράγματα ποιήσαντες ἀβάτους ἀπεδείκνυον τοὺς τόπους πλὴν τοῖς ἔχουσι καθ' ἕκαστον πολίτευμα πατρίους θύειν θυσίας. (“Senat, koji se plašio bijesa bogova /zbog umorstva Tiberija Grakha i masakra nad njegovim pristalicama op. S.M./), konsultirao je Sibilske knjige, i poslao izaslanike na Siciliju koji su posjetili oltare posvećene Zeusu Etnskom po cijelome otoku i ponudili su mu svečane žrtve. Izaslanici su ogradili oltare unutar zidova, da isključe sve izuzev onih iz nekoliko zajednica koji su, prema običajima svojih zemalja, uobičajeno mu nudili žrtve.”)

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV. knjige Diodorovog djela (25, 2) ::Ὅτι ὁ Γράκχος ἐπὶ τοσοῦτο προέβη δυναστείας καὶ ὕβρεως, ὥστε τῶν ὄχλων κρινάντων ἐκβαλεῖν τὸν Ὀκτάυιον ἐκ τῆς πόλεως ἀφῆκεν αὐτόν, εἰπὼν τῷ δήμῳ διότι ταύτην χάριν δίδωσι τῇ μητρὶ προεντετευγμένος ὑπ' αὐτῆς.(“/Gaj op. S.M./ Grakh je dostigao takav nivo moći i drskosti, da je on oslobodio Oktavija, čak iako je narod izglasao da se on pošalje u egzil. On /Gaj op. S.M./ je rekao narodu da je to učinio kao uslugu majci, koja se založila za njega /Oktavija op. S.M./”).

Po ekscerptu Konstantina Porfirogenita XXXIV knjige Diodorovog djela (33, 3–8) :Οὐ μόνον γὰρ τῇ πρὸς θεοὺς εὐσεβείᾳ διαφέρειν ἔδοξεν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὸς ὑπῆρξεν καὶ συνετὸς ἐν τῷ τὴν γνώμην ἀποφαίνεσθαι. μετὰ γὰρ τὸν Ἀννιβιακὸν πόλεμον Μάρκος μὲν Κάτων ὁ ἐπικληθεὶς Δημοσθένης εἰώθει λέγειν παρ' ἕκαστον ἐν τῇ συγκλήτῳ κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἰδίας γνώμης Καρχηδόνα μὴ εἶναι. καὶ τοῦτο ἐποίει πολλάκις οὐχ ὑποκειμένης περὶ τούτου βουλῆς, ἀλλ' ἑτέρων τινῶν ἀεὶ ζητουμένων. ὁ δὲ Νασικᾶς ἀεὶ τοὐναντίον ἀπεφαίνετο Καρχηδόνα διὰ παντὸς εἶναι. Μάρκος μὲν Κάτων ὁ ἐπικληθεὶς

[150] Tiberije Sempronije Grakh nije 133. god. p. n. e. bio magistrat, nego plebejski tribun.

[151] Marko Oktavije nije 133. god. p. n. e. bio magistrat, nego plebejski tribun.

[152] Moguće je da se ovo odnosi na “svetu ribu” iz jezerca posvećenog nimfi Arethusi (Ἀρέθουσα) u Ortigiji, središtu Sirakuze.

Δημοσθένης εἰώθει λέγειν παρ' ἕκαστον ἐν τῇ συγκλήτῳ κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἰδίας γνώμης Καρχηδόνα μὴ εἶναι. καὶ τοῦτο ἐποίει πολλάκις οὐχ ὑποκειμένης περὶ τούτου βουλῆς, ἀλλ' ἑτέρων τινῶν ἀεὶ ζητουμένων ἑκατέρα μὲν οὖν ἀπόφασις ἐδόκει τῷ συνεδρίῳ μεγάλην ἔχειν ἀναθεώρησιν· τοῖς δὲ διαφέρουσι τῇ φρονήσει πολὺ προτερεῖν ἡ τοῦ Νασικᾶ διελαμβάνετο. οὐ γὰρ ἐκ τῆς ἄλλων ἀσθενείας ἔκριναν δεῖν θεωρεῖσθαι τὴν τῆς Ῥώμης ἰσχύν, ἀλλ' ἐκ τοῦ φαίνεσθαι τῶν μεγάλων μείζονα. πρὸς δὲ τούτοις σωζομένης μὲν τῆς Καρχηδόνος ὁ ἀπὸ ταύτης φόβος ἠνάγκαζεν ὁμονοεῖν τοὺς Ῥωμαίους καὶ τῶν ὑποτεταγμένων ἐπιεικῶς καὶ ἐνδόξως ἄρχειν· ὧν οὐδὲν κάλλιόν ἐστιν πρὸς ἡγεμονίας διαμονήν τε καὶ αὔξησιν· ἀπολομένης δὲ τῆς ἀντιπάλου πόλεως πρόδηλος ἦν ἐν μὲν τοῖς πολίταις ἐμφύλιος πόλεμος ἐσόμενος, ἐκ δὲ τῶν συμμάχων ἁπάντων μῖσος εἰς τὴν ἡγεμονίαν διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἐκ τῶν ἀρχόντων πλεονεξίαν τε καὶ παρανομίαν.Ἅπερ ἅπαντα συνέβη τῇ Ῥώμῃ μετὰ τὴν τῆς Καρχηδόνος κατασκαφήν· καὶ γὰρ ἐπικίνδυνοι δημαγωγίαι καὶ χώρας ἀναδασμοὶ καὶ συμμάχων ἀποστάσεις μεγάλαι καὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι πολυετεῖς καὶ φοβεροὶ καὶ τἄλλα τὰ προαγορευθέντα ὑπὸ τοῦ Σκιπίωνος ἠκολούθησεν. ὁ τούτου δὲ υἱὸς πρεσβύτης ὢν τὴν ἡλικίαν Τιβέριον Γράκχον τυραννεῖν ἐπιχειρήσαντα ταῖς ἰδίαις χερσὶν ἀπέκτεινε, προηγούμενος τῆς συγκλήτου. τῆς δὲ πληθύος ἀγανακτούσης καὶ τεθηριωμένης πρὸς τοὺς τὸν φόνον δράσαντας, ἔτι δὲ τῶν δημάρχων καθ' ἕνα τῶν συγκλητικῶν προαγαγόντων ἐπὶ τὰ ἔμβολα καὶ ἐπερωτώντων τίς ἔστιν ὁ ἀνελών, οἱ μὲν ἄλλοι ἅπαντες κατεπτηχότες τὴν τῶν ὄχλων ὁρμὴν καὶ βίαν ἠρνοῦντο καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἐξηλλάττοντο, ὁ δὲ Σκιπίων μόνος ὡμολόγησεν ὑφ' ἑαυτοῦ γεγονέναι τὴν ἀναίρεσιν, ἐπειπὼν ὅτι τοὺς μὲν ἄλλους ὁ Γράκχος ἐλάνθανεν ἐπιτιθέμενος τυραννίδι, ἑαυτὸν δὲ καὶ τὴν σύγκλητον οὐκ ἔλαθεν. ὁ δὲ ὄχλος, καίπερ ἀγανακτῶν, ἡσύχασεν ἐντραπεὶς τὸ βάρος καὶ τὴν παρρησίαν τἀνδρός. ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ τούτου υἱός, κατὰ τὸν ὑποκείμενον ἐνιαυτὸν τελευτήσας, ἀδωροδόκητος μὲν ἅπαντα τὸν βίον διετέλεσεν, μετασχὼν δὲ τῆς πολιτείας, καὶ τῷ βίῳ πρὸς ἀλήθειαν ἀλλ' οὐ τοῖς λόγοις μόνοις φιλοσοφήσας, ἀκόλουθον ἔσχε τῇ τοῦ γένους διαδοχῇ καὶ τὴν τῆς ἀρετῆς κληρονομίαν. („On /Publije Kornelije Scipion Nasika Korkul,[153]op. S.M./ nije bio samo eminentan zbog svoje pobožnosti prema bogovima, nego također kao dobar državnik koji je mudro izražavao svoja gledišta. Marko Katon, kojem je bilo dato ime Demosten, bilo kada je izražavao svoje mišljenje u Senatu, uvijek je ponavljao da Kartagina mora biti uništena, čak i kada je Senat raspravljao o nečemu drugome, nevezanoj stvari. Ali Publije Nasika je uvijek bio suprotnoga mišljenja, da bi Kartagina trebala biti sačuvana. Oba ova mišljenja izgledala su Senatu vrijedna razmatranja, ali najdomišljatiji mislioci među njima su preferirali Nasikino mišljenje. Oni su mislili da bi moć i veličanstvo Rimljana trebala biti suđena, ne u usporedbi sa slabostima drugih, nego radije sa nadmoćnošću nad čak najjačim državama. Osim toga, dok je Kartagina stajala, strah od ovoga grada je silio Rimljane da ostane u međusobnom miru i suglasju, i oni bi vladali nad svojim podanicima sa više umjerenosti i mudrosti. To su stvari koje uobičajeno jačaju i proširuju imperije. Ali ako rivalski grad bude uništen, šta bi oni mogli očekivati izuzev građanskih ratova među samim Rimljanima, i mržnju prema njihovom vodstvu među saveznicima, koji bi trpili od pohlepe i bezobrazluka rimskih magistrata. Sve se to, dakle, dogodilo Rimljanima nakon razaranja Kartagine. Turbulentni demagozi, preraspodjela zemlja, teške pobune saveznika, trajni i razarački građanski ratovi, i sve druge nesreće koje je Publije Scipion /Nasika Korkul op. S.M./ predvidio, došle su. Njegov sin Nasika /Serapion op. S.M./, nakon toga, kada je već bio u godinama, je djelovao kao lider Senata i sa svojim sopstvenim rukama je ubio Tiberija Grakha, koji je imao za cilj tiransku moć. To je izazvalo nemir među običnim narodom, koji je bio bijesan na one koji su bili odgovorni za smrt Grakha. Plebejski tribuni, dovodili su sve senatore jednog po jednog na Rostru, i pitali ih ko ga je ubio. Svaki od njih, plašeći se nasilja naroda, negirao je činjenice i davao je nejasne odgovore. Ali kada je to došlo do Nasike, on je priznao da je ga je ubio sa sopstvenom rukom, i nadalje je izjavio da ambicija Grakha da preuzme apsolutnu vlast nije bila očita drugima, ali je bila veoma poznata i njemu i Senatu. Nakon toga je narod, iako je bio veoma mnogo uznemiren sa onim što se desilo, ipak bio ganut sa hrabrošću i autoritetom čovjeka, i tako se suzdržao od daljega djelovanja. Ovaj Scipion Nasika, sin ranijega Nasike, koji je umro u ovoj godini, je održavao nepotkupljiv karakter kroz svoj život. Sudjelovao je u javnim poslovima, i pokazao se kao filozof, ne samo riječima, već istinski na način na koji je živio. Tako je on naslijedio reputaciju za vrline u skladu sa svojim precima.")

[153]*Publius Cornelius Scipio Nasica Corculum*, konzul za 162. i 155. god. pr. n. e.

Dionisije iz Halikarnasa

Vrlo vrijedno djelo za ranu historiju rimskog svijeta je "Rimska arheologija" (Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία) od Dionisija iz Halikarnasa (Διονύσιος Ἀλεξάνδρου Ἁλικαρνᾱσσεύς; živio cc 60. – nakon 7. god. p. n. e.), historičara i učitelja retorike. Nakon završetka III. građanskog rata, Dionisije se preselio u Rim, gdje je bio učitelj retorike i nalazio se u krugu visokog društva tadašnjeg Grada. On je bio i zastupnik mišljenja o neophodnosti promoviranja načela paideia[154] (παιδεία) u okvirima obrazovanja i odgoja.

"Rimska arheologija" je obrađivala rimsku povijest od mitoloških vremena do početka (odnosno povoda za) I. punskog rata u 20 knjiiga, od kojih je prvih devet ostalo sačuvano u potpunosti, 10. i 11. skoro kompletno sačuvane. U njima je rimska povijest izložena do 443. god. p. n. e. Ostale knjige postoje samo u fragmentima i ekscerptima Konstantina Porfirogenita i u epitomama koje je otkrio Angelo Mai u milanskom manuskriptu. rve tri knjige Apijanove historije, Plutarhov životopisi Koriolana i Kamila isto su dosta materijala uzeli iz djela Dionisija iz Halikarnasa. Pisac je nastojao pokazati srodstvo Rimljana sa Helenima, mudrost rimskih zakona i rimsko junaštvo. Zato je i porijeklo Rimljana nastojao detaljno i predstaviti i objasniti uvezano sa starohelenskom mitologijom i drevnim Helenima i Trojancima, odnosno prikazati ih kao neke potomke stanovnika egejskog svijeta. Sve je to imalo za cilj da pomiri Helene sa rimskom vladavinom. Dionisije je bio retor po svom obrazovanju, tako da kod njega u prvom planu stoji zanimljivo izlaganje i pitanje stila. Sa tog gledišta on je ocjenjivao i druge pisce. Prema svojim izvorima Dionisije se odnosio bez kritike. On je koristio uglavnom radove mlađih analista. Dionisije nije imao jasne predodžbe o starom rimskom pravu, on kasnije ustanove ponekad brka sa starim, ali nam ipak uspoređivanje njegovih podataka sa podacima iz Tita Livija i odlomcima iz Diodorove "Biblioteke" pruža materijal za prosuđivanje o najstarijem razdoblju rimske povijesti. Djelo Dionisija iz Halikarnasa, uz Livijevo djelo, je osnova poznavanja drevne mitologije, tradicije i povijesti predrimske i ranorimske Italije.

Dionizije iz Halikarnasa, Rimska arheologija, IV, 18, 2:τοὺς δὲ λοιποὺς πολίτας, οἷ τίμησιν εἶχον ἐλάττονα δώδεκα καὶ ἡμίσους μνῶν, πλείους τὸν ἀριθμὸν ὄντας τῶν προτέρων, ἅπαντας εἰς ἕνα συντάξας λόχον στρατείας τ᾽ ἀπέλυσε καὶ πάσης εἰσφορᾶς ἐποίησεν ἀτελεῖς. („Ostatak građana /koji nije po servijanskoj reformi razvrstan u rangove viteza i pet klasa op. S.M./ koji je procijenjen /misli se na njihovu imovinu op. S. M./ na manje od 12 i po mina, ali je bio brojniji[155] nego oni već spomenuti /vitezovi i *assidui* iz pet klasa op. S.M./, on /Servije Tulije op. S. M./ uvrstio je u jednu centuriju i izuzeo ih službe u vojsci i svake vrste poreza.")

Dionizije iz Halikarnasa, Rimska arheologija, VII, 59, 6: οἱ δ᾽ ἀπορώτατοι τῶν πολιτῶν οὐκ [p. 93] ἐλάττους τῶν ἄλλων ἁπάντων ὄντες ἔσχατοι τὴν ψῆφον ἀνελάμβανον, ἕνα μόνον ἔχοντες λόχον:

---

[154] Termin paideia se odnosi na vaspitanje i obrazovanje idealnog člana/građanina polisa. Praktični aspekti ovog obrazovanja uključuju elemente današnje liberalne umetnosti (retorika, gramatika i filozofija), kao i naučne discipline kao što su aritmetika i medicina. Idealan i uspešan građanin polisa morao je imati intelektualnu, moralnu i fizičku prefinjenost, pa je gimnastika, pored muzike, poezije i filozofije, bila cenjena i zbog svog efekta na telo i zbog moralnog obrazovanja.

[155]Ovdje je nesumnjivo riječ o anahronizmu Dionizija iz Halikarnasa, gdje on stanje iz svog vremena prenosi u starija razdoblja. Broj onih građana, koji nisu bili vitezovi niti su bili uvrštavani u pet klasa, nije bio veliki i izražajniji sve do agrarne krize.

οὗτοι στρατειῶν τ᾽ ἦσαν ἐλεύθεροι τῶν ἐκ καταλόγου καὶ εἰσφορῶν τῶν κατὰ τιμήματα γινομένων ἀτελεῖς καὶ δι᾽ . („Najsiromašniji od građana, koji nisu bili manje brojni nego ostatak /građana u rangu vitezova i pet klasa op. S. M./ glasao je zadnji i činio je jednu centuriju /po servijanskom ustrojstvu skupštine centurijatskih komicija op. S.M./. Oni su bili izuzeti od vojne službe i od poreza koje su plaćali ostali građani proporcionalno svome /imovinsko-klasnom op. S.M./ rangu. I zbog oba ova razloga, njima je data najmanja čast u glasanju /na skupštini: centurijatskim komicijama op. S. M./")

Kornelije Nepot

Kornelije Nepot (*Cornelius Nepos* cc 99 – 24. god. p. n. e.) iz cisalpinskog grada Ticina (preciznije iz sela *Hostilia*, nedaleko od Verone) je pisao biografije znamenitih ljudi, uključujući i mnoge iz predrimskog grčkog i helenističkog doba, pa i Kartaginjane. Njegovi veći i značajniji biografski radovi su bili : a) „*Liber de excellentibus ducibus exterarum gentium*", b) „*De Historicis*" , c) „*De viris illustribus*". Od njegovih biografija naročiti značaj imaju one Hamilkara, Hanibala, Katona Starijeg i Atika, ali dosta njegovih biografija je izgubljen. Nažalost, nisu dostupna ni ostala njegova djela : „Životopis Katona Starijeg", „*De Vita Ciceronis*", „*Epistulae ad Ciceronem*", „Kronika" (opća historija u 3 knjige) i „*Exemplorum libri*" u najmanje 5 knjiga (koja je govorila o jednostavnosti i kreposti života starog Rima), a pisao je pjesme, moguće je da napisao i „Život Diona" i možda se bavio i zemljopisom. Nepot je vjerovatno u svojoj zbirci u sklopu knjige o istaknutim muževima obradio i životopise Tiberija i Gaja Grakha. Nepot nije bio baš kritički historičar, pa ga Kvintilijan ne navodi među historičarima, a Plinije Starije ga kritizira zbog lakovjernosti. Međutim, njegova djela su bila vrlo čitljiva i pregledna, pa su se koristila u obrazovanju rimske djece. Zanimljivo je da je u kasnoj antici gramatičar Emilije Prob (*Aemilius Probus*), Nepotov rad pretvorio u svoj i da se tada pojavljuje pod nazivom „*Excellentium Imperatorum Vitae*" (riječ je o biografijama grčkih, helenističkih i kartaginskih kraljeva, političara i vojskovođa). Nepot je dobar dio svoje zrele dobi proveo u Rimu, a bio je prijatelj svoga zemljaka Katula (koji mu je posvetio pjesme), Cicerona i Tita Pomponija Atika.

Kornelije Nepot, Hanibal, 1 - 2 : *Ad quem cum legati venissent Romani, qui de eius voluntate explorarent darentque operam consiliis clandestinis ut Hannibalem in suspicionem regi adducerent, tamquam ab ipsis corruptus alia atque antea sentiret, neque id frustra fecissent idque Hannibal comperisset seque ab interioribus consiliis segregari vidisset, tempore dato adiit ad regem, eique cum multa de fide sua et odio in Romanos commemorasset, hoc adiunxit: 'Pater meus' inquit 'Hamilcar puerulo me, utpote non amplius VIIII annos nato, in Hispaniam imperator proficiscens Carthagine, Iovi optimo maximo hostias immolavit. Quae divina res dum conficiebatur, quaesivit a me, vellemne secum in castra proficisci. Id cum libenter accepissem atque ab eo petere coepissem, ne dubitaret ducere, tum ille 'Faciam', inquit 'si mihi fidem, quam postulo, dederis.' Simul me ad aram adduxit, apud quam sacrificare instituerat, eamque ceteris remotis tenentem iurare iussit numquam me in amicitia cum Romanis fore. Id ego ius iurandum patri datum usque ad hanc aetatem ita conservavi, ut nemini dubium esse debeat, quin reliquo tempore eadem mente sim futurus. Quare, si quid amice de Romanis cogitabis, non imprudenter feceris, si me celaris; cum quidem bellum parabis, te ipsum frustraberis, si non me in eo principem posueris.' Hac igitur, qua diximus, aetate cum patre in Hispaniam profectus est. Hic autem velut hereditate relictum odium paternum erga Romanos sic conservavit, ut prius animam quam id deposuerit, qui quidem, cum patria pulsus esset et alienarum opum indigeret, numquam destiterit animo bellare cum Romanis. Nam ut omittam Philippum, quem absens hostem reddidit Romanis, omnium his temporibus potentissimus rex Antiochus fuit. Hunc tanta cupiditate incendit bellandi, ut usque a rubro mari arma*

conatus sit inferre Italiae. („Ovaj /Hanibal op. S.M./ je, takoreći nasljedstvom ostavljenu mržnju oca prema Rimljanima tako sačuvao da se prije odrekao života negoli nje. Jer, doista, ni onda kada je bio protjeran iz domovine i kada je bio potreban tuđe pomoći, nikada nije odustao u duhu ratovati sa Rimljanima. Da ne spominjem, naime, Filipa /V. Antigonida, makedonskog kralja op. S.M./, kojega je, izgnan, učinio neprijateljem Rimljana, među svima u ovim vremenima je bio najmoćniji kralj Antioh /III. Seleukid op. S.M./. Njega je on tolikom željom za ratovanjem raspalio da je ovaj čak od Crvenog mora[156] pokušao zavojštiti na Italiju. Kada su njemu /Antiohu III. op. S.M./ došli rimski poslanici, da ispitaju njegovo raspoloženje i potajnim spletkama uznastoje učiniti Hanibala sumnjivim kralju, ko da ovaj, podmićen od njih, misli drugačije negoli prije, te ovo nisu učinili uzalud, a Hanibal za ovo saznao i vidio kako ga isključuju sa tajnih vijećanja, čim mu se ukazala prilika, pristupio je kralju i kada mu je ispripovijedao mnogo toga o svojoj vjernosti i mržnji prema Rimljanima, dodao je i ovo : „Otac moj," reče, „Hamilkar, kada sam još bio dječak, u dobi ne većoj od devet godina, polazeći kao zapovjednik iz Kartagine u Hispaniju, prinio je žrtvu Jupiteru Najboljem Najvećem[157]. Dok se obavljao ovao božanski obred, upitao me hoću li sa njime poći u tabor. Kada sam na ovo rado pristao i počeo ga moliti neka me ne oklijeva povesti sa sobom, on reče : „Učiniti ću to ako mi daš obećanje koje zahtijevam". U isti mah me je doveo do žrtvenika, te mi je, udaljivši ostale, naredio da, držeći se za njega, zakunem se kako nikada neću biti u prijateljstvu sa Rimljanima. Ovu sam ja zakletvu, danu svome ocu, sve do ovoga vremena tako sačuvao da nikome ne treba biti dvojbeno kako ću i u preostalo vrijeme biti istoga mišljenja. Stoga, budeš li mislio štogod povoljno o Rimljanima, nećeš nerazborito učiniti ako to zatajiš preda mnom. Kada se budeš doista spremao na rat, samoga ćeš sebe obmanuti ako me u njemu ne postaviš za glavnoga zapovjednika."").

Kornelije Nepot, Hanibal, 13 : *Sic vir fortissimus, multis variisque perfunctus laboribus, anno acquievit septuagesimo. Quibus consulibus interierit, non convenit. Namque Atticus M. Claudio Marcello Q. Fabio Labeone consulibus mortuum in annali suo scriptum reliquit, at Polybius L. Aemilio Paulo Cn. Baebio Tamphilo, Sulpicius autem Blitho P. Cornelio Cethego M. Baebio Tamphilo.*(„Tako se najhrabriji muž /Hanibal op. S.M./, pretrpjevši mnoge i raznovrsne nevolje, konačno smirio u sedamdesetoj godini svoga života.[158] Za kojih je konzula umro, ostaje dvojbeno. Atik[159] je, naime, u svome „Ljetopisu"[160] ostavio zapisano kako je umro za konzulata Marka Klaudija Marcela i Kvinta Fabija Labeona[161], a Polibije[162] za Lucija Emilija Paula i Gneja Bebija Tamfila,[163] Sulpicije Bliton[164] /navodi op. S.M./ za Publija Kornelija Cetega i Marka Bebija Tamfila.[165]").[166]

Kornelije Nepot, Katon Stariji, 1 - 2 : *Quaestor obtigit P. Africano consuli; cum quo non pro sortis necessitudine vixit: namque ab eo perpetua dissensit vita. ....Consulatum gessit cum L. Valerio Flacco, sorte provinciam nactus Hispaniam citeriorem, exque ea triumphum deportavit. Ibi cum divtius*

---

[156]U drevno doba Persijski zaliv se nazivao Crvenim morem.

[157]Po *interpretatio Romana* već spomenuto božanstvo Baal odgovara Jupiteru Najboljem Najvećem.

[158]Hanibal je zapravo umro u svojoj 63oj godini života, a ne u 70oj, kako to pogrešno navodi Nepot.

[159]*Titus Pomponius Atticus*, bliski prijatelj Cicerona.

[160] *Liber Annalis,* djelo o rimskoj kronologiji.

[161]*Marcus Claudius Marcellus* i *Quintus Fabius Labeo*, konzuli za 183. god. p. n. e.

[162]Ovdje Nepot griješi, jer je Polibije (XXIII, 13) samoubistvo Hanibala datirao u konzulat Klaudija Marcela i Fabija Labeona.

[163]*Cnaeus Baebius Tamphilus* i *Lucius Aemilius Paullus*, konzuli za 182. god. p. n. e.

[164]*Sulpicius Blitho*, o ovom historičaru se izuzev ovoga podatka ništa više ne zna.

[165]*Publius Cornelius Cethegus* i Marcus Baebius Tamphilus, konzuli za 181. god. p. n. e.

[166] O Hanibalovoj smrti v. i *Nep. Hann.* 12 – 13; *Liv.* XXXIX, 50 – 51; *Plut. Flam.* 20 – 21; *Paus.* VIII, 11, 10 – 11; *App. Syr.* 11; *Lucian, Dia. Mort.* XII; fr. *Arr. Bythi.* 28 (kod *Schol. Tzetzes*); *Iust.* XXXII, 4, 8; *Ampel*, XXXIV, 2; *Sex. Aur. Vic. Vir Ill.* 42, 6; *Eutrop.* IV, 5, 2; *Hieron.Chron.* 1831; *Oros.* IV, 20, 29; *Cass. Dio*, fr. knjige XIX (*Zonar.* 21); *Cass. Dio*, fr. knjige XIX (*Tzetzes, Chil,* 1, 798 - 805); Romejska enciklopedija *Suda*, Ἀννίβας.

moraretur, P. Scipio Africanus, consul iterum, cuius in priori consulatu quaestor fuerat, voluit eum de provincia depellere et ipse ei succedere neque hoc per senatum efficere potuit, cum quidem Scipio principatum in civitate obtineret, quod tum non potentia, sed iure res publica administrabatur. Qua ex re iratus senatui, consulatu peracto privatus in urbe mansit. ("Kao kvestor pripao je konzulu Publiju /Scipionu op. S.M./ Afrikancu, sa kojim nije živio prema tijesnoj vezi službenoga položaja. S njime je, naime, bio u zavadi za čitava svoga života....Konzulat /195. god. p. n. e. op. S.M./ je /Katon Stariji op. S.M./ obnašao sa Lucijem Valerijem Flakom. Ždrijebom se domogao provincije Ovostrane /Bliže op. S.M./ Hispanije i iz nje donio trijumf. Kako se ondje poduže zadržao, Publije Scipion Afrikanac, po drugi put konzul /194. god. p. n. e. op. S.M./, u čijem je prijašnjem konzulatu /205. god. p. n. e. i u prokonzulatu na Siciliji op. S.M. / ovaj bio kvestor, htio ga je istjerati iz provincije i sam doći na njegovo mjesto, ali ovo nije mogao izvesti preko Senata, premda je /Publije op. S.M./ Scipion /Afrikanac op. S.M./ doista držao /tada op. S.M./ prvo mjesto u državi, zbog toga što se tada ne moću, nego pravom upravljalo Republikom. Zbog ove je stvari, ljut na Senat, nakon isteka /svoga konzulata op. S.M./, kao privatna osoba ostao u Gradu[167].")

Strabon

Strabon iz maloazijske Amasije (Στράβων; cc 64. – 60. god. p. n. e. – cc 25/24. god. n. e.) je bio geograf, historičar i filozof. Potiče iz jedne istaknute pontske familije koja je imala prorimske pozicije. Iskoristavajući mir i stabilnost uspostavljenu augustovskim režimom, Strabon je veoma mnogo putovao. U samome Rimu je boravio jedan duži period. Njegovo najvažnije djelo je „Geografija" u 17 knjiga, u kojoj je, pored geografskih, dao i mnogo historijskih, etnografskih, mitografskih i drugih podataka, tako da se Strabon s punim pravom može nazvati ocem historijske geografije. Pojedini detalji spomenuti u Strabonovoj „Geografiji", kao smrt kralja Jube II. (prvo kralja Numidije, kasnije Mauritanije) mogu se datirati u 23. god. n. e. Kako se čini iz čitavog niza podataka, Strabonovo djelo je doživjelo više redakcija izvršenih od samoga autora u različitim razdobljima i to u određenim dijelovima svoga djela. Prilikom tih redakcija Strabon je ubacivao nove podatke, pa i čitave pasuse kao npr. onaj o Germanikovom trijumfu kojem je izgleda Strabon osobno prisustvovao, pa je smatrao za shodno da ga ubaci u svoje djelo. Strabon je napisao I historiografsko djelo u 43 knjige i koja je opisivala vrijeme od pretvaranja Makedonije u provinciju do Gaja Julija Cezara. Nažalost, Strabonova "Historija" nije dostupna I samo možemo pretpostavljati da je Strabon u njoj opisivao i grakhovsku revoluciju.

Strabon, Geografija, III, 2, 1:πλεῖστον δ᾽ ἥ τε Κόρδυβα ηὔξηται, Μαρκέλλου κτίσμα, καὶ δόξῃ καὶ δυνάμει καὶ ἡ τῶν Γαδιτανῶν πόλις, ἡ μὲν διὰ τὰς ναυτιλίας καὶ διὰ τὸ προσθέσθαι Ῥωμαίοις κατὰ συμμαχίας, ἡ δὲ χώρας ἀρετῇ καὶ μεγέθει, προσλαμβάνοντος καὶ τοῦ ποταμοῦ Βαίτιος μέγα μέρος: ᾤκησάν τε ἐξ ἀρχῆς Ῥωμαίων τε καὶ τῶν ἐπιχωρίων ἄνδρες ἐπίλεκτοι: καὶ δὴ καὶ πρώτην ἀποικίαν ταύτην εἰς τούσδε τοὺς τόπους ἔστειλαν Ῥωμαῖοι.("Ali dva /grada op. S.M./ koja su najviše izrasla u slavi i moći su Korduba[168], koju je osnovao Marcel[169] i grad Gaditanija[170]. Potonji, zbog svoje prekomorske

[167]U smislu da nije imao prokonzulsku vlast u vidu nekoga provincijskog mandata. Izgleda da je Publije Scipion Afrikanac, pošto je toliko bio ogorčen na to što nije dobio Bližu Hispaniju kao provinciju, odbio iz nekoga inata i sopstvenoga tersa bilo kakav drugi provincijski mandat i da je radije bio privatni građanin nego prokonzul.

[168]Moderna Kordova.

[169] Vjerojatno *Marcus Claudius Marcellus*, konzul za 166., 155. i 152. god. p. n. e. O njegovom boravku u Hispaniji v. *Liv*. XLV, 4; *App. Hisp.* 48 – 49.

[170]Stanovnici grada i područja Gadesa, današnji Kadiz/ Cádiz.

trgovine i jer je povezao sebe sa Rimljanima kao saveznik. Prvospomenuti /Korduba op. S.M./, zbog plodnosti svoga tla i veličine svoje teritorije, jer je rijeka Betis[171] takođe doprinijela u velikoj mjesti njegovom rastu. I on je od početka bio naseljen od izabranih Rimljana i domorodaca Iberaca. Prva kolonija koju su Rimljani poslali u ove oblasti je bila tu u Kordubi.")

Strabon, Geografija, V, 3, 1: φησὶ δ᾽ ὁ συγγραφεὺς Φάβιος Ῥωμαίους αἰσθέσθαι τοῦ πλούτου τότε πρῶτον, ὅτε τοῦ ἔθνους τούτου κατέστησαν κύριοι. („Fabije,[172] historičar, kaže da su Rimljani prvi put okusili bogatstvo /tj. domogli se veće i bogatije količine ratnog plijena op. S.M./ kada su postali gospodari nad ovim narodom /misli se na Sabinjane op. S.M./")

Strabon, Geografija, V, 3, 10 :ἔτι δὲ Φρεγέλλαι, παρ᾽ ἣν ὁ Λεῖρις ῥεῖ ὁ εἰς τὰς Μιντούρνας ἐκδιδούς, νῦν μὲν κώμη, πόλις δέ ποτε γεγονυῖα ἀξιόλογος καὶ τὰς πολλὰς τῶν ἄρτι λεχθεισῶν περιοικίδας πρότερον ἐσχηκυῖα, αἳ νῦν εἰς αὐτὴν συνέρχονται ἀγοράς τε ποιούμεναι καὶ ἱεροποιίας τινάς: κατεσκάφη δ᾽ ὑπὸ Ῥωμαίων ἀποστᾶσα. ("Fregela, pored koje Liris teče, rijeka koja se izlijeva /u more op. S.M./ kod Minturne, koja je sada obično selo, iako je nekoć bila značajan grad i ranije držala pod vlašću većinu susjednih gradića upravo spomenutih. I u sadašnje vrijeme stanovnici ovih gradova se sastaju u Fregeli i da održavaju pazar i da izvode određene svete obrede. Ali, pobunivši se, /Fregela op. S.M./ je bila uništena od Rimljana.")

Strabon, V, 4, 4 : πόλεις δ᾽ ἐπὶ μὲν τῇ θαλάττῃ μετὰ τὴν Σινόεσσαν Λίτερνον, ὅπου τὸ μνῆμα τὸ Σκιπίωνος τοῦ πρώτου προσαγορευθέντος Ἀφρικανοῦ: διέτριψε γὰρ ἐνταῦθα τὸ τελευταῖον ἀφεὶς τὰς πολιτείας κατ᾽ ἀπέχθειαν τὴν πρός τινας.(„Gradovi na moru nakon Sinuese su : Liternum, gdje je grob Scipiona, prvoga koji je nazvan Afrikanac, jer je on proveo svoje zadnje dane ovdje, odustajući od državnih poslova, tako je snažna bila njegova mržnja prema izvjesnim osobama.").

Strabon, Geografija, V, 4, 6 :ἦν δὲ πρότερον μὲν ἐπίνειον Κυμαίων ἐπ᾽ ὀφρύος ἱδρυμένον, κατὰ δὲ τὴν Ἀννίβα στρατείαν συνῴκισαν Ῥωμαῖοι καὶ μετωνόμασαν Ποτιόλους ἀπὸ τῶν φρεάτων: οἱ δ᾽ ἀπὸ τῆς δυσωδίας τῶν ὑδάτων: ἅπαν γὰρ τὸ χωρίον ἐκεῖ μέχρι Βαιῶν καὶ τῆς Κυμαίας2 θείου πλῆρές ἐστι καὶ πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων(„U ranijim vremenima, /Dikairhija op. S.M./ je bila luka Kimejana, smještena na brežuljku, ali u vrijeme Hanibalove kampanje, Rimljani su smjestili koloniju tamo i promijenili ime u Puteoli zbog tamošnjih bunara /*putei* na latinskom op. S.M./, iako neki kažu da je to zbog gadnoga mirisa voda, jer cijeli distrikt, sve do Baje i Kime, ima gadan miris jer je puno sumpora, vatre i tople vode.[173]")

Strabon, VI, 1, 13 :Θούριοι δ᾽ εὐτυχήσαντες πολὺν χρόνον ὑπὸ Λευκανῶν ἠνδραποδίσθησαν, Ταραντίνων δ᾽ ἀφελομένων ἐκείνους ἐπὶ Ῥωμαίους κατέφυγον. οἱ δὲ πέμψαντες συνοίκους ὀλιγανδροῦσι μετωνόμασαν Κωπιὰς τὴν πόλιν. ("Sada, nakon što je Turij bio prosperitetan dugo vremena, oni su bili potčinjeni od Lukanaca, i kada su ih Tarentinci preoteli od Lukanaca, oni /Turijci op. S.M./ su uzeli utočište u Rimu, i Rimljani su poslali koloniste da ih popune, jer im je populacija bila smanjena i promijenili su ime grada u Kopija")

Strabon, VI, 2, 6 - 7 :ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ τὴν μὲν Ἔνναν, ἐν ᾗ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἔχουσιν ὀλίγοι, κειμένην ἐπὶ λόφῳ, περιειλημμένην πλατέσιν ὀροπεδίοις ἀροσίμοις πᾶσιν. ἐκάκωσαν δ᾽ αὐτὴν μάλιστα ἐμπολιορκηθέντες οἱ περὶ Εὔνουν δραπέται καὶ μόλις ἐξαιρεθέντες ὑπὸ Ῥωμαίων: ἔπαθον δὲ τὰ αὐτὰ

---

[171]Danas se zove Gvadalakivir.

[172]Kvint Fabije Piktor (*Quintus Fabius Pictor*; kraj III. st. pr. n. e.) napisao je prvo pravo rimsko prozno historijsko djelo (na grčkom jeziku) Njegovo djelo je analitičkog tipa. Znači, događaji su bili izloženi po godinama upravljanja konzula, i počinjalo je sa pričom o Eneji i završavala je sa opisom punskih ratova.O njemu v. Smith W., 1849: III, 364–365; PWRE, 1909, VI. 2, *col.* 1836–1841; Fragmenti rimskih historičara, 2013: I, 160–178; II, 32–105; III, 13–49.

[173]Flegrejske ravnice. Strabon izgleda nije Flegrejske ravnice (Campi Flegrei od grčkog φλέγω = goriti, zbog toga što su na tome području izbijali plamenovi, topli izvori i gasovi) ograničavao na područje između Kime i brda koja se pružaju do jezera Agnano, koje tim imenom nazivaju novovjekovni geografi, nego je kao i Plinije Stariji to ime protezao na cijelu regiju koja se danas naziva Terra di Lavoro. U Flegrejskom ravnicama se nalazi i Solfatara krater, koji je u mitologiji smatran domom rimskog boga Vulkana. Inače se u ovom području još uvijek mogu primijetiti vulkanske hidrotermalne, gasovite i druge aktivnosti.

ταῦτα καὶ Καταναῖοι καὶ Ταυρομενῖται καὶ ἄλλοι πλείους. ἡ δ᾽ ἄλλη κατοικία καὶ τῆς μεσογαίας ποιμένων ἡ πλείστη γεγένηται: οὔτε γὰρ Ἱμέραν ἔτι συνοικουμένην ἴσμεν οὔτε Γέλαν οὔτε Καλλίπολιν οὔτε Σελινοῦντα οὔτ᾽ Εὔβοιαν οὔτ᾽ ἄλλας πλείους ... καὶ τῶν βαρβαρικῶν δ᾽ ἐξελείφθησαν πολλαί, καθάπερ οἱ Καμικοὶ.... τὴν οὖν ἐρημίαν κατανοήσαντες Ῥωμαῖοι κατακτησάμενοι τά τε ὄρη καὶ τῶν πεδίων τὰ πλεῖστα ἱπποφορβοῖς καὶ βουκόλοις καὶ ποιμέσι παρέδοσαν: ὑφ᾽ ὧν πολλάκις εἰς κινδύνους κατέστη μεγάλους ἡ νῆσος, τὸ μὲν πρῶτον ἐπὶ λῃστείας τρεπομένων σποράδην τῶν νομέων, εἶτα καὶ κατὰ πλήθη συνισταμένων καὶ πορθούντων τὰς κατοικίας, καθάπερ ἡνίκα οἱ περὶ Εὔνουν τὴν Ἔνναν κατέσχον. νεωστὶ δ᾽ ἐφ᾽ ἡμῶν εἰς τὴν Ῥώμην ἀνεπέμφθη Σέλουρός τις, Αἴτνης υἱὸς λεγόμενος, στρατιᾶς ἀφηγησάμενος καὶ λεηλασίαις πυκναῖς καταδεδραμηκὼς τὰ κύκλῳ τῆς Αἴτνης πολὺν χρόνον, ὃν ἐν τῇ ἀγορᾷ μονομάχων ἀγῶνος συνεστῶτος εἴδομεν διασπασθέντα ὑπὸ θηρίων: ἐπὶ πήγματος γάρ τινος ὑψηλοῦ τεθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τῆς Αἴτνης, διαλυθέντος αἰφνιδίως καὶ συμπεσόντος κατηνέχθη καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάγρας θηρίων εὐδιαλύτους ἐπίτηδες παρεσκευασμένας ὑπὸ τῷ πήγματι. ("U unutrašnjosti /Sicilije op. S.M./ je Ena, gdje je hram Demetre, sa samo nekolicinom stanovnika. Ona je smještena na brdu, i u potpunosti je okružena širokim platoom koji je obradiv. Mnogo je propatila u rukama Euna i njegovih pobunjenih robova, koji su je bili zauzeli i samo sa teškoćama su ih Rimljani protjerali. Stanovnici Katane i Tauromenija i takođe nekoliko drugih zajednica su pretrpili istu sudbinu...Ali ostatak naselja, kao i veći dio unutrašnjosti /otoka op. S.M./ je došao u posjed pastira, jer ja ne znam za bilo koju sjedilačku populaciju koja još uvijek živi u Himeri, Geli, Kaliopolisu, Selinuntu, Eubeji i nekoliko drugih mjesta.....mnogi od barbarskih gradova/Strabon misli na naselja koja nisu bila helenske apoikije, nego su pripadala tzv. starosjedilačkim zajednicama Sicilije op. S.M./, također su iščezli, npr. Kamiki.... Rimljani su, uzimajući u obzir da je zemlja napuštena, preuzeli u posjed planine i veći dio ravnica i predali ih stadima konja, krava i pastirima. I od ovih pastira, otok je više puta upadao u veliku opasnost, jer iako su se oni u početku samo sporadično davali u razbojništva, kasnije su se okupljali u velikom broju i pustošili naselja, npr. kada su Eun i njegovi ljudi preuzeli posjed Ene. I nedavno, u moje vrijeme /augustovsko doba op. S.M./, izvjesni Selur, zvani "sin Etne", poslan je u Rim zato što se postavio na čelo vojske i dugo vremena pustošio područja oko Etne sa čestim upadima. Ja sam ga vidio kako je bio raskidan od divljih zvijeri u gladijatorskim igrama na Forumu. On je postavljen na visoku skelu, kao da je na Etni, i skela je iznenada učinjena tako da se razbije i sruši, kao da je na Etni, i on bio pao u kaveze sa divljim zvijerima koji su bili ispod postavljeni radi ove svrhe ispod skele.")

Strabon, X, 5, 4 :τὴν μὲν οὖν Δῆλον ἔνδοξον γενομένην οὕτως ἔτι μᾶλλον ηὔξησε κατασκαφεῖσα ὑπὸ Ῥωμαίων Κόρινθος: ἐκεῖσε γὰρ μετεχώρησαν οἱ ἔμποροι, καὶ τῆς ἀτελείας τοῦ ἱεροῦ προκαλουμένης αὐτοὺς καὶ τῆς εὐκαιρίας τοῦ λιμένος: ἐν καλῷ γὰρ κεῖται τοῖς ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀσίαν πλέουσιν: ἥ τε πανήγυρις ἐμπορικόν τι πρᾶγμά ἐστι, καὶ συνήθεις ἦσαν αὐτῇ καὶ Ῥωμαῖοι τῶν ἄλλων μάλιστα, καὶ ὅτε συνειστήκει ἡ Κόρινθος: Ἀθηναῖοί τε λαβόντες τὴν νῆσον καὶ τῶν ἱερῶν ἅμα καὶ τῶν ἐμπόρων ἐπεμελοῦντο ἱκανῶς: ("Iako je sada Delos postao tako poznat /zbog religijskog i svetoga značenja za klasičnu civilizaciju[174] op. S.M./, tek je razaranje Korinta od Rimljana, još više povećalo njegovu slavu, jer su uvoznici /misli se na trgovce op. S.M./ prenijeli svoje poslovanje na Delos jer su bili privućeni i imunitetom koji je hram[175] uživao ipogodnom situacijom luke jer je ona sretno smještena za one koji plove iz Italije i Helade u Aziju. Opći festival[176] je bio neka vrsta posla, i Rimljani su ga češće posjećivali nego neki drugi naroda, čak i kada je Korint još uvijek postojao. I kada su Atenjani preuzeli otok, oni su u isto vrijeme vodili dobru brigu i o uvoznicima /trgovcima op. S.M./[177] kao i religijskim obredima")

[174] Još od drevnih vremena otok Delos je smatran svetim i posvećenim tlom, i to je značanje imao sve do samoga kraja klasične civilizacije. Po mitologiju Leta je na Delosu rodila božanstva Apolona i Artemidu.

[175]Središnje mjesto sankrosanktnog Delosa je bilo svetilište Apolona.

[176]*Delia* (Δήλια), festival i igre (sa pjesničkim, muzičkim, atletskim i konjičkim takmičenjima) slavljene i održavane na Delosu u čast Apolona svake četvrte godine. Pored ovih svečanosti koje su bile Velike *Delia*, postojale su i Manje *Delia*, koje su stanovnici Delosa nazivali *Apollonia*, i koje su se slavile svake godine.

[177] Na otoku je bilo nekoliko trgova određenih za trgovinu. Helenistička Agora u Svetoj luci bila je jedna od najvećih tržnica. U II st. p. n. e. je izgrađeno i mjesto za sastanke trgovaca nazvano "Dvorana Posejdona".

Strabon, Geografija, XIII, 4, 2 : βασιλεύσας δὲ οὗτος ἔτη πέντε καὶ κληθεὶς Φιλομήτωρ ἐτελεύτα νόσῳ τὸν βίον, κατέλιπε δὲ κληρονόμους Ῥωμαίους: οἱ δ᾽ ἐπαρχίαν ἀπέδειξαν τὴν χώραν Ἀσίαν προσαγορεύσαντες ὁμώνυμον τῇ ἠπείρῳ. („Kasniji /misli se na Atala III. op. S.M./ vladao je pet godina i bio je nazvan Filometor. Kada je on umro od bolesti, ostavio je Rimljane kao svoj nasljednike. Oni su pretvorili zemlju /Atalidsko kraljevstvo op. S.M./ u provinciju, dajući joj isto ime kao što ga ime kontinent Azija.“).

Strabon, Geografija, XIV, 1, 38 : μετὰ δὲ Σμύρναν αἱ Λεῦκαι πολίχνιον, ὃ ἀπέστησεν Ἀριστόνικος μετὰ τὴν Ἀττάλου τοῦ φιλομήτορος τελευτήν, δοκῶν τοῦ γένους εἶναι τοῦ τῶν βασιλέων καὶ διανοούμενος εἰς ἑαυτὸν ποιεῖσθαι τὴν ἀρχήν: ἐντεῦθεν μὲν οὖν ἐξέπεσεν ἡττηθεὶς ναυμαχίᾳ περὶ τὴν Κυμαίαν ὑπὸ Ἐφεσίων, εἰς δὲ τὴν μεσόγαιαν ἀνιὼν ἤθροισε διὰ ταχέων πλῆθος ἀπόρων τε ἀνθρώπων καὶ δούλων ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ κατακεκλημένων, οὓς Ἡλιοπολίτας ἐκάλεσε. πρῶτον μὲν οὖν παρεισέπεσεν εἰς Θυάτειρα, εἶτ᾽ Ἀπολλωνίδα ἔσχεν, εἶτ᾽ ἄλλων ἐφίετο φρουρίων: οὐ πολὺν δὲ διεγένετο χρόνον, ἀλλ᾽ εὐθὺς αἵ τε πόλεις ἔπεμψαν πλῆθος, καὶ Νικομήδης ὁ Βιθυνὸς ἐπεκούρησε καὶ οἱ τῶν Καππαδόκων βασιλεῖς. ἔπειτα πρέσβεις Ῥωμαίων πέντε ἧκον, καὶ μετὰ ταῦτα στρατιὰ καὶ ὕπατος Πόπλιος Κράσσος, καὶ μετὰ ταῦτα Μάρκος Περπέρνας, ὃς καὶ κατέλυσε τὸν πόλεμον ζωγρίᾳ λαβὼν τὸν Ἀριστόνικον καὶ ἀναπέμψας εἰς Ῥώμην. ἐκεῖνος μὲν οὖν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ κατέστρεψε τὸν βίον, Περπέρναν δὲ νόσος διέφθειρε, Κράσσος δὲ περὶ Λεύκας ἐπιθεμένων τινῶν ἔπεσεν ἐν μάχῃ. Μάνιος δ᾽ Ἀκύλλιος ἐπελθὼν ὕπατος μετὰ δέκα πρεσβευτῶν διέταξε τὴν ἐπαρχίαν εἰς τὸ νῦν ἔτι συμμένον τῆς πολιτείας σχῆμα („Nakon Smirne, dolazi se do Leuke, maloga grada, koji je nakon smrti Atala /III. op. S.M./ Filometora bio ponukan na pobunu od Aristonika, koji je navodno pripadao kraljevskoj porodici i namjeravao je da uzurpira kraljevstvo /misli se kraljevsku vlast op. S.M./. On /Aristonik op. S.M./ je bio protjeran iz Smirne, nakon što je bio poražen u pomorskoj bici blizu kimejske[178] teritorije od Efežana, ali se on povukao u unutrašnjost i brzo je sabrao veliki broj siromašnih ljudi, i takođe robova, pozvanih sa obećanjem o slobodi, koje je on zvao Heliopoliti. Tada se on prvo iznenadno pojavio pred Tijatirom, a zatim je došao u posjed /misli se zauzeo op. S.M./ Apolonisa, a on je onda usmjerio svoje napore prema drugim utvrdama. Ali on nije dugo trajao. Polisi[179] su odmah poslali veliki broj vojnika protiv njega, i oni su bili pomognuti od Nikomeda, kralja Bitinije i kraljeva Kapadočana. Zatim je došlo pet rimskih poslanika, i nakon toga armija pod konzulom Publijem /Licinijem op. S.M./ Krasom /Mucijanom op. S.M./ i nakon toga Marko Perperna, koji je doveo rat do kraja, je živoga zarobio Aristonika i poslao ga u Rim. Aristonik je završio svoj život u zatvoru. Perperna je umro od bolesti, i Kras, napadnut od izvjesnih ljudi u blizini Leuke, je poginuo u bici. I Manije Akvilije, došao je kao konzul, sa 10 pomoćnika i organizirao je provinciju u obliku uprave u kojoj još i sada postoji.“).

Strabon, XIV, 5, 2 :ἡ δὲ τῶν ἀνδραπόδων ἐξαγωγὴ προὐκαλεῖτο μάλιστα εἰς τὰς κακουργίας ἐπικερδεστάτη γενομένη: καὶ γὰρ ἡλίσκοντο ῥᾳδίως, καὶ τὸ ἐμπόριον οὐ παντελῶς ἄπωθεν ἦν μέγα καὶ πολυχρήματον, ἡ Δῆλος, δυναμένη μυριάδας ἀνδραπόδων αὐθημερὸν καὶ δέξασθαι καὶ ἀποπέμψαι, ὥστε καὶ παροιμίαν γενέσθαι διὰ τοῦτο ‘ἔμπορε, κατάπλευσον, ἐξελοῦ, πάντα πέπραται.’ αἴτιον δ᾽ ὅτι πλούσιοι γενόμενοι Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν Καρχηδόνος καὶ Κορίνθου κατασκαφὴν οἰκετείαις ἐχρῶντο πολλαῖς: ὁρῶντες δὲ τὴν εὐπέτειαν οἱ λῃσταὶ ταύτην ἐξήνθησαν ἀθρόως, αὐτοὶ καὶ λῃζόμενοι καὶ σωματεμποροῦντες. συνήργουν δ᾽ εἰς ταῦτα καὶ οἱ τῆς Κύπρου καὶ οἱ τῆς Αἰγύπτου βασιλεῖς ἐχθροὶ τοῖς Σύροις ὄντες: οὐδ᾽ οἱ Ῥόδιοι δὲ φίλοι ἦσαν αὐτοῖς ὥστ᾽ οὐδὲν ἐβοήθουν: ἅμα δὲ καὶ οἱ λῃσταὶ

[178] Maloazijska Kima na području Eolide, nešto sjevernije od Fokeje.

[179] Od vremena uspostave makedonske hegemonije nad većim dijelom balkanske Helade, uspostave interkontinentalnog golemoga carstva Aleksandra III. Argeada Makedonskog Velikog i stvaranja čitavog niza helenskih naseobina na zaposjednutim dijelovima Azije i sjeveroistočne Afrike, izraz “polis” nije više samo označavao samostalnu helensku državicu sa punim suverenitetom i gradskim naseljem kao središnjim dijelom, nego i autonomne “helenske” zajednice sa istoimenim gradskim središtem koje su priznavale vrhovnu vlast helenističkih kraljeva i drugih kraljeva koji su preuzimali teritorije koje su pripadale Aleksandrovom carstvu. Ti polisi bi bili značajno privilegirani, ali za razliku od samostalnih polisa, oni su ipak bili sastavni dijelovi većih političkih država. Tako je i u okvirima atalidske kraljevine postojao značajan broj polisa, posebno na egejskom priobalju, gdje je riječ poglavito o drevnim eolskim i jonskim apoikijama. Polisi unutar helenističkih monarhija bi po svome tipu odgovarali jedinicama municipalne autonomije u Rimskoj državi.

προσποιούμενοι σωματεμπορεῖν ἄλυτον τὴν κακουργίαν εἶχον. ἀλλ᾽ οὐδὲ Ῥωμαῖοί πω τοσοῦτον ἐφρόντιζον τῶν ἔξω τοῦ Ταύρου, ἀλλ᾽ ἔπεμψαν μὲν καὶ Σκιπίωνα τὸν Αἰμιλιανὸν ἐπισκεψόμενον τὰ ἔθνη καὶ τὰς πόλεις καὶ πάλιν ἄλλους τινάς, ἔγνωσαν δὲ κακίᾳ τῶν ἀρχόντων συμβαῖνον τοῦτο, εἰ καὶ τὴν κατὰ γένος διαδοχὴν τὴν ἀπὸ Σελεύκου τοῦ Νικάτορος αὐτοὶ κεκυρωκότες ᾐδοῦντο ἀφαιρεῖσθαι. (Izvoz /trgovina op. S.M./ robova ih /Kilikijce[180] op.S.M./ je najviše naveo da se bave svojim zlim poslom /piraterijom op. S.M./, jer se pokazao najprofitabilnijim, jer ne samo da su oni bili lako hvatani, nego je tržište, koje je bilo veliko i bogato, nije bilo predaleko. Mislim na Delos, koji je mogao i primiti i otposlati 10 000 robova u istome danu. Odatle je nastala poslovica : "Trgovac, uplovi, istovari svoj brod, sve je prodato". Uzrok ovoga je bila činjenica da su Rimljani, postavši bogati nakon uništenja Kartagine i Korinta, koristili mnoge robove. I pirati, vidjevši lak profit u tome, su rasli u velikom broju, ne samo da su išli u traženje plijena /robova op. S.M./, nego su također i sami trgovali sa robovima. Kraljevi i Kipra i Egipta su sarađivali sa njima /piratima op. S.M./ u ovome /hvatanju i trgovini robovima op. S.M./, jer su bili neprijatelji Sirijaca. Ni Rođani nisu bili u prijateljstvu sa Sirijcima i zato im nisu pružili pomoć.[181] I u isto vrijeme, pirati, pretvarajući se da su trgovci robovima, su bez problema vršili svoj zli posao. Ni sami Rimljani još nisu bili mnogo zainteresirani za narode sa one strane /planinskog lanca op. S.M./ Taurusa, ali su oni poslali Scipiona Emilijana, i ponovo neke druge, da istraže narode i gradove. I oni su odlučili da je ova spomenuta piraterija bila uzrokovana nesposobnošću vladara /da joj se odgovorno suprotstave op. S.M./, iako su se oni bili osramotili, jer su sami bili potvrdili nasljeđivanje od Seleuka Nikatora[182], kako bi ih /seleukidske, sada samo sirijsko – levantske vladare op. S.M./ lišili /moći op. S.M./)[183]

Tit Livije

Od historičara koji su pisali na početku Principata osobitu popularnost uživao je Tit Livije (*Titus Livius Patavinus*; cc 59. god. p. n. e. – cc 17. god. n. E. rodom iz grada *Patavium*, današnja Padova) sa svojim djelom „Knjige od osnivanja Grada“ (*Ab urbe condita libri*). Tit Livije je bio historičar koji je radio i djelovao u okolnosti uspostave sustava Principata i augustovskog režima. On se rodio u italskom gradu Pataviji (današnjoj Padovi). Stekao je retoričko obrazovanje, a za razliku od mnogih svojih prethodnika nije sudjelovao ni u političkom životu, ni u ratnim akcijama. Čitavog života ostao je retor literat. Ubrzo poslije osnivanja Principata, Tit Livije je počeo pisati svoju historiju. U predgovoru on ovako definira zadatke svoga djela: opisati život i običaje starih Rimljana, koji su doprinijeli stvaranju rimske veličine, izložiti kakvim su sredstvima i metodama Rimljani stvorili svoju moć. I Tit Livije je govorio o opadanju morala, ali je, za razliku od Salustija, smatrao da su Rimljani duže nego ijedan antički narod poštovali siromaštvo i umjerenost; gramzivost i raskoš prodrli su među njih kasnije nego u slučaju drugih naroda. Tit Livije je smatrao da proučavanje povijesti može pomoći ispravljanju naravi. Cilj Livijevog monumentalnog djela o historiji Rima jeste pragmatično - didaktičke prirode, odnosno nastojanje da se primjerima iz prošlosti utiče na buduće generacije i time doprinese da se rimsko društvo oporavi u moralno – vrijednosnom

[180]Kilikija, pokrajina na jugoistoku Male Azije.

[181] U smislu da su u ovom vremenu Rođani imali snažnu flotu koja je mogla pomoći seleukidskim, tj. sirijskim vladarima da zaštite svoju teritoriju od prepada i pljački kilikijskih pirata koji su odvodili levantsko stanovništvo u roblje i prodavali ga poglavito Zapadnjacima.

[182] Seleuk I Pobjednik (Σέλευκος Α΄ Νικάτωρ; živio 358. – 281. god. p. n. e.), jedan od zapovjednika Aleksandra III Argeada Makedonskog Velikoga, kasnije dijadoh i osnivać seleukidske države i dinastije.

[183]Sudeći po ovom Strabonovom podatku, najveće žrtve napada sa ciljem nabavke „ljudske robe“ u ovom periodu je bio Levant.

smislu nakon vremena građanskih ratova i onoga što Livije smatra dekadensom. Tako je za Livija ozdravljenje Rima u ugledanju na one koji su svojom vrlinom, skromnošću, junaštvom, vjernošću, milošću, pouzdanosti, disciplini, slozi doprinijeli usponu, veličanstvu i snazi rimskog naroda i njegove Države. U tome kontekstu je potrebno promatrati i dešavanja u kojima seu Livijevom djelu pojavljuju mnoge istaknute osobe, poput npr. Scipiona Afrikanca Starijeg.

Samim tim i političke simpatije Tita Livija ne nalaze se u sadašnjosti, već u nostalgičnoj prošlosti. On slavi legendarne junake Rimske Republike, koji su žrtvovali svoje živote za domovinu. Tako Livije visoko cijeni i posljednje republikance, Bruta i Kasija. Međutim, nema osnova za to da se govori o oporbenom stavu Tita Livija prema novom političkom poretku. Slavljenje starine i velikih podviga bila je službena parola Augustove vlade. Retor i pisac Tit Livije ne ispituje rimsku povijest, nego je izlaže. On u potpunosti zavisi od svojih izvora-prethodnika, preuzimajući od njih podatke bez ikakvog provjeravanja, pa ima primjera da upada i u očigledne kontradikcije. Određeno razdoblje ili neke događaje Livije je izlagao po jednom izvoru, a drugo razdoblje i druge događaje, makar bili i u uzročno – posljedičnoj ili osobnim vezama bi izlagao po drugom izvoru. U pojedinim slučajevima on je upotrebljavao i čak uspoređivao podatke raznih pisaca, ali sam nije istraživao pitanje, nije dolazio do neposrednih izvora, čak ni onda kada su mu bili pristupačni. U onim slučajevima kada možemo utvrditi izvore kojima se Livije služio, možemo se uvjeriti da je on – npr., ako ga uspoređujemo sa Polibijem – samo izlagao posuđene podatke.

Skladnost i zanimljivost stoje kod Livija na prvom mjestu. Ljepota kakve legende često ga nagoni da joj žrtvuje historijsku istinu. Teško da je mogao vjerovati u svu onu predaju koju iznosi, ali ga je ona privlačila kao umjetnika. Poučnom i zanimljivom on je posvećivao više pažnje nego onom što je historijski važno, zato su fantastične priče o podvizima znamenitih Rimljana, o čudesima i znamenjima, zauzimale kod njega više mjesta nego izlaganje zakona važnih za rimski politički i socijalni poredak. Junaci Tita Livija često drže govore sastavljene po svim pravilima retoričkog umijeća. Pisac se ne trudi da te govore individualizira prema osobama koje ih drže i prigodi povodom koje ih drže. U trenucima opasnosti Livijevi junaci drže duge govore, kao da zaboravljaju na ono što se događa. Kod Livija se često nalaze karakteristike povijesnih ličnosti. U pogledu stila one su sjajno napisane, ali su, kao i govori, malo individualne.

Tit Livije je bio jedan od najpopularnijih historičara antike. Politički smjer Tita Livija je umjereni republikanizam i lojalnost Augustu. Mirni ton njegovog pripovijedanja, blistavo i zanimljivo izlaganje odlično su odgovarali ukusima njegovih suvremenika i njihovih potomaka. Njega su čitali, oponašali ga, a kasnije se raširio i običaj prepričavanja njegovog pregolemog opusa. Čitavo djelo Tita Livija sastoji se od 142 knjige, koje je sam autor grupirao u cjeline barem kada su u pitanju događaji obuhvaćeni u prvih 40 knjiga. U grupi XVI. – XXX. knjiga su prikazani I. i II. punski rat, a u grupi XXXI – XL je obrađena historija do zaključno sa slomom antigonidske Makedonije. U izlaganju događaja došao je do smrti Augustovog posinka Druza (9. god. p. n. e.). Kasnije je usvojeno da se čitavo djelo dijeli na dekade, po deset knjiga u svakoj. Od Livijevog djela je sačuvano u skoro kompletnoj formi 35 knjiga i to od prve

knjige sa predgovorom do i sa 10. knjigom (od najstarijih vremena do 293. p. n. e.) i knjige 21 – 45 (u kojima se govori o događajima iz 218-168 god. p. n. e.), te dio 91. knjige na jednom palimpsetu. Ostatak monumentalnog Livijevog djela je poznat djelimično na osnovi fragmenata, sažetaka i citata drugih pisaca. Sadržaj svih knjiga izuzev CXXXVI. i CXXXVII. knjiga je poznat na osnovi sažetaka/epitoma, a koje su i same kasnije (u IV st. n. e.) sažete (ali dosta neprecizno) u periohe/*periochae*. Epitome i periohe su nastale još u antičko doba. Izvodi, fragmenti iz nekih knjiga, sačuvani su i na nizu otkrivenih egipatskih papirusa, posebno onih iz *Oxyrhynchusa* (kratica *EpOX*). Pored *Ab urbe condita libri,* Livije je napisao još neka djela, koja nisu dostupni. Na našu veliku žalost, iz Livijevog golemog opusa nedostaju nedostaju upravo oni dijelovi koji govore o razdobljima građanskih ratova, izuzev nekih fragmenata sačuvanih u ekscerptima drugih pisaca i sadržajima (periochae) Livijevih knjiga pronađenim na Oksirinškom papirusu. Kako se iz tih sažetaka može vidjeti Livije, koji se vjerovatno služio senatskim spisima, ocjenjuje Tiberijevu aktivnost negativno i štetnu po rimsku državu.

Livije, *Praef.* 9:*ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit; labente deinde paulatim disciplina velut desidentes primo mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint praecipites, donec ad haec tempora quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus perventum est.Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam res publica nec maior nec sanctior nec bonis exemplis ditior fuit, nec in quam [civitatem] tam serae avaritia luxuriaque immigraverint, nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit. Adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat: nuper divitiae avaritiam et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere*. („Meni je, prije svega, stalo do toga da svakom pokažem kakav je bio život i kakvi su bili običaji, koji ljudi i kojim snagama su u ratu i miru stvorili i povećali državu, kako je potom, pošto je red postepeno slabio, opadao i moral i kako smo, padajući sve niže, najzad strmoglavo došli do ovih vremena da više nismo kadri ni da podnosimo naše mane ni da se liječimo od njih. Ono što izučavanje povijesti čini zdravim i plodonosnim jeste, upravo, to što ti dozvoljava da vidiš poučne primjere uzidane u spomenik slave. Tu je tebi i državi dato da vidiš kakve primjere treba podražavati, a šta treba izbjegavati jer je sramno i po pobudama i po posljedicama. Uostalom, ili me ljubav prema započetom poslu vara, ili stvarno nije nikad postojala država ni veća ni zdravija od rimske, niti bogatija dobrim primjerima, nema države u koju su tako kasno prodrli luksuz i gramzivost, nigde tako dugo nije značilo čast biti skroman i štedljiv. Istina je da ukoliko ima manje bogatstva, manje je i pohlepe. Bogatstvo je odnedavno rodilo lakomost, a prevelika zadovoljstva su izazvala želju za luksuzom i razuzdanost. To je povuklo za sobom opće propadanje i sunovrat.")

Livije, I, 42–43:*Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio, ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent; tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu discripsit, vel paci decorum vel bello. Ex iis qui centum milium aeris aut maiorem censum haberent octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum; prima classis omnes appellati; seniores ad urbis custodiam ut praesto essent, iuvenes ut foris bella gererent; arma his imperata galea, clipeum, ocreae, lorica, omnia ex aere; haec ut tegumenta corporis essent: tela in hostem hastaque et gladius. Additae huic classi duae fabrum centuriae quae sine armis stipendia facerent; datum munus ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta milium censum instituta, et ex iis, senioribus iunioribusque, viginti conscriptae centuriae; arma imperata scutum pro clipeo et praeter loricam omnia eadem. Tertiae classis in quinquaginta milium censum esse voluit; totidem centuriae et hae eodemque discrimine aetatium factae; nec de armis quicquam mutatum, ocreae*

tantum ademptae. In quarta classe census quinque et viginti milium, totidem centuriae factae, arma mutata: nihil praeter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta; centuriae triginta factae; fundas lapidesque missiles hi secum gerebant; in his accensi cornicines tubicinesque in duas centurias distributi; undecim milibus haec classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit; inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias; sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem quibus inauguratae erant nominibus fecit. Ad equos emendos dena milia aeris ex publico data, et, quibus equos alerent, viduae attributae quae bina milia aeris in annos singulos penderent. Haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. Non enim, ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges, viritim suffragium eadem vi eodemque iure promisce omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur et vis omnis penes primores civitatis esset; equites enim vocabantur primi, octoginta inde primae classis centuriae, ibi si variaret – quod raro incidebat – [fiebat] ut secundae classis vocarentur; nec fere unquam infra ita descenderunt ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet hunc ordinem qui nunc est post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero centuriis iuniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. Quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibus qui habitabantur, partes eas tribus appellavit, ut ego arbitror, ab tributo; nam eius quoque aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est; neque eae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere. („/Kralj Servije Tulije op. S. M./ uspostavio je census koji se pokazao kao veoma dobra stvar za državu koja će postati tako velika, jer obaveze i dužnosti u ratu i miru nisu bile jednake za sve kao ranije, nego su utvrđene prema imovinskom stanju. Podijelio je narod u klase i centurije, što se pokazalo kao dobro i u ratu i u miru. Od onih koji su imali 100 000 asa i više po cenzusu načinio je 80 centurija, po 40 seniora i juniora. Svi su nazvani prva klasa. Seniorima je bila dužnost da uvijek budu spremni da čuvaju grad, a juniori da vode rat van granica. Od njih je traženo da od oružja imaju kacigu, štit, potkoljenice, oklop za grudi – sve od bronze – da bi im tijelo bilo pokriveno. Oružje za napad bili su koplje i mač. Ovoj klasi su dodane dvije centurije zanatlija – majstora koje su služile bez oružja, a dužnost im je bila da prave ratne mašine. Drugu klasu činili su oni čiji je godišnji prihod bio od 75 000 do 100 000 asa. Među njima je regrutirano 20 centurija seniora i juniora. Od oružja je trebalo da imaju veliki štit umjesto ovalnog, a osim oklopa je sve ostalo bilo isto kao kod prve klase. Za treću klasu je zahtijevano da cenzus bude 50 000 asa. Od nje je tražen i isti broj centurija, a one su bile na isti način podijeljene po godinama starosti. U naoružanju im ništa nije bilo promijenjeno, osim što su im oduzete potkoljenice. Cenzus u četvrtoj klasi iznosio je 25 000 asa i davala je isti broj centurija. Oružje im je drugačije, nije im bilo ostavljeno ništa drugo sem koplja za borbu i koplja za bacanje. U petoj klasi je broj regruta povećan i ona je formirala 30 centurija. Regruti su nosili praćke i kamenje za bacanje. Ovima su bili priključeni duvači u rog i trubači, podijeljeni u dvije centurije. Po cenzusu, ova klasa je imala 11 000 asa. Ostala masa je imala cenzus niži od ovoga, činili su jednu centuriju, a ostali su bili oslobođeni vojske. Pošto je tako uredio i podijelio pješadiju obrazovao je i 12 centurija konjanika od vodećih ljudi u državi. Šest drugih centurija – tri je uveo Romul – uzeo pod imenima pod kojim su osnovane. Za kupovinu konja isplaćeno je iz državne kase 10 000 asa, a udovice su određene da hrane konje. Svaka od njih je davala po 2000 asa svake godine. Tako je sav teret obaveza prenijet sa siromašnih na bogate. Zatim su podijeljene počasti i dužnosti. Nisu svakom bez razlike dati ista prava i ista moć, kao što je bilo naslijeđeno od Romula i od ostalih kraljeva prihvaćeno, nego je načinjena gradacija tako da nikom nije bilo ništa uskraćeno, a vlast je ipak ostala u rukama državnih prvaka. Konjanici su prvi prozivani da glasaju, a potom 80 centurija prve klase. Ukoliko bi postojala razlika među njima, što se rijetko događalo, bilo je uređeno tako da se proziva druga klasa, a gotovo nikad nisu išli toliko naniže da bi došli do posljednje klase. Ne treba se čuditi što sadašnja organizacija sa 35 tribusa i brojem dva puta većim od broja centurija seniora i juniora ne odgovara više broju koji je uveo Servije Tulije,[184] jer je on, podijelivši Grad na četiri regiona prema naseljenim

[184]U centurijatskim komicijama, po izvornom servijanskom modelu, svaka je centurija imala po jedan glas. U prvo vrijeme glasale bi prvo centurije viših klasa (vitezovi – 18 centurija, i prva klasa – 80 centurija), a u slučaju da su one glasale isto, postignuta bi bila većina od 98 glasova od mogućih 193 i više se nije glasalo. Između 241. i 222. god. pr. n. e. i 179. god. pr. n. e. izvršene su reforme strukture centurijatskih komicija, kojom se stari servijanski sistem u svojoj suštini prilično demokratizirao u korist nižih klasa. Umjesto stare „servijanske" podjele, sada je svaki od 35 tribusa davao po 2 centurije (1 *iuniores* i 1 *seniores*) iz svake od pet klasa i nataj su način sve klase dobile podjednak

oblastima i bregovima, te dijelove nazvao tribama, kako ja smatram po tributu (porezu) I on je u početku namjeravao da izvrši jednaku podjelu na osnovi cenzusa. Ovi tribusi se ne odnose ni na podjele na centurije niti na njihov broj.")

Livije, II, 41:*Sp. Cassius deinde et Proculus Verginius consules facti. Cum Hernicis foedus ictum; agri partes duae ademptae. Inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adiciebat hic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat; sed et publica patribus sollicitudo inerat largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat auctoribus patribus nec omni plebe adversante, quae primo coeperat fastidire munus volgatum a civibus isse in socios; saepe deinde et Verginium consulem in contionibus velut vaticinantem audiebat pestilens collegae munus esse; agros illos servitutem iis qui acceperint laturos; regno viam fieri. Quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum, quid attinuisset Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hae gentes pro Coriolano duce Cassium habeant? Popularis iam esse dissuasor et intercessor legis agrariae coeperat. Uterque deinde consul, ut certatim, plebi indulgere. Verginius dicere passurum se adsignari agros, dum ne cui nisi civi Romano adsignentur: Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus quam praesentem mercedem regni aspernata plebes; adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera eius [in animis hominum] respuebantur. Quem ubi primum magistratu abiit damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem eius supplicii ferant: eum cognita domi causa verberasse ac necasse peculiumque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse et inscriptum, "ex Cassia familia datum." Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quaestoribus Caesone Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio, dirutas publice aedes. Ea est area ante Telluris aedem. Ceterum sive illud domesticum sive publicum fuit iudicium, damnatur Servio Cornelio Q. Fabio consulibus.*(„Sljedeće godine /486. god. pr. n. e./ bili su konzuli /misli se na ranorepublikanske pretore op. S.M./ Spurije Kasije[185] i Prokul Verginije[186]. Sa Hernicima je sklopljen mir po kome su izgubili dvije trećine teritorije. Konzul /ranorepublikanski pretor op. S. M./ Kasije je smatrao da jednu polovinu treba dati Latinima, a drugu podijeliti plebejcima u Rimu. Tom poklonu je dodao i neka polja /iz fonda *ager publicus* op. S.M./ koja su pripadala Republici, a bespravno su je držala privatna lica.[187] Ovo je izazvalo strah kod mnogih patricija, koji su sami bili posjednici, da je ugrožen njihov interes. No, i opći interes je podsticao patricije jer je konzul /ranorepublikanski pretor op. S.M./ svojom darežljivošću stvarao moć koja je opasna za slobodu. Tada je prvi put predložen agrarni zakon, koji potom, kako se zna, nije nikad donijet u Rimu bez socijalnih nereda. Drugi konzul se protivio ovoj darežljivosti uz odobravanje patricija, ali i dijela plebejaca jer su prezirali poklon koji je „postao opći i prenijet od građana i na saveznike". Često su potom slušali konzula Verginija koji je na skupštinama govorio, kao da proriče, da je poguban dar koji nudi njegov kolega, da će ta zemlja donijeti ropstvo onima koji je prime i da će otvoriti put monarhiji. „Zašto da se ona podijeli i Latinima i saveznicima? Zašto je treći dio vraćen Hernicima, koji su donedavno bili neprijatelji, osim zato da bi ovaj narod umjesto Koriolana imao sada za vođu Kasija?" Tako je postao popularan kao protivnik agrarnog zakona. Došlo je dotle da su se oba konzula /ranorepublikanska pretora op. S.M./ nadmetala u tome ko će više ugoditi plebejcima. Verginije je izjavio da će dozvoliti da prođe zakon o dodjeljivanju zemlje pod uvjetom da se ona dodijeli samo građanima, a Kasije je, pošto je agrarnim zakonom kojim je pridobio saveznike izazvao prezir građana, nastojao da ih pridobije drugim poklonom. Naredio je da se novac primljen za žito sa Sicilije razdijeli

broj centurija i prema tome podjednak broj glasova u centurijatskim komicijama. Ukupan broj centurija iznosio je 373 (35 x 10 + 18 centurija konjanika + 4 centurije pionira i muzičara + 1 centurija proletera) Vitezovi više nisu prvi glasali, nego je prvo glasala centurija (određena ždrijebom)

[185]*Spurius Cassius Viscellinus (Vecellinus)*

[186]*Proculus Verginius Tricostus Rutilus*.

[187]O agrarnoj problematici u ranorepublikanskom razdoblju v. i *Liv.* II, 43; 45; 47.

narodu. Međutim, plebejci su to prezreli jer se činilo da je u pitanju samo kupovanje kraljevske vlasti. Sumnja da on želi uspostaviti kraljevsku vlast bila je tolika da su odbili sve njegove ponude kao da imaju svega u izobilju. Kasije je, kao što je poznato, bio osuđen i pogubljen čim je otišao sa položaja. Neki smatraju da je kaznu izvršio njegov otac, kod kuće je donio presudu, sina je išibao i ubio, a njegovu imovinu posvetio Cereri. Tu je stajala statua sa natpisom: „Poklon porodice Kasija". A kod nekih pisaca sam našao – i to mi se čini vjerovatnije – da su ga kvestori Cezon Gaj Fabije i Lucije Valerije izveli na sud zbog veleizdaje, i da ga je narod osudio, a kuća mu je javno porušena. To je sada prostor ispred hrama boginje Zemlje. Uostalom, bilo da je presuda bila privatna ili javna, kazna je izvršena pod konzulima /ranorepublikanskim pretorima op. S.M./ Servijem Kornelijem[188] i Kvintom Fabijem /485. god. pr. n. e. op. S.M./.")[189]

Livije, VI, 35:*creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut deducto eo de capite quod usuris pernumeratum esset id quod superesset triennio aequis portionibus persolveretur; alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret; tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent consulumque utique alter ex plebe crearetur; cuncta ingentia et quae sine certamine maximo obtineri non possent.*(„Za /plebejske op. S. M./ tribune izabrani su Gaj Licinije i Lucije Sekstije, koji su predložili zakone protiv moći patricija: jedan o dugovima, da se oduzme od glavnice ono što je od dužnika kao kamata prekomjerno uzeto, a ono što je preostalo da se u toku tri godine u jednakim ratama otplati. Drugi o veličini zemlje, da neko ne bi posjedovao više od 500 jugera[190]. Treći da ne bude izbor vojnih tribuna /konzularnih tribuna op. S.M./ i da jedan od konzula bude biran među plebejcima. Sve je to imalo golemi značaj i nije se moglo postići bez velike borbe.")Informaciju o 500 jugera po Licinijevom zakonu, Livije ponavlja (XXXIV, 4), usputno i dosta šturo, i znatno kasnije u svome djelu, u okviru govora (kojega pripisuje Marku Porciju Katonu Starijem Cenzoru): *Quid legem Liciniam excitavit de quingentis iugeribus nisi ingens cupido agros continuandi* („Šta je uzrokovalo Licinijev zakon o 500 jugera nego nekontrolisana želja da se pridružuje polje polju /u smislu velikim uvećavanja posjeda zahvaćanjem u fond *ager publicus* op. S.M./")

Perioha[191] XX knjige Livijevog djela:*Eo bello populum R. sui Latinique nominis DCCC milia armatorum habuisse dicit.* („Govori se /vjerojatno se poziva na Polibija ili na neki izvor koji je i Polibije koristio op. S. M./ da su za vrijeme ovoga rata /sa Galima 225. god. pr. n. e./ rimski narod i njegovi latinski saveznici angažirali 800 000 vojnika.")

Perioha XX knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus ter conditum est. Primo lustro censa sunt ciuium capita CCLXX milia CCXII. Libertini in quattuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi*

---

[188]*Servius Cornelius Maluginensis*.

[189]*Quintus Fabius Vibulanus.*

[190]*Iugerum* (*iugera*, *iuger*, *iugus*) bio je ekvivalent nasega pravougaonika od oko 71 x 35 ½ m. To bi onda približno odgovaralo cc ¼ hektaru. Jedan hektar iznosi 10 duluma ili 10 000 m2., pa bi juger iznosio naših cc 2500 m2. Dva jugera su formirala *heredium*. Stotinu heredija je formiralo centuriju, četiri centurije 1 *saltus*. Ovakva podjela je rezultat činjenice da su u najranijim podjelama zemljišta, građanima u nasljedno vlasništvo davana po 2 jugera.

O jugeru v. Smith W., 1859: 651–652.

[191]Svoje djelo od 142 knjige, sam Livije je grupirao u cjeline, barem kada su u pitanju događaji obuhvaćeni u prvih 40 knjiga. U grupi XVI–XXX knjiga su prikazani I i II punski rat, a u grupi XXXI–XL obrađena je historija do zaključno sa slomom antigonidske Makedonije. Od Livijevog djela je sačuvano u skoro kompletnoj formi 35 knjiga, i to od prve knjige sa predgovorom do i sa 10. knjigom i knjige 21–45, te dio 91. knjige na jednom palimpsetu. Ostatak monumentalnog Livijevog djela je poznat djelimično na osnovi fragmenata, sažetaka i citata drugih pisaca. Sadržaj svih knjiga izuzev CXXXVI i CXXXVII knjiga je poznat na osnovi sažetaka/epitoma, a koje su i same kasnije (u IV st. n. e.) sažete (ali dosta neprecizno) u periohe/*periochae*. Epitome i periohe su nastale još u antičko doba. Izvodi, fragmenti iz nekih knjiga, sačuvani su i na nizu otkrivenih egipatskih papirusa, posebno onih iz *Oxyrhynchusa*(kratica *EpOX*)-

O I punskom ratu v. Mesihović, 2015:327 – 340.

O II punskom ratu v. Mesihović, 2015:348 – 376.

per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburanam, Collinam.(„Tri puta, cenzori /jedan od njih je bio Gaj Flaminije, koji je zaslužan i za izgradnju *Via Flaminia* op. S. M./ slavili su lustrum. Prvi put je bilo 270 212 građana[192] registrirano. Oslobođeni robovi bili su registrirani u 4 izborne tribe: Eskvilina, Palatina, Subura i Kolina. Do tada su oni bili dijeljeni jednako /među tribama op. S. M./.")

Livije XXII, 53, opisuje kako je mladi Publije Scipion, tada u čini vojnog tribuna, nakon katastrofe kod Kane 216. god. p. n. e., okupio trupe izbjegle u *Canusiumu* (današnji Canosa di Puglia u Apuliji) : *ceterum cum ibi tribuni militum quattuor essent, Q. Fabius Maximus1 de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat, omnium consensu ad P. Scipionem admodum adulescentem et ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, nequiquam eos perditam spem fovere; desperatam comploratamque rem esse publicam; nobiles iuvenes quosdam, quorum principem M. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut deserta Italia ad regum aliquem transfugiant. quod malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset qui aderant et consilium advocandum de eo censerent, negat consilii rem esse Scipio iuvenis, fatalis dux huiusce belli. audendum atque agendum non consultandum ait in tanto malo esse; irent secum extemplo armati qui rem publicam salvam vellent; nulla6 verius quam ubi ea cogitentur hostium castra esse. pergit ire sequentibus paucis in hospitium Metelli, et cum concilium ibi iuvenum de quibus adlatum erat invenisset, stricto super capita consultantium gladio "ex mei animi sententia," inquit, "ut ego rem publicam populi Romani non deseram neque alium civem Romanum deserere patiar; si sciens fallo, tum me Iuppiter optimus maximus domum familiam remque meam pessimo leto adficiat. in haec verba, M. Caecili, iures postulo ceterique qui adestis: qui non iuraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat." haud secus pavidi quam si victorem Hannibalem cernerent, iurant omnes custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.* („Iako su na licu mjesta bila četiri vojna tribuna : Kvint Fabije Maksim[193] iz Prve legije, čiji otac je bio diktator godinu ranije, Lucije Publicije Bibul[194] i Publije Kornelije Scipion od Druge legije i Apije Klaudije Pulher[195], koji je nedavno bio edil, iz Treće legije, vrhovna komanda je jednoglasno pripala Publiju Scipionu, najmlađem i Apiju Klaudiju. Ova dvojica su razmotrala opću situaciju, zajedno sa nekoliko drugih, kada je Publije Furije Fil, sin bivšega konzula, došao i rekao im da oni zaludno se bave zadnjom nadom jer Republika je već predana i ožaljena kao mrtva. Neki od mlađih nobila, kojima je Marko Cecilije Metel bio vođa, gledali su prema moru i brodovima, predlažući da napuste Italiju i pobjegnu u utočište nekom kralju. Ove zle vijesti, strašne same po sebi i dolate kao nova nevolja od toliko mnogih katastrofa, zaprepastila je one koji su je čuli sa sumornim čuđenjem. Ali, kada su oni sazvali vijeće da se o tome razgovara, mladi Scipion, predodređeni vođa u ovom ratu, izjavio je da nije važno uzimanje savjeta jer oni moraju biti hrabri i djelovati, ne hotimično, usprkos ovoga velikog zla. Neka uzmu oružje i krenu sa njim odmah, koji žele spasiti Republiku. Nijedan tabor nije uistinu neprijateljski tabor kao onaj gdje je takvih misli /da se napusti Italija op. S.M./ bilo puno. On je nastavio, sa samo nekoliko pratitelja, do Metelovog mjesta, gdje je on našao sakupljene mladiće o kojima je bio informiran. Podižući svoj mač nad njihovim glavama, dok su oni sjedili na savjetovanju /šta da se radi u tome trenutku op. S.M./ rekao je : „Svečano se zaklinjem, da kako ni ja sam ne bih napustio Republiku rimskog naroda, tako isto neću trpiti nijednog drugog rimskog građanina da učini isto. Ako ja svjesno lažem, neka Jupiter, Najbolji, Najveći potpuno uništi mene, moju kuću, moju familiju i moje imanje. Marko Cecilije, pozivam tebe i druge koji su prisutni da se zakunu pod

192 Dionizije iz Halikarnasa (IX, 36, 3) navodi da su se u cenzusima registrirali građani pod njihovim imenima, njihovom imovinom i imenima njihovih odraslih sinova (ἐγένετο δὲ καὶ τίμησις ἐπὶ τῆς τούτων ἀρχῆς, καὶ ἦσαν οἱ τιμησάμενοι πολῖται σφᾶς τ᾽ αὐτοὺς καὶ χρήματα καὶ τοὺς ἐν ἥβῃ παῖδας ὀλίγῳ πλείους τρισχιλίων τε καὶ δέκα μυριάδων.)

193 *Quintus Fabius Maximus*, konzul u mandatnom periodu mart 213. – mart 212. god. p. n. e.

194 *Lucius Publicius Bibulus*

195 *Appius Claudius Pulcher*, konzul mandatnom periodu mart 212. – mart 212. god. p. n. e.

ovim uvjetima, i ako neko odbije da se zakune, neka zna da je protiv njega ovaj mač izvučen." Drhteći, kao da su vidjeli pobjedničkog Hanibala, svi su položili zakletvu i predali se pod vodstvo Scipiona.")

Livije, XXV, 2, 6 -8 :*Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset, "si me" inquit "omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo." tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est ut tribuni repente incepto destiterint. aedilicia largitio haec fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti et diem unum instaurati, et congii olei in vicos singulos dati.*.("Ove godine /212. god. p. n. e. op. S.M./, Publije Kornelije Scipion, kasnije nazvan Afrikanac, držao je dužnost kurulnog edila[196], sa Markom Kornelijem Cetegom[197], i kada su se plebejski tribuni suprotstavili

---

[196]Postojali su plebejski (*aediles plebis*) i kurulni edili (*aediles curules*). Zajedno sa plebejskim tribunima uvedena je i dužnost plebejskih edila, koji su isprva bili pomoćnici plebejskih tribuna. Plebejski edili su prvobitno bili čuvari i hrama boginje Cerere. A od 367/366. god. p. n. e. uz dva plebejska edila, birana su još i dva kurulna edila i to prvotno samo iz redova patricija, a kasnije su se mogli i plebejci izabrati na ovu dužnost. Kurulni edili su ulazili u sustav kurulnih magistratura, za razliku od plebejskih edila, koji kao i institucija plebejskih tribuna, tehnički nisu smatrani magistraturama. Zato su oni imali i neke simboličke privilegije u odnosu na plebejske tribune, kao što je pravo da sjede na kurulnim stolicama (*sella curulis*) i da nose *toga praetexta*, ali i da izdaju edikte (*ius edicendi*) u okviru svojih ovlaštenja (npr. regulacija javnih tržnica i trgovine). Teorijski su kurulni edili iznad plebejskih edila jer su oni bili birani od cijeloga rimskoga naroda pa su zato smatrani magistratima, dok su plebejski edili kao i plebejski tribuni bili birani samo od dijela rimskoga naroda. Ipak kurulni edili su vrlo brzo obrazovali s plebejskim edilima jedan kolegij. Očekivalo se da u periodu od pet dana od momenta kada bi preuzeli dužnosti, četvorica edila podijele među sobom dijelove grada za koje bi bili nadležni. Edilstvo je bilo uobičajeno za početak nečije karijere u sustavu *cursus honorum*, pa su edili većinom bili mlađi ljudi koji su preko održavanja infrastrukture i javnih objekata te posebno organizacija igara i javnih festivala težili da kod naroda i glasača steknu što je moguće veću popularnost. Koristeći tako stećenu popularnost, isluženi edili bi se onda kandidirali za više magistrature. Glavne dužnosti edila bile su: *cura urbis* - nadzor nad redom u gradu (odnosno bili su čuvari javnog reda i mira) i njegovom infrastrukturom (uključujući i hramove i druge javne objekte), *cura annonae* – staranje o prehrani grada i nadzor nad trgovima i trgovačkim i drugim ekonomskim aktivnostima, *cura ludorum* – briga o priređivanju javnih igara i festivala. Priređivanje igara i festivala (naročito od kraja II punskoga rata) je bilo vrlo skupa investicija, pa su radi toga i izabrani edili morali dolaziti iz bogatijih slojeva stanovništva jer Republika nije iz javnih fondova kompenzirala te troškove. Oni su se brinuli i o drenažno – kanalizacionom sustavu i drugim komunalnim poslovima. Edili su bili odgovorni i za brigu i čuvanje javnih dokumenata, npr. kada bi Senat donio dekret (*senatus consultum*), on bi bio transkribiran u pisani dokument i pohranjen u *Aerarium*. Slično bi bilo i sa plebiscitima koje su donosile plebejske skupštine, koji su isto bili transkribirani i arhivirani. Edili su i nadzirali rad javnih kupatila, taverna i bordela. Zanimljivo je da su oni imali ovlaštenja i da kažnjavaju one koji su uzimali prevelike dijelove javnoga zemljišta i držali previše stoke na javnim pašnjacima. Plebejske edile su birale plebejske skupštine, a kurulne tributske komicije.

[197]*Marcus Cornelius Cethegus*, izabran za cenzora 209. god. p. n. e., konzul za 204. god. p. n. e., srodnik Publija Scipiona i kasniji njegov politički saveznik. Vezano za Marka Kornelija Cetega postoji jedna nejasnoća kod Livija i koja se upravo odnosi na ovaj period 213/212. god. p. n. e. U podatku XXV, 2, Livije navodi da je nakon smrti vrhovnog svećenika Lucija Kornelija Lentula (*Lucius Cornelius Lentulus*) 213. god. p. n. e. on izabran za novoga *pontifex maximusa* : *Aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus et C. Papirius C. filius Masso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius L. filius Masso decemvir sacrorum. in Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papiri Cn. Servilius Caepio pontifices suffecti sunt; augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus.* („Nekoliko dužnosnika vezanih za državnu religiju je umrlo ove godine : Lucije Kornelije Lentul, vrhovni pontifik, Gaj Papirije, sin Gaja Masa, jedan od pontifika, Publije Furije Fil augur, i Gaj Papirije, sin Lucija Masa, jedan od svetih decemvira /zaduženih sa sibilske knjige op. S.M./. Marko Kornelije Ceteg je imenovan na mjesto Lentula, Gnej Servilije Cepio na mjesto Papirija. Lucije Kvintije Flaminin je bio imenovan za augura i Lucije Kornelije Lentul za svetoga decemvira."). Međutim, u podatku XXV, 5 Livije navodi da je Marko Ceteg, kao novi pontifik, vodio izbore za novoga *pontifex maximusa* na kojima je pobijedio Publije Licinije Kras (*Publius Licinius Crassus*) koji ranije nije obnašao nijednu kurulnu magistraturu : *comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. tres ingenti certamine petierunt, Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et P. Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque iuvenis in eo certamine vicit. ante hunc intra centum annos et viginti nemo praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset*. („Sljedeća stvar je bio izbor vrhovnog pontifika. Novi pontifik Marko Kornelije Ceteg, je sproveo izbore koji su se vrlo oštro osporavala. Bila su tri kandidata : konzul Kvint Fulvije Flak, koji je ranije bio dva puta konzul kao i cenzor, Tit Manlije Torkvat, koji je također mogao pokazati dva konzulata i također cenzorstvo i Publije Licinije Kras, koji se tek kandidirao za kurulnog edila. Ovaj mladić je porazio svoje stare i istaknute konkurente. Prije njega nije bilo nikoga tijekom 120 godina, sa izuzetkom Publija Kornelija Kalusa, koji bi bio izabran za vrhovnog pontifika a da nije ranije sjeo u kurulnu stolicu /u smislu obnašanja neke kurulne magistrature op. S.M./ "). Do ove konfuzije je vjerojatno doslo jer je Livije koristio različita vrela, samo kompilirajući po sustavu copy – paste određene podatke, pa je tako u jednom njegovom podatku

njegovim pretenzijama[198] za /kurulno op. S.M./ edilstvo, tvrdeći da se on ne trebao uzeti u obzir /kao kandidat na izborima za kurulnog edila op. S.M./ zato jer nije dostigao zakonsku dob kako bi se mogao kandidirati, on /Publije Scipion op. S.M./ je primijetio : "Ako su Kviriti /tj. rimski građani op. S.M./ općenito željni da me imenuju za edila, ja sam dovoljno star." Na ovo je narod potrčao u svoje tribuse /sada u kontekstu izbornih jedinica op. S.M./ da daju svoje glasove, sa snažnim i sklonim osjećanjima u njegovu korist, da su /plebejski op. S.M./ tribuni odustali od svoga protivljenja /kandidaturi Publija Scipiona op. S.M./.[199] Velikodušnosti darovane od /kurulnih op. S.M./ edilasu bile sljedeće : Rimske igre[200] su bile proslavljene u velikom stilu imajući u vidu tadašnje stanje resursa /u uvjetima teškoga i

---

Ceteg vrhovni pontifik, a u drugom samo novi obični pontifik. Vjerojatnija je ova druga opcija da je Ceteg bio samo novi pontifik, a ne i vrhovni pontifik/svećenik/*pontifex maximus*. U kasnijim Livijevim podatcima (npr. XXVIII, 11; 38; 41; 44; 46) kao vrhovni svećenik se spominje Licinije Kras a ne Ceteg.

Polibije (X, 4 -5) navodi da je i Publijev brat Lucije bio tada izabran za kurulnog edila. Velej Paterkul (II, 8, 2) navodi sljedeće : *Circa eadem tempora M. C. Metelli fratres uno die triumphaverunt. Non minus clarum exemplum et adhuc unicum Fulvii Flacci, eius qui Capuam ceperat, filiorum, sed alterius in adoptionem dati, in collegio consulatus fuit; adoptivus in Acidini Manlii familiam datus. Nam censura Metellorum patruelium, non germanorum fratrum fuit,quod solis contigerat Scipionibus*. („Otprilike u to isto vrijeme braća Marko /*Marcus Caecilius Metellu*s, konzul za 115. god. p. n. e. op. S.M./ i Gaj Metel /*Caius Caecilius Metellus Caprarius*, konzul za 113. god. p. n. e. op. S.M./ u jednom su danu proslavili trijumf. Ne manje slavan i dotad jedinstven bio je /primjer zajedničkog konzulata sinova / *Quintus Fulvius Flaccus* i *Lucius Manlius Acidinus Fulvianus,* konzuli za 179. god. p. n. e. op. S.M. / osvajaća Kapue Fulvija Flaka /*Quintus Fulvius Flaccus*, konzul za 237., 224., 212. i 209. god. p. n. e. op. S.M./, od kojih je jedan dan na usvojenje u obitelj Acidina Manlija. Cenzura /iz 102. god. p. n. e. op. S.M./, nairne, Metela /*Caius Caecilius Metellus Caprarius* i *Quintus Caecilius Metellus Numidicus* konzul za 109. god. p. n. e./, bila je cenzura bratučeda, ne rođene braće, što se dogodilo jedino Scipionima"). U sačuvanom dijelu Velejevog djela eksplicite se ne navodi koja je to bila magistratura i koji su to bili Scipioni, iako bi se moglo na osnovi smisla rečenice u kojoj se spominju Scipioni zaključiti da su ti Velejevi Scipioni bili cenzori. Ako je mislio na cenzuru, onda se u historiografiji spominju izvjesni Publije (*magisterequitum* u 350. god. p. n. e., *Fast Cap* p 42) i Lucije (konzul za 350. god. p. n. e., *Fast Cap* p 42) Kornelije Scipion kao cenzori izabrani 340. god. p. n. e., međutim ovo je prilično dubiozna teorija (o tome v. Broughton, 1951:137, n. 4). Ali nije nemoguće pretpostaviti da je Velej Paterkul mislio na bilo koju drugu magistraturu koju bi u isto vrijeme kolegijalno obnašali bliži srodnici, kao npr. braća. E onda bi u tom slučaju možda on pod Scipionima mislio na navodni zajednički edilitet koji su kao 212. god. p. n. e. imali naši Publije i Lucije Kornelije Scipion.

Na osnovi svega izloženoga, smatramo da je ipak vjerojatniji podatak po kojem je Ceteg, a ne Lucije, bio Publijev kolega u kurulnom edilstvu za 212. god. p. n. e.

[198]U vrijeme njegove kandidature za kurulnog edila i izbora 213. god. p. n. e.

[199]Sudeći po opisanom slijedu dešavanja u ovom podatku, izgleda da tada (kada se Publije Scipion kandidirao za kurulnog edila) nije postojao oficijelni i precizni zakon/zakoni ni o uvjetu dopuštene starosne dobi i godišta kako bi se neko mogao kandidirati za magistrature, niti o slijedu obnašanja magistratura u smislu *cursus honorum* (npr. Publije Licinije Kras je bio izabran za *pontifex maximusa* prije nego što je obnašao bilo koju magistraturu, a Marko Kornelije Ceteg je bio izabran za cenzora pet godina prije nego što je bio izabran za konzula, dvojica – Gnej Servilije Cepio/*Cnaeus Servilius Caepio*i Lucije Emilije Pap/*Lucius Aemilius Papus* - od četvorice pretora za 205. god. p. n. e. po Liviju nisu prije izbora za pretora obnašali nijednu drugu magistraturu). Umjesto zakona je vjerojatno postojao ustaljeni višestoljetni običaj koji se kao neko nepisano pravilo poštivao. Da je postojao pisani zakon, Publije Scipion se uopće ne bi mogao kandidirati, bez obzira na njegovu iznimnu popularnost među običnim narodom. Sa druge strane zakonski neregulirano običajno pravilo se moglo prekršiti, na način na koji je to učinio tada Publije Scipion. Naravno, sam čin nepoštivanja i zakonski nereguliranog običajnog pravila je sigurno morao kod tradicionalističkog i konzervativnog dijela establishmenta i visoke rimske politike izazvati nezadovoljstvo, pa i odbojnost prema Publiju Scipionu koji, pouzdavajući se u narodnu popularnost, „ruši" ili cinički prenebregava po njima „stare dobre običaje". U tadašnjoj rimskoj politici, pogotovu među konzervativnim senatskim establishmentom, svaki prenaglašeni individualizam, isticanje pojedinca (pogotovu od mlađih osoba) i ironičan odnos prema ustaljenom tardicionalnom sustavu i njegovim običajima,pravilima i zakonima, još ako su uvezani sa masovnom popularnošću su smatrani značajnim grijehom. To je po njihovom mišljenju moglo predstavljati veliku potencijalnu opasnost po republikanski poredak. Tek su sa *Lex Villia Annalis* iz 180. god. p. n. e. konačno zakonski ustanovljene minimalne starosne dobi kako bi se neko mogao kandidirati za obnašanje različitih redovitih magistratura, te se tako u potpunosti standardizira i regulira obnašanje redovitih magistratura i zakonski sankcionira *cursus honorum* („staza časti"). Zanimljivo je da se *Lex Villia Annalis* izglasava nakon smrti Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg i odstranjenja njegove frakcije iz visoke rimske politike, pa bi se mogao smatrati i nekom vrstom pobjede te konzervativne oligarhije koja je ovim zakonom "zacementirala" sustav napredovanja u političkoj hijerarhiji Republike, i time spriječila pojavu nekoga novoga Afrikanca koji je mlad sticao visoka zapovjedništva, konzulstvo, politički utjecaj i moć.

[200]*Ludi Romani* su religijska manifestacija u počast Jupiteru koja se održavala u septembru mjesecu. Po jednoj verziji ovu manifestaciju je ustanovio Tarkvinije Prisk u znak zahvalnosti za osvajanje Apiole, dok Dionizije iz Halikarnasa i Ciceron njeno ustanovljenje vežu za pobjedu kod Regilskog jezera. U početku je trajala samo jedan dan, da bi drugi

iscrpljujućeg II punskog rata op. S.M./, i ponovljene su drugi dan, a svakoj ulici je distribuiran po*congius*[201] ulja.")

Livije, XXVI, 16 :*Multitudo alia civium Campanorum venum data. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. ceterum praesens utilitas vicit; nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incolarum libertinorumque et institorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta. ceterum habitari tantum tamquam urbem Capuam frequentarique placuit, corpus nullum civitatis nec senatum nec plebis concilium nec magistratus esse: sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore; praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte laudabili. severe et celeriter in maxime noxios animadversum; multitudo civium dissipata in nullam spem reditus; non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque, et cum emolumento quaesita etiam apud socios lenitatis6 species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi ingemuissent; confessio expressa hosti quanta vis in. Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis et quam nihil in Hannibale auxili ad receptos in fidem tuendos esset.* („Ostatak populacije Kapue je bio prodan u roblje. Sada se postavilo pitanje šta da se učini sa gradom i njegovom teritorijom. Neki su bili mišljenjy da grad tako snažan, tako blizu Rima i tako neprijateljski prema njemu /Rimu op. S.M./ treba da bude potpuno uništen. Međutim, prevladali su stavovi o korisnosti. Teritorija /kapuanska op. S.M./ je bila prva u Italiji u smislu produktivnosti, a jedini razlog zašto je grad bio pošteđene je zbog toga kako bi mogao biti mjesto za obrađivaće zemlje da žive u njemu. Šarolikom mnoštvu seljaka, oslobođenika, malih trgovaca i zanatlija je rečeno da nasele ovo mjesto /više – manje ispražnjenu Kapuu op. S.M./. Cijela teritorija sa zgradama na njima je postala vlasništvom rimske države. Određeno je da bi sama Kapua /sada sa značajnom izmijenjenom populacijom S.M./ trebala da bude samo stanište i zaklonišće, grad samo po imenu. Nije bilo javnog života, nema senata, nema narodnih skupština, nema magistrata. Stanovništvo je bilo bez ikakvih prava na javna okupljanja ili samoupravu. Oni nisu imali zajednički interes i bili su nesposobni da poduzmu bilo koju zajedničku akciju. Pravosuđe je bilo u nadležnosti pretora koji je godišnje bio slan iz Rima. Na ovaj način su stvari bile uređene u Kapui u skladu sa politikom koja pohvaljuje se sa svake tačke gledišta. Strogo i brzo je kažnjavanje bilo odmjereno onima koji su bili najviše krivi. Gradsko /ranije kapuansko op. S.M./ stanovništvo je bilo nadaleko razbacano bez nade u povratak, bezazlene[202] zidine i kuće su bile pošteđene od požara i rušenje. Sačuvanost grada, dok je to bila materijalna prednost za Rim, pružile su upadljiv dokaz njegove blagosti. Cijela Kampanija i svi okolni narodi su bili uznemireni uništenjem takvog čuvenog i bogatoga grada.

dan bio dodan nakon zbacivanja monarhije, a treći nakon Prve secesije plebejaca. Od 191. do 171. god. p. n. e. trajala je 10 dana, a neposredno prije umorstva Julija Cezara trajala je 15 dana. Nakon Cezarove smrti, u znak spomena na božanskog Julija Cezara dodan je 1 dan. Tako su one sada trajale od 4. IX. do 19. IX. U početku se ovaj praznik sa igrama nije održavao redovno (bio je *sollemnes*) i tek su možda od 367. god. p. n. e. (kada su prvi put imenovani kurulni edili koji su bili i *curatores ludorum sollemnium*) bile obilježavane godišnje (postao je *annui*). U ranom dobu, igre su počinjale sa zavjetom (*votum*) zapovjednika i bile bi slavljene kao specijalni festival nakon njegove trijumfalne procesije, tj. završetka vojničke kampanje. Pošto su se kampanje završavale u kasno ljeto ili jesen, postalo je uobičajeno da se ove igre održavaju u septembru. Livije, Ciceron, Fest i Pseudo - Askonije identificiraju dva tipa ovih igara :*Ludi magni* i *Ludi Romani.* Prvospomenuti tip se primjenjivao na one izvanredne igre koje su započinjale sa zavjetom (*Ludi votivi*), dok se drugospomenuti tip odnosio na one igre koje su bile etablirane kao godišnje (*Ludi stati*). Zanimljivo je da se za vrijeme ovoga praznika prvi put uvela helenska drama u Rim. *Ludi scenici* su 214. god. p. n. e. uzeli čak 4 dana ovoga festivala. U augustovsko doba, *Epulum Iovis* je bio 13. IX., a *Equorum probation* 14. IX. U kalendaru Filokala (iz 354. god. n. e.) one su trajale od 12. do 15. IX. Originalno su proslave organizirane od kraljeva, zatim od ranorepublikanskih pretora tj. konzula, a kasnije od kurulnih edila. *LudiRomani* su se sastojali od procesije (*pompa*), zatim utrka bojnih kola u kojima su svaka kola (na mikenski i homerski način) nosila vozača i ratnika, bile su i egzibicije konjanika i jahanja. U početku je bilo samo jedno takmičenje svakog tipa, sa dva takmičara. I u rano doba bile su samo dvije frakcije, navijačka tima i to bijeli i crveni. Bila su nadalje i neka manja takmičenja kao što su bokseri/šakači, plesači, u mladičkim konjaničkim vještinama (*Ludus Troiae*).

[201]*Congius* je bila veličina za tečne materije u iznosu od 3,27 litre ili 6 *sextariusa.*

[202]U smislu da nisu bile prijeteće prema rimskim interesima, tako što bi predstavljale snažnu odbranu.

Neprijatelj, sa druge strane, je shvatio moć Rima da kazni one koji su mu bili nevjerni i nemoć Hanibala da zaštiti one koji su mu prešli.“)

Livije, XXVI, 19 :*fuit enim Scipio non ueris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab iuventa in ostentationem earum compositus* („Scipion je zadobio divljenje naroda ne samo istinskim kvalitetama koje je posjedovao, nego takođe i svojom domišljatošću u njihovom prezentiranju, domišljatošću koju je razvio još u ranoj mladosti).

Livije, XXVI, 21 :*tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt ut M. Marcello quo die urbem ouans iniret imperium esset. pridie quam urbem iniret in monte Albano triumphauit; inde ouans multam prae se praedam in urbem intulit. cum simulacro captarum Syracusarum catapultae ballistaeque et alia omnia instrumenta belli lata et pacis diuturnae regiaeque opulentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti uis, alia supellex pretiosaque uestis et multa nobilia signa, quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque uictoriae signum octo ducti elephanti, et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Moericus Hispanus,*(„Plebejski tribun po ovlaštenju Senata iznio je pred narod prijedlog da bi Marko Marcel[203] trebao imati puni *imperium* kada bude /211. god. p. n. e./ ulazio u Grad u ovaciji. Dan prije svoga ulaska u Grad /u ovaciji op. S.M./, on je trijumfirao na albanskom gorju. Zatim je svojoj ovaciji, on /Marko Marcel op. S.M./ dao da se veliki plijen /sa Sicilije op. S.M./ nosi pred njim u Gradu. Zajedno sa predstavom zauzete Sirakuze su bili nošeni katapulti i baliste i ostale druge ratne mašine, i ukrasi dugoga mira i kraljevsko bogatstvo, velike količine srebrnih i brončanih posuda, ostali namještaj i skupe tkanine, i mnoge značajne statue sa kojima je Sirakuza bila ukrašena više od većine gradova Grčke. Kao znak trijumfa nad Kartaginjanima također, osam slonova je bilo u procesiji, i ne manji spektakl, ispred zapovjednika /Marcela op. S.M./su bili Sosis[204] iz Sirakuze i Morik[205] Hispanac, noseći zlatne vijence.“)

Livije, XXVII, 11 :*ii censores ut agrum Campanum fruendum locarent ex auctoritate patrum latum ad plebem est plebesque scivit.* ("Plebejska skupština je donijela odluku /209. god. p. n. e. op. S.M./, sa odobrenjem Senata, kojim se dozvoljava ovim cenzorima[206] da prepuste kampansku /misli se na kapuansku *ager publicus* op. S.M./ zemlju pojedinačnim korisnicima.")

Livije, XXVII, 36, 6–7:*hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego.censa civium capita centum triginta septem milia centum octo, minor aliquanto numerus quam qui ante bellum fuerat.*(„Također, iste godine, *lustrum*[207]/odred pročišćenja nakon obavljenog cenzusa – popisa op. S. M./; bio je zaključen od cenzora, Publija Sempronija Tuditana i Marka Kornelija Cetega. Popisano je u cenzusu 137 108 /rimskih op. S. M./ građana, značajno manji broj nego što je bio prije rata.")

Perioha XXVII knjige Livijevog djela: *Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CXXXVII milia CVIII; ex quo numero apparuit quantum hominum tot proeliorum aduersa fortuna populo R. abstulisset.*(„Cenzori su izvršili *lustrum*; 137 108 građana je popisano. Iz ovoga broja, jasno je kako je mnogo pripadnika rimskoga naroda nepovoljna Fortuna odnijela u toliko mnogo poraza.")

Livije, XXVIII, 18 : *L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus; et cum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat: iam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat. itaque praemoliendas sibi ratus iam res conciliandosque*

---

[203]*Marcus Claudius Marcellus*, konzul za 222., sufekt 215. (ubrzo podnio ostavku iz "tehničkih razloga"), 214., 210. i 208. god. p. n. e., osvajač Sirakuze.

[204]Pomogao Rimljanima prilikom zauzimanja Sirakuze.

[205]Hispanski plaćenički vođa koji je prešao na rimsku stranu.

[206] Marko Kornelije Keteg (*Marcus Cornelius Cethegus*) i Publije Sempronije Tuditan (*Publius Sempronius Tuditanus*)

[207]O lustrumu koji se izvršavao nakon održanog popisa v. Mesihović, 2015:172; 245–246; 257; 529; 1378–1379.

regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit temptare. Masaesuliorum is rex erat: Masaesulii, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniae maxime qua sita Nova Carthago est spectant. foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat; quod haud gravius ei sanctiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia adversae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandae eius fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce Romano. ita Laelius in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem redit. magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africae erat, opulentissimus eius terrae rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam aliter non posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adiuvante vento in Africam traiecit. forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum invectus, ancoris positis terrae adplicaret naves, cum conspectae duae quinqueremes, haud cuiquam dubio quin hostium essent opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum nequiquam armaque et naves expedientium fecerunt. percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni ancoras molirentur; nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. ita in terram prior Hasdrubal, mox Scipio et Laelius egressi ad regem pergunt. ("Lucije Scipion je poslan u Rim da prenese vijest o podjarmljivanju Hispanije, a sa njim /poslao je Publije Scipion op. S.M./ i brojne istaknute zarobljenike. Dok su svi drugi veličali ovo psotignuće kao događaj na najvećem nivou radostan i slavan, ipak je sam autor /Publije Scipion op. S.M./ toga, čija je vrijednost bila takva da on nikada nije mislio da je postigao dovoljno i čija je potraga za istinskom slavom bila nezasitna, smatrao je podjarmljivanje Hispanije dostatnim, ali slabašnim u nadama koje je zamislio njegov nadahnuti um. Sada je on usmjerio svoj pogled na Afriku i Veliku Kartaginu, te slavno okončanje rata, kao pomaganje njegovoj časti i davanje sjaja svome imenu. Sudeći stoga da je sada neophodno da utre put svome cilju i zadobije povjerenje kralja i naroda, on je odlučio prvo da ispita raspoloženje Sifaksa, kralja Masesilijana, naroda koji graniči sa Maurima, i nastanjuje najvećim dijelom ono područje Hispanije u kojem se nalazi Nova Kartagina. Kralj je bio u tome trenutku u savezu sa Kartaginjanima i Scipion je, zaključujući da on neće držati obavezujućim i svetim više nego što je uobičajeno kod barbara, poslao je Gaja Lelija kao izaslanika njemu sa darovima. Barbarin, oduševljen tim, i vidjevši da je rimska stvar bila uspješna u svakom pogledu i das u Kartaginjani bili nesretni u Italiji, i da ih više nije bilo u Hispaniji, pristao je prihvatiti prijateljstvo sa Rimljanima, ali je odbio dati ili primiti svečanu potvrdu toga, izuzev ako rimski zapovjednik /Publije Scipion op. S.M./ osobno ne bude prisutan. Sa obzirom na to, Lelije se vratio Scipionu, pošto je od kralja dobio jamstvo sigurnog putovanja. Za oniga što je želio doći u Afriku, Sifaks je bio od velikog značenja, jer je bio najmoćniji kralj u toj zemlji, jer je već imao iskustva sa samim Kartaginjanima u ratu i jer su granice njegove domene ležale vrlo prikladno u odnosu na Hispaniju od koje ju je dijelio uski tjesnac. Scipion je, stoga, smatrajući to dovoljnim važnim da garantira njegov pokušaj, bez obziru na veličinu opasnosti koja mu je prijetila, jer nije mogao drugačije djelovati, ostavio je Hispaniju pod zaštitom Lucija Marcija u Taraku, i Marka Silana u Novoj Kartagini, do koje je on došao dugim marševima. I zajedno sa Gajem Lelijem, sa dvije kvinkereme, iz Nove Kartagine je prešao u Afriku, radeći veslima veći dio plovidbe poradi mirnoće mora, iako su povremeno bili pomognuti nježnim povjetarcem. Tako se desilo, da je upravo u to vrijeme, Hasdrubal /ben Giska op. S.M./, pošto je protjeran iz Hispanije, uplovio u luku sa sedam trireme, i bacivši sidro je privezao svoje brodove. Pogled na dvije kvinkereme, za koje je svih bilo čvrsto stajalište da pripadaju neprijatelju i mogu biti nadjačane sa većim brojem /kartaginskih brodova op. S.M./ prije nego uđu u luku, nije proizveo ništa drugo nego nemir i zbrku među vojnicima i mornarima, koji su bez ikakve svrhe trudili pripremiti oružje i brodove spremnim. Njihova su jedra, potisnuta svježim vjetrom sa mora, dovela kvinkereme u luku prije nego što

su Kartaginjani izvukli svoja sidra i niko se nije usudio izazivati sada kada su bili u kraljevoj luci.[208] Tako je Hasdrubal, koji se iskrcao prvi, i Scipion i Lelije koji su se uskoro iskrcali, krenuli do kralja.")

Livije, XXVIII, 18 : *magnificumque id Syphaci—nec erat aliter—visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. utrumque in hospitium invitat; et quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset, contrahere ad conloquium dirimendarum simultatium causa est conatus, Scipione abnuente aut privatim sibi ullum cum Poeno odium esse quod conloquendo finiret, aut de re publica quicquam se4 cum hoste agere iniussu senatus posse. illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit; cenatumque simul apud regem est; eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. tanta autem inerat comitas Scipioni atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facunde adloquendo sibi conciliarit. mirabiliore sibi eum congresso coram visum prae se ferebat quam bello rebus gestis, nec dubitare quin Syphax regnumque eius iam in Romanorum essent potestate; eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. itaque non quo modo Hispaniae amissae sint quaerendum magis Carthaginiensibus esse quam quo modo Africam retineant cogitandum. non peregrinabundum neque circa amoenas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novae dicionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam traiecisse et commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potiundae Africae spem adfectantem. hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa dubiisque et plerumque saevis in alto iactatus ventis die quarto Novae Carthaginis portum tenuit.* ("Sifaks je smatrao to veoma časnim za sebe, kao što je to uistinu i bilo, da dvojica zapovjednika dva najmoćnija naroda toga doba dođu njemu na isti dan kako bi zatražili mir i prijateljstvo sa njim. Pozvao ih je obojicu da postanu njegovi gosti, i kao što je bila volja Sreće da oni budu pod jednim krovom i pod zaštitom istih kućnih bogova, on ih je nastojao dovesti zajedno na konferenciju, kako bi se dovele do kraja razlike među njima. Kada je Scipion izjavio da nema među osobnog neprijateljstva između njega i Kartaginjanina /Hasdrubala ben Giska op. S.M./ koju bi mogao ukloniti konferencijom i da on ne može obavljati bilo koji posao koji se tiće Republike sa neprijateljem bez naredbe Senata. Ali je kralj bio najiskreniji u svojim nastojanjima da ga nagovori da dođe na istu zabavu, kako ne bi izgledalo da je jedan od njegovih gostiju isključen, on nije uskratio svoju suglasnost. Oni su zajedno večerali za kraljevskim stolom, i čak su za objedom Scipion i Hasdrubal sjedili na istom kauču, zato što je to bilo kraljevsko zadovoljstvo. Tako je uljudan bio način ponašanja Scipiona, toliko prirodno sretan i jedinstven njegov genije, da je svojim razgovorom stekao poštovanje ne samo Sifaksa, barbara i nenaviknutog na rimske manire, nego čak i najiskrenijeg neprijatelja, koji je javno priznao da mu se čini da mu se više divi zbog kvaliteta koje je pokazao u osobnom razgovoru sa njim, nego zbog njegovih podviga u ratu, i da on nema sumnje das u Sifaks i njegovo kraljevstvo već bili na raspolaganju Rimljana, takve su bile sposobnosti ovoga čovjeka za stjecanje poštovanja drugih. Dakle, Kartaginjani nisu više morali da istražuju na koji način su izgubili Hispaniju, nego da razmišljaju kako oni mogu zadržati posjede u Africi. Nije iz želje da posjeti strane zemlje, ili da krstati po dopadljivim obalama, tako veliki rimski zapovjednik, napustivši nedavno potčinjenu provinciju i svoje armije, prešao u Afriku sa samo dva broda, ušavši na neprijateljsku teritoriju i obavezao sebe na neiskazanu kraljevsku čast, nego zbog zamisli potčinjavanja Afrike. To je dugo bio predmet njegove /Hasdrubala ben Giske op. S.M./ tjeskobne zabrinutosti, i iz sebe je izvukao otvorene svoga negodovanja, da Scipion nije vodio rat u Africi na isti način kao Hanibal u Italiji. Scipion, stvorivši savez sa Sifaksom, je otplovio iz Afrike, i nakon što su tijekom putovanja bacali promjenljivi i obični burni vjetrovi, četvrtog dana je ušao u luku Nove Kartagine.").

Livije, XXVIII, 34 :*mos uetustus erat Romanis, cum quo nec foedere nec aequis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti quam omnia diuina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio multis inuectus in praesentem Mandonium absentemque Indibilem uerbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio ait, uicturos*

[208] Jer je kralj Sifaks bio neutralan u II. punskom ratu.

suo atque populi Romani beneficio. ceterum se neque arma iis adempturum <neque obsides imperaturum>—quippe ea pignera timentium rebellionem esse: se libera arma relinquere, solutos animos—neque [se] in obsides innoxios sed in ipsos, si defecerint, saeuiturum, nec ab inermi sed ab armato hoste poenas expetiturum. utramque fortunam expertis permittere sese utrum propitios an iratos habere Romanos mallent. ita dimissus Mandonius pecunia tantummodo imperata ex qua stipendium militi praestari posset.(„To je uobičajena praksa Rimljana, u slučaju osvojene nacije sa kojom nisu ranije postojali prijateljski odnosi niti kroz ugovor ili neka zajednička prava i zakone, da ne primaju njihovo potčinjavanje ili dozvoljavaju bilo koje uvjete mira sve dok se ne predaju svi sveti i svjetovni posjedi, taoci daju, oduzme oružje i smjeste garnizoni u njihovim naseljima. U ovom slučaju, ipak, /Publije op. S.M./ Scipion nakon što je oštro ukorio Mandonija i odsutnog Indibilija i to prilično dugo, rekavši da bi njihovi životi trebali biti opravdano oduzeti zbog njihovog prestupa, ali da će zbog i svoje i rimskog naroda ljubaznosti, oni biti pošteđeni. On neće ni zahtijevati ni taoce, jer oni su samo osiguranje za one koji se boje novog izbijanja neprijateljstava, niti će ih on razoružati, on će ih ostaviti umirene. Ali, ako se oni pobune, to neće biti neponuđeni taoci, nego će oni sami osjetiti snagu njegove ruke. On neće kazniti bespomoćne, nego naoružane protivnike. On će prepustiti njima da li će preferirati naklonost ili gnjev Rima. Oni su iskusili oboje. Mandonije je otpušten, i jedini uvjet koji mu je nametnut je novčano obeštećenje dovoljno da se isplate plate vojnicima.“).

Livije, XXVIII, 38 :*Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. ipse L. Lentulo et L. Manlio Acidino propraetoribus1 provincia tradita decem navibus Romam rediit, et senatu extra urbem dato in aede Bellonae quas res in Hispania gessisset disseruit, quotiens signis conlatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in dicionem populi Romani redegisset; adversus quattuor se imperatores, quattuor victores exercitus in Hispaniam isse; neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse. ob has res gestas magis temptata est triumphi spes quam petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse qui sine magistratu res gessisset constabat. senatu misso urbem est ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quattuordecim milia pondo trecenta quadraginta duo et signati argenti magnum numerum. comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo, centuriaeque omnes ingenti favore P. Cornelium Scipionem consulem dixerunt; collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. ceterum comitia maiore quam ulla per id bellum celebrata frequentia proditum memoriae est. convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis, concurrebantque et domum frequentes et in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bubus votis in Hispania Iovi sacrificaret*; („Takav je izvještaj o zapovjedništvu /Publija Kornelija op. S.M./ Scipiona u Hispaniji. Nakon što je predao odgovornost provincije prokonzulima Luciju Lentulu[209]i Luciju Manliju Acidiniju[210], on je otplovio sa 10 brodova za Rim. Po njegovom dolasku, sjednica Senata je održana u hramu Belone[211], na kojoj je on izvijestio o svemu što je učinio u Hispaniji, kolike mnoge odlučujuće bitke je on vojevao, koliko mnogo gradova je zauzeo, i koje je narode doveo pod vlast Rima. On je tvrdio da je, kada je stigao u Hispaniju, našao četiri kartaginske armije koje su mu se suprotstavljale. Kada je on otišao /iz Hispanije op. S.M./ nije više bilo nijednog Kartaginjanina u zemlji. On nije bio bez nade da bi trijumf mogao biti dodijeljen njemu. Ipak, on nije vršio pritisak zahtijevajući /trijumf op. S.M./, jer je prilično shvatao da do njegovog doba niko nije uživao trijumf ko nije držao magistraturu. Nakon što je Senat bio raspušten, on /Publije Kornelije Scipion op. S.M./ je ušao[212]u Grad i ispred njega je nošeno 14

[209]*Lucius Cornelius Lentulus*, konzul za 199. god. p. n. e.

[210]*Lucius Manlius Acidinus*

[211]*Bellona*, drevna rimska boginja rata. Njen glavni atribut je bio vojni šljem koji je nosila na svojoj glavi, a često se prikazuje kako nosi mač, koplje, štit ili vitla sa bakljom ili bičem dok se vozi u bitku na četveropregu.

[212] Po svemu sudeći ovo nije bila trijumfalna procesija u pravom smislu, jer Publije Kornelije Scipion nije bio magistrat pretorskog/propretorskog ili konzulskog/prokonzulskog ranga dok je vodio višegodišnju kampanju u Hispaniji. Ali iako mu Senat nije odobrio trijumf jer bi to bilo protivno zakonima, običajima i ustaljenoj tradiciji, do čega je rimski establishment veoma držao, dozvoljeno mu je da žrtvuje 100 bijelih volova na Kapitolu, da održi festival i da se kandidira za konzula za sljedeću godinu. Establishment Republike je inače bio vrlo krut kada su u pitanju bile odluke koje bi se mogle smatrati protivne važećim zakonima, ili ne baš u skladu sa običajnom praksom i tradicijom vođenja i funkcioniranja političkog života. Takvo političko stajalište, skoro dogmatskog karaktera, je nesumnjivo bilo značajan garant i održanja samoga sustava koji je tome establishmentu garantirao moć i visoku

342 funte srebra i velika količina srebrnog novca, što je sve on deponirao u /državnu op. S.M./ riznicu.[213]Lucije Veturije Filo[214] je sada nastavio sa održavanjem izbora za konzule /za 205. god. p. n. e. op. S.M./ i sve centurije[215] su glasale usred velikoga entuzijazma za /Publija Kornelija op. S.M./ Scipiona[216]. Publije Licinije Kras[217], vrhovni svećenik/*pontifex maximus*, je bio izabran za njegovog kolegu konzula op S.M./. Zabilježeno je da je veći broj glasaća uzeo učešća u ovim izborima, nego u bilo kojim drugim /izborima op. S.M./ za vrijeme rata. Oni /glasaći op. S.M./ su došli iz svih krajeva, ne samo da daju svoje glasove, nego također da vide /Publija Kornelija op. S.M./ Scipiona. Oni su se u masama skupljali oko njegove kuće, i na Kapitolu kada je on žrtvovao hekatomb[218] koji je on /Publije Kornelije Scipion op. S.M./ u Hispaniji zavjetovao Jupiteru.“)

Livije, XXVIII, 40 - 46 :*cum Africam novam provinciam*[219]*extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse nulla iam modica gloria contentus non ad gerendum modo bellum, sed ad*

poziciju u državnoj hijerarhiji. U suprotnom, ambiciozni i politički navalentni i prepoduzentni pojedinci bi mogli vrlo lako da dođu do počasti, moći, vlasti i to iskoriste u ostvarivanje svojih osobnih agendi. Upravo samo radi ovoga načela oni nisu dodijelili trijumf Publiju Scipionu, iako je on faktički donio jednu od najblistavijih pobjeda u II punskom ratu i svojim borbenim kampanjama u Hispaniji praktično preokrenuo tok rata. Ali izgleda da ni Publiju Scipionu i nije nešto teško palo što nije mogao održati oficijelni trijumf, jer je on dobro razumio kako sustav funkcionira, koja su mu načela i vodilje funkcioniranja. U suprotnom on bi mogao samo ući u sraz sa vladajućom elitom, iz koje ne bi sigurno izašao kao pobjednik. Zato je i smatrao da i ne insistira na oficijelnom trijumfu, ali i da je spreman na neki kompromis sa elitom koji bi ipak omogučio neku javnu svečanost u znak pobjeda u Hispaniji, što se na kraju i desilo. Tako je Publije Scipion, zbog svojih velikih pobjeda u Hispaniji ostao uskraćen za oficijelni trijumf, zbog čisto proceduralnih razloga. Nasuprot toga, mnogi drugi zapovjednici su zbog znatno manjih i minornijih, pa i slabije bitnih pobjeda sa znatno manje plijena i uzrokovanih posljedica dobijali pravo na trijumf samo jer je bila ispoštovana ranija procedura. Ali sustav (kao što je rimsko – republikanski u ovom razdoblju), koji jako pazi na procedure, jednostavno tako funkcionira i nikome ne bi trebalo biti krivo što se događaju ovakve nelogičnosti da u pojedinim slučajevima veće pobjede ne dobijaju oficijelni trijumf za razliku od nekih manjih pobjeda. O ovome v. *Val. Max*. II, 8, 5; VIII, 15, 1; *Plut. Pomp.* 14; *Cass. Dio* fr. knjige XVII, 57, 56; *Amm. Marc.* XXV, 9, 10;

[213]Po Liviju (XXVIII, 45), 205. god. p. n. e. kao vid zahvalnosti bogovima na pobjedama rimsko – italskih armija u Hispaniji, u svetilište Delfe je poslano oficijelno izaslanstvo koje su vodili Marko Pomponije Matho (*Marcus Pomponius Matho*, rođak Publija Scipiona, kao pretor 204. god. p. n. e. – koji je i naslijedio Publija Scipiona na mjestu namjesnika Sicilije - je imao zadatak da ispita žalbe stanovnika Lokrija protiv Publija Scipiona) i Kvint Katije (*Quintus Catius*) koje je tamo trebalo odnijeti darove (spremljene iz plijena zadobijenog nakon zauzimanja tabora kartaginskog vojskovođe Hasdrubala) : 1. zlatnu krunu težine 200 funti i 2. srebra ukupne težine 1000 funti.

[214]*Lucius Veturius Philo*, konzul za 206. god. p. n. e.

[215]Za izbore viših magistrata (cenzori, konzuli, pretori) su bile nadležne centurijatske komicije. Svaka centurijatska komicija je bila neka vrsta izborne jedinice.

[216]Ovo bi ukazivalo da je Publije Scipion na izborima pobijedio sa ubjedljivom većinom glasova, i u generalnom smislu (tj. općem broju glasova) i u osvojenim centurijama – izbornim jedinicama. Izgleda da je Publije Scipion ostvario pobjedu u svim izbornim jedinicama – centurijatskim komicijama.

[217]*Publius Licinius Crassus*, konzul za 205. god. p. n. e.

[218] Hekatomb (ἑκατόμβη) je bilo žrtvovanje bogovima 100 goveda.

[219]U ovom kontekstu provincija je označavala mandat, a ne neku stvarnu pokrajinu ili oblast (u okvirima imperija rimskoga naroda) sa teritorijalnim određenjem i svojim institucijama, kao što je to bilo uobičajeno shvaćano, razumijevano i pojmovno određivano u Principatu. Publije Scipion bi u ovome slučaju dobio ustvari mandatni zadatak po kojem je zakonski mogao voditi rat na afričkom tlu. Inače su provincije, onako kako ih današnji mainstream ih shvaća, više rezultat stanja u Principatu, nego u republikanskom periodu kada je ovaj pojam „provincija“ razumijevan i podrazumijevan primarno kao mandat, a ne samo kao i neka teritorijalna jedinica. U „scipionovskoj epohi“ provincije su mogle biti i oblasti i gradovi unutar Italije, zapovjedništva u ratovima, kao i gradska i peregrinska jurisdikcija, neke ad – hoc i specifične istražne radnje (npr. sumnje na trovanje) i sl. Zbog ovoga mandatnog shvatanja termina *provincia* za vrijeme Republike, moramo prihvatiti da se pod terminom provincija sve do augustovskog standardiziranja sustava provincija na teritorijalnoj osnovi moglo svašta podrazumijevati, odnosno skoro svako javno, državno zaduženje u vidu mandata za magistrate, promagistrate ili na neki drugi način javno ovlaštene pojedince. O nekim primjerima raspodjele mandatnih provincija među visokim magistratima (konzulima i pretorima) u posljednjoj fazi Srednje Republike v. *Liv*. XXXV, 41; XXXVI, 2; XXXVII, 2; 50; XXXVIII, 42; XL, 37.

Morton, 2012:47 : “First, the development of the Roman provincial system will be considered, following Richardson’s (2008) argument that Rome, in the second century B.C., did not view the provincia assigned to its officials to be territorial possessions. They were, rather, spheres of influence through which Rome could affect its

finiendum diceret se consulem declaratum esse, neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportasset, et acturum se id per populum aperte ferret, si senatus adversaretur, — id consilium haudquaquam primoribus patrum cum placeret, ceteri per metum aut ambitionem mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: ,,scio multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui tamquam de integra re de Africa provincia sententiam dixerit. ego autem primum illud ignoro, quem ad modum certa iam provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre senatum ludibrio habet, non senatorem, qui de quo consulitur suo loco dicit sententiam. atque ego certum habeo dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam traiciendi duarum rerum subeundam opinionem esse: unius, insitae ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adulescentes sane appellent, dum me ne paeniteat adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora; alterius, obtrectationis atque invidiae adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. a qua suspicione si me neque vita acta et mores mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium eius sim quam desiderium, aetas saltem liberet. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo aequalis sit? me dictatorem, cum vigerem adhuc viribus et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu aut apud populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum aequaretur; rebus quam verbis adsequi malui, ut qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret; nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atque aemulationes cum adulescente florentissimo proponam: videlicet ut mihi iam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est. vincere ego prohibui Hannibalem ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset. Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, cum in me ipso numquam pluris famam hominum quam rem publicam fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico praeponam; quamquam, si aut bellum nullum in Italia aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae tuae isse ereptum videri posset. cum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartum decimum annum Italiam obsideat, paenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferundus aut illud bellum huic, aut victoria illa maior clariorque quam haec—modo contingat, ut te consule vincamus—futura est. ab Drepanis aut Eryce detraxisse Hamilcarem quam Italia expulisse Poenos atque Hannibalem malis? ne tu quidem, etsi magis partam quam speratam gloriam amplecteris, Hispania potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur quam contempsisse, qui aliud bellum maluerit. quin igitur ad hoc accingeris nec per istos circumitus, ut, cum in Africam traieceris, secuturum te illuc Hannibalem speres potius quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis, si egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? hoc et natura prius est tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum; pax ante in Italia quam bellum in Africa sit, et nobis prius decedat timor quam ultro aliis inferatur. si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo illic Carthaginem expugna; si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est, prior cum maior clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. nam nunc quidem, praeterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere aerarium non potest, praeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus, nihil reliqui est, quid? periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret: quid? si—quod omnes dei omen avertant et dicere etiam reformidat animus, sed quae acciderunt accidere possunt—victor Hannibal ire ad urbem perget, tum demum te

international policy." Morton, 2012:49 : "Richardson's argument hinged on the interpretation that the term *provincia* merely denoted the task or area within which a magistrate could exercise his *imperium* (16-9), and formulated this further, saying that (43) : „(t)he creation of a province was not, at least in the context in which it took place, the seizure of a piece of territory or an extension of a world empire but the defining of the responsibilities of an *imperium*-holder as he entered office or began a new period as a promagistrate.""

consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? domus tibi tua, pater patruusque intra triginta dies cum exercitibus caesi documento sint, ubi per aliquot annos maxumis rebus terra marique gerendis amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestraeque familiae fecerant. dies me deficiat, si reges imperatoresque temere in hostium terram transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum enumerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore aeque inpigro ac nobili iuvene magna classe in Siciliam tramissa, una pugna navali florentem rem publicam suam in perpetuum adflixerunt. Externa et nimis antiqua repeto; Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. ne tibi, P. Corneli, cum ex alto Africam conspexeris, ludus et iocus fuisse Hispaniae tuae uidebuntur. quid enim simile? pacato mari praeter oram Italiae Galliaeque vectus Emporias in urbem sociorum classem adpulisti; expositos milites per tutissima omnia ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti; ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana; circa Hiberum exercitus patris patruique tui post amissos imperatores ferociores calamitate ipsa facti, et dux tumultuarius quidem ille L. Marcius et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par; oppugnata per summum otium Carthago nullo trium Punicorum exercituum socios defendente; cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda, ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi; quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. an Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum: non semper temeritas est felix, et fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, cum operae pretium sit, cum mercede magna fallat. non hostes patrem patruumque tuum armis prius quam Celtiberi socii fraude circumvenerunt; nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio, in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? et Syphax et Masinissa se quam Carthaginienses malunt potentes in Africa esse, Carthaginienses quam quemquam alium. nunc illos aemulatio inter se et omnes causae certaminum acuunt, quia procul externus metus est; ostende Romana arma et exercitum alienigenam, iam velut ad commune restinguendum incendium concurrent. aliter eidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt, aliter moenia patriae, templa deum, aras et focos defendent, cum euntes in proelium pavida prosequetur coniunx et parvi liberi occursabunt. quid porro, si satis confisi Carthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, cum tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ultro ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem a Baliaribus classe transmissa iam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se coniungere iusserint? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Hasdrubal in Italiam transcendit, quem tu, qui non solum Carthaginem sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non rei publicae solum causa, iter datum victo in Italiam esse. patere nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo consilio adsignare, adversa casibus incertis belli et fortunae delegare: quo melior fortiorque es, eo magis talem praesidem sibi patria atque universa Italia retinet. non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui prae te feras eam tibi causam traiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas: sive hic igitur sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. utrum tandem ergo firmior eris in Africa solus an hic tuo conlegaeque tui exercitu coniuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra iam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo maiores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum tot proeliis et tam diuturna ac gravi militia fessum pugnandum sit? quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras, non quia rei publicae id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse, sicut cum provincia et exercitu relicto sine lege, sine senatus consulto duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et maiestatem imperii, quae tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. ego P. Cornelium publicae nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo, exercitusque ad custodiam urbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum

velint, traiciant." Cum oratione ad tempus parata Fabius tum auctoritate et inveterata prudentiae fama magnam partem senatus et seniores maxime cum movisset, pluresque consilium senis quam animum adulescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: ,,et ipse Q. Fabius principio orationis, patres conscripti, commemoravit in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse; cuius ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores suos. et famam rerum gestarum extulit verbis ad exstinguendum invidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum aemuletur, et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quoque niti non dissimulo, me sibi aequari nolit. sic senem se perfunctumque et me infra aetatem fili etiam sui posuit, tamquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur maximaque pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum praesentibus modo sed cum omnis aevi claris viris comparent. equidem haud dissimulo me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed—bona venia tua dixerim—, si possim, etiam exsuperare. illud nec tibi in me nec mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem evadere civem; id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed rei publicae et paene omnis generis humani detrimentum sit. commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam traicerem, ut meam quoque, non solum rei publicae et exercitus vicem videretur sollicitus. unde haec repente de me cura exorta? cum pater patruusque meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, cum amissae Hispaniae, cum quattuor exercitus Poenorum quattuorque duces omnia metu armisque tenerent, cum quaesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet praeter me, nemo profiteri nomen ausus esset, cum mihi quattuor et viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? an maiores nunc sunt exercitus in Africa et duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? an aetas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania quam in Africa bellum geri aptius est? facile est post fusos fugatosque quattuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas aut metu subactas in dicionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot saevas gentes, post receptam totam Hispaniam ita, ut vestigium belli nullum reliquum sit, elevare meas res gestas, tam hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quae nunc retinendi mei causa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus; M. Atilium captum in Africa commemorat, tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit, neque recordatur illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae, et res egregie primo anno gessisse et, quantum ad Carthaginienses duces adtinet, invictum ad ultimum permansisse. nihil igitur me isto exemplo terrueris. si hoc bello, non priore, si nuper et non annis ante quadraginta ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus occisis in Hispaniam traicerem? nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Carthagini quam me patriae meae sinerem natum esse, cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod posset in hominis unius virtute tantum momenti esse. at etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam omisso domi bello transgressi: cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam avertisse eo bellum, unde venerat, refers?Sed quid ultro metum inferre hosti et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? maius praesentiusve ullum exemplum esse quam Hannibal potest? multum interest, alienos populari fines an tuos uri et uideas; videas; plus animi est inferenti periculum quam propulsanti; ad hoc maior ignotarum rerum est terror; bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum aut stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis. ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus; Carthaginiensi nihil civilis roboris est, mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia. hic modo nihil morae sit: una et traiecisse me audietis et ardere bello Africam et molientem hinc Hannibalem et obsideri Carthaginem. laetiores et frequentiores ex Africa expectate nuntios quam ex Hispania accipiebatis. has mihi spes subicit fortuna populi Romani, di foederis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges, quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. multa, quae nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. et id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se et oblata casu flectere ad

consilium. habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum ego potius traham, quam ille me retineat; in sua terra cogam pugnare eum, et Carthago potius praemium victoriae erit quam semiruta Bruttiorum castella. ne quid interim, dum traicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor tota volitaret Italia Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit concusso iam et paene fracto Hannibale negare posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, praestare, qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae provinciae non venit. si hercules nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum, tamen ad dignitatem populi Romani famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae arma videri nobis animum esse, nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanum audere, et priore Punico bello tum, cum de Sicilia certaretur, totiens Africam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam, nunc, cum de Italia certetur, Africam pacatam esse. requiescat aliquando vexata tam diu Italia, uratur evasteturque in vicem Africa; castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus; Africa sit reliqui belli sedes, illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quattuordecim annos ingruerunt, vertantur. quae ad rem publicam pertinent et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est; illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si, quem ad modum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic ego contra gloriam eius eludere et meam verbis extollere velim. neutrum faciam, patres conscripti, et, si nulla alia re, modestia certe et temperando linguae adulescens senem vicero. ita et vixi et gessi res, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem". Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus. cum Scipio respondisset se quod e re publica esset facturum, tum Fulvius: ,,non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quaesivi, quippe cum prae te feras temptare te magis quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. itaque a vobis, tribuni plebis, postulo" inquit, ,,ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis". inde altercatio orta, cum consul negaret aequum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. tribuni ita decreverunt: ,,si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet, nec de ea re ferri ad populum patiemur; si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus". consul diem ad conloquendum cum conlega petiit. postero die permissum senatui est. provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset, permissumque, ut in Africam, si id e re publica esse censeret, traiceret; alteri Bruttii et bellum cum Hannibale cum eo exercitu, quem mallet ex duobus, qui ibi essent. L. Veturius et Q. Caecilius sortirentur inter se compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in annum prorogaretur cui ea provincia evenisset. et ceteris praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio sorti evenit ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. legati Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius Matho et Q. Catius. tulerunt coronam auream ducentum pondo et simulacra spoliorum ex mille pondo argenti facta. Scipio cum ut dilectum haberet, neque impetrasset neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit et, quia inpensae negaverat rei publicae futuram classem, ut quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves acciperet. Etruriae primum populi pro suis quisque facultatibus consulem adiuturos polliciti: Caerites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani interamenta navium et frumentum, Arretini tria milia scutorum, galeas totidem, pila gaesa hastas longas, milium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos, secures rutra falces alveolos molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti milia modium, et in viaticum decurionibus remigibusque conlaturos; Perusini Clusini Rusellani abietem in fabricandas naves et frumenti magnum numerum; abiete ex publicis silvis est usus. Umbriae populi et praeter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque omnis ager milites polliciti; Marsi Paeligni

Marrucinique multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes cum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sescentorum hominum miserunt. triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, cum essent positae, ipse ita instituit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructae armataeque in aquam deductae sint. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis voluntariorum septem ferme milibus in naves impositis. et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex iis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat; Metello, ut, quibus praefuisset legionibus, iis praeesset, facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. et praetores diversi in provincias profecti. et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a Fossa Graeca ad mare versam vendere quaestores iussi, indicio quoque permisso qui ager civis Campani fuisset, uti is publicus populi Romani esset; indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset pars decuma. et Cn. Servilio praetori urbano negotium datum ut Campani cives, ubi cuique ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos qui alibi habitarent. ("Sljedeće pitanje pred Senatom se ticalo podizanja trupa i raspodjele različitih komandi. Bila je glasina da će Afrika biti nova provincija i da će biti dodijeljena /Publiju op. S.M./ Scipionu bez da se ide na ždrijebanje /kojim su se dodjeljivale magistratima i promagistratima mandatne provincije op. S.M./". Sam /Publije op. S.M./ Scipion, koji više nije bio zadovoljan umjerenim udjelom slave, je govorio narodu da se on nije vratio kao konzul kako bi vodio rat, nego kako bi ga završio, i jedini način da se to uradi bio je da on povede armiju u /sjevernu op. S.M./ Afriku. U slučaju senatskog protivljenja, on je otvoreno izjavio da će svoj prijedlog iznijeti pred autoritet naroda /misli na komicije op. S.M./. /Ovaj op. S.M./ projekt je bio prilično neugodan za vođe Senata, i pošto je ostatak senatora, plašeći se da postane nepopularan, odbijao da govori, bio je pozvan Kvint Fabije Maksim[220] da iznese svoje mišljenje. On je dao sljedeći govor : "Sasvim sam svjestan, senatori, da mnogi od vas smatraju pitanje koje imate pred sobom danas kao već odlučeno, i smatraju da bilo kakvo raspravljanje o Africi kao odredištu, kao da je to i dalje otvoreno pitanje, trošenje riječi. Međutim, ne razumijem potpuno kako Afrika može biti definitivno dodijeljena kao provincija našem naočitom i energičnom konzulu, kada ni Senat ni narod nisu odlučili da će ona biti uključena među provincije za ovu godinu. Ako je tako bilo namijenjeno, onda ja mislim da je konzul sasvim u krivu pozivajući se na lažnu raspravu o mjeri o kojoj je već bilo odlučeno. On ne samo da je zamajavao Senat kao instituciju, nego i svakoga pojedinog senatora koji je pozivan da da svoje mišljenje. Izražavajući neslaganje sa onima koji misle da bi mi trebali odmah da napadnemo Afriku, ja sam sasvim svjestan da se izlažem dvojakim okrivljavanjima. Kao prvo, moja akcija će biti pripisana mojoj opreznoj prirodi. Mladi ljudi je mogu nazvati bojažljivošću i tromosti ako to požele, dokle god nemamo razloga za žaljenje, iako na prvi pogled savjeti drugih izgledaju atraktivnije, iskustvo pokazuje da je moje bolje. Druga optužba protiv mene će biti da sam ja motiviran razlozima zlonamjernosti i zavisti prema sve većoj slavi našeg naočitog konzula. Ako moj prijašnji život, moj karakter, moja diktatura i pet konzulata, slava koju sam ja stekao kao građanin i kao vojnik, slava toliko velika da izaziva prezasičenost više nego želju za većom /slavom op. S.M./, ako me ovo ne štiti od ove optužbe /da je ljubomoran i zavidan na Publija Scipiona op. S.M./ bar me moje godine oslobađaju od nje. Kakvo rivalstvo može postojati između mene i čovjeka koji nije star čak ni kao moj sin. Kada sam ja bio diktator, u punoj snazi mojih moći i u najvažnijim operacijama moj autoritet je bio u nečuvenoj novotariji podijeljen sa zapovjednikom konjice.[221] Ipak niko nije nikada čuo od mene ni riječ protesta niti u Senatu

---

[220]*Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator* (živio cc. 280. – 203. god. p. n. e.; konzul za mandatne periode mart 233. – mart 232., mart 228. – mart 227., (sufekt) mart 215. – mart 214., mart 214. – mart 213. i mart 209. – 208. god. p. n. e.; diktator u 221. i 217. god. p. n. e.). O njemu v. *Plut. Fab. Max.*;*Comp. Peric.- Fab. Max*; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 195C – 196A; Smith W., 1849:II, 993 – 994; PWRE, 1909, VI. 2, *col.* 1814 – 1930. Jedan od najvećih i najvažnijih rimskih državnika, političara i vojskovođa. Bio je nosilac konzervativnijih i aristokratskijih tendencija. Iznimno zaslužan da je svojom "strategijom iznurivanja" spriječio Hanibala da pobere plodove svojih pobjeda kod Tranzimenskog jezera i Kane. Svojom komandom i borbenim aktivnostima je iscrpio Hanibalovu armiju i postepeno je prisilio na povlaćenje na sami jug Italije.

[221]U okviru zakonsko – institucionalnog slučaja Republike, zapovjednik konjice (*magister equitum*) je podređen diktatoru (*dictator*) kao njegov prvi pobočnik. Međutim, nakon bitke kod Tranzimenskog jezera, kada je Fabije Maksim bio imenovan za diktatora, njegov prvi pobočnik bio je njegov politički suparnik Marko Minucije Ruf (*Marcus Minucius Rufus*, konzul za mandatni period mart 221. – mart 220. god. p. n. e.) koji se i protivio "strategiji odlaganja i iznurivanja". Jednom prilikom, Minucije je pokazao inicijativu i izvojevao je jednu manju pobjedu nad kartaginskim neprijateljem. Nakon toga je on imenovan ko-zapovjednikom po ovlaštenjima sa samim Fabijem

niti pred narodom /misli na komicije, plebejsku skupštinu i kontione op. S.M./, čak ni kada me je on napadao. Radije sam preko svojih akcija nego svojih riječ ja želio da se čovjek, koga su drugi smatrali meni jednakim, povinuje da prizna svoju podređenost prema meni. I da li ja, koji sam primio sve časti koje Republika može dati, da ulazim u rivalstvo sa onim koji je u punom cvijetu svoje mladosti. I jednostavno rečeno, da li Afrika, ako se odbije njemu dati, može biti dodijeljena meni, umornom kao što sam ja i od javnih poslova i od života samoga? Ne, ja moram da živim i umrem sa slavom koju sam već zadobio. Ja sam spriječio Hanibala da ne pobijedi, a sve kako bi mogao biti pobijeđen od onih od vas koji su u punoj snazi svojih moći. Pošteno je, Publije Kornelije, da dok u mome sopstvenom slučaju ja nisam nikada preferirao moju sopstvenu reputaciju interesima Republike, da bi trebao da mi oprostiš jer mi tvoja slava nije važnija od dobroviti Republike. Priznajem da ako ne bi bilo rata u Italiji ili samo neprijatelja od čijeg poraza se ne bi mogla zadobiti slava, onda bi čovjek koji bi vas držao u Italiji, iako djeluje u javnom interesu, mogao izgledati kao da vas lišava šanse da zadobijete slavu u stranom ratu. Ali pošto naš neprijatelj Hanibal drži Italiju već 14 godina sa neporaženom armijom, sigurno nečeš prezreti slavu protjerivanja iz Italije za vrijeme svoga konzulata neprijatelja koji je bio uzrok tolikih mnogih poraza, tolikih mnogih smrti i ostavljajujući zabilježeno da si ti bio taj koji je završio ovaj rat, kao što Gaj Lutacije[222] ima trajnu slavu jer je doveo I. punski rat do kraja. Osim, ukoliko je Hasdrubal bio bolji vojskovođa od Hanibala, ili je posljednji rat /II. punski rat op. S.M./ bio ozbiljniji nego onaj prijašnji /I. punski rat op. S.M./ ili je pobjeda koja ga je završila veća i briljantnija nego što će ova biti, trebalo da se desi za našu zemlju pobjeda dok ste konzul. Da li bi radije izbacili Hamilkara iz Drepane i Eriksa, nego otjerali Hanibala i njegove Kartaginjane iz Italije?. Iako bi se trebao držati slave koju si zadobio više nego što si se nadao, nećeš se ponositi jer si radije iznio Hispaniju iz rata nego Italiju. Hanibal još nije takav neprijatelj da čovjek koji preferira da se bori protiv drugoga protivnika ne bi pomislio prije na strah nego na prezir. Zašto se ne držite ovog zadatka? Zašto ne marširaš pravo odavde do tamo gdje je Hanibal i vodiš rat tamo, umjesto da uzimaš zaobilazni put u nadi da kada pređeš u Afriku, on će te slijediti? Nestrpljiv si da osvojiš krunisanu slavu dovođenja punskog rata do kraja. Tvoj prirodni tok je da braniš svoju sopstvenu zemlju prije nego što napadneš neprijateljsku. Neka bude mir u Italiji prije rata u Africi. Neka naši strahovi budu protjerani prije mi napravimo drugima potres. Ako se oba predmeta mogu postići pod tvojim zapovjedništvom i auspicijama, onda pobijedi Hanibala ovdje, i idi i osvoji Kartaginu. Ako jedna od dvije pobjede mora ostati za tvoje nasljednike /u konzulstvu i prokonzulstvu op. S.M./, prva je veća i slavnija i nužno vodi do druge. Sa obzirom na sadašnje pitanje, javna blagajna nije u mogućnosti da podrži dvije armije u Italiji i također u Africi. Mi nemamo ni od čega da otpremimo flotu i snabdijemo je sa zalihama, i preko i iznad svega ovoga, ko ne može vidjeti kakve velike opasnosti se mogu desiti. Pretpostavimo, Publije Licinije[223] vodi kampanju u Italiji i Publije Scipion u Africi. Pa, pretpostavljam mogu li svi bogovi da izbjegnu predznak od kojega se ja naježim na njegovo spominjanje. Ali šta ako se desi, kažem ponovo pretpostavljajući, da Hanibal odnese pobjedu i krene na Rim, i mi moramo čekati onda da vas pozovemo iz Afrike, kao što sto smo opozvali Kvinta Fulvija[224] iz Kapue. Šta ako su se čak i u Africi ratne sreće pokazale jednako povoljno za obje strane?. Uzmite upozorenje Sudbine od sopstvene kuće. Otac i stric /od Publija Scipiona op. S.M./ su svaki ponaosob pobijeđeni sa svojim armijama unutar mjesec dana u zemlji gdje su oni svojim uspješnim operacijama na kopnu i moru podigli ime Rima i slavu tvoje familije visoko iznad nacija.[225] Dnevno svjetlo bi bilo nedovoljno za mene kada bi pokušao da

Maksimom, na koga je javnost tada bila ogorčena zbog primjenjivanja “strategije odlaganja i iznurivanja” koja je kao negativnu posljedicu po Rimljane i Italiju imala razaranje posjeda rimskih građana i saveznika. Ali nešto kasnije, sam Minucije se našao u velikoj opasnosti prilikom jedne borbe, pa mu je na kraju sam Kunktator morao spašavati život.

[222]*Caius Lutatius Catulus*, konzul u mandatnom periodu mart 242. – mart 241. god. p. n. e.

[223]*Publius Licinius Crassus Dives Pontifex Maximus*, konzul zajedno sa Publijem Scipionom u mandatnom periodu mart 205. – mart 204. god. p. n. e.

[224]Već spomenuti *Quintus Fulvius Flaccus*.

[225]Otac Publije Kornelije Scipion (*Publius Cornelius Scipio*) je bio konzul za mandatni period od marta 218. do marta 217. god. p. n. e. Stric Gnej Kornelije Scipion Kalvo (*Gnaeus Cornelius Scipio Calvus*) je bio konzul za mandatni period mart 222. – mart 221. god. p. n. e. Na početku II. punskog rata otac Publije je imao zadatak da vodi rat na hispanskom frontu. Međutim dok je boravio u Masiliji (današnji Marselj), saznao je za Hanibalov pohod na Italiju. Radi toga se vratio na sjever Italije, dok je ovlastio brata Kalva da nastavi sa dijelom flote i armije put za Hispaniju.

nabrojim sve kraljeve i zapovjednike koje je njihova plahovita invazija na neprijateljsku zemlju dovela do odlučujućeg poraza za njih i njihove armije. Atena, polis najrazumniji i najmudriji, poslušao je savjete mladića[226] visokog roda i jednako visokih sposobnosti, i poslao veliku flotu na Siciliju, prije nego je završen rat u domovini. I u jednoj pomorskoj bitci cvjetajuća republika je bila za svagda uništena.[227]Neću uzimati primjere iz udaljenih zemalja i dalekih vremena. Ova Afrika o kojoj govorimo i sudbina Atilija Regula[228] čine upadljiv primjer nestalnosti sreće. Kada si, Scipione, imao pogled na Afriku sa mora, zar ti osvajanje Hispanije nije izgledalo kao dječija igra. Koje su sličnosti između njih?. Počeo si ploveći duž obala Italije i Galije preko mora slobodnog of bilo koje neprijateljske flote, i došao si u Emporij, prijateljski grad /u Hispaniji op. S.M./. Nakon iskrcavanja trupa, vodio si ih kroz potpuno sigurno područje do Taraka /grad na sjeveroistoku Španije op. S.M./, prijateljima i saveznicima Rima, i iz Taraka vaš put je vodio usred rimskih garnizona. Oko /rijeke op. S.M./ Ebro nalazile su se armije tvoga oca i strica, čija hrabrost se podigla iz poraza i koji su gorili od želje da osvete gubitak svojih zapovjednika. Njihov vođa, to je istina, je bio neregularno izabran glasanjem vojništva kako bi rukovodio vanrednom situacijom /nakon pogibije Publija i Gneja, oca i strica Publija Scipiona op. S.M./, ali da je on pripadao plemenitaškoj familiji i bio propisno imenovan on bi bio rival istaknutim zapovjednicima u umijeću ratovanja. Tada ste uspjeli da napadnete Novu Kartaginu bez ikakvog prekida. Nijedna od tri kartaginske armije nije pokušala braniti svoje saveznike. Ostatak tvojih operacija, iako sam ja daleko od toga da ih ne cijenim, ne treba uspoređivati sa ratom u Africi. Nema otvorenih luka za našu flotu, nijednog predjela koji bi nas primio u miru, ni grada u savezu sa nama, ni kralja prijateljskog sa nama, ni mjesta koje bi mi koristili kao bazu za operacije. Gdje god da okreneš pogled, vidiš neprijateljstvo i prijetnju. Da li vjerujete Sifaksu i njegovim Numiđanima? Zadovoljite se da ste im jednom vjerovali. Naglost ne uspijeva uvijek i dvoličnost priprema put za povjerenje preko sitnica, tako da kada prilike zahtijevaju, može uspjeti u osiguravanju neke velike prednosti. Tvoj otac i stric nisu bili poraženi sve dok ih izdaja njihovih keltiberskih auksilijara nije ostavila kao žrtve neprijatelju. Ti nisi bio izložen sličnoj opasnosti od kartaginskih zapovjednika Magona i Hasdrubala, kao što si bio od Indibilisa[229] i Mandonija nakon što su prihvatili savez sa tobom. Da li možeš vjerovati Numiđanima nakon što si imao iskustvo nelojalnosti od sopstvenih trupa[230]? Sifaks i Masinisa, obojica bi radije preferirali da oni imaju vodeću moć u Africi, a ne Kartaginjani. Ali, ako to ne uspiju, oni bi radije imali Kartaginu od bilo koga drugoga. U ovom trenutku, uzajamno suparništvo i bezbrojne osnove za žalbe ih oštre jedne na druge, jer vanjske opasnosti su predaleko. Ali, jednom, kada vide oružje Rima i stranu armiju, oni će požuriti da zajedno ugase, kao što je bio, požar koji ih je oboje ugrožavao. Oni Kartaginjani su branili Hispaniju na veoma različit način u odnosu na onaj kojim bi oni branili zidine svoje zemlje, hramove svojih bogova, svoja ognjišta i domove, kada njihove drhtave supruge će ih slijedili i njihova mala djeca držati se za njih dok budu marširali u bitku. Što, ipak, ako se osjetivši prilično sigurno od ujedinjene podrške Afrike, vjernosti svojih kraljevskih saveznika i snage svojih zidina, i vidjevši da ti i tvoja armija niste više u zaštiti Italije,

---

Po povratku u Italiju, otac Publije je poražen od Hanibala u bitci kod Ticina. Nakon toga se pridružio bratu u Hispaniji, gdje su godinama bili relativno uspješni zapovjednici rimsko – italskih i njima savezničkih trupa sve do svojih pogibija u bitkama protiv kartaginskih armija i njihovih domorodačkih saveznika. Ovi porazi su se izgleda desili zbog izdaje nekih keltiberskih "saveznika".

[226]Fabije Maksim misli na Alkibijada, koji je nagovorio Atenjane da se upuste u ambicioznu i rizičnu sicilsku ekspediciju u vrijeme Peloponeskog rata.

[227]Fabije Maksim izgleda da namjerno preuveličava poraz Atenjana u sicilskoj kampanji koja je trajala dvije godine, od 415. do 413. god. p. n. e. Iako je sicilska ekspedicija završila katastrofalno po atenske interese u Peloponeskom ratu, ipak nije dovela do toga da je atenska država za svagda uništena. Atena se u Peloponeskom ratu borila protiv mnogobrojnih neprijatelja (Lakedemonska država, Korint, Teba i njen Beotski savez, Sirakuza, ahemenidska Persija i još desetine drugih polisa) još punih osam godina, a i nakon poraza u ratu se uspješno oporavila i bila značajan faktor helenske politike sve do helenističkog razdoblja. Fabije Maksim je ustvari nastojao da preuveličavanjem katastrofe vezane za atensku sicilsku ekspediciju i uloge Alkibijada u njoj kod senatora izazove bojazni koje bi onda preusmjerio na planiranu afričku ekspediciju koju bi vodio Publije Scipion.

[228]*Marcus Atilius Regulus*, konzul za mandatne periode mart 267. – mart 266. i (sufekt) mart 256. – mart 255. god. p. n. e.

[229]U drugim vrelima ovo ime se pojavljuje u formi Andobal.

[230]Misli na pobunu u taboru *Sucro*.

Kartaginjani pošalju svježu armiju iz Afrike ili narede Magonu, koji, kako mi razumijemo, je ostavio Balearske otoke i plovi duž ligurske obale, da se spoji sa Hanibalom. Sigurno bi mi bili u istom stanju uzbune kao što smo bili na pojavu Hasdrubala u Italiji, nakon što si mu dozvolio da prođe kroz tvoje ruke, ti koji namjeravaš da blokiraš ne samo Kartaginu, nego cijelu Afriku sa svojom armijom. Reći ćeš da si ga porazio /Hasdrubala, brata Hanibalovog op. S.M./. Onda, ja žalim još više i na tvoj račun i u ime Republike, da si mu dozvolio da nakon poraza izvrši invaziju na Italiju. Dozvolimo sebi da pripišemo sve da se odigralo sretno za tebe i za rimsku vlast tvojim mudrim savjetima, a sve nesreće nesigurnim šansama rata, što više talenta i hrabrosti tvrdite za sebe više će vaša domovina i sva Italija željeti da sačuvaju takvog srčanog branitelja kod kuće. Čak ne možeš prikriti činjenicu da gdje je Hanibal, tamo je centar i glavni oslonac rata, jer tvrdiš da je jedan od razloga odlska u Afriku da tamo privučeš Hanibala. Bilo tamo ili ovdje, još imaš Hanibala da se sa njim baviš. I želiš, volio bih znati, biti u snažnijoj poziciji u Africi, i to sam, nego ovdje sa svojom sopstvenom armijom i sa koleginim zajedničkim djelovanjem. Kakva razlika koja nastaje je pokazano nedavnim primjerima konzula Klaudija i Livija[231]. Gdje, molim, je Hanibalu lakše da bude snabdjeven sa ljudima i oružjem. U jednom udaljenom kraju Brutija gdje je toliko dugo uzaludno molio za pojačanje od kuće, ili u području oko Kartagine i na afričkom tlu koje je u potpunosti zauzeto od njegovih saveznika. Kakva izuzetna tvoja ideja da se boriš gdje su tvoje snage prepolovljene i one neprijatelja u velikom mjeri uvečane, umjesto u zemlji gdje dvije armije mogu angažirati samo jednu i to iscrpljenu od toliko mnogo bitaka i sa takvom dugom i opterečujućom službom. Samo pomisli koliko je različit tvoj plan od onoga od oca ti. Nakon izbora za konzula on je produžio za Hispaniju, i zatim ostavio provinciju i vratio se u Italiju kako bi presreo Hanibala nakon njegovog silaska sa Alpa. Ti se pripremaš da napustiš Italiju dok je Hanibal upravo ovdje, ne u interesu Republike, nego jer misliš da je to velika i slavna stvar to učiniti. Upravo na isti način ti, zapovjednik rimskog naroda, ostavljaš svoju provinciju i svoju armiju bez legalnog autoriteta, bez instrukcija od Senata i prepušten nekolici brodova i srećama Republike i veličanstvu imperije koji su za neko vrijeme vezani sa tvojom sopstvenom sigurnošću. Tvrdim da Publije Kornelije Scipion nije izabran za konzula zbog svojih privatnih ciljeva, nego zbog nas i Republike, i da su armije podignute da čuvaju ovaj Grad i italijansko tlo, a ne za konzule da ih prebacuju u bilo koji dio svijeta kako im odgovara u arogantnom stilu kraljeva i despota."

Ovaj Fabijev govor, tako odgovarajući okolnostima pod kojima je bio održan, i podržan težinom njegovog karaktera i njegovom dugo ustanovljenoj reputaciji zbog opreznosti, izazvao je veliki efekt na većinu prisutnih, posebno kod starijih. Vidjevši da većina više odobrava mudre savjete u odnosu na nestrpljivi naboj mladosti, navodi se da je Scipion odgovorio na sljedeći način : „Senatori, na početku svoga govora, Kvint Fabije je priznao da ono što on mora da kaže može staviti njega pod sumnju ljubomore. Osobno, ja se ne bih usudio da optužim tako velikog čovjeka za takvu slabost, ali i zbog neadekvatnosti njegove odbrane ili nemogućnosti da se ona uspješno izvede, on je potpuno propustio da sebe očisti od optužbe /da je ljubomoran op. S.M./. U svojoj nervozi da odagna sumnju, on je govorio o svojim odlikama i svojoj reputaciji tako pretjerano kako bi se stekao utisak da sam ja bio u opasnosti nalaženja suparnika u najnižem od Rimljana, a ne u njemu, koji zato što stoji iznad svih ostalih, na poziciji koju ja iskreno priznajem nastojim da postignem, poriče mogućnost bilo kakvog rivalstva među nama. On je sebe predstavio kao staroga čovjeka punoga odlikovanja, a mene kao mladića koji nije star čak ni kao njegov sin, kao da strast za slavom se ne proteže iza trajanja ljudskog života i nalazi svoju glavnu zadovoljštinu u sjećanju budućim generacija. Prilično sam siguran da je mnogo velikih ljudi uspoređivalo sebe ne samo sa svojim suvremenicima, nego također i sa istaknutim pojedincima iz svih epoha. Ja priznajem, Kvinte Fabije, da želim ne samo da se izjednačim sa tvojom reputacijom, izvini na mome ovakvom govoru, nego da je i nadvisim ako to mogu. Ne dozvolimo da tvoja osjećanja prema meni, ili moja prema meni mlađima, budu takva da bi mogla spriječiti bilo kojega od naših sugrađana da dostigne naš nivo. To bi ne samo povrijedilo žrtve naše zavisti, nego bi bilo i gubitak za Republiku i skoro i ljudske vrste. Govornik /Fabije Maksim op. S.M./ se pozivao na opasnost kojoj bih ja bio izložen

[231] *Caius Claudius Nero* i *Marcus Livius Salinator* (po drugi put), konzuli za mandatni period mart 207. – mart 206. god. p. n. e., vodili rimsko – italsku vojsku u velikoj pobjedi u bitci kod Metaura 22. VI. 207. god. p. n. e. u kojoj je poginuo Hasdrubal Barka, brat Hanibala.

ako se iskrcam u Africi, pokazujući očiglednu zabrinutost ne samo za Republiku i njenu armiju nego čak i za mene. Što je dovelo do ove iznenadne strepnje na moj račun. Kada su moj otac i moj stric poginuli, a njihove armije bile skoro pa uništene, kada je Hispanija bila izgubljena, kada su četiri kartaginske armije i njihovi zapovjednici držali cijelu zemlju sa strahom od njihovog oružja, kada ste vi tražili čovjeka da preuzme vrhovnu komandu u ovome /hispanskom op. S.M./ ratu i niko se nije pojavio, niko nije došao da ponudi sebe izuzev mene. Kada je rimski narod predao vrhovno zapovjedništvo meni prije nego sam imao 25. godinu, zašto niko tada nije rekao ništa o mojim godinama, snazi neprijatelja, opasnostima kampanje ili nedavnoj nesreći koja je pogodila moga oca i moga strica. Da li se nedavno desila neka nesreća u Africi veća od one koja se tada dogodla u Hispaniji. Da li sam ja tada bio u zrelijem dobu za poduzimanje velikog rata nego što sam ja sada? Je li to Hispanija pogodnije polje za operacije protiv Kartaginjana nego Afrika? Sada, kada sam raspršio četiri kartaginske armije u bijeg, osvojio toliko mnogo gradova silom ili strahom, i potčinio svaki dio do obala Okeana, male kraljeve i divlja plemena također. Sada kada sam ja ponovo osvojio cijelu Hispaniju[232] tako da nigdje nisu ostali ni tragovi rata, sada je lak zadatak da sagledam moju službu, što je lakše, ustvari tako će biti kada se ja vratim pobjedonosan iz Afrike da sagledam sve one teškoće koje su sada oslikavane tamnim bojama kako bi me se zadržale ovdje. Fabije kaže da nijedan dio Afrike nije pristupačan, da nema otvorenih luka za nas. On nam govori da je Marko Atilije Regul bio zarobljen u Afriic, kao da se on susreo sa nesrećom čim se iskrcao. On zaboravlja da je ovaj zapovjednik, bio kasnije nesretan, našao neke luke u Africi otvorene za njim i da je prvih 12 mjeseci izvojevao neke briljantne pobjede i dok god se to ticalo kartaginskih zapovjednika on je bio nepobjeđen. Nećeš me, stoga, zadržati me da citiram ovaj primjer. Čak i da se ta katastrofa desila u ovom ratu umjesto u onome prijašnjem, prilično nedavno i ne 40 godina ranije, čak i onda zašto bih ja bio spriječen u invaziji Afrike samo zato jer je Regul bio zarobljen ništa više nego što bih ja bio spriječen da odem u hispaniji nakon što su dvojica Scipiona bila ubijena? Žao bi mi bilo da vjerujem da je Ksantip Lakedemonjanin,[233] rođen sa većim blagoslovom za Kartaginu nego što sam ja za moju domovinu, i moje samopouzdanje je osnaženo spoznavši kakva golema pitanja zavise od hrabrosti jednog čovjeka. Morali smo da slušamo priče čak i o Atenjanima koji su zapostavljali rat na svome pragu kako bi išli na Siciliju. Dobro, onda, pošto ste bili slobodni da nam pripovijedate priče o Grčkoj, zašto ne spominjete Agatokla[234], kralja Sirakuze, koji je nakon što je Sicilija bila dugo pustošena plamenovima punskog rata otplovio preko u ovu istu Afriku i prebacio tok rat u onu zemlju koja ga je započela. Ali kakva je potreba za drevnim i stranim primjerima da nas podsjećaju na koji način je hrabro donijeti užas neprijatelju i odvlačeći opasnost od sebe dovesti drugoga u opasnost. Može li biti bolji primjer od samoga Hanibala ili još jedan po jedan? Postoji velika razlika da li vi uništavate teritoriju drugoga ili vidite svoju sopstvenu /zemlju op. S.M./ uništenu vatrom i mačem. Onaj koji donosi opasnost drugome ima više oduševljenja nego onaj koji je odbija. Dodajte ovome da strah izazvan nepoznatim uzrocima je povećan po tome. Kada uđete na neprijateljsku teritoriju, možete imati bliži uvid u njegove prednosti i slabosti. Hanibal nije očekivao da će mu preći toliko mnogo država u Italiji nakon bitke kod Kane. Koliko bi manje bilo čvrstine ili stabilnosti iskušano u Africi od Kartaginjana, koji su sami nevjerni saveznici, surovi i oholi gospodari. Pored toga, mi čak kada smo ostavljeni od svojih saveznika, smo stajali čvrsto u našoj sopstvenoj snazi, rimskoj vojsci.[235] Kartaginjani ne posjeduju izvornu snagu. Oni imaju vojnike koji najamnici : Afrikanci i

[232]Publije Scipion očigledno u svome govoru pretjeruje, jer on nije stavio pod kontrolu Republike cijelu Hispaniju. U svojoj pobjedonosnoj hispanskoj kampanji Publije Scipion je pod rimsku direktnu ili indirektnu vlast stavio prostrana područja Pirinejskog poluotoka na njegovom istoku i jugu, poglavito mediteransku obalu sa jugozapadnim izlazom na Atlanski okean i neposrednu kontinentalnu unutrašnjost. Rimljanima će trebati još dva stoljeća da potpuno uklope sva hispanska područja u svoj imperij. Ali bez obzira na ova očita govornička pretjerivanja, nesumnjivo u svrhu nadmudrivanja i politiziranja sa svojim političkim protivnicima, ostaje činjenica da je Publije Scipion u Hispaniji izvojevao jednu veličanstvenu pobjedu i da je sa njom praktično pokrenuo „početak kraja“ II. punskog rata, kao što je uostalom i Fabije Maksim Kunktator sa svojom strategijom i vođenjem Republike i njene vojske nakon katastrofe kod Kane pokrenuo „kraj početka“ II. punskog rata.

[233]*Xanthippus*, lakedemonsko - spartanski vojskovođa kojega su unajmili Kartaginjani da bude komandant najamničkih trupa u I. punskom ratu. Zaslužan za pobjedu nad armijom Atilija Regula.

[234]*Agathocles*, Ἀγαθοκλῆς, tiranin Sirakuze od 317. do 289. god. p. n. e. i kralj Sicilije od 304. do 289. god. p. n. e.

[235]I na ovom mjestu Publije Scipion iznimno pretjeruje. Tačno je da je nakon poraza kod Kane, bilo odmetnuća i otpadanja niza italskih državica iz saveza sa Republikom. Međutim, to ne samo da nije bila masovna, nego nije bila

Numiđani, narod /Kartaginjani op. S.M./ poznat iznad svih ostalih zbog nestalnosti svoje povezanosti /tj. sklon je vjerolomstvima i nije pouzdan, istrajan i odgovoran u savezništvima op. S.M./. Ukoliko se ovdje ne pojavi nikakva prepreka, odmah ćete čuti da sam pristao i da Afrika plamti sa ratom, da se Hanibal priprema za odlazak iz ove zemlje, i da je Kartagina opkoljena. Očekujte češće i veselije poruke iz Afrike nego što ih primali iz Hispanije. Razlozi na kojima ja temeljim svoja predviđanja su dobra sreća rimskog naroda, bogovi-svjedoci ugovora prekršenih od neprijatelja, kraljevi Sifaks i Masinisa na čiju vjernost ću se osloniti na takav način da mogu biti siguran od opasnosti ako bi se oni pokazali perfidnim. Mnogo stvari koje sada, sa ove distance, nisu očigledne razvitka rata. I to je dio čovjeka, i zapovjednika da ne čeka da se sama sreća pojavi i da razvija događaje po svojim planovima.[236]Ja ću, Kvinte Fabije, imati protivnika kojega mi odredite, Hanibala, ali ja ću radije ga privući sebi nego da budem od njega držan ovdje. Ja ću ga prisliti da se bori u svojoj zemlji i Kartagina će biti nagrada pobjede, umjesto poluuništenih utvrda Bruta. Što se tiće osiguravanja da Republika ne pretrpi povredu u međuvremenu, dok ja prelazim preko /u sjevernu Afriku op. S.M./, dok ja iskrcavam trupe u Africi, dok ja približavam moj tabor zidinama Kartagine, ne budite sigurni da to nije uvreda Publiju Liciniju, - konzulu, čovjeku savršene vrijednosti, koji nije potezao ždrijeb za ovako udaljenu provinciju jer kao vrhovni pontifik on ne bi mogao biti odsutan iz religijskih poslova – reći da on to nije sposoban da uradi /da se bori sa Hanibalovom armijom na jugu Italije op. S.M./. Sada kada je moć Hanibala potresena i na neki način razbijena, koju si ti, Kvinte Fabije, uspio učiniti kada je on pobjednički prolazio kroz svu Italiju.[237] Herkula mi, čak i ako se rat ne bi završio ubrzanije usvajanjem plana kojeg predlažem, ipak je u skladu sa dostojanstvom rimskog naroda i visokim ugledom koji on uživa kod stranih kraljeva i nacija, da izgleda da ima duha ne samo da brani Italiju, nego također da prenese neprijateljstva u Afriku i da ne bi pretpostavili i širili okolo da nijedan rimski zapovjednik se ne usuđuje ono što se Hanibal usudio /da direktno ofanzivno napadne neprijateljsku zemlju op. S.M./. U prijašnjem punskom ratu, kada je sukob bio zbog Sicilije, Afrika je tako često bila napadana sa našim flotama i armijama, i sada, kada je sukob oko Italije, Afrika bi trebala ostati neuznemiravana. Neka Italija, koja je bila toliko dugo pustošena, u neku ruku uživa neki odmor. Neka bude red na Afriku da bude paljena i razarana. Neka rimski tabor nadvisuje kapije Kartagine radije nego da mi ponovo gledamo neprijateljske fortifikacije sa naših zidina. Neka Afrika bude sjedište ostatka rata. Neka strah i bježanija, uništavanje zemalja, otpadnuća saveznika i sve druge nesreće koje su nas pogađale kroz period od 14 godina, budu prebačene na nju /Kartaginu op. S.M./. Dovoljno je za mene da govorim o ovim stvarima koje se odnose na Republiku, rat prije nas i provincije koje čine predmet rasprave. Moj govor bi bio dosadan i neinteresantan za vas ako bi, pošto je Fabije umanjio moje zasluge u Hispaniji, ja također u sličnom maniru nastojao, sa druge strane, da njegovu slavu preokrenum u podsmjeh i maksimalno iskoristim moju sopstvenu /slavu op. S.M./.Neću učiti ništa od ovoga, Upisani i Očevi, i ako ni u čemu drugom, iako mlad čovjek, ja ću sigurno pokazati moju nadmoćnost nad ovim starim čovjekom, u skromnosti i kontroli moga jezika. Takav je bio moj život, i takve moje službe koje sam obnašao da ja mogu sa zadovoljstvom mirovati zadovoljan u tišini sa onim mišljenjem koje ste vi sami izgradili o meni."[238]

---

ni većinska pojava. Izdaja i odmetnuća su uglavnom zahvatila južnu Italiju, pa i tamo samo jednim dijelom. Najpoznatije i najvažnije odmetnuće bilo je ono Kapuanaca, što je bilo još gore jer su oni uživali rimsko građanstvo *minuto iure*. Republici su ostali lojalni saveznici u tadašnjoj sjevernoj i srednjoj Italiji, kao i latinske kolonije što će se pokazati izuzetno bitnim u nastavka rata.

[236]Publije Scipion hoće da kaže "da se situacija ne čeka, nego da se situacija stvara".

[237]Na ovom mjestu, Publije Scipion odaje priznanje Fabiju Maksimu da je svojom strategijom uspio sačuvati Rim od poraza u najtežem periodu rata.

[238]Govor Publija Scipiona, ako je autentičan u bilo kojem dijelu i obliku, značajno ukazuje na neke karakteristične crte ličnosti Publija Scipiona. Prvo, on je iznimno direktan i otvorene i udara in „*medias res*". Nema tu nekog okolišanja, politikantskog opravdavanja kao što se to primječuje u govoru Fabija Maksima. Zatim, govor mu se sastoji od velikoga činjeničnog sadržaja, bez da koristi uobičajene političke floskule, fraze ili „prosipa" ispraznu demagogiju. Publije Scipion se ne ustručava ni u čemu kada govori, nema nikakvog unutrašnjeg sputavanja. On jasno i iskreno naglašava šta želi, sa čime to nastoji postići i zašto. Nema tu neke previše skrivene agende, jer je izgleda i sam Publije Scipion smatrao da otvorenošću, iskrenošću i samopouzdanjem može više zadobijati podrške u masama. Zato je i zadobijao popularnost među narodom, a često pobjeđivao u senatskim i drugim debatnim okršajima. Ali, sa druge strane, ovakvim nesmiljenim načinom govorništva, koje ni sadržavalo ni mrvicu „političke korektnosti" on je

/Publije op. S.M./ Scipion je bio slušan sa nestrpljenjem, jer se općenito vjerovalo da ako on ne uspije da podstakne Senat da donese odluku po kojoj bi Afrika bila njegova provincija, on će odmah to pitanje delegirati skupštini.Tako je Kvint Fabije, koji je držao četiri konzulata, izazvao Scipiona da otvoreno kaže pred Senatom da li on ostavlja odluku o provincijama u njihovim rukama i da je spreman da se nje pridržava, ili namjerava da to uputi narodu /tj. komicijama op. S.M./. /Publije op. S.M./ Scipion je odgovorio da će on djelovati kako misli da je u najboljem interesu Republike. Na ovo je Fabije primijetio : „Nisam pitao zato što ja nisam znao šta ćeš reći ili kako ćeš djelovati, jer otvoreno izjavljuješ da zvučiš Senat, ali da ga radije ne konsultiraš, i da ako mi tebi odmah ne dodijelimo provinciju koju hoćeš, da imaš spremnu rezoluciju da je pošalješ na skupštinu." Zatim /Fabije op. S.M./ okrenuvši se /plebejskim op. S.M./ tribunima /obratio im se op. S.M./ : „Zahtijevam od vas, tribuni, da me podržite u mome odbijanju glasanja, jer čak i ako je odluka u moju korist, konzul ne namjerava da je prizna." Zatim je došlo do rasprave između konzula /Publija Scipiona op. S.M./ i /plebejskih op. S.M./ tribuna. On je tvrdio da nema zakonske osnove za njihovu intervenciju ili podržavanju senatora u njegovom odbijanju da glasa, kada je pozvan da to učini. /Plebejski op. S.M./ su izdali odluku na sljedeći način : „Ako konzul podnese Senatu raspodjelu provincija, njegova /Senata odluka op. S.M./ će biti konačna i obavezujuća, i mi nećemo dozvoliti nikakvo pozivanje na narod. Ako on to ne učini, mi čemo podržati senatora u njegovom odbijanju da glasa kada on bude pozvan da to učini. Konzul je zatražio dan odmora kako bi se konsultirao sa svojim suradnicima. Sutradan, on je predao stvar na odlučivanje Senatu.[239] Učinjen je dekret koji se tiče provincija po kojem jedan od konzula bi trebao da preuzme Siciliju u 30 ratnih brodova koje je /propretor op. S.M./ Gaj Servilije[240] imao prethodne godine, a data je i dozvola njemu /tome konzulu op. S.M./ da otplovi u Afriku, ako on misli da bi to bilo u interesu Republike. Drugi konzul je trebao da preuzme Brutij i operacije protiv Hanibala, bilo sa armijom koja je služila pod Lucijem Veturijem[241], ili sa onom kojom je Kvint Cecilije[242] zapovjedao. Ova dvojica su trebala ždrijebati i dogovoriti se koji od

---

pokazivao i značajnu dozu sopstvene samouvjerenosti i samopredodređenosti i samoinicijativnosti što nekada u svojim pretjeranim fazama može preći u nekontroliranu i kontraproduktivnu aroganciju. A to je onda postajalo korisno sredstvo u rukama njegovih političkih protivnika. Isto tako i prevelika otvorenost i direktnost, bez političkih uvijenosti, koliko god imala pozitivno, često demagoško dejstvo na obične mase, može u utjecajnim krugovima dovesti do „proizvodnje neprijatelja". Ujedno se otvorenošću otkriva i previše karti u ovim političkim sukobljavanjima, a to onda itekako mogu iskoristiti politički protivnici.

[239]Iz govora Publija Scipiona i rasprave vezane za pitanje dodjele potencijalne mandatne provincije „Afrika", jasno se vidi da je on imao od ranije agendu po kojoj bi se kreirala takva mandatna provincija i dodijelila njemu i to po momentalnoj i ubrzanoj proceduri. Nije njemu bila namjera da ima neko prelazno rješenje kao što je namjesništvo Sicilije, nego je planirao da odmah dobije Afriku za mandatnu provinciju i da tamo prenese rat. Međutim, uvidjevši opoziciju u Senatu takvom razvoju dešavanja, Publije Scipion je ipak imao dovoljno praktične političke mudrosti da ne nastavlja uporno sa svojom zacrtanom agendom čije bi tvrdoglavo forsiranje sigurno dovelo do njenoga odbijanja. Umjesto toga zatražio je kratki, jednodnevni predah kako bi se konsultirao sa familijom, prijateljima, suradnicima, pristalicama. Publije Scipion i njegov najbliži podržavajući kružok su dobro znali da je većina senatora ustvari u određenoj neutralističkoj, umjerenoj poziciji u odnosu i na njih i na Fabija Maksima i njegove ljude. Svaka ekstremistička pozicija i tvrdoglavo insistiranje na sopstvenoj agendi bi sigurno odgurnuli ovu grupaciju više prema poziciji koju je zastupao Fabije Maksim. Ljudi jednostavno ne vole previše ekstremizam, i njemu pribjegavaju samo kada moraju i u ekstremnim ili egzistencijalnim situcijama u kojima dominira visoki nivo emocionalnosti nadraženosti (poglavito mržnje, straha, osjećaja nepravde). A republikanski Rimljani do braće Grakh su bili takvoga kova da ni u egzistencijalnim situacijama nisu upadali u stanje emocionalne nabijenosti, razdraženosti i posezali za krajnjim ekstremiznom. Oni nisu voljeli ni da nešto na brzinu rade u smislu „da nešto prelome preko koljena". Na tu činjenicu je itekako morao računati Publije Scipion ako je uopće želio progurati avoju agendu. Nakon konsultacija i moguće pregovora i dogovora sa neutralnijim senatorima on je pristao na određeno kompromisno rješenje koje je osiguravalo i daljni autoritet Senata u određivanju i raspodjeli provincija, ali i otvaralo realnu mogućnost da Publije Scipion prenese rat, ali i ne odmah i ubrzano, na sjevernoafričko tlo. Publije Scipion je pokazao da ima dovoljno političke mudrosti, umješnosti i strpljenja kako bi ipak osigurao da se na neki način može realizirati njegova agenda, a bez ulaženja u sukob sa institucionalnim establishmentom. Tako je izbjegnuta ozbiljna politička kriza do koje bi sigurno došlo da je Publije Scipion delegirao pitanje određivanja i raspodjele provincije na komicije, i da su onda morali svojim ovlaštenjima morali reagirati i plebejski tribuni. Ujedno su i zadovoljene sve strane ovoga političkog konflikta.

[240]*Caius Servilius Geminus,* konzul u mandatnom periodu mart 203. – mart 202. god. p. n. e.

[241]*Lucius Veturius Philo*, konzul za mandatni period mart 206. – mart 205. god. p. n. e.

[242]*Q. Caecilius Metellus*, konzul za mandatni period mart 206. – mart 205. god. p. n. e.

njih mora djelovati u Brutiju sa dvije legije koje neće zahtijevati konzul, i onome kome pripadne to se produžava komanda za godinu. Sa izuzetkom konzula i pretora, svi koji su bili zaduženi za armije i provincije su dobili produženje mandata za još godinu. Pripalo je Kvintu Ceciliju da djeluje zajedno sa konzulom protiv Hanibala u Brutiju. /Publije op. S.M./ Scipion je priredio Igre usred aplauza velike i entuzijastične mase gledalaca. Marko Pomponije Mato[243] i Kvint Katije[244] su bili poslani u misiju u Delfe da odnesu tamo darove dobijene iz pljenidbe Hasdrubalovog tabora /nakon bitke kod Metaura op. S.M./. To je bila zlatna kruna teška 200 funti/libri, a bilo je i kopija dijelova plijena napravljenih u srebru skupne težine 1000 funti. /Publije op. S.M./ Scipion nije uspio da dobije dozvolu da regrutira trupe i zaista on nije insistirao ns tome, ali mu je bilo dozvoljeno da angažira dobrovoljce. Pošto je tvrdio da njegova flota neće biti na trošak Republike, data mu je sloboda da primi bilo koji materijal kao /dobrovoljni op. S.M./ doprinos od saveznika za izgradnju brodova. Etrurski narodi[245] su bili prvi koji su obećali pomoć, svaki prema svojim mogučnostima. Cere su doprinijele sa žitom i namirnicama svih vrsta za posade, Populonija sa željezom, Tarkviniji sa tkaninom za jedra, Volatere sa drvom za trupove i kljunove, Arecij sa 3000 štitova kao i mnogim šljemovima, dok su oni bili spremni da snabdiju i sa do 50 000 sulica, kopalja i dugih kopalja. Oni su također ponudili da snabdiju sa svim osovinama, lopaticama, srpovima, pregradama i ručnim mlinovima potrebnim za 40 ratnih brodova kao i 120 000 mjera žita i namjernica za jedriličare i veslače na putovanju. Perusija, Klusij i Rusela su poslali borovo drvo za drvene brodove i velike količine žita. Umbrijski narodi kao i stanovnici Nursije, Reate i Amiternuma i cijela sabinjanska zemlja su obećali ljude /za vojnike i mornare op. S.M./. Brojni kontingenti Marsa, Peligna i Marucina su se dobrovoljni javili da služe na brodovima flote. Kamerin, koji je bio u savezu po jednakim pravima sa Rimom, je poslao naoružanu kohortu od 600 ljudi. Kobilice od 30 brodova : 20 kvinkerema[246] i 10 kvadrirema[247] su bile postavljene i /Publije op. S.M./ Scipion je tako požurivao radove da 45 dana nakon što je drvo bilo doneseno iz šuma, brodovi su isplovili sa svojim potpunim priborom i naoružanjem.[248]/Publije op. S.M./ Scipion je otplovio na Siciliju sa 7000 dobrovoljaca na 30 brodova i Publije Licinije je nastavio za Brutij. Od dvije konzularne armije stacionirane tamo, on je izabrao jednu kojom je bivši konzul Lucije Veturije zapovijedao. On je dozvolio Metelu da zadrži legije kojima je zapovijedao, jer je mislio da bi on bolje radio sa ljudima koji su navikli na njegovo vodstvo. Pretori su također otišli u svoje provincije. Pošto je bio potreban novac za rat /posljednju fazu II punskog rata op. S.M./ kvestori su primili instrukcije da prodaju onaj dio kapuanske teritorije koji se proteže od *Fossa Graeca* do obale, i zatraženi su dokazi za bilo koji slučaj gdje bi zemlja bila prisvojena od kapuanskog građanina, kako bi ona mogla biti uključena u *ager publicus*. Dojavljivać /onaj koji bi prijavio neki takav slučaj op. S.M./ je trebao primiti nagradu od 10 % vrijednosti zemljišta /koje bi prijavio op. S.M./. Gradski pretor Gnej Servilije[249], je također trebao izviditi da li kapuanski građani žive gdje im je Senat dozvolio da prebivaju, i da kazni one koji su živjeli negdje drugdje /gdje im nije bilo dozvoljeno op. S.M./.“)

[243]*Marcus Pomponius Matho*, rođak Publija Scipiona, pretor za mandatni period 204.- 203. god. p. n. e.

[244]*Quintus Catius*, plebejski edil 210. god. p. n. e.

[245]Ovo *populi* = narodi se odnosi na italske, savezničke „državice“ (tipa polisa) u Etruriji i Umbriji u statusu peregrinskih *civitates*.

[246]“Petica”. Najpoznatiji tip ratnog broda u helenističko doba (grčki : πεντήρης, pentera).

[247]„Četvorka“ (grčki : τετρήρης, tetrera), tip ratnoga broda.

[248]Navedeni brojni popis italskih saveznika koji entuzijastično daju obilatu pomoć u materijalu i ljudstvu Publiju Scipionu kako bi on pobjednosno završio rat sa Kartaginom i to na njenom matičnom području, jasno opovrgava raniju tvrdnju kako su italski saveznici masovno se odmetali od Republike i prelazili na stranu Hanibala nakon katastrofe kod Kane. Veliki broj tih saveznika je ne samo nastavio biti lojalan savezu sa Republikom, nego je i aktivno učestvovao sa svojim kapacitetima u ratu. Rimljani ni u jednom trenutku II. punskog rata nisu ratovali sami i bili ostavljeni sami.

Podaci o dobrovoljnom učešću italskih saveznika u planiranoj afričkoj ekspediciji ukazuju na iznimnu popularnost koju je Publije Scipion imao među etrurskim, umbrijskim, sabinjanskim i drugim srednjoitalskim saveznicima.

[249]*Cnaeus Servilius*

Livije, XXIX, 6 – 9 : *post reditum ex Africa C. Laeli et Scipione stimulato Masinissae adhortationibus et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa adi Poenos.spes autem adfectandae eius rei ex minima re adfulsit. latrociniis magis quam iusto bello in Bruttiis gerebantur res, principio ab Numidis facto et Bruttiis non societate magis Punica quam suopte ingenio congruentibus in eum morem; postremo Romani quoque milites contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. ab iis egressi quidam urbe Locrenses circumventi Regiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. hi cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Regium se contulerapt, cum cetera percunctantibus, ut mos est, qui diu absunt, quae domi agerentur exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros; ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. itaque ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, cum ordinem agendae rei composuissent signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars p. exulum erat, referentes ibi promissa captivorum cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent, tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi iussique ab Regio tria milia militum Locros ducere; et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. profecti ab Regio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oreretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus, dein subita consternatio ex somno et tumultus, cum causa ignoraretur, postremo certior res aliis excitantibus alios. iamque ad arma pro se quisque vocabat: hostes in arce esse et caedi vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni omisso certamine in alteram arcem — duae sunt, haud multum inter se distantes—confugiunt. oppidani urbem habebant victoribus praemium in medio positam; ex arcibus duabus proeliis cotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat; arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. ipse postremo veniebat Hannibal; nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.Scipioni ut nuntiatum est in maiore discrimine Locris rem verti ipsumque Hannibalem adventare, ne praesidio etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. et Hannibal a Buloto p. amni—haud procul is ab urbe Locris abest—nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse aversis omnibus in eum tumultum ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum inpediturus, voluit, neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum coniectis cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum scalae quaeque alia ad oppugnandum opus erant parantur, ad visendum, qua maxime parte adgrederetur. progressus ad murum scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu receptui canere cum iussisset, castra procul ab ictu teli communit. classis Romana a Messana Locros aliquot horis die superante accessit; expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi sunt. postero die coepta ex arce a Poenis pugna et Hannibal iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos cum invasissent occidunt; ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem adsecuti sunt.Scipio ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit; de auctoribus supplicium sumpsit bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit.publice nec dare nec eripere se quicquam Locrensibus dixit; Romam mitterent legatos; quam*

senatus aequum censuisset, eam fortunam p. habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futures, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. ipse Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis Messanam traiecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati sed prope libenti possent; verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce aut a militibus; in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. iam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit, nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam intacti omni aevo thensauri, praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias rettulit, spoliati dicebantur. ergo sicut ante regiae naves laceratae naufragiis nihil in terram integri praeter sacram pecuniam deae, quam asportaverant, extulerunt, tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit. Summae rei Pleminius praeerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio adduxerat, pars sub tribunis erat. rapto poculo argenteo ex oppidani domo Plemini miles fugiens sequentibus, quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Plemini milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. p. victi Plemini milites cum ad Plemiiiulm, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine uociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit vocatosque tribunos nudari ac virgas expediri iubet. dum spoliandis iis—repugnabant enim militumque fidem implorabant—tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt; et cum violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo sed etiam humanitatis, in legatum impetum lictoribus prius indignum in modum mulcatis faciunt; tum ipsum ab suis interceptum et seclusum hostiliter lacerant et prope exsanguem naso auribusque mutilatis relinquunt. his Messanam nuntiatis Scipio post paucos dies Locros hexeri advectus cum causam Plemini et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relictoque in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis et in vincla coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. pieminius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam ratus, nec quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se iussit laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit nec satiatus vivorum poena insepultos proiecit. simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem profectos audivit; et quae antea per lubidinem atque avaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere, infamiae atque invidiae non sibi modo sed etiam imperatori esse.(„Scipionova žudnja za realizacijom svoga projekta /iskrcavanja u sjevernoj Africi op. S.M./ je bila ubrzana sa izvještajem koji je Gaj Lelije[250] podnio o svome razgovoru sa Masinisom, a i trupe su također bile veoma zaiteresirane da učine putovanje kada su vidjeli cijelu Lelijevu flotilu napunjenu sa plijenom uzetim od neprijatelja. Njegov veći cilj, ipak je bio potisnut zbog jednog manjeg poduhvata, osvajanja Lokrija, jednog od gradova koji je u općem odmetnuću Italije[251] prešao Kartaginjanima. Nada postizanja ovoga cilja porasla je zbog jednog trivijalnog incidenta. Borba u Brutiju je imala više karakter hajdučije nego regularnog ratovanja. Numiđani su započeli običaj, a Bruti su slijedili njihvo primjer, ne toliko zbog svoga saveza sa Kartaginjanima nego zbog toga što je to bio njihov tradicionalni i prirodni način vođenja rata. Na kraju su čak i Rimljani bili zaraženi strašću za pljačkom i, toliko koliko su im njihovi zapovjednici dozvoljavali, uobičavali su da čine pljačkaške prepade na neprijateljskim poljima. Grupa Lokrana, koja je napustila zaštitu svoga grada je bila uhvaćena od njih u jednoj od ovih napada i odvedena u Regij, i među njima su bele neke zanatlije koje su radile za

[250]*Caius Laelius*, prijatelj Publija Kornelija Scipiona Afrikanca i sposobni zapovjednik u njegovoj armiji.

[251]Ovdje je Livije pretjerao, jer nije bilo uopće općega odmetnuća Italije nakon bitke kod Kane, nego su Savez sa Republikom izdali poglavito zajednice na jugu Italije.

Kartaginjane u lokrijskoj utvrdi. Mnogi lokrijski nobili koji su bil protjerani od svojih protivnika kada se grad predao Hanibalu, povukli su se u Regij i živjeli su tamo neko vrijeme. Oni su prepoznali ove zanatlije i prirodno nakon dugoga odsustva željeli da znaju šta se dešava kod kuće. Nakon što su odgovorili na sva njihova pitanja, zatočenici su rekli da ako oni budu razmjenjeni i poslani nazad, oni vjeruju da bi mogli izdati njima utvrdu, pošto žive tamo i Kartaginjani su imali punu povjerenju u njih. Nobili, ispunjeni kao što su bili, sa žudnjom prema domu i goreći od toga da se osvete svojim oponentima, saglasili su se sa njima kako da se plan izvede i koje signale oni u citadeli trebaju da čekaju i traže. Oni /zatočenici iz Lokrija op. S.M./ su odmah razmjenjeni i poslani nazad. Njihov /lokrijskih izbjeglica koji žive u Regiju op. S.M./ sljedeći korak je bio da nastave u Sirakuzu, gdje su neke od izbjeglica /iz Lokrija op. S.M./ živjele i razgovaraju sa Scipionom. Rekli su mu šta su zatočenici obečali da učine, i on je osjetio da ima razumna pretpostavka za uspjeh. Dvojica vojnih tribuna Marko Sergije i Publije Matijen, otpratili su ih nazad u Regij sa naređenjima da uzmu 3000 ljudi iz tamošnjeg garnizona i odu u Lokri. Pisane instrukcije su bile također poslane propretoru Kvintu Pleminiju da preuzme komandu nad ekspedicijom. Vojnici su krenuli iz Regija, noseći sa sobom ljestve specijalno izrađene da dostignu uzdignutu poziciju utvrde i ono ponoći oni su stigli na mjesto sa kojega bi dali dogovoreni znak. Zavjerenicu su čekali i kada su vidjeli signal oni su spustili ljestve koje su oni napravili za ovu svrhu i na ovaj način su napadači bili u mogučnosti da se popna na nekoliko različitih pozicija u isto vrijeme. Prije nego što se javila bilo kakva galama, oni su napali stražare, koji su ne sumnjajući na opasnost, zaspali. Njihovi umirući jecaju su bili prvi zvukovi koji su su se čuli, i zatim je bila zapanjenost ljudi koji su se iznenada probuli i ne znajući razlog uznemiravanja, i kada su konačno otkrili to, oni su podigli ostale i svaki čovjek je vikao najglasnije „na oružje, neprijatelj je u utvrdi i stražari su ubijeni“. Rimljani koji su bili daleko brojniji bi bili nadjačani da oni glasovi ovih izvana zbunili garnizon, dok je sve izgledalo užasnije u konfuziji i panici noćnog napada. Kartaginjani su svojoj uzbuni zamislili da je utvrda bila ispunjena sa neprijateljem i napustili su svaki dalji otpor i pobjegli u drugu utvrdu koja nije bila daleko od prve. Sam grad, koji se nalazio između dvije /utvrde op. S.M./ kao pobjednička nagrada, je bio držan od građana. Ispadi su činjeni iz svake utvrde i obračuni su se odvijali svakodnevno. Kvint Pleminije je zapovijedao rimskim garnizonom i Hamilkar kartaginskim. Broj na svakoj strani je povečavan pojačanjima sa susjednih pozicija. Konačno se Hanibal pokrenuo i Rimljani ne bi izdržali da stanovništvo, ogorčeno tiranijom i grabljivošću Kartaginjana nije prešlo na njihovu stranu. Kada su informacije došle do /Publija op. S.M./ Scipiona o teškom stanju stvari u Lokriju i Hanibalovom približavanju, on se uplašio za garnizon, koji bi bio u velikoj opasnosti zbog opasnosti povlaćenja. Ostavivši svoga brata Lucija u komandi nad odredom u Mesani, on je zaplovio čim se plima okrenula i dozvolila povoljnu plovidbu. Hanibal je stigao do rijeke Bulotus, i poslao je odatle naređenja Hamilkaru, naredivši mu da započene žestoki napad na Rimljane i Lokrane, dok bi on sam pokrenuo napad sa suprotne strane grada, koja bi bila ostavljena nebranjena pošto bi sva pažnja bila posvećena napadu koji je hamilakr poduzeo. Stigao je pred grad u zoru i otkrio je da je borba već počela, ali on nije vezao sebe za utvrdu gdje su njegovi ljudi, pretrpani zajedno ometali jedan drugome kretanje, i on nije donio ljestve za napad na zidine. Nakon što je izdao naređenje da se prtljag nagomila, on je postavio svoju armiju u borbenu formaciju u cilju zastrašivanja neprijatelja. Dok su se merdevine spremale i pripreme činjene za napad, on je išao okolo zidina sa svojim Numiđanima da vidi gdje bi napad bilo najbolje učiniti. Dok je išao prema zidu, jedan od onih koji su mu bili najbliži bio je pogođen projektilom iz škorpiona, i uznemiren sa opasnošću kojoj su njegovi ljudi bili izloženi, on je naredio povlaćenje da se oglasi i našao se u poziciji daleko izvan dometa bilo kojih projektila. Rimska flota je stigla iz Mesane dovoljno rano u danu da dozvoli da sva sila iskrca se i uđe u grad prije zalaska sunca. Sljedeći dan Kartaginjani su započeli borbu iz utvrde, dok je Hanibal napredovao do zidina sa ljestvama i svom drugom opremom spreman za napad. Iznenada se kapija otvorila i Rimljani su izašli protiv njega, posljednja stvar koju je očekivao. U njihovom iznenadnom napadu oni su ubili čak do 200 /Hanibalovih vojnika op. S.M./ i Hanibal, vidjevši da konzul komanduje osobno, povukao je ostatak svojih trupa u svoj tabor. On je poslao poruku onima /kojima je zapovijedao Hamilkar op. S.M./ u /drugoj op. S.M./ utvrdi da se moraju snači za svoju sopstvenu sigurnost. Za vrijeme noći, on je razmontirao svoj tabor i otišao, i ljudi u utvrdi, nakon što su potpalili svoje prostorije kako bi odložili bilo koji progon konfuzijom koju bi stvorili, slijedili su i došli do glavnine /kojom je zapovijedao Hanibal op. S.M./ sa brzinom koja je izgledala mnogo slično bijegu. Kada je /Publije op. S.M./ otkrio da je utvrda bila evakuirana i tabor napušten, on je okupio

Lokrane na skupštinu i žestoki ih kritikovao zbog njihovog otpadnuća /od saveza sa Rimom op. S.M./. Inicijatori pobune /protiv Rima op. S.M./ su bili pogubljeni i njihova imovina dodijeljena drugoj frakciji kao nagrada za njihovu izuzetnu lojalnost Rimu. Što se tiće političkog statusa Lokrija on je rekao da on ne bi ništa mijenjao, oni moraju poslati predstavnike u Rim i šta Senat misli da je pravo, da će to biti njihova sudbina. Dodao je da je on sasvim siguran da iako su se oni ponašali tako loše prema Rimu, da će biti bolje pod Rimljanima, koji su bijesni jer su oni bili protiv njih, nego pod prijateljima Kartaginjanima. Ostavivši odred koji je zauzeo utvrdu sa Pleminijem u komandi da štiti grad, on se vratio sa trupama koje je doveo u Mesanu. Nakon njihovog otpadnuća od Rima, Lokrani su se suočili sa tiranskim i brutalnim postupcima Kartaginjana, da su se oni mogli potčiniti uobičajenom lošem postupanju ne samo sa strpljenjem nego skoro sa veseljem. Ali, zaparvo, Pleminije je toliko nadmašio Hamilkara, njegovi vojnici su toliko nadmašili Kartaginjane u kriminalu i pohlepi da se činilo da takmiće jedni sa drugima u manama, ne u hrabrosti. Ništa što može učiniti moć snažne mržnje prema slabijim i nebranjenim nije ostalo neučinjeno od zapovjednika i njegovih ljudi u postupanju prema građanima /Lokrija op. S.M./. Neopisivo sramotno postupanje je bilo nanošeno na njihove osobe, njihove supruge i njihovu djecu. Njihova grabežljivost se nije ustručaval ni od svetogrđa, nije bila zadovoljena sa pljačkanjem drugih hramova nego je zabilježeno da su podigli ruke i na riznicu Proserpine, koja je uvijek bila neuznemiravana, izuzev od /epirsko – mološkog kralja op. S.M./ Pira, i čak je i on povratio opljačkano i učinio skupine darove da iskaje svoje svetogrđe. Pošto su tom prilikom, kraljevski brodovi, olujom razbacivani i oštečeni, donijeli na zemlju ništa što nije bilo oštečeno, izuzev svetoga novca boginje, tako je sada od katastrofe različite vrste isti novac doveo sve one koji su bili zagađeni povredom njenoga hrama do takvog bijesa da se zapovjednik okrenuoo protiv zapovjednika, a vojnik protiv vojnika u svom ludilu smrtnih sukoba.[252]Pleminije je bio glavni zapovjednik /rimskih trupa u Lokriju op. S.M./, i sa sobom je imao trupe koje je doveo iz Regija, dok je ostatak bio pod /komandom op. S.M./ vojnih tribuna.[253] Jedan od njegovih ljudi je bježao sa srebrnim peharom koji je ukrao iz kuće, i vlasnici su trčali za njim. On je slučajno sreo Sergija i Matijena, vojne tribune koji su naredili da se pehar uzme od njega. Izbio je spor, ljutiti uzvici su se povisili, i počela je regularna borba između vojnika Pleminija i onih od vojnih tribuna. Prvo su jedni, a zatim drugi trčali i pridruživali se svojim sopstvenim stranama, broj i galama boraca su se povečavali. Pleminijevoj strani je loše išlo i otrčali su do svoga zapovjednika sa glasnim i ljutitim uzvicima, pokazujući mu svoje rane i krvlju umrljan oklop, i ponavljajući uvredljivi rječnik koje je bio korišten o njemu u sukobu. On je bio bijesan i jureći iz svoje kuće pozvao pred sebe /vojne op. S.M./ tribune, i naredio je da se oni svuku i šibe su bile spremne. Ovo je uzelo neko vrijeme, jer su se oni borili i molili za pomoć svojih ljudi, koji, uzbuđeni sa svojom nedavnom pobjedom, dotrčali su sa svih strana kao da su bili pozvani na oružje da odbiju napad. Kada su oni vidjeli kako su njihovi /vojni op. S.M./ tribuni bili zapravo pobjesnili od šiba, oni su zapali u nekontrolirani bijes, i bez najmanjeg uvažavanja za dostojanstvo funkcije ili čak humanosti, oni su grubo maltretirali liktore i odvojivši Pleminija od svojim ljudi i uhvativši ga, oni su mu odsjekli nos i uši i ostavili ga polumrtvog. Sve ovo je bilo javljeno Scipionu u Mesani, i nekoliko dana kasnije on je došao u galiji od šest redova vesala u Lokri, gdje je održao oficijelnu istragu o uzrocima nemira. Pleminije je bio oslobođen i zadržao je svoj položaj.[254] /Vojni op. S.M./ tribuni su bili proglašei krivima i bačeni u lance sa namjerom da budu

[252]U smislu da su zbog toga što su opljačkali riznicu hrama boginje Proserpine, i tako učinivši teško svetogrđe, vinovnici kažnjeni bijesnim ludilom zbog kojega su se počeli međusobno sukobljavati.

[253]Po svemu sudeći, rimski lokrijski garnizon kojim je zapovijedao Pleminije se sastojao od dvije skupine vojnika. Prvi su oni iz regijskog garnizona kojima je i ranije zapovijedao Pleminije, dok su drugi kojima on ranije nije zapovijedao i koji su bili i ranije i tada pod komandom dvojice vojnih tribuna. Simbioza ove dvije skupine nije uspjela, i oni su, i pored formalnog zajedničkog zapovjedništva, ostali praktično na samome terenu podijeljeni.

[254]Nije bas jasno zašto je Publije Scipion ostavio u komandi prilično osakaćenog Pleminija sa kojega su svi dokazi govorili da nije bio dostojan i sposoban za zapovjedničku dužnost. Pleminije je ipak bio bivši pretor, što se u rimskoj konstituciji smatralo visokom magistraturom, pa nije tek tako mogao biti smijenjen radi sukoba sa osobama koje su u hijerarhiji stajali znatno niže. Publije Scipion je itekako morao paziti da u ovom periodu, kada se na Siciliji pripremala ekspedicija, a u Rimu vagalo da li ostaviti Publija Scipiona na miru, ne izaziva previše turbulencija, sukoba i ekstremnih situacija. Smatrao je da je najbolje rješenje neki kompromis po kojem bi Pleminija ostavio na komandi, dao uhapsiti vojne tribune sa jedne strane, dok sa druge strane ne bi on osobno kaznio te vojne tribune, nego bi se oni poslali u Rim na eventualno procesuiranje. Uz to on izgleda nije kaznio one koji su Pleminija osakatili. Sve se to

poslani u Rim. /Publije op. S.M./ Scipion se zatim vratio u Mesanu, a odatle je nastavio za Sirakuzu. Pleminije je bio ostavljen iza sam sa bijesom. On je smatrao da je /Publije op. S.M./ Scipion suviše lagano tretirao njegove greške, i da samo čovjek koji je pretrpio uvredu može procijeniti kaznu. /Plebejski op. S.M./ tribuni koji su bili dovučeni pred njega, i nakon što su bili izloženo svakom mučenju koje ljudsko tijelo može izdržati, bili su ubijeni. Čak i tada njegova okrutnost nije bila zasićena, nego je naredio na leševi budu bačeni i neshranjeni. Iskoristio je istu divlju okrutnost prema vodećim građanima Lokrija, za koje saznao da su otišli Scipionu da se žale na njegovo loše ponašanje. Šokantni dokazi koje je on već dao o svojoj požudi i pohlepi među saveznicima Rima bili su sada umnoženi u njegovom bijesu, i sramota i odijum koji su oni stvorili žacnuli su ne samo njega nego i njegovog glavnog komandanta /Publija Kornelija Scipiona op. S.M./.“)

Livije, XXIX, 16 – 22 :*Omnes deinde alias curas una occupavit postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam Plemini scelus quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras hominum inritavit. decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae, ut Graecis mos est, porgentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. quaerentibus consulibus Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus; orare, uti sibi patres adeundi deplorandique aerumnas suas potestatem facerent. Senatu dato maximus natu ex iis: ,,scio, quanti aestimentur nostrae apud vos querellae, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quo modo proditi Locri Hannibali sint et quo modo pulso Hannibalis praesidio restituti in dicionem vestram; quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit et omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, p. tamen ea, quae passi sumus, pati non debuimus. non possumus dissimulare, patres conscripti, nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna et a praefecto praesidii Hamilcare et ab Numidis Afrisque passos esse; sed quid illa sunt conlata cum iis, quae hodie patimur? cum bona venia, quaeso, audiatis, patres conscripti, id, quod invitus dicam. in discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro praesidio nunc cum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos praeoptet. et tamen videte quem ad modum in vos Locrenses animati sint. cum a Carthaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; cum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio quam ad vos querellas detulimus. aut vos respicietis perditas res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immortalibus, quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros et cum eodem ibi relictus est praesidio. in hoc legato vestro—dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae—nec hominis quicquam est, patres conscripti, praeter figuram et speciem neque Romani civis praeter habitum vestitumque et sonum Latinae linguae: pestis ac belua inmanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt. ac si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus; nunc omnes centuriones militesque vestros—adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit — Pleminios fecit; omnes rapiunt, spoliant,*

može objasniti time da se njemu veoma žurilo da otpočne ekspediciju u Afriku, pa je onda jednostavno sve te probleme u Lokriju „pospremio pod tepih“. To će se pokazati lošim rješenjem, a kompromis koji je on nastojao postiči „jalovim“. Razlog neuspjeha Publija Scipiona nije bio samo u njegovom brzopletom odlučivanju, bez ulaženja u meritum stvari i dubinske istrage sa ciljem elimiranja uzroka i kažnjavanja krivaca, nego i u tome što je on potpuno previdio da je Pleminije itekako brutalno osakaćen od niže rangiranih časnika i vojnika. Svaki čovjek u takvom stanju želio bi se osvetiti za ono što mu se desilo, a Publije Scipion ga je ostavio u komandi sa svim ovlaštenjima i vojnicima. Pogrešna procjena ljudske prirode od Publija Scipiona, a sve zbog brzoga djelovanja u cilju nekoga višeg interesa. Loše i nezgodne posljedice te brzine, jalovog kompromisa i pogrešne procjene ubrzo će isplivati na površini u svoj svojoj punini i snazi i to baš uperene prema Publiju Scipionu.

verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines, p. ingenuos raptos ex complexu parentium; cotidie capitur urbs nostra, cotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. miretur, qui sciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. neque ego exsequi possum nec vobis operae est audire, singuli quae passi sumus; communiter omnia amplectar. nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriae esse, nego ullum genus sceleris, lubidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. vix ratio iniri potest, uter casus civitati sit detestabilior, cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus et cum maxime patimur, patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque inportunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos liberosque nostros et coniuges edidit. Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat et vos audire et exsolvere rem publicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, patres conscripti. vidimus enim, cum quanta caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. fanum est apud nos Proserpinae, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, cum ex Sicilia rediens Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thensauros quoque Proserpinae intactos ad eam diem spoliavit; atque ita, pecunia in naves inposita, ipse terra est profectus. quid ergo evenit, patres conscripti? classis postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex pecuniam omnem conquisitam in thensauros Proserpinae p. referri iussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia ignobili atque inhonesta morte temere nocte ingressus Argos occubuit. haec cum audisset legatus vester tribunique militum et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesenti deae numine saepe conperta nobis maioribusque nostris referebantur, ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thensauris et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. quibus, per vos fidem vestram, patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia neque in Africa quicquam rei gesseritis, ne, quod piaculi commiserunt, non suo solum sanguine sed etiam publica clade luant. quamquam ne nunc quidem, patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira deae: aliquotiens iam inter se signis conlatis concucurrerunt; dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus quam inter se ipsi ferro dimicaverunt,praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus ab nobis Scipio intervenisset. at hercule milites contactos sacrilegio furor agitat; in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen apparuit. immo ibi praesens maxime fuit: virgis caesi tribuni ab legato sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis exsanguis est relictus; recreatus dein legatus ex vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verberatos servilibusque omnibus suppliciis cruciatos occidit, mortuos deinde prohibuit sepeliri. has dea poenas a templi sui spoliatoribus habet nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thensauris fuerit. maiores quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, abstinerent p. manus: deam sua templa defensuram. quia movendi inde thensauros religio incussa erat, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum iam altitudinis excitata erant moenia, cum subito conlapsa ruina sunt. sed et nunc et tunc et saepe alias dea suam sedem suumque templum aut tutata est aut a violatoribus gravia piacula exegit; nostras iniurias nec potest nec possit alius ulcisci quam vos, patres conscripti; ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis; veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit, non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere." Haec cum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querellas ad P. Scipionem, responderunt missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse et in Africam aut iam traiecisse aut intra paucos dies traiecturum; et legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse, cum inter eum et tribunos cognita causa tribunos in vincla coniecerit, legatum aeque sontem aut magis etiam in ea potestate reliquerit. iussis excedere templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius

natum eum ad conrumpendam disciplinam militarem arguere; sic et in Hispania plus prope per seditionem militum quam bello amissum. externo et regio more et indulgere licentiae militum et saevire in eos. sententiam deinde aeque trucem orationi adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari bonaque p. eius publicari; P. Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus, revocari, agique cum tribunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum; Locrensibus coram senatum respondere, quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque senatum neque populum Romanum factas velle, viros bonos sociosque et amicos eos appellari, liberos, coniuges quaeque alia erepta essent, restitui; pecuniam, quanta ex thensauris Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thensauros reponi, et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad conlegium pontificum referretur, quod sacri thensauri moti violati essent, quae piacula, quibus deis, quibus hostiis fieri placeret; milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari; quattuor cohortes sociorum Latini nominis in praesidium Locros adduci. perrogari eo die sententiae accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem non potuere. praeter Plemini facinus Locrensiumque cladem ipsius etiam imperatoris non Romanus modo sed ne militaris quidem cultus iactabatur: cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare; aeque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amoenitate frui; Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria; exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendum. Haec quamquam partim vera partim mixta eoque similia veris iactabantur, tamen vicit Q. Metelli sententia, qui de ceteris Maximo adsensus de Scipionis causa dissensit: qui enim convenire, quem modo civitas iuvenem admodum unum recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provincia p. revocari, cum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari posset? sibi placere M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorti evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci; consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei atque aedilem; cum eo consilio praetorem cognoscere; si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime idoneos praetor censuisset, in Africam proficiscerentur, tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset; si M. Pomponius et decem legati comperissent neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret bellumque, ut proposuisset, gereret. hoc facto senatus consulto cum tribunis plebis actum est, aut conpararent inter se aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent; 0 ad conlegium pontificum relatum est de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta ac violata elataque inde essent. tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus; aedilis plebis datus est, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. prius Locros ire quam Messanam consilium erat. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quae Romae acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse et ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab ipso Scipione legatum cum triginta p. nobilissimis equitum missum, qui Pleminium in catenas et cum eo seditionis principes conicerent. ii omnes, seu ante Scipionis seu tum praetoris iussu, traditi in custodiam Reginis sunt. praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere: omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thensauris reposuerunt ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad contionem milites praetor signa extra urbem efferre iubet castraque in campo locat cum gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut secum extulisset quod suum non esset; Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, prenderet, si quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui; non levi defuncturum poena, qui non restituisset. Locrensium deinde contionem habuit atque iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere dixit; si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione publice queri vellent ea, quae Locris nefarie in deos

hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum. Locrenses praetori legatisque et senatui ac populo Romano gratias egerunt; se ad Pleminium accusandum ituros; Scipionem, quamquam parum iniuriis civitatis suae doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse; pro certo se habere neque iussu neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa; sed aut Pleminio nimium, sibi parum creditum, aut natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant. et praetori et consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi; Pleminium et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt atque in catenis p. Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque disciplina militiae, comperta oculis referrent Romam.Venientibus iis Syracusas Scipio res, non verba ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eo convenire, classem expediri iussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. quo die venerunt hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque exercitum, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit; tum circa armamentaria et horrea bellique alium apparatum visendum praetor legatique ducti; tantaque admiratio singularum universarumnque rerum incussa, ut satis crederent aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum aut nullo alio posse, iuberentque, quod di bene verterent, traicere et spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere; adeoque laetis inde animis profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum apparatum nuntiaturi Romam essent.Pleminius quique in eadem causa erant postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis apud praeoccupatos Locrensium clade animos nullum misericordiae locum habuerunt; postea cum saepius producerentur, iam senescente invidia molliebantur irae, et ipsa deformitas Plemini memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen prius in vinclis est, quam iudicium de eo populi perficeretur. hunc Pleminium Clodius Licinus in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut effringendi carceris fugiendique haberet p. occasionem; patefacto dein scelere delegatum in Tullianum ex senatus consulto. de Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni, classem, exercitum ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret primo quoque tempore in Africam traiciendum Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum traiceret, quos provinciae relinqueret praesidio. ("...Poslije je došao predmet koji je zasjenio sve druge stvari /u političkom poslu Senata op. S.M./, i to strašno stanje stvari u Lokriju. Do toga vremena se ništa nije /u Rimu op. S.M./ znalo o tome, ali od dolaska izaslanika /lokrijskih op. S.M./ to je potalo općepoznato. Duboko nezadovoljstvo se osjećalo zbog kriminalnog ponašanja Pleminija, ali još više zbog pristrasnosti ili ravnodušnosti pokazane od /Publija op. S.M./ Scipiona. Izaslanici iz Lokrija, koji su predstavili sliku tuge i bijede, pristupili su konzulima koji su bili na svojim tribunalima na komiciju i držeči na grčki način grančice maslina kao znakovima molitelja prostrli su sebe na zemlju sa suzama i jecajima. U odgovoru na upit konzula ko su, izrekli su das u Lokrani, i da su oni iskusili u rukama Pleminija i njegovih rimskih vojnika takav tretman koji rimski narod ne bi poželio ni Kartaginjanima. Oni su tražili dozvolu da se pojave pred Senaton i razotkriju svoju priču o sukobu. Dozvoljena im je bila audijencija i stariji izaslanik se obratio Senatu na sljedeći način „Kakvu važnost, senatori, vi ćete dati našim žalbama mora, u to sam dobro svjestan, zavisiti prilično od vašega stvarnoga poznavanja okolnosti pod kojima je Lokri bio predat Hanibalu, i nakon izbacivanja njegovog garnizona je ponovo bio doveden pod vašu hegemoniju. Jer ako naš senat i narod nisu ni na koji način odgovorni za otpadnuće /od rimske hegemonije i savezništva op. S.M./, i može se pokazati da se naš povratak pod vašu vlast desio ne samo sa našom punom saglašću, nego čak i sa našim sopstvenim naporima i hrabrosti, onda ćete osjetiti sve više ogorčenja zbog takvih sramnih djela koja su bila nanesena od vaših časnika i vojnika na dobre i vjerne saveznike. Mislim, ipak, da bi mi trebali da ostavimo za neki drugi put bilo koje objašenjenje o našoj dvostrukoj promjeni strane, iz dva razloga. Prvi je da bi se ta stvar trebala diskutirati kada je Publije Scipion prisutan, jer je on ponovo zauzeo Lokri i bio očevidac svih naših djela, i dobrih i loših. Drugi razlog je što, koliko god sa smo loši, ne bi trebalo da trpimo kao što uradili.Ne poričemo, senatori, da kada smo mi imali kartaginski garnizon u našoj utvrdi da smo morali da podnesemo mnoga djela drskosti i okrutnosti od ruku Hamilkara i njegovih Numiđana i Afrikanaca, ali šta je to uporedivo sa onim kroz šta prolazimo danas. Molim se, senatori, da

se nećete uvrijediti zbog onoga što sam ja nerado primoran da kažem. Cijeli svijet čeka u grozničavom iščekivanju da vidi da li će te vi ili Kartaginjani biti gospodari Zemlje. Ako izbor između rimske i punske dominacije zavisi od načina na koji su Kartaginjani tretirali nas Lokrane u uporedbi sa onim što mi trpimo danas od vaših vojnika, nema nikoga od nas koji ne bi više volio njihovu vlast od vaše. I uprkos svega ovoga, vidite kakva su naša osjećanja prema vama bila. Kada smo mi trpili relativno manje povrede od Kartaginjana mi mo se predali vašem zapovjedniku. Sada, kada mi trpimo od vaših trupa povrede gore nego što bi ih bilo koji neprijatelj nanosio, to pred vama i ni pred kome drugim izlažemo naše žalbe. Ako vi, senatori, ne pokažete bilo kakvu pažnju na našu bijedu, nema nikoga drugog da ga molimo, čak ni same besmrtne bogove. Kvint Pleminije je bio poslan sa odredom vojnika da povrati Lokri od Kartaginjana i on je ostavljen sa svojim trupama u gradu. U ovom vašem časniku – krajnost bijede daje mi hrabrost da otvoreno govorim – nema ničega ljudskog izuzev lica i pojave, nema ni traga rimskog izuzev u njegovoj odjeći i govoru. On je divlja zvijer, čudovište poput onih iz priča koji love vode između nas i Sicilije kako bi uništili pomorce.[255] Da je on bio zadovoljan da se iskalio svojim zločinima, požudom i razuzdanošću nad vašim saveznicima, mogli bismo popuniti ovim jedan zaliv, dubok kakav jeste, sa strpljivom izdržljivošću, ali kako jeste, on je bio željan da proširi raspuštenost i poročnost da je pretvorio svakoga centuriona i svakoga običnog vojnika u Pleminija.[256] Oni svi slično robe, pljačkaju, tuku, ranjavaju, ubijaju, zlostavljaju matrone, djevojke i dječake odvojene iz ruku njihovih roditelja. Svaki dan svjedoči novoj oluji, novom pustošenju našega grada. Svugdje, i dan i noć, odjekuju uzvici žena koje su zgrabljene i odnesene. Bilo ko ko zna šta se događa može se čuditi kako smo u mogućnosti da izdržimo sve to, ili zašto se oni ne umore od svojih zločina. Ja ne mogu ići u detalje, niti je vrijedno da čujete šta je svako od nas pretrpio. Dati ću vam opći opis. Nema ni jedne jedine kuće u Lokriju, mogu da tvrdim, niti jednoga pojedinca koja je izbjegla zlostavljanje. Nema nijednog oblika nasilja ili požude ili razuzdanosti koja se nije primjenila na svakoga onoga ko je bio pogodna žrtva. Teško je odlučiti koja je najgora nesreća za grad, da bude zauzte od neprijatelja u ratu ili da bude srušen silom i nasiljem krvoločnog tiranina. Sve užase, koji prate zauzimanje grada, mi smo pretrpili i još uvijek trpimo do krajnosti. Sve torture koje su nemilosrdni i okrutni tirani nanosili na svoje podanike Pleminije je primijenio na nas, našu djecu i naše žene.“Postoji jedna stvar o kojoj naši religiozni osjećaju nas primoravaju da učinimo posebnu žalbu i bi će nam drago ako bi vi čuli šta se desilo, i ako vi tako odlučite, preuzmete korake da očistite vašu Državu od takvog svetogrđa. Vidjeli smo sa kakvom pobožnom brigom vi ne samo poštujete svoje sopstvene bogove, nego čak priznajete i one od drugih naroda. Sada ima u našem gradu svetilište Proserpine, i vjerujem da su neke glasine o svetosti toga hrama došle i do vaših ušiju za vrijeme vašega rata sa Pirom. Na svome povratku sa Sicilije, on je došao u Lokri i dodao je zločinima koje je počinio protiv nas zbog naše lojalnosti vama i pljačku riznice Proserpine, koja do toga dana nije bila uznemiravana. On je stavio novac na brodove svoje flote i nastavio je putovanje kopnom. Šta se desilo, senatori. Sljedeći dan njegova flota je bila razbijena strašnom olujom i brodovi koji su nosili sveto zlato su bili nasukani na našu obalu. Poučen ovom velikom katastrofom da su bogovi iznad svega, arogantni monarh je dao naredbe da se sav novac sakupi i ponovo prenese u Proserpininu riznicu. Usprkos ovoga, ništa mu nije uspjevalo nakon svega. On je bio izbačen iz Italije i u očajničkom pokušaju da uše u Argos u toku noči, suočio se sa nečasnom smrću. Vaš komandant i vojni tribuni su čuli o ovom incidentu i bezbrojnim drugim koji su bili vezani za njih ne toliko da povečavju osjećaj straha kako bi dali dokaza o direktnoj i očitoj moći boginje, moć koju smo mi i naši pretci često iskusili. bez obzira na to, oni su se usudili da polože sveto svetogrdne ruke na to nepovrijeđeno blago i da sebi i svojim kućama i svojim vojnicima navuku krivicu svoje nedozvoljene pljačke. Zato vas molimo, senatori, svim vama svetim, da ne koristite ove ljude u bilo kojoj vojnoj službi sve dok ne okaju svoj zločin, da ne bi njihovo svetogrđe bilo okajano ne samo njihovom krvlju nego i katastrofom za Republiku. Čak i sada gnjev boginje nije spor da posjeti vaše časnike i vojnike. Često su se oni upuštali u sporadične sukobe. Pleminije je vodio jednu stranu, vojni tribuni drugu. Oni su se borili prilično bijesno jedni sa drugima kao da se bore sa Kartaginjanima, i njihovo bjesnilo bi dalo Hanibalu mogućnost da ponovo zauzme Lokri. ne pretpostavljajte da dok je krivica svetogrđa donijela vojnicima ludost, da

[255]Lokrijski izaslanik misli na Scilu i Haridbu.

[256]U smislu da su mu počeli ličiti po kriminalnim radnjama.

boginja nije očitovala svoj grnjev kažnjavajući ođe. Upravo se ovdje ona izrazila najjasnije. /Vojni op. S.M./ tribuni su bili prebijeni sa štapovima od svoga nadređenog oficira, nakon čega je on bio uhvaćen iznenadno, pa je pored toga što je bio svuda izudaran njegov nos i uši su bile odrezane i on je ostavljen mrtvim. Nakon dužeg perioda, oporavivši se od svojih rana, on je /vojne op. S.M./ tribune okovao, i nakon bičevanja i stavljanja na sve muke koje se nanose robovima, on ih je dao pogubiti i nakon što su ubijeni zabranio je da se sahrane. Na ovaj način, boginja je kaznila pljačkaše njenog hrama, niti će ona prestati uznemiravati njih svim vrstama ludila sve dok se sveto blago još jednom ne pohrani u svetilište. Jedno kada su naši pretci biti teško pritisnuti u ratu sa Krotonom, oni su odlučili, kako je hram bio van gradskih zidina, da prenesu riznicu u grad. U toku noći glas se čuo izlazeći iz svetilišta i izgovarajući upozorenje „Ne stavljajte ruke na to! Boginja će zaštititi svoj hram“. Uzdržavši se zbog religijskog straha u premještanju blaga, oni su željeli napravili zid oko hrama. Nakon što je već izgrađen donekle, iznenada se obrušio. Često je u prošlosti boginja zaštitila svoj hram i sjedište njenog prisustva, ili je u suprotnom kao u sadašnje vrijeme ona izvršila teško namirenje od onih koji su je povrijedili. Ali naše greške ona ne može osvetiti, niti može bilo ko osim vas, senatori. To je na vašu čast da prizovemo i vašu zaštitu pod kojom mi tražimo sklonište. Dozvoliti Lokriju da ostane pod onim komandantom i njegovim vojnicima je, što se nas tiče, isto kao predati nas kažnjavanju bijesu Hanibala i njegovih Kartaginjana. Mi vas ne molimo da prihvatite odjednom šta smo mi rekli, u odsustvu optuženog ili bez saslušanja njegove odbrane. Neka se on pojavi, neka čuje optužbe protiv sebe, i neka ih pobija. Ako postoji bilo kakvo krivično djelo za koje jedan čovjek može biti kriv prema drugome, a koje taj čovjek nije učinio da počini protiv nas, onda smo spremni da prođemo preko svih naših patnji, ako je u našoj moći da tako učinimo još jednom i spremni smo da ga oslobodimo svih uvreda prema bogovima i ljudima. Po završetku govora izaslanika, Kvint Fabije je upitao da li su oni iznijeli svoje žalbe /Publiju op. S.M./ Scipionu. Oni su odgovorili da su mu poslali izaslanstvo, ali da je on bio preokupiran za rat i već je otplovio ili namjerava da otplove za Afriku u toku narednih nekoliko dana. Oni su imali dokaz o visokom povjerenju koji je Pleminije imao kod svoga nadređenog zapovjednika, jer nakon istrage okolnosti koji su vodili do sukoba između njega /Pleminija op. S.M./ i vojnih tribuna /Publije op. S.M./ je bacio /vojne op. S.M./ tribune u okove i dozvolio je svome potčinjenom da zzadrži svoju komandu iako je on bio isto ili čak više kriv.[257] Njima /lokrijskim izaslanicima op. S.M./ je tada bilo naređeno da se povuku, i u diskusiji koja je uslijedila i Pleminije i /Publije op. S.M./ Scipion su bili veoma ozbiljno razmatrani od vođa Senata, posebno od Kvinta Fabija. On je izjavio da je Scipion rođen da uništi svu vojnu disciplinu. Tako je bilo isto i u Hispaniji. Više je ljudi izgubio u pobuni nego u borbi. Njegovo ponašanje je bilo kao da je neki strani tiranin, prvo prepuštajući slobodu vojnicima, a zatim kažnjavajući ih. Fabije je završio svoj napad sa sljedećom drastičnom rezolucijom : “Predlažem da se Pleminije dovede u Rim da se izjasni o svoje slučaju u lancima, i ako su optužbe koje su Lokrani iznijeli protiv njega potkrijepljenje, da se on pogubi u tamnici i njegova imovina konfiscira. Što se tiće Publija Scipiona, pošto je on napustio svoju provinciju bez naređenja, predlažem da se opozove, i da se to upućuje plebejskim tribunima kako bi iznijeli zaključak pred skupštinu da se on smijeni sa komande. Što se tiće Lokrana, predlažem da se oni dovedu ponovo u Senat, i da ih mi uvjerimo u odgovoru da njihovu žalbu da se Senat i /rimski op. S.M./ narod ne slažu sa onim što je učinjeno, i da mi priznajemo njih kao dobre i postojane saveznike i prijatelje. Nadalje, da se njihove supruge i djeva i sve što je bilo oduzeto od njih da im se vrati, i da sakupi sav novac otuđen iz riznice Proserpine i da se on udvostručen vrati nazad. Pitanje ispaštanja /zbo svetogrđa hrama Proserpine op. S.M./ mora se uputiti na kolegij pontifika, koji mora odlučiti koji obredi ispaštanja se moraju primijeniti, koja božanstva umilostiviti i koje žrtve žrtvovati u slučajevima gdje su svete riznice povrijeđene. Vojnici koji su u Lokriju moraju biti prebačeni na Siciliju i četiri latinske kohorte poslati

[257]Velika je greška Publija Scipiona bio njegov indolentan odnos prema Pleminiju i onome što se događalo u Lokriju. Kao nadređeni časnik on je morao posvetiti značajnu pažnju čak i najmanjem detalju problema koji se pojavio tamo. To se nije desilo. Moguće je da je Publije Scipion ostavio Pleminija na dužnosti jer je poštivao hijerarhiju zapovjedništva, i da je više stao na njegovu stranu a ne vojnih tribuna jer ga je vidio teško osakaćenog. Moguće je da je ovaj vizuelni efekt uticao na njega i da se previše ne obazire na žalbe Lokrana. A sakaćenje je samo dodatno dovodilo do bjesnila i ludila Pleminija. Moguće je da se Publije Scipion ranije sprijateljio sa Pleminijem, pa je i to uticalo na njegovu objektivnost procjene situacije, pogotovu ako se u nekim ranijim slučajevima Pleminije pokazivao kao dobar i odgovoran zapovjednik, npr. dok je službovao u Regiju.

tamo da budu garnizon.[258] Zbog toga što je izbila užarena debata između pristalica i protivnika /Publija op. S.M./ Scipiona, nije se glasalo toga dana. Ne samo da je on nosio odium Pleminijeve kriminalne brutalnosti prema Lokranima, nego je rimski komandant /misli se na Publija Scipiona op. S.M./ bio čak optuživan zbog svoga stila oblačenja koji je bio nerimski i čak nevojnički. Ukazano je da je hodao u gimnaziumu u grčkom ogrtaču i grčkim sandalama. i da je provodio svoje vrijeme među retorima i sportistima i da je cijeli njegov stožer uživao privlačnosti Sirakuze i življenje života samopovlađivanja i feminiziranosti. Oni su potpuno izgubili pogled na Hanibala i Kartaginjane. Cijela je armija bila demolarizirana i van kontrole, slično kao ranije u Sucro i sada u Lokriju oni su bili više uznemiravani od svojih saveznika nego od neprijatelja.[259] Iako je postojalo dovoljno istine u ovim optužbama da bi mi se dao dašak vjerojatnoće, Kvint Metel je iznio većinu sa sobom.[260] Dok se slagao sa ostatkom Fabijevog govora, on se razlikovao od onoga šta je on rekao o /Publiju op. S.M./ Scipionu. Scipion, on je rekao, je tek nedavno bio izabran od svojih sugrađana, mlad kakav je bio, da zapovijeda ekspedicijom koja je trebala da povrati Hispaniju i nakon što je povratio, on je bio izabran za konzula kako bi doveo punski rat do kraja. Sve nade su sada bili usredsređene na njega kao čovjeka koje je sudbinski određen da potčini Afriku i oslobodi Italiju od Hanibala. Kako, on je pitao, mogli ni sa bilo kojim optužbama narediti mu da bude prevremeno opozvan, kao drugi Kvint Pleminije, bez da budem saslušan u svojoj odbrani, posebno kada su Lokrani priznali da su se okrutnosti na koje se oni žaledesile u vrijeme kada Scipion nije bio tamo i kada ništa se ne bi moglo iznijeti protiv njega, izuzev neprikladne blagosti ili snubivanja od okrutnosti u pošteđivanju svojih potčinjenih oficira. On je predložio zaključak da Marko Pomponije, pretor koje je bila dodijeljena Sicilija, treba otići za svoju provinciju u toku tri dana. Da konzuli izaberu po svome nahođenju deset članova Senata koji bi pratili pretora, kao i dvojicu plebejskih tribuna i jednoga edila. Sa ovima kao svojim pomagačima, on /pretor Pomponije op. S.M./ bi trebao da provede istragu i ako bi se djela na koja su se Lokrani žalili dokazala da su bila učinjena po naređenjima ili uz saglasnost Scipiona, oni /istražno povjerenstvo op. S.M./ bi mu /Publiju Scipionu op. S.M./ trebali narediti da napusti svoju provinciju. Ako se on već iskrcao u Africi, /plebejski op. S.M./ tribuni i edil sa dvojicom od 10 senatora koje bi pretor smatrao najpodesnijim za ovaj zadatak bi trebali nastavi tamo, tako da /plebejski op. S.M./ tribuni i edil dovedu Scipiona nazad a dva senatora da preuzmu komandu armije dok ne dođe novi zapovjednik. Sa druge strane, ako Marko Pomponije i njegovih 10 pomagača utvrde da ono što se desilo nije učinjeno po narodbi ili po saglasnosti Scipiona, on je trebao zadržati komandu i nastaviti rat kako je on predložio. Ovaj zaključak koji je predložio Metel usvojen je od Senata, a od plebejskih tribuna je zatraženo da uredi koji od njih će pratiti pretora. Kolegij pontifika je bio konsultiran o neophodnim

[258]Kao što se može jasno primijetiti iz ove parafrazirane verzije govora koji po Liviju izriće Fabije Maksim, on je ovo izaslanstvo Lokrana i tužbe dočekao sa izraženim zadovoljstvom, kako bi ih mogao iskoristiti da se obračuna sa mladim Publije Scipionom. Tako je oštricu optužbe usmjerio upravo na Publija Scipiona i to na osnovi tzv. komandne odgovornosti i postupanja van svoga mandata. Publije Scipion je imao mandat samo nad Sicilijom, trupama i situacijom tamo sa mogučnošću prelaska u Afriku ako za to bude bilo potrebe. Lokri je bio u južnoj Italiji, i nije bio obuhvaćen mandatom koji je Republika dodijelila Publiju Scipionu, a on je ipak tamo intervenirao bez da je o tome prethodno obavijesti Senat i rimski narod i tražio prethodnu saglasnost za intervenciju. Zato je Fabije Maksim tražio da se Publije Scipion smijeni sa dužnosti. Nesumnjivo je Fabiju Maksimu itekako bilo stalo da Publije Scipion ne izvrši iskrcavanje sa trupama na sjevernoafričko tlo. Po Fabiju Maksimu „samovoljna“ akcija Publija Scipiona u Lokriju je bila prekršaj državne i vojne discipline, sustava rukovođenja i zapovijedanja, infrastrukture odgovornosti, pava i obaveza te zakonitosti i institucionalne sheme i procedure do čega su tadašnji Rimljani itekako držali. Navedeni postulati, koje je po Fabiju Maksimu prekršio Publije Scipion, su bili glavni smisao tadašnjeg funkcioniranja i rimske države i rimskog društva i glavni uzroci i garanti njene dalje ekspanzije i uspjeha u prevazilaženju teških iskušenja kroz koja i ljudi i njihove zajednice prolaze.

[259]Iz navedenog se vidi kako je „lokrijska afera“ iskorištena za frakcijske sukobe u samom Rimu. Gravitaciona os ovih političkih razmirica je bilo zapovjedništvo Publija Scipiona. Na jednoj strani, jedni koji su ga željeli smijeniti sa te pozicije i tako spriječiti njegovo dalje uzdizanje u ugledu, utjecaju, popularnosti i moći, a na drugoj oni koji su podržavali ostanak Publija Scipiona na dužnosti sa koje je imao dodijeljeno pravo da nastavi rat na tlu sjeverne Afrike.

[260]Ipak i pored frakcijskih političkih diskusija i razmirica, ipak niko nije (ni oni koji su željeli ovo iskoristiti da smijene Publija Scipiona ni oni koji su zastupali da on treba da ostane na dužnosti) dovodio u pitanje činjenicu da je Lokranima naneseno veliko zlo, i da se to moralo efikasno riješiti, krivci kazniti, a rezultate kriminalnih aktivnosti što je moguće u većoj mjeri anulirati.

ispaštanjima zbog skrnavljenja i pljačke hrama Proserpine. Plebejski tribuni koji su pratili pretora su bili Marko Klaudije Marcel i Marko Cincije Aliment. Plebejski edil im je dodijeljen da u slučaju /Publije op. S.M./ Scipion odbije da posluša pretora ili se već iskrcao u Africi, /plebejski op. S.M./ tribuni mogu, snagom zvoga sankrosanktnog autoriteta, da narede edilu da ga uhapsi i dovede natrag sa njima. Oni su odlučili da idu u Lokri prvo, a zatim u Mesanu.[261]Što se tiće Pleminija, dvije priče su aktualne. Jedna je u tome da kada je on čuo o odluci /Senata o njemu op. S.M./ došao u Rim, krenuo da ide u izgnanstvo u Napulj, i na svome putu je sreo Kvinta Metela, jednog od 10 senatora /iz istražnog povjerenstva op. S.M./ koji ga je uhapsio i vratio u Regij. Prema drugom izvještaju, /Publije op. S.M./ je sam poslao časnika sa 30 ljudi najvećeg ranka među konjicom i bacio Pleminije i glavne kolovođe nemira u lance. Oni su bili po Scipionovim naređenjima ili onima od časnika predati narodu Regija da ih čuvaju. Pretor i ostatak povjerenstva su po dolasku u Lokri, učinili religijsko pitanje primarnim, u skladu sa svojim instrukcijama. Sav sveti novac u posjedu Pleminija i njegovih vojnika je zajedno sakupljen i zajedno sa onim šta su oni donijeli sa sobom je smješteno u hramu, i iskupljujuće žrtve su bile ponuđene. Poslije toga, pretor je pozvao vojnike na zbor, i izdao je naredbu dana prijeteći teškim kažnjavanjem bilo kojem vojniku koji je ostao u gradu ili odnio bilo šta što nije pripadalo njemu. On je zatim naredio da se /vojni op. S.M./ znakovi iznesu izvan grada, i postavio je tabor na otvorenom prostoru. Lokrani su dobili punu slobodu da uzmu ono što su prepoznali kao svoju imovinu, i podnesu zahtjev za sve što nije moguće pronaći. Iznad svega, on je insistirao da se odmah sve slobodne osobe vrate svojim domovima, bilo ko ko bi odbijao to učiniti bio bi veoma teško kažnjen. Sljedeći pretorov zadatak je bio da sazove skupštinu Lokrana, gdje je on objavio da Senat i rimski narod daju im nazad njihov ustav i njihove zakone. Ko god želi da /krivično op. S.M./ goni Pleminija ili bilo koga drugoga, trebao je da prati pretora u Regij. Ako njihova vlada želi

[261]Upravo događanja vezana za "lokransku aferu" pokazuju koliko je Republika u ovom periodu bila snažna i odgovorna pravna država, i to na nivou koji danas (u postmoderni) ne pokazuje niti jedna država i zajednica na svijetu. Tu nema skrivernih igara i pokušaja zataškavanja, jer imaju jasna pravila postupanja, procedure i djelovanja i ona se moraju ispoštovati. Zakoni su sve i odnose se na sve, niko nije iznad njih i niko ih ne može izbjeći. Naravno sve je to bilo moguće što je visoko vodstvo same Republike bilo svjesno toga, odgovorno i što je to primjenjivalo efikasno, brzo i djelotvornost. Rimljane je prvo zgrozila činjenica da je njihov garnizon u Lokriju počinio takve zločine u jednoj samovolji i razuzdanosti. To nije značilo da Rim u načelu ne čini zločine, nego jedino da ne volji kada se oni čine samovoljno i bez dozvole. Po tadašnjoj političkoj misli Republike, zločin se može izvršiti kada je on institucionalno i proceduralno dozvoljen i neophodan i potreban na osnovi niza objašnjiivh i navodno „opravdanih" razloga. Naravno u tom slučaju se to po tadašnjim Rimljanima i ne smatra zločinom. U Lokriju je sve to prekršeno u nasilju nad lokrijskim građanima i drugim stanovnicima, pljački imovine, uznemiravanju, otmicama i posebno u teškom svetogrđu izraženom u pljački riznice Proserpine. Time su vojnici iz garnizona u Lokriju izašli izvan zaštite zakonskog okvira, i nesumnjivo su morali biti kažnjeni. A Rimljani rane i srednje Republike su itekako bili oštri i ljuti kada bi se narušio kodeks ponašanja i djelovanja, posebno u ratnim uvjetima, naravno u smislu konteksta vremena – prostora i okolnosti. A zločini i kriminal koji su se desili u Lokriju su nesumnjivo i bez ikakve, pa i najmanje sumnje, izašli izvan okvira toga kodeksa. U slučaju „lokrijske afere" postavlja se pitanje da li bi se zločini počinjeni tamo mogli okvalificirati kao ratni zločini ili kao obični kriminalitet. Odgovoriti na to pitanje nije jednostavno, jer u uvjetima rata teško je razdvojiti ratne zločine od slučajeva radnji običnog kriminaliteta. Genocidi, etnička čišćenja, pogubljivanja, zlostavljanja i mučenja, često su povezana, nekada i uvjetovana iznuđivanjem i stjecanjem materijalne dobiti. Zato je vrlo teško povući granicu između ratnih zločina i teških krađa i između ratnih zločinaca i običnih lopova u uvjetima rata. Tako i u slučaju Lokrija, sve ono što se tamo dešavalo može se smatrati i prekršajem kodeksa o ponašanju i pravilima ratovanja u smislu ratnih zločina, ali ujedno smatrati i klasičnom pljačkom. U skladu sa ustaljenim procedurama, Lokrani su iznijeli svoj slučaj pred Senatom, koji je onda na zatvorenoj sesiji diskutirao šta da se radi. Nikome ni u jednom trenutku nije palo na pamet da pokuša opravdati, relativizirati ili zabašuriti ono što se desilo u Lokriju i da se ne kazne i to teškom kaznom krivci. Posebnu težinu slučaju je davala činjenica da je riječ o vojnoj posadi koja se otrgla kontroli i o ozbiljnom narušavanju discipline, samovolji lokalne komande, međusobnom sukobu samih vojnika i totalnoj anarhiji i haosu među trupama i to u ratnim uvjetima. To tadašnjim Rimljanima, koji disciplinu i hijerarhijsko zapovijedanje i odgovornost cijene više nego išta, ne samo da nije bilo prihvatljivo nego ih je samo razbjesnilo. Zanimljivo da Fabije Maksim predlaže da se ovaj garnizon sačinjen od rimskih građana sav premjesti na Siciliju, a umjesto njih dovedu četiri savezničke kohorte iz latinskih kolonija. Poslovično sujevjerni Rimljani su ogorčeni i zbog svetogrđa, jer su se plašili da se metafizička, božanska kazna zbog pljačke Proserpinine riznice ne ograniči samo na počinitelje, nego prenese na čitavu državu (čiji su ti vojnici građani i vojnici, pa samim tim je za njihove postupke odgovorna i država) i njene institucije i interese. Kako se to ne bi desilo, Republika se itekako potrudila da ne izazove božansku osvetu, pa je odlučila kazniti krivce, i ne samo povratiti novac u riznicu nego dati još i odštetu. O ozbiljnosti odluka dovoljno govori činjenica da se imenovano povjerenstvo koje je trebalo istražiti „lokrijsku aferu" i kazniti krivce sastojalo od visokih dužnosnika Republike.

optužiti Scipiona bilo da je naredio ili odobravao zločine protiv bogova i ljudi koji su bili izvršeni u Lokriju, oni su trebali poslati izaslanike u Mesanu, gdje, sa pomoću pomoćnika, on /pretor op. S.M./ trebao da održi istragu. Lokrani su izrazili zahvalnost pretoru i drugim članovima Komisije, kao i Senatu i rimskom narodu. Oni su objavili svoju namjeru da procesuiraju Pleminija, ali što se tiće /Publija op. S.M./ Scipiona „iako nije bio toliko zabrinut zbog povreda nanesenim njihovom gradu, oni bi radije da ga imaju za svoga prijatelja nego svoga neprijatelja." Bili su prilično uvjereni da to nije bilo ni po naređenjima niti po odobrenju Publija Scipiona da su se takvi nečasni zločini desili. Njegova greška je bila da je on ili imao previše povjerenja u Pleminija ili je bio isuviše nepovjerljiv prema Lokrani.[262] Neki ljudi su takvi da dok oni ne bi počinili zločine, njima ipak nedostaje odlučnosti da kažnjavaju kada su oni počinjeni. Pretoru i njegovu vijeću je bilo olakšano jer nisu morali pozvati Scipiona na odgovornost.[263] Pleminije i tridesetdvojica drugih su proglašeni krivim[264] i poslani su u lancima u Rim.[265] Povjerenstvo je tada otišlo

---

[262]Ovaj stav je u potpunosti u pravu kada se pokušava objasniti pozicija Publija Scipiona u toku „lokrijske afere".

[263]I iz ovoga se jasno vidi koliko je Rimljanima bilo stalo do poštivanja zakona. Da su kojim slučajem Lokrani željeli da pokrenu, u skladu sa propisanom procedurom i pravilima, krivični slučaj i protiv Publija Scipiona, nema te osobe niti institucije u tadašnjoj Republici koja bi ih mogla u tome spriječiti ili bar razvodniti njihovu eventualnu krivičnu žalbu. Od procesuiranja ne bi ga mogle spasiti ni ranije zasluge, ni visoka vojna i politička pozicija, niti ugled i broj pristalica, niti planovi i ciljevi koje je u tome trenutku ostvarivao. Zakon je jači od svega toga. Publije Scipion bi bio pozvan u Rim, i ekspedicija u sjevernu Afriku bi ili bila odložena na neodređeno vrijeme ili bi bila otkazana, nesumnjivo na zadovoljstvo Fabija Maksima i drugih oponenata Publija Scipiona. To bi ujedno usložnilo i političku situaciju u samome Rimu, jer bi nesumnjivo došlo do zaoštravanja između onih koji bi bili za Publija Scipiona i onih koji bi bili protiv njega. Upravo takvoga scenarija su se najviše plašili i Publije Scipion i njegove pristalice, a bez sumnje i Povjerenstvo jer bi time dobilo nimalo jednostavan zadatak dovođenja na sud i suđenja Publiju Scipionu koje je kao posljedicu moglo imati i političku i sudsku krizu i napete i antagonističke odnose u samome Gradu. Ovako, kada su Lokrani odlučili da ne podižu krivičnu prijavu protiv Publija Scipiona, njima je „pao kamen sa srca" jer se nije morala otkazivati niti odlaganja afrička operacija, niti privoditi visoki zapovjednik, niti bi se isprovocirala teža situacija na unutarpolitičkom planu.

„Lokrijska afera" pokazuje kako je rimski državni, institucionalni i pravni sustav bio tako koncipiran da su u njemu imali mjesto svi, i građani i stranci i da rimski građani samo po svome defaultu (jer su Rimljani) nisu imali neku startnu prednost ili privilegiju u slučaju kršenja zakona. Tako su i Lokrani imali pravo da iznesu optužbe protiv rimskih građana i da se na osnovi njihovog zahtjeva pokrene istraga. Rimljani su inače svijet shvatali u sustavu zakonitosti, i za njih ništa izvan toga sustava ili nije postojalo ili nije bilo prihvatljivo. To objašnjava tu poslovičnu općinjenost Rimljana pravom i zakonima (posebno u republikansko doba), jer po njihovom shvatanju praktično ništa izvan sustava prava i zakona ne može postojati. Oni su uvijek isticali da država i bez prava i zakona (uključujući i njihovo provođenje za koje su zadužene javne institucije) ne može postojati i da se i rimski građani i stranci jedino smiju pokoravati zakonima (koji mogu imati i religiozni plašt). Zato je bilo i razumljivo da su Rimljani svaki segment ne samo svoga i ljudskog djelovanja, nego i općeg postojanja sistematiziraju kao *iuscivile*(određen za rimske građane), *iusgentium*(zajednički za sve ljude)ili *iusnaturalis* (zajednički za prirodu). Tako je i „lokrijska afera" i čitav krivični postupak promatran, procesuiran i sankcioniran u okvirima *iusgentium.*

[264]Hapšenje i proglašavanje krivim za počinjenje ratne zločine tridesetrojice rimskih časnika i vojnika po optužbi za počinjene ratne zločine, neprimjereno ponašanje i sramoćenje Republike upravo pokazuje svu veličinu i veličanstvenost Rimske Republike. U odnosu prema krivcima koji dolaze iz reda sopstvenih građana i pripadnici su regularne vojske Republike, od strane državnih institucija nema nikakvog popuštanja, pokušaja relativiziranja, opravdavanja, obesmišljavanja, minimiziranja, razvodnjavanja i odugovlačenja. Postoje samo činjenice, dokazi i zakoni i ništa više i prema tome se postupa i ophodi. Institucije su promtno i brzo reagirale kako bi zaštitile i interese Republike, sustav njene hegemonije i zakonski poredak. Za razliku od modernog doba gdje su u javnosti često uvriježene sintagme optužene i okrivljene „za naše ljude" da su „heroji, a ne zločinci" i „šta su oni nama radili", ova 33orica su se u tadašnjoj rimskoj i italskoj javnosti doživljavali kao oni koji su sramotili časno rimsko ime, kao prestupnici koji zaslužuju suđenje i nije se tražilo nikakvog opravdanje. Ni u rimskoj historiografiji koja je spominjala „lokrijsku aferu" nije bilo opravdavanja ni zataškavanja onoga što se desilo u Lokriju. Samo je jedna stvar bitna, a to je da li su prekršeni zakoni, kako, kada i od koga, ko optužuje, ko i kako se dokazuje i kakva je sankcija.Ovakav pristup za jedno društvo kao što je rimsko u kojem su zakoni sve, ne bi trebalo da uopće iznenađuje jer se kršenje zakona smatralo i veleizdajom. Odnos prema fenomenu ratnih zločina od strane rimskih državnih institucija i javnosti tako pozitivno i progresivno djeluje kada se uporedi sa modernom i postmodernom gdje je suočavanje sa ratnim zločinima iz reda sopstvene zajednice ili bar sopstvenog identiteta najteže od svih polja kriminala. Toliko se tu danas nailazi na licemjerja, kukavičluka i ljudskog jada da se čovjeku može samo smučiti od manjka i onoga što je pravično i onoga što je humano i onoga što je zakonski u dobrom dijelu i institucija, i elita i običnih ljudi kada se dođe do tematike o ratnim zločinima. A takva stajališta jednostavno nemaju logike, jer je po interese država ili bilo kakvih drugih zajednica i identiteta mnogo bolje da se pridržavaju zakona i običaja po pitanju ratnih zločina. Time se

Scipionu da sazna osobnim uvidom da li ima istine u uobičajenim glasinama o Scipionovom stilu oblačenja i ljubavi prema zadovoljstvu, kako bi to mogli javiti u Rim. Dok su bili na putu u Sirakuzu, Scipion se pripremio da se opravda, ne sa riječima, nego sa djelima. On je dao naređenja za cijelu armiju da se sakupi u Sirakuzi i floti da se pripremi za akciju kao da misli da će se sukobiti sa Kartaginjanima toga dana i na zemlji i na moru. Kada je Komisija prispjela, on ih je primio veoma ljubazno, i sljedeći dan ih je on pozvao da promatraju manevre njegovih kopnenih i pomorskih snaga, trupe kako obavljaju svoj razvoj kako u bitci, dok su se brodovi u luci angažirali u lažnoj pomorskoj bitci. Tada su pretor i povjerenici odvedeni na inspekciju arsenala i magacina i drugih priprema za rat, i utisak učinjen od cjeloga i svakoga pojedinačnog detalja je bio takav da ih je ubijedio da ako ovaj zapovjednik /Publije Scipion op. S.M./ ne bude mogao pobijediti Kartaginu, to niko neće ikad moći. Oni su mu ponudili da otplovi u Afriku sa božanskim blagoslovom i ispunili su što je moguće brže nade i iščekivanja zbog kojih su ga centurije /u smislu izbornih jedinica – komicija op. S.M./ jednoglasno izabrale za svoga konzula. Oni su ostali u takvom veselom raspoloženju da su izgledali da izriću objavu pobjede, a ne samo obični izvještaj o veličanstvenim pripremama za rat. Pleminije i njegovi suzdruzi kriminalci su bili bačeni u zatvor čim su stigli u Rim. Kada su ih /plebejski op. S.M./ tribuni prvi put izveli pred narod, misli svih su bile pune patnji Lokrana i nisu ostavile prostora za sažaljenje. Ali nakon što su bili izvođeni nekoliko puta, osjećanja prema njima su postala značajno manje ogorčena. Sakaćenje koje je Pleminije pretrpio i misao o odsutnom /Publiju op. S.M./ Scipionu koji se sprijateljio sa njim priklonili su narod u njegovu korist. Ipak, prije nego što je suđenje bilo završeno, on je umro u zatvoru. Klodije Licinije u trećoj knjizi svoje "Rimske historije" kaže da je Pleminije podmitio neke ljude da postave vatre u različite dijelove Grad za vrijeme Igara koje je Scipion Afrikanac slavio, zbog ispunjenja zavjeta, za vrijeme svoga drugog konzulata, da mu /Pleminiju op. S.M./ daju mogučnost za probijanje iz zatvora i bijeg. Zavjera je otkrivena i on je po nalogu Senata poslan u *Tullianum*. Nikakav dalji postupak što se tiće Scipiona se nije desio, izuzev u Senatu gdje su svi povjerenici i /plebejski op. S.M./ tribuni govorili u tako sjajnim izrazima o zapovjedniku i njegovoj floti i armiji da je Senat odlučio da ekspedicija u Afriku počne što je moguće brže. Dali su /senatori op. S.M./ Publiju Scipionu dozvolu da iz armija na Siciliji izabere one trupe koje bi volio da povede sa sobom, i šta bi on ostavio u kontroli otoka.")

Livije, XXIX, 37, 6–7:*lustrum conditum serius quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus quantus ubique esset referretur numerus. censa cum iis ducenta quattuordecim milia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. duodecim deinde coloniarum, quod numquam antea factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt, ut quantum numero militum, quantum pecunia valerent in publicis tabulis monumenta exstarent.* („Ceremonija pročišćenja /*lustrum*op. S. M./ završena je kasnije nego što je bilo uobičajeno, jer su cenzori bili poslali ljude u različite provincije da izvjeste o broju rimskih građana u svakoj od armija. Uključujući i ove, popisano je 214 000 rimskih građana. Gaj Klaudije Neron /jedan od dvojice tadašnjih cenzora op. S. M./ zaključio je obred pročišćenja. Nakon toga su oni primili cenzorske popise 12 kolonija koje su predstavljene od njihovih sopstvenih cenzora, što nije nikada ranije učinjeno. Svrha je bila da se dokumenti, koji pokazuju kolika je bila njihova snaga u broju vojnika i u novcu, mogu naći u javnim evidencijama.“)

Perioha XXIX knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCXIIII milia.* („Cenzori su zaključili *lustrum*; 214 000 građana je popisano.“)

šalje jasna politička poruka da se u vas može i treba pouzdati, da niste prijetvorni, da nudite povjerenje i pravdu, da ste se spremno i suočiti i osuditi greške iz sopstvenih redova, i samim tim se postaje jaka, snažna i stabilna inkluzivna i integrativna gravitaciona osovina. To su Rimljani jasno znali, pa je i postupanje u „lokrijskoj aferi" i rimskih institucija i javnosti jedan od razloga opstojnosti rimske hegemonije, višestoljetnih savezništava i stubova rimske imperijalne moći.

Izrečene činjenice pokazuju još jednu povijesnu istinu. Heleni/Grci su čovječanstvu darovali visoku kulturu i više civilizacijske vrijednosti, ali su Rimljani podarili nešto još bitnije → civilizacijski funkcionalni sustav bez kojega bi dalji progresivni povijesni razvitak ljudske vrste bio nemoguć i neostvariv. Oni su taj civilizacijski funkcionalni sustav temeljili na tri počivajuća stupa : 1. Zakonima i institucijama koji su bili neka vrsta sofware. 2. Građevnoj infrastrukturi koja je bila neka vrsta hardware. 3. ljudima koji su korisni za državu i državi koja je korisna za ljude.

[265]Odluke istražnog povjerenstva pokazuju i odlučnost da se čitava stvar izvede do kraja, bez ikakvih repova koji bi ostali neriješeni i tako opterećivali buduće procese, ali i visoki stupanj ljutnje prema onima koji su se usudili da prekrše rimske zakone, sramote Republike i štete njenim interesima i višim ciljevima.

Livije, XXX, 24 : *per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens in Siciliam, inde in Africam transiturus, traiecit. quod ubi Romae vulgatum est, primo censuerant patres, ut praetor scriberet consuli senatum aequum censere in Italiam reverti eum; dein cum praetor spreturum eum litteras suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius pro iure maioris imperii consulem in Italiam revocavit.* („Konzul Gnej Servilije[266], potpuno uvjeren da zasluga o obnovi mira u Italiji pripada njemu i da je to bio on koji je otjerao Hanibala iz zemlje, slijedio je kartaginskog zapovjednika do Sicilije, namjeravajući da preplovi odatle u Afriku. Kada je ovo postalo poznato u Rimu, Senat je odlučio da mu pretor piše i obavijesti ga da Senat smatra da bi on po pravu trebao ostati u Italiji. Pretor je izjavio da Servilije ne bi obratio pažnju na pismo od njega /koje bi poslao pretor op. S.M./, i onda je bilo odlučeno da se imenuje za diktatora Publije Sulpicije[267], i da on na osnovi svoje nadređenosti opozove konzula u Italiju. “)

Livije, XXX, 27 : *principio insequentis anni M. Servilius et Ti. Claudius senatu in Capitolium vocato de provinciis rettulerunt. Italiam atque Africam in sortem coici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum Q. Metello maxime adnitente neque negata neque data est Africa; consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellent in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt. nihilo minus consules provinciam Africam — ita enim senatus decreverat—in sortem coniecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiceret parique imperio cum P. Scipione imperator esset* („Početkom sljedeće godine /misli se na mart i rano proljeće 202. god. p. n. e., prije bitke kod Zame op. S.M./ Marko Servilije i Tiberije Klaudije[268] su sazvali Senat na Kapitol i postavili pitanje provincija /tj. raspored provincija i mandata za njih dvojicu op. S.M./. Oni su željeli da se ždrijeb održi za /mandatne provincije op. S.M./ Italiju i Afriku, a obojica su zainteresirana da dobiju Afriku /tj. komandu nad rimsko – italskom armijom u Africi kojom je tada zapovijedao Publije Scipion op. S.M./. Ali zahvaljujući poglavito naporima Kvinta Metela[269], Afrika nije bila niti odbijena niti još bila predata. Konzulima je bilo naloženo da se dogovore sa plebejskim tribunima da, sa njihovim odobrenjem, iznesu pred narod /misli se tributske komicije op. S.M./ pitanje koga bi oni željeli da vodi rat u Africi. Svi tribusi /izborne jedinice op. S.M./ su glasale za Publija Scipiona. Uprkos tome, konzuli su ždrijebali Afriku kao provinciju, jer je Senat tako bio odlučio. Afrika /kao mandatna provincija op. S.M./ je pripala /ždrijebom op. S.M./ Tiberiju Klaudiju, sa odredbom da on treba preuzeti flotu od 50 brodova, sve kvinkvereme[270], i da bi on trebao biti zapovjednik sa jednakim autoritetom /misli se imperijem[271] op. S.M./ koji je imao Publije Scipion“)

Livije, XXX, 28 : *inter haec simul spes simul cura in dies crescebat, nec satis certum constare apud animos poterat, utrum gaudio dignius esset Hannibalem post sextum decimum annum ex Italia decedentem vacuam possessionem eius reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset: locum nimirum, non periculum mutatum; cuius tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa docere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram aut tumultuariis exercitibus ex agrestium semermi turba subito conlectis, sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo factus Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum*

---

266 *Cnaeus Servilius Caepio*, konzul za mandatni period mart 203. - mart 202. god. p. n. e.

267 *Publius Sulpicius Galba Maximus*, konzul za mandatne periode mart 211. – mart 210. i mart 200. – mart 199. god. p. n. e., diktator u 203. god. p. n. e.

268 *Marcus Servilius Pulex Geminus* i*Tiberius Claudius Nero*, konzuli za mandatni period mart 202. – mart 201. god. p. n. e.

269 *Quintus Caecilius Metellus*, konzul za mandatni period mart 206. – mart 205. god. p. n. e. i diktator u 205. god. p. n. e.

270 Tip broda nazvan „Petica“/“Petice“(grčki : πεντήρης/pentere; latinski : *quinqueremis*/kvinkvereme).

271 *Imperium,* visoki nivo državnih ovlaštenja, moći, prava i odgovornosti koji je uključivao i komandu nad armijom.

monumentis ingentium rerum complesset. ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos, perfusum miliens cruore Romano, exuvias non militum tantum sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Romanos manu sua occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum prae se ferre posset Hannibal. has formidines agitando animis ipsi curas et metus augebant, etiam quod, cum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal uelut ad supremum certamen comparati duces. iis quoque quibus erat ingens in Scipione fiducia et uictoriae spes quo magis in propinquam eam imminebant animis eo curae intentiores erant. haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, paenitebat, modo cum respicerent bis sese acie uictos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius uirtute et consilio Scipionis facta, uelut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.(„Sve ovo vrijeme /između pobjede nad Sifaksom i Hasdrubalom ben Giskom i bitke kod Zame op. S.M./ narastale su tenzije, i nade i strahovi su postajali jači. Ljudi se nisu mogli odlučiti da li da se više raduju činjenici da je na kraju 16te godine /svoga boravka u Italiji op. S.M./ Hanibal /sa svojim trupama op. S.M./ konačno evakuirao Italiju i ostavio Rimu neosporeni posjed u njoj, ili da se više plaše što se on iskrcao u Africi sa svojom neokrnjenom vojnom snagom. Oni su govorili „mjesto opasnosti je promijenjeno /iz Italije u Afriku op. S.M./, ali ne i sama opasnost /tj. Hanibal sa svojom armijom op. S.M./". Kvint Fabije /Maksim Kunktator op. S.M./, koji je bio upravo umro, predviđao je kako će velika borba biti kada je on izjavio u proročanskim tonovima da će Hanibal biti mnogo strašniji protivnik u svojoj sopstvenoj zemlji nego što je bio na stranom tlu. /Publije op. S.M./, Scipion nema posla sa Sifaksom, čiji podanici su nedisciplinirani barbari i čiju armiju je uglavnom predvodio Statorije, koji je bio nešto više od taborskog sluge, niti sa Sifaksovim nedostižnim puncem Hasdrubalom niti sa polovično naoružanom masom seljaka na brzinu skupljenim sa polja. To je Hanibal sa kojim se on morao susresti, koji je bio rođen u stožeru svoga oca, toga najhrabrijeg od zapovjednika, odgajanog i podizanog usred otužja, vojnik dok je još bio dječak, i čak jedva da je izašao iz svoje tinejdžerske dobi bio je u visokom zapovjedništvu. On je prošao glavni dio svoje zrele dobi nižući pobjedu za pobjedom i ispunio je Hispaniju, Galiju i Italiju od Alpa pa do južnoga mora sa spomenicima moćnih djela. Ljudi koje on predvodi su njegovi suvremenici, očeličeni nebrojenim teškoćama kao što teško uvjerljivo da su ti ljudi prošli bezbroj puta ukaljani sa rimskom krvlju, opterećeni sa plijenom skinutim sa tijela ne samo od običnih vojnika, nego čak i od glavnih komandanata. /Publije op. S.M./ Scipion će sresti na bojnom polju mnoge koji su sa svojim rukama ubijali pretore, zapovjednike, konzule Rima, i koji su sada ukrašeni sa slikanim vijencima nakon što su po svojoj volji kretali se po rimskim taborima i gradovima koja su oni bili zauzeli. Sve *fasces* koje se nose pred rimskim magistratima danas nisu toliko brojne kao one koje bi Hanibal mogao dati nositi pred njim, a koje su uzete sa bojnog polja kada je vrhovni zapovjednik bio ubijen. Na osnovi takvih mračnih prognoza oni /Rimljani op. S.M./ su povečavali svoje strahove i zebnje.I bio je još jedan razlog za strahovanje. Oni /Rimljani op. S.M./ su bili naviknuti da vide rat kako se prvo odvija u jednom dijelu Italije, zatim u drugom bez mnogo nade da bi se doveo do kraja. Sada, ipak, sve misli su bili okrenute na Scipiona i Hanibala, izgledalo je kao da su se oni namjerno usmjeravali jedan drugog na konačnu i odlučnu borbu. Čak i oni koji su imali najveće povjerenje u Scipiona i nosili se najvećim nadama da bi on mogao biti pobjedonosan su postajali sve nervozniji i uznemireniji kako su shvatali da se sudbinski čas približavao. Kartaginjani su bili u sličnom raspoloženju. Kada su pomislili na Hanibala i veličinu njegovih podviga koje je on učinio oni su žalili što su molili za mir. Ali kada su oni bili protjerani iz Hispanije i zatim iz Italije, i kada je sve ovo bilo rezultat odlučne hrabrosti jednoga čovjeka, i da je ovaj čovjek Scipion, oni su se plašili njega jer su mislili da mu je bilo predodređeno rođenjem da bude njihova propast").

Livije, XXX, 36 : *tum ad Tynetem eodem quo antea loco castra posita, legatique triginta ab Carthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo magis cogebat fortuna, egerunt; sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. in consilio quamquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem, tamen cum et quanta res esset et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis reputarent, et ipsum Scipionem*

expectatio successoris venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt. („Rimljani su zatim /neposredno nakon bitke kod Zame[272] i nove bitke i pobjede od 17. XII 202. god. p. n. e. nad numidskom armijom koju je vodio Vermina, sin kralja Sifaksa op. S.M./ponovo zauzeli svoju staru poziciju u Tunisu, i ovdje je /kartaginsko op. S.M./ izaslanstvo od 30 delegata imalo razgovor sa /Publijem op. S.M./ Scipionom. Iako su oni usvojili mnogo ponizniji ton nego što je to bio slučaj u prethodnoj prilici /kada su pregovarali op. S.M./, pošto su zaista to njihove očajne okolnosti zahtijevale, oni su bili saslušani sa mnogo manje simpatije zbog njihovog nedavnog kršenja vjere /postignutih dogovora op. S.M./. U početku je ratno vijeće /rimsko – italske armije u Africi op. S.M./, podstaknuto pravednim ogorčenjem, bilo sklono potpunom uništenju Kartagine. Kada su, međutim, oni razmislili o veličini ovoga zadatka i dužini vremena koje bi se utrošilo da se zauzme tako snažan i dobro utvrđen grad, osjetili su značajno oklijevanje. /Publije op. S.M./ Scipion se također i plašio da bi mogao doći njegov nasljednik /na mjestu komandanta armije u Africi op. S.M./ i zatražiti slavu završetka rat, nakon što je put za to bio pripremljen mukama i opasnostima drugoga čovjeka /misli se na Publija Scipiona op. S.M./. Dakle, donešena je jednoglasna odluka u korist mira /a ne napada na samu Kartaginu op. S.M./.“)

Livije, XXX, 37 : *quas urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret: perfugas fugitiuosque et captiuos omnes redderent Romanis, et naues rostratas praeter decem triremes traderent elephantosque quos haberent domitos, neque domarent alios: bellum neue in Africa neue extra Africam iniussu populi Romani gererent: Masinissae res redderent foedusque cum eo facerent: frumentum stipendiumque auxiliis donec ab Roma legati redissent praestarent: decem milia talentum argenti discripta pensionibus aequis in annos quinquaginta soluerent: obsides centum arbitratu Scipionis darent ne minores quattuordecim annis neu triginta maiores. indutias ita daturum, si per priores indutias naues onerariae captae quaeque fuissent in nauibus restituerentur; aliter nec indutias nec spem pacis ullam esse.*(„Uvjeti mira /kako bi se završio II punski rat op. S.M./ su im /Kartaginjanima op. S.M./ bili zatim prezentirani. Oni /Kartaginjanima op. S.M./ trebaju biti slobodna država, i da žive pod svojim sopstvenim zakonima. Svi gradovi i sve teritorije i sve granice koje su oni držali prije rata, nastavljaju da drže, i Rimljani će od toga dana /nastupa mira op. S.M./ prestati sa svim daljim napadima. Oni moraju predati Rimljanima sve dezertere, izbjeglice i zarobljenike, da im predaju sve ratne brodove, zadržavajući samo deset trirema i sve dresirane slonove, i u isto vrijeme obavezujući se da ne dresiraju nijednog više. Oni ne mogu započeti rat bilo unutar ili izvan granica Afrike bez dozvole Rima. Oni su morali vratiti sve posjede Masinisi i postignuti sporazum sa njim. Do povratka izaslanika iz Rima, oni su morali snabdjevati žitom i plaćati auksilijare u rimskoj armiji /koja se nalazila u Africi op. S.M./. Oni su također morali platiti ratnu odštetu od 10 000 talenata u srebru, plaćajući u jednakim godišnjim iznosima u toku 50 godina. Stotina talaca treba da bude predata, izabrana od Scipiona /Afrikanca Starijeg op. S.M./ između 14 i 30 godina /starosti op. S.M./. Konačno on /Scipion Afrikanac Stariji op. S.M./ se obavezao da im odobri primirje ako transporti koji su bili zauzeti za vrijeme prethodnog primirja budu vraćeni sa svim onim što su sadržavali.“)

Livije, XXX, 38 :*postquam redierunt ad Scipionem legati, quae publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores, quae privata profiteri domini iussi; pro ea summa pecuniae viginti quinque milia pondo argenti praesentia exacta; indutiaeque Carthaginiensibus datae in tres menses... Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat, iussusque erat Ti. Claudius mature classem in Siciliam ducere atque inde in Africam traicere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod patres de pace P. Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis censuerant.* („Nakon povratka /kartaginskih op. S.M./ izaslanika /Publiju op. S.M./ Scipionu, kvestori su dobili uputstva da za popis inventara iz javnih registara cjelokupne državne imovine iz transporta /koje su Kartaginjani napali, zauzeli i opljačkali za

[272]Najvjerojatnije u drugoj polovici oktobra 202. god. p. n. e., možda 19. i 20. X.

vrijeme dogovorenog primirja op. S.M./[273], a sva privatna imovina trebala je biti obavještena od vlasnika. 25 000 srebrnih funti je zahtijevano da se isplati kao ekvivalent za novčanu vrijednost /otete ili uništene imovine op. S.M./, i tri mjeseca primirja je bilo dodijeljeno Kartaginjanima... Prve vijesti o obnovi neprijateljstava /misli se na prekršaj primirja[274] op. S.M./ od strane Kartagine stvorile su značajnu uznemirenost u Rimu. /Konzulu op. S.M./ Tiberiju Klaudiju je naređeno da bez odlaganja odvede flotu na Siciliju i odatle u Afriku. Drugom konzulu je bilo naređeno da ostane u Gradu dok situacija u Africi ne bude u potpunosti poznata. Tiberije Klaudije je bio do krajnosti spor u pripremanju i isplovljavanju svoje flotile na more, pa je Senat odlučio da radije /Publije op. S.M./ Scipion, nego konzul, bi trebao da bude ovlašten da odredi uvjete po kojima se trebao odobriti mir.“)

Livije, XXX, 40 - 41: *creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus; praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana evenit, M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent; belli finem alterius, alterius principium prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae, seu bellum foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. negare itaque prius quicquam agi passurum quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente conlega, moderato viro et prudenti, qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam inpar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequiquam temptatam ab Ti. Claudio consule Cn. Cornelium temptare aiebant; ex auctoritate patrum latum ad populum esse cuius vellent imperium in Africa esse; omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decrevisse. multis contentionibus et in senatu et ad populum acta res postremo eo deducta est ut senatui permitterent. patres igitur iurati—ita enim convenerat—censuerunt uti consules provincias inter se conpararent sortirenturve uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet; cui classis obvenisset in Siciliam navigaret; si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traiceret; consul mari, Scipio eodem quo adhuc iure imperii terra rem gereret; si condiciones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent utrum consulem an P. Scipionem iuberent pacem dare, et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare; si pacem per P. Scipionem dari atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiceret. alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium.* („Zatim su održani izbori /za magistrate za period mart 201. – mart 200. god. p. n. e. op. S.M./.[275] Za konzule su bili izabrani Gnej Kornelije Lentul i Publije Elije Pet, kao pretori Marko Junije Pen, koji je dobio gradsku preturu, Marko Valerije Falt, kojem je /kao mandatna provincija pripala op. S.M./ Brutija, Marko Fabije Buteo kojem je /kao provincija pripala op. S.M./ pripala Sardinija, Publije Elije Tuberon, kojem je /kao provincija op. S.M./ dodijeljena Sicilija. Što se tiče provincija za konzule, senatori nisu bili skloni da razmatraju ovu stvar dok se ne saslušaju izaslanici /makedonskog op. S.M./ kralja Filipa /V Antigonida

---

[273]Riječ je većem dijelu transportnog konvoja koji je, za vrijeme primirja ustanovljenog između Rimljana i Kartaginjana prije bitke kod Zame, zbog vremenskih okolnosti prispio na kartaginsko obalno područje, i bio i pored primirja, zarobljen i prisvojen od strane Kartaginjana. Konvoj se inače, pod komandom Gneja Oktavija (*Cnaeus Octavius*), kretao iz pravca Sicilije prema trupama pod zapovjedništvom Publija Scipiona sjevernoj Africi. *Liv.* XXX, 24

[274]Prekršaj primirja, ustanovljenog prije bitke kod Zame, se konkretno odnosio na zarobljavanje i prisvajanje većega dijela rimskoga transportnog konvoja, a koji se uslijed vremenskih okolnosti našao u kartaginskom području, i iznimno loše postupanje Kartaginjana prema izaslanicima koje im je bio poslao Publije Scipion. *Liv.* XXX, 24 – 25; *App. Pun.* 34 – 35. Nakon saznanja o lošem i nediplomatskom odnosu Kartaginjana prema njegovim izaslanicima, Publije Scipion je prekinuo primirje i sada su se stvari odvijale prema vođenju odsudne bitke kod Zame. Kasnije je pokušana uspostava još jednog primirja i to na inicijativu Hanibala, preko Masinise, a što je Publije Scipion prihvatio. Međutim, ovaj pokušaj primirja su odbili Kartaginjani na svojoj skupštini. *App. Pun.* 37 – 39.

[275]Izbori su bili zakašnjeli, pa novi konzuli nisu stupili na dužnost 15. III 201. god. p. n. e. kada je to trebalo da se uradi. Praktično je Republika bila nekoliko dana bez konzula, jer zbog atmosferskih prilika izbori nisu bili održani, pa je kada su Marko Servilije i Tiberije Klaudije 14. III 201. god. p. n. e. prestali obnašati konzulsku dužnost, nije ih imao ko zamijeniti.

op. S.M./ i Kartaginjana. Oni su predviđali kraj jednoga rata, početak drugoga. Konzul Gnej Lentul, bio je podstaknut željom da dobije Afriku kao svoju /mandatnu op. S.M./ provinciju, težeći ka lakoj pobjedi ako se rat nastavi, ili ako se već završi, slavi jer je tako veliki rat priveden kraju u njegovom konzulatu. Prema tome, izjavio je da on neće dozvoliti da se išta poduzima prije nego što mu se dekretom /Senata op. S.M./ Afrika ne dodijeli kao /mandatna op. S.M./ provincija. Njegov kolega, umjereni i razumni čovjek, je ustuknuo. On /konzul Elije Pet op. S.M./ je smatrao da bi nastojanje da se otme od /Publija op. S.M./ Scipiona slava /pobjede u II punskom ratu op. S.M./ bilo ne samo nepravedno nego i beznadežno. Kvint Minucije Term[276] i Manije Acilije Glabrio[277], plebejski tribuni izjavili su da Gnej Kornelije pokušava ono što je prethodne godine bezuspješno pokušao konzul Tiberije Klaudije. Na osnovi autoriteta senatora, pitanje koga bi oni željeli da ima vrhovnu komandu u Africi je izneseno pred narod /misli se na skupštinu : tributske komicije op. S.M./. Svih 35 tribusa /u ovom kontekstu izbornih jedinica u koje su raspoređeni rimski građani op. S.M./ je /glasanjem op. S.M./ dodijelilo /bolje reći produžilo op. S.M./ ovu komandu /Publiju op. S.M./ Scipionu. Nakon mnogih sporova, dok je stvar bila pred Senatom i pred narodom /misli se na skupštinsko odlučivanje op. S.M./, odluka /o rasporedu provincijskih mandata novim konzulima op. S.M./ je na kraju ostavljena Senatu. Zato su senatori pod zakletvom, jer je takav bio dogovor, odlučili da bi konzuli trebali odrediti svoje provincije /u smislu mandatnih zaduženja i zapovjedništava op. S.M./ međusobnim dogovorom ili ždrijebom, koji od njih bi trebao da ima Italiju i koji flotu od 50 brodova. Onaj koji bi dobio flotu, trebao je oploviti za Siciliju i ako ne bude ugovoren mir sa Kartaginom, on bi trebao preći u Afriku. Konzul bi trebao voditi operacije na moru, a /Publije op. S.M./ Scipion na kopnu, sa istim ovlaštenjima kao i do sada. Ako bi se dogovorili mirovni uvjeti, plebejski tribuni su trebali iznijeti pred narod /misli se na skupštinu : tributske komicije op. S.M./ pitanje da li će konzul ili Publije Scipion zaključiti mir, i ako pobjednička armija treba da bude dovedena iz Afrike, ko bi je doveo natrag. Ako narod odredi da se mir utvrdi preko Publija Scipiona, i da također on dovede armiju dovede natrag, konzul neće prelaziti sa Sicilije u Afriku. Drugi konzul, kojem bi pripala Italija, trebao je dobiti dvije legije od pretora Marka Sekstija. /Publije op. S.M./ Scipion je dobio produženje svoga zapovjedništva i zadržao je armije koje je imao u Africi.“)

Livije, XXX, 41 :*consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavi, quae in Africa esset, et P. Villi, quae Siciliae oram tuebatur, decreta, ut quas vellet naves deligeret. P. Scipio quadraginta naves longas, quas habuisset, haberet* („Bez obzira koji konzul bi dobio Afriku kao svoju provinciju, trebao je izabrati 50 brodova iz dvije flote, tj. one kojom je Gnej Oktavije komandovao u afričkim vodama i one sa kojom je Publije Vilije[278] čuvao sicilijansku obalu. Publije Scipion je trebao da zadrži 40 ratnih brodova koje je imao.“)

Livije, XXX, 42 :*ac plus paene parcendo victis quam vincendo imperium auxisse* („Više ste sa blagošću prema pobijeđenima, nego sa samim osvajanjem, proširili svoju vlast“)

Livije, XXX, 43 :*inclinatis omnium ad pacem animis Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatus consulto intercessit. tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare iuberent. de pace 'uti rogas' omnes tribus iusserunt; pacem dare P. Scipionem, eundem exercitum deportare. ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret* („Dok su svi /senatori op. S.M./ bili u korist mira /sa Kartaginom op. S.M./, konzul Gnej Lentul, koji je komandovao flotom, spriječio je Senat da donese bilo kakvu rezoluciju /po ovom pitanju op. S.M./. Odmah zatim dvojica plebejskih tribuna Manije Acilije i Kvint Minucije su pred narod /misli se na tributske komicije op. S.M./ iznijeli sljedeća pitanja : Je li njihova volja da bi Senat trebao da donese dekret sa zaključkom o miru sa Kartaginom? Ko bi trebao da zaključi mir? i Ko bi trebao da dovede armiju iz Afrike? Na pitanje

[276]*Quintus Minucius Thermus*, on se spominje kao visoki časnik u afričkoj armiji pod komandom Publija Scipiona. Neposredno pred bitku kod Zame, vodio je uspješan napad na kartaginski transportni karavan. *App. Pun.* 36.

[277]*Manius AciliusGlabrio*, konzul u periodu mart 191. – mart 190. god. p. n. e.

[278]*Publius Vilius*

o miru, svi tribusi su glasali pozitivno. Oni su također odobrili da bi /Publije op. S.M./ trebao da sklopi mir i dovede armiju kući. U skladu sa ovom odlukom Senat je odredio da bi Publije Scipion trebao u dogovoru sa deset komesara /decemvirima op. S.M./ sklopi mir sa Kartaginom pod uvjetima za koje on misli da su pravilni.“)

Livije, XXX, 44 : *saepe postea ferunt Scipionem dixisse Ti. Claudi primum cupiditatem, deinde Cn. Corneli fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret*. („Tradicija spominje anegdotu za koju se govori da ju je /Publije op. S.M./ Scipion često navodio, a to je da je samo zahvaljujući ljubomornoj ambiciji Tiberija Klaudija i kasnije Gneja Kornelija rat se nije završio sa destrukcijom Kartagine.“)

Livije, XXX, 45 : *Pace terra marique parta, exercitu in naves inposito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. inde magna parte militum navibus missa ipse per laetam pace non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. argenti tulit in aerarium pondo centum viginti tria milia. militibus ex praeda quadringenos aeris divisit. morte subtractus spectaculo magis hominum quam triumphantis gloriae Syphax est, Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta tamen mors eius fuit, quia publico funere est elatus. hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. secutus Scipionem triumphantem est pilleo capiti inposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africani cognomen militaris prius favor an popularis aura celebraverit an, sicuti Felicis Syllae Magnique Pompei patrum memoria, coeptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. primus certe hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus; exemplo deinde huius nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina familiarum asciverunt.*(„Kako je mir /sa Kartaginom 201. god. p. n. e. op. S.M./ sada bio ustanovljen i na zemlji i na moru, / Publije Kornelije op. S.M./ Scipion je ukrcao svoju armiju i otplovio /iz Afrike op. S.M./ za sicilski Lilibej. Odatle je on /Publije Kornelije Scipion Afrikanac op. S.M./ poslao veći dio svoje armije na brodovima, dok je on sam putovao kroz Italiju. Zemlja se radovala prilično mnogo zbog obnove mira, kao i zbog pobjede koju je on izvojevao. I on je putovao do Rima kroz mase koje su izlazile iz gradova njemu u čast i gužve seljaka koji su blokirali puteve u seoskim područijima. Trijumfalna procesija /iz 201. god. p. n. e. op. S.M./ u kojoj je on /Publije Kornelije Scipion Afrikanac op. S.M./ upao u Grad bila je najjasnija ikada viđena /do tada op. S.M./. Težina srebra koju je on donio u /državnu op. S.M./ riznicu iznosila je 123 000 funte. Iz plijena je on podijelio po 40 asa svakome vojniku.Sifaks je umro nedugo ranije /trijumfa Publija Scipiona op. S.M./ u Tiburu kamo je bio prebačen iz Alba, ali njegov nedostatak /u trijumfalnoj procesiji op. S.M./, ma koliko umanjilo interes spektakla, nije ni na koji način zatamnilo slavu trijumfujućeg zapovjednika. Njegova /Sifaksova op. S.M./ smrt je ipak dala drugi spektakl, jer je dobio javni /ceremonijalni, skupi op. S.M./ pogreb. Polibije, /historiografski op. S.M./ autoritet značajne težine, kaže da je ovaj kralj bio vođen u procesiji. Kvint Terencije Kuleo je išao iza Scipiona, noseći kapu slobode, i u svom svome kasnijem životu poštovao ga je kao onoga ko mu je dobio slobodu /iz kartaginskog zarobljeništva op. S.M./. Što se tiće nadimka Afrikanac, da li je mu je dodijeljen odanošću njegovih vojnika ili narodnim ushitom, ili kao u nedavnim primjerima Sule Sretnog i Pompeja Velikog nastao laskanjem njegovih prijateljima, ja ne mogu sa sigurnošću reći. U svakom slučaju, on je bio prvi vrhovni zapovjednik koji se oplemenio sa imenom naroda kojega je pobijedio. Od njegovog vremena, oni koji su pobjeđivali i za daleko manje pobjede su imitirajući njega ostavili predivne natpise na svojim bistama i slavna imena svojim familijama.“).

Livije, XXXI, 4 :*Exitu huius anni cum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent, decreverunt patres1 ut M. Iunius praetor urbanus, si ei videretur, decemviros agro Samniti Apuloque quod eius publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. creati P. Servilius, Q. Caecilius Metellus, C. et M. Servilii—Geminis ambobus cognomen erat—L. et A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Aelius Paetus, T. Quinctius Flamininus.* („Krajem ove /201. god. p. n. e./ godine, kada je učinjen prijedlog za podjelu zemlje veteranima koji su doveli do kraja rat u Africi pod vodstvom i auspicijima Publija Scipiona /Afrikanca Starijeg op. S.M./, Očevi /senatori op. S.M./su izglasali da bi Marko Junije, gradski pretor

/*praetor urbanus* op. S.M./, trebao, ako bi mu se činilo to uputnim, da imenuje decemvire[279] radi ispitivanja i dodjele takve zemlje u Samniju i Apuliji,[280] koja je bila javno vlasništvo rimskoga naroda. Izabrani decemviri su bili : Publije Servilije,[281] Kvint Cecilije Metel,[282] Gaj i Marko Servilije, obojica sa prezimenom Gemin,[283] Lucije i Aul Hostilije Kato,[284] Publije Vilije Tapul,[285] Marko Fulvije Flak,[286] Publije Elije Pet[287] i Tit Kvinktije Flaminin[288].")

Livije, XXXI, 12 :*litterae deinde in senatu recitatae sunt Q. Minucii praetoris, cui Bruttii provincia erat: pecuniam Locris ex Proserpinae thensauris nocte clam sublatam, nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla extare. indigne passus senatus non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxae simul ac poenae exemplum, homines deterrere*("Poruka je bila pročitana u Senatu od Kvinta Minucija,[289] pretora koji je zapovijedao u Brutiju, u kojoj on navodi da je u toku noći iz hrama Proserpine u Lokriju bio ukraden novac i da nema tragova koji su počinitelji zločina. Senat je bio veoma ljut što se ovaj čin svetogrđa još uvijek događa i da ga čak primjer Pleminija, koji je bio poznat po ovome zločinu i kazni koja je brzo uslijedila, nije djelovao za odvraćanje.).

Livije, XXXI, 20 :*per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem, res triumpho dignas esse censebat senatus, sed exemplum a maioribus non accepisse, ut, qui neque dictator neque consul neque praetor res gessisset, triumpharet: pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem aut praetorem obtinuisse. decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more maiorum aut ullo exemplo futurum diceret. postremo victus consensu patrum tribunus cessit, et ex senatus consulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. argenti tulit ex praeda quadraginta tria milia pondo, auri duo milia quadringenta quinquaginta. militibus ex praeda centenos vicenos asses divisit.* ("U isto vrijeme prokonzul Lucije Kornelije Lentul se vratio iz Hispanije. Kada je on podnio Senatu izvještaj o svojoj energičnoj i uspješnoj upravi, u toku višegodišnjeg perioda /od 206. god. p. n. e./ i zatražio da mu se dozvoli da uđe u Rim u trijumfu, Senat je odlučio da njegova dostignuća zaslužuju /tu op. S.M./ čast, ali da nema presedana iz starine da onaj koji nije bio u komandi kao diktator ili konzul ili pretor bi trebao da slavi trijumf. On /L. Kornelije Lentul op. S.M./ je držao provinciju Hispaniju kao prokonzul i ne kao konzul ili pretor. Ipak je predloženo da on uđe u Grad u ovaciji, iako je /plebejski op. S.M./ tribun Tiberije Sempronije Longprigovorio da to ne bi bilo u skladu sa starinskim običajem ili nekim presedanom. Konačno, nadjačan općom saglašnošću senatora, /plebejski op. S.M./ tribun je povukao svoj veto, i Luciju Korneliju, pod autoritetom Senata je bilo dozvoljeno da uđe u Grad u ovaciji. On je donio domovini 43 000 funti srebra i 2450 funti zlata iz plijena, i doijelio je svakom od svojih vojnika sumu u iznosu od 120 asa.")

[279]Uobičajeno je bilo da se za poslove ovakvog tipa imenuju triumviri, a ne decemviri. Međutim, vjerojatno je ocijenjeno da će zaduženje za dodjelu zemljišta veteranima u Apuliju i Samniju biti i znatno većeg obima i biti znatno složenije, ali i biti bitniji za Republiku pa je izabran odbor od desetorice istaknutih Rimljana koji će voditi i nadgledati proces kolonizacije veterana u južnoitalijanskim pokrajinama.

[280]Možda je riječ o *ager publicusu* još iz perioda prije II punskog rata, a možda je riječ i o dijelovima područja koja su konfiscirana od onih zajednica koje su izdale Republiku i prešle na stranu Hanibala.

[281]*Publius Servilius*,

[282]*Quintus Caecilius Metellus*, konzul za 206. god. p. n. e.

[283]*Caius Servilius Geminus i Marcus Servilius Geminus*,

[284]*Lucius Hostilius Cato and Aulus Hostilius Cato*,

[285]*Publius Villius Tappulus*,

[286]*Marcus Fulvius Flaccus*,

[287]*Publius Aelius Paetus*,

[288]*Titus Quinctius Flamininus*.

[289]*Q. Minucius*, pretor za 200. god. p. n. e.

Livije, XXXI, 49 :*Huius generis orationibus ipsius amicorumque victa est praesentis gratia praetoris absentis consulis maiestas, triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius praetor et in aerarium tulit trecenta viginti milia aeris, argenti centum milia mille quingentos. neque captivi ulli ante currum ducti neque spolia praelata neque milites secuti. omnia praeter victoriam penes consulem esse apparebat. ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. et de agris militum eius decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera agri acciperet; eum agrum decemviri adsignarent. triumviri item creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatae vires eius coloniae erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. f. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt.* („Kroz takve govore, koje su iznijeli pretor /Lucije Furije[290] op. S.M./ i njegovi prijatelji, utjecaj konzula /Gaja Aurelija Kote[291] op. S.M./, koji je bio odsutan, je bio nadjačan osobnim utjecajem pretora, koji je bio prisutan, i sjednica /Senata op. S.M./ je izglasala trijumf Luciju Furiju.[292] Pretor Lucije Furije je trijumfirao nad Galima dok je još bio na funkciji /pretora op. S.M./ i u /državni op. S.M./ trezor unio 320 000 brončanih asa i 120 500 komadića[293] srebra. Nije bilo vođenih zarobljenika ispred njegovih kočija, plijen nije bio prikazan niti vojnika u njegovoj pratnji[294]. Bilo je očigledno da je sve osim stvarne pobjede bila na raspolaganju konzulu. Zatim su igre, na koje se bio zavjetovao Publije Kornelije Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./ za vrijeme svoga konzulata u Africi, bile održane u velikom sjaju. Također je odlučeno /senatskim dekretom op. S.M./, u pogledu zemljišta za njegove vojnike, da bi svaki trebao dobiti 2 jugera zemlje za svaku godinu službe u Hispaniji ili Africi. Decemviri[295] su trebali da izvedu podjelu. Također, formiran je triumvirat koji je trebao popuniti broj kolonista za narod Venusije, zato što je snaga ove kolonije bila umanjena /u broju stanovnika op. S.M./ u Hanibalovom ratu. Izabrani triumviri su bili Gaj Terencije Varon[296], Tit Kvinktije Flaminin, Publije Kornlije Scipion[297], sin Gneja, i oni su upisali koloniste za Venusiju.“)

Livije, XXXII, 1 : *prorogata imperia praetoribus prioris anni, C. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum adsignandum curaret.* (Autoritet dvojice pretora iz prošle godine /misli se na 200. god. p. n. e. op. S.M./ je bio produžen /kao propretura op. S.M./, kako bi se dozvolilo Gaju Sergiju[298] da organizira distribuciju zemlje vojnicima koji su služili mnogo godina u Hispaniji, Siciliji i Sardiniji.)

Livije, XXXII, 2 :*Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. id quia probum non esse quaestores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia1 Romae mutua sumpta intertrimentum argenti expleverunt....Et Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tresviros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. et Sex. aelii— Paetis fuit ambobus cognomen—et Cn. Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum, ut colonorum numerus*

---

[290]*Lucius FuriusPurpurio*, konzul za 196. god. p. n. e.

[291]*Caius Aurelius Cotta*, konzul za 200. god. p. n. e.

[292]Konzul Aurelije Kota je imao prilično argumentirane prigovore na zahtjev pretora da mu se dozvoli održavanje trijumfa.

[293]Livije ne precizira o kojoj denominaciji ili vrijednosti je riječ, možda je to bio neki ekvivalent denarima.

[294]Po svome povratku u Rim konzul Aurelije Kota je prigovorio Senatu što je dozvolio Luciju Furiju održavanje trijumfa, a da nisu čuli konkretna i precizna svjedočanstva o tome da li je Lucije Furije uopće zaslužio pravo na trijumf , kao da i u održanoj trijumfalnoj procesiji nije bilo nikoga iz armije koja se borila protiv Gala.

[295]Riječ o istim onim decemvirima koji se spominju u *Liv.* XXXI, 4.

[296]*Caius Terentius Varro,* moguće zlosretni konzul za mandatni period mart 216. – mart 215. god. p. n. e. ili neki njegov bliski srodnik. O konzulu koji je izgubio od Hanibala u bitci kod Kane v. Smith W., 1849:III, 1222; PWRE, 1934, V A. 1, *col*. 680 - 690.

[297]Nije riječ o Scipionu Afrikancu Starijem, nego o njegovom prvom rođaku Publiju Korneliju Scipionu Nasiki (konzulu za 191. god. p. n. e.).

[298]*Caius Sergius* je bio gradski pretor/praetor urbanus za 200. god. p. n. e.

augeretur, id Cosani petentes non impetraverunt.(„Kartaginjani su ove godine /199. god. p. n. e. op. S.M./ donijeli u Rim prvu tranšu nameta koji im je nametnut /mirovnim ugovorm op. S.M./. Pošto su kvestori izvijestili da to nije bilo čisto srebro i da se ¼ od toga /što su donijeli kartaginski izaslanici op. S.M./ otopilo dok su ga testirali, Kartaginjani su manjak iznosa novca nadoknadili zaduživši se u Rimu....Delegati su također došli iz Narnije, koji su tvrdili da je u njihovoj koloniji manjak pravoga broja /stanovnika op. S.M./, i da su se neki nižega statusa našli među njima /kolonistima op. S.M. i predstavljali su se sebe kao da su kolonisti. Konzul Lucije Kornelije[299] je dobio instrukciju /od Senata op. S.M./ da imenuje triumvire da se bave ovim slučajem.Oni imenovani su bili dvojica Elija : Publije i Sekst, obojica kognomenom Pet[300] i Gnej Kornelije Lentul[301]. Kolonisti iz Kose su također zahtijevali povećanje njihovog broja, ali je njihov zahtjev bio odbijen.“)[302]

Livije, XXXII, 7 :*dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus viris creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Aelius Paetus. ii magna inter se concordia et senatum sine ullius nota legerunt et portoria venalicium Capuae Puteolisque, item Castrum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt colonosque eo trecentos—is enim numerus finitus ab senatu erat—adscripserunt et sub Tifatis Capuae agrum vendiderunt. sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus a P. Porcio Laeca tribuno1 plebis ne ovans rediret, cum ab senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in aerarium tulit.* ("Za vrijeme ovih dešavanja u Makedoniji /II. makedonski rat op. S.M./, Lucije Lentul, koji je ostao u Rimu, proveo je izbore za cenzore. Među nekoliko istaknutih kandidata, izbor birača je pao na Publija Kornelija Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i Publija Elija Peta[303]. Oni su zajedno radili u savršenoj suglasnosti, i revidirali su sastav Senata bez diskvalificiranja ijednog člana /tj. izbacivanja iz sastava Senata op. S.M./. Oni su također dali pod zakup poduzetnicima /zakupcima poreza, korporacijama publikana op. S.M./ carinske pristojbe u Kapui i Puteoli i lučke pristojbe u "Hanibalovoj utvrdi"[304], gdje se danas uzdiže grad. Tamo su oni poslali 300 kolonista[305], broj koji je utvrdio Senat, i prodali kapuansku zemlju, koja se pruža u podnožju planine Tifata[306]. Lucije Manlije Acidinije, koji je ostavio Hispaniju u ovo vrijeme, bio je spriječen od plebejskog tribuna Publija Porkija[307], da održi ovaciju po svome povratku, iako mu je to Senat odobrio. On je ušao u Grad u nezvaničnom statusu i unio je u riznicu 1200 funti srebra i 30 funti zlata.")

Livije, XXXII, 29 :*C. Atinius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur, duae ad ostia fluminum Vulturni Liternique, una Puteolos, una ad Castrum Salerni: his Buxentum adiectum, trecenae familiae in singulas colonias iubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius*

---

[299]*Lucius Cornelius Lentulus*, konzul za 199. god. p. n. e.

[300]*Publius Aelius Paetus* i *Sextus Aelius Paetus*.

[301]*Cnaeus Cornelius Lentulus.*

[302]Prilikom osnivanja kolonije, bilo rimske ili latinske, je bio jasno definiran broj kolonista. Na osnovi ovoga broja su se računale obaveze kolonije, poglavito u vidu brojnosti vojnih kontigenata i financijskih izdataka. Ako je broj stanovnika kolonije opao, obaveze bi postajale sve teži teret. Zato su kolonije insistirale na povećavanju broja stanovnika i slanju novih kolonista.

[303]*Publius Aelius Paetus*

[304]*Castra Hannibalis*, u nekadašnjoj Brutiji, u blizini Skolatija.

[305] Kada se u vrelima spominje broj rimskih, latinskih ili nekih drugih kolonista ustvari se misli na broj muškaraca, "očeva familija" na koje se vodio dodijeljeni posjed, a ne na ukupni broj kolonista. Kada bi se na brojke iznesene u vrelima dodale žene, djeca, još neki bliski srodnici (u pojedinim slučajevima i neki od roditelja – uglavnom majke -, pa i unučad), pa možda i klijenti, sluge i robovi, broj stvarnih kolonista bi bio znatno veći. Najlakše bi brojku kolonista na koju se nailazi u vrelima bilo prevesti kao broj familija koje su kolonizirane na konkretno područje, mjesto, grad, naselje.

[306]U pokrajini Kampaniji.

[307]*Publius Porcius*

Longus.("Gaj Atinije[308], jedan od plebejskih tribuna, podnio je prijedlog (197. god. p. n. e.) za osnivanje pet kolonija na obali, dvije na ušću /rijeka op. S.M./ Volturnus[309] i Liternus, jedne u Puteoli, jedne u Kastrumu Salernu i konačno Buksent. Odlučeno je da se svaka kolonija sastoji od 300 domačinstava. Triumviri su bili određeni da nadgledaju naseljavanje. Oni su trebali držati ovu funkciju tri godine. Triumviri su bili Marko Servilije Gemin[310], Kvint Minucije Term[311] i Tiberije Sempronije Long[312]")

Livije, XXXIII, 23 :*C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque obsidione sese ab eo liberatos, plerique etiam, cum capti apud hostes essent, servitute exemptos. Q. Minucius temptata tantum relatione, cum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum et iure imperii consularis et multorum clarorum virorum exemplo dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit, multi nobiles Galli ante currum ducti, inter quos quidam Hamilcarem, ducem Poenorum, fuisse auctores sunt; ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorum. que colonorum turba, pilleatorum currum sequentium. aeris tulit in triumpho ducenta triginta septem milia quingentos, argenti bigati undeoctoginta milia; septuageni aeris militibus divisi, duplex centurioni, triplex equiti. Q. Minucius consul de Liguribus Boisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco et fama rerum gestarum et, quod sumptum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit, ita signis carpentisque et spoliis ferme aequabat pecuniae etiam prope par summa fuit; aeris tralata ducenta quinquaginta quattuor milia, argenti bigati quinquaginta tria milia et ducenti; militibus centurionibusque et equitibus idem in singulos datum, quod dederat collega.*(„Gaju Korneliju /Cetegu op. S.M./[313] je dodijeljen trijumf uz opću saglanost. Narod Placentije i Kremone je doprinio ovome odobravanju konzulu, izražavajući svoju zahvalnost njemu i svjedočeći da ih je on oslobodio opasnosti opsade, i mnoge čak oslobodio ropstva kada ih je neprijatelj bio zarobio. Kvint Minucije[314] je jednostavno ponudio prijedlog, kada je vidio da se cijeli Senat protivi njemu /tj. proslavi njegovog trijumfa op. S.M./, izjavivši da će on proslaviti trijumf na albanskom gorju, na osnovi vrline i svoga konzulskog *imperiuma*, i sa presedanom mnogih istaknutih ljudi.[315]Konzul Gaj Kornelije /Ceteg op. S.M./, dok je još bio u službi, je trijumfirao nad Insubrima i Cenomanima. U procesiji je bilo izloženo mnogo /neprijateljskih op. S.M./ barjaka, mnogo galskog plijena je nošeno u zaplijenjenim kočijama, mnogi galski plemenitaši su vođeni pred njegovim /Cetegovim trijumfalnim op. S.M./ kolima, i neki kažu da je i kartaginski vojskovođa Hamilkar[316] bio među njima. Ali ono što je posebno zaokupilo pažnju bila je gomila kolonista iz Kremone i Placentije, koji su slijedili njegova kola sa „kapom slobode"[317] na svojim glavama. On je nosio u trijumfu 237 000

[308]*Caius Atinius*

[309]Danas Volturno.

[310]*Marcus Servilius Geminus*

[311]*Quintus Minucius Thermus*

[312]*Tiberius Sempronius Longus*, konzul za 194. god. p. n. e.

[313]*Caius Cornelius Cethegus*, konzul za 197. god. p. n. e.

[314]*Quintus Minucius Rufus*, konzul za 197. god. p. n. e.

[315] Pošto je shvatio da prijedlog da mu se dozvoli održavanje trijumfa neće naići na podršku Senata i javnosti, Minucije je odlučio da korištenjem svojih još uvijek važećih konzulskih ovlaštenja "nagradi" sam sebe sa trijumfom *in monte Albano*, van Grada i koji Senat, na osnovi opsega svojih prava i ovlaštenja, nije mogao spriječiti. Slično se desilo i 211. god. p. n. e. kada je Marku Klaudiju Marcelu, osvajaću Sirakuze, bio odbijen trijumf, poradi tehničkih razloga, ali mu je dodijeljena ovacija i on je proslavio trijumf *in monte Albano* (*Liv*. XXVI, 21).

[316] Ovaj kartaginski vojskovođa, koji je ratovao za "svoj račun" zajedno sa Galima je vjerojatno ipak poginuo ranije u bitci kod Kremone 200. god. p. n. e. *Liv*. XXXI, 21. Ali da ni sam Livije, radi toga što je koristio različite izvore za opis ratovanja u Cisalpinskoj Galiji, neposredno nakon završetka II punskog rata, nije bio načisto sa sudbinom Hamilkara. Pa se tako u njegovom podatku XXXII, 30 ponovo nailazi na informaciju da je Hamilkar zarobljen.

[317]*Pilleus*; πῖλος.Ovo je bila kapa koničnog oblika koju su nosili oslobođenici da simbolički označe svoje oslobađanje iz ropstva. Pilos je izvorno helenska kapa koničnog oblika, koja je bila uobičajena za putnike. U umjetnosti se sa njom prikazuju Dioskuri i Paris, a postojala je i vojna bronzana kaciga tipa πῖλος. U klasičnom rimskom svijetu je oslobođenik stavljao *pilleus* na svoju glavu (koju je prije toga dao obrijati) ovu kapu (πίλεον λευκόν), a fraza *servos*

brončanih asa, 79 000 komada kovanog srebra. Njegovi pokloni vojnicim su bili 70 brončanih asa svakome, dvostruki iznos svakome centurionu i tri puta veći iznos svakome konjaniku. Konzul Kvint Minucije je trijumfirao nad Ligurima i galskim Bojima na albanskom gorju. Trijumf je bio manjega značaja zbog mjesta gdje se održao, glasina o njegovim uspjesima, i zato što su svi znali da su troškovi za to bili uzeti, i van propisa zahtijevani, iz trezora, ali ipak u barjacima i kolima i plijenu to je skoro bilo jednako sa drugim /trijumfom, onim Cetega op. S.M./. Iznos novca je također bio skoro isti. Novac nošen /u ovom albanskom trijumfu op. S.M./ je iznosio 254 000 brončanih asa, 53 200 komadića kovanoga srebra. Njegovi /Minucijevi op. S.M./ darovi njegovim vojnicima su bili isti kao i kod njegovog kolege /Cetega op. S.M./")

Livije, XXXIII, 24 : *Cosanis eo die postulantibus ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi iussi, dum ne quis in eo numero esset qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules hostis fuisset.*(„Narod Kose u ovo vrijeme /196. god. p. n. e. op. S.M./ je zahtijevao[318] da broj njihovih kolonista bude povećan. 1000 /kolonista op. S.M./ je bilo određeno da se upiše, pod uvjetom da u ovaj broj ne bi trebao biti uključen niko ko je bio upetljan u neprijateljstva protiv države od /vremena op. S.M./ konzulata Publija Kornelija i Tiberija Sempronija.[319]")

Livije, XXXIII, 27 : *Iisdem diebus Cn. Cornelius Blasio, qui ante C. Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatus consulto urbem est ingressus. tulit prae se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti milia, signati denarium triginta quattuor milia et quingentos. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne temptata quidem triumphi spe, quinquaginta milia pondo argenti in aerarium intulit et de manubiis duos fornices in foro boario ante Fortunae aedem et matris Matutae, unum in maximo circo fecit et his fornicibus signa aurata inposuit. haec per hiemem ferme acta.* („U isto vrijeme Gnej Kornelije Blasio[320], koji je bio prethodnik Gaja Sempronija Tuditana u namjesništvu Bliže Hispanije, je ušao u Grad u ovaciji po odobrenju Senata. On je izložio /u procesiji op S.M./ 1515 funti zlata, 20 000 funti srebra i 34 500 srebrnih denara. Lucije Stertinije[321], vrativši se iz Dalje Hispanije, bez da je čak postavio zahtjev za trijumfom, položio je u /državnu op. S.M./ riznicu 50 000 funti srebra, i od plijena je podigao dva slavoluka na *Forum Boarium*[322] ispred hramova Sreće i *Mater Matuta*[323], i jedan u *Circus Maximus*[324], i na ove slavoluke je postavio pozlaćene statue. Ovo su bili događaji ove zime.")

---

ad pilleum vocare je postala poziv na slobodu, jer je to bio uobičajeni poziv kojim su robovi često pozivani da uzmu oružje sa obećanjem slobode. Zato je kapa ubrzo postala i sinonim za slobodu. U ovom slučaju su kolonisti koji su bili zarobljeni željeli da pokažu svoje oslobađanje iz zatočeništva, za što zahvala ide Cetegu i njegovim vojnicima.

Jedna od varijacija *pilleusa* je frigijska kapa, sa zakrivljenim vrhom prema naprijed. Sa frigijskom kapom se predstavljaju i božanstva Mitra i Atis, te sami Frigijci (maloazijski narod srodan balkanskim Tračanima, sa kojima se ona i povezivala). Makedonske, tračke, dačke vojne kacige su podsjećale na frigijsku kapu. Inače su *pilleus*/ πῖλος i njena varijacija frigijska kapa imali i simboliku nečega što dolazi sa istoka. Ova kapa se nosila za vrijeme festivala *Saturnalia*.

[318]Ovaj zahtjev su Košani već jednom (199. god. p. n. e.) podnijel Senatu, ali su tada bili odbijeni. *Liv*. XXXII, 2.

[319]*Publius Cornelius Scipio* i *Tiberius Sempronius Longus*, konzuli za 218. god. p. n. e., godinu kada je počeo II punski rat. Svrha ove odluke Senata je bila da spriječi da se među koloniste "provuku" oni koji su za vrijeme II punskoga rata izdali Republiku.

[320]*Cnaeus Cornelius Blasio*

[321]*Lucius Stertinius*

[322]*Forum Boarium* (Foro Boario) je originalno bio tržnica za prodaju stoke u Rimu. Nalazio se blizu rijeke Tibar između Kapitola, Palatina i Aventina. Ovaj trg je također bio i religijski centar jer su na njemu bili smješteni mnogi hramovi kao hram Herkula Pobjednika, hram *Fortuna Virilis* i Veliki oltar Herkula. O ovom trgu v. Platner – Ashby, 1929:224-225.

[323]Na sjevernoj strani *Forum Boarium.*

[324]*Circus Maximus* (Circo Massimo) je bio drevni i poznati rimski trkački stadion za masovnu zabavu, smješten u dolini između Aventina i Palatina.

Livije, XXXIV, 44 :*Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem coniectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est necatusque.*(„Kvint Pleminije, koji je zbog zločina počinjenih protiv bogova i ljudi bio bačen u zatvor, iskoristio je priliku dok su svi bili okupirani spektaklom na igrama da zajedno sa grupom ljudi u toku noći postavi vatre na različitim tačkama u Gradu kako bi mogao pobjeći iz tamnice za vrijeme konfuzije koju bi stvorili. Zavjera je bila otkrivena od strane nekih njegovih saučesnika i informacija je bila iznesena pred Senat. Pleminije je bio bačen u najdublju tamnicu i pogubljen“).

Livije, XXXIV, 45 : *coloniae civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Volturnum, Liternum, treceni homines in singulas. item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae sunt. deduxere triumviri Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. ager divisus est qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum qui Arpinorum fuerat coloniam1 civium Romanorum alii triumviri, D. Iunius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Helvius, deduxerunt. Tempsam item et Crotonem coloniae civium Romanorum deductae. tempsanus ager de Bruttiis captus erat; Brutti Graecos expulerant; Crotonem Graeci habebant. triumviri Cn. Octavius, L. Aemilius Paulus, C. Laetorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula, Q. * *, C. Salonius deduxerunt.* („U toku iste godine /194. god. p. n. e. op. S. M./ određeni broj rimskih građana su kao kolonisti naseljeni u Puteoli[325], Volturnumu[326] i Liternumu[327], 300 /kolonista op. S.M./ je bilo dodijeljeno za svako mjesto. Slična naseljavanja su učinjena i u Salernu[328] i Buksentu[329]. Triumviri koji su nadgledali naseljavanje su bili Tiberije Sempronije Long koji je bio konzul u to vrijeme, Marko Servilije i Kvint Minucije Term. Zemlja koja je bila podijeljena među njima /kolonistima op. S.M./ je činila dio područja /koje je pripadalo gradu i zajednici op. S.M./ Kapue[330]. Kolonija rimskih građana je takođe bila ustanovljena u Sipontu[331] na zemlji koja je nekada pripadala /gradu i zajednici op. S.M./ Arpi. Triumviri u ovom slučaju su bili Decim Junije Brut[332], Marko Bebije Tamfil i Marko Helvije[333]. Rimski građani su također bili poslani kao

[325]*Puteoli,* izvorno helenska apoikija Δικαιαρχία (*Dicaearchia* ili *Dichaearchea),* u Napuljskom zaljevu. Drugi kolonisti su poslani tamo u vrijeme vladavine Oktavijana Augusta, kada se grad zove *colonia Augusta.* U vrijeme vladavine principsa Nerona drevni grad je ujedinjen sa kolonijom, te se otad zvala *coloniaClaudia Neronensis Puteolana. Tac. Ann.* XIV, 27. Moderni Pozzuoli. Primjer osnivanja kolonije Puteoli je zanimljiv jer ukazuje da dedukcija kolonije u određenom mjestu nije moralo značiti i da je kompletno to mjesto sa svim njegovim stanovnicima kolonizirano i apsorbirano od nove kolonije. Kao što je to bio slučaj i u drugim sferama rimskoga života (državnoj, političkoj, društvenoj, ekonomskoj, socijalnoj, upravnoj, administrativnoj, teritorijalnoj, hijerarhijskoj, vojnoj, kulturnoj...itd...) i u osnivanju kolonija Rimljani se nisu vodili zakovanim niti demagoškim pravilima, nego su i tu bili prilično otvoreni i nadasve pragmatični. Tako je i osnivanje (rimske ili latinske) kolonije moglo označavati podizanje jednoga sasvim novoga grada, moglo je podrazumijevati i zamjenu populacije (kolonisti bi došli na mjesto iseljene), moglo je samo raniji grad i njegovu zajednicu sa svim njihovim stanovnicima (uz veće, manje ili nikakvo naseljavanje stvarnih kolonista) proglasiti kolonijom sa svim onim pravima i obavezama koje sa sobom taj postupak donosi ranijim stanovnicima, a moglo je biti i osnivanje praktično paralelnog grada i zajednice u odnosu na već postojeći grad i njegovu zajednicu (kao što je to bio slučaj sa Puteoli). U slučaju osnivanja kolonije kao paralelnog grada i zajednice, se od ranijeg grada, zajednice, naselja otuđuje dio teritorija, pretvara u *ager romanus* i naseljava kolonistima. Nova naseobina sa svojim teritorijem se tako osniva, živi i koegzistira uz stariji grad i njegovu teritoriju. Tako su faktički na jednom uskom prostoru mogle egzistirati dvije zasebne upravno – teritorijalne i administrativne jedinice, moguće i sa zasebnim institucionalnim uređenjem i opsegom autonomije. Kolonija i raniji grad/zajednica su tako skoro dva i pol stoljeća egzistirali jedno uz drugo, dok konačno nisu upravno i teritorijalno ujedinjeni u jednu zajednicu municipalne autonomije.

[326] Moderni Castel Volturno u Kampaniji.

[327]U Kampaniji.

[328]*Salernum,* grad u juznom dijelu Kampanije. Moderni Salerno u Kampaniji.

[329]*Buxentum,* lucki grad u Kampaniji. Moderni Policastro Bussentino u Kampaniji.

[330]U Kampaniji.

[331] Moderni Siponto u Apuliji.

[332]*Decimus Iunius Brutus*

[333]*Marcus Helvius*, pretor za 197. god. p. n. e.

kolonisti u Tempsu[334] i Kroton[335], teritorija pređašnjeg /Tempse op. S.M./ je bila zauzeta od Bruta, koji su istjerali Grke odatle, Kroton je još uvijek držan od Grka. Triumviri za kolonizaciju Krotona su bili Gnej Oktavije[336], Lucije Emilije Paul[337] i Gaj Letorij[338], a oni za Tempsu su bili Lucije Kornelije Merula[339], ??? i Gaj Salonije[340].“)[341].

Livije, XXXIV, 46 :*Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque milia pondo, bigati centum viginti tria milia, Oscensis quingenta quadraginta, auri pondo mille quadringenta. militibus ex praeda divisit in singulos ducenos septuagenos aeris, triplex equiti.*(„Oko istoga vremena /kada je prokonzul Lucije Valerije Flak u blizini Milana pobijedio Boje i Insubre op. S.M./ njegov kolega /u konzulatu godinu ranije op. S.M./ Marko Porcije Katon trijumfirao je nad Hispanijom. On je nosio u svome trijumfu 25 000 funti srebrnih poluga, 123 000 srebrnih denara, 540 000 oskanskih srebrnih kovanica i 1400 funti zlata. Iz plijena, on je dao svakome od svojih vojnika 270 asa i trostruki iznos /810 asa op. S.M./ svakome konjaniku.“)

Livije, XXXIV, 52 :*triduum triumphavit. die primo arma tela signaque aerea et marmorea transtulit, plura1 Philippo adempta quam quae ex civitatibus ceperat; secundo aurum argentumque factum infectumque et signatum. infecti argenti fuit quadraginta tria milia pondo et ducenta septuaginta, facti vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis; et ex aere multa fabrefacta; ad hoc clipea argentea decem signati argenti octoginta quattuor milia fuere Atticorum; tetrachma vocant; trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria milia septingenta quattuordecim et clipeum unum ex auro totum et Philippei nummi aurei quattuordecim milia quingenti quattuordecim. tertio die coronae aureae, dona civitatium, tralatae centum quattuordecim; et hostiae ductae et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius, regis Philippi filius, fuit et Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. ipse deinde Quinctius in urbem est invectus. secuti currum milites frequentes ut exercitu omni ex provincia deportato. his duceni quinquageni aeris in pedites divisi, duplex centurioni, triplex equiti.*(“Njegova /trijumfa Tita Flaminina u znak pobjede u II. makedonskom ratu op. S.M./ proslava je trajala tri dana. prvoga dana kroz Grad su nošeni oružje, oklopi i brončane i mramorne statue. One uzete od Filipa su bile znatno brojnije nego one koje su bile zauzete u različitim gradovima. Drugoga dana svo zlato i srebro, kovano i nekovano, je bilo nošeno u procesiji. Bilo je 18 000 funti nekovanog i neobrađenog srebra i 270 srebrnih posuda, uključujući i posude sa svakim opisom, većinom sa reljefima i neke koje su bile izuzetno umjetničke. Bilo je također nekih napravljenih od bronze. Osim

[334] Moderni Campora San Giovanni u Brutiji, sadašnjoj Kalabriji.

[335] Moderni Crotone u Brutiji, sadašnjoj Kalabriji.

[336]*Cneius Octavius*

[337]*L. Aemilius Paulus*

[338]C. *Laetorius*

[339]*Lucius Cornelius Merula*

[340]*C. Salonius*

[341] Za vrijeme popisa kolonista za kolonije Puteoli, Salerno i Buksent došlo je do određenog spora vezanog za građanski status nekih od tih kolonista. Po Liviju (XXXIV, 42) : *Novum ius eo anno a Ferentinatibus temptatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, [6] cives Romani essent. Puteolos Salernumque et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, et cum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus iudicavit non esse eos civis Romanos.* (“Za vrijeme /195. god. p. n. e./ godine narod Ferentina pokušao je potegnuti pravo za one Latine /u pravnom, a ne etničkom smislu op. S.M./ koji su bili upisani u rimske kolonije da se smatraju rimskim građanima. Oni koji su dali svoja imena /da budu upisana kao kolonisti op. S.M./ dodijeljeni su kolonijama Puteoli, Salerno i Buksent, i na osnovi ovoga pretpostavio se /njihov op. S.M./ status rimskih građana. Senat je odlučio da oni nisu bili rimski građani.”).*Ferentinum,* grad i zajednica jugoistočno od Rima. Moderni Ferentino. U ovo vrijeme Ferentini su još uvijek imali status *socii Latini nominis*, i vjerojatno se navedeno zastupanje Ferentina, na oficijelnoj osnovi, za neke Latine, ustvari odnosilo na one njihove sunarodnike koji su se upisali da budu kolonisti u novoosnovanim rimskim kolonijama. Svojom odlukom po ovom zahtjevu Senat je donio pravilo po kojem upisivanje onih naseljenika koji su Latini (u pravno – statusnom smislu) u rimske kolonije ne podrazumijeva i automatsko dobijanje rimskoga građanstva, bez obzira na činjenicu da oni rimski građani koji se upišu kao naseljenici u latinske kolonije automatski dobijaju i građanstvo te latinske kolonije.

ovoga, bilo je i 10 srebrnih štitova. Od srebrnog novca 84 000 su bili atički novčići, poznati kao tetradrahme, svaki skoro jednak u vrijednosti 4 denara. Zlato je težilo 3714 funti, uključujući i jedan štit u potpunosti napravljen od zlata i bilo je 14 514 novčića iz Filipove kovnice. Trećega dana procesije nošeno je 114 zlatnih kruna, pokloni od različith gradova, a pred pobjednikovim kolima išle su žrtve za žrtvovanje i mnogi plemeniti zarobljenici i taoci, među njima Filipov sin Demetrije i Armen, sin lakedemonskog tiranina /Nabisa op. S.M./. Potom je išao i sam Kvinktije u svojim kolima koje je slijedio duga povrka vojnika, kao da je cijela armija bila vraćena iz provincije. Svaki pješadinac je dobio po 250 asa, svaki centurion dvaput toliko, i svaki konjanik tri puta toliki iznos.”).

Livije, XXXIV, 53 :*Exitu anni huius Q. Aelius Tubero tribunus plebis ex senatus consulto tulit ad plebem, plebesque scivit, uti duae Latinae coloniae una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur. his deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Naevius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes, in Thurinum agrum A. Manlius, Q. Aelius L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius praetor urbanus in Capitolio habuit.*(“Krajem ove godine /194. god. p. n. e. op. S.M./ Kvint Elije Tuberon[342], plebejski tribun, po autoritetu Senata je predložio narodu i skupština je izglasala da se osnuju dvije latinske kolonije, jedna među Brutima, druga u zemlji /helenske apoikije op. S.M./ Turij[343]. Triumviri su bili izabrani za osnivanje ovih kolonija i čiji autoritet bi trebao trajati tri godine. Za koloniju među Brutima su /određeni op. S.M./ Kvint Nevije[344], Marko Minucije Ruf[345] i Marko Furije Krasip[346]. Za koloniju u turijskoj zemlji su /određeni op. S.M./ Aul Manlije[347], Kvint Elije[348] i Lucije Apustije[349].”)

Livije, XXXV, 9 :*Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt civium capita CXLIII DCCIV...eodem anno coloniam Latinam in castrum Frentinum triumviri deduxerunt A. Manlius Volso L. Apustius Fullo Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur. tria milia peditum iere, trecenti equites, numerus exiguus pro copia agri. dari potuere tricena6 iugera in pedites, sexagena in equites. apustio auctore tertia pars agri dempta est, quo postea si vellent novos colonos adscribere possent. vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt.* („Cenzori su bili izabrani sljedeće godine, Sekst Elije Pet i Gaj Kornelije Ceteg. Kornelije je zaključio *lustrum*. Broj građana je iznosio 143 704[350]....Iste godine latinska kolonija je bila osnovana u Kastrum Frentinumu[351] od triumvira Aula Manlija Volsa, Lucija Apustija Fula i Kvinta Elija Tuberona. Po zakonu posljednje spomenutog kolonija je bila osnovana. 3000 pješadinaca i 300 konjanika /kao kolonisti op.

---

[342]*Quintus Aelius Tubero*

[343]O Turiju (Θούριοι; Θούριον; *Thurii*; *Thurium; Copia; Copiae*) u tarentinskom zalivu na jugu Italije v. Mesihović, 2016B:65;79; Isto, 2017C:88; 106.

[344]*Quintus Naevius*

[345]*Marcus Minucius Rufus*

[346]*Marcus Furius Crassipes*

[347]*Aulus Manlius Volso*

[348]*Quintus Aelius Tubero*

[349]*Lucius Apustius Fullo*

[350] Po Franku Tenney, 1924: 331: “Again I should retain Livy's number (143,704) for the year 194–3. Flamininus' army of four legions was still in Greece, and large forces were engaged in active warfare both in Cisalpine Gaul (Livy xxxv. 46) and in Spain (4 legions) It is more logical to assume that the armies in foreign parts were not registered this time than to change Livy's text.” Međutim, po Sage, Evan T (Livije, 1935: 25, fus. 3): „While the MSS. give the number thus, some editors follow Pighius in prefixing an additional *C* to the numeral. The census reported in XXIX. xxxvii. 6 showed a population of 214,000 in 204 B. C.; in 188 B. C. (XXXVIII. xxxvi. 10) it was 258.318. The fluctuation is so great that the emendation is probably correct. I have, however, kept the reading of the MSS. despite the fact that numerals are notoriously liable to corruption.”

[351]Ovo je ustvari latinska kolonija u turijskoj zemlji koja se spominje u *Liv*. XXXIV, 53, jer su i isti triumviri određeni za njeno osnivanje, a i isti je predlagać osnivanja kolonije. Međutim, ovdje je problem u dataciji, jer dok se u XXXIV, 53 osnivanje kolonije stavlja u 194. god. p. n. e. u podatku XXXV, 9 osnivanje kolonije se stavlja u 193. god. p. n. e. Vjerojatno je razlog ove nedosljednosti kod Livija u tome što je 194. god. p. n. e. oficijelno prihvaćeno osnivanje nove kolonije, a 193. god. p. n. e. je i stvarno osnovana.

S.M./ joj se pridružilo, mali broj u odnosu na veličinu /obuhvata op. S.M./ područja /nove latinske kolonije op. S.M./. Udio zemlje je mogao biti 30 jugera za pješadinca i 60 za konjanika. Po prijedlogu Apustija 1/3 zemljišta je bila rezervirana, kako bi oni bili u mogućnosti kasnije upisati nove koloniste ako oni to budu smatrali pogodnim. 20 jugera je dato svakom pješadincu, 40 svakom konjaniku.“)

Livije, XXXV, 40 :*Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatus consulto plebique scito. tria milia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites; triumviri deduxerunt eos Q. Naevius M. Minucius M. Furius Crassipes ; quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti. bruttiorum proxime fuerat ager; Brutti ceperant de Graecis.*(„Za vrijeme ove godine /192. god. p. n. e. op. S.M./ Senat i narod su odobrili osnivanje vojničke kolonije u Vibo[352]. 3700 pješadinaca i 300 konjanika je bilo poslano tamo. Nadglednici naseljavanja su bili Kvint Nevije, Marko Minucije i Marko Furije Krasip[353]. 15 jugera je bilo dodijeljeno svakome pješadincu i duplo konjaniku. Zemlja je ranije pripadala Brutima, koji su je uzeli od Helena.“)

Livije, XXXVI, 4 : *sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo et Ptolomaeo, Aegypti rege, Romam venerunt, Philippo pollicente ad bellum auxilia et pecuniam et frumentum; ab Ptolomaeo etiam mille pondo auri, viginti milia pondo argenti adlata. nihil eius acceptum; gratiae regibus actae; et cum uterque se cum omnibus copiis in Aetoliam venturum belloque interfuturum polliceretur, Ptolomaeo id remissum; Philippi legatis responsum gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. item ab Carthaginiensibus et Masinissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium D milia, hordei quingenta ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti; id ut ab se munus Romani acciperent, petere sese, et classem suo4 sumptu comparaturos, et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos; Masinissae legati quingenta milia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam, Romam trecenta milia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. de frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent; de classe Carthaginiensibus remissum, praeterquam si quid navium ex foedere deberent; de pecunia6 item responsum, nullam ante diem accepturos.* (POTREBAN PRJEVOD)

Livije, XXXVI, 21 :*Per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante praetor in Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus; argenti bigati prae se tulit centum triginta milia et extra numeratum duodecim milia pondo argenti, auri pondo centum viginti septem.*(„Marko Fulvije Nobilior, koji je otišao u Hispaniju kao pretor dvije godine ranije, ušao je u Grad, oko ovoga vremena[354] /191. god. p. n. e./, u ovaciji. Ispred njega je nošeno 130 000 srebrnih denara i 12 000 funti srebra, kao i 127 funti zlata.“)

Livije, XXXVI, 38 : *Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit. duodetriginta milia hostium occisa Antias Valerius scribit, capta tria milia et quadringentos, signa militaria centum viginti quattuor, equos mille ducentos triginta, carpenta ducenta quadraginta septem; ex victoribus mille quadringentos octoginta quattuor cecidisse. ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, quia in augendo eo non alius intemperantior est, magnam tamen victoriam fuisse apparet, quod et castra capta sunt et Boi post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio eius victoriae causa decreta ab senatu victimaeque maiores caesae.* („Dva mjeseca kasnije /u odnosu na veliku pobjedu nad Ligurima op. S.M./, Publije Kornelije /Scipion Nasika[355] op. S.M./ je izvojevao najuspješniju pobjedu nad Bojima[356]. Valerije Antias[357] kaže da su ubijena 28 000 neprijatelja i

---

[352]*Vibo Valentia*, ranije helenska *Hipponion*.

[353]Ovo je ustvari latinska kolonija među Brutima koja se spominje u *Liv*. XXXIV, 53, jer su i isti triumviri određeni za njeno osnivanje. Međutim, ovdje je problem u dataciji, jer dok se u XXXIV, 53 osnivanje kolonije stavlja u 194. god. p. n. e. u podatku XXXV, 40 osnivanje kolonije se stavlja u 192. god. p. n. e. Vjerojatno je razlog ove nedosljednosti kod Livija u tome što je 194. god. p. n. e. oficijelno prihvaćeno osnivanje nove kolonije, a 192. god. p. n. e. je i stvarno osnovana.

[354]Kada su u Rim stigle oficijelne vijesti o pobjedama Manija Acilija Glabrija (M*anius Acilius Glabrio*), konzula za 191. god. p. n. e., na heladskom ratištu u I sirijskom ratu.

[355]Konzul za 191. god. p. n. e.

[356]Brojan galski narod. Jedan njegov dio je živio u današnjoj sjevernoj Italiji u području Padske ravnice.

3400 učinjeno zarobljenicima i da je plijen uključivao 124 barjaka, 1230 konja i 247 vagona, dok su u pobjedonosnoj vojsci poginula 1484 čovjeka. Iako mi možemo imati malo povjerenja u ovoga pisca dok su brojke u pitanju jer niko nije više bezobziran u njihovom pretjerivanju /od Valerija Antiasa op. S.M./, ipak je očigledno to bila velika pobjeda, jer je tabor Boja bio zauzet i oni su se predali odmah nakon bitke. Štaviše, Senat je naredio posebne zahvalnosti za pobjedu i žrtvovanje žrtava.“).

Livije, XXXVI, 39 : *per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus. argenti transtulit duodecim milia pondo, bigati argenti centum triginta, auri centum viginti septem pondo.P. Cornelius consul obsidibus a Boiorum gente acceptis agri parte fere dimidia eos multavit, quo, si vellet, populus Romanus colonias mittere posset.* („Oko ovoga vremena Marko Fulvije Nobilior je ušao u Grad u ovaciji, nakon svoga povratka iz Dalje Hispanije. On je donio preko 10 000 funti srebra, 130 000 srebrnih denara pečaćenih sa dvokolicama /na prikazima novčića op. S.M./ i 127 funti zlata.[358] Nakon što je dobio taoce od Boja, Publije Kornelije Scipion /Nasika op. S.M./ je kao kaznu oduzeo od njih skoro pola njihove teritorije kako bi rimski narod mogao naseliti koloniste na njoj.[359]“)

Livije, XXXVI, 40 :*P. Cornelius consul triumphavit de Bois. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis travexit et vasa aenea Gallica et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum, ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo milia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quattuor. militibus, qui currum secuti sunt, centenos vicenos quinos asses divisit, duplex centurioni, triplex equiti.*(„Tako je konzul /za 191. god. p. n. e. op. S.M./ Publije Kornelije /Scipion Nasika op. S.M./ trijumfirao nad Bojima. U trijumfalnoj procesiji, oklopi, oružje, zastave i plijen svih vrsta, uključujući brončane vaze, su bili nošeni u galskim kolima. Također su nošeni u procesiji 1471 zlatni torkves /ogrlica op. S.M./, 247 funti zlata, 2340 funti srebra, djelimično u šipkama, djelimično kovano, i to ne neumjetnički, u domorodačke posude, i 23 400 srebrnih denara. Svakome vojniku koji je stupao iza njegovih kola on je dao kao poklon 125 asa, duplo toliko svakome centurionu i tri puta toliko svakom konjaniku.“)

Livije, XXXVII, 34:*per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides, de pace adferens mandata; quam impetrabilem fore magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum, quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. statuit tamen non prius consulem adire quam P. Scipionem, et ita mandatum ab1 rege erat. in eo maximam spem habebat, praeterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat, notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset, etiam quod filius eius captus in potestate regis erat. is ubi et quando et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt; alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu cum reciperet sese, in eo tumultu delapsum ex equo cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius neque benignius haberi colique adolescentem quam cultus est potuisse. ob haec cum adventum P. Scipionis legatus expectasset, ubi is venit, consulem adit petitque ut mandata audiret.*(„Za vrijeme ovoga intervala /dok je rimsko – italska armija koja je prešla Helespont u taboru čekala dolazak Afrikanca op. S.M./, Heraklid iz Bizanta je stigao u tabor sa instrukcijama od Antioha /III. op. S.M./ da pregovara o miru. On je bio pod utiskom da jednom kada Rimljani dođu u

---

[357]*Valerius Antias*, rimski historičar. Živio u I. st. p. n. e. i napisao kroniku drevnog Rima u najmanje 75 knjiga, od kojih su sačuvani samo fragmenti koji se u velikoj većini odnose na predrimsku, protorimsku i ranorimsku legendarnu historiju.

[358]Livije samo ponavlja isti događaj o kojemu govori u XXXVI, 21, samo iznosi različite iznose plijena koji je Nobilior unio u državnu riznicu.

[359] Na ovom konfisciranom području su osnovane kolonije Parma i Mutina. *Liv*. XXXVII, 47; XXXIX, 55.

Aziju oni će, bez odlaganja, napredovati prema kraljevskom taboru, i njihovo ostajanje na Helespontu učinilo ga je veoma optimističnim za dobijanje povoljnih uvjeta mira. Heraklid je ipak odlučio da se ne pristupa konzulu /Luciju Scipionu op. S.M./ dok ne razgovara sa Publije Scipionom, i zaista su bile takve kraljeve instrukcije. Njegove nade su poglavito ležale na njemu /Scipionu Afrikancu op. S.M./, jer Scipionova veličina duše i svjesnost da je on imao dovoljno slave su ga učinile umjerenim i obzirnim. Cijeli svijet je također znao šta je on bio kada je bio pobjedonosan u Hispaniji i Africi, a postojala je također i činjenica da je njegov /Afrikanca op. S.M./ sin bio zarobljenik i u kraljevim rukama. Što se tiće toga gdje i kada ili kako je on bio zarobljen, autoriteti /misli se na izvore koje je Livije koristio op. S.M./ se razlikuju. Neki tvrde je to bilo na početku rata kada je on na putu od Halkide do Oreuma bio presretnut od kraljevskih brodova. Drugi kažu da je nakon iskrcavanja u Aziji, on bio poslan sa odredom fregelanske konjice da izviđa prema kraljevskom taboru, i kada je velika skupina konjice izašla da ga presretne, on se povukao i u konfuziji pao sa konja i sa drugom dvojicom vojnika bio nadjačan, i pod ovim okolnostima bio doveden pred kralja. Općenito se tvrdi da mladić nije mogao biti bolje tretiran i ophođen sa većom ljubaznošću i velikodušnošću čak i da je mir sa Rimom bio preovladao /tj. da nije bio izbio rat i da mladić nije bio zarobljenik op. S.M./ i da su osobne veze gostoprimstva između kralja i Scipiona ostale neprekinute.[360] Zbog ovih razloga, izaslanik je čekao da Scipion /Afrikanac op. S.M./ dođe i po njegovom dolasku on je pristupio konzulu i zamolio ga za audijenciju kako bi on mogao da iznese svoje instrukcije.“)[361]

Livije, XXXVII, 36:*legatus postquam nihil aequi in consilio impetrare se censebat, privatim—sic enim imperatum erat—P. Scipionis temptare animum est conatus. omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem dixit; deinde ignarus et animi Scipionis et moris Romani, auri pondus ingens pollicitus, et nomine tantum regio excepto societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. ad ea Scipio: "quod Romanos omnes, quod me ad quem missus es ignoras, minus miror, cum te fortunam eius a quo venis ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus, aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traiceremus, si pacem tamquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis; concesso vero in Asiam transitu et non solum frenis, sed etiam iugo accepto quae disceptatio ex aequo, cum imperium patiendum sit, relicta est? ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo; aliis, deos precor, ne umquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. pro tanto in me munere gratum me in se esse sentiet, si privatam gratiam pro private beneficio desiderabit; publice, nec habebo quicquam*

---

[360]I u modernoj historiografiji još uvijek nije oficijelno razriješeno pitanje gdje, kada i kako je zarobljen Lucije Kornelije Scipion, mlađi sin Afrikanca. Nije nerealno pomisliti da je vjerojatnija mogućnost po kojoj je Lucije zarobljen početkom rata, a ne dok je bio na izvidničkoj misiji, jer se on nalazio dugo u zarobljeništvu, gdje mu nije nedostajalo luksuza i komfora (koje je bilo i pretjerano) i boravio je i na seleukidskom dvoru. Po Polibiju, mlađi Afrikančev sin je bio zarobljen na početku rata, a i po Diodoru, Apijanu, Kasiju Dionu, Justinu (tj. Pompeju Trogu), *de Viris Illustribus*, bi se dalo naslutiti da je zarobljen dok se nalazio u egejskom bazenu i plovio, a ne na maloazijskom frontu.

[361]Heraklid je braći Scipionima i drugim okupljenim na audijenciji iznio sljedeću ponudu Antioha III. za mir :

1. Neće imati pretenzija u Europi, predati će i u Maloj Aziji ili bilo gdje u njegovoj domeni ono za što Rimljani tvrde da su bili na strani Rima.
2. Antioh će platiti i polovinu troškova rata.
3. Seleukidski izaslanik je pozivao Rimljane da svoju vlast ograniče na Europu, jer je i to već velika imperija. Ali da ako ipak oni žele da anektiraju neke dijelove Male Azije, Antioh III. je spreman i da radi mira, ali pod uvjetoma da je to definirano jasnim granicama, da popusti pred „rimskom pohlepom za teritorijem“.

Rimljani su ponudili sljedeće uvjete :

1. Pošto je kralj Antioh III. bio odgovoran za izbijanje rata, mora platiti sve troškove rata.
2. Garnizoni moraju biti povućeni ne samo iz maloazijskih pokrajina Jonije i Eolide, nego iz svih maloazijskih gradova, i te maloazijske zajednice bi se trebale tretirati slobodnim isto kao i oslobođeni polisi u balkanskoj Grčkoj nakon II. makedonskog rata.
3. Antioh III. mora predati sve svoje maloazijske posjede zapadno od planinskog lanca Taurus.

Liv. XXXVII, 35.

ab illo nec dabo. quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. abi, nuntia6 meis verbis, bello absistat, pacis condicionem nullam recuset." nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur. omissa igitur in praesentia mentione pacis totam curam in belli apparatum intendit. („Izaslanik /Heraklid iz Bizanta op. S.M./ je došao do zaključka da, što se tiće Vijeća /na kojemu je održana njegova audijencija op. S.M./, on neće dobiti razumne uvjete /po seleukidske interese op. S.M./, i u skladu sa svojim instrukcijama, on je pokušao da nešto učini u privatnom razgovoru sa Scipionom /Afrikancem op. S.M./. Počeo je tako što je rekao da će mu kralj vratiti sina bez otkupnine, a potom, ne poznavajući Scipionov karakter i rimske običaje, on mu je ponudio golemi mito ako on dobije mir kroz njegovo /Afrikančevo op. S.M./ zalaganje, i također puni udio u vladarskoj moći, izuzev samo kraljevskog naslova. Scipion je odgovorio : „Tvoje neznanje o Rimljanima u cjelini, i o meni posebno kao onome kome si poslan je manje iznenađujuće nego što je tvoje neznanje o situaciji u kojoj se nalazi čovjek /Antioh III. op. S.M./ od koga si došao. Trebali ste da držite Lizimahiju kako bi spriječili naš ulazak na Hersonez ili ste nam se trebali suprotstaviti na Helespontu kako bi spriječili naš prelazak u Aziju, ako ste namjeravali tražiti mir od nas kao od onih koji su bili zabrinuti zbog rata. Ali sada, kada ste ostavili /helespontski op. S.M./ prijelaz u Aziju otvorenim i primili ne samo ujed nego i teret, kakav je prostor ostavljen za bilo koju diskusiju o ravnopravnim uvjetima /za mir op. S.M./, pošto će te se vi morati potčiniti našem suverenitetu. Ja ću smatrati svoga sina kao najveći pokloni koji kraljeva velikodušnost može da donese, a što se tiće njegovih drugih ponuda, molim se da moje okolnosti neće nikada biti u potrebi za njima, moj razum i sva moja dešavanja neće nikada. U mom javnom kapacitetu kao predstavnika države, ja neću niti uzeti bilo šta od njega, niti mu dati bilo šta. Ono što ja mogu dati sada je moj iskreni savjet. Idi i reci mu u moje ime da napusti neprijateljstvo i prihvati bilo koji uvjet mira koji se mogu ponuditi." Ove riječi nisu nimalo uticale na kralje, on je smatrao da su njegove šanse u ratu sigurne, i da su uvjeti koji su mu predloženi bili kao da je več bio poražen. Za sada je on odbacio sva spominjanja mira i posvetio svu pažnju pripremama za rat.").[362]

Livije, XXXVII, 37:*ubi cum audisset Antiochus P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos qui filium ad eum reducerent misit. non animo solum patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit; satiatusque tandem complexu filii "renuntiate" inquit "gratias regi me agere, referre aliam gratiam nunc non posse quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat quam in castra me redisse audierit.*(„Kada je /Antioh III. op. S.M./ čuo da je Scipion /Afrikanac op. S.M./ bio zadržan u Elei zbog bolesti on je poslao neke svoje časnike da mu doprate sina. Ljubaznost nije bila samo zahvalna očevim osjećanjima, nego je pomogla također i njegovom oporavku. Nakon što je prihvatio sina, rekao je pratnji /koju je bio poslao Antioh III. op. S.M./ : „Uzmite riječ da se zahvaljujem kralju. Ne mogu mu se

[362]Uspješno kretanje armije kroz balkanske pokrajine, upad na Hersonez, forsiranje Helesponta, stvaranje širokog mostobrona na području Troade ukazuju na uspješnu blitzkrieg strategiju koju su primjenili u ovome borbenom poduhvatu. Sve se odvijalo brzo, efikasno, organizirano i učinkovito. Nesumnjivo je Publije Kornelije Scipion Afrikanac bio jedan od najvećih stratega i vojnih i državničkih genija u cjelokupnoj ljudskoj historiji. On je jedan od rijetkih vojskovođa koji je uspješno ratovao na čak tri kontinenta i jedan od još rjeđih koji nisu nikada bili poraženi. Nažalost, njegova genijalost i strateška umješnost su ostali, potpuno neopravdano i neshvatljivo, u zasjenku historiografije i pučke javnosti. Prvi prelazak rimsko – italske vojske, pod komandom braće Scipiona, na azijsko tlo je imao i veliko simboličko značenje. Nije tu bila samo bitna činjenica da je riječ o tome da su se trupe Republike sa jednoga kontinenta prešle na drugi, i to bez skoro ikakvih problema, nego prije svega u tome što su se prema mitologiji i drevnoj tradiciji tu u maloazijskoj Troadi nalazili postanci – *origines* rimskoga naroda. Po već u helenističko doba izgrađenoj mitološkoj i tradicijskoj konstrukciji daleki pretci Latina i Rimljana su bili Trojanci koji su, nakon pada Prijamovog Iliona, pod vodstvom Eneje uspjeli da izbjegnu ahejskim osvajačima i pobjegnu do obala današnjeg Lacija gdje su se izmiješali sa tamo zatečenim Aboriginima. Ta simbolika se itekako ispoljila i kada su braća Scipioni kao prvi od Rimljani pod svojom komandom preveli armiju iz Europe u Aziju, jer su oni sa trupama došli i do Iliona. Tamo je Lucije Scipion ponudio žrtve boginji Minervi/Ateni, koja je bila božanstvo zaštitnik Iliona. Livije (XXXVII, 37) navodi i da su stanovnici Iliona pokazivali i svojim riječima i svojim djelima ponos koji su osjećali prema Rimljanima kao svojim potomcima, a Rimljani su opet bili oduševljeni posjetom svojoj originalnoj domovini. Jedan vrlo slikovit i sadržajan opis dolaska rimskih trupa u Ilion i Troadu se nalazi u Justinovim epitomama djela Pompeja Troga (XXXI, 8, 1 - 4). U njemu se daju detalji oduševljenja Trojanaca što vide svoje enejidske sunarodnike, tj. Rimljane koji su nakon što su zavojevali Zapad i Afriku, sada došli u Aziju da traže svoje povijesno pravo.

zahvaliti u bilo kojem drugom vidu nego da mu savjetujem da se ne upušta u bitku prije nego sazna da sam se ja vratio u /rimsko – italski i njihovih saveznika op. S.M./ tabor.““)[363]

Livije, XXXVII, 45:*Asiae civitates in fidem consulis dicionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat; eo et P. Scipio ab Elaea, cum primum pati laborem viae potuit, venit. sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petit impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. paucos post dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater, fratris filius, venerunt. prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe invento, tum P. Scipionem et per eum consulem adierunt; praebitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, "non tam quid ipsi dicamus habemus" inquit Zeuxis "quam ut a vobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare a victoribus possimus. maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis; quanto id maiore et placatiore animo decet vos facere in hac victoria, quae vos dominos orbis terrarum fecit? positis iam adversus omnes mortales certaminibus haud secus quam deos consulere et parcere vos generi humano oportet." iam antequam legati venirent, decretum erat quid6 responderetur. respondere Africanum placuit. is in hunc modum locutus fertur: "Romani ex iis, quae in deum immortalium potestate erant, ea habemus, quae dii dederunt; animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus gerimusque, neque eos secundae res extulerunt nec adversae minuerunt. eius rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis testem darem, nisi vos ipsos dare possem. postquam traiecimus Hellespontum, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, cum communis Mars et incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus quas pares paribus ferebamus condiciones, easdem nunc victores victis ferimus: Europa abstinete; Asia omni, quae cis Taurum montem est, decedite. pro impensis deinde in bellum factis quindecim milia talentum Euboicorum dabitis, quingenta praesentia, duo milia et quingenta, cum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint; milia deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta8 talenta et quod frumenti reliquum ex eo quod patri debitum est placet. haec cum pepigerimus, facturos vos9 ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis; sed numquam satis liquebit nobis ibi pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit; eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, concitorem Aetolici belli, qui et illorum fiducia vos et vestra illos in nos armavit, dedetis et cum eo Mnasilochum Acarnana et Chalcidenses Philonem et Eubulidam. in deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit quam facere potuit. si nunc moratus fuerit, sciat regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi quam a mediis ad ima praecipitari." cum iis mandatis ab rege missi erant legati ut omnem pacis condicionem acciperent; itaque Romam mitti legatos placuit. consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt, et legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. secutae*

---

[363]Ovaj savjet Afrikanca Starijeg ne bi trebalo tumačiti u smislu da je on bio spreman na neki dogovor u korist Antioha III., a koji bi nesumnjivo bio neprikladan po interese Republike. Vjerojatno je on sa navedenim savjetom želio da navede Antioha III. da pristane na mir pod rimskim uvjetima prije nego što dođe do otvorene bitke. U tom slučaju uvjeti bi sigurno bili manje teški i manje ponižavajući nego što bi bili nakon bitke i poraza u njoj. Po Liviju, Antioh III. nije poslušao savjet Scipiona Afrikanca i upustio se u bitku kod Magnesije, gdje ga je armija pod komandom Publijevog brata Lucija teško porazila. Međutim, o istom događaju Apijan (*Syr*. 30) nešto drugačije izvještava : ὁ μὲν δὴ Πόπλιος ταῦτα εἰπὼν ἐς Ἐλαίαν νοσηλευόμενος ὑπεχώρει, σύμβουλον τῷ ἀδελφῷ Γναῖον Δομίτιον καταλιπών: ὁ δ᾽ Ἀντίοχος, οἷόν τι καὶ Φίλιππος ὁ Μακέδων, οἰηθεὶς τῶνδε τῶν ἐπιταγμάτων πλέον οὐδὲν αὐτοῦ τὸν πόλεμον ἀφαιρήσεσθαι, συνέτασσε ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ Σκιπίωνι τὸν υἱὸν ἀπέπεμπεν ἐς Ἐλαίαν. ὁ δὲ τοῖς ἄγουσι συνεβούλευε μὴ μάχεσθαι τὸν Ἀντίοχον ἕως αὐτὸς ἐπανέλθοι. καὶ τῷδε πεισθεὶς ὁ Ἀντίοχος μετεστρατοπέδευσεν ἀμφὶ τὸ ὄρος τὸ Σίπυλον, τεῖχός τε καρτερὸν τῷ στρατοπέδῳ περιετείχιζε, καὶ τὸν Φρύγιον ποταμὸν ἐν προβολῇ τοῖς πολεμίοις ἐτίθετο, ἵνα μηδ᾽ ἄκων ἀναγκάζοιτο πολεμεῖν. („Nakon ove konferencije /sa seleukidskim izaslanikom Heraklidom op. S.M./, Publije se razbolio i povukao u Eleu, ostavljajući Gneja Domicija za savjetnika svome bratu. Antioh misleći, kao što je činio Filip /V. op. S.M./ Makedonski, da ništa gore od uvih uvjeta mu se ne može dogoditi ako bi bio pobijeđen u ratu, privuće svoje snage bliže platou Tijanire nedaleko od neprijatelja, i poslao je Scipionovog sina njemu u Eleu. Scipion je savjetovao one koji su doveli njegovog sina da Antioh ne bi trebalo da se bori dok se on sam ne vrati u vojsku. Antioh, radeći po ovome savjetu, je pomjerio svoj tabor na planinu Sypulus i utvrdio ga sa snažnim zidom. On je također umetnuo rijeku Frigiju između sebe i neprijatelja, tako da on ne bi bio prisiljen da se bori protiv svoje volje.“). Međutim, na kraju se Antioh ipak odvažio i upustio u bitku kod Magnesije.

eos sunt legationes omnium Asiae populorum.(„Gradovi Male Azije su se /nakon bitke kod Magnesije op. S.M./ stavili pod zaštitu konzula /Lucija Scipiona op. S.M./ i vlast Rima. Konzul je bio sada u Efesu i Publije Scipion /Afrikanac op. S.M./ je otišao tamo iz Elee čim je bio u mogučnosti da podnese zamorno putovanje.Nedugo prije je stigao Antiohov glasnik, koji je, zahvaljujući zalaganju Publija Scipiona, dobio saglasnost konzula da pregovara o miru koje je započeo kralj. Nekoliko dana kasnije, Zeuksis, koji je bio /seleukidski op. S.M./ namjesnik Lidije i Antipater, kraljev nećak, također su stigli. Oni su prvo razgovarali sa /pergamsko – atalidskim kraljem op. S.M./ Eumenom, za kojega su pretpostavljali da će biti najveći oponent mira zbog njegovog dugotrajnog sukoba sa kraljem, ali su ga našli u mnogo pomirljivijem raspoloženju nego što su se oni ili Antioh nadali. Zatim su pristupili Scipionu /Afrikancu op. S.M./ i preko njega i konzulu. Na njihov zahtjev je sazvano ratno vijeće kako bi oni iznijeli svoje instrukcije. Zeuksis je govorio prvi : „Mi nemamo toliko mnogo da govorimo u svoje ime, kao što mi molimo vas, Rimljane, na koji način mi možemo da se založimo za grešku našega kralja i dobijemo mir i oproštaj od vas, koji ste nas pobijedili. Vi ste već pokazivali najveću veličanstvenost u pomilovanju kraljeva koje ste pobijeđivali. Sa kolikom još većom veličanstvenošću trebate da činite u ovom času pobjede koja vas je učinila gospodarima svijeta. Sada vam treba da se ostavite suprotstavljanja svim ljudima i da budete kao bogovi, zaštitnici i hranitelji cijele ljudske vrste. Još prije nego što su izaslanici došli, bilo je odlučeno kakav bi im odgovor trebao biti dat. Scipion Afrikanac je bio glasnogovornik, i izvještava se da se on izrazio na sljedeči način : Od svih onih stvari koje su u moći besmrtnih bogova, mi imamo one koje su nam oni obezbijedili da daju. Našu samokontrolu i umjerenost, koja zavisi od snage uma, mi smo zadržali nepromijenjene u svakom obrtu sreće, i mi je takvu držimo i danas. Uspjeh ih nije ushitio, teškoća ih nije utukla. Da ne spominjem druge primjere, ja ću vam ponuditi Hanibala kao dokaz ovoga, ako ne bih navodio vas same kao primjer. Kada smo mi prešli Helespont, prije smo vidjeli kraljev tabor, prije smo vidjeli njegovu armiju, dok borba još uvijek nije bila odlučena i pitanje rata neizvjesno, mi smo vam iznijeli mirovni ugovor sa uvjetima kao između jednakih sila. Sada kada smo mi pobjednici, mi vam nudimo iste uvjete za vas koje smo pobijedili. Držite se dalje od Europe, evakuirajte cijeli dio Azije koji se nalazi sa ove strane Taurusa. Za troškove rata, isplatiti će te nam 15 000 eubejskih talenata, 500 sada i 2500 čim Senat i rimski narod potvrde mir, i zatim po 1000 godišnje u toku 12 godina. Također je naša volja da se 400 talenata isplati Eumenu i ostatak žita koji je bio dužan njegovom ocu. Kada se mi složimo o ovim uvjetima, biti će neke garancije prema nama da će te ih se vi pridržavati ako nam date 20 talaca koje ćemo mi izabrati. Ali mi se nikada nećemo osjećati sigurnim i neće biti mira sa Rimom gdje god je Hanibal, i prije svega mi tražimo njegovo izručenje. Morate također predati Toasa Etolca, inicijatora etolskog rata, koji vas je naveo da podignete oružje protiv nas oslanjajući se na njih, i učinili im isto pouzdavajući se u vas.[364] Sa njim ćete predati i Mnasiloha Akarnjanca, Halkiđane Filona i Eubulida. Kralj će učiniti mir kada njegove sreće bude na donjem nivou, zato jer ih je on učinio kasnijim nego što bi one trebale biti.[365] Ako on bude oklijevao sada, neka zna da nije lako za ponos monarha da bude oboren sa vrha svoje veličine na umjerenu poziciju, jer se sa te pozicije baca na najniže dubine." Izaslanici su bili ovlašteni od kralja da prihvate bilo kakve uvjete. Prema tome su bili učinjeni dogovori za slanje delegata u Rim. Konzul je raspodijelio svoju vojsku u zimskim taborima u Magnesiji na Meanderu, u Tralesu i u Efesu. Nekoliko dana kasnije, taoci od kralja su bili dovedeni konzulu u Efes, i došli su izaslanici koji su trebali iči u Rim. Eumen je otišao za Rim u isto vrijeme kada i izaslanici, i oni su bili praćeni sa delegacijama iz svih zajednica /Male op. S.M./ Azije.“).

Livije, XXXVII, 46 :*Dum haec in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules1 de provinciis Romam redierunt, Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Aetolia. auditis utriusque rebus gestis Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus; isque triumphans de rege Antiocho et Aetolis urbem est invectus. praelata in eo triumpho sunt signa militaria ducenta triginta et argenti infecti tria milia pondo, signati tetrachmum Atticum centum decem tria milia, cistophori ducenta undequinquaginta, vasa argentea caelata multa magnique ponderis; tulit et suppellectilem*

[364]U smislu da je Antioha III. i seleukidski dvor podsticao na rat tako što im je nudio pouzdavanje u Etolski savez, a Etolce podsticao na rat tako što im je nudio pouzdavanje u Seleukidsko kraljevstvo.

[365]U smislu da je mogao biti sretniji i bolje proči u ratu da je ranije prihvatio mir i ponuđene uvjete, nego nakon „kasnijeg“.

regiam argenteam ac vestem magnificam, coronas aureas, dona sociarum civitatium, quadraginta quinque, spolia omnis generis. captivos nobiles, Aetolos et regios duces, sex et triginta duxit. Damocritus, Aetolorum dux, paucos ante dies, dum e carcere noctu effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. milites tantum qui sequerentur currum defuerunt; [6] alioqui magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit.(„Dok se ovo /završna faza I sirijskog rata[366] op. S.M./ dešavalo u /Maloj op. S.M./ Aziji, dvojica od prokonzula su se vratili u Rim. Kvint Minucije[367] se /se vratio op. S.M./ iz Ligurije i Manije Acilije /se vratio op. S.M./ iz Etolije. Obojica su očekivali da proslave trijumf, ali kada je Senat čuo njihove izvještaje šta su oni učinili, oni /senatori op. S.M./ su odbili zahtjev Minucija i jednoglasno su dodijelili trijumf Aciliju. On je ušao u Grad /190. god. p. n. e. op. S.M./ slaveći pobjedu nad Antiohom /III op. S.M./ i Etolcima. U procesiji je nošeno 230 neprijateljskih barjaka, 3000 funti neobrađenog srebra, 113 000 atičkih tetrahmi, 249 000 cistofora i mnoštvo teških vaza od reljefno /obrađenog op. S.M./ srebra, kao i srebrni kućanski namještaj i veličanstvena odjeća koji su pripadali kralju /Antiohu III op. S.M./. Također je bilo 45 zlatnih kruna koje su podarene od različitih savezničkih država i mnoštvo plijena od svakoga opisa : 36 zarobljenika visokog ranga, zapovjednici od Antioha /III op. S.M./ i Etolaca, su također bili vođeni u pobjednikovoj povorci. Damokrit, etolski vođa, je pobjegao iz tamnice nekoliko noći ranije, i stražari su ga gonili do obale /rijeke op. S.M./ Tibra, gdje se on zbo /izvršio samoubistvo op. S.M./ prije nego što su ga oni mogli uhvatiti. Jedna stvar je nedostajala :vojnici da slijede zapovjednikova kola[368]. U svakom drugom pogledu to /trijumf op. S.M./ je bilo veličanstveno, i kao spektakl i kao proslava sjajne pobjede“)

Livije, XXXVII, 46 :*Ex Gallia legatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculeius praetor in senatum introduxit. iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus aliis morbo absumptis, quosdam taedio accolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus uti C. Laelius consul, si ei videretur, sex milia familiarum conscriberet quae in eas colonias dividerentur, et ut L. Aurunculeius praetor triumviros crearet ad eos colonos deducendos. creati M. Atilius Serranus L. Valerius P. F. Flaccus L. Valerius C. F. Tappo*. (“Izaslanstvo je došlo iz Placentije[369] i Kremone[370] u /Cisalpinskoj op. S.M./ Galiji, i bili su predstavljeni Senatu od strane pretora Lucija Aurunkuleja[371]. Oni su se požalili na oskudicu ljudstva /u tim kolonijama op. S.M./. Neki su stradali kao žrtve rata, drugi od bolesti, a neki su otišli zbog uznemiravanja zbog Gala iz njihovog susjedstva. Senat je odlučio da bi konzul Gaj Lelije[372] trebao, ako on odobri, sastaviti listu od 6000 familija koje bi bile raspoređene među dvije kolonije, i pretor Lucije Aurunkulej je trebao da imenuje triumvire za smještanje novih kolonista /u Placentiju i Kremonu op. S.M./. Imenovani su bili Marko Atilije Seran[373], Lucije Valerije Flak[374], sin Publija i Lucije Valerije Tapo[375], sin Lucija.”)

Livije, XXXVII, 47:*Haud ita multo post, cum iam consularium comitiorum appeteret tempus, C. Laelius consul ex Gallia Romam rediit. is non solum ex facto absente se senatus consulto in supplementum Cremonae et Placentiae colonos scripsit, sed, ut novae coloniae duae in agrum, qui*

366O I sirijskom ratu v. Mesihović, 2015:385 – 391.

367*Quintus Minucius Thermus*, konzul za 193. god. p. n. e.

368Oni su morali da nastave ratnu kampanju protiv seleukidskog kralja Antioha III i njegove vojske, pod novim zapovjednikom : Lucijem Kornelijem Scipionom, konzulom za 190. god. p. n. e. (nakon pobjede sa počasnim nazivom Azijski/Azijatik) i bratom čuvenoga Scipiona Afrikanca Starijeg.

369*Placentia,* grad u Cispadanskoj Galiji, na desnoj obali rijeke Po. Kolonija od 218. god. p. n. e. Moderna Pjačenca/Piacenza.

370*Cremona,* grad u Cisalpinskoj Galiji, na lijevoj obali rijeke Po. Latinska kolonija osnovana 218. god. p. n. e., u istu svrhu kao i Placentija da bude pozicija u borbi Italijana protiv Gala.

371*Lucius Aurunculeius*

372*Caius Laelius*, konzul za 190. god. p. n. e.

373*Marcus Atilius Serranus*,

374*Lucius Valerius Flaccus*, konzul za 195. god. p. n. e.

375*Lucius Valerius Tappo*,

Boiorum fuisset, deducerentur, et rettulit et auctore eo patres censuerunt.("Nedugo zatim /nakon odluke Senata o slanju ovih kolonista u Placentiju i Kremonu op. S.M./, kada se približavalo vrijeme za izbore za konzule /za 189. god. p. n. e./, konzul Gaj Lelije se vratio iz /Cisalpinske op. S.M./ Galije u Rim. On nije samo popisao, u skladu sa dekretom Senata koji je donešen u njegovoj odsutnosti, koloniste kako bi pojačao Kremonu i Placentiju, nego je također predložio osnivanje dvije nove kolonije /vjerojatno se misli na Parmu i Mutinu op. S.M./[376] na teritoriju koja je nekada pripadalaBojima. Očevi /senatori op. S.M./ su izglasali to.")

Livije, XXXVII, 57:*Eodem anno ante diem tertium Kal. Ianuarias Bononiam Latinam coloniam ex senatus consulto L. Valerius Flaccus M. Atilius Serranus L. Valerius Tappo triumviri deduxerunt. tria milia hominum sunt deducta; equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Bois fuerat; Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. quae res, tamquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo maiorem excitavit. petebant T. Quinctius Flamininus P. Cornelius Cn. F. Scipio L. Valerius Flaccus M. Porcius Cato M. Claudius Marcellus M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria distribuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor populi se inclinabat. id cum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri, P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum captae in Antiochi castris neque in triumpho tulisset, neque in aerarium rettulisset. varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testis conspiciebatur; cuius auctoritatem perpetuo tenore vitae partam toga candida elevabat. is testis, quae vasa aurea atque argentea castris captis inter aliam praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. postremo in huius maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit quando, quod taciti indignarentur nobiles homines, id aeque novus competitor intestabili periurio incesseret.* („Iste godine, trećeg dana prije januarskih kalendi /30. decembra 189. god. p. n. e./, u skladu sa senatskim dekretom osnovana je kolonija Bononija[377]. Triumviri su bili Lucije Valerije Flak, Marko Atilije Seran i Lucije Valerije Tapo.[378] Kolonista je bilo 3000. Vitezovi su dobili svaki po 70 jugera, ostali naseljenici po 50 /jugera op. S.M./. Zemlja je bila oduzeta od /keltskih op. S.M./ Boja koji su sami ranije protjerali Etrurce odatle. Ove godine je mjesto cenzora bilo predmetom ambicija mnogih istaknutih ljudi, i kao da nije bilo dovoljno samo po sebi da uzbuđuje oštro nadmetanje, već je izazvalo još uzbudljivije takmičenje drugačijeg karaktera. Kandidati su bili Tit Kvinktije Flaminin, Publije Kornelije Scipion[379], Lucije Valerije Flak, Marko Porcije Katon[380], Marko Klaudije Marcel[381] i Manije Acilije Glabrio, pobjednik nad Antiohom /III op. S.M./ i Etolcima kod Termopila. Posljedni imenovani je bio popularan kandidat zahvaljujući činjenici da je on imao mnoge prilike za darežljivost pa je znatan broj ljudi bio zadužio. Mnogi nobili su bili veoma ljuti na takvu prednost koja se pokazala za „skorojevića"/*homo novus* i dvojica plebejskih tribuna Publije Sempronije Grakh[382] i Gaj Sempronije Rutil[383], su odredili dan za njegovo obaranje /kao kandidata op. S.M./ po optužbi da je zanemario da iznese u svojoj trijumfalnoj procesiji ili pohrani u /državnu op. S.M./ riznicu veliki dio kraljevske riznice i plijena skupljenog u taboru

---

[376]Parma i Mutina su bile naseljene tek 183. god. p. n. e. O tome v. *Liv.* XXXIX, 55

[377]*Bononia,* grad u cispadanskoj Galiji. Ranije kao etrurski grad, nazivan Felsina. Moderna Bologna/Bolonja.

[378]Isti triumviri su bili određeni iste godine i za dodatno naseljavanje već postojećih kolonija u Cispadanskoj Galiji : Placentije i Kremone. *Liv.* XXXVII, 46.

[379]Nije riječ o Scipionu Afrikancu Starijem, nego o njegovom prvom rođaku Publiju Korneliju Scipionu Nasiki (konzulu za 191. god. p. n. e.)

[380]*Marcus Porcius Cato Censorius Sapiens Priscus*; konzul za mandatni period mart 195. – mart 194. god. p. n. e. O njemu v. *Nepos, Cat.*; *Plut. Cat. Mai.*;*Comp. Arist. – Cat. Mai.*; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,*198D – 199F; v. Smith W., 1867:I, 636 – 644; PWRE, 1953, XXII. 1, *col*. 108 - 165.

[381]*Marcus Claudius Marcellus,* konzul za mandatni period mart 196. – mart 195. god. p. n. e.

[382]*Publius Sempronius Gracchus*

[383]*Caius Sempronius Rutilus,*

/kralja Antioha III op. S.M./. Dokazi koje su davali štabni časnici i vojni tribuni su bili proturječni. Uočljivi svjedok koji je istupio bio je Marko Katon. Autoritet koji je on zadobio jedinstvenim smislom svoga života bio je nešto oštećen /misli se na njegovo svjedoćenje op. S.M./ time što je bio rivalski kandidat za cenzuru. On je svjedočio da zlatne i srebrne posude koje je on primijetio među kraljevskim plijenom kada je tabor bio zauzet, on nije vidio u trijumfalnoj procesiji. Konačno je Glabrio, poglavito zbog toga što je stvoren odium protiv njega, iznio da on odustaje od svoje kandidature pošto učesnik /u izborima za cenzora op. S.M./ isto „skorojević“/*homo novus* /misli na Katona Starijeg op. S.M./ kao i on, pa samim tim i predmet tihoga ogorčenja među nobilitetom, ga je klevetao sa lažnim dokazima.“[384])

Livije, XXXVII, 58 : *centum milium multa irrogata erat; bis de ea certatum est; tertio, cum de petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. censores T. Quinctius Flamininus M. Claudius Marcellus creati.* („Tužitelji su zahtijevali kaznu od 100 000 asa. Rasprava koja je uslijedila trajala je u toku dvije sjednice Skupštine. I konačno na trećoj, optuženi je već povukao svoju kandidaturu, i kako je narod odbio da glasa o kazni, /plebejski op. S.M./ tribuni su odustali od svih daljih postupaka. Tit Kvinktije Flaminin i Marko Klaudije Marcel su bili izabrani cenzori.“).

Livije, XXXVII, 58 : *triumphavit Kal. Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt, pecunia nequaquam tanta pro specie regii triumphi, tetrachma Attica triginta quattuor milia ducenta, cistophori centum triginta duo milia trecenti.* („On /Lucije Emilije Regil op. S.M./[385] je trijumfirao na februarske kalende /1. II. 188. god. p. n. e. op. S.M./ U ovom trijumfu je nošeno 49 zlatnih kruna, 34 200 atičkih tetradrahmi i 132 300 cistofora, daleko manji iznos metalnih novčića nego što bi se moglo očekivati u trijumfu nad kraljem /Antiohom III op. S.M./“)

Livije, XXXVII, 59 :*Triumphavit mense intercalario pridie Kal. martias. Qui triumphus spectaculo oculorum maior quam Africani fratris eius fuit, recordatione rerum et aestimatione periculi certaminisque non magis comparandus quam si imperatorem imperatori aut Antiochum ducem Hannibali conferres. tulit in triumpho signa militaria ducenta viginti quattuor, oppidorum simulacra centum triginta quattuor, eburneos dentes mille ducentos triginta unum, aureas coronas ducentas triginta quattuor, argenti pondo centum triginta septem milia quadringenta viginti, tetrachmum Atticorum ducenta viginti quattuor milia, cistophori trecenta viginti unum milia septuaginta, nummos aureos Philippeos centum quadraginta milia, vasorum argenteorum—omnia caelata erant—mille pondo et quadringenta viginti tria, aureorum mille pondo viginti tria. et duces regii, praefecti, purpurati duo et triginta ante currum ducti. militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. et stipendium militare et frumentum duplex post triumphum datum; proelio in Asia facto duplex dederat. triumphavit anno fere post quam consulatu abiit* („On /Lucije Kornelije Scipion Azijski/Azijatik op. S.M./ je proslavio trijumf za vrijeme umetnutog mjeseca[386] dan prije martovskih kalendi /188. god. p. n. e. op. S.M./. Kao spektakl, njegov trijumf je bio veličanstveniji nego onaj od njegovog brata Afrikanca, ali svako onaj ko se prisjeća okolnosti i formira procjenu rizika koji je bio nastao u svakoj od dvije bitke /Zame[387] i Magnezije[388] op. S.M./, ne može upoređivati sa tim bilo šta više nego da se mogu uporediti dvojica rimskih zapovjednika /braća Publije i Lucije op. S.M./ jedan sa drugim ili Antioh /III op. S.M./ “) kao strateg sa Hanibalom. U procesiji su bila nošena /zarobljena neprijateljska op. S.M./ 224 vojna barjaka, 134 modela gradova, 1231

[384]Na izborima iz 189. god. p. n. e. za cenzore pobijedili su Tit Kvinktije Flaminin i Marko Klaudije Marcel.

[385]*Lucius Aemilius Regillus*, zapovjednik mornarice koji je pobijedio neprijateljske flote u I sirijskom ratu. Senat mu je odobrio pomorski trijumf.

[386]Umetnuti mjesec sa nekada znao ubacivati u rimski kalendar (do julijevske reforme kalendara), i to između februara i marta, kako bi ga harmonizirao sa sunčevom godinom (u slučajevima kada je bilo vidljivo veliko odstupanje između oficijelnog kalendara i sunčeve godine). Dužina ovoga umetnutog mjeseca je varirala.

[387]Bitka kod Zame 202. god. p. n. e. u kojoj je armija pod komandom Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg u potpunosti porazila armiju pod komandom Hanibala.

[388]Bitka kod Magnesije u kasnu jesen 190. god. p. n. e. u kojoj je armija pod komandom Lucija Kornelija Scipiona Azijatika porazila armiju pod komandom Antioha III.

kljova bjelokosti, 234 zlatne krune, 137 420 funti srebra, 224 000 atičkih tetradrahmi, 331 700 cistofora, 140 000 zlatnih kovanica „Filipa“[389], 1423 funte težine ugraviranog i reljefiziranog srebrnog posuđa i 1023 funte sličnih proizvoda u zlatu. Među zarobljenicima su bili kraljevski zapovjednici, predvodnici, plemenitaši koji su pripadali dvoru Antioha /III op. S.M./, od kojih tridesetdvojica su bili vođeni prije pobjednikovih kola. Svaki legionar je primio 25 denara, svaki centurion duplo /50 denara op. S.M./, svaki konjanik tri puta /više, 75 denara op. S.M./. Nakon trijumfa svi oni su primili duple plate i duple obroke žita. Konzul im je dodijelio istu isplatu nakon bitke /kod Magnesije op. S.M./ u Aziji. Njegov trijumf je bio proslavljen oko godinu nakon što je on napustio funkciju /konzula za 190. god. p. n. e. op. S.M./“)

Livije XXXVIII, 36, 9–10:*M. Claudius Marcellus censor sorte superato T. Quinctio lustrum condidit. censa sunt civium capita CCLVIII CCCXVIII. Lustro perfecto consules in provincias profecti sunt.* („Marko Klaudije Marcel, cenzor, bio je pobjednik nad Titom Kvinktijem /drugim cenzorom op. S. M./ u ždrijebu /kojim se izabirao onaj cenzor koji će završiti cenzus svečanim pročišćenjem, lustrumom op. S. M./ i zaključio je lustrum. Broj građana pokazan cenzusom je bio 258 318. *Lustrum* je bio zaključen, konzuli su poslani u njihove provincije.“)

Perioha XXXVIII knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCLVIII milia CCCX.* („*Lustrum* je zaključen od cenzora; 258 310 građana je popisano.“)

Livije, XXXVIII, 9 :*dein Aetolis condiciones pacis dictae: quingenta Euboica ut darent talenta, ex quibus ducenta praesentia, trecenta per annos sex pensionibus aequis; captivos perfugasque redderent Romanis; .... Ambracienses coronam auream consuli centum et quinquaginta pondo dederunt. signa aenea marmoreaque et tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quam ceterae regionis eius urbes erant, sublata omnia avectaque; nihil praeterea tactum violatumve.* („Potom su Etolci prihvatili sljedeće uvjete. Oni su morali platiti 500 eubejskih talenata, 200 odmah i preostalih 300 u toku šest godina. Zarobljenici i izbjeglice se moraju vratiti Rimljanima.... Ambrakijci su dali konzulu /Marku Fulviju Nobilioru op. S.M./ zlatnu krunu od 150 funti/libri težine. Brončane i mramorne statue i slike sa kojima je Ambrakija, kao kraljevska prijestolnica Pira, bila više ukrašena nego bilo koji drugi grad u ovom dijelu svijeta, su bile odnešene. Ali osim ovoga, ništa drugo od povreda /Ambrakijcima op. S.M./ se nije desilo.“).

Livije, XXXVIII, 38:*ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum est: ' amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et condicionibus esto: ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui eorumve, qui sub dicione eius erunt, transire sinito, neu commeatu neu qua alia ope iuvato; idem Romani sociique Antiocho et iis, qui sub imperio eius erunt, praestent. belli gerendi ius Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. excedito urbibus agris vicis castellis cis Taurum montem usque ad Halyn amnem, et a valle Tauri usque ad iuga, qua in Lycaoniam vergit. ne qua praeter arma efferto ex iis oppidis agris castellisque, quibus excedat; si qua extulit, quo quaeque oportebit, recte restituito. ne militem neu quem alium ex regno Eumenis recipito. si qui earum urbium cives, quae regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines regni eius sunt, Apameam omnes ante diem certam redeunto; qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis ius abeundi manendique esto; servos seu fugitivos seu bello captos, seu quis liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque.elephantos tradito omnis neque alios parato. tradito et naves longas armamentaque earum, neu plures quam decem naves tectas neve plures quam naves actuarias, quarum nulla plus quam triginta remis agatur, habeto, neve monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit. ne navigato citra Calycadnum neu Sarpedonium promunturia, extra quam si qua navis pecuniam in stipendium aut legatos aut obsides portabit. milites mercede conducendi ex iis gentibus, quae sub dicione populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto, ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quae aedes aedificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve*

[389]Ovi zlatni novčići, vjerojatne vrijednosti od 20 drahmi, su bili prvo kovani za Filipa II. Argeada, pa su i zadržali njegovo ime. Riječ je o makedonskom novcu.

sunto; si quae pecuniae debentur, earum exactio esto; si quid ablatum est, id conquirendi cognoscendi repetendique item ius esto. si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et ex iis praesidia deducito, utique recte tradantur, curato. argenti probi talenta Attica duodecim milia dato intra duodecim annos pensionibus aequis—talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat—et tritici quingenta quadraginta milia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato, et pro frumento, quod aestimatione fit, talenta centum viginti septem. obsides Romanis viginti dato et triennio mutato, ne minores octonum denum annorum neu maiores quinum quadragenum. si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum ne quam urbem aut belli iure teneat aut in amicitiam accipiat. controversias inter se iure ac iudicio disceptanto, aut, si utrisque placebit, bello.' de Hannibale Poeno et Aetolo Thoante et Mnasilocho Acarnane et Chalcidensibus Eubulida et Philone dedendis in hoc quoque foedere adscriptum est, et ut, si quid postea addi demi mutarive placuisset, ut id salvo foedere fieret. („U skladu sa odlukom deset povjerenika ugovor s Antiohom /III. op. S.M./ skiciran je ovim riječima: ‘Postojat će prijateljstvo između kralja Antioha /III. op. S.M./ i rimskog naroda pod tim uvjetima: Kralj neće dopustiti nijednoj vojsci koja namjerava da povede rat sa rimskim narodom ili njegovim saveznicima da prođe kroz teritoriju njegovog kraljevstva ili njegovih saveznika, i on ih neće pomagati žitom ili nekim drugim oblikom pomoći. Rimljani i njihovi saveznici će garantirati isto Antiohu /III op. S.M./ i onima koji su pod njegovom kontrolom. Antioh /III op. S.M./ neće imati pravo da povede rat protiv onih naroda koji naseljavaju otoke niti da pređe u Evropu. On /Antioh III., ustvari se misli na njegovu vlast, upravu i vojsku op. S.M./ će se povući iz gradova, sela i uporišta sa ove strane planine Taurus sve do rijeke Halis i iz doline sve do rubova Taurusa gdje se spušta u Likaoniju. On /Antioh III., ustvari se misli na njegovu vojsku op. S.M./ neće iz ovih gradova, zemalja i utvrda, iz kojih se povlači, odnijeti ništa izuzev sopstvenog oružja. Ako on /Antioh III. ili neko od njegovih podređenih op. S. M./ ukloni bilo šta, on će uredno vratiti to na mjesto u kojem svaki predmet pripada. On /misli se na njegovo kraljevstvo op. S.M./ neće kriti nijednog ni vojnika ni bilo koju drugu ličnost iz /Atalidskog, pergamskog op. S.M./ kraljevstva Eumena. Ako su neki građani ovih gradova koji su odvojeni od njegovog /Eumenovog op. S.M./ kraljevstva sa kraljem Antiohom i unutar granica njegovog kraljevstva, oni se svi moraju vratiti u Apameju prije određenog datuma. Ako je neka osoba iz kraljevstva Antioha /III. op. S.M./ sa Rimljanima ili njihovim saveznicima, ona ima pravo da ode ili da ostane. Robovi, bilo da su bjegunci ili zarobljenici, i bilo koji slobodnjak, bilo da su zarobljenici ili dezerteri, on /Antioh III. op. S.M./ će predati Rimljanima i njihovim saveznicima. On će predati sve svoje slonove i neće ih više stjecati. On će, također, predati svoje ratne brodove i njihovu opremu, i on neće imati više nego deset brodova, niti više nego deset trgovačkih plovila, niti će ijedan od ovih /brodova op. S.M./ imati više nego 30 vesala, niti će on imati ratni brod u kojem bi on sam mogao biti napadač. On /misli se na seleuskidsku mornaricu op. S.M./ neće ploviti iza rtova Kalikadnus i Sarpedon, izuzev ako brod ne nosi isplatu danka ili poslanike ili taoce. Kralju Antiohu neće biti dozvoljeno da unajmljuje vojnike iz onih naroda koji su pod kontrolom rimskoga naroda niti čak da primi dobrovoljce odatle. Ako Rođani i njihovi saveznici posjeduju neke kuće ili zgrade unutar granica Antiohovog kraljevstva, one će pripadati Rođanima ili njihovim saveznicima na istoj osnovi kao prije rata. Ako je neki novac dužan, pravo da se ono prikupi će postojati. Ako bilo što bude odneseno, postojati će pravo da se ono traži, nađe i povrati.Ako su neki gradovi koji bi trebali biti predani, držani od osoba kojima ih je Antioh povjerio, on će povući svoje garnizone iz njih i vidjet će se da su oni propisno predati. On /seleukidski kralj Antioh III op. S. M./ platit će 12 000 atičkih talenata provjerenog /u smislu izvrsnog, najboljeg op. S.M./ srebra u jednakim ratama, pod uvjetom da talenat neće težiti manje nego 80 rimskih funti, i 540 000 modija žita. On /Antioh III op. S. M./ isplatit će kralju Eumenu /pergamsko – atalidskog kralja op. S.M./ 350 talenata u roku od pet godina, i u zamjenu za žito, na, po njegovoj vlastitoj procjeni, 127 talenata. On će dati Rimljanima 20 talaca i mijenjat će ih svake tri godine, pod uvjetom da niko od njih ne bude mlađi od 18, niti stariji od 45 godina. Ako neki od saveznika Rimljana, a da nije izazvan, pokrene rat na Antioha /III op. S.M./, on će imati pravo da se suprotstavi sa svojim snagama, pod uvjetom da on neće niti držati neki grad po pravilima rata niti će primiti neki u savezništvo.Oni će riješiti sporove između sebe zakonom i legalnim formulama, ili ako obje države žele, ratom. Što se tiče predaje Hanibala Kartaginjanina, Toasa Etolca i Mnasiloha Akarnjanca i Eubulida i Filona Halkiđanina, postojala je, također, klauzula u ovom ugovoru, i druga /klauzula op. S. M./ da ako bi u budućnosti bilo poželjno da se doda, oduzme ili izmijeni, da bi se moglo izmijeniti bez poništavanja ugovora.”)

Livije, XXXVIII, 50 – 60 : *plus crimina eo die quam defensio valuisset, ni altercationem in serum perduxissent. dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. postero die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus adnisi sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui devictis perduellibus, confecta provincia exercitum reportasset, sine curru et laurea privatus inhonoratusque urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt.*

oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius maius et cum maiore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano, ut Valerius Antias auctor est, duo Q. Petillii diem dixerunt. id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quae id pati posset, incusabant: duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas, Romam ingratiorem, si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exilium expulisset, Roma victrix victorem Africanum expellat. alii, neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit; nihil tam aequandae libertatis esse quam potentissimum quemque posse dicere causam. quid autem tuto cuiquam, nedum summam rem publicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius aequum pati non possit, in eum vim haud iniustam esse. haec agitata sermonibus, donec dies causae dicendae venit. nec alius antea quisquam nec ille ipse Scipio consul censorve maiore omnis generis hominum frequentia quam reus illo die in forum est deductus. iussus dicere causam sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret neminem umquam neque melius neque verius laudatum esse. dicebantur enim ab eo eodem animo ingenioque, quo gesta erant, et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam referebantur.

tribuni vetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum et Locris Pleminianum tumultum cum ad fidem praesentium criminum retulissent, suspicionibus magis quam argumentis pecuniae captae reum accusarunt: filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tamquam in eius unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum; dictatorem eum consuli, non legatum in provincia fuisse; nec ad aliam rem eo profectum quam ut, id quod Hispaniae Galliae Siciliae Africae iam pridem persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeque et omnibus ad orientem versis regibus gentibusque appareret, unum hominem caput columenque imperii Romani esse, sub umbra Scipionis civitatem dominam Orbis terrarum latere, nutum eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse. infamia intactum invidia qua possunt urgent. orationibus in noctem perductis prodicta dies est. ubi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt; citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam contionem ad Rostra subiit silentioque facto "hoc" inquit "die, tribuni plebis vosque, Quirites, cum Hannibale et Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnavi. itaque, cum hodie litibus et iurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iovem optimum maximum Iunonemque et Minervam ceterosque deos qui Capitolio atque arci praesident salutandos ibo, hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die et saepe alias egregie gerendae rei publicae mentem facultatemque dederunt. vestrum quoque quibus commodum est, Quirites, ite mecum et orate deos ut mei similes principes habeatis, ita, si ab annis septemdecim ad senectutem semper vos aetatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis praecessi." ab Rostris in Capitolium ascendit. simul se universa contio avertit et secuta Scipionem est, adeo ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum is praeter servilem comitatum et praeconem qui reum ex Rostris citabat quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deum cum populo Romano circumiit. celebratior is prope dies favore hominum et aestimatione vera magnitudinis eius fuit quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus urbem est invectus.

hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. post quem cum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta in Literninum concessit certo consilio ne ad causam dicendam adesset. maior animus et natura erat ac maiori fortunae adsuetus quam ut reus esse sciret et summittere se in humilitatem causam dicentium. ubi dies venit citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum causae esse cur abesset excusabat. quam excusationem cum tribuni qui diem dixerant non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent qua iudicium et tribunos plebis et contionem reliquisset et, quibus ius sententiae de se dicendae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis

fecisset: "habetis ergo temeritatis illius mercedem; quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis, et tantum animorum in dies nobis decrescit ut, ad quem ante annos septemdecim exercitum et classem habentem tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prenderent eum et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum ad causam dicendam mittere non audeamus"; tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt: si morbi causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam diemque a collegis prodici. tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is, cum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam expectarent, ita decrevit: cum L. Scipio excusasset morbum esse causae fratri, satis id sibi videri; se P. Scipionem priusquam Romam redisset accusari non passurum; tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum ne causam dicat: ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare et praebere aures adolescentium conviciis populo Romano magis deforme quam ipsi sit.

adiecit decreto indignationem: "sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae Scipio? ideo quattuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quattuor exercitus fudit fugavitque; ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum—recipit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio— ultra iuga Tauri emovit, ut duobus Petilliis succumberet? vos de P. Africano palmam peti feretis? nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus umquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?" movit et decretum et adiecta oratio non ceteros modo sed ipsos etiam accusatores, et deliberaturos se quid iuris sui et officii esset dixerunt. senatus deinde concilio plebis dimisso haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rem publicam privatis simultatibus potiorem habuisset, et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent et spolia ex Africani triumpho peterent. silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit sine desiderio urbis; morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis, bellicis tamen quam pacis artibus memorabilior. Nobilior prima pars vitae quam postrema fuit, quia in iuventa bella adsidue gesta, cum senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis et filii casu deformata et post reditum necessitate aut subeundi iudicii aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius nequ7 periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit.

morte Africani crevere inimicorum animi, quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo adlatrare magnitudinem eius solitus erat. hoc auctore existimantur Petillii et vivo Africano rem ingressi et mortuo rogationem promulgasse. fuit autem rogatio talis: "velitis iubeatis, Quirites, quae pecunia capta ablata coacta ab rege Antiocho est quique sub imperio eius fuerunt, quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat quem eam rem velit senatus quaerere de iis qui praetores nunc sunt?" huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant, senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpurio consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat, non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, sed quae ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. et L. Scipio, quem magis pro se quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. is morte P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus; parum enim fuisse non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur; et Carthaginienses exilio Hannibalis contentos esse, populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur et frater insuper, accessio invidiae, mactetur. M. Cato suasit rogationem—exstat et oratio eius de pecunia regis Antiochi—et Mummios tribunos auctoritate deterruit ne adversarentur rogationi. remittentibus ergo his intercessionem omnes tribus uti rogassent iusserunt.

Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere uellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum elatumque P. Scipionem—est enim ea quoque fama—tradunt, pilleatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante

lectum isse memoriae prodiderint, et ad Portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captiuos in Africa ex hostibus receptus esset, aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quae aduersa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam—; ceterum ad hunc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio. Simul et delata et recepta nomina legatorum eius, A. Et L. Hostiliorum Catonum, et C. Furii Aculeonis quaestoris et, ut omnia contacta societate peculatus uiderentur, scribae quoque duo et accensus. L. Hostilius et scribae et accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt, Scipio et A. Hostilius legatus et C. Furius damnati: quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex milia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit, A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria, Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta. Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inueni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum quam mendacium scriptoris esse in summa auri atque argenti; similius enim ueri est argenti quam auri maius pondus fuisse, et potius quadragiens quam ducentiens quadragiens litem aestimatam, eo magis, quod tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradunt, librumque rationis eius cum Lucium fratrem adferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse indignantem, quod, cum bis milliens in aerarium intulisset, quadragiens ratio ab se posceretur. Ab eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse clauis et se aperturum aerarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

multa alia in Scipionis exitu maxime vitae dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt, ut cui famae, quibus scriptis adsentiar non habeam. non de accusatore convenit: alii M. Naevium, alii Petillios diem dixisse scribunt, non de tempore quo dicta dies sit, non de anno quo mortuus sit, non ubi mortuus aut elatus sit; alii Romae, alii Literni et mortuum et sepultum. utrobique monumenta ostenduntur et statuae; nam et Literni monumentum monumentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disiectam nuper vidimus ipsi, et1 Romae extra Portam Capenam in Scipionum monumento tres statuae sunt, quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poetae Q. Ennii. nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. index orationis P. Scipionis nomen M. Naevii tribuni plebis habet, ipsa oratio sine nomine est accusatoris; modo nebulonem, modo nugatorem appellat. ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum accusatorum Africani aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens, et illi auctores sequendi sunt qui, cum L. Scipio et accusatus et damnatus sit pecuniae captae ab rege legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt; qua post famam de casu fratris adlatam relicta legatione cucurrisse eum Romam et, cum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, reppulisse a corpore eius viatorem, et tribunis retinentibus magis pie quam civiliter vim fecisse. haec enim ipsa Ti. Gracchus queritur dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem, et ad postremum, cum auxilium L. Scipioni pollicetur, adicit tolerabilioris exempli esse a tribuno plebis potius quam a privato victam videri et tribuniciam potestatem et rem publicam esse. sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam invidia onerat ut increpando, quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat; castigatum enim quondam ab eo populum ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere; prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iovis poni; prohibuisse ne decerneretur ut imago sua triumphali ornatu e templo Iovis optimi maximi exiret.

haec vel in laudatione posita ingentem magnitudinem animi moderantis ad civilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. huic Graccho minorem ex duabus filiis— nam maior P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat—nuptam fuisse convenit. illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit et nupserit, an verae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse sibi inimicitias cum Scipionibus quae fuissent manere, nec se gratiae quaerendae causa quicquam facere, sed, in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius duci non passurum. senatum eo die forte in Capitolio cenantem consurrexisse et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse filiam se minorem despondisse. cum illa, muliebriter indignabunda nihil

de communi filia secum consultatum, adiecisset non si Ti. Graccho daret expertem consilii debuisse matrem esse, laetum Scipionem tam concordi iudicio ei ipsi desponsam respondisse. haec de tanto viro quam et opinionibus et monumentis litterarum variarent, proponenda erant.

iudiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius et Furius damnati praedes eodem die quaestoribus urbanis dederunt; Scipio cum contenderet omnem quam accepisset pecuniam in aerario esse, nec se quicquam publici habere, in vincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit orationemque habuit plenam veris decoribus non communiter modo Corneliae gentis, sed proprie familiae suae. parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. eos, cum per aliquot annos in terra Hispania adversus multos Poenorum Hispanorumque et duces et exercitus nominis Romani famam auxissent non bello solum, sed quod Romanae temperantiae fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro republica mortem occubuisse. cum illorum gloriam tueri posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superiecisse laudes ut fidem fecerit non sanguine humano sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, ut quae in Hispania, quae in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur, consulem et ab senatu dignum habitum3 cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur, et a fratre cui post duos consulatus censuramque et triumphum legatus in Asiam iret. ibi ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot abesset via. non fuisse minorem eum exercitum quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum; Hannibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. et bellum quidem ita gestum esse ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit; in pace crimen quaeri; eam dici venisse. hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset; quamquam exstitissent ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent, tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse.

at hercule in Scipione leges ipsas pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse; integrum enim ei regnum relictum; omnia possidere eum victum, quae ante bellum eius fuerint; auri et argenti cum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum; an praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, latum? nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europae tenuisse Antiochum. ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare, quot non urbes modo sed gentes amplectatur, omnes scire. hanc regionem dierum plus triginta iter in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem usque ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. quid si gratuita pax esset plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam, nec Quinctio crimen quaesitum; non enim habuisse eum Africanum fratrem; cuius cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. tantum auri argentique iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum quantum venditis omnibus bonis redigi non posset. ubi ergo esse regium aurum, ubi tot hereditates acceptas? in domo quam sumptus non exhauserint, exstare debuisse novae fortunae cumulum. at enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos, ut in carcere inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur et in robore et tenebris exspiret, deinde nudus ante carcerem proiciatur. non id Corneliae magis familiae quam urbi Romanae fore erubescendum

adversus ea Terentius praetor rogationem Petilliam et senatus consultum et iudicium de L. Scipione factum recitavit; se, ni referatur pecunia in publicum, quae iudicata sit, nihil habere quod faciat nisi ut prendi damnatum et in vincula duci iubeat. tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronuntiavit praetori non intercedere tribunos quo minus sua potestate utatur. Ti. Gracchus ita decrevit, quo minus ex bonis L. Scipionis quod iudicatum sit redigatur, se non intercedere praetori; L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot Asiae urbes devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi Romani in carcere et vinculis esse, mittique eum se iubere. tanto adsensu auditum est decretum, adeo dimissum Scipionem laeti homines viderunt ut

vix in eadem civitate videretur factum iudicium. in bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est quantae summae damnatus fuerat. collata ea pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset quam ante calamitatem fuerat. nihil accepit; quae necessaria ad cultum erant, redempta ei a proximis cognatis sunt; verteratque Scipionum invidia in praetorem et consilium eius et accusatores.

(„Sva diskusija i čak sjećanje na ovaj spor /raspravu u Senatu da li odobriti održavanje trijumfa Gneju Manliju Vulsu op. S.M./ su se izgubili u izbijanju mnogo ozbiljnije kontroverze sa većim i istaknutijim čovjekom. Rečeno nam je, na osnovi autoriteta Valerija Antiasa, da su dvojica Petilija pokrenula postupak protiv Publija Scipiona Afrikanca. Ljudi ostavljaju različita tumačenja na ovo prema svojim različitim naravima. Neki su krivili ne samo /plebejske op. S.M./ tribune, nego sve /rimske op. S.M./ građane, jer su pustili da takva stvar bude moguća. Oni su govorili da su se dva najveća grada na svijetu, pokazala, skoro u isto vrijeme, nezahvalnim prema svojim najistaknutijim ljudima. Rim je bio više nezahvalniji, jer dok je Kartagina nakon svoga poraza protjerala pobijeđenog Hanibala u egzil, Rim je protjerao Scipiona u času njegove pobjede. Drugi su opet smatrali da nijedan građanin ne bi smio da bude u takvoj eminenciji da se od njega ne bi smjelo zahtijevati odgovor u skladu sa zakonom. Ništa nije doprinijelo više prema održavanju slobode nego moć da se najmoćniji građani stave na suđenje. Pitano je, koji posao, da ne spominjemo najveće interese države, može se povjeriti bilo kojem čovjek, ako on ne podnosi račun za to. Ako čovjek ne može podnijeti zakone koji su isti za sve, nijedna sila koja bi se mogla upotrijebiti protiv njega nije nezakonita. Dakle, o ovome se raspravljalo sve do dana suđenja. Nikada prije niko, čak ni sam Scipion kada je bio konzul ili cenzor, nije bio okružen većom masom ljudi svih vrsta i uvjeta nego na dan kada je bio sproveden na Forum da učini svoju odbranu. Kada je pozvan da se izjasni, on nije napravio nijednu aluziju na optužbe iznesene protiv njega, nego je govorio o uslugama koje je on pružio u takvom visokom tonu da je bilo opće osjećanje da nijedan čovjek nije zaslužio više ili istinitije pohvale. On je opisao svoje akcije u duhu i raspoloženju u kojem ih je on izvodio, i on je bio slušan bez bilo kakvog nestrpljenja zato su oni bili prepričavani ne u samoslavljenju nego u samoodbrani.

Kako bi podržali optužbe koje su oni iznosili protiv njega, /plebejski op. S.M./ tribuni su iznijeli staru priču o njegovom luksuznom životu u njegovim zimskim prebivalištima u Sirakuzi i problemima koje je stvorio Pleminije u Lokriju. Zatim su ga /Publija Kornelija Scipiona Afrikanca op. S.M./ optužili za primanje mita, više zbog sumnje nego radi stvarnog dokaza. Oni su tvrdili da je njegov sin, koji je bio zarobljen, vraćen njemu bez otkupa. Da je Antioh /III. op. S.M./ na svaki način pokušavao da se dodvori Scipionu kao da mir i rat sa Rimom leže samo u njegovim rukama. Da se Scipion ponašao prema konzulu u svojoj provinciji kao diktator, a ne kao podređeni. Da je otišao sa nijednim drugim ciljem nego da bude jasno Grčkoj i Aziji i svim kraljevima i narodima na Istoku a što je dugo već bilo ustanovljeno ubjeđenje Hispanije, Galije i Sicilije i Afrike, da je on sam glavar i glavna osoba rimskoga suvereniteta. Da je pod Scipionovom sjenom Grad gospodar svijeta zaklonjen i da je njegovo klimanje glavom zamijenilo mjesta dekreta Senata i odredbi naroda. Nema stigme sramote koja se ne može vezati za njega, tako su oni učinili da uzbude narodni odium protiv njega.[390] Kako su se govori razvukli do noći, postupak je prekinut. Kada

[390]Na osnovi izrečenog jasno je da se iza svih navedenih objeda na račun Afrikanca nalazila ustvari ona, po konzervativnom establishmentu, glavna njegova krivica →da su njegov autoritet i utjecaj navodno postali opasni po samo tradicionalno republikansko ustrojstvo i da se Afrikanac i previše nadvio nad samom Republikom i njenim interesima i da ih nedopustivo i pretjerano previše podređuje samome sebi i sopstvenim agendama i interesima. Iz samoga duha i narativa optužujućih govora na račun Publija Kornelija Scipiona Afrikanca proizlazi kao da su tužitelji željeli rimskim građanima i ostatku javnosti reći da Afrikanac provodi neku vrstu „puzajuće ili tinjajuće tiranide“ nad Republikom. Za vrijeme Republike, rimski građani, bez obzira na porijeklo, rang, status, stalež, klasu, političko uvjerenje, mjesto prebivališta bili su općenito vrlo surevnjivi, nepovjerljivi i vrlo nepomirljivi prema bilo kakvoj i najmanjoj indikaciji da bi neko mogao da naruši republikanski poredak, i eventualno uspostavi tiraniju ili čak i monarhiju. Samim tim je i razumljivo zašto su objede i optužbe na račun Afrikanca išle u tome pravcu, uvjeravanja da on svojom osobnošću i svojim političkim djelovanjem narušava i derogira republikanske institucije i zakone. Naravno, pošto su javnosti pružili samo demagogiju i objede bez ikakvih konkretnih dokaza, tužitelji nisu uspjeli ne samo da iznesu optužnicu protiv Afrikanca, nego da mu nisu uspjeli ni narušiti reputaciju kod rimskoga naroda, što je on dokazao već odmah sutradan kada je na samo jedan njegov poziv masa krenula da ga slijedi u njegovom itinerariju posvećivanja zahvalnosti bogovima u znak pobjede kod Zame, umjesto da prisustvuje nastavku suđenja

je sljedeći dan došao, /plebejski op. S.M./ tribuni su zauzeli svoja mjesta na Rostri[391] u zoru. Okrivljeni je pozvan, i prolazeći kroz sredinu kontione praćen sa velikim brojem prijatelja i klijenata, stao je pred Rostru. Zatražena je tišina i on /Publije Kornelije Scipion Afrikanac op. S.M./ je govorio kako slijedi : "Plebejski tribuni, i vi Kviriti, na ovaj dan je godišnjica odlučujuće bitke koju sam vodio sa uspjehom i dobrom srećom protiv Hanibala i Kartaginjana.[392] Dakle, jedino je ispravno i prikladno na ovaj dan da se svi zahtjevi i akcije trebaju obustaviti. Ja odmah odlazim na Kapitol da učinim moju posvećenost Jupiteru Najboljem Najvećem, i Junoni i Minervi i svim drugim bogovima zaštitnicima Kapitola i Utvrde, i da ponudim zahvalnost njima jer su mi podarili na ovaj dan mudrost i snagu da učinim Republici izuzetnu službu. Oni od vas, Kviriti, koji su slobodni da to učine, neka idu sa mnom. Vi ste me uvijek od moje 17. godine do ovoga doba moje starosti, isturali u častima prije nego što sam ja po godinama bio za njim, i ja sam uvijek preduhitrio vaše počasti svojim službama. Zato, molite sada bogovima da uvijek imate vođe kao što sam ja." Sa Rostre je otišao direktno na Kapitol, i kompletna kontiona je okrenula leđa /plebejskim op. S.M./ tribunima slijedeći ga. Čak su i sekretari i pratitelji napustili /plebejske op. S.M./ tribune. Nije bilo nikoga izuzev njihovih robova i poslužitelja koji je uobičajeno stajao na Rostri i pozivao okrivljenike. Scipion nije samo otišao na Kapitol, on je posjetio i sve hramove kroz Grad, praćen sa rimskim narodom. Entuzijazam građana i njihovo priznavanje njegove stvarne veličine učinile su taj dan skoro više slavnijim za njega od onoga kada je on ušao u Grad u trijumfu nakon svojih pobjeda nad Sifaksom i Kartaginjanima.

Ovaj divni dan je bio posljednji dan sjajnosti za Scipiona. Vidio je pred sobom zavidne napade i sukobe sa /plebejskim op. S.M./ tribunima, i tako nakon podužeg dogovorenog odlaganja /nastavka sudske rasprave op. S.M./, on se povukao u Liternum, čvrsto odlučan da se ne pojavi na svojoj odbrani.[393] Njegov duh je toliko visok, njegov um je bio prevelik, on je zauzimao poziciju previsoku da sebi dozvoli da prihvati položaj okrivljenoga ili podnese poniženje da mora moliti za svoj slučaj. Kada je došao dan /za nastavak suđenja op. S.M./ i njegovo ime bilo prozvano, Lucije Scipion se izvinio za njegovo odsustvo zbog bolesti. Optužujući /plebejski op. S.M./ tribuni nisu prihvatili izgovor i iznijeli su da je njegovo odbijanje bilo diktirano od istoga onoga duha ponosa i arogancije zbog kojega je on ostavio mjesto suđenja, /plebejske op. S.M./ tribune i kontionu. Okružen samim ljudima koje je lišio prava i slobode izricanja kazne nad njim, i vukući ih za sobom kao ratne zarobljenike, on je slavio trijumf nad narodom Rima i učinio je toga dana secesiju od /plebejskih op. S.M./ tribuna do Kapitola.[394] Oni su nastavljali : „Tako sada imate nagradu za svoju ludost. Čovjek na čije podsticanje i pod čijim vodstvom ste nas napustili, sada je napustio vas. Tako nisko pada naša hrabrost iz dana u dan, da čovjek kojem smo 17 godina ranije[395] mi se usudili da pošaljemo tribune na Siciliju da ga privedu, dok je on imao armiju i flotu pod svojom komandom, toga čovjeka se sada ne usuđujemo, iako je on samo privatni građanin,[396] da dovućemo iz ladanjskog doma kako bi prisustvovao svome suđenju." Lucije Scipion je apelovao na plebejske tribune kao kolegij, i oni su donijeli sljedeću rezoluciju : „Ako se bolest može prihvatiti kao izgovor, onda nam je zadovoljstvo da se ovaj izgovor prihvati, a naše kolege moraju ponovo odložiti dan

---

na Forumu. Tada se jasno vidjelo koliki je veliki ugled uživao Afrikanac u odnosu na tužitelje, te da njihovim optužbama i objeda i pored značajnoj uloženog truda, vremena i resursa građanstvo uopće nije bilo povjerovalo.

[391]Uzdignuta platforma za javne govore u južnom dijelu Komicija, u blizini svetilišta Vulkana i nasuprot Hostilijevoj kuriji, na rimskom Forumu.

[392]Misli se na bitku kod Zame, koja se najvjerojatnije odigrala u drugoj polovici oktobra 202. god. p. n. e., možda 19. i 20. X. U tom slučaju bi se ovo neuspjelo suđenje Afrikancu moglo datirati u drugu polovicu oktobra 187. god. p. n. e.

[393]Ovo bi smještalo odlazak Afrikanca iz Rima nedugo nakon što je odvukao narod sa prve sudske rasprave, pa bi se mogla datirati u kasnu jesen 187. god. p. n. e.

[394]Livije parafrazira govore onih plebejskih tribuna koji su optuživali Afrikanca.

[395]204. god. p. n. e.

[396]Ovo je dokaz da su politički protivnici čekali priliku kada Publije Kornelije Scipion Afrikanac više ne bude obnašatelj neke javne funkcije (koja nosi sa sobom i imunitet), nego da ga napadnu dok je on obični privatni građanin.

suđenja." Tiberije Sempronije Grakh /Stariji op. S.M./ je bio jedan od /plebejskih op. S.M./ tribuna.[397] On je bio politički protivnik Publija Scipiona, i zabranio je svojim kolegama da dodaju njegovo ime na svoju rezoluciju. Bilo je očekivano da bi on mogao dati još strožiju presudu, ali on je napisao rezoluciju na sljedeći način : „Pošto je Lucije Scipion dao bolest kao razlog za bratovo odsustvo, ja smatram da je to dovoljan izgovor, i neću dozvoliti da Publiju Scipionu bude suđeno prije njegovog povratka u Rim. Čak i tada, ako on apelira na mene, ja ću ga podržati u bilo kojem trudu da izbjegne suđenje. Scipion je uz zajedničku saglasnost bogova i ljudi dostigao takvu visoku poziciju kroz svoja djela i časti koje mu je rimski narod dodijelio, da on stoji ispod Rostre kao okrivljenik, i mora slušati uvrede mladih ljudi bila bi veća sramota za narod Rima nego za njega.

On je ovo popratio sa ogorčenim govorom : „Je li Scipion, pobjednik Afrike, treba biti pod vašim nogama, /plebejski op. S.M./ tribuni? Je li za to pobijedio četiri armije u Hispaniji koje su vodili najčuveniji zapovjednici koje je Kartagina posjedovala. Je li za to on zarobio Sifaksa i pobijedio Hanibala, i učinio Kartaginu zavisnom od nas, pomjerio Antioha iza Taurusa, za što njegov brat Lucije dozvolio njemu da podijeli njegovu slavu, da li bi on jednostavno mogao da podlegne dvojici Petilija, i da biste vi mogli da tražite pobjedničku palminu granu zbog pobjede nad Publijem Afrikancem. Da li ćete dozvoliti ovaj zahtjev, građani? Hoće li slavni ljudi ikada bilo preko svojih zasluga ili časti koje ste im dodijelili doći do sigurnosti, i ako ja mogu tako reći, svetoga azila gdje njihova stara dob može se odmoriti, ako ne poštovana, barem nepovrediva? Njegova rezolucija i govor koji je slijedio su ostvarili svoj efekt na druge /plebejske op.S.M./ tribune, čak i na tužitelje, koji su rekli da će razmatrati što njihovo pravo i dužnost zahtijevaju. Nakon što je prekinuta plebejska skupština, održana je sjednica Senata. Ovdje je najsrdačniji glas zahvalnosti Tiberiju Grakhu bio donešen od cijeloga tijela, posebno od ljudi konzularnog ranga i starijih senatora, jer je stavio interese Republike ispred svojih sopstvenih privatnih osjećanja[398] i Petiliji su bili oštro prekoreni zbog želje da sijaju zatamnjivši reputaciju nekoga drugog i obogaćujući sebe sa trijumfom nad Afrikancem.[399] Nakon ovoga nije rečeno ništa više o postupku protiv Scipiona. On je nastavio živjeti u Liternumu bez ikakve želje da se vrati u Rim, i govori se da je on na svojoj samrtnoj postelji odredio da se tamo sahrani i njegov spomenik tamo postavi, tako da ne bi moglo biti posmrtnih obreda izvođenih za njega od nezahvalne domovine. On je bio izvanredan čovjek, više istaknut u ratnim vještinama nego u onima u miru. Raniji dio njegovog života je bio više sjajniji od kasnijeg. Kao mladić je bio stalno angažiran u ratu. Sa kasnijim godinama slava njegovih postignuća je izblijedila i nije bilo šta nazvati njegovim genijem. Koji dodatni sjaj je posvećen njegovom drugom konzulatu u poređenju sa njegovim prvim ili čak njegovoj cenzuri. Koju daljnu odliku je on stekao za

[397]Tiberije Sempronije Grakh Stariji (*Tiberius Sempronius Gracchus Maior*), otac braće Tiberija i Gaja Grakha (čuvenih plebejskih tribuna i prvih popularskih vođa) je bio plebejski tribun u mandatnom periodu mart 187. – mart 186. god. p. n. e.

[398]Ovo je dokaz da je i u Senatu, i to i među njegovim najvažnijim članovima (iz reda konzulara, onih koji su obašali konzulsku čast) postojala snažna podrška Afrikancu. Moguće je da je ovdje proradila i neka vrsta nobilske solidarnosti, jer su, bez obzira šta mislili o Afrikancu, mnogi senatori smatrali ovo suđenje opasnim presedanom koje bi u krajnosti mogao da dovede do podizanja stalnih sudskih procesa zasnovanih samo na floskulama, demagogiji i izvođenju konstrukcija, a bez ikakvih relevantnih dokaza. Oni su se iskreno plašili uvođenja prakse montiranih sudskih i drugih institucionalnih progona poradi samo političkih razloga. Sa brzim djelovanjem Tiberija Sempronija Grakha Starijeg, nešto tako je ipak spriječeno. Da to nije učinjeno i da se montirani proces nastavio, posljedice bi mogle biti vrlo pogubne po Republike, a posebno za senatorski red. Skoro svaki istaknuti pojedinac sa jasnim političkim stavovima bi mogao očekivati da bude izložen progonu, vređanju, prijetnjama, ucjenama, što bi u konačnici dovelo do pasivizacije „dobrih, sposobnih, iskusnih i uglednih" pojedinaca koji se ne bi željeli upuštati da budu politički „linčovani" i diskreditirani. Njihovo povlaćenja bi onda otvorilo put uzdizanju ambicioznih pokvarenjaka sa mediokritetskim sposobnostima i bez ikakvog vizionarstva. To bi vodilo ka uništenju Republike, jer bi ovi likovi mislili samo na svoje osobne interese i materijalnu dobit. Jer nisu najhrabriji oni koji se ne boje, nego oni koji nemaju nikakvog srama.

[399]Ovdje se jasno pokazuje kako su Petiliji bili samo „žrtveni jarci" u političkoj igranki iza čije organizacije su stajali neki drugi likovi, mnogo moćniji i utjecajniji, ali koji se nisu po ovom pitanju uopće željeli eksponirati. I dok se na Petilije sručivao prezir i prekor, oni su ostali dobro zaklonjeni u Senatu i nisu izgleda puno toga učinili da zaštite one koje su instruirali da učine to što su učinili, i kojima je zbog toga što su bili tako volšebno iskorišteni i ostavljeni na političkoj vjetrometini politička karijera bila završena. Za Petilije se više ne čuje u političkom životu Republike.

vrijeme svoje podređene komande[400] u /Maloj op. S.M./ Aziji, učinjene beskorisnim zbog slaboga zdravlja i ožalošćen nesrećom koja je zadesila njegovog sina.[401] Zatim, opet, nakon povratka on je bio podložen ili suđenju ili odsustvu iz svoga rodnog Grada.[402] Ipak, on sam je dobio jedinstvenu slavu dovršavanja rata sa Kartaginom, najvećeg i najozbiljnijeg rata koji su Rimljani ikada vodili.

Po smrti /Publija Kornelija Scipiona op. S.M./ Afrikanca /Starijeg op. S.M./ duhovi njegovih protivnika su porasli, prvi od njih bio je Marko Porcije Katon, koji je čak za vrijeme njegovog života uobičavao da reži na njegovu veličinu.[403] Misli se da je to bilo uz njegovu podršku da su Petiliji inicirali procesuiranje Afrikanca /Starijeg op. S.M./ dok je bio živ i nakon njegove smrti predstavili prijedlog. Prijedlog je bio u ovom smislu : „Da li želite i naređujete, Kviriti, u pogledu novca koji je bio zarobljen od, oduzet od, naplaćen /kroz nametnuto plaćanje op.S.M./ od kralja Antioha /III op. S.M./ i onih koji su bili pod njegovom vladavinom, i šta od ovoga novca nije bilo obračunato za Republiku, da što se tiće ovoga predmeta gradski pretor /*praetor urbanus* op. S.M./ Servije Sulpicije[404] uputi na Senat pitanje koga, od onih koji su sada pretori, Senat želi da istraži ovaj slučaj.“[405] Na prijedlog su prvo stavili veto /plebejski tribuni op. S.M./ Kvint i Lucije Mumije[406]. Oni su smatrali da je ispravno da bi Senat trebao ispitati što se tiće novca koji nije bio poslan u /državni op. S.M./ trezor na način kako se to uvijek činilo ranije.[407]

400U smislu da je bio legat svoga brata Lucija.

401Zarobljavanje njegovog mlađega sina u sirijskom ratu se baš ne bi moglo nazvati tako velikom nesrećom, imajući u vidu u kakvom luksuzu se mladić našao i koji je uživao dok je bio kraljev zarobljenik.

402Ova ocjena drugoga dijela života Afrikanca, koju je Livije nesumnjivo nekritički prepisao iz nekoga svoga vrela, je nesumnjivo vrlo nepravedna, neodgovarajuća i nesumnjivo zlonamjerna. Publije Kornelije Scipion Afrikanac je vodio vrlo intenzivan javni život i u poslovima Republike i u mirnodopskom kapacitetu. Zaslužan je za dobro obavljenu cenzuru sa popisom građana i infrastrukturne projekte, zaslužan je za dodjele zemljišta veteranima, zaslužan je za početak romanizacije u Hispaniji, zaslužan je za osnivanje niza kolonija (na strateškim mjestima) i revitalizaciju života na opustošenom jugu Italije, vodio je intenzivnu diplomatsku aktivnost, promovirao je helensko – helenističku kulturu i civilizacijska dostignuća i tako širio pozitivne općekulturološke elemente u Italiji i zapadnom Mediteranu, uživao je ugled širom Mediterana i promovirao je svoju scipionovsku viziju i doktrinu uređenja odnosa. Njegova slava definitivno nije izblijedila u tome za njega mirnodopskom periodu. Pa nisu ratovi bili jedino gdje se nečija slava može uzdizati, kako to sublimirano misli pisac vrela koje je koristio Livije. Uostalom, za razliku od nedobronamjernog i prilično iskrivljeno spinovanog komentara u ovom podatku, Afrikanac se vrlo isticao i u sirijskom ratu i zaslužan je za mnoge stvari, i vojnom a pogotovu u diplomatskom kontekstu. Bez njega i njegovog utjecaja i djelovanja, pobjeda u bitci kod Magnezije ne bi bila moguća.

403Katon Stariji je ustvari naslijedio odium Fabija Maksima Kunktatora prema Scipionu Afrikancu Starijem. Katon Stariji je bio veoma blizak politički sa Kunktatorom koji je u neku ruku bio politički patron mladome Marku Porciju Katonu. O mržnji Katona Starijeg prema Afrikancu Starijem v. *Plut. Cat. Mai.* 3; 11; 15; 18.

404*Servius Sulpicius*

405Ovaj prijedlog je bio direktno uperen protiv braće Scipiona : Afrikanca Starijeg i Azijatika, i imao je retroaktivno značenje. Politički protivnici (poglavito iz reda konzervativne elite) Afrikanca Starijeg su ga izgleda željeli i postmortem optuživati i ukaljati, toliko su ga mrzili.

406*Quintus Mummius* i *Lucius Mummius*. Oni nisu bili protiv istrage o eventualnoj pronevjeri novca zadobijenog u I. sirijskom ratu, nego su se suprostavljali metodi istrage, koja je, sudeći po sličnim primjerima iz rimske historije, bila tako skrojena da poveća vjerojatnoću osuđujuće presude. Rimljani republikanske epohe su inače bili veoma intuitivno nepovjerljivi prema specijalnim, ad – hoc i izmišljenim procedurama kreiranim za posebne situacije i određene slučajeve i koje vanredno odstupaju od regularne procedure.

407Nije postojala neka zakonski potpuno precizirana, sistematska, efektivna regulativa ili metoda kojom bi se verificiralo da li je zapovjednik u trezor Republike pohranio sav plijen koji je sakupio. Neki mehanizmi, ali u *ad hoc* smislu, su ipak korišteni kao npr. u slučaju Acilija Glabrija (*Liv.* XXXVII, 57). Epizoda sa Publijem Kornelijem Scipionom Nasikom iz 191. god. p. n. e. (*Liv.* XXXVI, 36) sugerira da je Senat ili nije bio u mogućnosti da osigura sigurne i pouzdane informacije ili je tolerirao vjerojatne nepravilnosti u izvještajima zapovjednika i njegovih kvestora, tj. zatvarao je oči pred izvršenim pronevjerama novca i drugoga bogatstva koje je pripadalo državi. Ipak strah Gneja Manlija (*Liv.* XXXIX, 6) i njegovo proračunato izbjegavanje da se suoči sa eventualnim optužbama pred strogim i nefleksibilnim pretorom ukazuje ipak da su istrage postojale i da su znale biti djelotvorne, učinkovite i opasne za pronevjeritelje. Naravno, on se mogao opravdati za nestalu imovinu tako bi rekao da su se odnijeli Tračani. I tu njegovu tvrdnju bi bilo teško opovrgnuti ili dokazati da nije tačna.

U konkretnom slučaju optužbi za pronevjeru usmjerenih na braću Afrikanca Starijeg i Azijatika, još uvijek je nepoznato da li su Petiliji, odnosno Katon Stariji i drugi protivnice braće Scipiona, imali informacije o pronevjeri

Petiliji su nastavili napadati utjecajnu i tiransku moć Scipiona u Senatu. Lucije Furije Purpurio, konzular, koji je bio jedan od decemvira /koji su sa Antiohom III. konačno utanačili mirovni sporazum u Apameji i uređivali odnose na Istoku nakon pobjede u I sirijskom ratu op. S.M./ u /Maloj op. S.M./ Aziji predložio je da se proširi polje istrage kako bi se u to uključio i novac koji je bio uzet, ne samo od Antioha /III op. S.M./, nego također i od drugih kraljeva, udarajući na svoga protivnika Gneja Manlija. Takođe, Lucije /Kornelije op. S.M./ Scipion /Azijatik op. S.M./, koji je očigledno govorio prije radi sebe nego protiv zakona, suprotstavio mu se. On je prigovorio da je samo nakon smrti njegovog brata Publija Afrikanca /Starijeg op. S.M./, čovjeka vidno iznad svih po hrabrosti i slavi, ovaj prijedlog nastao. Nije bilo dovoljno da /počasna op. S.M./ eulogija Publiju Afrikancu /Starijem op. S.M./ nije bila izrečena na Rostri nakon njegove smrti,[408] bez također iznošenja optužbi protiv njega. Čak i Kartaginjani su bili zadovoljni sa egzilom Hanibala, dok rimski narod nije bio zadovoljen čak ni sa smrću Publija /Kornelija op. S.M./ Scipiona /Afrikanca Starijeg op. S.M./ a bez također rušenja njegovog ugleda dok leži u grobu, i pored toga, žrtvujući njegovog brata kao dodatnu žrtvu svoje ljubomore. Marko Katon je podržao zakon, i njegov govor o novcu kralja Antioha /III. op. S.M./ je sačuvan, i svojim utjecajem je odvratio /plebejske op. S.M./ tribune Mumije od daljega suprostavljanja mjeri. Kada je njihov veto povućen, sve su tribe /na tributskim komicijama op. S.M./ glasale „Za“ /ranije citirani prijedlog koji je tako postao zakon op. S.M./.

/Gradski pretor op. S.M./ Servije Sulpicije je zatim konsultirao Senat ko bi trebao da provede istragu /vezano za pitanje novca koji je bio zaplijenjen, konfisciran, oduzet, iznuđen ili dobiven od Antioha III. i njegovih podanika u toku sirijskog rata koji su vodili braća Lucije Kornelije Scipion i Publije Kornelije Afrikanac Stariji op. S.M./, i oni su odredili Kvinta Terencija Kulea. Ima nekih pisaca koji tvrde da je ovaj pretor bio tako povezan sa familijom Kornelija da je na sahrani /Afrikanca Starijeg op. S. M./ – oni kažu da je on umro i bio sahranjen u Rimu[409] – on prethodio posmrtnim nosilima /na kojima je kao nošen Afrikanac Stariji op. S.M./, noseći kapu slobode /na glavi, simbol oslobođenja od ropstva /op. S.M./, baš kao da je marširao u trijumfalnoj procesiji, i na Porta Kapena on je dijelio vino zaslađeno medom onima koji su slijedili tijelo, zato što je među ostalim zarobljenicima u Africi, on bio oslobođen od Scipiona.Po drugom izvještaju, on je bio neprijateljski nastrojen prema familiji, i da je znajući ovo, stranka koja je bila protivna Scipionima, izabrala njega kao onoga koji će sprovesti istragu.[410] Kako god je moglo biti, to je

---

novca u I sirijskom ratu i ako su imali kako i na koji način su došli do njih i da li su imali svjedoka i dokaza za jednu takvu ozbiljnu optužbu. Moguće je da je ipak riječ o paušalnoj optužbi i politički montiranim procesima (od strane konzervativnog dijela rimsko – italskog establishmenta) kako bi se diskreditirali, pa eventualno i kaznili i oborili sa pozicija moći, Afrikanac Stariji i njegov brat. Sudeći po izvornim podatcima iz *Liv*. XXXVIII, 50 – 60; XXXIX, 22; 40; 44; braća Afrikanac Stariji i Lucije Azijatik su bili u pravom smislu žrtve jednog progona od strane političkih protivnika (usmjeravanih poglavito od Katona Starijih), a optužbe protiv njih koje su bile uporno iznošene i održavane još od njihovog povratka sa Istoka pa do njihovih smrti su bile bez konkretnih dokaza i svjedoka, zasnovane samo na indirektnim pretpostavljanjima i sofističkim retorskim bravurama.

[408]Običaj izricanja javnih *laudationes* u čast preminulih istaknutih pojedinaca je bio veoma drevan (*Liv*. II, 47). Ipak izgleda sudeći po Livijevom podatku XXXVIII, 53 da Afrikanac Stariji nije želio jednu takvu eulogiju, tako da je onda Lucijevo agresivno – pasivno optuživanje zbog toga što nije održana eulogija na Rostri (državnoj i središnjoj javnoj govornici na Forumu) neutemeljeno.

[409]Druga verzija, a koju donose druga vrela i koja je izgleda vjerojatnija, govori da je Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji umro u Liternumu i da je oporučno zahtijevao da ne bude sahranjen u Rimu nego u ovom gradu. O svim nedoumica, kontroverzama i dvosmislenosti koje su još u ranom principatu vladale vezano za posljednje godine života Afrikanca Starijeg (posebno za tužbe i sudske procese vezane za njega i brata, te njegovu smrt, sahranu i grob) v. *Liv*. XXXVIII, 56.

[410]*Quintus Terentius Culleo*, obnašao dužnost peregrinskog pretora (*praetor qui inter peregrinos ius dicit* ili samo *praetor peregrinus*) od marta 187. do marta 186. god. p. n. e. Terencije Kuleo je bio ranije (189. god. p. n. e.) i plebejski tribun, a važio je i kao osoba koja nije bila sklona nobilitetu. Međutim, u identificiranju njega vlada značajna zbrka u podacima iz literarnih vrela, što je vidljivo i u konkretnom Livijevom podatku. Uzrok te zbrke je u poslovičnom rimskom običaju da ista imena u više – manje istom periodu, pa i sličnim kontekstima, nose različite osobe. Kao što se i samoga Livijevog podatka može vidjeti, osnova zbrke je pitanje da li je Terencije Kuleo koga je iz dugotrajnog kartaginskog zarobljeništva uspio osloboditi Publije Scipion ista osoba kao i navedeni pretor koji je ovlašten da vodi istragu o novcu dobijenom u sirijskom ratu.

Plutarh (*Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 196D - E) navodi sljedeće : ἐπεὶ δὲ νικηθέντες οἱ Καρχηδόνιοι κατὰ κράτος περὶ σπονδῶν καὶ εἰρήνης πρέσβεις ἀπέστειλαν πρὸς αὐτόν, ἐκέλευσεν εὐθὺς ἀπιέναι

τοὺς ἥκοντας, ὡς οὐκ ἀκουσόμενος πρότερον αὐτῶν ἢ Λεύκιον Τερέντιον ἀγάγωσιν: ἦν δὲ Ῥωμαῖος ὁ Τερέντιος, ἐπιεικὴς ἀνήρ, γεγονὼς αἰχμάλωτος ὑπὸ Καρχηδονίων: ἐπεὶ δὲ ἧκον ἄγοντες τὸν ἄνδρα, καθίσας ἐν τῷ συμβουλίῳ παρ᾽ αὑτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος, οὕτως ἐχρημάτισε τοῖς Καρχηδονίοις καὶ κατέλυσε τὸν πόλεμον. ὁ δὲ Τερέντιος ἐπηκολούθησεν αὐτῷ θριαμβεύοντι πιλίον ἔχων ὥσπερ ἀπελεύθερος: ἀποθανόντος δὲ τοῖς ἐπὶ τὴν ἐκφορὰν παραγινομένοις ἐνέχει πίνειν οἰνόμελι καὶ τὰ ἄλλα περὶ τὴν ταφὴν ἐφιλοτιμήθη. ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον. („Kartaginjani, kada su potpuno bili pobijeđeni, poslali su izaslanike da sklope mir i dogovor sa njim. On je naredio njima da se odmah vrate nazad, odbijajući da ih sasluša prije nego što dovedu Terencija sa sobom, dobrog čovjeka, koga su Kartaginjani uzeli za zarobljenika. Kada su ga oni doveli, on /Publije Scipion op. S.M./ ga /Terencija op. S.M./ je postavio u vijeću do sebe, na mjesto za presuđivanje, i onda je on uradio posao sa Kartaginjanima i završio rat. Terencije ga /Publija Scipiona op. S.M./ je slijedio kada je trijumfirao, noseći kapu slobode. I kada je on /Terencije op. S.M./ umro, /Publije op. S.M./ Scipion je dijelio vino pomiješano sa medom onima koji su bili na sahrani, i izvršio je druge pogrebne rituale u njegovu čast. Ali ove stvari su se desile kasnije.“). Sudeći po ovome Plutarhovom podatku, Terencije koga je oslobodio iz kartaginskog zarobljeništva i koji je u trijumfalnoj procesiji Publija Scipiona Afrikanca nosio kapu*pilleus* (πῖλος; simbol slobode ili oslobođenja iz ropstva) i istražitelj Kvint Terencije Kuleo nisu ista osoba. Terencije koga je Publije Scipion oslobodio, je umro prije Publija i ovaj mu je bio na sahrani u Rimu. To bi datiralo smrt oslobođenog Terencija iz Plutarhovog podatka u doba prije procesa u kojem je istražitelj bio Terencije Kuleo. Uostalom, Terencije koga je iz kartaginskog zarobljeništva izveo Publije Scipion je već 201. god. p. n. e. bio smatran za vrlo uglednu osobu i sigurno je imao status senatora i već se nalazio u starijim godištima. Za razliku od njega, istražitelj Kvint Terencije Kuleo je početkom druge decenije II st. p. n. e. bio u karijernom usponu (plebejski tribun, pa pretor). Plutarhov podatak o oslobođenom Terenciju se gotovo sigurno nalazio i u njegovom (izgubljenom) životopisu Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg, koji je bio namjenski rađen pa je onda Plutarh mogao i više vremena i pažnje posvetiti čitavoj ovoj priči.

Livije (XXX, 43) navodi da su Kartaginjani po sklapanju mira sa Publijem Scipionom predali Rimljanima i dezertere i izbjeglice i 4000 rimsko – italskih zarobljenika, uključujući i senatora Kvinta Terencija Kulea. Ovoga Kvinta Terencija Kulea, Livije spominje i u podatku XXX, 45 da se nalazio (noseći kapu slobode) u trijumfalnoj procesiji Publija Scipiona i da je svoga oslobotitelja poštovao do kraja života. Međutim, sam Livije se izgleda našao pod utjecajem posvemašnje konfuzije u izvornoj građi (koju je koristio) i koja je miješala Terencija, koga je Publije Scipion izbavio iz kartaginskog zarobljeništva i istražitelja Terencija Kulea. I Livijev podatak XXXVIII, 55 upravo potvrđuju svu tu konfuziju i zbrkane podatke o Terenciju koji je nosio kapu *pilleus,* istražitelju Terenciju Kuleu i ko je na čijem pogrebu dijelio vino zaslađeno sa medom. Izgleda da se Livije nije baš ni pretjerano posvetio iznalaženju načina kako da riješi ovu zbrku, jer je za njega Terencije Kuleo bio tek samo uzgredna informacija, nebitan za osnovnu tematiku djela. Valerije Maksim (V, 2, 5) navodi da je Kvint Terencije Kuleo, koji je dolazio iz pretorske familije (u smislu da on i njegovi pretci srodnici još uvijek nisu uspjeli dostignuti rang konzulara, već su se uspjeli domoći najviše preture) i koji je bio jedan od najistaknutijih među senatorima, slijedio (noseći kapu slobode) trijumfalna kola Publija Scipiona. Valerije Maksim nadalje govori da je ovaj Kvint Tiberije Kuleo pred rimskim narodom svjedočio ko je zaslužan za njegovu slobodu. Sudeći po ovom podatku Valerije Maksima, oslobođeni K.T. Kuleo i istražitelj istoga imena nisu iste osobe, jer je ovaj prvi bio pretor i senator još godinama prije bitke Zame.

Da je vladala iznimna šarolikost u izvorima koja je miješala Terencije koji su se nalazili u nekom kontekstu sa Afrikancem Starijem i sjevernom Afrikom dokazuje i kasnoantički pisac Orosije (IV, 19) koji navodi da je prilikom trijumfa Publija Kornelija Scipiona Afrikanca (po povratku iz Afrike), Terencije (rimski zarobljenik iz sjeverne Afrike i kasniji čuveni dramaturg) nosio kapu *pilleus* i išao slijedeći kola trijumfatora. Ovo nošenje kape *pilleus* (πῖλος) bi označavalo da ga je Publije Scipion Afrikanac na neki način oslobodio. Međutim, izgleda da je Orosije pomiješao Terencija koji je bio kartaginski zarobljenik i tako nosio na glavi kapu *pilleus* (pojavljujući se u izvornim podacima koji govore u nekom kontekstu o Publiju Korneliju Scipionu Afrikancu Starijem) i čuvenoga dramaturga/komediografa Publija Terencija Afera (*Publius Terentius Afer* , cc 195/185. – cc 159? god. p. n. e. o njemu v. Smith W., 1849:III, 996 – 1002; PWRE, 1934, V A. 1, *col.* 598 – 650; Budimir – Flašar, 1963:162 - 167), koji je stvarno bio sjevernoafričkog, najvjerojatnije berberskog porijekla i koji je u Italiju i Rim doveden u statusu roba da bi nešto kasnije bio oslobođen. Dramaturg Terencije je rođen nakon trijumfa Scipiona i nije mogao biti ni na koji način u toj procesiji. Po našem mišljenju, vjerojatni izgledni kandidat za oslobođenog Terencija bi mogao biti senator Kvint Terencije koji se pojavljuje kao član izaslanstva Senata koje je upućeno izabranom konzulu Gaju Flaminiju (*Caius Flaminius*), konzulu za 217. god. p. n. e. *Liv.* XXI, 63. U tom slučaju bi ovaj senator Terencije bio nekada zarobljen (od strane Hanibalove armije u Italiji) i kao vrijedan zarobljenik odveden u Kartaginu. Povratak zarobljenog senatora Terencija se dosta fragmentirano spominje i u *Cass. Dio*, fr. knjige XVII, 86. Senator Kvint Terencije Kuleo, koga je uspio iz zarobljeništva povratiti Publije Scipion, i istražitelj – pretor iz 187. god. p. n. e., su bili u određenoj rodbinskoj vezi, ali za sada nam je nepoznato kojega je ona bila karaktera. Sigurno nisu bili otac i sin, jer bi sin sigurno i dalje slijedio zahvalnost svoga oca prema Publiju Scipionu. Senator Kvint Terencije Kuleo se pojavljuje i u podatcima *Liv.* XXXIII, 47; a pretor Kvint Terencije Kuleo u podatcima XXXVIII, 42; 58; 60; XXXIX, 3; 6; 32; XLII, 35. *Plut. Flam.* 18. O Kvintu Terenciju Kuleu v. Smith W., 1867:I, 900 (za kojega su senator Terencije i pretor Terencije Kuleo jedna te ista osoba); PWRE, 1934, V A. 1, *col.* 652 – 653.

Ovaj pretor Terencije Kuleo je svoju iznimnu strogost pokazao i na još jednom osjetljivom i delikatnom pitanju. U Senat su došle delegacije iz latinskih kolonija koje su se požalile da je veliki broj njihovih građana otišao u Rim i da su ostali naseljeni tamo. Tako su na papiru latinske kolonije imale određeni broj stanovnika, a u stvarno je tamo živjelo manje ljudi. To je stvaralo evidentan problem, zbog niza razloga (poreza, obaveza u ratu i itd...). I rješavanje

pred ovim pretorom, bez obzira na to da li je bio pristrasan ili protiv optuženog, da je Lucije Scipion odmah stavljen na suđenje. Imena njemu potčinjenih zapovjednika /u sirijskom ratu op. S.M./, Aula i Lucija Hostilija Katona, također su predana pretoru, i otvorena od njega, kao i ono od kvestora Gaja Furija Akuleja. I da se čini da je cijeli njegov štab povezan sa pronevjerom, uključeni su također i njegovi sekretari i njegov posilni. Lucije Hostilije, sekretari i posilni bili su optuženi prije nego što je Scipionov slučaj bio saslušan. On, zajedno sa Aulom Hostilijem i Gajem Furijem, proglašen je krivim. /Lucije op. S.M./ Scipion da je primio 6000 funti zlata i 480 srebra više i iznad nego što je on unio u /javni, državni op. S.M./ trezor. Hostilije je bio osuđen jer je slično pronevjerio 80 funti zlata i 403 srebra. Kvestor je bio proglašen krivim jer je primio 130 funti zlata i 200 srebra. Ovo su iznosi koje sam ja našao kod Antiasa[411]. U slučaju Lucija Scipiona, ja bih preferirao da smatram ove iznose kao grešku prepisivača, nego kao pogrešan navod autora, jer je iznos srebra bio najvjerojatnije veći nego onaj od zlata, i novčana kazna je vjerojatnije fiksirana na 400 000, nego na 2 400 000 sestercija, posebno jer se tvrdi da je to bila suma za koju se zahtijevalo od Publija Scipiona da je objavi u Senatu. Također je zabilježeno da kada je on rekao svome bratu Luciju da donese svoje knjigovodstvene knjige, da ih je on izderao sa svojim sopstvenim rukama dok je Senat to promatrao, i ogorčeno je protestirao protiv toga što se tražio izvještaj o 400 000 sestercija koji je bio zahtijevan od njega nakon što je on donio u /javni, državni trezor op. S.M./ 2 000 000 sestercija. Nadalje se tvrdilo da je on pokazao isto samopouzdanje u zahtijevanju ključeva trezora, kada se kvestori nisu usudili da iznesu novac protivno zakonu, iizjavljujući da je zbog njega to bilo zatvoreno, tako da će ga on i otvoriti.[412]

Ima mnogo drugih detalja u kojima se pisci /koje je Livije koristio kao izvor op. S.M./ razlikuju, posebno što se tiče njegovih posljednjih godina /života op. S.M./, njegovog optuživanja, njegove smrti i njegovog groba, tako da se ja ne mogu odlučiti koje tradicije ili dokumente da slijedim. Nema usklađenosti ni što se tiće tužitelja. Neki kažu da je Marko Nevije, drugi da su Petiliji, inicirali sudbene procese; niti oko datuma kada su oni započeli, niti oko godine u kojoj je on /Publije Kornelije Scipion Afrikanac op. S.M./ umro, niti gdje je on sahranjen. Neki kažu da je on umro i bio sahranjen u Rimu, drugi kažu u Liternumu. Na oba mjesta njegov spomenik stauete se pokazuju. U Liternumu je bio spomenik nad kojim je bila statua koju smo vidjeli kasnije, i koja je bila oborena u oluji. U Rimu imaju tri statue iznad grobnice Scipiona. Za dvije se govori da su one od Publija i Lucija, treća je ona od pjesnika Kvinta Enija. Nisu ni kronike one koje se razlikuju, čak i govori, ako su stvarno od onih ljudi za koje se govori da su, npr. oni Publija Scipiona i Tiberija Grakha, ne mogu biti usklađeni. Naslov Scipionovog govora daje ime tužitelja kao Marko Nevije. U samom govoru se ime ne pojavljuje, nekada on opisuje njega kao podlaca, nekada kao lažljivca. Čak ni govor Grakha ne spominje Petilije kao tužitelje Afrikanca, niti od stvarnog suđenja. Posve druga priča će se morati spojiti zajedno da odgovara ovom govoru Grakha, i mi ćemo morati da slijedimo one autoritete koji tvrde da u vrijeme kada je Lucije Scipion bio suđen i osuđen da je primao mito od kralja, Afrikanac služio u subordiniranoj komandi u Etruriji i, čuvši o nesreći koja je pala na njegovog brata, požurio nazad u Rim. Saznavši da je njegov brat bio odveden u zatvor, on je otišao pravo na Forum, odgurnuo je časnika koji je bio zadužen za njega /Lucija op. S.M./. Njegova privrženost prema bratu je bila snažnija od njegovog građanstva, čak je koristio nasilje prema tribunima koji su pokušavali da ga zadrže.[413] Sam Grakh se žalio da je u ovom slučaju autoritet /plebejskih op. S.M./ bio uspješno

ovoga problema je dodijeljeno Kuleu i nakon završetka njegovog rada 12 000 migranata iz latinskih kolonija je vraćeno u svoje zajednice. Ipak na kraju podatka, Livije konstatira da je i pored ovoga, Rim bio prenaseljen mnoštvom migranata. *Liv*. XXXIX, 3

[411] *Valerius Antias*, raniji rimski historičar.

[412]Sudeći po *Liv*. XXXVIII, 60 i *Cass. Dio*fr. knjige XIX, 63. i optužba za pronevjeru i osuda Lucija Kornelija Scipiona bili su, ustvari, iskonstruisani i montirani od strane političkih protivnika njega i njegovog brata. Prilikom konfisciranja imovine Lucija Kornelija Azijatika ispostavilo se da se sastojala samo od nasljedstva.

[413]Čitava ova priča o tome da je Afrikanac, koristeći se nasiljem i bezakonjem, spašavao svoga brata Azijatika iz zatvora, a koju kao digresiju u svoje izlaganje ubacuje Livije, prilično izgleda nevjerojatna ako imamo u vidu kontekste prostora, vremena, prilika. Ovaj čin Afrikanca bi u tadašnjem republikanskom Rimu izgledao i bio doživljavan kao pravi udar na državu, njene institucije i zakone i sigurno ga u tome slučaju niko ne bi mogao zaštititi, a njegovi politički protivnici bi dobili željno čekani povod da se sa njim konačno obračunaju. Činjenica je da se Afrikanac, ako je i nekada prenebregavao proceduru, nekada nalazio „rupe u zakonu" i bio nekada arogantan prema

osporen od privatnog građanina, i na kraju njegovog govora gdje obečava da će podržati Scipiona, on dodaje da će to biti bolji presedan ako izgleda da su tribunski i državni autoritet prevagnuti od plebejskog tribuna nego od privatnog građanina. Ali dok mu on gorko zamjera zbog toga što je izgubio samokontrolu u ovom izbijanju bezakonja i osudio jer je pao toliko ispod sebe, on je izgladio svoje osude podsjećanjem na veliko poštovanje u kojem je Scipion bio držan u starijim danima zbog njegovog ujednačenog /misli se principijelnog op. S.M./ i samodiscipliniranog karaktera. Podsjetio je svoje slušatelje koliko oštro je Scipion ukorio narod jer ga je želio učiniti doživotnim konzulom i diktatorom, kako ih je spriječio da mu podignu statue u Komiciju,[414] Rostri, senatskoj kuriji i u svetilištu Jupitera na Kapitolu, i kako je on /Publije Kornelije Scipion Afrikanac op. S.M./ spriječio donošenje dekreta po kojem bi se dozvolilo nošenje u procesiji njegovog prikaza obučenog u trijumfalnu odeždu od hrama Jupitera Najboljeg Najvećeg. Ove stvari, čak i ako su ubačene u javni eulogij, još uvijek su dokaz njegove veličine duše u držanju svojih počasti unutar okvira uobičajenog građanskog života, još više kada su oni dostupni od neprijatelja.[415]

Općenito je prihvaćeno da je mlađa od dvije kćerke /Scipiona Afrikanca op. S.M./ bila udata za istoga /Tiberija Sempronija Starijeg op. S.M./ Grakha, i da je starija /kćerka op. S.M./ bila predana od njenog oca Publiju Korneliju Nasiki, ali da li se to desilo nakon smrti njenog oca je neizvjesno. Jednako je neizvjesno da li je trenutno vjerovanje u sljedeću priču dobro utemeljeno. Po /toj op. S.M./ priči kada je /tada plebejski tribun op. S.M./ Grakh video da se Lucije Scipion /mlađi brat Afrikanca Starijeg op. S.M./našao u situaciji da bude odveden u zatvor i da niko od njegovih kolega /plebejskih op. S.M./ tribuna nije intervenirao u njegovu /Lucijevu op. S.M./ korist, on se zakleo da iako je njegovo neprijateljstvo prema Scipionima[416]bilo najsnažnije ikad i da on nikada ne bi učinio ništa da osigura njegovu naklonost, ipak on ne može gledati da se Afrikančev brat odvodi u tamnicu u koju je on gledao samoga Afrikanca da odvodi /zarobljene neprijateljske op. S.M./ kraljeve i zapovjednike. Desilo se da je toga dana Senat objedovao na Kapitolu, i da su ustajući u cjelosti molili Scipiona /Afrikanca op. S.M./ da zaruči svoju kćerku za Grakha tamo i tada. Zaruke su se formalno završile u prisustvu cijeloga skupa. Scipion je otišao kući, i sastavši se sa suprugom, on joj je rekao da je zaručio njihovu najmlađu kćerku. Ona je naravno bila povrijeđena i ogorčena što nije bila konsultirana sa vjeridbom svoga djeteta, i primijetila je da čak ako je ona bila zaručena sa Tiberijem Grakhom,[417] majka je morala imati pravo glasa u ovoj stvari. Scipionu je bilo drago da su bili jednodušni, i rekao joj je da je ona /kćerka op. S.M./ bila zaručena za toga čovjeka. Činjenica je da u slučaju tako velikoga čovjeka različita mišljenja i različiti historijski stavovi kao i ovakvi detalji trebaju biti zabilježeni.

---

institucijama i pojedincima na funkcijama ili se nekada nekonvencionalno i nonkonformistički odnosio prema običajima političkog života i rimsko – italskog društva, nikada u tome nije primjenjivao nasilje ili prijetnje ili poduzimao iznenadni udar na institucije države i njene obnašitelje. Samim tim se postavlja pitanje zašto bi Afrikanac, ma koliko bio isprovociran, reagirao nasiljem u ovom slučaju. Zatim, nepoznata je ta subordinirana komanda u Etruriji, jer se u izvorima uopće ne spominje da je Afrikanac imao neku javnu funkciju nakon povratka sa istoka u Rim. Sam Livije i drugi izvori su izričiti da je Afrikanac na suđenju, koje se desilo u oktobru 187. god. p. n. e., bio privatni građanin. Uostalom, teško bi bilo očekivati da je Afrikanac, nakon tolikih svojih dostignuća, sada spao na neku subordiniranu komandu u Etruriji/Toskani. Nepoznato je da je Lucije bio u zatvoru, i po većini izvora jedini put kada je on trebao biti odvućen u zatvor je to spriječeno vetom plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha (*Liv.* XXXVIII, 57; *Val. Max.* IV, 1, 8). Vrlo vjerojatno je čitava ova priča apokrifnog karaktera, i ono o čemu ona govori se nije nikada desilo, bar ne u slučaju Publija i Lucija Scipiona.

[414]Komicij (*comitium*) se nalazio na sjeverozapadu Foruma. U Komiciju se nisu održavale samo skupštine nego je to bilo i područje privrednih aktivnosti, posebno trgovine, u vidu pijace i trgovišta. Kako su se umnožavale potrebe i aktivnosti na Komiciju, tako se i povečavao zahvat korištenja doline Foruma. Na Komiciju su se nalazili i mnogi drevni spomenici.

[415]Misli se na činjenicu da je Tiberije Sempronije Grakh Stariji bio politički protivnik Afrikanca Starijeg, ali da mu je u svome govoru odao dostojno priznanje i nije se upuštao u negativnu kampanju, niti se dao izmanipulirati od strane glavnih neprijatelja Afrikanca kao što se to desilo sa nekim njegovim kolegama plebejskim tribunima.

[416]Tiberije Sempronije Grakh Stariji je tada bio na suprotnoj strani političkog spektra u odnosu na politiku koju je zastupao Afrikanac Stariji.

[417]U smislu da ona ne bi imala ništa protiv Tiberija, jer ga je veoma cijenila.

Kada je pretor Kvint Terencije doveo proces do kraja, Hostilije i Furije, koji su bili osuđeni, su dali zahtjevana osiguranja kvestorima Grada.[418] /Lucije op. S.M./ Scipion, koji je tvrdoglavo tvrdio da je cijeli novac koji je primio bio u trezoru, i da on nema ništa što pripada Republici, je bio određen da bude odveden u tamnicu. Publije /Kornelije op. S.M./ Scipion Nasika[419] zvanično je apelirao na /plebejske op. S.M./ tribune u govoru punom pravednih i istinskih toplih pohvala na rod Kornelija i posebno njegove sopstvene familije. On je istakao da su dvojica istaknutih ljudi, Gnej i Publije Scipion bili očevi njega samoga i Publija i Lucija Scipiona kojega sada vode u zatvor. Ova dvojica ljudi su se mnogo godina u Hispaniji borili protiv mnogobrojnijih armija Kartaginjana i Hispanaca, i nisu samo dodali slavi Rima, nego nakon prezentiranja ove dvije nacije kao primjere rimske dosljednosti i dobre vjere, nego su na kraju dali sopstvene živote za Republiku. Bilo bi dovoljno za njihovu slavu da je ostala neuništenog sjaja za potomstvo, ali Publije Afrikanac je tako daleko prevazišao ugled svoga oca da su mnogi vjerovali da nije imao ljudske roditelje, nego da je božanskog porijekla. Što se tiće Lucija Scipiona, čiji slučaj je bio pred njima /rimskim građanima op. S.M./, on /Nasika op. S.M./ je prešao sve ono šta je ovaj uradio kao pobočnik svoga brata u Hispaniji i Africi, i podsjetio ih /rimske građane op. S.M./na to kada je on /Lucije Scipion op. S.M./ bio konzul Senat mislio o njemu da je vrijedan da mu se povjeri /Mala op. S.M./ Azija i rat sa Antiohom /III. op. S.M./ kao njegova provincija, bez da su primijenili ždrijeb /kojim se određivalo koji magistrat će preuzeti koju provinciju op. S.M./. Njegov brat, također, iako je bio cenzor i dva puta konzul, i nagrađen trijumfom, otišao je da mu se pridruži i služi kao pobočnik u /Maloj op. S.M./ Aziji. Dok je bio tamo, kao da je spriječeno da veličina i sjaj pobočnika ne zasjeni slavu konzula, tako da se desilo na dan kada je Lucije Scipion pobijedio Antioha u bitci kod Magnesije, da je Publije Scipion bio nekoliko dana puta dalje, ležeći bolestan u Elei. Armija sa kojom se Lucije sukobio bila je ne manja nego ona sa kojom je Hanibal zapovijedao u bitci u Africi. Hanibal koji je zapovijedao kroz cijeli punski rat je bio također među zapovjednicima sa Antiohom. Odvijanje rata je bilo takvo da niko ne bi mogao optužiti Sreću za hir. To je bilo na njihov savjet da je bio mir postignut. I iako od ove desetorice koja su poslana da optuže Gneja Manlija, ne samo da oni nisu uspjeli da dokažu optužbu, oni čak nisu bili sposobni da odgode njegov trijumf.

Ali Herkula mi, u slučaju Scipiona sami uvjeti mira su formirali sumnju da su bili suviše povoljni za Antioha /III. op. S.M./. Oni /tužitelji op. S.M./ kažu : „Njegovo /Antiohovo op. S.M./ kraljevstvo je bilo ostavljeno njemu u cjelosti, nakon svoga poraza on je ostao u posjedu svega što mu je pripadalo prije rata. Iako je imao veliku količinu zlata i srebra, ništa nije odneseno u trezor, nego je sve prešlo u privatne ruke“. Ali zar nije količina zlata i srebra nošena pred očima sviju u trijumfu Lucija Scipiona bila veća nego u bilo kojih drugih deset trijumfa zajedno. Šta da kažem o granicama kraljevske /Antioha III. op. S.M./ vlasti. Antioh je držao svu /Malu op. S.M./ Aziju i susjedne dijelove Europe. Kako veliki je ovaj dio svijeta, pružajući se od planine Taurus do Egejskog mora, koliko mnogo gradova i čak naroda sadržava, vi sve to znate. Ovaj predio, pružajući se u dužini od više od 30 dana marša i deset u širini između dva mora, sve do/planine op. S.M./ Taurus, je bio oduzet Antiohu, On je bio odbačen u najdalje dijelove svijeta. Šta bi više moglo biti uzeto od njega mirom, čak ako bi mir bio dodijeljen bez ikakvih uvjeta? Nakon Filipovog /V. op. S.M./ poraza, Makedonija je bila ostavljena njemu kao i Lakedemon Nabisu, ali još uvijek nije kriminalna istraga bila pokrenuta protiv Kvinktija. On nije imao Afrikanca za brata, čija slava je trebala pomoći Luciju Scipionu umjesto da mu naškodi zbog ljubomore koju je provećala. Tvrdilo se na suđenju da iznos zlata i srebra donesen u kuću Lucija Scipiona je veći nego što bi se dobilo sa prodajom cjelokupne njegove /Lucija Scipiona op. S.M./ imovine. Gdje je onda, /Nasika je pitao op. S.M./ to zlato i srebro i sve dobiti koje je dobio? Sigurno ovaj pristup Sreće mora biti evidentiran u kući koja nije iscrpljena na ekstravaganciji. Ali, naravno, ono što se ne može dobiti od njegove imovine, njegovi /Lucija Scipiona op. S.M./ neprijatelji će izvući iz njegove osobe uvredom i torturom, kako bi ovaj istaknuti čovjek mogao biti zatvoren u tamnicu među lopovima i razbojnicima i

[418]Ustvari oni su se nagodili sa tužiteljima, čime su ustvari svoga nekadašnjeg pretpostavljenog izložili glavnom udaru. Uostalom, i glavni cilj tužitelja i njihovih inicijatora i podstrekača je bio Lucija Azijatik, a ne njegovi bivši pobočnici i pomoćnici. Kao i u modernim sudskim procesima, strategija je bila u tome da se upravo preko dogovorenih nagodbi ovih niželangiranih optuženika sa tužiteljima dođe do „glavne lovine“.

[419]Prvi rođak Publija Afrikanca i Lucija Azijatika.

umrijeti u tami čelije i onda bi njegovo nago tijelo bilo izbačeno kroz vrata tamnice. To neće donijeti veću sramotu kornelijevskoj familiji nego koliko cijelome Gradu Rimu.[420]

U odgovoru, Terencije je pročitao rezoluciju donesenu od Petilija, dekret Senata i presudu koja je izrečena Luciju Scipionu. On je objavio da dok se izrečena novčana kazna ne plati u /državni op. S.M./ trezor, nema drugog izbora nego da naredi da se on /Lucije Azijatik op. S.M./ uhapsi i ovede u tamnicu. /Plebejski op. S.M./ povukli su se radi konsultacija, i nešto kasnije Gaj Fanije je objavio, u ime svih svojih kolega izuzev Grakha, da oni neće intervenirati kako bi spriječili pretora u provođenju njegovog autoriteta. Tiberije Grakh /Stariji op. S.M./ je ovako dao svoju odluku : On neće spriječiti pretora u sakupljanju novčane globe iz prodaje imovine Lucija Scipiona. Ali što se tiće samoga Lucija Scipiona, čovjeka koji je pobijedio najbogatijeg kralja na svijetu, proširio imperij rimskog naroda do najdaljih granica svijeta, vezao kralja Eumena, Rođane, i toliko mnogo gradova /Male op. S.M./Azije sa obavezama prema rimskom narodu, koji je vodio u svome trijumfu i bacio u tamnicu tolike mnoge neprijateljske vođe, on /plebejski tribun Tiberije Sempronije Grakh Stariji op. S.M./ neće dozvoliti da leži u zatvoru u okovima među neprijateljima rimskog naroda. On je zatim naredio da se on /Lucije Azijatik op. S.M./ oslobodi. Ova odluka je bila pozdravljena sa takvim entuzijazmom onih koji su je čuli, i bila je opća radost na vijest o oslobođenju /Lucija op. S.M./ Scipiona, da je izgledalo jedva moguće da je ovo bio isti narod pred kojim je presuda protiv njega /Lucija Azijatika op.S.M./ bila izrečena.[421]Zatim je pretor poslao kvestore da uzmu u posjed, u ime Republike, imovinu Lucija Scipiona. Ne samo da nije otkriven nikakav trag kraljevskog blaga, nego nije bilo ni toliko imovine koja bi bila jednaka iznosu globe. Rođaci, prijatelji i klijenti Lucija Scipiona su doprinijeli sumi dovoljno, i da ju je on primio on bi bio bogatiji nego što je on bio ranije. On nije prihvatio ništa od ovoga /novac koji su skupili njegovi rođaci, prijatelji i klijenti op. S.M./. Sve što je bilo neophodno za njega osigurali su njegovi najbliži rođaci. „Zla krv“ i popularna mržnja protiv Scipiona se sada okrenula protiv pretora i njegovih pomoćnika i samoga suđenja.“).

Livije, XXXIX, 5 : ....*referente Ser. Sulpicio praetore triumphus M. Fulvio est decretus. is cum gratias patribus conscriptis egisset, adiecit ludos magnos se Iovi optimo maximo eo die quo Ambraciam cepisset vouisse; in eam rem sibi centum pondo auri a ciuitatibus collatum; petere ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni iuberent. senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi necesse esset. cum pontifices negassent ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret, senatus Fulvio quantum impenderet permisit, dum ne summam octoginta milium excederet. triumphare mense Ianuario statuerat: sed cum audisset consulem M. Aemilium, litteris M. Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem aegrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet, praetulit triumphi diem. triumphavit ante diem decimum Kal. Ianuarias de Aetolis et de Cephallania. aureae coronae centum duodecim pondo ante currum latae sunt; argenti pondo milia octoginta tria, auri pondo ducenta quadraginta tria, tetrachma Attica centum octodecim milia, Philippei nummi duodecim milia trecenti viginti duo, signa aenea septingenta octoginta quinque, signa marmorea ducenta triginta, arma tela cetera spolia hostium, magnus numerus, ad hoc catapultae, ballistae, tormenta omnis generis; duces aut Aetoli et Cephallanes aut regii ab Antiocho ibi relicti ad viginti septem. multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos praefectos equites centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit. militibus ex praeda vicenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.*(“...i na prijedlog Servija Sulpicija[422], trijumf je /senatskom odlukom op. S.M./ dodijeljen Marku Fulviju /Nobilioru op. S.M./. On je zahvalio senatorima i nastavio

[420]Vrlo je ilustrativno kako Nasika žestoko brani svoje prve rođake Publija i Lucije, za razliku od ponašanja njihovih unuka i isto prvih rođaka (istina po majčinoj liniji) Nasike Serapiona (konzula za 138. god. p. n. e.) i Tiberija Grakha (plebejskog tribuna za 133. god. p. n. e.) koji su bili glavni nemesisi i faktički osnivači optimatske i popularske frakcije, dvije stranke čiji je rivalitet obilježio Kasnu Republiku.

[421]Ovaj spontani izliv radosti okupljenih građana pokazuje kako su braća Publije Afrikanac i Lucije Azijatik ostali popularni među običnim ljudima i pored ubitačne negativne kampanje usmjerene na njih.

[422]*Servius Sulpicius*

im je govoriti da se na dan kada je zauzeo Ambrakiju, zavjetovao da će održati Velike Igre /misli se na septembarski festival op. S.M./ u počast Jupiteru Najboljem Najvećem, i da su 100 funti zlata za ovu svrhu priložili gradovi. On novca koji je on namjeravao da smjesti u /državnu op. S.M./ nakon što ga prenese u trijumfu, on je zahtijevao da Senat naredi da se ovih 100 funti ostavi po strani. Senat je odredio da se ovo pitanje prepusti kolegiju pontifika da vide da li je neophodno da se svo ovo zlato potroši na Igre. Oni su odgovorili da religija ne postavlja pitanje koliki iznos bi trebao biti potrošen na Igre, i Senat je sukladno tome dozvolio Fulviju da potroši koliko želi na Igre sve dok to ne premaši 80 000 sestercija.Fulvije je odredio datum svoga trijumfa za januar /186. god. p. n. e. op. S.M./, ali, saznavši da je Marko Emilije dobio pismo od plebejskog tribuna Albutija /ili Aburija op. S.M./[423]u kojem je ovaj tvrdio da je povukao svoju opoziciju i da je /konzul Emilije op. S.M./ sam odmah krenuo prema Rimu kako bi spriječio trijumf, ali da se zadržao na svome putovanju zbog bolesti, on ga je fiksirao za raniji datum, jer se plašio da bi mogao biti mnogo ozbiljniji konflikt zbog trijumfa nego za vrijeme rata. To je bilo 23. XII. /187. god. p. n. e. op. S.M./ da je on proslavio svoj trijumf nad Etolcima i Kefalenjanima. Pred njegovim kolima su bile nošene zlatne krune koje su sve težile 112 funti, 1083 funti srebra, 243 funte zlata, 118 000 atičkih tetradrahmi i 12 422 novčića „Filipa", 780 mesinganih statua i 230 mramorne statue. Bile su /u trijumfalnoj procesiji op. S.M./ velike količine oklopa, oružja i drugoga plijena uzetoga od neprijatelja, kao i katapulteva, balista i druge vrste artiljerije. Zapovjednika /zarobljenih i op. S.M. op. S.M./ vođenih u procesiji, Etoljana, Kefalenjana i onih od Antioha /III. op. S.M./ bilo je 27. Prije nego je on stvarno ušao u Grad, Fulvije je nagradio mnoge vojne tribune, prefekte, konjanike i centurione, i one u rimskoj vojsci i one u savezničkim kontingentima. Iz plijena je svakome vojniku dao 25 denara, dupli iznos centurionu i tri puta veći iznos svakom konjaniku.")

Livije, XXXIX, 6 - 7:*Extremo anni, magistratibus iam creatis, ante diem tertium nonas Martias Cn. Manlius Volso de Gallis qui Asiam incolunt triumphavit. serius ei triumphandi causa fuit, ne Q. Terentio Culleone praetore causam lege Petillia diceret et incendio alieni iudicii quo L. Scipio damnatus erat conflagraret, eo infensioribus in se quam in illum iudicibus quod disciplinam militarem severe ab eo conservatam successorem ipsum omni genere licentiae corrupisse fama attulerat. neque ea sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis facta narrabantur, sed ea etiam magis quae in militibus eius cotidie aspiciebantur. luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas et alia textilia, et quae tum magnificae supellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. tunc psaltriae sambucistriaeque et convivalia alia ludorum oblectamenta addita epulis; epulae quoque ipsae et cura et sumptu maiore apparari coeptae. tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse, et quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. vix tamen illa, quae tum conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducentas duodecim, argenti pondo ducenta viginti milia, auri pondo duo milia centum tria, tetrachmum Atticum centum viginti septem milia, cistophori ducenta quinquaginta, Philippeorum aureorum nummorum sedecim milia trecentos viginti; et arma spoliaque multa Gallica carpentis travecta, duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni, triplex in equites, et stipendium duplex dedit; multi omnium ordinum donati militaribus donis currum secuti sunt. carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici, triumphum esse militari magis favore quam populari celebrem. sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt; quibus adnitentibus senatus consultum factum est ut, ex pecunia quae in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum quod eius solutum antea non esset solveretur. vicenos quinos et semisses in milia aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt.* ("Krajem godine, kada su novi magistrati već bili izabrani, trećega dana prije martovskih nona /5. III 186. god. p. n. e./, Gnej Manlije Vulso je trijumfirao nad Galima /Galatima op. S.M./ koji žive u /Maloj op. S.M./ Aziji. On je odgađao toliko dugo da proslavi svoj trijumf kako bi izbjegao iznošenje svoga slučaja po Petelijevom

[423]Marko Emilije, konzul za 187. god. p. n. e., je bio u personalnom sukobu sa Nobiliorom (o tome v. *Liv*. XXXVIII, 43), i njegovu stranu u Rimu je držao plebejski tribun Marko Albutije (*Marcus Albutius*) koji je nastojao spriječiti, odugovlačiti ili odgoditi održavanje održavanje trijumfalne procesije Fulvija Nobiliora. Tadašnji plebejski tribun Tiberije Sempronije Grakh je iz principijelnih razloga se suprotstavio intenciji kolege Albutija da sprečava održavanje Nobiliorove trijumfalne procesije.

zakonu[424] dok je Kvint Terencije Kuleo pretor i mogučnošću da bude uhvaćen u ognjevima optužbe koja je osudila Lucija /Kornelija op. S.M./ Scipiona /Azijatika op. S.M./,[425] vidjevši da su porotnici bili još više neprijateljskiji prema njemu nego prema Scipionu zato što se govorilo da je on, kada je naslijedio /Lucija Kornelija op. S.M./ Scipiona /na mjestu komandanta armije u Maloj Aziji op. S.M./, uništio vojnu disciplinu koju je njegov prethodnik strikto održavao, tako što je dozvolio svaku vrstu slobode.[426] Nije to bila samo stvar nepovoljnog izvještaja o onome što je rečeno da se desilo u provinciji, daleko od njegovih očiju, nego još više što je bilo očigledno svaki dan među njegovim vojnicima. Početci stranoga luksuza su bili uvedeni u Grad sa /rimsko – italskim op. S.M./ armijama /koje su se vraćale op. S.M./ iz Azije. Oni su po prvi put uvezli u Rim kauče od bronce, vrijedne haljine za pokrivaće, tapiserije i druge tkalačke proizvode, i šta je u to vrijeme bilo smatrano luksuznim namještajem : *monopodia* i *abacos*, zatim sviračice na lauti i harfi i druge zabavne užitke su počeli dodavati banketima. Sami banketi, štoviše, su počeli biti planirani sa mnogo više brige i većim troškovima. U to vrijeme kuhar, starim Rimljanima najvrijedniji od robova, i u prosudbi vrijednosti i u korisnosti koju su imali od njega, počeo je da ima vrijednost, i šta je bila samo neophodna služba počelo se smatrati umjetnošću. Ipak one stvari, koje su tada bile gledane kao izvanredne, bile su jedva čak i zametci luksuza koji će doći. U ovom trijumfu Gneja Manlija nošeno je 212 zlatnih kruna, 220 000 funti srebra, 2103 funte zlata, 127 000 atičkih tetrahmi, 250

---

[424]Po Liviju (VIII, 28) je na samom početku II samnitskog rata 326. god. p. n. e. (za vrijeme trećega konzulata Gaja Petelija Liba Visola/*Gaius Poetelius Libo Visolus* i Lucija Papirija Kursora/*Lucius Papirius Cursor*) donešen *lex Poetelia Papiria* po kome je dužnik pred vjerovnikom odgovarao svojom imovinom, a ne svojom ličnošću. Time je ukinuto dužničko ropstvo u Rimu i *nexum* je izgubio svako praktično značenje (Varon, *LL,* VII, 105 zakon datira u 313. god. p. n. e. za vrijeme Petelijeve diktature). Bez obzira da li je zakon donešen 326. ili 313. god. p. n. e. riječ je o velikom uspjehu plebejskih interesa, i moguće je pretpostaviti da su ratne potrebe II samnitskog rata ustvari najviše i doprinijeli donošenju ovoga zakona, koji je riješio jedno pitanje koje je skoro dva stoljeća bila otvorena rana u odnosima patricija i plebejaca. Ujedno je zakon označio primat statusa rimskog građanina, koji nije mogao biti pretvoren u roba (gledano sa pozicija Rimske Države i rimskog društva) ni pod kojim razlozima. Livije kao povod za ukidanje dužničkog ropstva navodi priču o mladiću Gaju Publiliju (*Caius Publilius*) koji je radi duga svoga oca postao dužnički rob izvjesnog Lucija Papirija (*Lucius Papirius*). Publilijeva mladosti i ljepota su izazvali Papirijevu požudu i nečiste misli.On je prvo pokušao riječima zavesti mladića, ali je ovaj ostao šokiran sramotnim i nemoralnim nastojanjima Papirija. Sada je Papirije pokušao da svoju pohotu zadovolji prijetnjama i podsjećanjem na situaciju u kojoj se Publilije našao. Na kraju je naredio da se Publilije svuče i da se bičuje. Sa oznakama bićevanjama na svome tijelu mladić je pojurio na ulicu, glasno se žaleći na nehumanost zelenaša. To je motiviralo veliki broj ljudi da se sjure na Forum i odatle do senatske kurije. Kada su konzuli bili dužni da zbog naglo nastalog masovnog okupljanja i meteža sazovu Senat, narod je svakom senatoru koje je ulazio na sjednicu pokazivao izderana leđa mladića. Konzulima je istoga dana naloženo da komicijama predlože zakon po kojem nijedan rimski građanin ne može biti držan u okovima ili lancima, izuzev osuđenog kriminalca koji je čekao izvršenje kazne, te da zbog novčanog duga dužnik ni svojim tijelom ni svojom imovinom (ustvari se mislilo na djecu koja bi se nalazila po očevom *potestas*). Zakon je imao i retroaktivnu primjenu, pa su oni koji su radi duga postali robovi, oslobođeni. Livije ovaj incident smješta da se desio prije katastrofe u Kaudinskom klancu. Po Dioniziju iz Halikarnasa (XVI, 5), Publilije je pozajmio novac kako bi mogao dostojno sahraniti oca. Kako nije mogao vratiti dug, on je ušao u dužničko ropstvo. I Dionizije iz Halikarnasa potvrđuje da je mladić odbio seksualne želje zelenaša, i da je radi toga bio bičevan. Mladić je onda pojurio na Forum i obznanio svoje mućenje. Kada je narod postao bijesan i smatrao da ovaj incident zaslužuje da bude izložen javnom gnjevu, plebejski tribuni su podnijeli optužnicu protiv zelenaša i on je proglašen krivim. Kao posljedica ovih zbivanja donesen je zakon kojim su svi Rimljani koji su bili u dužničkom ropstvu oslobođeni. Sličnu priču prenosi Valerije Maksim (VI, 1, 9), po kojoj je Tit Veturije (*Titus Veturius*), sin magistrata koji je bankrotirao, postao dužnički rob zajmodavca Publija Plotija (*Publius Plotius*) koji ga je pokušao zavesti. Kada je to Veturije odbio, Plotije ga je dao bičevati. Veturije se zatim žalio konzulima, koji su iznijeli žalbu pred Senat. Plotije je bio zatvoren. Dionizije iz Halikarnasa i Valerije Maksim ukidanje dužničkog ropstva stavljaju u period nakon katastrofe u Kaudinskom klancu.

O Petelijevom zakonu v. Mesihović, 2015:264.

[425] Pošto je riječ o optužbi za pronevjeru javnoga novca, onda to isto potpada pod *lex Poetelia Papiria* jer se smatra da je riječ o dugu prema Republici. Dužništvo i prema fizičkom licu i prema pravnom licu (u konkretnom slučaju Republici) se tretira isto. I po navedenom zakonu dužnik (faktički onaj kome bi se dokazala pronevjera javnih fondova) prema Republici, bi morao da svojom imovinom da isplati dug.

[426] Gnej Manlije je promučurno odlučio da odgađa proslavu svoga trijumfa što je moguće duže, kako bi izbjegao pretora Kulea kao sudiju jer je jasno vidio nefleksibilnost ovoga pretora na suđenju Luciju Scipionu Azijatiku. Kvaka je bila u tome da dok čeka na proslavu svoga trijumfa Manlije se nalazi van gradskog pomeriuma i zaštićen je sa prokonzulskim imunitetom. Zato je on odlučio da trijumf održi 5. III, deset dana prije nego što Kuleo odstupa sa pretorske dužnosti (što se desilo za martovskih ida 186. god. p. n. e.). U ovom kratkom periodu, Kuleo nije mogao dovršiti čitav sudski proces.

000 cistofora, 16 320 novčića „Filipa“. Bilo je također oružja i mnogi galski /galatski op. S.M./ plijen provođen je u teretnim kolima i 52 neprijateljska poglavara su vođena pred njegovim /trijumfatorskim op. S.M./ kolima. On je svakom vojniku dao po 42 denara, duplo taj iznos /84 denara op. S.M./ svakom centurionu i tri puta /taj iznos od 126 denara op. S.M./ svakome konjaniku i dao im je također duple plate. Mnogi od svih /vojnih op. S.M./ činova, sa svojim vojnim odličjima su slijedili njegova /Manlijeva trijumfalna op. S.M./ kola. Vojnici /u trijumfalnoj procesiji op. S.M./ su pjevali takve pjesme o svome zapovjedniku[427] da se lako moglo primijetiti da su oni pjevali o popustljivom zapovjedniku koji traži popularnost, i da je trijumf bio više označen pljeskom vojske nego civilnog stanovništva. Ali Manlijevi prijatelji su bili sposobni da zadobiju naklonost i naroda. Njihovim naporom Senat je donio dekret, koji je određivao da onaj dio *stipendiuma*[428] koji je priložen od naroda /u vidu poreza koji se uplaćivao u državnu riznicu op. S.M / i koji još nije bio uplaćen bude isplaćen iz novca nošenog u trijumfalnoj procesiji. Gradski kvestori, učinivši istinsku i pravednu procjenu, isplatili su 25 ½ asa za svakih 1000 asa.[429]“)

Livije, XXXIX, 22 :*L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. legatum eum post damnationem et bona vendita missum in Asiam ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina Valerius Antias est auctor: tum collatas ei pecunias congregatosque per Asiam artifices, et quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum*. („Lucije /Kornelije op. S.M./ Scipion /Azijatik op. S.M./ je u ovo vrijeme slavio deset dana igre za koje je rekao da se zavjetovao za vrijeme rata sa Antiohom /III op. S.M./, sa novcem koji su mu dodijelili za ovu svrhu kraljevi i države.[430] Valerije Antias je naveo da je nakon njegove osude i prodaje njegove imovine[431] on /Azijatik op. S.M./ poslan kao izaslanik u Aziju kako bi riješio sporove između dvojice kraljeva /atalidsko – pergamskog op. S.M./ Eumena /II op. S.M./ i /seleukidskog op. S.M. /Antioha /III op. S.M./“)i dodao da je u to vrijeme novac dodijeljen njemu i umjetnici /za igre op. S.M./ skupljeni širom /Male op. S.M./ Azije, i da je konačno, nakon njegovog poslanstva, preuzeta akcija u Senatu oko ovih igara, koje on nije spominjao nakon rata u kojem je on rekao da su one bile zavjetovane. To je bilo tek nakon ove misije /na Istoku op. S.M./ da su one došle /u smislu prijedloga za njihovo održavanje op. S.M./ pred Senat“)[432]

[427]U trijumfima se uobičavalo pjevati šaljive, pa i uvredljive pjesme na račun trijumfatora kako bi se na taj način otjerali uroci.

[428] Ovaj *stipendium* možda je bio neka vrsta izvanrednog poreza, plaćanog u hitnim slučajevima i koji je smatran zajmom državnim financijama, slično doprinosima spomenutima u *Liv*. XXVI, 36; XXIX, 16; XXXI, 13; XXXIII, 42.

[429]Nije jasno da li je ovo konačna isplata ili plaćanje po računu ili povoljni dogovor sa kreditorima.

[430]Lucije Kornelije Scipion Azijatik je nakon kažnjavanja, na osnovi montirane optužbe za pronevjeru, ostao bez značajnog dijela imovine koja je zaplijenjena od strane države. *Liv*. XXXVIII, 60. Zato se morao osloniti na strane kontribucije kako bi održao zavjetovane igre.

[431]Vidjeti *Liv*. XXXVIII, 60

[432]I ovaj podatak nagovještava nevinost braće Scipiona u višegodišnjem kontinuiranom spletkaroškom, tužbenom i sudbenom progonu po optužbama za navodne pronevjere, primanje mita i pogodovanje neprijatelju (konkretno Antiohu III). Kada se prilikom pljenidbe vidjelo sa koliko malom količinom imovine raspolaže Lucije Kornelije Scipion Azijatik, izgleda da se počelo shvatati da je riječ bila o montiranim i neutemeljenim optužbama. Moguće je da je radi neke *post festum* kompenzacije Azijatik poslan u diplomatsku misiju. Da je kojim slučajem Azijatik bio, zajedno sa bratom Afrikancem Starijim, stvarno korumpirani kriminalac, teško bi ga u onoj konstelaciji političkih odnos koji su tada vladali na političkoj sceni Republike Senat poslao na ovu vrlo bitnu misiju. Uz to Azijatik je dobro osobno poznavao i Eumena II i Antioha III, sa kojima je već ranije štošta dogovarao i pregovarao. Zbog toga svoga iskustva on je mogao da bolje djeluje, pa je i njegovo slanje kao specijalnog ambasadora Republike bilo i u ovom smislu vrlo zgodno, pogotovu jer je Republici stalo da se dođe do nekoga diplomatskog rješenja i spriječi izbijanje novoga rata u Maloj Aziji i Levantu. Koliko je Azijatik bio poštovan u Maloj Aziji i na Istoku pokazuje upravo činjenica da su mnogi kraljevi i lokalne državice financijski, materijalno i kadrovski pomogle sa svojim donacijama Azijatikovo izvršavanje navodnog zavjeta o održavanju igara. Senat i konzervativni dio rimsko – italskog establishmenta nisu mogli spriječiti održavanje igara koje su zavjetovane bogovima, jer bi to bilo svetogrđe, a poslovično sujevjerni Rimljani nisu se usuđivali da izazivaju bijes i srdbu bogova i metafizičkih sila i spriječe održavanje igara zbog nekih svojih sitnih dnevnopolitičkih sukoba i strančarenja. Istočne zajednice su se odazivale sa donacijama jer su i one smatrale da su

Livije, XXXIX, 23 :*extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat peragrantem se propter quaestiones utrumque litus Italiae desertas colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari invenisse, triumviri ad colonos eo scribendos ex senatus consulto ab T. Maenio praetore urbano creati sunt L. Scribonius Libo M. Tuccius Cn. Baebius Tamphilus.* („Krajem godine, Spurije Postumije[433] je izvijestio, da je, dok je bio angažiran na svome istraživanju, on prošao obje obale Italije i da je našao dvije napuštene kolonije, Sipont na Jadranskoj obali i Buksent na Mediteranu. Gradski pretor je imenovao triumvire koji su zaduženi da upišu koloniste za ova mjesta i to Lucija Skribonija Libona[434], Marka Tukija[435] i Gneja Bebija Tamfila.")

Livije, XXXIX, 39 : *hac sedata contentione alia subinde C. Decimii praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus—is quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione—petebant; certamenque ei cum flamine1 erat. et postquam primo aequare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare rationem eius habendam esse, quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset nec gerere; pars legibus eum solvi aequum censere, ut quem vellet praetorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse ne nomen eius acciperet; deinde, ut ex auctoritate senatus idem faceret, convocatis patribus referre se ad eos dixit, quod nec iure ullo nec exemplo tolerabili liberae civitati aedilis curulis designatus praeturam peteret; sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse e lege comitia habere. patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret ne impedimento esset quo minus comitia praetoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. agenti consuli ex senatus consulto respondit Flaccus nihil quod se indignum esset facturum. medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat cessurum patrum auctoritati esse. comitiis acrius etiam quam ante petebat criminando, extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam fieri geminati honoris, tamquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum. consul cum et pertinaciam petentis crescere et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis senatum vocavit. censuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum. contione advocata cum egisset consul, ne tum quidem de sententia motus gratias populo Romano egit, quod tanto studio, quotienscumque declarandae voluntatis potestas facta esset, praetorem se voluisset facere: ea sibi studia civium suorum destituere non esse in animo. haec vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen vellet. ingens certamen tribunis et inter se ipsos et cum consule fuit, donec senatus a consule est habitus decretumque: quoniam praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere satis praetorum esse; P. Cornelius utramque in urbe iurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.* ("Kada se ova svađa[436] smirila, odmah zatim se pojavila druga kao posljedica

obuhvaćene ovim zavjetom Azijatika, posebno one koje su se nalazile na njegovoj strani u I sirijskom ratu ili su bile oslobođene bilo okupacije ili gospodstva ili hegemonije seleukidskog kralja Antioha III ili su nastale kao posljedica rimske pobjede nad Antiohom III ili su dobile teritorijalno proširenje ili na neki drugi način profitirale poradi rimske pobjede u I sirijskom ratu. Međutim, velika je vjerojatnoća da je po pitanju ovoga zavjeta ustvari Lucije Kornelije Scipion Azijatik ipak učinio nešto što ne odgovara istini. Moguće je da zavjeta u toku rata sa Antiohom III uopće nije ni bilo, nego da je tek godinama kasnije Azijatik to izmislio, kako bi se preko zavjetovanih igara, a koje zbog njihove sakrosanktosti niko nije mogao spriječiti (naravno pod uvjetom da zavjetnik ima dovoljno sredstava za njihovo održavanje) ponovo vratio aktivnije na političku scenu Republike. Pošto je vrlo teško dokazati da nije bilo jednoga takvoga zavjeta, ovo je za Lucija Azijatika bio odličan način da i dođe do sredstava i da održi igre kojima bi ojačavao svoju popularnost među narodom.

[433]*Spurius Postumius Albinus*, konzul za 186. god. p. n. e.

[434]*Lucius Scribonius Libo,*

[435]*Marcus Tuccius,*

[436] Riječ je o ozbiljnom sporu između na jednoj strani pretora Aula Terencija Varona (*Aulus Terentius Varro*, određen za novoga namjesnika Bliže Hispanije) i Publija Sempronija Longa (*Publius Sempronius Longus*, određen za novoga namjesnika namjesnika Dalje Hispanije) i na drugoj strani propretora (Gaj Kalpurnije/*Caius Calpurnius* i Lucije Kvinktije Krispin/*Lucius Quinctius Crispinus*) koji su bili još uvijek na namjesničkoj dužnosti u obje hispanske provincije a koje su zastupali njihovi predstavnici Lucije Juventije Talna (*Lucius Juventius Thalna*) i Tit Kvinktije

smrti pretora Gaja Decimija[437]. Gnej Sicinije i Lucije Pupije, koji su bili edili prethodne godine, Gaj Valerije, *flamen Dialis* i Kvint Fulvije Flak su bili kandidati /za upražnjenu pretorsku funkciju op. S.M./. Fulvije Flak, pošto je bio "izabrani" kurulni edil nije nosio togu *candida*[438], ali je agitirao /za svoju kandidaturu op. S.M./ više energičnije nego ostali /kandidati op. S.M./.[439] /Vanredna izborna op. S.M./ utrka je bila /svela se na op. S.M./ između Fulvija i flamena /Gaja Valerija op. S.M./. Kada je prvotno izgledalo da je Fulvije izjednačen sa Valerijem, a kasnije čak da ga pretiće /u broju glasova op. S.M./, dio /kolegija plebejskih op. S.M./ tribuna izjavio je da njegova kandidatura ne bi trebala biti prihvaćena, zato što jedan čovjek ne može tražiti ili držati dvije kandidature u isto vrijeme, posebno magistrature.[440] Dio

Var (*Titus Quinctius Varus*). Razlog spora je bio u tome da li da se u Italiju vrate rimsko – italske trupe iz hispanskih provincija ili regrutuju nove trupe u Italiji kako bi se poslale u Hispanije. Novi pretori nisu bili za to da se unovače nove trupe, dok su propretori tražili da im se omogući dolazak sa dijelom trupa koje bi se kasnije časno otpustile. Obje strane su imale podršku po jednoga konzula i plebejskih tribuna. Na kraju su pobijedili interesi propretora, i Senat je donio rezoluciji da novi pretori unovaće nove trupe u brojnosti od 9000 pješadinaca i 800 konjanika iz reda rimskih građana i latinskih saveznika. Ove trupe bi po dolasku u Hispaniju bile inkorporirane u tamošnje četiri legije, ali pod uvjetom da svaka od tih legija ne bi trebala da ima više nego 5000 pješadinaca i 300 konjanika. Sav višak (iznad brojke od 20 000 pješadinaca i 1200 konjanika) vojnika i rimskih građana i italskih saveznika bi trebalo časno otpustiti, i to prvo one koji su odslužili svoj rok, a zatim one koji su pokazali veliku hrabrost u borbama pod zapovjedništvom pretora i kasnije propretora Gaja Kalpurnija i Lucija Kvinktija.

437*Caius Decimius Flavus*, bio zadužen kao *praetor urbanus* za jurisdikciju u odnosima i sporovima između rimskih građana.

438*Toga candida* je nošena od strane kandidata za neku od javnih dužnosti. Ova toga je bila izbliježena kredom do skoro „zaslepljujuće bijele" (*candida* = „čista bijela boja"), što bi simbolički trebalo označavalo da su kandidati čisti i u svakom pogledu kao osobe, ali i da su čisti sa namjerama i ciljevima svoje kandidature. Iz ovog termina je proizašla i naša riječ kandidat.

Toga praetexta je bila bijele boje sa širom purpurnom prugom na svojim krajevima, nošena preko tunike sa dvije široke verikalne purpurne pruge. Smatralo se da ovaj tip toge štiti nositelja od nekih zle magije. Nosili su je maljoljetni rimski građani (rođeni u slobodi dječaci i mladići, a nekada i djevojčice i djevojke) kao simbol da su oni zakonski zaštićeni od seksualnih predatora i nemoralnih i dekadentnih utjecaja, svi kurulni magistrati, bivši kurulni magistrati, svećenici najznačajnijih kolegija...itd... Mogli su je nositi i dužnosnici municipija, kolonija i respublika. Oni koji su imali pravo da nose ovaj tip toge su nekada nazivani i *laticlavius*. U rano doba purpurna pruga je bila tkana ili šivana na zakrivljenu ivicu, a u kasnijim formama purpurna pruga se stavljala na ivicu *sinusa* (koji je služio i kao neka vrsta đepa na togi).

439Po svemu sudeći u ovom Livijevom podatku neke stvari nisu baš najjasnije. O tome Evan T. Sage (Livije, 1936:342 – 343. fus. 2) navodi sljedeće : "Livy has confused the story. If Fulvius was aedile-elect only, there could have been no objection to his wearing the *toga candida* (a curule magistrate wore the *toga praetexta*), and no question of holding two offices at once could have arisen, since his partial term as praetor would expire when his term as aedile began (cf. VII. xlii. 2 for the law forbidding two offices at the same time). We must therefore conclude with Mommsen (St. *R.* I. 513, n. 3) that Fulvius was aedile, not aedile-elect." U ovom slučaju potrebno je imati na umu da je riječ o vanrednim izborima i izboru za sufekta pretora, te da osoba koja bi i pobijedila na tim izborima ne bi prošla puni mandat pretora, nego bi obnašala mandat samo do izbora novih pretora (za 183. god. p. n. e.) u jednom kraćem periodu. Da je Fulvije Flak bio "izabrani edil" za redoviti mandat, to bi se odnosilo samo na narednu godinu (i kada bi on nosio *toga praetexta*) kada on više ne bi bio pretor. U prilog teze da je on bio obnašajući edil išao bi i sam odgovor Fulvija Flaka na optužbe o dupliciranosti funkcija, kada kaže da će odmah dati ostavku na mjesto edila kada bude izabrani pretor. Ali sa druge strane, da je on bio obnašajući edil 184. god. p. n. e., mogao se bez proceduralnih problema kandidirati za pretora za tu 183. god. p. n. e., što se izgleda nije desilo. Npr. kada su bili izabrani za pretore za 205. god. p. n. e. Spurije Lukrecije (*Spurius Lucretius*) i Gnej Oktavije (*Cnaeus Octavius*) su bili plebejski edili. *Liv.* XXVIII, 38. Fulvije Flak se pojavio na izborima za pretore za 182. god. p. n. e. I stav onog dijela plebejskih tribuna koji su bili protiv kandidature Flaka da "jedan čovjek ne može tražiti ili držati dvije kandidature u isto vrijeme" kao da govori u prilog tezi da je za tadašnji rimski establishment i "izabrani" dužnosnik u ovom kontekstu isto kao i "obnašajući" dužnosnik. Iz svega izloženog, jedino se može konstatirati da se još uvijek ne raspolaže sa dostatnim brojem detalja vezanih za ovaj slučaj, na osnovi čega bi se mogla precizno tvrditi odlučiti da li je Fulvije Flak bio 184. god. p. n. e. "izabrani edil" ili je već obnašao edilsku funkciju. Za sada sve ostaje još uvijek u zoni pretpostavki i posrednog zaključivanja, po kojima bi možda zaključak, po kojem je Fulvije Flak bio edil u kapacitetu obnašanja ove funkcije, ipak nosio nešto veću težinu. Ono što se može sa sigurnošću tvrditi jeste, da zbog upravo toga što je riječ o sufektnom, kraćem mandatu, motivacija Fulvija Flaka da se izabere na upražnjeno pretorsko mjesto proizlazila iz osobnih interesa da se što je moguće brže i jednostavnije kreće po *cursus honorum*, a ne iz neke stvarne namjere da se nešto učini u širem javnom interesu ili da se služi Republici. Radi toga možemo smatrati da je i njegovo pozivanje na interese naroda i sukobljavanje sa establishmentom prije svega rezultat i demagoškog ulizivanja narodu, a i činjenice da se establishment usprotivio njegovoj kandidaturi iz proceduralnih i netradicijskih razloga.

440U okviru široke i sadržinski konkretne i značajne zakonodavne djelatnosti (*Leges Genuciae* ili *LexGenucia* ili *Lex Genucia de feneratione*) koja je rješavala tadašnju vrlo ozbiljnu političku i socijalnu napetost u Republici, donesen je

/kolegija plebejskih tribuna op. S.M./ je bio mišljenja da bi on /kandidat Fulvije Flak op. S.M./ trebao biti izuzet od primjene zakona, kako bi narod mogao imati priliku da izabere koga želi za pretorsku funkciju. Konzul Lucije Porcije[441] u početku je bio mišljenja da on ne bi trebao prihvatiti njegovo /Fulvija Flaka op. S.M./ ime /kao kandidata za pretora op. S.M./,[442] a zatim, kako bi on/konzul Lucije Porcije op. S.M./ mogao poduzeti ovu radnju /odbijanja kandidature op. S.M./ sa odobrenjem Senata, sazvavši "očeve" /misli se na senator op. S.M./ on je rekao da im je uputio ovaj predmet zato što nema nikakvog zakona niti ikakvog presedana, prihvatljivog u slobodnoj državi, da "izabrani" kurulni edil može tražiti /kandidirati za preturu op. S.M./ preturu i osim ako im nešto drugo ne izgleda bolje, njegova je namjera da održi /prijevremene, vanredne op. S.M./ izbore u skladu sa zakonom. "Očevi" /misli se na senatore op. S.M./ su izglasali da bi konzul Lucije Porcije trebao apelirati na Kvinta Fulvija da ne stoji na putu /vanrednih op. S.M./ izbora pretora, kao nasljednika Gaja Decimija, kako bi se oni održali u skladu sa zakonom. Kada se konzul sukladno dekretu obratio Flaku[443], ovaj je odgovorio da on neće učiniti ništa što je nedostojno njega. Ovim dvomislenim odgovorom on je stvorio, u umovima ljudi koji su ga /odgovor op. S.M./ interpretirali tako da odgovara njihovim sopstvenim željama, nadu da će se on popustiti pred autoritetom "Očeva" /senatora op. S.M./. Na /vanrednim op. S.M./ izborima on /Fulvije Flak op. S.M./ je nastavio da agitira /za svoju kandidaturu op. S.M./ još aktivnije nego ranije, tvrdeći da konzul i Senat otimaju od njega dar rimskog naroda i šire neprijateljstvo prema njemu govoreći o dupliciranim funkcijama, kao da nije jasno da kada bude izabrani pretor, da će on odmah odstupiti /dat ostavku op. S.M./ sa mjesta edila. Kada je konzul video kako se sve više povećavaju i tvrdoglavost[444] kandidata i podrška naroda, on je odgodio /centurijatske, koje su bile u funkciji izbora op. S.M./ komicije i sazvao je Senat. Saziv /Senata op. S.M./ je odlučio, pošto autoritet "Očeva" /senatora op. S.M./ nema utjecaja na Flaka, da bi apel prema Flaku trebao biti učinjen pred narodom. Kada je konzul sazvao kontionu i iznio svoju molbu, Flak, koji ni tada nije odstupio sa svojih pozicija /da ostane kandidat za pretora op. S.M./ je izrazio svoju zahvalnost rimskom narodu zato što je sa takvim entuzijazmom, onoliko često koliko je bilo prilika dodijeljeno njima izraze svoje želje, želio da ga učini pretorom. I nije njegova namjera da razočara /odustajanjem od kandidature op. S.M./ ove želje njegovih sugrađana. Ovaj govor, iako je bio tvrdoglav, pobudio je toliki entuzijazam za njega /Fulvija Flaka op. S.M./ da bi on, izvan svake sumnje, bio pretor ako bi konzul prihvatio njegovu kandidaturu. Zatim su /plebejski op. S.M./ imali veliku raspravu, i između sebe i sa konzulom, sve dok konzul nije sazvao Senat koji je donio ovaj dekret : Pošto su tvrdoglavost Kvinta Flaka i osnovne želje ljudi spriječile održavanje/ prijevremenih, vanrednih izbora op. S.M./ za popunu upražnjenog mjesta među /kolegiju op. S.M./ pretorima u skladu sa zakonima, Senat je odlučio da ima

342. god. p. n. e. jedan zakon po kojem se zabranjivalo da se drže dvije državne funkcije u isto vrijeme. *Liv.* VII, 42 : *praeter haec invenio apud quosdam L. Genucium tribunum plebis tulisse ad plebem ne faenerare liceret; item aliis plebi scitis cautum ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet neu duos magistratus uno anno gereret utique liceret consules ambos plebeios creari.* ("Uz ove mjere, našao sam i sljedeće mjere zabilježene kod nekih pisaca. Lucije Genucije, plebejski tribun, donio je jedan zakon protiv kamata na dug. Drugim, plebiscitom donesenim, odlukama je zabranjeno da se ista magistratura drži ponovo prije nego što prođe deset godine ili da se obnašaju dvije magistrature u isto vrijeme, i također je dozvoljeno da i oba konzula mogu biti plebejci.").

[441]*Lucius Porcius Licinus*, konzul za 184. god. p. n. e.

[442] Predsjedavajući magistrat (jedan od konzula) na centurijatskim komicijama koje su birale magistrate je imao široko prihvaćeno diskreciono pravo prihvatanja ili odbijanja nečije kandidature, naravno sve u skladu sa zakonima i propisanim pravima i običajima.

[443]Moguće je da je to konzul uradio privatno, a ne da je to učinio u i pred javnošću. Kvint Fulvije Flak bi onda taj razgovor kasnije javno obznanio.

[444]Upornost i tvrdoglavost Kvinta Fulvija Flaka je proizlazila iz činjenice da on kao osoba već u zrelim godinama i sin istoimenog oca koji je bio konzul četiri puta (za 237., 224., 212. i 209. god. p. n. e.), još uvijek nije postigao visoke državne funkcije niti se proslavio u ratovima ili nekim drugim dostignućima i sukladno tome stekao veliko bogatstvo.

dovoljno pretora. /Pretor op. S.M./ Publije Kornelije[445] bi trebao imati obje jurisdikcije u Gradu i trebao bi predsjedavati igrama u čast Apolona.")[446]

Livije, XXXIX, 42 : *in Hispania ulteriore fractis proximo bello Lusitanis quietae res fuerunt: in1 citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. veteres praetores C. Calpurnius Piso et L. Quinctius Romam redierunt. utrique magno patrum consensu triumphus est decretus. prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit: coronas aureas tulit octoginta tres et duodecim milia pondo argenti. paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex iisdem Lusitanis et Celtiberis triumphavit: tantundem auri atque argenti in eo triumpho praelatum*. ("U /provinciji op. S.M./ Daljoj Hispaniji stvari su bili mirne kako je snaga Luzitanaca bila slomljena u zadnjem ratu. U Bližoj Hispaniji Aul Terencije je opsjeo i zauzeo naselje Korbio koji je pripadao Suesetanima[447] i prodao zarobljenike. Nakon ovoga, Bliža Hispanija je takođe bila mirna u toku zime. Raniji pretori /iz hispanskih provincija op. S.M./ su se vratili u Rim i Senat je jednoglasno donio dekret po kojem se dodjeljuje /pravo na op. S.M./ trijumf svakome od njih. Gaj Kalpurnije je slavio trijumf nad Luzitancima i Keltiberima, 83 zlatne krune i 12 000 funti srebra je bilo nošeno u procesiji. Nekoliko dana kasnije Lucije Kvinktije Krispin je trijumfirao /proslavio trijumf op. S.M./ nad istim Luzitancima i Keltiberima i slična količina zlata i srebra je bila nošena u /trijumfalnoj op. S.M./ procesiji.")

Livije, XXXIX, 44 :*In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiatico ademptus equus. in censibus quoque accipiendis tristis et aspera in omnes ordines censure fuit. ornamenta et vestem muliebrem et vehicula, quae pluris quam quindecim milium aeris essent, deciens tanto pltris quam quanti essent in censum referre iuratores iussi; item mancipia minora annis viginti, quae post proximum lustrum decem milibus aeris aut pluris eo venissent, uti ea quoque deciens tanto pluris quam quanti essent aestimarentur, et his rebus omnibus terni in milia aeris attribuerentur.* („U reviziji spiska vitezova /koji je izvršen za cenzure Katona Starijeg 184. god. p. n. e./[448], Katon je Luciju Scipionu Azijatiku oduzeo konja /tj. izbacio ga iz reda vitezova op. S.M./. Prilikom utvrđivanja procjena, cenzura je bila teška i oštra za sve slojeve /stanovništva op. S.M./. On /Katon Stariji op. S.M./ je uputio procjenitelje /imovine op. S.M./ da nakit, ženske haljine[449] i kočije koje su bile vrijednije od 15 000 asa upisuju sa deset puta više

[445]*Publius Cornelius Cethegus*, kao *praetor peregrinus* bio zadužen za jurisdikciju u odnosima i sporovima između rimskih građana i peregera (stranaca).

[446] Ova odluka Senata jasno pokazuje visoki stupanj odlične političke umješnosti i sposobnosti senatora. Neprijeporno su kandidatura i mogući izbor Fulvija Flaka bili prilično diskutabilni po pitanju legaliteta pa i običajne tradicije i nalazili se u onome što se naziva pravna "siva zona", ali se i u tim okolnosti Senat ipak nije odlučio da jednostavno zabrani njegovu kandidaturu ili da dopuštenje konzulu da tu kandidaturu proglasi nevažećom jer je nelegalno. Senatori su ovaj složeni problem ipak jednostavno riješili indirektnim i zaobilaznim putem, i umjesto da donose neke odluke koje bi mogle izgledati kao da idu protiv slobode i prava na kandidiranje pojedinca ili sprečavanja pa i poništavanja volje i izbora naroda, oni su samo proglasiti da nema potrebe za nekim vanrednim izborima za upražnjeno mjesto pretora sve do sljedećih redovnih izbora.

Kvint Fulvije Flak (*Quintus Fulvius Flaccus*) nije se dao obeshrabriti ovom vrlo pametnom smicalicom Senata koji je onemogučio njegov izbor za pretora jednostavno tako što je donio dekret po kojem nema potrebe za održavanjem izbora za upražnjeno pretorsko mjesto. On se ponovo kandidirao za pretora za 182. god. p. n. e. i na ovim izborima za njegovu kandidaturu i izbor nije bilo zapreka, pa je on i pobijedio na izborima i postao konačno pretor. *Liv*. XXXIX, 56. Veoma se istakao kao namjesnik u Hispaniji, a izabran je i za konzula za 179. god. p. n. e. Za vrijeme konzulstva se istakao u Liguriji i Cisalpinskoj Galiji, a nekoliko godina kasnije (174. god. p. n. e.) je izrabran i za cenzora. Nakon što je primio vijest (172. god. p. n. e.) da mu je jedan sin umro, a drugi da je teško bolestan, doživio je nervni slom i izvršio je samoubistvo.

[447] Suesetani su bili domorodački narod koji je bio naseljen u današnjem krajnjem zapadu Aragona i krajnjem jugu Navare. Njihovo središte je bio Korbio.

[448]Katon Stariji je bio cenzor zajedno sa kolegom Lucijem Valerijem Flak, sa kojim je zajedno 11 godina ranije obnašao i konzulat.

[449]Ne može se oteti utisku da je Katon Stariji sa svojim kolegom posebno udario na žene, odnosno da je imao određena šovenska shvatanja i predrasude prema ženama koje je izgleda smatrao bitnim promicateljima luksuza i dekadensa. U prilog muškog šovinizma kod Katona Starijeg v. *Plut.Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 185D; 198D; *Cat. Mai*. 8. U korist ove teze govori činjenica da on u borbi protiv luksuza nije udario na one koji su

od njihove stvarne vrijednosti. Slično tome, robove mlađe od 20 godina koji su bili kupljeni od zadnjega lustruma za 10 000 asa ili više on /Katon Stariji op. S.M./ je uputio da se procjene deset puta /više op. S.M./ od njihovog stvarnoga koštanja,[450] i on odredio da na sve ove proizvode bude uveden porez od 3 asa na 1000 /asa vrijednosti op. S.M./“[451])

Livije,XXXIX, 44 :*eodem anno coloniae duae, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductae sunt. sena iugera in singulos data. diviserunt agrum coloniasque deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior*. („Dvije kolonije su bile osnovane ove /184. god. p. n. e./ godine, jedna u Potentiji[452] u Picenumu, druga u Pisaurumu[453] u zemlji Gala /u cispadanskoj Galiji op. S.M./. Šest jugera je bilo dodijeljeno svakome kolonisti. Triumviri koji su nadzirali naseljavanje su bili Kvint Fabije Labeon[454], Marko Fulvije Flak[455] i Kvint Fulvije Nobilior[456].“)

Livije, XXXIX, 50 :*ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic viro tribuitur ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam huius anni, memoriae mandatum sit tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem: adeo in aequo eum duarum3 potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.*(“Grčki i latinski historičari odaju ovome čovjeku /ahejskom državniku, političaru i vojskovođi Filopomenu op. S.M./ veliki tribut da su ga neki od njih zabilježili kao značajnu karakteristiku za ovu godinu /misli se na konzulsku godinu : mart 183. – mart 182. god. p. n. e. S.M./ da su trojica istaknutih vojskovođa : Filopomen, Hanibal i Publije Scipion umrli u ovo vrijeme. Na takvu razinu sa najvećim zapovjednicima najmoćnijih naroda na svijetu su ga oni uzdigli.”)

Livije, XXXIX, 51 :*esse venenum, quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus, poposcit. “liberemus” inquit “diuturna cura populum Romanum, quando mortem senis exspectare longum censent. nec magnam nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. horum patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italia habenti ut a veneno caveret praedixerunt: hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiae per scelus occidendi hospitis, miserunt.” exsecratus deinde in caput regnumque Prusiae et hospitales deos violatae ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. hic vitae exitus fuit Hannibalis.*(„Konačno je on /Hanibal op. S.M./ zatražio otrov koji je on dugo držao spremnim za ovakvu hitnost. On je rekao : „Oslobodite Rimljane strepnje koju su tako dugo osjećali, jer smatraju da je za njihovo strpljenje i previše da čekaju smrt starca. Pobjeda koju će / Tit Kvinktije op. S.M./ Flaminin odnijeti nad bespomočnim bjeguncem neće biti ni velika ni nezaboravna. Ovaj dan će pokazati koliko se

---

prekomjerno širili svoja imanja i preko javnih zemljišta, nego na žene i one koji su bili veće estete u rimskom društvu. Ali se zato žestoko suprotstavljao, istina neuspješno na kraju, opozivu *Lex Oppia* koji je ograničavao luksuz kod žena.

450Ovo izrazito prekomjerno vrednovanje luksuznih predmeta i mladih robova u cenzorskoj procjeni je ustvari bio jedan od načina na koji je Katon Stariji nastojao suzbiti luksuz. Naravno, sa pravom se postavlja pitanje je li ovakav postupak cenzora Katona i Valerija Flaka bio i opravdan, jer je riječ o svjesnom i namjernom lažiranju određene imovine, tako što bi joj enormno uvečali vrijednost, a sve u cilju postizanja nekih drugih efekata a ne onih razloga zbog kojih se konkretno provodi procjena imovine. Pitanje je da li su cenzori imali i zakonsko uporište za svoju odluku. Vjerojatno su se oni pozvali ne na to „da postoji zakon“ za njihovu neobičnu i kontroverznu odluku, nego na to „da ne postoji zakon protiv“ njihove neobične i kontroverzne odluke.

451Riječ bi bila o indirektnom/posrednom porezu od 0,3 % na vrijednost robe (što uključuje i ljudska bića u statusu robe-robova), ali bez pravila amortizacije. Stvarno zapanjuje vrlo nizak procenat ovoga poreza na vrijednost neke robe, u odnosu na visine sličnih nameta i taksi u modernom svijetu.

452*Potentia,* blizu modernog naselja Porto Recanati u pokrajini Macerata, na jadranskoj obali.

453*Pisaurum,* grad u pokrajini Marche, na jadranskoj obali. Moderni Pesaro.

454*Quintus Fabius Labeo*, o njemu v.

455*MarcusFulvius Flaccus*

456*Quintus Fulvius Nobilior*

mnogo promijenio moral rimskoga naroda. Njihovi pretci su upozorili Pira[457], kada je on imao armiju u Italiji, da se pazi na otrov, a sada su poslali osobu konzularnog ranga[458] da ubijedi Prusiju da ubije svoga gosta." Onda, prizivajući kletve na Prusiju i njegovo kraljevstvo i pozivajući bogove koji paze na pravo gostoprimstva da kazne njegovu prekršenu vjeru, on je ispio čašu /sa otrovom op. S.M./. Tako je završio Hanibalov život").

Livije, XXXIX, 52 :*Scipionem et Polybius et Rutilius hoc anno mortuum scribunt. ego neque his neque Valerio adsentior, his, quod censoribus M. Porcio L. Valerio L. Valerium1 principem senatus ipsum censorem lectum invenio, cum superioribus duobus lustris Africanus fuisset, quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in locum eius lectus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Naevius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. hic Naevius in magistratuum libris est tribunus plebis P. Claudio L. Porcio consulibus, sed iniit tribunatum Ap. Claudio M. Sempronio consulibus ante diem quartum idus Decembres, inde tres menses ad idus Martias sunt, quibus P. Claudius L. Porcius consulatum inierunt. ita vixisse in tribunatu Naevii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse, decessisse autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram. trium clarissimorum suae cuiusque gentis virorum non tempore magis congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitae exitum habuit. iam primum omnes non in patrio solo mortui nec sepulti sunt. veneno6 absumpti Hannibal et Philopoemen; exul Hannibal, proditus ab hospite, captus Philopoemen in carcere et in vinculis exspiravit; Scipio etsi non exul neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non adfuerat reus, absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum sed etiam funeri suo exilium indixit.*(„Prema Polibiju i Rutiliju[459] ovo je bila godina /od marta 183. pa do marta 182. god. p. n. e. op. S.M./ kada je Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./ umro. Ja se ne slažem sa ovim piscima, niti sa /historičarem op. S.M./ Valerijem /Antiasom op. S.M./. Našao sam da se za vrijeme cenzure Marka Porcija /Katona Starijeg op. S.M./ i Lucija Valerija,[460] Valerije sam izabrao za principsa Senata, iako je Afrikanac držao tu poziciju kroz dvije prethodne cenzure, i osim ako ne pretpostavimo da je on /Afrikanac Stariji op. S.M./ uklonjen sa popisa senatora, a nema nikakvog zapisa da je bilo kakva takva stigma bila vezana za njegovo ime, nijedan drugi princeps Senata ne bi bio izabran. Valerije Antias se pokazao da nije bio u pravu zbog sljedećih razloga. Bio je plebejski tribun Marko Nevije protiv koga je Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./ iznio govor koji je još uvijek sačuvan. Po listama magistrata izgleda da je ovaj Nevije bio plebejski tribun za vrijeme konzulata Publija Klaudija i Lucija Porcija,[461]ali je zapravo nastupio sa funkcijom 10. XII, kada su Apije Klaudije i Marko Sempronije bili konzuli.[462] Dva mjeseca su prošla od toga dana pa do 15. III. /184. god. p. n. e. op. S.M./ kada su Publije Klaudije i Lucije Porcije nastupili sa /konzulskom op. S.M./ dužnošću. Tako ispada da je Scipion bio živ kada je Nevije bio /plebejski op. S.M./ tribun, i mogao je biti okrivljen od njega, ali je umro prije nego što su Lucije Valerije i Marko Porcije bili cenzori. Možemo pratiti prepisku o smrti ove trojice ljudi /Filopomena, Hanibala, Afrikanca Starijeg op. S.M./, od kojih je svaki bio najslavniji za svoj narod, ne samo da su oni umrli oko istoga vremena, nego nijedan od njih trojice nije život završio na način vrijedan svoje divne karijere. Nijedan od njih nije umro na svome rodnom tlu ili je tamo bio sahranjen. Hanibala i Filopomena je odnio

---

[457]Epirsko – mološki kralj *Pyrrhus*/Πύρρος, vladao od cc 297. do 272. god. p. n. e. O ratu Republike i njenoga Italskog saveza sa Pirom v. Mesihović, 2015:270 – 274.

[458]Tit Kvinktije Flaminin (*Titus Quinctius Flamininus*) je bio konzul u periodu mart 198. – mart 197. god. p. n. e. i pobjednik nad makedonskim kraljem Filipom V.

[459]*Publius Rutilius Rufus,* konzul za 105. god. p. n. e., je bio i istaknuti govornik i historičar. Njegovo djelo nije dostupno.

[460]Katon Stariji i Lucije Valerije Flak (*Lucius Valerius Flaccus*; konzul za mandatni period mart 195. – mart 194. god. p. n. e.) su stupili na konzulsku dužnost 184. god. p. n. e. *Lustrum* do sljedećih izbora za nove cenzore trajao je do 179. god. p. n. e., ali je njihov cenzorski radni mandat trajao 18 mjeseci, znači od marta 184. pa do septembra 183. god. p. n. e.

[461]*Publius Claudius Pulcher* i *Lucius Porcius Licinus*, konzuli u periodu mart 184. – mart 183. god. p. n. e.

[462]*Appius Claudius Pulcher* i *Marcus Sempronius Tuditanus*, konzuli u periodu mart 185. – mart 184. god. p. n. e. Znači da je Marko Nevije stupio na dužnost plebejskog tribuna 10. XII. 185. god. p. n. e., pa bi onda u tome slučaju obnašao dužnost plebejskog tribuna do decembra 184. god. p. n. e.

otrov, Hanibal je bio u egzilu i izdan od svoga domačina, Filopomen je bio zarobljenik i umro je zatvoru u lancima. Iako Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./ nije bio protjeran ili osuđen na smrt, ipak, jer se nije pojavio onoga dana kada je bio dogovoreno njegovo suđenje, iako je pravilno citiran, on je sam sebi izrekao kaznu protjerivanja, ne samo za života, nego čak i nakon svoje smrti.")

Livije, XXXIX, 55 :*illud agitabant uti colonia Aquileia deduceretur, nec satis constabat utrum Latinam an civium Romanorum deduci placeret. postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. triumviri creati sunt P. Scipio Nasica C. Flaminius L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma coloniae civium Romanorum sunt deductae. bina milia hominum in agro, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. deduxerunt triumviri M. Aemilius Lepidus T. Aebutius Carus L. Quinctius Crispinus. et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo C. Afranius Stellio Ti. Sempronius Gracchus. in singulos iugera data dena.*(„Oni /senatori op. S.M./ su u ovo vrijeme /183. god. p. n. e./ diskutirali o pitanju slanja kolonista u Akvileju, i pitanje je bilo da li bi je /Akvileju op. S.M./ oni učinili latinskom kolonijom ili da pošalju rimske građane /kao koloniste op. S.M./. Konačno je odlučeno da bi se kolonija trebala sastojati od latinskih naseljenika. Triumviri za nadziranje naseljavanja su bili Publije Scipion Nasika, Gaj Flaminije[463] i Lucije Manlije Acidinije. Mutina[464] i Parma[465] su bili također kolonizirani ove godine od rimskih građana. 2000 ljudi je bilo naseljeno u svakoj koloniji na zemlji koja je do nedavno pripadala Bojima, nekada Etrurcima. Oni u Parmi su primili po osam jugera, oni u Mutini pet /jugera op. S.M./. Raspodjelu zemlje su izvršili Marko Emilije Lepid[466], Tit Ebutije Kar[467] i Lucije Kvinktije Krispin. Saturnija[468], također, kolonija rimskih građana, je bila osnovana pod nadziranjem Kvinta Fabija Labeona[469], Gaja Afranija Stelija[470] i Tiberija Sempronija Grakha /Starijeg op. S.M./. Po deset jugera je dodijeljeno svakom kolonisti.")

Livije, XL, 29 :*Colonia Graviscae eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. quina iugera agri data; tresviri deduxerunt C. Calpurnius Piso P. Claudius Pulcher C. Terentius Istra.*("Ove godine /181. god. p. n. e./ je kolonija bila naseljena u Gravisku[471] u Etruriji na teritoriji koja je ranije bila oduzeta od /etrurske zajednice i grada op. S.M./ Tarkvinija. Pet jugera je bilo dodijeljeno svakome, nadglednici naseljavanja su bili Gaj Kalpurnije Pison[472], Publije Klaudije Pulher[473] i Gaj Terencije Istra[474].")

Livije, XL, 34 :*Aquileia colonia Latina eodem anno in agrum Gallorum est deducta. tria milia peditum quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt.Tresviri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica C. Flaminius L. Manlius Acidinus.*("Ove godine /181. god. p. n. e.op. S.M./ je u galskoj zemlji osnovana latinska kolonija Akvileja[475]. 3000 pješadinaca dobilo je po 50 jugera /zemlje op. S.M./, centurioni 100 i konjanici 140 dobili su. Triumviri određeni /za nadgledanje

---

[463]*Caius Flaminius*,

[464]Moderna Modena u pokrajini Emilia-Romagna.

[465]U pokrajini Emilia-Romagna

[466]*Marcus Aemilius Lepidus,*moguće konzul za 187. i 175. god. p. n. e.

[467]*Titus Aebutius Carus,*

[468] U Etruriji/Toskani.

[469]*Quintus Fabius Labeo*

[470]*Caius Afranius Stellio*

[471]*Gravisca* ili *Graviscae*, luka etrurskog/toskanskog grada Tarkvinija.

[472]*Caius Calpurnius Piso,*

[473]*Publius Claudius Pulcher,*

[474]*Caius Terentius Istra,*

[475]*Aquileia,* grad u pokrajini Friuli-Venezia Giuliau sjevernoj Italiji. Moderna Aquileia, na slavenskom Oglej.

naseljavanja op. S.M./ su bili Publije Kornelije Scipion Nasika, Gaj Flaminije i Lucije Manlije Acidinije.”).

Livije, XL, 34 :... *quibus aedes hae dedicatae sunt, L. Aemilius Paulus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. transtulit coronas aureas quinque et viginti, nec praeterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. aeris trecenos militibus divisit.*(“U vrijeme posvećivanja ovih hramova[476], Lucije Emilije Paul[477] je proslavio /181. god. p. n. e. op. S.M./ trijumf nad Ingaunima[478]. U procesiji je nošeno 25 zlatnih kruna, ali nije bilo drugog zlata ili srebra u trijumfu. Mnoge ligurske poglavice su kao zarobljenici hodali ispred njegovih kola. Svakom vojniku je on dao iz njegovog dijela plijena po 300 asa.”).

Livije, XL, 37 :*Praetor Ti. Minucius et haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri. postremo prodigii loco ea clades haberi coepta est. C. Servilius pontifex maximus piacula irae deum conquirere iussus decemviri libros inspicere, consul Apollini Aesculapio Saluti dona vovere et dare signa inaurata; quae vovit deditque. decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in urbe et per omnia fora conciliabulaque edixerunt maiores duodecim annis omnes coronati et lauream in manu tenentes supplicaverunt. fraudis quoque humanae insinuaverat suspicio animis; et veneficii quaestio ex senatus consulto, quod in urbe propiusve urbem decem milibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus, ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio, priusquam in Sardiniam provinciam traiceret, decreta. suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius eius Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis coepit esse; et testes existebant qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre dicerent quod iam ei tertium negatus consulatus petenti esset, et adiecisse, pararet se ad petendum: intra duos menses effecturam ut consul fieret. inter multa alia testimonia ad causam pertinentia haec quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit cur Hostilia damnaretur.* (“Pretor Tiberije Municije je umro, i ne mnogo kasnije i konzul Gaj Kalpurnije[479], i mnogi drugi istaknuti ljudi iz svih statusa /su umrli op. S.M./. Konačno, /ova op. S.M./ katastrofa /brze i iznenadne smrti niza istaknutih Rimljana op. S.M./ se počela smatrati bitnom. Vrhovnom svećeniku /*pontifex maximus* op. S.M./ Gaju Serviliju je naloženo da ispita kako bi se izbjegao gnjev bogova i decemvirima /je naloženo op. S.M./ da pogledaju u /sibilske op. S.M./ knjige.[480] Konzulu je naloženo da zavjetuje darove i podari pozlaćene statue /bogovima op. S.M./ Apolonu, Asklepiju i Salusu. Ovo je on zavjetovao i dao. Decemviri su proglasili dvodnevno molitveno vrijeme za zdravlje, ne samo u Gradu nego i u seoskim naseljima i zajednicama. Svi ljudi, starosti iznad 12 /godina op. S.M./, noseći vijence i noseći lovorove grančiće u svojim rukama su učinili molitvu. Povrh toga, sumnja da se treba okriviti /za ove smrti op. S.M./ ljudska krivica je ušla u misli ljudi. I istraga o trovanjima koja su se desila u Gradu ili u okolici u krugu od 10 milja, dekretom Senata, povjerena je pretoru Gaju Klaudiju, koji je bio određen da naslijedi Tiberija Minuicija, a od miljokaza od 10 milja /znači na prostorima udaljenim od Grada više od 10 milja op. S.M./ preko seoskih naselja i zajednica /istragao trovanjima je povjerena op. S.M./ Gaju Meniju prije nego što je otišao za Sardiniju. Smrt konzula /Kalpurnija op. S.M./ je posebno bila sumnjiva.

---

[476] Hram posvećen *Venus Erycina* i hram *Pietas*. U ovom potonjem hramu dedikant Manije Acilije Glabrio (*Manius Acilius Glabrio*) je postavio pozlaćenu statuu svoga oca, što je bio prvi slučaj u Italiji da je bila postavljena pozlaćena statua.

[477]*Lucius Aemilius Paullus Macedonicus*, konzul za 182. i 168. god. p. n. e.

[478]Ligurski narod.

[479]*Caius Calpurnius Piso*, konzul za 180. god. p. n. e.

[480]Kolegij Desetorice (*decemviri sacris faciundis*), od pet patricija i pet plebejaca, je za vrijeme Srednje Republike bio odgovoran za svete „Sibilske knjige“. Njihova osnovna dužnost je bila da drže „Sibilske knjige“ sigurnim i tajnim (od javnosti). Oni su po nalogu Senata, konsultirali „Sibilske knjige“ ne da otkriju tačno predviđanje budućnosti u smislu proročanstva, nego u formi „proročanstva“ koji su religiozni ili kultni obredi ili druge aktivnosti potrebne da se izbjegnu velike nesreće ili uklone njihove posljedice ili jednostavno odstrane nesrećni događaji ili da se objasne neki čudni događaji (prolasci kometa, zemljotresi, epidemije., tzv. „kiša kamenja“...i slično....). O kimskoj sibili, „Sibilskim knjigama“ i njihovom značenju za rimski svijet v. Mesihović, 2016 B:28 – 63; Isto, 2017 C:41 – 86.

Govorilo se da ga je ubila njegova supruga Kvarta Hostilija. Kada je zaista njen sin Kvint Fulvije Flak[481] imenovan za konzula /sufekta op. S.M./ na mjesto njegovog /preminulog op. S.M./ očuha, smrt /konzula Kornelija op. S.M./ Pisona je počela da izaziva mnoge ružne glasine. I javili su se svjedoci koji su rekli da nakon što su Albin[482] i Pison bili proglašeni konzulima na izborima na kojima je Flak izgubio, da je Flak bio ukoren od svoje majke zato što je to bio treći put da je njegova kandidatura za konzulat bila odbijena /od naroda na izborima, u smislu da je izgubio op. S.M./. "Pustite ga", ona /Kvarta Hostilija op. S.M./ je dodala "da se pripremi da ponovo aplicira. U roku od mjeseca ona će pobrinuti da će on postati konzul." Među mnogim drugim svjedočenjima iznesenim na ovom slučaju, ovaj jedan govor, koji je prilično dobro potvrđen sa stvarnim rezultatom, iskorišten je kako bi doveo do osude Hostilije.")

Livije, XL, 43:*Pisanis agrum pollicentibus quo Latina colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae; triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo M. et P. Popilii Laenates. ....Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum; qui cum extra urbem triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino, et post paucos dies cum militibus quos secum deduxerat triumphans urbem est invectus. tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quattuor: praeterea auri pondo triginta unum, argenti infecti . . . et signati Oscensis nummum centum septuaginta tria milia ducentos. militibus de praeda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.*("Pisa[483] je ponudila zemlju za osnivanje latinske kolonije i dobila je zahvalu od Senata. Triumviri /određeni za nadgledanje op. S.M./ naseljavanja su bili Kvint Fabije Buteo[484] i dvojica Popilija Lenata, Marko i Publije.[485]...Kvint Fulvije Flak se vratio u Rim sa velikim prestižom zbog svoga djela u Hispaniji. Dok je on još uvijek bio van Grada čekajući za svoj trijumf, on je bio izabran za konzula, zajedno sa Lucijem Manlijem Acidinijem[486], i nekoliko dana kasnije je on ušao u Grad u trijumfu sa vojnicima koje je doveo sa sobom. U procesiji su nošene 124 zlatne krune, 31 funte zlata i 173 200 oskanskih kovanica. Svakome od legionara on je dao 50 denara od prodaje plijena, dupli iznos centurionima i tri puta veći iznos konjici, i isti iznos je /dat op. S.M./ ljudima /vojnicima op. S.M./ iz reda latinskih saveznika. Svima su bile podjednako dodijeljene i dvostruke plate.")

Livije, XL, 44 : *eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio1 tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiae inditum ut Annales appellarentur. praetores quattuor post multos annos lege Baebia creati, quae alternis quaternos iubebat creari.*(„Ove godine /180. god. p. n. e./ donesen je zakon koji po prvi put određuje godine u kojima svaki čovjek može biti kandidat za obnašanje magistrature. Zakon je predložen od plebejskog tribuna Lucija Vilija, i zbog ovoga /donošenje zakona o obveznim godinama starosti kako bi se uopće kandidiralo na izborima op. S.M./ njegova familija je dobila kognomen Anal. Nakon što je proteklo mnogo godina, četiri pretora su bila izabrana za ovu godinu, na osnovi Bebijevog zakona, koji je utvrđivao pravilo po kojem bi četiri pretora trebala biti izabrana u naizmjeničnim godinama.")

Livije, XL, 44:*Q. Fulvius consul priusquam ullam rem publicam ageret, liberare et se et rem publicam religione votis solvendis dixit velle. vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Iovi optimo maximo et aedem Equestri Fortunae sese facturum: in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. Ludi decreti et ut duumviri ad aedem locandam crearentur. de pecunia finitur ne maior ludorum causa7 consumeretur quam quanta Fulvio Nobiliori post Aetolicum bellum ludos facienti decreta esset; neve quid ad eos ludos arcesseret cogeret acciperet faceret adversus id senatus consultum*

[481]Nije riječ o istoimenom konzulu za 179. god. p. n. e.

[482]*Aulus Postumius Albinus Luscus*, konzul za 180. god. p. n. e.

[483]Moderna Pisa u Toskani/Etruriji.

[484]*Quintus Fabius Buteo*

[485]*Marcus Popillius Laenas* i *Publius Popillius Laenas*

[486]*Lucius Manlius Acidinus Fulvianus*, biološki brat Kvinta Fulvija Flaka. Ovo je bio jedini primjer da su dvojica braće obnašala konzulat za istu godinu za vrijeme Republike.

quod L. Aemilio Cn. Baebio consulibus de ludis factum esset. decreverat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos Ti. Sempronii aedilis, qui graves non modo Italiae ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant. („Prije nego što je Kvint Fulvije /Flak op. S.M./ započeo svoje dužnosti kao konzula, on je rekao da bi volio da oslobodi Republiku obaveze svojih zavjeta. On je na dan svoje zadnje bitke sa Keltiberima zavjetovao /održavanje op. S.M./ igara /posvećenih op. S.M./ Jupiteru Najboljem Najvećem i također hram Konjaničkoj Sreći, i za ovu svrhu je on sakupio novac od Hispanaca. Donesen je /senatski op. S.M./ dekret po kojem bi se igre trebale slaviti i da se imenuju duoviri da prate izgradnju hrama. Postavljen je limit za troškove za igre. On ne bi smio da prekorači sumu koja je bila određena za proslavu igara /organiziranih od op. S.M./ Fulvija Nobiliora nakon Etolskog rata,[487] a konzulu je bilo zabranjeno da zahtjeva ili nameće ili prima ili čini bilo što u odnosu na ove igre što bi bilo u suprotnosti sa usvojenom odlukom Senata u vrijeme konzulata Lucija Emilija i Gneja Bebija /182. god. p. n. e. op. S.M./. Senat je donio svoj dekret u ovoj formi kao posljedicu pretjeranog troška nastalog na igrama koje je postavio Tiberije Sempronije /Grakh Stariji op. S.M./ kao edil, trošak koji se pokazao opterećujućim ne samo po Italiju i latinske saveznike, nego i za provincije.“)

Livije, XL, 47:*Oppidani cum ignes nocte e turribus nequiquam, quod signum convenerat, sustulissent, destituti ab unica spe auxilii in deditionem venerunt. nummum quater et viciens ab iis est exactum, quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine—nam militare iussi sunt—, et tamen re ipsa ut pignus fidei essent.* („Mještani /keltiberskog naselja *Certima* op. S.M./ su potpalili vatre na svojim osmatračnicama /kako bi komunicirali sa željenom pomoći koja bi ih oslobodila opsade rimsko – italske armije pod zapovjedništvom Tiberija Sempronija Grakha Starijeg op. S.M./), ali su shvatili da je i to bilo uzalud i da je njihova jedina nada u pomoć propala /jer neka vojska koja bi ih oslobodila opsade neće se uopće ni pojaviti op. S.M./ i oni su se predali /179. god. p. n. e. op. S.M./. Nametnuta im je ratna odšteta od 2 400 000 sestercija. Također su morali predati 40 mladići koji su bili u njihovoj konjici i pripadali njihovim najplemenitaškijim porodicama, ne pod imenom talaca, jer su oni trebali služiti u rimskoj armiji, ali činjenica je da su oni bili zalog vjernosti svojih sunarodnika.“)

Livije, XL, 59:*Alter consulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit; quem triumphum magis gratiae quam rerum gestarum magnitudini datum constabat. armorum hostilium magnam vim transtulit, nullam pecuniam ad modum. divisit tamen in singulos1 milites trecenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti.*(„Kvint Fulvije je proslavio svoj trijumf nad Ligurima, ali se općenito vjerovalo da je mu je ovaj trijumf dodijeljen više zbog osobne osnove, nego zbog važnosti njegovih pobjeda. On je dao da se nosi velika količina neprijateljskog oružja u procesiji, ali ne i značajna suma novca. Ipak je on podijelio po 300 asa svakom legionaru, 100 svakom centurionu i 150 svakom konjaniku.“)

Livije, XLI, 7:*triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum, postero die L. Postumius de Lusitanis aliisque eiusdem regionis Hispanis triumphauit. quadraginta milia pondo argenti [Ti.] Gracchus transtulit, uiginti milia Albinus. militibus denarios quinos uicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diuiserunt; sociis tantumdem quantum Romanis.*(„Dva trijumfa nad Španijom bila su slavljena jedan za drugim. Prvi je bio onaj od /Tiberija op. S.M./ Sempronija Grakha /oca istoimenog čuvenog plebejskog tribuna iz 133. god. pr. n. e. op. S.M:/, koji je trijumfirao nad Keltiberima i njihovim saveznicima, a sljedeći dan je Lucije Postumije[488]trijumfirao nad Luzitancima i drugim Špancima u tome području. Grakh je nosio u povorki 40 000 libri srebra, a Albin 20 000. Obojica su podijelili kao poklone 25 denara svakome pješadincu, duplu tu sumu centurionima, a tri puta tu sumu konjanicima. Saveznicima su dijelili pod istim uvjetima kao i Rimljanima.“)

Livije, XLI, 13 : *Et Lunam colonia eodem anno duo milia civium Romanorum sunt deducta. triumviri deduxerunt P. Aelius M. Aemilius Lepidus Cn. Sicinius; quinquagena et singula iugera et semisses agri in*

---

[487] Najraniji zabilježeni *venatio* (lov na životinje) je predstavljen upravo na ovim igrama.

[488]*Lucius Postumius Albinus*, konzul *ordinarius* za 173. god. pr. n. e. O njemu v. Smith W., 1867: I, 91–92; PWRE, 1953, XXII. 1, *col*. 914–918.

singulos dati sunt. de Liguribus captus ager erat; Etruscorum ante quam Ligurum fuerat.("Iste godine /177. god. p. n. e./ osnovana je kolonija Luna[489] sa 2000 rimskih građana /kolonista naseljenih op. S.M. Određeni su triumviri Publije Elije[490], Marko Emilija Lepid[491] i Gnej Sikinije[492]. 51 ½ jugera je bilo dodijeljeno svakom /kolonisti op. S.M./. Zemlja je bila uzeta od Ligura, ranije je bila u posjedu Etruraca.")

Livije, XLI, 14 :*C. Claudius consul ad urbem venit; cui, cum in senatu de rebus in Histria Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. tulit in eo triumpho denarium trecenta septem milia et victoriatum octoginta quinque milia septingentos duos. militibus in singulos quini deni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. sociis dimidio minus quam civibus datum. itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum.*("Po svome povratku u Grad, konzul Gaj Klaudije[493] podnio je izvještaj Senatu o svojim pobjedama u Istri i Liguriji, i na njegov zahtjev, dodijeljen mu je trijumf. Dok je još bio na /konzulskoj op. S.M./ funkciji, on je proslavio dupli trijumf nad dvije nacije. U procesiji je nošeno 307 000 denara i 85 702 viktorijata. Svakom legionaru je dato 15 denara, dupli iznos centurionima i tri puta /veći iznos op. S.M./ konjanicima. Saveznički vojnici su dobili samo polovinu iznosa /dodijeljenih rimskim legionarima op. S.M./, i kako bi pokazali svoju ljutnju, oni su slijedili /u trijumfalnoj procesiji op. S.M./ pobjednikova kola u tišini.")

Livije, XLI, 16 :*Litteraeque Romam extemplo scriptae, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur sua virtute ac felicitate neminem iam cis Alpes esse hostem populi Romani, agrique aliquantum captum, qui multis milibus hominum dividi viritim posset.*("On /Gaj Klaudije Pulher op. S.M./ je odmah /176. god. p. n. e. op. S.M./ poslao depešu u Rim, u kojoj je on dao izvještaj o svojim operacijama i hvalio se da zahvaljujući njegovoj dobroj sreći i sposobnostima nije više bilo bilo neprijatelja Rima sa ove strane Alpa, i da je zadobijena prostrana zemlja koja bi se mogla podijeliti među hiljadama kolonista.") .

Livije, XLI, 28 :*comitiis perfectis Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ovans cum in urbem iniret, decem milia pondo argenti, quinque milia auri in aerarium tulit. flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius. eodem anno tabula in aede Matris Matutae cum indice hoc posita est.: "Ti. Semproni Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. in ea provincia hostium caesa aut capta supra octoginta milia. re publica felicissime gesta atque liberatis sociis, vectigalibus restitutis exercitum salvum atque incolumem plenissimum praeda domum reportavit; iterum triumphans in urbem Romam redit. cuius rei ergo hanc tabulam donum Iovi dedit." Sardiniae insulae forma erat, atque4 in ea simulacra pugnarum picta."*(„Kada su izbori /za konzule za narednu 174. god. pr. n. e. op. S.M./ bili gotovi, Apije Klaudije Cento[494] proslavio je svoju pobjedu nad Keltiberima, ulazeći u Grad u ovaciji, i donio je u /državni op. S.M./ trezor 10 000 funti srebra i 5000 funti zlata. Gnej Kornelij bio je inauguriran kao flamen *Dialis*. Za vrijeme /ove op. S. M./ godine, u hram Majke Matute postavljena je ploča sa ovim tekstom: 'Pod auspicijama i komandom konzula Tiberija Sempronija Grakha, legije rimske vojske su potčinile Sardiniju. U ovoj provinciji je 80 000 domorodaca bilo ili ubijeno ili zarobljeno. On je bio veoma sretan u upravi. Oslobodio je saveznike Rima. Obnovio je prihode i doveo armiju sigurno kući opterećen golemim plijenom. Drugi put je on ušao u Rim u trijumfu. Zbog toga je on dao ovu ploču kao dar Jupiteru.' /Ploča op. S. M./ imala je oblik otoka Sardinije sa nacrtanim predstavama bitaka.")

---

[489]Moderni Luni na granici pokrajina Ligurije i Etrurije.

[490]*Publius Aelius*,

[491]*Marcus Aemilius Lepidus*, moguće konzul za 187. i 175. god. p. n. e.

[492]*Cnaeus Sicinius*,

[493]*Caius Claudius Pulcher*, konzul za 177. god. p. n. e.

[494]*Appius Claudius Centho* bio je pretor i dobio je provinciju Bližu Hispaniju (*Hispania Citerior*) na upravu.

Livije, XLI, 27 :*idem Calatiae et Auximi muros faciendos locaverunt; venditisque ibi publicis locis pecuniam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt* ("Ovi cenzori[495] su također potpisali ugovore za podizanje zidina u Kalatiji[496] i Auksimu,[497] i novac koji su dobili prodajom dijelova javnoga prostora je potrošen za gradnju radnji oko foruma u ovim mjestima.")

Perioha XLI knjige Livijevog djela:*Censa sunt civium capita CCLVIII milia CCXCIIII*(„Cenzori su izveli *lustrum*; 258 294 građana je registrirano.")

Livije, XLII, 10, 1–2:*eo anno lustrum conditum est; censores erant Q. Fulvius Flaccus A. Postumius Albinus; Postumius condidit. censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem milia et quindecim, minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro contione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudi consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, et omnes in suis civitatibus censerentur.* („Ove godine je zaključen *lustrum*. Cenzori su bili Kvit Fulvije Flak i Aul Postumije Albin. Postumije je zaključio *lustrum*. Broj rimskih građana pokazan u cenzusu je bio 269 015, nešto manji broj nego u prethodnom /cenzusu op. S.M./. Ovo je bilo zato što je konzul Lucije Postumije proglasio pred skupštinom da latinski saveznici[498] koji su bili dužni prema ediktu konzula Gaja Klaudija da se vrate u svoje gradove, nijedan ne bi trebao da bude popisan u Rimu, nego u svojim gradovima."). Ali po Periohi XLII knjige Livijevog djela: *Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCLXVII milia CCXXXI.*(„Cenzori su izveli *lustrum*; 267 231 građana je bilo registrirano.")

Livije, XLII, 19 :*eodem anno, quia per recognitionem1 Postumi consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit ut agrum Campanum censores fruendum locarent, quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum.* ("Za vrijeme ove godine /173. god. p. n. e./ veliki dio kampanskog /misli se na kapuanski *ager publicus* S.M./ područja, koji je bio na mnogim mjestima prisvojen od privatnih lica, istragom konzula Postumija[499] je bio povraćen Republici. I Marko Lukretije[500], jedan od plebejskih tribuna, predložio je da cenzori puste kampansku zemlju /kapuanski *ager publicus* op. S.M./ za obradu, što nije učinjeno godinama još od pada Kapue, i kao posljedica, pohlepa privatnika je uzimala svoj pravac na nezauzetoj zemlji.")

Livije, XLIII, 3 :*et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. ex militibus Romanis et ex Hispanis mulieribus, cum quibus conubium non esset, natos se memorantes, supra quattuor milia hominum, orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. senatus decrevit, uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur eorumque, si quos manumisissent; eos Carteiam ad Oceanum deduci placere; qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fieri, uti numero colonorum essent, agro adsignato. Latinam eam coloniam esse libertinorumque appellari.*("Stigla je još jedna delegacija iz Hispanije, predstavljajući novi naroda. Oni su izjavili da su potomci rimskih vojnika i hispanskih žena sa kojima nisu bili zakonski vjenčani /po pravilima *ius conubii* op. S.M./. Bilo ih je preko 4000, i oni su molili za grad koji bi im se mogao dati da žive u njemu. Senat je odlučio da oni pošalju svoja sopstvena imena i imena bilo koga su oni oslobodili /iz ropstva op. S.M./ Luciju Kanuleju[501], i oni bi trebali da budu

[495] Kvint Fulvije Flak (*Quintus Fulvius Flaccus*) i Aul Postumije Albin (*Aulus Postumius Albinus*) su za cenzore izabrani 175. god. p. n. e. i ostali su zabilježeni i po svome odgovornom i strogom odnosu prema cenzorskim obavezama, a posebno po golemoj i kvalitetnoj građevinskoj i infrastrukturnoj djelatnosti koju su inicirali, vodili i završavali u Rimu, kolonijama i drugim dijelovima Italije. *Liv.* XLI, 27.

[496]U pokrajini Kampaniji, u blizini Kapue.

[497]*Auximum,* drevni grad. Moderni Osimo u pokrajini Marche.

[498]Ukoliko je osoba sa latinskim pravom, prije preseljenja u latinsku koloniju bila nosilac rimskoga građanstva, automatski ga je ponovo sticala činom dolaska na *ager Romanus*, tj. teritoriju koja je neposredno pripadala Republici. Mesihović, 2015: 278.

[499]*L. Postumius Albinus*, konzul za 173. god. p. n. e.

[500]*Marcus Lucretius*

[501]*Lucius Canuleius Dives*, pretor za 171. god. p. n. e.

naseljeni na okeanskoj obali u Karteji[502]. I ako bilo ko od Kartejana želi do ostane tamo neka mu bude dozvoljeno da se prodruži kolonistima i dobije dio zemlje. Ovo mjesto je postalo latinska kolonija i nazvano je "Kolonija Oslobođenika"")

Livije, XLIII, 17 :*Eo anno postulantibus Aquileiensium legatis, ut numerus colonorum augeretur,1 mille et quingentae familiae ex senatus consulto scriptae triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt2 T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus.* ("Ove godine /169. god. p. n. e. op. S.M./, na zahtjev izaslanika iz Akvileje da im se poveća broj kolonista, 1500 domaćinstava je bilo upisano u skladu sa dekretom Senata i triumviri Tit Anije Lusk[503], Publije Decije Subulo[504] i Marko Kornelije Ceteg[505] su bili poslani da vode /ovo op. S.M./ naseljavanje ")

Livije, XLIV, 16 :*Ti. Sempronius ex ea pecunia, quae ipsi attributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum lanienasque et* [11?] *tabernas coniunctas in publicum emit basilicamque faciendam curavit, quae postea Sempronia appellata est.* („Tiberije Sempronije /Grakh Stariji op. S.M./, od novca koji mu je dodijeljen /kao cenzoru izabranom 169. god. p. n. e. op. S.M./, kupio je za javnu zgradu kuću Publija Afrikanca /Starijeg op. S.M./, iza stare kuće, blizu statue Vertumna[506], sa pridodatim mesnicama i prodavnicama, gdje je on izgradio baziliku, kasnije nazvaju Sempronijeva.")

Livije, XLV, 4 :*Per eosdem dies et M. Marcellus, ex provincia Hispania decedens Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri et argenti ad summam sestertii deciens in aerarium rettulit.*("Oko ovoga vremena /168. god. p. n. e. op. S.M./, Marko Marcel, koji je bio na povratku iz Hispanije, je zauzeo važan grad Markoliku[507] i donio je u trezor 10 funti zlata i količnu srebra koja je iznosila 1 milion sestercija.")

Livije, XLV, 18 : *omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret arma populi Romani non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem adferre, ut et, in libertate gentes quae essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela populi Romani esse, et, quae sub regibus viverent, et in praesens tempus mitiores eos iustioresque respectu populi Romani habere se crederent et, si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Romanis adlaturum, sibi libertatem. metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationes praediorumque rusticorum tolli placebat; nam neque sine publicano exerceri posse et, ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum aut libertatem sociis nullam esse. ne ipsos quidem Macedonas id exercere posse; ubi in medio praeda administrantibus esset, ibi numquam causas seditionum et certaminis defore. denique ne, si commune concilium gentis esset, inprobus vulgi adsentator aliquando libertatem salubri moderatione datam ad licentiam pestilentem traheret, in quattuor regiones discribi Macedoniam, ut suum quaeque concilium haberet, placuit et dimidium tributi, quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere. similia his et in Illyricum mandata. cetera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus praesens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia.* („Prije svega, odlučeno je da Makedonci i Iliri budu „slobodni" narodi, kako bi cijelom svijetu moglo biti jasno da oružje Rima nije donosilo ropstvo slobodnim, nego obrnuto, slobodu porobljenim, a isto tako među onim narodima koji su uživali slobodu, da sigurnost i trajnost njihove slobode počiva pod zaštitom Rima. Sa druge strane, one koji su živjeli pod vlašću kraljeva moglo navesti da vjeruju da su njihovi kraljevi pravedniji i milostiviji preko poštovanja koje su osjećali za Rim, i ako bi ikad njihovi vladari započeli rat, pitanje rata bi donijelo pobjedu Rimu i slobodu narodu.[508] Također je odlučeno da se

---

[502]*Carteia*, moderni San Roque na samome jugu Španije u pokrajini Kadiz.

[503]*Titus Annius Luscus*

[504]*Publius Decius Subulo*

[505]*Marcus Cornelius Cethegus*

[506] Vertumno (*Vertumnus; Vortumnus;Vertimnus*) je u rimskoj mitologiji božanstvo godišnjih doba, rasta biljaka i vrtova i voćki. Njegov festival pod nazivom *Vertumnalia* se održavao 13. VIII.

[507]*Marcolica,* nepoznata lokacija negdje u Hispaniji.

[508] Prve rečenice ovoga Livijevog podatka tako slikovito i jasno opisuju rimsku vanjskopolitičku perfidnost. Svoju čisto imperijalističku namjeru kontrole i iskorištavanja određenog područja i određenog naroda vrlo vješto, javno i

ukinu svi ugovori za rad rudnika Makedonije, koji su donosili značajne prihode i također svi zaakupi kraljevskih posjeda. Ovo se nije moglo izvesti bez publikana, a gdje god se pojave publikani, ili se javno pravo pretvara u praznu frazu, ili saveznicima ne ostaje nimalo slobode. Ni Makedonci nisu mogli sami da ih rade, jer onima koji su uvijek spremni za pljačku nikadane nedostaje povoda za svađe i nerede. Narodna skupština je bila zabranjena, kako neki neprincipijelni laskavci rulje ne bi pretvorili sigurnu i razumnu slobodu u opasnu i kobnu slobodu. Makedonija bi trebala biti podijeljena na četiri djela, svaki bi imao sopstveno vijeće i porez Rimu bio bi polovina onoga što bi oni uobičavali da plaćaju kralju.[509] Slični propisi su bili učinjeni u slučaju Ilirije. Druge mjere su prepuštene zapovjednicima i povjerenicima, jer će se oni baviti stvarima na licu mjesta i moći će uraditi više definitivne aranžmane.“)

Livije, XLV, 34 : *haud procul inde Anici castra aberant. ad quem litteris missis, ne quid ad ea quae fierent moveretur: senatum praedam Epiri civitatium, quae ad Persea defecissent, exercitui dedisse suo,1 missis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad praesidia deducenda venisse, ut liberi Epirotae sicut Macedones essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus; quibus cum denuntiasset ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. edita tribunis centurionibusque erant, quae agerentur. mane omne aurum argentumque conlatum; hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus; tantaque praeda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta milia capitum humanorum abducerentur. muri deinde direptarum urbium diruti sunt; ea fuere oppida circa septuaginta. vendita praeda omnis, inde ea summa militi numerata est.*(“Anicijev tabor nije bio daleko, i konzul /Emilije Paul op. S.M./ poslao mu je pismo govoreći mu da se ne uznemirava zbog onoga šta se dešavalo, jer je Senat dodijelio njegovoj armiji pljačkanje onih gradova u Epiru koji su prešli Perseju /misli se na njegovu stranu op. S.M./. Centurioni su bili poslani u svaki od gradova da im /stanovnicima tih gradova op. S.M./ kažu da su oni došli da odvedu /rimsko – italske op. S.M./ garnizone /iz njihovih gradova op. S.M./ kako bi i Epirani bili slobodni kao što su Makedonci bili slobodni. Sazvani su vijećnici iz svake zajednice i upozoreni da zlato i srebro koje imaju iznesu na neki javni prostor /u tim naseljima op. S.M./, i kohortama je bilo naređeno da posjete sve te gradove. Oni koji su morali da idu na više udaljenije mjesta su krenuli prije onih koji morali ići u ona bliža /mjesta op. S.M./, i sve su stigle na svoje destinacije isti dan. Vojni tribuni su primili instrukcije šta trebaju činiti. Svo zlato i srebro je bilo zajedno sakupljeno ujutro, a u 10 sati dat je signal vojnicima da opljačkaju gradove. Tako je bio veliki iznos plijena da je 400 denara bili dodijeljeno svakom konjanika i 200 svakom pješadincu i 150 000 ljudi je bilo odvedeno. Zatim su zidine opljačkanih gradova, nekih 70 na broju, bile uništene, plijen prodat i prihodi namijenjeni za gore spomenuti iznos za trupe.”)

Livije, XLV, 40 :*summam omnis captivi auri argentique translati sestertium milliens ducenties fuisse Valerius Antias tradit; qua haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri, argenti generatim ab ipso scriptis efficitur... pediti in singulos dati centeni denarii, duplex centurioni, triplex equiti.*(„Valerije Antias govori da je sav zlatni i srebrni novac nošen u procesiji /trijumfa Emilija Paula u znak pobjede nad Makedonijom op. S.M./ iznosio do 120 miliona sestercija, ali iz njegovog izvještaja o broju vagona i težine nošene u svakom, iznos je morao besumnje prevazilaziti ovaj.....legionari su dobili po 100 denara svaki, centurioni duplo više, i konjanici tri puta više.“)

propagandistički zamaskiraju kao da donose slobodu od kraljevske vlasti ili oslobađaju određene narode od tiranide njihovih vladara. Po pravilu, te „slobode“ su praćane podjelama i fragmentacijama velikih političkih Nešto slično se dešava i u modernom i postmodernom svijetu.

[509] Iako na prvi pogled ovo izgleda kao privilegija i olakšica, ovo je ustvari jedna od uobičajenih imperijalističkih fraza i domišljatosti kako bi u javnosti imali oreol nekakve pravednosti. U Makedonskoj kraljevini, sav porez koji su Makedonci plaćali je išao u ruke makedonskog vladara, koji bi se onda uglavnom raspoređivao na rashode Makedonske kraljevine (vojska, javni radovi, administracija i sl.) i dobrim dijelom bi ostajao na samome teritoriju Makedonije. Po novome sustavu Makedonci (odnosno četiri makedonske „slobodne državice“) duplo manji iznos plaćaju Rimu, ali taj novac se ne troši za njihove potrebe, nego za rashode i potrebe Rimske države i ubjedljivom većinom bi odlazio iz Makedonije. Uz to, Makedonci bi se morali pobrinuti i za stvarne rashode svojih „slobodnih državica“, pa su u stvarnosti njihovi troškovi još mogli biti i veći u odnosu na vrijeme kada su bili ujedinjeni u jednu Makedonsku kraljevinu.

Livije, XLV, 42 :*Cn. Octavius kal. Dec. de rege Perseo navalem triumphum egit. is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. dedit sociis navalibus in singulos denarios septuagenos quinos, gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex, magistris navium quadruplex.*("1. XII. /167. god. p. n. e. op. S.M./ Gnej Oktavije[510] je proslavio pomorsku pobjedu nad Persejem. Ovaj trijumf je bio bez zarobljenika i bez plijena. On je dao svakome članu posada /brodova op. S.M./ 75 denara, pilotima /brodova op. S.M./ duplo toliko, i kapetanima /brodova op. S.M./ četiri puta toliko. ")

Livije, XLV, 43 :*haerente adhuc non in animis modo sed paene in oculis memoria Macedonici triumphi L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyriisque. similia omnia magis visa hominibus quam paria: minor ipse imperator, et nobilitate Anicius cum Aemilio et iure imperii praetor cum consule conlatus; non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniae, non dona donis conparari poterant. itaque sicut praefulgebat huic triumphus recens, ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem, locis munimentisque fretam gentem Illyriorum, regem regiaeque omnes stirpis ceperat. transtulit in triumpho multa militaria signa spoliaque alia et supellectilem regiam, auri pondo viginti et septem, argenti decem et novem pondo, denarium decem tria milia et centum viginti milia Illyrici argenti. ante currum ducti Gentius rex cum coniuge et liberis et Caravantius, frater regis, et aliquot nobiles Illyrii. de praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus et sociis navalibus dedit quantum militibus. laetior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. sestertium ducentiens ex ea praeda redactum esse auctor est Antias praeter aurum argentumque, quod in aerarium sit latum; quod quia unde redigi potuerit non apparebat, auctorem pro re posui. rex Gentius cum liberis et coniuge et fratre Spoletium in custodiam ex senatus consulto ductus, ceteri captivi Romae in carcerem coniecti; recusantibusque custodiam Spoletinis Iguvium reges traducti. relicum ex Illyrico praedae ducenti viginti lembi erant; de Gentio rege captos eos Corcyraeis et Apolloniatibus et Dyrrhachinis Q. Cassius ex senatus consulto tribuit.*("Dok je makedonski trijumf još uvijek bio svjež u umovima ljudi i skoro pred njihovim očima, Lucije Anicije[511] je trijumfirao /misli se održao trijumfalnu procesiju op. S.M./ na dan /praznika op. S.M./ Kvirinalija /17. II. op. S.M./ nad /agronidskim kraljem op. S.M./ Gencijem i Ilirima. Spektakl je u cjelini pokazao prilične opće sličnosti sa Paulovim trijumfom nego u detaljima. Sam zapovjednik je bio manji čovjek, i narod je razlikovao poziciju familije Anicija i pretorski autoritet sa visokim porijeklom Emilija i njegovim rangom konzula, i tu nije moglo biti usporedbe ni između Gencija i Perseja, ili između Ilira i Makedonaca, ili između plijena i bogatstva nošenog u dvije procesije ili u iznosu darova vojnicima u dvije armije. Ali, iako je nedavni trijumf /Emilija Paula nad Makedoncima op. S.M./ zasjenio ovaj, jasno je bilo svjedocima da ga ne treba prezirati. Iliri su bili strašan protivnik i na kopnu i na moru, koji se osječao sigurnim u svojim snažno utvrđenim pozicijama, i Anicije ih je temeljito pokorio u nekoliko dana i zarobio njihovog kralja i njegovu familiju. Mnogi zarobljeni stjegovi su bili nošeni u procesiji, zajedno sa drugim plijenom i namještaj iz palate, 27 funti zlata, 19 funti srebra, u 13 000 denara i 120 000 srebrnih ilirskih novčića. Prije njegovih kola, je hodao Gencije sa svojom suprugom i djecom, Karavantije, njegov brat i nekoliko ilirskih plemenitaša. Iz plijena je svaki legionar dobio 45 denara, centurioni duplo toliko i konjanici tri puta toliko. Anicije je dao latinskim saveznicima isto kao i Rimljanima, a i mornari iz flote su primili isto kao i vojnici. Vojnici su marširali veselo u ovom trijumfu, i sam zapovjednik je bio predmet mnogih pohvalnih pjesama. Prema Antiasu, 200 000 sestercija se dobilo iz prodaje ovoga plijena, pored zlata i srebra pohranjenog u riznici, ali kako mi nije jasno kako je ova suma ostvarena, citirao sam njegov stav umjesto da je držim kao činjenicu. Odlukom Senata, Gencije, sa svojom suprugom, djecom i bratom je bio interniran u Spoletij. Ostatak zarobljenika je bio bačen u zatvor u Rimu. Pošto su stanovnici Spoletija odbili da budu odgovorni za njihovo sigurno držanje, kraljevska porodica je bila prebačena u Iguvium. Ostatak ilirskog plijena se sastojao od 220 brzih barki. Senat je naložio Kvintu Kasiju da podijeli ovo među Korkiranima, Apolonjanima i Dirahijcima.").

---

[510]*Cnaesus Octavius*,

[511]*Lucius Anicius*

Perioha XLV knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXII milia DCCCV.*(„Cenzori su proveli *lustrum*; 312 805 građana je popisano.“)

Perioha XLVI knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXXXVII milia XXII.* („Cenzori su proveli *lustrum*; 337 022 građana je bilo popisano.”)

Perioha XLVII knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXVIII milia CCCXVI.* („Cenzori su izveli *lustrum*; 328 316 građana je popisano.”)

Perioha XLVIII. knjige Livijevog djela :*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXIIII milia.*(„Cenzori su izvršili *lustrum*; 324 000 građana je bilo evidentirano.”)

Perioha LIV knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXVIII milia CCCCXLII.*(„Cenzori su zaključili *lustrum*; 328 442 građana je bilo evidentirano.”)

Perioha LV knjige Livijevog djela:*P. Cornelio Nasica, cui cognomen Serapion fuit ab inridente Curiatio trib. pleb. impositum, et Dec. Iunio Bruto coss. dilectum habentibus in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienius accusatus est apud tribunos pl., quod exercitum ex Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu uirgis caesus est et sestertio nummo veniit. Tribuni pleb. quia non inpetrarent ut sibi denos quos uellent milites eximere liceret, consules in carcerem duci iusserunt.Iunius Brutus cos. in Hispania iis qui sub Viriatho militauerant agros et oppidum dedit, quod uocatum est Valentia.*(“Kada su konzuli Publije Kornelije Nasika (čiji nadimak Serapion je bio kreiran od bez poštovanja plebejskog tribuna Kurijatija[512]) i Decim Junije Brut provodili novačenje, nešto se desilo ispred regruta što je služilo kao primjer. Gaj Matijen je bio optužen pred tribunima jer je dezertirao iz hispanske armije /misli se na rimsko – italske trupe u Hispaniji op. S.M./ i bio, nakon što je bio osuđen, poslan pod jaram, bičevan i prodan /u ropstvo op. S.M./.[513] Zato što nije bilo dozvoljeno /plebejskim op. S.M./ da izaberu deset ljudi koji bi bili oslobođeni vojne službe, oni /plebejski tribune op. S.M./ su naredili da se konzuli uhapse. U Hispaniji, konzul Junije Brut[514] je dao zemlju i grad, nazvan Valensija[515] onima koji su se borili protiv Virijata.”)[516]

Perioha LV.knjige Livijevog djela:*C. Hostilio Mancino cos. sacrificante pulli ex cauea euolauerunt; conscendenti deinde in navem,ut in Hispaniam proficisceretur, accidit uox: "Mane, Mancine".*(“Kada je konzul Gaj Hostilije Mancina želio da žrtvuje, kokoške su izletile iz kaveza, a kada se ukrcavao na svoj brod radi plovidbe u Hispaniju, čuo se glas koji je rekao : “Stani, Mancina.””)

Perioha LV. knjige Livijevog djela :*Quae auspicia tristia fuisse euentu probatum est. Victus enim a Numantinis et castris exutus, cum spes nulla seruandi exercitus esset, pacem cum his fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus uetuit. XXXX milia Romanorum ab IIII milibus Numantinorum uicta erant.*(“Ovo je bilo loše znamenje, kako je bilo pokazano i dešavanjima, jer on /Mancina op. S.M./ nije bio samo poražen, nego je također bio istjeran iz svoga tabora, i kada je bio u očajanju radi spasa svoje armije, on je zaključio sramotni mirovni ugovor, koji je Senat odbio da ratificira. 40 000 Rimljana je bilo poraženo od 4000 Numantinaca.”)

Perioha LVI. knjige Livijevog djela : *Ad exsolvendum foederis Numantini religione populum Mancinus, cum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis non est receptus.* (“Da bi se oslobodio /rimski

---

[512] Gaj Kurijatije je namjerno Nasiki dao nadimak Serapion, po kojem je ovaj ostao zapamćen u historiji, zato što je Nasika sličio izvjesnom robu. O tome v. i *Val. Max.* IX, 14, 3 i *Plin. NH.* VII, 54.

[513] Vrlo sažeti opis kažnjavanja Matijena se nalazi i u *Liv. Ep. Ox.* (*T. Livi Periocharum Fragmenta Oxyrhynchi Reperta*), 55.

[514]*Decimus Junius Brutus Callaicus* (ili *Gallaecus* ili *Callaecus*), konzul za 138. god. p. n. e.

[515]Moderna Valensija.

[516] Vrlo sažeti opis događaja sa hapšenjem konzula se nalazi i u *Liv. Ep. Ox.* (*T. Livi Periocharum Fragmenta Oxyrhynchi Reperta*), 55.

op. S.M./ narod vezanosti za sporazum sa Numancijom, njegov podstrekivać je predan Numantincima, ali su ga oni odbili primiti.”)

Perioha LVI knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXVII milia DCCCCXXXIII.*(„Cenzori su zaključili *lustrum*;317 933 građana je bilo evidentirano.”)

Perioha LVI knjige Livijevog djela :*Cum bellum Numantinum vitio ducum non sine pudore publico duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque R. consulatus ; quem cum illi capere ob legem, quae vetabat quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicut priori consulatu legibus solutus est.*(“Zbog greški zapovjednika, i na sramotu Republike, numantinski rat se otegao, tako su Senat i rimski narod ponudili konzulat Scipionu Afrikancu /Emilijanu op. S.M./ i zato što on nije mogao prihvatiti ovo zbog zakona koji je zabranjivao drugi konzulat /istoj osobi op. S.M./,pravila su bila izmijenjena, upravo kao što se to desilo za vrijeme njegovog prethodnog konzulata[517]”)

Perioha LVI knjige Livijevog djela :*Bellum servile in Sicilia ortum cum opprimi a praetoribus non potuisset, C. Fulvio cos. mandatum est. Huius belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus, qui contracta agrestium servorum manu et solutis ergastulis iusti exercitus numerum implevit. Cleon quoque alter servus ad LXX milia servorum contraxit, et iunctis copiis adversus exercitum Romanum bellum saepe gesserunt.* (“Kada robovski rat na Siciliji nisu mogli ugušiti pretori /odnosno armije koje su predvodili pretori i propretori op. S.M./, poslan je konzul Gaj Fulvije[518]. Ovaj rat je započeo rob po imenu Eun, sirijske nacije, koji je sakupio seoske robove, otvorio ergastulume[519], i povečao svoju skupinu /pobunjenika op. S.M./ do veličine armije. Drugi rob, Kleon, skupio je 70 000 robova i rimska vojska je često bila pobjeđivana kada su se robovske armije ujedinile.)

Julije Obsekvens[520], *Liber de prodigiis*, 24, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*cum Lavinii auspicarentur, pulli e cavea in silvam Laurentinam evolarunt neque inventi sunt. Praeneste fax ardens in caelo visa, sereno intonuit. Terracinae M. Claudius praetor in nave fulmine conflagravit. lacus Fucinus per milia passuum quinque quoquo versum inundavit. in Graecostasi et comitio sanguine fluxit. Esquiliis equuleus cum quinque pedibus natus. fulmine pleraque decussa. Hostilius Mancinus consul in portu Herculis cum conscenderet navem petens Numantiam, vox improviso audita: mane Mancine. cumque egressus postea navem Genuae conscendisset, anguis in navi inventus e manibus effugit. ipse consul devictus, mox Numantinis deditus.*(“Kada su oni /konzuli za 137. god. p. n. e./ uzimali auspicije u Laviniju, kokoške su pobjegle iz kaveza u laurentijsku šumu i nisu se mogle naći. U Prenesti se na nebu vidjela plamteća baklja, a grmilo je na mirnom danu. U Teracini, pretor M. Klaudije se zapalio od groma na svome brodu. Fucinsko jezero se prelilo skoro 5000 koraka u svim pravcima. U Grekostasis[521]ina Komicijama potekla je krv. Na Eskvilinu je rođeno ždrijebe sa pet noga. Mnoga mjesta su bila oštećena sa munjama. Konzul Hostilije Mancije je u Herkulovoj Luci, kada je krenuo na svoj brod jer je on išao za Numanciju, čuo iznenadni glas “Stani, Mancina.” Kada je on otišao i nakon svega ukrcao se na brod u Đenovi, zmija je nađena na brodu i pobjegla iz njegovih ruku. Sam konzul je bio poražen, a zatim predan Numantincima.”)

[517]Nejasno je o čemu je ovdje u stvari riječ. Ne postoji ni najmanja naznaka da je bilo zabranjeno da jedna osoba obnaša više konzulata, posebno ako je između njihovih termina postojala vremenska distanca (u slučaju Scipiona Emilijana od čak 13 godina). Za vrijeme izbora za konzule 147. god. p. n. e. (kada je Scipion Emilijan postao konzul po prvi put) stvarno je došlo do privremene promjene zakona o propisanoj najmanjoj dobnoj starosti za kandidiranje i obnašanje institucije konzula. Ali ovaj podatak iz periohe da je privremeno poništen (i to 135. god. p. n. e. kada su održavani izbori za konzule za 134. god. p. n. e.) neki navodni zakon da se ne može obnašati konzulat dva puta je prilično nejasan i vjerojatno netačan.

[518]*Caius Fulvius Flaccus* (konzul *ordinarius* za 134. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:II, 155; PWRE, 1910, VII. 1, *col*. 238.

[519] Ergastulumi su bile zgrade, većinom podzemne, u kojima su bile smještene veće mase robova.

[520] *Iulius Obsequens*. Njegovo djelo je *Liber de prodigiis*, kompletno je izvedeno iz Livija. Ovo djelo je stvoreno kao izvještaj o čudima i znamenja koji su se desili u Rimu između 249. i 12. god. p. n. e.

[521]Mjesto u Rimu gdje su se često primala izaslanstva iz grčkog/helenskog svijeta, blizu Komicija.

Julije Obsekvens,*Liber de prodigiis*, 26, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*Mons Aetna maioribus solito arsit ignibus. Romae puer solidus posteriore naturae parte genitus. Bononiae fruges in arboribus natae. bubonis vox primum in Capitolio, dein circa urbem audita. quae avis praemio posito ab aucupe capta combustaque; cinis eius in Tiberim dispersus. bos locutus. in Numantia res male gestae, exercitus Romanus oppressus.*("Planina /vulkan op. S.M./ Etna /na Siciliji op. S.M./ buktila je sa većim vatrama nego inače. U Rimu je rođen dječak bez otvora na svome anusu. U Bononiji je žito raslo na drveću. Krik sove se prvo bio čuo na Kapitolu, zatim širom Grada. Nakon što je nagrada bila obznanjena za hvatanje ove ptice, uhvatio ju je lovac i bila je spaljena. Njen pepep je bio raštrkan po /rijeci op. S.M./ Tiberu. Bik je govorio. U Numanciji su se stvari odvijale loše, jer je rimska armija bila poražena.")

Julije Obsekvens, *Liber de prodigiis*, 27, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*In Amiterno sol noctu visus, eiusque lux aliquandiu fuit visa. bos locutus et nutritus publice. sauguine pluit. Anagniae servo tunica arsit et intermortuo igne nullum flammae apparuit vestigium. in Capitolio nocte avis gemitus similes hominis dedit. in aede Iunonis Reginas scutum Ligusticum fulmine tactum. fugitivorum bellum in Sicilia exortum. coniuratione servorum Italia oppressa.* ("U Amiternumu[522] je sunce bilo viđeno po noći, i njegova svjetlost je bila viđena neko vrijeme. Bik je govorio i bio je hranjen na javni trošak. Kišila je krv. U Anagniji[523] je tunika roba buknula u plamen i kada je vatra nestala, nijedan trag plamena nije bio vidljiv. Na Kapitolu je ptica po noći stenjala slično čovjeku. U hramu Junone Regine munja je udarila ligurski štit /koji je bio tamo izložen op. S. M./. Rat sa pobjeglim robovima je počeo na Siciliji. Zavjera robova je bila ugušena u Italiji.")

Julije Obsekvens,*Liber de prodigiis*, 27a, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*Tiberius Gracchus * * legibus ferendis occisus. proditum est memoria, Tiberium Gracchum, quo die periit, tristia neglexisse omina, cum domi et in Capitolio sacrificanti dira portenderentur, domoque exiens sinistro ad limen offenso pede decusserit pollicem et corvi fragmentum tegulae ante pedes eius proiecerint ex stillicidio. in lacu Romano lacte rivi manarunt. Lunae terra quattuor iugerum spatio in profundum abiit et mox de caverna lacum reddidit. Ardeae terra pluit. Minturnis lupus vigilem laniavit et inter tumultum effugit. Romae bubo et alia avis ignota visa. in aede Iunonis Reginae clausis per biduum valvis infantis vox audita. scuta novo sanguine maculata. puella quadrupes nata. in agro Ferentino androgynus natus et in flumen deiectus.*("Tiberije Grakh je bio ubijen, kada su njegovi zakoni bili iznošeni. Prenošeno je sjećanjem da Tiberije Grakh, na dan kada je ubijen, nije primijetio loša znamenja. Kada je žrtvovao kod kuće i na Kapitolu, kobne stvairi su bile najavljene. I kada je izlazio iz svoje kuće, on je udario svoju lijevu nogu od prag i razbio je svoj lijevi prst i gavran je ispustio dio pločice iz žljebova /u građevinama op. S.M./ ispred njegovog stopala. U Rimskom jezeru rijeke su tekle sa mlijekom. U Luni zemljište veličine od četiri jugera je nestalo u ambis i zatim se jezero vratilo iz kaverne. U Ardei je kišila zemlja. U Minturni je vuk razderao čuvara i pobjegao uslijed konfuzije. U Rimu sova i druga nepoznata ptica su bili viđeni. U hramu Junone Regine dva dana se čuo glas bebe kroz zatvorena vrata. Štit sa svježom krvlju je bio primjećen. Rođena je djevojčica sa četiri noge. Na teritoriju Ferentina, rođen je hermafrodit i bačen je u rijeku")

Julije Obsekvens, *Liber de prodigiis*, 27b, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*in Italia multa milia servorum, quae coniuraverant, aegre comprehensa et supplicio consumpta. in Sicilia fugitivi Romanos exercitus necaverunt. Numantia diruta.*("U Italiji mnoge hiljade robova, koji su bili u zavjeri /radi pobune op. S.M./ su sa teškoćama bili uhvaćeni i ubijeni kroz mučenja. Na Siciliji, pobjegli robovi su uništili rimske armije. Numancija je bila uništena.")

Julije Obsekvens, *Liber de prodigiis*, 28, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*Reate mulus cum quinque pedibus natus. Romae in Graecostasi lacte pluit. lupus et canis Hostiae pugnantes fulmine exanimati. grex ovium in Apulia fulmine exanimati. praetor populi Romani uno ictu fulmine exanimatus. Terracinae sereno navis velum in aqua deiectum; et impensas omnis, quae ibi erant, ignis*

---

[522]*Amiternum,* drevni sabinjanski grad u današnjoj pokrajini Abruzzo.

[523]*Anagnia*, moderni Anagni u današnjem Laciju.

absumpsit. Publius Crassus adversus Aristonicum dimicans occisus. Apollinis simulacrum lacrimavit per quatriduum. vates portenderunt Graeciae fore exitium, unde deductum esset. sacrificatum tum a Romanis donaque in templo posita. Phrygia recepta Asia Attali testamento legata Romanis. ("U Reati, mula je bila rođena sa pet stopala. U Rimu na Grekostasis je kišilo mlijeko. U Hostiji vuk i pas su bili ubijeni od munje dok su se borili. Stado ovaca u Apuliji je bilo ubijeno od munje. Pretor rimskoga naroda je bio ubijen jednim udarcem munje. U Teracini na miran dan, jedro broda je bačeno u vodu, a vatra je progutala svu robu koja se tamo nalazila./Vrhovni svećenik op. S.M./ Publije /Licinije op. S.M./ Kras je bio ubijen dok se borio protiv Aristonika. Statua Apolona je plakala četiri dana. Proroci su najavili da će kraj Grčkoj odakle je statua donesena. Zato je tamo žrtvovano od Rimljana i darovi su pohranjeni u hramu. Kada je Frigija bila povraćena, Azija /misli se na pergamsko – atalidsko kraljevstvo op. S.M./ je bila zavještana Rimljanima po testamentu Atala /III op. S.M./")

Julije Obsekvens,*Liber de prodigiis*, 30, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*Fregellae, quae adversus Romanos coniuraverunt, dirutae.* ("U Fregeli, oni koji su konspirirali protiv Rimljana su bili uništeni")

Julije Obsekvens,*Liber de prodigiis*, 31, kompletni sažetak iz Livijevog djela :*In Graecostasi lacte pluit. fulmine. Crotone grex ovium cum cane et tribus pastoribus exanimatus. Saturae vitulus biceps natus. tumultus in urbe fuit Graccho leges ferente.*("Na Grekostasis je kišilo mlijeko. U Krotonu je stado ovaca sa psom i trojicom pastira bilo ubijeno od munje. U Saturi je rođeno tele sa dvije glave. Bilo je razmirica u Gradu kada je Gaj Grakh donosio svoje zakone.")

Perioha LVII knjige Livijevog djela :*Scipio Africanus Numantiam obsedit et corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiae disciplinam revocavit. Omnia deliciarum instrumenta recidit, duo milia scortorum a castris eiecit, militem cotidie in opere habuit et XXX dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat. Aegre propter onus incedenti dicebat: "cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito"; alii scutum parum habiliter ferenti, "amplius eum scutum iusto ferre, neque id se reprehendere, quando melius scuto quam gladio uteretur ". Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, virgis cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Saepe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccaei obsessi liberis coniugibusque trucidatis ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera missa sibi ab Antiocho, rege Syriae, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit omniaque ea quaestorem referre in publicas tabulas iussit: ex his se viris fortibus dona esse daturum. Cum undique Numantiam obsidione clusisset et obsessos fame videret urgeri, hostes qui pabulatum exierant, vetuit occidi, quia diceret velocius eos absumpturos frumenti quod haberent, si plures fuissent.* („Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ je opsjedao Numanciju i obnovio je striktnu disciplinu u armiji koja se iskvarila slobodom i luksuzom. Zabranio je sva sredstva naslade, istjerao je 2000 prostitutki iz tabora, učinio je da vojnici rade svaki dan, i naredio im je da sa sobom nose /sljedovanja op. S.M./ hrane za 30 dana i po sedam kolaca /za opkop op. S.M./. Vojniku koji je to nosio sa teškoćama, on je rekao : „Kada naučiš da napraviš zid od mača, moći češ prestati nositi zid". Onome /vojniku op. S.M./ koji je imao problema sa sopstvenim štitom, on je rekao : „Iako nosiš štit koji je veći nego što je propisao, ne mogu te kriviti, jer znaš bolje da upravljaš štitom nego mačem." Kada bi bio viđen vojnik van redova, on /Scipion Emilijan op. S.M./ ga je dao istući /kazniti op. S.M./ sa vinovom lozom /tj. štapom od vinove loze op. S.M./ ako je on bio Rimljanin ili sa batinama ako je bio stranac. On je prodao sve životinje, kako ne bi one mogle osloboditi vojnike od njihovih tereta. Često se uspješno borio protiv neprijateljskih ispada. Kada su Vakeji bili opkoljeni, oni su poubijali svoju djecu i žene, a onda pobili i sebe. Skupi pokloni su bili poslani /Scipionu Emilijanu op. S.M./ od /seleukidskog op. S.M./ kralja Antioha[524] /VII. op. S.M./ Sirijskog i iako je bila navika drugih zapovjednika da sakrivaju kraljevske poklone, /Scipion Emilijan op. S.M./ naredio je da se prihvate pokloni ispred tribunala /u vojničkom taboru op. S.M./, i rekao je kvestorima da prebace poklone na javne račune /Scipion Emilijan je tako praktično predao svoje privatne poklone u državni posjed op. S.M./. Odatle je on davao nagrade hrabrim ljudima. Kada je zatvorio

[524] Antioh VII. Euerget Sidetski, vl. 138. – 129. god. p. n. e.

Numanciju sa svih strana i primijetio da su opsjednuti trpili od gladi, naredio je da se ne ubijaju oni neprijatelji koji izlaze i traže hranu, jer će se oni prije iscrpsti svoje zalihe ako ih bude više.“)

Perioha LVIII knjige Livijevog djela : *Tib. Sempronius Gracchus trib. pleb. cum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis: nequis ex publico agro plus quam mille iugera possideret, in eum furorem exarsit ut M. Octauio collegae causam diversae partis defendenti potestatem lege lata abrogaret, seque et C. Gracchum fratrem et Appium Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgauit et aliam legem agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret, ut idem triumviri iudicarent, qua publicus ager, qua privatus esset. Deinde cum minus agri esset quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis, quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat, legem se promulgaturum ostendit ut his, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia quae regis Attali fuisset divideretur. Heredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius.Tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnis T. Annius consularis. Qui cum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum delatusque plebi, rursus in eum pro rostris contionatus est. Cum iterum trib. pleb. creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselli, et inter alios qui in eadem seditione occisi erant insepultus in flumen proiectus.* („Protivno željama Senata i viteškog reda, plebejski tribun Tiberije Sempronije Grakh je iznio agrarni zakon. Niko nije trebao posjedovati više od 1000 jugara javnog zemljišta. U ljutnji, Grakh je uklonio posebnim aktom svoga kolegu Marka Oktavija zato što je ovaj branio suprotno gledište. I on je sam sebe, svoga brata Gaja Grakha i svoga punca Apija Klaudija izabrao za triumvire za podjelu zemlje. On /plebejski tribun Tiberije Grakh je podnio još jedan agrarni zakon op. S.M./, sa ciljem dobijanja još zemlje, da ova komisija presuđuje koja zemlja je u državnom, a koja u privatnom vlasništvu. Kada se ispostavilo da je manje zemljišta nego što je on /plebejski tribun Tiberije Sempronije Grakh op. S.M./ mogao podijeliti bez da se izloži gnjevu plebsa, Grakh ih /one koji su željeli da dobiju zemljišne čestice u ovoj agrarnoj reformi op. S.M./ je učinio tako pohlepnim da su se oni nadali velikom iznosu. On /Tiberije Grakh op. S.M./ je objavio da će predložiti zakon da se podijeli novac koji je bio zavještan od Atala /III. op. S.M./ među one koji bi, prema njegovom prvom /agrarnom, *Lex Sempronia Agraria* op. S.M./ zakonu, dobili temlju. Kralj Atal od Pergama, sin Eumena /II. op. S.M./ je učinio rimski narod svojim nasljednikom.Senat, posebno konzular Tit Anije, je bio posebno uznemiren ovim akcijama /Tiberija Grakha op. S.M./. Kada je Anije održao govor protiv Grakha u Senatu, Grakh ga je dao uhapsiti i optužiti pred plebsom, i Anije je sada održao javni govor protiv njega. Kada je Grakh želio da bude ponovo izabran za /plebejskog op. S.M./ tribuna, on je bio ubijen na Kapitolu od optimata koje je vodio Publije Kornelije Nasika. Grakh je bio prvo pogođen sa dijelom stolice i sa onima koji su stradali u ovoj borbi, on je bio bačen u rijeku bez sahrane.“)

Perioha LVIII knjige Livijevog djela :*Res praeterea in Sicilia vario eventu adversus fugitivos gestas continet.*(“Također /58. knjiga Livijevog djela koja se odnosi na 133. god. p. n. e. op. S.M./ sadržava izvještaj o akcijama sa različitim ishodima protiv pobjeglih sicilijanskih robova”)

Perioha LIX knjige Livijevog djela: *Numantini fame coacti ipsi se per vicem traicientes trucidauerunt, captam urbem Scipio Africanus deleuit et de ea triumphauit XIIII anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius cos. in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, Eumenis regis filius, Asiam occupauit, cum testamento Attali regis legata populo R. libera esse deberet. Aduersus eum P. Licinius Crassus cos., cum idem pontifex max. esset, quod numquam antea factum erat, extra Italiam profectus proelio uictus et occisus est. M. Perperna cos. uictum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti censores, lustrum condiderunt. Censa sunt civium capita CCCXVIII milia DCCCXXIII praeter pupillos, pupillas et viduas.* (“Prisiljeni sa izgladnjivanjem, Numantinci su pozdravili jedni druge i pobili se, a Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ uništio je zauzeti grad i slavio je trijumf u 14. godini nakon razaranja Kartagine. Konzul Publije Rupilije je porazio pobjegle sicilijanske robove. Aristonik, sin kralja Eumena /II. op. S.M./ je zauzeo Aziju /misli se na područje koje je više – manje komplemetarno sa rimskom prokonzularnom provincijom Azijom iz vremena Livija op. S.M./ koja je bila zavještana /oporukom op. S.M./ rimskom narodu i koja je trebala biti slobodna. Konzul Publije Licinije Kras /Mucijan op. S.M./, koji je bio u isto vrijeme i *pontifex maximus* (nešto što se nikada ranije nije desilo), krenuo je protiv njega iz Italije, ali je bio poražen i ubijen

u bitci. Konzul Marko Perperna, je ipak prihvatio predaju poraženog Aristonika. Prva dvojica plebejskih cenzora: Kvint Pompej i Kvintije Metel proveli su lustrum; 318 823 građana su popisana. Štićenici i udovice nisu uključeni.")

Perioha LIX knjige Livijevog djela: *Cum Carbo trib. plebi rogationem tulisset, ut eumdem tribunum pleb., quotiens vellet, creare liceret, rogationem eius P. Africanus gravissima oratione dissuasit; in qua dixit Ti. Gracchum iure caesum videri. C. Gracchus contra suasit rogationem, sed Scipio tenuit* („Kada je /plebejski op. S.M./ tribun /Gaj Papirije op. S.M./ predložio da bi svako mogao biti /plebejski op. S.M./ tribun koliko želi /misli se na obnašanje te funkcije uzastopce, što je pokušao učiniti Tiberije Grakh 133. god. p. n. e. op. S.M./, Publije /Kornelije Scipion op. S.M./ Afrikanac /Emilijan op. S.M./ je obrazlagao protivljenje ovome zakonu u dostojanstvenom govoru, u kojem je on rekao da je izgleda Tiberije Grakh bio zakonski ubijen. Iako je Gaj Grakh govorio za ovaj prijedlog /zakona Papirija Karbona op. S.M./ Scipion /Emilijan op. S.M./ je pobijedio /odnosno zakonski prijedlog je odbačen op. S.M./")

Perioha LIX knjige Livijevog djela: *Cum P. Scipio Africanus aduersaretur fortisque ac ualidus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inuentus est. Suspecta fuit, tamquam ei uenenum dedisset, Sempronia uxor hinc maxime quod soror esset Gracchorum cum quibus simultas Africano fuerat. De morte tamen eius nulla quaestio acta. Defuncto eo acrius seditiones triumuirales exarserunt.* ("Iako se on vratio kući u dobrom zdravlju, Publije Scipion /Emilijan S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ je nađen mrtav u svojoj spavaćoj sobi nakon što se on suprotstavio /popularskim zastupnicima op. S.M./ prethodnog dana. Sumnjičila se njegova supruga da ga je otrovala, uglavnom zato što je Sempronija bila sestra Grakha, kome se Afrikanac /Mlađi op. S.M./ suprotstavljao. Ipak nije bilo sudske istrage ovoga slučaja. Nakon njegove smrti, trijumviratski /misli se na agrarnu Komisiju od tri člana op. S.M./ neredi /koje su navodno poticali članovi Komisije op. S.M./ su se pogoršali.").

Perioha LX knjige Livijevog djela:*L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit....Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXCIIII milia DCCXXXVI....Et continuato in alterum annum tribunatu legibus agrariis latis effecit ut complures coloniae in Italia deducerentur et una in solo dirutae Carthaginis, quo ipse triumuir creatus coloniam deduxit....*(„ "Pretor Lucije Opimije je primio predaju pobunjenih Fregelana i opustošio je Fregelu...Cenzori su zaključili *lustrum*, 394 736 građana je bilo evidentirano....Nakon što je /Gaj op. S.M./ Grakh nastavio sa drugim /122. god. p. n. e. S.M./ plebejskim /tribunatom op. S.M./ on je donio nove agrarne zakone, koji su rezultirali u osnivanju nekoliko kolonija u Italiji, i jedne u Kartaginu, za koju je on sam bio jedan od triumvira /zaduženih i odgovornih za osnivanje i naseljavanje kolonije op. S.M./")

Perioha LXIII knjige Livijevog djela:*Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXCIIII milia CCCXXXVI.*(„Cenzori su zaključili *lustrum*, 394 336 građana je bilo evidentirano.")

Fasti

Jedan od najranijih izvora koje su koristili rimski historičari bili su i *fasti consulares,* registri najviših rimskih magistrata (konzula) sa glavnim događajima (kao što su ratovi, naseobine, epidemije, neimaština ili dobar urod, pomraćenje nebeskih tijela, čuda, osmrtnice svećenika i državnih uglednika, nove državne i javne zaključke, cenzus... itd.) koji su se desili za vrijeme jednogodišnje uprave svakog od ovih magistrata. Konzulski fasti su imali veliko značenje, jer su se po imenima konzula računale godine, a bez pomena imena konzula nije mogao biti ni jedan zvanični dokument (nešto slično današnjem memorandumu). Takav postupak postojao je od početka Republike, ali

službeni spiskovi pojavili su se sigurno najranije u drugoj polovici IV. st. p. n. e. Od tog vremena oni su sustavno vođeni, što se tiče ranijih godina, popisi su sastavljeni na osnovu privatnih zapisa, tako da su uz autentične podatke sadržavali i iskrivljenja, koja se objašnjavaju željom rimskog nobiliteta da proslavi svoje pretke. Konzulski fasti predstavljali su za sastavljače rimske povijesti historijsku potku svoje vrste: fiktivni i stvarni događaji iz ranih vremena stavljani su u vrijeme upravljanja ovih ili onih konzula. Pored njih su korišteni i *fasti triumphales* koji su po kronološkom redu navodili osobe koje su održale trijumf, zajedno sa imenima pobijeđenih i pokorenih naroda i *fasti sacerdotales* koji su po istome redu navodili imena svećenika. *Fasti Diurni*, podijeljeni u *urbani* i *rustici*, bili su neka vrsta zvaničnog almanaha sa datumima i uputama za religijske ceremonije, sudske dane, pijačne dane, podjelu mjeseca i sl. Do 304. god. p. n. e. posvećivanje u *calendaria* je bilo monopol svećenstva (koje je tada dolazilo iz patricijskog staleža). Te godine je edil Gnej Flavije, oslobođenik Apija Klaudija Ceka, popisao i objavio pravila sudskog postupka (*legis actiones*) zajedno sa sudskim kalendarom.[525] *Rustic fasti* su sadržavali uglavnom kalende, none i ide i ceremonije vezane za njih, sajmove, znakove horoskopa, određene upute za poljoprivredne radove i drugo. Podaci iz *fasti* su se sačuvali i u sinkronističkim tabelama, koje najčešće paralelno daju rimske konzule i atenske arhonte (u djelima Diodora sa Sicilije i Dionisija iz Halikarnasa), a znatno kasnije i godine kršćanske ere (ranokršćanski kroničari), a djelomice i na natpisima. Značajni dijelovi *fasti* su nađeni i u Ostiji. Natpisi sa Augustovog slavoluka na Forumu daju listu rimskih konzula od 483. god. p. n. e. do 19. god. p. n. e. i svih zapovjednika koji su bili nagrađeni trijumfom od 753. god. p. n. e. do 19. god. p. n. e. Ovi natpisi su sačuvani kao dio većeg natpisa «*Fasti Capitolini*», koji je izložen u Palazzo dei Conservatori u okviru Kapitolinskih muzeja u Rimu.

Fasti Triumphales za 126. god. p. n. e. :[526] *M'. Aquillius M'.f. M'.n.*, prokonzul, iz Azije, 3 id.Nov. = 11. novembar

Pompej Trog, Justin

Za vrijeme Augustove vladavine pojavila se historija svijeta na latinskom jeziku. Nju je napisao jedan romanizirani Gal – Gnej Pompej Trog (*Cnaeus Pompeius Trogus*), i zvala se *Historiae philippicae et totius mundi origines et terrae situs* u 44 knjige jer je Makedonsko carstvo koje je utemeljio Filip II. Argead središnja tema izlaganja. To je bila opća historija onih dijelova svijeta koji su pali pod vlast Aleksandra Makedonskog i njegovih nasljednika. Trogovo djelo je počinjalo od vremena asirskog cara Nina i dopiralo do vremena piščevog života (do otprilike 9. god. n. e.). Događaje rimske povijesti on je izlagao od onog trenutka kada su Rimljani započeli s prekomorskim osvajanjima u Heladi i Orijentu, ali je na kraju djela dao i najstariju rimsku historiju. Ovo djelo nije u potpunosti dostupno, i o njemu se danas uglavnom sudi na osnovu

[525] Ova mjera bila je uperena protiv svećeničkog kolegija pontifikâ, koji su smatrani za jedine poznavatelje i tumače prava i u čijoj se nadležnosti nalazio kalendar, sa složenim sustavom radnih i neradnih dana.

[526] Degrassi, 1954:105.

izvoda i ekscerpata u djelu (pod naslovom *Historiarum Philippicarum libri XLIV*) izvjesnog Justina (*Marcus Junianius* ili *Junianus Justinus,* možda II. ili III. ili čak IV. st. n. e.). Justin je ipak sebi dopustio značajnu slobodu digresije, umjesto da je mehanički sumirao Trogov tekst u vidu epitoma. Uz Justinovo djelo, prologe ili sažetke 44 knjige, fragmenti djela Pompeja Troga se nalaze citirani i u djelima Vopiska, Jeronima i Augustina.

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXI, 7, 4 - 9:*Primo igitur aduentu eorum legatos pacem petentes Antiochus ad eos mittit peculiare donum Africano ferentes filium ipsius, quem rex paruo nauigio traicientem ceperat. 5 Sed Africanus priuata beneficia a rebus publicis secreta esse dixit, aliaque esse patris officia, alia patriae iura, quae non liberis tantum, uerum etiam uitae ipsi praeponantur. Proinde gratum se munus accipere priuatoque inpendio munificentiae regis responsurum. Quod ad bellum pacemque pertineat, nihil neque gratiae dari neque de iure patriae decidi posse respondit. Nam neque de redimendo filio umquam tractauit nec senatum de eo agere permisit sed, ut dignum maiestate eius erat, armis se recepturum filium dixerat. Post haec leges pacis dicuntur : ut Asia Romanis cederet, contentus Syriae regno esset, naues uniuersas, captiuos et transfugas traderet sumptumque omnem belli Romanis restitueret. Quae cum nuntiata Antiocho essent, nondum ita uictum se esse respondit, ut spoliari se regno pateretur, bellique ea inritamenta, non pacis blandimenta esse.* ("Čim su oni /braća Scipioni op. S.M./ stigli /u Malu Aziju op. S.M./, Antioh /III. op. S.M./ im je poslao izaslanike, želeći mir, i imajući sa njima, kao poklon samo Afrikancu, sina ovoga zapovjednika, koga je kralj zarobio dok je ovaj plovio u malom brodu. Ali Afrikanac je odgovorio :"Privatne usluge se razlikuju od javnih zabrinutosti, obaveze oca i zahtjevi domovine su stvari potpuno različite. Tvrdnje koje bi trebale da se preferiraju ne samo prema djeci, nego čak i životu samom." On je, ipak, zahvalno prihvatio ljubaznost, i uzvratio bi sa svojim sopstvenim troškom na kraljevu velikodušnost. Ali kao što se sve što se odnosi na rat i mir, ništa ne bi moglo biti dozvoljeno za privatnu uslugu ili da se odreže od interesa zemlje. On nikada, zaista, nijeradio nešto oko otkupa svoga sina, ili je dozvolio Senatu da radi o tome, nego je, kako dolikuje njegovom dostojanstvu, rekao : "ja ću vratiti svoga sina snagom oružja." Uvjeti mira su zatim precizirani izaslanicima : "kralj bi trebao predati Aziju Rimljanima, on se mora ograničiti na sirijsko kraljevstvo, trebao bi predati sve svoje brodove, sa zarobljenicima i dezerterima, i isplatiti Rimljanima sve troškove rata." Ovi uvjeti su bili ponovljeni Antiohu, koji je rekao da on nije još tako potučen da bi on trebao patiti kako bi mu bila oduzeta vlast, i da su takvi uvjeti bili provokacija za rat, ne pozivi na mir.")

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXI, 8, 8 - 9:*Antiocho pacem petenti nihil ad superiores condiciones additum, Africano praedicante, Romanos neque, si uincantur, animos minuere neque, si uincant, secundis rebus insolescere. Captas ciuitates inter socios diuisere, muneri Romano aptiorem Asiam quam possessioni uoluptariae iudicantes ; quippe uictoriae gloriam Romano nomini uindicandam, opum luxuriam sociis relinquendam.* ("Antioh je molio za mir, ništa nije bilo dodano prethodnim uvjetima. Afrikanac je primijetio "duh Rimljana nikada nije bio slomljen ako bi bili pobijeđeni, i, ako su bili pobjednici oni nisu zbog uspjeha bili tiranini." Gradovi koji su bili oduzeti /Seleukidima op. S.M./ su podijeljeni među saveznicima, smatrajući se da je slava mnogo poželjnija za Rimljane, nego vladavina samo zbog zadovoljstva, te da čast pobjede vrijedi biti povezana sa rimskim imenom, ali da se luksuz bogatstva može ostaviti njihovim sljedbenicima. ")

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXII, 4, 9 :*Insignis hic annus trium toto orbe maximorum imperatorum mortibus fuit, Hannibalis et Philopoemenis et Scipionis Africani.*("Ova godina je bila izuzetna zbog smrti trojice najvećih tadašnjih vojskovođa, Hanibala, Filopomena i Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./")

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, Prolog XXXVI. knjige : *Ut rex Asiae Attalus Caenos Thracas subegit successoremque imperii Attalum Philometora reliquit. Mortuo denique Philometore <rege frater eius Aristonicus> regno Asiae occupato bellum cum Romanis gessit, quo captus est.* („Ove stvari se nalaze u 36. volumenu.....Konačno, po smrti kralja /Atala III. op. S.M./ Filometora, njegov brat Aristonik je prigrabio tron Azije

/misli se Pergamskog kraljevstva u zapadnoj Maloj Aziji op. S.M./ i borio se u ratu sa Rimljanima u kojem je bio zarobljen.“).[527]

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXVI, 4, 5 – 12 : *Matri deinde sepulcrum facere instituit, cui operi intentus morbum ex solis fervore contraxit et septima die decessit. Huius testamento heres populus Romanus tunc instituitur. Sed erat ex Eumene Aristonicus, non iusto matrimonio, sed ex paelice Ephesia, citharistae cuiusdam filia, genitus, qui post mortem Attali velut paternum regnum Asiam invasit. Cum multa secunda proelia adversus civitates, quae metu Romanorum tradere se eidem nolebant, fecisset iustusque iam rex videretur, Asia Licinio Crasso consuli decernitur, qui intentior Attalicae praedae quam bello, cum extremo anni tempore inordinata acie proelium conseruisset, victus poenas inconsultae avaritiae sanguine dedit. In huius locum missus Perpenna consul prima congressione Aristonicum superatum in potestatem suam redegit Attalicasque gazas, hereditarias populi Romani, navibus inpositas Romam deportavit. Quod aegre ferens successor eius M'. Aquilius consul ad eripiendum Aristonicum Perpennae, veluti sui potius triumphi munus esse deberet, festinata velocitate contendit. Sed contentionem consulum mors Perpennae diremit. Sic Asia Romanorum facta cum opibus suis vitia quoque Romam transmisit..* („On /pergamski kralj Atal III. Filometor op. S.M./ je zatim nastavio da pravi spomenik za svoju majku, ali dok je bio zauzet ovim poslom, on je obolio zbog vrućine sunca, i umro je sedam dana nakon toga. Po njegovoj volji rimski narod je imenovan za njegovog nasljednika. Bio je ipak tamo i sin Eumena (II. op. S.M.), po imenu Aristonik, koji nije rođen u braku, nego od efeške ljubavnice, kćerke svirača na harfi, i ovaj mladić nakon smrti Atala /III. op. S.M./, je postavio zahtjev za tron Azije /misli se na Pergamsko kraljevstvo op. S.M./ jer je bilo od njegovog oca /koji je bio ranije kralj op. S.M./. Kada je on /Aristonik op. S.M./ vojevao nekoliko uspješnih bitaka protiv provincije /misli se na područje Pergamske kraljevine op. S.M./, koja je zbog straha od Rimljana, odbila da mu se potčini, i izgledalo je da se uspostavio kao kralj, Azija je dodijeljena od Senata pod komandu /i upravu op. S.M./ Liciniju Krasu /Mucijanu op. S.M./, koji je, bijavši mnogo željniji pljačke trezora Atala nego da se istakne na /borbenom op. S.M./ polju, i boreći se u bici, krajem godine, sa svojom armijom u neredu, bio je potažen i platio je kaznu za svoju slijepu pohlepu gubitkom života. Konzul Perperna je bio poslan na njegovo mjesto, je pobijedio Aristonika koji je bio poražen u prvom sukobu pod njegovom /Perperninom op. S.M./ vlašću i poslao je blago Atala /III. op. S.M./, zavještano rimskom narodu, na brodu do Rima. Marko Akvilije, nasljednik /u namjesništvu op. S.M./ Perperne, zavidivši svoju dobru sreću, požuri, sa najvećom ekspedicijom, da ugrabi Aristonika iz ruku Perperne, kao da bi trebao na milost njegovog sopstvenog trijumfa. Ali smrt Perperne je dovela do kraja rivalitet između konzula. Azija /misli se na zapadni dio Male Azije op. S.M./ je postala provincija Rimljana, donoseći u Rim svoje mane zajedno sa svojim bogatstvom.“)

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXVII, 1, 1 – 2 : *Capto Aristonico Massilienses pro Phocaeensibus, conditoribus suis, quorum urbem senatus et omne nomen, quod et tunc et antea Antiochi bello infesta contra populum Romanum arma tulerant, deleri iusserat, legatos Romam deprecatum misere veniamque his a senatu obtinuere. 2 Post haec regibus, qui adversus Aristonicum auxilia tulerant, praemia persoluta: Mithridati Pontico Syria maior, filiis Ariarathis, regis Cappadociae, qui eodem bello occiderat, Lycaonia et Cilicia datae.* („Nakon što je Aristonik zarobljen, narod Masilije je poslao poslanike u Rim da se založe za svoje prijatelje Fokejce /ovaj polis je bio metropola Masilije op. S.M./, čiji grad i čak ime je Senat naredio da se uništi /ime u smislu *damnatio memoriae* op. S.M./, zato što su i u ovo vrijeme /rata sa Aristonikom op. S.M./ i prije u ratu sa Antiohom /III. iz dinastije Seleukida op. S.M./ uzeli oružje protiv rimskog naroda. Izaslanstvo je dobilo od Senata oprost za njih /Fokejce op. S.M./. Nagrade su bile zatim dodijeljene prinčevima koji su dali pomoć protiv Aristonika. Mitridatu od Ponta je dodijeljena Velika Frigija, sinovima Arijarta, kralja Kapadokije koji je poginuo u ovom ratu, prepušteni su Likaonija i Kilikija.“).

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXVIII, 2, 5 : *Quod ubi Mithridates cognovit, et ipse pari inpudentia Gordium Romam mittit, qui senatui adseveret puerum, cui Cappadociae regnum*

[527] Po ovom podatku Aristonik je bio brat Atala III. Filometora, i borio se sa Rimljanima u ratu u kojem je na kraju bio i zarobljen.

tradiderat, ex eo Ariarathe genitum, qui bello Aristonici auxilia Romanis ferens cecidisset. („Mitridat, kada je čuo za ovaj pronalazak, poslao je Gordija sa jednakom drskošću, u Rim da ubijedi Senat da je mladi princ, kojem je on dodijelio tron Kapadokije, je sin Arijarta koji je poginuo u ratu sa Aristonikom kada je /Arijart VI. op. S.M./ davao pomoć Rimljanima.„).

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXVIII, 5, 3, iz Mitridatovog (VI. Eupatora Dionizija) govora okupljenoj vojsci: *Nam bellum quidem iam tunc secum ab illis geri coeptum, cum sibi pupillo maiorem Phrygiam ademerint, quam patri suo praemium dati adversus Aristonicum auxilii concesserant* („Ovaj rat, zaista, je bio započet protiv njega od Rimljana, kada su oni uzeli od njega, za njegove malodobnosti, Veliku Frigiju, zemlju koju su oni /Rimljani op. S.M./ dodijelili njegovom ocu /Mitridatu V. Euergeta/ kao nagradu kao pomoć koju je on dao njima u ratu protiv Aristonika.“)

Justin, Epitome historije Pompeja Troga, XXXVIII, 6, 4, iz Mitridatovog (VI. Eupatora Dionizija) govora okupljenoj vojsci: *et quod cum ipso deforme sibi putauerant, cum filio eins Aristonico bellum gessisse.* („…Iako su /Rimljani op. S.M./ učinili rat, koji su oni mislili da bi bio sramotan da učine na njega samoga /misli se na Eumena II. Atalida op. S.M./, na njegovog sina Aristonika”.)

Velej Paterkul

U vrijeme principsa Tiberija je nastalo historijsko djelo kojem je autor Velej Paterkul (*Velleius Paterculus,* cc 20. god. p. n. e. - cc 31. god. n. e.). Velej Paterkul je porijeklom iz Kapue, dugo vremena je proveo u vojnoj službi, zatim je postao senator i stigao do pretorskog zvanja. Velej Paterkul izlaže čitavu rimsku historiju do 30. god. n. e., a djelo mu je napisano u dvije knjige, od kojih je prva sačuvana u fragmentarnom obliku, a druga skoro u cjelosti dostupna. Posljednje razdoblje, naročito od Augustovog vremena, je napisano u apologetskom tonu (prema Tiberiju) i podrobnije od prethodnog. Kvalitet opisa koje pruža Paterkul je slabiji u odnosu na druga antička historijska djela. Uostalom od Veleja Paterkula kao prevashodno vojnika, nije se ni moglo očekivati da njegovo djelo bude od velike historiografske i literarne vrijednosti niti da se uzdigne iznad nivoa jednog panegirika posvećenog princepsu Tiberiju Klaudiju.

Rimska historija Veleja Paterkula izgleda da je najvjerojatnije bila samo skica za planirani veći rad (nikada urađen), i koja je finalizirana (u osnovnom obliku u kojem je danas poznata) nekih 20tak godina nakon kraja velikog Ilirskog ustanka. Djelatnost Tiberija Grakha opisana je u drugom dijelu "Rimske historije" Veleja Paterkula, koji je za razliku od prvog skoro kompletan sačuvan. Iako je Velej Paterkul predstavio Tiberija Grakha u pozitivnom svjetlu, njegov rad je opisan kao zbrka i velika opasnost za državu, izražavajući takav stav u sljedećoj rečenici: "stvarajući (Tiberije Grakh op.a.) zbrku u državi i dovodeći je u poziciju kritične i ekstremne opasnosti"[528].

Velej Paterkul, I, IX, 6:*Quam sit adsidua eminentis fortunae comes invidia altissimisque adhaereat, etiam hoc colligi potest, quod cum Anicii Octaviique triumphum nemo interpellaret, fuere, qui Pauli impedire obniterentur. Cuius tantum priores excessit vel magnitudine regis Persei vel specie simulacrorum vel modo pecuniae, ut bis miliens centiens sestertium aerario intulerit is, et omnium ante actorum comparationem amplitudine vicerit*. („Kako je zavist upoma pratiteljica istaknute sreće i kako se lijepi uznajuzvišenije, može se zaključiti po tomu što je bilo onih koji su setrudili spriječiti Paulov

[528] *Vell.* II, II 3

trijumf, iako nitko nije prigovarao Anicijevu[529] iOktavijevu[530] trijumfu. A njegov je tako nadvisio prijašnje, što veličanstvenošću kralja Perseja, što sjajem kipova, što količinom novca, daje u državnu blagajnu unio dvjesta miliona sestercija[531] te veličinomnadmašio svaku usporedbu sa svim prijašnjim junačkim djelima.")

Velej Paterkul, I, XIV – XV : *Cum facilius cuiusque rei in unam contracta species quam divisa temporibus oculis animisque inhaereat, statui priorem huius voluminis posterioremque partem non inutili rerum notitia in artum contracta distinguere atque huic loco inserere, quae quoque tempore post Romam a Gallis captam deducta sit colonia iussu senatus; nam militarium et causae et auctores ex ipsarum praefulgent nomine. Huic rei per idem tempus civitates propagatas auctumque Romanum nomen communione iuris haud intempestive subtexturi videmur. Post septem annos quam Galli urbem ceperant, Sutrium deducta colonia est et post annum Setia novemque interiectis annis Nepe, deinde interpositis duo bus et triginta Aricini in civitatem recepti. Abhinc annos autem trecentos et sexaginta Sp. Postumio Veturio Calvino consulibus Campanis data est civitas partique Samnitium sine suffragio, et eodem anna Cales deducta colonia. Interiecto deinde triennio Fundani et Formiani in civitatem recepti, eo ipso anno, quo Alexandria condita est. Insequentibusque consulibus a Sp. Postumio Philone Publilio censoribus Acerranis data civitas. Et post triennium Tarracina deducta colonia interpositoque quadriennio Luceria ac deinde interiecto triennio Suessa Aurunca et Saticula, Interamnaque post biennium. Decem deinde hoc munere anni vacaverunt: tunc Sora atque Alba deductae coloniae et Carseoli post biennium. At Q. Fabio quintum Decio Mure quartum consulibus, quo anna Pyrrhus regnare coepit, Sinuessam Minturnasque missi coloni, post quadriennium Venusiam; interiectoque biennio M'. Curio et Rufino Cornelio consulibus Sabinis sine suffragio data civitas: id actum ante annos ferme trecentos et viginti. At Cos am et Paestum abhinc annos ferme trecentos Fabio Dorsone et Claudio Canina consulibus, interiectoque quinquennio Sempronio Sopho et Appio Caeci filio consulibus Ariminum et Beneventum coloni missi et suffragii ferendi ius Sabinis datum. At initio primi belli Punici Firmum et Castrum colonis occupata, et post annum Aesernia postque septem et decem annos Aefulum et Alsium Fregenaeque post biennium proximoque anna Torquato Sempronioque consulibus Brundisium et post triennium Spoletium, quo anna Floralium ludorum factum est initium. Postque biennium deducta Valentia et sub adventum in Italiam Hannibalis Cremona atque Placentia. Deinde neque dum Hannibal in Italia moratur, neque proximis post excessum eius annis vacavit Romanis colonias condere, cum esset in bello conquirendus potius miles quam dimittendus et post bellum vires refovendae magis quam spargendae. Cn. autem Manlie Volsone et Fulvio Nobiliore consulibus Bononia deducta colonia abhinc annos ferme ducentos septendecim, et post quadriennium Pisaurum ac Potentia interiectoque triennio Aquileia et Gravisca et post quadriennium Luca. Eodem temporum tractu, quamquam apud quosdam ambigitur, Puteolos Salernumque et Buxentum missi coloni, Auximum autem in Picenum abhinc annos ferme centum octoginta quinque, ante triennium quam Cassius censor a Lupercali in Palatium versus theatrum facere instituit, cui in eo moliendo eximia civitatis severitas et consul Scipio restitere, quod ego inter clarissima publicae voluntatis argumenta numeraverim. Cassio autem Longino et Sextio Calvino, qui Sallues apud aquas, quae ab eo Sextiae appellantur, devicit, consulibus Fabrateria deducta est abhinc annos ferme centum quinquaginta tris. Et post annum Scolacium Minervium, Tarentum Neptunia, Carthagoque in Africa, prima, ut praediximus, extra Italiam colonia condita est. De Dertona ambigitur, Narbo autern Martius in Gallia Porcio Marcioque consulibus abhinc annos circiter centum quadraginta sex deducta colonia est. 'Post duodeviginti annos in Bagiennis Eporedia Mario sextum Valerioque FIacco consulibus. Neque facile memoriae mandaverim quae, nisi militaris, post hoc tempus deducta sit.* ("Budući da slika svake stvari

[529]*Lucius Anicius Gallus*, pretor 168. god. pr. n. e. O njemu v. Smith W., 1849: II, 224; PWRE, 1894, I. 1–2, *col*. 2197–2198.

[530]*Gnaeus Octavius*, konzul *ordinarius* za 165. god. pr. n. e. O njemu v. Smith W., 1849: III, 6; PWRE, 1937, XVII. 2, *col*. 1810–1814.

[531]Sestercij/*sestertius* (od*semis tertius* u značenju 2 ½) jeste rimski srebreni novčić vrijedan 2 ½ bakrenih asa. Jedan srebreni denar/*denarius*(*deni* = „sadržava deset") iznosio je 4 sestercija ili 10 asa, a srebreni *quinarius* 2 sestercija ili 5 asa. Oko 141/140. god. pr. n. e. denar je redefiniran i od tada je vrijedio 16 asa (kako bi se bolje reflektirao pad težine asa), što je onda automatski značilo da je sestercij vrijedio 4 asa, a *quinarius* 8 asa.

skupljena u jednu lakše ostaje pred očima i duhom, nego razdijeljena po vremenima, odlučio sam razdvojiti prvi i potonji dio ovoga svitka dosta korisnim poznavanjem prilika stegnutim u kratak prikaz, i umetnuti ga na ovo mjesto: koja je kolonija i u koje već vrijeme, nakon što su Gali bili osvojili Rim, naseljena po odredbi Senata. Jer, razlozi osnivanja i utemeljitelji vojničkih kolonija jasno se razaznaju već samim njihovim imenima. Čini se da neće biti nimalo nepriličnо ako u ovu građu kanimo utkati kako su u isto vrijeme, zahvaljujući zajedništvu u pravu, proširene državice i kako je uvećano rimsko ime. Sedam godina nakon /383. god. p. n. e. op. S.M./ što su Gali bili osvojili Grad naseljena je kolonija Sutrij,[532] godinu poslije /382. p. n. e. op. S.M./ Setija[533], devet godina nakon /373. god. p. n. e. op. S.M./ toga Nepa[534], a trideset i dvije godine potom /341. god. p. n. e. op. S.M./ među građane primljeni su Aricinjani[535]. Unazad trista i šezdeset godina /334. god. p. n. e. op. S.M./, za konzula Spurija Postumija i Veturija Kalvina,[536] dodijeljeno je Kampancima i dijelu Samnita /rimsko op. S.M./ građanstvo, bez prava glasanja /*civitates sine suffragio* tj. postali su *cives minuto iure* bez aktivnog i pasivnog biračkog prava op. S.M./, a iste godine /334. god. p. n. e. op. S.M./ naseljena je i kolonija Kales[537]. Tri godine kasnije /331. god. p. n. e. op. S.M./ u građanstvo su primljeni Fundani[538] i Formijani[539], iste one godine u kojoj je osnovana /egipatska op. S.M./ Aleksandrija[540]. A za sljedećih konzula[541] od cenzora Spurija Postumija[542] i Filona Publilija[543] građanstvo je dodijeljeno /332. god. p. n. e. op. S.M./ Aceranima.[544] Tri godine poslije /329. god. p. n. e. op. S.M./ naseljena je kolonija Taracina[545], a pošto su prošle jos četiri /325. god. p. n. e. op. S.M./ Lucerija[546], potom, nakon protoka tri godina /322. god. p. n. e. op. S.M./, Suessa Aurunska[547] i Satikula[548], a dvije godine poslije /320. god. p. n. e. op. S.M./ Interamna.[549]Deset potonjih godina taj je

---

[532]*Sutrium,* u pokrajini Toskani/Etruriji, sjeverno od etrurskih Veja. Moderni Sutri.

[533]*Setia*, u pokrajini Laciju. Moderni Sesse.

[534]*Nepa* ili *Nepeta* (*Nepe* ili *Nepete*), u pokrajini Toskani/Etruriji, sjeverno od Rima. Razlika u dataciji nastanka ove latinske kolonije između Livija (VI, 24) i Ve!eja Paterkula objašnjava se time što je rješenje o njezinu osnivanju doneseno 383. god. p. n. e., a praktično je osnovana deset godina poslije (373. god. p. n. e.). Moderni Nepi.

[535] Aricinjani, stanovnici zajednice i naselja *Aricia*, jednoga od starijih gradova u Laciju u podnožju Moderna La Riccia.

[536]*Spurius Postumius Albinus Caudinus* i *Titus Veturius Calvinus*, konzuli za mandatni period mart 334. – mart 333. god. p. n. e.

[537]*Cales*, u pokrajini Kampaniji sjeveroistocno od Kapue. Moderni Calvi

[538]Fundani, stanovnici zajednice i grada *Fundi,* u primorju pokrajine Lacij. Moderni Fondi. Prema Liviju (VIII, 14), Fundi su dobili *civitas sine suffragio* 338. god. p. n. e., a prema Veleju Paterkulu 331. god. p. n. e.

[539]Formijani, stanovnici zajednice i grada *Formiae,* na granici pokrajina Lacija i Kampanije. Moderna Formia.

[540]Aleksandrija jeosnovana 331. god. p. n. e.

[541] Iz smisla teksta Velejevog podatka nije baš najjasnije na koje se to konzule odnosi, da li na one iz 332. god. p. n. e. ili na one iz 330. god. p. n. e. U 333. god. p. n. e. je bio određen diktator Publije Kornelije Rufin (*Publius Cornelius Rufinus*), tako da su sljedeći konzuli bili oni za 332. god. p. n. e. Gnej Domitije Kalvin (*Cnaeus Domitius Calvinus*) i Aul Kornelije Kos Arvina po drugi put (*Aulus Cornelius Cossus Arvina* II). Za 130. god. p. n. e. konzuli su bili Lucije Papirije Kras po drugi put (*Lucius Papirius Crassus II*) i Lucije Plaucije Veno ili Venoks (*Lucius Plautius Venno/Venox*). Pošto su Spurije Postumije i Pubilije Filon izabrani za cenzore u 132. god. p. n. e., vjerojatnija je prva opcija da se mislilo na konzule za 332. god. p. n. e.

[542]*Spurius Postumius Albinus Caudinus*

[543]*Quintus Publilius Philo*

[544] Acerani, stanovnici zajednice i grada *Acerrae,* u pokrajini Kampaniji. Moderna Acerra.

[545]*Tarracina,,* nekadašnji volščanski grad Anksur *(Anxur),* južno od Rima na obali Tirenskog mora. Moderna Terracina.

[546]*Luceria,* grad i zajednica u pokrajini Apuliji. Moderna Lucera.

[547]*Suessa Auruncal,* vrlo drevna zajednica i grad u pokrajini Kampaniji. Moderna Sessa.

[548]*Saticula,* naselje i zajednica na jugu Kampanije.

[549]*Interamna* („Grad izmedu dviju rijeka"), zajednica i grad u Laciju. Moderni Terni. Kako bi se razlikovala od istoimenog grada u Umbriji, imala je dodatak *Lirenas* (po rijeci Liris) ili *Succasina* ("Pod Kasinom").

posao /osnivanja kolonija op. S.M./ mirovao: tad /310. god. p. n. e. op. S.M./ su naseljene kolonije Sora[550] i Alba[551], a dvije godine /308. god. p. n. e. op. S.M./ poslije Karseoli[552]. A za petog konzulata Kvinta Fabija i četvrtog konzulata Decija Musa[553] u godini /295. god. p. n. e. op. S.M./ u kojoj je počeo kraljevati Pir, poslani su kolonisti u Sinuesu[554] i Minturnu[555], četiri godine poslije /291. god. p. n. e. op. S.M./ u Venusiju[556], a nakon što su protekle još dvije /godine op. S.M./, za konzula Manija Kurija i Rufina Kornelija,[557] građanstvo bez prava glasanja / *sine suffragio* op. S.M./ dodijeljeno je Sabinjanima. To se dogodilo prije gotovo trista i dvadeset godina. U Kos[558] i Pestum[559] poslani su kolonisti, ima tomu gotovo trista godina /273. god. p. n. e. op. S.M./, za konzula Fabija Dorsona i Klaudija Kanina,[560] pet godina nakon toga /268. god. p. n. e. op. S.M./, za konzula Sempronija Sofa i Apija,[561] sina Cekova,[562] u Ariminum[563] i Benevent[564], a građanstvo sa pravom glasa /tj. postali su *cives optimo iure* op. S.M./ dodijeljeno je Sabinjanima. Na početku I punskog rata[565] kolonistima su zaposjednuti Firm[566] i

---

550*Sora,* grad Volščana na rijeci Liris u Laciju. Moderna Sora.

551*Alba*, kod Fucinskog jezera *(Alba Fucens* iii *Fucentia;* usp. *Plin. N.H.,* III, 106: *Albensium Alba ad Fucinum lacum).*

552*Carseoli,* grad i zajednica u Laciju. Moderni Carsoli.

553*Quintus Fabius Maximus Rullianus* V i *Publius. Decius Mus* IV su bili konzuli za mandatni period mart 295. – mart 294. god. p. n. e.

554*Sinuessa,* zajednica i grad i na granici pokrajina Lacija i Kampanije. Na mjestu dotadasnje helenske apoikije Sinope *(Sinope;* usp. *Liv*. X, 21). Danas ruševine kod Rocca di Mandragone.

555*Minturnae*, zajednica i grad u pokrajini Laciju, na ušću rijeke Liris.

556*Venusia,* na granici pokrajina Lukanije i Apulije. Moderna Venosa.

557*Publius Cornelius Rufinus* i *Manius Curius Dentatus*, konzuli za 290. god. p. n. e.

558*Cosa* (na novčićima i *Cossa),* stari grad na sjeveru pokrajine Toskane/Etrurije as lukom i istoimenim rtom u blizini, preko puta otoka Planazije (rtu je danas ime Monte Argentario). Moderna Ansedonia u Toskani.

559*Paestum,* originalno helenska apoikija u pokrajini Lukaniji pod imenom Posejdonija (Ποσειδωνία). O ovoj apoikiji v. Mesihović, 2016 B:77 – 78; Isto, 2017 C:104 – 105.

560*Caius Fabius Licinus* i *Caius Claudius Canina* II, konzuli za 273. god. p. n. e.

561*Publius Sempronius Sophus* i *Appius Claudius Russus*, konzuli za 268. god. p. n. e.

562 Apije Klaudije Cek/"Slijepi" (*Appius Claudius Caecus*), čuveni rimski državnik, političar, govornik, pisac. Cenzor 312. god. p. n. e., konzul za mandatne period mart 307. – mart 306. i mart 296. – mart 295. god. p. n. e. te diktaror 292. i 285. god. p. n. e.

563*Ariminum,* grad u pokrajini Umbriji na obali Jadranskog mora. Moderni Rimini.

564*Beneventum,* drevni grad Hirpina u pokrajini Samniju. Moderni Benevento.

565Na ovom mjestu se nailazi na određeni problem u dataciji. I punski rat je počeo 264. god. p. n. e., pa bi u tome slučaju godine osnivanja kolonija bile sljedeće :

1. Firm u 264. god. p. n. e.
2. Kastrum u 264. god. p. n. e.
3. Esernija u 263. god. p. n. e.
4. Eful u 246. god. p. n. e.
5. Alsij u 246. god. p. n. e.
6. Fregena u 244. god. p. n. e.
7. Brundisium u 243. god. p. n. e.

Međutim, problem nastaje u sljedećoj rečenici, kada Velej osnivanje naredne kolonije Brundisiuma datira "sljedeće godine" u odnosu na osnivanje Fregane, odnosno za konzulata Torkvata i Sempronija 244. god. p. n. e. Ako je 244. god. p. n. e. bila "sljedeća" onda bi osnivanje kolonija bilo po sljedećoj dataciji :

1. Firm u 265. god. p. n. e.
2. Kastrum u 265. god. p. n. e.
3. Esernija u 264. god. p. n. e.
4. Eful u 247. god. p. n. e.
5. Alsij u 247. god. p. n. e.
6. Fregena u 245. god. p. n. e.
7. Brundisium u 244. god. p. n. e.

Kastrum[567], godinu potom Esernija[568], a sedamnaest godina poslije Eful[569] i Alsij[570], dvije godine nakon toga Fregena[571], sljedeće godine, za konzula Torkvata i Sempronija,[572] Brundisium[573] i, tri godine /241. god. p. n. e. op. S.M./ poslije Spoletij[574], u godini u koju pada početak Cvjetnih igara.[575] Dvije godine potom /239. god. p. n. e. op. S.M./ naseljena je i Valentija[576], a pred sam Hanibalov dolazak u Italiju Kremona i Placentija.[577] Potom, dok se Hanibal zadržavao u Italiji, a ni u sljedećim godinama nakon njegova odlaska, Rimljani nisu imali vremena osnivati kolonije, budući da su se u ratu vojnici morali prije prikupljati nego raspuštati, a poslije rata snage je valjalo prije krijepiti nego rasipati. Za konzula Manlija Volsona i Fulvija Nobiliora[578] naseljena je /189. god. p. n. e. op. S.M./ kolonija Bononija, ima tomu gotovo dvjesta sedamdeset godina, a četiri godine /185. god. p. n. e. op. S.M./ poslije Pisaurum i Potentija, tri godine /182. god. p. n. e. op. S.M./ nakon toga Akvileja i Graviska, četiri godine /178. god. p. n. e. op. S.M./ potom Luka. U istom razdoblju, iako kod nekih /pisaca, izvora za Veleja op. S.M./ o tome postoji dvojba, kolonisti su poslani u Puteoli[579], Salerno[580] i Buksent[581], u Auksim i u Picenum[582], ima tomu gotovo sto osamdeset i pet godina, tri godine prije /158. god. p. n. e. op. S.M./ nego što je između Luperkala[583] i Palatina cenzor Kasije odlučio sagraditi teatar. Njemu su se zbog gradnje

---

566*Firmum,* luka u pokrajini Marche (raniji Picenum), južno od današnje Ankone. Moderni Fermo.

567 Kada se govori o ovoj koloniji postoji određena zbrka u historiografskoj literaturi i po pitanju datacije njenoga osnivanja i njenoga lokaliziranja. Po Veleju ova kolonija je osnovana 265. ili 264. god. p. n. e., a po periohi Livijeve XI knjige 290. ili 289. god. p. n. e. Postoje i dva grada i dvije kolonijalne teritorijalno – upravne jedinice sa imenom *Castrum Novum.* Jedna je u pokrajini Marche (raniji Picenum), kod današnje Ankone. *Strab.* V, 4, 2. Druga je na tirenskoj obali na području koje je nekada pripadalo Etruriji na prostoru moderne Santa Marinella. Sudeći po tome što se u Livijevoj periohi Kastrum spominje skupa sa Senom i Hadrijom, onda je najvjerojatnije riječ o onome u Picenumu. Međutim, nije jasno da li se Velejev Kastrum odnosi na picenski ili tirenski. Nije nemoguće pomisliti da se podaci kod Veleja i Livijeve periohe o osnivanju Kastruma ustvari odnose na dva različita Kastruma.

568*Aesernia*. u pokrajini Samnij na rijeci Volturnu.

569*Aefulum* u pokrajini Laciju.

570*Alsium,* grad na obali pokrajine Toskane/Etrurije sjeverozapadno od Rima.

571*Fregenae,* mali primorski grad u pokrajini Etruriji, juzno od Alsija i sjeverno od rimske luke Ostije. Moderni Castel Guido.

572*Aulus Manlius Torquatus Atticus* i *Caius Sempronius Blaesus* II, konzuli za 244. god. p. n. e.

573*Brundisium,* drevni grad na jadranskoj obali sa izvanrednom lukom, završna tačka *Via Appia* i mjesto odakle se išlo na Balkan. Moderni Brindisi.

574*Spoletium,* grad u pokrajini Umbriji. Moderni Spoleto.

575*Ludi Florales,* svetkovina u čast boginje Flore, uvedena 233. god. p. n. e. prilikom utemeljenja hrama boginje Flore, slavljena 27. IV.

576*Valentia,* grad u pokrajini Liguriji. Moderna Valenza .

577 O osnivanju Kremone i Placentije v. *Liv.* XXI, 25.

578*M. Fulvius Nobilior* i *Cn. Manlius Vulso*, konzuli za 189. god. p. n. e.

579Velej Paterkul osnivanje kolonije Puteoli datira "u isto razdoblje" koje on proteže od osnivanja kolonije Bononije do osnivanja kolonije Luke (po Velejevoj dataciji od 189. do 178. god. p. n. e.), što predstavlju značajnu razliku u odnosu na Livijevu dataciju u 194. god. p. n. e. Velej uostalom i ne skriva da ima različitih mišljenja o datumima osnivanja ove i još nekih drugih kolonija. Razlog je možda u tome što je 197. god. p. n. e. predloženo i usvojeno osnivanje niza kolonija, da bi tri godine kasnije ove kolonije bile i stvarno osnovane i naseljene.

580Velej Paterkul osnivanje kolonije Salerno datira "u isto razdoblje" koje on proteže od osnivanja kolonije Bononije do osnivanja kolonije Luke (po Velejevoj dataciji od 189. do 178. god. p. n. e.), što predstavlju značajnu razliku u odnosu na Livijevu dataciju u 194. god. p. n. e.

581Velej Paterkul osnivanje kolonije Buksent datira "u isto razdoblje" koje on proteže od osnivanja kolonije Bononije do osnivanja kolonije Luke (po Velejevoj dataciji od 189. do 178. god. p. n. e.), što predstavlju značajnu razliku u odnosu na Livijevu dataciju u 194. god. p. n. e.

582*Picenum,* italijanska oblast i regija uz obalu Jadranskog mora od Ankone na jug do Hadrije, danas se naziva Marche.

583*Lupercal,* manja pećina na palatinskom brijegu posvećena božanstvu Luperku. Mjesto gdje su se priredivale Luperkalije.

suprotstavili iznimna strogost građanstva i konzul Scipion[584], što bih ja ubrojio u najslavnije dokaze volje Republike. Za konzula Kasija Longina i Sekstija Kalvina,[585] koji je kod toplica, po njemu nazvanih Sekstijskim[586], potukao Saluvljane[587], naseljena je /124. god. p. n. e. op. S.M./ Fabraterija[588], ima tomu gotovo sto pedeset i tri godine. Godinu poslije /123. god. p. n. e. op. S.M./ osnovana je kolonija Skolatij Minervin[589], Tarent Neptunija[590], te Kartagina[591] u Africi, prva, kako smo prije rekli, izvan Italije. O Dertoni[592] postoji dvojba. Kolonija Narbona Martovska[593] u Galiji osnovana je /118. god. p. n. e. op. S.M./ za konzula Porkija i Markija[594], ima tomu oko sto četrdeset i šest godina. Osamnaest godina poslije /100. god. p. n. e. op. S.M./, u zemlji Bagijenjana[595], Eporedija[596], za šestog konzulata Marija i Valerija Flaka.[597] I ne bih se lako mogao prisjetiti koja je kolonija, osim vojničke, naseljena nakon ovoga vremena.")

Velej Paterkul, II, I, 1– II, 2:*Potentiae Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriae posterior aperuit: quippe remoto Carthaginis metu sublataque imperii aemula non gradu, sed praecipiti cursu a virtute descitum, ad vitia transcursum; vetus disciplina deserta, nova inducta; in somnum a vigiliis, ab armis ad voluptates, a negotiis in otium conversa civitas. Tum Scipio Nasica in Capitolio porticus, tum, quas praediximus, Metellus, tum in circo Cn. Octavius multo amoenissimam moliti sunt, publicamque magnificentiam secuta privata luxuria est. Triste deinde et contumeliosum bellum in Hispania duce latronum Viriatho secutum est: quod ita varia fortuna gestum est, ut saepius Romanorum gereretur adversa.Sed interempto Viriatho fraude magis quam virtute Servilii Caeponius Numantinum gravius exarsit. Haec urbs numquam plura quam decem milia propriae iuventutis armavit, sed vel ferocia ingenii vel inscitia nostrorum ducum vel fortunae indulgentia cum alios duces, tum Pompeium magni nominis virum ad turpissima deduxit foedera (hic primus e Pompeis consul fuit), nec minus turpia ac detestabilia Mancinum Hostilium consulem. Sed Pompeium gratia impunitum habuit, Mancinum verecundia poenam non recusando perduxit huc, ut per fetialis nudus ac post tergum religatis manibus dederetur hostibus. Quem illi recipere se negaverunt, sicut quondam Caudini fecerant, dicentes publicam violationem fidei non debere unius lui sanguine. Inmanem deditio Mancini civitatis movit dissensionem. Quippe Tiberius Gracchus, Tiberii Gracchi clarissimi atque eminentissimi viri filius, P. Africani ex filia nepos, quo quaestore et auctore id foedus ictum erat, nunc graviter ferens aliquid a se pactum infirmari, nunc similis*

---

[584]Misli se na Scipiona Nasiku Korkula, konzula za 155. god. p. n. e.

[585]*Caius Cassius Longinus* i *Caius Sextius Calvinus*, konzuli za 124. god. p. n. e.

[586]*Aquae Sextiae,* nedaleko Masilije. Moderni Aix-en-Provence.

[587]Saluvljani *(Sallues* ili *Salyes, Salyi, Sallyi, Salluvii*)galski narod u okolici Masilije.

[588]*Fabrateria,* drevni volšćanski grad na obali rijeke Liris. Moderna Falvatera.

[589]*Minervium*/*ColoniaMinervia*/*ScolaciumMinervium/*Σκυλλήτιον/*Scylletium*/*Scolatium*/*Scolacium*. Na istočnoj obali Brutije, današnje Kalabrije. Zbog Minervina svetilišta poznat i pod imenom Minervina tvrdava, *Arx Minervae.*

[590]Τάρᾱς, *Tarentum*, drevna i moćna helenska apoikija u istoimenom zalivu. Neptunija (*Neptunia*), atribut Tarenta kao grada i zajednice koji živi od mora i stoji pod zaštitom morskog božanstva Neptuna, čije se poznato svetilište nalazilo u tom gradu. Moderni Taranto u pokrajini Apuliji. Mesihović, 2016 B:66 -67; Isto, 2017 C:90.

[591] Osnivanje kolonije pod nazivom imenom co*lonia Iunonia* na mjestu nekadašnje feničanske Kartagine, a što je predložio, zastupao i pokušao provesti Gaj Grakh, nije se ostvarilo zbog žestokog otpora optimata. Tek je u vrijeme principsa Augusta na tome mjestu osnovana *colonia Iulia ConcordiaCarthago,* koja se razvila u jedan od najnaprednijih i najvećih gradova rimskog svijeta.

[592]*Dertona,* grad u pokrajini Liguriji. Od otprilike cc 148. p. n. e. kolonija. Moderna Tortona.

[593]*Narbo Martius,* grad po kojemu je južni dio Galije dobio ime Narbonska Galija (*Gallia Narbonensis*). Iako se atribut grada dovodi u vezu s rimskim bogom rata Martom (odatle *Martius),* vjerojatnije je, ipak, da ga je dobio po konzulu Kvintu Marciju Reksu*,* za čijega je konzulata utemeljen 118. god. p. n. e.

[594]*Marcus Porcius Cato* i *Quintus Marcius Rex*, konzuli za 118. god. p. n. e.

[595]Bagijenjani *(Bagienni),* narod u Liguriji.

[596]*Eporedia,* grad u Transpadanskoj Galiji. Kolonija je osnovana 100. p. n. e. Moderna Ivrea kod Torina.

[597]*Caius Marius* VI i *Lucius Valerius Flaccus*, konzuli za 100. god. p. n. e.

vel iudicii vel poenae metuens discrimen, tribunus plebis creatus,vir alioqui vita innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus, tantis denique adornatus virtutibus, quantas perfecta et natura et industria mortalis condicio recipit. P. Mucio Scaevola L. Calpurnio consulibus abhinc annos centum sexaginta duos descivit a bonis, pollicitusque toti Italiae civitatem, simul etiam promulgatis agrariis legibus, omnibus statim concupiscentibus, summa imis miscuit et in praeruptum atque anceps periculum adduxit rem publicam. Octavioque collegae pro bono publico stanti imperium abrogavit, triumviros agris dividendis colonisque deducendis creavit se socerumque suum, consularem Appium, et Gaium fratrem admodum iuvenem. („Rimskoj je moći put otvorio stariji Scipion /Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji op. S.M./, a raskoši mlađi /Scipion Emilijan op. S.M./ jer, nakon što je otklonjen strah od Kartagine i uništena suparnica Republici, odstupilo se od vrline i poletjelo ka manama ne korakom, nego vratolomnim trkom. Napušten je stari, a uveden novi nauk. Država se od bdijenja okrenula snu, od oružja nasladi, od poslova dokolici. Tada je Scipion Nasika /Publije Kornelije Scipion Nasika Korkul op. S.M./ na Kapitolu sagradio portik[598], Metel sagradio već spomenute, Gnej Oktavije podigao u Cirkusu vrlo zgoda portik, a javnu je veličanstvenost slijedila privatna raskoš. Potom je uslijedio žalostan i sramotan rat u Hispaniji pod vođom razbojnika Virijatom, sto je vođen uz tako različitu sreću da se češće vodio nesretno po Rimljane. Nakon sto je ubijen Virijat, zahvaljujući prevari više nego hrabrosti ServiIija Cepiona, razbuktao se jos teži Numantinski rat. Ovaj grad nije nikad držao pod oružjem više od 10 000 vlastitih mladića, no ili drzovitost naravi iIi neznanje naših vojskovođa iIi milost sudbine naveIi su Pompeja, muža velika imena (ovaj je prvi među Pompejima bio konzul), - kao i druge vojskovođe - na vrlo sramne mirovne ugovore, a na jednako tako sramotne i ružne i konzula Hostilija Mancina. Pompeja je milost ostavila nekažnjena, a Mancina je njegovo strahopoštovanje u neodbijanju kazne dovelo dotle da je preko fecijala, gol i ruku vezanih na leđa, bio predan neprijateljima. Njega su oni odbili primiti, onako kako su jednom bili učinili Kaudini govoreći da državnu povredu vjere ne treba ispirati krvlju pojedinca. Mancinina predaja izazvala je strašan razdor države. Naime za plebejskog tribuna izabran je Tiberije Grakh, sin Tiberija Grakha, veoma slavnog i istaknutog muža, unuk Publija Afrikanca preko njegove kćeri - koji je kao kvestor i predložio i sklopio taj ugovor. Čas je teško podnosio da se bilo što od onoga sto je utanačio obesnažuje, čas se bojao opasnosti od slične presude ili kazne. Bio je /Tiberije Grakh, plebejski tribun za 133. god. p. n. e. op. S.M./ inače čovjek najpoštenijeg života, najsjajnijeg uma, najbesprekornijih namjera, obdaren, napokon, tolikim vrlinama, kolike može steći smrtnik savršen i po svojoj prirodi i po svojoj marljivosti. Za konzula Publija Mucija Skevole i Lucija Kalpurnija /133. god. p. n. e. op. S.M./, ima tome 162 godine, odmetnuo se od čestitih, i čitavoj Italiji obećao /rimsko op. S.M./ građanstvo,[599] a u isto vrijeme oglasio i zemljišne zakone, za kojima su svi odmah stali žudjeti, te izmiješao najviše sa najnižim i doveo Republiku u veliku i strašnu pogibelj. Svome je kolegi /plebejskom tribune op. S.M./ Oktaviju, koji se zalagao za državni probitak, oduzeo imperij,[600] te sebe i svoga tasta, bivšega konzula Apija i brata Gaja, posve mlada čovjeka, izabrao za triumvire za podjelu zemlje i naseljavanje kolonista. ”)

Velej Paterkul, II, IV : *Interim, dum haec in Italia geruntur, Aristonicus, qui mortuorege Attalo, a quo Asia populo Romano hereditate relicta erat, sicutrelicta postea est a Nicomede Bithynia, mentitus regiae stirpis originemarmis earn occupaverat, is victus a M. Perpenna ductusquein triumpho, sed aM'. Aquilio, capite poenas dedit, cum initio belli Crassum Mucianum, virum iuris scientissimum, decedentem ex Asiaproconsulem interemisset. At P. Scipio Africanus Aemilianus, qui Carthaginem deleverat,post tot acceptas circa Numantiam clades creatus iterum consulmissusque in Hispaniam fortunae virtutique expertae in Africa responditin Hispania, et intra annum ac tris menses, quam eo venerat,circumdatam*

[598]Portik (*porticus*) je ulazni trijem koji vodi do vrata u zgradu, ili natkriveni prolaz sa stupovima - arkada. Portik se prvi put pojavio u antičkoj Heladi kao pronaos na ulazu u hram. Riječ *pronaos* na grčkom znači “prije hrama*”*.

[599] Ovaj Velejev podatak nije tačan, jer Tiberije Grakh nije predložio dodjelu rimskoga građanstva saveznicima i onima iz latinskih kolonija.

[600] Velej ponovo griješi, jer plebejski tribuni nisu imali *imperium*, koji je podrazumijevao dozvolu komandovanja vojskom. Tiberije Grakh je ustvari dao smijeniti Oktavija sa mjesta plebejskog tribuna jer je ovaj stavio veto na izglasavanje njegovog agrarnog zakona. Smjena plebejskog tribuna nije bila eksplicitno zakonom zabranjena, ali je bila i iznimno neuobičajena mjera i u dotadašnjoj rimskoj političkoj praksi, sve do 133. god. p.n. e. se nije dešavala neka takva smjena kao što je to bio slučaj sa Oktavijem.

operibus Numantiam excisamque aequavit solo. Necquisquam ullius gentis hominum ante eum clariore urbium excidionomen suum perpetuae commendavit memoriae: quippe excisa Carthagineac Numantia ab alterius nos metu, alterius vindicavit contumeliis.Hic, eum interrogante tribuno Carbone, quid de Ti. Gracchicaede sentiret, respondit, si is occupandae rei publicae animumhabuisset, iure caesum. Et cum omnis contio adclamasset, hostium,inquit, armatorum totiens clam ore non territus, qui possum vestromoveri, quorum noverca est Italia? Reversus in urbem intra brevetempus, M'. Aquilio C. Sempronio consulibus abhinc annos centumet sexaginta, post duos consulatus duosque triumphos et bis excisosterrores rei publicae mane in lectulo repertus est mortuus, ita ut quaedamelisarum faucium in cervice reperirentur notae. De tanti virimorte nulla habita est quaestio eiusque corpus velato capite elatumest, cuius opera super totum terrarum orbem Roma extulerat caput.Seu fatalem, ut plures, seu conflatam insidiis, ut aliqui prodidere memoriae,mortem obiit, vitam certe dignissimam egit, quae nullius adid temporis praeterquam avito fulgore vinceretur. Decessit annoferme sexto et quinquagesimo: de quo si quis ambiget, recurrat adpriorem consulatum eius, in quem creatus est anno octavo et tricesimo:ita dubitare desinet.(„U međuvremenu, dok se ovo /tribunat Tiberija Grakha i stranački sukobi nakon njega op. S.M./ događalo u Italiji, Aristonik je izmislio pripadnost kraljevskoj /atalidskoj op. S.M./ lozi i zaposjeo je Aziju / misli se na zapadni dio Male Azije, atalidsko – pergamsko kraljevstvo op. S.M./ nakon smrti kralja Atala /III. Filometora op. S.M./ koji je Aziju /atalidsko – pergamsko kraljevstvo op. S.M./ oporukom ostavio rimskomu narodu, kako je poslije Nikomed ostavio Bitiniju. Aristonika je pobijedio Marko Perpena i vodio u trijumfu, ali ga je Manije Akvilije kaznio smrću, jer je na početku rata usmrtio izuzetnog poznavatelja prava /Publija Licinija op. S.M:/ Mucijana Krasa kad je kao prokonzul odlazio iz Azije /zapadne Male Azije op. S.M./.Publije /Kornelije op. S.M./ Scipion Afrikanac /Mlađi op. S.M./ Emilijan, koji je bio razorio Kartaginu, nakon tolikih poraza pretrpljenih oko Numancije, po drugi put je izabran za konzula i poslan u Hispaniju. Opravdao je sreću i hrabrostiskušanu u Africi te je za godinu i tri mjeseca otkako je onamo bio došao, Numanciju, opkoljenu opsadnim nasipima, srušio i sravnio sa zemljom. I nitko od ljudi bilo kojeg naroda prije njega nije slavnijim razorenjem gradova svoje ime povjerio vječnoj uspomeni. Jer, srušivsi Kartaginu i Numanciju, oslobodio nas je straha od jedne, a sramote od druge. On /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ je, kad ga je /plebejski op. S.M./ tribun /Gaj Papirije op. S.M./ Karbon pitao što misli o ubistvu Tiberija Grakha, odgovorio kako je ovaj, ako je imao namjeru osvojiti Republiku, s pravom ubijen. No kad je sva kontiona /tj. prisutni građani na ovom neformalnoj sjednici op. S.M./ podigla viku, reče: "Kako mogu Ja, koji sam tako mnogo puta čuo u bitkama uzvike i dovikivanja neprijatelja, bez osjećaja straha, biti uznemiren od ljudi sličnih vama, kojima je Italija mačeha”. Vrativši se u grad u kratko je vrijeme, za konzula Manija Akvilija i Gaja Sempronija[601] - ima tomu sto i šezdeset godina - nakon dva konzulata i dva trijumfa i dvaput uklonjenih strahova države[602], ujutro u postelji pronađen mrtav, sa stanovitim znakovima davljenja na vratu. 0 smrti tako velika čovjeka nije provedena nikakva istraga, te je zastrte glave pokopano tijelo onoga čijim je trudom grad Rim izdigao svoju glavu nad cijelim svijetom. Bilo da je umro prirodnom smrću, kako je zabilježila većina, bilo smrću uzrokovanom zasjedom, kako su zapisali neki, proveo je zacijelo najdostojniji život, koji do tog vremena nije nadmašila ničija slava doli slava njegova djeda. Preminuo je gotovo u pedeset i šestoj godini života.[603] A ako ko o njemu dvoji, neka se vrati na njegov prvi konzulat, za koji je izabran u svojoj trideset i osmoj godini života. Tako će prestati dvojiti.”).

Velej Paterkul, II, VI - VII:*Decem deinde interpositis annis, qui Ti. Gracchum, idem Gaium fratrem eius occupavit furor, tam virtutibus eius omnibus quam huie errori similem, ingenio etiam eloquentiaque longe praestantiorem. Qui cum summa quiete animi civitatis princeps esse posset, vel vindieandae fraternae mortis gratia vel praemuniendae regalis potentiae eiusdem exempli tribunatum ingressus, longe maiora et acriora petens dabat civitatem omnibus Italieis, extendebat earn paene usque Alpis, dividebat agros, vetabat quem quam civem plus quingentis iugeribus habere, quod aliquando lege Licinia cautum*

---

[601] 129. god. p. n. e.

[602] Misli se na Kartaginu i Numanciju.

[603] Rođen je znači 185. god. p. n. e.

Po Elijanu Klaudiju, Scipion Emilijan je živio 54 godine, što bi značilo da je rođen 183. god. p. n. e.

erat, nova constituebat portoria, novis coloniis replebat provincias, iudicia a senatu transferebat ad equites, frumentum plebi dari instituerat; nihil immotum, nihil tranquillum, nihil quietum, nihil denique in eodem statu relinquebat; quin alterum etiam continuavittribunatum. Hunc L. *Opimius consul, qui praetor Fregellas exciderat, persecutus armis unaque Fulvium Flaccum, consularem ac triumphalem virum, aeque prava cupientem, quem C. Gracchus in locum Tiberii fratris triumvirum nominaverat, eumque socium regalis adsumpserat potentiae, morte adfecit. Id unum nefarie ab Opimio proditum, quod capitis non dieam Gracchi, sed civis Romani pretium se daturum idque auro repensurum proposuit. Flaccus in Aventino armatos ac pugnam ciens cum filio maiore iugulatus est; Gracchus profugiens, cum iam comprehenderetur ab iis, quos Opimius miserat, cervicem Euporo servo praebuit, qui non segnius se ipse interemit, quam domino succurrerat. Quo die singularis Pomponii equitis Romani in Gracchum fides fuit, qui more Coclitis sustentatis in ponte hostibus eius, gladio se tranfixit. Ut Ti. Gracchi antea corpus, ita Gai miracrudelitate vietorum in Tiberim deiectum est.Hunc Ti. Gracchi liberi, P. Scipionis Africani nepotes, viva adhuc matre Cornelia, Africani filia, viri optimis ingeniis male usi, vitae mortisque habuere exitum: qui si civil em dignitatis concupissent modum, quidquid tumultuando adipisci gestierunt, quietis obtulisset res publica. Huic atrocitati adiectum scelus unicum. Quippe iuvenis specieexcellens necdum duodevicesimum transgressus annum immunisquedelictorum paternorum, Fulvii Flacci filius, quem pater legatumde condicionibus miserat, ab Opimio interemptus est. Quem cumharuspex Tuscus amicus flentem in vincula duci vidisset, quin tu hocpotius, inquit, facis? Protinusque inliso capite in postern lapideumianuae carceris effusoque cerebro expiravit.Crudelesque mox quaestiones in amieos clientesque Gracchorumhabitae sunt. Sed Opimium, virum alioqui sanctum et gravem,damnatum postea iudicio publico memoria istius saevitiae nullacivilis prosecuta est misericordia. Eadem Rupilium Popilium que,qui consules asperrime in Tiberii Gracchi amieos saevierant, posteaiudieiorum publicorum merito oppress it invidia.Rei tantae parum ad notitiam pertinens interponetur. Hie estOpimius, a quo consule celeberrimum Opimiani vini nomen; quodiam nullum esse spatio annorum colligi potest, cum ab eo sint ad te,M. Vinici, consulem anni centum et quinquaginta.Factum Opimii, quod inimicitiarum quaesita erat ultio, minorsecuta auctoritas, et visa ultio privato odio magis quam publicaevindietae data.In legibus Gracchi inter perniciosissima numerarim, quod extraItaliam colonias posuit. Id maio res, cum viderent tanto potentioremTyro Carthaginem, Massiliam Phocaea, Syracusas Corintho,Cyzicum ac Byzantium Mileto, genitali solo, diligenter vitaverant etcivis Romanos ad censendum ex provinciis in Italiam revocaverant.Prima autem extra Italiam colonia Carthago condita est. SubindePorcio Marcioque consulibus deducta colonia Narbo Martius.*(„Potom je, nakon deset godina, ista ona mahnitost koja je bila zahvatila Tiberija Grakha obuzela i Gaja, njegova brata, koji mu je bio sličan po svim vrlinama, a i po ovoj zabludi, no umom ga je i rječitošću daleko nadvisivao. Premda je zbog mirnoće svoga duha mogao postati prvakom Republike, on je, radi osvete bratove smrti ili radi učvršćenja kraljevske moći, po istome uzoru započeo /plebejski op. S.M./ tribunat. Njegovi su ciljevi bili daleko krupniji i opasniji. Počeo je davati građanstvo svim Italicima i širiti ga gotovo sve do Alpa, dijeliti zemlju, zabranjivati da bilo koji građanin ima više od pet stotina jugera, što je nekoć bilo uglavljeno Licinijevim zakonom, uspostavljati nove uvoznine, novim naseljenicima popunjavati provincije, prenositi sudove sa senata na vitezove, a ustanovio je i da se puku daje žito. Ništa nije ostavljao netaknuto, ništa mirno, ništa spokojno, ništa, napokon, u istome stanju. Naprotiv, nastavio je i drugi /plebejski op. S.M./ tribunat.Njega je ubio konzul Lucije Opimije, koji je kao pretor bio razorio Fregelu, davši se oružjem za njim u potjeru, a zajedno s njimei Fulvija Flaka, bivšeg konzula i slavodobitnika, koji je na jednak način težio za naopakim, a kojega je Gaj Grakh bio imenovao za trijumvira na mjesto svoga brata Tiberija i uzeo za dionika kraljevske vlasti. Opimije je bezbožno izrekao samo to što je obećao da će dati nagradu za glavu, ne bih rekao Grakha, nego rimskog građanina, i da će je isplatiti u zlatu. Flak je na Aventinu, pozivajući naoružane /ljude op. S.M./ na bitku, zaklan zajedno sa svojim starijim sinom. Grakh je na bijegu, kad su ga već gotovo uhvatili oni koje je bio poslao Opimije, pružio vrat robu Euporu da ga ubije, koji je jednako odlučno ubio sebe sama, kao što je pritekao upomoć svome gospodaru. Tog se dana pokazala i izvanredna vjernost Pomponija, rimskoga viteza, prema Grakhu. On se poput Kokla probo maćem nakon sto je njegove neprijatelje zadržao na mostu. Kao sto je prije toga tijelo Tiberija Grakha, tako je čudnom okrutnošću pobjednika i Gajevo tijelo bačeno u Tibar.Ovakav su ishod života i smrti imala djeca Tiberija /Sempronija op. S.M./ Grakha /Starijeg op. S.M./, unuci Publija Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./, dok je na zivotu jos uvijek bila njihova majka Kornelija, kćerka Afrikanca /Starijeg op. S.M./. Muškarci /Tiberije Grakh Mlađi i Gaj Grakh op. S.M./ koji su se loše poslužili najvećim darovima. Da su težili za građanskom mjerom dostojanstva, sve čega su se željeli domoći pobunom,

Republika bi im mirno prepustila. Ovoj je okrutnosti nadodan jedinstven zločin. Opimije je naime ubio sina Fulvija Flaka, mladića istaknute ljepote koji još nije bio prekoračio ni osamnaestu godinu života i nije sudjelovao u očevu prijestupu, kojega je otac uputio kao poslanika ouvjetima ugovora /sporazuma sa protivničkom stranom op. S.M./. Kada ga je njegov prijatelj haruspik Etrurac vidio kako ga vode uplakana u okovima, rekao je: "Zašto da radije ti to sam ne učiniš!" Nato je on udario glavom u kameni dovratak zatvorskih vrata i prosuvši mozak izdahnuo. Uskoro su i protiv prijatelja i stičenika Grakha provedene okrutne istrage. No Opimija, inače besprijekorna i ozbiljna muža, osuđena poslije javnom presudom zbog sjećanja na ovu okrutnost nije pratilo nikakvo građansko milosrđe. Ista je mržnja javnih presuda poslije s pravom pogodila i Rupilija i Popilija koji su kao konzuli najnesmiljenije iskalili svoj bijes na prijateljima Tiberija Grakha. Navest ću nešto što se tek malo odnosi na poznavanje te stvari. To je onaj Opimije od kojega kao konzula potječe vrlo čuveno ime Opimijeva vina, a da ono više ne postoji, može se zaključiti po rasponu godina, budući da je od njegova do tvojega konzulata[604], Marko Vinicije, prošlo sto i pedeset godina. Čin Opimijev naišao je na manje odobravanje jer je bila rijec o osveti iz neprijateljstva, pa je ta osveta shvaćena više kao čin osobne mržnje nego kao odbrana Republike. Među Grakhovim zakonima u najpogubnije bih ubrojio to što je izvan Italije podigao kolonije. To su naši preci, jer da su vidjeli kako je Kartagina toliko moćnija od Tira, Masilija od Fokeje, Sirakuza od Korinta, Kizik i Bizant od Mileta, rodnoga tla, revno izbjegavali, te su rimske građane na procjenu imetka pozivali iz provincija u Italiju. Kao prva kolonija izvan ItaIije podignuta je Kartagina. Odmah potom, za konzula Porcija i Marcija /118. god. p. n. e./, naseljena je kolonija Marsova Narbona.“)[605]

Velej Paterkul, II, XXVI, 2:*Ne quid usquam malis publicis deesset, in qua civitate semper virtutibus certatum erat, certabatur sceleribus, optimusque sibi videbatur, qui fuerat pessimus.* („Da bi javne nevolje bile potpune, u Gradu u kojem se uvijek vodila borba vrlinama, sad se nadmetalo zločinima, te se onaj koji je bio najgori sam sebi činio najboljim.”)

Velej Paterkul, II, XXXVIII, 5 : *sed beneficio senatus populique Romani mox ab Attalis possessam regibus M. Perpenna capto Aristonico fecit tributariam.* („No nakon što su je /Pergamsku kraljevinu op. S.M./ dobrotom Senata i rimskog naroda pod svoju vlast uzeli Atalidi, Marko Perperna ju je zarobivši Aristonika učinio provincijom /prokonzularnom Azijom op. S.M./ obaveznom na plaćanjem danka“).

Velej Paterkul, II, XC, 3 :*illae terrore Numantini belli populum Romanum concusserunt; in illis turpe Q. Pompei foedus turpiusque Mancini senatus cum ignominia dediti imperatoris rescidit* (“One /hispansko – iberske zemlje op. S.M./ su strahotom Numantinskog rata uzdrmale rimski narod. U njima je sramotni ugovor Kvinta Pompeja, i onaj jos sramotniji Mancinin, raskinuo Senat, uz porugu izručenog zapovjednika.”).

Valerije Maksim

U doba principsa Tiberija pojavio se zbornik Valerija Maksima (*Valerius Maximus*) pod naslovom *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX* ("O djelima i izrekama dostojnima sjećanja u devet knjiga"). O Valeriju Maksimu se vrlo malo zna, izuzev da je porijeklom bio iz siromašne i neistaknute familije. Uspio se uzdići u riskom društvu, pa je bio i prijatelj i sa Germanikom, nećakom principsa Tiberija. Kolekcija *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX* je sastavljena uglavnom za retoričare i sadrži razne historijske primjere koji su se mogli upotrijebiti kod sastavljanja govora. Među raznim

[604]Marko Vinicije je bio konzul *ordinarius* za 30. god. n. e.

[605]Velej Paterkul, koji se inače veoma negativno odnosi prema djelatnosti braće Grakh, uopće ne spominje agrarnu krizu niti ijednu njenu posljedicu. I ovo je još jedan dodatak zaključku da je Velej Paterkul bio loš i površan historičar, koji uopće nije razumijevao uzročno-posljedičnu vezu, niti značenje ekonomskih odnosa po opći razvitak. Njegov fokus pažnje, pa samim tim i objašnjenja povoda dešavanja, koncentrirani su na ličnosti i njihove osobne djelatnosti, ambicije i naravi.

pričama o rimskoj povijesti nalazimo činjenice koje se ne spominju kod drugih pisaca. Ovo djelo je bilo veoma popularno na latinskom zapadu. Danas je u većem svome dijelu dostupno.

Valerije Maksim, I, 1, 1 : *Cuius cum in urbe pulcherrimum templum haberent, Gracchano tumultu moniti Sibyllinis libris ut vetustissimam Cererem placarent, Hennam, quoniam sacra eius inde orta credebant, X viros ad eam propitiandam miserunt.* ("Naši preci su imali veoma lijepi hram za ovu boginju /Cereru op. S.M./ u Gradu, ali kada su, za vrijeme grakhovskih problema, oni bili upozoreni Sibilskim knjigama da umire najdrevniju Cereru, oni su poslali izaslanstvo desetorice da je umilostive u Eni, jer se vjerovalo da je sa ovoga mjesta potekao njen kult.")

Valerije Maksim, I, 1, 21 : *tam me hercule quam Plemini legati Scipionis in thesauro Proserpinae spoliando sceleratam avaritiam iusta animadversione vindicavit: cum enim eum vinctum Romam pertrahi iussisset, ~ qui ante causae dictionem in carcere taeterrimo genere morbi consumptus est, pecuniam dea eiusdem senatus imperio et quidem summam duplicando recuperavit.*(„Senat je bio, po nebesima, jednako pravedan u kažnjavanju zlobne pohlepe Pleminija, legata Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ koji je opljačkao riznicu Proserpine. Senat je naredio da se Pleminije dovede u okovima u Rim, ali prije nego što se on mogao braniti, umro je od okrutne bolesti u zatvoru. Senat je također odredio da se boginji vrati njen novac, u stvarnosti, to je čak dupliralo njen iznos.").

Valerije Maksim, I, 1, ext. 1 :*Quae, quod ad Plemini facinus pertinuit, bene a patribus conscriptis vindicata,* („Koliko se to ticalo Pleminijevog zločina, „Upisani i Očevi" /senatori op. S.M./ su pravedno osvetili boginju".).

Valerije Maksim, I, 6, 7 :*Flamini autem praecipitem audaciam C. Hostilius Mancinus vaesana perseverantia subsequitur. cui consuli in Hispaniam ituro haec prodigia acciderunt: cum Lavinii sacrificium facere vellet, pulli cavea emissi in proximam silvam fugerunt summaque diligentia quaesiti reperiri nequiverunt. cum ab Herculis portu, quo pedibus pervenerat, navem conscenderet, talis vox sine ullo auctore ad aures eius pervenit, 'Mancine, mane'. qua territus, cum itinere converso Genuam petisset et ibi scapham esset ingressus, anguis eximiae magnitudinis visus e conspectu abiit. ergo prodigiorum numerum numero calamitatium aequavit, infelici pugna, turpi foedere, deditione funesta.*("U svojoj ludoj ustrajnosti, Gaj Hostilije Mancina je slijedio strmoglavu brzopletost Flaminija /konzula za 217. god. p. n. e. i gubitka u bitci kod Trasimenskog jezera op. S.M./. Kako je ovaj konzul trebao ići u Hispaniju, sljedeća čuda su se desila. On je želio žrtvovati u Laviniju, ali kada su svete kokoške oslobođene iz njihovog kaveza, one su pobjegle u obližnje šume, i iako suih tražili sa najvećom upornošću, one nisu nađene. Došao je pješice do Herkulove luke, i kako se tamo ukrcavao na brod, ove riječi koje nisu bile ni od jednoga ljudskog govornika su došle do njegovih ušiju : "Stani, Mancina". On je toliko bio uplašen sa ovim, da se okrenuo i krenuo za Đenovu, i kada je ulazio u jedan brod tamo, jedna iznimno velika zmija je bila viđena i onda je iščezla. Tako je broj ovih čuda jednak broju njegovih katastrofa : nesretna bitka, sraman mirovni sporazum i žalosna predaja /Mancine Numantincima op. S.M./")

Valerije Maksim II, 4, 4:*Nunc causam instituendorum ludorum ab origine sua repetam. C. Sulpicio Petico C. Licinio Stolone consulibus intoleranda vis ortae pestilentiae civitatem nostram a bellicis operibus revocatam domestici atque intestini mali cura adflixerat, iamque plus in exquisito et novo cultu religionis quam in ullo humano consilio positum opis videbatur. itaque placandi caelestis numinis gratia compositis carminibus vacuas aures praebuit, ad id tempus circensi spectaculo contenta, quod primus Romulus raptis virginibus Sabinis Consualium nomine celebravit*. ("Sada dopustite mi da se prisjetim od početka razloga zašto su igre bile ustanovljene. U konzulatu Gaja Sulpicija Petika i Gaja Licinija Stola, kuga je izbila sa nepodnošljivom žestinom, odvraćajući našu zajednicu od vojnih aktivnosti i lomeći ga sa brigom za unutarnje zločine. I sada izgleda da je veća pomoć bila nađena u pažljivo izabranoj novoj religijskoj praksi nego u bilo kojem ljudskom uređaju. Tako su oni, koji su dosad bili zadovoljni sa igrama prvi put postavljenim od Romula pod imenom *Consualia* nakon otmice Sabinjanki, sada pozajmljuju prazne uši poemama sastavljenim da stišaju nebeske moći.")

Valerije Maksim, II, 7, 1 :*P. Cornelius Scipio, cui deleta Karthago avitum cognomen dedit, consul in Hispaniam missus, ut insolentissimos Numantinae urbis spiritus superiorum ducum culpa nutritos contunderet, eodem momento temporis, quo castra intravit, edixit ut omnia ex his, quae voluptatis causa conparata erant, auferrentur ac summoverentur: nam constat tum maximum inde institorum et lixarum numerum cum duobus milibus scortorum abisse. hac turpi atque erubescenda sentina vacuefactus exercitus noster, qui paulo ante metu mortis deformi se foederis ictu maculaverat, erecta et recreata virtute acrem illam et animosam Numantiam incendiis exustam ruinisque prostratam solo aequavit. itaque neglectae disciplinae militaris indicium Mancini miserabilis deditio, servatae merces speciosissimus Scipionis triumphus extitit.*(“Scipion Emilijan je zaslužio /afrički op. S.M./ naslov svoga /adoptivnog op. S.M./ djeda /Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./ razarajući Kartaginu. On je bio poslan u Hispaniju za vrijeme svoga drugoga konzulata da slomi nevjerojatni ponos grada Numancije, koji je gore narastao zbog greški naših ranijih zapovjednika. Čim je on /Scipion Emilijan op. S.M./ ušao u tabor, on je izdao proklamaciju da sve što su vojnici nabavili za svoje zadovoljstvo treba biti konfiscirano i uklonjeno. To je bila nedvosmislena činjenica da veliki broj torbara – prodavača i onih koji pratili tabor, kao i 2000 prostitutki moraju da napuste tabor.Tako oslobođena ove bespomoćne i sramotne rulje, rimska armija /koja se borila na hispansko – numantinskom ratištu, i nad kojom je zapovjedništvo preuzeo Scipion Emilijan op. S.M./ koja se u posljednje vrijeme bojala smrti do te mjere da je obečastila sebe sramotnim ugovorom, ponovo se podigla i povratila svoju bivšu vrijednost, uništavajući ponosnu i hrabru Numanciju, sravnjujući je do temelja. Tako je napuštanje vojne discipline obilježeno žalosnim izručenjem Mancine, a veličanstveni trijumf Scipiona /Emilijana op. S.M./ je bio nagrada njene obnove.”).

Valerije Maksim, II, 7, 3 :*Bene etiam illi disciplinae militari adfuerunt, qui necessitudinum perruptis vinculis ultionem vindictamque laesae cum ignominia domuum suarum exigere non dubitaverunt: nam P. Rupilius consul eo bello, quod in Sicilia cum fugitivis gessit, Q. Fabium generum suum, quia neglegentia Tauromenitanam arcem amiserat, provincia iussit decedere.*(“Zapovjednici dosta toga učine za vojnu disciplinu kada ignoriraju familijske veze i ne oklijevaju kažnjavati svoje srodnike za prekršaje discipline, čak iako to donosi sramotu njihovoj sopstvenoj familiji. Npr. za vrijeme rata protiv pobjeglih robova na Siciliji, konzul Publije Rupilije je otjerao iz provincije sopstvenoga zeta Kvinta Fabija[606] jer je ovaj zbog nemarnosti izgubio tauromenijsku citadelu /akropolj, utvrdu op. S.M./”)

Valerije Maksim, II, 10, 2 :*Sed quid mirum, si debitus honos a civibus Metello tributus est, quem superiori Africano etiam hostis praestare non dubitavit? si quidem rex Antiochus bello, quod cum Romanis gerebat, filium eius a militibus suis interceptum honoratissime excepit regiisque muneribus donatum ultro et celeriter patri remisit, quamquam ab eo tum maxime finibus imperii pellebatur. sed et rex et lacessitus maiestatem excellentissimi viri venerari quam dolorem suum ulcisci maluit. Ad eundem Africanum in Liternina villa se continentem conplures praedonum duces videndum eodem tempore forte confluxerunt. quos cum ad vim faciendam venire existimasset, praesidium domesticorum in tecto conlocavit eratque in his repellendis et animo et apparatu occupatus. quod ut praedones animadverterunt, dimissis militibus abiectisque armis ianuae adpropinquant et clara voce nuntiant Scipioni non vitae eius hostes, sed virtutis admiratores venisse conspectum et congressum tanti viri quasi caeleste aliquod beneficium expetentes: proinde securum se nobis spectandum praebere ne gravetur. haec postquam domestici Scipioni retulerunt, fores reserari eosque intromitti iussit. qui postes ianuae tamquam aliquam religiosissimam aram sanctumque templum venerati cupide Scipionis dexteram adprehenderunt ac diu osculati positis ante vestibulum donis, quae deorum inmortalium numini consecrari solent, laeti, quod Scipionem vidisse contigisset, ad lares reverterunt. quid hoc fructu maiestatis excelsius, quid etiam iucundius? hostis iram admiratione sui placavit, spectaculo praesentiae suae latronum gestientis oculos vidit. delapsa caelo sidera hominibus si se offerant, venerationis amplius non recipient.*(„Ali da li je čudno da su njegovi sugrađani odali Metelu[607] čast koju je zaslužio,[608] jer čak

[606]*Quintus Fabius Maximus Eburnus*, konzul za 116. god. p. n. e. U armiji Publija Rutilija za vrijeme I sicilskog ustanka robova, Kvint Fabije je služio kao kvestor.

[607]*Quintus Caecilius Metellus Numidicus,*konzul za 109. god. p. n. e.

[608]O tome v. *Val. Max.* II, 10, 1

ni naši neprijatelji nisu oklijevali u čašćenju Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./. Za vrijeme rata koji je on /Antioh III. op. S.M./ vodio protiv Rima, vojnici kralja Antioha su zarobili sina[609] Afrikanca /Starijeg op. S.M./. Kralj je primio sina sa velikim počastima, dao mu kraljevske poklone, i brzo poslao natrag njegovom ocu bez da je to bilo zahtijevano, iako je u to vrijeme on /seleukidski kralj Antioh III. op. S.M./ bio istjeran od Afrikanca[610] sa teritorije od njegovog kraljevstva[611]. Dok je Afrikanac boravio u svojoj vili u Liternumu, nekoliko piratskih poglavara se desilo da su došli u isto vrijeme kako bi ga vidjeli. On je pomislio da su oni došli kako bi ga napali, pa je pozicionirao grupu svojih sopstvenih robova na krov kako bi branili kuću i njegov um je bio preokupiran sa pripremama za sukob sa piratima. Kada su pirati ovo primjetili, oni su otposlali natrag svoje ratnike /misli se na samu obalu op. S.M./, spustili svoje oružje, došli do vrata i uzviknuli da oni nisu došli da budu pretnja za Scipionov život, nego kao poštovaoci njegove hrabrosti. Oni su željeli da vide i sretnu velikog čovjeka, kao da im je to bio poklon otposlan sa neba : „Tako on nije bio u opasnosti i ne bi trebalo da se protivi da ga vidimo“. Kada su Scipionu njegovi robovi rekli ovo, on im je naredio da otvore vrata i pustio ih je unutra. Pirati su se poklonili njegovim vratima, kao da su oni bili kod nekoga veoma svetoga oltara ili svetoga hrama, i oni su žudno zgrabili Scipionovu desnu ruku i ljubili je dugo. U njegovom hodniku su smjestili poklone one vrste koje se uobičajeno nude besmrtnim bogovima i oni su se vratili svojim domovima oduševljeni što su bili takve sreće što su vidjeli Scipiona. Što bi moglo biti plemenitije, šta bi moglo biti zahvalnije nego ovaj produkt njegovog prestiža. Smirio je bijes neprijateljskog kralja divljenjem koje je kralj imao za njega, vidio je pirate ushićene prizorom njegovog prisustva. Ako zvijezde ikada kliznu sa neba i predstave se ljudima, one neće primiti veće poštovanje nego što je on /dobio op. S.M./“).

Valerije Maksim, III, 2, 12 :*Militis hic in adverso casu tam egregius tamque virilis animus quam <quem>relaturus sum imperatoris: P. enim Crassus, cum Aristonico bellum in Asia gerens, a Thracibus, quorum is magnum numerum in praesidio habebat, inter Elaeam et Myrinamexceptus, ne in dicionem eius perveniret, dedecus arcessita ratione mortis effugit: virgam enim, qua ad regendum equum usus fuerat, in unius barbari oculum derexit. qui vi doloris accensus latus Crassi sica confodit, dumque se ulciscitur, Romanum imperatorem maiestatis amissae turpitudine liberavit. ostendit Fortunae Crassus quam indignum virum tam gravi contumelia adficere voluisset, quoniam quidem iniectos ab ea libertati suae miserabiles laqueos prudenter pariter ac fortiter rupit, donatumque se iam Aristonico dignitati suae reddidit.*(„Ovaj duh vojnika u nevolji je bio odličan i muževan kao i zapovjednikov kojeg namjeravam da spomenem. Publije /Licinije op. S.M./ Kras /Mucijan op. S.M./ je poveo rat u /zapadnim dijelovima Male op. S.M./ Aziji protiv Aristonika, kada je ovaj bio zarobljen između Elee i Mirine od Tračana, kojih je Aristonik imao veliki broj u svojoj vojsci. Kako bi izbjegao pad u svojom moći, Kras je pobjegao sramoti na način smrti koji je sam odabrao. On je gurnuo štap, koji je koristio za upravljanje konjem, u oko jednoga od barbara. Razbješnjen sa veličinom boli, čovjek je zario svoj bodež duboko u Krasa i tako sveteći sebe je oslobodio rimskog zapovjednika od sramote da izgubi dostojanstvo. Kras je pokazao Sreći koliko malo čovjek, na koga ona je željela da nanese tako teško poniženje zaslužio to, lomeći jadne okove koje je ona položila na njegovu slobodu ne manje pametno nego hrabro. Već predat Aristonik, on je vratio sam svoje dostojanstvo.“)

Valerije Maksim, III, 2, ext. 7 :*Sed Theramenes a litteris et doctrina virilitatem traxit, Numantino vero Rhoetogeni ad consimilem virtutem capessendam quasi magistra gentis suae ferocitas extitit: perditis namque et adflictis rebus Numantinorum, cum omnes cives nobilitate, pecunia, honoribus praestaret, vicum suum, qui in ea urbe speciosissimus erat, contractis undique nutrimentis ignis incendit protinusque strictum gladium in medio posuit ac binos inter se dimicare iussit, ut victus incisa cervice ardentibus tectis superiaceretur. qui, cum tam forti lege mortis omnis absumpsisset, ad ultimum se ipse*

[609]Riječ je o njegovom mlađem sinu Luciju Korneliju Scipionu.

[610]Ustvari, zapovjednik u pobjedonosnom ratu sa seleukidskim kraljem Antiohom III. je bio Afrikančev mlađi brat Lucije, kasnije poznat kao Azijatik.

[611]Seleukidski kralj je u mirovnom ugovoru sa Republikom izgubio samo teritorije zapadno i sjeverno do planine Taurus, dok je glavni i najveći dio njegovog kraljevstva ostao pod njegovom vlašću.

flammis inmersit. („Teramen[612] je stekao muževnost iz svoga čitanja i obrazovanja, ali Rotogen[613] iz Numancije je uspio da nauči iste vrline od učiteljice svoje nacije, žestine. Rotogen je nadvisivao sve svoje sugrađane u plemenitom porijeklu, bogatstvu i političkom statusu, i kada je Numancija bila svladana i razorena, on je išao okolo skupljajući gorivo za vatru. Zatim je on zapalio svoj kućni kompleks, koji je bio najljepši u tome gradu. Odmah nakon toga, on je izvukao svoj mač i stavio ga na zemlju ispred svih. Naredio je ljudima da se bore u paru, tako da bi on mogao presjeći grlo poraženog i baciti /njegovo tijelo op. S.M./ na plamteću kuću. On je primijenio ovo strogo pravilo za umiranje, ubivši ih sve i na kraju i sam skočivši u vatru.[614]")

Valerije Maksim, III, 2, 17 : *Togae quoque fortitudo militaribus operibus inserenda est, quia eandem laudem foro atque castris edita meretur. cum Ti. Gracchus in tribunatu profusissimis largitionibus favore populi occupato rem publicam oppressam teneret palamque dictitaret interempto senatu omnia per plebem agi debere, in aedem Fidei Publicae convocati patres conscripti a consule Mucio Scaevola quidnam in tali tempestate faciendum esset deliberabant, cunctisque censentibus ut consul armis rem publicam tueretur, Scaevola negavit se quicquam vi esse acturum. tum Scipio Nasica, 'quoniam' inquit 'consul, dum iuris ordinem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus Romanum imperium corruat, egomet me privatus voluntati vestrae ducem offero', ac deinde laevam manum ima parte togae circumdedit sublataque dextra proclamavit: 'qui rem publicam salvam esse volunt me sequantur', eaque voce cunctatione bonorum civium discussa Gracchum cum scelerata factione quas merebatur poenas persolvere coegit.* ("Morati ću uključiti hrabre akcije u civilnom životu zajedno sa onim ovim postignućima, zato što hrabrost zaslužuje istu pohvalu bilo da je izražena na Forumu ili u vojnom taboru. Kada je Tiberije Grakh bio plebejski tribun, on je zadobio mase dajući im izdašne darove. On je imao Republiku pod svojom kontrolom, i javno je išao okolo govoreći da Senat treba ukinuti i dati plebsu da vlada sam. Konzul Mucije Skevola je sazvao sastanak Upisanih i Očeva /tj. senator op. S.M./ u hramu Javne Vjere, i oni su pokušavali da odluče šta bi trebalo učiniti u ovoj krizi. Oni su svi izglasali da bi konzul trebao braniti Republiku sa oružanom snagom, ali je Skevola rekao da on neće uopće uportrebljavati oružje. Zatim je Scipion Nasika rekao "Pošto konzul, slijedeći slovo zakona, namjerava dovesti do uništenja rimski imperija i sve naše zakone, ja se dobrovoljno javljam kao privatni građanin da djelujem kao vaš vođa u iznošenju vaših želja." On je, zatim, omotao svoju lijevu ruku u svoju togu, podigao svoju desnu ruku i izjavio : "Oni koji žele da spasu našu Republiku, slijedite me". Sa tim riječima, on se riješio oklijevanja bilo kakvog oklijevanja građana, i on je prisilio Grakha i njegovu kriminalnu frakciju da plate kaznu koju su zaslužili.").[615]

Valerije Maksim, III, 2, 18 :*Item, cum tr. pl. Saturninus et praetor Glaucia et Equitius designatus tr. pl. maximos in ciuitate nostra seditionum motus excitauissent, nec quisquam se populo concitato opponeret, primum M. Aemilius Scaurus C. Marium consulatum sextum gerentem hortatus est ut libertatem legesque manu defenderet protinusque arma sibi adferri iussit. quibus allatis ultima senectute confectum et paene dilapsum corpus induit spiculoque innixus ante fores curiae constitit ac paruulis et extremis spiritus reliquiis ne res publica expiraret effecit: praesentia enim animi sui senatum et equestrem ordinem ad uindictam exigendam inpulit.*("Saturnin, plebejski tribun, Glaukija, pretor i Ekvitije, koji je bio izabran za plebejskog tribuna za narednu godinu /99. god. p. n. e./ potakli su veliki revolucionarni pokret u našoj državi. I nije bilo nikoga da se suprotstavi narodu /misli se na ekstremne populare op. S.M./. Marije je držao svoj šesti konzulat, i Marko Emilije Skaur je prvi njega pozvao da

---

[612]Θηραμένης, Atenski umjereno-oligarhijski političar sa kraja V. st. p. n. e. O njemu v. Mesihović, 2011:13 – 170 (odjeljak : "Anarhijska godina")

[613] Vjerojatno je riječ o Retogenu Karauniju, koji je za vrijeme posljednje rimske kampanje na Numanciju, tražio za svoju domovinu pomoć od drugih domorodačkih, hispanskih zajednica.

[614] Čitav opis govori o masovnom samoubistvu onih Numantinaca koji nisu željeli biti robovi.

[615] Podatak Valerije Maksima je izrazito antigrakhovski i prooptimatski i u njemu se pokušava legitimizirati nezakonita akcija Nasike Serapiona. U podatku se uopće ne spominje agrarni zakon koji je osnova čitavog programa koji je nosio Tiberije Grakh, ali se zato iznosi potpuno lažna, propagandistički spinovana informacija po kojoj je Tiberije javno agitirao da se ukine Senat i sva vlast preda plebsu.

brani naše zakone i slobodu sa oružanom silom i zatim je naredio da se donesu oružje i oklop za njega samoga. Kada je to bilo doneseno, on je to na sebe stavio, iako je njegovo tijelo bilo slabo i trošno zbog duboke starosti. Naslonivši se na koplje, on je stajao pred vratima senatske vijećnice, i iako mu je još ostalo samo malo od života, on je učinio sigurnim da Republika neće umrijeti. Njegova odlučnost je inspirirala Senat i viteški red da zahtijevaju osvetu nad pobunjenicima.")

Valerije Maksim, III, 5, 1 :*Quid enim monstro similius quam superioris Africani filius Scipio, qui in tanta domestica gloria ortus a paruulo admodum regis Antiochi praesidio capi sustinuit, cum ei voluntaria morte absumi satius fuerit quam inter duo fulgentissima cognomina patris et patrui, altero ~~maiori~~ oppressa Africa iam parto, altero maiore ex parte recuperata Asia surgere incipiente, manus vinciendas hosti tradere eiusque beneficio precarium spiritum obtinere, de quo mox L. Scipio speciosissimum deorum hominumque oculis subiecturus erat triumphum. Idem praeturae petitor candidam togam adeo turpitudinis maculis obsolefactam in campum detulit, ut, nisi gratia Cicerei, qui patris eius scriba fuerat, adiutus esset, honorem a populo impetraturus non videretur. quamquam quid interfuit utrum repulsam an sic adeptam praeturam domum referret? quam cum propinqui ab eo pollui animadverterent, id egerunt, ne aut sellam ponere aut ius dicere auderet, insuperque e manu eius anulum, in quo caput Africani sculptum erat, detraxerunt. dii boni, quas tenebras e quo fulmine nasci passi estis!*(„Šta bi moglo biti više čudnije nego Scipion, sin Afrikanca /Starijeg op. S.M./? On je bio rođen u tako sjajnom domaćinstvu, ali je dozvolio sebi da bude zarobljen od male grupe vojnika kralja Antioha /III. op. S.M./. On je imao dva sjajna naslova od svoga oca i svoga strica. Njegov otac je već bio osvojio svoj pobjedom nad Afrikom, a njegov stric također je bio na putu da zadobije svoj naslov, jer je on osvojio većinu Azije.[616] Stoga je bilo bolje za sina Afrikanca da je sam uzeo svoj sopstveni život nego da preda svoje ruke da budu zavezane, moli za svoj život i primi ga kao uslugu od svoga neprijatelja. Ali Scipion Afrikanac je uskoro pobijedio neprijatelja i odveo ga kući u trijumfu koji je razveselio oči bogova i ljudi. Isti sin Afrikanca je bio kandidat za pretora, ali kada je otišao na Marsovo polje, on je izgledao sramno sa svojom bijelom togom pokrivenom sa mrljama. Da nije Cicerije, pisar njegovog oca, upotrijebio svoj utjecaj da mu pomogne, činilo bi se slabo vjerojatnim da bi sin Afrikanca ikada dobio ovu javnu funkciju od naroda /na izborima op. S.M./.[617] Kakva je razlika između gubitka izbora i donošenja preture kući na ovaj način.? Njegovi rođaci su osjećali da je on degradirao pretorstvo, tako da su oni učinili sigurnim da se on ne usudi postaviti sud ili donositi presude. Oni su čak uzeli njegov prsten sa njegovog prsta, zato jer je imao kameju Afrikanca na sebi. Dobri bogovi, kako ste dozvolili takav mrak da izlazi iz takve svjetlosti.").

Valerije Maksim, III, 7, 1b : *Nec minus animosus minusue prosperus illius in Africam transitus, in quam ex Sicilia exercitum senatu vetante transduxit, quia, nisi plus in ea re suo quam patrum*

---

[616]Valerije Maksim preuveličava na ovom mjestu, jer Lucije Scipion nije osvojio veći dio Male Azije, nego je nakon bitke kod Magnesije pod svojom direktnom vojnom kontrolom imao samo njen sjeverozapadni dio.

[617] Valerije Maksim u podatku IV, 5, 3 daje detaljniji opis ovih dešavanja : *Nos autem ad praeclarum verecundiae opus transgrediamur. magna cum invidia fortuna praetoriis comitiis Africani superioris filium Cn. Scipionem et scribam C. Cicereium in campum deduxerat, utque nimis inpotens sermone vulgi carpebatur, quod tanti viri sanguinem clientelamque comitiali certamine confuderat. ceterum crimen eius in suam laudem Cicereius convertit: nam ut vidit omnibus se centuriis Scipioni anteferri, templo descendit abiectaque candida toga conpetitoris sui suffragatorem agere coepit, ut scilicet praeturam melius Africani memoriae concederet quam sibi vindicaret. ~ nec maximum esse verecundiae pretium: Scipio tunc honorem adeptus est, sed ~~si~~ Cicereio magis gratulati sunt.*("Ali pređimo na slavnu posljedicu osjećaja poštovanja. Ljudi su bili ogorčeni kada je Sreća dovela Lucija Scipiona i Gaja Cicereja, sina i pisara Scipiona Afrikanca na /Marsovo op. S.M./ polje /gdje su se održavale centurijatske komicije koje su birale konzule i pretore op. S.M./ da traže izbor za pretora. Kada su obični ljudi diskutirali o ovoj stvari, oni su kritizirali Sreću zbog njenog potpuno ludila u dovođenju zajedno potomka i klijenta tako velikog čovjeka da se bore jedan protiv drugog u izborima. Ali Cicerej je okrenuo njihov kriticizam Sreće u pohvalu za svoj karakter. Kada je on vidio da pobjeđuje protiv Lucija Scipiona u svim izbornim jedinicama, on je sišao sa izborne zone, odložio kandidatsku togu /povukao se kao kandidat na izborima op. S.M./ i počeo da se bori za svoga rivala. Cicerej je osjećao da je bolje da izgubi preturu zbog respekta prema sjećanju na Scipiona Afrikanca nego da pobjedi za sebe. Njegova skromnost je bila nagrađena. Lucije Scipion je dobio funkciju tada, ali narod je čestitao Cicereju."). Lucije Kornelije Scipion je izabran za pretora za period mart 174. – mart 173. god. p. n. e., ali je i sam Gaj Cicerej izabran za pretora za naredni mandatni period.

conscriptorum consilio credidisset, secundi Punici belli finis inventus non esset.(„ /Publije op. S.M./ Scipion je isto tako bio smion i uspješan u prelasku Afriku. On je doveo svoju armiju tamo sa Sicilije, čak iako mu je Senat zabranio da ovo čini.[618]Da on nije slijedio svoj sopstveni savjet, nego je poslušao želje „Očeva i Upisanih“ /tj. senatora op. S.M./, niko nikada ne bi saznao kako je završio Drugi punski rat.“)

Valerije Maksim III, 7, 1d-e :*Verum ut ad domestica eius eximiae fiduciae acta veniamus, cum a L. Scipione ex Antiochensi pecunia sestertii quadragies ratio in curia reposceretur, prolatum ab eo librum, quo acceptae et expensae summae continebantur refellique inimicorum accusatio poterat, discerpsit, indignatus de ea re dubitari, quae sub ipso legato administrata fuerat. quin etiam in hunc modum egit: 'non reddo, patres conscripti, aerario vestro sestertii quadragies rationem, alieni imperii minister, quod meo ductu meisque auspiciis bis milies sestertio uberius feci: neque enim huc puto ~~eo~~ malignitatis ventum, ut de mea innocentia quaerendum sit: nam cum Africam totam potestati vestrae subiecerim, nihil ex ea, quod meum diceretur, praeter cognomen retuli. non me igitur Punicae, non fratrem meum Asiaticae gazae avarum reddiderunt, sed uterque nostrum invidia magis quam pecunia locupletior est'. tam constantem defensionem Scipionis universus senatus conprobavit, sicut illud factum, quod, cum ad necessarium rei publicae usum pecuniam ex aerario promi opus esset, idque quaestores, quia lex obstare videretur, aperire non auderent, privatus claves poposcit patefactoque aerario legem utilitati cedere coegit. quam quidem ei fiduciam conscientia illa dedit, qua meminerat omnes leges a se esse servatas. Non fatigabor eiusdem facta identidem referendo, quoniam ne ille quidem in consimili genere virtutes edendo fatigatus est. diem illi ad populum M. Naevius tr. pl. aut, ut quidam memorant, duo Petilii dixerant. quo ingenti frequentia in forum deductus rostra conscendit capitique suo corona triumphali inposita 'hoc ego' inquit, 'Quirites, die Karthaginem magna spirantem leges nostras accipere iussi: proinde aecum est vos mecum ire in Capitolium supplicatum'. speciosissimam deinde eius vocem aeque clarus eventus secutus est, si quidem et senatum totum et universum equestrem ordinem et cunctam plebem Iovis optimi maximi puluinaria petens comitem habuit. restabat ut tribunus apud populum sine populo ageret desertusque in foro cum magno calumniae suae ludibrio solus moraretur. cuius devitandi ruboris causa in Capitolium processit deque accusatore Scipionis venerator factus est.* („Hajde da se okrenemo njegovim radnjama kod kuće /misli se u Rimu i unutarpolitičkoj sceni Republike op. S.M./, koje su također pokazale njegovu izuzetnu smjelost. /Luciju op. S.M./ Scipionu Asijatiku /bratu Publija Scipiona op. S.M./ je u senatskoj vijećnici naloženo da se opravda za 4 miliona sestercija iz Antiohovog /III., seleukidskog kralja op. S.M./ novca koji je primio. Lucije /Scipion Azijatik op. S.M./ je izradio knjigu u kojoj su bili zabilježeni svi njegovi računi i troškovi, i koju je on mogao iskoristiti da odbije optužbe svojih neprijatelja. Ali Scipion Afrikanac ih je umjesto toga pocijepao. On /Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji op. S.M./ je bio ogorčen da svako može dovesti u pitanje bilo koju oficijelnu radnju za koju je bio ovlašten kao legat. On je čak održao i sljedeći govor : „“Očevi i Upisani“ /tj. senatori op. S.M./, možda sam bio podređeni časnik pod nečijim drugim autoritetom /misli na to što je bio legat u armiji kojom je zapovijedao njegov brat Lucije u sirijskom ratu protiv Antioha III seleukidskog op. S.M./, ali ja neću podnijeti račun o ovih 4 miliona sestercija u riznici. Ovaj /državni op. S.M./ trezor sam učinio bogatijim za 200 miliona sestercija kada sam ja bio u zapovjedništvu i kada sam djelovao pod mojim sopstvenim auspicijima /tj. nije imao nadređenog zapovjednika op. S.M./, i ne mislim da je narod postao tako zao da dovodi u pitanje moju nevinost. Na kraju krajeva, ja sam učinio da se cijela Afrika potčini vašoj moći. Nisam ništa donio iz Afrike što bih ja mogao zvati svojim, izuzev moga /počasnog op. S.M./ naziva Afrikanac. Blaga Kartagine me nisu učinila pohlepnim, blaga Azije nisu učinila moga brata pohlepnim. Obojica smo mnogo bogatiji u ozlojeđenosti /jedi, ljubomori op. S.M./ drugih nego u novcu za sebe“. Cijeli Senat je odobrio njegovu odlučnu odbranu, ali također i sljedeću njegovu akciju. Nešto novca je trebalo biti uzeto iz /državnog op. S.M./ trezora u svrhe koje su bile vitalne za državu. Kvestori su se plašili da otvore trezor, jer im je to izgledalo protivno zakonu. /Publije op. S.M./ Scipion Afrikanac /Stariji op. S.M,/ je zatražio ključeve /trezora op. S.M./ kao privatni građanin, otvorio riznicu i učinio da

[618]To nije tačno. Senat je, nakon žestoke rasprave, u vidu nekoga kompromisa dozvolio Publiju Scipionu, da kao namjesnik Sicilije, može ako se ocijeni potrebitim da pređe na sjevernoafričku obalu sa armijom. Ono što Senat nije dozvolio bili su mobilizacija novih trupa, sa kojim bi se eventualno izvršila invazija sjeverne Afrike, i novi logistički resursi.

se zakon povinuje javnom dobru. Ono što je njemu dalo smionost bila je njegova svjesnost da je on poštovao sve zakone. Ja /Valerije Maksim op. S.M./ se nikada neću umoriti pričajući o djelima Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ iznova i ponovo iznova. Uostalom, on se nikada nije umorio obavljanjem dobrih djela ovoga tipa. Marko Nevije, plebejski tribun, ili kako neki drugi kažu, dvojica braće Petilija, pozvali su ga da se pojavi pred narodom /misli se na to da ga optuže i procesuiraju pred plebejskom skupštinom op. S.M./. Velika masa je pratila Scipiona na Forum. On se popeo na Rostru /javnu govornicu op. S.M./, stavio svoj trijumfalni vijenac na glavu i govorio : „Na ovaj dan, građani, ja sam prisilio oholi grad Kartaginu da se podvrgne našim uvjetima, tako da bi bilo pravo za vas da me pratite sve do Kapitola i ponudite našu zahvalnost /bogovima op. S.M./“. Ovo su bile izvanredne riječi, i efekat koji su izazvale je bio upravo tako veličanstven. Dok je išao do Jupitera Najboljeg Najvećeg, on je bio praćen od cijeloga Senata, cijeloga viteškog reda i kompletnog plebsa.[619] I na kraju, plebejski tribun koji je trebao da drži svoje suđenje /planirano za Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./ pred narodom, bio je bez naroda tamo, i morao je da ostane sam i napušten na Forumu, napravivši budalu od sebe sa svojim lažnim optužbama. On nije mogao da izdrži sramotu, pa je i sam otišao na Kapitol i postao od tužitelja Scipiona u njegovog najvećeg obožavaoca.“).

Valerije Maksim, III, 7, 3 : *In quamcumque memorabilium partem exemplorum convertor, velim nolimve, in cognomine Scipionum haeream necesse est: qui enim licet hoc loci Nasicam praeterire, fidentis animi dicti[que][84] clarissimum auctorem? annonae caritate increbrescente C. Curiatius tribunus plebis productos in contionem consules compellebat ut de frumento emendo atque <ad>[85]negotium explicandum mittendis legatis in curia referrent. cuius instituti minime utilis interpellandi gratia Nasica contrariam actionem ordiri coepit. obstrepente deinde plebe 'tacete, quaeso, Quirites,' inquit: 'plus ego enim quam vos quid rei publicae expediat intellego.' qua voce audita omnes pleno venerationis silentio maiorem auctoritatis eius quam suorum alimentorum respectum egerunt*. ("Bilo kojem dijelu nezaboravnih primjera ja se okrenem, sviđalo mi se to ili ne, moram "ubosti" u prezime Scipion. Kako to u ovom momentu mogu proći preko Nasike /Serapiona op. S.M./, čuvenog autora kazivanja koja su izražavala njegov samopouzdani duh. Cijena žita je rasla i plebejski tribun Gaj Kurijatije je doveo konzule pred narod i pozvao ih da podnesu prijedlog u Senatu oko kupovine žita i pošalju izaslanike kako bi dogovorili stvar. Nasika je počeo da govori suprotno, kako bi onemogučio ovu vrlo neumjerenu akciju. Zatim, kada je narod uzvikivao u znak prosvjeda, on je rekao : "Budite tihi, građani, molim vas. Razumijem bolje nego vi šta je za javno dobro." Kada su čuli ovo, svi su sa poštovanjem zašutili, dajući veće poštovanje njegovom autoritetu nego sopstvenoj prehrani.")

Valerije Maksim, III, 8, 6 :*Quid feminae cum contione? si patrius mos servetur, nihil: sed ubi domestica quies seditionum agitata fluctibus est, priscae consuetudinis auctoritas convellitur, plusque valet quod violentia cogit quam quod suadet et praecipit verecundia. itaque te, Sempronia, Ti. et C. Gracchorum soror, uxor Scipionis Aemiliani, non ut absurde te gravissimis virorum operibus inserentem, maligna relatione conprehendam, sed quia ab tribuno plebei producta ad populum in maxima confusione nihil a tuorum amplitudine degenerasti, honorata memoria prosequar. coacta es eo loci consistere, ubi principum civitatis perturbari frons solebat, instabat tibi toruo vultu minas profundens amplissima potestas, clamore imperitae multitudinis obstrepens totum forum acer rimo studio nitebatur ut Equitio, cui Semproniae gentis falsum ius quaerebatur, tamquam filio Tiberii fratris tui osculum dares. tu tamen illum, nescio quibus tenebris protractum portentum, execrabili audacia ad usurpandam alienam propinquitatem tendentem reppulisti.*("Šta žene imaju da rade na javnim skupovima? Ako se držiš običaja naših predaka, odgovor je ništa. Ali kada je mir u našoj zemlji uznemiravan olujnim talasima pobune, utjecaj drevnog običaja skrene u stranu, i što nasilje tjera ljude da čine što je više važno od onoga što skromnost sugerira i poziva ih da učine. Iz ovoga razloga, neću iznijeti

[619]Valerija Maksim, ili izvor iz koga je uzeo ovaj podatak, ovdje prilično pretjeruje. Dok je moguće da je Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji bio praćen sa cijelim sastavom Senata, to je mnogo slabije vjerojatno kada se govori o vitezovima, a nemoguće kada je riječ o plebsu. Da je velika masa pratila njegov uspon do hrama Jupitera Najboljeg Najvećeg na Kapitolu, to je nesumnjivo istina, ali da je to bio cijeli rimski narod je vrlo, vrlo pretjerano reći. U stvarnosti, oni koji su pratili Afrikanca Starijeg tada su bili oni rimski građani, i moguće drugi zainteresirani,koji se okupili na Forumu radi ovoga fingiranog suđenja.

tvoju priču u lošem svjetlu. Sempronija, sestra Tiberija i Gaja Grakha, supruga Scipiona Emilijana, ili reći da ste se ponašali neprimjereno miješajući se u ozbiljne poslove muškaraca. Ja ću počastiti vaše sjećanje, govoreći kako niste iznevjerili svoju istaknutu familiju kada vas /misli se na Semproniju op. S.M./ je plebejski tribun izveo ispred naroda u vrijeme velikoga previranja. Bili ste prisiljeni da stojite na mjestu gdje čak i vođe naše države izgledaju primjetno nelagodno. Najmoćniji muškarci su te upoznali sa svojim mrgodnim licima i prijeteći ti. Neuka masa je vikala na tebe, i cijeli Forum je fanatično pokušavao da te natjera da poljubiš Ekvitija, kao da je to bio sin tvoga brata Tiberija, jer su nepravedno željeli da on bude priznat kao pripadnik familije Sempronija. Ko zna iz kojeg je tmurnog kutka ovo čudovište /misli se na Ekvitija op. S.M./ izvučeno, ali je imao prokletu oholost da zatraži vezu sa potpunim strancima. Ti si, međutim, okončala njihove napore /u smislu da je javno opovrgla da je Ekvitije sin njenoga brata Tiberija op. S.M./.")

Valerije Maksim, IV, 1, 6 :*Non defuit maioribus grata mens ad praemia superiori Africano exsolvenda, si quidem maxima eius merita paribus ornamentis decorare conati sunt. voluerunt illi statuas in comitio, in rostris, in curia, in ipsa denique Iovis optimi maximi cella ponere, voluerunt imaginem eius triumphali ornatu indutam Capitolinis puluinaribus adplicare, voluerunt ei continuum per omnes vitae annos consulatum perpetuamque dictaturam tribuere: quorum nihil sibi neque plebiscito dari neque senatus consulto decerni patiendo paene tantum se in recusandis honoribus gessit, quantum egerat in emerendis. Eodem robore mentis causam Hannibalis in senatu protexit, cum eum cives sui missis legatis tamquam seditiones apud eos moventem accusarent. adiecit quoque non oportere patres conscriptos se rei publicae Karthaginiensium interponere altissimaque moderatione alterius saluti consuluit, alterius dignitati, victoria tenus utriusque hostem egisse contentus.*(„Naši preci su se osjećali veoma zahvalni Scipionu Afrikancu i namjeravali su ga nagraditi, tako su oni nastojali proslaviti njegova velika postignuća sa odgovarajućim počastima. Oni su željeli da mu podignu statue na Komiciju, na Rostri i u senatskom domu, čak i u hramu Jupitera Najboljeg Najvećeg. Oni su željeli da dodaju njegov prikaz obučen u trijumfalnu odeždu na kauće bogova na Kapitolu. Oni su željeli da mu dodijele konzulat bez prekida kroz sve godine njegovog života i stalnu diktaturu. Ali on im nije dozvolio da mu dodijele bilo koju od ovih počasti bilo plebiscitom ili dekretom Senata. Tako je on pokazao svoju veličinu u odbijanju ovih počasti upravo kao što je pokazao u zarađivanju njih. Scipion Afrikanac je pokazao istu snagu uma u odbrani stvari Hanibala pred Senatom, kada su Hanibalovi sugrađani poslali predstavnike da ga optuže da izaziva političke probleme među njima /u Kartagini op. S.M./. Afrikanac je tvrdio da „Očevi i Upisani" /tj. senatori op. S.M./ ne bi trebalo da se miješaju u političke poslove Kartaginjana, i sa njegovom dubokom umjerenošću pokazao je svoju pažnju sigurnosti Hanibala i statusu Kartagine.[620] On je bio zadovoljan da djeluje kao njihov neprijatelj samo do tačke kada ih je porazio.)

Valerije Maksim, IV, 1, 8 : *Quam Ti. etiam Gracchus admirabilem se exhibuit! tribunus enim pl., cum ex professo inimicitias cum Africano et Asiatico Scipionibus gereret, et Asiaticus iudicatae pecuniae satisdare non posset atque ideo a consule in uincula publica duci iussus esset appellassetque collegium tribunorum, nullo uolente intercedere secessit a collegis decretumque conposuit. nec quisquam dubitauit quin in eo scribendo ira tinctis aduersus Asiaticum uerbis usurus esset. at is primum iurauit se cum Scipionibus in gratiam non redisse, deinde tale decretum recitauit: cum L. Cornelius Scipio die triumphi sui ante currum actos hostium duces in carcerem coniecerit, indignum et alienum maiestate rei publicae uideri, eodem ipsum duci: itaque id non passurum fieri. libenter tunc opinionem suam populus Romanus a Graccho deceptam cognouit moderationemque eius debita laude prosecutus est.*("Kako je bilo divno ponašanje Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./. On je bio plebejski tribun i bio je otvoreni protivnik Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i Scipiona Azijatika /mlađeg brata Afrikanca Starijeg op. S.M./. Jamstvo je bilo odobreno Azijatiku, ali on nije bio u mogućnosti da je plati, tako da je konzul naredio da on bude odvučen u javnu tamnicu. Azijatik je apelirao sve plebejske tribune, ali niko od njih nije želio da se založi za njega, tako da se Grakh povukao od svojih kolega plebejskih tribuna i napisao je dekret. Niko nije sumnjao da su njegove zapisane riječi bile pristrasne, zbog njegove ljutnje prema Azijatiku. Ali, Grakh se prvo zakleo da on nije postao prijatelj sa Scipionima, a zatim je pročitao svoj dekret, koji je

[620]Afrikanac nije uspio da zaštiti Hanibala, i on je morao otići u egzil. *Val. Max.* III, 7, *ext.* 6; IX, 2, *ext.* 2

izgledao slično ovome : “Pošto je Lucije Kornelije Scipion, na dan svoga trijumfa vukao neprijateljske komandante pred svojom kočijom i bacio ih u tamnicu, nedostojno je i strano časti Republike da sam Scipion bude poslan u isti zatvor, zbog toga, Grakh neće dozvoliti da se to desi.” Rimski narod je bio sretan da nauči da su oni pogriješili u svome mišljenju o Grakhu, i oni su veličali njegovu umjerenost kako zaslužuje.”).

Valerije Maksim, IV, 1, 12:*Acerrime cum Scipione Africano Macedonicus dissenserat, eorumque ab aemulatione virtutis profecta concertatioad graves testatasque inimicitias progressa fuerat: sed tamen, cum interemptum Scipionem conclamari audisset, in publicum se proripuit maestoque vultu et voce confusa ‘concurrite, concurrite’ inquit, ‘cives! moenia nostrae urbis eversa sunt: Scipioni enim Africano intra suos penates quiescenti nefaria vis allata est.’ o rem publicam pariter Africani morte miseram et Macedonici tam humana tamque civili lamentatione felicem! eodem enim tempore et quantum amisisset principem et qualem haberet recognovit. idem filios suos monuit ut funebri eius lecto umeros subicerent, atque huic exsequiarum illum honorem vocis adiecit, non fore ut postea id officium ab illis maiori viro praestari posset. ubi illa tot in curia iurgia?ubi tam multae pro rostris altercationes? ubi maximorum civium et ducum tantum non togata proelia?*(“Makedonski /misli se na Kvinta Cecilija Metela Makedonskog[621] op. S.M./ se žestoko svađao sa Scipionom /Emilijanom op. S.M./ Afrikancem /Mlađim op. S.M./ i njegovom tvrdnjom, polazeći od suparništva u zaslugama je napredovala do ozbiljnog i osvedočenog neprijateljstva. Ipak, kada je on čuo da je Scipion /Emilijan op. S.M./ ubijen, on je zaplakao i pojurio u javnost, sa žalosnim izrazom lica i zagrcnutim licem on je povikao : “Skupite se građani, skupite se, zidovi našega Grada su srušeni. Zločinačke ruke su se položile na Scipiona /Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./ dok je on spavao u svome domu”. Republika, nesretna u smrti Afrikanca /Mlađeg op. S.M./, ali ne i manje sretna zbog naricanja Makedonskog, toliko je bio vrijedan kao čovjek i kao građciceronanin. Zato što je u isto vrijeme spoznala kakvog velikog lidera je izgubila i kakvog velikog lidera još uvijek ima. On je takođe rekao svojim sinovima da uzmu na svoja ramena odar Scipiona /Emilijana op. S.M./ i do pogrebne počasti on je izrekao usmeno da oni neće nikada u budućnosti imati takvu dužnost za većeg čovjeka. Gdje su bile sve one svađe iz Senatske zgrade? Gdje su sve svađe na rostri ? Gdje su sve bitke u civilu, skoro doslovno, ovih velikih građana i zapovjednika?”).

Valerije Maksim, IV, 1, *ext.* 9 : *Antiochus autem a L. Scipione ultra Taurum montem imperii finibus summotis, cum Asiam provinciam vicinasque ei gentes amisisset, gratias agere populo Romano non dissimulanter tulit, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur. et sane nihil est tam praeclarum aut tam magnificum, quod non moderatione temperari desideret.*(„Kada je Scipion Azijatik prilisio Antioha da ograniči svoje kraljevstvo u predio iza planine Taurus, on je lišio Antioha pokrajine /Male op. S.M./ Azije[622] i naroda pored nje. Kralj je zahvalio rimskom narodu na svojoj iskrenosti, jer su ga oslobodili od upravljanja oblasti koja je bila prevelika, i zato je on mogao biti zahvalan kraljevstvom umjerene veličine. Zaista, ništa je tako slavno ili veličanstveno da ne zahtijeva obuzdavanje sa umjerneošću.“).

Valerije Maksim, IV, 2, 3 :*Clarum etiam in Africano superiore ac Ti. Graccho depositarum inimicitiarum exemplum, si quidem ad cuius mensae sacra odio dissidentes venerant, ab ea et amicitia et adfinitate iuncti discesserunt: non contentus enim Scipio auctore senatu in Capitolio Iovis epulo cum Graccho concordiam communicasse filiam quoque ei Corneliam protinus ibi despondit.*(“Takav nezaboravan primjer pomirenja je onaj Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./. Sa svete gozbe, na koju su oni došli sa mržnjom jedan na drugog, oni su otišli kao prijatelji i saveznici. Scipion, nezadovoljan sa povinovanjem odluci Senata, i mireći se sa Tiberijem Grakhom

[621]*Quintus Caecilius Metellus Macedonicus* (živio cc. 210. – 116./115. god. p. n. e.), pretor u 148. god. p. n. e., konzul za 143. god. p. n. e., za cenzora je izabran 131. god. p. n. e. Nadimak “Makedonski” dobio je zbog pobjede nad pseudo – Filipom/Andriskom u IV. makedonskom ratu i pretvaranja Makedonije u rimsku provinciju. Predstavnik konzervativaca i veliki protivnik Tiberija Grakha i njegove djelatnosti kao plebejskog tribuna.. O njemu v. Smith W., 1849:II, 1057 - 1058; PWRE, 1897, III. 1, *col*. 1213 – 1216.

[622] Ovo nije potpuno tačno, jer je Antiohu III. ostavljena maloazijska pokrajina Kilikija koja se nalazila sa „one“ strane planine Taurus, za razliku od ostalih maloazijskih pokrajina koje su bile sa „ove“ strane planine Taurus.

/Starijim op. S.M./, na Kapitolu, na gozbi u počast Jupiteru, odjednom je obećao da će mu /Tiberiju Semproniju Grakhu Starijem op. S.M./ dati kćerku Korneliju za suprugu.”)

Valerije Maksim,IV, 4, *praef.* :*Maxima ornamenta esse matronis liberos apud Pomponium Rufum collectorum libro <. . .>sic invenimus: Cornelia Gracchorum mater, cum Campana matrona apud illam hospita ornamenta sua, pulcherrima illius saeculi, ostenderet, traxit eam sermone dum e schola redirent liberi, et ‘haec’ inquit ‘ornamenta sunt mea.’ omnia nimirum habet qui nihil concupiscit, eo quidem certius quam <qui>cuncta possidet, quia dominium rerum collabi solet, bonae mentis usurpatio nullum tristioris Fortunae recipit incursum* (“Najljepši ukrasi matrone su njena djeca, što se može naći kako slijedi kod Pomponija Rufa u njegovoj Zbirci. Kornelija, majka Grakha je kao gosta u svojoj kući imala jednu kampansku matronu, koja joj je pokazivala svoj nakit, najljepši koji je postojao u tome period. Kornelija je nju zadržavala u razgovoru dok se njena djeca nisu vratila iz škole, i onda joj je rekla “Ovo su moji dragulji”. Onaj ko ne žudi ni za čim /u smislu površne materijalnosti op. S.M./, sigurno ima sve, više nego onaj koji posjeduje sve stvari, jer vlasništvo nad predmetima često propadne, dok posjed dobroga stanja uma nije objekat bilo kojega udara neprijatne sudbine.)[623]

Valerije Maksim, IV, 6, 1 :*Ti. Gracchus, anguibus domi suae mare <et> femina apprehensis, certior factus ab haruspice mare dimisso uxori eius, femina ipsi celerem obitum instare, salutarem coniugi potius quam sibi partem augurii secutus, marem necari, feminam dimitti iussit, sustinuitque in conspectu suo se ipsum interitu serpentis occidi. itaque Corneliam nescio utrum feliciorem dixerim quod talem virum habuerit an miseriorem quod amiserit.*(“Mužjak i ženka zmije su bili nađeni u domu Tiberija Grakha

---

[623]O ovoj anegdoti, koju prenosi Valerije Maksim, a koja se u tolikoj mjeri raširila da je postala usko vezana za bilo kakvu predstavu Kornelije i u znanosti i u pučkoj javnosti v. Petrocelli, 2001:46 – 47 :*“*Jewels also play a role in Cornelia's story and in the famous anecdote concerning her (recorded by Valerius Maximus 4.4.1). One day after a matron from Campania had shown Cornelia her jewels, in reply she pointed to her two sons, just returned from school, and told the friend that these were her jewels (*haec ornamenta sunt mea*). There is no way to determine if the incident is historically true. In Plutarch's *Life of Phocion* (19), we find an almost identical story, in which Phocion's wife boasts to her friend that her most precious jewel is her husband. It would be useful to explore why this anecdote came to be associated with the legend of Cornelia. One hypothesis traces the origin of the story to Cornelia's presumed financial difficulties (Valerius Maximus refers to her as one of the famous *exempla de paupertate*). Seneca, the chief source of information about her financial problems, claimed (in *Ad Helviam matrem de consolatione* 12.6 and also in *Naturales quaestiones* 1.17.8) that Scipio's daughters received their dowries from public funds because their father had left them no money. This episode reported by Seneca actually involves another Cornelia and her father, Gnaeus Cornelius Scipio Calvus, as Valerius Maximus records (4.4. 10), and occurred during the Iberian campaign. We cannot say for certain whether the decline of Africanus's family also entailed an economic crisis. Other sources agree that dowries for the two Comelias, each fixed at fifty talents, were provided by Tertia Aemilia (for the first half of the amount) and Scipio Aemilianus (for the second half). If Africanus's son, Publius, was still alive when the first payment was made, as some scholars, such as Bandelli, have suggested, the fact that his mother paid the dowry, drawing perhaps on her own patrimony, would strongly suggest that the Scipios were in economic trouble. Trying to trace Africanus's male descendants to see if they were alive at the time would be of no help here, as it is not certain how many sons he had (theories range from three to only one). It is very likely that Aemilia (coming from a family like the Aemilii Pauli) handled her own financial affairs. Polybius tells us that she lived in luxury and that most of her wealth had been acquired in the happy days of Africanus. We have no real proof of Cornelia's economic difficulties (except, perhaps, the fact that her dowry was only fifty talents). She continued to live in high style even after her sons died, receiving guests at her villa and "exchanging gifts with kings" (Plutarch, *Gaius Gracchus* 19.2). This would suggest that her situation was secure. As for her sons, Plutarch tells us that Tiberius Gracchus offered to pay compensation to Octavius at a moment when his own finances were far from flourishing and describes Gaius (2.4) as a man of refined tastes and a spendthrift. It is likely that the story of Cornelia's famous reply came into being at a time when the criticism of luxury and of moral decline were favorite subjects for the moralistic writers of the day. This is borne out by the stern tone used by Valerius Maximus in his treatment of the saying *maxima ornamenta esse matrons liberos*-"For married women children [are] their most precious jewels?' In the Roman imagination Cornelia was pictured as an old-fashioned woman devoted to her family. She was considered to be very different from the women of her time, from the other women of the Scipios, and even from her own mother. Here we should mention another story about jewels. Cornelia's mother, Tertia Aemilia, had an adopted grandson, Scipio Aemilianus, son of Lucius Aemilius Paulus and Papiria. He had been adopted by her son, Publius. Polybius recounts that when Tertia Aemilia died, about 162 B.C. immediately after the funeral, Scipio Aemilianus collected her splendid jewels and gave them to his natural mother, Papiria. His mother was now living apart from her husband and lacked means to maintain the high standard of living that her noble rank required. Papiria did not hesitate to wear the jewels, and all the matrons (as well as Polybius) commended her son's generosity (Polybius 31. 26. 6ff.). Cornelia never saw her mother's jewelry again. Her famous remark may conceal a trace of bitterness about the fortune she had lost.”

/Starijeg op. S.M./. On je bio obavješten od haruspika da ako pusti mužjaka, njegova supruga, a ako ženku /pusti op. S.M./, on sam će ubrzo umrijeti. On je u obzir uzeo samo ono što će osigurati njegovu suprugu radije nego njega samoga, on je naredio da se mužjak ubije, a ženka pusti da ode, tako da je sam sebe ubio uzimajuži život zmiji. Ne znam da li nazvati Korneliju više sretnom što je imala takvog supruga ili više nesretnog što ga je izgubila.)

Valerije Maksim, IV, 7, 1 :*Inimicus patriae fuisse Ti. Gracchus existimatus est, nec immerito, quia potentiam suam saluti eius praetulerat. quam constantis tamen fidei amicum etiam in hoc tam pravo proposito C. Blossium Cumanum habuerit operae pretium est cognoscere. hostis iudicatus, ultimo supplicio adfectus, sepulturae honore spoliatus, benivolentia tamen eius non caruit: nam cum senatus Rupilio*[67] *et Laenati consulibus mandasset ut in eos qui cum Graccho consenserant more maiorum animadverterent, et ad Laelium, cuius consilio praecipue consules utebantur, pro se Blossius deprecatum venisset familiaritatisque excusatione uteretur, atque is dixisset 'quid si te Gracchus templo Iovis Optimi Maximi faces subdere iussisset? obsecuturusne illius voluntati propter istam, quam iactas, familiaritatem fuisti?', 'numquam istud' inquit 'Gracchus imperasset.'satis, immo etiam nimium: totius namque senatus consensu damnatos eius mores defendere ausus est. verum quod sequitur multo audacius multoque periculosius: compressus enim perseveranti interrogatione Laelii in eodem constantiae*[68] *gradu stetit, seque etiam hoc, si modo Gracchus adnuisset, facturum respondit. quis illum sceleratum putasset fuisse, si tacuisset? quis non etiam sapientem, si pro necessitate temporis locutus esset? at Blossius nec silentio honesto nec prudenti sermone salutem suam, ne qua ex parte infelicis amicitiae memoriam desereret, tueri voluit.*(„Smatralo se da je Tiberije Grakh bio neprijatelj domovine, i sa pravom, jer je postavio svoju sopstvenu moć ispred blagostanja domovine. Ali kako je uporno lojalnog prijatelja on imao čak i u ovom nakaradnom planu u Gaju Blosiju iz Kime je vrijedno naučiti. Grakhu je presuđeno kao državnom neprijatelju i kažnjen je sa smrtnom kaznom, lišen je počasti pogreba, ali on nije izgubio Blosijevu podršku. Kada je Senat odredio konzule Rupilija i Lenata da kazne Grakhove sljedbenike zavjerenike prema „običajima predaka", Blosije je došao do Lelija, na čije savjet su se konzuli posebno oslanjali, da traži oprost i navodeći razlog prijateljstva. Lelije je upitao : „Šta ako bi ti Grakh rekao da podmetneš vatru u hram Jupitera, Najboljeg, Najvećeg /na Kapitolu op. S.M./? Da li bi poslušao njegovu želju zbog prijateljstva o kojem govoriš toliko mnogo." Blosije je odgovorio : „Grakh nikada ne bio dao takvu naredbu". Dosta, ili prilično previše, on se usudio braniti Grakhov karakter koji je sa konzensusom cijeloga Senata bio osuđen. Ali, ono što slijedi je daleko odvažnije i opasnije. Snažno pritisnut Lelijevim upornim ispitivanjem, on je ostajao čvrst i nepokolebljiv, odgovarajući da bi on učinio čak i to /spaljivanje hrama na Kapitolu op. S.M./ na Grakhov zahtjev. Ko bi mogao pomisliti da je takav nitkov imao takav jezik?. Ko čak ne bi pomislio o njemu kao čovjeku sa smislom ako je on govorio o neophodnosti takve situacije? Ali Blosije nije odabrao da zaštiti svoj sosptveni život sa časnom tišinom ili razumnim govorom, i sve zbog želje da na bilo koji način ne izda sjećanje na zlosretno prijateljstvo.")

Valerije Maksim, IV, 7, 2:***In eadem domo aeque robusta constantis amicitiae exempla oboriuntur: prostratis enim iam et perditis C. Gracchi consiliis rebusque, cum tota eius conspiratio late quaereretur, desertum omni auxilio duo tantum amici Pomponius et Laetorius ab infestis et undique ruentibus telis oppositu corporum suorum texerunt. quorum Pomponius, quo is facilius evaderet, concitatum insequentium agmen in porta trigemina aliquamdiu acerrima pugna inhibuit nec vivus pelli potuit, sed multis confectus vulneribus transitum eis super cadaver suum, credo etiam post fata invitus, dedit. Laetorius autem in ponte sublicio constitit et eum, donec Gracchus transiret, ardore spiritus sui saepsit ac vi iam multitudinis obrutus converso in se gladio celeri saltu profundum Tiberis petiit, quamque in eo ponte caritatem toti patriae Horatius Cocles exhibuerat, unius amicitiae adiecta voluntaria morte praestitit. quam bonos Gracchi, si aut patris aut materni avi sectam vitae ingredi voluissent, habere milites potuerant! quo enim impetu, qua perseverantia animi Blossius et Pomponius et Laetorius tropaea ac triumphos eorum adiuvissent, furiosi conatus tam strenui comites, sinistris quidem auspiciis amicitiae condicionem secuti, sed quo miseriora, hoc certiora fideliter cultae ~~nobilitatis~~ exempla.***

Valerije Maksim, V, 3, 2:*Priore adhuc querella vibrante alia deinceps exurgit. Africanus superior non solum contusam et confractam belli Punici armis rem publicam, sed paene iam exsanguem atque morientem Karthaginis dominam reddidit. cuius clarissima opera iniuriis pensando cives vici ignobilis*

eum ac desertae paludis accolam fecerunt. eiusque voluntarii exilii acerbitatem non tacitus ad inferos tulit, sepulcro suo inscribi iubendo 'ingrata patria, ne ossa quidem mea habes'. quid ista aut necessitate indignius aut querella iustius aut ultione moderatius? cineres ei suos negavit, quam in cinerem conlabi passus non fuerat. igitur hanc unam Scipionis vindictam ingrati animi urbs Romana sensit, maiorem me hercule Coriolani violentia: ille enim patriam metu pulsavit, hic verecundia. de qua ~~re~~ ne queri quidem tanta verae pietatis constantia nisi post fata sustinuit.Talia passo, credo, quae fratri eius accidere solacio esse potuerunt. cui rex Antiochus devictus et Asia imperio populi Romani adiecta speciosissimusque triumphus ut peculatus reus fieret et in carcerem duci iuberetur causam praebuit.Nihilo virtute posterior Africanus avo minor, sed ne exitu quidem felicior: duabus enim urbibus, Numantia atque Karthagine, imperio Romano inminentibus ex rerum natura depulsis raptorem spiritus domi invenit, mortis punitorem in foro non repperit. ("Ovaj prvi krik ogorčenja /zbog postupanja prema Furiju Kamilu op. S.M./ se još čuo, a drugi se pojavio. Republika je bila udarena i potresena oružjem Kartaginjana, bila je skoro iscrpljena i skoro izdahnula. Ipak je prvi Scipion Afrikanac /Stariji op. S.M./ učinio nju /Republiku op. S.M./ gospodaricom Kartagine. Njegovi sugrađani su ga nagradili za njegove briljantne podvige progonima, i ovaj veliki čovjek je postao stanovnik opskurnog sela na ivici napuštene močvare /u Liternumu op. S.M./. Njegovo progonstvo je bilo dobrovoljno, ali on nije svoju tugu ostavio bez oporuke. On je dao ove riječi ugravirati na svoj grob[624] : "Nezahvalna domovino, moje kosti nećeš imati". Postoji li nešto nedostojnije od ove sudbine, više od ovoga prigovora, umjerenije od ove osvete ?. On je odbio svoj pepeo /poslati op. S.M./ u Grad, koji bi bez njega bio sveden na pepeo. Jedina osveta koju je Scipion učinio bila je da se Republika stidi svoje nezahvalnosti. Ali pustimo da ova osveta prevlada nad nasiljem Koriolana. Ovaj je učinio da njegova zemlja drhti, Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./ je učinio da se zarumeni /od stida op. S.M./. Takva je postojanost istinske ljubavi, da se on nije čak žalio na to sve do nakon smrti /u vidu gorkog epitafa op. S.M./. Bio je sposoban da utješi samoga sebe, bez sumnje, zbog takvoga poniženja koji je njegov brat /Lucije op. S.M./ osjetio, koji je porazivši Antioha /III. op. S.M./, osvajenjem Aziju ujedinio sa imperijem, najveličanstveniji trijumf /održao op. S.M./, samo poslužio da bude optužen za pronevjeru i osuđen da bude odvučen u tamnicu. Kasniji Afrikanac /Scipion Emilijan op. S.M./ je bio ne manji čovjek od svoga /adoptivnog op. S.M./ djeda /Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./, ali ne i više sretan u svome kraju. Uklonivši iz prirode stvari dva grada koja su prijetila rimskoj vlasti Numanciju i Kartaginu, on se sreo u svojoj kući sa"otimaćem njegovog daha" /misli se da je bio udavljen op. S.M./ I nije našao osvetnika svoje smrti na Forumu.").

Valerije Maksim VI, 2, 3 :*Cn.*[625]*Carbo tribunus plebis, nuper sepultae Gracchanae seditionis turbulentissimus vindex idemque orientium civilium malorum fax ardentissima, P. Africanum, a Numantiae ruinis summo cum gloriae fulgore venientem, ab ipsa paene porta in rostra perductum quid de Ti. Gracchi morte, cuius sororem in matrimonio habebat, sentiret interrogavit, ut auctoritate clarissimi viri incohato iam incendio multum incrementi adiceret, quia non dubitabat quin propter tam artam adfinitatem aliquid pro memoriainterfecti necessarii miserabiliter esset locuturus. at is iure eum caesum videri respondit. cui dicto cum contio, tribunicio furore instincta, violenter succlamasset, 'taceant' inquit 'quibus Italia noverca est.' orto deinde murmure 'non efficietis' ait 'ut solutos verear quos alligatos adduxi.' universus populus ab uno iterum contumeliose correptus erat—quantus est honos virtutis!—et tacuit. recens ipsius victoria Numantina et patris Macedonica devictaeque Carthaginis avita spolia ac duorum regum Syphacis et Persei ante triumphales currus caten<at>aecervices totius tunc fori <ora>[17]clauserunt. nec timori datum est silentium, sed quia beneficio Aemiliae Corneliaeque gentis multi metus urbis atque Italiae finiti erant, plebs Romana libertati Scipionis libera non fuit.*("Plebejski tribun Gaj Karbon, najagresivniji osvetnik nedavno ugušene grakhovske pobune /misli se na zbivanja na Kapitolu prilikom izbora plebejskih tribuna za 132. god. p. n. e. op. S.M./ i plamteći podstrekać narastajučih građanskih nesreća, doveo je Publija Afrikanca /Scipiona Emilijana op. S.M./ koji se vraćao iz ruševina Numancije u bljesku slave, skoro od gradskih vrata do rostre /javne govornice na Forumu op. S.M./ i upitao ga šta on misli o smrti Tiberija Grakha, za čiju sestru je bio vjenčan. Karbonov cilj je bio da preko prestiža ove istaknute osobe /tj. Scipiona

[624]Odnosno epitaf na nadgrobnom, epigrafskom spomeniku.

[625]*Praenomen* plebejskog tribuna iz 131. god. p. n. e. je bilo Gaj (*Caius;* kratica *C*), a ne Gnej (*Gnaeus;* kratica *Cn.*). Valerije Maksim je vjerojatno pomiješao imena oca Gaja i sina Gneja (konzul za 113. god. p. n. e.)

Emilijana op. S.M./ doda dosta "goriva" vatri koja je već otpočela, pošto on /misli se na Karbona op. S.M./ nije sumnjao da će zbog tako bliske veze Afrikanac /Mlađi Emilijan op. S.M./ reći nešto suosjećajno u znak sjećanja na svoga ubijenog srodnika /Tiberija Grakha op. S.M./. On /Scipion Emilijan op. S.M./ je, međutim, odgovorio da on misli da je Grakh bio sa pravom ubijen. Kada je razjarena masa na kontioni, potaknuta tribunskom ludošću, nasilno galamila protiv njegovih riječi, on /Scipion Emilijan op. S.M./ je rekao : "Neka narod kojem je Italija maćeha zašuti". Kada su povici postali gori/veći : "Nećete me uplašiti od onih koje sam ja doveo u lancima koji su sada odriješeni". Cijeli narod je bio po drugi put uvredljivo prekoren od strane jednoga čovjeka i (takva je čast odata vrlini) održao je mir. Njegova /Scipiona Emilijana op. S.M./ nedavna pobjeda kod Numancije, njegovog /biološkog op. S.M./ oca u Makedoniji /kod Pidne op. S.M./, njegovog /adoptivnog op. S.M./ djeda plijen iz pobijeđene Kartagine i okovani /lancima op. S.M./ vratovi dvojice kraljeva Sifaksa i Perseja, prethodna trijumfalna kola zaustavila su usta cijeloga Foruma /misli se na razbješnjelu masu op. S.M./. Tišina nije bila uzrokovana zbog straha, nego zato što su mnoge strepnje Rima i Italije bile dovedene do kraja zahvaljujući emilijevskom i kornelijevskom rodovima, rimski narod nije otvoreno odgovorio na otvoreni govor Scipiona /Emilijana op. S.M./")

Valerije Maksim, VI, 7, 1 :*Atque ut uxoriam quoque fidem attingamus, Tertia Aemilia, Africani prioris uxor, mater Corneliae Gracchorum, tantae fuit comitatis et patientiae, ut, cum sciret viro suo ancillulam ex suis gratam esse, dissimulaverit, ne domitorem orbis Africanum femina ~ magnum virum inpatientiae reum ageret, tantumque a vindicta mens eius afuit, ut post mortem Africani manu missam ancillam in matrimonium liberto suo daret.*(„Recimo također nešto o vjernosti supruga svojim supruzima. Tercija Emilija, supruga prvoga Afrikanca /Publija Kornelija Scipiona op. S.M./, sa kojom je on imao Korneliju, majku Grakha, je imala toliko blagosti i strpljenja, da kada je bila obaviještena da je njen suprug u ljubavi sa jednom od njenih mladih ropkinja, nije dopustila da to izadje na svjetlo dana. Ona nije željela da vidi osvajača svijeta, Afrikanca /Starijeg op. S.M./ kako je tužen od žene, veliki čovjek optužen od ljute supruge. I umjesto smišljanja osvete, nakon smrti Afrikanca, ona je podarila ovoj ropkinji slobodu i udala je za jednog od svojih oslobođenika.„)

Valerije Maksim, VI, 2, 6 : *Par illa sapientia senatus. Ti. Gracchum tribunum pl. agrariam legem promulgare ausum morte multavit. idem ut secundum legem eius per triumviros ager populo viritim divideretur egregie censuit, si quidem gravissimae seditionis eodem tempore et auctorem et causam sustulit.* („Sljedeća značajka nije manji primjer mudrosti Senata. On je kaznio sa smrću plebejskog tribuna jer se usudio da objavi svoj agrarni zakon. Ali, on je također smatrao da je njegova dužnost da naredi, na osnovi zakona /plebejskog tribuna op. S.M./ da triumviri daju narodu, u pojedinim skupinama, javna zemljišta i ova odluka je bila odlična. Jer je Senat potisnuo i promotora i izgovor opasne agitacije.")

Valerije Maksim, VII, 5, 1 :*Q. Aelius Tubero, a Q. Fabio Maximo epulum populo nomine P. Africani patrui sui dante rogatus ut triclinium sterneret, lectulos Punicanos pellibus haedinis stravit et pro argenteis vasis Samia exposuit. cuius rei deformitas sic homines offendit ut cum alioqui vir egregius haberetur, comitiisque praetoriis candidatus in campum L. Paullo avo et P. Africano avunculo nixus descendisset, repulsa inde abiret notatus : nam ut privatim semper continentiam probabant ita publice maxima cura splendoris habita est.*("Kvint Elije Tuberon je zamoljen od Kvinta Fabija Maksima, koji je priređivao pogrebnu gozbu za narod u ime svoga strica Publija /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./ da opremi blagovaonicu. On je pokrio punske kauče sa kožama koza i stavio je samoski pribor umjesto srebrnog. Ovaj bijedni postupak je bio takva uvreda, da iako on je inače važio za odličnu osobu i došao je na Polje kao kandidat na pretorskim izborima, oslanjajući se na djeda Lucija Paula i ujaka sa majčine strane Publija /Scipiona Emilijana op. S.M./ Afrikanca /Mlađeg op. S.M./ da je otišao sa stigmom odbijanja. Jer dok su oni uvijek odobravali privatnu štedljivost, javno su tražili veličanstvenu predstavu. ")

Valerije Maksim, VII, 6, ext. 2 : *Numantini autem a Scipione vallo et aggere circumdati, cum omnia, quae famem eorum trahere poterant, consumpsissent, ad ultimum humanorum corporum dapibus usi sunt. quapropter capta iam urbe conplures inventi sunt artus et membra trucidatorum corporum sinu suo gestantes. nulla est in his necessitatis excusatio: nam quibus mori licuit, sic vivere necesse non fuit.*

(„Numantinci, koje je Scipion /Emilijan op. S.M./ okružio zidom i nasipom, su potrošili sve što ih je držalo da ne pomru od gladi, i završili su hraneći se ljudskim tijelima. I kada je grad /Numancija op. S.M./ bila zauzeta, bilo je mnogih koji su nosili u svojoj odjeći dijelove tijela onih koji su ubijeni. Nužda ne može biti opravdanje za ovakve čini. Naime, onima kojima je bilo omogućeno umrijeti, nije bilo nužno tako (pre)živjeti.")

Valerije Maksim, VIII, 1, *damn*1 - 2 :*Percurremus nunc eos, quibus in causae dictione magis quae extra quaestionem erant nocuerunt quam sua innocentia opem tulit. L. Scipio post speciosissimum triumphum de rege Antiocho ductum, perinde ac pecuniam ab eo accepisset, damnatus est. non, puto, quod pretio corruptus fuerat, ut illum totius Asiae dominum et iam Europae victrices manus inicientem ultra Taurum montem summoveret. sed et alioqui vir sincerissimae vitae et ab hac suspicione procul remotus, invidiae, quae tunc in duorum fratrum inclytis cognominibus habitabat, resistere non potuit. Ac Scipioni quidem maximus fortunae fulgor, C. autem Deciano spectatae integritatis viro vox sua exitium attulit:*(„Sada čemo kratko govoriti o onima čije je ponašanje pred sudom učinilo im više štete u razmatranju njihovog slučaju nego što bi im njihova nevinost učinila dobrog. Lucije Scipion, nakon što je tako veličanstveno trijumfirao nad Antiohom, bio je osuđen da je bio podmićen od kralja. Antioh je bio gospodar čitave Azije i već pružao svoje ruke prema Europi, tako da jedva mogu pomisliti da bi on podmitio Scipiona /Azijatika op. S.M./ da ga protjera iza planine Taurus. Ali iako je Scipion /Azijatik op. S.M./ vodio potpuno besprijekoran život i bio daleko od bilo kakve sumnje, on nije uspio da pruži otpor zavisti koja je bila vezana za slavne nadimke ove dvojice braće.[626] Scipion Azijatik je bio poništen velikom sjajnosti svoje sreće, ali Gaj Decijan[627], čovjek dokazanog integriteta, je bio potučen svojim sopstvenim riječima.").

Valerije Maksim VIII, 6, 3 :*C. vero Licinius Stolo, cuius beneficio plebi petendi consulatus potestas facta est, cum lege sanxisset ne quis amplius quingenta agri iugera possideret, ipse mille comparavit, <dis>simulandiquecriminis gratia dimidiam partem filio emancipavit. quam ob causam a M. Popillio Laenate accusatus, primus sua lege cecidit, ac docuit nihil aliud praecipi debere nisi quod prius quisque sibi imperav< er>it*. ("Gaj Licinije Stolo, zahvaljujući kome je plebejcima bilo dato pravo /kandidiranja op. S.M./ za konzulat, je postavio kroz zakon uvjet da niko ne bi trebao da zauzima više od 500 jugera /javne op. S.M./ zemlje. On sam je stekao 1000 /jugera javnog zemljišta op. S.M./, a da prekršaj prikrije on je polovinu preveo na svoga sina. Zbog toga je bio procesuiran od Marka Popilija Lenata i postao je prvi koji je kažnjen po sopstvenom zakonu. Lekcija da ništa ne bi trebalo prepisati drugima, što onaj koji propisuje nije prethodno primijenio na sebi.")

Valerije Maksim, VIII, 14, 1 : *Superior Africanus Enni poetae effigiem in monumentis Corneliae gentis conlocari voluit, quod ingenio eius opera sua inlustrata iudicaret, non quidem ignarus, quam diu Romanum imperium floreret et Africa Italiae pedibus esset subiecta totiusque terrarum orbis summum columen arx Capitolina possideret, eorum extingui memoriam non posse, si tamen litterarum quoque illis lumen accessisset, magni aestimans, vir Homerico quam rudi atque inpolito praeconio dignior.*("Stariji Afrikanac je želio da među grobove roda Kornelija smjesti statuu pjesnika Enija, jer je njemu izgledalo da će njegov talenat povećati slavu njegovih podviga. On nije bio svjestan da dok god Rimska imperija napreduje, i dok god je Afrika potčinjena Italiji i Kapitol ostaje središte i vrh svijeta, sjećanje na njegove akcije neće nestati. Ali je pridonio veliki sjaj koja slova mogu da dodaju, heroja vrijednog da bude opjevan od Homera, nego od pjesnika bez kulture i bez umjetnosti.").

Valerije Maksim, IX, 7, 1- 2 :*Sed ut violentiae <et> seditionis tam togatae quam etiam armatae facta referantur, L. Equitium, qui se Ti. Gracchi filium simulabat tribunatumque adversus leges <cum> L. Saturnino petebat, a C. Mario quintum consulatum gerente in publicam custodiam ductum populus, claustris carceris convulsis, raptum umeris suis per summam animorum alacritatem portavit. Idemque Q. Metellum censorem, quod ab eo tamquam Gracchi filio censum recipere nolebat, lapidibus prosternere*

[626]Valerije Maksim misli da su uspjesi Afrikanca i Azijatika izazvali zavist drugih koji su onda udarali na njih sudskim procesima i osudama.

[627]*Caius Appuleius Decianus*, plebejski tribun u 98. god. p. n. e.

conatus est, adfirmantem tres tantummodo filios Ti. Graccho fuisse, e quibus unum in Sardinia stipendia merentem, alterum infantem Praeneste, tertium post patris mortem natum Romae decessisse, neque oportere clarissimae familiae ignotas sordes inseri, cum interim improvida concitatae multitudinis temeritas—pro impudentia[67] *et audacia!—adversus consulatum et censuram tetendit, principesque suos omni petulantiae genere vexavit.* ("Ali povezati djela nasilja i bune u civilnim poslovima i također onim gdje su pod oružjem. Lucije Ekvitije, koji se pretvarao da je sin Tiberija Grakha i nezakonito se kandidirao za /plebejski op. S.M./ tribunat zajedno sa Lucijem Saturninom, bio je pritvoren od Gaja Marija, tada u petom konzulatu. Narod je srušio zatvorske pregrade i iznijeli ga, noseći ga na svojim ramenima u najvišem uzbuđenju. Isti ljudi su pokušali da kamenuju cenzora Kvinta Metela, jer je odbio prihvatiti uvrštavanje u cenzusu ovoga čovjeka kao sina /Tiberija op. S.M./ Grakha. On /cenzor Kvint Metel op. S.M./ je tvrdio da je Tiberije Grakh imao samo tri sina, i da su sva tri bila mrtva : jedan na vojnoj službi na Sardiniji, drugi u Prenesti u djetinjstvu i treći u Rimu,gdje je bio rođen nakon očeve smrti. On je rekao da nije pravo da se nepoznate osobe niskoga porijekla trebaju ugurati u veoma slavnu familiju. Ali, zasljepljujuća sklonost uzbuđene mase (kakva nevjerica i smjelost) pritiskala je na konzulat i cenzuru, i maltretirala svoje vođe sa svakom vrstom uvredljivog ponašanja. ").

Valerije Maksim, IX, 15, 1 :*Nam ut Equitium, Firmo Piceno monstrum veniens, relatum iam in huiusce libri superiore parte, praetaream, cuius in amplectendo Ti. Graccho patre evidens mendacium turbulento vulgi errore, amplissima tribunatus potestate vallatum est,* ("Da ne kažem ništa o Ekvitiju, čudovištu iz Firmuma[628] u Picenumu, koga sam ja spominjao u ranijem dijelu ove knjige, čija je očigledna laž u uzimanju Tiberija Grakha kao svoga oca bila branjena nezamislivom pogreškom običnog naroda i velikom moći /plebejskog op. S.M./ tribunata.")

Valerije Maksim, IX, 12, ext. 1 :*Sunt et externae mortes dignae adnotatu. qualis in primis Comae, quem ferunt maximi latronum ducis Cleonis fratrem fuisse: is enim ad P. Rupilium consulem Hennam, quam praedones tenuerant, in potestatem nostram redactam perductus, cum de viribus et conatibus fugitivorum interrogaretur, sumpto tempore ad se colligendum caput operuit innixusque genibus conpresso spiritu inter ipsas custodum manus inque conspectu summi imperii exoptata securitate adquievit. torqueant se miseri, quibus extingui quam superesse utilius est, in trepido et anxio consilio quanam ratione vita exeant quaerentes: ferrum acuant, venena temperent, laqueos adprehendant, vastas altitudines circumspiciant, tamquam magno apparatu aut exquisita molitione opus sit, ut corporis atque animi infirmo vinculo cohaerens societas dirimatur. nihil horum Coma, sed intra pectus inclusa anima finem sui repperit: enimuero non nimio studio retinendum bonum, cuius caduca possessio tam levi adflatu violentiae concussa dilabi potuit.*(„Bilo je i kod stranaca smrtnih slučajeva vrijednih pomena. Naročito je takva bila smrt Kome, koji je, govorilo se, bio brat velikog vođe razbojnikâ Kleona. Kada je grad Ena, kojeg su pljačkaši držali u svojoj moći, ponovo stavljena pod našu vlast, taj Koma je doveden pred konzula Rupilija. Dok su ga ispitivali o snazi i namjerama odbjeglih robova, kao da uzima vremena da se prisjeti, on pokri rukama glavu, pritisnu je na koljena i tako zaustavi disanje da je, među stražarima i pod budnim okom najvišeg autoriteta, u spokoju smrti pronašao sigurnost koju je želio. Koliko se nesretnika, za koje je bolje da budu mrtvi nego živi, muči tako što u tjeskobi i uznemirenosti traže način da napuste život, oštre gvožđe, spravljaju otrov, prave čvorove, traže ogromne ponore, kao da su potrebne velike pripreme i izvanredni napori da se prekine jedinstvo duše i tijela koje skupa održava slabašna veza. Koma nije pribjegao nijednom od ovih sredstava; zadovoljio se zadržavanjem daha u grudima i tako pronašao smrt. Istina, ne treba odveć nastojati da se sačuva dobro čije je posjedovanje nesigurno, a koje se neznatnim udarcem i slabim daškom vjetra može raspršiti.")

Marko Anej Seneka Stariji

Marko Anej Seneka Stariji (*Marcus Annaeus Seneca*; živio 54. god. p. n. e. – 39. god. n. e.) je bio pisac i retorik, rodom iz bogate viteške familije iz španske Kordove. On je bio

[628]*Firmum Picenum*, danas Fermo prema jadranskoj obali u srednjoj Italiji.

otac čuvenog rimskoga stoičkog filozofa, pisca, političara i poduzetnika Seneke Mlađeg. Djela Seneke Starijeg su : *Controversiae* u deset knjiga koje su bile dopunjene sa *Suasoriae* i djelo o rimskoj historiji od početaka građanskih ratova pa do skoro njegove smrti (objavljeno nakon smrti od strane njegovog sina).

Seneka Stariji, V, 2, 2 :*Pars altera. Vanum gloriae genus odium divitiarum. Mortales esse inimicitiae debent. Scipio Gracchi inimicus et tamen postea socer. Cuius vitio inimicitiae contractae sint, apparet: ille amat filium tuum, tu nec tuum.*("Dio drugi.Uzalud je dolaziti do slave mrzeći bogatstvo. Neprijateljstva moraju biti smrtna. Scipion /Afrikanac op. S.M./ je Grakhov neprijatelj, a ipak kasnije je postao tast. Čijom su manom stvorena neprijateljstva, jasno je: onaj voli tvog /u smislu tuđeg op. S.M./ sina, a ti ni svog")

Lucije Anej Seneka

Iako djela Lucija Aneja Seneke (*Lucius Annaeus Seneca*, živio 4. god. p. n. e. – 65. god. n. e. nisu bila striktno historijske prirode, u njima se može naći dosta podataka i anegdota koji omogučavaju lakše razumijevanje razdoblja posljednja dva principsa iz Julijevsko – Klaudijevske „dinastije". Njegov opus uključuje filozofske radove (poglavito sa stajališta stoicizma), epistularnu produkciju, pa i tragedije (iako za neke od njih još uvijek nije potvrđeno autorstvo), satire i jedan meteorološki esej. Od njegovih djela vrijedi istaći : Dijaloge (*Ad Marciam, De consolatione; De Ira; Ad Helviam matrem, De consolatione; De Consolatione ad Polybium; De Brevitate Vitæ ; De Otio; De Tranquillitate Animi; De Providentia; De Constantia Sapientis; De Vita Beata*), tragedije (*Hercules Furens; Troades; Phoenissae; Phaedra; Thyestes; Hercules Oetaeus* – sumnja se da je riječ o Senekinom djelu: *Octavia* – vjerojatno nije Senekino djelo: *Agamemnon; Oedipus; Medea*). Radove različite prirode (*Apocolocyntosis divi Claudii; De Clementia; De Beneficiis; Naturales quaestiones; Epistulae morales ad Lucilium*- kolekcija od 124 pisma koja se bave moralom a upućena su Luciliju Mlađem). Za pisma *Cuius etiam ad Paulum apostolum leguntur epistolae,* navodno razmjenjivana između Seneke i sv. Pavla se danas smatra da nisu autentična. Seneka je uživao uvažavanje ranokršćanskih pisaca, što se nastavilo i u mediavelnom razdoblju, a bilo je i onih pisaca koji su imali pogrešno uvjerenje da je Seneka prešao na kršćanstvo. Zaslugom te činjenice mnoga Senekina djela su imala tu sreću da prežive ideološki pogrom iz ranog srednjeg vijeka.

Seneka tek uzgred daje informacije o dešavanjima vezanim za vrijeme nastanka stranki populara i optimata i to u svojim pismima prijatelju Luciliju

Seneka, *De Consolatione ad Marciam,*VI, 16, 3 :*ex una tibi familia duas Cornelias dabo: primam Scipionis filiam, Gracchorum matrem. Duodecim illa partus totidem funeribus recognouit; et de ceteris facile est, quos nec editos nec amissos ciuitas sensit: Tiberium Gaiumque, quos etiam qui bonos uiros negauerit magnos fatebitur, et occisos uidit et insepultos. Consolantibus tamen miseramque dicentibus 'numquam' inquit 'non felicem me dicam, quae Gracchos peperi.*("U jednoj familiji ja mogu navesti dvije Kornelije, jednu kćerku Scipiona i majku Grakha, koja je prihvatila da je 12 svoje rođene djece sve njih pokopala. Nije to bilo tako teško učiniti u slučaju drugih, čija rođenja i smrti su bili nepoznati javnosti, ali ona je promatrala umorstvo i nepokopana tijela i Tiberija Grakha i Gaja Grakha, za koje čak i oni koji ih neće nazvati dobrim moraju priznati da su bili veliki ljudi. Ipak onima koji su

pokušavali da je utješe i zvali je nesretnom, ona je odgovorila : "Ja nikada neću prestati da zovem sebe sretnom, zato što sam ja majka Grakha")

Seneka, *De Brevitate Vitae,* X, 17, 6 : *Ibit in Poenos nondum tantae maturus rei Scipio; victor Hannibalis victor Antiochi, sui consulatus decus fraterni sponsor, ni per ipsum mora esset, cum Iove reponeretur: civiles servatorem agitabunt seditiones et post fastiditos a iuvene diis aequos honores iam senem contumacis exilii delectabit ambitio. Numquam derunt vel felices vel miserae sollicitudinis causae; per occupationes vita trudetur; otium numquam agetur, semper optabitur.*(„/Publije op. S.M./ Scipion će ići protiv Kartaginjana prije nego što je sazrio /po godinama op. S.M./ za tako veliki poduhvat, pobjednik nad Hanibalom, pobjednik nad Antiohom /III op. S.M./, slava njegovog sopstvenog konzulata, sigurnost za njegovog brata, da nije ustao na svoj način /u smislu suprotstavio se op. S.M./ bio bi smješten uz /statuu op. S.M./ Jupitera.[629]Ali razdor među građanima će uznemiriti onoga koji ih je sačuvao /pobijedivši Hanibala op. S.M./, i kada je kao mladić prezirao počasti koje su bile ravne onima bogova, kada je bio star, njegovo častoljublje je imalo zadovoljstvo u upornom egzilu. Nikada neće nedostojati razloga za uznemirenost, bez obzira da li je neko rođen u prosperitetu ili u bijedi. Život potiskuje u slijedu potapanja. Uvijek ćemo se moliti za dokolicu, ali je nećemo uživati.“).

Seneka, *De Consolatione ad Polybium,* XI, 14, 4 :*Quid tibi referam Scipionem Africanum, cui mors fratris in exsilio nuntiata est? Is frater, qui eripuit fratrem carceri, non potuit eripere fato; et quam impatiens iuris aequi pietas Africani fuerit, cunctis apparuit: eodem enim die Scipio Africanus, quo viatoris manibus fratrem abstulerat, tribuno quoque plebis privatus intercessit. Tam magno tamen fratrem desideravit hic animo, quam defenderat.* ("Zašto je potrebno da te podsjećam na Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./, koji je čuo za smrt svoga brata kada je i sam bio u izgnanstvu. On, koji je spasio svoga brata tamnice nije mogao da ga spasi njegove sudbine. Ipak, svi ljudi koji su vidjeli kako je nestrpljiva Afrikančeva bratska naklonjenost bila čak jednaka zakonu. Istoga dana, kada je Scipion Afrikanac /Stariji op. S.M./ spasio svoga brata iz ruku aparitora[630], on, iako nije držao bilo koju /javnu op. S.M./ funkciju, prosvjedovao je protiv akcije plebejskog tribuna. On je tako mnogo žalio za svojim bratom kao što ga je i branio.").

Seneka, *Epistule*,V, 51, 11 : *Literni honestius Scipio quam Bais exulabat:* ("Scipion će u Liternumu živjeti u izgnanstvu bolje nego u Bajama.").

Seneka, *Epistule*, XI, 86. 1 - 12 : SENECA LVCILIO SVO SALVTEM. *In ipsa Scipionis Africani villa iacens haec tibi scribo, adoratis manibus eius et ara, quam sepulchrum esse tanti viri suspicor. Animum quidem eius in caelum ex quo erat redisse persuadeo mihi, non quia magnos exercitus duxit (hos enim et Cambyses furiosus ac furore feliciter usus habuit), sed ob egregiam moderationem pietatemque, quam magis in illo admirabilem iudico cum reliquit patriam quam cum defendit. Aut Scipio Romae esse debebat aut Roma in libertate. 'Nihil' inquit 'volo derogare legibus, nihil institutis; aequum inter omnes cives ius sit. Utere sine me beneficio meo, patria. Causa tibi libertatis fui, ero et argumentum: exeo, si plus quam tibi expedit crevi.' Quidni ego admirer hanc magnitudinem animi, qua in exilium voluntarium secessit et civitatem exoneravit? Eo perducta res erat ut aut libertas Scipioni aut Scipio libertati faceret iniuriam. Neutrum fas erat; itaque locum dedit legibus et se Liternum recepit tam suum exilium rei publicae inputaturus quam Hannibalis. Vidi villam extructam lapide quadrato, murum circumdatum silvae, turres quoque in propugnaculum villae utrimque subrectas, cisternam aedificiis ac viridibus subditam quae sufficere in usum vel exercitus posset, balneolum angustum, tenebricosum ex consuetudine antiqua: non videbatur maioribus nostris caldum nisi obscurum. Magna ergo me voluptas subiit contemplantem mores Scipionis ac nostros: in hoc angulo ille 'Carthaginis horror', cui Roma debet quod*

---

[629]Publije Scipion nije dozvolio da njegova statua bude smještena na Kapitolu, blizu statue Jupitera Najboljeg Najvećeg.

[630]*Apparitor* je u Rimskoj državi bio javni službenik (plaćan iz javnog trezora), pomoćnik magistratima. Bila su četiri skupine (*decuriae*) aparitora hijerarhijski organizirane. Najviša hijerarhijska skupina su bili ***scribae*** (pisari ili javni notari), zatim *lictores* (liktori), onda *viatores* (glasnici ili pozivači) i *praecones* (najavljivaći i oglašivaći).

tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum. Exercebat enim opere se terramque (ut mos fuit priscis) ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit, hoc illum pavimentum tam vile sustinuit: at nunc quis est qui sic lavari sustineat? Pauper sibi videtur ac sordidus nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt, nisi illis undique operosa et in picturae modum variata circumlitio praetexitur, nisi vitro absconditur camera, nisi Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exsaniata demittimus, nisi aquam argentea epitonia fuderunt. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cum ad balnea libertinorum pervenero? Quantum statuarum, quantum columnarum est nihil sustinentium sed in ornamentum positarum impensae causa! quantum aquarum per gradus cum fragore labentium! Eo deliciarum pervenimus ut nisi gemmas calcare nolimus. In hoc balneo Scipionis minimae sunt rimae magis quam fenestrae muro lapideo exsectae, ut sine iniuria munimenti lumen admitterent; at nunc blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt ut totius diei solem fenestris amplissimis recipiant, nisi et lavantur simul et colorantur, nisi ex solio agros ac maria prospiciunt. Itaque quae concursum et admirationem habuerant cum dedicarentur, ea in antiquorum numerum reiciuntur cum aliquid novi luxuria commenta est quo ipsa se obrueret. At olim et pauca erant balnea nec ullo cultu exornata: cur enim exornaretur res quadrantaria et in usum, non in oblectamentum reperta? Non suffundebatur aqua nec recens semper velut ex calido fonte currebat, nec referre credebant in quam perlucida sordes deponerent. Sed, di boni, quam iuvat illa balinea intrare obscura et gregali tectorio inducta, quae scires Catonem tibi aedilem aut Fabium Maximum aut ex Corneliis aliquem manu sua temperasse! Nam hoc quoque nobilissimi aediles fungebantur officio intrandi ea loca quae populum receptabant exigendique munditias et utilem ac salubrem temperaturam, non hanc quae nuper inventa est similis incendio, adeo quidem ut convictum in aliquo scelere servum vivum lavari oporteat. Nihil mihi videtur iam interesse, ardeat balineum an caleat. Quantae nunc aliqui rusticitatis damnant Scipionem quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat, quod non in multa luce decoquebatur et expectabat ut in balneo concoqueret! O hominem calamitosum! nesciit vivere. Non saccata aqua lavabatur sed saepe turbida et, cum plueret vehementius, paene lutulenta. Nec multum eius intererat an sic lavaretur; veniebat enim ut sudorem illic ablueret, non ut unguentum. Quas nunc quorundam voces futuras credis? 'Non invideo Scipioni: vere in exilio vixit qui sic lavabatur.' Immo, si scias, non cotidie lavabatur; nam, ut aiunt qui priscos mores urbis tradiderunt, brachia et crura cotidie abluebant, quae scilicet sordes opere collegerant, ceterum toti nundinis lavabantur. Hoc loco dicet aliquis: 'liquet mihi inmundissimos fuisse'. Quid putas illos oluisse? militiam, laborem, virum. Postquam munda balnea inventa sunt, spurciores sunt....(“Seneka šalje pozdrav Luciliju... Ovo ti pišem ležeći u samoj vili Scipiona Afrikanca /Starijeg u Liternumu op. S.M./, pošto sam ukazao počasti njegovim manima i oltaru koji smatram oltarom toga tako velikog čovjeka. Uvjeren sam da se njegova duša vratila na nebo odakle je bila došla i to ne zbog toga što je zapovijedao velikim vojskama – jer takve vojske je imao i Kambiz /iranski, persijsko – ahemenidski šah nad šahovima op. S.M./, onaj ludak koji je i u svome bijesu bio sretan – već zbog svoje izvanredne umjerenosti i skromnosti, i zbog svoje ljubavi prema domovini. A to utoliko više cijenim kod njega jer je ostavio domovinu /misli se na Grad Rim op. S.M./ kao da ju je branio, jer ili je Scipion morao ostati izgubljen za Rim, ili bi Rim bio izgubljen za slobodu. “Ne želim”, govorio je, “da kršim zakone, i ustave i odredbe. Neka svi građani imaju isto pravo, a ti, domovino, uživaj moje zasluge bez mene. Bio sam tvorac tvoje slobode, a to ću i dokazati, jer odlazim od kuće, ako sam porastao više nego što je tebi od koristi.” Kako da se ne divim toj velikodušnosti, kojom je otišao u dobrovoljno izgnanstvo i oslobodio državu svakoga tereta brige. Došlo je dotle da ili sloboda škodi Scipionu, ili Scipion slobodi. Nijedno ni drugo nije smjelo biti, i zato je načinio mjesta zakonima i povukao se u Liternum, gdje je svojoj državi htio da žrtvuje izgnanstvo kao i izgnanstvo Hanibala. Vidjeh vilu izgrađenu od tesanog kamena, okruženu zidom usred šume, sa tornjevima na svim stranama, koji se dižu kao za odbranu. Vidio sam bunar dovoljno velik da snabdjeva vodom čitavu armiju vojnika. Kupatilo je malo i po starom običaju mračno, našim pretcima kupatilo nije izgledalo toplo ako nije bilo mračno. Obuzela me velika želja dok sam to promatrao, i upoređivao običaje iz Scipionova vremena sa našima /iz sredine I. st. n. e. op. S.M./. U tom uglu je onaj strah i trepet Kartagine, kome Rim duguje zahvalnost što je samo jedan put bio osvojen, kupao svoje tijelo zamoreno seljačkim poslovima. On je, naime, po običaju svojih predaka, sam obrađivao zemlju. Ispred ovog tako prljavog krova stajao je on, ovo dragocjeno zemljište ga je nosilo, a ima li danas ikoga ko bi htio da se tako kupa? Svako misli da je

siromašan i prljav, ako mu zidovi ne sijaju od velikih i skupocjenih ogledala, ako nisu obloženi aleksandrijskim mermerom, numidijskom štukaturom i bojama različitim kao što je slika, ako tavanica nije pokrivena staklom, ako plivališta nisu okružena tasoskim kamenom koji se ranije nekada tako rijetko mogao vidjeti i to samo u kakvom hramu, mi svoja tijela premorena od rada ne kupamo u takvim kupatilima, ako se u njih ne uliva boda kroz srebrne slavine. Pa ipak ja sada govorim o plebejskim cijevima, a šta će biti tek kada budem do kupatila oslobođenika? Koliko statua, koliko stubova ima tamo koji ništa ne nose, već služe samo kao ukras i zato da se pokaže koliko je sve to koštalo. Koliko ima voda koje šumno teku niz stepenice. Došli smo u svojoj raskoši dotle da ne želimo ići ni po čemu drugom osim po dragom kamenju. A u ovom Scipionovom kupatilu umjesto prozora postoje sasvim uzane pukotine, isječene u kamenom zidu da bi kroz njih prolazilo bar malo svjetlosti, a da zbog tih malih otvora ne bi bilo u opsanosti čvrsto građeno kupatilo. A sada prljavom rupčagom nazivaju svako kupatilo koje nije uređeno da može primati punu sunčevu svjetlost kroz velike prozore tako da kupač u kupatilu direktno izgori od sunca, a i da iz svoje kade ima vidik koji se otvara prema njivama i moru. Sve čemu su ljudi nekada prilazili i sve čemu su se divili, sada se smatra za starudiju, budući da je luksuzni život pronašao nešto novo, što uvijek baca u zasjenak ono iza sebe. A nekad je bilo samo malo javnih kupatila, i bez nekih naročitih ukrasa. Čemu bi ustvari služio ukras za nešto što je vrijedilo samo nekoliko asa, i što je služilo isključivo potrebi, a ne i nasladi. U to vrijeme nisu neprestano dolivali vodu, niti je ona tekla bez prestanka kao iz nekoga toploga vrela, i smatrali su da nije važno koliko je bistra voda u kojoj treba da se spere prljavština. Ali, o dobri bogovi, kako je prijatno uči u ona mračna kupatila, pokrivena tako prostim i jednostavnim krovom, kada znaš da su jedan Katon kao edil, ili jedan Fabije Maksim, ili neko od Kornelijeve porodice sami svojom rukom isprobavali toplotu vode. Jer i taj posao su obavljali najugledniji edili, kada bi ulazili u ona kupatila koja su bila određena da primaju svijet, i brinuli se o čistoći i o odgovarajućoj i zdravoj toploti, a ne o takvoj kakvu su nedavno bili pronašli, kada je voda bila tako vrela da se u njoj ni živi rob ne bi mogao kupati za kaznu, kada bi mu dokazali da je izvršio neki zločin. Meni se bar čini da nema nikakve razlike između tople i vrele kupke. A za kakvo nevaspitanje sad neki optužuju Scipiona što nije dao da u njegovo kupatilo uđe dnevna svjetlost kroz prostrane prozore, te što se nije u punoj svjetlosti dana kupao u vreloj vodi i čekao da se u kadi skuha. Da jadnoga li čovjeka! Nije umio da živi! Nije se kupao u pročišćenoj vodi, nego je to često radio u mutnoj, i ako bi padala jaka kiša, čak u gotovo prljavoj vodi. Nije njemu ni bilo mnogo stalo da li će se tako kupati. On bi u kupatilo dolazio da spere sa sebe znoj, a ne mirisna ulja. Šta misliš, šta će sada neki ljudi reći na sve to? "Ja Scipionu ne zavidim, zaista je živio u izgnanstvu onaj ko se na takav način kupao". A da znaš, on se nije ni kupao svaki dan, jer – kao što pripovijedaju naši stari pisci koji pišu o starim navikama održavanim u Rimu – ljudi su svaki dan prali i umivali samo laktove i bedra koja su, razumije se, isprljali pri radu, dok bi cijelo tijelo okupali samo jednom nedeljno. I sada će im neko reći : "Onda mi je sasvim jasno da su bili veoma prljavi." A na šta mislite da su oni smrdjeli? Na vojnu službu, na napor, na muškarca. Otkako su pronađena čista kupatila, ljudi su prljaviji...."[631]

[631]Nejasno je koliko Senekini opisi ponašanja Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg odgovaraju činjeničnom stanju ili izvornim podatcima koje je o Afrikancu Starijem koristio Seneka, a koliko su rezultat nadogradnje ili obrade samoga Seneke, u svrhu legitimiziranja, zastupanja i promoviranja sopstvenih filozofskih, moralističkih i drugih uvjerenja i shvatanja. Iz konteksta teksta je prepoznatljiva želja Seneke da Afrikanca Starijeg predstavi kao neku vrstu vrline, drugoga Cincinata, koji se povlaći iz javnoga života Republike jer je sam ocijenio da bi po opstojnost državnog sustava njegovo dalje prisustvo moglo biti opasno, koji živi skromno u svojoj vili u Liternumu, koji se sam bavi obradom zemlje, koji odbacuje luksuz i živi na starinski način. Međutim, Afrikanac Stariji se povukao u Liternum jer više nije mogao izdržati stalni pritisak svojih političkih protivnika i stalne montirane procese i kontinuiranu harangu od strane konzervativnog establishmenta. On je bio ustvari na neki način praktično prognan iz političkog života. Što se tiće skromnosti, nesumnjivo je Afrikanac Stariji živio prilično jednostavnijim životom u odnosu na raskoš, luksuz i mekoputnost naćina života elita rimskoga svijeta iz vremena julijevsko – klaudijevskih principesa, ali se njegov način života definitivno ne bi mogao nazvati starinskim, italskim. Pa Afrikanac Stariji je bio filohelenski raspoložen, i sigurno je u svoje ponašanje i življenje unio dosta toga što je poticalo iz helensko – helenističkog svijeta. Da on nije baš bio neki asketa ili osoba koja se povodi za zastupanje starinskog italskog načina života dokazuje i opis njegovog prokonzulata na Siciliji, radi čega je bio optužen za *levitas* od strane svoga kvestora Marka Porcija Katona, inače zastupnika ideologije „povratka korijenskom, starinskom italicizmu". Što se tiće samoga opisa vile, podatci vjerojatno odgovaraju činjeničnom stanju kako je zatekao i vidio Seneka, iako baš nije jasno ko je u vrijeme kada Seneka posjećuje Liternum bio u posjedu vile u kojoj je živio Afrikanac Stariji i da li je baš taj izgled, i

Seneka, *Epistule*, XIV, 89, 20–23:*Quousque fines possessionum propagabitis? Ager uni domino qui populum cepit angustus est? Quousque arationes vestras porrigetis, ne provinciarum quidem spatio contenti circumscribere praediorum modum? Inlustrium fluminum per privatum decursus est et amnes magni magnarumque gentium termini usque ad ostium a fonte vestri sunt. Hoc quoque parum est nisi latifundiis vestris maria cinxistis, nisi trans Hadriam et Ionium Aegaeumque vester vilicus regnat, nisi insulae, ducum domicilia magnorum, inter vilissima rerum numerantur. Quam vultis late possidete, sit fundus quod aliquando imperium vocabatur, facite vestrum quidquid potestis, dum plus sit alieni.'Nunc vobiscum loquor quorum aeque spatiose luxuria quam illorum avaritia diffunditur. Vobis dico: quousque nullus erit lacus cui non villarum vestrarum fastigia inmineant? nullum flumen cuius non ripas aedificia vestra praetexant? Ubicumque scatebunt aquarum calentium venae, ibi nova deversoria luxuriae excitabuntur. Ubicumque in aliquem sinum litus curvabitur, vos protinus fundamenta iacietis, nec contenti solo nisi quod manu feceritis, mare agetis introrsus. Omnibus licet locis tecta vestra resplendeant, aliubi inposita montibus in vastum terrarum marisque prospectum, aliubi ex plano in altitudinem montium educta, cum multa aedificaveritis, cum ingentia, tamen et singula corpora estis et parvola. Quid prosunt multa cubicula? in uno iacetis. Non est vestrum ubicumque non estis.'Ad vos deinde transeo quorum profunda et insatiabilis gula hinc maria scrutatur, hinc terras, alia hamis, alia laqueis, alia retium variis generibus cum magno labore persequitur: nullis animalibus nisi ex fastidio pax est. Quantulum [est] ex istis epulis [quae] per tot comparatis manus fesso voluptatibus ore libatis? quantulum ex ista fera periculose capta dominus crudus ac nauseans gustat? quantulum ex tot conchyliis tam longe advectis per istum stomachum inexplebilem labitur? Infelices, ecquid intellegitis maiorem vos famem habere quam ventrem?'Haec aliis dic, ut dum dicis audias ipse, scribe, ut dum scribis legas, omnia ad mores et ad sedandam rabiem adfectuum referens. Stude, non ut plus aliquid scias, sed ut melius. Vale.*(„Dokle ćete proširivati granice svojih imanja? Zemljište je suviše tijesno za jednog gospodara, a na njemu je nekad bilo mjesto za cijeli jedan narod. Dokle ćete nastaviti sa svojim preoravanjima kad niste zadovoljni čak ni time da možete opisati granice samih provincija? Čuvene rijeke teku preko privatnog zemljišta u velike rijeke, granice velikih naroda i zemalja pripadaju vama od izvora pa sve do ušća. A i to je još malo kad svojim zemljištima okružujete more. Sa one strane Jadrana, Jonskog i Egejskog mora vi imate svoje zakupnike i upravitelje zemljišta. Velike najamne kuće koje inače služe kao stanovi velikih vojskovođa, vi smatrate nekim posjedom osrednje ili male vrijednosti. Imajte i posjedujte koliko god želite, neka vaše imanje bude onoliko koliko je nekada bilo čitavo kraljevstvo, načinite svojim što god možete, ali još uvek će tuđega biti više.'Sada razgovaram s vama, zato što su vaša raskoš i vaše rasipništvo isto tako bezgranični kao što je lakomost onih prvih. Vama to govorim: 'Zar neće više biti nijednoga jezera, a da se u njemu ne blistaju odsjaji sljemena vaših kuća? Neće biti ni rijeke, a da duž njenih obala ne stoje podignute vaše zgrade i vile? Gde god izvire topla voda, tamo će se podizati vaša prenoćišta i služit će vašoj raskoši i pohotljivosti. Gde god se neka morska obala povila i stvorila zaliv, odmah ćete na tom mestu iskopati temelje za vaše zgrade i, kao da nigdje na drugom mjestu nema prostora za to, vi ćete ga sebi na taj način ponovo stvoriti i čak ćete i samo more potisnuti unatrag. Mada sa svih strana i svuda blješte vaše zgrade, negdje podignute na brdima, odakle se pruža beskrajan vidik na okolinu i na mora, a negdje u ravnici, samo visoke kao kakva planina: makar koliko takvih zgrada podigli, ipak svako od vas raspolaže samo jednim i to jednim sasvim sićušnim tijelom. Kakve koristi od tolikih spavaćih soba? Pa vi spavate samo u jednoj. Ono što sami ne upotrebljavate, to nije vaše.'A sad, naposljetku, prelazim na vas, čija nezasita proždrljivost istražuje zemlje i mora i vreba udicama, zamkama i najraznovrsnijim mrežama i uz veliki napor životinje koje nemaju mira od vas, sve dok vam one ne dosade. A koliko malo vaša usta, otupjela od silnog uživanja, osjete na svim tim gozbama koje sprema toliki broj ruku! Kako malo okusi od divljači, uhvaćene uz velike opasnosti, gospodar lično, koji ima pokvaren stomak pa mu je tako svako jelo odvratno! Koliko ostriga donijetih iz velike daljine sklizne u vaš stomak, koji nikad ne zna koliko mu je dosta!' Govori ovako drugima tako da, govoreći, čuješ i samoga sebe; piši, također, da pišući i sam pročitaš, obraćaj sve to na sopstvenu korist i svoje

ako jeste u kojoj mjeri odgovarao izgledu iz vremena druge decenije II. st. p. n. e. Između vremena kada je u Liternumu bio Afrikanac Stariji i vremena kada je u Liternum došao Seneka prošlo je cc 250 godina.

dobro kako bi postao bolji i kako bi mogao ugušiti divlje strasti. Trudi se ne da bi znao što više, već da bi to što znaš, znao bolje. Ostaj mi zdravo!")

Seneka, *Epistule*, XV, 90, 38–41:*Quid hominum illo genere felicius? In commune rerum natura fruebantur; sufficiebat illa ut parens in tutelam omnium; haec erat publicarum opum secura possessio. Quidni ego illud locupletissimum mortalium genus dixerim in quo pauperem invenire non posses? Inrupit in res optime positas avaritia et, dum seducere aliquid cupit atque in suum vertere, omnia fecit aliena et in angustum se ex inmenso redegit. Avaritia paupertatem intulit et multa concupiscendo omnia amisit. Licet itaque nunc conetur reparare quod perdidit, licet agros agris adiciat vicinum vel pretio pellens vel iniuria, licet in provinciarum spatium rura dilatet et possessionem vocet per sua longam peregrinationem: nulla nos finium propagatio eo reducet unde discessimus. Cum omnia fecerimus, multum habebimus: universum habebamus. Terra ipsa fertilior erat inlaborata et in usus populorum non diripientium larga. Quidquid natura protulerat, id non minus invenisse quam inventum monstrare alteri voluptas erat; nec ulli aut superesse poterat aut deesse: inter concordes dividebatur. Nondum valentior inposuerat infirmiori manum, nondum avarus abscondendo quod sibi iaceret alium necessariis quoque excluserat: par erat alterius ac sui cura. Arma cessabant incruentaeque humano sanguine manus odium omne in feras verterant. Illi quos aliquod nemus densum a sole protexerat, qui adversus saevitiam hiemis aut imbris vili receptaculo tuti sub fronde vivebant, placidas transigebant sine suspirio noctes. Sollicitudo nos in nostra purpura versat et acerrimis excitat stimulis: at quam mollem somnum illis dura tellus dabat!* („I koji je ljudski rod bio srećniji od toga roda? Prirodu su uživali zajednički, a ova je bila kao majka i svega je imala u dovoljnoj mjeri za sve. Nikada neki posao nije bio sigurniji od tadašnjeg, koji je bio zajednički svima! Kako da ne spomenem ono najbogatije ljudsko pleme, gde ne bi mogao da nađeš siromaha? Ali u takav, na najbolji način sređeni život provalila je lakomost i ona je od svega načinila tuđi posjed i imanje, tako što je ovo ili ono počela da dijeli na sve strane i htjela ujedno da sve zadrži za sebe. Lakomost je stvorila siromaštvo i izgubila sve zato što je željela imati suviše. Makar se ona sada trudila da dobije natrag ono što je bila izgubila, makar da je pripajala jednu njivu drugoj i mada je susjeda tjerala s njegovoga imanja bilo novcem ili pak silom, makar svoje oblasti proširivala na čitave provincije i svojim nazivala tolika prostranstva koja bi čovjek jedva mogao pješke da pređe – uprkos svemu tome nikakvo proširivanje granica neće nas vratiti i dovesti tamo odakle smo došli. I kad budemo uradili sve, imat ćemo mnogo: anekada nam je pripadalo sve. Neobrađena zemlja je bila plodnija i široke ruke prema narodima koji nisu pljačkali. Nimalo manje nisu se radovali ljudi što su našli ono što je priroda bila stvorila, onako kao da su nešto pronašli, i to pokazali svome susjedu. Niko nije mogao posjedovati ni suviše premalo, jer su ljudi sve što su imali skromno dijelili između sebe. Jači još nije bio stavio ruku na slabijeg, lakom čovjek još nije krio od drugih ono što je za njega bilo bez koristi, a nije ni uzimao drugome što je ovom bilo potrebno. Svako je vodio računa o drugome kao o samome sebi. Oružje se odmaralo i ljudske ruke, neokaljane ljudskom krvlju, bile su opasne i neprijateljske samo divljim zvijerima. Oni ljudi koje je gusta šuma štitila od žarkog sunca, koji su bili zaštićeni od oštre zime ili od kišnih oluja jednim krovom načinjenim od grana i lišća – svi ti ljudi provodili bi noći mirno, bez uzdisanja. Mi se preturamo na svojim ležajima prostrtim purpurom i brige nas svaki čas bude svojim oštrim strelicama: a kako su slatko oni spavali na goloj i tvrdoj zemlji!")

U svojim moralističko-filozofskim stavovima koje iznosi u pismu prijatelju Luciliju, Seneka iznosi i niz negativnih posljedica pohlepnog širenja latifundija, te načina (npr. prisvajanja zemljišta susjeda) na koji je dolazilo do njihovih širenja.

Seneka Mlađi, *De Consolatione ad Helviam* XVI, 6 :*Corneliam ex duodecim liberis ad duos fortuna redegerat; si numerare funera Corneliae velles, amiserat decem, si aestimare, amiserat Gracchos. Flentibus tamen circa se et fatum eius execrantibus interdixit, ne fortunam accusarent, quae sibi filios Gracchos dedisset. Ex hac femina debuit nasci, qui diceret in contione: " Tu matri meae male dicas, quae me peperit ? " Multo mihi vox matris videtur animosior; filius magno aestimavit Gracchorum natales, mater et funera.* ("Nesreća je smanjila broj Kornelijine djece sa dvanaest na dvoje, ako zbrajate broj njihovih smrti, Kornelija je izgubila deset, ako ih vi odmjeravate, ona je izgubila Grakhe. Ipak, kada su njezini prijatelji plakali oko nje i koristili previse gorka proklinjanja njene sudbine, ona im je zabranila

da krive sreću zbog toga što je lišena svojih sinova Grakha. Takva bi trebala biti majka onoga koji, kada govori na Forumu kaže : "Hoćete li da govorite lose o majci koja me je rodila?". Majčini govori izgleda da pokazuju daleko veći duh. Sin je postavio veliku vrijednost na rođenje Grakha, majka je postavila jednuku vrijednost na njihove smrti.").

Plinije Stariji

Jedno od najvrijednijih djela nastalih u I. st. n. e. je sačuvana enciklopedija *Naturalis historia* od Plinija Starijeg (*Caius Plinius Secundus*; 23. god. n. e.– 25, VIII. 79. god. n. e,). Plinije Starije je bio rimski pisac, prirodnjak, filozof, zapovjednik kopnenih trupa i mornarice, a bio je osobni prijatelj princepsa Vespazijana. On je bio Rimljanin starog kova, svestrana osoba koju je sve interesirala, sa pronicljivim duhom, slobodom spoznaje i sposobnošću zapažanja, erudita u punom smislu koji je svoje slobodno vrijeme koristio za znanstvena istraživanja. Njegova marljivost i hrabrost te želja za stalnim sticanjem novih znanja su ostali osvjedočeni u historiji. Plinije Stariji je porijeklom iz grada Koma, tada već sjeverne Italije (nekadašnja Cisalpinska Galija), jedne sredine sa raznorodnim etničkim i kulturološkim porijeklom, naravno tada ujedinjenim pod imenom rimskog građanstva. Svoj uspon u javnoj hijerarhiji je započeo sa službom u vojsci i to dugogodišnjim boravkom na rajnskoj granici. Plinije Stariji je kao oficir i dužnosnik Države (često kao prokurator) proputovao mnoge zemlje tadašnjeg rimskog svijeta. Na kraju je postao i prefekt flote u Misenumu i osobno je vodio spasilačku akciju prilikom čuvene erupcije Vezuva 79. god. n. e., kada su zatrpani pod vulkanskim pepelom Pompeji i Herkulanum. Na spašavanje ljudi iz pakla koji je nastupio toga augustovskog dana nije krenuo samo iz osjećaja odgovornosti te urođene hrabrosti, nego i iz znanstveničke radoznalosti, jer je želio da ispita vulkansku erupciju iz prve ruke. Prilikom akcije koju je vodio Plinije Stariji je i poginuo.

Rezultate svojih zapažanja i istraživanja je ostavio u svome epohalnom djelu, enciklopediji *Naturalis historia,* koja se sastoji od 37 knjiga. *Naturalis historia* je na svu sreću dostupna i pruža uvid u antičko znanje I. st. n. e. i na najbolji način pokazuje svestranost i slobodoumnost (oslobođeno ideoloških okova) znanstvenog proučavanja tadašnjih Rimljana. *Naturalis historia* u sebi sadržava podatke iz botanike, zoologije, poljoprivrede, astronomije, kosmografije, geologije, mineralogije, zemljopisa, medicine, prirodnih fenomena, rudarstva, tehnologije, umjetnosti, historije, demografije, etnografije... itd. Plinije Stariji je tako koristio podatke od najmanje 146 rimska i 327 grčka autora, te druge izvore informacija. Tako je koristio i topografske podatke Vipsanija Agripe, te učenjaka i mauritanskog kralja Jube II., koji mu je bio glavni vodić u botanici. Ovo enciklopedijsko djelo je imalo nemjerljiv utjecaj na kasniji razvitak znanosti ne samo u antici, nego i u srednjem vijeku te u doba humanizma i renesanse.

I. knjiga	Predgovor, sadržaj i lista autoriteta i vrela (*indices auctorum*)
II. knjiga	Matematički i fizički opis tada poznatog svijet

III. – VI. Knjiga	Geografija i etnografija
VIII – XI. Knjiga	Zoologija
XII – XXVII. Knjiga	Botanika, poljoprivreda i farmakologija
XXVIII- XXXII. Knjiga	Farmakologija
XXXIII – XXXVII. Knjiga	Rudarstvo, mineralogija, statue, slikarstvo, kiparstvo, skulpture u mermeru, drago kamenje...

Za vrijeme boravka na germanskoj granici, napisao je svoju prvu knjigu o upotrebi streljaštva u konjici (*De jaculatione equestri*). Isto u Germaniji, on je usnio duh Druza (oca principsa Klaudija i velikog pobjednika nad Germanima) koji ga je molio da spasi sjećanje na njega. To ga je motiviralo da napiše historiju (u 20 knjiga) svih ratova između Rimljana i Germana. Ovo djelo o germansko – rimskim odnosima je bilo glavno vrelo za Tacitove prve knjige Anala u kojima govori o ratovima sa Arminijem i Tacitovu „Germaniju". Nažalost ovo djelo je postepeno nestajalo. Plinije Stariji je napisao i biografsko djelo o svome zapovjedniku u Gornjoj Germaniji Pomponiju Sekundu (*Publius Pomponius Secundus*; polubrat po majci čuvenog rimskog vojskovođe Korbula) u dvije knjigu. Napisao je i edukativno djelo o retorici nazvano *Studiosus*, a nešto kasnije i djelo *Dubii sermonis*. Plinije Stariji je nastavio i historiju Aufidija Basa (*Aufidius Bassus*) koji je živio za vrijeme principsa Tiberija.[632] Izuzev *Naturalis historia,* sva ostala djela Plinija Starijeg su izgubljena.

Plinije Stariji,*NH, Praefatio*, 10 - 11 :*cum tribunos appellaret L. Scipio Asiaticus, inter quos erat Gracchus, hoc adtestabatur vel inimico iudici se probari posse. adeo summum quisque causae suae iudicem facit quemcumque, cum eligit. unde provocatio appellatur.*(„Kada je Lucije Scipion Azijatik apelirao na /plebejske op. S.M./ tribune, među kojima je bio Grakh /Stariji, otac braće Tiberija i Gaja Grakh op. S.M./, on je izrazio puno povjerenje da bi trebalo da dobije oslobađajuću presudu, čak i od sudije koji je bio njegov neprijatelj. Otuda slijedi, da onaj koji imenuje svoga sudiju mora apsolutno se potčiniti odluci. Ovaj izbor se stoga naziva apel.").

Plinije Stariji,*NH, Praefatio*, 30 : *non queo mihi temperare quo minus ad hoc pertinentia ipsa censorii Catonis verba ponam, ut appareat etiam Catoni de militari disciplina commentanti, qui sub Africano, immo vero et sub Hannibale didicisset militare et ne Africanum quidem ferre potuisset, qui imperator triumphum reportasset, paratos fuisse istos, qui obtrectatione alienae scientiae famam sibi aucupantur: Quid enim? ait in eo volumine, scio ego, quae scripta sunt si palam proferantur, multos fore qui vitiligent, sed ii potissimum, qui verae laudis expertes sunt. eorum ego orationes sivi praeterfluere.* („Ne mogu da odolim a da ne navedem upravo riječi Katona /Starijeg op. S.M./ Cenzora koje su ovdje primjerene. Izgleda iz njih /riječi op. S.M./ da čak i Katon, koji je napisao komentare o vojničkoj disciplini, i koji je učio vojnu vještinu pod /Publijem Kornelijem Scipionom op. S.M./ Afrikancem /Starijim op. S.M./ ili radije pod Hanibalom – jer on nije mogao podnijeti Afrikanca, koji je kada je bio njegov zapovjednik, otklonio trijumf od njega –[633]taj, Katon, je bio izložen napadima onih koji

[632] Basuovo drugo djelo je bilo *Bellum Germanicum*, isto nažalost izgubljeno.

[633]Nejasan je kontekst za koji Plinije Stariji sugerira da je Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji spriječio Katona Starijeg da proslavi trijumf. Do danas poznata i dostupna izvorna građa nudi informaciju da je Publije Scipion oficijelno bio nadređeni Katonu Starijem samo na Siciliji i početkom „afričke kampanje", tj. dok je ovaj bio njegov kvestor. Nakon „lokrijske afere" i tužakanja Publija Scipiona u Rimu zbog *levitasa*, Katon se vratio u štab Publija Scipiona i učestovao je u iskrcavanju na afričku obalu. Kada mu je istekao kvestorski rok, Katon je napustio sjevernu

pokušavaju da steknu ugled obezvređujući stručnost druge osobe. I šta on kaže u svome djelu : „Znam da će, ako se neki moji spisi objave, biti mnogo onih koji će učiniti sve da ih obezvređuju, ali to su uglavnom oni kojima nedostaje stvarni ugled. Ja ipak puštam da mi njihova haranga na jedno uho uđe, a na drugo izađe.“).

Plinije Stariji, III, 138 :*metallorum omnium fertilitate nullis cedit terris; sed interdictum id vetere consulto patrum Italiae parci iubentium.* (“Takva je Italija, posvećena bogovima, to su njeni narodi i gradovi njenih naroda. Tome možemo dodati, ovo je ona ista Italija, koja kada su Lucije Emilije Paul[634] i Gaj Atilije Regul bili konzuli,[635] čuvši o podizanju Gala, bez pomoći i bez ikakve strane asistencije, čak bez pomoći dijela koji se nalazi sa one strane /rijeke op. S.M./ Pada[636], naoružali 80 000 konjanika i 700 000 pješadinaca. Ona ne može da se mjeri ni sa jednom zemljom u obilju svojih minerala. Ali jedan stari dekret Senata zabranjuje njihovo iskorištavanje, radi očuvanja Italije.”)

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, VII, 57 :*sicut Gracchorum mater duodeciens et Agrippina Germanici noviens*(“Majka Grakha, npr. koja je imala 12 djece i Agripina /Starija op. S.M./, majka Germanika /Kaligule op. S.M./, koja je imala devet”)

Plinije Stariji,*NH,* VII, 114 : *prior Africanus Q. Ennii statuam sepulcro suo inponi iussit clarumque illud nomen, immo vero spolium ex tertia orbis parte raptum, in cinere supremo cum poetae titulo legi.* (“Stariji Afrikanac je naredio da bi se statua Enijatrebala postaviti u njegov grob, i da se slavno ime /tj. Afrikanac op.S.M./, koje je on zadobio, mogu reči kao njegov dio plijena iz osvajanja trećine svijeta, može se čitati iznad njegovog pepela, zajedno sa imenom pjesnika.”)

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, VII, 122 :*Gracchorum pater anguibus prehensis in domo, cum responderetur ipsum victurum alterius sexus interempto: immo vero, inquit, meum necate, Cornelia enim iuvenis est et parere adhuc potest. hoc erat uxori parcere et rei publicae consulere; idque mox consecutum est*. (“Otac Grakha /Tiberija i Gaja op. S.M./, našavši dvije zmije u svojoj kući, savjetovao se sa proricateljima i dobio je odgovor da će on preživjeti ako se ubije zmija suprotnog spola. “Ne”, rekao je on, “radije ubijte zmiju moga spola, jer je Kornelija još mlada i još može rađati djece”. Tako on pokaže da je sam spreman, u istom momentu, da poštedi svoju suprugu i čini dobrobit Republici, i ubrzo nakon toga, njegova želja je ispunjena.”)

Plinije Stariji,*NH,* VIII, 144 : *equidem et Africani sequentis inimicum fuisse inter calamitates duxerim, ipso teste Macedonico, siquidem dixit: ite filii, celebrate exequias, numquam civis maioris funus videbitis. et hoc dicebat iam Baliaricis, Diadematis, iam Macedonicus ipse.* (“A što se mene tiće, takođe, ja bih trebao gledati na to kao na broj njegovih /misli se na Kvinta Cecilija Metela Makedonskog op. S.M./ nedaća, da je bio neprijatelj drugoga Afrikanca /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./. Zaista, Makedonski /Cecilije Metel op. S.M./, u ovom slučaju, svjedoći protiv samoga sebe, jer je on rekao svojim sinovima /nakon iznenadne smrti Scipiona Emilijana op. S.M./ : “Idite, moja djeco, učinite zadnje dužnosti prema Scipionu /Emilijanu op. S.M./, nikada više nećete svjedočiti sahrani većeg građanina od njega.” I ovaj govor je učinio svojim sinovima, od kojih je jedan već zaslužio nadimak Balearski, a drugi Dijadematski, dok je on sam u to vrijeme nosio nadimak Makedonski.”).

Plinije Stariji,*NH,* XVI, 234 :*durant in Liternino Africani prioris manu satae olea, item myrtus eodem loco conspicuae magnitudinis — subest specus, in quo manes eius custodire draco traditur*. (“U Liternumu postoje neka maslinova stabla, koja je posadio Scipion Afrikanac /Stariji op. S.M./, i također i

---

Afriku i vratio u Rim, sigurno i na zadovoljstvo Publija Scipiona koji se tako otarasio nezgodnog člana svoga stožera. *Nep. Cat.* 1, 4.

[634]Plinije Stariji je napravio grešku, jer nije riječ o Luciju Emiliju Paulu, nego o Luciju Emiliju Papu.

[635]*L. Aemilius Papus* i *C. Atilius Regulus*, konzuli za 225. god. p. n. e.

[636]U smislu da su konzuli raspolagali sa velikom vojnom silom, koja je samo popunjena sa područja južno od rijeke Po. Nijedna vojna jedinica konzulima nije došla u pomoć niti iz inostranstva niti iz Transpadanije (sjeverno od rijeke Po).

mirta velike veličine, ispod njih je pećina, za koju se govori da zmaj čuva sjenku junaka /misli se na Afrikanca Starijeg pš. S.M./")

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XVIII, 7:*bina tunc iugera p. R. satis erant, nullique maiorem modum adtribuit, quo servorum paulo ante principis Neronis contento huius spatii viridiariis? piscinas iuvat maiores habere, gratumque, si non aliquem culinas.*(„U ovim ranim vremenima /misli se na Romulovo[637] kraljevanje op. S.M./, smatralo se da su dva jugera zemlje dovoljnim za građanina Rima, niko i nije imao više. Danas, od onih koji su do nedavno bili robovi principsa Nerona, koliko njih bi bilo zadovoljno ukrasnom baštom te veličine? Oni sada zahtijevaju ribnjake veće od toga, i sretni smo ako ne žele kuhinje veće površine.")

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XVIII, 9:*Iugum vocabatur, quod uno iugo boum in die exarari posset; actus, in quo boves agerentur cum aratro uno impeto iusto.... dona amplissima imperatorum ac fortium civium quantum quis uno die plurimum circumaravisset...*(„Komad zemlje koji je par volova, *iugum*, mogao da preore za dan zvao se juger. Razdaljina na kojoj su volovi mogli da vuku plug u jednom tegljenju, bez zaustavljanja, razumne dužine /cc 35 metara op. S. M./ zvao se aktus... Najvelikodušniji poklon dodjeljivan zapovjednicima i hrabrim građanima bio je najveći komad zemlje koji je čovjek mogao da izore za dan.")

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XVIII, 11:*atque, ut refert Cato, cum virum bonum laudantes bonum agricolam bonumque colonum dixissent, amplissime laudasse existimabantur. hinc et locupletes dicebant loci, hoc est agri, plenos. pecunia ipsa a pecore appellabatur. etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat. multatio quoque non nisi ovium boumque inpendio dicebatur*, („Katon /Stariji op. S.M./ nam kaže da je najveća nagrada pohvaliti čovjeka da je dobar ratar i da najbolje obrađuje zemlju. To je porijeklo riječi „bogat", *locuples*, što dolazi od*loci plenus* „prostrana zemlja". Naša riječ za novac, *pecunia*, izvedena je iz riječi za stoku, *pecus*. Čak i danas u cenzorovim izvještajima sav državni prihod naziva se „pašnjaci", pošto je renta od pašnjaka zadugo bila jedini izvor javnih prihoda. Štaviše, globe su se računale tako da se daju samo ovce i bivoli".)

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XVIII, 17–18:*nec e latifundiis singulorum contingebat arcentium vicinos, quippe etiam lege Stolonis Licini incluso modo quingentorum iugerum, et ipso sua lege damnato, cum substituta filii persona amplius possideret. luxuriantis iam rei p. fuit ista mensura. Mani quidem Curi post triumphos inmensumque terrarum adiectum imperio nota contio est: perniciosum intellegi civem, cui septem iugera non essent satis. haec autem mensura plebei post exactos reges adsignata est.* („Niti je ova jeftinost /namirnica u ranijim epohama rimske povijesti op. S.M./ poticala zbog široko rasprostranjenih posjeda /latifundija, kao u vrijeme kada je živio Plinije Stariji op. S.M./ pojedinaca /u tim ranijim epohama rimske povijesti op. S.M./ koji se neprestano šire po svojim susjedima, jer zbog zakona Licinija Stola, zemljišni posjed svakoga pojedinca bio je ograničen na 500 jugera. I on sam /Licinije op. S. M./ bio je osuđen po vlastitom zakonujer je posjedovao više od toga limita, zamaskiravši to tako što je nagovorio svoga sina da mu posudi svoje ime /tj. pod njegovim imenom je koristio dio zemljišta koji je išao i iznad limita koji je on sam kao plebejski tribun predložio i proveo kroz proceduru. op. S.M./.[638] Takve su bile cijene robe u vrijeme kada je sreća Republike bila u naglom

[637]Romul je po tradiciji, koju prenosi Plinije Stariji (*NH*, XVIII, 6), ustanovio i arvalsko svećenstvo koje je brinulo o „poljima", tj. obradivim površinama.

[638] Livije (VII, 16) o ovome navodi sljedeće: *Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popilio Laenate sua lege decem milibus aeris est damnatus, quod mille iugerum agri cum filio possideret emancupandoque filium fraudem legi fecisset.*(„Iste godine /357. god. pr. n. e. op. S. M./ Licinije Stolon je za tužbu Marka Popilija Lenata, po ovom zakonu osuđen da plati 10 000 asa zato što je posjedovao 1000 jugera zemlje, zajedno sa sinom koga je oslobodio /emancipovao op. S. M./ očinske vlasti /*patria potestas* op. S. M./ da bi izigrao zakon /Licinija i Sekstija op. S. M./") Sa emancipacijom sina, ovaj je formalno-pravno dobijao mogućnost da bude *pater familias* familije i čelnik novoga domaćinstva, pa samim tim i da odvojeno od svoga oca ima pravo na zasebni limit. Naravno, ovo je u ovom slučaju bilo osmišljeno kako bi se izigrao zakon koji je na prijedlog samoga Licinija Stola donesen. Zakonski je bilo dozvoljeno da emancipirani sin koristi zemljište do propisanog limita, jer bi bio odvojen od oca. Međutim, u ovom slučaju se prevara očitovala što je otac (Licinije) nastavio da koristi i uživa i zemljište svoga „emancipiranog" sina,

usponu. Također, riječi koje je izgovorio Manije Kurije /Dentat op. S.M./, nakon svojih trijumfa i dodavanja prostrane teritorije rimskom imperiju, veoma su poznate: 'Mora se paziti kao na opasnoga građanina, na onoga kome sedam jugera zemlje nije dovoljno.' Takva je bila veličina /sedam jugera op. S.M./ posjeda koja je bila dodjeljivana plebejcima nakon protjerivanja kraljeva.")

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XVIII, 35:*Modum agri in primis servandum antiqui putavere, quippe ita censebant, satius esse minus serere et melius arare; qua in sententia et Vergilium fuisse video. verumque confitentibus latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias. provincias—sex domini semissem Africae possidebant, cum interfecit eos Nero princeps—* („Preci su bili mišljenja, da bi se, prije svega, umjerenosti trebalo pridržavati u opsegu posjeda. Njihova omiljena maksima bila je da bi trebalo da se sije manje, a žanje više. Tako je, također, vjerujem, bilo mišljenje koje je imao na umu Vergilije i zaista, ako bismo mi morali priznati istinu, to su bile latifundije /veleposjedi op. S.M./ koje su uništile Italiju, a uskoro će također i provincije. Šest vlasnika je posjedovalo polovinu /provincije prokonzularne op. S.M./ Afrike, u vrijeme kada ih je princeps Neron dao pogubiti")

Plinije Stariji, XXXIII, 1 : *Metalla nunc ipsaeque opes et rerum pretia dicentur, tellurem intus exquirente cura multiplici modo, quippe alibi divitiis foditur quaerente vita aurum, argentum, electrum, aes, alibi deliciis gemmas et parietum lignorumque pigmenta, alibi temeritati ferrum, auro etiam gratius inter bella caedesque. persequimur omnes eius fibras vivimusque super excavatam, mirantes dehiscere aliquando aut intremescere illam, ceu vero non hoc indignatione sacrae parentis exprimi possit.*("Sada ću razmotriti metale i prirodna bogatstva koja imamo običaj da koristimo za plaćanje robe. Mi tragamo za njima duboko u zemlji, vrijedno i na mnogo načina. Na nekim mjestima kopamo za bogatstvom kada naš životni stil zahtijeva zlato, srebro, elektrum i bakar, a na drugima iz čistoga udovoljavanja sebi, kada se traže drago kamenje i pigmenti za slikanje sa kojiam ukrašavamo naše prste i zidove naših kuća, a na trećima kopamo bezobzorno kada je potrebno željezo, metal koji je usred krvoprolića rata cijenjeniji i od zlata. Mi tragamo za svim ležištima u tlu, živimo iznad oblasti u kojima se kopa, i onda se čudimo što se ponekad zemlja otvori ili počinje da se trese, neskloni da vjerujemo da bi to mogao biti način da naša sveta roditeljka /Zemlja op. S.M./ izrazi svoje gnušanje")

Plinije Stariji, XXXIII, 4 – 5 : *Eruitur aurum et chrysocolla iuxta, ut pretiosior videatur, nomen ex auro custodiens. parum enim erat unam vitae invenisse pestem, nisi in pretio esset auri etiam sanies. quaerebat argentum avaritia; boni consuluit interim invenisse minium rubentisque terrae excogitavit usum. heu prodigia ingenia, quot modis auximus pretia rerum! accessit ars picturae, et aurum argentumque caelando carius fecimus. didicit homo naturam provocare. auxere et artem vitiorum inritamenta; in poculis libidines caelare iuvit ac per obscenitates bibere. abiecta deinde sunt haec ac sordere coepere, ut auri argentique nimium fuit. murrina ex eadem tellure et crystallina effodimus, quibus pretium faceret ipsa fragilitas. hoc argumentum opum, haec vera luxuriae gloria existimata est, habere quod posset statim perire totum. nec hoc fuit satis. turba gemmarum potamus et zmaragdis teximus calices, ac temulentiae causa tenere Indiam iuvat. aurum iam accessio est.* („Zlato se kopa i sa njim malahit[639], koji ljubomorno čuva svoje ime izvedeno iz zlata[640], da bi izgledao vrijednije. Nije bilo dovoljno za nas da odredimo jednu propast za ljudsku vrstu, nego smo morali postaviti vrijednosti također na pokvarenost od zlata. Pohlepa je žudjela za srebrom, ali se u međuvremenu zadovoljila time što jeotkrila cinabarit i smislila upotrebu za crvenu zemlju. Avaj, zbog naše plodonosne domišljatosti. Pomislite na mnoge načine na koje smo naduvali vrijednost predmeta. Umjetnost slikanja je stupila na

kao da ga nije formalno-pravno „emancipirao". Znači, iako se formalno odvojio od svoga oca, sin je praktično ostao u zajednici sa ocem, a sve to u cilju izigravanja zakona i povećavanja opsega korištenog zemljišta. Naravno, takva zloupotreba zakona je brzo otkrivena, spriječena i kažnjena. Zato što je pokušao da prevari Republiku i sopstveni zakon (koji još nosi i njegovo ime), Licinije Stolo je pravedno kažnjen vrlo visokom kaznom. Zanimljiva je ova priča o pokušaju Gaja Licinija da izigra sopstveni zakon, ali i stroga reakcija Republike.

639Karbonat bakra.

640*Chrysocolla.*

scenu i tako smo mi zlato i srebro učinili mnogo skupljim uokvirujući njihovu površinu.[641] Čovjek je naučio da se suprotstavlja Prirodi. Porok je uvečao domašaj čak i umjetnosti. Zadovoljavali smo se time da graviramo dozvoljene prizore na naše čaše i da pijemo kroz opscene slike. Potom, sa viškom srebra i zlata, ovi umjetnički napori su odbačeni i smatrani jadnim. Iz iste te zemlje kopali smo fluorspar[642] i kvarc, koji vrijednost duguju upravo svojoj krtosti. Posjedovanje predmeta koji se za sekundu mogu potpuno uništiti postalo je simbol bogatstva, pravi znak raskoši. Ali, čak ni tada nismo bili zadovoljni. Mi pijemo iz čitavog niza dragoga kamenja, pokrivamo svoje čaše smaragdima i želimo da posjedujemo Indiju, radi pića. Danas je zlato puki ukrasni dodatak.“)

Plinije Stariji, XXXIII, 14 – 16 :*Romae ne fuit quidem aurum nisi admodum exiguum longo tempore. certe cum a Gallis capta urbe pax emeretur, non plus quam mille pondo effici potuere. nec ignoro MM pondo auri perisse Pompeii III consulatu e Capitolini Iovis solio a Camillo ibi condita, et ideo a plerisque existimari MM pondo collata. sed quod accessit, ex Gallorum praeda fuit detractumque ab iis in parte captae urbis delubris. Gallos cum auro pugnare solitos Torquatus indicio est —; apparet ergo Gallorum templorumque tantundem nec amplius fuisse. quod quidem in augurio intellectum est, cum Capitolinus duplum reddidisset. illud quoque obiter indicari convenit — etiam de anulis sermonem repetivimus —, aedituum custodiae eius conprehensum fracta in ore anuli gemma statim expirasse et indicium ita extinctum. ergo ut maxime MM tantum pondo, cum capta est Roma, anno CCCLXIIII fuere, cum iam capitum liberorum censa essent CLII DLXXIII. in eadem post annos CCCVII, quod ex Capitolinae aedis incendio ceterisque omnibus delubris C. Marius filius Praeneste detulerat, XIIII pondo, quae sub eo titulo in triumpho transtulit Sulla et argenti VI. idem ex reliqua omni victoria pridie transtulerat auri pondo XV, argenti p. CXV*. („Zlato se u Rimu zadugo nalazilo u vrlo malim količinama. U svakom slučaju, kada je trebalo kupiti mir, pošto su Grad osvojili Gali,[643] nije se moglo sakupiti više od 1000 funti zlata. Naravno, znam da je u vrijeme trećeg konzulata /52. god. p. n. e. op. S.M./ Pompeja[644] sa trona Jupitera Kapitolinskog nestalo nekih 2000 funti zlata koje je tamo ostavio /Marko Furije op. S.M./ Kamil. Zbog toga su mnogi mislili da je to stvarno bila ukupna svota. Ali, dodatna količina bila je dio plijena uzetog od Gala, koji su ga odnijeli iz hramova u dijelu Rima koji su osvojili. Slučaj Torkvata[645] je dokaz da su Gali imali običaj da u bitkama nose zlato. Tako izgleda da su zlato koje je pripadalo Galima i ono iz hramova dostigli ukupnu težinu od 2000 funti zlata i ne više. To je bilo značenje augurskog odgovora da je „Jupiter Kapitolinski opet platio dva puta“. Pošto me je na temu zlata dovela rasprava o prstenju, nije neprikladno da usput zabilježim kako je zvaničnik zadužen za hram Jupitera Kapitolinskog, kada je uhapšen, razbio kamen u svome prstenu u ustima i odmah umro[646], tako da je uništen i svaki dokaz o pronevjeri. Slijedi da je bilo samo 2000 funti zlata najviše, kada je Rim zauzet 364. godine od osnivanja Grada, mada je popis pokazivao da je u njemu bilo već 152 573 slobodna građanina. Zlato koje je Gaj Marije Mlađi[647] odnio iz Rima u Preneste[648] 307 godina kasnije, iz hrama u požaru na Kapitolu i iz svih ostalih svetilišta u Rimu, bilo je teško 14 000 funti. Ono je nošeno u Sulinom[649] trijumfu ispod table

[641]Plinije Stariji ovdje misli i na sve češću praksu izrade plitkih reljefa na metalnim posudama koji nude određene alegorijske, mitološke, historijske, lascivne ili bilo kakve druge prikaze ili na oblikovanje samih posuda u određene forme koji mogu biti najrazličitijih oblika. Sa tim reljefima ili specifičnim formama izrade posude od zlata, srebra ili bilo kojega drugoga metala postaju i umjetnička djela, pa im se samim tim i vrijednosti naglo povećava.

[642] Kalcijum-fluorit.

[643]O galskom zauzimanju Rima 390. god. p. n. e. v. Mesihović, 2015:248 – 254.

[644]*Cnaeus Pompeius Magnus*, konzul za 70., 55., i 52. god. p. n. e. O njemu v. *Plut. Pom.*;*Comp. Agesi. – Pom.*; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 203C – 204E.

[645]*Titus Manlius Imperiosus Torquatus*, konzul za 347., 344., i 340. god. p. n. e. i diktator u 353., 349. i 320. god. p. n. e.

[646]U prstenu se ustvari nalazio otrov. Na sličan način su izvršili samoubistvo i Demosten i Hanibal.

[647]*Caius Marius Minor*, konzul za 82. god. p. n. e., sin Gaja Marija.

[648]*Praeneste/* Πραίνεστος, moderna Palestrina u Laciju istočno od Rima.

[649]*Lucius Cornelius Sulla Felix*, konzul za 88., i 80. god. p. n. e. i dictator 82.-81. god. p. n. e., vođa optimatske frakcije u I građanskom ratu. O ovom ratu v. Mesihović, 2015:548 – 571.

koja je obnarodovala njegovu količinu, zajedno sa 6000 funti srebra. Prethodnog dana Sula je pokazao 15 000 funti zlata i 115 000 funti srebra, stečenog poslije njegovih drugih pobjeda.“)

Plinije Stariji, XXXIII, 34 - 36 :*Indicum autem appellatione separare eum ordinem primi omnium instituere Gracchi discordi popularitate in contumeliam senatus, mox debellata auctoritas nominis vario seditionum eventu circa publicanos substitit et aliquamdiu tertiae sortis viri publicani fuere. M. Cicero demum stabilivit equestre nomen in consulatu suo Catilinianis rebus, ex eo ordine profectum se celebrans eiusquevires peculiari popularitate quaerens. ab illo tempore plane hoc tertium corpus in re p. factum est, coepitque adici senatui populoque Romano et equester ordo. qua de causa et nunc post populum scribitur, quia novissime coeptus est adici. Equitum quidem etiam nomen ipsum saepe variatum est, in iis quoque, qui id ab equitatu trahebant. celeres sub Romulo regibusque sunt appellati, deinde flexuntes, postea trossuli, cum oppidum in Tuscis citra Volsinios p. VIIII sine ullo peditum adiumento cepissent eius vocabuli, idque duravit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his verbis: Quod ad equestrem ordinem attinet, antea trossulos vocabant, nunc equites vocant ideo, quia non intellegunt trossulos nomen quid valeat, multosque pudet eo nomine appellari. et causam, quae supra indicata est, exponit invitosque etiamnum tamen trossulos vocari.* („Braća Grakh/misli se ustvari na Gaja op. S.M./ bili su prvi koji su uzdizali viteški red pod nazivom „sudije“ lažno se dodvoravajući plebejcima kako bi postigli poniznost Senata. Ali, nakon pada ovih ljudi /misli se na Grakhe op. S.M./, ubrzo je autoritet položen u titulu „vitez„[650] kao posljedica u razvitku različitih frakcija, počeo da se uvezuje sa publikanima, tako da je viteški red već neko vreme treći po ugledu. Konačno, za vrijeme svoga konzulata /63. god. p. n. e. op. S.M./ zbog Katilinine zavjere[651], Marko Ciceron je stavio titulu „vitez„ na sigurne osnove dok je bio konzul, hvaleći se da je i sam potekao iz tog reda. On je sopstveni zahtjev za popularnošću koristio kao sredstvo da pridobije njihovu utjecajnu podršku. Od tog doba nadalje vitezovi su postali treće upravno tijelo u državi, a riječi „viteški red" dodate su u formulu: „Senat i narod Rima“. Pošto su oni /vitezovi op. S.M./ posljedni dodati /u službeni naziv države op. S.M./, sada se piše /vitezovi op. S.M./ poslije „narod“.[652] I samo ime vitezova često je mijenjano, čak i kada su oni kojih se ono ticalo bili pravi konjanici. Pod Romulom i kraljevima zvali su ih „celeri“[653], zatim „fleksunti[654]“ i kasnije „trosuli“, jer su osvojili istoimeni grad[655] u Etruriji, 9 /rimskih op. S.M./ milja[656] sa ove strane Volsinija, bez ikakve pomoći pješadije. Ovo ime preživjelo je do poslije

[650]U bukvalnom prijevodu *equites* = „konjanici“. Međutim, u historiografiji se uvriježilo ovaj rimski red (*ordo*) nazivati vitezovi (knights na engleskom), zbog mediavelne povezanosti vitezova sa onima koji imaju na raspolaganju ratnoga konja i predstavljaju konjicu u mediavelnim armijama. Iako su u početku *equites* predstavljali one rimske građane koji su u vojnom rasporedu bili konjica, vremenom su se oni razvili u jedan potpuno odvojeni društveni red ili „stalež“ (sa afinitetima prema korporacijskim, financijskim i trgovačkim poslovanjima) koji sa srednjovjekovnim vitezovima, izuzev te stvarne ili simboličke (u kasnijim epohama) povezanosti sa posjedovanjem ratnoga konja i službe u konjici, nema skoro nikakve sličnosti. Ipak, sa druge strane i termin „konjanici“ nije prikladno koristiti za ovaj društveni red, jer u kasnijim epohama, a posebno nakon profesionalizacije oružanih snaga postoje zasebne konjaničke jedinice u vojnoj organizaciji Rimske države koje sa ovim redom nemaju apsolutno ništa.

[651]O zavjerama Katiline v. Mesihović, 2015:616 – 627.

[652] Potpuno je nejasno odakle Pliniju Starijem ovaj podatak. Ne postoji niti jedan epigrafski spomenik ili bilo kakav drugi izvor, ni prije ni poslije Plinija Starijeg, koji bi potvrdio ovu informaciju da službeni naziv Rimske države nije bio SPQR nego SPEQR. Moguće je da ovo uopće nije bila ni informacija Plinija Starijeg, nego da je ovaj detalj ubačen od strane kasnijih prepisivaća, iz nama nekih nepoznatih razloga.

[653]*Celeres* su bili prvotna vojna jedinica od 300 ljudi koju je osnovao Romul kao stajaću formaciju (i u ratu i u miru), ali koja nije bila samo tjelesna garda prvoga rimskoga kralja, nego je predstavljala i konjicu najranije rimske vojske. I u epohi klasične civilizacije, postojalo je više etimoloških tumačenja njihovog imena. Tako se tvrdilo da ime potiće od njihovog zapovjednika Celera, koji je inače u pojedinim tradicijama povezivan sa ubistvom Rema ili iz grčkog κέλης = bojni konj. Da je riječ o konjičkoj jedinici sa manevarskim ili brzim napadačkim zadatcima govorio bi i latinski pridjev *celer, celeris* = brz, brza, brzo. O njima v. *Dionys. A. R.* II. 13; IV, 71; *Liv.* I, 15; *Plut. Rom.* 26; *Serv. ad Virg. Aen.* XI, 603; *Lyd. De Mag.* I.14; Smith W., 1875:260.

[654]*Flexuntes* je možda izvedeno iz *flectendis habenis* = držati uzde.

[655]*Trossum* ili *Trossulum*. Moderni Trosso, u blizini Montefiascone u pokrajini Toskani/Etruriji.

[656]*Mille passuum* ili *milliarium* iznosi 5000 pedes = cc 1, 48 km. U pojedinim slučajevima rimska milja se računa i do 1,5 km

vremena Gaja Grakha. U svakom slučaju, Junije[657], koga su zvali grakhovac zbog prijateljstva sa Gajem Grakhom, napisao je sljedeće : „Što se tiće viteškog reda, oni su se ranije zvali trosuli, ali se sada znaju prosto kao vitezovi, jer ljudi ne znaju značenje riječi „trosuli“ i mnogi se među njima stide da ih tako zovu[658]“. On zatim nastavlja da objašnjava ovaj razlog /o imenu trosuli op. S.M./, kako je već spomenuto, i dodaje iako mnogo protiv njhove volje, ove osobe /vitezovi op. S.M./ se još uvijek zovu trosuli.“)

Plinije Stariji, XXXIII, 42 – 47 :[659]*Proximum scelus fuit eius, qui primus ex auro denarium signavit, quod et ipsum latet auctore incerto. populus Romanus ne argento quidem signato ante Phyrrhum regem devictum usus est. libralis — unde etiam nunc libella dicitur et dupondius — adpendebatur assis; quare aeris gravis poena dicta, et adhuc expensa in rationibus dicuntur, item impendia et dependere, quin et militum stipendia, hoc est stipis pondera, dispensatores, libripendes, qua consuetudine in iis emptionibus, quae mancipi sunt, etiam nunc libra interponitur. Servius rex primus signavit aes. antea rudi usos Romae Timaeus tradit. signatum est nota pecudum, unde et pecunia appellata. maximus census CXX assium fuit illo rege, et ideo haec prima classis.Argentum signatum anno urbis CCCCLXXXV, Q. Ogulnio C. Fabio cos., quinque annis ante primum Punicum bellum. et placuit denarium pro X libris aeris valere, quinarium pro V, sestertium pro dupondio ac semisse. librale autem pondus aeris inminutum est bello Punico primo, cum inpensis res p. non sufficeret, constitutumque ut asses sextantario pondere ferirentur. ita quinque partes lucri factae, dissolutumque aes alienum. nota aeris eius fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum navis, in triente vero et quadrante rates. quadrans antea teruncius vocatus a tribus unciis. postea Hannibale urguente Q. Fabio Maximo dictatore asses unciales facti, placuitque denarium XVI assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. ita res p. dimidium lucrata est, in militari tamen stipendio semper denarius pro X assibus datus est.notae argenti fuere bigae atque quadrigae; inde bigati quadrigatique dicti. mox lege Papiria semunciarii asses facti. Livius Drusus in tribunatu plebei octavam partem aeris argento miscuit. is, qui nunc victoriatus appellatur, lege Clodia percussus est; antea enim hic nummus ex Illyrico advectus mercis loco habebatur. est autem signatus Victoria, et inde nomen. Aureus nummus post annos LI percussus est quam argenteus ita, ut scripulum valeret sestertios vicenos, quod efficit in libram ratione sestertii, qui tunc erat, VDCCLX. postea placuit XXXX signari ex auri libris, paulatimque principes inminuere pondus, et novissime Nero ad XXXXV.*: („Drugi zločin[660] protiv čovječanstva počinila je osoba koja je prva iskovala zlatni denar[661]. Sam zločin nije zabilježen i njegov počinitelj je nepoznat. Rimljani nisu koristili srebrni novac prije pobjede nad kraljem Pirom. As je težio jednu funtu, otuda *libella* /„mala funta“ / i *dupondius* /„dva asa“/. To je razlog zbog koga su se globe i kazne razrezivale u *aes grave* /„teška bronca“/, i zbog čega su u računima rashodi nazivani *expensa* /„izmjerene svote“/, kao i kamata, *impendia* /„izmjerena otplata“/, i isplata, *dependere* /„opterećenje“/. Štaviše, to objašnjava termin *stipendium* /„vojnikova plata“/, tj. *stipispondera* /„izmjerene gomile novčića“/ i iz istoga izvora one druge riječi *, dispensatores* /”čuvari računa”/ i *libripendes* /”izvagitelji, isplatitelji /. Takođe je i iz ove okolnosti da u prodaji robova, čak i sadašnje doba /sredina I st. n. e. /, uvedena formalnost korištenja vage. Kralj Servije /Tulije[662] op. S.M./ bio je prvi koji je utisnuo neki žig na novac. Ranije, tako bilježi Timej[663], u Rimu je korišćen

[657]*Iunius Gracchanus*. O ovome prijatelju Gaja Grakha se malo zna. Junije je napisao djelo, "*De Potestatibus*", koje govori o magistratima od vremena kraljeva pa do njegovog doba. Djelo je bilo od suvremenika visoko cijenjeno, ali su nama poznati samo pojedini, oskudni fragmenti.

[658] Zbog dvosmislene prirode samoga imena, koje je u kasnijim vremenima imalo odrednicu prezira ili feminizma. Uporediti τρυσσὸς.

[659] Opis razvoja novca kod Plinija Starijeg je dosta nepouzdan.

[660]Po Pliniju Starijem (XXXIII, 8), prva osoba koja je stavila zlato na prste je počinila „najgori zločin protiv ljudskoga života („*Pessimum vitae scelus fecit qui primus induit digitis*”).

[661] I ovdje Plinije Stariji pravi grešku, jer nije postojao zlatni denar, nego samo srebrni. Ali u ovom podatku on vjerojatno misli na zlatnik *aureus* koji je vrijedio 25 srebrnih denara.

[662]*Servius Tullius*, šesti rimski kralj.

[663]Timej (živio cc. 345. p. n. e. - cc. 250. p. n. e., grčki Τιμαῖος) je bio helenski historičar rodom iz Tauromenija na Siciliji. Protjeran sa Sicilije od strane tiranina Agatokla, doselio se u Atenu i studirao retoriku kod znamenitog oratora Isokrata. Na Siciliju se vratio za vrijeme Hierona II. i tamo je i umro. Najpoznatiji je po

običan metal. Žig je bio vo ili ovca, *pecus* /stoka op. S.M./, koji objašnjava porijeklo riječi za novac, *pecunia*. Najviši porez na imovinu tokom vladavine kralja /Tulija op. S.M./ bio je 120 000 asa i to je bila kvalifikacija za građane prvog reda. Srebro se prvi put kovalo 485. godine od osnivanja Grada, kada su konzuli bili Kvint Ogulnije i Gaj Fabije,[664] pet godina prije I punskog rata. Odlučeno je da vrijednost denara bude 10 funti bakra, kvinarija 5 funti i sestercija 2 ½ funte.Međutim, težina standardne funte bakra smanjena je tokom I punskog rata, kada Republika nije bila u stanju da ispuni svoje obaveze, i dekretom je propisano da as treba da se kuje u težini od 1/6 funte. To je proizvelo uštedu od pet šestina i državni dug je nestao. Ovaj brončani novac imao je lik Janusa sa dva lica na aversu i ovna sa ratnoga broda na reversu. *Triens* /trećina asa/ i *quadrans* /četvrtina asa/ imali su sliku broda. *Quadrans* je također, ranije bio zvan *teruncius*, jer je iznosio tri unce[665]. U kasnijem periodu, kada je Hanibal vršio težak pritisak na Rim, za vrijeme diktature Kvinta Fabija Maksima, asi od 1 unce su bili kovani, i određeno je da bi vrijednost denara trebala biti 16 asa, kvinarija 8 asa i sestercija 4 asa. Sa zadnjom redukcijom /devalvacijom S.M./ težine asa Republika je imala čisti dobitak od jedne polovine. Ipak, još je, što se tiće plate vojnika, jedan denar uvijek bio jednak 10 asa. Na srebru su se utiskivale kočije sa dva ili četiri konja, što je dovelo do toga da se kovanice zovu *bigati*, odnosno *quadrigati*. Potom, po zakonu Papirija, kovani su asi težine ½ unce. Kada je /plebejski op. S.M./ tribun bio Livije Druz[666], srebro se kovalo sa 1/8 bakra. Novčić poznat kao *victoriatus* kovan je po Klodijevom zakonu.[667] Sličan novac ranije je bio uvezen iz Ilirije i smatran je zakonskim sredstvom plaćanja. Na njemu je bila slika Pobjede, otuda i ime. Prvi zlatan novac iskovan je 51 godinu poslije prvoga srebrnog novca. Skrupul[668] zlata bio je jednak 20 sestercija, 900 na funtu srebra po tada preovlađujućem kursu za sestercije.[669] Kasnije je odlučeno da se kuju zlatni denari /misli se na *aureuse* op. S.M./, 40 od svake funte zlata, a princepsi su postepeno smanjivali težinu zlatnog denara /misli se na *aureus* op. S.M./, sve do nedavno kada je Neron devalvirao vrijednost denara /misli se na *aureus* op. S.M./ na 45 komada od jedne funte.”)

Historijama, djelu od nekih 40 knjiga koje je opisivalo historiju Helena od legendarnog doba sve do I. punskog rata. Timej se bavio historijom i Italije i Sicilije u ranim periodima, a napisao je i djelo o ratovima epirskog kralja Pira, uključujući i onaj sa Rimskom Republikom. U Timejevom djelu je materija izložena kronološki, korištenjem sistema (jedinica) olimpijada, a što će poslije koristiti i drugi antički historičari. Timej je također bio prvi helenski historičar koji se bavio historijom Rima, prepoznavši njegovu buduću važnost za antički svijet. Međutim, već u antičkom periodu Timej je bio veoma kritiziran od strane drugih historičara, posebno Polibija. Od Timejevog djela je do danas ostalo sačuvano tek nekoliko fragmenata, ali je poslije poslužilo kao izvor brojnim drugim historičarima, uključujući neke koji su mu posvetili brojne rasprave. O njemu v. Đurić, 1972:691 - 692; Isto, 2003:720.

[664]*Quintus Ogulnius Gallus* i *Caius Fabius Pictor*, konzuli za 269. god. p. n. e.

[665]*Uncia* = 1/12 funte

[666]*Marcus Livius Drusus*, čuveni plebejski tribun iz 91. god. p. n. e. O njemu v. Mesihović, 2015:543 – 545.

[667] U historiografiji još uvijek nisu definirani i objašnjeni spomenuti *Lex Papiria* i *Lex Clodia* koji su regulirali monetarnu politiku. Ako je Papirijev zakon donesen 563. godine od osnivanja Grada ili cc 190. god. p. n. e., onda bi se o njemu malo znalo. Smith W., 1859:695. Možda je i riječ o jednom od segmenata zakonodavnog paketa u kojem se nalazio i ključni zakon za širenje rimskog građanstva : *Lex Plautia Papiria de Civitate Sociis Danda* (donesen 89. god. p. n. e. na prijedlog tadašnjih plebejskih tribuna Marka Plaucija Silvana (*Marcus Plautius Silvanus*) i Gaja Papirija Karbona (*Caius Papirius Carbo*). U tom slučaju ne bi bila riječ o 563. godini od osnivanja Grada, nego o 663. godini od osnivanja Grada.

O ova dva zakona koja spominje Plinije Stariji v. Mattingly, 2004:237 – 238.

[668]*Scrupulum* = 1/24 unce.

[669]John Bostock, M.D. - H.T. Riley, (Plinije Stariji, 1857:91, fus. 63) : “As, originally, there were 288 "scripula," or scruples, to the "libra" or pound, this would appear to give 5760 sestertii to the pound of gold, and not 900 merely. Though this apparent discrepancy has generally puzzled the commentators, the solution, as suggested by M. Parisot, in the Notes to Ajasson's Translation, appears equally simple and satisfactory. He suggests that in the "as," or "libra," *of two ounces,* there were 288 scruples. Now, the scruple remaining the same, when the as or libra was reduced to one ounce, it would contain but 144 of these scruples. Then, on making the as the sixteenth part of a denarius instead of the tenth, it would lose three-eighths of its value in scruples, or in other words, 54 scruples, thus making it worth but 90 scruples. Then again, as above stated, by the Papirian Law, the weight or value of the libra or as was reduced one-half, making its value in scruples only 45; or, in other words, five thirty-seconds of its original value, when worth two unciæ or ounces. This number of scruples to the libra would give, at the rate of twenty sesterces to the scruple of gold, exactly 900 sesterces to the libra of gold.”

Plinije Stariji, XXXIII, 48 : *Sed a nummo prima origo avaritiae faenore excogitato quaestuosaque segnitia, nec paulatim: exarsit rabie quadam non iam avaritia, sed fames auri, utpote cum Septumuleius, C. Gracchi familiaris, auro rependendum caput eius abscisum ad Opimium tulerit plumboque in os addito parricidio suo rem p. etiam circumscripserit; nec iam Quiritium aliquis, sed universo nomine Romano infami rex Mithridates Aquilio duci capto aurum in os infudit. haec parit habendi cupido!*("Izum novca je otvorio novo polje ljudske pohlepe. Izmišljena je lihva i sa njom način da se ostvari zarada bez napora. Puka pohlepa veoma brzo je ustuknula pred zlatnom groznicom, koja je gorila sa nekom vrstom mahnitosti. Na primjer, kada je Septumulej[670], prijatelj Gaja Grakha, čuo da je Grakhova glava ucijenjena na vrijednost jednaku težini u zlatu, on ju je odsjekao i donio Opimiju. U usta je stavio olovo i time ne samo dodao užas ovome zločinu, već i prevario Republiku u pogodbi. I nije sada samo pojedini građanin, nego opće rimsko ime je ozloglašeno zbog pohlepe, kada je kralj Mitridat ulio otopljeno zlato u usta /rimskog op. S.M./ zapovjednika Akvilija[671] koga je zarobio. Ove strahote ishod su pohlepnog, materijalističkog stava")

Plinije Stariji, XXXIII, 51 :*Equidem miror populum Romanum victis gentibus in tributo semper argentum imperasse, non aurum, sicut Carthagini cum Hannibale vicatae octingenta milia, XVI pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri. nec potest videri paenuria mundi id evenisse. iam Midas et Croesus infinitum possederant, iam Cyrus devicta Asia pondo XXIIII invenerat praeter vasa aurumque factum et in eo solium, platanum, vitem. qua victoria argenti D talentorum reportavit et craterem Semiramidis, cuius pondus XV talentorum colligebat.*("Što se mene tiće, iznenađen sam time što su Rimljani uvijek nametali danak poraženim narodima u srebru, prije nego u zlatu. Na primjer, danak nametnut Kartagini, kada je poražena poslije Hanibalovog poraza, iznosio je 800 000 funti srebra, razdijeljenih na 50 godina, a ne zlata. Niti se to može pripisati siromaštvu u svijetu, jer su Mida[672] i Krez[673] već posjedovali neograničeno bogatstvo, a Kir[674], pošto je pokorio Malu Aziju, našao je plijen od 24 000 funti zlata, osim zlatnih posuda i predmeta, uključujući i jedan prijesto, platan i vinovu lozu. Ovom pobjedom on je osvojio 500 000 talenata srebra i jednu vazu koja je pripadala Semiramidi, koja je sama težila 15 talenata.").

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XXXIII, 55 - 56: *Auri in aerario populi R. fuere Sex. Iulio L. Aurelio cos., septem annis ante bellum Punicum tertium, pondo XVV CCCCX, argenti XXII LXX, et in numerato |LXI| XXXV CCCC, Sexto Iulio L. Marcio cos., hoc est belli socialis initio, auri . . . . |XVI| XX DCCCXXXI. C. Caesar primo introitu urbis civili bello suo ex aerario protulit laterum aureorum XV, argenteorum XXX, et in numerato |CCC|. nec fuit aliis temporibus res p. locupletior. intulit et Aemilius Paulus Perseo rege victo e Macedonica praeda |MMM|, a quo tempore populus Romanus tributum pendere desiit.*(U konzulstvu Seksta Julija i Lucija Aurelija,[675] sedam godina prije početka III punskog rata, bilo je u riznici rimskoga naroda 17 410 funtineiskovanoga[676] zlata, 22 070 funti srebra i 6 135 400 sestercija. U konzulatu Seksta Julija i Lucija Marcija,[677] to jest, na početku Savezničkog rata[678], bilo je u javnoj riznici 1 620 831[679] funta zlata. Gaj /Julije op. S.M./ Cezar[680], po svome prvome ulasku u Rim, za

---

[670]*Lucius Septumuleius*,

[671]*Marcus Aquilius*, brutalno ubijen 88. god. p. n. e.

[672]Legendarni kralj maloazijske Frigije.

[673]*Croesus*/Κροῖσος, vladao maloazijskom Lidijom od 560. do 546. god. p. n. e.

[674] Kir Veliki, osnivač prve iransko – persijskog carstva, živio cc 600. – 530. god. p. n. e. Porazio Kreza Lidijskog.

[675]*Sextus Julius Caesar* i*Lucius Aurelius Orestes*, konzuli za 157. god. p. n. e.

[676]U smislu da nije pretvoreno u gotovi novac.

[677]*Lucius Marcius Philippus* i *Sex. Julius Caesar*, konzuli za 91. god. p. n. e.

[678]O Savezničkom ratu v. Mesihović, 2015:545 – 548.

[679]Ova cifra je gotovo sigurno greška, bilo da ju je napravio sam Plinije Stariji ili neki njegovi kasniji nesavjesni prepisivači. Broj zlatnih funti je bio daleko, daleko manji od ove fantastičke cifre koja je iznosila više od milion funti. A možda nije riječ o grešci, nego je Plinije Stariji mislio ne na pravu funtu nego na tzv. „malu funtu", koju spominje u poglavlju u XXXIII, 13.

vrijeme građanskog rata koji nosi njegovo ime,[681] povukao je iz /državne op. S.M./ riznice 15 000 funti zlata u ingotima, 30 000 funti neiskovanoga srebra i 300 000 sestercija. Zaista, u nijednom periodu Republika nije bila bogatija /nego u vrijeme početka II građanskog rata op. S.M./ Emilije Paul, također, nakon poraza kralja Perseja, u državni trezor unio je, od plijena zadobijenog u Makedoniji, 300 miliona sestercija i od ovoga vremena rimski narod je prestao plaćati tribut)

Plinije Stariji, XXXIII, 57 :*Laquearia, quae nunc et in privatis domibus auro teguntur, post Carthaginem eversam primo in Capitolio inaurata sunt censura L. Mummi.*(Tavanice, poput onih pokrivenih zlatom, koje sada viđamo u privatnim kućama, prvo su bile pozlaćene na Kapitolu /misli se na kapitolinski hram Jupiteru, Najboljem, Najvećem op. S.M./, kada je cenzor bio Lucije Mumije[682], poslije razaranja Kartagine.)

Plinije Stariji, XXXIII, 78 : *Vicena milia pondo ad hunc modum annis singulis Asturiam atque Callaeciam et Lusitaniam praestare quidam prodiderunt, ita ut plurimum Asturia gignat. neque in alia terrarum parte tot saeculis perseverat haec fertilitas. Italiae parci vetere interdicto patrum diximus; alioqui nulla fecundior metallorum quoque erat tellus.*(„Prema nekim izvorima, Asturija, Galicija[683] i Luzitanija proizvode 20 000 funti zlata godišnje. Asturija daje najveću količinu od toga. Hispanija je zadugo bila glavno područje proizvodnje zlata u svijetu. Jednim starim senatskim dekretom Italija je zaštićena od prekomjernog iskopavanja[684]. Da nije toga dekreta, bila bi najproduktivnija oblast za rude i minerale, kao što je za poljoprivredne proizvode“)

Plinije Stariji, XXXIII, 96- 97 : *Reperitur in omnibus paene provinciis, sed in Hispania pulcherrimum, id quoque in sterili solo atque etiam montibus, et ubicumque una inventa vena est, non procul invenitur alia. hoc quidem et in omni fere materia, unde metalla Graeci videntur dixisse. mirum, adhuc per Hispanias ab Hannibale inchoatos durare puteos. sua nomina ab inventoribus habent, ex quis Baebelo appellatur hodie, qui CCC pondo Hannibali subministravit in dies, ad MD passus iam cavto monte, per quod spatium Aquitani stantes noctibus diebusque egerunt aquas lucernarum ensura amnemque faciunt.* (“Srebro se nalazi u gotovo svim provincijama, ali najbolje dolazi iz Hispanije, gdje se zajedno sa zlatom javlja na besplodnom tlu, i čak u planinama. Gdje god da se nađe neka žila, ubrzo se nedaleko odatle otkriva i druga. To se naravno događa sa skoro svakim metalom i očigledan je to razlog za upotrebu riječi *metalla* kod Grka. Neobična je činjenica da okna iskopana na Hanibalov podsticaj u svim hispanskim provincijama još postoje. Ona nose imena po onima koji su ih otkrili. Jedan takav rudnik, danas poznat kao Bebelo, davao je Hanibalu 300 libri srebra dnevno. Planina je već iskopana u dužini od 1500 koraka[685], a duž cijeloga toga puta radnici su dan i noć stajali u smjenama mjerenim po lampama, preusmjeravali vodu i pravili potok.”)

Plinije Stariji,*NH,* XXXIII, 138 :*Populus R. stipem spargere coepit Sp. Postumo Q. Marcio cos.; tanta abundantia pecuniae erat, ut eam conferret L. Scipioni, ex qua is ludos fecit.*(“Rimski narod je prvi put učinio dobrovoljne kontribucije za vrijeme konzulata Spurija Postumija i Kvinta Marcija.[686]Toliko je

---

[680]*Caius Iulius Caesar*, posljednji vođa popularske frakcije, konzul za 59., 48, 46., 45. (*ordinarius*), 44. (*ordinarius*) god. p. n. e. i diktator u 49. u 48. 47-44., i 44. (*dictator perpetuo rei publicae constituendae causa*) god. p. n. e. O njemu v. *Plut. Caes.*;*Comp. Alex. – Caes*; *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 206A – 206F.

[681]O II građanskom ratu v. Mesihović, 2015:673 – 716.

[682]*Lucius Mummius Achaicus*, konzul za 146. god. p. n. e. On je 142. god. p. n. e. bio cenzor sa Scipionom Emilijanom i tada je Mumijeva strogost često dolazila u sukob sa liberalnijim kolegom.

[683]Asturija i Galicija su sjeverozapadne španske pokrajine.

[684]Dekret je vjerojatno donesen nakon što je Republika došla u posjed vanitalskih zemalja, moguće u II. st. p. n. e.

[685] 1 korak (*pes*) = 296 mm.

[686]*Spurius PostumiusAlbinus* i *Quintus Marcius Philippus* su bili konzuli u mandatnom periodu od marta 186. do marta 185. god. p. n. e.

puno novca bilo u tome periodu, da je narod sam prikupio doprinos Luciju Scipionu kako bi pokrio troškove igara koje je on slavio.”).[687]

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XXXIII, 141 – 143 : *Triginta duo libras argenti Africanus sequens heredi reliquit idemque, cum de Poenis triumpharet, IIII CCCLXX pondo transtulit. hoc argenti tota Carthago habuit illa terrarum aemula, quot mensarum postea apparatu victa! Numantia quidem deleta idem Africanus in triumpho militibus VII dedit. o viros illo imperatore dignos, quibus hoc satis fuit! frater eius Allobrogicus primus omnium pondo mille habuit, at Drusus Livius in tribunatu plebei X.nam propter quinque pondo notatum a censoribus triumphalem senem fabulosum iam videtur, item Catum Aelium, cum legati Aetolorum in consulatu prandentem in fictilibus adissent, missa ab iis vasa argentea non accepisse neque aliud habuisse argenti ad supremum vitae diem quam duo pocula, quae L. Paulus socer ei ob virtutem devicto Perseo rege donavisset. invenimus legatos Carthaginiensium dixisse nullos hominum inter sese benignius vivere quam Romanos. eodem enim argento apud omnes cenitavisse ipsos. at, Hercules, Pompeium Paulinum, Arelatensis equitis Romani filium paternaque gente pellitum, II pondo argenti habuisse apud exercitum ferocissimis gentibus oppositum scimus*; („Mlađi Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac ostavio je svome nasljedniku 32 funte srebra. Ista osoba koja je u svome trijumfu nad Kartaginjanima prikazala 4370 funti takvoga metala /misli se srebra op. S.M./. Tolika je bila kompletna suma srebra kojeg su svi posjedovali stanovnici Kartagine, toga rivala Rima za gospodstvo nad svijetom. Koliko je Rimljana otada nadmašilo to u svome pokazivanju posuđa za samo jednu trpezu. Nakon uništavanja Numancije, isti Afrikanac /Mlađi op. S.M./ je dao svakom od svojih vojnika, na dan svoga trijumfa, po sedam denara. I oni su bili vrijedni takvoga zapovjednika, kada su se zadovoljili sa takvom /malom op. S.M./ sumom. Njegov brat Alobrogiški[688] je bio prvi koji je posjedovao 1000 funti srebra,[689] ali Druz Livije, kada je bio plebejski tribun, posjedovao je 10 000 /funti srebra op. S.M./. Činjenica da je drevni ratnik[690], čovjek, također koji je održao trijumf, trebao obavijestiti cenzora jer je posjedovao pet funti srebra, to je stvar koja bi izgledala prilično nevjerojatno u sadašnjim danima /I. st. n. e., kada je živio Plinije Stariji op. S.M./. Isto, također je sa primjerom Kata Elija[691], koji je, kada je bio konzul, nakon što je bio zatečen od etolskih izaslanika kako doručkuje iz obične zemljane posude, odbio da primi srebrne posude koje su oni poslali njemu. I zaista, nikada nije bio u posjedu, do zadnjeg danas svoga života, bilo kakvog srebra uopće, sa izuzetkom dva pehara koja su mu darovana kao nagrada za njegovu hrabrost, od Lucija /Emilija op. S.M./ Paula, njegovog punca, nakon pobjede nad kraljem Persejem.[692] Čitali smo, također, da su kartaginski izaslanici izjavili da nijedan narod ne živi u više prijateljskim odnosima među sobom od Rimljana, jer gdje god da su večerali, oni bi se uvijek sretali sa istim srebrnim tanjirom[693]. A ipak, Herkula mi!, po mome sopstvenom saznanju, Pompej Paulin[694], sin

[687]U ovom podatku, Plinije je napravio dvije greške. Prva je da je donacije za održavanje igara Luciju Scipionu prikupio rimski narod (umjesto pravilnog da je riječ o donacijama istočnih kraljeva i državica), a druga je da se to desilo za vrijeme konzulata Spurija Postumija i Kvinta Marcija. Ustvari, vjerojatno je Plinije Stariji pomiješao dotacije koje su mu sugrađani nudili Luciju Azijatiku kada je iz njegovog imetka isplačivana globa sa donacijama za održavanje igara. Sudeći po tome, dotacije građana su Luciju Azijatiku nuđene najvjerojatnije 186. god. p. n. e., nakon okončanja istrage i izricanja presude kojom je kažnjen globom zbog navodne pronevjere.

[688]Plinije Stariji je na ovom mjestu napravio grešku. Ovdje nije riječ o Kvintu Fabiju Maksimu Emilijanu (*Quintus Fabius Maximus Aemilianus*, konzulu za 145. god. p. n. e., o njemu v. Smith W., 1849:II, 994 - 995; PWRE, 1909, VI. 2, *col*. 1794 – 1796.), biološkom bratu Scipiona Emilijana, nego o Kvintu Fabiju Maksimu Alobrogiškom (*Quintus Fabius Maximus Allobrogicus*, konzulu za 121. god. p. n. e., Smith W., 1849:II, 994; PWRE, 1909, VI. 2, *col*. 1792 – 1794), sinu Maksima Emilijana i tako biološkom sinovcu Scipiona Emilijana.

[689]Po tome se veoma razlikovao od svoga skromnog strica.

[690] Aluzija na slučaj Publija Kornelija Rufina (*Publius Cornelius Rufinus*), konzula za 290. i 277. god. p. n. e., koji je 275. god. p. n. e. bio istjeran iz Senata pod optužbom da je imao u posjedu 10 funti srebrnog posuđa.

[691]*Sextus Aelius Paetus Catus*, konzul za 198. god. p. n. e.

[692]Ovdje je Plinije Stariji ponovo napravio grešku, jer Emilije Paul nije dodijelio pet funti srebra Eliju Katu, nego Eliju Tuberonu.

[693]U smislu da je jedan te isti tanjir kružio među istaknutim rimskim familijama, jer oni nisu imali dovoljno srebrnog posuđa kojim bi na visokom nivou dočekivali kartaginske izaslanike. Vjerojatno se anegdota odnosi na stanje prije II punskog rata, moguće i prije I punskog rata.

rimskog viteza iz Arelate[695], člana, također, od familije sa očeve strane koja je bila *pellitum*[696], sa sobom je imao, kada je služio u vojsci i također i u ratu protiv najdivljijih naroda, servis srebrnih posuda koje su težile 12 000 funti.“)

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XXXIII, 147 - 150:*Nec copia argenti tantum furit vita, sed valdius paene manipretiis, idque iam pridem, ut ignoscamus nobis. delphinos quinis milibus sestertium in libras emptos C. Gracchus habuit, L. vero Crassus orator duos scyphos Mentoris artificis manu caelatos HS C, confessus tamen est numquam iis uti propter verecundiam ausum. scimus eundem HS VIin singulas libras vasa empta habuisse. Asia primum devicta luxuriam misit in Italiam, siquidem L. Scipio in triumpho transtulit argenti caelati pondo mille et CCCC et vasorum aureorum pondo MD [anno conditae urbis DLXV]. at eadem Asia donata multo etiam gravius adflixit mores, inutiliorque victoria illa hereditas Attalo rege mortuo fuit. tum enim haec emendi Romae in auctionibus regiis verecundia exempta est urbis anno DCXXII, mediis LVII annis erudita civitate amare etiam, non solum admirari, opulentiam externam, inmenso et Achaicae victoriae momento ad inpellendos mores, quae et ipsa in hoc intervallo anno urbis DCVIII parta signa et tabulas pictas invexit. ne quid deesset, pariter quoque luxuria nata est et Carthago sublata, ita congruentibus fatis, ut et liberet amplecti vitia et liceret. petiere et dignationem hin aliqui veterum.*(„Međutim, nije to samo zbog velikih količina posuda da postoji među ljudima toliki bijes, nego čak još više, ako je moguće zbog posuda pojedinih umjetnika. I to također, izvan našega sopstvenoga doba, ima dugu povijest. Gaj Grakh je posjedovao neke srebrne delfine, za koje je on platio 5000 sestercija po funti /težine op. S.M./. Orator Lucije Kras, platio je za dva pehara koje je izradio umjetnik Mentor 100 000 sestercija. Ali je on priznao da zbog velike sramote nikada se nije usudio da ih koristi, kao također da on ima i druge predmete u svome posjedu za koje je platio 6 000 sestercija po funti /težine op. S.M./. To je bilo osvajanje Azije /misli se na pobjedu u I sirijskom ratu op. S.M./ koje je prvo uvelo luksuz u Italiji, tako mi saznajemo da je Lucije Scipion /brat Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./ u svojoj trijumfalnoj procesiji izložio 1400 funti težine zarobljenog srebra, sa zlatnim predmetima, težine koja je iznosila 1500 funti. Ovo se desilo 565. godine od osnivanja Grada. Ali ono što je nanijelo još ozbiljniji udarac na rimski moral, bilo je zavještanje Azije /misli se na Pergamsko kraljevstvo op. S. M./ koje je kralj Atal /III op. S.M./ ostavio /133. god. p. n. e. op. S.M./ državi po njegovoj smrti, ostavština koja je po svojim posljedicama bila još nepovoljnija od pobjede /Lucija op. S.M./ Scipiona. Jer, ovom prilikom, sve skrupule su u potpunosti uklonjene, sa žudnjom koja je postojala u Rimu za kupnju na aukciji kraljevskih učinaka. Ovo se desilo 622. godine od osnivanja Grada, narod je naučio, za vrijeme tih 57 godina, da se ne samo divi nego čak da žudi za raskoši stranih naroda. Ukusi rimskoga naroda su primili, također, veliki impuls sa osvajanjem Ahaje /146. god. p. n. e. op. S.M./, koje, za vrijeme ovoga perioda, u 608. godini od osnivanja Grada, da ništa nije moglo nedostajati, uvelo statue i slike. Isto doba je, također, vidjelo rađanje luksuza, svjedočilo padu Kartagine /146. god. p. n. e. op. S.M./, tako da je fatalnom slučajnošću rimski narod, u isto vrijeme, i zadobio ukus za poroke i dobio dozvolu za uživanje u njima.”)

Plinije Stariji, XXXIV, 14 : *Nam triclinia aerata abacosque et monopodia Cn. Manlium Asia devicta primum invexisse triumpho suo, quem duxit anno urbis DLXVII, L. Piso auctor est, Antias quidem heredes L. Crassi oratoris multa etiam triclinia aerata vendidisse.* („Saznali smo od Lucija Pisona,[697] da je Gnej Manlije bio prvi koji je uveo brončane *triclinia*[698], *abacos*[699] i *monopodia* [700], kada je on ušao u

---

[694]*Pompeius Paulinus*,

[695]Moderni Arl u južnoj Francuskoj.

[696]Nejasno je o čemu je ovdje riječ. Po John Bostock, M.D. - H.T. Riley, (Plinije Stariji, 1857:133, fus. 42) : "*Pellitum*." There has been considerable doubt as to the meaning of this, but it is most probable that the "privilege of the fur," or in other words, a license to be clad in certain kinds of fur, was conferred on certain men of rank in the provinces. Holland considers it to be the old participle of "pello," and translates the passage "banished out of the country and nation where his father was born."

[697]Lucije Kalpurnije Pison Frugi (*Lucius Calpurnius Piso Frugi,* nekada *Censorinus*).

[698] Kauči za objede i bankete i sjedeljke.

Grad u trijumfu, 567. godine /od osnivanja op. S.M./ Rima, nakon njegovih osvajanja u /Maloj op. S.M./Aziji. Također smo saznali od Antiasa da su nasljednici oratora Lucija Krasa[701] prodali mnoge *triclinia* ukrašene sa broncom.)

Plinije Stariji, XXXIV, 18 :*Mancinus eo habitu sibi statuit, quo deditus fuerat.* ("Mancina je odredio da bi on trebao biti predstavljen /u skulpturi koju je naručio nakon što se vratio u Rim, pošto su ga Numantinci odbili primiti op. S.M./ u odjeći koju je nosio kada je bio predat neprijatelju.")

Plinije Stariji, XXXIV, 31 :*exstant Catonis in censura vociferationes mulieribus statuas Romanis in provinciis poni; nec tamen potuit inhibere, quo minus Romae quoque ponerentur, sicuti Corneliae Gracchorum matri, quae fuit Africani prioris filia. sedens huic posita soleisque sine ammento insignis in Metelli publica porticu, quae statua nunc est in Octaviae operibus.* ("Još uvijek su sačuvane neke izjave Katona /Starijeg op. S.M./, za vrijeme njegove cenzure, protiv prakse podizanja statua žena u rimskim provincijama. Ipak, on nije mogao čak spriječiti da ove statue budu podignute i u Rimu. Kornelija, npr., majka Grakha, i kćerka starijeg Scipiona Afrikanca. Ona je predstavljena u sjedećem položaju, i statua je značajna jer nema traka na cipelama. Ova statua, koja je ranije bila na javnom mjestu u Metelovom portiku, je sada u Oktavijinim zgradama[702]")

Plinije Stariji, XXXIV, 36 : *M. Scauri aedilitate signorum MMM in scaena tantum fuere temporario theatro. Mummius Achaia devicta replevit urbem, non relicturus filiae dotem.* ("Kada je Marko Skaur[703] bio edil /58. god. p. n. e. op. S.M./, na pozornici nečega što je bilo tek privremeni teatar pojavilo se 3000 statua. /Lucije op. S.M./ Mumije je ispunio Rim statuama poslije svoga osvajanja Ahaje, mada je poslije njegove smrti njegovo imanje bilo previše malo da bi njegovoj kćerki obezbijedilo miraz")

Plinije Stariji, XXXV, 22 - 24 :*Dignatio autem praecipua Romae increvit, ut existimo, a M'. Valerio Maximo Messala, qui princeps tabulam [picturam] proelii, quo Carthaginienses et Hieronem in Sicilia vicerat, proposuit in latere curiae Hostiliae anno ab urbe condita CCCCXC. fecit hoc idem et L. Scipio tabulamque victoriae suae Asiaticae in Capitolio posuit, idque aegre tulisse fratrem Africanum tradunt, haut inmerito, quando filius eius illo proelio captus fuerat. Non dissimilem offensionem et Aemiliani subiit L. Hostilius Mancinus, qui primus Carthaginem inruperat, situm eius oppugnationesque depictas proponendo in foro et ipse adsistens populo spectanti singula enarrando, qua comitate proximis comitiis consulatum adeptus est. habuit et scaena ludis Claudii Pulchri magnam admirationem picturae, cum ad tegularum similitudinem corvi decepti imagine advolarent. Tabulis autem externis auctoritatem Romae publice fecit primus omnium L. Mummius, cui cognomen Achaici victoria dedit. namque cum in praeda vendenda rex Attalus |VI| emisset tabulam Aristidis, Liberum patrem, pretium miratus suspicatusque aliquid in ea virtutis, quod ipse nesciret, revocavit tabulam, Attalo multum querente, et in Cereris delubro posuit. quam primam arbitror picturam externam Romae publicatam, deinde video et in foro positas volgo.* ("Po mome mišljenju, Manije Valerije Maksim Mesala[704] dao je naročito značajan

[699] Stol ili bočna ploča, uglavnom se koristila za prikazivanje zlatnih i srebrnih čaša. Vrhovi takvih stolova su nekada bili napravljeni od srebra, ali češće su bili napravljeni od mramora. Izgleda da su u nekim slučajevima ti stolovi imali mnoge odjeljke ispod u koje bi tanjiri bili također bili smješteni. Korištenje ovih predmeta je prvi put uvedeno u Rim iz Male Azije nakon povratka armije Gneja Manlija sa maloazijske ratne kampanje. Njihovo uvođenje u upotrebu kod rimsko – italske elite se smatra kao jednom od odrednica narastujućeg luksuza u II. st. p. n. e. *Cic. Verr.* IV, 16; *Tusc.* V, 21; *Liv.* XXXIX, 6; 14; *Petron*. 73; *Sid. Apoll*. XVII, 7 - 8.

[700] Stol sa jednim podupiraćem, jednom nogom.

[701] *Lucius Licinius Crassus*, konzul za 95. god. p. n. e.

[702] *Octaviae opera* su bile grupa građevina u Rimu koju su sačinjavale biblioteka, kurija, trijem i škola. Njih dala izgraditi Oktavija, sestra princepsa Oktavijana Augusta, u spomen na svoga rano preminulog sina i voljenoga Augustova nećaka Marka Klaudija Marcela (*Marcus Claudius Marcellus*, živio 42. – 23. god. p. n. e.).

[703] *Marcus Aemilius Scaurus*, pretor za 56. god. p. n. e.

[704] *Manius Valerius Maximus CorvinusMessala*, konzul za mandatni period mart 263. – mart 262. god. p. n. e. Sa svojim kolegom konzulom Manijem Otacilijem Krasom (*Manius Otacilius Crassu*) ostvario je na samome početku I punskog rata velike uspjehe na Siciliji, postigavši i za Republiku povoljan mirovni ugovor sa sirakuškim vladarom Hijeronom I. Kako bi komemorirao svoju pobjedu na Siciliji, ugovorio je da se ona oslika na zidu Hostilijeve kurije,

doprinos ugledu slikarstva kada je 490. godine od osnivanja Grada prvi izložio sliku javno, na bočnom zidu kurije Hostilije[705]. Bila je to bitka na Siciliji u kojoj je porazio Kartaginjane i Hijerona[706]. Lucije /Kornelije op. S.M./ Scipion /Azijatik op. S.M./ imao je sličan utjecaj kada je na Kapitol stavio sliku svoje pobjede u Maloj Aziji[707]. Ljudi kažu da je to nerviralo njegovog brata Afrikanca, ne bez dobroga razloga, jer je u toj bitci bio zarobljen njegov sin.[708]Lucije Hostilije Mancina[709], koji je bio prvi čovjek na zidinama prilikom juriša na Kartaginu, slično je naljutio /Scipiona op. S.M./ Emilijana izloživši na Forumu crtež plana grada /Kartagine op. S.M./ i napada na njega. Stajao je pored crteža i lično opisivao pojedinosti opsade ljudima koji su ga gledali. Ova društvenost donijela mu je na sljedećim izborima položaj konzula. Kulise postavljene za predstave koje je organizirao Klaudije Pulher[710] također su izazivale veliko divljenje, jer su viđane vrane kako pokušavaju da slete na crijepove, zavarane realizmom slike. Lucije Mumije, koji je stekao nadimak Ahaik/Ahajski poslije pobjede nad Grcima /i zauzimanja Korinta op. S.M./, bio je prvi koji je donio zvanično priznanje stranim slikama u Rimu. Prilikom prodaje plijena kralj Atala[711] platio je 600 000 denara za jednu sliku Bakha /Dionisa op. S.M./ koju je naslikao Aristid[712]. Mumije je bio iznenađen cijenom koju je slika postigla i sumnjao je da u toj slici mora biti nešto posebno što mu je promaklo. I tako ju je povukao iz prodaje, uprkos snažnom Atalovom protivljenju, i izložio je u u svetilištu /boginje op. S.M./ Cerere. Mislim da je to prvi primjer neke strane slike koja je prešla u vlasništvo države u Rimu. Poslije toga su strane slike redovno izlagane, čak i u Forumu.”)

Plinije Stariji, XXXVII, 12 : *Victoria tamen illa Pompei primum ad margaritas gemmasque mores inclinavit, sicut L. Scipionis et Cn. Manli ad caelatum argentum et vestes Attalicas et triclinia aerata, sicut L. Mummi ad Corinthia et tabulas pictas.* (“Pompejeva /Velikog op. S.M./ pobjeda /na istoku, u III

---

kao prvi primjer historijske freske u Rimu. Zanimljivo je da se govori da je on prvi u Rim iz sicilskog grada Katane donio sunčani sat koji je bio postavljen u jedan stub na Forumu.

[705]*Curia Hostilia*, zgrada na Forumu je bila popularno mjesto održavanja sjednica Senata za vrijeme Republike. Pretpostavlja se da se na mjestu gdje se kasnije uzdizala Hostilijeva kurija, nalazio hram gdje su plemena od kojih je nastao rimski narod položila svoje oružje za vrijeme vladavine prvoga kralja Romula. Ovaj hram je bio korišten od senatora kao su služili kao savjet kralj. Za vrijeme trećega rimskog kralja Tula Hostilija (*Tullus Hostilius*), vjerojatno nakon što je požar uništio hram, podignuta je nova zgrada kao mjesto za javne sastanke. Hostilijeva kurije je imala golemo historijsko značenje za rimski svijet klasične civilizacije, a bila je izgrađena na uzdignutom tlu kako bi dominirala nad kompletnim prostorom Foruma. Sa svojim prominentnim mjestom na Forumu, koje je bilo lokacija i za neke vrlo drevne rimske svete objekte, Hostilijeva kurija je predstavljala u pravom smislu simbol snage Republike.

O *Forum Romanum* i svemu što se tamo nalazilo v. Mesihović, 2015:1015 – 1023.

[706]Hijeron (Ἱέρων), vladao Sirakuzom od 270. do 215. god. p. n. e.

[707]Vjerojatno bitka kod Magnesije (*Magnesia ad Sipylum*; Μαγνησία του Σιπύλου; moderna Manisa u Turskoj u podnožju planine Spil/*Sipylus*) 190. god. p. n. e. kada je definitivno poražena vojska Antioha III.

[708]Ovo nije tačno. Jedan od Afrikančevih sinova, vjerojatno Lucije Kornelije Scipion je bio zarobljen. Kralj Antioh III ga je vrlo ljubazno primio, i sa njim se dobro postupalo. Na kraju je on bio oslobođen bez ikakvog otkupa, pa čak i sa poklonima poslan svome ocu, i to prije bitke kod Magnesije. Činjenica da Afrikanac Stariji nije platio otkupninu za svoga sina podigla je sumnju među rimskim konzervativcima da je Afrikanac Stariji bio u nekim tajnim dogovorima sa Antiohom III, što su oni i iskoristili kao osnovu za širenje i propagande ali i podizanje oficijelnih optužbi protiv Afrikanca Starijeg i njegovog brata za pronevjeru i primanje mita od Antioha III. i pronevjeru javnoga novca i bogatstva. Moguće je da se upravo za vrijeme svoga boravka na Istoku, Lucije Kornelije Scipion upoznao sa raskalašnim i hedoniziranim navikama i načinom života, koji su i obilježili ostatak njegovog života i prilično štetili i njegovoj političkoj karijeri. Iako je bio izabran 174. god. p. n. e. za pretora, uz pomoć Gaja Cicereja (*Caius Cicereius;* bivšega očevog pisara i sekretara a tada iznimno bogatog oslobođenika), bio je ubrzo izbačen iz Senata. Izgleda da je pored hedoniziranog načina života, Lucije patio i od slaboga zdravlja.

[709]*Lucius Hostilius Mancinus*, konzul za 145. god. p. n. e.

Cic. de Amic. 25; Liv. *Perioche* 51; *App. Pun.* 110-114.

[710]*Caius Claudius Pulcher*, konzul za 92. god. p. n. e. O ovome događaju v. *Val. Max.* II, 4, 6; *Plin. NH* VIII, 19.

[711]Atal II Filadelf (Ἄτταλος Β΄ ὁ Φιλάδελφος), pergamsko – atalidski kralj, vladao od 159. do 138. god. p. n. e.

[712]Aristid (Ἀριστείδης) iz Tebe, bio je čuveni helenski slikar iz IV. st. p. n. e.

mitridatskom ratu, osvajanje Sirije i prodor u Judeju op. S.M./[713] uvela je u modu bisere i drago kamenje. Pobjede Lucija /Kornelija op. S.M./ Scipiona /Azijatika op. S.M./ i Gneja Manlija postigle su isti cilj u korist filigranski obrađenoga srebra, atalitske odjeće /od zlatne tkanine/ i *triclinia* /ležaljki za objedovanje/ sa intarzijama od bronce. Mumijeva pobjeda donijela je korintsku broncu i slike.")

Plinije Stariji, XXXVII, 202 - 203 : *Metallis auri, argenti, aeris, ferri, quamdiu licuit exercere, nullis cessit terris et nunc intra se gravida pro omni dote varios sucos et frugum pomorumque sapores fundit. Ab ea exceptis Indiae fabulosis proximam equidem duxerim Hispaniam quacumque ambitur mari, quamquam squalidam ex parte, verum, ubi gignit, feracem frugum, olei, vini, equorum metallorumque omnium generum, ad haec pari Gallia. verum desertis suis sparto vincit Hispania et lapide speculari, pigmentorum etiam deliciis, laborum excitatione, servorum exercitio, corporum humanorum duritia, vehementia cordis.* ("U rudama zlata, srebra, bakra i željeza, Italija je bila najbolja dok je bilo zakonito iskopavati ih. Sada ih čuva u sebi, kao trudna žena, i za miraz poklanja nam mnoge različite sokove i usjeve i plodove različitih ukusa. Poslije Italije, ostavljajući po strani čuda Indije, stavio bih Hispaniju, ili bar njene obalske oblasti. Mada je Hispanija djelimično gruba zemlja, ipak tamo gdje je produktivna bogata je usjevima, uljem, vinom, konjima i svakom vrstom ruda. Za sada je Galija jednaka Hispaniji, ali Hispanija ima prednost zbog njenih pustinja sa alfa travom[714], i selenitom[715], kao i raskoši u obliku pigmenta /koji se koristio za bojenje op. S.M./. Tu postoji podsticaj za rad, mjesto gdje robovi mogu da se obučavaju, gdje su tijela ljudi čvrsta i njihova srca revna.")

Sekst Julije Frontin

Od pisaca tehnoloških i stručnih djela potrebno je istaći i Frontina (*Sextus Iulius Frontinus*) koji je nakon niza vojnih i politikih dužnosti od principsa Nerve imenovan za obnašanje vrlo značajne i odgovorne funkcije za Rimljane nadzornika akvadukta (*curator aquarum*), u čemu je bio uspješan sprečavajući raznorazne zloupotrebe u organizaciji vodovodne mreže. Iza sebe je ostavio nezaobilazno djelo *De aquaeductu*. Frontin je takođe napisao, danas izgubljenu, i raspravu iz vojne struke. Sačuvalo mu se djelo *Strategemata*, koje je ustvari kolekcija primjera vojnih taktičkih i strateških poteza iz grčko – rimske historije.

Frontinus u svome djelu o vojničkim vještinama i antičkoj vojnoj doktrini, ne govori direktno o Grakhima, ali daje niz vrijednih podataka koji govore o porodičnom background Tiberija, i stanju u rimskom društvu u toku VI. i VII. st. rimske ere, a sve u skladu sa karakterom i idejom vodiljom svoga djela.

Frontin, Strategemata, IV, 1, 1 : *P. Scipio ad Numantiam corruptum superiorum ducum socordia exercitum correxit dimisso ingenti lixarum numero, redactis ad munus cotidiana exercitatione militibus. Quibus cum frequens iniungeret iter, portare complurium dierum cibaria imperabat, ita ut frigora et imbres pati, vada fluminum pedibus traicere assuesceret miles, exprobrante subinde imperatore timiditatem et ignaviam, frangente delicatioris usus ac parum necessaria expeditioni vasa. Quod maxime notabiliter accidit C. Memmio tribuno, cui dixisse traditur Scipio: "mihi paulisper, tibi et rei publicae semper nequam eris."* („Kada je rimska armija pred Numancijom postala demoralizirana zbog nemarnosti ranijih zapovjednika. Publije /Kornelije op. S.M./ Scipion /Emilijan op. S.M./ obnovio ju je izbacivši enorman broj onih koji su slijedili armiju i donoseći vojnicima osjećaj odgovornosti kroz redovnu dnevnu

[713] O ovoj velikoj orijentalnoj kampanji koja je postavila granicu Rimske države i hegemonije na rijeci Eufratu v. Mesihović, 2015:600 – 615.

[714]*Lygeum spartum*, trava rasprostranjena u sušnim predjelima Mediterana.

[715]Poludragi kamen, poznat i kao „mjesečev kamen".

rutinu. Prilikom čestih marševa koje im /vojnicima op. S.M./ je on bio naložio, /Scipion Emilijan op. S.M./ naredio im je da nose višednevna sljedovanja hrane, i to pod takvim uvjetima kako bi se oni navikli da izdržavaju mraz i kišu, kao i prelaske gazom rječica. Često im je zapovjednik zamjerao zbog plašljivosti i nemarnosti. Često je /Scipion Emilijan op. S.M./ razbijao pribor koji je služio samo u svrhu samozadovoljstva i bio potpuno nepotreban za kampanju. Značajan primjer ove strogosti se desio u slučaju /vojnog op. S.M./ tribuna Gaja Memija, za kojega se govori da mu je Scipio /Emilijan op. S.M./ uzviknuo : "Za mene ćeš ti biti bezvrijedan samo za određeno razdoblje, ali za sebe i za Republiku ćeš biti zauvijek /bezvrijedan op. S.M./")

Frontin, Strategemata, IV, 1, 5 : *Scipio Africanus, cum ornatum scutum elegantius cuiusdam vidisset, dixit non mirari se, quod tanta cura ornasset, in quo plus praesidii quam in gladio haberet.* („Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./, primjetivši štit izvjesnog vojnika prilično lijepo ukrašen, rekao je da se ne čudi da ga je ovaj prihvatio sa takvom brigom, vidjevši da u njega stavlja više povjerenja nego u svoj mač")

Frontin, Strategemata, IV, 1, 20 : *P. Cornelio Nasica Decimo Iunio consulibus, qui exercitum deseruerant, damnati virgis caesi publice venierunt.* ("Za konzula Publija Kornelije Nasike i Decima Junija /Bruta op. S.M./ oni koji su dezertirali iz armije su bili osuđeni da budu javno bičevani a zatim da budu prodani u ropstvo")

Frontin, Strategemata, IV, 5, 16 : *P. Crassus, cum bellum adversus Aristonicum in Asia gerens inter Elaeam et Myrinam in hostium copias incidisset vivosque abduceretur, exsecratus in consule Romano captivitatem virga, qua ad equum erat usus, oculum Thracis, a quo tenebatur, eruit atque ab eo per dolorem concitato transverberatus dedecus servitutis, ut voluerat, effugit.* („Kada je vodio rat protiv Aristonika u Aziji /misli se na područje provincije prokonzularne Azije op. S.M./ negdje između Elee i Mirine, Publije /Licinije op. S.M./ Kras /Mucijan op. S.M./ je pao u ruke neprijatelja i bio je odveden živ /u zarobljeništvo op.S.M./. Prezirući misao o zarobljeništvu rimskog konzula, on /Licinije Mucijan op. S.M./ je iskoristio štap, sa kojim je poticao svoga konja, da iskopa oko Tračaninu koji ga je držao zatočenikom. Tračanin, bijesan od boli, ga je izbo na smrt. Tako je, kao je on želio, /Licinije Mucijan op. S.M./ Kras izbjegao sramoti ropstva.").

Lucije Junije Moderat Kolumela

Kolumela (*Lucius Iunius Moderatus Columella*; Gades iz provincije Betike, 4. – cc. 70. god. n. e.) je najpoznatiji stručni pisac na polju agronomije u rimskom svijetu. Njegova *De Re Rustica* u 12 knjiga je u potpunosti sačuvana, i zajedno sa radovima Katona Starijeg i Varona daje uvid u procese razvitka poljoprivrednih odnosa. Njemu se pripisuje i djelo o drveću po nazivu *De Arboribus*. Pored Katona Starijeg i Varona, on je koristio i djela Aula Kornelija Celza (*Aulus Cornelius Celsus*), kartaginskog pisca Maga, Tremelija Skrofa (*Tremellius Scrofa*) i mnoge grčke autore. Međutim, njegovo djelo nije bilo samo kompilacija, nego i rezultat stećenog iskustva njegovog strica Marka Kolumele kao i iskustva i znanja samog Kolumele. Sam Kolumela je posjedovao imanja u Italiji, i on se u djelu specifično odnosi na imanja u gradovima Ardea, Carseoli i Alba. Kolumela svoje djelo počinje raščlambom žalbi kojima ljudi pokušavaju objasniti opadanje poljoprivrede u Italiji. Jedni se žale na atmosfersko stanje, drugi na istrošenost italskog tla, ali su sva ta objašnjenja neodrživa. Po Kolumeli „te pojave nikako nisu izazvane nedostacima klime, već prije našim vlastitim manama. Naime, mi smo obrađivanje zemlje prepustili najgorim robovima, kao da smo je predali dželatu da je kazni, dok su se međutim najbolji ljudi među našim precima sami bavili njenim obrađivanjem, uz najveću skrb.*"* Dalje Kolumela govori o zemljoradnji kao o

starinskom rimskom zanimanju. Vođenju poljoprivrede treba se učiti. Čovjek koji se bavi naukom o zemljoradnji mora kombinirati proučavanje prirodnih uvjeta sa praktičnim zemljoradničkim iskustvom. Kolumela je pristaša intenzivne privrede. U tom pogledu on nastavlja tradicije Katona i Varona. Ali, sudeći po polemičkim primjedbama koje su sadržane u njegovoj raspravi, može se zaključiti da takav tip privrede nije bio jedini u Italiji. Tamo je bilo i poljoprivrednika koji su zastupali drukčija načela vođenja poljoprivrede; oni su nastojali što više zasijati, pa makar to imalo za posljedicu i nedovoljnu obradu zemljišta. Upravo protiv njih i istupa Kolumela. Tako su u ovom periodu postojala oba tipa privrede – i intenzivna i ekstenzivna. Kolumela daje i neke praktične geomorfološke savjete za poljoprivredu, pa tako navodi : „Tlo koje teško, kredasto i vlažno nije prikladno za uzgoj ozime pšenice i pira. Ječam ne tolerira nijedno drugo mjesto koje nije rastresito i suho."

Kolumela, O stvarima poljoprivrede, I, *praef.* 3:*Nec post haec reor violentia[4] caeli numerus ista, sed nostro potius accidere vitio, qui rem rusticam pessimo cuique servorum velut carnifici noxae dedimus, quam maiorum nostrorum optimus quisque et optime tractaverat.* („Nadalje, ne vjerujem da takve nesreće padaju na nas zbog bijesa stihije, već zbog vlastite krivnje. Jer smo obrađivanje zemlje prepustili najgorim robovima, kao da smo je predali dželatu da je kazni, dok su se, međutim, najbolji ljudi među našim precima sami bavili njenim obrađivanjem, uz najveće staranje").

Kolumela, O stvarima poljoprivrede, I, 3, 9–11:*Nec dubium quin minus reddat laxus ager non recte cultus, quam angustus eximie. Ideoque post reges exactos Liciniana illa septena iugera, quae plebi tribunus viritim diviserat, maiores quaestus antiquis rettulere, quam nunc nobis praebent amplissima veterata. Tanta quidem Curius Dentatus, quem paulo ante rettulimus, prospero ductu parta victoria, ob eximiam virtutem deferente populo praemii nomine quinquaginta soli iugera, supra consularem triumphalemque fortunam putavit satis esse; repudiatoque publico munere populari ac plebeia mensura contentus fuit. Mox etiam cum agrorum vastitatem victoriae nostrae et interneciones hostium fecissent, criminosum tamen senatori fuit supra quinquaginta iugera possedisse, suaque lege C. Licinius damnatus est, quod agri modum, quem in magistratu rogatione tribunicia promulgaverat, immodica possidendi libidine transcendisset; nec magis quia superbum videbatur tantum loci detinere, quam quia flagitiosum, quos hostis profugiendo desolasset agros, novo more civem Romanum supra vires patrimonii possidendo deserere.* („I nema sumnje da veliki posjed, koji nije odgovarajuće kultiviran, donosi manje nego mali /posjed op. S.M./koji je obrađivan sa značajnom brigom. Zbog ovoga, onih sedam jugera Licinija, koje je plebejski tribun dodijelio svakome nakon izgnanstva kraljeva, nagrađivalo je drevne pretke sa većim prihodom nego što nam daruju danas naši veoma prostrani posjedi. Takva veličina, zaista, bio je Manije Kurije Dentat, koga smo spomenili nešto ranije, smatra se srećom većom nego onoga ko je bio konzul i nagrađen sa trijumfom, kada mu je nakon pobjede pod njegovim uspješnim vodstvom, narod darovao, u znak nagrade za njegovu neuobičajenu sposobnost, 50 jugera zemlje. I odbivši velikodušnost republike, on je bio zadovoljan dijelom koji je dodjeljivan i njegovim sugrađanima i običnom narodu. Kasnije, čak i kada su naše pobjede i uništenje neprijatelja doveli do pustih širokih pojaseva, još uvijek bilo nezakonito za senatora da ima više nego 50 jugera u svome posjedu. I Gaj Licinije je bio osuđen pod uvjetima sopstvenog zakona kada je sa neobuzdanom strašću za vlasništvom, on prekoračio limit držanja zemljišta koji je on sam zakonski postavio kada je bio /plebejski op. S.M./ tribun. I to ne samo zato što što je to bio znak arogancije da se zauzme posjed takve veličine nego prilično i iz razloga da je to izgledalo više skandaloznije za rimskog građanina, da šireći svoje vlasništvo, na nečuveni način, iznad dostatnosti svoga naslijeđa, da ostavi neobrađene one zemlje koje je neprijatelj napustio pobjegavši.")

Kvintilijan

Marko Fabije Kvintilijan (*Marcus Fabius Quintilianus*, cc 35. – 100. god. n. e.) je porijeklom iz hispanskog grada *Calagurris* (danas Calahorra, La Rioja). U ranom neronijanskom dobu, njegov iznimno obrazovani otac poslao ga je u Rim da studira retoriku. Tamo je razvio prijateljstvo sa Domicijem Aferom (umro 59. god. n. e.), koji mu je poslužio kao model za retorsko izučavanje. Afer je inače bio sklon ciceronijanskom stilu, koji nije baš bio uobičajen u ovo doba, i to je vjerojatno i izvor Kvintilijanove posvećenosti Ciceronu. Nakon Aferove smrti vratio se u Španiju, vjerojatno da se bavi odvjetničkom praksom. Ipak 68. god. n. e. se vratio sa novoizabranim princepsom Galbom u Rim. Preselivši se u Rim, počeo je predavati retoriku i prvi je pod princepsom Vespazijanom bio potvrđen za profesora retorike, dobivajući plaću od države. Njegovi učenici su bili Plinije Mlađi i možda i Tacit. Kvintilijan je napredovao i u političkoj karijeri, pa je za vrijeme Vespazijana bio i konzul. Iz nastave se povukao 88. god. n. e., iako se zadržao u blizini dvora princepsa Domicijana. Njegovo djelo je praktični priručnik/udžbenik iz retorike/govorničkog umijeća (*Institutio oratoria*), koji u određenoj mjeri sažima višestoljetni rad rimskih učitelja govorništva. Kvintilijanovo djelo nije se ograničavalo samo na teorijske i praktične savjete u pogledu sastavljanja govora, te na historiju govorništva, nego je nudilo i edukacijske savjete u razvoju oratora od "kolijevke pa do groba." Govornik se mora odgajati od djetinjstva, i zato su prve knjige ovog Kvintilijanovog priručnika posvećene odgoju i osnovnom obrazovanju. Prema tome, taj dio je rad iz područja pedagogije. Nadalje Kvnitilijan govori o zadaćama govornika. On je protivnik filozofije i smatra da za formiranje mudrog čovjeka nisu zaslužni isključivo filozofi. Uistinu obrazovan govornik je razuman čovjek koji obavlja svoju dužnost. Kvintilijan se povodi za definicijom Katona Starijeg : *vir bonus, dicendi peritus* („dobar čovjek dobro govori"). Kvintilijanovo djelo je imalo značajnog utjecaja na mediavelnu retoriku i renesansni razvitak. Njegovo ranije djelo *De Causis Corruptae Eloquentiae* je izgubljeno. Kvintilijanu se pripisuju i dva seta deklamacija i to *Declamationes Maiores* i *Declamationes Minores*.

Kvintilijan, *Inst. Orat.* I, 1, 6 :*nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus* ("Rečeno nam je da elokvencija Grakha /braće Tiberija i Gaja op. S.M./ mnogo duguje njihovoj majci Kornelija, čija pisma čak do današnjeg dana svjedoće o kultiviranosti njenog stila.").

Kvintilijan, *Inst. Orat.* III, 8, 37 :*de ratione belli Scipio prior an Fabius deliberet.* ("Da li su to stariji Scipion ili Fabije koji je vijećao o njegovom planu kampanje")

Silije Italik

Silije Italik (*Tiberius Catius Asconius Silius Italicus*; cc 28. – cc 103. god. n. e.) je bio konzul, orator i pjesnik. Njegovo jedino sačuvano djelo je epska poema *Punica* u 17 knjiga koja govori o II. punskom ratu. *Punica* je i najduža sačuvana poema na latinskom jeziku sa preko 12 000 redova. Silije Italik svoje djelo *Punica* promatra kao produžetak Vergilijeve Enejide, a po stilu se ugleda na Homera. Veliki uzori Silija Italika su bili Ciceron i Vergilije.

Silije Italik, XIII, 514 – 515 : *pudet urbis iniquae, quod post haec decus hoc patriaque domoque carebit.*(„Sramota na nepravedne građane /Republike op. S.M./, koji će lišiti doma i zemlje heroja /Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./ koji je učinio takve /velike op. S.M./ stvari /pobjeda u II punskom ratu, rat sa Antiohom III, konzulstvo, osnivanje kolonija op. S.M./")[716]

Kornelije Tacit

Na kraj I. i početak II. st. n. e. pada književna djelatnost Publija ili Gaja Kornelija Tacita (*Publius* ili *Caius Cornelius Tacitus*; cc. 56. – cc. 120. god. n. e.), jednog od najboljih predstavnika rimske historiografije. Tacit se rodio oko 55. god. n. e. u viteškoj obitelji u regiji Umbriji. Zahvaljujući svome govorničkom talentu i drugim umiješćima Tacit se uspio uzdići na hijerarhijskim ljestvicama Rimske države i društva, i na kraju je ušao u senatorski red, bio konzul sufekt u periodu novembar – decembar 97. god. n. e., i kasnije prokonzul u provinciji Aziji. Umro je oko 120. god. n. e. Najranije poznato Tacitovo književno djelo je *Dialogus de oratoribus* ("Razgovor o govornicima"). Poslije toga napisao je životopis (*De vita et moribus Iulii Agricolae*) svoga tasta, čuvenog vojskovođe Agrikole, a zatim etnografsko djelo *De origine et situ Germanorum* ("Germanija"). U posljednjem razdoblju svoje književne djelatnosti Tacit je napisao *Historiae* ("Historije") i *Annales* ("Anale"), Ova dva monumentalna djela ovjekovječila su Tacitovo ime. "Historije" u 14 knjiga govore o događajima od smrti Neronove i „Godine četiri cara" 68/69. god. n. e. pa do smrti principsa Domicijana 96. god. n. e., dok se u "Analima" (od 16 knjiga) izlaže rimska historija od Augustove smrti do kraja dinastije Julijevaca-Klaudijevaca 68. god. n. e. U uvodu „Historija", Tacit je spominjao da planira da obradi i historiju doba principsa Nerve i Trajana. Ovo djelo o principsima, za čijih života je on dostigao vrhunac svoje karijere, nije nikada uradio.

Od "Historija" dostupne su samo 4 knjige i početak pete, a "Analima" nedostaju u potpunosti 4 knjige (7., 8., 9. i 10 knjiga), dok su nepotpuno dostupne peta, šesta knjiga, jedanaesta i nema kraja šesnaeste knjige. Tacitov opus je bio monumentalan, a sam se služio golemom izvornom građom. Ne znamo tačno koje je izvore Tacit upotrijebio. Po uzgrednim podacima u njegovom djelu koristio je djela ranijih historičara, memoare istaknutih osoba, kazivanja svojih starijih suvremenika. On je vjerojatno koristio za svoj opus, posebno „Anale" i „Historije", i *Acta Senatus*, službene zapise rimskog Senata.

Po svom porijeklu Tacit nije bio pripadao nobilitetu, ali je uspio, bolje nego itko drugi, u svojim djelima odraziti pogled na svijet rimskog nobiliteta koji se lagano gasio. Tacitov ideal leži u prošlosti. Po njegovom mišljenju, ljudi su bili sretni samo u dalekoj prošlosti, jer su onda živjeli bez poroka i zločina, i među njima je vladala jednakost. To njegovo shvatanje se prilično dobro ogleda u opisu Germana, koji mu je služio kao antipod tadašnjim Rimljanima koji su po njegovom mišljenju zapali u dekadenciju. Po svome uvjerenju koje i precizno iznosi u „Analima", preveliki broj zakona je samo doprinosio slomu jednostavnog i prirodnog života.

[716]U ovim stihovima svoga epa Silije Italik misli na činjenicu da su protiv Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg vođeni montirani procesi i kampanja, uslijed čega je on napustio Rim i preselio se u grad Liternum.

Po Tacitu nakon Zakonika 12 ploča, kasniji zakoni su često bili izraz staleških borbi i donošeni su silom „da bi predstavnici naroda otvorili put ka dotada nepristupačnim položajima, da bi prognali istaknute ljude, ili postigli slične naopake ciljeve.” Zato su se po Tacitu pojavili podbunjivači naroda kao što su Grakhi i Saturnin, te Druz, demagog senatske frakcije. U nastavku svoga izlaganja Tacit jasno potvrđuje svoje prooptimatske stavove, i glavnu krivicu za zakonodavni i politički kaos Kasne Republike prebacuje na plebejske tribune koji „su dobili punu slobodu da huškaju narod po miloj volji”. Po Tacitu, što je veća korupcija u državi, to više ima zakona. Tek je August uspio zavesti mir, ali je taj mir koštao Rimljane gubitka slobode : „Cezar August, sada već siguran u svoju vlast, ukinuo je odluke koje je kao triumvir donio, i dao nam zakone po kojima treba da živimo u miru, pod vlašću princepsa”

Iako je bio nostalgični republikanac, Tacit ipak u stvarnosti nije vjerovao u mogućnost potpune obnove slobode i Republike. On se zadovoljavao time što su Nerva i Trajan uspjeli spojiti principat i slobodu, pa se može reči i da je on bio klasični predstavnik sustava „dinastije” Antonina. Uostalom, nastanak njegovih djela pripada upravo vremenu nakon smrti princepsa Domicija, i uspostave novoga sustava koji je kasnija historiografija nazvala „antoninijanski”. Riječ je o prevratu koji je u neku ruku imao i karakteristike revolucionarnog nastupa. Umjesto ranijeg autokratskijeg sustava, sada je nastupila slobodoumnija i progresivnija epoha ideološki prožeta i sa popularnim tada filozofskim učenjima. U tome dobu „Pet dobrih careva”, načelno se trebalo vladati u suglasju princepsa i Senata, i uz poštovanje svih institucija. Zato je i Tacit našao svoje mjesto u tome novom režimu, i mogao je da izražava svoj nostalgični republikanizam a da ne izazove princepsku reakciju, što bi se sigurno desilo za vrijeme postAugustovih princepsa iz dinastija Julijevaca – Klaudijevaca i Flavijevaca (izuzimajući možda Tita).

Tacit je zavidio onima koji su pisali o republikanskoj prošlosti: o ratovima, raspravama konzula sa tribunima, o agrarnim i žitnim zakonima. Povjesničar Principata, po njegovim riječima, mora pisati o miru, koji je tek rijetko prekidan ratovima, o okrutnim naređenjima, stradanju nevinih i vjerolomstvu prijatelja; "i svaka stvar je očito nalik na drugu, i izaziva gađenje". Tacit je sebi stavio u zadatak da piše bez mržnje i pristranosti (*sine ira et studio*). Međutim, teško je naći neko drugo djelo iz antike u kome bi se toliko izražavala pristranost jednoga historičara. Ta njegova pristranost se najbolje izražava u njegovim zaključcima i tumačenjima određenih događaja, dešavanja i djelovanja pojedinaca. Tako on npr. prenosi tačne informacije, ne sakriva ih niti umanjuje, ali zato kao jedan vješti spin- majstor u svome zaključku i sopstvenom tumačenju određenih dešavanja i postupaka izvrće njihovo značenje onako kako njemu odgovara. Često je odluka da li će Tacit neka dešavanja, postupke ili proces ocijeniti pozitivno ili negativno, ne zavisi od toga da li je to stvarno dobro, loše ili „onako“, nego primarno zavisi da li glavne uloge u tim povijesnim scenama imaju ili nemaju simpatije Tacita. Tako je sve ono što radi Germanik, taj heroj nostalgičnih republikanaca i nobila, dobro i odlično, a ono što radi Tiberije loše i vjerolomno. Čak je i Tiberijevu štedljivost koja je doprinijela značajnom uvečanju državnog suficita, Tacit kritizirao. To se onda prenosi i na prijatelje i suradnike Germanika ili Tiberija. Tacit je pisao za Antonina, pa

mu je možda bilo i stalo da ranija dva režima (Julijeveca – Klaudijevaca i Flavijeveca) predstavi u ne baš povoljnom svjetlu, izuzev naravno Augusta, osnivaća Principata.

Za Tacita čiji je ideal aristokratska republika Grakhi su jednostavno «…pokretači pobuna plebsa…».[717]

Plutarh Mestrije

Pred kraj I. i početkom II. st. n. e. djelovao je Lucije Mestrije Plutarh (nakon dobijanja rimskog građanstva puno ime *Lucius Mestrius Plutarchus*; Λούκιος Μέστριος Πλούταρχος; živio cc 46. – cc 126. god. n. e.), iz beotskog grada Heroneje. Riječ je ne o jednom od najvećih rimsko – helenskih pisaca, nego jednom od najvećih učenjaka u historiji čovječanstva. On nije bio samo historičar sa fokusom na pisanje životopisa/biografija, nego i eklektični filozof (sa tendencijama više izraženim prema platonizmu) i intelektualac, esejista. Njegova djela, iako originalno pisana na grčkom, bila su po vokaciji namjenjena i čitateljima koji su se primarno služili latinskim jezikom.

Plutarh je rođen u istaknutoj i iznimno bogatoj porodici koja je pripadala sloju beotske elite u Heroneji, u kojoj je proveo i najveći dio života. Plutarh je stekao obrazovanje u Ateni, gdje je 66. i 67. god. n. e. studirao matematiku i filozofiju u atenskoj Akademiji pod Amonijem. Plutarh je služio i kao jedan od dvojice svećenika u Apolonovom hramu u Delfima, a bio je i lokalni dužnosnik (arhont). Nekoliko puta je privremeno boravio u Rimu, gdje je imao poznanike i prijatelje među višim slojevima rimskog društva. Bez obzira što nije napustio svoje rodno mjesto i preselio se u neku veću urbanu aglomeraciju, Plutarh je zbog svojih djela već za života postao popularan među obrazovanijim slojevima rimskog svijeta, i cijenjen i poštovan i od najviše upravljačke strukture Države. Pod Hadrijanom je bio prokurator carskih imanja u Ahaji. U nepoznatom periodu svoga života Plutarh je dobio i rimsko građanstvo i rimski imenski dodatak→Lucije Mestrije.

Plutarh je napisao veliki broj djela, najrazličitijeg sadržaja, tematike i tipova od historiografskih djela pa do rasprava o najrazličitijim pitanjima (iz etike, religije i dr.). Njegova historiografska djela su biografske naravi. Prvo je bilo posvećeno životopisima rimskih princepsa od Augusta do Vitelija. Od ovih životopisa, danas su nam dostupni samo životopisi Galbe i Otona, dok su oni princepsa Tiberija i Nerona fragmentirano dostupni. Plutarh je napisao još neke životopise, od kojih su neki dostupni (kao Arata i Artakserksa II.), a neki još uvijek nisu (Hesioda, Pindara, Kratesa i Dajfanta).

Plutarhovo najpoznatije djelo su njegovi "Usporedni životopisi" (Βίοι Παράλληλοι) ili „Životi uglednih Grka i Rimljana“. U njima se usporedno donose životopisi istaknutih osoba helenske i rimske povijesti grupiranih u parove koji se sastoje od jednoga Helena i jednoga Rimljanina. Plutarh je parove stvarao na osnovi svojih tumačenja određenih

717 *Tac. Ann.* III, 27

sličnosti u djelovanju tih mitoloških, tradicijskih i historijskih ličnosti. Danas raspolažemo sa 23 odgovarajuća para : Tezej = Romul, Likurg = Numa Pompilije, Solon = Publikola, Temistokle = Furije Kamil, Perikle = Fabije Maksim, Alkibijad = Koriolan, Timoleon = Emilije Paul, Pelopida = Marcel, Aristid = Katon Stariji, Filopoemen = Tit Kvinktije Flaminin, spartanski kraljevi Agis i Kleomen = braća Tiberije i Gaj Grakh, Pir = Gaj Marije, Lisander = Sula, Kimon = Lukul, Nikija = Kras, Eumen = Sertorije, Agesilaj = Pompej, Demosten = Ciceron, Demetrije = Marko Antonije, Dion = Brut, Aleksandar Veliki = Cezar.). Plutarh je imao i četiri lika koja nisu bila uparena (Grk : Arat, Rimljani : Galba i Oton i Perzijanac : Artakserks). Nažalost, životopisi Epaminonde i Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg nisu dostupni. Spajanjem grčkog lika sa rimskim likom, Plutarh, kao ubijeđeni helenofil, je želio da tadašnjoj rimskoj javnosti pokaže da je i Grčka imala velike heroje u pravom smislu dostojne onih rimskih velikana. Uspoređivanjem Rimljana sa Helena, Plutarh je htio istaći i duhovno srodstvo tih naroda.

Plutarh sa svojim životopisima nije nastojao samo da prezentira historijski izričaj, nego mu je glava agenda bila pragmatičke naravi da ukazuje na karaktere, vrline, poroke, greške, mane, sudbine, ideje, etike pojedinaca koje prikazuje. Priznavanje isključive uloge velikih ljudi u povijesti i individualizam karakteristični su za shvaćanja Plutarha, kao i nekih drugih pisaca iz doba Principata. Po Plutarhovom mišljenju, cilj sastavljanja životopisa različit je od zadatka historičara. Biograf treba razotkriti porok i vrlinu, i za to nije dovoljno da uzima u obzir samo sjajne podvige: "Kakav neznatan postupak, riječ ili šala mogu često čovjekov karakter pokazati bolje nego bitka u kojoj je palo više hiljada/tisuća ljudi". Plutarhove karakteristike nose u većini slučajeva apologetski karakter. Plutarh je bio veoma obrazovan, svestran, dobar pisac i stilista, ali se u odnosu na one autore koji su pisali historijska djela klasičnog tipa, on rukovodio drugačijim interesima i ciljevima u izradi svoga rada, ujedno težeći i literarnoj stilistici. U prvom planu stoje kod Plutarha moralistički zadaci, koji su kod njega naglašeni jače nego kod grčkih i rimskih default povjesničara. Historijska vjerodostojnost nije Plutarhu glavni zadatak, tako da on čak izražava sumnju u mogućnost utvrđivanja objektivne istine. Plutarhovo djelo obiluje i simpatičnim pričama i anegdotama. Bez obzira da li su one bile istinito prenesene do Plutarha ili je riječ o fikciji, on je smatrao vrijednim da ih uključi u svoje životopise, sa ciljem da sa vremena na vrijeme osvježava svoje djelo, kako bi ono dobilo crticu popularnog, čime bi bilo i prijemčivo za čitaoca. Plutarh nije bio dosljedan pristaša nijedne političke doktrine i primjer je eklektičkog mislioca i stvaraoca, iako je pomalo naginjao prema neoplatonizmu. Na njega su utjecale i helenističke političke teorije, koje daju prednost prosvjećenom monarhizmu. On cijeni prave rimske republikanske vrline, ali u isto vrijeme priznaje nužnost monarhije. Ocjena nekih osoba, po Plutarhu, zavisi od njenog karaktera, a ne od njene političke uloge. Plutarh, npr., visoko cijeni Tiberija Grakha, iako na momente kritizira njega Tiberija i njegove saradnike zbog popustljivosti i blagosti prema "onima koji bi trebali biti kažnjeni zbog neposlušnosti i uz plaćanje kazne ustupiti zemlju čijer su plodove protuzakonito uživali, on je samo naložio da napuste nepravedno stečene posjede pošto prime odštetu...". Plutarh cijeni i vođu pobunjenih robova Spartaka. U tome se očituje

humanizam, koji je svojstven nekim predstavnicima helenizirane inteligencije rimskog doba. Plutarh dijeli njena uvjerenja i predrasude. Religija igra kod njega veliku ulogu. On nikad ne propušta priliku da ističe svakovrsna znamenja i čuda, vezana za ove ili one povijesne događaje. I uz svu svoju subjektivnost, Plutarhovi "Usporedni životopisi" imaju veliko značenje za povjesničara Rima. Plutarh je imao kolosalnu erudiciju. On je koristio djela mnogih grčkih i rimskih pisaca. Kod izlaganja događaja nastojao je biti tačan, ali vjerodostojnost njegovih podataka nije podjednaka, jer se nije uvijek služio pouzdanim izvorima. Onda kada je nailazio na proturječna podatke, Plutarh nije ispitivao materijal, već je birao ono saopćenje koje je odgovaralo njegovoj tendenciji.

Drugi dio Plutarhovog opusa se sastoji od velikog broja vrijednih rasprava, eseja, govora koje se uobičajeno grupiraju u kolekciju nazvanu *Moralia*/Ἠθικά : 1. Περὶ παίδων ἀγωγῆς - *De liberis educandis*. 2. Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν - *Quomodo adolescens poetas audire debeat*. 3. Περὶ τοῦ ἀκούειν - *De recta ratione audiendi*. 4. Πῶς ἄν τις διακρίνοιε τὸν κόλακα τοῦ φίλου - *Quomodo adulator ab amico internoscatur*. 5. Πῶς ἄν τις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ᾽ ἀρετῇ - *Quomodo quis suos in virtute sentiat profectus*. 6. Πῶς ἄν τις ὑπ᾽ ἐχθρῶν ὠφελοῖτο - *De capienda ex inimicis utilitate*. 7. Περὶ πολυφιλίας - *De amicorum multitudine*. 8. Περὶ τύχης - *De fortuna*. 9. Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας - *De virtute et vitio*. 10. Παραμυθητικὸς πρὸς Ἀπολλώνιον - *Consolatio ad Apollonium*. 11. Ὑγιεινὰ παραγγέλματα - *De tuenda sanitate praecepta*. 12. Γαμικὰ παραγγέλματα - *Coniugalia praecepta*. 13. Ἑπτά σοφῶν συμπόσιον - *Septem sapientium convivium*. 14. Περὶ δεισιδαιμονίας - *De superstitione*. 15. Βασιλέων ἀποφθέγματα καὶ στρατηγών - *regum et imperatorum apophthegmata*. 16. Ἀποφθέγματα Λακωνικά - *apophthegmata Laconica*. 17. Τὰ παλαιὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐπιτηδεύματα - *instituta Laconica*. 18. Λακαινῶν αποφθέγματα - *Lacaenarum apophthegmata*. 19. Γυναικῶν ἀρεταί - *Mulierum virtutes*. 20. Αἴτια Ῥωμαϊκά - *Quaestiones Romanae*. 21. Αἴτια Ἑλληνικά - *Quaestiones Graecae*. 22. Περὶ τῆς Ῥωμαίων τύχης - *De fortuna Romanorum*. 23. Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς - *De Alexandri magni fortuna aut virtute*. 24. Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι - *De gloria Atheniensium*. 25. Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος - *De Iside et Osiride*. 26. Περὶ τοῦ εἶ τοῦ ἐν Δελφοῖς - *De E apud Delphos*. 27. Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν - *De Pythiae oraculis*. 28. Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων - *De defectu oraculorum*. 29. Εἰ διδακτὸν ἡ ἀρετή - *An virtus doceri possit*. 30. Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς - *De virtute morali*. 31. Περὶ ἀοργησίας - *De cohibenda ira*. 32. Περὶ εὐθυμίας - *De tranquillitate animi*. 33. Περὶ φιλαδελφίας - *De fraterno amore*. 34. Περὶ τῆς εἰς τὰ ἔγγονα φιλοστοργίας - *De amore prolis*. 35. Εἰ αὐτάρκης ἡ κακία πρὸς κακοδαιμονίαν - *An vitiositas ad infelicitatem sufficiat*. 36. Περὶ τοῦ πότερον τὰ ψυχῆς ἢ τὰ σώματος πάθη χείρονα - *Animine an corporis affectiones sint peiores*. 37. Περὶ ἀδολεσχίας - *De garrulitate*. 38. Περὶ πολυπραγμοσύνης - *De curiositate*. 39. Περὶ φιλοπλουτίας - *De cupiditate divitiarum*. 40. Περὶ δυσωπίας - *De vitioso pudore*. 41. Περὶ φθόνου καὶ μίσους - *De invidia et odio*.42. Περὶ τοῦ ἑαυτὸν ἐπαινεῖν ἀνεπιφθόνως - *De laude ipsius*. 43. Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων - *De sera numinis vindicta*. 44. Περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου - *De genio Socratis*. 45. Περὶ φυγῆς - *De exilio*. 46. Παραμυθητικὸς πρὸς τὴν γυναῖκα - *Consolatio ad uxorem*. 47.

Συμποσιακά - *Quaestiones convivales*. 48. Ἐρωτικός – *Amatorius*. 49. Ἐρωτικαὶ διηγήσεις - *Amatoriae narrationes*. 50. Περὶ τοῦ ὅτι μάλιστα τοὶς ἡγεμόσιν δεῖ τὸν φιλόσοφον διαλέγεσθαι - *Maxime cum principibus philosopho esse disserendum*. 51. Πρὸς ἡγεμόνα ἀπαίδευτον - *Ad principem ineruditum*.52. Εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον - *An seni respublica gerenda sit*. 53. Πολιτικὰ παραγγέλματα - *Praecepta gerendae reipublicae*. 54. Περὶ μοναρχίας καὶ δημοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας - *De unius in republica dominatione, populari statu, et paucorum imperio*. 55. Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι - *De vitando aere alieno*. 56. Συγκρίσεως Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου ἐπιτομή - *Comparationis Aristophanis et Menandri compendium*. 57. Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας - *De malignitate Herodoti*. 58. Αἴτια φυσικά - *Quaestiones naturales*. 59. Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης - *De facie in orbe lunae*. 60. Περὶ τοῦ πρώτως ψυχροῦ - *De primo frigido*. 61. Πότερον ὕδωρ ἢ πῦρ χρησιμότερον - *Aquane an ignis sit utilior*. 62. Πότερα τῶν ζῴων φρονιμώτερα τὰ χερσαία ἢ τὰ ἔνυδρα - *De sollertia animalium*. 63. Περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι - *Bruta animalia ratione uti*. 64. Περὶ σαρκοφαγίας - *De esu carnium*. 65. Πλατωνικὰ ζητήματα - *Platonicae quaestiones*. 66. Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας - *De animae procreatione in Timaeo*. 67. Ἐπιτομή τοῦ Περὶ τῆς ἐν τῷ Τιμαίῳ ψυχογονίας - *Epitome libri de animae procreatione in Timaeo*. 68. Περὶ Στωϊκῶν ἐναντιωμάτων - *De Stoicorum repugnantiis*. 69. Ὅτι παραδοξότερα οἱ Στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσιν - *Stoicos absurdiora poetis dicere*. 70. Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκούς - *De communibus notitiis adversus Stoicos*. 71. Ὅτι οὐδὲ ἡδέως ζῆν ἔστιν κατ’ Ἐπίκουρον - *Non posse suaviter vivi secundum Epicurum*. 72. Πρὸς Κωλώτην - *Adversus Colotem*. 73. Εἰ καλῶς εἴρηται τὸ λάθε βιώσας - *An recte dictum sit latenter esse vivendum*.

Iako je dostupna Plutarhova literarna zaostavština golema, ipak je još veći dio njegovog opusa nedostupan. Navodno se Plutarhu u antici pripisavalo autorstvo za 227 radova. Većina njegovih djela koja nam danas nisu dostupna pripadaju skupini *Moralia*, ali nailazi se na tragove najmanje još 12 izgubljenih životopisa.

Kao što je rečeno, na grakhovsku revoluciju u Plutarhovom opusu se primarno odnose životopisi Tiberija i Gaja Grakha. Ovi životopisi su obimniji po kvantitetu informacija, ali su u historiografskom kvalitetu slabiji od Apijanovog opisa. Plutarh je bio obrazovaniji, svestraniji i bolji pisac i stilista od Apijana, ali se odnosu od Apijana rukovodio drugačijim interesima i ciljevima u izradi svoga rada, ujedno težeći i literarnoj stilistici. U "Usporednim životopisima" Tiberije i Gaj su uspoređeni sa Agisom i Kleomenom, spartanskim kraljevima reformatorima i revolucionarima. Plutarh se kao izvorom služio i djelima Gaja Fanija i Gaja Grakha te je Tiberije i u Plutarhovim životopisu prikazan kao pozitivna ličnost. Prikaz uzroka Tiberijeve reforme je kod Plutarha, slabiji nego kod Apijana, dok su događaji iz Tiberijevog života ispremještani bez bilo kakvog kronološkog reda. Tako se opisi pojedinih događaja nalaze ispred onoga što se dogodilo prije tih opisa. Tako se na primjer scena na trgu kada Tiberije moli građane da se pobrinu za njegovu djecu nalazi ispred dešavanja vezanih za Atalov testament, tamo gdje uopće po vremenskom redu dešavanja ne pripada. Plutarhov životopis obiluje i simpatičnim pričama i anegdotama. Bez obzira da li su one bile istinito prenesene do Plutarha ili je riječ o fikciji, on je smatrao vrijednim

da ih uključi u Tiberijev životopis, sa ciljem da sa vremena na vrijeme osvježava svoje djelo, kako bi ono dobilo crticu popularnog, čime bi bilo i prijemčivo za čitaoca.

Pseudo – Plutarh je skupno ime koje je dato nepoznatom/im autoru/ima djela koja su se pripisivala Plutarhu. Neka od ovih djela su uključena u objavljena izdanja Plutarhovih *Moralia*. Od ovih djela vrijedi istaći : 1. *Vitae Decem Oratorum* (bazirano na djelu Cecilija iz Kalakte. 2. Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων; *Placita Philosophorum*). 3. *De Musica*. 4. *Parallela Minora*. 5. *Pro Nobilitate*. 6. *De Fluviorum et Montium Nominibus*. 7. Περὶ ποταμῶν καὶ ὄρων ἐπωνυμίας. 8. *De Homero*. 9. *De Unius in Re Publica Dominatione*. 10. *Consolatio ad Apollonium*. 11. *De Fato*. 12. Στρωματεῖς. Većina ovih radova datira u III. i IV. st. n. e.

Plutarh, Usporedni životopisi, Romul, 6: „Njihove /Romula i Rema op. S.M./ životne djelatnosti izanimanja bili su dostojni slobodna čovjeka. Nisu smatrali da slobodnom čovjeku pristaju dokolica i nerad.“

Plutarh, Usporedni životopisi, Romul, 27 : οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν τὴν ἀσάφειαν, ὅπου Σκηπίωνος Ἀφρικανοῦ μετὰ δεῖπνον οἴκοι τελευτήσαντος οὐκ ἔσχε πίστιν οὐδ᾽ ἔλεγχον ὁ τρόπος τῆς τελευτῆς, ἀλλ᾽ οἱ μὲν αὐτομάτως ὄντα φύσει νοσώδη καμεῖν λέγουσιν, οἱ δ᾽ αὐτὸν ὑφ᾽ ἑαυτοῦ φαρμάκοις ἀποθανεῖν, οἱ δὲ τοὺς ἐχθροὺς τὴν ἀναπνοὴν ἀπολαβεῖν αὐτοῦ νύκτωρ παρεισπεσόντας. καίτοι Σκηπίων ἔκειτο νεκρὸς ἐμφανὴς ἰδεῖν πᾶσι, καὶ τὸ σῶμα παρεῖχε πᾶσιν ὁρώμενον ὑποψίαν τινὰ τοῦ πάθους καὶ κατανόησιν. (“A ne treba se čuditi toj neizvjesnosti. Iako je Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrički /Mlađi op. S.M./ umro kod kuće poslije ručka, nije se našao uvjerljiv dokaz o načinu njegove smrti, nego jedni vele da je preminuo prirodnom smrću budući da je bio po naravni boležljiv, po drugima se sam otrovao, a po trećima noću su u kuću provalili njegovi protivnici pa ga zadavili. A ipak je Scipion ležao mrtav na odru svima naočigled, te je tijelo kod svih koji su ga gledali budilo neku sumnju i nagađanje o onome što se dogodilo. ”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Numa Pompilije, 16: πρῶτον δέ φασι καὶ Πίστεως καὶ Τέρμονος ἱερὸν ἱδρύσασθαι. καὶ τὴν μὲν Πίστιν ὅρκον ἀποδεῖξαι Ῥωμαίοις μέγιστον, ᾧ χρώμενοι μέχρι νῦν διατελοῦσιν: ὁ δὲ Τέρμων ὅρος ἄν τις εἴη, καὶ θύουσιν αὐτῷ δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοὺς τῶν ἀγρῶν περιορισμούς, νῦν μὲν ἔμψυχα, τὸ παλαιὸν δὲ ἀναίμακτος ἦν ἡ θυσία, Νομᾶ φιλοσοφήσαντος ὡς χρὴ τὸν ὅριον θεὸν εἰρήνης φύλακα καὶ δικαιοσύνης μάρτυν ὄντα φόνου καθαρὸν εἶναι, δοκεῖ δὲ καὶ ὅλως οὗτος ὁρίσαι τὴν χώραν ὁ βασιλεύς, Ῥωμύλου μὴ βουληθέντος ἐξομολογήσασθαι τῷ μέτρῳ τοῦ οἰκείου τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἀλλοτρίου: δεσμὸν γάρ εἶναι τῆς δυνάμεως τὸν ὅρον, ἂν φυλάττηται, μὴ φυλαττόμενον δὲ τῆς ἀδικίας ἔλεγχον. οὐ μὴν οὐδὲ ἦν δαψιλὴς χώρα τῇ πόλει κατ᾽ ἀρχάς, ἀλλὰ τὴν πολλὴν αἰχμῇ προσεκτήσατο Ῥωμύλος: καὶ ταύτην πᾶσαν ὁ Νομᾶς διένειμε τοῖς ἀπόροις τῶν πολιτῶν, ὡς ἀνάγκην τῆς ἀδικίας ἀφαιρῶν τὴν ἀπορίαν, καὶ τρέπων ἐπὶ γεωργίαν τὸν δῆμον ἅμα τῇ χώρᾳ συνεξημερούμενον. οὐδὲν γάρ ἄλλο τῶν ἐπιτηδευμάτων οὕτως ἔρωτα δριμὺν εἰρήνης ἐργάζεται καὶ ταχὺν ὡς ὁ ἀπὸ γῆς βίος, ἐν ᾧ καὶ τῆς πολεμικῆς εὐτολμίας τὸ μὲν ὑπερμαχητικὸν τοῦ οἰκείου διαμένει καὶ πάρεστι, τὸ δὲ εἰς ἀδικίαν καὶ πλεονεξίαν ἀνειμένον ἐκκέκοπται. διὸ καὶ τὴν γεωργίαν ὁ Νομᾶς οἷον εἰρήνης φίλτρον ἐμμίξας τοῖς πολίταις καὶ μᾶλλον ὡς ἠθοποιὸν ἢ πλουτοποιὸν ἀγαπήσας τέχνην, εἰς μέρη τὴν χώραν διεῖλεν, ἃ πάγους προσηγόρευσε, καὶ καθ᾽ ἕκαστον ἐπισκόπους ἔταξε καὶ περιπόλους, ἔστι δ᾽ ὅτε καὶ αὐτὸς ἐφορῶν καὶ τεκμαιρόμενος ἀπὸ τῶν ἔργων τοὺς τρόπους τῶν πολιτῶν τοὺς μὲν εἰς τιμὰς καὶ πίστεις ἀνῆγε, τοὺς δὲ ῥᾳθύμους καὶ ἀμελεῖς ψέγων καὶ κακίζων ἐσωφρόνιζε („Tvrde da je bio prvi koji je podigao hram Dobroj Vjeri i bogu Terminu. I naučio je Rimljane da Dobru Vjeru čine najvećim jamstvom svojih zakletvi, a njom se neprestano služe sve do današnjega dana. Termin bi pak bio neki bog međa i prinose mu i javne i privatne žrtve ondje gdje su granice njihovih polja i to sada žive, dok je u stare dane žrtva bila nekrvna jer je Numa mudro zaključio da međašnji bog, čuvar mira i svjedok pravičnosti, treba da bude čist od krvi. A uopće se i čini da je taj kralj omeđio rimsko područje jer Romul nije htio odmjeravanjem svoje zemlje priznati koliko je oteo tuđe. Međa je, znao je, okov za nezakonitu

moć ako ju se poštuje. Ako ju se pak ne poštuje, dokaz je nepravde. I stvarno, u početku zem1jište koje je pripadalo gradu i nije bilo prostrano, nego je većinu toga Romul kasnije stekao kopljem, sve to podijeli Numa građanima bez sredstava želeći ukidanjem siromaštva ukloniti izvor nanošenja nepravde i, navraćajući narod na obradu tla, privoditi ih kulturi zajedno sa zemljom. Ta nema nijednoga drugog zanimanja koje usađuje tako snažnu i brzu ljubav prema miru kao život od obrađivanja zemlje pri kojem se uvijek čuva i postoji ratnička smionost kao spremnost da se brani svoje, ali se iskorjenjuje neobuzdani nagon ratnika za nanošenjem zla drugima i za gramzivost. Stoga i jest Numa smiješao za svoje sugrađane zemljodjelstvo kao mirotvorni napitak, zavoljevši to umijeće više radi oplemenjivanja značaja nego radi bogaćenja, porazdijelio gradsko područje na kotare koje nazva *pagi* i u svakom odredio nadziratelja i stražarske patrole. Ali nadgledajući ih ponekad osobno i zaključujući o značaju građana po stanju njihovih polja, jedne je podizao na položaje časti i povjerenja, dok je nemarne i nebrižne korio i grdio nastojeći ih dovesti pameti.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Furije Kamil[718], 10:οὕτως δὲ τῆς πολιορκίας κατεφρόνουν οἱ Φαλέριοι τῷ πανταχόθεν ἐξωχυρῶσθαι πιστεύοντες, ὥστε πλὴν τῶν τὰ τείχη φυλαττόντων τοὺς ἄλλους ἐν ἱματίοις κατὰ τὴν πόλιν ἀναστρέφεσθαι, τοὺς δὲ παῖδας αὐτῶν εἴς τε τὰ διδασκαλεῖα φοιτᾶν καὶ παρὰ τὰ τείχη περιπατήσοντας καὶ γυμνασομένους ὑπὸ τοῦ διδασκάλου καταβιβάζεσθαι. κοινῷ γὰρ ἐχρῶντο τῷ διδασκάλῳ, ὥσπερ Ἕλληνες, οἱ Φαλέριοι, βουλόμενοι συντρέφεσθαι καὶ συναγελάζεσθαι μετ᾽ ἀλλήλων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς παῖδας. οὗτος οὖν ὁ διδάσκαλος ἐπιβουλεύων τοῖς Φαλερίοις διὰ τῶν παίδων ἐξῆγεν αὐτοὺς ἡμέρας ἑκάστης ὑπὸ τὸ τεῖχος ἐγγὺς τὸ πρῶτον, εἶτ᾽ ἀπῆγεν αὖθις εἴσω γυμνασαμένους, ἐκ δὲ τούτου κατὰ μικρὸν ὑπάγων εἴθισε θαρρεῖν ὡς πολλῆς οὔσης ἀδείας, καὶ τέλος ἔχων ἅπαντας εἰς τοὺς προφύλακας τῶν Ῥωμαίων ἐνέβαλε καὶ παρέδωκεν, ἄγειν κελεύσας πρὸς τὸν Κάμιλλον. ἀχθεὶς δὲ καὶ καταστὰς εἰς μέσον ἔλεγε παιδευτὴς μὲν εἶναι καὶ διδάσκαλος, τὴν δὲ πρὸς ἐκεῖνον χάριν ἀντὶ τούτων ἑλόμενος τῶν δικαίων, ἥκειν αὐτῷ τὴν πόλιν ἐν τοῖς παισὶ κομίζων, δεινὸν οὖν ἀκούσαντι τὸ ἔργον ἐφάνη Καμίλλῳ: καὶ πρὸς τοὺς παρόντας εἰπών, ὡς χαλεπὸν μέν ἐστι πόλεμος καὶ διὰ πολλῆς ἀδικίας καὶ βιαίων περαινόμενος ἔργων,εἰσὶ δὲ καὶ πολέμων ὅμως τινὲς νόμοι τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσι, καὶ τὸ νικᾶν οὐχ οὕτω διωκτέον, ὥστε μὴ φεύγειν τὰς ἐκ κακῶν καὶ ἀσεβῶν ἔργων χάριτας ἀρετῇ γὰρ οἰκείᾳ τὸν μέγαν στρατηγόν, οὐκ ἀλλοτρίᾳ θαρροῦντα κακίᾳ χρῆναι στρατεύειν, προσέταξε τοῖς ὑπηρέταις τοῦ μὲν ἀνθρώπου καταρρηγνύναι τὰ ἱμάτια καὶ τὰς χεῖρας ὀπίσω περιάγειν, τοῖς δὲ παισὶ διαδοῦναι ῥάβδους καὶ μάστιγας, ὅπως κολάζοντες τὸν προδότην ἐλαύνωσιν εἰς τὴν πόλιν. („Fališćani su se, međutim, s takvim prezirom odnosili prema opsadi pouzdavajući se u svoju sigurnost u svakom pogledu da su se svi ostali, osim branilaca gradskih zidina, kretali gradom u mirnodopskoj odjeći, a djeca su im kao obično odlazila u škole i njihov ih je učitelj izvodio iz grada u prirodu uz gradske zidine da šeću i bave se tjelovježbom. Jer Fališćani su, kao i Heleni, imali zajedničkog učitelja želeći da im se dječaci od početka zajednički okupljaju i odgajaju. Taj učitelj, međutim, radeći o izdaji Falerijcima pomoću djece, izvodio ih je svakog dana onkraj gradskih bedema, isprva blizu, a zatim, pošto su završili tjelovježbu, vraćao bi ih opet u grad. Potom, odvlačeći ih pomalo sve dalje, navikao ih je da se ne boje učinivši da vjeruju da su u potpunoj sigurnosti, i najzad se sa svima njima zaputi među rimske predstraže predade im ih zatraživši da ga odvedu Kamilu. A kad je bio odveden stao preda njega, reče da je odgajatelj i učitelj djece, ali da je, odabravši radije da pokuša steći Kamilovu milost nego da vrši svoju službu, došao k njemu donoseći mu grad u liku djece. Čuvši to, Kamilu se učini da mu se ukazala sva grozota njegova čina i rekavši prisutnima da je rat strašna stvar i da se privodi kraju preko mnogih nepravdi i nasilja, ali da za časne ljude ipak I u ratu postoje neki zakoni i da se ne 'smije stremiti za pobjedom uz cijenu prihvaćanja usluga koje proizlaze iz nečasnih i bezbožnih djela (jer velik vojskovođa,treba da vojuje oslanjajući se na vlastitu vrlinu, a ne na tuđu opakost), naredi liktorima da s tog čovjeka strgnu haljinu i da mu ruke saviju na leđa, a da se dječacima porazdaju šibe i bičevi da izdajicu, kažnjavajući ga, potjeraju u grad.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Marko Furije Kamil, 39: μετὰ δὲ ταῦτα Λικιννίου Στόλωνος ἐν τῇ πόλει τὴν μεγάλην στάσιν ἐγείροντος, ἣν ὁ δῆμος ἐστασίαζε πρὸς τὴν σύγκλητον βιαζόμενος δυεῖν ὑπάτων καθισταμένων τὸν ἕτερον πάντως ἐκ δημοτῶν εἶναι καὶ μὴ συναμφοτέρους πατρικίους, δήμαρχοι μὲν ᾑρέθησαν, τὰς δ᾽ ὑπατικὰς ἀρχαιρεσίας ἐπιτελεσθῆναι διεκώλυσαν οἱ πολλοί, καὶ τῶν πραγμάτων δι᾽ ἀναρχίας φερομένων ἐς μείζονας ταραχάς ἀποδείκνυται δικτάτωρ ὁ Κάμιλλος ὑπὸ τῆς βουλῆς ἄκοντι τῷ δήμῳ τὸ τέταρτον, οὐδ᾽ αὐτὸς ὢν πρόθυμος οὐδὲ βουλόμενος ἐναντιοῦσθαι πρὸς ἀνθρώπους παρρησίαν

---

[718]*Marcus Furius Camillus*, vojni tribun sa konzularnim ovlaštenjima za mandatne periode mart 401. – mart 400., mart 398. – mart 397., mart 394. – mart 393., mart 386. – mart 385., mart 384. – mart 383., mart 381. – mart 380, god. p. n. e., diktator u 396., 390., 389., 368. i 367. god. p. n. e., „drugi osnivač Rima“. O njemu v. *Plut. Cam*; *Comp. Themi. – Cam*.

ἔχοντας ἀπὸ πολλῶν καὶ μεγάλων ἀγώνων πρὸς αὐτόν, ὡς πλείονα μετ᾽ αὐτῶν1 διαπεπραγμένος ἐν στρατηγίαις ἢ μετὰ τῶν πατρικίων ἐν πολιτείαις, καὶ νῦν διὰ φθόνον ἐκείνων ᾑρημένος ὑπ᾽ αὐτῶν, ὅπως ἢ καταλύσειε τὸν δῆμον ἰσχύσας ἢ καταλυθείη μὴ κρατήσας.οὐ μὴν ἀλλὰ πειρώμενος ἀμύνειν τοῖς παροῦσι, τὴν ἡμέραν γνοὺς, ἐν ᾗ νομοθετεῖν οἱ δήμαρχοι διενοοῦντο, προέγραψε στρατιᾶς κατάλογον καὶ μετεκάλει τὸν δῆμον ἐκ τῆς ἀγορᾶς εἰς τὸ πεδίον μεγάλας ζημίας ἀπειλῶν κατὰ τοῦ μὴ ὑπακούσαντος. τῶν δὲ δημάρχων ἐκεῖθεν αὖ πάλιν ἀντανισταμένων ταῖς ἀπειλαῖς καὶ διομνυμένων πέντε μυριάσιν ἀργυρίου ζημιώσειν, εἰ μὴ παύσαιτο τοῦ δήμου τὸν νόμον ἀφαιρούμενοις καὶ τὴν ψῆφον, εἴτε δείσας φυγὴν ἑτέραν καὶ καταδίκην, ὡς ἀνδρὶ πρεσβύτῃ καὶ κατειργασμένῳ μεγάλα μὴ πρέπουσαν, εἴτε τοῦ δήμου τὴν βίαν ἄμαχον οὖσαν καὶ δυσνίκητον ὑπερβαλέσθαι μὴ δυνάμενος μηδὲ βουλόμενος, τότε μὲν ὑπεχώρησεν οἴκαδε: ταῖς δ᾽ ἑξῆς ἡμέραις σκηψάμενος ἀρρωστεῖν ἐξωμόσατο τὴν ἀρχήν. ἡ δὲ σύγκλητος ἕτερον δικτάτορα κατέστησε: κἀκεῖνος ἀποδείξας ἵππαρχον αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα τῆς στάσεως Στόλωνα παρῆκεν ἐπικυρῶσαι τὸν νόμον τὸν μάλιστα λυποῦντα τοὺς πατρικίους, ἐκέλευσε δ᾽ οὗτος μηδένα πλέθρων πεντακοσίων πλείονα χώραν κεκτῆσθαι. τότε μὲν οὖν λαμπρὸς ὁ Στόλων ἐγεγόνει τῇ ψήφῳ κρατήσας: ὀλίγῳ δ᾽ ὕστερον αὐτὸς ἑάλω κεκτημένος ὅσην ἔχειν ἐκώλυεν ἑτέρους, καὶ κατὰ τὸν αὑτοῦ νόμον δίκην ἔδωκεν.(„Kad je poslije toga Licinije Stolo potakao u gradu veliku bunu koja je dovela do razdora između plebejaca i Senata, jer je plebs silom htio iznuditi da pri postavljanju dvaju konzula jedan svakako bude plebejac, a ne obojica patriciji, plebejski tribuni su bili izabrani, ali je svjetina spriječila izbore za konzule. Pa kako je zbog bezvlađa stanje išlo prema sve većim neredima, Senat imenuje Kamila diktatorom po četvrti put protiv volje plebsa. Niti on sam nije baš čeznuo za tim nije se želio suprotstavljati ljudima koji su u mnogim i teškim bojevima stekli pravo da mu otvoreno kažu da je veće uspjehe postigao na bojnom polju s njima nego u političkoj aktivnosti s patricijima i da su ga sada iz zavisti izabrali za diktatora ili da skrši plebs ako bude dovoljno jak, ili da bude sam skršen ako podlegne. Pa ipak, nastojeći odvratiti prijeteće nevolje, doznavši za dan u koji plebejski tribuni namjeravaju ozakoniti svoj zakonski nacrt, pismenim proglasima najavi za taj dan popisivanje svih za vojnu službu podobnih građana i pozove narod s Foruma na Marsovo polje prijeteći teškim novčanim kaznama onima koji ne poslušaju. Ali kako je to samo izazivalo nov otpor plebejskih tribuna koji su sa svoje strane prijetili i svečano se zaklinjali da će ga kazniti globom od 50 000 drahmi ako ne prestane narodu priječiti glasanje i usvajanje zakona, Kamil, bilo da se uplašio nove osude – na progonstvo, nedolične za čovjeka njegovih godina i velikih zasluga, bilo da nije mogao i da je htio nadvladati silu plebsa koja je bila neodoljiva i nesavladiva, povuče se tada u svoju kuću. Narednih dana, ispričavši se bolešću, zahvali na svojoj službi. Senat imenuje drugog diktatora; a taj, odredivši za svog zapovjednika konjaništva samog vođu bune Stola, dopusti potvrđivanje zakona koji je najviše ozlojeđivao patricije. Zabranjivao je, naime, da iko posjeduje više od pet stotina jugera zemlje. Tada je, dakle, Stolo postao glasovit zahvaljujući pobjedi kod glasanja, ali malo potom bude otkriveno i da sam posjeduje onoliko koliko je priječio drugima i bi kažnjen po svom vlastitom zakonu.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Pir, 20–21:ἐκ τούτου πρέσβεις ἀφίκοντο περὶ τῶν αἰχμαλώτων οἱ περὶ Γάιον Φαβρίκιον, οὗ πλεῖστον ἔφη Ῥωμαίους λόγον ἔχειν ὁ Κινέας ὡς ἀνδρὸς ἀγαθοῦ καὶ πολεμικοῦ, πένητος δὲ ἰσχυρῶς τοῦτον οὖν ὁ Πύρρος ἰδίᾳ φιλοφρονούμενος ἔπειθε λαβεῖν χρυσίον, ἐπ᾽ οὐδενὶ δῆθεν αἰσχρῷ, φιλίας δέ τι καὶ ξενίας ἐπονομάζων τοῦτο σύμβολον. ἀπωσαμένου δὲ τοῦ Φαβρικίου τότε μὲν ἡσύχασε, τῇ δ᾽ ὑστεραίᾳ βουλόμενος αὐτὸν ἐκπλῆξαι μήπω θεατὴν ἐλέφαντος γεγενημένον, ἐκέλευσε τῶν θηρίων τὸ μέγιστον ἐξόπισθεν αὐτοῖς παραστῆσαι κοινολογουμένοις, αὐλαίαν παρατείναντας. ἐγένετο δὴ ταῦτα: καὶ σημείου δοθέντος ἡ μὲν αὐλαία παρήχθη, τὸ δὲ θηρίον ἄφνω τήν τε προνομαίαν ἀράμενον ὑπερέσχε τῆς κεφαλῆς τοῦ Φαβρικίου καὶ φωνὴν ἀφῆκε φοβερὰν καὶ τραχεῖαν. ὁ δὲ ἠρέμα μεταστραφεὶς καὶ διαμειδιάσας πρὸς τὸν Πύρρον εἶπεν: ‘οὔτε χθὲς με τὸ χρυσίον ἐκίνησεν οὔτε σήμερον τὸ θηρίον’ ἐν δὲ τῷ δείπνῳ λόγων παντοδαπῶν γενομένων, πλείστων δὲ περὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν φιλοσοφούντων, ἔτυχέ πως ὁ Κινέας ἐπιμνησθεὶς τοῦ Ἐπικούρου, καὶ διῆλθεν ἃ λέγουσι περὶ θεῶν καὶ πολιτείας καὶ τέλους, τὸ μὲν ἐν ἡδονῇ τιθέμενοι, πολιτείαν δὲ φεύγοντες ὡς βλάβην καὶ σύγχυσιν τοῦ μακαρίου, τὸ δὲ θεῖον ἀπωτάτω χάριτος καὶ ὀργῆς καὶ τοῦ μέλειν ἡμῶν εἰς ἀπράγμονα βίον καὶ μεστὸν εὐπαθειῶν ἀποικίζοντες. ἔτι δὲ αὐτοῦ λέγοντος ἀνακραγὼν ὁ Φαβρίκιος, ‘ὦ Ἡράκλεις,’ εἶπε, ‘Πύρρῳ τὰ δόγματα μέλοι ταῦτα καὶ Σαυνίταις, ἕως πολεμοῦσι πρὸς ἡμᾶς.’ οὕτω δὴ θαυμάσας τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸ ἦθος ὁ Πύρρος ἔτι μᾶλλον ὠρέγετο φιλίαν ἀντὶ πολέμου πρὸς τὴν πόλιν αὐτῷ γενέσθαι: κἀκεῖνον ἰδίᾳ παρεκάλει ποιησάμενον τὰς διαλύσεις ἕπεσθαι καὶ συζῆν μετ᾽ αὐτοῦ, πρῶτον ὄντα πάντων τῶν ἑταίρων καὶ τῶν στρατηγῶν, ὁ δὲ ἡσυχῇ λέγεται πρὸς αὐτὸν εἰπεῖν, ‘ἀλλ᾽ οὐδὲ σοὶ τοῦτο, βασιλεῦ, λυσιτελές ἐστιν αὐτοὶ γὰρ οἱ νῦν σε τιμῶντες καὶ θαυμάζοντες, ἂν ἐμοῦ πεῖραν λάβωσιν, ὑπ᾽ ἐμοῦ μᾶλλον ἐθελήσουσιν ἢ σοῦ βασιλεύεσθαι.’ τοιοῦτος μὲν ὁ Φαβρίκιος. ὁ δὲ Πύρρος οὐ πρὸς ὀργὴν οὐδὲ τυραννικῶς ἐδέξατο τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ τοῖς φίλοις ἀπήγγειλε τοῦ Φαβρικίου τὴν μεγαλοφροσύνην, καὶ τοὺς

αἰχμαλώτους ἐκείνῳ μόνῳ διεπίστευσεν, ὅπως, εἰ μὴ ψηφίσαιτο τὴν εἰρήνην ἡ σύγκλητος, ἀσπασάμενοι τοὺς προσήκοντας καὶ τὰ Κρόνια διεορτάσαντες ἀποπεμφθεῖεν πάλιν πρὸς αὐτόν, καὶ ἀπεπέμφθησαν μετὰ τὴν ἑορτήν, τῷ ὑπολειφθέντι τῆς βουλῆς ζημίαν θάνατον ψηφισαμένης. μετὰ ταῦτα τὸν Φαβρικίου τὴν ἀρχὴν παραλαβόντος ἧκεν ἀνήρ εἰς τὸ στρατόπεδον πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν κομίζων, ἣν ἔγραψεν ὁ τοῦ βασιλέως ἰατρός ἐπαγγελλόμενος φαρμάκοις ἀναιρήσειν τὸν Πύρρον, εἰ χάρις αὐτῷ παρ᾽ ἐκείνων ὁμολογηθείη λύσαντι τὸν πόλεμον ἀκινδύνως, ὁ δὲ Φαβρίκιος δυσχεράνας πρὸς τὴν ἀδικίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸν συνάρχοντα διαθεὶς ὁμοίως, ἔπεμψε γράμματα πρὸς τὸν Πύρρον κατὰ τάχος φυλάττεσθαι τὴν ἐπιβουλὴν κελεύων. εἶχε δὲ οὕτως τὰ γεγραμμένα: ‘Γάιος Φαβρίκιος καὶ Κόιντος Αἰμίλιος ὕπατοι Ῥωμαίων Πύρρῳ βασιλεῖ χαίρειν. οὔτε φίλων εὐτυχὴς ἔοικας εἶναι κριτὴς οὔτε πολεμίων, γνώσῃ δὲ τὴν πεμφθεῖσαν ἡμῖν ἐπιστολὴν ἀναγνούς, ὅτι χρηστοῖς καὶ δικαίοις ἀνδράσι πολεμεῖς, ἀδίκοις δὲ καὶ κακοῖς πιστεύεις, ’ οὐδὲ γὰρ ταῦτα σῇ χάριτι μηνύομεν, ἀλλ᾽ ὅπως μὴ τὸ σὸν πάθος ἡμῖν διαβολὴν ἐνέγκῃ καὶ δόλῳ δόξωμεν, ὡς ἀρετῇ μὴ δυνάμενοι, κατεργάσασθαι τὸν πόλεμον.’ ἐντυχὼν τούτοις τοῖς γράμμασιν ὁ Πύρρος καὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἐξελέγξας τὸν μὲν ἰατρὸν ἐκόλασε, Φαβρικίῳ δὲ καὶ Ῥωμαίοις ἀμοιβὴν ἐδωρεῖτο προῖκα τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ πάλιν ἔπεμψε τὸν Κινέαν διαπραξόμενον αὐτῷ τὴν εἰρήνην. οἱ δὲ Ῥωμαῖοι, μήτε εἰ χάρις ἐστὶ παρὰ πολεμίου, μήτε εἰ μισθὸς τοῦ μὴ ἀδικηθῆναι, λαβεῖν προῖκα τοὺς ἄνδρας ἀξιώσαντες ἴσους ἀπέλυσαν αὐτῷ Ταραντίνων καὶ Σαυνιτῶν, περὶ δὲ φιλίας καὶ εἰρήνης οὐδὲν εἴων διαλέγεσθαι πρὶν ἀράμενος τὰ ὅπλα καὶ τὸν στρατὸν ἐξ Ἰταλίας αἷς ἦλθε ναυσὶν ἀποπλεύσῃ πάλιν εἰς Ἤπειρον. („Zatim stigoše poslanici da pregovaraju o zarobljenicima, a na čelu im bijaše Gaj Fabricije /Luskin Monokular op. S.M./[719] za koga je Kineja /specijalni izaslanik kralja Pira koji je pregovarao sa Senatom op. S.M./ rekao da ga Rimljani najviše cijene kao čestita čovjeka i valjana vojnika, ali veoma siromašna. Iskazujući njemu posebice prijateljstvo, Pir ga je pokušavao nagovoriti da primi zlata tobože ni za kakvu ružnu svrhu, nego nazivajući to znakom prijateljstva i gostoprimstva. Kad je Fabricije odbio, ostavi ga Pir taj čas na miru, a sutradan, hoteći ga prestrašiti jer još nikad nije vidio slona, naredi da postave najvećega od njih, zakrivena zastorom, iza njih dok su vijećali. Na dani znak zastor bi povučen u stranu, a životinja, iznenada podigavši rilo, nadvije ga nad Fabricijevom glavom i ispusti strašan hrapav glas. Ali on se mirno okrenu nasmiješi pa reče Piru: ‘Niti me jučer pokolebalo tvoje zlato, niti danas tvoja životinja.’ A kad su za večere razgovarali o raznim stvarima, a najviše o Heladi i njezinim filozofima, Kineja, slučajno spomenuvši Epikura, razloži učenje njegove škole o bogovima i o svrsi života, kako ovom smatra užitak, izbjegava javno djelovanje kao štetno i kao smetnju za blaženstvo, a božanstvo preseljava sasvim daleko od osjećaja naklonosti, gnjeva i brige za nas u život bez truda i pun slasti. A dok je još bio u riječi, uskliknuvši reče Fabricije: ‘Herkule, o da se Pir i Samniti drže tog učenja dok ratuju s nama.’ Tako je Pir, zadivivši se ponosu i značaju tog čovjeka, još veoma želio da umjesto da ratuje sklopi prijateljstvo sa njegovim Gradom, i poticao je ovoga nasamo ako ishodi prestanak neprijateljstva, da pođe za njim da s njime živi kao prvi od svih njegovih drugova i vojskovoda. No,kažu da je on mirno odgovorio: ‘Ali to ni za tebe, kralju, nije probitačno; ta isti oni koji te sada štuju i dive ti se, ako mene upoznaju, željet će više da im ja budem kralj umjesto tebe.’ Takav je bio Fabricije.Pir pak ne primi te riječi sa srdžbom niti silnički, nego i prijateljima pripovijedi o duševnoj veličini Fabricijevoj, a zarobljenike povjeri njemu jedinome da budu, ako Senat ne izglasa mir, poslani natrag Piru pošto se pozdrave sa svojima i proslave Saturnalije. Bili su poslani natrag poslije svetkovine budući da je Senat izglasao smrtnu kaznu za onoga koji ostane. Poslije toga, kad je Fabricije preuzeo konzulat, dođe k njemu u tabor čovjek noseći pismo što ga je napisao kraljev ljekar, obećavajući da će otrovom ubiti Pira ako mu oni obećaju nagradu što je završio rat bez opasnosti za njih. Ali Fabricije, ozlovoljen nevjerom toga čovjeka i prenijevši slično raspoloženje na svog druga u službi, pošalje najvećom brzinom Piru pismo opominjući ga da se čuva zavjere. To je pismo glasilo ovako: ‘Gaj Fabricije i Kvint Emilije, rimski konzuli, pozdravljaju kralja Pira. Čini se da nisi uspješan ni u prosuđivanju prijatelja ni neprijatelja. Pročitavši ovo pismo što smo ti ga poslali, razabrat ćeš da ratuješ sa čestitim i poštenim neprijateljima, a da se pouzdaješ u nepoštene i opake. Jer tu ti zavjeru ne otkrivamo iz želje za tvojom zahvalnošću, nego zato da tvoja smrt ne donese nama klevetu i da se ne učini da smo rat završili lukavštinom kad već nismo mogli hrabrošću.’ Pročitavši to pismo i uvjerivši se u postojanje zavjere, Pir ljekara kazni. a Fabriciju Rimljanima za uzdarje darova zarobljenike bez naknade i opet posla Kineju da mu isposluje mir. Ali Rimljani, ne hoteći primiti te ljude bez naknade, niti ako je to zahvalnost neprijatelja niti ako je nagrada što se nisu ogriješili o njega, oslobodiše za njih isti broj Tarentinaca i Samnita, a o prijateljstvu i miru nisu dopuštali da se bilo što razgovara prije nego Pir, uklonivši oružje i vojsku iz Italije, brodovima na kojima je došao ne otplovi natrag u Epir.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Kleomen, 2 : λέγεται δὲ καὶ λόγων φιλοσόφων τὸν Κλεομένη μετασχεῖν ἔτι μειράκιον ὄντα, Σφαίρου τοῦ Βορυσθενίτου παραβαλόντος εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ περὶ τοὺς νέους καὶ τοὺς ἐφήβους οὐκ ἀμελῶς διατρίβοντος. ὁ δὲ Σφαῖρος ἐν τοῖς πρώτοις ἐγεγόνει τῶν Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως μαθητῶν, καὶ τοῦ Κλεομένους ἔοικε τῆς φύσεως τὸ ἀνδρῶδες ἀγαπῆσαί τε καὶ προσεκκαῦσαι τὴν φιλοτιμίαν, Λεωνίδαν μὲν γὰρ τὸν παλαιὸν λέγουσιν, ἐπερωτηθέντα ποῖός τις αὐτῷ

[719]*Caius Fabricius Luscinus Monocularis*, konzul za mart 282. – mart 281. i mart 278. – mart 277. god. p. n. e. O njemu v. *Plut. Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 195A – 195B;

φαίνεται ποιητὴς γεγονέναι Τυρταῖος, εἰπεῖν ‘γαθὸς νέων ψυχὰς κακκανῆν.’ ἐμπιπλάμενοι γὰρ ὑπὸ τῶν ποιημάτων ἐνθουσιασμοῦ παρὰ τὰς μάχας ἠφείδουν ἑαυτῶν ὁ δὲ Στωϊκὸς λόγος ἔχει τι πρὸς τὰς μεγάλας φύσεις καὶ ὀξείας ἐπισφαλὲς καὶ παράβολον, βαθεῖ δὲ καὶ πρᾴῳ κεραννύμενος ἤθει μάλιστα εἰς τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν ἐπιδίδωσιν. ("Pripovijeda se da je Kleomen još kao momčić pohadao i filozofska predavanja kada je Sfer Boristenjanin doputovao u Lakedemon[720] i ozbiljno se bavio omladinom i efebima /mladićima, op. S. M./. Sfer je postao jedan od najznačajnijih učenika Zenona iz Kitiona i čini se da je zavolio Kleomenovu mu-evnu narav te da je uz to uspalio njegovo slavoljublje. Kažu da je onaj stariji Leonida /čuveni kralj iz bitke kod Termopila, op. S. M./, upitan kakvim mu se pjesnikom čini Tirtej, rekao: “Dobar u poticanju mladića da ginu.” Ispunjeni, naime, zanosom iz njegovih pjesama, u bitkama nisu štedjeli svojih života. Stoičko, pak, učenje ima nešto opasno i pogibeljno za žestoke i vatrene naravi, ali kad se izmiješa sa dubokim i blagim značajem, ono ga usmjerava ka njemu primjerenu dobru.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Arat, 18 : ἀλλὰ γὰρ Ἀντίγονος μὲν, ὥσπερ εἴρηται, κτησάμενος τὸν Ἀκροκόρινθον ἐφύλαττε, μετὰ τῶν ἄλλων οἷς ἐπίστευε μάλιστα καὶ Περσαῖον ἐπιστήσας ἄρχοντα τὸν φιλόσοφον. ("/Makedonski kralj op. S.M./ Antigon /Gonata op. S.M./ je, kako je rečeno, domogavši se Akrokorinta[721], čuvao ga je uz pomoć ljudi u koje je najviše imao povjerenja postavivši im za zapovjednika filozofa Perseja.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Arat, 23 : οὐ βουλόμενον ἀπαλλάττεσθαι: Περσαῖος δὲ τῆς ἄκρας ἁλισκομένης εἰς Κεγχρεὰς διεξέπεσεν. ὕστερον δὲ λέγεται σχολάζων πρὸς τὸν εἰπόντα μόνον αὐτῷ δοκεῖν στρατηγὸν εἶναι τὸν σοφόν, ‘ἀλλὰ νὴ θεούς,’ φάναι, ‘τοῦτο μάλιστα κἀμοί ποτε τῶν Ζήνωνος ἤρεσκε δογμάτων νῦν δὲ μεταβάλλομαι νουθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σικυωνίου νεανίου.’ ταῦτα μὲν περὶ Περσαίου πλείονες ἱστοροῦσιν. ("Persej, pak, kad je citadela /Akrokorint, op. S. M./ bila zauzeta, uteče u Kenhreju. Poslije kažu da je za jednog predavanja nekome, koji je rekao kako mu se čini da je samo mudrac dobar vojskovođa, odgovorio: “Bogova mi, to se od Zenonovih načela i meni nekoć najviše sviđalo, ali sad sam, poučen od sikionskog mladića /misli se na Arata, op. S. M./, drugog mišljenja.” To izvješćuje o Perseju veći broj pisaca.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Fabije Maksim, 8: μετὰ δὲ ταῦτα τῶν ἱερέων καλούντων αὐτόν εἰς Ῥώμην ἐπί τινας θυσίας παρέδωκε τῷ Μινουκίῳ τὴν δύναμιν, ὑπὲρ τοῦ μὴ μάχεσθαι μηδὲ συμπλέκεσθαι τοῖς πολεμίοις οὐ μόνον ὡς αὐτοκράτωρ διαγορεύσας, ἀλλὰ καί παραινέσεις καὶ δεήσεις πολλὰς αὐτοῦ ποιησάμενος: ὧν ἐκεῖνος ἐλάχιστα φροντίσας εὐθὺς ἐνέκειτο τοῖς πολεμίοις. καί ποτε παραφυλάξας τὸν Ἀννίβαν τὸ πολὺ τῆς στρατιᾶς ἐπί σιτολογίαν ἀφεικότα, καί προσβαλὼν τῷ ὑπολειπομένῳ, κατήραξεν εἰς τὸν χάρακα καί διέφθειρεν οὐκ ὀλίγους καί φόβον περιέστησε πᾶσιν ὡς πολιορκησομένοις ὑπ᾽ αὐτοῦ. καί συλλεγομένηςαὖθις εἰς τὸ στρατόπεδον τῷ Ἀννίβᾳ, τῆς δυνάμεως ἀσφαλῶς ἀνεχώρησεν, αὐτόν τε μεγαλαυχίας ἀμέτρου καί θράσους τὸ στρατιωτικὸν ἐμπεπληκώς. ταχὺ δὲ τοῦ ἔργου λόγος μείζων διεφοίτησεν εἰς Ῥώμην. καί Φάβιος μὲν ἀκούσας ἔφη μᾶλλον τοῦ Μινουκίου φοβεῖσθαι τήν εὐτυχίαν ἢ τήν ἀτυχίαν, ὁ δὲ δῆμος ἦρτο καί μετὰ χαρᾶς εἰς ἀγορὰν συνέτρεχε, καί Μετίλιος ὁ δήμαρχος ἐπί τοῦ βήματος καταστὰς ἐδημηγόρει μεγαλύνων τὸν Μινούκιον, τοῦ δὲ Φαβίου κατηγορῶν οὐ μαλακίαν οὐδ᾽ ἀνανδρίαν, ἀλλ᾽ ἤδη προδοσίαν, συναιτιώμενος ἅμα καί τῶν ἄλλων ἀνδρῶν τοὺς δυνατωτάτους καί πρώτους ἐπαγαγέσθαι τὸν πόλεμον ἐξ ἀρχῆς ἐπί καταλύσει τοῦ δήμου,

---

[720] Sigurno nakon povratka iz Aleksandrije i Egipta, gdje je boravio i na dvoru ptolemeidskog vladara Ptolemeja II. Filadelfa ili Ptolemeja III. Euergeta.

[721] Akrokorint je smatran jednom od glavnih strateških pozicija u balkanskoj Heladi. Po Polibiju, XVIII, 45 : τὰς μὲν οὖν ἐλευθερουμένας ἐπ᾽ ὀνόματος δηλοῦσθαι, ταύτας δ᾽ εἶναι τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν, τὰς δὲ παραδιδομένας Ῥωμαίοις φανερὸν ὅτι τὰς κατὰ τὴν Εὐρώπην. εἶναι δὲ ταύτας Ὠρεόν, Ἐρέτριαν, Χαλκίδα, Δημητριάδα, Κόρινθον. ἐκ δὲ τούτων εὐθεώρητον ὑπάρχειν πᾶσιν ὅτι μεταλαμβάνουσι τὰς Ἑλληνικὰς πέδας παρὰ Φιλίππου Ῥωμαῖοι, καὶ γίνεται μεθάρμοσις δεσποτῶν, οὐκ ἐλευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων. („Gradovi koji će biti oslobođeni navedeni su poimenično i svi se nalaze u Aziji, a oni koji će biti predati Rimljanima, to jest Orej, Eretriju, Halkidu, Demetrijadu i Korint, svi su u Europi, jasno pokazuje da Rimljani od Filipa /V. op. S.M./ preuzimaju „okove Helade“ i da dolazi do promjene gospodara, a ne do oslobađanja Helena.“)

τήν τε πόλιν ἐμβαλεῖν εὐθὺς εἰς μοναρχίαν ἀνυπεύθυνον, ἣ διατρίβουσα τὰς πράξεις ἵδρυσιν Ἀννίβᾳ, παρέξει καί χρόνον αὖθις ἐκ Λιβύης ἑτέραν δύναμιν προσγενέσθαι ὡς κρατοῦντι τῆς Ἰταλίας. („Kad ga /Fabija Maksima op. S.M./ poslije toga svećenici pozvaše u Rim radi nekih žrtava, predade vojsku Minuciju ne samo uz zapovijed da se kao neograničeni vrhovni zapovjednik ne upušta u bitku niti sukobljuje s neprijateljima, nego i uz opetovane savjete i molbe u tom smislu. Međutim, Minucije, na sve to ne obrativši ni najmanje pažnje, odmah prijeđe u ofanzivu. I uvrebavši jednom Hanibala kad je ovaj veći dio vojske bio odaslao u nabavku žita udarivši na preostale, odbaci ih za njihov šanac, poubija ne baš malen broj i sve ih ispuni strahom da će ih opsjedati. I kad se Hanibalova vojska opet skupila u taboru, Minucije se sretno povuče ispunivši tako sebe bezgraničnom razmetljivošću, a vojnike vratolomnom preuzetnošću. Ubrzo se napuhani izvještaj o tome proširi Rimom. I Fabije, čuvši to, reče da se više boji Minucijevih uspjeha nego neuspjeha, ali narod se bio ushitio s radošću trkom okupljao na Forumu, a plebejski tribun Metilije, stavši na govornicu, stade govoriti veličajući Minucija, a Fabija optužujući ne više zbog mlitavosti niti zbog kukavičluka, nego čak zbog izdaje, uplićući ujedno u optužbu i prve i najmoćnije između ostalih političara da su u početku izazvali taj rat zato da sruše demokratiju i Grad odmah skuče pod jaram neodgovorna samovlašća koje će svojim zavlačenjem s operacijama dati Hanibalu priliku da se ugnijezdi i vremena da mu kao gospodaru Italije opet pristigne nova vojska.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Fabije Maksim, 25 – 27 : ἐπεὶ δὲ Σκηπίων Κορνήλιος εἰς Ἰβηρίαν πεμφθεὶς Καρχηδονίους μὲν ἐξήλασε μάχαις πολλαῖς κρατήσας, ἔθνη δὲ πάμπολλα καὶ πόλεις μεγάλας καὶ πράγματα λαμπρὰ Ῥωμαίοις κτησάμενος εὔνοιαν εἶχε καὶ δόξαν ἐπανελθὼν ὅσην ἄλλος οὐδείς, ὕπατος δὲ κατασταθεὶς καὶ τὸν δῆμον αἰσθόμενος μεγάλην ἀπαιτοῦντα καὶ προσδεχόμενον πρᾶξιν αὐτοῦ, τὸ μὲν αὐτόθι συμπλέκεσθαι πρὸς Ἀννίβαν ἀρχαῖον ἡγεῖτο λίαν καὶ πρεσβυτικόν, αὐτὴν δὲ Καρχηδόνα καὶ Λιβύην εὐθὺς ἐμπλήσας ὅπλων καὶ στρατευμάτων διενοεῖτο πορθεῖν καὶ τὸν πόλεμον ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐκεῖ μεθιστάναι, καὶ πρὸς τοῦτο παντὶ τῷ θυμῷ συνεξώρμα τὸν δῆμον, ἐνταῦθα δὴ Φάβιος ἐπὶ πᾶν δέους ἄγων τὴν πόλιν, ὡς ὑπ᾽ ἀνδρὸς ἀνοήτου καὶ νέου φερομένην εἰς τὸν ἔσχατον καὶ μέγιστον κίνδυνον, οὔτε λόγου φειδόμενος οὔτ᾽ ἔργου δοκοῦντος ἀποτρέψειν τοὺς πολίτας τὴν μὲν βουλὴν ἔπεισε, τῷ δὲ δήμῳ διὰ φθόνον ἐδόκει τοῦ Σκηπίωνος εὐημεροῦντος ἐπιλαμβάνεσθαι καὶ δεδιέναι, μή τι μέγα καὶ λαμπρὸν ἐξεργασαμένου καὶ τὸν πόλεμον ἢ παντάπασιν ἀνελόντος ἢ τῆς Ἰταλίας ἐκβαλόντος αὐτὸς ἀργὸς φανῇ καὶ μαλακός ἐν τοσούτῳ χρόνῳ μὴ διαπεπολεμηκώς. ἔοικε δ᾽ ὁρμῆσαι μὲν ἐξ ἀρχῆς ὁ Φάβιος πρὸς τὸ ἀντιλέγειν ὑπὸ πολλῆς ἀσφαλείας καὶ προνοίας, μέγαν ὄντα δεδιὼς τὸν κίνδυνον, ἐντεῖναι δέ πως μᾶλλον ἑαυτὸν καὶ πορρωτέρω προαχθῆναι φιλοτιμίᾳ τινὶ καὶ φιλονεικίᾳ, κωλύων τοῦ Σκηπίωνος τὴν αὔξησιν, ὅς γε καὶ Κράσσον ἔπειθε, τὸν συνυπατεύοντα τῷ Σκηπίωνι, μὴ παρεῖναι τὴν στρατηγίαν μηδ᾽ ὑπείκειν, ἀλλ᾽ αὐτὸν, εἰ δόξειεν, ἐπὶ Καρχηδονίους περαιοῦσθαι, καὶ χρήματα δοθῆναι πρὸς τὸν πόλεμον οὐκ εἴασε. χρήματα μὲν οὖν Σκηπίων ἑαυτῷ πορίζειν ἀναγκαζόμενος ἤγειρε παρὰ τῶν ἐν Τυρρηνίᾳ πόλεων ἰδίᾳ πρὸς αὐτὸν οἰκείως διακειμένων καὶ χαριζομένων Κράσσον δὲ τὰ μὲν ἡ φύσις οὐκ ὄντα φιλόνεικον, ἀλλὰ πρᾷον, οἴκοι κατεῖχε, τὰ δὲ καὶ νόμος θεῖος ἱερωσύνην ἔχοντα τὴν μεγίστην. αὖθις οὖν καθ᾽ ἑτέραν ὁδὸν ἀπαντῶν ὁ Φάβιος τῷ Σκηπίωνι κατεκώλυε τοὺς ὁρμωμένους αὐτῷ συστρατεύεσθαι τῶν νέων καὶ κατεῖχεν, ἔν τε ταῖς βουλαῖς καὶ ταῖς ἐκκλησίαις βοῶν ὡς οὐκ αὐτὸς Ἀννίβαν ἀποδιδράσκοι μόνος ὁ Σκηπίων, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπόλοιπον ἐκπλέοι λαβὼν δύναμιν ἐκ τῆς Ἰταλίας, δημαγωγῶν ἐλπίσι τοὺς νέους καὶ ἀναπείθων ἀπολιπεῖν γονέας καὶ γυναῖκας καὶ πόλιν, ἧς ἐν θύραις ἐπικρατῶν καὶ ἀήττητος ὁ πολέμιος κάθηται. καὶ μέντοι ταῦτα λέγων ἐφόβησε τοὺς Ῥωμαίους, καὶ μόνοις αὐτὸν ἐψηφίσαντο χρῆσθαι τοῖς ἐν Σικελίᾳ στρατεύμασι καὶ τῶν ἐν Ἰβηρίᾳ γεγονότων μετ᾽ αὐτοῦ τριακοσίους ἄγειν, οἷς ἐχρῆτο πιστοῖς. ταῦτα μὲνοῦν ἐδόκει πολιτεύεσθαι πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ Φάβιος.ἐπεὶ δὲ Σκηπίωνος εἰς Λιβύην διαβάντος εὐθὺς ἔργα θαυμαστὰ καὶ πράξεις ὑπερήφανοι τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος εἰς Ῥώμην ἀπηγγέλλοντο, καὶ μαρτυροῦντα ταῖς φήμαις εἵπετο λάφυρα πολλὰ, καὶ βασιλεὺς ὁ Νομάδων αἰχμάλωτος, καὶ δύο στρατοπέδων ὑφ᾽ ἕνα καιρὸν ἐμπρήσεις καὶ φθορά πολλῶν μὲν ἀνθρώπων, πολλῶν δ᾽ ὅπλων καὶ ἵππων ἐν αὐτοῖς συγκατακεκαυμένων, καὶ πρεσβεῖαι πρὸς Ἀννίβαν ἐπέμποντο παρὰ Καρχηδονίων καλούντων καὶ δεομένων ἐάσαντα τὰς ἀτελεῖς ἐκείνας ἐλπίδας οἴκαδε βοηθεῖν, ἐν δὲ Ῥώμῃ πάντων ἐχόντων τὸν Σκηπίωνα διὰ στόματος ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι, Φάβιος ἠξίου πέμπεσθαι Σκηπίωνι διάδοχον, ἄλλην μὲν οὐκ ἔχων πρόφασιν, εἰπὼν δὲ τὸ μνημονευόμενον, ὡς ἐπισφαλές ἐστι πιστεύειν ἀνδρὸς ἑνὸς τύχῃ τηλικαῦτα πράγματα, χαλεπὸν γὰρ ἀεὶ εὐτυχεῖν τὸν αὐτόν, οὕτω προσέκρουσεν ἤδη πολλοῖς, ὡς δύσκολος ἀνὴρ καὶ βάσκανος ἢ πάμπαν ὑπὸ γήρως ἄτολμος γεγονὼς καὶ δύσελπις, περαιτέρω τε τοῦ μετρίου κατατεθαμβημένος τὸν Ἀννίβαν. οὐδὲ γὰρ

ἐκπλεύσαντος αὐτοῦ μετὰ τῶν δυνάμεων ἐξ Ἰταλίας εἴασε τὸ χαῖρον καὶ τεθαρρηκὸς τῶν πολιτῶν ἀθόρυβον καὶ βέβαιον, ἀλλὰ τότε δὴ μάλιστα τὰ πράγματα τῇ πόλει θεούσῃ παρὰ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐπισφαλῶς ἔχειν ἔλεγε βαρύτερον γὰρ ἐν Λιβύῃ πρὸ Καρχηδόνος αὐτοῖς Ἀννίβαν ἐμπεσεῖσθαι, καὶ στρατὸν ἀπαντήσειν Σκηπίωνι πολλῶν ἔτι θερμὸν αὐτοκρατόρων αἵματι καὶ δικτατόρων καὶ ὑπάτων: ὥστε τὴν πόλιν αὖθις ὑπὸ τῶν λόγων τούτων ἀναταράττεσθαι, καὶ τοῦ πολέμου μεθεστῶτος εἰς Λιβύην ἐγγυτέρω τῆς Ῥώμης οἴεσθαι γεγονέναι τὸν φόβον.ἀλλὰ Σκηπίων μὲν οὐ μετὰ πολὺν χρόνον αὐτόν τε νικήσας μάχῃ κατὰ κράτος Ἀννίβαν καὶ καταβαλὼν τὸ φρόνημα καὶ καταπατήσας τῆς Καρχηδόνος ὑποπεσούσης, ἀπέδωκε μείζονα χαρὰν ἁπάσης ἐλπίδος τοῖς πολίταις, καὶ τὴν ἡγεμονίαν ὡς ἀληθῶς ‘ πολλῷ σάλῳ σεισθεῖσαν ὤρθωσε πάλιν:’ Φάβιος δὲ Μάξιμος οὐ διήρκεσε τῷ βίῳ πρὸς τὸ τοῦ πολέμου τέλος, οὐδ᾽ ἤκουσεν Ἀννίβαν ἡττημένον, οὐδὲ τὴν μεγάλην καὶ βέβαιον εὐτυχίαν τῆς πατρίδος ἐπεῖδεν, ἀλλὰ περὶ ὃν χρόνον Ἀννίβας ἀπῆρεν ἐξ Ἰταλίας νόσῳ καμὼν ἐτελεύτησεν. Ἐπαμεινώνδαν μὲν οὖν Θηβαῖοι δημοσίᾳ διὰ πενίαν, ἣν ἀπέλιπεν ὁ ἀνὴρ, ἔθαψαν οὐδὲν γὰρ οἴκοι τελευτήσαντος εὑρεθῆναι πλὴν ὀβελίσκον σιδηροῦν λέγουσι: Φάβιον δὲ Ῥωμαῖοι δημοσίᾳ μὲν οὐκ ἐκήδευσαν, ἰδίᾳ ὁ ἑκάστου τὸ σμικρότατον αὐτῷ τῶν νομισμάτων ἐπενεγκόντος, οὐχ ὡς δι᾽ ἔνδειαν προσαρκούντων, ἀλλ᾽ ὡς πατέρα τοῦ δήμου θάπτοντος, ἔσχε τιμὴν καὶ δόξαν ὁ θάνατος αὐτοῦ τῷ βίῳ πρέπουσαν.(“Kad je /Publije op. S.M./ Kornelije Scipion, poslan u Hispaniju, poslije pobjeda u mnogim bitkama odande istjerao Kartaginjane, a Rimu pribavio mnoštvo naroda, velikih gradova i sjajna plijena, te je uživao popularnost i slavu koliko nitko drugi i, postavši konzulom i opazivši da narod od njega traži i očekuje velik podvig, smatrao natezanje s Hanibalom u Italiji odveć zastarjelom i senilnom taktikom, pa je namjerio, preplavivši smjesta /sjevernu op. S.M./ Afriku i područje Kartagine rimskim oružjem i trupama, pustošiti ga i tako premjestiti rat iz Italije onamo, te je na taj pothvat svim srcem poticao narod, Fabije /Maksim op. S.M./ pokuša ispuniti Grad strahom svake vrste tvrdeći da pod utjecajem čovjeka nepromišljena i mlada srljaju u krajnju i najveću opasnost. Nije štedio ni riječi ni djela za koje je mislio da će odvratiti građane od toga, te je uspio uvjeriti Senat. Ali, narod je držao da on /Publija op. S.M./ Scipiona napada iz zavisti zbog njegove ratne sreće i da se boji da ne bi, ako /Publije op. S.M./ Scipion izvede kakvo veliko i sjajno djelo i rat ili potpuno završi ili ukloni iz Italije, njegov neuspjeh da rat okonča u toliko godina bio pripisan njegovoj lijenosti i mlitavosti. Čini se da se u početku Fabije zaletio u opoziciju iz svoje velike opreznosti i promišljenosti u strahu od opasnosti koja je bila velika, ali da je postao žešći i iz svadljivosti se dao zavesti častohlepljem i takmaštvom u pokušaju da spriječi uzdizanje /Publija op. S.M./ Scipiona, pa je i /Licinija op. S.M./ Krasa, Scipionova druga u /konzulskoj op. S.M./ službi, nastojao nagovoriti da ne prepušta zapovjedništvo nad vojskom Scipionu i da mu ne popušta, nego da sam, ako bude ta politika prihvaćena, prijeđe u Afriku na Kartaginu i usprotivi se odobravanju novca za tu vojnu. Novce je, međutim, /Publije op. S.M./ Scipion, prisiljen da ih sam pribavlja, skupljao za svoj osobni račun od etrurskih zajednica koji su mu bili prijateljski naklonjeni i privrženi. /Licinija op. S.M./ Krasa je ipak zadržavalo djelomice to što po naravi nije bio svadljiv nego popustljiv, a djelomice i vjerski zakon budući da je obnašao čast vrhovnog svećenika.Suprotstavljajući se /Publiju op. S.M./ Scipionu opet na drugi način, Fabije je nastojao spriječiti mlade ljude, željne da pođu s njime, zadržati ih vičući u Senatu i skupštinama da Scipion ne bježi samo sam od Hanibala, nego i odvodi morem preostale vojne rezerve iz Italije zavodeći nadama mlade i nagovarajući ih da ostave roditelje, žene i Grad, na vratima kojega sjedi neprijatelj pobjednik i još nepobijeđen. I doista, tim je riječima uplašio Rimljane i oni izglasaše odluku da Scipion može upotrijebiti samo trupe na Siciliji i da od onih, koji su s njime bili u Hispaniji i koji su mu bili odani, može povesti samo tri stotine. U svakom slučaju u tome se činilo da je Fabije /Maksim op. S.M./ postupao pod utjecajem svoje oprezne naravi. Ali kad su, čim je Scipion prešao u Afriku, odmah stale stizati vijesti o čudesnim uspjesima i podvizima izvanredne veličine i sjaja i kao potvrda glasima uslijedio silan plijen i zarobljeni nurnidski kralj, kad su istovremeno bila spaljena dva neprijateljska tabora i u njima stradalomnogo ljudi, a izgorjelo mnoštvo oružja i konja, pa kad su Kartaginjani poslali Hanibalu poslanstva zovući ga i moleći da pusti svoje neostvarene nade u Italiji pa dođe u pomoć rodnome gradu, u Rimu je Fabije, dok je Scipionovo ime poslije tolikih uspjeha bilo svakome na ustima, tražio da mu se pošalje nasljednik da ga zamijeni, premda nije za to imao nikakvo drugo opravdanje osim što je naveo dobro poznato načelo da je opasno povjeravati sreći jednoga čovjeka tako zamašne interese — teško je, naime, očekivati da istoga čovjeka stalno prati sretna sudbina čime se već zamjerio mnogima kao mrzovoljan i zloban čovjek kome .je starost potpuno oduzela hrabrost i samopouzdanje, te je prekomjerno zadivljen Hanibalom. Jer ni kad je ovaj s vojskom otplovio iz Italije nije Fabije dopustio

sugrađanima da se raduju i ispunjaju samopouzdanjem neuznemiravani i sigurni, nego je osobito tada govorio da je položaj Grada veoma opasan, jer će Hanibal u Africi pred Kartaginom udariti na njih još većom snagom i /Publije op. S.M./ Scipion će biti suočen s vojskom još toplom od krvi mnogih imperatora, diktatora i konzula. Grad je zbog takvih govora još jednom bio smeten; premda je rat prešao u Afriku, građani su mislili da su njegove strahote još bliže Rimu. Ali, kratko poslije toga Scipion do nogu potuče Hanibala i obori u prašinu i pogazi ponos pale Kartagine, te vrati svojim sugrađanima radost koja je prelazila sva njihova nadanja, pa uistinu ono

Što silnom trešnjom potreslo se pridiže[722].

Ali, Fabije Maksim nije doživio da vidi kraj rata niti je čuo za Hanibalov poraz,[723] a nije ni doživio velik i trajan prosperitet svoje domovine, nego se, otprilike u vrijeme kad je Hanibal otplovio iz Italije, razboli te umre. Epaminondu[724] su, istina, Tebanci pokopali na javni trošak zbog siromaštva u kojem je umro, kažu, naime, da poslije njegove smrti u njegovoj kući nije bilo nađeno ništa osim željezna novčića. Fabija Rimljani ne pokopaše na javni trošak, ali svaki građanin od svoga priloži najsitniji novčić, ne zato što zbog njegova siromaštva ne bi dostajalo za pogreb, nego zato jer ga je narod pokapao kao da pokapa oca koji je u svojoj smrti tako primio počast i slavu koja je dolikovala njegovu životu.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 3:τῶν δὲ πρεσβυτέρων πολιτῶν Μαξίμῳ Φαβίῳ προσένειμεν ἑαυτόν, ἐνδοξοτάτῳ μὲν ὄντι καί μεγίστην ἔχοντι δύναμιν, μᾶλλον δὲ τὸν τρόπον αὐτοῦ καί τὸν βίον ὡς κάλλιστα παραδείγματα προθέμενος. διὸ καί Σκηπίωνι τῷ μεγάλῳ, νέῳ μὲν ὄντι τότε, πρὸς δὲ τὴν Φαβίου δύναμιν ἀνταίροντι καὶ φθονεῖσθαι δοκοῦντι, παρ᾽ οὐδὲν ἐποιήσατο γενέσθαι διάφορος, ἀλλὰ καί ταμίας αὐτῷ πρὸς τὸν ἐν Λιβύῃ πόλεμον συνεκπεμφθεὶς, ὡς ἑώρα τῇ συνήθει πολυτελείᾳ χρώμενον τὸν ἄνδρα καὶ καταχορηγοῦντα τοῖς στρατεύμασιν ἀφειδῶς τῶν χρημάτων, ἐπαρρησιάζετο πρὸς αὐτόν, οὐ τὸ τῆς δαπάνης μέγιστον εἶναι φάμενος, ἀλλ᾽ ὅτι διαφθείρει τὴν πάτριον εὐτέλειαν τῶν στρατιωτῶν ἐφ᾽ ἡδονὰς καί τρυφὰς τῷ περιόντι τῆς χρείας τρεπομένων. εἰπόντος δὲ τοῦ Σκηπίωνος, ὡς οὐδὲν δέοιτο ταμίου λίαν ἀκριβοῦς πλησίστιος ἐπὶ τὸν πόλεμον φερόμενος, πράξεων γάρ, οὐ χρημάτων, τῇ πόλει λόγον ὀφείλειν, ἀπῆλθεν ὁ Κάτων ἐκ Σικελίας, καί μετὰ τοῦ Φαβίου καταβοῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ φθοράν τε χρημάτων ἀμυθήτων ὑπὸ τοῦ Σκηπίωνος καί διατριβὰς αὐτοῦ μειρακιώδεις ἐν παλαίστραις καί θεάτροις, ὥσπερ οὐ στρατηγοῦντος, ἀλλὰ πανηγυρίζοντος, ἐξειργάσατο πεμφθῆναι δημάρχους ἐπ᾽ αὐτὸν ἄξοντας εἰς Ῥώμην, ἄνπερ ἀληθεῖς αἱ κατηγορίαι φανῶσιν. ὁ μὲν οὖν Σκηπίων ἐν τῇ παρασκευῇ τοῦ πολέμου τὴν νίκην ἐπιδειξάμενος, καί φανεὶς ἡδὺς μὲν ἐπὶ σχολῆς συνεῖναι φίλοις, οὐδαμοῦ δὲ τῷ φιλανθρώπῳ τῆς διαίτης εἰς τὰ σπουδαῖα καί μεγάλα ῥάθυμος, ἐξέπλευσεν ἐπὶ τὸν πόλεμον.("Od starijih građana pristade uz Fabija Maksima /Kunktator op. S.M./koji je bio izvanredno slavan i imao najveći utjecaj; ali Katon /Stariji op. S.M./ je to učinio više zato što je sebi kao najljepši uzor postavio njegov značaj i život.[725] Stoga nije oklijevao da uđe u sukob sa /Publijem op. S.M./ Scipionom Velikim koji je, tada mlad, radio protiv Fabijeve moći i mislilo se da mu je zavidan, pa je Katon, poslan zajedno sa Scipionom kao kvestor u rat u Afriku. Kada je vidio kako on živi u raskoši na koju je navikao i kako obilno rasipa novac među vojnike, čak i otvoreno rekao da trošenje novca nije stvar koju mu najviše zamjera, nego to što kvari tradicionalnu jednostavnost vojnika koji se predaju užicima i rastrošnosti zato što raspoloživa sredstva prelaze vojnikove potrebe. A kad je Scipion odgovorio da ne treba odveć tačna kvestora kad ulazi punim jedrima u rat, jer on državi duguje račun o djelima a ne o novcima, ode Katon /Stariji op. S.M./ sa Sicilije i, podižući u Senatu galamu protiv Scipionova rasipanja neizmjernog novca i njegova djetinjastog provođenja vremena u hrvalištima i teatrima kao da ne zapovijeda vojskom nego prisustvuje narodnoj skupštini, uspije da budu odaslani plebejski tribuni da dovedu /Publija op. S.M./ Scipiona u Rim ako se optužbe pokažu osnovanim. /Publije op. S.M./Scipion, dakle, pošto je razložio da pobjeda u ratu ovisi o pripremama, pa ako je i pokazao da u časovima dokolice zna biti ugodan u

[722]Nešto izmijenjeni 163. stih iz Sofoklove Antigone.

[723]Nesumnjivo je umro kao ogorčen čovjek, ispunjen ljubomorom i zavišću.

[724]Veliki i čuveni tebanski vojskovođa, državnik i političar iz prve polovice IV. st. p. n. e.

[725]O tome v. *Plut. Praecepta gerendae reipublicae* 805E-F

ophođenju s prijateljima, da ga njegova ljubaznost u privatnom životu nikad nije navodila na to da olako uzima ozbiljne i važne stvari, otplovi na svoj ratni pohod /u sjevernu Afriku op. S.M./.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 4–5: τῷ δὲ Κάτωνι πολλὴ μὲν ἀπὸ τοῦ λόγου δύναμις ηὔξητο, καὶ Ῥωμαῖον αὐτὸν οἱ πολλοὶ Δημοσθένην προσηγόρευον, ὁ δὲ βίος μᾶλλον ὀνομαστὸς ἦν αὐτοῦ καὶ περιβόητος, ἡ μὲν γὰρ ἐν τῷ λέγειν δεινότης προὔκειτο τοῖς νέοις ἀγώνισμα κοινὸν ἤδη καὶ περισπούδαστον, ὁ δὲ τὴν πάτριον αὐτουργίαν ὑπομένων καὶ δεῖπνον ἀφελὲς καὶ ἄριστον ἄπυρον καὶ λιτὴν ἐσθῆτα καὶ δημοτικὴν ἀσπαζόμενος οἴκησιν καὶ τὸ μὴ δεῖσθαι τῶν περιττῶν μᾶλλον ἢ τὸ κεκτῆσθαι θαυμάζων σπάνιος ἦν, ἤδη τότε τῆς πολιτείας τὸ καθαρὸν ὑπὸ μεγέθους οὐ φυλαττούσης, ἀλλὰ τῷ κρατεῖν πραγμάτων πολλῶν καὶ ἀνθρώπων πρὸς πολλὰ μιγνυμένης ἔθη καὶ βίων παραδείγματα παντοδαπῶν ὑποδεχομένης. εἰκότως οὖν ἐθαύμαζον τὸν Κάτωνα, τοὺς μὲν ἄλλους ὑπὸ τῶν πόνων θραυομένους καὶ μαλασσομένους ὑπὸ1 τῶν ἡδονῶν ὁρῶντες, ἐκεῖνον δὲ ὑπ᾽ ἀμφοῖν ἀήττητον, οὐ μόνον ἕως ἔτι νέος καὶ φιλότιμος ἦν, ἀλλὰ καὶ γέροντα καὶ πολιὸν ἤδη μεθ᾽ ὑπατείαν καὶ θρίαμβον, ὥσπερ ἀθλητὴν νικηφόρον, ἐγκαρτεροῦντα τῇ τάξει τῆς ἀσκήσεως καὶ διομαλίζοντα μέχρι τῆς τελευτῆς.ἐσθῆτα μὲν γὰρ οὐδέποτέ φησι φορέσαι πολυτελεστέραν ἑκατὸν δραχμῶν, πιεῖν δὲ καὶ στρατηγῶν καὶ ὑπατεύων τὸν αὐτὸν οἶνον τοῖς ἐργάταις, ὄψον δὲ παρασκευάζεσθαι πρὸς τὸ δεῖπνον ἐξ ἀγορᾶς ἀσσαρίων τριάκοντα, καὶ τοῦτο διὰ τὴν πόλιν, ὅπως ἰσχύοι τὸ σῶμα πρὸς τὰς στρατείας. ἐπίβλημα δὲ τῶν ποικίλων Βαβυλώνιον ἐκ κληρονομίας κτησάμενος εὐθὺς ἀποδόσθαι, τῶν δὲ ἐπαύλεων αὐτοῦ μηδεμίαν εἶναι κεκονιαμένην, οὐδένα δὲ πώποτε πρίασθαι δοῦλον ὑπὲρ τὰς χιλίας δραχμὰς καὶ πεντακοσίας, ὡς ἂν οὐ τρυφερῶν οὐδ᾽ ὡραίων, ἀλλ᾽ ἐργατικῶν καὶ στερεῶν, οἷον ἱπποκόμων καὶ βοηλατῶν, δεόμενος καὶ τούτους δὲ πρεσβυτέρους γενομένους ᾤετο δεῖν ἀποδίδοσθαι καὶ μὴ βόσκειν ἀχρήστους. ὅλως δὲ μηδὲν εὔωνον εἶναι τῶν περιττῶν, ἀλλ᾽ οὗ τις οὐ δεῖται, κἂν ἀσσαρίου πιπράσκηται, πολλοῦ νομίζειν: κτᾶσθαι δὲ τὰ σπειρόμενα καὶ νεμόμενα μᾶλλον ἢ τὰ ῥαινόμενα καὶ σαιρόμενα. ταῦτα δ᾽ οἱ μὲν εἰς μικρολογίαν ἐτίθεντο τοῦ ἀνδρός, οἱ δ᾽ ὡς ἐπὶ διορθώσει καὶ σωφρονισμῷ τῶν ἄλλων ἐνδοτέρω συστέλλοντος ἑαυτὸν ἀπεδέχοντο. πλὴν τὸ τοῖς οἰκέταις ὡς ὑποζυγίοις ἀποχρησάμενον ἐπὶ γήρως ἐλαύνειν καὶ πιπράσκειν ἀτενοῦς ἄγαν ἤθους ἔγωγε τίθεμαι, καὶ μηδὲν ἀνθρώπῳ πρὸς ἄνθρωπον οἰομένου κοινώνημα τῆς χρείας πλέον ὑπάρχειν. καίτοι τὴν χρηστότητα τῆς δικαιοσύνης πλατύτερον τόπον ὁρῶμεν ἐπιλαμβάνουσαν νόμῳ μὲν γὰρ καὶ τῷ δικαίῳ πρὸς ἀνθρώπους μόνον χρῆσθαι πεφύκαμεν, πρὸς εὐεργεσίας δὲ καὶ χάριτας ἔστιν ὅτε καὶ μέχρι τῶν ἀλόγων ζῴων ὥσπερ ἐκ πηγῆς πλουσίας ἀπορρεῖ τῆς ἡμερότητος. καὶ γὰρ ἵππων ἀπειρηκότων ὑπὸ χρόνου τροφαὶ καὶ κυνῶν οὐ σκυλακεῖαι μόνον, ἀλλὰ καὶ γηροκομίαι τῷ χρηστῷ προσήκουσιν. ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων δῆμος οἰκοδομῶν τὸν Ἑκατόμπεδον, ὅσας κατενόησεν ἡμιόνους μάλιστα τοῖς πόνοις ἐγκαρτερούσας, ἀπέλυσεν ἐλευθέρας νέμεσθαι καὶ ἀφέτους, ὧν μίαν φασὶ καταβαίνουσαν ἀφ᾽ ἑαυτῆς πρὸς τὰ ἔργα τοῖς ἀνάγουσι τὰς ἁμάξας ὑποζυγίοις εἰς ἀκρόπολιν συμπαρατρέχειν καὶ προηγεῖσθαι καθάπερ ἐγκελευομένην καὶ συνεξορμῶσαν, ἣν καὶ τρέφεσθαι δημοσίᾳ μέχρι τελευτῆς ἐψηφίσαντο. τῶν δὲ Κίμωνος ἵππων, αἷς Ὀλύμπια τρὶς ἐνίκησε, καὶ ταφαὶ πλησίον εἰσὶ τῶν ἐκείνου μνημάτων, κύνας δὲ συντρόφους γενομένους καὶ συνήθεις ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ Ξάνθιππος ὁ παλαιὸς τὸν εἰς Σαλαμῖνα τῇ τριήρει παρανηξάμενον, ὅτε τὴν πόλιν ὁ δῆμος ἐξέλειπεν, ἐπὶ τῆς ἄκρας ἐκήδευσεν, ἣν Κυνὸς σῆμα μέχρι νῦν καλοῦσιν. οὐ γὰρ ὡς ὑποδήμασιν ἢ σκεύεσι τοῖς ψυχὴν ἔχουσι χρηστέον, κοπέντα καὶ κατατριβέντα ταῖς ὑπηρεσίαις ἀπορριπτοῦντας, ἀλλ᾽ εἰ διὰ μηδὲν ἄλλο, μελέτης ἕνεκα τοῦ φιλανθρώπου προεθιστέον ἑαυτὸν ἐν τούτοις πρᾶον εἶναι καὶ μείλιχον. ἐγὼ μὲν οὖν οὐδὲ βοῦν ἂν ἐργάτην διὰ γῆρας ἀποδοίμην, μή τί γε πρεσβύτερον ἄνθρωπον, ἐκ χώρας συντρόφου καὶ διαίτης συνήθους ὥσπερ ἐκ πατρίδος μεθιστάμενον ἀντὶ κερμάτων μικρῶν, ἄχρηστόν γε τοῖς ὠνουμένοις ὥσπερ τοῖς πιπράσκουσι γενησόμενον. ὁ δὲ Κάτων ὥσπερ νεανιευόμενος ἐπὶ τούτοις καὶ τὸν ἵππον, ᾧ παρὰ τὰς στρατείας ὑπατεύων ἐχρῆτο, φησὶν ἐν Ἰβηρίᾳ καταλιπεῖν, ἵνα μὴ τῇ πόλει τὸ ναῦλον αὐτοῦ λογίσηται. ταῦτα μὲν οὖν εἴτε μεγαλοψυχίας εἴτε μικρολογίας θετέον, ἔξεστι τῷ πείθοντι χρῆσθαι λογισμῷ. („Utjecaj što ga je Katonu pribavljalo njegovo govorništvo silno se uvećavao i većina ga je nazivala rimskim Demostenom, ali još se više spominjao i bio razvikan njegov način življenja. Jer njegova je govornička vještina bila već za omladinu predmet općeg i živog nasljedovanja; ali čovjek koji se nije ustručavao da poput predaka, radi svojim rukama, koji se zadovoljavao jednostavnim objedom, hladnim doručkom, prostom odjećom i plebejskom nastambom i koji je više polagao svoje dostojanstvo u to da mu suvišne stvari nedostaju nego da ih ima, bio je rijedak. Država, naime, zbog svoje veličine tad već nije mogla čuvati čistoću svojih drevnih običaja, nego jc vladanje nad mnogim kraljevstvima i ljudima dovelo do velikog miješanja običaja i do usvajanja raznovrsnih životnih obrazaca. S pravom su se, dakle, divili

Katonu, videći da je on, dok se drugi lome od napora i omlitave od užitaka, ostao nepobijeđen i od jednog i od drugog; da ustrajava u svom režimu treninga, poput pobjedničkog atleta, ne samo kao još mlad i častoljubiv nego i već kao sijed starac, poslije konzulata i trijumfa, te ostaje potpuno isti do kraja. Kažu da /Katon Stariji op. S.M./ nikad nije nosio odjeću vredniju od sto drahmi, i da je kao pretor i kao konzul pio isto vino kao i radnici, prismok za objed kupovao za trideset asa, i to radi države, da mu tijelo bude snažno za vojevanje. Nadalje, kada je nasljeđivanjem dobio jednu vezenu babilonsku haljinu, da ju je odmah prodao; da nijedan od njegovih poljskih majura nije okrečen; da nikad nije kupio roba skupljeg od 1500 drahmi, jer mu nije trebalo luksuznih ljepotana, nego tvrdih radnika poput konjušara i govedara. I te je, kad su postali postariji, smatrao da treba da ih proda, a ne da ih beskrajno hrani. I uopće, držao je da ništa suvišno nije dobro kupljeno i da je skupo ono što nije potrebno makar se prodavalo i za jedan as. Za njega je bolje stjecati oranice i pašnjake nego prskane i pometene tratine. To su neki pripisivali sitničavosti, ali su mu drugi odobravali smatrajući da on sebi postavlja veća ograničenja samo zato da ispravi učini umjerenima pretjeranosti drugih. Ali iscijedivši robove kao tovarnu marvu, u starosti ih tjerati i prodavati, ja bar smatram znakom osobito zadrte naravi koja ne priznaje nikakva zajedništva između čovjeka i čovjeka, osim koristi što je jedan iz drugoga može izvući. Ipak vidimo da je područje ljudskosti prostranije od područja pravičnosti. Zakon i pravdu mi po prirodi primjenjujemo samo na ljude, ali kad se radi o dobročinstvima i ljubaznostima, one se mogu u nekim slučajevima protezati i na nerazumne stvorove izlijevajući se kao iz obilna izvora plemenitosti. Čestitu čovjeku dolikuje da hrani i konje iznemogle od starosti, a pse treba njegovati ne samo dok su štenad nego i kad ostare. Kad je atenski narod gradio Hekatompedon, sve je mazge, za koje je opazio da se najviše naprežu, pustio da posve slobodno pasu, a od njih za jednu kažu da je, sišavši sama od sebe dolje na radilište, trčala pored onih koje su jarmljene vukle kola na Akropolj i išla pred njima vodeći ih kao da ih hrabri i pomaže im poticanjem, tako da Atenjani izglasaše zaključak da je hrane do smrti na javni trošak. A Kimonovim kobilama, koje mu triput donijeshe pobjedu u Olimpiji, grobovi su blizu nadgrobnih spomenika članova njegove obitelji. Pse, koje su othranili kod sebe i koji su im postali privrženi, također su mnogi drugi pokopali, a tako je u staro vrijeme osobito učinio Ksantip sa psom, koji je preplivao uz njegovu lađu s kopna na Salaminu onda kad je narod ostavljao svoj grad, pokopavši ga na rtu koji se do danas naziva Pseći humak. Ne treba sa stvorovima koji imaju dušu postupati kao sa obućom ili posuđem koje odbacujemo kad se upotrebom razbije ili istroši, nego, ako ni zbog čega drugog, moramo se navikavati da prema njima budemo obzirni i prijazni zato da nam to bude vježba u čovječnosti. Ja zacijelo ne bih zbog starosti prodao niti govedo koje je radilo za mene, a još manje čovjeka odmakle dobi, ne bih ga udaljavao iz zemlje gdje je bio othranjen i iz uobičajena načina življenja kao iz domovine za neki sitan novac, beskorisna onima koji ga prodaju kao što će biti i onima koji ga kupuju. Ali Katon, koji kao da se razmetao takvim postupcima, kaže da je u Hispaniji ostavio i konja, koji ga je nosio dok je vojevao kao konzul, da ne mora Gradu zaračunati trošak njegova prijevoza. Da li to treba smatrati veličinom ili sićušnosti duha slobodno je odlučiti prema dokazivanju koje je uvjerljivije.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 7 – 9 : τοιαύτην δέ τινα φαίνεται καὶ ὁ λόγος τοῦ ἀνδρὸς ἰδέαν ἔχειν εὔχαρις γὰρ ἅμα καὶ δεινὸς ἦν, ἡδὺς καὶ καταπληκτικός, φιλοσκώμμων καὶ αὐστηρός, ἀποφθεγματικὸς καὶ ἀγωνιστικός, ὥσπερ ὁ Πλάτων τὸν Σωκράτην φησὶν ἔξωθεν ἰδιώτην καὶ σατυρικὸν καὶ ὑβριστὴν τοῖς ἐντυγχάνουσι φαινόμενον ἔνδοθεν σπουδῆς καὶ πραγμάτων μεστὸν εἶναι δάκρυα κινούντων τοῖς ἀκροωμένοις καὶ τὴν καρδίαν στρεφόντων, ὅθεν οὐκ οἶδ᾽ ὅτι πεπόνθασιν οἱ τῷ Λυσίου λόγῳ μάλιστα φάμενοι προσεοικέναι τὸν Κάτωνος, οὐ μὴν ἀλλὰ ταῦτα μὲν οἷς μᾶλλον ἰδέας λόγων Ῥωμαϊκῶν αἰσθάνεσθαι προσήκει διακρινοῦσιν, ἡμεῖς δὲ τῶν ἀπομνημονευομένων βραχέα γράψομεν, οἵ τῷ λόγῳ πολὺ μᾶλλον ἢ τῷ προσώπῳ, καθάπερ ἔνιοι νομίζουσι, τῶν ἀνθρώπων φαμὲν ἐμφαίνεσθαι τὸ ἦθος. μέλλων ποτὲ τὸν Ῥωμαίων δῆμον ὡρμημένον ἀκαίρως ἐπὶ σιτομετρίας καὶ διανομὰς ἀποτρέπειν, ἤρξατο τῶν λόγων οὕτως: ‘χαλεπὸν μέν ἐστιν, ὦ πολῖται, πρὸς γαστέρα λέγειν ὦτα οὐκ ἔχουσαν.’ Κατηγορῶν δὲ τῆς πολυτελείας ἔφη χαλεπὸν εἶναι σωθῆναι πόλιν, ἐν ᾗ πωλεῖται πλείονος ἰχθὺς ἢ βοῦς. ἐοικέναι δὲ προβάτοις ἔφη τοὺς Ῥωμαίους: ὡς γὰρ ἐκεῖνα καθ᾽ ἕκαστον μὲν οὐ πείθεται, σύμπαντα δ᾽ ἕπεται μετ᾽ ἀλλήλων τοῖς ἄγουσιν, ‘οὕτω καὶ ὑμεῖς,’ εἶπεν, ‘οἷς οὐκ ἂν ἀξιώσαιτε συμβούλοις χρήσασθαι κατ᾽ ἰδίαν, ὑπὸ τούτων εἰς ἓν συνελθόντες ἄγεσθε.’ Περὶ δὲ τῆς γυναικοκρατίας διαλεγόμενος ‘πάντες,’ εἶπεν, ‘ἄνθρωποι τῶν γυναικῶν ἄρχουσιν, ἡμεῖς δὲ πάντων ἀνθρώπων, ἡμῶν δὲ αἱ γυναῖκες.’ τοῦτο μέν οὖν ἐστιν ἐκ τῶν Θεμιστοκλέους μετενηνεγμένον ἀποφθεγμάτων, ἐκεῖνος γὰρ ἐπιτάττοντος αὐτῷ πολλὰ

τοῦ υἱοῦ διὰ τῆς μητρός 'ὦ γύναι,' εἶπεν, 'Ἀθηναῖοι μέν ἄρχουσι τῶν Ἑλλήνων, ἐγὼ δὲ Ἀθηναίων, ἐμοῦ δὲ σύ, σοῦ δὲ ὁ υἱός, ὥστε φειδέσθω τῆς ἐξουσίας, δι' ἣν ἀνόητος ὢν πλεῖστον Ἑλλήνων δύναται.' τὸν δὲ δῆμον ὁ Κάτων ἔφη τῶν Ῥωμαίων οὐ μόνον ταῖς πορφύραις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὰς τιμὰς ἐπιγράφειν. 'ὡς γὰρ οἱ βαφεῖς,' ἔφη, 'ταύτην μάλιστα βάπτουσιν, ᾗ χαίροντας ὁρῶσιν, οὕτως οἱ νέοι ταῦτα μανθάνουσι καὶ ζηλοῦσιν, οἷς ἂν ὁ παρ' ὑμῶν ἔπαινος ἕπηται' παρεκάλει δ' αὐτούς, εἰμὲν ἀρετῇ καὶ σωφροσύνῃ γεγόνασι μεγάλοι, μηδὲν μεταβάλλεσθαι πρὸς τὸ χεῖρον, εἰ δ' ἀκρασίᾳ καὶ κακίᾳ, μεταβάλλεσθαι πρὸς τὸ βέλτιον ἱκανῶς γὰρ ἤδη μεγάλους ἀπ' ἐκείνων γεγονέναι. τοὺς δὲ πολλάκις ἄρχειν σπουδάζοντας ἔφη καθάπερ ἀγνοοῦντας τὴν ὁδὸν ἀεὶ μετὰ ῥαβδούχων ζητεῖν πορεύεσθαι, μὴ πλανηθῶσιν. ἐπετίμα δὲ τοῖς πολίταις Τοὺς αὐτοὺς αἱρουμένοις πολλάκις ἄρχοντας. 'δόξετε γάρ,' ἔφη, 'μὴ2 πολλοῦ τὸ ἄρχειν ἄξιον ἢ μὴ πολλοὺς τοῦ ἄρχειν ἀξίους ἡγεῖσθαι.' Περὶ δὲ τῶν ἐχθρῶν τινος αἰσχρῶς καὶ ἀδόξως βιοῦν δοκοῦντος 'ἡ τούτου μήτηρ,' ἔφη, 'κατάραν, οὐκ εὐχήν, ἡγεῖται τὸ τοῦτον ὑπὲρ γῆς ἀπολιπεῖν.' τὸν δὲ πεπρακότα Τοὺς πατρῴους ἀγροὺς παραλίους ὄντας ἐπιδεικνύμενος προσεποιεῖτο θαυμάζειν ὡς ἰσχυρότερον τῆς θαλάττης: 'ἃ γὰρ ἐκείνη μόλις ἔκλυζεν, οὗτος,' ἔφη, 'ῥᾳδίως καταπέπωκεν.' ἐπεὶ δὲ Εὐμένους τοῦ βασιλέως ἐπιδημήσαντος εἰς Ῥώμην ἥ τε σύγκλητος ὑπερφυῶς ἀπεδέξατο καὶ τῶν πρώτων ἅμιλλα καὶ σπουδὴ Περὶ αὐτὸν ἐγίνετο, δῆλος ἦν ὁ Κάτων ὑφορώμενος καὶ φυλαττόμενος αὐτόν, εἰπόντος δέ τινος 'ἀλλὰ μὴν χρηστός ἐστι καὶ φιλορρώμαιος,' 'ἔστω,' εἶπεν, 'ἀλλὰ φύσει τοῦτο τὸ ζῷον ὁ βασιλεὺς σαρκοφάγον ἐστιν.' οὐδένα δὲ τῶν εὐδαιμονιζομένων ἔφη βασιλέων3 ἄξιον εἶναι παραβάλλειν πρὸς Ἐπαμεινώνδαν ἢ Περικλέα ἢ Θεμιστοκλέα ἢ Μάνιον Κούριον ἢ Ἀμίλκαν τὸν ἐπικληθέντα Βάρκαν. αὐτῷ δ' ἔλεγε Τοὺς ἐχθροὺς φθονεῖν, ὅτι καθ' ἡμέραν ἐκ νυκτὸς ἀνίσταται καὶ τῶν ἰδίων ἀμελῶν τοῖς δημοσίοις σχολάζει, βούλεσθαι δ' ἔλεγε μᾶλλον εὖ πράξας ἀποστερηθῆναι χάριν ἢ κακῶς μὴ τυχεῖν κολάσεως, καὶ συγγνώμην ἔφη διδόναι πᾶσι τοῖς ἁμαρτάνουσι πλὴν αὐτοῦ. τῶν δὲ Ῥωμαίων εἰς Βιθυνίαν τρεῖς ἑλομένων πρέσβεις, ὧν ὁ μὲν ποδαγρικὸς ἦν, ὁ δὲ τὴν κεφαλὴν ἐξ ἀνατρήσεως καὶ περικοπῆς κοίλην εἶχεν, ὁ δὲ τρίτος ἐδόκει μωρὸς εἶναι, καταγελῶν ὁ Κάτων εἶπε πρεσβείαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀποστέλλεσθαι μήτε πόδας μήτε κεφαλὴν μήτε καρδίαν ἔχουσαν. ὑπὲρ δὲ τῶν ἐξ Ἀχαΐας φυγάδων ἐντευχθεὶς διὰ Πολύβιον ὑπὸ Σκηπίωνος, ὡς πολὺς ἐν τῇ συγκλήτῳ λόγος ἐγίνετο, τῶν μὲν διδόντων κάθοδον αὐτοῖς, τῶν δ' ἐνισταμένων, ἀναστὰς ὁ Κάτων 'ὥσπερ οὐκ ἔχοντες,' εἶπεν, 'ὃ πράττωμεν καθήμεθα τὴν ἡμέραν ὅλην περὶ γεροντίων Γραικῶν ζητοῦντες, πότερον ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν ἢ τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ νεκροφόρων ἐκκομισθῶσι.' ψηφισθείσης δὲ τῆς καθόδου τοῖς ἀνδράσιν, ἡμέρας ὀλίγας οἱ περὶ Τὸν Πολύβιον διαλιπόντες αὖθις ἐπεχείρουν εἰς τὴν σύγκλητον εἰσελθεῖν, ὅπως ἃς πρότερον εἶχον ἐν Ἀχαΐᾳ τιμὰς οἱ φυγάδες ἀναλάβοιεν, καὶ τοῦ Κάτωνος ἀπεπειρῶντο τῆς γνώμης, ὁ δὲ μειδιάσας ἔφη τὸν Πολύβιον, ὥσπερ Τὸν Ὀδυσσέα, βούλεσθαι πάλιν εἰς τὸ Τοῦ Κύκλωπος σπήλαιον εἰσελθεῖν, τὸ πιλίον ἐκεῖ καὶ τὴν ζώνην ἐπιλελησμένον. τοὺς δὲ φρονίμους ἔλεγε μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἀφρόνων ἢ τοὺς ἄφρονας ὑπὸ τῶν φρονίμων ὠφελεῖσθαι: τούτους μὲν γὰρ φυλάττεσθαι τὰς ἐκείνων ἁμαρτίας, ἐκείνους δὲ τὰς τούτων μὴ μιμεῖσθαι κατορθώσεις, τῶν δὲ νέων ἔφη χαίρειν τοῖς ἐρυθριῶσι μᾶλλον ἢ τοῖς ὠχριῶσι, στρατιώτου δὲ μὴ δεῖσθαι τὰς μὲν χεῖρας ἐν τῷ βαδίζειν, τοὺς δὲ πόδας ἐν τῷ μάχεσθαι κινοῦντος, μεῖζον δὲ ῥέγχοντος ἢ ἀλαλάζοντος. τὸν δὲ ὑπέρπαχυν κακίζων 'ποῦ δ' ἄν,' ἔφη, ' σῶμα τοιοῦτόν τῇ πόλει γένοιτο χρήσιμον, οὗ τὸ μεταξὺ λαιμοῦ καὶ βουβώνων πᾶν ὑπὸ τῆς γαστρὸς κατέχεται;' τῶν δὲ φιληδόνων τινὰ βουλόμενον αὐτῷ συνεῖναι παραιτούμενος, ἔφη μὴ δύνασθαι ζῆν μετ' ἀνθρώπου τῆς καρδίας τὴν ὑπερῴαν εὐαισθητοτέραν ἔχοντος, Τοῦ δ' ἐρῶντος ἔλεγε τὴν ψυχὴν ἐν ἀλλοτρίῳ σώματι ζῆν. Μεταμεληθῆναι δ' αὐτὸς ἐν παντὶ τῷ βίῳ τρεῖς μεταμελείας: μίαν μὲν ἐπὶ τῷ γυναικὶ πιστεῦσαι λόγον ἀπόρρητον, ἑτέραν δὲ πλεύσας ὅπου δυνατὸν ἦν πεζεῦσαι, τὴν δὲ τρίτην, ὅτι μίαν ἡμέραν ἀδιάθετος ἔμεινε, Πρὸς δὲ πρεσβύτην πονηρευόμενον 'ἄνθρωπε,' εἶπε, 'πολλὰ ἔχοντι τῷ γήρᾳ τὰ αἰσχρὰ μὴ προστίθει τὴν ἀπὸ τῆς κακίας αἰσχύνην.' πρὸς δὲ δήμαρχον ἐν διαβολῇ μὲν φαρμακείας γενόμενον, φαῦλον δὲ νόμον εἰσφέροντα καὶ βιαζόμενον 'ὦ μειράκιον,' εἶπεν, 'οὐκ οἶδα, πότερον χεῖρόν ἐστιν ὃ κίρνης πιεῖν ἢ ὃ γράφεις κυρῶσαι.' Βλασφημούμενος δ' ὑπ' ἀνθρώπου βεβιωκότος ἀσελγῶς καὶ κακῶς 'ἄνισος,' εἶπεν, 'ἡ πρὸς σέ μοι μάχη ἐστί: καὶ γὰρ ἀκούεις τὰ κακὰ ῥᾳδίως καὶ λέγεις εὐχερῶς, ἐμοὶ δὲ καὶ λέγειν ἀηδὲς καὶ ἀκούειν ἄηθες.' τὸ μὲν οὖν τῶν ἀπομνημονευμάτων γένος τοιοῦτόν ἐστιν: („Istu je uglavnom sliku davalo i govorništvo toga čovjeka /Katona Starijeg op. S.M./. Bio je, naime, istovremeno ljubak i silovit, ugodan i zastrašujući, šaljiv i strog, sentenciozan i borben kao što Platon kaže o Sokratu, koji se izvana doimao onih koji su se namjerali na njega običnim, obijesnim i bezobraznim, a iznutra je bio pun ozbiljnosti i poticaja koji su slušaocima tjerali suze na oči i dirali ih u srce. Iz tog razloga ne znam što je onima koji govore da je Katonovo govorništvo najviše nalikovalo Lisijinu. Takva pitanja, medutim, priliči da rješavaju oni koji bolje razaznaju oblike rimskoga govorništva, a ja ću zapisati neke od njegovih

izreka koje se pamte, jer tvrdim da značaj ljudi bolje odaje njihov govor nego, kako neki misle, njihovo lice. Želeći jednom odvratiti rimski narod od namjere da u nevrijeme dijeli žito, započe svoj govor ovako: »Teško je, građani, govoriti 'želucu kad nema uši«. Optužujući raskoš koja je vladala, reče da je teško spasiti državu u kojoj se riba prodaje po većoj cijeni nego vo. Za Rimljane je rekao da su slični ovcama, jer kao što one pojedinačno ne slušaju, nego sve zajedno, jedne s drugima, slijede svoje vodiče, tako i vi«, reče »od onih za koje se kao pojedinci ne biste mogli odlučiti niti da ih uzmete za savjetnike, od kojih se, sabrani u jedno, dajete voditi«. Govoreći o utjecaju žena na vlast, rekao je: »Svi ljudi vladaju svojim ženama, mi svim ljudima, a nama naše žene«. To je, uostalom, prijevod jedne od Temistoklovih dosjetki, jer ovaj je, budući da mu je sin preko majke mnogo zapovijedao, rekao: »Ženo, Atenjani vladaju Helenima, ja Atenjanima, sa mnom ti, a tobom tvoj sin; neka štedljivo koristi svoj utjecaj i po korem je, premda još nerazumno dijete, najmoćniji od Helena«[726]. Za rimski je narod Katon kazao da određuje tržišnu cijenu ne samo vrstama grimiza nego i ponašanja. »Jer kao što bojadisari«, reče »najviše boje onom bojom za koju vide da joj se najviše radujete, tako i vaši mladi ljudi uče i nastoje slijediti ono ponašanje koje vi pratite svojom pohvalom«. I pozivao ih je, ako su vrlinom i razboritošću postigli svoju veličinu, da se nimalo ne mijenjaju na gore, ali ako su je postigli neumjerenošću i nevaljalštinom, neka se mijenjaju na bolje; dosta su već postigli zahvaljujući. tim manama. O onima koji su se jako trudili da često obnašaju visoku državnu čast[727] reče da ti, poput onih što ne poznaju put, nastoje da ih, uvijek prate liktori da ne bi zalutali. Prekoravao je sugrađane što višekratno biraju iste ljude na najviše položaje. »Mislit će se, naime, o vama«, reče »da najvišu čast u državi ne smatrate osobito vrijednom ili da smatrate da ih nema mnogo koji su nje vrijedni«. O jednome od svojih neprijatelja, za koga se činilo da živi sramotno i nedostojno, reče: »Njegova majka mora da smatra želju da je on nadživi ne pobožnom molitvom za njega nego zlobnom kletvom«. Pokazujući na čovjeka koji je prodao očinska polja koja su ležala uz obalu mora, pretvarao se da mu se divi što je tobože jači od mora: »Ta ono što je more s mukom podlokavalo ovaj je s lakočom polokao«. Kada je kralja Eumena[728] za njegova boravka u Rimu Senat primio s izuzetnim počastima i nastalo takrničenje i jagma prvih ljudi u državi da budu u njegovoj blizini, Katon nije krio sumnjičavost i zaziranje od njega. A kad mu je netko kazao: »Pa zaboga, on je čestit čovjek i prijatelj Rima«, odgovori Katon: »Neka je i tako, ali ta životinja poznata pod nazivom kralj po prirodi je mesožderka«. Još reče da nijedan od kraljeva što ih ljudi toliko slave nije dostojan usporedbe sa Epaminondom, Periklom, Temistoklom, Manijem Kurijem ili Hamilkarom /Hanibalov otac op. S.M./ nazvanim Barka /"Munja" op. S.M./. Običavao je govoriti da ga njegovi neprijatelji mrze zato što svaki dan ustaje još za mraka i što se, zanemarujući svoje probitke, posvećuje državnima. Kazivao je i da voli učiniti pravo i ne primiti hvale nego učiniti loše i izbjeći kaznu, te da svakome može oprostiti pogrešku osim sebi. Kada su Rimljani izabrali za poslanike u Bitiniju tri čovjeka od kojih je jedan trpio od uloga, na drugome je bila izvršena trepanacija[729] pa je na lubanji imao šupljinu, a treći je bio smatran budalom, Katon, podsmjehujući se, reče da Rimljani šalju poslanstvo koje nema ni nogu, ni glave, ni srca[730]. Kada

726Uporediti *Plut. Themis.* 18.

727 Konzulsku funkciju. Od Katona Starijeg potiće i načelo : "Neka niko ne bude po drugi put biran za konzula." Ovim načelom Katon Stariji je nastojao spriječiti i ambicije pojedinaca i njihovo često korištenje najviše izvršne magistrature, ali i onemogučiti tako onoga ko bi sa višekratnim obnašanjam konzulata sticao sve više i više moći (posebno kontrolirajući kao vrhovni zapovjednik vojne jedinice). U toj svojoj bojazni je bio u pravu, jer je principatska institucija koja je zamijenila republikanski poredak, kojemu je Katon Stariji toliko bio odan i za koji se toliko borio, upravo započela tako što je Oktavijan August godinu za godinom obnašao konzulsku dužnost, a kasnije i prokonzulsku na duže mandatne periode. Ali već u republikanskoj epohi bilo je pojedinaca koji su višekratno bili konzuli, ili obnašali konzulate i više godina sukcesivno (Gaj Marije) ili čak bili izabrani kao jedini konzul za određenu godinu (Pompej).

728 Eumen II, pergamsko – atalidski kralj, poznat po tome što je osnovao čuvenu pergamsku biblioteku da bude suparnica onoj aleksandrijskoj. Kada je izvršen neuspješni pokušaj atentata na njega u Delfima (od ljudi koji su pripadali makedonskom kralju Perseju), Eumen II je 172. god. p. n. e. došao u Rim kako bi Senatu otkrio Persejeve ratne pripreme.

729Drevna operacija na glavi.

730U ovom dobu je bilo prisutno mišljenje da je srce sjedište inteligencije.

se zbog Polibija, Scipion /Emilijan op. S.M./ kod njega zauzeo za prognanike iz Ahaje, kako se u Senatu vodila duga rasprava o toj stvari jer su se jedni izjašnjavali za njihov povratak kući a drugi protiv, Katon, ustavši, reče: »Kao da nemamo što drugo da radimo, sjedimo čitav dan raspravljajući o tome da li da jadne grčke starčiče pokopaju naši grobari ili oni u Ahaji«. Nekoliko dana nakon što bi izglasano da im se dopusti povratak, Polibije je ponovo pokušao ishoditi pristup pred Senat kako bi prognanicima bile vraćene časti koje su ranije uživali u Ahaji pa je pitao Katona /Starijeg op. S.M./ za njegovo mišljenje o toj stvari. A ovaj, nasmiješivši se, reče da se Polibije, postupajući kao što bi Odisej, hoće vratiti u Kiklopovu spilju da uzme šešir i pojas koje je ondje zaboravio.[731] Običavao je govoriti da razboriti ljudi imaju više koristi od nerazboritih nego nerazboriti od razboritih, jer ovi se čuvaju pogrešaka onih, a oni ne oponašaju njihove ispravne postupke. Rekao je da na licu mladih radije vidi rumenilom nego bljedilo i da mu je nepotreban vojnik koji pokreće ruke na maršu i noge u boju, a hrkanje mu je glasnije od bojna pokliča. Grdeći nekog predebela čovjeka[732], reče: »Gdje bi moglo biti državi od koristi takvo tijelo na kojem sve od glave do slabina zaprema trbuh ?« Kad je neki prijatelj užitaka želio njegovo društvo, otklanjajući reče da ne može živjeti sa čovjekom čije je nepce osjetljivije od njegova srca. Za zaljubljena je čovjeka rekao da njegova duša živi u tuđem tijelu. Za sebe reče da se u čitavu životu pokajao samo triput, jednom što je svojoj ženi povjerio tajnu, drugi put što je otplovio lađom do mjesta kamo je bilo moguće stići pješice, a treći put što je jedan dan proživio bez oporuke. Starcu ogrezlu u nevaljalštini reče: »Čovječe, nemoj starosti, koja i sama sadrži mnogo rugobe, dodavati još i sramotu opačine«. Plebejskom tribunu, koji je jednom bio optužen zbog trovanja, kad je predlagao i silom pokušavao proturiti loš zakon, reče: »Mladi čovječe, ne znam što je gore, ispiti ono što ti smiješaš ili prihvatiti ono što predlažeš.« Psovan od čovjeka koji je život provodio u besramnoj raspuštenosti, odgovori : »Moja je borba sa tobom neravnopravna. Ti prostakluke mirno primaš i okretno ih drugima dobacuješ, a za mene je govoriti ih neugodno, a slušati od drugih neuobičajeno«. Te su, dakle, vrste bile njegove izreke koje se pamte.

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 10 :τοῖς μέν οὖν στρατιώταις πολλὰ παρὰ τὴν στρατείαν ὠφεληθεῖσιν ἔτι καὶ λίτραν ἀργυρίου κατ᾽ ἄνδρα προσδιένειμεν, εἰπὼν ὡς κρεῖττον εἴη πολλοὺς Ῥωμαίων ἀργύριον ἢ χρυσίον ὀλίγους ἔχοντας ἐπανελθεῖν. εἶς δ᾽ αὑτὸν ἐκ τῶν ἁλισκομένων οὐδὲν ἐλθεῖν λέγει πλὴν ὅσα πέπωκεν ἢ βέβρωκε. ‘καὶ οὐκ αἰτιῶμαι,’ φησί, ‘τοὺς ὠφελεῖσθαι ζητοῦντας ἐκ τούτων, ἀλλὰ βούλομαι μᾶλλον περὶ ἀρετῆς τοῖς ἀρίστοις ἢ περὶ χρημάτων τοῖς πλουσιωτάτοις ἁμιλλᾶσθαι καὶ τοῖς φιλαργυρωτάτοις περὶ φιλαργυρίας.’ οὐ μόνον δ᾽ αὑτόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς περὶ αὑτὸν ἐφύλαττε καθαροὺς παντὸς λήμματος. ἦσαν δὲ πέντε θεράποντες ἐπὶ στρατείας σὺν αὑτῷ. τούτων εἷς ὄνομα Πάκκιος ἠγόρασε τῶν αἰχμαλώτων τρία παιδάρια: τοῦ δὲ Κάτωνος αἰσθομένου, πρὶν εἰς ὄψιν ἐλθεῖν, ἀπήγξατο. τοὺς δὲ παῖδας ὁ Κάτων ἀποδόμενος εἰς τὸ δημόσιον ἀνήνεγκε τὴν τιμήν. („Vojnicima, koji su se u toku tog vojevanja /u Bližoj Hispaniji pod zapovjedništvom Katona Starijeg op. S.M./ veoma obogatili, /Katon Stariji op. S.M./ još podijeli uz to svakome po funtu srebra rekavši da je bolje da se mnogo Rimljana vrati kući sa srebrom u džepovima nego malo njih sa zlatom.[733] Ali izjavio da njega

[731] Nakon III makedonskog rata, 1000 istaknutih pojedinaca (između ostalih i Polibija) iz Ahejskog saveza, jer su bili denuncirani da su bili u dogovorima sa makedonskom kraljem Persejem, je kao taoci odvedena u Rim i Italiju. Tamo su bili zadržani prilično dugo, i pored niza molbi Ahejaca da im se dopusti povratak u domovinu. Tek im je na prijedlog i zalaganje Scipiona Emilijana, koji je bio prijatelj i učenik Polibija, dopušten povratak u domovinu. U tome trenutku u životu ih je bilo samo još 300. O tome v. *Plut. Regum et imperatorum apophthegmata,* 199D. Međutim, potrebno je znati da ovi taoci nisu bili nikakvi zatvorenici ili uhapšenici. Oni su smatrani internircima i zalogom dobroga i lojalnoga ponašanja Ahejskog saveza prema Republici. Prema njima se prilično dobro postupalo i živjeli su sa uglednim rimskim i italskim familijama koje su za njih bile i odgovorne. Pojedinci su tako mogli ostvarivati i značajan ugled, o čemu najbolji primjer pruža upravo Polibije. Oni su bili već svi dobro obrazovani, istaknuti, ugledni pojedinci kada su dovedeni u Italiju. Njihovo prisustvo u Italiji je u dobroj mjeri doprinosilo ubrzavanju procesa prihvatanja helenskih i helenističkih civilizacijskih vrijednosti u rimskom i italskom društvu, posebno među elitom i urbanim dijelom populacije. To što ih je samo manje od jedne trećine dočekalo mogućnost povratka u domovinu je rezultat činjenice da je većina njih bila već u zrelim, poodmaklim pa i starijim životnim dobima kada su dovedeni u Italiju.

[732]Riječ je o Luciju Veturiju (*Lucius Veturius*), kojega je Katon Stariji u funkciji cenzora dao izbaciti iz reda vitezova zbog prevelike i neumjesne debljine.

[733]Ova informacija jasno ukazuje na već prisutnu praksu da vojskovođe i njihovi prijatelji podijele najveću korist od pobjede i u materijalnom i u simboličkom smislu. Po tadašnjim rimskim shvatanjima pobjeda u bitci je donosila slavu vojskovođi, ali istine radi i poraz u bitci je donosio sramotu vojskovođi. Faktički, vojskovođe su bile za sve

samog nije dopalo ništa od plijena osim onoga što je popio i pojeo. »I ne zamjeram« reče »onima koji se nastoje u takvu slučaju okoristiti, ali volim se takmičiti u vrlini sa najvrsnijima nego u bogatstvu sa najbogatijima i u lakomosti sa najlakomijima«. I ne samo sebe, nego i one oko sebe trudio se očuvati neuprljane od svakog nedopuštena dobitka. Na tom je pohodu imao sa sobom pet poslužitelja.[734] Jedan od njih, po imenu Pakcije, kupi tri zarobljena dječaka.[735]Kada je Katon /Stariji op. S.M./ doznao za to, prije nego mu je došao na oči, Pakcije se objesi. Katon /Stariji op. S.M./ pak proda dječake pa vrati njihovu cijenu državnoj blagajni.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 11 :ἔτι δ᾽ αὐτοῦ διατρίβοντος ἐν Ἰβηρίᾳ Σκηπίων ὁ μέγας, ἐχθρὸς ὢν καὶ βουλόμενος ἐνστῆναι κατορθοῦντι καὶ τὰς Ἰβηρικὰς πράξεις ὑπολαβεῖν, διεπράξατο τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἀποδειχθῆναι διάδοχος. σπεύσας δ᾽ ὡς ἐνῆν τάχιστα κατέπαυσε τὴν ἀρχὴν τοῦ Κάτωνος, ὁ δὲ λαβὼν σπείρας ὁπλιτῶν πέντε καὶ πεντακοσίους ἱππεῖς προπομπούς κατεστρέψατο μὲν τὸ Λακετανῶν ἔθνος, ἑξακοσίους δὲ τῶν ηὐτομοληκότων κομισάμενος ἀπέκτεινεν.ἐφ᾽ οἷς σχετλιάζοντα τὸν Σκηπίωνα κατειρωνευόμενος οὕτως ἔφη τὴν Ῥώμην ἔσεσθαι μεγίστην, τῶν μὲν ἐνδόξων καὶ μεγάλων τὰ τῆς ἀρετῆς πρωτεῖα μὴ μεθιέντων τοῖς ἀσημοτέροις, τῶν δ᾽ ὥσπερ αὐτός ἐστι δημοτικῶν ἁμιλλωμένων ἀρετῇ πρὸς τοὺς τῷ γένει καὶ τῇ δόξῃ προήκοντας. οὐ μὴν ἀλλὰ τῆς συγκλήτου ψηφισαμένης μηδὲν ἀλλάττειν μηδὲ κινεῖν τῶν διῳκημένων ὑπὸ Κάτωνος, ἡ μὲν ἀρχὴ τῷ Σκηπίωνι τῆς αὐτοῦ μᾶλλον ἢ τῆς Κάτωνος ἀφελοῦσα δόξης ἐν ἀπραξίᾳ καὶ σχολῇ μάτην διῆλθεν, ὁ δὲ Κάτων θριαμβεύσας οὐχ, ὥσπερ οἱ πλεῖστοι τῶν μὴ πρὸς ἀρετήν, ἀλλὰ πρὸς δόξαν ἁμιλλωμένων, ὅταν εἰς τὰς ἄκρας τιμὰς ἐξίκωνται καὶ τύχωσιν ὑπατείας καὶ θριάμβων, ἤδη τὸ λοιπὸν εἰς ἡδονὴν καὶ σχολὴν συσκευασάμενοι τὸν βίον ἐκ τῶν κοινῶν ἀπίασιν, οὕτω καὶ αὐτός ἐξανῆκε καὶ κατέλυσε τὴν ἀρετήν, ἀλλ᾽ ὅμοια τοῖς πρῶτον ἁπτομένοις πολιτείας καὶ διψῶσι τιμῆς καὶ δόξης ἀφ᾽ ἑτέρας ἀρχῆς συντείνας ἑαυτὸν ἐν μέσῳ παρεῖχε καὶ φίλοις χρῆσθαι καὶ πολίταις, οὔτε τὰς συνηγορίας οὔτε τὰς στρατείας ἀπειπάμενος. (“Dok je /194. god. p. n. e. op. S.M./ još /Katon Stariji op. S.M./ boravio u /provinciji Bližoj op. S.M./ Hispaniji, /Publije op. S.M./ Scipion Veliki /koji je bio konzul za 194. god. p. n. e. S.M./koji mu je bio neprijatelj i htio stati na put njegovim uspjesima, te mu oduzeti vođenje poslova u Hispaniji, uredi da bude određen da ga zamijeni na čelu te provincije. Požurivši se koliko je samo bilo moguće, učini kraj Katonovu službovanju. Ali Katon /Stariji op. S.M./, uzevši kao pratnju /na putu ka luci iz koje je trebao isploviti prema Italiji op. S.M./ pet kohorti pješadinaca i petsto konjanika, podloži /hispanski narod op. S.M./ Lacetance[736] i dade smaknuti šest stotina prebjega koji mu padoše u šake.[737]Kada je /Publije op. S.M./Scipion zbog toga davao maha svojoj zlovolji[738], reče Katon /Stariji op. S.M./ sa mnogo ironije da će Rim biti najveći ako slavni i znameniti ljudi ne budu prepuštali lovorov vijenac za hrabrost ljudima neznatnijima, a ako se plebejci poput njega, Katona /Starijeg op. S.M./, budu natjecali u vrlini s onima koji ih nadvisuju rodom i slavom. Pa kad je ipak[739]Senat izglasao odluku da se ništa od onoga što je Katon /Stariji op. S.M./ uredio ne mijenja niti preinačuje, Scipionova uprava[740] proteče beskorisno u neaktivnosti i dokolici, umanjivši time

---

odgovorne u ratu i bitkama, i za dobro i za loše. Vojnici su iskorištavali znatno manje količine plijena, ali isto tako nisu odgovarali za neke teške poraze ili sramote, kao npr. u Kaudinskom klancu ili prilikom sporazuma sa Numantincima iz 137. god. p. n. e. Sva se krivica tada svaljivala na zapovjednike.

[734] Uglavnom mladići iz uglednijih rimskih i italskih familija koji su kod zapovjednika bili neka vrsta posilnog i usput učili ratno – zapovjedničke vještine i sticali iskustvo. Bili su u najbližem okruženju zapovjednika.

[735] Ustvari, problem sa ovim je bio u tome što je Pakcije ova tri španska dječaka kupio ne prilikom oficijelne prodaje robova i ostaloga plijena na licitaciji *sub corona* ili *sub hasta* (“pod u zemlju pobodenim bojnim znakom”), nego “ispod ruke”, samim tim i znatno jeftinije, od nekoga vojnika. Tako je Pakcije oštetio državne financije i njenu imovinu, jer je praktično kupovao robu na “crnom tržištu”.

[736]Živjeli sjeverno od rijeke Ebro i vjerojatno se misli na Jacetance, jer su Lacetanci poraženi i potčinjeni ranije. I Jacetanci i Lacetanci su bili susjedi moćnih Ilergeta.

[737]Izručenje dezertera je bio stalni uvjet koji bi Rimljani postavljali kada bi sklapali mir. Izručeni dezerteri bi uvijek bili pogubljeni.

[738]Navodno se pozivajući na to da je to učinjeno van mandata Katona Starijeg.

[739]I pored nezadovoljstva Publija Scipiona Afrikanca.

[740]Prema Korneliju Nepotu, Senat je odbio da dodijeli Bližu Hispaniju kao provinciju Publiju Scipionu Afrikancu, pa ovaj iz ljutnje i sujetne povrijeđenosti nije želio nijednu drugu mandatnu provinciju ni u vidu prokonzulata. Svoj

njegovu, a ne Katonovu slavu. Katon se, pak, proslavivši trijumf /194. god. p. n. e. op. S.M./, nije kao što se većina onih koji streme više slavi nego vrlini kad jednom steknu vrhunske časti konzulata i trijumfa, povlače iz javnog života prilagodivši sad ostali svoj život ugodnom neradu, opustio i otpustio svoju vrlinu, nego se, slično onima koji se prvi put laćaju političkog djelovanja i,žedaju za čašću i slavom, iznova zasukavši rukave stavio na raspolaganje i prijateljima i sugradanima ne uskrativši im svoju pomoć ni na sudu ni na vojnim pohodima.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 15 :τῶν μὲν οὖν πολεμικῶν πράξεων τοῦ Κάτωνος αὗται σχεδόν εἰσιν ἐλλογιμώταται: τῆς δὲ πολιτείας φαίνεται τὸ περὶ τὰς κατηγορίας καὶ τοὺς ἐλέγχους τῶν πονηρῶν μόριον οὐ μικρᾶς ἄξιον σπουδῆς ἡγησάμενος. αὐτός τε γὰρ ἐδίωξε πολλούς καὶ διώκουσιν ἑτέροις συνηγωνίσατο καὶ παρεσκεύασεν ὅλως διώκοντας, ὡς ἐπὶ Σκηπίωνα τοὺς περὶ Πετίλλιον. τοῦτον μὲν οὖν ἀπ᾽ οἴκου τε μεγάλου καὶ φρονήματος ἀληθινοῦ ποιησάμενον ὑπὸ πόδας τὰς διαβολὰς μὴ ἀποκτεῖναι δυνηθεὶς ἀφῆκε: Λεύκιον δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μετὰ τῶν κατηγόρων συστὰς καταδίκῃ περιέβαλε χρημάτων πολλῶν πρὸς τὸ δημόσιον, ἣν οὐκ ἔχων ἐκεῖνος ἀπολύσασθαι καὶ κινδυνεύων δεθῆναι μόλις ἐπικλήσει τῶν δημάρχων ἀφείθη. λέγεται δὲ καὶ νεανίσκῳ τινὶ τεθνηκότος πατρὸς ἐχθρὸν ἠτιμωκότι καὶ πορευομένῳ δι᾽ ἀγορᾶς μετὰ τὴν δίκην ἀπαντήσας ὁ Κάτων δεξιώσασθαι καὶ εἰπεῖν, ὅτι ταῦτα χρὴ τοῖς γονεῦσιν ἐναγίζειν, οὐκ ἄρνας οὐδ᾽ ἐρίφους, ἀλλ᾽ ἐχθρῶν δάκρυα καὶ καταδίκας. οὐ μὴν οὐδ᾽ αὐτός ἐν τῇ πολιτείᾳ περιῆν ἀθῷος, ἀλλ᾽ ὅπου τινὰ λαβὴν παράσχοι τοῖς ἐχθροῖς, κρινόμενος καὶ κινδυνεύων διετέλει. λέγεται γὰρ ὀλίγον ἀπολιπούσας τῶν πεντήκοντα φυγεῖν δίκας, μίαν δὲ τὴν τελευταίαν ἓξ ἔτη καὶ ὀγδοήκοντα γεγονώς: ἐν ᾗ καὶ τὸ μνημονευόμενον εἶπεν, ὡς χαλεπόν ἐστιν ἐν ἄλλοις βεβιωκότα ἀνθρώποις ἐν ἄλλοις ἀπολογεῖσθαι. καὶ τοῦτο πέρας οὐκ ἐποιήσατο τῶν ἀγώνων, τεσσάρων δ᾽ ἄλλων ἐνιαυτῶν διελθόντων Σερουίου Γάλβα κατηγόρησεν ἐνενήκοντα γεγονὼς ἔτη. κινδυνεύει γὰρ ὡς ὁ Νέστωρ εἰς τριγονίαν τῷ βίῳ καὶ ταῖς πράξεσι κατελθεῖν. Σκηπίωνι γὰρ, ὡς λέλεκται, τῷ μεγάλῳ πολλὰ διερισάμενος ἐν τῇ πολιτείᾳ διέτεινεν εἰς Σκηπίωνα τὸν νέον, ὃς ἦν ἐκείνου κατὰ ποίησιν υἱωνός, υἱὸς δὲ Παύλου τοῦ Περσέα καὶ Μακεδόνας καταπολεμήσαντος. (“To /pobjede za vrijeme namjesništva u Bližoj Hispaniji i pobjeda u bitci kod Termopila u sirijskom ratu op. S.M./ su možda najznamenitija Katonova vojnička djela. U političkom životu očito je smatrao optuživanje i osude nevaljalih ljudi onom vrstom djelatnosti koja zaslužuje najveću revnost. Sam je, naime, započeo mnoge sudske progone, a i druge je podržao u takvu gonjenu. Neke je čak potakao da započnu postupke progona, kao Petilija protiv Scipiona /Afrikanca Starijeg op. S.M./. Kada je, međutim, ovaj nogama pogazio klevete zahvaljujući ugledu svoje familije i velikoj i istinskoj uzvišenosti svoga duha, ne mogavši ishoditi njegovu smrtnu kaznu, Katon ga se okani. Ali njegova brata Lucija osudi, udruživši se sa njegovim tužiteljima, na veliku novčanu kaznu u korist Države, a kako je on nije mogao platiti pa mu je prijetio zatvor, bude pošteđen toga teškom mukom, na zauzimanje plebejskih tribuna[741].Kažu da je nekome mladiću, koji je postigao da neprijatelj njegova pokojnog oca bude osuđen na gubitak građanskih prava i koji je poslije završena postupka išao preko Foruma, Katon, kada ga je susreo, rekao da su to posmrtne žrtve koje treba prinositi uspomeni svojih roditelja : ne jagnjad i jariće, nego suze i osude neprijatelja. No ni sam nije u svojoj političkoj djelatnosti ostao netaknut, nego je, gdje bi god protivnicima pružio priliku, stalno bio uvlaćen u opasne parnice i bio u opasnosti da bude osuđen. Kažu da je bio tužen u gotovo 50 sudskih postupaka, zadnji put kada je imao 86 godina. U toku toga postupka izrekao je i znamenite riječi da je teško onome koji je živio sa jednim naraštajem boriti se sa drugim. Ni taj proces nije učinio kraj njegovu nadmetanju pred sudovima. Četiri godine kasnije, u dobi od 90 godina, podigne optužbu protiv Servija Galbe.[742] Čini se da je poput Nestora[743] svojim životom i djelima dopro do trećega pokoljenja. Jer poslije mnogih sukoba u političkom djelovanju sa Scipionom Velikim, kako je ranije spomenuto, doživio je da bude suvremenik Scipionu Mlađem, koji je bio po usvojenju unuk Starijega, a /biološki op. S.M./ sin

---

drugi konzulat Publije Scipion Afrikanac nije proveo beskorisno u neaktivnosti i dokolici, nego je bio vrlo aktivan u osnivanju kolonija, obnovi i utvrđivanju juga Italije i posebice njegove obale.

[741]Misli se na Tiberija Sempronija Grakha Starijeg, oca braće Grakh.

[742]Zbog teškoga ratnog zločina koji je Galba kao namjesnik Dalje Hispanije dao počiniti nad Luzitancima.

[743]Legendarni kralj peloponeskog Pilosa iz trojanskog ciklusa, arhetip za duboku starost, autoritet i mudrost. U Ilijadi (I, 250) se kaže da je Nestor vladao u toku čak tri ljudska naraštaja.

Emilija Paula koji je pobijedio Perseja i Makedonce /u bitci kod Pidne 168. god. p. n. e. u III. makedonskom ratu op. S.M./”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 18: ἤνεγκε δέ τινα τῷ Κάτωνι καὶ Λεύκιος ὁ Σκηπίωνος ἀδελφὸς ἐπίφθονον αἰτίαν, θριαμβικὸς ἀνὴρ ἀφαιρεθεὶς ὑπ᾽ αὐτοῦ τὸν ἵππον: ἔδοξε γὰρ οἷον ἐφυβρίζων Ἀφρικανῷ Σκηπίωνι τεθνηκότι τοῦτο ποιῆσαι. τοὺς δὲ πλείστους ἠνίασε μάλιστά τῇ περικοπῇ τῆς πολυτελείας, ἣν ἄντικρυς μὲν ἀφελέσθαι, νενοσηκότων ἤδη καὶ διεφθαρμένων ὑπ᾽ αὐτῆς τῶν πολλῶν, ἀδύνατον ἦν, κύκλῳ δὲ περιιὼν ἠνάγκαζεν ἐσθῆτος, ὀχήματος, κόσμου γυναικείου, σκευῶν τῶν περὶ δίαιταν, ὧν ἑκάστου τὸ τίμημα δραχμὰς χιλίας καὶ πεντακοσίας ὑπερέβαλλεν, ἀποτιμᾶσθαι τὴν ἀξίαν εἰς τὸ δεκαπλάσιον, βουλόμενος ἀπὸ μειζόνων τιμημάτων αὐτοῖς μείζονας καὶ τὰς εἰσφορὰς εἶναι, καὶ προσετίμησε τρεῖς χαλκοῦς πρὸς τοῖς χιλίοις, ὅπως βαρυνόμενοι ταῖς ἐπιβολαῖς καὶ Τοὺς εὐσταλεῖς καὶ λιτοὺς ὁρῶντες ἀπὸ τῶν ἴσων ἐλάττονα τελοῦντας εἰς τὸ δημόσιον ἀπαγορεύωσιν. ἦσαν οὖν αὐτῷ χαλεποὶ μὲν οἱ τὰς εἰσφορὰς διὰ τὴν τρυφὴν ὑπομένοντες, χαλεποὶ δ᾽ αὖ πάλιν οἱ τὴν τρυφὴν ἀποτιθέμενοι διὰ τὰς εἰσφοράς, πλούτου γὰρ ἀφαίρεσιν οἱ πολλοὶ νομίζουσι τὴν κώλυσιν αὐτοῦ τῆς ἐπιδείξεως, ἐπιδείκνυσθαι δὲ τοῖς περιττοῖς, οὐ τοῖς ἀναγκαίοις. ὃ δὴ καὶ μάλιστά φασι τὸν φιλόσοφον Ἀρίστωνα θαυμάζειν, ὅτι Τοὺς τὰ περιττὰ κεκτημένους μᾶλλον ἡγοῦνται μακαρίους ἢ Τοὺς τῶν ἀναγκαίων καὶ χρησίμων εὐποροῦντας. Σκόπας δὲ ὁ Θετταλὸς αἰτουμένου τινὸς τῶν φίλων παρ᾽ αὐτοῦ τι τοιοῦτον, ὃ μὴ σφόδρα ἦν χρήσιμον ἐκείνῳ, καὶ λέγοντος, ὡς οὐδὲν αἰτεῖ τῶν ἀναγκαίων καὶ χρησίμων ‘καὶ μὴν ἐγὼ τούτοις’ εἶπεν, ‘εὐδαίμων καὶ πλούσιός εἰμι, τοῖς ἀχρήστοις καὶ περιττοῖς.’ οὕτως ὁ τοῦ πλούτου ζῆλος οὐδενὶ πάθει φυσικῷ συνημμένος ἐκ τῆς ὀχλώδους καὶ θυραίου δόξης ἐπεισόδιός ἐστιν.(„ Poneko oštro prebacivanje donijelo je Katonu /dok je obnašao dužnost cenzora, i to dosta strogo i nepomirljivo op. S.M./ i oduzimanje konja Luciju, bratu Scipionovu, čovjeku koji je čak trijumf proslavio. Pomislilo se da je to Katon učinio da pogrdi uspomenu pokojnog Scipiona Afrikanca.[744]Ali najvećem je broju ljudi dodijao svojim potkresavanjem rastrošnosti koju je bilo nemoguće naprosto ukloniti jer je većina Rimljana već bolovala od nje i bila njome iskvarena. Idući zaobilaznim putem, prisiljavao je da se odjeća, kola, ženski nakit, namještaj i posuđe za svakodnevni život, ako im je u pojedinom slučaju vrijednost premašivala 1500 drahmi, procjenjuju na deseterostruku vrijednost, želeći da usljed viših procjena i porezi vlasnika budu veći. Dodao je i porez od tri asa na svakih 1000 da bi se bogataši, pod nametima i vidjevši da jednostavni i priprosti ljudi plaćaju državnoj blagajni manjeporeze na jednaka materijalna sredstva, odricali svoje raskoši. Rezultat je bio da su na njega bili kivni kako oni, koji su preuzimali teret poreza na raskoš, tako i oni, koji su se zbog poreza raskoši okanili. Jer većina drži da joj se bogatstvo oduzima ako joj se priječi da ga pokazuje, a da se ono pokazuje u onome što je suvišno, a ne u onome što je nužno za život. To je pak bilo ono čemu kažu da je i filozof Ariston običavao govoriti da se najviše čudi; naime, da se sretnima smatraju više oni koji posjeduju suvišno, nego oni koji su dobro snabdjeveni za život nužnim i korisnim. Kad je od Tesalca Skopasa jedan od prijatelja tražio nešto što njemu nije bilo od velike koristi i dometnuo da ne traži ništa od onoga što je Skopasu nužno i korisno, odgovori ovaj: ‘Pa upravo na tome se i temelji moje blagostanje i bogatstvo – na beskorisnu i suvišnu.’ Tako žudnja za bogatstvom nije povezana ni sa kakvim prirodnim porivom duše, nego joj se nameće izvana od iskrivljena mišljenja proste svjetine.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 21:οἰκέτας δὲ πολλοὺς ἐκτᾶτο, τῶν αἰχμαλώτων ὠνούμενος μάλιστα τοὺς μικροὺς καὶ δυναμένους ἔτι τροφὴν καὶ παίδευσιν ὡς σκύλακας ἢ πώλους ἐνεγκεῖν. τούτων οὐδεὶς εἰσῆλθεν εἰς οἰκίαν ἑτέραν, εἰ μὴ πέμψαντος αὐτοῦ Κάτωνος ἢ τῆς γυναικός. ὁ δ᾽ ἐρωτηθεὶς, τί πράττοι Κάτων, οὐδὲν ἀπεκρίνετο πλὴν ἀγνοεῖν. ἔδει δὲ ἢ πράττειν τι τῶν ἀναγκαίων οἴκοι τὸν δοῦλον ἢ καθεύδειν καὶ σφόδρα τοῖς κοιμωμένοις ὁ Κάτων ἔχαιρε, πρᾳοτέρους τε τῶν ἐγρηγορότων νομίζων καὶ πρὸς ὁτιοῦν βελτίονας χρῆσθαι τῶν δεομένων ὕπνου τοὺς ἀπολελαυκότας, οἰόμενος δὲ τὰ μέγιστα ῥᾳδιουργεῖν ἀφροδισίων ἕνεκα τοὺς δούλους ἔταξεν ὡρισμένου νομίσματος ὁμιλεῖν ταῖς θεραπαινίσιν, ἑτέρᾳ δὲ γυναικὶ μηδένα πλησιάζειν ἐν ἀρχῇ μὲν οὖν ἔτι πένης ὢν καὶ στρατευόμενος πρὸς οὐδὲν ἐδυσκόλαινε τῶν περὶ δίαιταν, ἀλλ᾽ αἴσχιστον ἀπέφαινε διὰ γαστέρα πρὸς οἰκέτην ζυγομαχεῖν.

[744]Sudeći po ovom podatku Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji je umro prije nego što je Lucije Azijatik kažnjen od strane cenzora Katona Starijeg. Tako bi se degradacija Lucija Azijatika desila najvjetojatnije u ljeto 183. god. p. n. e.

ὕστερον δὲ τῶν πραγμάτων ἐπιδιδόντων ποιούμενος ἑστιάσεις φίλων καὶ συναρχόντων ἐκόλαζεν εὐθὺς μετὰ τὸ δεῖπνον ἱμάντι τοὺς ἀμελέστερον ὑπουργήσαντας ὁτιοῦν ἢ σκευάσαντας. ἀεὶ δέ τινα στάσιν ἔχειν τοὺς δούλους ἐμηχανᾶτο καὶ διαφορὰν πρὸς ἀλλήλους, ὑπονοῶν τὴν ὁμόνοιαν αὐτῶν καὶ δεδοικώς. τοὺς δ᾽ ἄξιον εἰργάσθαι τι θανάτου δόξαντας ἐδικαίου κριθέντας ἐν τοῖς οἰκέταις πᾶσιν ἀποθνῄσκειν, εἰ καταγνωσθεῖεν. („Pribavljao je mnogo služinčadi kupujući od ratnih zarobljenika one mlade i još sposobne da podnesu odgoj i uvježbavanje kao štenad ili ždrijepci. Nijedan od njih nikad nije ušao u drugu kuću, osim ako ga je poslao Katon ili njegova žena. A upitan što radi Katon, odgovarao bi samo da ne zna. Trebalo je da rob radi neki od nužnih kućanskih poslova ili da spava. Katon je veoma volio dremljive robove smatrajući da su dobroćudniji od onih budnih i da su oni koji su se nauživali sna upotrebljiviji za bilo kakav posao od onih kojima je potreban san. Držeći da na najveće nepodopštine robove zavodi spolni nagon, odredi da za utvrđen novčani iznos smiju održavati odnose sa sluškinjama, ali da se ne smiju približavati nijednoj drugoj ženi. U početku, kad je još bio siromašan i služio u vojsci, nije bio nezadovoljan ničim od hrane, razlažući da je najveća sramota natezati se s kućnim robom radi trbuha. Ali kasnije, kako su mu se prilike popravljale, priređujući gozbe za prijatelje i drugove u službi, kažnjavao je odmah poslije objeda kožnatim bičem robove koji su u nečemu bili odveć nemarni pri posluživanju ili pripremanju gozbe. Uvijek je vješto udešavao da njegovi robovi imaju neki razlog za medusobnu svađu i razmiricu, jer ga je njihova sloga činila sumnjičavim i zadavala mu strah. One za koje se učinilo da su počinili nešto za što zaslužuju smrtnu kaznu, stavio bi pred sud, pa bi ih dao smaknuti pred svom svojom služinčadi ako su bili osuđeni.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 22 - 23:ἤδη δὲ αὐτοῦ γέροντος γεγονότος πρέσβεις Ἀθήνηθεν ἦλθον εἰς Ῥώμην οἱ περὶ Καρνεάδην τὸν Ἀκαδημαϊκὸν καὶ Διογένη τὸν Στωικὸν φιλόσοφον, καταδίκην τινὰ παραιτησόμενοι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἣν ἐρήμην ὦφλον Ὠρωπίων μὲν διωξάντων, Σικυωνίων δὲ καταψηφισαμένων, τίμημα ταλάντων πεντακοσίων ἔχουσαν. εὐθὺς οὖν οἱ φιλολογώτατοι τῶν νεανίσκων ἐπὶ τοὺς ἄνδρας ἵεντο, καὶ συνῆσαν ἀκροώμενοι καὶ θαυμάζοντες αὐτούς, μάλιστα δ᾽ ἡ Καρνεάδου χάρις, ἧς δύναμίς τε πλείστη καὶ δόξα τῆς δυνάμεως οὐκ ἀποδέουσα, μεγάλων ἐπιλαβομένη καὶ φιλανθρώπων ἀκροατηρίων ὡς πνεῦμα τὴν πόλιν ἠχῆς ἐνέπλησε. καὶ λόγος κατεῖχεν, ὡς ἀνὴρ Ἕλλην εἰς ἔκπληξιν ὑπερφυὴς πάντα κηλῶν καὶ χειρούμενος ἔρωτα δεινὸν ἐμβέβληκε τοῖς νέοις, ὑφ᾽ οὗ τῶν ἄλλων ἡδονῶν καὶ διατριβῶν ἐκπεσόντες ἐνθουσιῶσι περὶ φιλοσοφίαν. ταῦτα τοῖς μὲν ἄλλοις ἤρεσκε Ῥωμαίοις γινόμενα, καὶ τὰ μειράκια παιδείας Ἑλληνικῆς μεταλαμβάνοντα καὶ συνόντα θαυμαζομένοις ἀνδράσιν ἡδέως ἑώρων ὁ δὲ Κάτων ἐξ ἀρχῆς τε τοῦ ζήλου τῶν λόγων παραρρέοντος εἰς τὴν πόλιν ἤχθετο φοβούμενος, μὴ τὸ φιλότιμον ἐνταῦθα τρέψαντες οἱ νέοι τὴν ἐπὶ τῷ λέγειν δόξαν ἀγαπήσωσι μᾶλλον τῆς ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν στρατειῶν, ἐπεὶ δὲ προὔβαινεν ἡ δόξα τῶν φιλοσόφων ἐν τῇ πόλει καὶ τοὺς πρώτους λόγους αὐτῶν πρὸς τὴν σύγκλητον ἀνὴρ ἐπιφανὴς σπουδάσας αὐτὸς καὶ δεηθεὶς ἡρμήνευσε, Γάϊος Ἀκίλιος, ἔγνω μετ᾽ εὐπρεπείας ἀποδιοπομπήσασθαι τοὺς φιλοσόφους ἅπαντας ἐκ τῆς πόλεως, καὶ παρελθὼν εἰς τὴν σύγκλητον ἐμέμψατο τοῖς ἄρχουσιν, ὅτι πρεσβεία κάθηται πολὺν χρόνον ἄπρακτος ἀνδρῶν, οἳ περὶ παντὸς οὗ βούλοιντο ῥᾳδίως πείθειν δύνανται δεῖν οὖν τὴν ταχίστην γνῶναί τι καὶ ψηφίσασθαι περὶ τῆς πρεσβείας, ὅπως οὗτοι μὲν ἐπὶ τὰς σχολὰς τραπόμενοι διαλέγωνται παισὶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ Ῥωμαίων νέοι τῶν νόμων καὶ τῶν ἀρχόντων ὡς πρότερον ἀκούωσι. ταῦτα δ᾽ οὐχ, ὡς ἔνιοι νομίζουσι, Καρνεάδῃ δυσχεράνας ἔπραξεν, ἀλλ᾽ ὅλως φιλοσοφίᾳ προσκεκρουκὼς καὶ πᾶσαν Ἑλληνικὴν μοῦσαν καὶ παιδείαν ὑπὸ φιλοτιμίας προπηλακίζων, ὅς γε καὶ Σωκράτη φησὶ λάλον καὶ βίαιον γενόμενον ἐπιχειρεῖν τρόπῳ δυνατὸς ἦν, τυραννεῖν τῆς πατρίδος, καταλύοντα τὰ ἔθη καὶ πρὸς ἐναντίας τοῖς νόμοις δόξας ἕλκοντα καὶ μεθιστάντα τοὺς πολίτας. τὴν δ᾽ Ἰσοκράτους διατριβὴν ἐπισκώπτων γηρᾶν φησὶ παρ᾽ αὐτῷ τοὺς μαθητάς ὡς ἐν Ἅιδου παρὰ Μίνῳ χρησομένους ταῖς τέχναις καὶ δίκας ἐροῦντας. τὸν δὲ παῖδα διαβάλλων πρὸς τὰ Ἑλληνικά φωνῇ κέχρηται θρασυτέρᾳ τοῦ γήρως, οἷον ἀποθεσπίζων καὶ προμαντεύων, ὡς ἀπολοῦσι Ῥωμαῖοι τὰ πράγματα γραμμάτων Ἑλληνικῶν ἀναπλησθέντες. ἀλλὰ ταύτην μὲν αὐτοῦ τὴν δυσφημίαν ὁ χρόνος ἀποδείκνυσι κενήν, ἐν ᾧ τοῖς τε πράγμασιν ἡ πόλις ἤρθη μεγίστη καὶ πρὸς Ἑλληνικὰ μαθήματα καὶ παιδείαν ἅπασαν ἔσχεν οἰκείως. ὁ δ᾽ οὐ μόνον ἀπηχθάνετο τοῖς φιλοσοφοῦσιν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἰατρεύοντας ἐν Ῥώμῃ δι᾽ ὑποψίας εἶχε. καὶ τὸν Ἱπποκράτους, ὡς ἔοικεν, ἀκηκοώς λόγον, ὃν εἶπε τοῦ μεγάλου βασιλέως καλοῦντος αὐτὸν ἐπὶ πολλοῖς τισι ταλάντοις, οὐκ ἄν ποτε βαρβάροις Ἑλλήνων πολεμίοις ἑαυτὸν παρασχεῖν, ἔλεγε κοινὸν ὅρκον εἶναι τοῦτον ἰατρῶν ἁπάντων, καὶ παρεκελεύετο φυλάττεσθαι τῷ παιδὶ πάντας: αὐτῷ δὲ γεγραμμένον ὑπόμνημα εἶναι, καὶ πρὸς τοῦτο θεραπεύειν καὶ διαιτᾶν τοὺς νοσοῦντας οἴκοι, νῆστιν μὲν οὐδέποτε διατηρῶν οὐδένα, τρέφων

δὲ λαχάνοις ἢ σαρκιδίοις νήσσης ἢ φάσσης ἢ λαγώ καὶ γὰρ τοῦτο κοῦφον εἶναι καὶ πρόσφορον ἀσθενοῦσι, πλὴν ὅτι πολλὰ συμβαίνει τοῖς φαγοῦσιν ἐνυπνιάζεσθαι τοιαύτῃ δὲ θεραπείᾳ καὶ διαίτῃ χρώμενος ὑγιαίνειν μὲν αὐτός, ὑγιαίνοντας δὲ τοὺς ἑαυτοῦ διαφυλάττειν. („Kad je već bio starac, dodoše /155. god. p. n. e. op. S.M./ u Rim kao poslanici Atene filozofi akademičar Karnead[745] i stoičar Diogen[746] da ishode poništenje jedne presude kojom je atcnski narod, koji se oglušio o sudski poziv,[747] na tužbu Oropljana, a odlukom Sikionjana, bio osuden na plaćanje odštete od pet stotina talenata. Odmah su književno najobrazovaniji mladići pohrlili njima i priključili im se slušajući ih i diveći im se. Osobito je draž Karneadova, koja je imala silno djelovanje i ne manji utjecaj, nalazeći brojno dobronamjerno slušateljstvo, kao zamah vjetra ispunila grad govorkanjem o sebi. Proširila se vijest da je začudujuće nadareni Helen, začaravajući i razoružavajući sve, ulio gradskoj omladini silno veliku strast uslijed koje su, zanemarivši druge svoje naslade i zabave, postajali opsjednuti filozofijom. To se sviđalo ostalim Rimljanima i rado su gledali kako mladi ljudi stječu udjela u helenskoj kulturi i druže se s ljudima koji pobuđuju opće divljenje, ali Katon je od početka bio zlovoljan što se to oduševljenje za govorništvo uvlači u grad plašeći se da ne bi mladiči, upravljajući svoje ambicije u tom smjeru, zavoljeli slavu koja se temelji na riječi većma od one koja je rezultat djela i ratnih pohoda. A kako je ugled tih filozofa u gradu rastao i dalje i prve je njihove govore pred Senatom preveo na svoj vlastiti poticaj i molbu ugledan čovjek poput Gaja Acilija[748], odluči na lijep način skinuti sve te filozofe Gradu s vrata. I digavši se u Senatu, ukori magistrate što ostavljaju tako dugo neobavljena posla poslanstvo sastavljeno od ljudi koji svojom vještinom nagovaranja lako mogu postići sve što žele. Treba stoga što brže nešto odlučiti i izglašati zaključak o onome što poslanstvo predlaže da bi ti ljudi, vrativši se u svoje škole, raspravljali s helenskim sinovima, a rimski mladići slušali zakone i vlasti kao i prije. To nije uradio, kako neki misle, iz osobne netrpeljivosti prema Karneadu, nego iz odbojnosti prema filozofiji uopće i jer se iz rodoljubna žara nabacivao porugom na sav helenski duhovni život i naobrazbu, pa je tako čak i za Sokrata tvrdio da je brbljivac i nasilnik! — pokušavao na način na koji mu je to bilo moguće tiranizirati svoju domovinu ukidajući njezine običaje, te privlačeći svoje sugradane mislima protivnima zakonima i usmjeravajući ih u drugom pravcu. Izrugujuči se Isokratovoj retorskoj školi, kaže da kod njega učenici stare kao da će u Hadu pred Minosom[749] upotrebljavati svoju vještinu i suditi se. I nastojeći sinu omraziti sve helensko, poslužio se izrekom odveć nepromišljenom za svoje godine kao da proriče ili pretkazuje da će Rimljani izgubiti svoju moć čim se zaraze helenskom učenošću. Vrijeme je pokazalo ispraznost tih njegovih riječi (Katonovih.op.a.) zlih riječi, jer Grad (Rim op.a.) se uzdigao do vrhunca svoje moći upravo onda kada je usvojio helensko znanje i sveukupno obrazovanje. Ali nije Katon bio neprijatelj samo helenskim filozofima nego je bio sumnjičav i prerna Helenima koji su se u Rimu bavili medicinom. I jer je, kako se čini, čuo za Hipokratov[750] odgovor Velikome /iranskom, ahemenidskom op. S.M./ kralju koji ga je zvao nudeći mu neku veliku nagradu od mnogo talenata, da se nikada ne bi stavio u službu barbarima, neprijateljima Helena,[751] Katon je govorio da je to zajednička zakletva helenskih liječnika i opominjao je sina neka ih se čuva; a sam je, reče, sastavio podsjetnik i po njemu liječi bolesne u svojoj kući i propisuje im dijetu ne pazeći strogo da poste, nego braneći ih zeljem ili komadićima patke, goluba ili zeca, jer i to je meso, govorio je, lagano i korisno za bolesnike osim što uzrokuje kod onih koji ga se najedu mnogo

745 Καρνεάδης, platonista, živio od cc 214/3. do129/8. god. p. n. e.

746 Διογένης Βαβυλώνιος, *Diogenes Babylonius*; živio cc. 230 – cc 150/140. god. p. n. e.

747 Treći član izaslanstva, a kojega Plutarh ne spominje je bio peripatetičar Kritolaj (Κριτόλαος, živio cc. 200. – cc 118. god. p. n. e.)

748 *Caius Acilius*, senator i historičar. Autor je djela „Život Rema“ (napisanog na grčkom jeziku) koje je sadržavalo djela do 184. god. p. n. e. i od kojega su danas dostupni samo fragmenti.

749 Mitski kralj Krete i eponim minojske civilizacije, a po starogrčkoj mitologiji presuđuje u podzemnom svijetu kojim vlada bog Had.

750 Ἱπποκράτης ὁ Κῷος,(živio cc. 460. – cc. 370. god. p. n. e.), čuveni grčki ljekar.

751 Anegdota sa Hipokratom i ahemenidskim šahom nad šahovima je apokrifna.

snova. Zahvaljujući takvom liječenju i načinu prehrane dobra je zdravlja i sam, a održao je u dobru zdravlju i svoje ukućane.[752]“).

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 24 :ὡς Λεύκιος Λούκουλλος ὕστερον καὶ Μέτελλος ὁ Πίος, ἐξέκαμεν ὑπὸ γήρως πρὸς τὰ δημόσια, λειτουργίαν τὴν πολιτείαν ἡγούμενος, οὐδ᾽ ὡς πρότερον Σκηπίων ὁ Ἀφρικανὸς διὰ τὸν ἀντικρούσαντα πρὸς τὴν δόξαν αὐτοῦ φθόνον ἀποστραφεὶς τὸν δῆμον ἐκ μεταβολῆς ἐποιήσατο τοῦ λοιποῦ βίου τέλος ἀπραγμοσύνην, ἀλλ᾽, ὥσπερ Διονύσιόν τις ἔπεισε κάλλιστον ἐντάφιον ἡγεῖσθαι τὴν τυραννίδα, κάλλιστον αὐτὸς ἐγγήραμα τὴν πολιτείαν ποιησάμενος ἀναπαύσεσιν ἐχρῆτο καὶ παιδιαῖς, ὁπότε σχολάζοι, τῷ συντάττεσθαι βιβλία καὶ τῷ γεωργεῖν. (“Katon /Stariji op. S.M./, naime, nije kao kasnije Lucije Lukul[753] i Metel Pobožni[754] od starosti postao preumoran za javnu djelatnost smatrajući državnički rad tegotnom obavezom, niti je kao ranije Scipion Afrikanac /Stariji op. S.M./ zbog napada zajedljivaca na svoju slavu, okrenuvši leđa narodu, učinio za promjenu nerad krajnjim ciljem ostatka svoga života, nego se, kao što je Dionisija neko nagovorio neka smatra svoju tiraniju najljepšim mrtvačkim pokrovom, tako učinivši politički rad najljepšim zanimanjem svoje starosti, za odmor i zabavu prihvaćao pisanja knjiga iz poljoprivrede kada je god imao vremena.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Katon Stariji, 27:πρὸς τούτοις φασὶ τὸν Κάτωνά καὶ σῦκα τῶν Λιβυκῶν ἐπίτηδες ἐκβαλεῖν ἐν τῇ βουλῇ, τὴν τήβεννον ἀναβαλόμενον: εἶτα θαυμασάντων τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος εἰπεῖν, ὡς ἡ ταῦτα φέρουσα χώρα τριῶν ἡμερῶν πλοῦν ἀπέχει τῆς Ῥώμης. ἐκεῖνο δ᾽ ἤδη καὶ βιαιότερον, τὸ περὶ παντὸς οὗ δήποτε πράγματος γνώμην ἀποφαινόμενον προσεπιφωνεῖν οὕτως ‘δοκεῖ δέ μοι καὶ Καρχηδόνα μὴ εἶναι.’ τοὐναντίον δὲ Πόπλιος Σκηπίων ὁ Νασικᾶς ἐπικαλούμενος ἀεὶ διετέλει λέγων καὶ ἀποφαινόμενος: ‘δοκεῖ μοι Καρχηδόνα εἶναι.’πολλὰ γὰρ, ὡς ἔοικεν, ὕβρει τὸν δῆμον ὁρῶν ἤδη πλημμελοῦντα καὶ δι᾽ εὐτυχίαν καὶ φρόνημα τῇ βουλῇ δυσκάθεκτον ὄντα καὶ τὴν πόλιν ὅλην ὑπὸ δυνάμεως ὅπῃ ῥέψειε ταῖς ὁρμαῖς βίᾳ συνεφελκόμενον, ἐβούλετο τοῦτον γοῦν τὸν φόβον ὥσπερ χαλινὸν ἐπικεῖσθαι σωφρονιστῆρα τῇ θρασύτητι τῶν πολλῶν, ἔλαττον μὲν ἡγούμενος ἰσχύειν Καρχηδονίους τοῦ περιγενέσθαι Ῥωμαίων, μεῖζον δὲ τοῦ καταφρονεῖσθαι.τῷ δὲ Κάτωνι τοῦτ᾽ αὐτὸ δεινὸν ἐφαίνετο, βακχεύοντι τῷ δήμῳ καὶ σφαλλομένῳ τὰ πολλὰ δι᾽ ἐξουσίαν πόλιν ἀεὶ μεγάλην, νῦν δὲ καὶ νήφουσαν ὑπὸ συμφορῶν καὶ κεκολασμένην ἐπικρέμασθαι καὶ μὴ παντάπασι τοὺς ἔξωθεν ἀνελεῖν τῆς ἡγεμονίας φόβους, ἀναφορὰς αὑτοῖς πρὸς τὰς οἴκοθεν ἁμαρτίας ἀπολιπόντας.(„Tome kažu da je Katon /Stariji op. S.M./, namjerno, stresavši togu, pustio da u Senatu ispadne na tlo libijska smokva. A onda kad su se senatori zadivili njezinoj veličini i ljepoti, da je rekao da je zemlja koja donosi takve plodove udaljena od Rima samo tri dana plovidbe. A ono je već bilo i odveć bezobzirno grubo, naime to što je svome mišljenju izrečenom o ma kojem pitanju na kraju dodavao ove riječi: ‘A moje je mišljenje i to da Kartagina ne treba da postoji.’ Naprotiv, Publije Scipion Nasika /Korkul op. S.M./, pozivan da iznese svoje mišljenje, neprestano je ustrajaoiznoseći što misli: ‘Mislim da Kartagina treba da postoji.’ Jer je, videći, kako se čini, da narod već iz obijesti upada u mnoge pogreške, da ga Senat zbog blagostanja i samosvijesti više ne može susprezati i da zbog svoje moći na silu čitav Grad vuče za sobom onamo kamo naginju njegovi hirovi, htio barem da strah od Kartagine poput uzde obuzdava drskost mnoštva budući da je smatrao da je snaga Kartaginjana premalena da bi mogla nadvladati Rimljane, a prevelika da bi je oni mogli prezirati.[755] Ali upravo je u tome Katon vidio opasnost: da nad glavom naroda, koji je opijen i većinom pogrešno postupa zbog svoje moći, ostane visiti prijetnja grada uvijek velikog, a sada još i otriježnjena nedaćama i kažnjena zbog preuzetnosti, kao i u tome da nisu potpuno uništili vanjske prijetnje svojoj prevlasti te su tako priskrbili prilike ivremena da nađu lijeka domaćim promašajima.”)

Plutarh, Usporedba Aristida i Katona Starijeg, 1:γεγραμμένων δὲ καὶ περὶ τούτων τῶν ἀξίων μνήμης, ὅλος ὁ τούτου βίος ὅλῳ τῷ θατέρου παρατεθεὶς οὐκ εὐθεώρητον ἔχει τὴν διαφορὰν

[752] Katon Stariji je izgleda nešto posebno volio zelje, jer o brojnim ljekovitim svojstvima zelja raspravlja u svome djelu o poljoprivredi.

[753]*Lucius Licinius Lucullus*, konzul za 74. god. p. n. e.

[754]*Q. Caecilius Metellus Pius*, konzul za 80. god. p. n. e.

[755]Istu ili sličnu Korkulovu argumentaciju zašto ne treba razarati Kartaginu nalazimo i u *Diod.* fr. knjige XXXIV, 33 (excerpt Konstantina Porfirogenita); *Flor.*I, XXXI, 5, (2, 15); *Augustin. de Civ. Dei*, II, 18 – 19.

ἐναφανιζομένην πολλαῖς καὶ μεγάλαις ὁμοιότησιν. εἰ δὲ δεῖ κατὰ μέρος τῇ συγκρίσει διαλαβεῖν ὥσπερ ἔπος ἢ γραφὴν ἑκάτερον, τὸ μὲν ἐξ οὐχ ὑπαρχούσης ἀφορμῆς εἰς πολιτείαν καὶ δόξαν ἀρετῇ καὶ δυνάμει προελθεῖν ἀμφοτέροις κοινόν ἐστι. φαίνεται δ᾽ ὁ μὲν Ἀριστείδης οὔπω τότε μεγάλων οὐσῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ταῖς οὐσίαις ἔτι συμμέτροις καὶ ὁμαλοῖς ἐπιβαλὼν δημαγωγοῖς καὶ στρατηγοῖς ἐπιφανὴς γενέσθαι: τὸ γὰρ μέγιστον ἦν τίμημα τότε πεντακοσίων μεδίμνων, τὸ δὲ δεύτερον τριακοσίων, ἔσχατον δὲ καὶ τρίτον διακοσίων: ὁ δὲ Κάτων ἐκ πολίχνης τε μικρᾶς καὶ διαίτης ἀγροίκου δοκούσης φέρων ἀφῆκεν ἑαυτὸν ὥσπερ εἰς πέλαγος ἀχανὲς τὴν ἐν Ῥώμῃ πολιτείαν, οὐκέτι Κουρίων καὶ Φαβρικίων καὶ Ἀτιλίων ἔργον οὖσαν ἡγεμόνων, οὐδ᾽ ἀπ᾽ ἀρότρου καὶ σκαφείου πένητας καὶ αὐτουργοὺς ἀναβαίνοντας ἐπὶ τὸ βῆμα προσιεμένην ἄρχοντας καὶ δημαγωγούς, ἀλλὰ πρὸς γένη μεγάλα καὶ πλούτους καὶ νομὰς καὶ σπουδαρχίας ἀποβλέπειν εἰθισμένην, καὶ δι᾽ ὄγκον ἤδη καὶ δύναμιν ἐντρυφῶσαν τοῖς ἄρχειν ἀξιοῦσιν. οὐκ ἦν δ᾽ ὅμοιον ἀντιπάλῳ χρῆσθαι Θεμιστοκλεῖ μήτ᾽ ἀπὸ γένους λαμπρῷ καὶ κεκτημένῳ μέτρια πέντε γὰρ ἢ τριῶν ταλάντων οὐσίαν αὐτῷ γενέσθαι λέγουσιν ὅτε πρῶτον ἥπτετο τῆς πολιτείας καὶ πρὸς Σκηπίωνας Ἀφρικανοὺς καὶ Σερουίους Γάλβας καὶ Κοῒντίους Φλαμινίνους ἁμιλλᾶσθαι περὶ πρωτείων, μηδὲν ὁρμητήριον ἔχοντα πλὴν φωνὴν παρρησιαζομένην ὑπὲρ τῶν δικαίων. („Pošto sam napisao i o ovima ono što je spomena vrijedno, ako se usporedi čitav život jednoga s čitavim životom drugoga, nije lako razabrati razliku koja se gubi pored mnogih velikih sličnosti. A ako ih treba raščlaniti u našoj usporedbi dio po dio, kao pjesmu ili sliku, zajedničko je obojici da su se uzdigli do političke moći i ugleda urođenom vrlinom i snagom bez sredstava koja su od ranije imali. Ali očito je da je Aristid postao slavan kad još Atena nije bila velika i da je ušao u redove državnika i političara čiji je imetak još bio osrednji i prilično ujednačen. Jer najviši je imovinski razred tada iznosio pet vagona žita, drugi tri stotine, a posljednji i treći dvije stotine. A Katon je, dolazeći iz malena grada i načina života koji se činio seoskim, strmoglavce uronio kao u neko neizmjerno more rimske politike u kojoj više nije bilo mjesta vođama poput Kurija, Fabricija i Atilija i koja nije dopuštala da se siromasi i oni koji su živjeli od rada vlastitih ruku uspinju od pluga i motike na govornicu kao visoki dostojanstvenici i narodne vođe, nego je bila naviknuta da se obazire na visok rod, na bogatstvo, na dijeljenja hrane, na izborne manipulacije i već je zbog ponosa i moći uživala da obijesno postupa s onima koji su težili za vlašću. Nije bilo isto imati za takmaca Temistokla koji nije bio slavna roda, a posjed mu je bio osrednji, kažu, naime, da je imao imetak vrijedan pet ili tri talenta kad se prvi put prihvatio političkog djelovanja – i nadmetati se za prvenstvo sa Scipionom Afričkim, Servijem Galbom i Kvincijem Flamininom, ne imajući nikakvo drugo sredstvo djelovanja osim klasa koji je otvoreno govorio za pravdu.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Flaminin, 14 :καλλίω δὲ καὶ τὰ λάφυρα πομπευόμενα παρεῖχεν ὄψιν, Ἑλληνικὰ κράνη καὶ πέλται Μακεδονικαὶ καὶ σάρισαι. τό τε τῶν χρημάτων πλῆθος οὐκ ὀλίγον ἦν, ὡς ἀναγράφουσιν οἱ περὶ Τουδιτανὸν ἐν τῷ θριάμβῳ κομισθῆναι χρυσίου μὲν συγκεχωνευμένου λίτρας τρισχιλίας ἑπτακοσίας δεκατρεῖς, ἀργύρου δὲ τετρακισμυρίας τρισχιλίας διακοσίας ἑβδομήκοντα, Φιλιππείους δὲ χρυσοῦς μυρίους τετρακισχιλίους πεντακοσίους δεκατέσσαρας, χωρὶς δὲ τούτων τὰ χίλια τάλαντα Φίλιππος ὤφειλεν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον ἐπείσθησαν Ῥωμαῖοι, μάλιστα τοῦ Τίτου συμπράξαντος, ἀφεῖναι τῷ Φιλίππῳ, καὶ σύμμαχον ἐψηφίσαντο, καὶ τὸν υἱὸν ἀπήλλαξαν αὐτῷ τῆς ὁμηρείας. (“Ali lijep je prizor pružao i ratni plijen prikazan u procesiji : helenske kacige i makedonski štitovi i sarisi /duga koplja op. S.M./. A ni količina blaga nije bila malena . kako bilježi Tuditan[756], u trijumfu je bilo nošeno 3713 funti topljena zlata, 43 270 funti srebra i 14 514 zlatnih Filipovih dvodrahmi, osim kojih je Filip dugovao onih 1000 talenata. Ali Rimljani se kasnije dadoše nagovoriti da taj dug, najviše Titovim nastojanjem, Filipu oproste, proglasiše ga i svojim saveznikom, te mu oslobodiše sina koji je u Rimu bio talac.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Flaminin, 18 :μετὰ δὲ τὰς Ἑλληνικὰς πράξεις καὶ τὸν Ἀντιοχικὸν πόλεμον ἀπεδείχθη τιμητής, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ μεγίστη καὶ τρόπον τινὰ τῆς πολιτείας ἐπιτελείωσις. καὶ συνῆρχε μὲν αὐτῷ Μαρκέλλου τοῦ πεντάκις ὑπατεύσαντος υἱός, ἐξέβαλον δὲ τῆς βουλῆς τῶν οὐκ ἄγαν ἐπιφανῶν τέσσαρας, προσεδέξαντο δὲ πολίτας ἀπογραφομένους πάντας, ὅσοι γονέων ἐλευθέρων ἦσαν, ἀναγκασθέντες ὑπὸ τοῦ δημάρχου Τερεντίου Κουλέωνος, ὃς ἐπηρεάζων τοῖς ἀριστοκρατικοῖς ἔπεισε τὸν δῆμον ταῦτα ψηφίσασθαι. τῶν δὲ γνωριμωτάτων κατ᾽ αὐτὸν ἀνδρῶν καὶ μεγίστων ἐν τῇ πόλει

[756] *Caius Sempronius Tuditanus*, konzul za 129. god. p. n. e.

διαφερομένων πρὸς ἀλλήλους, Ἀφρικανοῦ Σκηπίωνος καὶ Μάρκου Κάτωνος, τὸν μὲν προέγραψε τῆς βουλῆς, ὡς ἄριστον ἄνδρα καὶ πρῶτον, Κάτωνι δὲ εἰς ἔχθραν ἦλθε συμφορᾷ τοιαύτῃ χρησάμενος. (“Poslije tih bavljenja helenskim prilikama i rata sa Antiohom /III op. S.M./ Tit /Kvinktije Flaminin op. S.M./ bio je izabran za cenzora /189. god. p. n. e. op. S.M./, a to je najviša čast i na neki način vrhunac političke karijere. Kolega u službi bio mu je sin[757] onoga Marcela koji je pet puta bio konzul. Zajedno su iz Senata uklonili četvoricu ne baš odveć uglednih ljudi, a primili su među građane sve, koji su se dali upisati u konzulske listine a bili su slobodnih roditelja, jer ih je na to prisilio plebejski tribun Terencije Kuleo, koji je škodeći nobilima, nagovorio narod da izglasa tu mjeru. Od dvojice najuglednijih i najutjecajnijih ljudi u Rimu u njegovo doba, /Publija op. S.M./ Scipiona Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i Marka Katona /Starijeg op. S.M./, koji su međusobno bili u zavadi, prvoga /Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg op. S.M./ učini princepsom Senata,[758] smatrajući ga najboljim i prvim među Rimljanima, a Katonu /Starijem op. S.M./ postade neprijateljem zbog sljedećih nesretnih okolnosti.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Flaminin, 14 : καί τὰ ὕστερά πως ἔτι μᾶλλον ἐμαρτύρησε τῷ Τίτῳ, τοῦτο μὲν Ἀριστόνικος ὁ τοῦ κιθαρῳδοῦ διὰ τὴν Εὐμενοῦς δόξαν ἐμπλήσας ἅπασαν ἀποστάσεων καί πολέμων τὴν Ἀσίαν, („I pozniji su događaji u nekom smislu još više davali pravo Titu /Flamininu op. S.M./ jer ovamo je Aristonik, sin kćerke svirača na kitari, koristeći svoje tobožnje srodstvo s Eumenom /II. op. S.M./, ispunio svu /zapadnu Malu Aziju op. S.M./ Aziju bunom i ratovima...“).

Plutarh, Usporedni životopisi, Emilije Paul, 5:ἔγημε δὲ Παπιρίαν, ἀνδρὸς ὑπατικοῦ Μάσωνος θυγατέρα, καὶ χρόνον συνοικήσας πολὺν ἀφῆκε τὸν γάμον, καίπερ ἐξ αὐτῆς καλλιτεκνότατος γενόμενος: αὕτη γὰρ ἦν ἡ τὸν κλεινότατον αὐτῷ Σκηπίωνα τεκοῦσα καὶ Μάξιμον Φάβιον. αἰτία δὲ γεγραμμένη τῆς διαστάσεως οὐκ ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, ἀλλ᾽ ἔοικεν ἀληθής τις εἶναι λόγος περὶ γάμου λύσεως γενόμενος, ὡς ἀνὴρ Ῥωμαῖος ἀπεπέμπετο γυναῖκα, τῶν δὲ φίλων νουθετούντων αὐτόν, ‘οὐχὶ σώφρων; οὐκ εὔμορφος; οὐχὶ παιδοποιός;’ προτείνας τὸ ὑπόδημα ῾κάλτιον αὐτὸ Ῥωμαῖοι καλοῦσιν᾽ εἶπεν ‘οὐκ εὐπρεπὴς οὗτος; οὐ νεουργής; ἀλλ᾽ οὐκ ἂν εἰδείη τις ὑμῶν καθ᾽ ὅ τι θλίβεται μέρος οὑμὸς πούς.’ τῷ γὰρ ὄντι μεγάλαι μὲν ἁμαρτίαι καὶ ἀναπεπταμέναι γυναῖκας ἀνδρῶν ἄλλας ἀπήλλαξαν, τὰ δ᾽ ἔκ τινος ἀηδίας καὶ δυσαρμοστίας ἠθῶν μικρὰ καὶ πυκνὰ προσκρούσματα, λανθάνοντα τοὺς ἄλλους, ἀπεργάζεται τὰς ἀνηκέστους ἐν ταῖς συμβιώσεσιν ἀλλοτριότητας. ὁ δὲ οὖν Αἰμίλιος ἀπαλλαγεὶς τῆς Παπιρίας ἑτέραν ἠγάγετο: καὶ δύο παῖδας ἄρρενας τεκούσης τούτους μὲν ἐπὶ τῆς οἰκίας εἶχε, τοὺς δὲ προτέρους εἰσεποίησεν οἴκοις τοῖς μεγίστοις καὶ γένεσι τοῖς ἐπιφανεστάτοις, τὸν μὲν πρεσβύτερον τῷ Μαξίμου Φαβίου τοῦ πεντάκις ὑπατεύσαντος, τὸν δὲ νεώτερον Ἀφρικανοῦ Σκηπίωνος υἱὸς ἀνεψιὸν ὄντα θέμενος Σκηπίωνα προσηγόρευσε. τῶν δὲ θυγατέρων τῶν Αἰμιλίου τὴν μὲν ὁ Κάτωνος υἱὸς ἔγημε, τὴν δὲ Αἴλιος Τουβέρων, ἀνὴρ ἄριστος καὶ μεγαλοπρεπέστατα Ῥωμαίων πενίᾳ χρησάμενος. ἦσαν γὰρ ἑκκαίδεκα συγγενεῖς, Αἴλιοι πάντες: οἰκίδιον δὲ πάνυ μικρὸν ἦν αὐτοῖς, καὶ χωρίδιον ἓν ἤρκει πᾶσι, μίαν ἑστίαν νέμουσι μετὰ παίδων πολλῶν καὶ γυναικῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ Αἰμιλίου τοῦδε θυγάτηρ ἦν δὶς ὑπατεύσαντος καὶ δὶς θριαμβεύσαντος, οὐκ αἰσχυνομένη τὴν πενίαν τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ θαυμάζουσα τὴν ἀρετὴν δι᾽ ἣν πένης ἦν. οἱ δὲ νῦν ἀδελφοὶ καὶ συγγενεῖς, ἂν μὴ κλίμασι καὶ ποταμοῖς καὶ διατειχίσμασιν ὁρίσωσι τὰ κοινά καὶ πολλὴν εὐρυχωρίαν ἓν μέσῳ λάβωσιν ἀπ᾽ ἀλλήλων, οὐ παύονται διαφερόμενοι. ταῦτα μὲν οὖν ἡ ἱστορία λογίζεσθαι καὶ παρεπισκοπεῖν δίδωσι τοῖς σῴζεσθαι βουλομένοις. (“Oženio /Emilije Paul op. S.M./ se Papirijom, kćeri bivšega konzula Masona[759], i nakon što je živio sa njom dugo vremena, razvede se od nje premda je sa njom imao lijepu djecu. Ona mu je, naime, rodila preslavnog Scipiona /Emilijana op. S.M./ i Fabija Maksima /Emilijana op. S.M./. Nikakav zabilježen razlog za razvod nije došao do nas, nego čini se da ima neke istine u pričici o razvrgnuću braka. Razveo se Rimljanin od svoje žene, a kad su ga prijatelji kudili: »Nije li pametna? Nije li lijepa ? Nije li plodna ?«, on ispruži cipelu na nozi (Rimljani je zovu *calceus*), pa reče: »Nije li lijepa? Nije li nova ? Ali nitko od vas ne bi mi znao reći mjesto gdje me žulja.« Jer stvarno, velike i općepoznate greške razdvajaju jedne žene od muževa, ali kod drugih sitne i česte zadjevice zbog neke neugodnosti ili nesklada naravi, što nitko drugi ne zamjećuje, stvaraju također

[757]*Marcus Claudius Marcellus*, konzul za 196. god. p. n. e. i sin čivenoga Marcela, koji je osvojio Sirakuzu.

[758]Flaminin (zajedno sa kolegom Markom Klaudijem Marcelom) je samo potvrdio odluke ranijih cenzora da Afrikanac bude princeps Senata, odnosno po treći put produžio takav njegov status. *Liv*. XXXIV, 44.

[759]*C. Papirius Maso*, konzul za 231. god. p. n. e.

nezalječiva otuđenja između onih koji žive zajedno. Tako, dakle, Ernilije, razvevši se od Papirije, uze drugu ženu. I kada mu ona rodi dvoje muške djece, ove je zadržao kod kuće, a sinove od prve žene uvede posinjenjem u najveće kuće i najuglednije obitelji, starijega u obitelj Fabija Maksima, peterostrukoga konzula, a mlađega usvoji sin Scipiona Afričkoga koji mu je bio prvi bratučed, pa mu nadjenu ime Scipion. Od Emilijevih kćeri jednom se oženi Katonov /Starijeg op. S.M./ sin, a drugom Elije Tuberon, izvrstan čovjek, koji je siromaštvo podnosio na najveličanstveniji način. Bilo ih je, naime, šesnaest članova obitelji, samih Elijevaca. Kućica im je bila malena i jedno je imanje dostajalo svima, a dijelili su jedno ognjište sa ženama i brojnom djecom. Među tim je ženama živjela i kćerka toga Emilija /Paula op. S.M./ koji je dvaput bio konzul i dvaput je proslavio trijumf, a ništa se nije stidjela siromaštva svog muža, nego se divila vrlini zbog koje je bio siromašan. U naše vrijeme braća i rođaci se, ako njihova zajednička dobra razdvajaju čitave zone, rijeke i zidine i ako prostrani pojasi zemlje ne odjeljuju jedne od drugih, ne prestaju svađati. To su, stoga, pouke koje povijest daje na razmatranje i uspoređivanje onima kojima je do njihova spasa.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Emilije Paul, 7 :ἄρτι μὲν γὰρ Ἀντίοχον τὸν ἐπικληθέντα μέγαν εἴξαντα τῆς ἄλλης Ἀσίας ὑπὲρ τὸν Ταῦρον ἐκβαλόντες καὶ κατακλείσαντες εἰς Συρίαν, ἐπὶ μυρίοις καὶ πεντακισχιλίοις ταλάντοις ἀγαπήσαντα τὰς διαλύσεις, (“Jer Rimljani, koji su upravo prisilili Antioha sa nadimkom Veliki da se povuće iz ostale /Male op. S.M./ Azije, pošto su ga odbacili preko Taurusa i zatvorili u Siriju i da bude zadovoljan što je kupio mir za 15 000 talenata.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Emilije Paul, 20 – 21, opisujući bitke kod Pidne : τῶν δὲ Ῥωμαίων, ὡς ἀντέστησαν τῇ φάλαγγι, μὴ δυναμένων βιάζεσθαι, Σάλουιος ὁ τῶν Πελιγνῶν ἡγούμενος ἁρπάσας τὸ σημεῖον τῶν ὑφ᾽ αὑτὸν εἰς τοὺς πολεμίους ἔρριψε. τῶν δὲ Πελιγνῶν οὐ γάρ ἐστιν Ἰταλοῖς θεμιτὸν οὐδ᾽ ὅσιον ἐγκαταλιπεῖν σημεῖον ἐπιδραμόντων πρὸς ἐκεῖνον τὸν τόπον ἔργα δεινὰ καὶ πάθη παρ᾽ ἀμφοτέρων ἀπήντα συμπεσόντων. οἱ μὲν γὰρ ἐκκρούειν τε τοῖς ξίφεσι τὰς σαρίσας ἐπειρῶντο καὶ πιέζειν τοῖς θυρεοῖς καὶ ταῖς χερσὶν αὐταῖς ἀντιλαμβανόμενοι παραφέρειν, οἱ δὲ τὴν προβολὴν κρατυνάμενοι δι᾽ ἀμφοτέρων καὶ τοὺς προσπίπτοντας αὐτοῖς ὅπλοις διελαύνοντες, οὔτε θυρεοῦ στέγοντος οὔτε θώρακος τὴν βίαν τῆς σαρίσης, ἀνερρίπτουν ὑπὲρ κεφαλὴν τὰ σώματα τῶν Πελιγνῶν καὶ Μαρρουκινῶν, κατ᾽ οὐδένα λογισμὸν, ἀλλὰ θυμῷ θηριώδει, πρὸς ἐναντίας πληγὰς καὶ προὖπτον ὠθουμένων θάνατον. οὕτω δὲ τῶν προμάχων διαφθαρέντων ἀνεκόπησαν οἱ κατόπιν αὐτῶν ἐπιτεταγμένοι: καὶ φυγὴ μὲν οὐκ ἦν, ἀναχώρησις δὲ πρὸς ὄρος τὸ καλούμενον Ὀλόκρον, ὥστε καὶ τὸν Αἰμίλιον ἰδόντα φησὶν ὁ Ποσειδώνιος καταρρήξασθαι τὸν χιτῶνα, τούτων μὲν ἐνδιδόντων, τῶν δ᾽ ἄλλων Ῥωμαίων διατρεπομένων τὴν φάλαγγα προσβολὴν οὐκ ἔχουσαν, ἀλλ᾽ ὥσπερ χαρακώματι τῷ πυκνώματι τῶν σαρισῶν ὑπαντιάζουσαν πάντοθεν ἀπρόσμαχον. ἐπεὶ δὲ τῶν τε χωρίων ἀνωμάλων ὄντων, καὶ διὰ τὸ μῆκος τῆς παρατάξεως οὐ φυλαττούσης ἀραρότα τὸν συνασπισμόν, κατεῖδε τὴν φάλαγγα τῶν Μακεδόνων κλάσεις τε πολλὰς καὶ διασπάσματα λαμβάνουσαν, ὡς εἰκὸς ἐν μεγάλοις στρατοῖς καὶ ποικίλαις ὁρμαῖς τῶν μαχομένων, τοῖς μὲν ἐκθλιβομένην μέρεσι, τοῖς δὲ προπίπτουσαν, ἐπιὼν ὀξέως καὶ διαιρῶν τὰς σπείρας ἐκέλευεν εἰς τὰ διαλείμματα καὶ κενώματα τῆς τῶν πολεμίων τάξεως παρεμπίπτοντας καὶ συμπλεκομένους μὴ μίαν πρὸς ἅπαντας, ἀλλὰ πολλὰς καὶ μεμιγμένας κατά μέρος τὰς μάχας τίθεσθαι. ταῦτα τοῦ μὲν Αἰμιλίου τοὺς ἡγεμόνας, τῶν δ᾽ ἡγεμόνων τοὺς στρατιώτας διδασκόντων, ὡς πρῶτον ὑπέδυσαν καὶ διέσχον εἴσω τῶν ὅπλων, τοῖς μὲν ἐκ πλαγίου κατὰ γυμνὰ προσφερόμενοι, τοὺς δὲ ταῖς περιδρομαῖς ἀπολαμβάνοντες, ἡ μὲν ἰσχὺς καὶ τὸ κοινὸν ἔργον εὐθὺς ἀπωλώλει τῆς φάλαγγος ἀναρρηγνυμένης, ἐν δὲ ταῖς καθ᾽ ἕνα καὶ κατ᾽ ὀλίγους συστάσεσιν οἱ Μακεδόνες μικροῖς μὲν ἐγχειριδίοις στερεοὺς καὶ ποδήρεις θυρεοὺς νύσσοντες, ἐλαφροῖς δὲ πελταρίοις πρὸς τὰς ἐκείνων μαχαίρας ὑπὸ βάρους καὶ καταφορᾶς διὰ παντὸς ὅπλου χωρούσας ἐπὶ τὰ σώματα, κακῶς ἀντέχοντες ἐτράποντο, κατὰ τούτους δὲ μέγας ἦν ἀγών, ἔνθα δὴ καὶ Μᾶρκος ὁ Κάτωνος υἱός, Αἰμιλίου δὲ γαμβρός, πᾶσαν ἀλκὴν ἐπιδεικνύμενος ἀπέβαλε τὸ ξίφος, οἷα δὲ νεανίας ἐντεθραμμένος πλείστοις παιδεύμασι καὶ μεγάλῳ πατρὶ μεγάλης ἀρετῆς ἀποδείξεις ὀφείλων, οὐ βιωτὸν ἡγησάμενος εἶναι προεμένῳ σκῦλον αὐτοῦ ζῶντος τοῖς πολεμίοις ἐπέδραμε τὴν μάχην, εἴ τινά που φίλον καὶ συνήθη κατίδοι, φράζων τὸ συμπεσὸν αὐτῷ καὶ δεόμενος βοηθεῖν, οἱ δὲ πολλοὶ καὶ ἀγαθοὶ γενόμενοι καὶ διασχόντες ὁρμῇ μιᾷ τοὺς ἄλλους, περὶ αὐτὸν ὑφηγούμενον ἐμβάλλουσι τοῖς ἐναντίοις, μεγάλῳ δ᾽ ἀγῶνι καὶ φόνῳ πολλῷ καὶ τραύμασιν ὤσαντες ἐκ χώρας καὶ τόπον ἔρημον καὶ γυμνὸν κατασχόντες ἐπὶ ζήτησιν ἐτράποντο τοῦ ξίφους, ὡς δὲ μόλις ἐν πολλοῖς ὅπλοις καὶ πτώμασι νεκρῶν κεκρυμμένον ἀνευρέθη, περιχαρεῖς γενόμενοι καὶ παιανίσαντες ἔτι

λαμπρότερον ἐνέκειντο τοῖς συνεστῶσιν ἔτι τῶν πολεμίων, καὶ τέλος οἱ τρισχίλιοι λογάδες ἐν τάξει μένοντες καὶ μαχόμενοι κατεκόπησαν ἅπαντες: τῶν δ᾽ ἄλλων φευγόντων πολὺς ἦν ὁ φόνος, ὥστε τὸ μὲν πεδίον καὶ τὴν ὑπώρειαν καταπεπλῆσθαι νεκρῶν, τοῦ δὲ Λεύκου ποταμοῦ τὸ ῥεῦμα τοὺς Ῥωμαίους τῇ μετὰ τὴν μάχην ἡμέρᾳ διελθεῖν ἔτι μεμιγμένον αἵματι. λέγονται γὰρ ὑπὲρ δισμυρίους πεντακισχιλίους ἀποθανεῖν. τῶν δὲ Ῥωμαίων ἔπεσον, ὡς μὲν Ποσειδώνιός φησιν, ἑκατόν, ὡς δὲ Νασικᾶς, ὀγδοήκοντα. (“Što se pak tiče Rimljana, kada falangu, suočeni sa njom, nisu mogli probiti, Salvije, komandant Peligna, zgrabivši bojni znak svoje jedinice baci ga među neprijatelje. A kad su Peligni (jer za Italike je neprirodno i bezbožno ostaviti bojni znak) potrčali prema onome mjestu, u srazu jednih i drugih strašne su gubitke zadavali i trpili. Jedni (saveznici Peligni op. a.) su nastojali mačevima odgurnuti u stranu sarise, pritiskivati ih štitovima prema dole ili su ih čak odvraćali hvatajući ih rukama. Drugi (makedonski falangisti op. a.) držeći ih (sarise op. a.) čvrsto uperene objema rukama i probadajući skupa sa oružjem one koji bi na njih nalijetali, jer ni štit, ni oklop nisu odolijevali snazi udarca sarise, bacali su uvis preko glave trupla Peligna i Marucina, koji su bez ikakva razmišljanja, u zvjerskom bjesnilu, jurili u susret udarcima i sigurnoj smrti. Kada su tako izginuli oni u prvom redu, oni postrojeni iza njih se zaustaviše. I nije to bio pravi bijeg, ali uzmakoše prema gori zvanoj Olokro tako da je i Emilije, kako kaže Posejdonije, kada je to vidio razderao svoju haljinu, jer se taj dio povlačio, a ostali su se Rimljani odvraćali zaplašeni od falange koja nije dopuštala pristup, nego ih je sučeljavala kao sa nekom gustom palisadom od sarisa neodoljivom odasvud. Ali kako je zemljište bilo neravno i bojni red zbog svoje dužine nije mogao održavati čvrstoću niza gusto povezanih štitova, pa kad Emilije ugleda kako nastaju brojne usjekline i pukotine u falangi kao što je prirodno kada su vojske velike i naprezanje boraca nejednako, jer su neki dijelovi bili pod jakim pritiskom, a drugi su iskakivali naprijed, brzo prišavši i razdijelivši kohorte, on zapovijeda neka se u te razmake i praznine ubacuju njegovi ljudi i neka zameću boj prsa u prsa, te ne vode jednu bitku protiv svih Makedonaca, nego mnogo pojedinačnih i uzastopnih bitaka. Kada je Emilije tako uputio časnike, a oni vojnike, čim su se uvukli među neprijateljske redove i rascijepili ih, jedni napadajući iskosa nebranjene tačke, a drugi, obišavši ih, udarajući odostrag, pa je falanga tako izgubila povezanost, odmah joj je propala snaga i zajednička djelotvornost. Pa kako su se sada Makedonci morali boriti čovjek sa čovjekom ili u malobrojnim grupicama udarajući svojim kratkim mačevima o čvrste štitove legionara koji su sezali do zemlje, a kako su pružali slab otpor svojim lakim štitovima od pletera njihovim mačevima koji su težinom i snagom zamaha prodirali kroz njihovo naoružanje u tijelo, udariše u bijeg. Ali borba sa njima bila je žestoka. Ondje je i Marko, sin Katonov, a Emilijev zet, pokazujući vrsnoću svake vrste, izgubi mač. Budući da je bio mladić odgojen najvećom brižljivošću i velikom ocu dugovao dokaze velike vrline, pomisli da život nije vrijedan življenja ako neprijatelju prepusti osobni plijen dok je još živ, pa se baci u bitku govoreći svakom prijatelju i znancu koga bi ugledao što ga je zadesilo i moleći da mu pritekne u pomoć. Kako se našlo mnogo tih valjanih ljudi su se jednim zaletom probili kroz ostale, pod njegovim vodstvom udare na neprijatelje. U žestoku boju te uz silno krvoproliće i mnoštvo rana potisnuše ih odande i osvojiše to mjesto prazno i napušteno od neprijatelja, a onda se dadoše u potragu za mačem. I kada ga najzad pronađoše u hrpi oružja i palih vojnika pokrivena leševima, veoma se obradovavši i zapjevavši pobjednu pjesmu, još sjajnije nasrtahu na neprijatelje koji su se još držali na okupu. I najzad tri hiljade probranih vojnika Makedonaca, ostajući na svome mjestu i nastavljajući da se bore, svi budu sasječeni. Pokolj ostalih što su bježali bio je tako golem da se ravnica i obronci gorja napuniše leševima, a vode rijeke Leuka još su bile izmiješane sa krvlju kad su je Rimljani prešli dan poslije bitke. Kažu, naime, da je poginulo preko 25 000 ljudi. Rimljana je, kako tvrdi Posejdonije, palo 100, a prema Nasiki 80.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Emilije Paul, 28:οὐδενὸς δ᾽ ἧττον αὐτοῦ τὴν ἐλευθεριότητα καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν ἐπῄνουν οἱ ἄνθρωποι, πολὺ μὲν ἀργύριον, πολὺ δὲ χρυσίον ἐκ τῶν βασιλικῶν ἠθροισμένον οὐδ᾽ ἰδεῖν ἐθελήσαντος, ἀλλὰ τοῖς ταμίαις εἰς τὸ δημόσιον παραδόντος. μόνα τὰ βιβλία τοῦ βασιλέως φιλογραμματοῦσι τοῖς υἱέσιν ἐπέτρεψεν ἐξελέσθαι, καὶ διανέμων ἀριστεῖα τῆς μάχης Αἰλίῳ Τουβέρωνι τῷ γαμβρῷ φιάλην ἔδωκε πέντε λιτρῶν ὁλκήν. οὗτός ἐστι Τουβέρων ὃν ἔφαμεν μετὰ συγγενῶν οἰκεῖν ἑκκαιδέκατον, ἀπὸ γηδίου μικροῦ διατρεφομένων ἁπάντων. καὶ πρῶτον ἄργυρον ἐκεῖνόν φασιν εἰς τὸν Αἰλίων οἶκον εἰσελθεῖν, ὑπ᾽ ἀρετῆς καὶ τιμῆς εἰσαγόμενον, τὸν δ᾽ ἄλλον χρόνον οὔτ᾽ αὐτοὺς οὔτε τὰς γυναῖκας1 ἀργυρίου χρῄζειν ἢ χρυσοῦ. („Više nego bilo što drugo, ljudi su hvalili njegovu slobodoumnost i veledušje jer ne htjede ni pogledati množinu srebra i zlata nakupljenu iz

kraljevskih riznica, nego je sve predao kvestorima za javnu blagajnu u Rimu. Svojim je sinovima, koji su voljeli književnost, dozvolio da za sebe izaberu samo kraljeve knjige, a pri podjeli nagrada za hrabrost svome je zetu Eliju Tuberonu[760] dao pehar težak pet funti. To je bio onaj Tuberon za koga smo rekli da živi zajedno s petnaest rođaka, a svi se uzdržavaju malim dobrom. I kažu da je to bilo prvo srebro koje je ušlo u dom Elija uneseno kao počast iskazana njegovoj hrabrosti. Do toga vremena ni oni sami ni njihove žene nisu upotrebljavali ni srebrnine ni zlatnine.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Emilije Paul, 29:διῳκημένων δὲ πάντων αὐτῷ καλῶς ἀσπασάμενος τοὺς Ἕλληνας, καὶ παρακαλέσας τοὺς Μακεδόνας μεμνῆσθαι τῆς δεδομένης ὑπὸ Ῥωμαίων ἐλευθερίας σῴζοντας αὐτὴν δι᾽ εὐνομίας καὶ ὁμονοίας, ἀνέζευξεν ἐπὶ τὴν Ἤπειρον, ἔχων δόγμα συγκλήτου τοὺς συμμεμαχημένους αὐτῷ τὴν πρὸς Περσέα μάχην στρατιώτας ἀπὸ τῶν ἐκεῖ πόλεων ὠφελῆσαι. βουλόμενος δὲ πᾶσιν ἅμα καὶ μηδενὸς προσδοκῶντος, ἀλλ᾽ ἐξαίφνης ἐπιπεσεῖν, μετεπέμψατο τοὺς πρώτους ἐξ ἑκάστης πόλεως ἄνδρας δέκα, καὶ προσέταξεν αὐτοῖς, ὅσος ἄργυρός ἐστι καὶ χρυσὸς ἐν οἰκίαις καὶ ἱεροῖς, ἡμέρᾳ ῥητῇ καταφέρειν. ἑκάστοις δὲ συνέπεμψεν ὡς ἐπ᾽ αὐτὸ δὴ τοῦτο φρουρὰν στρατιωτῶν καὶ ταξίαρχον προσποιούμενον ζητεῖν καὶ παραλαμβάνειν τὸ χρυσίον. ἐνστάσης δὲ τῆς ἡμέρας, ὑφ᾽ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἅμα καιρὸν ὁρμήσαντες ἐτράποντο πρὸς καταδρομὴν καὶ διαρπαγὴν τῶν πόλεων, ὥστε ὥρᾳ μιᾷ πεντεκαίδεκα ἀνθρώπων ἐξανδραποδισθῆναι μυριάδας, ἑβδομήκοντα δὲ πόλεις πορθηθῆναι, γενέσθαι δ᾽ ἀπὸ τοσαύτης φθορᾶς καὶ πανωλεθρίας ἑκάστῳ στρατιώτῃ τὴν δόσιν οὐ μείζον᾽ ἕνδεκα δραχμῶν, φρῖξαι δὲ πάντας ἀνθρώπους τὸ τοῦ πολέμου τέλος, εἰς μικρὸν οὕτω τὸ καθ᾽ ἕκαστον λῆμμα καὶ κέρδος ἔθνους ὅλου κατακερματισθέντος.(„Pošto je sve lijepo sredio, pozdravivši se s Helenima i pozvavši Makedonce da paze na slobodu što su im je darovali Rimljani čuvajući je poštivanjem zakona i slogom, krene s vojskom na Epir, jer je imao odluku Senata da se vojnici, koji su se s njime borili protiv Perzeja, obeštete tako da oplijene tamošnje gradove. Hoteći da udari na sve njih istovremeno – neočekivano, dade pozvati po deset prvih ljudi iz svakoga grada i naloži im da u određeni dan donesu što god srebra i zlata imaju u svojim kućama i hramovima. Sa predstavnicima svakoga grada posla stražu od jednog centuriona s vojnicima, koji su se pretvarali da traže i preuzimaju zlato. Ali kad je došao određeni dan, svi oni, jurnuvši u jedan isti čas, navališe i opljačkaše gradove tako da je u jedan sat 150 000 ljudi pretvoreno u roblje a sedamdeset gradova opustošeno. Od tolika zatora i potpuna uništenja svakoga vojnika dopade ne više od 11 drahmi. Sav se svijet zgrozio na takav kraj rata. Komadanje čitavog jednog naroda donijelo je tako sitan dobitak i malu korist svakom pojedinom vojniku.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Emilije Paul, 38:ταῖς δὲ Μακεδονικαῖς πράξεσι τοῦ Αἰμιλίου δημοτικωτάτην προσγράφουσι χάριν ὑπὲρ τῶν πολλῶν, ὡς τοσούτων εἰς τὸ δημόσιον τότε χρημάτων ὑπ᾽ αὐτοῦ τεθέντων ὥστε μηκέτι δεῆσαι τὸν δῆμον εἰσενεγκεῖν ἄχρι τῶν Ἱρτίου καὶ Πάνσα χρόνων, οἳ περὶ τὸν πρῶτον Ἀντωνίου καὶ Καίσαρος πόλεμον ὑπάτευσαν. κἀκεῖνο δ᾽ ἴδιον καὶ περιττὸν τοῦ Αἰμιλίου, τὸ σπουδαζόμενον ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ τιμώμενον διαφερόντως ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς μεῖναι προαιρέσεως, καὶ μηδὲν εἰπεῖν μηδὲ πρᾶξαι χάριτι τῶν πολλῶν, ἀλλὰ τοῖς πρώτοις καὶ κρατίστοις ἀεὶ συνεξετάζεσθαι περὶ τὴν πολιτείαν. ὃ καὶ χρόνοις ὕστερον Ἄππιος ὠνείδισεν Ἀφρικανῷ Σκηπίωνι. μέγιστοι γὰρ ὄντες ἐν τῇ πόλει τότε τὴν τιμητικὴν ἀρχὴν μετῄεσαν, ὁ μὲν τὴν βουλὴν ἔχων καὶ τοὺς ἀρίστους περὶ αὑτόν: αὕτη γὰρ Ἀππίοις ἡ πολιτεία πάτριος: ὁ δὲ μέγας μὲν ὢν ἐφ᾽ ἑαυτοῦ, μεγάλῃ δ᾽ ἀεὶ τῇ παρὰ τοῦ δήμου χάριτι καὶ σπουδῇ κεχρημένος, ὡς οὖν ἐμβάλλοντος εἰς ἀγορὰν τοῦ Σκηπίωνος κατεῖδε παρὰ πλευρὰν ὁ Ἄππιος ἀνθρώπους ἀγεννεῖς καὶ δεδουλευκότας, ἀγοραίους δὲ καὶ δυναμένους ὄχλον συναγαγεῖν καὶ σπουδαρχίᾳ καὶ κραυγῇ πάντα πράγματα βιάσασθαι, μέγα βοήσας: ‘ὦ Παῦλε,’ εἶπεν, ‘Αἰμίλιε, στέναξον ὑπὸ γῆς αἰσθόμενος ὅτι σου τὸν υἱὸν Αἰμίλιος ὁ κῆρυξ καὶ Λικίννιος Φιλόνεικος ἐπὶ τιμητείαν κατάγουσιν.’ ἀλλὰ Σκηπίων μὲν αὔξων τὰ πλεῖστα τὸν δῆμον εὔνουν εἶχεν, Αἰμίλιος δέ, καίπερ ὢν ἀριστοκρατικὸς, οὐδὲν ἧττον ὑπὸ τῶν πολλῶν ἠγαπᾶτο τοῦ μάλιστα δημαγωγεῖν καὶ πρὸς χάριν ὁμιλεῖν τοῖς πολλοῖς δοκοῦντος. ἐδήλωσαν δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καλῶν καὶ τιμητείας αὐτὸν ἀξιώσαντες, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ πασῶν ἱερωτάτη καὶ δυναμένη μέγα πρός τε τἆλλα καὶ πρὸς ἐξέτασιν βίων. ἐκβαλεῖν τε γὰρ ἔξεστι συγκλήτου τὸν ἀπρεπῶς ζῶντα τοῖς τιμηταῖς, καὶ προγράψαι τὸν ἄριστον, ἵππου τ᾽ ἀφαιρέσει τῶν νέων ἀτιμάσαι τὸν ἀκολασταίνοντα. καὶ τῶν οὐσιῶν οὗτοι τὰ τιμήματα καὶ τὰς ἀπογραφὰς ἐπισκοποῦσιν. ἀπεγράψαντο μὲν οὖν κατ᾽ αὐτὸν μυριάδες ἀνθρώπων τριάκοντα τρεῖς, ἔτι δ᾽ ἑπτακισχίλιοι τετρακόσιοι πεντήκοντα δύο,

[760] *Quintus Aelius Tubero*, o njemu v. Smith W., 1849:III, 1179; PWRE,1894, I, 1 -2, *col.* 535.

τῆς δὲ βουλῆς προέγραψε μὲν Μᾶρκον Αἰμίλιον Λέπιδον, ἤδη τετράκις καρπούμενον ταύτην τὴν προεδρίαν, ἐξέβαλε δὲ τρεῖς συγκλητικοὺς οὐ τῶν ἐπιφανῶν, καὶ περὶ τὴν τῶν ἱππέων ἐξέτασιν ὁμοίως ἐμετρίασεν αὐτός τε καὶ Μάρκιος Φίλιππος ὁ συνάρχων αὐτοῦ. („Emilijevim se uspjesima u Makedoniji /za III makedonskog rata op. S.M./ pripisuje njegova ogronma popularnost kod naroda zato što je tada u javnu blagajnu položio toliko novaca da narod više nije morao plačati posebne /direktne, tribut op. S.M./ poreze sve do vremena Hircija i Panse koji su bili konzuli[761] za prvog rata[762] između /Marka op. S.M./ Antonija i Cezara /Oktavijana op. S.M./ Augusta. I to je bilo posebno i osebujno kod Emilija da je, premda je bio osobito poštivan i čašćen od naroda zadržao svoje aristokratsko opredjeljenje i ništa nije ni rekao ni učinio da osvoji naklonost naroda, nego je u političkim pitanjima uvijek bio na strani prvih i najmočnijih građana. Taj je njegov stav godinama kasnije Apije[763] oštro prebacio Scipionu /Emilijanu op. S.M./ Afrikancu /Mlađem op. S.M./. Jer budući da su bili najveći u gradu, ti su ljudi bili kandidati za cenzorsku čast /za cenzore u 142. god. p. n. e. op. S.M./, onaj zahvaljujući podršci Senata i aristokrata.To je, naime, bila tradicionalna politika Apijevaca.Drugi /Scipion Emilijan op. S.M./, premda i po sebi velik, ipak se uvijek služio velikom naklonošću i privrženošću naroda. Kada je stoga /Apije op. S.M./ vidio Scipiona /Emilijana op. S.M./ kako ulazi na Forum, a o boku mu ljudi niska roda i bivši robovi, ali koji su se često vrzmali po Forumu i bili kadri pokrenuti mase i kortešovanjem i vikom prilikom izbora silom postiči sve što hoće, Apije poviče jakim glasom: »Paule Emilije, zastenji pod zemljom kada doznaš da tvog sina ka cenzorskoj časti vode telal Emilije i Licinije Filonik«. Ali Scipion /Emilijan op. S.M./je uživao naklonost naroda jer ga je podupirao u večini stvari, dok Emilije, premda je pristajao uz aristokrate, nije bio ništa manje omiljen kod naroda od onoga za koga se najviše činilo da mu se u največoj mjeri dodvorava i da se druži s mnoštvom da bi stekao njegove simpatije. Pokazali su to jasno podijelivši mu, uz ostale počasti, čast cenzora /u 164. god. p. n. e. op. S.M./, koja je najsvetija i najutjecajnija i u drugom pogledu, a osobito u ocjenjivanju ponašanja i načina života građana. Jer cenzori imaju ovlaštenje da izbace iz Senata svakoga čiji je način života nedoličan, da imenuju princepsa Senata[764],te da kazne sramotom oduzimanja konja onoga od mladih koji živi raspušteno[765]. Oni također nadgledaju procjenu imetka građana i popisivanje stanovništva. Tako je za cenzure Emilija Paula bilo popisano 337 452 građanina, princepsom Senata odredio je Marka Emilija Lepida[766], čovjeka koji je već po četvrti put uživao tu počast, a izbacio je iz Senata trojicu senatora, ne baš od uglednih, dok su prilikom smotre vitezova[767]

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 1 :ἡμεῖς δὲ τὴν πρώτην ἱστορίαν ἀποδεδωκότες ἔχομεν οὐκ ἐλάττονα πάθη τούτων ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ συζυγίᾳ θεωρῆσαι, τὸν Τιβερίου καὶ Γαΐου βίον ἀντιπαραβάλλοντες. οὗτοι Τιβερίου Γράγχου παῖδες ἦσαν, ᾧ τιμητῇ τε Ῥωμαίων γενομένῳ καὶ δὶς ὑπατεύσαντι καὶ θριάμβους δύο καταγαγόντι λαμπρότερον ἦν τὸ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ἀξίωμα: διὸ καὶ τὴν

---

[761]*Caius Vibius Pansa Caetronianus* i *Aulus Hirtius*, konzuli za 43. god. p. n. e.

[762]Mutinski rat, o ovom ratu v. Mesihović, 2015:743 – 746.

[763]*Appius Claudius Pulcher*, konzul za 143. god. p. n. e., cenzor u 136. god. p. n. e., princeps Senata i punac Tiberija Sempronija Grakha (političkog tribuna za 133. god. p. n. e.) i član reformističkog i ranopopularskog kružoka. Zanimljivo je da se on u ovim izborima za cenzora pojavljuje kao kandidat onih koji skloni aristokratizmu i Senatu, dok je nekoliko godina kasnije Klaudije Pulher bio jedan od najstrastvenijih podržalaca i zastupnika reformsko – popularskog programa i antioligarhijskog nastupa svoga zeta Tiberija Grakha. Po svemu sudeći, promjena "stranačkog dresa" i idejnih matrica nije bilo ništa neobično u rimskoj praksi i djelovanju na unutarpolitičkoj sceni. Moguće je da je nakon poraza na izborima za cenzora u 142. god. p. n. e., Apije Klaudije Pulher odlučio da promijeni bazu kojoj se obraća i čije interese zastupa.

[764]Princeps Senata je bio prvi na spisku (albumu) senatora, njega se prilikom glasanja prvoga pitalo za mišljenje. Za princepsa Senata se obično birao najstariji konzular.

[765]*Nota infamiae,* bilješka ili oznaka gubitka časti, povezana sa gubitkom prava da se dotični kandidira za određene magistrature.

[766]*Marcus Aemilius Lepidus*, konzul za 187. i 175. god. p. n. e., *pontifex maximus* od 180. god. p. n. e. i princeps Senata od 179. god. p. n. e. Bio je i cenzor u 179. god. p. n. e.

[767]Cenzori su nadgledali smotre vitezova, i mogli su degradirati tom prilikom bilo kojega od vitezova zbog lošega održavanja konja, ogrešenja o čast ili dobre običaje. Njihove odluke nisu uvijek bile nepristrasne, kao što pokazuje slučaj kada je cenzor Marko Katon Stariji na ovaj način kaznio Lucija Kornelija Scipiona Azijatika.

Σκηπίωνος τοῦ καταπολεμήσαντος Ἀννίβαν θυγατέρα Κορνηλίαν, οὐκ ὢν φίλος, ἀλλὰ καὶ διάφορος τῷ ἀνδρὶ γεγονώς, λαβεῖν ἠξιώθη μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτήν. λέγεται δέ ποτε συλλαβεῖν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης ζεῦγος δρακόντων, τοὺς δὲ μάντεις σκεψαμένους τὸ τέρας ἄμφω μὲν οὐκ ἐᾶν ἀνελεῖν οὐδὲ ἀφεῖναι, περὶ δὲ θατέρου διαιρεῖν, ὡς ὁ μὲν ἄρρην τῷ Τιβερίῳ φέροι θάνατον ἀναιρεθείς, ἡ δὲ θήλεια τῇ Κορνηλίᾳ. τὸν οὖν Τιβέριον καὶ φιλοῦντα τὴν γυναῖκα, καὶ μᾶλλον αὐτῷ προσήκειν ὄντι πρεσβυτέρῳ τελευτᾶν ἡγούμενον ἔτι νέας οὔσης ἐκείνης, τὸν μὲν ἄρρενα κτεῖναι τῶν δρακόντων, ἀφεῖναι δὲ τὴν θήλειαν εἶτα ὕστερον οὐ πολλῷ χρόνῳ τελευτῆσαι, δεκαδύο παῖδας ἐκ τῆς Κορνηλίας αὐτῷ γεγονότας καταλιπόντα, Κορνηλία δὲ ἀναλαβοῦσα τοὺς παῖδας καὶ τὸν οἶκον, οὕτω σώφρονα καὶ φιλότεκνον καὶ μεγαλόψυχον αὑτὴν παρέσχεν ὥστε μὴ κακῶς δόξαι βεβουλεῦθαι τὸν Τιβέριον ἀντὶ τοιαύτης γυναικὸς ἀποθανεῖν ἑλόμενον, ἥ γε καὶ Πτολεμαίου τοῦ βασιλέως κοινουμένου τὸ διάδημα καὶ μνωμένου τὸν γάμον αὐτῆς ἠρνήσατο, καὶ χηρεύουσα τοὺς μὲν ἄλλους ἀπέβαλε παῖδας, μίαν δέ τῶν θυγατέρων, ἣ Σκηπίωνι τῷ νεωτέρῳ συνῴκησε, καὶ δύο υἱούς, περὶ ὧν τάδε γέγραπται, Τιβέριον καὶ Γάϊον, διαγενομένους οὕτω φιλοτίμως ἐξέθρεψεν ὥστε πάντων εὐφυεστάτους Ῥωμαίων ὁμολογουμένως γεγονότας πεπαιδεῦσθαι δοκεῖν βέλτιον ἢ πεφυκέναι πρὸς ἀρετήν. („Mi pak, pošto smo ispripovijedali prethodnu pripovijest /Kleomenov životopis op. S.M./, moramo promotriti nesreće od tih ne manje kod rimskog para uspoređujući sa Agisovim i Kleomenovim život Tiberija i Gaja Grakha. Ovi bijahu sinovi Tiberija /Sempronija op. S.M./ Grakha /Starijeg op. S.M./ u koga je, premda je bio cenzor i dvaput konzul i proslavio dva trijumfa, bio još sjajniji ugled zbog njegove vrline. Stoga je poslije smrti /Publija Kornelija/ Scipiona /Afrikanca Starijeg op. S.M./ koji je pobijedio Hanibala bilo zaključeno da je dostojan uzeti njegovu kćerku /Korneliju Mlađu op. S.M./ iako mu nije bio prijatelj nego /politički op. S.M./ protivnik. Pripovijeda se da je jednom uhvatio na svojoj postelji par zmija a da gataoci, razmotrivši to čudo, nisu dopustili da ih obje ubije niti obje pusti, nego da treba drukčije postupiti sa svakom od njih rekavši da muška, ako bude ubijena, nosi smrt Tiberiju /Semproniju Grakhu Starijem op. S.M./ a ženska Korneliji. Tako Tiberije /Sempronije Grakh Stariji op. S.M./, koji je volio svoju ženu a također je smatrao da mu kao starijem više priliči umrijeti jer je ona bila još mlada, ubije mušku zmiju a pusti žensku. Zatim da je, nastavlja priča, malo vremena potom umro ostavivši dvanaestero djece što mu ih rodi Kornelija. Kornelija, preuzevši brigu nad djecom i kućom, pokaza se tako promišljenom, tako dobrom majkom i tako velikodušnom da se ljudima učinilo da Tiberije /Sempronije Grakh Stariji op. S.M./ nije nikako donio lošu odluku kada je izabrao da umre umjesto takve žene koja je odbila i kralja Ptolemeja[768] kada joj je nudio da podijeli sa njom krunu i snubio je za brak i ostajući udovicom, izgubi ostalu djecu, ali preživjele, jednu od kćeri koja se udala za Scipiona / Emilijana Afrikanca op. S.M./ Mlađeg i dva sina o kojima je ovo napisano, Tiberija /Mlađeg op. S.M./ i Gaja, othrani tako brižno da se činilo, premda su po općem priznanju bili najobdareniji od Rimljana, da u pogledu vrline duguju više odgoju nego prirodi.“).

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 2 - 3 :ἐπεὶ δέ, ὥσπερ ἡ τῶν πλασσομένων καὶ γραφομένων Διοσκούρων ὁμοιότης ἔχει τινὰ τοῦ πυκτικοῦ πρὸς τὸν δρομικὸν ἐπὶ τῆς μορφῆς διαφοράν, οὕτω τῶν νεανίσκων ἐκείνων ἐν πολλῇ τῇ πρὸς ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην, ἔτι δὲ ἐλευθεριότητα καὶ λογιότητα καὶ μεγαλοψυχίαν ἐμφερείᾳ μεγάλαι περὶ τὰ ἔργα καὶ τὰς πολιτείας οἷον ἐξήνθησαν καὶ διεφάνησαν ἀνομοιότητες, οὐ χεῖρον εἶναί μοι δοκεῖ ταύτας προεκθέσθαι. πρῶτον μὲν οὖν ἰδέᾳ προσώπου καὶ βλέμματι καὶ κινήματι πρᾶος καὶ καταστηματικὸς ἦν ὁ Τιβέριος, ἔντονος δὲ καὶ σφοδρὸς ὁ Γάϊος, ὥστε καὶ δημηγορεῖν τὸν μὲν ἐν μιᾷ χώρᾳ βεβηκότα κοσμίως, τὸν δὲ Ῥωμαίων πρῶτον ἐπὶ τοῦ

[768]Vjerojatno je riječ o Ptolemeju VI. Filometoru (Πτολεμαῖος Φιλομήτωρ) koji je vladao ptolemeidskom kraljevinom (Aleksandrija, Egipat, okolna područja) od 180. do 145. god. p. n. e. On je 164. god. p. n. e. učinio službeni posjet Rimu kako bi dobio podršku Republike protiv svoga mlađeg brata Ptolemeja VIII. Euergeta II. Fiskona (Πτολεμαῖος ΕὐεργέτηςΦύσκων) koji je uzurpirao kraljevsko dostojanstvo. Već sljedeće godine je Ptolemej VI. vraćen na kraljevski tron. Njegova kasnija vladavina je bila nesigurna, pa je Ptolemej VI. vrlo okrutno ugušivao česte pobune. Vjerojatno je radi toga osjećaja nestabilnosti, Ptolemej VI. Filometor nastojao da ojača svoju poziciju i bračnim vezama. I u tome kontekstu treba promatrati bračnu ponudu Korneliji, koja je morala doći nakon što je on povratio prijestolje i nakon smrti Kornelijinog supruga. On je Korneliju vjerojatno osobno upoznao dok j boravio u Rimu, ali to ne mora značiti da je tada ponudio brak i to iz dva ključna razloga : 1. Tada je Ptolemej VI. bio (privremeno) značen sa kraljevskog dostojanstva pa u takvoj situaciji nije bio u mogućnosti da nudi krunu. 2. Kornelijin suprug Tiberije Sempronije Grakh Stariji je tada još uvijek bio živ.

βήματος περιπάτῳ τε χρήσασθαι καὶ περισπάσαι τήν τήβεννον ἐξ ὤμου λέγοντα, καθάπερ Κλέωνα τὸν Ἀθηναῖον ἱστόρηται περισπάσαι τε τήν περιβολὴν καὶ τὸν μηρὸν ἀλοῆσαι πρῶτον τῶν δημηγορούντων.ἔπειτα ὁ λόγος τοῦ μὲν Γαΐου φοβερὸς καὶ περιπαθὴς εἰς δείνωσιν, ἡδίων δὲ ὁ τοῦ Τιβερίου καὶ μᾶλλον ἐπαγωγὸς οἴκτου: τῇ δὲ λέξει καθαρὸς καὶ διαπεπονημένος ἀκριβῶς ἐκεῖνος, ὁ δὲ Γαΐου πιθανὸς καὶ γεγανωμένος. οὕτω δὲ καὶ περὶ δίαιταν καὶ τράπεζαν εὐτελὴς καὶ ἀφελὴς ὁ Τιβέριος, ὁ δὲ Γάιος τοῖς μὲν ἄλλοις παραβαλεῖν σώφρων καὶ αὐστηρός, τῇ δὲ πρὸς τὸν ἀδελφὸν διαφορᾷ νεοπρεπὴς καὶ περίεργος, ὡς οἱ περὶ Δροῦσον ἤλεγχον ὅτι δελφῖνας1 ἀργυροῦς ἐπρίατο τιμῆς εἰς ἑκάστην λίτραν δραχμῶν χιλίων καὶ διακοσίων πεντήκοντα, τῷ δὲ ἤθει κατὰ τήν τοῦ λόγου διαφορὰν ὁ μὲν ἐπιεικὴς καὶ πρᾶος, ὁ δὲ τραχὺς καὶ θυμοειδής, ὥστε καὶ παρὰ γνώμην ἐν τῷ λέγειν ἐκφερόμενον πολλάκις ὑπ᾽ ὀργῆς τήν τε φωνὴν ἀποξύνειν καὶ βλασφημεῖν καὶ συνταράττειν τὸν λόγον. ὅθεν καὶ βοήθημα τῆς ἐκτροπῆς ἐποιήσατο ταύτης τὸν Λικίννιον, οἰκέτην οὐκ ἀνόητον, ὃς ἔχων φωνασκικὸν ὄργανον, ᾧ τοὺς φθόγγους ἀναβιβάζουσιν, ὄπισθεν ἑστὼς τοῦ Γαΐου λέγοντος, ὁπηνίκα τραχυνόμενον αἴσθοιτο τῇ φωνῇ καὶ παραρρηγνύμενον δι᾽ ὀργήν, ἐνεδίδου τόνον μαλακόν, ᾧ τὸ σφοδρὸν εὐθὺς ἐκεῖνος ἅμα τοῦ πάθους καὶ τῆς φωνῆς ἀνιεὶς ἐπραΰνετο καὶ παρεῖχεν ἑαυτὸν εὐανάκλητον. αἱ μὲν οὖν διαφοραὶ τοιαῦταί τινες ἦσαν αὐτῶν: ἀνδραγαθία δὲ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους δικαιοσύνη καὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς ἐπιμέλεια καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς ἐγκράτεια, ἀπαράλλακτος, ἦν δὲ πρεσβύτερος ἐνιαυτοῖς ἐννέα ὁ Τιβέριος: καὶ τοῦτο τὴν ἑκατέρου πολιτείαν ἀπηρτημένην τοῖς χρόνοις ἐποίησε καὶ τὰς πράξεις οὐχ ἥκιστα διελυμήνατο, μὴ συνακμασάντων μηδὲ συμβαλόντων εἰς τὸ αὐτὸ τὴν δύναμιν, μεγάλην ἂν ἐξ ἀμφοῖν ὁμοῦ καὶ ἀνυπέρβλητον γενομένην. λεκτέον οὖν ἰδίᾳ περὶ ἑκατέρου καὶ περὶ τοῦ πρεσβυτέρου πρότερον. ("Kako su, kao što unatoč sličnosti Dioskura na njihovim kipovima i slikama postoji određena razlika u obličju između šakača i trkača, tako i uz jaku podudarnost kod one dvojice mladića u pogledu hrabrosti i razboritosti a uz to i darežljivosti, rječitosti i velikodušnosti tako reći izbile i očitovale se velike razlike u javnom djelovanju i političkim nazorima, ne čini mi se zgorega prije ostaloga njih izložiti. Ponajprije, dakle, izrazom lica, pogledom i kretnjama Tiberije je bio blag i staložen a Gaj nagao i strastven tako da je i narodu jedan.govorio stojeći mirno na jednom mjestu, dok je drugi bio prvi od Rimljana koji je počeo šetati na govornici i koji je, dok je govorio, skinuo togu s ramena kao što izvješćuju da je Kleon Atenjanin odgrnuo ogrtač i pljesnuo se po bedru, što je bila novost kod jednog javnog govornika. Zatim, Gajev je govor ulijevao stravu i bio strastven do pretjeranosti a Tiberijev ugodniji i već je izazivao suosjećanje slušalaca. I Tiberijev stil je bio čist i brižljivo izrađen a Gajev pun uvjeravanja i bieštav. Tako je i u načinu življenja i kod stola Tiberije bio jednostavan i trijezan a Gaj, premda suzdržan i strog u usporedbi s drugima, u odnosu na svog brata ekstravagantan i istančan pa su mu ljudi poput Druza prebacivali što je kupio srebrne delfine uz cijenu od 1250 drahmi za svaku funtu za svaku funtu. Prema razlici u govoru i po ćudi bio je jedan /Tiberije op. S.M./ razborit i blag, drugi /Gaj op. S.M./ opor i razdražIjiv tako da je, dajući se često zanijeti srdžbom i protiv boljeg uvjerenja, povisivao glas, vrijeđao i gubio jasnu nit svoga govora. Stoga se kao sredstvom protiv takvih ispada poslužio inteligentnim slugom Licinijem koji mu je, stojeći za vrijeme Gajevih govora iza njega s malenom pištaljkom za pravilno ugađanje glasa, kad bi opazio da mu glas postaje opor i da se lomi od ljutnje, tiho davao ton a Gaj je odmah, popuštajući u žestini strasti i glasa, postajao smiren i pokazivao da se dade lako prizvati natrag u normalno raspoloženje. Takve su, dakle, otprilike bile razlike između njih; ali muževno držanje pred neprijateljima, pravičnost prema podložnima, brižljivost u vršenju funkcija vlasti i suzdržljivost u užicima bili su jednaki u obojice. Tiberije je, međutim, bio deset godina stariji. To je učinilo da je političko djelovanje svakoga od njih dvojice palo u drugo vrijeme i nemalo uzrokovalo da se izjalove njihovi pothvati jer nisu zajedno došli u napon snage niti su mogli povezati svoje sile koje bi udružene postale velike i neodoljive. Treba stoga govoriti zasebno o svakome od obojice, a prvo o starijem.").

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 4 :ἐκεῖνος τοίνυν εὐθὺς ἐκ παίδων γενόμενος οὕτως ἦν περιβόητος ὥστε τῆς τῶν αὐγούρων λεγομένης ἱερωσύνης ἀξιωθῆναι δι᾽ ἀρετὴν μᾶλλον ἢ διὰ τὴν εὐγένειαν. ἐδήλωσε δὲ Ἄππιος Κλαύδιος, ἀνὴρ ὑπατικὸς καὶ τιμητικὸς καὶ προγεγραμμένος κατ᾽ ἀξίωμα τῆς Ῥωμαίων βουλῆς καὶ πολὺ φρονήματι τοὺς καθ᾽ αὑτὸν ὑπεραίρων. ἑστιωμένων γὰρ ἐν ταὐτῷ τῶν ἱερέων, προσαγορεύσας τὸν Τιβέριον καὶ φιλοφρονηθεὶς, αὐτὸς ἐμνᾶτο τῇ θυγατρὶ νυμφίον. δεξαμένου δὲ ἀσμένως ἐκείνου καὶ τῆς καταινέσεως οὕτω γενομένης, εἰσιὼν ὁ Ἄππιος οἴκαδε πρὸς αὑτὸν ἀπὸ τῆς θύρας εὐθὺς ἐκάλει τὴν γυναῖκα μεγάλῃ τῇ φωνῇ βοῶν, 'ὦ Ἀντιστία, τὴν Κλαυδίαν ἡμῶν ἀνδρὶ καθωμολόγηκα.' κἀκείνη θαυμάσασα, 'τίς,' εἶπεν, 'ἡ σπουδή ἢ τί τὸ τάχος; εἰ δὲ Τιβέριον αὐτῇ Γράγχον

εὑρήκεις νυμφίον.’οὐκ ἀγνοῶ δὲ ὅτι τοῦτό τινες ἐπὶ τὸν πατέρα τῶν Γράγχων Τιβέριον καὶ Σκηπίωνα τὸν Ἀφρικανὸν ἀναφέρουσιν, ἀλλ᾽ οἱ πλείους ὡς ἡμεῖς γράφομεν ἱστοροῦσι, καὶ Πολύβιος μετὰ τὴν Σκηπίωνος Ἀφρικανοῦ τελευτὴν τοὺς οἰκείους φησὶν ἐκ πάντων προκρίναντας τὸν Τιβέριον δοῦναι τὴν Κορνηλίαν, ὡς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀνέκδοτον καὶ ἀνέγγυον ἀπολειφθεῖσαν. ὁ δ᾽ οὖν νεώτερος Τιβέριος στρατευόμενος ἐν Λιβύῃ μετὰ τοῦ δευτέρου Σκηπίωνος, ἔχοντος αὐτοῦ τὴν ἀδελφήν, ὁμοῦ συνδιαιτώμενος ὑπὸ σκηνὴν τῷ στρατηγῷ ταχὺ μὲν αὐτοῦ τὴν φύσιν κατέμαθε, πολλὰ καὶ μεγάλα πρὸς ζῆλον ἀρετῆς καὶ μίμησιν ἐπὶ τῶν πράξεων ἐκφέρουσαν, ταχὺ δὲ τῶν νέων πάντων ἐπρώτευεν εὐταξίᾳ καὶ ἀνδρείᾳ: καὶ τοῦ γε τείχους ἐπέβη τῶν πολεμίων πρῶτος, ὥς φησι Φάννιος, λέγων καὶ αὐτὸς τῷ Τιβερίῳ συνεπιβῆναι καὶ συμμετασχεῖν ἐκείνης τῆς ἀριστείας. πολλὴν δὲ καὶ παρὼν εὔνοιαν εἶχεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ πόθον ἀπαλλαττόμενος αὑτοῦ κατέλιπε. (“Tiberije /odnosi se na sina Kornelije i Tiberija Grakha Starijeg op. S.M./ je, dakle čim je izašao iz djetinjstva bio tako poznat da su ga ocijenili dostojnim svećeničke službe takozvanih augura više zbog njegovih vrlina nego zbog odlična roda, a to je očito pokazao Apije Klaudije, bivši konzul i cenzor, koji je bio izabran prvakom /principsom op. S.M./ Senata i uznositnošću duha daleko je nadmašivao svoje suvremenik. Na zajedničkoj gozbi augura, obrativši se Tiberiju prijateljskim riječima, sam mu predloži da se oženi njegovom kćeri. A kada je Tiberije radosno pristao i tako bile obavljene zaruke, Apije, ušavši u svoju kuću, odmah sa vrata zovnu ženu vičući jakim glasom : “Antistija, zaručio sam našu Klaudiju!”. A ona, začudivši se, reče : “Kakva je to žurba ili kakva hitnja? E da si joj našao za mladoženju Tiberija Grakha!” Nije mi nepoznato da taj događaj neki pripisuju ocu braće Grakha i Scipionu Afričkom, ali većina izvještava onako kako to mi opisujemo a Polibije kaže da su poslije smrti Scipiona Afričkoga njegovi rođaci, odabravši između sviju Tiberija /Starijeg op. S.M./, njemu dali Korneliju jer ju je otac ostavio neudatu i nezaručenu. Mladi pak Tiberije, vojujući u Africi pod Scipionom /Emilijanom op. S.M./ Mlađim, koji je imao za ženu njegovu sestru, i dijeleći s vrhovnim zapovjednikom njegov šator, ubrzo upozna njegovu narav koja je brojnim velikim primjerima poticala na nadmetanje u vrlini i želju za oponašanjem isto takvim djelima, a ubrzo je bio prvi medu mladićima zaptom i hrabrošću. Prvi se popeo na zidine jednog neprijateljskog grada, kako kaže Fanije[769] koji pripovijeda da se popeo zajedno s Tiberijem i skupa s njime učestvovao u tom junačkom podvigu. Dok je bio u vojsci, Tiberije je uživao veliku naklonost drugih, a kad je odlazio, veoma su žalili za njim.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 5 – 7 :μετὰ δὲ τὴν στρατείαν ἐκείνην αἱρεθεὶς ταμίας ἔλαχε τῶν ὑπάτων Γαΐῳ Μαγκίνῳ συστρατεύειν ἐπὶ Νομαντίνους, ἀνθρώπῳ μὲν οὐ πονηρῷ, βαρυποτμοτάτῳ δὲ Ῥωμαίων στρατηγῷ, διὸ καὶ μᾶλλον ἐν τύχαις παραλόγοις καὶ πράγμασιν ἐναντίοις τοῦ Τιβερίου διέλαμψεν οὐ μόνον τὸ συνετὸν καὶ ἀνδρεῖον, ἀλλ᾽, ὃ θαυμάσιον ἦν, αἰδώς τε πολλὴ καὶ τιμὴ τοῦ ἄρχοντος, ὑπὸ τῶν κακῶν οὐδ᾽ ἑαυτὸν, εἰ στρατηγός ἐστιν, ἐπιγινώσκοντος, ἡττηθεὶς γὰρ μάχαις μεγάλαις ἐπεχείρησε μὲν ἀναζευγνύναι νυκτὸς, ἐκλιπὼν τὸ στρατόπεδον αἰσθομένων δὲ τῶν Νομαντίνων καὶ τὸ μὲν στρατόπεδον εὐθὺς λαβόντων, τοῖς δὲ ἀνθρώποις ἐπιπεσόντων φεύγουσι καὶ τοὺς ἐσχάτους φονευόντων, τὸ δὲ πᾶν ἐγκυκλουμένων στράτευμα καὶ συνωθούντων εἰς τόπους χαλεποὺς καὶ διάφευξιν οὐκ ἔχοντας, ἀπογνοὺς τὴν ἐκ τοῦ βιάζεσθαι σωτηρίαν ὁ Μαγκῖνος ἐπεκηρυκεύετο περὶ σπονδῶν καὶ διαλύσεων πρὸς αὐτούς: οἱ δὲ πιστεύειν ἔφασαν οὐδενὶ πλὴν μόνῳ Τιβερίῳ, καὶ τοῦτον ἐκέλευον ἀποστέλλειν πρὸς αὐτούς, ἐπεπόνθεσαν δὲ τοῦτο καὶ δι᾽ αὐτὸν τὸν νεανίσκον ἦν γὰρ αὐτοῦ πλεῖστος λόγος ἐπὶ στρατιᾶς, καὶ μεμνημένοι τοῦ πατρὸς Τιβερίου, ὃς πολεμήσας Ἴβηρσι καὶ πολλοὺς καταστρεψάμενος εἰρήνην ἔθετο πρὸς τοὺς Νομαντίνους καὶ ταύτην ἐμπεδοῦντα τὸν δῆμον ὀρθῶς καὶ δικαίως ἀεὶ παρέσχεν.οὕτω δὴ πεμφθεὶς ὁ Τιβέριος καὶ συγγενόμενος τοῖς ἀνδράσι, καὶ τὰ μὲν πείσας, τὰ δὲ δεξάμενος ἐσπείσατο, καὶ δισμυρίους ἔσωσε περιφανῶς ' Ῥωμαίων πολίτας, ἄνευ θεραπείας καὶ τῶν ἔξω τάξεως ἑπομένων. τὰ δὲ ἐν τῷ χάρακι ληφθέντα χρήματα πάντα κατέσχον οἱ Νομαντῖνοι καὶ διεπόρθησαν. ἐν δὲ τούτοις καὶ πινακίδες ἦσαν τοῦ Τιβερίου, γράμματα καὶ λόγους ἔχουσαι τῆς ταμιευτικῆς ἀρχῆς, ἃς περὶ πολλοῦ ποιούμενος ἀπολαβεῖν, ἤδη τοῦ στρατοῦ προκεχωρηκότος ἀνέστρεψε πρὸς τὴν πόλιν, ἔχων μεθ᾽ ἑαυτοῦ τρεῖς ἢ τέτταρας ἑταίρους, ἐκκαλέσας δὲ τῶν Νομαντίνων τοὺς ἄρχοντας ἠξίου κομίσασθαι τὰς δέλτους, ὡς μὴ παράσχοι τοῖς ἐχθροῖς διαβολὴν οὐκ ἔχων ἀπολογίσασθαι περὶ τῶν ᾠκονομημένων. ἡσθέντες οὖν οἱ Νομαντῖνοι τῇ συντυχίᾳ τῆς χρείας παρεκάλουν αὐτὸν

---

[769]Gaj Fanije (*Caius Fannius*), savremenik Tiberija Grakha i zajedno sa njime učestvovao u III punskom ratu, napisao je djelo u vidu anala. Gubitak njegovog djela je nenadoknadiv za izučavanje grakhovske revolucije. O njemu v. Smith W., 1849, III:922; PWRE, 1909, VI. 2, col. 1987 – 1991; Fragmenti rimskih historičara (Cornell), 2013 :244 – 247.

εἰσελθεῖν εἰς τὴν πόλιν: ὡς δὲ εἱστήκει βουλευόμενος, ἐγγὺς προσελθόντες ἐνεφύοντο ταῖς χερσὶ, καὶ λιπαρεῖς ἦσαν δεόμενοι μηκέτι νομίζειν αὐτοὺς πολεμίους, ἀλλ᾽ ὡς φίλοις χρῆσθαι καὶ πιστεύειν.ἔδοξεν οὖν τῷ Τιβερίῳ ταῦτα ποιεῖν, τῶν τε δέλτων περιεχομένῳ καὶ δεδοικότι παροξύνειν ὡς ἀπιστουμένους τοὺς Νομαντίνους. εἰσελθόντι δὲ εἰς τὴν πόλιν πρῶτον μὲν ἄριστον παρέθεσαν, καὶ πᾶσαν ἐποιήσαντο δέησιν ἐμφαγεῖν τι κοινῇ μετ᾽ αὐτῶν καθήμενον ἔπειτα τὰς δέλτους ἀπέδοσαν, καὶ τῶν ἄλλων ἃ βούλοιτο χρημάτων λαβεῖν ἐκέλευον. ὁ δ᾽ οὐδὲν ἢ τὸν λιβανωτὸν ᾧ πρὸς τὰς δημοσίας ἐχρῆτο θυσίας λαβών, ἀπῆλθεν ἀσπασάμενος καὶ φιλοφρονηθεὶς τοὺς ἄνδρας.ἐπεὶ δὲ εἰς Ῥώμην ἐπανῆλθεν, ἡ μὲν ὅλη πρᾶξις ὡς δεινὴ καὶ καταισχύνουσα τὴν Ῥώμην αἰτίαν εἶχε καὶ κατηγορίαν, οἱ δὲ τῶν στρατιωτῶν οἰκεῖοι καὶ φίλοι μέγα μέρος ὄντες τοῦ δήμου συνέτρεχον πρὸς τὸν Τιβέριον, τὰ μὲν αἰσχρὰ τῶν γεγονότων ἀναφέροντες εἰς τὸν ἄρχοντα, δι᾽ αὐτὸν δὲ σῴζεσθαι τοσούτους πολίτας φάσκοντες. οἱ μέντοι δυσχεραίνοντες τὰ πεπραγμένα μιμεῖσθαι τοὺς προγόνους ἐκέλευον καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τοὺς ἀγαπήσαντας ὑπὸ Σαυνιτῶν ἀφεθῆναι στρατηγοὺς αὐτούς τε τοῖς πολεμίοις γυμνοὺς προσέρριψαν, καὶ τοὺς ἐφαψαμένους καὶ μετασχόντας τῶν σπονδῶν, οἷον ταμίας καὶ χιλιάρχους, ὁμοίως προὔβαλον, εἰς ἐκείνους τὴν ἐπιορκίαν καὶ τὴν διάλυσιν τῶν ὡμολογημένων τρέποντες. ἔνθα δὴ καὶ μάλιστα τὴν πρὸς τὸν Τιβέριον εὔνοιαν καὶ σπουδὴν ἐξέφηνεν ὁ δῆμος. τὸν μὲν γὰρ ὕπατον ἐψηφίσαντο γυμνὸν καὶ δεδεμένον παραδοῦναι τοῖς Νομαντίνοις, τῶν δὲ ἄλλων ἐφείσαντο πάντων διὰ Τιβέριον. δοκεῖ δὲ καὶ Σκηπίων βοηθῆσαι, μέγιστος ὢν τότε καὶ πλεῖστον δυνάμενος Ῥωμαίων ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον ἐν αἰτίαις ἦν ὅτι τὸν Μαγκῖνον οὐ περιέσωσεν, οὐδὲ τὰς σπονδὰς ἐμπεδωθῆναι τοῖς Νομαντίνοις ἐσπούδασε δι᾽ ἀνδρὸς οἰκείου καὶ φίλου τοῦ Τιβερίου γενομένας. τὸ δὲ πλεῖστον ἔοικεν ἐκ φιλοτιμίας καὶ τῶν ἐπαιρόντων τὸν Τιβέριον φίλων καὶ σοφιστῶν ἐκγενέσθαι τὰ τῆς διαφορᾶς, ἀλλ᾽ αὕτη γε πρὸς οὐδὲν ἀνήκεστον οὐδὲ φαῦλον ἐξέπεσε, δοκεῖ δ᾽ ἄν μοι μηδαμῶς περιπεσεῖν ὁ Τιβέριος οἷς ἔπαθεν, εἰ παρῆν αὐτοῦ τοῖς πολιτεύμασι Σκηπίων ὁ Ἀφρικανός: νῦν δὲ ἐκείνου περὶ Νομαντίαν ὄντος ἤδη καὶ πολεμοῦντος ἥψατο τῆς περὶ τοὺς νόμους πολιτείας ἐκ τοιαύτης αἰτίας. ("Poslije te vojne kao izabrani kvestor ždrijebom bude određen da u rat protiv Numancije prati konzula Gaja Mancina, čovjeka koji nije bio loš, ali je bio najzlosretniji od Rimljana kao vojskovođa. Stoga posred neočekivanih nesreća i nepovoljnih događaja ne samo da je još više bljesnula Tiberijeva pronicljivost i hrabrost, nego i, što je iznenađivalo, veliko strahopočitanje i poštovanje prema svome zapovjedniku koji uslijed svojih nevolja nije više ni sam pravo znao da li je vrhovni vojskovođa. Potučen, naime, u velikim bitkama, pokuša se povući noću ostavivši svoj tabor. Ali kad Numantinci opaze njegov pokušaj pa odmah zauzmu tabor i udare na njegove ljude koji su bježali te poubijaju one u zadnjim redovima, dok svu vojsku opkole i potisnu na nezgodna mjesta odakle nisu mogli umaći. Mancina, izgubivši nadu da se može silom probiti do spasa, posla glasnike da pregovaraju o primirju i nagodbi s njima. Numantinci odgovoriše da ne vjeruju nikome osim jedinome Tiberiju i zatražiše da im pošalje njega. Tako su prema njemu osjećali i zbog sama mladića — bio je na najvećem glasu u numantinskoj vojsci — ali i sjećajući se njegova oca Tiberija koji je, zarativši na Hispance i podloživši mnoge od njih, sklopio s Numantincima mir za koji je učinio da ga je rimski narod uvijek s tačnošću i lojalnošću čvrsto držao. Tako Tiberije, poslan i sastavši se s tim ljudima, dijelom postigavši ustupke dijelom sam na njih pristavši, sklopi primirje i tako očigledno spasi život 20 000 rimskih građana ne računajući služinčad i nevojno osoblje koje je slijedilo vojsku. Numantinci sve zatećeno u opkopu prisvojiše i opljačkaše, a među time bile su i Tiberijeve pločice sa zapisima i računima njegove kvestorske službe, pa kako mu je do njih bilo veoma stalo da ih dobije natrag, vrati se u grad kad je vojska već bila dosta odmakla, praćen trojicom ili četvoricom drugova. Pozvavši pred grad glavara Numantinaca, tražio je da mu donesu njegove spise da ne bi svojim neprijateljima dao povoda za klevetu ne mogavši se opravdati za svoju upravu. Obradovavši se, dakle, prilici da mu iskažu uslugu, Numantinci ga pozovu da dođe u grad. Dok je on stajao premišljajući, pristupiše mu te se s njime rukovahu i usrdno ga moljahu da ih više ne smatra neprijateljima, nego da postupa s njima kao s prijateljima i da ima u njih povjerenje. Tiberije, dakle, odluči da tako učini jer mu je bilo jako stalo do tih pločica kao i zato što je bio u strahu da ne razdraži Numantince ako se njima učini da im ne vjeruje. A kad je ušao u grad, najprije mu prirediše doručak i obratiše mu se svim mogućim molbama da nešto pojede sjedeći zajedno s njima; zatim mu vratiše pločice i zatražiše da od ostalih stvari uzme -što god hoće. A on, uzevši samo tamjan koji se upotrebljavao za javne žrtve, ode, srdačno se oprostivši od tih ljudi i iskazavši im svoje prijateljstvo. Ali kad se vratio u Rim, počeše sve te njegove pregovore osuđivati i optuživati kao strašno poniženje za Grad premda su se rođaci i prijatelji spasenih vojnika, koji su činili velik dio naroda, hrpimice okupljali oko Tiberija svaljujući sramotu zbog onoga što

se dogodilo na vrhovnog zapovjednika a tvrdeći da je zahvaljujući Tiberiju spasen život tolikim građanima. Oni, medutim, koji su bili zlovoljni zbog nagodbe s neprijateljima tražili su da se postupa po ugledu na pretke, koji su doista gole bacili neprijateljima same vojskovođe koji su se zadovoljili time što su ih Samnitima pustili žive, a one koji su učestvovali i sudjelovali kod sklapanja primirja, kao kvestore i vojničke tribune, isto tako izručiše neprijateljima prebacujući na njih krivnju zbog prekršene zakletve i kršenja sporazuma. U toj je prilici doista narod i najviše pokazao naklonost i privrženost Tiberiju. Izglasaše, naime, zaključak da konzula gola i vezana predaju Numantincima, dok sve ostale poštediše radi Tiberija. A čini se da mu je pomogao i Scipion /Emilijan op. S.M./ koji je tada bio najmoćniji i najutjecajniji čovjek u Rimu. Ali ga svejedno ne /Scipiona Emilijana op. S.M./ optuživahu ništa manjen što nije spasio Mancina i što se nije potrudio da bude potvrđen sporazum o primirju s Numantincima što ga je zaključio njegov rođak i prijatelj Tiberije. Čini se da je zapravo razdor izmedu njih dvojice /Scipiona Emilijana i Tiberija Grakha op. S.M./nastao prvenstveno uslijed Tiberijeva častoljublja i zbog podbadanja prijatelja i sofista. Ali taj se razdor svakako nije izvrgao ni u šta nepopravljivo niti ozbiljno. Čini mi se, štaviše, da Tiberije nikako ne bi zapao u velike nevolje koje je doživio da je u vrijeme njegove političke djelatnosti u Rimu bio nazočan Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./, ali ovako, on je već bio kod Numancije i vodio ondje rat kad je Tiberije započeo agitaciju za svoje agrarne zakone iz sljedećeg razloga.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 8:Ῥωμαῖοι τῆς τῶν ἀστυγειτόνων χώρας ὅσην ἀπετέμοντο πολέμῳ, τὴν μὲν ἐπίπρασκον, τὴν δὲ ποιούμενοι δημοσίαν ἐδίδοσαν νέμεσθαι τοῖς ἀκτήμοσι καὶ ἀπόροις τῶν πολιτῶν, ἀποφορὰν οὐ πολλὴν εἰς τὸ δημόσιον τελοῦσιν. ἀρξαμένων δὲ τῶν πλουσίων ὑπερβάλλειν τὰς ἀποφορὰς καὶ τοὺς πένητας ἐξελαυνόντων, ἐγράφη νόμος οὐκ ἐῶν πλέθρα γῆς ἔχειν πλείονα τῶν πεντακοσίων, καὶ βραχὺν μὲν χρόνον ἐπέσχε τὴν πλεονεξίαν τὸ γράμμα τοῦτο, καὶ τοῖς πένησιν ἐβοήθησε κατὰ χώραν μένουσιν ἐπὶ τῶν μεμισθωμένων καὶ νεμομένοις ἣν ἕκαστος ἐξ ἀρχῆς εἶχε μοῖραν. ὕστερον δὲ τῶν γειτνιώντων πλουσίων ὑποβλήτοις προσώποις μεταφερόντων τὰς μισθώσεις εἰς ἑαυτούς, τέλος δὲ φανερῶς ἤδη δι᾽ ἑαυτῶν τὰ πλεῖστα κατεχόντων, ἐξωσθέντες οἱ πένητες οὔτε ταῖς στρατείαις ἔτι προθύμους παρεῖχον ἑαυτούς, ἠμέλουν τε παίδων ἀνατροφῆς, ὥστε ταχὺ τὴν Ἰταλίαν ἅπασαν ὀλιγανδρίας ἐλευθέρων αἰσθέσθαι, δεσμωτηρίων δὲ βαρβαρικῶν ἐμπεπλῆσθαι, δι᾽ ὧν ἐγεώργουν οἱ πλούσιοι τὰ χωρία, τοὺς πολίτας ἐξελάσαντες. ἐπεχείρησε μὲν οὖν τῇ διορθώσει Γάιος Λαίλιος ὁ Σκηπίωνος ἑταῖρος ἀντικρουσάντων δὲ τῶν δυνατῶν φοβηθεὶς τὸν θόρυβον καὶ παυσάμενος ἐπεκλήθη σοφὸς ἢ φρόνιμος. ἑκάτερον γὰρ ἐδόκει σημαίνειν ὁ σαπίηνς ὁ Τιβέριος δὲ δήμαρχος ἀποδειχθεὶς εὐθὺς ἐπ᾽ αὐτὴν ὥρμησε τὴν πρᾶξιν, ὡς μὲν οἱ πλεῖστοι λέγουσι, Διοφάνους τοῦ ῥήτορος καὶ Βλοσσίου τοῦ φιλοσόφου παρορμησάντων αὐτόν. ὧν ὁ μὲν Διοφάνης φυγὰς ἦν Μιτυληναῖος, ὁ δὲ αὐτόθεν ἐξ Ἰταλίας Κυμαῖος, Ἀντιπάτρου τοῦ Ταρσέως γεγονὼς ἐν ἄστει συνήθης καὶ τετιμημένος ὑπ᾽ αὐτοῦ προσφωνήσεσι γραμμάτων φιλοσόφων.ἔνιοι δὲ καὶ Κορνηλίαν συνεπαιτιῶνται τὴν μητέρα πολλάκις τοὺς υἱοὺς ὀνειδίζουσαν ὅτι Ῥωμαῖοι Σκηπίωνος αὐτὴν ἔτι πενθεράν, οὔπω δὲ μητέρα Γράγχων προσαγορεύουσιν. ἄλλοι δὲ Σπόριόν τινα Ποστούμιον αἴτιον γενέσθαι λέγουσιν, ἡλικιώτην τοῦ Τιβερίου καὶ πρὸς δόξαν ἐφάμιλλον αὐτῷ περὶ τὰς συνηγορίας, ὃν, ὡς ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῆς στρατιᾶς, εὑρὼν πολὺ τῇ δόξῃ καὶ τῇ δυνάμει παρηλλαχότα καὶ θαυμαζόμενον, ἠθέλησεν, ὡς ἔοικεν, ὑπερβαλέσθαι πολιτεύματος παραβόλου καὶ μεγάλην προσδοκίαν ἔχοντος ἁψάμενος.ὁ δ᾽ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γάιος ἔν τινι βιβλίῳ γέγραφεν εἰς Νομαντίαν πορευόμενον διὰ τῆς Τυρρηνίας τὸν Τιβέριον, καὶ τὴν ἐρημίαν τῆς χώρας ὁρῶντα καὶ τοὺς γεωργοῦντας ἢ νέμοντας οἰκέτας ἐπεισάκτους καὶ βαρβάρους, τότε πρῶτον ἐπὶ νοῦν βαλέσθαι τὴν μυρίων κακῶν ἄρξασαν αὐτοῖς πολιτείαν.τὴν δὲ πλείστην αὐτὸς ὁ δῆμος ὁρμὴν καὶ φιλοτιμίαν ἐξῆψε, προκαλούμενος διὰ γραμμάτων αὐτὸν ἐν στοαῖς καὶ τοίχοις καὶ μνήμασι καταγραφομένων ἀναλαβεῖν τοῖς πένησι τὴν δημοσίαν χώραν. („Od zemljišta svojih susjeda što su ga osvojili u ratu, Rimljani su dio prodavali a dio, učinivši ga zajedničkim dobrom, davali na obrađivanje građanima bez imetka i sredstava uz plaćanje nevelike zakupnine u korist državne blagajne. Kako su, pak, bogataši počeli nuditi veće zakupnine i tako istjerivati siromašne, donesen bi zakon koji nije dopuštao posjedovanje više od pet stotina jugera zemlje. I za kratko vrijeme taj propis zaustavi gramzivost bogatih i pomože siromašnima koji su mogli ostajati na zemlji, na posjedima što su ih dobili u zakup i obrađivati česticu koju je svaki posjedovao od početka. Ali kad su kasnije njihovi bogati susjedi stali prenositi pod izmišljenim imenima zakupe na sebe i, najzad, otvoreno držali najveći dio zemlje pod vlastitim imenima, siromasi, istisnuti sa svog zemliišta, niti su više imali volje za vojnu službu, a zapuštali su podizanje djece tako da je ubrzo sva

Italija osjetila nestašicu slobodna pučanstva, a napunila se skupinama stranih robova kojima su bogataši nastanjivali svoja imanja pošto su istjerali slobodne građane. Stoga Scipionov drug Gaj Lelije pokuša ispraviti to loše stanje. Ali kad se moćnici usprotiviše, uplašivši se njihova burnog negodovanja i odustavši, dobi nadimak 'Mudri' ili 'Obazrivi'; činilo se, naime, da riječ *sapiens* ima oba značenja. Tiberije se, izabran za plebejskog tribuna, odmah odlučno prihvati iste stvari potaknut, kako veli većina pisaca, retoričarem Diofanom i filozofom Blosijem od kojih je Diofan bio prognanik iz Mitilene, a drugi, rođeni Italik iz Kime, bio je u Rimu blizak prijatelj Antipatra iz Tarsa i ovaj ga je počastio posvetivši mu neke svoje filozofske rasprave. Neki pak dio krivnje /za političku aktivnost Tiberija Sempronija Grakha Mlađeg op. S.M./ pripisuju i Tiberijevoj majci Korneliji koja je često prebacivala svojim sinovima što je Rimljani još zovu punicom Scipiona /Emilijana Afrikanca Mlađeg op. S.M./ a još ne majkom dvojice Grakha.Drugi opet prebacuju odgovornost na nekog Spurija Postumija, Tiberijeva vršnjaka i takmaca za ugled u sudskom govorništvu, jer je Tiberije, vrativši se s vojni, pošto je ustanovio da ga je ovaj daleko pretekao prestižom utjecajem i postao predmetom općeg divljenja, poželio, kako se čini, nadmašiti ga prihvativši se jedne smione političke mjere koja je pobudila kod ljudi velika očekivanja. Ali njegov je brat Gaj napisao u nekoj knjižici da je Tiberije, putujući kroz Etruriju na putu za Numanciju i videći nenastanjenost zemlje i dovedene barbarske robove kako je obrađuju i pasu stada, tada prvi put zamislio političko djelovanje koje je za njih obojicu bilo izvor nebrojenih nevolja.Ali najvećim dijelom Tiberijev je žar i revnost uspalio sam narod, pozivajući ga natpisima na trijemovima, zidovima i spomenicima da vrati siromašnima javnu zemlju.").

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 9:οὐ μὴν ἐφ᾽ αὑτοῦ γε συνέθηκε τὸν νόμον, τοῖς δὲ πρωτεύουσιν ἀρετῇ καὶ δόξῃ τῶν πολιτῶν συμβούλοις χρησάμενος, ὧν καὶ Κράσσος ἦν ὁ ἀρχιερεὺς καὶ Μούκιος Σκαιβόλας ὁ νομοδείκτης ὑπατεύων τότε καὶ Κλαύδιος Ἄππιος ὁ κηδεστὴς τοῦ Τιβερίου. καὶ δοκεῖ νόμος εἰς ἀδικίαν καὶ πλεονεξίαν τοσαύτην μηδέποτε πραότερος γραφῆναι καὶ μαλακώτερος. οὓς γὰρ ἔδει δίκην τῆς ἀπειθείας δοῦναι καὶ μετὰ ζημίας ἣν παρὰ τοὺς νόμους ἐκαρποῦντο χώραν ἀφεῖναι, τούτους ἐκέλευσε τιμὴν προσλαμβάνοντας ἐκβαίνειν ὧν ἀδίκως ἐκέκτηντο, καὶ παραδέχεσθαι τοὺς βοηθείας δεομένους τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καίπερ οὕτω τῆς ἐπανορθώσεως οὔσης εὐγνώμονος, ὁ μὲν δῆμος ἠγάπα, παρεὶς τὰ γεγενημένα, παύσασθαι τὸ λοιπὸν ἀδικούμενος, οἱ δὲ πλούσιοι καὶ κτηματικοὶ πλεονεξίᾳ μὲν τὸν νόμον, ὀργῇ δὲ καὶ φιλονεικίᾳ τὸν νομοθέτην δι᾽ ἔχθους ἔχοντες, ἐπεχείρουν ἀποτρέπειν τὸν δῆμον, ὡς γῆς ἀναδασμὸν ἐπὶ συγχύσει τῆς πολιτείας εἰσάγοντος τοῦ Τιβερίου καὶ πάντα πράγματα κινοῦντος. ἀλλ᾽ οὐδὲν ἐπέραινον ὁ γὰρ Τιβέριος πρὸς καλὴν ὑπόθεσιν καὶ δικαίαν ἀγωνιζόμενος λόγῳ καὶ φαυλότερα κοσμῆσαι δυναμένῳ πράγματα δεινὸς ἦν καὶ ἄμαχος, ὁπότε τοῦ δήμου τῷ βήματι περικεχυμένου καταστὰς λέγοι περὶ τῶν πενήτων, ὡς τὰ μὲν θηρία τὰ τὴν Ἰταλίαν νεμόμενα καὶ φωλεὸν ἔχει καὶ κοιταῖόν ἐστιν αὐτῶν ἑκάστῳ καὶ καταδύσεις, τοῖς δὲ ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας μαχομένοις καὶ ἀποθνῄσκουσιν ἀέρος καὶ φωτός, ἄλλου δὲ οὐδενὸς μέτεστιν, ἀλλ᾽ ἄοικοι καὶ ἀνίδρυτοι μετὰ τέκνων πλανῶνται καὶ γυναικῶν, οἱ δὲ αὐτοκράτορες ψεύδονται τοὺς στρατιώτας ἐν ταῖς μάχαις παρακαλοῦντες ὑπὲρ τάφων καὶ ἱερῶν ἀμύνεσθαι τοὺς πολεμίους: οὐδενὶ γάρ ἐστιν οὐ βωμὸς πατρῷος, οὐκ ἠρίον προγονικὸν τῶν τοσούτων ' Ῥωμαίων, ἀλλ᾽ ὑπὲρ ἀλλοτρίας τρυφῆς καὶ πλούτου πολεμοῦσι καὶ ἀποθνῄσκουσι, κύριοι τῆς οἰκουμένης εἶναι λεγόμενοι, μίαν δὲ βῶλον ἰδίαν οὐκ ἔχοντες. („Ipak, zakon nije sastavio sam, nego je za savjetnike uzeo one od građana koji su bili prvi vrlinom i ugledom, među kojima su bili vrhovni svećenik Kras, tumač zakona Mucije Skevola koji je tada bio konzul i Tiberijev tast Apije Klaudije. I čini se da zakon protiv tolike nepravde i gramzljivosti nikad nije bio napisan blaže i popustljivije, jer ljudima koji bi bili trebali biti kažnjeni zbog neposlušnosti i uz plaćanje kazne ustupiti zemlju čije su plodove protuzakonito uživali, njima je samo naložio da napuste nepravedno stečene posjede pošto prime odštetu za njihovu vrijednost i da dopuste da ih preuzmu oni od građana kojima je trebalo pomoći. No, premda je to ispravljanje zala bilo tako obzirno, narod se, pustivši da prošlost padne u zaborav, zadovoljavao time da ubuduće bude siguran od takvih nepravdi, ali bogati i imućni, koji su iz gramzljivosti mrzili taj zakon, a iz ljutnje i svadljivosti njegova donosioca, pokušavahu odvratiti narod da ga ne potvrdi tvrdeći da Tiberije preraspodjelu zemlje uvodi radi rušenja ustavnog poretka i radi općeg prevrata. Ali ne postigoše ništa; jer Tiberije je, boreći se za plemenit i pravičan prijedlog rječitošću sposobnom da uljepša i lošiju stvar, bio strašno nesavladiv kad je, stavši na govornicu, dok se narod natiskivao oko nje, govorio u prilog siromašnih da i divlje zvijeri koje nastanjuju Italiju imaju svaka i spilju i ležaj i rupu, a oni koji se bore i umiru za Italiju imaju svoj dio zraka i svjetla i ničega drugog, nego

bez kuće i kućišta potucaju se s djecom i ženama dok vojskovođe lažu pozivajući u bitkama svoje vojnike da brane od neprijatelja grobove i svetišta; jer niko od njih nema djedovski žrtvenik, niko od tolikih Rimljana grobnicu predaka, nego se bore za tuđu raskoš i bogatstvo, oni koje nazivaju gospodarima svijeta, a nemaju ni grudu zemlje koja je njihova.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 10 - 12 : τούτους ἀπὸ φρονήματος μεγάλου καὶ πάθους ἀληθινοῦ τοὺς λόγους κατιόντας εἰς τὸν δῆμον ἐνθουσιῶντα καὶ συνεξανιστάμενον οὐδεὶς ὑφίστατο τῶν ἐναντίων, ἐάσαντες οὖν τὸ ἀντιλέγειν ἐπὶ Μᾶρκον Ὀκτάβιον τρέπονται τῶν δημάρχων ἕνα, νεανίαν ἐμβριθῆ τὸ ἦθος καὶ κόσμιον, ἑταῖρον δὲ τοῦ Τιβερίου καὶ συνήθη, διὸ τὸ μὲν πρῶτον αἰδούμενος ἐκεῖνον ἀνεδύετο: πολλῶν δὲ καὶ δυνατῶν δεομένων καὶ λιπαρούντων ὥσπερ ἐκβιασθεὶς ἀντικαθίστατο τῷ Τιβερίῳ καὶ διεκρούετο τὸν νόμον. ἔστι δὲ τοῦ κωλύοντος ἐν τοῖς δημάρχοις τὸ κράτος: οὐδὲν γὰρ οἱ πολλοὶ κελεύοντες περαίνουσιν ἑνὸς ἐνισταμένου. πρὸς τοῦτο παροξυνθεὶς ὁ Τιβέριος τὸν μὲν φιλάνθρωπον ἐπανείλετο νόμον, τὸν δὲ ἡδίω τε τοῖς πολλοῖς καὶ σφοδρότερον ἐπὶ τοὺς ἀδικοῦντας εἰσέφερεν ἤδη, κελεύων ἐξίστασθαι τῆς χώρας ἣν ἐκέκτηντο παρὰ τοὺς προτέρους νόμους. ἦσαν οὖν ὁμοῦ τι καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν ἀγῶνες αὐτῷ πρὸς τὸν Ὀκτάβιον ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐν οἷς, καίπερ ἐξ ἄκρας σπουδῆς καὶ φιλονεικίας ἀντερείδοντες, οὐδὲν εἰπεῖν λέγονται περὶ ἀλλήλων φαῦλον, οὐδὲ ῥῆμα προπεσεῖν θατέρου πρὸς τὸν ἕτερον δι᾽ ὀργὴν ἀνεπιτήδειον. οὐ γὰρ μόνον ἐν βακχεύμασιν, ὡς ἔοικεν, ἀλλὰ καὶ ἐν φιλοτιμίαις καὶ ὀργαῖς τὸ πεφυκέναι καλῶς καὶ πεπαιδεῦσθαι σωφρόνως ἐφίστησι καὶ κατακοσμεῖ τὴν διάνοιαν. ἐπεὶ δὲ ἑώρα τὸν Ὀκτάβιον ἐνεχόμενον τῷ νόμῳ καὶ κατέχοντα τῆς δημοσίας χώρας συχνὴν ὁ Τιβέριος, ἐδεῖτο παρεῖναι τὴν φιλονεικίαν, ὑφιστάμενος αὐτῷ τὴν τιμὴν ἀποδώσειν ἐκ τῶν ἰδίων, καίπερ οὐ λαμπρῶν ὄντων, οὐκ ἀνασχομένου δὲ τοῦ Ὀκταβίου, διαγράμματι τὰς ἄλλας ἀρχὰς ἁπάσας ἐκώλυσε χρηματίζειν, ἄχρι ἂν ἡ περὶ τοῦ νόμου διενεχθῇ ψῆφος: τῷ δὲ τοῦ Κρόνου ναῷ σφραγῖδας ἰδίας ἐπέβαλεν, ὅπως οἱ ταμίαι μηδὲν ἐξ αὐτοῦ λαμβάνοιεν μηδ᾽ εἰσφέροιεν, καὶ τοῖς ἀπειθήσασι τῶν στρατηγῶν ζημίαν ἐπεκήρυξεν, ὥστε πάντας ὑποδείσαντας ἀφεῖναι τὴν ἑκάστῳ προσήκουσαν οἰκονομίαν. ἐντεῦθεν οἱ κτηματικοὶ τὰς μὲν ἐσθῆτας μετέβαλον καὶ περιῄεσαν οἰκτροὶ καὶ ταπεινοὶ κατὰ τὴν ἀγοράν, ἐπεβούλευον δὲ τῷ Τιβερίῳ κρύφα καὶ συνίστασαν ἐπ᾽ αὐτὸν τοὺς ἀναιρήσοντας, ὥστε κἀκεῖνον οὐδενὸς ἀγνοοῦντος ὑποζώννυσθαι ξιφίδιον ληστρικόν, ὃ δόλωνα καλοῦσιν. ἐνστάσης δὲ τῆς ἡμέρας καὶ τὸν δῆμον αὐτοῦ καλοῦντος ἐπὶ τὴν ψῆφον, ἡρπάσθησαν ὑπὸ τῶν πλουσίων αἱ ὑδρίαι, καὶ τὰ γινόμενα πολλὴν εἶχε σύγχυσιν. οὐ μὴν ἀλλὰ τῶν περὶ Τιβέριον πλήθει βιάσασθαι δυναμένων καὶ συστρεφομένων ἐπὶ τοῦτο, Μάλλιος καὶ Φούλβιος, ἄνδρες ὑπατικοί, προσπεσόντες τῷ Τιβερίῳ καὶ χειρῶν ἁπτόμενοι καὶ δακρύοντες ἐδέοντο παύσασθαι. τοῦ δὲ καὶ τὸ μέλλον ὅσον οὔπω δεινὸν ἤδη συμφρονοῦντος, καὶ δι᾽ αἰδῶ τῶν ἀνδρῶν πυθομένου τί κελεύουσι πράττειν αὐτόν, οὐκ ἔφασαν ἀξιόχρεῳ εἶναι πρὸς τηλικαύτην συμβουλίαν, ἐπιτρέψαι δὲ τῇ βουλῇ κελεύοντες καὶ δεόμενοι συνέπεισαν. ὡς δὲ οὐδὲν ἐπέραινεν ἡ βουλὴ συνελθοῦσα διὰ τοὺς πλουσίους ἰσχύοντας ἐν αὐτῇ, τρέπεται πρὸς ἔργον οὐ νόμιμον οὐδὲ ἐπιεικές, ἀφελέσθαι τῆς ἀρχῆς τὸν Ὀκτάβιον, ἀμηχανῶν ἄλλως ἐπαγαγεῖν τῷ νόμῳ τὴν ψῆφον. καὶ πρῶτον μὲν ἐδεῖτο φανερῶς αὐτοῦ, λόγους τε προσφέρων φιλανθρώπους καὶ χειρῶν ἁπτόμενος, ἐνδοῦναι καὶ χαρίσασθαι τῷ δήμῳ δίκαια μὲν ἀξιοῦντι, μικρὰ δὲ ἀντὶ μεγάλων πόνων καὶ κινδύνων ληψομένῳ. διωθουμένου δὲ τοῦ Ὀκταβίου τὴν ἔντευξιν ὑπειπὼν ὁ Τιβέριος ὡς οὐκ ἔστιν ἄρχοντας ἀμφοτέρους καὶ περὶ πραγμάτων μεγάλων ἀπ᾽ ἴσης ἐξουσίας διαφερομένους ἄνευ πολέμου διεξελθεῖν τὸν χρόνον, ἓν ἴαμα τούτου μόνον ὁρᾶν ἔφη τὸ παύσασθαι τῆς ἀρχῆς τὸν ἕτερον, καὶ περὶ αὐτοῦ γε προτέρου τὸν Ὀκτάβιον ἐκέλευσε τῷ δήμῳ ψῆφον ἀναδοῦναι καταβήσεσθαι γὰρ εὐθὺς ἰδιώτης γενόμενος, ἂν τοῦτο δόξῃ τοῖς πολίταις. τοῦ δὲ Ὀκταβίου μὴ θέλοντος αὐτὸς ἔφη περὶ ἐκείνου ψῆφον ἀναδώσειν, ἐὰν μὴ μεταγνῷ βουλευσάμενος. καὶ τότε μὲν ἐπὶ τούτοις διέλυσε τὴν ἐκκλησίαν τῇ δ᾽ ὑστεραίᾳ τοῦ δήμου συνελθόντος ἀναβὰς ἐπὶ τὸ βῆμα πάλιν ἐπειρᾶτο πείθειν τὸν Ὀκτάβιον ὡς δὲ ἦν ἀμετάπειστος, εἰσήνεγκε νόμον ἀφαιρούμενον αὐτοῦ τὴν δημαρχίαν, καὶ τοὺς πολίτας εὐθὺς ἐκάλει τὴν ψῆφον ἐπιφέροντας, οὐσῶν δὲ πέντε καὶ τριάκοντα φυλῶν, ὡς αἱ δεκαεπτὰ τὴν ψῆφον ἐπενηνόχεισαν καὶ μιᾶς ἔτι προσγενομένης ἔδει τὸν Ὀκτάβιον ἰδιώτην γενέσθαι, κελεύσας ἐπισχεῖν αὖθις ἐδεῖτο τοῦ Ὀκταβίου καὶ περιέβαλεν αὐτὸν ἐν ὄψει τοῦ δήμου καὶ κατησπάζετο, λιπαρῶν καὶ δεόμενος μήθ᾽ ἑαυτὸν ἄτιμον περιιδεῖν γενόμενον μήτ᾽ ἐκείνῳ βαρέος οὕτω καὶ σκυθρωποῦ πολιτεύματος αἰτίαν προσάψαι. τούτων τῶν δεήσεων οὐ παντελῶς ἄτεγκτον οὐδ᾽ ἀτενῆ λέγουσιν ἀκροᾶσθαι τὸν Ὀκτάβιον, ἀλλὰ καὶ δακρύων ὑποπίμπλασθαι τὰ ὄμματα καὶ σιωπᾶν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὡς μέντοι πρὸς τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς κτηματικοὺς συνεστῶτας ἀπέβλεψεν, αἰδεσθεὶς δοκεῖ καὶ φοβηθεὶς τὴν παρ᾽ ἐκείνοις ἀδοξίαν ὑποστῆναι πᾶν δεινὸν οὐκ ἀγεννῶς καὶ κελεῦσαι πράττειν ὃ βούλεται τὸν

Τιβέριον, οὕτω δὴ τοῦ νόμου κυρωθέντος ὁ μὲν Τιβέριος τῶν ἀπελευθέρων τινὶ προσέταξεν ἀπὸ τοῦ βήματος ἑλκύσαι τὸν Ὀκτάβιον: ἐχρῆτο δὲ ὑπηρέταις ἀπελευθέροις ἰδίοις, καὶ τοῦτο τὴν ὄψιν οἰκτροτέραν τοῦ Ὀκταβίου παρέσχεν ἑλκομένου πρὸς ὕβριν. ὁ δὲ δῆμος ἐφώρμησεν αὐτῷ, καὶ τῶν πλουσίων συνδραμόντων καὶ διασχόντων τὰς χεῖρας, ὁ μὲν Ὀκτάβιος ἐσώθη μόλις ἐξαρπαγεὶς καὶ διαφυγὼν τὸν ὄχλον, οἰκέτην δὲ αὐτοῦ πιστὸν ἔμπροσθεν ἑστῶτα καὶ προτεταγμένον ἐξετύφλωσαν, ἄκοντος τὸν Τιβερίου, καὶ πρὸς τὸν θόρυβον, ὡς ᾔσθετο τὰ γινόμενα, πολλῇ σπουδῇ καταδραμόντος. („Riječima poput tih, koje su iz uzvišena duha i iskrena osjećaja silazile u uši narodu zanesenu i oduševljenu za njega, nije se mogao oduprijeti od njegovih protivnika. Okanivši se, stoga, pobijanja, obrate se oni Marku Oktaviju, jednome od plebejskih tribuna, mladome čovjeku ozbuljna značaja i poštenu a Tiberijevu drugu i dobru znancu. Zbog toga je isprva Oktavije iz obzira prema Tiberiju nastojao da ostane po strani, ali kako su ga molili i zaklinjali mnogi utjecajni ljudi, davši se tako reći natjerati, stade se suprotstavljati Tiberiju i učini da njegov zakon bude odbijen. Kod plebejskih tribuna je odlučujuća moć u rukama onoga koji uloži veto; jer odlukom većine njih ne postiže se ništa ako se samo jedan usprotivi. Razdražen time, Tiberije povuče svoj obzirni zakon i predloži nato drugi ugodniji za mnoštvo a stroži prema krivcima jer je naprosto određivao da se uklone sa zemlje koju su stekli kršeči ranije zakone. Bijahu stoga gotovo svakodnevno nadmetanja sa govornice između njega i Oktavija u kojima, premda su se uzajamno upinjali s najvećom ozbiljnošću i tvrdokornošću, kažu da nijedan nije o drugome rekao ništa ružno niti je pala ijedna riječ jednoga protiv drugoga neprimjerena zbog srdžbe. Jer ne samo, kako se čini, »u bakhičkom zanosu«[770], nego i u častoljubivu nadmetanju i nastupima ljutnje plemenita narav i razborit odgoj obuzdava i dovodi u red moć mišljenja. Pa čak kad je Tiberije vidio da Oktavije pada pod udar tog zakona i da drži velike površine javnog zemljišta, zamoli ga da se okani svog protivljenja obečavajući da će mu platiti vrijednost zemlje iz vlastitih sredstava premda njihovo stanje nije baš bilo sjajno. Kako Oktavije nije prihvatio tu ponudu, Tiberije ediktom zabrani svim drugim magistratima da obavljaju svoju službu sve dok se ne obavi glasanje o njegovom zakonskom prijedlogu. Također udari svoj osobni pečat na vrata Saturnova hrama[771] da kvestori ne bi mogli iz državne blagajne uzimati nikakav novac niti ga u nju unositi i dade proglasiti kaznu za pretore koji se ne pokore ediktu tako da su svi magistrati, uplašivši se, prestali vršiti upravne poslove iz svoje nadležnosti. Nato bespravni posjednici /javnoga zemljišta op. S.M./ obukoše žalobnu odjeću i stadoše, sažaljenja vrijedna i ponizna izgleda, obilaziti trgom, ali su potajno radili Tiberiju o glavi i najmili ubice da ga umore tako da je i on, što je svima bilo dobro poznato, pripasao mač kakav upotrebljavaju razbojnici a Rimljani ga nazivaju dolon. Kad je došao određeni dan /skupštinskog glasanja op. S.M./ i Tiberije pozvao narod na glasanje, ugrabiše bogataši glasačke kutije i zavlada velika smutnja. No kako su ipak Tiberijevi pristaše bili brojčano dovoljno jaki da silom iznude odluku i stali se okupljati radi toga, Manlije i Fulvije, bivši konzuli, pavši na koljena pred Tiberija te primajući ga za ruku i lijući suze, molili su ga neka odustane. A kad ih je on, shvaćajući predstoječu opasnost koja samo što već nije nastupila i iz poštovanja prema tim ljudima, upitao što žele da čini, odgovoriše da nisu ovlašteni da daju savjet u tako kritičnoj situaciji, nego ga pozivaju neka povjeri stvar Senatu, na što se on dao nagovoriti. Ali kako Senat na svojoj sjednici nije došao ni do čega zbog jakog utjecaja bogatih u njemu, pribjegne Tiberije mjeri nezakonitoj i nedoličnoj, lišavanju Oktavija njegove funkcije, ne nalazeći drugi način da provede glasanje o zakonu. I najprije ga javno zamoli obračajući mu se ljubeznim riječima i primajući ga za ruke, neka popusti i ugodi narodu koji je tražio samo svoje pravo a za velike će muke i opasnosti dobiti tek malenu naknadu. Ali kad je Oktavije odlučno odbio tu molbu, Tiberije, napomenuvši da nije moguće da obojica kao kolege s jednakim ovlastima a različitim stavovima u bitnim pitanjima bez otvorena rata do kraja roka službovanja vrše svoju funkciju, reče da vidi kao jedini lijek za to da jedan od njih dvojice prestane obavljati svoju službu. I zatraži od Oktavija da stavi narodu na glasanje prvo njegov slučaj, i ako tako odluče građani, on će se odmah povući u život obična građanina. Ali kako Oktavije to nije bio voljan, reče da on stavlja na glasanje njegov slučaj ako Oktavije, razmislivši, ne promijeni mišljenje. I ostavivši stvar na tome, raspusti

[770] U kultnim dionisijskim/bakhističkim svečanostima se događa „gubitak kontrole". Plutarh ovom rečenicom želi navesti da Tiberije Grakh i Marko Oktavije ni u vrlo napetoj i stresnoj situaciji nisu ipak „gubili kontrolu" i prepustili se emocionalnom ponoru.

[771] Tamo se nalazila državna blagajna, neka vrsta ministarstva financija i trezora Republike.

skupštinu, a kad se sutradan narod okupio, stupivši na govornicu, opet pokuša nagovoriti Oktavija. Ali kako je ovaj bio nepokolebiv, predloži Tiberije zakon kojim se Oktaviju oduzima tribunska čast i odmah pozva građane da o tome glasaju. Budući da je bilo trideset i pet tribusa /u smislu izbornih jedinica op. S.M./, kad ih je sedamnaest odglasalo i trebalo je da im se pridruži još samo jedan /tribus op. S.M./ pa da Oktavije postane običan građanin, naredivši da se prekine glasanje, ponovno stade moliti Oktavija i zagrli ga i poljubi naočigled narodu zakljinjući i moleći ga da ne dopusti da bude osramoćen i da ne natovari njemu, Tiberiju, odgovornost za tako težak i mučan politički čin. Kažu da Oktavije, slušajući te molbe, nije ostao sasvim nedirnut i tvrdokoran, nego da su mu se i oči napunile suzama i da je šutio dugo vremena. Ali kad je okrenuo pogled na bogataše i posjednike koji su se sjatili oko njega, čini se da se, žacnuvši se i pobojavši da ne dođe među njima na zao glas, ne baš nemuževno izložio svakoj opasnosti i rekao Tiberiju neka učini što hoće. Kad je, dakle, tako zakon bio izglasan, Tiberije naloži jednome od svojih oslobođenika da odvuče Oktavija sa govornice. Kao pomoćnicima /Tiberije op. S.M./ služio se, naime, vlastitim oslobođenicima i to je prizor nasilnog odvlačenja Oktavija učinilo još žalosnijim. Štaviše, narod je nasrnuo na njega i, premda su bogataši pritrčali i raširili ruke oko njega, Oktavije se jedva spasi istrgnuvši se i pobjegavši gomili a njegovu vjernom sluzi, koji je stajao ispred njega i štitio ga, izbiše oči protiv volje Tiberija koji je, opazivši što se zbiva, u velikoj žurbi dotrčao da smiri gungulu.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 13 :ἐκ τούτου κυροῦται μὲν ὁ περὶ τῆς χώρας νόμος, αἱροῦνται δὲ τρεῖς ἄνδρες ἐπὶ τὴν διάκρισιν καὶ διανομήν, αὐτὸς Τιβέριος καὶ Κλαύδιος Ἄππιος ὁ πενθερὸς καὶ Γάιος Γράγχος ὁ ἀδελφός, οὐ παρὼν οὗτος, ἀλλὰ ὑπὸ Σκηπίωνι πρὸς Νομαντίαν στρατευόμενος, ταῦτα τοῦ Τιβερίου διαπραξαμένου καθ᾽ ἡσυχίαν μηδενὸς ἐνισταμένου, καὶ πρὸς τούτοις δήμαρχον ἀντικαταστήσαντος οὐδένα τῶν ἐπιφανῶν, ἀλλὰ Μούκιόν τινα, πελάτην αὐτοῦ, πρὸς πάντα δυσχεραίνοντες οἱ δυνατοὶ καὶ φοβούμενοι τοῦ Τιβερίου τὴν αὔξησιν ἐν τῇ βουλῇ προεπηλάκιζον αὐτόν, αἰτουμένῳ μὲν, ὡς ἔθος ἐστὶν, ἐκ δημοσίου σκηνήν, ὅπως ἔχοι διανέμων τὴν χώραν, οὐ δόντες, ἑτέρων ἐπ᾽ ἐλάττοσι χρείαις πολλάκις λαβόντων, ἀνάλωμα δὲ εἰς ἑκάστην ἡμέραν ἐννέα ὀβολοὺς τάξαντες, εἰσηγουμένου ταῦτα Ποπλίου Νασικᾶ καὶ δεδωκότος ἑαυτὸν εἰς τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἔχθραν ἀφειδῶς: πλείστην γὰρ ἐκέκτητο γῆν δημοσίαν, καὶ χαλεπῶς ἔφερεν ἐκβαίνειν αὐτῆς ἀναγκαζόμενος. ὁ δὲ δῆμος ἔτι μᾶλλον ἐξεκάετο καὶ φίλου τινὸς τῷ Τιβερίῳ τελευτήσαντος αἰφνιδίως καὶ σημείων τῷ νεκρῷ μοχθηρῶν ἐπιδραμόντων, βοῶντες ὑπὸ φαρμάκων ἀνῃρῆσθαι τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν ἐκφορὰν συνέδραμον καὶ τὸ λέχος ἤραντο καὶ θαπτομένῳ παρέστησαν, οὐ φαύλως ὑπονοῆσαι τὴν φαρμακείαν δόξαντες. ἐρράγη γὰρ ὁ νεκρὸς καὶ διεφθορότων ὑγρῶν πλῆθος ἐξέβλυσεν, ὥστε ἀποσβέσαι τὴν φλόγα: καὶ φερόντων ἄλλην αὖθις οὐκ ἐκάετο πρὶν εἰς ἕτερον τόπον μετακομισθῆναι, καὶ πολλὰ πραγματευσαμένων μόλις ἥψατο τὸ πῦρ αὐτοῦ, πρὸς ταῦτα τοὺς πολλοὺς ἔτι μᾶλλον ὁ Τιβέριος παροξύνων μετέβαλε τὴν ἐσθῆτα, καὶ τοὺς παῖδας προαγαγὼν ἐδεῖτο τοῦ δήμου τούτων κήδεσθαι καὶ τῆς μητρός, ὡς αὐτὸς ἀπεγνωκὼς ἑαυτόν. (“Nato je agrarni zakon bio izglasan a tri čovjeka izabrana za razlučivanje i razdiobu javne zem1je, sam Tiberije, njegov tast Apije Klaudije i Tiberijev brat Gaj Grakho koji nije bio prisutan nego je pod Scipionom /Emilijanom op. S.M./ ratovao protiv Numancije. Pošto je Tiberije tu stvar izveo u miru bez ičijeg otpora i tome na Oktavijevo /smijenjenog plebejskog tribuna op. S.M./ mjesto kao /plebejskog op. S.M./ tribuna dao izabrati ne jednoga od uglednih ljudi, nego nekog Mucija, svog štićenika. Nobili, zlovoljni na sve što je Tiberije poduzimao i plašeći se njegove rastuće moći, nabacivahu se u Senatu na njega uvredama ne davši mu uobičajeni šator na državni teret da mu posluži pri diobi zemlje kad ga je tražio premda su drugi takav često dobili za manje važne svrhe, a za dnevni mu trošak odrediše samo devet sestercija na prijedlog Publija Nasike koji se potpuno predao svojoj mržnji na Tiberija. Bio je, naime, veleposjednik javne zemlje i ogorčavalo ga je što je bio prisiljen da je napusti. Ali narod se sve više raspaljivao, i kad je jedan Tiberijev prijatelj iznenada umro i na njegovu lešu izbile neke sumnjive pjege, sjatiše se na njegov pokop vičući da je bio umoren, podigoše njegov odar na ramena i ostadoše uz lomaču do kraja. Učinilo se da njihove sumnje na trovanje nisu bile neosnovane. Leš se, naime, raspuknu i obilje pokvarenih sokova procuri tako da ugasiše plamen lomače, i kad su donijeli novi plamen, opet nije leš htio gorjeti prije nego ga prenesoše na drugo mjesto i nakon mnogo truda najzad ga se vatra primi. Povrh toga, Tiberije, još više raspaljujući mnoštvo, obuče žalobnu odjeću i, izvevši svoju djecu, zamoli narod da se brine za njih i njihovu majku pokazujući time da je sam očajan o svom životu.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 14 : ἐπεὶ δὲ τοῦ Φιλομήτορος Ἀττάλου τελευτήσαντος Εὔδημος ὁ Περγαμηνὸς ἀνήνεγκε διαθήκην ἐν ᾗ κληρονόμος ἐγέγραπτο τοῦ βασιλέως ὁ Ῥωμαίων δῆμος, εὐθὺς ὁ Τιβέριος δημαγωγῶν εἰσήνεγκε νόμον ὅπως τὰ βασιλικὰ χρήματα κομισθέντα τοῖς τὴν χώραν διαλαγχάνουσι τῶν πολιτῶν ὑπάρχοι πρὸς κατασκευὴν καὶ γεωργίας ἀφορμήν. περὶ δὲ τῶν πόλεων, ὅσαι τῆς Ἀττάλου βασιλείας ἦσαν, οὐδὲν ἔφη τῇ συγκλήτῳ βουλεύεσθαι προσήκειν, ἀλλὰ τῷ δήμῳ γνώμην αὐτὸς προθήσειν. ἐκ τούτου μάλιστα προσέκρουσε τῇ βουλῇ: καὶ Πομπήιος μὲν ἀναστὰς ἔφη γειτνιᾶν τῷ Τιβερίῳ καὶ διὰ τοῦτο γινώσκειν Εὔδημον αὐτῷ τόν Περγαμηνὸν τῶν βασιλικῶν διάδημα δεδωκότα καὶ πορφύραν, ὡς μέλλοντι βασιλεύειν ἐν Ῥώμῃ, Κόιντος δὲ Μέτελλος ὠνείδισε τόν Τιβέριον ὅτι τοῦ μὲν πατρὸς αὐτοῦ τιμητεύοντος, ὁσάκις ἀναλύοι μετὰ δεῖπνον οἴκαδε, τὰ φῶτα κατεσβέννυσαν οἱ πολῖται, φοβούμενοι μὴ πορρωτέρω τοῦ μετρίου δόξωσιν ἐν συνουσίαις εἶναι καὶ πότοις, τούτῳ δὲ προφαίνουσι νυκτὸς οἱ θρασύτατοι καὶ ἀπορώτατοι τῶν δημοτῶν: Τίτος δ᾽ Ἄννιος, οὐκ ἐπιεικὴς μὲν οὐδὲ σώφρων ἄνθρωπος, ἐν δὲ λόγοις πρὸς τὰς ἐρωτήσεις καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἄμαχος εἶναι δοκῶν, εἰς ὁρισμόν τινα προὐκαλεῖτο τόν Τιβέριον, ἦ μὴν ἱερὸν ὄντα καὶ ἄσυλον ἐκ τῶν νόμων ἠτιμωκέναι τόν συνάρχοντα. θορυβούντων δὲ πολλῶν ἐκπηδήσας ὁ Τιβέριος τόν τε δῆμον συνεκάλει καὶ τόν Ἄννιον ἀχθῆναι κελεύσας ἐβούλετο κατηγορεῖν. ὁ δὲ καὶ τῷ λόγῳ καὶ τῇ δόξῃ πολὺ λειπόμενος εἰς τὴν ἑαυτοῦ δεινότητα κατεδύετο, καὶ παρεκάλει μικρὰ πρὸ τῶν λόγων ἀποκρίνασθαι τόν Τιβέριον. συγχωροῦντος δὲ ἐρωτᾶν ἐκείνου καὶ σιωπῆς γενομένης εἶπεν ὁ ἂν νιος, ‘ἂν σύ μὲν ἀτιμοῦν με βούλῃ καὶ προπηλακίζειν, ἐγὼ δέ τινα τῶν σῶν ἐπικαλέσωμαι συναρχόντων, ὁ δὲ ἀναβῇ βοηθήσων, σὺ δὲ ὀργισθῇς, ἆρά γε αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν ἀφαιρήσῃ;’ πρὸς ταύτην λέγεται τὴν ἐρώτησιν οὕτω διαπορηθῆναι τόν Τιβέριον ὥστε πάντων ὄντα καὶ τὸ λέγειν ἑτοιμότατον καὶ τὸ θαρρεῖν ἰταμώτατον ἀποσιωπῆσαι. (“Kad je poslije smrti Atala /III. pergamskog kralja op. S.M./ Filometora, Eudem Pergamljanin donio u Rim kraljevu oporuku u kojoj je njegovim nasljednikom bio određen rimski narod. Tiberije /Grakh op. S.M./, nastojeći pridobiti naklonost plebsa, smjesta predloži zakon da kraljev novac, dopremljen u Rim, pripadne onim građanima koji su dobili česticu državne zemlje za uredenje zemljišta i početne troškove obradivanja. što se pak tiče polisa koji su pripadali Atalovu kraljevstvu, reče da Senat uopče nije nadležan da o njima raspravlja, nego da će on sam narodu predložiti odgovarajuću odluku. Time se najviše zamjerio Senatu, i Poinpej, ustavši, reče da je Tiberijev susjed i da tako zna da mu je Pergamljanin Eudem darovao krunu i grimiz pergamskih kraljeva u uvjerenju da će on biti kralj u Rimu, a Kvint Metel predbaci Tiberiju da su građani, kad se god on kao cenzor poslije večere vraćao kući, gasili svjetla bojeći se da se ne bi činilo da prekomjerno provode vrijeme u društvenim zabavama i uz piće, dok njemu noću osvjetljavaju put najdrskiji i najnezgodniji plebejci. Tit Anije pak, čovjek niti osobito karakteran niti razborit, ali smatran nenadmašnim u diskusijama putem pitanja i odgovora, izazivao je Tiberija neka položi sudski polog[772] da je doista sramotom obi1ježio svog druga u službi koji je po zakonima bio sakrosanktan i nepovrediv. A kad je to izazvalo gromoglasno povlađivanje mnogih senatora, istrčavši iz /senatske op. S.M./ vijećnice, Tiberije sazove narod i, naredivši da dovedu Anija, htjede ga optužiti. Ali ovaj, kako je i rječitošču i ugledom jako zaostajao za Tiberijem, pribjegne svojoj osobitoj vještini i zatraži od Tiberija da mu prije rasprave nešto kratko odgovori. Kad je Tiberije pristao da mu Anije postavi pitanje i nastala tišina, reče Anije: »Ako ti meni hočeš oduzeti čast i baciti me u blato a ja pozovem u pomoć nekoga od tvojih kolega /plebejskih tribuna op. S.M./ u službi i on se uspne na govornicu da mi pomogne a ti se razbjesniš, hoćeš li ga lišiti njegove funkcije?« Kažu da se na to pitanje /Tita Anija, protivnika Tiberija Grakha op. S.M./Tiberije tako smeo da je ostao šuteći premda je bio najspremniji na riječi i najneustrašiviji u svome samopouzdanju.”)

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 17 :ἅμα δ᾽ ἡμέρᾳ παρῆν ὁ τὰς ὄρνιθας αἷς διαμαντεύονται κομίζων, καὶ προέβαλλε τροφὴν αὐταῖς. αἱ δ᾽ οὐ προῆλθον, εἰ μὴ μία μόνη, διασείσαντος εὖ μάλα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἀγγεῖον: οὐδὲ αὕτη δὲ τῆς τροφῆς ἔθιγεν, ἀλλ᾽ ἐπάρασα τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα καὶ παρατείνασα τὸ σκέλος πάλιν εἰς τὸ ἀγγεῖον κατέφυγε, τοῦτο καὶ τοῦ προτέρου σημείου τὸν Τιβέριον ἀνέμνησεν.ἦν γὰρ αὐτῷ κράνος ᾧ πρὸς τὰς μάχας ἐχρῆτο, κεκοσμημένον ἐκπρεπῶς καὶ διάσημον εἰς τοῦτο καταδύντες ὄφεις ἔλαθον ἐντεκόντες ᾠά, καὶ ταῦτα ἐξεγλύψαντο. διὸ καὶ μᾶλλον ὁ

[772] Svote koje bi stranke u parnici položile i deponirale kod suda. Ona stranka koja izgubi parnicu gubila bi svoj polog. Na taj način su se sprečavale lakomislene i bezrazložne sudske parnice.

Τιβέριος τοῖς περὶ τὰς ὄρνιθας ἐταράττετο. προῄει δὲ ὅμως, ἄνω τὸν δῆμον ἠθροῖσθαι περὶ τὸ Καπετώλιον πυνθανόμενος: καὶ πρὶν ἐξελθεῖν προσέπταισε πρὸς τὸν οὐδόν, σφοδρᾶς οὕτω πληγῆς γενομένης ὥστε τὸν μὲν ὄνυχα τοῦ μεγάλου δακτύλου ῥαγῆναι, τὸ δὲ αἷμα διὰ τοῦ ὑποδήματος ἔξω φέρεσθαι. μικρὸν δὲ αὐτοῦ προελθόντος ὤφθησαν ὑπὲρ κεράμου μαχόμενοι κόρακες ἐν ἀριστερᾷ: καὶ πολλῶν, ὡς εἰκὸς, ἀνθρώπων παρερχομένων, κατ᾽ αὐτὸν τὸν Τιβέριον λίθος ἀπωσθεὶς ὑπὸ θατέρου τῶν κοράκων ἔπεσε παρὰ τὸν πόδα. τοῦτο καὶ τοὺς θρασυτάτους τῶν περὶ αὐτὸν ἐπέστησεν ἀλλὰ Βλόσσιος ὁ Κυμαῖος παρὼν αἰσχύνην ἔφη καὶ κατήφειαν ἂν εἶναι1 πολλήν εἰ Τιβέριος, Γράγχου μὲν υἱός, Ἀφρικανοῦ δὲ Σκηπίωνος θυγατριδοῦς, προστάτης δὲ τοῦ Ῥωμαίων δήμου, κόρακα δείσας οὐχ ὑπακούσειε τοῖς πολίταις καλοῦσι: τοῦτο μέντοι τὸ αἰσχρὸν οὐκ ἐν γέλωτι θήσεσθαι τοὺς ἐχθρούς, ἀλλ᾽ ὡς τυραννοῦντος καὶ τρυφῶντος ἤδη καταβοήσεσθαι πρὸς τὸν δῆμον. ἅμα δὲ καὶ προσέθεον πολλοὶ τῷ Τιβερίῳ παρὰ τῶν ἐν Καπετωλίῳ φίλων, ἐπείγεσθαι κελεύοντες, ὡς τῶν ἐκεῖ καλῶς ἐχόντων, καὶ τά γε πρῶτα λαμπρῶς ἀπήντα τῷ Τιβερίῳ, φανέντι μὲν εὐθὺς ἀραμένων βοὴν φίλιον, ἀναβαίνοντα δὲ προθύμως δεχομένων καὶ περὶ αὐτὸν, ὡς μηδεὶς πελάσειεν ἀγνὼς, παραταττομένων. ("U osvit dana dođe čovjek koji je nosio ptice po kojima se gatalo i baci pred njih hranu. Ali one ne iziđoše iz kaveza osim jedne jedine premda je čovjek veoma snažno potresao kavez; a niti ona jedina ne dotače hranu, nego, podigavši lijevo krilo i protegnuvši nogu, pobježe natrag u kavez /što se u drevnoj italsko – rimskoj religioznosti smatralo lošim znamenjem op. S.M./. To podsjeti Tiberija na znamenje koje mu se ukazalo ranije. Imao je kacigu koju je nosio u bitkama, izvanredno ukrašenu i prekrasnu. Zmije, uvukavši se neopazice u nju, izlegoše jaja i izvališe mlade. Stoga se Tiberije još više uznemiravao zbog onog ptičjeg znamenja. Ali ipak krene van doznavši da se narod okuplja gore po Kapitolu, i prije nego što je izišao, spotakne se o prag udarivši se tako žestoko da mu je pukao nokat na nožnom palcu i krv potekla iz obuće. A kad je pošao par koraka, ugledaše na krovu, s lijeve strane, gavrane kako se bore i premda je onuda, kako je prirodno, prolazilo mnogo ljudi, kamen što ga je gurnuo jedan od gavranova padne baš Tiberiju na nogu. To učini da se zaustaviše i oni najsmioniji od njegovih pratilaca, ali Kimljanin Blosije, koji je bio nazočan, reče da bi bilo sramota i poniženje ako se Tiberije, sin Grakha, unuk Scipiona Afričkog, branitelj rimskog naroda, uplašivši se gavrana, ne bi odazvao pozivu svojih sugrađana. Tako sramota neće biti samo predmet ismijavanja njegovih neprijatelja, nego će oni to iskoristiti i kao priliku da ga ozloglase kod naroda da je najzad pokazao da se ponaša kao tiranin i da postupa kako mu se svidi. Istovremeno pritrčavahu mnogi od njegovih prijatelja koji su bili na Kapitolu potičući ga neka se požuri jer da je situacija tamo povoljna. I doista, prvi je susret bio za Tiberija sjajan, jer čim se pojavio, podigli se odmah oduševljeni poklici a dok se penjao na Kapitol, srdačno su ga dočekivali i postavljali se oko njega da mu se ne bi mogao približiti nitko nepoznat.").

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 18 - 19 :ἀρξαμένου δὲ πάλιν τοῦ Μουκίου τὰς φυλὰς ἀναγορεύειν, οὐδὲν ἐπεραίνετο τῶν εἰωθότων διὰ τὸν ἀπὸ τῶν ἐσχάτων θόρυβον, ὠθουμένων καὶ ὠθούντων τοὺς ἐναντίους εἰσβιαζομένους καὶ ἀναμιγνυμένους. ἐν δὲ τούτῳ Φούλβιος Φλάκκος ἀπὸ βουλῆς ἀνὴρ εἰς ἐμφανὲς καταστάς, ὡς οὐκ ἦν φθεγγόμενον ἐφικέσθαι διεσήμηνε τῇ χειρὶ φράσαι τι βουλόμενος αὐτὸν ἰδίᾳ τῷ Τιβερίῳ. καὶ κελεύσαντος ἐκείνου διασχεῖν τὸ πλῆθος, ἀναβὰς μόλις καὶ προσελθὼν ἀπήγγειλεν ὅτι τῆς βουλῆς συγκαθεζομένης οἱ πλούσιοι, τὸν ὕπατον μὴ πείθοντες, αὐτοὶ διανοοῦνται καθ᾽ αὑτοὺς ἀποκτιννύναι τὸν Τιβέριον, πολλοὺς ἐπὶ τοῦτο δούλους καὶ φίλους ὡπλισμένους ἔχοντες.ὡς οὖν ταῦτα τοῖς περί αὐτὸν ἐξήγγειλεν ὁ Τιβέριος, οὗτοι μὲν εὐθὺς τάς τε τηβέννους περιεζώννυντο, καὶ τὰ τῶν ὑπηρετῶν δόρατα συγκλῶντες οἷς ἀνείργουσι τὸν ὄχλον, διελάμβανον ὡς ἀμυνούμενοι τοῖς κλάσμασι τοὺς ἐπερχομένους. τῶν δὲ ἀπωτέρω θαυμαζόντων τὰ γινόμενα καὶ πυνθανομένων, ὁ Τιβέριος ἥψατο τῇ χειρὶ τῆς κεφαλῆς, ἐνδεικνύμενος τῇ ὄψει τὸν κίνδυνον, ἐπεὶ τῆς φωνῆς οὐκ ἐπήκουον. οἱ δὲ ἐναντίοι τοῦτο ἰδόντες ἔθεον πρὸς τὴν βουλὴν, ἀπαγγέλλοντες αἰτεῖν διάδημα τὸν Τιβέριον καὶ τούτου σημεῖον εἶναι τὸ τῆς κεφαλῆς ἐπιθιγγάνειν. πάντες μὲν οὖν ἐθορυβήθησαν ὁ δὲ Νασικᾶς ἠξίου τὸν ὕπατον τῇ πόλει βοηθεῖν καὶ καταλύειν τὸν τύραννον. ἀποκριναμένου δὲ πράως ἐκείνου βίας μὲν οὐδεμιᾶς ὑπάρξειν οὐδὲ ἀναιρήσειν οὐδένα τῶν πολιτῶν ἄκριτον, εἰ μέντοι ψηφίσαιτό τι τῶν παρανόμων ὁ δῆμος ὑπὸ τοῦ Τιβερίου πεισθεὶς ἢ βιασθείς, τοῦτο κύριον μὴ φυλάξειν, ἀναπηδήσας ὁ Νασικᾶς, 'ἐπεὶ τοίνυν,' ἔφη, 'προδίδωσιν ὁ ἄρχων τὴν πόλιν, οἱ βουλό μενοι τοῖς νόμοις βοηθεῖν ἀκολουθεῖτε.' καὶ ταῦτα λέγων ἅμα καὶ τὸ κράσπεδον τοῦ ἱματίου θέμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἐχώρει πρὸς τὸ Καπετώλιον. ἕκαστος δὲ τῶν ἑπομένων αὐτῷ τῇ χειρὶ τὴν τήβεννον περιελίξας ἐώθει τοὺς ἐμποδών, οὐδενὸς ἐνισταμένου πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ φευγόντων καὶ πατούντων ἀλλήλους. οἱ μὲν οὖν

περί αὐτοὺς ῥόπαλα καὶ σκυτάλας ἐκόμιζον οἴκοθεν αὐτοὶ δὲ τῶν δίφρων καταγνυμένων ὑπὸ τοῦ φεύγοντος ὄχλου τὰ κλάσματα καὶ τοὺς πόδας λαμβάνοντες ἀνέβαινον ἐπὶ τὸν Τιβέριον, ἅμα παίοντες τοὺς προτεταγμένους καὶ τούτων μὲν ἦν τροπὴ καὶ φόνος: αὐτοῦ δὲ τοῦ Τιβερίου φεύγοντος ἀντελάβετό τις τῶν ἱματίων. ὁ δὲ τὴν τήβεννον ἀφεὶς καὶ φεύγων ἐν τοῖς χιτῶσιν ἐσφάλη καὶ κατηνέχθη περί τινας τῶν πρὸ αὐτοῦ πεπτωκότας. ἀνιστάμενον δὲ αὐτὸν μὲν ἐμφανῶς καὶ πρῶτος εἷς τὴν κεφαλὴν πατάξας ποδὶ δίφρου Πόπλιος ἦν Σατυρήϊος εἷς τῶν συναρχόντων τῆς δὲ δευτέρας ἀντεποιεῖτο πληγῆς Λεύκιος Ῥοῦφος, ὡς ἐπὶ καλῷ τινι σεμνυνόμενος. τῶν δὲ ἄλλων ἀπέθανον ὑπὲρ τριακοσίους ξύλοις καὶ λίθοις συγκοπέντες, σιδήρῳ δὲ οὐδείς.(“Ali kada je Mucije[773]počeo ponovno prozivati tribuse[774]na glasanje, nijedna od uobičajenih formalnosti nije se mogla održati zbog nereda koji je nastao među onima na rubu mnoštva gdje je nastalo obostrano guranje izmedu Tiberijevih pristaša i protivnika koji su se nastojali silom probiti i pomiješati među ostale. Uto /Marko op. S.M./ Fulvije Flak, član Senata, stavši na uočljivo mjesto, kako je bilo nemoguće glasom doseći da ga Tiberije /Grakh, plebejski tribun za 133. god. p. n. e. op. S.M./ čuje, dade rukom znak da mu nasamu želi nešto reći. I kad je Tiberije naredio da se mnoštvo razmakne, sa mukom se uspevši i približivši, dojavi mu da na sjednici Senata bogataši, ne mogući nagovoriti konzula /Publija Mucija Skevolu op. S.M./ da nešto poduzme, sami snuju na svoju ruku ubiti Tiberija imajući za to pod oružjem mnoštvo svojih robova i prijatelja. Kada je, dakle, Tiberije izvijestio o toj zavjeri one koji stajahu oko njega, ovi odmah potpasaše tunike i, lomeči koplja kojima su liktori zadržavali svjetinu, dijelili su među sobom njihove komade da se brane od napadača. Kada su se oni udaljeniji čudili i pitali što se događa, Tiberije se rukom uhvati za glavu hoteći tako dati vidljiv znak o prijetećoj opasnosti jer njegov glas nisu mogli čuti oni koji su pitali. Ali njegovi protivnici, vidjevši to, potrčaše u Senat javljajuči da Tiberije traži krunu i da je znak toga doticanje glave rukom. Svi se na to uznemiriše a Nasika /Serapion op. S.M./ zatraži od konzula da pritekne državi u pomoć i da sruši tiranina. Kada je ovaj /Mucije Skevola op. S.M./ blago odgovorio da neće pribjeći nikakvu nasilju niti ubiti ikoga od građana bez suda, a ako bi narod po Tiberijevu nagovoru ili pod prisilom izglasao nešto nezakonito, da on to neće priznati valjanim, Nasika, skočivši, reče: »Ako, dakle, najviši magistrat izdaje državu, slijedite me svi koji ste voljni braniti zakone !« I pokrivši uz te riječi glavu rubom svoje halje, krene na Kapitol. Svaki od senatora koji su išli za njim, omotavši togu oko ruke, gurao je u stranu one koji su im stajali na putu pri čemu im se zbog njihova dostojanstva nitko nije suprotstavljao, nego su bježali i gazili jedni preko drugih. Ljudi pak iz pratnje senatora donosili su od kuće toljage i batine, a sami senatori, uzimajuči komade i noge stolaca koje je svjetina polomila bježeći, išli su gore na Tiberija udarajući istovremeno one koji su se sprijeda poredali na njegovu obranu i nastade bezglav bijeg i ubijanje tih. I dok je sam Tiberije bježao, zgrabi ga neko za odjeću. Ostavivši togu i bježeći u tunici, posrne i padne među tijela nekih od onih koji su ležali ispred njega. Dok se dizao, prvi koji ga otvoreno udari u glavu nogom stolice bio je /plebejski tribun op. S.M./ Publije Saturej[775], jedan od njegovih drugova u službi. Drugi je udarac prisvajao Lucije Ruf koji se time dičio kao nekim plemenitim djelom. Od ostalih izgiboše preko tri stotine zatučenih štapovima i kamenjem, ali nijedan željezom.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 20 : ὁ δὲ Κυμαῖος Βλόσσιος ἀνήχθη μὲν ἐπὶ τοὺς ὑπάτους, ἐρωτώμενος δὲ περὶ τῶν γεγονότων ὡμολόγει πεποιηκέναι πάντα Τιβερίου κελεύοντος. εἰπόντος δὲ τοῦ Νασικᾶ πρὸς αὐτόν, ‘τί οὖν, εἴ σε Τιβέριος ἐκέλευσεν ἐμπρῆσαι τὸ Καπετώλιον;’ τὸ μὲν πρῶτον ἀντέλεγεν ὡς οὐκ ἂν τοῦτο Τιβερίου κελεύσαντος: πολλάκις δὲ καὶ πολλῶν τὸ αὐτὸ πυνθανομένων, ‘ἀλλ᾽ ἐκείνου γε προστάσσοντος,’ ἔφη, ‘κἀμοὶ τοῦτο πρᾶξαι καλῶς εἶχεν: οὐ γὰρ ἂν Τιβέριος τοῦτο προσέταξεν, εἰ μὴ τῷ δήμῳ συνέφερεν,’ οὗτος μὲν οὖν διαφυγὼν ὕστερον ᾤχετο πρὸς Ἀριστόνικον εἰς Ἀσίαν, καὶ τῶν ἐκείνου πραγμάτων διαφθαρέντων ἑαυτὸν ἀνεῖλεν. (“Kimljanin Blosije bi doveden pred konzule pa, ispitivan o onome što se dogodilo, prizna da je sve uradio na Tiberijev nalog. A kada mu je Nazika rekao : “A da ti je Tiberije naredio da spališ Kapitol?”, najprije odvrati da Tiberije ne bi dao takav nalog. A kada su ga često mnogi isto pitali, reče : “Pa dobro ! Da je čovjek poput Tiberija

[773]Nije riječ o konzulu Muciju Skevoli.

[774]U ovom kontekstu riječ je o izbornim jedinicima. Ukupno je u ovo vrijeme bilo 35 tribusa, i za većinu je trebalo da bude najmanje 18 tribusa.

[775]*Publius Satureius*

naredio takvu stvar, i za mene bi bilo pravo da to uradim. Jer Tiberije to ne bi zapovijedio da to nije u interesu naroda". On, dakle, izmakavši optužbi, ode kasnije Aristoniku u Aziju pa kada je njegova stvar propala, sam se ubije.").

Plutarh, Usporedni životopisi, Tiberije Grakh, 21 : ἐπεὶ δὲ χαλεπῶς μὲν ὁ δῆμος εἶχε τῷ θανάτῳ τοῦ Τιβερίου καὶ φανερὸς ἦν ἀμύνης περιμένων καιρόν, ἤδη δὲ καὶ δίκαι τῷ Νασικᾷ προανεσείοντο, δείσασα περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἡ βουλὴ ψηφίζεται μηδὲν δεομένη πέμπειν αὐτὸν εἰς Ἀσίαν. οὐ γὰρ ἀπεκρύπτοντο κατὰ τὰς ἀπαντήσεις οἱ ἄνθρωποι τὴν δυσμένειαν, ἀλλ᾽ ἐξηγριαίνοντο καὶ κατεβόων ὅπου προστύχοιεν, ἐναγῆ καὶ τύραννον καὶ μεμιαγκότα φόνῳ σώματος ἀσύλου καὶ ἱεροῦ τὸ ἁγιώτατον καὶ φρικωδέστατον ἐν τῇ πόλει τῶν ἱερῶν ἀποκαλοῦντες. οὕτω μὲν ὑπεξῆλθε τῆς Ἰταλίας ὁ Νασικᾶς, καίπερ ἐνδεδεμένος ταῖς μεγίσταις ἱερουργίαις: ἦν γὰρ ὁ μέγιστος καὶ πρῶτος τῶν ἱερέων, ἔξω δὲ ἀλύων καὶ πλανώμενος ἀδόξως οὐ μετὰ πολὺν χρόνον κατέστρεψε περὶ Πέργαμον. οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν εἰ Νασικᾶν μεμίσηκεν οὕτως ὁ δῆμος, ὅπου καὶ Σκηπίων ὁ Ἀφρικανός, οὗ δοκοῦσι Ῥωμαῖοι μηδένα δικαιότερον μηδὲ μᾶλλον ἀγαπῆσαι, παρὰ μικρὸν ἦλθεν ἐκπεσεῖν καὶ στέρεσθαι τῆς πρὸς τὸν δῆμον εὐνοίας, („A jer je narod bio ogorčen zbog Tiberijeve smrti i očigledno je čekao priliku za osvetu, a kako je već Naziki prijetilo i sudsko gonjenje, Senat u strahu za njega izglasa da ga se pošalje u Aziju, premda ondje nije za njega imao nikakva posla. Jer ljudi pri susretima ne skrivahu svoje neprijateljstvo prema njemu, nego bješnjahu i derahu se na njega gdje bi se god namjerili na njega nazivajući ga prokletnikom i tiraninom koji je ubojstvom nepovredive i posvećene osobe oskvrnuo mjesto /Kapitol, op. S. M./ najsvetije u Gradu i ono koje najviše pobuđuje svetu jezu i strahopoštovanje. Tako Nazika potajno napusti Italiju, premda je za nju bio vezan najvažnijim vjerskim dužnostima. Bio je, naime, najviši i prvi od svećenika. Lutajući i potucajući se neslavno po tuđini, za kratko vrijeme preminu u Pergamu. Ne treba se čuditi da je narod tako zamrzio Naziku /najvećeg oponenta Tiberija Grakha i osobu koja je direktno odgovorna za kapitolinski masakr op. S.M./ kada je i Scipion Afrički /misli se na Emilijana op. S.M./, od koga čini se da Rimljani nisu nikoga opravdanije niti zavoljeli, zamalo proigrao i izgubio naklonost naroda... ")[776]

ἔπειτα τῶν περὶ Γάϊον καὶ Φούλβιον αὐτοῦ δι᾽ ἐκκλησίας πυνθανομένων τί φρονοίη περὶ τῆς Τιβερίου τελευτῆς, οὐκ ἀρεσκομένην τοῖς ὑπ᾽ ἐκείνου πεπολιτευμένοις ἀπόκρισιν ἔδωκεν. ἐκ τούτου γὰρ ὁ μὲν δῆμος ἀντέκρουσεν αὐτῷ λέγοντι, μηδέπω τοῦτο ποιήσας πρότερον, αὐτὸς δὲ τὸν δῆμον εἰπεῖν κακῶς προήχθη, περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ Σκηπίωνος βίῳ τὰ καθ᾽ ἕκαστα γέγραπται. („A zatim jer je /Scipion Emilijan op. S.M./, kada su ga Gaj i Fulvije u skupštini pitali šta misli Tiberijevoj smrti, dao nepovoljan odgovor o njegovu političkom djelovanju. Nato ga narod omete u govoru, što nisu ranije nikad učinili. A sam se Scipion /Emilijan op. S.M./ zbog toga dao zavesti da se loše izrazi o narodu. Pojedinosti o tome zabilježene su u Scipiononovom životopisu /koji je izgubljen op. S.M./ ").

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 1:Γάιος δὲ Γράγχος ἐν ἀρχῇ μὲν ἢ δεδιὼς τοὺς ἐχθροὺς ἢ φθόνον συνάγων ἐπ᾽ αὐτούς ὑπεξέστη τε τῆς ἀγορᾶς καὶ καθ᾽ ἑαυτὸν ἡσυχίαν ἔχων διέτριβεν, ὡς ἄν τις ἔν τε τῷ παρόντι ταπεινὰ πράττων καὶ τὸ λοιπὸν οὕτως ἀπραγμόνως βιωσόμενος, ὥστε καὶ λόγον τισὶ καθ᾽ αὐτοῦ παρασχεῖν ὡς δυσχεραίνοντος καὶ προβεβλημένου τὴν τοῦ Τιβερίου πολιτείαν. ἦν δὲ καὶ μειράκιον παντάπασιν: ἐννέα γὰρ ἐνιαυτοῖς ἐλείπετο τἀδελφοῦ καθ᾽ ἡλικίαν, ἐκεῖνος δὲ οὔπω τριάκοντα γεγονὼς ἀπέθανεν. ἐπεὶ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου τόν τε τρόπον ἡσυχῇ διέφαινεν ἀργίας καὶ μαλακίας καὶ πότων καὶ χρηματισμῶν ἀλλότριον ὄντα, καὶ τόν λόγον ὥσπερ ὠκύπτερα κατασκευαζόμενος ἐπὶ τὴν πολιτείαν δῆλος ἦν οὐκ ἠρεμήσων, δίκην τέ τινι τῶν φίλων φεύγοντι Βεττίῳ συνειπών, τοῦ δήμου συνενθουσιῶντος ὑφ᾽ ἡδονῆς καὶ βακχεύοντος περὶ αὐτόν, ἀπέδειξε τοὺς ἄλλους ῥήτορας παίδων μηδὲν διαφέροντας, εἰς φόβον αὖθις οἱ δυνατοὶ καθίσταντο, καὶ πολὺς ἦν ἐν αὐτοῖς λόγος ὡς οὐκ ἐάσουσιν ἐπὶ δημαρχίαν τόν Γάϊον προελθεῖν. συντυγχάνει δὲ ἀπὸ ταὐτομάτου λαχεῖν αὐτὸν εἰς Σαρδὼ ταμίαν Ὀρέστῃ τῷ ὑπάτῳ: καὶ τοῦτο τοῖς μὲν ἐχθροῖς καθ᾽ ἡδονὴν ἐγεγόνει, τόν δὲ Γάϊον οὐκ ἐλύπησεν. ἅτε γὰρ ὢν πολεμικὸς καὶ χεῖρον οὐδὲν πρὸς στρατείας ἠσκημένος ἢ δίκας, ἔτι δὲ τὴν πολιτείαν καὶ τὸ βῆμα φρίττων, ἀντέχειν δὲ καλοῦντι τῷ δήμῳ καὶ τοῖς φίλοις οὐ δυνάμενος,

[776] Pored Plutarha, Nazikin odlazak na istok i smrt spominju se i u sljedećim izvorima: *Cic. Pro Flac.*, 75; *De. Rep.* I, 6; *Val. Max.* V, 3, 2; *Plin. NH.* VII, 120; *Pseu. – Sex. Aur. Vic. Vir. Ill.* 64, 9;

παντάπασι τὴν ἀποδημίαν ἐκείνην ἠγάπησε. καίτοι κρατεῖ δόξα πολλὴ τοῦτον ἄκρατον γενέσθαι δημαγωγὸν, καὶ πολὺ τοῦ Τιβερίου λαμπρότερον πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν ὄχλων δόξαν. οὐκ ἔχει δὲ οὕτω τὸ ἀληθές: ἀλλ᾽ ἔοικεν ὑπ᾽ ἀνάγκης τινὸς μᾶλλον οὗτος ἢ προαιρέσεως ἐμπεσεῖν εἰς τὴν πολιτείαν. ἱστορεῖ δὲ καὶ Κικέρων ὁ ῥήτωρ ὡς ἄρα φεύγοντι πᾶσαν ἀρχὴν τῷ Γαΐῳ καὶ μεθ᾽ ἡσυχίας ᾑρημένῳ ζῆν ὁ ἀδελφὸς ὄναρ φανεὶς καὶ προσαγορεύσας, 'τί δῆτα,' φαίη, 'Γάιε, βραδύνεις; οὐκ ἔστιν ἀπόδρασις, ἀλλ᾽ εἷς μὲν ἡμῖν ἀμφοτέροις βίος, εἷς δὲ θάνατος ὑπὲρ τοῦ δήμου πολιτευομένοις πέπρωται' ("U početku se Gaj Grakh, bilo bojeći se svojih neprijatelja bilo nastojeći navući na njih mržnju naroda, povukao sa Foruma i provodio život u miru sam za sebe kao neko ko je zasada u poniženu položaju i ubuduče kani živjeti u istoj ravnodušnosti prema javnim poslovima tako da je čak izazvao protiv sebe zamjerke nekih koji su mislili da je on bio nezadovoljan Tiberijevom politikom i da je odlučio da je odbaci. A bio je još posvema mlado momče, jer od brata bio je devet godina mlađi a onaj je umro kad još nije napunio tridesetu. Ali jer je, kako je vrijeme prolazilo, pomalo počeo pokazivati značaj kome je bila tuđa lijenost, mekušnost, piće i stjecanje novca i jer je po tome što je svoj govornički dar pripremao kao krila za uzlet u političkom životu bilo očito da neće ostati pri mirovanju pa je obrambenim govorom za Vetija, jednoga od svojih prijatelja protiv koga se vodio sudski postupak, kod naroda oko sebe izazvao oduševljeni zanos od uživanja i ushićenja, pokazao da su ostali govornici prema njemu poput djece, nobile opet jednom poče obuzimati strah i mnogo je bilo govora među njima o tome da neće dopustiti da Gaj dode do /plebejskog op. S.M./ tribunata. Slučajno se, međutim, desilo da ga je ždrijebom zapalo da ide na Sardiniju kao kvestor konzula Oresta[777]. To je učinilo zadovoljstvo njegovim neprijateljima a Gaju nije bilo krivo. Budući da je volio rat i bio izvježban za vojevanje ništa slabije nego za parnice, a uz to se još grozio same pomisli na javnu djelamost i govornicu a nije se mogao oteti pozivu naroda i svojih prijatelja, bio je sasvim zadovoljan tim odlaskom iz grada. Pa ipak, vlada prošireno uvjerenje da je on bio žestok demagog i mnogo pohlepniji od Tiberija za ugledom kod svjetine. Ali to nije istina; čini se, naprotiv, da se više od neke nužde nego po vlastitu izboru upleo u politiku. A govornik Ciceron[778] takoder izvještava da se Gaju, baš kad je otklonio svaki službeni položaj i izabrao da živi mirnim životom, brat ukazao u snu i obratio mu se ovim riječima: »Kako to kasniš, Gaju? Nema ti mogućnosti da umakneš, nego jedan nam je obojici život dosuđen i jedna smrt kao zastupnicima interesa naroda.«).

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 3:ἐκ τούτου πάλιν ἄλλας αἰτίας αὐτῷ καὶ δίκας ἐπῆγον ὡς τοὺς συμμάχους ἀφιστάντι καὶ κεκοινωνηκότι τῆς περὶ Φρέγελλαν ἐνδειχθείσης συνωμοσίας, ὁ δὲ πᾶσαν ὑποψίαν ἀπολυσάμενος καὶ φανεὶς καθαρὸς εὐθὺς ἐπὶ δημαρχίαν ὥρμησε, τῶν μὲν γνωρίμων ἀνδρῶν ὁμαλῶς ἁπάντων ἐναντιουμένων πρὸς αὐτόν, ὄχλου δὲ τοσούτου συρρέοντος εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ συναρχαιρεσιάζοντος ὡς πολλοῖς μὲν οἰκήσεις ἐπιλιπεῖν, τοῦ δὲ πεδίου μὴ δεξαμένου τὸ πλῆθος ἀπὸ τῶν τεγῶν καὶ τῶν κεράμων τὰς φωνὰς συνηχεῖν τοσοῦτον δ᾽ οὖν ἐξεβιάσαντο τὸν δῆμον οἱ δυνατοὶ καὶ τῆς ἐλπίδος τοῦ Γαΐου καθεῖλον, ὅσον οὐχ, ὡς προσεδόκησε, πρῶτον, ἀλλά τέταρτον ἀναγορευθῆναι. παραλαβὼν δὲ τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ἦν ἁπάντων πρῶτος, ἰσχύων τε τῷ λέγειν, ὡς ἄλλος οὐδείς, καὶ τοῦ πάθους αὐτῷ παρρησίαν πολλὴν διδόντος ἀνακλαιομένῳ τὸν ἀδελφόν. ἐνταῦθα γὰρ ἐξ ἁπάσης προφάσεως περιῆγε τὸν δῆμον, ἀναμιμνήσκων τῶν γεγονότων καὶ παρατιθεὶς τὰ τῶν προγόνων, ὡς ἐκεῖνοι μὲν καὶ Φαλίσκοις ἐπολέμησαν ὑπὲρ Γενυκίου τινὸς δημάρχου λοιδορηθέντος, καὶ Γαΐου Βετουρίου θάνατον κατέγνωσαν, ὅτι δημάρχῳ πορευομένῳ δι᾽ ἀγορᾶς οὐχ ὑπεξέστη μόνος: 'ὑμῶν δὲ ὁρώντων,' ἔφη, 'Τιβέριον ξύλοις συνέκοπτον οὗτοι, καὶ διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐσύρετο νεκρὸς ἐκ Καπετωλίου ῥιφησόμενος εἰς τὸν ποταμόν: οἱ δὲ ἁλισκόμενοι τῶν φίλων ἀπέθνησκον ἄκριτοι, καίτοι πάτριόν ἐστιν ἡμῖν, εἴ τις ἔχων δίκην θανατικὴν μὴ ὑπακούει, τούτου πρὸς τὰς θύρας ἕωθεν ἐλθόντα σαλπιγκτὴν ἀνακαλεῖσθαι τῇ σάλπιγγι, καὶ μὴ πρότερον ἐπιφέρειν ψῆφον αὐτῷ τοὺς δικαστάς. οὕτως εὐλαβεῖς καὶ πεφυλαγμένοι περὶ τὰς κρίσεις ἦσαν.' ("Nato pokrenuše opet protiv njega /Gaja Grakha op. S.M./ tužbe i sudske postupke da je poticao saveznike na otpadništvo i da je bio učesnikom zavjere otkrivene u Fregeli. Ali on se opravda od svake sumnje i, pokazavši se čistim od krivnje, odmah se stane natjecati za plebejski tribunat premda su svi ugledni ljudi bez izuzetka bili protiv njega, ali se iz čitave Italije slijevala u Rim tolika svjetina i podržavala ga pri izborima da mnogi nisu imali gdje da se smjeste

[777]*Lucius Aurelius Orestes*, konzul za 126. god. p. n. e.

[778]*Cic. Div.* I, 56

na stan a kako Marsovo polje nije moglo primiti toliko mnoštvo, glasovi birača odjekivali su sa krovova i crijepom pokrivenih vrhova kuća. Nobili su ipak uspjeli toliko izvršiti pritisak na narod i razočarati Gajeve nade da nije bio izabran kao prvi /po redu izabrani plebejski tribun op. S.M./, kako je očekivao, nego tek četvrti. Ali čim je preuzeo svoju službu, odmah je bio prvi od svih /plebejskih op. S.M./ tribuna jer je u govorništvu bio jak kao nijedan drugi a osjećaji su ga tjerali da govori slobodno oplakujući bratovu sudbinu. Koristeći, naime, svaku izliku, navodio je narod na to podsjećajući ga na ono što se dogodilo sa Tiberijem /Grakhom op. S.M./ i uspoređujući to s postupcima njihovih predaka jer su ovi zaratili protiv Falerijaca zbog uvrede nanijete nekom /plebejskom op. S.M./ tribunu Genuciju i osudili na smrt Gaja Veturija zato što se jedini nije uklonio sa puta plebejskom tribunu koji je išao preko Foruma. »A pred vašim su očima«, rekao je, »ovi ljudi štapovima zatukli Tiberija i njegovo mrtvo tijelo vukli sa Kapitola posred Grada da ga bace u rijeku. Oni od njegovih prijatelja koji su pohvatani bili su pobijeni bez suda. A ipak, drevni je običaj u nas, ako se neko ne odazove na sud, a tužen je za djelo koje povlaći smrtnu kaznu, da ga trubač, došavši mu u zoru pred vrata, trubom poziva i da prije nego se to ne učini sudije ne gladaju o njegovu slučaju. Tako su oprezni i obazrivi bili kada se radilo o presudama.”).

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 4:τοιούτοις λόγοις προανασείσας τὸν δῆμον ἦν δὲ καὶ μεγαλοφωνότατος, καὶ ῥωμαλεώτατος ἐν τῷ λέγειν, δύο νόμους εἰσέφερε, τὸν μέν, εἴ τινος ἄρχοντος ἀφῃρῆτο τὴν ἀρχὴν ὁ δῆμος, οὐκ ἐῶντα τούτῳ δευτέρας ἀρχῆς μετουσίαν εἶναι: τὸν δ᾽, εἴ τις ἄρχων ἄκριτον ἐκκεκηρύχοι πολίτην, κατ᾽ αὐτοῦ διδόντα κρίσιν τῷ δήμῳ. τούτων τῶν νόμων ἄντικρυς ὁ μὲν Μᾶρκον Ὀκτάβιον ἠτίμου τὸν ὑπὸ Τιβερίου τῆς δημαρχίας ἐκπεσόντα, τῷ δ᾽ ἐνείχετο Ποπίλλιος: οὗτος γὰρ στρατηγῶν τοὺς τοῦ Τιβερίου φίλους ἐξεκήρυξε. καὶ Ποπίλλιος μὲν οὐχ ὑποστὰς τὴν κρίσιν ἔφυγεν ἐξ Ἰταλίας: τὸν δὲ ἕτερον νόμον Γάιος αὐτὸς ἐπανείλετο, φήσας τῇ μητρὶ Κορνηλίᾳ δεηθείσῃ χαρίζεσθαι τὸν Ὀκτάβιον. καὶ ὁ δῆμος ἠγάσθη καὶ συνεχώρησε, τιμῶν τὴν Κορνηλίαν οὐδὲν ἧττον ἀπὸ τῶν παίδων ἢ τοῦ πατρός, ἧς γε καὶ χαλκῆν εἰκόνα στήσας ὕστερον ἐπέγραψε Κορνηλίαν μητέρα Γράγχων. ἀπομνημονεύεται δὲ καὶ τοῦ Γαΐου πολλὰ ῥητορικῶς καὶ ἀγοραίως ὑπὲρ αὐτῆς εἰρημένα πρός τινα τῶν ἐχθρῶν ‘σύ γάρ’ ἔφη, ‘Κορνηλίαν λοιδορεῖς τὴν Τιβέριον τεκοῦσαν;’ ἐπεὶ δὲ διαβεβλημένος ἦν εἰς μαλακίαν ὁ λοιδορηθείς: ‘τίνα δέ,’ εἶπεν, ‘ἔχων παρρησίαν συγκρίνεις Κορνηλίᾳ σεαυτόν; ἔτεκες γὰρ ὡς ἐκείνη; καὶ μὴν πάντες ἴσασι Ῥωμαῖοι πλείω χρόνον ἐκείνην ἀπ᾽ ἀνδρὸς οὖσαν ἢ σὲ τὸν ἄνδρα’ τοιαύτη μὲν ἡ πικρία τῶν λόγων ἦν αὐτοῦ, καὶ πολλὰ λαβεῖν ἐκ τῶν γεγραμμένων ἔστιν ὅμοια. („Takvim riječima potresavši narod, a imao je i jak glas i bio veoma jedar govornik, /Gaj Grakh op. S.M./ predloži dva zakona. Jedan koji nije dopuštao, ako narod nekom magistratu oduzme njegovu službu, da taj vrši drugu službu. Drugi, ako je neki magistrat prognao građanina bez suda, davao je narodu pravo osude zloupotrebe vlasti. Od tih zakona jedan je izravno činio nečasnim Marka Oktavija koga je Tiberije /Grakh op. S.M./ svrgnuo sa časti tribuna a drugi je pogađao Popilija. On je, naime, kao pretor prognao Tiberijeve prijatelje. I Popilije doista, ne sačekavši osudu, pobježe iz Italije. Ali onaj drugi zakonski prijedlog povuče sam Gaj /Grakh op. S.M./ rekavši da tu uslugu čini Oktaviju na molbu svoje majke Kornelije. Narod se zadivi i dade svoj pristanak štujući Korneliju ne manje zbog njezinih sinova nego zbog njezina oca pa joj kasnije dapače podiže mjeden kip sa natpisom : „Kornelija, majka Grakha.“ Spominje se i mnogo toga što je Gaj u njezinu odbranu retorički i u sudskom stilu rekao jednome od svojih neprijatelja : „Zar ti“, rekao mu je, „vrijeđaš Korneliju, onu koja je rodila jednog Tiberija?“ A kako je uvreditelj bio na lošem glasu zbog neprirodna /homoseksualna op. S.M./ bluda, reče mu drugom prilikom : „Sa kakvim obrazom uspoređuješ sebe sa Kornelijom? Jesi li ti rodio djecu kao ona? A uistinu svi Rimljani znaju da je ona duže vrijeme živjela bez muškarca nego ti, tobožnji muškarac.“ Takve je gorčine bilo u njegovim govorima a mnogo toga tome slična može se naći u njegovim spisima.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 8:ἐπὶ τούτοις τοῦ δήμου μεγαλύνοντος αὐτὸν καὶ πᾶν ὁτιοῦν ἑτοίμως ἔχοντος ἐνδείκνυσθαι πρὸς εὔνοιαν, ἔφη ποτὲ δημηγορῶν αὐτὸς αἰτήσειν χάριν, ἣν λαβὼν μὲν ἀντὶ παντὸς ἕξειν, εἰ δὲ ἀποτύχοι, μηδὲν ἐκείνοις μεμψιμοιρήσειν. τοῦτο ῥηθὲν ἔδοξεν αἴτησις ὑπατείας εἶναι, καὶ προσδοκίαν πᾶσιν ὡς ἅμα μὲν ὑπατείαν, ἅμα δὲ δημαρχίαν μετιὼν παρέσχεν. ἐνστάντων δὲ τῶν ὑπατικῶν ἀρχαιρεσιῶν καὶ μετεώρων ὄντων ἁπάντων ὤφθη Γάϊον Φάννιον κατάγων εἰς τὸ πεδίον καὶ συναρχαιρεσιάζων ἐκείνῳ μετὰ τῶν φίλων, τοῦτο ῥοπὴν ἤνεγκε τῷ Φαννίῳ μεγάλην. κἀκεῖνος μὲν ὕπατος, Γάιος δὲ δήμαρχος ἀπεδείχθη τὸ δεύτερον, οὐ παραγγέλλων οὐδὲ μετιών, ἀλλὰ τοῦ δήμου σπουδάσαντος. ἐπεὶ δὲ ἑώρα τὴν μὲν σύγκλητον ἐχθρὰν ἄντικρυς, ἀμβλὺν δὲ τῇ πρὸς αὐτὸν εὐνοίᾳ

τὸν Φάννιον, αὖθις ἑτέροις νόμοις ἀπηρτήσατο τὸ πλῆθος, ἀποικίας μὲν εἷς Τάραντα καὶ Καπύην πέμπεσθαι γράφων, καλῶν δὲ ἐπὶ κοινωνίᾳ πολιτείας τοὺς Λατίνους, ἡ δὲ βουλὴ δείσασα μὴ παντάπασιν ἄμαχος γένηται, καινὴν καὶ ἀσυνήθη πεῖραν ἐπῆγε τοῖς πολλοῖς ἀποτροπῆς, ἀντιδημαγωγοῦσα καὶ χαριζομένη παρὰ τὸ βέλτιστον. ἦν γὰρ εἷς τῶν τοῦ Γαΐου συναρχόντων Λίβιος Δροῦσος, ἀνὴρ οὔτε γεγονώς τινος Ῥωμαίων οὔτε τεθραμμένος χεῖρον, ἤθει1 δὲ καὶ λόγῳ καὶ πλούτῳ τοῖς μάλιστα τιμωμένοις καὶ δυναμένοις ἀπὸ τούτων ἐνάμιλλος. ἐπὶ τοῦτον οὖν οἱ γνωριμώτατοι τρέπονται, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἅψασθαι τοῦ Γαΐου καὶ μετ᾽ αὐτῶν ἐπὶ τὸν ἄνδρα συστῆναι, μὴ βιαζόμενον μηδὲ ἀντικρούοντα τοῖς πολλοῖς, ἀλλὰ πρὸς ἡδονὴν ἄρχοντα καὶ χαριζόμενον ὑπέρ ὧν καὶ ἀπεχθάνεσθαι καλῶς εἶχεν.(“Budući da ga /Gaja Grakha op. S.M./ je narod zbog toga veličao i bio spreman da mu pokaže svaki mogući znak svoje naklonosti, reče im jednom držeći javni govor da će zatražiti od njih uslugu koju će, ako mu je učine, cijeniti više od svega, a ako mu je odbiju, nimalo im neće zamjeriti. Kad je to rekao, opće je mišljenje bilo da će zatražiti konzulat i to je kod sviju pobudilo očekivanje da će se istovremeno natjecati za konzulat i za tribunat. Ali kad je došao čas izbora konzula i svi su bili u napetom iščekivanju, vidješe ga kako vodi Gaja Fanija[779] dole na Marsovo polje[780] i podupire zajedno sa svojim prijateljima njegovu kandidaturu. I on bi izabran za konzula a Gaj po drugi put za /plebejskog op. S.M./ tribuna premda nije istakao svoju kandidaturu niti vršio agitaciju, nego je to bila želja naroda. Ali kad vidje da mu Senat otvoreno pokazuje svoje neprijateljstvo a da je Fanijeva naklonost prema njemu ohladnjela, ponovo poče nastojatida veže uza se naklonost mnoštva predlažući da se pošalju naseobine u Tarent i Kapuu i pozivajući Latine na dioništvo u rimskom građanstvu. Ali Senat, plašeći se da Gaj /Grakh op. S.M./ ne bi postao posve nesavladiv, učini novi i neobičan pokušaj da odvrati narod od njega upotrebljavajući protiv njega demagošku taktiku kod naroda i ugađajući željama mnoštva mimo svih moralnih nač'ela. Jedan od Gajevih drugova u službi bio je, naime, Livije Druz[781], čovjek koji niti po rođenju niti po odgoju nije bio gori ni od koga od Rimljana, dok se značajem, rječitošću i bogatstvom mogao uspješno mjeriti sa onima koji su zbog takvih osobina bili najviše poštovani i utjecajni. Njemu se, dakle, obrate najodličniji pozivajući ga neka napadne Gaja, i udruži se sa njima protiv njega /Gaja Grakha op. S.M./ ne pribjegavajući nasilju niti dolazeći u sukob sa narodom, nego vršeći svoju službu tako da mu ugađa čineči mu ustupke ondje gdje bi bilo časno izvrgavati se njegovoj mržnji.”

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 10-11:μεγίστη δὲ τῷ Δρούσῳ πίστις εὐνοίας πρὸς τὸν δῆμον ἐγίνετο καὶ δικαιοσύνης τὸ μηδὲν αὑτῷ μηδ᾽ ὑπὲρ ἑαυτοῦ φαίνεσθαι γράφοντα, καὶ γὰρ οἰκιστὰς ἑτέρους ἐξέπεμπε τῶν πόλεων καὶ διοικήσεσι χρημάτων οὐ προσῄει, τοῦ Γαΐου τὰ πλεῖστα καὶ μέγιστα τῶν τοιούτων αὑτῷ προστιθέντος. ἐπεὶ δὲ Ῥουβρίου τῶν συναρχόντων ἑνὸς οἰκίζεσθαι Καρχηδόνα γράψαντος ἀνῃρημένην ὑπὸ Σκηπίωνος, κλήρῳ λαχὼν ὁ Γάιος ἐξέπλευσεν εἰς Λιβύην ἐπὶ τὸν κατοικισμόν, ἔτι μᾶλλον ἐπιβὰς ὁ Δροῦσος ἀπόντος αὐτοῦ τὸν δῆμον ὑπελάμβανε καὶ προσήγετο, μάλιστα ταῖς κατὰ τοῦ Φουλβίου διαβολαῖς. ὁ δὲ Φούλβιος οὗτος ἦν τοῦ Γαΐου φίλος, καὶ συνάρχων ἐπὶ τὴν διανομὴν τῆς χώρας ᾑρημένος: ἦν δὲ θορυβώδης, καὶ μισούμενος μὲν ὑπὸ τῆς βουλῆς ἄντικρυς, ὕποπτος δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ὡς τὰ συμμαχικὰ διακινῶν καὶ παροξύνων κρύφα τοὺς Ἰταλιώτας πρὸς ἀπόστασιν. οἷς ἀναποδείκτως καὶ ἀνελέγκτως λεγομένοις αὐτὸς προσετίθει πίστιν ὁ Φούλβιος οὐχ

[779]*Caius Fannius Strabo*, konzul za 122. god. p. n. e. Iako je bio izabran uz podršku Gaja Grakha, čim je izabran, okrenuo se protiv njega i prešao na optimatsku stranu.

[780]*Campus Martius*, prostor od glavnih rimskih brežuljaka prema rijeci Tibar. Ovo područje je bilo u vlasništvu posljednjeg kralja Tarkvinija Oholog, ali je sa republikanskim prevratom bilo konfiscirano i praktično pretvoreno u javni posjed. Po jednoj tradiciji polje je bilo posvećeno bogu Marsu uz državnu konfiskaciju (*Liv.* II, 5: *Flor.* I, 9: *Plut. Public.* 8), po drugoj tradiciji (*Dionys. A.R.*V, 13; *Plut. Marcell.* 8; *Fest.* 189), polje je bilo posvećeno Marsu znatno ranije i tak kasnije ga je stekao Tarkvinije i nakon proglašenja Republike je bilo konfiscirano. Treća tradicija, javno vlasništvo cijeloga Marsovog polja ili nekoga njegovog dijela tumaći kao poklon vestalki Gaje Taracije (*Caius Taracia*) i Fufetije (*Fufetia*) Rimskoj državi (*Plin. NH* XXXIV, 25: *Plut. Public.* 8; *Gell.* VII, 7, 4). Na Marsovom polju su se održavale centurijatske komicije na kojima su se birali konzuli i pretori (*Liv.* I, 44; *Dionys. A.R.*IV, 22; *Gell.* XV, 27). Pošto su centurijatske komicije proistekle iz vojnog sustava i održavale su bar teorijski i tradicijski tu vezanost i sve do samoga kraja republikanske epohe, one su se morale sastajati van „svete granice“, tj. *pomeriuma.* A Marsovo polje se nalazila izvan *pomeriuma* u toku cjelokupnoga trajanja Republike. O *pomeriumu* v. Platner-Ashby, 1929:392-396). O Marsovom polju v. Platner – Ashby, 1929:91 – 94.

[781]*Marcus Livius Drusus*, plebejski tribun iz 122. god. p. n. e., konzul za 112. god. p. n. e., izabran za cenzora 109. god. p. n. e. Osoba slaboga karaktera, politikant, demagog i prevarant.

ὑγιαινούσης οὐδὲ εἰρηνικῆς ὢν προαιρέσεως. τοῦτο μάλιστα κατέλυε τὸν Γάϊον ἀπολαύοντα τοῦ μίσους, καὶ ὅτε Σκηπίων ὁ Ἀφρικανὸς ἐξ οὐδενὸς αἰτίου προφανοῦς ἐτελεύτησε καὶ σημεῖά τινα τῷ νεκρῷ πληγῶν καὶ βίας ἐπιδραμεῖν ἔδοξεν, ὡς ἐν τοῖς περὶ ἐκείνου γέγραπται, τὸ μὲν πλεῖστον ἐπὶ τὸν Φούλβιον ἦλθε τῆς διαβολῆς, ἐχθρὸν ὄντα καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ βήματος τῷ Σκηπίωνι λελοιδορημένον, ἥψατο δὲ καὶ τοῦ Γαΐου ὑπόνοια, καὶ δεινὸν οὕτως ἔργον ἐπ᾽ ἀνδρὶ τῷ πρώτῳ καὶ μεγίστῳ Ῥωμαίων τολμηθὲν οὐκ ἔτυχε δίκης οὐδὲ εἰς ἔλεγχον προῆλθεν: ἐνέστησαν γὰρ οἱ πολλοὶ καὶ κατέλυσαν τὴν κρίσιν ὑπὲρ τοῦ Γαΐου φοβηθέντες, μὴ περιπετὴς τῇ αἰτίᾳ τοῦ φόνου ζητουμένου γένηται: ταῦτα μὲν οὖν ἐγεγόνει πρότερον,ἐν δὲ τῇ Λιβύῃ περὶ τὸν τῆς Καρχηδόνος κατοικισμόν, ἣν ὁ Γάιος Ἰουνωνίαν, ὅπερ ἐστὶν Ἡραίαν, ὠνόμασε, πολλὰ κωλύματα γενέσθαι παρὰ τοῦ δαιμονίου λέγουσιν. ἥ τε γὰρ πρώτη σημαία, πνεύματος ἀφαρπάζοντος αὐτήν, τοῦ δὲ φέροντος ἐγκρατῶς ἀντεχομένου, συνετρίβη, καὶ τὰ ἱερὰ τοῖς βωμοῖς ἐπικείμενα διεσκέδασεν ἀνέμου θύελλα καὶ διέρριψεν ὑπὲρ τοὺς ὅρους τῆς γεγενημένης ὑπογραφῆς, αὐτοὺς δὲ τοὺς ὅρους ἀνέσπασαν ἐπελθόντες λύκοι καὶ μακρὰν ᾤχοντο φέροντες, οὐ μὴν ἀλλὰ πάντα συντάξας καὶ διακοσμήσας ὁ Γάϊος ἡμέραις ἑβδομήκοντα ταῖς πάσαις ἐπανῆλθεν εἰς Ῥώμην, πιέζεσθαι τὸν Φούλβιον ὑπὸ τοῦ Δρούσου πυνθανόμενος, καὶ τῶν πραγμάτων τῆς αὐτοῦ παρουσίας δεομένων: Λεύκιος γὰρ Ὀπίμιος, ἀνὴρ ὀλιγαρχικὸς καὶ δυνατὸς ἐν τῇ βουλῇ, πρότερον μὲν ἐξέπεσεν ὑπατείαν παραγγέλλων, τοῦ Γαΐου τὸν Φάννιον προαγαγόντος, ἐκεῖνον δὲ καταρχαιρεσιάσαντος: τότε δὲ πολλῶν βοηθούντων ἐπίδοξος ἦν ὑπατεύσειν, ὑπατεύων δὲ καταλύσειν τὸν Γάιον, ἤδη τρόπον τινὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ μαραινομένης καὶ τοῦ δήμου μεστοῦ γεγονότος τῶν τοιούτων πολιτευμάτων διὰ τὸ πολλοὺς τοὺς πρὸς χάριν δημαγωγοῦντας εἶναι καὶ τὴν βουλὴν ὑπείκειν ἑκοῦσαν.("Ali najveće jamstvo vjerovanju u Druzovu dobronamjernost prema narodu i u njegovu pravičnost bilo to što on očigledno nikad nije ništa predlagao niti za sebe niti sebi na korist. I kao utemeljitelj /predloženih op. S.M./ kolonija/plebejski tribun Livije Druz op. S.M./ slao je druge a nije se miješao u upravljanje novcem, dok je Gaj /Grakh op. S.M./ sebi dodjeljivao većinu takvih poslova i najvažnije od njih. I. kad je Gaj, pošto je Rubrije, jedan od njegovih drugova .u_službi /kolegija plebejskih tribuna op. S.M./, podnio zakonski prijedlog da se iznova naseli Kartagina koju je razorio Scipion /Emilijan op. S.M./, otplovio uAfriku ždrijebom /od plebejskih tribuna op. S.M./ izabran da nadgleda obnovu grada, Livije, pojačavši svoje napade na njega u njegovoj odsutnosti, nastojao je pridobiti narod privući ga k sebi osobito ocrnjujući Fulvija /Flaka op. S.M./. Taj je Fulvije bio Gajev prijatelj i bio je izabran zajedno sa njime kao povjerenik za podjelu zemlje, a bio je čovjek nemiran i Senat ga .je otvoreno mrzio a i drugi su ga sumnjičili da izaziva neprilike sa saveznicima i podjaruje Italce na odmetnuće. Premda se to govorkalo bez dokaza i istraživanja, sam je Fulvije tim sumnjama povećavao vjerodostojnost jer ponašanje niti mu je bilo razborito niti miroljubivo. Ta je veza /Fulvija Flaka i Gaja Grakha op. S.M./ više no išta drugo upropaštavala Gajev položaj /u političkom smislu op. S.M./ jer je dio mržnje protiv Fulvija padao i na njega. I kad je Scipion Afrički /Emilijan op. S.M./ umro bez ikakva vidljiva uzroka i činilo se da su se na lešu pojavili nekakvi tragovi udaraca i nasilja, kako sam opisao u njegovu /izgubljenom op. S.M./ životopisu, sumnjičili su najviše Fulvija /Flaka op. S.M./ jer mu je bio neprijatelj i onoga ga je dana grdio sa govornice, ali se sumnja protegla i na Gaja /Grakha op. S.M./. I tako strašno nedjelo, drsko počinjeno na prvom i najvećem Rimljaninu, nije bilo kažnjeno, a čak nije bila provedena niti istraga. Narod se, naime, usprotivio i spriječio sudski postupak pobojavši se da Gaj /Grakh op. S.M./ ne potpadne pod optužbu ako se bude istraživalo tko je kriv za umorstvo. To se, međutim, dogodilo prije događaja o kojima se ovdje govori."U /sjevernoj op. S.M./ Africi pak, pri osnivanju kolonije na mjestu Kartagine, a Gaj /Grakh op. S.M./ ju je nazvao Junonijom, tj. na helenskome Herejom, kažu da su se pojavile mnoge smetnje poslane od božanstva. Glavnu zastavu, naime, zahvati udar vjetra i, premda se zastavnik svom snagom pripio uz nju, slomi je na komade a žrtve što su ležale na žrtvenicima vihor razaspe i razbaca preko graničnih kočića zacrtanih međa grada. Na same kočiće udariše vukovi, počupaše ih i odnesoše daleko. Sredivši usprkos svemu i uredivši sve za svega sedamnaest dana, Gaj /Grakh op. S.M./ se vrati u Rim jer je doznao da Livije Druz pritješnjuje Fulvija i da situacija zahtijeva njegovu prisutnost. Jer Lucije Opimije, pripadnik optimatske stranke i utjecajan u Senatu, koji je ranije propao sa svojom kandidaturom za konzula kada je Gaj kao kandidata doveo i tako preporučio Fanija a ovaj na izborima pobijedio Opimija, tada je imao pomoć i podršku mnogih.[782]Tada se očekivalo da će /Lucije Opimije op. S.M./

[782]Gotovo sigurno je dodatnu mržnju prema Gaju Grakhu kod Opimija „hranila" i činjenica da je ponajviše zahvaljujući Gaju Grakhu on izgubio izbore za konzule za 122. god. p. n. e.

postati konzulom a da će kao konzul oboriti Gaja /Grakha op. S.M./ budući da je njegova moć u nekom pogledu već slabila i narod već postao zasičen popularnih političkih mjera zato što je onih koji su mu se ulagivali samo da mu uđu u volju bilo mnogo a Senat im je dragovoljno popuštao.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 13:ἐπεὶ δὲ καὶ τὸν Ὀπίμιον καταστήσαντες ὕπατον τῶν νόμων πολλοὺς διέγραφον καὶ τὴν Καρχηδόνος ἐκίνουν διάταξιν, ἐρεθίζοντες τὸν Γάϊον, ὡς ἂν αἰτίαν ὀργῆς παρασχὼν ἀναιρεθείη, τὸν μὲν πρῶτον χρόνον ἐκαρτέρει, τῶν δὲ φίλων καὶ μάλιστα τοῦ Φουλβίου παροξύνοντος ὥρμησε πάλιν συνάγειν τοὺς ἀντιταξομένους πρὸς τὸν ὕπατον. ἐνταῦθα καὶ τὴν μητέρα λέγουσιν αὐτῷ συστασιάσαι, μισθουμένην ἀπὸ τῆς ξένης κρύφα καὶ πέμπουσαν εἰς ' Ῥώμην ἄνδρας, ὡς δὴ θεριστάς ταῦτα γὰρ ἐν τοῖς ἐπιστολίοις αὐτῆς ᾐνιγμένα γεγράφθαι πρὸς τὸν υἱόν. ἕτεροι δὲ καὶ πάνυ τῆς Κορνηλίας δυσχεραινούσης ταῦτα πράττεσθαι λέγουσιν.ᾗι δ᾽ οὖν ἔμελλον ἡμέρᾳ τοὺς νόμους λύσειν οἱ περὶ τὸν Ὀπίμιον, κατείληπτο μὲν ὑπὸἀμφοτέρων ἕωθεν εὐθὺς τὸΚαπετώλιον, ("Kada su njegovi /Gaja Grakha op. S.M./ neprijatelji, postigavši da Opimije[783] postane konzul, stali ukidati većinu Gajevih zakona i zadirati u uređenje naseobine u Kartagini dražeći ga da im, izazvavši gnjev, pruži priliku da ga ubiju, prvo se vrijeme on svladavao, ali kako su ga podjarivali prijatelji a osobito Fulvije, dade se opet na to da okupi pristaše za opoziciju konzulu. Kažu da se i njegova majka pridružila tim buntovničkim mjerama unajmljujući potajno iz tuđine i šaljući u Rim ljude tobože kao žeteoce; jer o tome govore da postoje nejasne natuknice u njezinim pismima sinu /Gaj Grakhu op. S.M./. Drugi pak kažu da je Kornelija bila veoma nezadovoljna tim Gajevim postupcima. Onoga, dakle, dana kad je Opimije namjeravao ukinuti Gajeve zakone, već od sama svitanja Kapitol su zaposjele obje stranke /i populari i optimati op. S.M./.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 17: φεύγοντι δ᾽ οὖν τῷ Γαΐῳ τῶν ἐχθρῶν ἐπιφερομένων καὶ καταλαμβανόντων περὶ τὴν ξυλίνην γέφυραν, οἱ μὲν δύο φίλοι προχωρεῖν ἐκεῖνον κελεύσαντες αὐτοὶ τοὺς διώκοντας ὑπέστησαν καὶ μαχόμενοι πρὸ τῆς γεφύρας οὐδένα παρῆκαν ἕως ἀπέθανον, τῷ δὲ Γαΐῳ συνέφευγεν εἷς οἰκέτης ὄνομα Φιλοκράτης, πάντων μὲν, ὥσπερ ἐν ἁμίλλῃ, παρακελευομένων, οὐδενὸς δὲ βοηθοῦντος, οὐδὲ ἵππον αἰτουμένῳ παρασχεῖν ἐθελήσαντος ἐπέκειντο γὰρ ἐγγὺς οἱ διώκοντες. ὁ δὲ φθάνει μικρὸν εἰς ἱερὸν ἄλσος Ἐριννύων καταφυγών, κἀκεῖ διαφθείρεται, τοῦ Φιλοκράτους ἀνελόντος ἐκεῖνον, εἶτα ἑαυτὸν ἐπισφάξαντος. ὡς δὲ ἔνιοί φασιν, ἀμφότεροι μὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων κατελήφθησαν ζῶντες, τοῦ δὲ θεράποντος τὸν δεσπότην περιβαλόντος οὐδεὶς ἐκεῖνον ἠδυνήθη πατάξαι πρότερον ἢ τοῦτον ὑπὸ πολλῶν παιόμενον ἀναιρεθῆναι. τὴν δὲ κεφαλὴν τοῦ Γαΐου λέγουσιν ἄλλον μὲν ἀποκόψαι καὶ κομίζειν, ἀφελέσθαι δὲ τούτου φίλον Ὀπιμίου τινὰ, Σεπτουμουλήιον ἦν γὰρ προκεκηρυγμένον ἐν ἀρχῇ τῆς μάχης ἰσοστάσιον χρυσίον τοῖς ἀνενεγκοῦσι τὴν Γαΐου καὶ Φουλβίου κεφαλήν, ἀνηνέχθη δὲ ὑπὸ τοῦ Σεπτουμουληΐου περιπεπαρμένη δόρατι πρὸς τὸν Ὀπίμιον, καὶ ζυγοῦ κομισθέντος ἐντεθεῖσα λίτρας ἑπτακαίδεκα καὶ δίμοιρον εἵλκυσε, τοῦ Σεπτουμουληίου καὶ περὶ τοῦτο μιαροῦ γενομένου καὶ κακουργήσαντος ἐξελὼν γὰρ τὸν ἐγκέφαλον ἐνέτηξε μόλυβδον. οἱ δὲ τοῦ Φουλβίου τὴν κεφαλὴν κομίσαντες ἦσαν γὰρ τῶν ἀσημοτέρων οὐδὲν ἔλαβον. τὰ δὲ σώματα καὶ τούτων καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὸν ποταμὸν ἐρρίφη, τρισχιλίων ἀναιρεθέντων: καὶ τὰς οὐσίας αὐτῶν ἀπέδοντο πρὸς τὸ δημόσιον. ἀπεῖπαν δὲ πενθεῖν ταῖς γυναιξί, τὴν δὲ Γαΐου Λικιννίαν καὶ τῆς προικὸς ἀπεστέρησαν. ὠμότατον δὲ προσειργάσαντο τοῦ Φουλβίου τὸν νεώτερον υἱόν, οὔτε χεῖρας ἀνταράμενον οὔτ᾽ ἐν τοῖς μαχομένοις γενόμενον, ἀλλὰ ἐπὶ σπονδὰς ἐλθόντα πρὸ τῆς μάχης συλλαβόντες καὶ μετὰ τὴν μάχην ἀνελόντες. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τούτου καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων μᾶλλον ἠνίασε τοὺς πολλοὺς τὸ κατασκευασθὲν Ὁμονοίας ἱερὸν ὑπὸ τοῦ Ὀπιμίου: σεμνύνεσθαι γὰρ ἐδόκει καὶ μέγα φρονεῖν καὶ τρόπον τινὰ θριαμβεύειν ἐπὶ φόνοις τοσούτοις πολιτῶν, διὸ καὶ νυκτὸς ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ νεὼ παρενέγραψάν τινες τὸν στίχον τοῦτον: 'ἔργον ἀπονοίας ναὸν ὁμονοίας ποιεῖ.' („Dok je, dakle, Gaj /Grakh op. S.M./ bježao, a neprijatelji jurili za njim i dostizali ga kod drvenog mosta, ona dvojica prijatelja, potakavši ga neka ide dalje, sami se suprotstaviše njegovim progoniteljima i, boreći se ispred mosta ne propustiše nijednoga da prođe sve dok ne padoše mrtvi. Gaja je na bijegu pratio samo jedan kućni rob po imenu Filokrat i, premda su svi koji su to gledali poticali Gaja kao na utrci da brže trči, nitko mu nije pomogao niti mu je čak htio dati konja kad ga je tražio, jer progonitelji su mu već bili za petama.

[783]*Lucius Opimius* (konzul za 121. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1849:III, 33 - 34; PWRE, 1939, XVIII. 1, *col.* 673 – 677. Jedna vrlo kvarna osoba, koja je na kraju doživjela i osudu zbog korupcije.

On ih ipak za malo preteče umakavši u sveti gaj Erinijan[784] i ondje pogibe pošto Filokrat usmrti njega a zatim ubi sam sebe. Kako pak neki vele, obojicu neprijatelji uhvatiše žive i, jer je sluga obujmio gospodara, nitko ovoga nije mogao udariti prije nego je Filokrat podlegao mnogim udarcima. Gajevu glavu kažu da je netko drugi odsjekao i nosio, ali da ju mu je oduzeo jedan Opimijev prijatelj, Septumulej. U početku bitke bio je, naime, izdan proglas da će donosiocima Gajeve i Fulvijeve glave biti isplaćeno toliko zlata koliko glave teže. Tako Septumulej donese Opimiju Gajevu glavu nataknutu na koplje. Kad su je stavili na donesenu vagu, težila je sedamnaest i po funti jer se Septumulej i u ovoj prilici pokazao bezbožnikom i nitkovom, izvadio je, naime, mozak i ulio na .njegovo mjesto rastopljeno olovo. Oni pak koji donesoše Fulvijevu glavu ne dobiše ništa, bili su, naime, odviše neznatni. Tijela i te dvojice i ostalih ubijenih bila su bačena u rijeku a bilo ih je 3000, i njihovu imovinu prodadoše u korist državne blagajne. Njihovim ženama zabraniše da pokazuju tugu za njima a Gajevoj /supruzi op. S.M./ Licmiji oduzeše i miraz. Ali najokrutniji bio je njihov postupak prema Fulvijevu mlađem sinu koji niti je digao ruku na nobile niti je bio među onima koji su se borili, nego su ga, kad je prije bitke došao radi sklapanja primirja, uhitili i poslije bitke ubili. Ali ipak, ono što je narod uvrijedilo više od toga i od svega drugoga bilo je što je Opimije podigao hram Slozi. To se, naime, osjećalo kao hvalisanje i razmetanje i čak na neki način slavljenje trijumfa pri pokolju tolikih građana. Stoga noću ispod natpisa na hramu netko dopisa ovaj stih: „Djelo bezumlja stvori hram Sloge“.“)

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 18: οὗτος μέντοι πρῶτος ἐξουσίᾳ δικτάτορος ἐν ὑπατείᾳ χρησάμενος καὶ κατακτείνας ἀκρίτους ἐπὶ τρισχιλίοις πολίταις Γάιον Γράγχον καὶ Φούλβιον Φλάκκον, ὧν ὁ μὲν ἦν ὑπατικὸς καὶ θριαμβικός, ὁ δὲ τῆς καθ' αὑτὸν ἡλικίας ἀρετῇ καὶ δόξῃ πεπρωτευκώς, οὐκ ἀπέσχετο κλοπῆς, ἀλλὰ πεμφθεὶς ὡς Ἰουγούρθαν τὸν Νομάδα πρεσβευτὴς διεφθάρη χρήμασιν ὑπ' αὐτοῦ: καὶ δίκην ὀφλὼν αἰσχίστην δωροδοκίας ἐν ἀτιμίᾳ κατεγήρασε μισούμενος καὶ προπηλακιζόμενος ὑπὸ τοῦ δήμου, παρ' αὐτὰ μὲν τὰ πραχθέντα ταπεινοῦ γενομένου καὶ συσταλέντος, ὀλίγῳ δὲ ὕστερον ἐκφήναντος ὅσον εἶχεν ἱμέρου καὶ πόθου τῶν Γράγχων. εἰκόνας τε γὰρ αὐτῶν ἀναδείξαντες ἐν φανερῷ προὐτίθεντο, καὶ τοὺς τόπους ἐν οἷς ἐφονεύθησαν ἀφιερώσαντες ἀπήρχοντο μὲν ὧν ὧραι φέρουσι πάντων, ἔθυον δὲ καὶ καθ' ἡμέραν πολλοὶ καὶ προσέπιπτον, ὥσπερ θεῶν ἱεροῖς ἐπιφοιτῶντες. („Taj pak Opimije, koji se za konzulovanja prvi poslužio diktatorskim ovlaštenjima i smaknuo bez suda uz tri tisuće drugih građana Gaja Grakha i Fulvija Flaka od kojih je jedan bio bivši konzul i proslavio je trijumf a drugi vrlinom i ugledom prvi među ljudima svoje dobi, taj Opimije nije se mogao suzdržati od novčane zloupotrebe, nego se, kad je bio poslan kao poslanik Numiđaninu Jugurti, dao od njega podmititi; i najsramotnije osuđen zbog primanja mita, u beščasnosti je dočekao starost omrznut i pogrđivan od naroda koji je, doduše, postao ponizan i plašljiv u vrijeme onih događaja, ali je uskoro jasno pokazivao koliko je žalio Grakhe i čeznuo za njima. Jer postavivši im kipove, smjestili su ih na vidljivo mjesto i, posvetivši mjesta na kojima su bili ubijeni, odlazili su onamo donoseći prvijence plodova godišnjih doba, čak mnogi ondje svakodnevno prinašahu žrtve i na koljenima se klanjahu njihovim sjenama kao da pohađaju svetišta bogova.“).

Plutarh, Usporedni životopisi, Gaj Grakh, 19: καὶ μέντοι καὶ ἡ Κορνηλία λέγεται τά τε ἄλλα τῆς συμφορᾶς εὐγενῶς καὶ μεγαλοψύχως ἐνεγκεῖν, καὶ περὶ τῶν ἱερῶν ἐν οἷς ἀνῃρέθησαν εἰπεῖν ὡς ἀξίους οἱ νεκροὶ τάφους ἔχουσιν, αὕτη δὲ περὶ τοὺς καλουμένους Μισηνοὺς διέτριβεν, οὐδὲν μεταλλάξασα τῆς συνήθους διαίτης, ἦν δὲ πολύφιλος καὶ διὰ φιλοξενίαν εὐτράπεζος, ἀεὶ μὲν Ἑλλήνων καὶ φιλολόγων περὶ αὐτὴν ὄντων, ἁπάντων δὲ τῶν βασιλέων καὶ δεχομένων παρ' αὐτῆς δῶρα καὶ πεμπόντων, ἡδίστη μὲν οὖν ἦν αὕτη τοῖς ἀφικνουμένοις καὶ συνοῦσι διηγουμένη τὸν τοῦ πατρὸς Ἀφρικανοῦ βίον καὶ δίαιταν, θαυμασιωτάτη δὲ τῶν παίδων ἀπενθὴς καὶ ἀδάκρυτος μνημονεύουσα, καὶ πάθη καὶ πράξεις αὐτῶν, ὥσπερ ἀρχαίων τινῶν, ἐξηγουμένη τοῖς πυνθανομένοις. ὅθεν ἔδοξεν ἐνίοις ἔκνους ὑπὸ γήρως ἢ μεγέθους κακῶν γεγονέναι καὶ τῶν ἀτυχημάτων ἀναίσθητος, αὐτοῖς ὡς ἀληθῶἀναισθήτοις οὖσιν ὅσον ἐξ εὐφυΐας καὶ τοῦ γεγονέναι καὶ τετράφθαι καλῶς ὄφελός ἐστι πρὸς ἀλυπίαν ἀνθρώποις, καὶ ὅτι τῆς ἀρετῆς ἡ τύχη φυλαττομένης μὲν τὰ κακὰ πολλάκις περίεστιν, ἐν δὲ τῷ πταῖσαι τὸ φέρειν εὐλογίστως οὐ παραιρεῖται. („I za Korneliju, međutim, kažu da je, kao što je druge svoje nesreće podnijela plemenita i uzvišena duha, tako i o posvećenim mjestima rekla da njezini pokojnici imaju dostojne grobove. Ona je svoje dane

[784]Posvećen rimskim božanstvima furijama, koje su po interpretirane kao helenske erinije.

provodila na rtu Mizenu /u Kampaniji op. S.M./ i nimalo nije promijenila svoj uobičajeni način življenja. Imala je mnogo prijatelja i, rado primajući goste, uvijek ih je dobro častila jer je oko nje uvijek bilo Helena i obrazovanih ljudi a svi su kraljevi primali od nje poklone i slali ih njoj. Svojim je posjetiocima i društvu bila najugodnija kada je pripovijedala o životu i životnim navikama svoga oca /Publija Kornelija Scipiona op. S.M./ Afrikanca /Starijeg op. S.M./, ali najdivnija je bila kad bi, bez tuge i suza spominjala svoje sinove pričajući onima koji su je pitali o njihovoj bolnoj sudbini i djelima kao da govori o ljudima iz davnine. Stoga su neki i pomislili da je od starosti i veličine nevolja pomjerila pameću i postala neosjetljiva na to od kolike su koristi plemenita narav i čestit rod i odgoj ljudima da svladaju svoje boli i da, premda sudbina često nadvladava vrlinu koja se čuva od zala, u nesrećama ne može joj oduzeti snagu da ih podnosi sa spokojnom razboritošću.")

Plutarh, Usporedba Agisa i Kleomena s Grakhima, 3 : οἶμαι δὲ καὶ τὰς τελευτὰς τῶν ἀνδρῶν ἐμφαίνειν τινὰ τῆς ἀρετῆς διαφοράν. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ μαχόμενοι πρὸς τοὺς πολίτας, εἶτα φεύγοντες ἐτελεύτησαν: τούτων δὲ Ἆγις μὲν ὑπὲρ τοῦ μηδένα κτεῖναι τῶν πολιτῶν ὀλίγου δεῖν ἑκὼν ἀπέθανε, Κλεομένης δὲ προπηλακισθεὶς καὶ ἀδικηθεὶς ὥρμησε μέν ἀμύνασθαι, τοῦ δὲ καιροῦ μὴ παρασχόντος αὑτὸν εὐτόλμως ἀνεῖλε. πάλιν δὲ τἀναντία σκοποῦσιν Ἆγις μὲν οὐδὲν ἀπεδείξατο στρατηγίας ἔργον, ἀλλὰ προανῃρέθη, ταῖς δὲ Κλεομένους νίκαις πολλαῖς καὶ καλαῖς γενομέναις παραβαλεῖν ἔστι Τιβερίου τὴν ἐν Καρχηδόνι τοῦ τείχους κατάληψιν, οὐ μικρὸν ἔργον, καὶ τὰς ἐν Νομαντίᾳ σπονδάς, αἷς δισμυρίους Ῥωμαίων στρατιώτας οὐκ ἔχοντας ἄλλην ἐλπίδα σωτηρίας περιεποίησε καὶ Γάιος δὲ πολλὴν μὲν αὐτόθι, πολλὴν δὲ ἐν Σαρδόνι στρατευόμενος ἀνδραγαθίαν ἔφηνεν, ὥστε τοῖς πρώτοις ἂν ἐναμίλλους Ῥωμαίων γενέσθαι στρατηγοῖς, εἰ μὴ προανῃρέθησαν.("Mislim da i način kako su ti ljudi umrli pokazuje neku razliku u njihovoj vrlini. Jer Grakhi su poginuli boreći se sa sugrađanima a onda bježeći pred njima, a od dvojice Helena Agis je umro maltene dobrovoljnom smrću zato da ne ubije nijednog svog sugrađanina, dok je Kleomen, pošavši da se osveti za uvrede i nepravde, kad mu se za to nije pružila povoljna prilika, junački sam sebi zadao smrt. Ali opet, razmatrajući sa suprotnoga gledišta njihove zasluge, Agis nije pokazao nikakvo djelo dostojno velikog vojskovođe jer je prerano zaglavio, a s Kleomenovim se brojnim sjajnim pobjedama može usporediti Tiberijevo zauzimanje gradskog zida u Kartagini, što nije bilo baš neznatno djelo, i primirje što ga je uspio izraditi u Numanciji, kojim je izbavio 20 000 vojnika koji nisu imali druge nade u spas a i Gaj je pokazao veliku hrabrost i ratujući u Italiji i na Sardiniji tako da bi obojica postali takmaci prvim rimskim vojskovođama da nisu zaglavili prije vremena.")

Plutarh, Usporedni životopisi, Sula, 36 : εἰ δὲ δεῖ καὶ τῶν ἀπ᾽ οὐδενὸς μὲν χρηστοῦ γνωρίμων δὲ ἄλλως ἐπιμνησθῆναι, λέγεται τὸν ἄρξαντα τοῦ δουλικοῦ πολέμου περὶ Σικελίαν δραπέτην, Εὔνουν ὄνομα, μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς Ῥώμην ἀγόμενον ὑπὸ φθειριάσεως ἀποθανεῖν. ("A ako treba spomenuti i one koji nisu postali poznati ni po kakvu dobru, ali su to ipak postali, pripovijeda se da je vođa robovskoga rata na Siciliji, odbjegli rob po imenu Eun, odveden poslije hvatanja u Rim, umro ondje od ušljivosti.")

Plutarh, *Moralia*, *De capienda ex inimicis utilitate*,88A:ἐπεὶ καὶ τοῦτο τῆς κακίας ἴδιόν ἐστι, τὸ τοὺς ἐχθροὺς αἰσχύνεσθαι μᾶλλον ἢ τοὺς φίλους ἐφ᾽ οἷς ἐξαμαρτάνομεν. ὅθεν ὁ Νασικᾶς, οἰομένων τινῶν καὶ λεγόντων ἐν ἀσφαλεῖ γεγονέναι τὰ Ῥωμαίων πράγματα Καρχηδονίων μὲν ἀνῃρημένων Ἀχαιῶν δὲ δεδουλωμένων, ': νῦν μὲν οὖν' εἶπεν 'ἐπισφαλῶς ἔχομεν, μήθ᾽ οὓς φοβηθῶμεν μήθ᾽ οὓς αἰσχυνθῶμεν ἑαυτοῖς ἀπολελοιπότες '(„Jer to je osebujna oznaka poroka, da se više osjećamo posramljeno zbog naših grešaka pred neprijateljem nego pred svojim prijateljima. Ovo je osnova Nasikine primjedbe, kada su neki izrazili uvjerenje da je moć Rimljana sada sigurna, budući da su Kartaginjani bili uništeni, a Ahejci dovedeni u podređenost. On je rekao: 'Sada je naša pozicija vrlo opasna, jer nismo ostavili nikoga koga bismo se sramili ili plašili.'")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 196E – 197A :Ἀντιόχου δὲ τοῦ βασιλέως μετὰ τὸ διαβῆναι Ῥωμαίους ἐπ᾽ αὐτὸν εἰς Ἀσίαν πέμψαντος πρὸς τὸν Σκιπίωνα περὶ διαλύσεως, 'ἔδει πρότερον,' εἶπεν, 'ἀλλὰ μὴ νῦν, ὁπότε καὶ τὸν χαλινὸν καὶ τὸν ἀναβάτην προσδέδεξαι.'χρήματα δὲ τῆς συγκλήτου λαβεῖν αὐτὸν ἐκ τοῦ ταμιείου ψηφισαμένης, τῶν δὲ ταμιῶν οὐ βουλομένων ἀνοῖξαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης, αὐτὸς ἀνοίξειν ἔφη: καὶ γὰρ κλείεσθαι δι᾽ αὐτὸν πλήσαντα χρημάτων τοσούτων τὸ ταμιεῖον. Πετιλλίου4 δὲ καὶ Κοΐντου πολλὰ πρὸς τὸν δῆμον αὐτοῦ κατηγορησάντων, εἰπὼν ὅτι τῇ σήμερον ἡμέρᾳ Καρχηδονίους καὶ Ἀννίβαν ἐνίκησεν αὐτὸς μὲν ἔφη στεφανωσάμενος ἀναβαίνειν εἰς τὸ

Καπετώλιον θύσων, τὸν δὲ βουλόμενον τὴν ψῆφον ἐκέλευσε φέρειν περὶ αὐτοῦ καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀνέβαινεν, ὁ δὲ δῆμος ἐπηκολούθησε τοὺς κατηγόρους ἀπολιπὼν λέγοντας.("Kralj Antioh /III. op. S.M./, nakon što su Rimljani protiv njega prešli u Aziju, poslao je molbu za mir Scipionu. On /Afrikanac op. S.M./ je rekao da je to trebalo učiniti ranije, ne sada kada ste dobili i uzde i jahača. Senat mu /Publiju Scipionu op. S.M./ je odredio sumu novca iz /državne op. S.M./ riznice, ali su rizničari odbili /iz određenih razloga op. S.M./ da je otvore na taj dan. Onda, rekao je /Publije Scipion op. S.M./ ja ću je sam otvoriti, jer je novac sa kojim sam je ja napunio uzrokovao da bude zatvorena. Kada su Petilije i Kvint optužili ga /Publija Scipiona op. S.M./ za mnoge zločine pred narodom /tj. komicijama op. S.M./, on je rekao : "Na ovaj dan, ja sam pobijedio Hanibala i Kartaginu /u bitci kod Zame op. S.M./, i što se mene tiće ja idem sa mojim vijencem na Kapitol da žrtvujem /u znak sjećanja i zahvale na pobjedu kod Zame op. S.M./, i neka onaj ko želi ostane i glasa o meni." Tako rekavši, on je otišao svojim putem, i narod ga je slijedio, ostavivši njegove tužitelje da sami raspravljaju.")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 198C:χρημάτων δὲ ἀπείρων εὑρεθέντων, αὐτὸς μὲν οὐκ ἔλαβε, τῷ δὲ γαμβρῷ Τουβέρωνι φιάλην ἀργυρᾶν ὁλκῆς πέντε λιτρῶν ἀριστεῖον ἔδωκε. καὶ τοῦτό φασι πρῶτον εἰς τὸν Αἰλίων οἶκον εἰσελθεῖν κειμήλιον ἀργυροῦν.("Od neograničenog blaga /makedonskog kralja Perseja op. S.M./ koje je bilo nađeno, on /Emilije Paul op. S.M./ nije uzeo ništa, nego svome zetu Tuberonu dao srebrni pehar težine pet funti kao nagradu za njegovu najvišu vrlinu. I ovo, oni kažu, je prvi srebrna obiteljska dragocjenost koja je ikada našla svoj put u elijevski dom.")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 198D:Κάτων ὁ πρεσβύτερος ἐν τῷ δήμῳ τῆς ἀσωτίας καὶ πολυτελείας καθαπτόμενος εἶπεν 'ὡς χαλεπόν ἐστι λέγειν πρὸς γαστέρα ὦτα μὴ ἔχουσαν.' θαυμάζειν δὲ πῶς σῴζεται πόλις, ἐν πωλεῖται πλείονος ἰχθὺς ἢ βοῦς. λοιδορῶν δέ ποτε τὴν ἐπιπολάζουσαν γυναικοκρατίαν, 'πάντες,' εἶπεν, 'ἄνθρωποι τῶν γυναικῶν ἄρχουσιν, ἡμεῖς δὲ πάντων ἀνθρώπων, ἡμῶν δὲ αἱ γυναῖκες.' („Stariji Katon, napadajući rasipnost i ekstravaganciju među narodom, rekao je da je teško govoriti trbuhu koji nema uši.[785] On je rekao da se čudi kako država u kojoj se riba prodavala skuplje od vola može nastaviti postojati neozlijeđena.[786] U gorkoj kritici prevlađujuće dominacije žena, on /Katon Stariji op. S.M./ je rekao : „Svi muškarci vladaju svojim ženama, i mi vladamo cijelom čovječanstvu, ali naše žene vladaju nama[787]"")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 198E: παρορμῶν δὲ τοὺς ἄρχοντας ἐπιτιμᾶν τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἔλεγε τοὺς δυναμένους κωλύειν τοὺς κακῶς ποιοῦντας, ἐὰν μὴ κωλύωσι, κελεύειν. („Pokušavajući potaknuti dužnosnike /Republike op. S.M./ da upravljaju oštrim zaprećavanjem pogrešnog, on /Katon Stariji op. S.M./ je uobičavao reči da, ako oni koji imaju moć da obeshrabruju zločin to ne čine, onda ga oni ohrabruju /zločin, kriminal op. S.M./")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 198F:κάκιστον δὲ ἔλεγεν ἄρχοντα εἶναι τὸν ἄρχειν ἑαυτοῦ μὴ δυνάμενον. μάλιστα δὲ ἐνόμιζε δεῖν ἕκαστον ἑαυτὸν αἰδεῖσθαι: μηδένα γὰρ ἑαυτοῦ μηδέποτε χωρὶς εἶναι. („On /Katon Stariji op. S.M./ je rekao da je najgori vladar onaj koji ne može vladati sobom.[788] On je mislio da je posebno neophodno za svakoga čovjeka da respektira sebe, jer nijedan čovjek nije nikad odvojen od sebe.")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 199A:τὴν δὲ ἀδικίαν ἔλεγε, τοῖς ἀδικοῦσι κἂν1 μὴ φέρῃ κίνδυνον, ἅπασι φέρειν. („Pogrešno činjenje, on /Katon Stariji op. S.M./ je uobičavao reći, čak i ako ne donosi nikakav rizik za svoje začetnike, donosi rizik za sve.")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 199B:ἐπετίμα δὲ τοῖς πολίταις ἀεὶ τοὺς αὐτοὺς αἱρουμένοις ἄρχοντας: 'δόξετε γάρ,' εἶπεν, 'μὴ πολλοῦ τὸ ἄρχειν ἄξιον ἢ μὴ πολλοὺς τοῦ

785Uporediti i *Plut. Cat. Mai,* 8;.*De tuenda sanitate praecepta,* 131D-E; *De esu carnium*, 996D.

786Uporediti i *Plut. Quaestiones convivales,* 668B.

787Uporediti ali sa Atenjanima, umjesto Rimljana, u glavnoj ulozi *Plut. Regum et imperatorum apophthegmata,* 185D.

788 Uporediti i *Plut. Apophthegmata Laconica,* 210F.

ἄρχειν ἀξίους ἡγεῖσθαι.'....τιμητείαν δὲ μετιὼν καὶ τοὺς ἄλλους ὁρῶν δεομένους τῶν πολλῶν καὶ κολακεύοντας, αὐτὸς ἐβόα τὸν δῆμον ἀποτόμου χρείαν ἔχειν ἰατροῦ καὶ μεγάλου καθαρμοῦ: δεῖν οὖν μὴ τὸν ἥδιστον, ἀλλὰ τὸν ἀπαραίτητον αἱρεῖσθαι. καὶ ταῦτα λέγων ᾑρέθη πρὸ πάντων. („Uobičavao je /Katon Stariji op. S.M./ da ukorava građane zbog izbora istih ljudi na funkcije. „Jer", on je rekao „dajete utisak da vi /građani op. S.M./ smatrate da /državne op. S.M./ funkcije nisu od velike vrijednosti ili da vi smatrate da mnogo ljudi nije vrijedno /državnih op. S.M./ funkcija"[789]....Kada je on /Katon Stariji op. S.M./ bio kandidat za cenzora, i vidio da drugi kandidati dosađuju stanovništvu i laskajući im, sam je povikao da narod treba snažnog ljekara i temeljito čišćenje. Oni ne moraju izabrati najugodnijeg, nego najnepopustljivijeg čovjeka. Kao rezultat njegovih riječi on je bio prvi izbor birača.[790]")

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 199D: πλείονας δὲ πόλεις ἑλών, ὥς φησι, τῶν ἡμερῶν ἃς διέτριψεν ἐν τοῖς πολεμίοις, οὐδὲν αὐτὸς πλέον ἔλαβεν1 ὧν ἔφαγε καὶ ἔπιεν ἐκ τῆς πολεμίας. τῶν δὲ στρατιωτῶν ἑκάστῳ λίτραν ἀργύρου διανείμας φησὶ βέλτιον εἶναι πολλοὺς ἔχοντας ἀργύριον ἢ ὀλίγους χρυσίον ἀπὸ τῆς στρατείας ἐπανελθεῖν τῶν γὰρ ἀρχόντων οὐδὲν ἄλλο δεῖν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἢ τὴν δόξαν αὐξάνεσθαι. πέντε δὲ οἰκέτας εἶχεν ἐπὶ τῆς στρατείας, ὧν εἷς αἰχμάλωτα σώματα τρία πριάμενος, ὡς οὐκ ἔλαθε τὸν Κάτωνα, πρὶν εἰς ὄψιν ἐλθεῖν, ἀπήγξατο. („On /Katon Stariji op. S.M./ je zauzeo po broju više naselja /op. S.M./, kao što je govorio, nego što je dana proveo među /hispanskim op. S.M./ neprijateljem, ipak on sam nije uzeo ništa sa neprijateljske teritorije izuzev onoga šta je pojeo i popio. On je podijelio svakom vojniku funtu srebra, rekavši da je bolje da se mnogi /vojnici op. S.M./ vrate iz /ratne op. S.M./ kampanje sa srebrom nego nekolicina /zapovjednika op. S.M./ sa zlatom. On je govorio da dužnosnici ne bi trebalo da prihvate nikakakv drugi porast u provincijama /ne samo u smislu posebnih teritorija nego od Republike dodijeljenih mandatnih zaduženja op. S.M./ izuzev povećanja svoje reputacije. On je imao pet osoba kao sebi posilnih, jedan od kojih je kupio tri zarobljenika. Ali kada je on otkrio da je Katon /Stariji op. S.M./ saznao za to, on nije čekao da izađe pred svoga nadređenog, nego se objesio.")[791]

Plutarh, *Moralia,Regum et imperatorum apophthegmata,* 199F - 201F : Σκιπίωνα τὸν νεώτερον λέγουσιν ἔτεσι πεντήκοντα καὶ τέτταρσιν, οἷς ἐβίωσε, μηδὲν πρίασθαι μηδὲν ἀποδόσθαι μηδὲν οἰκοδομῆσαι, λίτρας δὲ ἀργύρου τρεῖς καὶ τριάκοντα μόνας ἐν οὐσίᾳ μεγάλῃ δύο δὲ χρυσίου καταλιπεῖν καὶ ταῦτα Καρχηδόνος κύριον ὄντα καὶ μάλιστα τῶν στρατηγῶν πλουτίσαντα τοὺς στρατιώτας….τῶν δὲ Νομαντίνων ἀμάχων εἶναι δοκούντων καὶ πολλοὺς νενικηκότων στρατηγούς, ὕπατον ἀπέδειξε Σκιπίωνα τὸ δεύτερον ὁ δῆμος ἐπὶ τὸν πόλεμον ὡρμημένων δὲ πολλῶν ἐπὶ τὴν στρατείαν, καὶ τοῦτο διεκώλυσεν ἡ σύγκλητος, ὡς ἐρήμου τῆς Ἰταλίας ἐσομένης. καὶ χρήματα λαβεῖν τῶν ἑτοίμων οὐκ εἴασαν, ἀλλὰ τὰς τελωνικὰς προσόδους ἀπέταξαν οὔπω χρόνον ἐχούσας. ὁ δὲ Σκιπίων χρημάτων μὲν οὐκ ἔφη δεῖσθαι, τὰ γὰρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν φίλων ἐξαρκέσειν: περὶ δὲ τῶν στρατιωτῶν ἐμέμψατο, χαλεπὸν γὰρ εἶναι τὸν πόλεμον, εἰ μὲν δι᾽ ἀνδρείαν τῶν πολεμίων ἥττηνται τοσαυτάκις, ὅτι πρὸς τοιούτους, εἰ δὲ δι᾽ ἀνανδρίαν τῶν πολιτῶν, ὅτι μετὰ τοιούτων.ἐπεὶ δὲ ἐλθὼν εἰς τὸ στρατόπεδον πολλὴν ἀταξίαν καὶ ἀκολασίαν καὶ δεισιδαιμονίαν καὶ τρυφὴν κατέλαβε, μάντεις μὲν εὐθὺς ἐξήλασε καὶ θύτας καὶ πορνοβοσκούς, σκεύη δὲ προσέταξεν ἀποπέμπειν ἅπαντα πλὴν χύτρας ὀβελίσκου καὶ ποτηρίου κεραμεοῦ: τῶν δὲ ἀργυρῶν1 ἔκπωμα οὐ μεῖζον δύο λιτρῶν συνεχώρησε τοῖς βουλομένοις ἔχειν: λούεσθαι δὲ ἀπεῖπε, τῶν δὲ ἀλειφομένων τρίβειν ἕκαστον ἑαυτόν: τὰ γὰρ ὑποζύγια χεῖρας μὴ ἔχοντα ἑτέρου τρίψοντος δεῖσθαι: προσέταξε δὲ ἀριστᾶν μὲν ἑστῶτας ἄπυρον ὄψον, δειπνεῖν δὲ κατακειμένους ἄρτον ἢ πόλτον2 ἁπλῶς καὶ κρέας ὀπτὸν ἢ ἑφθόν: αὐτὸς δὲ σάγον ἐμπεπορπημένος μέλανα περιῄει, πενθεῖν τὴν τοῦ στρατεύματος αἰσχύνην λέγων. Μεμμίου δέ τινος χιλιάρχου λαβὼν ὑποζύγια φυκτῆρας διαλίθους παρακομίζοντα καὶ Θηρικλείους, 'ἐμοὶ μέν,' εἶπεν, 'ἡμέρας τριάκοντα1 καὶ τῇ πατρίδι, σαυτῷ δὲ τὸν βίον ἅπαντα τοιοῦτος ὢν ἄχρηστον πεποίηκας σεαυτόν.'ἑτέρου δὲ θυρεὸν ἐπιδείξαντος εὖ κεκοσμημένον, 'ὁ μὲν θυρεός,' εἶπεν, 'ὦ νεανία, καλός, πρέπει δὲ Ῥωμαῖον ἄνδρα μᾶλλον ἐν τῇ δεξιᾷ τὰς ἐλπίδας ἔχειν ἢ τῇ ἀριστερᾷ.' τοῦ δὲ τὸν χάρακα ἄραντος σφόδρα πιέζεσθαι φάσκοντος, 'εἰκότως,' ἔφη: 'τῷ γὰρ ξύλῳ τούτῳ μᾶλλον ἢ τῇ μαχαίρᾳ πιστεύεις.' ὁρῶν δὲ τὴν ἀπόνοιαν τῶν πολεμίων ἔλεγεν ὠνεῖσθαι τοῦ χρόνου τὴν ἀσφάλειαν τὸν γὰρ ἀγαθὸν στρατηγὸν ὥσπερ ἰατρὸν ἐσχάτης δεῖσθαι τῆς διὰ τοῦ σιδήρου θεραπείας. οὐ μὴν ἀλλ᾽ ἐπιθέμενος ἐν καιρῷ τοὺς

[789]Uporediti i *Plut. Cat. Mai.* 8.

[790]Uporediti i *Plut. Cat. Mai.* 16.

[791] Uporediti i *Plut. Cat. Mai.* 10.

Νομαντίνους ἐτρέψατο.τῶν δὲ πρεσβυτέρων τοὺς ἡττημένους κακιζόντων, τί1 πεφεύγασιν οὓς τοσαυτάκις ἐδίωξαν, εἰπεῖν τινα λέγεται τῶν Νομαντίνων ὡς τὰ πρόβατα ταὐτὰ καὶ νῦν ἐστιν, ὁ δὲ ποιμὴν ἄλλος. ἐπεὶ δὲ τὴν Νομαντίαν ἑλὼν καὶ θριαμβεύσας τὸ δεύτερον πρὸς Γάιον Γράκχον ὑπέρ τε τῆς βουλῆς καὶ τῶν συμμάχων κατέστη διαφορᾷ, καὶ λυπούμενος ὁ δῆμος ἐθορύβησεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος, 'ἐμέ,' εἶπεν, 'οὐδέποτε στρατοπέδων ἀλαλαγμὸς ἐθορύβησεν, οὔτι γε συγκλύδων ἀνθρώπων, ὧν οὐ μητέρα τὴν Ἰταλίαν ἀλλὰ μητρυιὰν οὖσαν ἐπίσταμαι.' τῶν δὲ περὶ τὸν Γάιον βοώντων κτεῖναι τὸν τύραννον, 'εἰκότως,' εἶπεν, 'οἱ τῇ πατρίδι πολεμοῦντες ἐμὲ βούλονται προανελεῖν οὐ γὰρ οἷόν τε τὴν Ῥώμην πεσεῖν Σκιπίωνος ἑστῶτος οὐδὲ ζῆν Σκιπίωνα τῆς Ῥώμης πεσούσης.' ("Izvještava se da Scipion /Emilijan op. S.M./ Mlađi nikada nije kupio niti prodao niti izgradio bilo koju stvar za 54 godine svoga života i da od tako velikoga imanja, on je ostavio za sobom samo 33 libre srebra i 2 libre zlata, iako je on bio gospodar Kartagine i obogatio svoje vojnike više nego drugi zapovjednici…S obzirom da su Numantinci izgledali nepobjedivi u borbi i da su pobijedili mnoge zapovjednike, narod je učinio Scipiona /Emilijana op. S.M./ konzulom po drugi put zbog ovog /numantinskog op. S.M./ rata. Kada su mnogi bili voljni da se prijave za /ratnu op. S.M./ kampanju, Senat je intervenirao, na bazi toga što bi Italija ostala nezaštićena /navodno zbog odlaska velikoga broja vojnih obveznika op. S.M./.Štaviše, oni /senatori op. S.M./ mu nisu dozvolili da uzme novac od onoga što je već bilo na raspolaganju /u državnom trezoru op. S.M./, nego su za njegovu upotrebu predvidjeliprihode od poreza koji još nisu skupljeni. Scipion /Emilijan op. S.M./ je rekao da mu nije potreban /javni op. S.M./ novac /za kampanju op. S.M./, jer njegov sopstveni /novac op. S.M./ i onaj od njegovih prijatelja će biti dovoljan. Ali je što se tiće vojnika pogriješio.[792] On je rekao da je rat bio težak, prvo zahvaljujući hrabrosti neprijatelja oni /vojnici op. S.M./ su bili pobjeđivani toliko mnogo puta, zatim je bio težak jer je bio protiv takvih ljudi; to je bilo zbog želje za hrabrošću njihovih /numantinskih op. S.M./ sopstvenih građana, zatim je bio težak zato što se morao voditi protiv takvih ljudi.Kada je stigao u tabor /armije u Bližoj Hispaniji op. S.M./ i našavši tamo mnogo nereda, razuzdanosti, praznovjerja, i luksuza, on /Scipion Emilijan op. S. M./ je odmah izbacio /iz tabora op. S.M./ proroke, vračeve i svodnike, i izdao je naredbe o uklanjanju svoga taborskog posuđa izuzev lonca, ražnja i keramičke čaše za pijenje. Ali on je dozvolio srebrni pehar koji nije bio teži od dvije funte, onima koji su željeli zadržati takve stvari. Zabranio je kupanje, i od onih koji su se masirali on je zahtijevao da svaki pojedinac sam sebe trlja, govoreći da tovarne životinje, koje nisu imale ruke, trebaju nekoga da ih timari. Također je izdao naredbe da se oni mogu odmarati za večerom, i ovo bi trebalo biti kruh ili jednostavna kaša, i meso pečeno ili kuhano. On sam je išao okolo sa crnim plaštem zaogrnutim oko sebe, govoreći da je u žalosti zbog sramote armije.[793]On je primijetio u prtljagu koje su nosile tovarne životinje od Memija, vojnoga tribuna, vinske hladnjake ukrašene sa dragim kamenjem, rad od Terikla[794], i rekao mu je /Scipion Emilijan vojnom tribunu Memiju op. S.M./ : "Sa ovakvim ponašanjem učinili ste sebe beskorisnim za mene i svoju domovinu u toku 30 dana[795], ali ste /učinili op. S.M./ za sebe beskorisnim za čitav vaš život."[796] Kada mu je drugi čovjek pokazao štit lijepo ukrašen, on je rekao : "Lijep štit, mladi gospodine, ali više dolikuje Rimljaninu da stavlja svoje nade u svoju desnu ruku /u kojoj se nalazi mač op. S.M./, nego u svoju lijevu /koja drži štit op. S.M./"[797] Drugi /vojnik op. S.M./ noseći drvo za palisadu rekao je da je to bilo užasno teško. "Veoma moguće", rekao je Scipion /Emilijan op. S.M./ "jer vi više vjerujete u ovo drvo nego u vaš mač."[798] Promatrajući smionost neprijatelja, on je rekao da je on sam kupovao sigurnost sa vremenom, jer dobar komandant, slično ljekaru, treba da operira sa željezom /u smislu oružanog napada op. S.M./ samo kao krajnjim sredstvom.[799] Ipak, on je napao u pravo vrijeme i nagnao je u bjekstvo Numantince. Kada su stariji ljudi pitali poražene /numantinske op. S.M./ vojnike zašto su bili tolike kukavice da pobjegnu od

[792]Uporediti *App. Hisp.* 84.

[793]Uporediti *Polyaen* VIII, 16, 2.

[794]Slavni korintski umjetnik.i grnčar.

[795]Vjerojatno period njegovog sramote i kazne.

[796] Uporediti *Frontin. Str.* IV, 1, 1.

[797]Uporediti *Aelian. VH* XI, 9; i nešto različitije verzije kod *Liv. Perioche* 57; *Frontin. Str*. IV, 1, 5; *Polyaen* VIII, 16, 4.

[798]Uporediti *Liv. Perioche* 57; *Polyaen* VIII, 16, 3.

[799] Uporediti *Gell.* XIII, 3, 6.

ljudi koje su tako često progonili, kažu da je jedan od Numantinaca odgovorio da su ovce još uvijek bile iste ovce, ali drugi čovjek je bio njihov pastir. Kada je on zauzeo Numanciju i proslavio drugi trijumf, posvađao se sa Gajem Grakhom što se tiće Senata i saveznika, i narod, osjećajući se mnogo ožalošćenim /zbog ubistva Tiberija Grakha op. S.M./ je počeo da viće na njega. Ali on /Scipion Emilijan op. S.M./ je rekao : "Borbeni poklić naoružanih neprijatelja me nikada nije uznemirio, a još će znatno manje /uznemiriti vika op. S.M./ od onoga ološa za koje ja dobro znam da im Italija nije njihova stvarna majka, nego njihova maćeha."[800] Kada su ljudi oko Grakha povikali "Ubiti tiranina", on je rekao : "Veoma prirodno od onih koji se osjećaju neprijateljski prema našoj domovini da žele prvo mene da uklone, jer nije moguće da Rim padne dok Scipion stoji, niti za Scipiona da živi dok Rim pada."

Plutarh, *Moralia, Regum et imperatorum apophthegmata,* 202A : Σκιπίωνι δὲ ζῶντι πολεμῶν, ἀποθανόντος ἠχθέσθη, καὶ τοὺς μὲν υἱοὺς ἐκέλευσεν ὑποδύντας ἄρασθαι τὸ λέχος, τοῖς δὲ θεοῖς ἔφη χάριν ἔχειν ὑπὲρ τῆς Ῥώμης, ὅτι παρ᾽ ἄλλοις οὐκ ἐγένετο Σκιπίων. ("On /Kvint Cecilije Metel Makedonski op. S.M./ je bio žestoko suprotstavljen Scipionu /Emilijanu op. S.M./ dok je Scipion /Emilijan op. S.M./ bio živ. Ali je /Metel Makedonski op. S.M./ bio veoma žalostan kada je ovaj /Scipion Emilijan op. S.M./ umro i naredio je svojim sinovima da pomognu u sprovodu. I rekao je da bogovima zahvaljuje, za korist Rima, što se Scipion /Emilijan op. S.M./ nije rodio među drugim narodima.").

Plutarh, *Moralia, De se ipsum citra invidiam laudando*, 540F-541A :ἀλλὰ μὴν καὶ Ῥωμαῖοι Κικέρωνι μὲν ἐδυσχέραινον ἐγκωμιάζοντι πολλάκις ἑαυτοῦ τὰς περὶ Κατιλίναν πράξεις, Σκιπίωνι δ᾽ εἰπόντι μὴ πρέπειν αὐτοῖς κρίνειν περὶ Σκιπίωνος, δι᾽ ὃν ἔχουσι τὸ κρίνειν πᾶσιν ἀνθρώποις, στεφανωσάμενοι συνανέβησαν εἰς τὸ Καπιτώλιον καὶ συνέθυσαν.("Rimljani su, opet, bili zasičeni sa Ciceronom zbog stalnog hvaljenja svoga uspjeha sa Katilinom, ali kada je Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./rekao da im /rimskom narodu op. S.M./ ne odgovara da budu na suđenju Scipionu, kojem oni duguju moć da sjede u sudu za cijelo čovječanstvo, oni su stavili vijence na svoje glave i pratili ga do Kapitola i pridružili mu se u žrtvovanju.")

Plutarh, *Moralia, Praecepta gerendae reipublicae* 812A :ὃ καὶ Σκιπίων ὁ Ἀφρικανὸς, ἐποίει πολὺν χρόνον ἐν ἀγρῷ διαιτώμενος, ἅμα καὶ τοῦ φθόνου τὸ βάρος ἀφαιρῶν καὶ διδοὺς ἀναπνοὴν τοῖς πιέζεσθαι δοκοῦσιν ὑπὸ τῆς ἐκείνου δόξης. ("Što je Scipion Afrikanac postigao provođenjem mnogo vremena "na selu", time istovremeno uklanjajući težinu zavisti i dajući mjesta za disanje onima za koje je on mislio da su pritisnuti njegovom slavom.")

Juvenal

Juvenal (*Decimus Iunius Iuvenalis*) rodio se u italskom gradu Akvinu (*Aquinum*), u drugoj polovici I. st. n. e. i stekao je retoričku naobrazbu. Stvarao je na kraju I. i početkom II. st. n. e., u vrijeme prelaska sa flavijevskog režima na antoninijanski sustav. Pretpostavlja se da je bio učenik Kvintilijana, i da je prakticirao retoriku sve do svojih srednjih godina kada se upustio u satiru. Juvenal je postao glasovit kao nepomirljiv i strog satiričar. Zbog svoga "oštrog jezika" kojim je uvrijedio jednog glumca sa značajnim utjecajem na dvoru, Juvenal je bio i prognan vjerojatno u Egipat. Kasnije je rehabilitiran i vratio se u Rim. Njegovo djelo Satire/ *Satires* (koje se sastoje od 16 poznatih satiričnih poema podijeljenih u 5 knjiga) daje jedan slikovit, satiričan i dosta kritički pregled života u Rimu i rimskom svijetu u ovom periodu. Osuda suvremenih karaktera graniči kod Juvenala sa potpunim pesimizmom. Juvenal je bio veoma cijenjen u antici i njega su prevodili i oponašali i pjesnici novog vijeka. Neki njegovi izrazi postali su općepoznati kao aforizmi: *mens sana in corpore sano* ("zdrav

[800]Uporediti *Vell.* II, IV; *Val. Max.* VI, 2, 3; *Polyaen* VIII, 16, 5.

duh u zdravom tijelu”), *panem et circenses* (“kruha i igara”; aluzija na gubljenje političke svijesti i odgovornosti kod naroda, i zadovoljavanje prozaičnim i instinktivnim), *rara avis in terris nigroque simillima cycno* (“rijetka ptica na zemlji i najviše slična crnom labudu”; aluzija da je savršena žena rijetka ptica), *quis custodiet ipsos custodes* (“ko može da pazi na one koji paze”; aluzija na to kome sa moćima se može vjerovati). I njegove poeme su bile pogrešno shvaćene kao da su antipaganske, pa su zahvaljujući tome i prepisivane u kršćanskim, manastirskim skriptorijima.

Juvenal, VI, 166 – 171 :*quis feret uxorem cui constant omnia? malo, / malo Venustinam quam te, Cornelia, mater / Gracchorum, si cum magnis virtutibus adfers / grande supercilium et numeras in dote triumphos.* / 170*tolle tuum, precor, Hannibalem victumque Syphacem / in castris et cum tota Carthagine migra.*(„Ko bi mogao da izdrži suprugu koja je sve to utjelovila? Radije bih / bolje rečeno imao Venustinu od tebe, Kornelija, o majko / Grakha, ako taj ponosni izraz mora da prati / tvoje teške vrline, ako su trijumfi dio tvoga miraza /170 Poštedi nas od tvoga oca pobjeda nad Hanibalom, molim te, ili Sifaksa / pobjeđenog u taboru, nestani sada sa svom Scipionovom Kartaginom.“).

Flor

Od drugih historijskih djela iz doba Principata, treba spomenuti i Florove (Lucije?[801] Anej Flor/*Lucius*? *Annaeus Florus*, živio cc 74. – 130 god. n. e.) ekscerpte Livija u dvije knjige (pod skupnim nazivom *Epitome de T. Livio Bellorum omnium annorum DCC Libri duo*) koje je u cjelosti dostupno. Flor je poglavlja svoga djela razvrstao na osnovi ratova koje su vodili Rimljani. Ovo djelo je vrijedno jer daje bitne i korisne informacije u sažetoj formi. Flor se u svome djelu ne odnosi baš loše prema Grakhima.[802] radi čega izgleda da u konkretnom poglavlju Flor nije u tolikoj mjeri koristio samo svoj glavni izvor-Livija. Međutim Florova poglavlja o Grakhima imaju dosta grešaka u kronologiji i događajima, uključujući i miješanje pojedinih epizoda vezanih za braću.

Flor, I, XXXIV (2, 18) : *Numantia quantum Carthaginis, Capuae, Corinthi opibus inferior, ita virtutis nomine et honore par omnibus, summumque, si vero aestimes, Hispaniae decus. Quippe quae sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen sita, quattuor milibus Celtiberorum quadraginta exercitum per annos undecim sola sustinuit, nec sustinuit modo, sed saevius aliquandoperculit pudendisque foederibus adfecit. Novissime, cum invictara esse constaret, opus fuit eo qui Carthaginem everterat. Non temere, si fateri licet, ullius causa belli iniustior. Segidenses, socios et consanguineos suos, Romanorum manibus elapsos, exceperant. Habita pro his deprecatio nihil valuit. Cum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi foederis pretium iussi arma deponere. Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus absciderentur. Itaque statim Megaravico fortissimo duce ad arma conversi. Pompeium proelio adgressi, foedus tamen ma-luerunt, cum debellare potuissent; Hostilium deinde Mancinum: hunc quoque adsiduis caedibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem aut vocem Numantini viri quisquam sustineret. Tamen cum hoc quoque foedus maluere, contenti armorum manubiis, cum ad internicionem saevire potuissent. Sed non minus Numan-tini quam Caudini illius foederis flagrans ignominia aut pudore popuius Romanus dedecus quidem praesentis flagitii deditione Mancini expiavit, ceterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad excidium urbium inbuto, tandem etiam in ultionem excanduit. Sed tum acrius in castris quam in campo, nostro cum milite quara cum Numantino proeliandum fuit. Quippe adsiduis et*

[801] Moguće i Julije Flor, ali Publije Anije Flor (*Publius Annius Florus*) pjesnik, retorik i prijatelj principsa Hadrijana.

[802] *Flor.* II, 13-14

iniustis et servilibus maxime operibus adtriti ferre plenius vallum, qui arma nescirent, luto inquinari, quia sanguine nollent, iubebantur. Ad hoc scorta, calones, sarcinae nisi ad usum necessariae amputantur. Tanti esse exercitum quanti imperatorem vere proditum est. Sic redacto in disciplinam milite commissa acies, quodque nemo visurum se umquam speraverat factum, ut fugientes Numantinos quisquam videret. Dedere etiam se volebant, si toleranda viris imperarentur. Sed cum Scipio veram vellet et sine exceptione victoriam, eo necessitatum conpulsi primum ut destinata morte in proelium ruerent, cum se prius epulis quasi inferiis implevissent carnis semicrudae et caeliae;sic vocant indigenam ex frumentopotionem. Intellectum ab imperatore consilium, itaque non est permissa pugna morituris. Cum fossa atque lorica quattuorque castris circumdatos fames premeret, a duce orantes proelium, ut tamquam viros occideret, ubi non impetrabant, placuit eruptio. Sic conserta manu plurimi occisi, et cum urgueret fames, aliquantisper inde vixerunt.[187]Novissime consilium fugae sedit; sed hoc quoque ruptis equorum cingulis[188]uxores ademere, summo scelere per amorem. Itaque deplorato exitu in ultimam rabiem furoremque conversi, postremo Rhoecogene duce se, suos, patriam ferro, veneno, subiecto igni undique peregerunt. Macte[189] fortissimam et meo iudicio beatissimam in ipsis malis civitatem. Adseruit cum fide socios, populum orbis terrarum viribus fultum tam parva manu aetate tam longa sustinuit. Novissime maximo duce oppressa civitas nullum de se gaudium hosti reliquit. Unus enim vir Numantinus non fuit qui in catenis duceretur; praeda, ut de pauperrimis, nulla: arma ipsi cremaverunt. Triumphus fuit tantum de nomine. („Numancija, koliko je po bogatstvu manje vrijedna od Kartagine, Kapue i Korinta, toliko je po junaštvu i časti ravna svima i, ako pravo promisliš, najveća dika Hispanije. Ona je, bez zidina, bez tornjeva, smještena na osrednje visoku brežuljku pokraj rijeke, zadržala, sama, jedanaest godina, posadom od 4000 Keltiberaca vojsku od 40 000 ljudi, i ne samo zadržala, nego u nekoliko navrata i nešto okrutnije potukla i prisilila na sramotne ugovore. Na kraju, kad je postalo jasno da je nesavladiva, javila se potreba za onim koji je bio razorio Kartaginu.Jedva da je ikad, ako se može priznati, uzrok ijednoga rata bio nepravedniji. Primili su bili Segiđane, saveznike i rođake svoje, koji su umakli iz ruku Rimljana. Zauzimanje za njih nije vrijedilo ništa. Kad su se stali odmicati od svakog doticaja s ratom, naloženo im je da, kao cijenu zakonita ugovora, polože oružje. To su barbari primili kao da im se odsijecaju ruke. Stoga su se odmah pod Megaravikom, vrlo hrabrim vođom, okrenuli k oružju. Napavši u bitki /Kvinta op. S.M./ Pompeja, ipak su više voljeli dogovor, iako su ga mogli poraziti. Potom su /Numantinci op. S.M./ napali Hostilija Mancinu. I njega su, nanoseći mu neprestane gubitke, tako pritisnuli da nitko nije mogao podnijeti čak ni da pogleda u oči ili čuje glas Numantinca.Pa ipak, kada su oni mogli da ispolje svoj bijes u totalnom uništenju /Mancinine armije op. S.M./ oni su više voljeli da naprave ugovor sa njim, zadovoljivši se plijenom oružja.Ali rimski narod je, dakako, raspaljen zbog poniženja i sramote numantinskog ugovora, ništa manje negoli onoga kaudinskog, Mancininom predajom /Numantincima op. S.M./, namirio uvredu tadašnje poruge, a potom se, pod vodstvom Scipiona /Emilijana op. S.M./, koji je požarom Kartagine bio upućen u razaranje gradova, naposljetku raspalio i na osvetu. Ali tada se valjalo žešće boriti u taboru negoli na bojnome polju, s našim vlastitim vojnikom negoli s Numantincem. Satrti, naime, neprestanim i nepravednim i, ponajviše, robovskim poslovima, dobivali su zapovijed da prekomjerno nose kolje, jer se, tobože, ne znaju boriti, da se prljaju blatom, jer se, tobože, ne žele kaljati krvlju. Usto, uskraćene su im bludnice, konjušari, prtljaga, osim one nužne za svakidašnju upotrebu.Istina je kad se kaže kako vojska vrijedi onoliko koliko vrijedi njezin zapovjednik. Tako je, nakon što je vojnik bio natjeran na stegu, zapodjenuta bitka, te se dogodilo ono što se nitko nije nadao da će ikad vidjeti - da vidi Numantince kako bježe. Poželjeli bi se bili i predati da je naloženo ono što je bilo podnošljivo za njih. No budući da je Scipion /Emilijan op. S.M./ želio da pobjeda bude istinska i bez ikakve iznimke, prvo su stjerani nevoljama dotle da su, odlučivši umrijeti, srnuli u bitku, nakon što su se prije toga, kao kakvomposmrtnom žrtvom, natrpali jelom od napola sirova mesa i celije -tako nazivaju domaće piće od žita[803]. Zapovjednik je shvatio njihov naum, te im tako nije data prilika za bitku, iako su bili odlučili da umru. Kad ih je, okružene jarkom i prsobranom i sa četiri tabora, počela mučiti glad, stali su od vojskovođe moliti bitku, da ih ubije kao muškarce, a kad to nisu uspjevali ishoditi, pala je odluka da izvrše provalu. Tako ih je u zbijenom poretku pobijeno veoma mnogo i, kako ih je mučila glad, neko su vrijeme živjeli od toga /ne u smislu kanibalizma, nego da su npr. jeli kožu sa štitova i odjeće op. S.M./.Najzad je pala odluka da bježe. Ali i u tomu su ih spriječile njihove žene, strgnuvši podpruge konja - strašnim zločinom iz ljubavi. I tako su, nakon što su izgubili nadu u

---

[803] Vrsta pive. v. i *Plin.NH.* XXII, 164.

izlaz, okrenuvši se krajnjem bijesu i mahnitosti, naposljetku, pod vodstvom Rekogena, sebe, svoje, domovinu - mačem, otrovom, na sve strane podmetnutim ognjem - dokrajčili. Svaka slava prehrabrom i - prema mojemu sudu - upravo u nesreći, preblaženom gradu. Zdušno je pomogao saveznike, tako malom vojskom tako dugo vremena zadržao /rimski op. S.M./ narod potpomognut snagama cijeloga svijeta. Grad svladan od najvećeg vojskovođe nije na kraju ostavio neprijatelju nikakva razloga za slavlje. Nije, naime, bilo nijednog muškarca Numantinca da ga odvedu u okovima. Plijena, kao od najvećih siromaha, nikakva. Oružje su sami spalili. Trijumf /Scipiona Emilijana op. S.M./ je bio samo nad /numantinskim op. S.M./ imenom .“)

Flor, I, XXXIV (2, 19) :*Hactenus populus Romanus pulcher, egregius, pius, sanctus atque magnificus; reliqua saeculi, ut grandia aeque, ita vel magis turbida et foeda, crescentibus curn ipsa magnitudine imperii vitiis; adeo ut, si quis hanc tertiam eius aetatem transmarinam, quam ducentorum annorum fecimus, dividat, centum hos priores, quibus Africam, Macedoniam, Siciliam, Hispaniam domuit, aureos, sicut poetae canunt, iure meritoque fateatur, centum sequentes ferreos plane et cruentos et si quid immanius; quippe qui Iugurthinis, Cimbricis, Mithridaticis, Parthicis, piraticis bellis, Gallicis atque Germanicis, quibus caelum ipsum gloria ascendit, Gracchanas Drusianasque caedes, ad hoc servilia bella miscuerint et, ne quid turpitudini desit, gladiatoria. Denique in se ipse conversus Marianis atque Sullanis, novissime Pompei et Caesaris manibus, quasi per rabiem et furorem - nefas! - semet ipse laceravit. Quae etsiiuncta inter se sunt omnia atque confusa, tamen quo melius appareant, simul et ne scelera virtutibus obstrepant, separatim referentur,priusque, ut coepimus, iusta illa et pia cum exteris gentibus bella memorabimus, ut magnitudo crescentis in diesimperii appareat; tum ad illa civium scelera turpesque et inpias pugnas revertemur.*(„Sve do ovog vremena /do 133. god. p. n. e./ rimski narod je bio plemenit, častan, bogobojazan, neporočan i velikodušan. Ostatak vijeka, koliko jednako veličanstven, toliko još već nemiran i ogavan, jer su sa samom veličinom države rasle i opačine, tako da, ako bi tko ovo treće njegovo prekomorsko razdoblje, koje smo odmjerili na dvjesta godina, razdijelio, stotinu onih prvih, u kojima je pokorio Afriku, Makedoniju, Siciliju, Hispaniju, mogao bi, kao što o njima pjevaju pjesnici, s pravom i po zasluzi nazvati zlatnima, a stotinu sljedećih doista željeznima i krvavima, i ako postoji štogod još strašnije. Jugurtinim, kimbarskim, Mitridatskim, partskim, gusarskim, galskim i germanskim ratovima, kojima se slavom uspeo do samoga neba, pridružio je ubojstva Grakha i Druza, a usto i robovske i, da bude sramota potpuna, gladijatorske ratove. Naposljetku je, okrenuvši se protiv samoga sebe, Marijevim i Sulinim, a najzad Pompejevim i Cezarovim rukama, kao u kakvu bijesu i mahnitosti - strašno! - samoga sebe razderao. Pa iako je sve ovo međusobno povezano i prepleteno, ipak će, da bude što jasnije, a i da zločini ne zasjene vrline, biti prikazano odvojeno, te ćemo prije, kao što smo i započeli, spomenuti one pravedne i časne ratove sa stranim narodima, kako bi se pokazala veličina države koja je iz dana u dan rasla. Potom ćemo se vratiti na zločine građana i sramotne i bezbožne bitke.“)

Flor, I, XXXV (2, 20) : *Victa ad occasum Hispania populus Romanus ad orientem pacem agebat, nec pacem modo, sed inusitata et incognita quadam felicitate relictae regiis hereditatibus opes et tota insimul regna veniebant. Attalus, rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, socii quondam commilitonique nostri testamentum reliquit: "populus Romanus bonorum meorum heres esto. In bonis regiis hanc fuerunt". Adita igitur hereditate provinciam populus Romanus non quidem bello nec armis, sed, quod aequius, testamenti vire retinebat. Sed hanc difficile dictu est utrum facilius amiserit populus Romanus an recuperaverit. Aristonicus, regii sanguinis ferox iuvenis, urbis regibus parere consuetas ferox iuvenis, urbis regibus parere consuetas partim facile sollicitat, paucas resistentis, Myndon, Samon, Colophona vi recepit, Crassi quoque praetoris cecidit exercitum ipsumque cepit. Sed ille memor et familiae et Romani nominis custodem sui barbarum virgula excaecat et in exitium sui, quod volebat, ita concitat. Mox a Perperna domitus et captus et per deditionem in vinculis habitus. Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixtis—nefas!—veneno fontibus ad deditionem quarundam urbium. Quae res ut maturam, ita infamem fecit victoriam, quippe cum contra fas deum moresque maiorum medicaminibus inpuris in id tempus sacrosancta Romana arma violasset.* („Kada je Španija bila osvojena na Zapadu, rimski narod je imao mir na istoku. I oni /Rimljani op. S.M./ ne samo da su imali mir, nego, sa neuporedivom i nečuvenom raspodjelom sreće, bogatstvo im je bilo ostavljeno kraljevskim zavještanjem i cijelo kraljevstvo je u to vrijeme prešlo u njihove ruke. Atal /III. op. S.M./, kralj Pergama, sin kralja Eumena, koji je bio naš raniji saveznik i podržavalac u ratu, ostavio je oporuku u kojoj je kazao : „Neka

rimski narod bude nasljednik moga posjeda. Sljedeći imetak sada čini kraljevsku imovinu.“ Ušavši, dakle, u ovu zaostavštinu, rimski narod je uzeo u posjed provinciju ne sa ratom ili silom oružja, nego što je više pravednije, sa pravom dodijeljenom oporukom. Teško je reći da li je rimski narod izgubio ili ponovo stekao provinciju sa većom lakoćom. Aristonik, smion mladić kraljevske krvi, je lako zauzeo neke od gradova koji su bili navikli da slušaju /pergamskog op. S.M./ kralja, i primorao nekoliko drugih – Mind, Samos i Kolofon koji su odbili da mu se pridruže. On je takođe porazio armiju pretora /Publija Licinija op. S.M./ Krasa /Mucijana op. S.M./ i zarobio njenog zapovjednika. Potonji, međutim, nije zaboravio tradicije svoje familije i rimskog imena, sa štapom je oslijepio barbara koji ga je čuvao i tako ga izazvao, što mu je i bila namjera, da ga ubije. Aristonik je uskoro bio, nakon svega, prevladan od Perperne i zarobljen i držan u lancima dok nije odustao od svojih zahtjeva. Akvilije je konačno doveo Azijski rat do završetka opakim sredstvom trovanja izvora /vode op. S.M./ kako bi osigurao predaju izvjesnih gradova. Ovo, iako je ubrzalo njegovu pobjedu, je donijelo i sramotu, jer je on osramotio rimsko oružje, koje je do sada bilo neukaljano, korištenjem prekršaja otrova, kršeći božanske zakone i praksu naših predaka.“).

Flor, II, I (3, 13) :*Seditionum omnium causas tribunicia potestas excitavit, quae specie quidem plebis tuendae, cuius in auxilium comparata est, re autem dominationem sibi adquirens, studium populi ac favorem agrariis, frumentariis, iudiciariis legibus aucupabatur. Inerat omnibus species aequitatis. Quid tam iustum enim quam recipere plebem sua a patribus, ne populus gentium victor orbisque possessor extorris aris ac focis ageret? Quid tam aequum quam inopem populum vivere ex aerario suo? Quid ad ius libertatis aequandae magis efficax quam ut senatu regente provincias ordinis equestris auctoritas saltem iudiciorum regno niteretur? Sed haec ipsa in perniciem redibant, et misera res publica in exitium sui merces erat. Nam et a senatu in equidemtranslata iudiciorum potestas vectigalia, id est imperii patrimonium, subprimebat, et emptio frumenti ipsos rei publicae nervos exhauriebat, aerarium; et reduci plebs in agros unde poterat sine possidentium eversione, qui ipsi pars populi erant, et iam relictas sibi a maioribus sedes aetate quasi iure possidebant?*(„Uzroke svih buna potaknula je /plebejska op. S.M./ tribunska vlast, koja je pod izlikom, doduše, zaštite plebejaca, za čiju je pomoć uspostavljena, a u stvari pribavljajući vlast za sebe, zemljišnim, žitnim i sudbenim zakonima stjecala naklonost i Ijubav naroda. U svima njima bio je privid jednakosti. Što li je, naime, tako pravedno nego da plebs od otaca /misli se na senatore, prvo patricije, kasnije nobile op. S.M./dobije ono što je njegovo, kako /rimski op. S.M./ narod, pobjednik nad narodima i posjednik svijeta, ne bi živio kao prognanik od svojih žrtvenika i ognjišta? Što li je tako pravedno nego da siromašan narod živi od svoje vlastite blagajne? Što li je djelotvornije za pravo izjednačavanja u slobodi nego da se, dok Senat upravlja pokrajinama, ugled viteškoga reda oslanja barem na vlast nad sudovima? Ali upravo je to vodilo u propast, a nesretna je Republika postajala roba za svoje vlastito uništenje. Jer je i vlast nad sudovima, prenesena od Senata na viteza, umanjivala poreze, to jest imetak /rimskog op. S.M./ imperija, a otkup žita iscrpljivao je samo srce Republike- državnu blagajnu. I kako se plebs mogao vratiti na zemlju bez izvlaštenja njezinih posjednika, koji su i sami bili dio naroda, tes vremenom kao po kakvu pravu posjedovali imanja ostavljenaim od predaka?“)

Flor, II, II (3, 14) :*Primam certaminum facem Ti.Gracchus accendit, gene-re, forma, eloquentia facile princeps. Sed hic, sive Mancinianae deditionis, quia sponsor foederis fuerat, contagium timens et inde popularis, sive aequo et bono ductus, quia depulsam agris suis plebem miseratus est, [ne populus gentium victor orbisque possessor laribus ac focis suis exsultaret,] quacumque mente rem ausus ingentem est. Postquam rogationis dies aderat, in-gentis stipatus agmine rostra conscendit, nec deerat obvia manu tota inde nobilitas; et tribuni in partibus. Sed ubi intercedentem legibus suis C. Octavium videt Gracchus, contra fas collegii, iuspotestatis iniecta manu depulit rostris, adeoque praesenti metu mortis exterruit, ut abdicare se magistratu cogeretur. Sic triumvir creatus dividendis agris, cum ad perpetranda coepta die comitiorum prorogari sibi vellet imperium, obvia nobilitas manu eorum, quos agris moverat. Caedes a foro coepit; inde cum in Capitolium profugisset plebemque ad defensionem salutis suae manu caput caput tangens hortaretur, praebuit speciem regnum sibi et diadema poscentis, atque ita duce Scipione Nasica, concitato in arma populo, quasi iure oppressus est.*(“Prvu baklju svađe zapalio je Tiberije Grakh, čije porijeklo, osobna privlačnost i govorništvo su nesumnjivo učinili od njega vodećeg čovjeka svoga vremena. On se odvažio na velik pothvat, bilo bojeći se umiješanosti u Mancininu predaju– zbog toga što je bio jamstvo ugovora /zaključenog sa Numantincima op. S.M./, te je počeo zastupati narodnu stranku -,bilo vođen pravednošću i

dobrotom - zbog toga što je sažalijevao plebs otjeran sa sopstvene zemlje [da /rimski op. S.M./ narod, pobjednik nad narodima iposjednik svijeta, ne bude prognanik iz svojih domova i ognjišta][804], bilos kojom mu drugom namjerom da postane veliki čovjek /u smislu osobnog uspona, ostvarivanja ličnih ambicija, u sustavu Republike op. S.M./. Nakon što se približio dan podnošenja zakonskog /agrarnog op. S.M./ prijedloga, praćen golemom povorkom popeo se nagovornicu. Nije ondje nedostajao ni svekoliki nobilitet da mu se suprotstavi, a i /drugi plebejski op. S.M./ tribuni su bili na njihovoj strani. Ali kada je vidio kako /plebejski tribun op. S.M./ Gaj Oktavije prosvjeduje protiv njegovih zakona, protiv prava kolegija, protiv prava službe, podigavši na nj ruku, /Tiberije op. S.M./ Grakh ga je otjerao s govornice i tako preplašio, priprijetivši mu trenutačnom smrću, da je ovaj bio prisiljen odreći se magistrature. Kad je /Tiberije op. S.M./ Grakh izabran za trijumvira za podjelu zemlje, želio na dan održavanja skupštine /za izbore za plebejske tribune za 132. god. p. n. e./ sebi produljiti vlast ne bi li sproveo započeto, suprotstavio mu se nobilitet sa skupinom onih koje je bio /redistribucijom *ager publicusa* op. S.M./ potjerao s njihove zemlje. Pokolj je započeo na trgu. Potom je, kada je pobjegao na Kapitol i, dodirujući rukom glavu, /Tiberije Grakh op. S.M./ stao pozivati narod na obranu svoga života - pružio dojam kako za sebe traži kraljevstvo i dijademu, te je tako, pod vodstvom Scipiona Nasike /Serapiona op. S.M./, jer je narod potaknuo da pograbi oružje, ubijen kao po kakvu pravu.“)

Flor, II, III (3, 15) :*Statim et mortis et legum fratris sui vindex non minore im-petu incaluit C. Gracchus. Qui cum pari tumultu atque terrore plebem in avitos agros arcesseret, et recentem Attali hereditatem in alimenta populo polliceretur, iamque nimius et inpotensaltero tribunatu secunda plebe volitaret, obrogareauso legibus suis Minucio tribuno, fretus comitum manu fatale familiae suae Capitolium invasit. Inde proximorum caede depulsus cum se in Aventinum recepisset, inde quoque obvia senatus manu ab Opi-mio consule oppressus est. Insultatum quoque mortis reliquiis, et illud sacrosanctum caput tribuni plebis percussoribus auro repensatum*. (“Kao osvetnik i smrti i zakona svoga brata s ništa manjim žarom zapalio se Gaj Grakh. Kad je jednakim uznemiravanjem i zastrašivanjem stao pozivati plebs na djedovsku zemlju, te nedavnu Atalovu ostavštinu obećavati plebsu za hranu i, već obijestan i nasilan u svom drugom /plebejskom op. S.M./ tribunatu se uz potporu plebsa uzoholio. A kako se pak /plebejski op. S.M./ tribun Minucije usudio dokinuti njegove zakone, pouzdavši se u brojne pratioce, zaposjeo je Kapitol, koban za njegovu familiju[805]. Kada je pokoljem svojih najbližih otjeran odatle, povukao se na Aventin, a pošto mu se i tu suprotstavila skupina senatora, ubijen je od konzula Opimija. Ni njegovi posmrtni ostaci nisu ostavljeni na miru, a nepovrediva glava /plebejskog op. S.M./ tribuna[806]isplaćena je ubojicama zlatom. “)

Flor, II, IV (3, 16) :*Nihilo minus Apuleius Saturninus Gracchanas adserere leges non destitit. Tantum animorum viro Marius dabat, [qui]nobilitati semper inimicus, consulatu suo praeterea confisus. Occiso palam comitiis A. Ninnio conpetitore tribunatus, subrogareconatus est in eius locum C. Gracchum, hominem sine tribu, sine notore, sine nomine; sed subdito titulo in familiam ipse se adoptabat. Cum tot tantisque ludibriis exsultaret inpune, rogandis Gracchorum legibus ita vehementer incubuit, ut senatum quoque cogeret in verba iurare, cum abnuentibus aqua et igni interdicturum minaretur. Unus tamen extitit, qui mallet exsilium. Igitur post Metelli fugam omni nobilitate perculsa cum iam tertium annum dominaretur, eo vesaniae progressus est, ut consularia quoque comitia nova caede turbaret. Quippe ut satellitem furoris sui Glau-ciam consulem faceret, C. Memmiumconpetitorem interfici iussit, et in eo tumultu regem se a satellitibus suis appellatum laetus accepit. Tum vero iam conspiratione senatus, ipso quoque iam Mario consule, quia tueri non poterat, adverso, directae in foro acies; pulsus inde Capitolium invasit. Sed cum abruptis fistulis obsideretur senatuique per legatos paenitentiae fidem faceret, ab arce degressus cum ducibus factionis receptus in curiam est. Ibi eum facta inruptione populus fustibus saxisque opertum in ipsa quoque morte laceravit.* („Grakhovske zakone ništa manje nije prestao promicati Apulej Saturnin. Toliku mu je srčanost

[804] Ovaj pasus (kao i isti onaj u Florovom odjeljku II, I (3, 13)) upadljivo podsjeća na dio onoga čuvenog govora Tiberija Grakha koji se nalazi u Plutarhovom životopisu Tiberija Grakha (9), a sa kojim je Grakh obrazlagao predlaganje agrarnog zakona na skupštini. Ako je Flor podatak poticao iz izgubljenog dijela Livijevih knjiga, onda je i Livije bio vrelo za parafrazirani dio govora Tiberija Grakha u Plutarhovom djelu.

[805] U ovom kontekstu zanimljivo je primijetiti da pojedina vrela i dogovaranje zaruka roditelja braće Grakh vezuju za Kapitol.

[806] Flor pravi grešku, jer u trenutku ubistva Gaja Grakha, ovaj nije više bio plebejski tribun.

ulijevao Marije, vječito neprijateljski raspoložen protiv nobiliteta, a osim toga i pouzdavši se u svoj konzulat. Nakon što je otvoreno na izbornoj skupštini bio ubijen Aulo Ninije,[807]njegov sunatjecatelj za /plebejski op. S.M./ tribunat, na njegovo je mjesto pokušao izabrati Gaja Grakha /misli se na Lucija Ekvitija, lažnog Tiberijevog sina op. S.M./, čovjeka bez kotara, bez jamca i bez imena. Ali podmetnutim je naslovom nastojao sam sebe primiti u familiju. Nakon što se nekažnjeno razmetao tako brojnim i tako ozbiljnim poigravanjima, /Apulej Saturnin op. S.M./ tako je silovito prionuo na predlaganje zakona braće Grakha da je i Senat natjerao da položi zakletvu, jer je zaprijetio kako će onima koji je odbiju zabraniti upotrebu vode i vatre /tj. biti će prognani op. S.M./. Pojavio se ipak jedan koji je više volio progonstvo. Stoga je, nakon Metelova bijega, kad je sav nobilitet bio prestrašen, a on već treću godinu bio u /plebejskoj tribunskoj op. S.M./ vlasti, u svojem bezumlju dospio tako daleko da je novim pokoljem unio pomutnju i u konzulsku izbornu skupštinu /100. god. p. n. e. op. S.M./. Kako bi naime Glaukiju, sljedbenika svoje obijesti, učinio konzulom, zapovjedio je da se ubije Gaj Memije, njegov sunatjecatelj, te je u tom metežu veselo prihvatio to što je od svojih sljedbenika nazvan kraljem. Tada su se pak na trgu, jedna nasuprot drugoj, postavile dvije bojne vrste već i uz suglasnost Senata, pa i konzula Marija, koji se okrenuo protiv njega zbog toga što ga više nije mogao štititi. Otjeran odatle, /Apulej Saturnin op. S.M./ zaposjeo /sa svojim sljedbenicima op. S.M./ je Kapitol. Ali kad su ga, spriječivši mu dovod vode, stali opsjedati, a on preko poslanika uvjerio Senat kako se pokajao, sišavši s tvrđave u pratnji vođa svoje stranke primljen je u vijećnicu. Ondje ga je narod, izvršivši provalu, zasuo kolcima i kamenjem, te ga i mrtva izmrcvario.“)

Flor, II, VII (3, 19) :*Etsi cum sociis — nefas — cum liberis tamen et ingenuis dimicatum est: quis aequo animo ferat in principe populo bella servorum? Primum servile bellum inter initia urbis Herdonio duce Sabino in ipsa urbe temptatum est, cum occupata tribuniciis seditionibus civitate Capitolium obsessum est et a consule receptum; sed hic tumultus magis fuit quam bellum. Mox imperio per diversa terrarum occupato, quis crederet Siciliam multo cruentius servili quam Punico bello esse vastatam? Terra frugum ferax et quodam modo suburbana provincia latifundiis civium Romanorum tenebatur. Hic ad cultum agri frequentia ergastula catenatique cultores materiam bello praebuere. Syrus quidam nomine Eunus — magnitudo cladium facit, ut meminerimus — fanatico furore simulato, dum Syriae deae comas iactat, ad libertatem et arma servos quasi numinum imperio concitavit; idque ut divinitus fieri probaret, in ore abdita nuce quam sulphure et igne stipaverat, leniter inspirans flammam inter verba fundebat. Hoc miraculum primo duo milia ex obviis, mox iure belli refractis ergastulis sexaginta amplius milium fecit exercitum; regisque, ne quid mali deesset, decoratus insignibus castella, victos, oppida miserabili direptione vastavit. Quin, illud quoque ultimum dedecus belli, capta sunt castra praetorum — nec nominare ipsos pudebit — castra Manlii, Lentuli, Pisonis, Hypsaei. Itaque qui per fugitivarios abstrahi debuissent, praetorios duces profugos proelio ipsi sequebantur. Tandem Perperna imperatore supplicium de eis sumptum est. Hic enim victos et apud Hennam novissime obsessos cum fame quasi pestilentia consumpsisset, reliquias latronum compedibus, catenis crucibusque punivit; fuitque de servis ovatione contentus, ne dignitatem triumphi servili inscriptione violaret.* (“Iako se borba vodila sa saveznicima /misli se na saveznički rat od 91. do 88. god. p. n. e. op. S.M./–samo po sebi bezbožan čin–bilo je to ipak s onima koji su uživali slobodu i u slobodi bili rođeni. Ko bi mirne duše podnosio da prvi /misli se na rimski op. S.M./narod vodi ratove protiv robova? Prvi je put robovski rat, na početku njegove povijesti, u samome Gradu /Rimu op. S.M./ pokušao povesti vojskovođa Herdonije Sabinjanin, kada je, u času dok je Grad bio zaokupljen sa /plebejskim op. S.M./ tribunskim nemirima, Kapitol bio opsjednuti zauzet od konzula. Ali to je bio više metež nego rat. Uskoro potom, kad je država bila zaokupljena ratom po različitim zemljama, ko bi povjerovao da je Sicilija mnogo okrutnije bila opustošena robovskim nego za punskoga rata? Zemlja bogata plodovima, provincija koja je na neki način ležala pred vratima našega grada, bila je preplavljena latifundijama rimskih građana. Tu su mnogobrojni kažnjenici i težaci okovani lancima i upotrebljavani za obradu zemlje pružili građu za rat. Sirijac je neki, imenom Eun–veličina nesreća učinila je da upamtimo njegovo ime–oponašajući bogom nadahnut bijes, dok je u čast sirijske božice mahao svojom raščupanom kosom, kao po kakvu nalogu božanstva potaknuo

[807]Apijan (*Bell. Civ.* I, 28) ga naziva Nonije, a Valerije Maksim (IX, 7, 3) Nunije.

robove na slobodu i oružje. Aka ko bi dokazao da se to događa s božjom voljom, sakrio je u ustima orah, koji je bio ispunio sumporom i ognjem, te je, polako dišući, između riječi ispuštao plamen. Ovo je čudo najprije okupilo 2000 ljudi koje je slučajno sreo, a potom, nakon, što su kao u ratu, razvaljena vrata ergastula stvorilo vojsku od preko 60 000 ljudi. Nato je, ukrašen znamenjima kralja, kako ne bi nedostajalo nikakve nesreće, žaljenja dostojnom pljačkom opustošio tvrđave, sela i gradove. Štoviše, i ona krajnja sramota rata, zauzet /od strane pobunjenika op. S.M./ je tabor /rimskih, republikanskih op. S.M./ pretora. Neće biti sramota ni imenovati ih —tabor Manlija[808], Lentula[809], Pisona[810] i Hipseja[811].I tako su se oni /robovi op. S.M./ koji su preko nadglednika trebali biti gonjeni, sami sa bojnog polja tjerali pretorske zapovjednike u bijeg. Naposljetku je pod zapovjedništvom Perperne izvršena kazna nad njima. Kad ih je, naime, ovaj, pobijeđene I na kraju opsjednute kod Ene, glađu kao kakvom kugom iscrpio, ostatak razbojnika kaznio je okovima, lancima I križevima. I bio je zadovoljan ovacijom, kako dostojanstvo trijumfa ne bi povrijedio robovskim natpisom.”)

Pausanija

Vrijedne podatke o grčkom svijetu i u rimsko doba pruža i putopis Pausanije (Παυσανίας, cc. 110. – cc 180. god. n. e.) pod naslovom Ἑλλάδος περιήγησις („Opis Helade.”) Pausanija je rodom bio iz Magnesije u Maloj Aziji, blizu Sipila u Lidiji (*Magnesia ad Sipylum*; Μαγνησία του Σιπύλου; moderna Manisa u Turskoj u podnožju planine Spil/*Sipylus*). Njegov putopis je jedno enormno djelo u kome je prilično detaljno prikazao stotine naselja, svetilišta i spomenika. Danas je vrijednost tih podataka neprocjenjiva, posebno za ona naselja i spomenike koji su nestali netragom. Na svojim putovanjima se Pausanija interesirao i za lokalne kultove, mitologiju, tradiciju, antikvarne i povijesne podatke.

Pausanija, Opis Helade, II, 8, 4 : Κόρινθον δὲ ἔχοντος Ἀντιγόνου καὶ φρουρᾶς Μακεδόνων ἐνούσης τοὺς Μακεδόνας τῷ αἰφνιδίῳ τῆς ἐπιθέσεως κατέπληξε καὶ ἄλλους τε κρατήσας μάχῃ διέφθειρε καὶ Περσαῖον ἐπὶ τῇ φρουρᾷ τεταγμένον, ὃς παρὰ Ζήνωνα τὸν Μνασέου κατὰ μάθησιν σοφίας ἐφοίτησεν. ("Budući da je Korint bio u rukama Antigona i čuvan od makedonske posade, iznenadnim je napadom /Arat, op. S. M./ smeo Makedonce i pošto je postigao pobjedu, ubio je, među ostalim, zapovjednika posade Perseja koji je slušao predavanje iz filozofije kod Zenona, sina Mazejeva.")

Granije Licinijan

Granije Licinijan (*Granius Licinianus*) je vjerojatno živio u vrijeme Hadrijana. Granije je bio sastavio narativne epitome rimske povijesti (od najmanje 36 knjiga), uglavnom se oslanjajući na Livija i Salustija. Granije je pokrivao historiju od *origines* pa sigurno do smrti Julija Cezara. Fragmenti Granijevog djela su sačuvani na duplom palimpsetu

[808]*Manlius*. O njemu v. PWRE, 1928, XIV. 1, *col*. 1153.

[809]*Cornelius Lentulus*. O njemu v. Smith W., 1849:II, 730; PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1357. Možda je riječ o *Lucius Cornelius Lentulus* (konzul za 130. god. p. n. e.). O njemu v. PWRE, 1900, IV. 1, *col*. 1368.

[810]*Lucius Calpurnius Piso Frugi*,nekada i *Censorinus* (plebejski tribun, konzul za 133. god. p. n. e; izabran za cenzora 120 god. p. n. e.)je bio i historičar. Njegovi anali su se sastojali od sedam knjiga koji su opisivali historiju Rima od početaka do Pisonovog vremena. Od njegovog djela su sačuvani samo fragmenti. O Luciju Kalpurniju Pisonu Frugi v. Smith W., 1849:III, 373; PWRE, 1897, III. 1, *col*. 1395.

[811]*Lucius Plautius Hypsaeus*.O njemu v. Smith W., 1849:II, 540; PWRE, 1951, XXI. 1, *col*. 14.

(otkrivenom 1853. god.)[812] i sačuvani dio poglavito se odnosi na period između 163. i 78. god. p. n. e. Granijev stil pisanja, zajedno sa čestim lakunama (nastalim zbog činjenice da je tiječ o duplom palimpsetu), uveliko otežavaju i rekonstrukciju teksta i njegov prijevod.

Granije Licinijan, XXVIII, 9 – 10 : *<De P. Lentulo, qui> erat consul <c>um Cn. Domitio, non fuit omit<t>endum. nam clarus vir fuit et rem publicam iuvit. <ei> praetori ur<b>ano senatus permisit agrum Campanum, quem omnem privati possidebant, coemeret, <u>t publicus fieret. et possesso<r>es Lentulo concesserunt pretia constitueret. nec fefellit vir <a>equus. nam tanta moderatio<ne> usus est, ut et <r>ei publicae commoda<r>et <et> pos<se>ssionem tempera<ret et pecuni>a <publica> ad <i>u<g>e<rum milia> quinquaginta<coemer>et. agrum <Camp>a<num inter pri>v<at>os divisum <publicavit> et eum indic<t>o <pretio locavit. mu>lto plures <agros> * * * <r>e<cogn>i<tioni>praepositus reciperavit formamque agrorum in <aes> incisam ad Libertatisfixam reliqui<t>, quam postea Sulla corrupit. idem tamen dotem filiae dedit sestertia XXV.*[813](“Moram spomenuti Publija Lentula, koji je bio konzul sa Gnejom Domitijem[814]. Lentul je bio istaknuti muž, koji je učinio veliku službu Republici. Kada je on bio /165. god. p. n. e./ gradski pretor /*praetor urbanus* op. S.M./ Senat ga je ovlastio da otkupi kampanijsku teritoriju /misli se na kapuansko područje op. S.M./ koje je bilo u potpunosti zauzeto od privatnih lica /skvotera??? op. S.M.), kako bi to postalo javno zemljište. Vlasnici zemljišta su se složili da Lentul postavi cijenu, i pošto je bio pravičan čovjek on ih nije prevario. Takva je bila njegova skromnost da je on služio i interesima Republike i ograničio privatno vlasništvo i on je iskoristio javni novac da kupi 50 000 jugera zemlje. On je prenio kampanijsku /kapuansku op. S.M./ teritoriju, koja je bila podijeljena između privatnih lica, u javno vlasništvo i to po /tj. otkupio ga po op. S.M./ poštenoj cijeni. Pokrenuvši istragu, on je ponovo povratio mnogo druge zemlje, i ostavio je plan teritorije /zapisan, nacrtan op. S.M./ na brončanoj ploći u hramu Slobode, koji je Sula kasnije opljačkao. Isti Lentul je dao samo 25 sestercija kao miraz za svoju kćerku.”)

Apijan iz Aleksandrije

Sredinom II. st. n. e. pojavilo se jedno opće djelo iz rimske historije, napisano na grčkom jeziku od Apijana iz Aleksandrije (Ἀππιανὸς Ἀλεξανδρεύς, *Appianus Alexandrinus*; cc. 95 – cc 165. god. n. e.). On je živio u vrijeme najveće stabilnosti Rimske države, za vrijeme vladavine „Pet Dobrih Careva”. Apijan nije bio historičar ni pisac po pozivu, on je po svojoj osnovnoj profesionalnoj vokaciji bio javni službenik. On se rodio u egipatskoj Aleksandriji, vršio je počasne dužnosti u svom rodnom gradu, ali je oko 120. god. n. e. napustio Egipat i preselio se u Rim. U prijestolnici je Apijan dobio pravo rimskog građanstva, uvršten je u viteški red i bio najprije advokat fiska, a zatim (uz protežiranje Frontona) prokurator. Svoju „Rimsku historiju” (Ῥωμαϊκά *Rhomaiká*, *Historia Romana*) u 24 knjige finalizirao je oko 160. god. n. e. Apijanovo djelo približava se po tipu općim povijestima Polibija i Diodora, ali mu u osnovi nisu kronološka, već teritorijalna načela raspodjele gradiva. Apijan donosi

[812] Originalni Granijev tekst sa manuskripta iz V. st. n. e. je bio izbrisan i u VI. st. n. e. ispisana je latinska gramatička rasprava, a onda je i preko ovoga teksta u XI. st. ispisan sirijski prevod propovijedi Jovana Hrisostoma.

[813]Granijev stil pisanja, zajedno sa čestim lakunama (nastalim zbog činjenice da je tiječ o duplom palimpsetu), uveliko otežavaju i rekonstrukciju teksta i njegov prijevod. Granije je također napisao enciklopedijsko djelo *Cenae Suae* („Moje večere“), koje je poglavito bilo znatnoj mjeri antikvarske naravi.

[814]*Publius Cornelius Lentulus* i *Gnaeus Domitius Ahenobarbus* su bili izabrani za konzule za 162. god. p. n. e., kada su zbog proceduralne pogreške učinjene prilikom izbora za konzule za 162. god. p. n. e. sa ovih funkcija morali odstupiti Publije Kornelije Scipion Nasika Korkul i Gaj Marcije Figul (*Caius Marcius Figulus*).

povijest pojedinih područja Rimske Države od početka borbe sa Rimljanima pa do njihovog konačnog podčinjavanja od strane Rima. Ta područja su : Italija, Samnium, Galija, Sicilija, Španija, Kartagina i Numidija, Makedonija i Ilirik, Grčka i Azija, Sirija, Egipat, Dakija, Arabija. Od toga načela je odstupljeno u I. knjizi (posvećenoj kraljevima; nažalost, sačuvana samo u vizantijskom ekscerptu), VII. knjizi (o Hanibalu), XII. knjizi (o Mitridatu), u XIII. – XVII. knjigama (opis građanskih ratova u Kasnoj Republici), XXII. knjizi (o prvom stoljeću principata). Dostupno je 11 knjiga, a ostalo samo u fragmentima. Tako su dostupni samo povijest španjolskih ratova, rat sa Hanibalom, ratovi u Africi (Kartagina i Numidija), historija sirijskih ratova i četiri knjige o građanskim ratovima, savezničkom ratu i Spartakovom ustanku. Ove četiri knjige su i najvažniji dio Apijanovog djela, jer iako on ne spada u velike historičare antike, njegovi "Građanski ratovi predstavljaju jedini detaljan, cjelovit i koherentan opis jednog turbulentnog razdoblja koje je predodredilo povijest rimskog svijeta i koje započinje sa Tiberijem Grakhom, a završava sa proglašenjem principata pod Augustom Oktavijanom. Od drugih knjiga (o razdoblju kraljeva, o samnitskim ratovima, ratovi sa Ilirima i dr.) dostupni su samo ekscerpti i fragmenti.

Apijan je koristio značajnu izvornu građu, koja je u sebi mogla ponuditi i određene proturječnosti za rad historiografa. Djelo ima posebno značenje jer sadrži podatke iz danas izgubljenih djela. Apijan je za svoje radove iskoristio veliki materijal. U povijesti ratova republikanskog doba on je široko upotrijebio Polibija i Tita Livija, u povijesti građanskih ratova uzimao je materijal, uz nama poznate izvore, i iz nesačuvanih djela (Augustova autobiografija, Gaj Fanije, Kremucije Kord, djelo Asiona Poliona i dr.). Međutim, Apijan nije svoje izvore koristio dovoljno pažljivo. Kod izlaganja pojedinih događaja kod datuma i imena ima kod njega dosta zbrke, ne vidi se uvijek jasno red kojim se događaji razvijaju, ima netočnosti u zemljopisnim podacima. Apijan nije uvijek dosljedan u svojim sudovima. On u pojedinim slučajevima automatski prenosi iz svojih izvora takve stavove – sudove, radi čega se u njegovom djelu nailazi i na proturječnosti. Posebice je to upravo vidljivo u knjigama „Građanskih ratova“ koji su kompilacija niza tekstova iz djela koja je koristio Apijan za svoju sintezu. A pošto u odnosu na političku situaciju Kasne Republike, Apijan uopće nije bio stranački pristran, nailazi se na suštinsku nekonzistentnost u ocjeni opće političke situacije. Zato se i moglo desiti da u svojim „Građanskim ratovima” Apijan uopće nije politički i pristrasno konzistentan, Tako pa je npr. u prvim poglavljima Apijanov tekst iznimno sklon djelovanju Tiberija Grakha (iz čijeg reformnog kružoka su nastali populari), da bi u kasnijim poglavljima tekst bio i prooptimatski nastrojen. Tako on s jedne strane, opravdava Cezara, a s druge visoko cijeni Bruta, brani Oktavijana, u nekim slučajevima veliča Antonija. U Apijanovim djelima utjecaj retorike izrazio se uglavnom u sastavljanju govora, kojih je naročito mnogo u trećoj knjizi "Građanskih ratova". Kod Apijana nema prevelikog moraliziranja, a kako nije imao ni nekog osobitog književnog dara ni gubljenja u leksičkim frazama i figurama. Kao državni činovnik on je mogao dati samo realni i kruti prikaz. To ne znači da su Apijanovi "Građanski ratovi" nezanimljivi, naprotiv, pojedine prikazane epizode su snažne i dramatične. Možda tu i leže razlozi koji su doprinijeli tome da se uspjelo sačuvati tako dugo. Apijan se u

svome djelu uspio izdići iznad općenite historiografske prakse u II. st. n. e, koja se ugledala na starije uzore. Tako da Apijanova historija, i pored toga što je riječ o kompilaciji više izvora, u sebi sadrži i osobni pečat samoga autora.

Kod Apijana, odnosno izvora koji je reproducirao nalazimo i jedan od najboljih prikaza agrarnih odnosa i problema za vrijeme Republike, posebno vezano za plebejski tribunat Tiberija Grakha. Apijan (bolje reći njegovo vrelo) je uspio da uđe u samu suštinu historijskog procesa i pravilno je ocijenio da je temeljni uzrok izbijanja građanskih ratova u agrarnoj krizi koja je kulminirala od sredine II. st. p. n. e. i zapečatila sudbinu Republike i njenih političkih institucija, a ne u individualizmu pojedinaca. On ili njegovo vrelo, su pronicljivo i analitički na najbolji način tako jasno i precizno prepoznali i prezentirali socijalne uzroke rimskih građanskih ratova. U Apijanovom djelu se može osjetiti uzročno-posljedična veza koja rukovodi stranačkim sukobima, i prijelazom sa starog republikanskog na novi sistem u kome dominacija i odgovornost državom sve više počiva na jednom čovjeku, "vladaru Republike». Na taj način je Apijan želio i da prikaže kako su Rimljani koji su zahvaljujući hrabrosti, istrajnosti, izdržljivosti i razboritosti postigli moć i blagostanje sada se našli suočeni da sve izgube. Najsačuvaniji i po kvaliteti najbolji izvor za grakhovsku revoluciju jesu upravo prva poglavlja "Građanskih ratova". Ta poglavlja su i opširna i daju dosta tačne informacije. Najveću vrijednost Apijanovo djelo ima u načinu prikazivanja kronologije razvoja dešavanja u vezi Tiberija Grakha.

Apijan, Uvod, 11 : τὰ δὲ Ῥωμαίων μεγέθει τε καὶ χρόνῳ διήνεγκε δι' εὐβουλίαν καὶ εὐτυχίαν ἔς τε τὴν περίκτησιν αὐτῶν ἀρετῇ καὶ φερεπονίᾳ καὶ ταλαιπωρίᾳ πάντας ὑπερῆραν, οὔτε ταῖς εὐπραγίαις ἐπαιρόμενοι, μέχρι βεβαίως ἐκράτησαν, οὔτε συστελλόμενοι ταῖς συμφοραῖς· ὧν γε καὶ δύο μυριάδες ἀνδρῶν ἐνίοτε μιᾶς ἡμέρας καὶ ἑτέρας τέσσαρες ἀπώλλυντο καὶ ἄλλης πέντε. καὶ περὶ τῆς πόλεως αὐτῆς πολλάκις ἐκινδύνευον, καὶ λιμοί τε καὶ λοιμοὶ συνεχεῖς καὶ στάσεις, ὁμοῦ πάντα ἐπιπίπτοντα, οὐκ ἀπέστησε τῆς φιλοτιμίας, ἕως ἑπτακοσίοις ἔτεσιν κακοπαθοῦντές τε καὶ κινδυνεύοντες ἀγχωμάλως τὴν ἀρχὴν ἐς τόδε προήγαγον καὶ τῆς εὐτυχίας ὤναντο διὰ τὴν εὐβουλίαν. ("Zahvaljujući razboritosti i dobroj sreći, imperij Rimljana je postigao veličinu i trajanje, stekavši ih jer su nadmašili sve druge u hrabrosti, strpljenju i napornom radu. Oni se nisu zanosili kod prvih uspjeha, već su započetu stvar sprovodili do kraja, niti su klonuli duhom kad bi ih snašla nesreća, iako su nekada izgubili 20 000 ljudi u jednom danu, u drugo vrijeme 40 000 i jednom 50 000, i iako je sam Grad bio često u opasnosti. Ni glad, ni često pojavljivana kuga, ni neimaština, niti sve ove nedaće koje bi na njih u isto vrijeme pali nisu mogli umanjiti njihovu gorljivost, sve dok, kroz sumnjive borbe i opasnosti od sedam stotina godina, oni postigli svoju sadašnju veličinu, uživajući u blagodati sreće kroz mudrost.")

Apijan, Građanski ratovi, I, 7: Ῥωμαῖοι τὴν Ἰταλίαν πολέμῳ κατὰ μέρη χειρούμενοι γῆς μέρος ἐλάμβανον καὶ πόλεις ἐνῴκιζον ἢ ἐς τὰς πρότερον οὔσας κληρούχους ἀπὸ σφῶν κατέλεγον. καὶ τάδε μὲν ἀντὶ φρουρίων ἐπενόουν, τῆς δὲ γῆς τῆς δορικτήτου σφίσιν ἑκάστοτε γιγνομένης τὴν μὲν ἐξειργασμένην αὐτίκα τοῖς οἰκιζομένοις ἐπιδιῄρουν ἢ ἐπίπρασκον ἢ ἐξεμίσθουν, τὴν δ᾽ ἀργὸν ἐκ τοῦ πολέμου τότε οὖσαν, ἣ δὴ καὶ μάλιστα ἐπλήθυεν, οὐκ ἄγοντές πω σχολὴν διαλαχεῖν ἐπεκήρυττον ἐν τοσῷδε τοῖς ἐθέλουσιν ἐκπονεῖν ἐπὶ τέλει τῶν ἐτησίων καρπῶν, δεκάτῃ μὲν τῶν σπειρομένων, πέμπτῃ δὲ τῶν φυτευομένων. ὥριστο δὲ καὶ τοῖς προβατεύουσι τέλη μειζόνων τε καὶ ἐλαττόνων ζῴων. καὶ τάδε ἔπραττον ἐς πολυανδρίαν τοῦ Ἰταλικοῦ γένους, φερεπονωτάτου σφίσιν ὀφθέντος, ἵνα συμμάχους οἰκείους ἔχοιεν. ἐς δὲ τοὐναντίον αὐτοῖς περιῄει. οἱ γὰρ πλούσιοι τῆσδε τῆς ἀνεμήτου γῆς τὴν πολλὴν καταλαβόντες καὶ χρόνῳ θαρροῦντες οὔ τινα σφᾶς ἔτι ἀφαιρήσεσθαι τά τε ἀγχοῦ σφίσιν ὅσα τε ἦν ἄλλα βραχέα πενήτων, τὰ μὲν ὠνούμενοι πειθοῖ, τὰ δὲ βίᾳ λαμβάνοντες, πεδία μακρὰ ἀντὶ χωρίων ἐγεώργουν, ὠνητοῖς ἐς αὐτὰ γεωργοῖς καὶ ποιμέσι χρώμενοι τοῦ μὴ τοὺς ἐλευθέρους ἐς τὰς στρατείας ἀπὸ τῆς γεωργίας περισπᾶν, φερούσης ἅμα καὶ τῆσδε τῆς κτήσεως αὐτοῖς πολὺ κέρδος ἐκ πολυπαιδίας

θεραπόντων ἀκινδύνως αὐξομένων διὰ τὰς ἀστρατείας. ἀπὸ δὲ τούτων οἱ μὲν δυνατοὶ πάμπαν ἐπλούτουν, καὶ τὸ τῶν θεραπόντων γένος ἀνὰ τὴν χώραν ἐπλήθυε, τοὺς δ᾽ Ἰταλιώτας ὀλιγότης καὶ δυσανδρία κατελάμβανε, τρυχομένους πενίᾳ τε καὶ ἐσφοραῖς καὶ στρατείαις. εἰ δὲ καὶ σχολάσειαν ἀπὸ τούτων, ἐπὶ ἀργίας διετίθεντο, τῆς γῆς ὑπὸ τῶν πλουσίων ἐχομένης καὶ γεωργοῖς χρωμένων θεράπουσιν ἀντὶ ἐλευθέρων. („Šta su radili Rimljani sa osvojenom zemljom. Potčinjavajući redom narode Italije u ratu, Rimljani su uzimali jedan dio osvojene zemlje i osnivali gradove, ili su slali u već ranije osnovane gradove nove naseljenike. Tim kolonijama oni su se služili kao posadama. Od zemlje osvojene u ratu, uvijek su jedan dio koji je bio obrađen odmah dijelili ili prodavali, ili iznajmljivali novim naseljenicima. A za onu zemlju koja je tada bila neobrađena zbog rata i koje je bilo najviše, nemajući vremena da je dijele kockom, objavljivali su da je obrađuje ko god hoće, samo da daje godišnjih plodova: deseti dio od usjeva, a peti od zasađenog povrća. I onima koji gaje stada, određeno je da daju prinos od krupne i sitne stoke. To su učinili da bi povećali broj stanovnika kod italskog naroda, vidjevši da je ono najizdržljivije u naporima, a i da bi imali domaće saveznike. Ali stvar ispade drugačije nego što su oni mislili. Jer bogataši, zahvativši veći dio te nepodijeljene zemlje i pouzdajući se vremenom da im je više niko neće uzeti, zauzeše obližnja dobra i druge male posjede siromaha. Jedne kupujući po pristanku, a druge silom i obrađivali su ne više njive nego prostrane ravnice. Zemlju su obrađivali kupljeni ratari i pastiri, da ne bi, ako bi to bili slobodni ljudi, bili odvlačeni sa zemljoradnje u vojsku. Pa i ovaj posjed donosio im je veliku dobit, budući da je bio veliki priraštaj djece kod robova, čiji je broj nesmetano rastao, jer su oni bili oslobođeni vojne službe.[815]Stoga se silnici sasvim obogatiše i umnoži se broj robova na zemlji. Italici su, naprotiv, bili u nevolji zbog maloga broja i nestašice ljudi i bili su iscrpljivani siromaštvom,nametima i vojnom službom. Pa i kada su imali slobodnog vremena od tih teškoća, bili su u besposlici, pošto su zemlju držali bogataši i služili se za radove robovima umjesto slobodnim ljudima.")

Apijan, Građanski ratovi, I, 8:ἐφ᾽ οἷς ὁ δῆμος ἐδυσφόρει μὲν ὡς οὔτε συμμάχων ἐξ Ἰταλίας ἔτι εὐπορήσων οὔτε τῆς ἡγεμονίας οἱ γενησομένης ἀκινδύνου διὰ πλῆθος τοσόνδε θεραπόντων: διόρθωσιν δ᾽ οὐκ ἐπινοοῦντες, ὡς οὐδὲ ῥᾴδιον ὂν οὐδὲ πάντῃ δίκαιον ἄνδρας τοσούσδε ἐκ τοσοῦδε χρόνου κτῆσιν τοσήνδε ἀφελέσθαι φυτῶν τε ἰδίων καὶ οἰκοδομημάτων καὶ κατασκευῆς, μόλις ποτὲ τῶν δημάρχων εἰσηγουμένων ἔκριναν μηδένα ἔχειν τῆσδε τῆς γῆς πλέθρα πεντακοσίων πλείονα μηδὲ προβατεύειν ἑκατὸν πλείω τὰ μείζονα καὶ πεντακοσίων τὰ ἐλάσσονα. καὶ ἐς ταῦτα δ᾽ αὐτοῖς ἀριθμὸν ἐλευθέρων ἔχειν ἐπέταξαν, οἳ τὰ γιγνόμενα φυλάξειν τε καὶ μηνύσειν ἔμελλον.οἱ μὲν δὴ τάδε νόμῳ περιλαβόντες ἐπώμοσαν ἐπὶ τῷ νόμῳ καὶ ζημίαν ὥρισαν, ἡγούμενοι τὴν λοιπὴν γῆν αὐτίκα τοῖς πένησι κατ᾽ ὀλίγον διαπεπράσεσθαι: φροντὶς δ᾽ οὐδεμία ἦν οὔτε τῶν νόμων οὔτε τῶν ὅρκων, ἀλλ᾽ οἵτινες καὶ ἐδόκουν φροντίσαι, τὴν γῆν ἐς τοὺς οἰκείους ἐπὶ ὑποκρίσει διένεμον, οἱ δὲ πολλοὶ τέλεον κατεφρόνουν, („Narodu je teško padalo što nije bilo ni dosta saveznika u Italiji niti je vlast bila sigurna zbog tolikog broja robova. Ne uviđajući lijek ovome zlu, jer niti je bilo lako niti uopće pravo da se toliko ljudi otjera sa dugotrajnog posjedovanja dobara koja su sami zasadili i snabdjeli zgradama i svim potrebama, jedva naposljetku odlučiše, na prijedlog plebejskih tribuna, da niko ne može imati od te zemlje više od 500 jugera niti gajiti više od 100 grla krupne i 500 grla sitne stoke. Također je odlučeno da svaki ima izvjestan broj slobodnih ljudi, koji će nadgledati šta se događa i javljati gospodaru. Taj zakon potvrdiše zakletvom i odrediše kaznu za prekršaje. Mislili su da će ostala zemlja odmah biti rasprodana na malo siromasima. Ali se niko nije obazirao ni na zakone ni na zakletvu. Pa i oni za koje je izgledalo da mare za taj zakon samo su prividno dijelili zemlju svojim najbližim ljudima, a mnogi su ga potpuno prezreli.")

Apijan, Građanski ratovi, I, 9:μέχρι Τιβέριος Σεμπρώνιος Γράκχος, ἀνὴρ ἐπιφανὴς καὶ λαμπρὸς ἐς φιλοτιμίαν εἰπεῖν τε δυνατώτατος καὶ ἐκ τῶνδε ὁμοῦ πάντων γνωριμώτατος ἅπασι, δημαρχῶν ἐσεμνολόγησε περὶ τοῦ Ἰταλικοῦ γένους ὡς εὐπολεμωτάτου τε καὶ συγγενοῦς, φθειρομένου δὲ κατ᾽ ὀλίγον εἰς ἀπορίαν καὶ ὀλιγανδρίαν καὶ οὐδὲ ἐλπίδα ἔχοντος ἐς διόρθωσιν. ἐπὶ δὲ τῷ δουλικῷ δυσχεράνας ὡς ἀστρατεύτῳ καὶ οὔποτε ἐς δεσπότας πιστῷ, τὸ ἔναγχος ἐπήνεγκεν ἐν Σικελίᾳ δεσποτῶν πάθος ὑπὸ θεραπόντων γενόμενον, ηὐξημένων κἀκείνων ἀπὸ γεωργίας, καὶ τὸν ἐπ᾽ αὐτοὺς Ῥωμαίων πόλεμον οὐ ῥᾴδιον οὐδὲ βραχύν, ἀλλὰ ἔς τε μῆκος χρόνου καὶ τροπὰς κινδύνων ποικίλας ἐκτραπέντα. ταῦτα δὲ εἰπὼν

[815]Apijan je na ovome mjestu upotrijebio anahronizam, jer do marijevskih vojnih reformi, proleteri (oni koji nisu *assidui*), tj. bezemljaši i oni bez imovine nisu bili regrutirani u legijske postave.

ἀνεκαίνιζε τὸν νόμον μηδένα τῶν πεντακοσίων πλέθρων πλέον ἔχειν. παισὶ δ᾽ αὐτῶν ὑπὲρ τὸν παλαιὸν νόμον προσετίθει τὰ ἡμίσεα τούτων: καὶ τὴν λοιπὴν τρεῖς αἱρετοὺς ἄνδρας, ἐναλλασσομένους κατ᾽ ἔτος, διανέμειν τοῖς πένησι. („Naposljetku, /plebejski tribun za 133. god. p. n. e. op. S.M./ Tiberije Sempronije Grakh, ugledan i veoma častoljubiv čovjek, vrlo moćan u rječitosti i zbog toga svima dobro poznat, postavši plebejski tribun, govorio je ozbiljno o Italicima. Kako su oni vrlo ratoborni i srodni Rimljanima, kako će oni postepeno propasti zbog oskudice i maloga broja ljudi, i da nema nade u poboljšanje. Negodujući protiv robova kao nekorisnih za vojsku, koji, uz to, nikada nisu bili vjerni gospodarima, on je spomenuo zlo koje su nedavno pretrpjeli na Siciliji gospodari robova, čiji je broj rastao sa zemljoradnjom. Spomenuo je i rat koji su Rimljani vodili protiv robova, koji niti je bio lak niti kratak, nego je dugo trajao i imao različite obrte. Pošto je to rekao, on je obnovio agrarni zakon: da niko ne može posjedovati više od 500 jugera. Starome zakonu dodade i da sinovi familija mogu imati i polovinu ove mjere, a ostalo da siromašnima razdijele izabrani triumviri koji će se mijenjati svake godine.“)

Apijan, Građanski ratovi, I, 10:τοῦτο δ᾽ ἦν, ὃ μάλιστα ἠνώχλει τοὺς πλουσίους, οὐ δυναμένους ἔτι ὡς προτερον τοῦ νόμου καταφρονεῖν διὰ τοὺς διαιροῦντας οὐδὲ ὠνεῖσθαι παρὰ τῶν κληρουμένων: ὁ γάρ τοι Γράκχος καὶ τόδε προϊδόμενος ἀπηγόρευε μὴ πωλεῖν. συνιστάμενοι δὴ κατὰ μέρος ὠλοφύροντο καὶ προύφερον τοῖς πένησιν ἀρχαῖά τε ἔργα ἑαυτῶν καὶ φυτὰ καὶ οἰκοδομίας, καὶ τιμὴν ἔνιοι δεδομένην γείτοσιν, εἰ καὶ τήνδε μετὰ τῆς γῆς ἀπολέσουσι, τάφους τε ἔνιοι πατέρων ἐν τῇ γῇ καὶ διαιρέσεις ἐπὶ τοῖς κλήροις ὡς πατρῴοις, οἱ δὲ καὶ προῖκας γυναικῶν ἐς ταῦτα ἀνηλωμένας ἢ τὴν γῆν παισὶν ἐμπροίκιον δεδομένην, δανεισταί τε χρέα καὶ ταύτης ἐπεδείκνυον, καὶ ἄκοσμος ἦν ὅλως οἰμωγὴ καὶ ἀγανάκτησις. οἱ δ᾽ αὖ πένητες ἀντωδύροντο ἐξ εὐπορίας ἐς πενίαν ἐσχάτην καὶ ἀπ᾽ αὐτῆς ἐς ἀγονίαν, οὐ δυνάμενοι παιδοτροφεῖν, περιφέρεσθαι. στρατείας τε ὅσας στρατεύσαιντο τὴν γῆν τήνδε περιποιούμενοι, κατέλεγον καὶ ἠγανάκτουν, εἰ τῶν κοινῶν ἀποστερήσονται, ὠνείδιζόν τε ἅμα αὐτοῖς αἱρουμένοις ἀντὶ ἐλευθέρων καὶ πολιτῶν καὶ στρατιωτῶν θεράποντας, ἄπιστον ἔθνος καὶ δυσμενὲς αἰεὶ διὰ τοῦτο ἀστράτευτον. τοιαῦθ᾽ ἑκατέρων ὀδυρομένων τε καὶ ἀλλήλοις ἐπικαλούντων, πλῆθος ἄλλο, ὅσον ἐν ταῖς ἀποίκοις πόλεσιν ἢ ταῖς ἰσοπολίτισιν ἢ ἄλλως ἐκοινώνει τῆσδε τῆς γῆς, δεδιότες ὁμοίως ἐπῄεσαν καὶ ἐς ἑκατέρους αὐτῶν διεμερίζοντο. πλήθει τε θαρροῦντες ἐξετραχύνοντο καὶ στάσεις ἐξάπτοντες ἀμέτρους τὴν δοκιμασίαν τοῦ νόμου περιέμενον, οἱ μὲν ὡς οὐδενὶ τρόπῳ συγχωρήσοντες αὐτὸν γενέσθαι κύριον, οἱ δ᾽ ὡς κυρώσοντες ἐξ ἅπαντος. φιλονικία δὲ ἑκατέροις προσέπιπτεν ἐπὶ τῇ χρείᾳ καὶ ἐς τὴν κυρίαν ἡμέραν παρασκευὴ κατ᾽ ἀλλήλων. („Bogataše je najviše pogađalo to što, iz bojazni od trijumvira /iz agrarne Komisije koja je formirana po *Lex Sempronia Agraria* op. S.M./, nisu mogli više kršiti zakon kao ranije niti kupovati tuđe dijelove, jer je Tiberije Grakh, predvidjevši i to, zabranio prodaju. Stoga su se oni, skupljajući se svuda, tužili i prebacivali siromašnima što će im oduzeti stare radove, posađeno drveće i zgrade. Neki su govorili da će sa zemljom izgubiti i novac koji su dali susjedima. Drugi su se žalili da su im grobovi predaka na toj zemlji i da im je posjed nasljedstvo od oca. Neki su govorili da su miraze supruga potrošili na nju, ili da su tu zemlju namijenili djeci kao miraz. Povjerioci su pokazivali tablice dugova na nju. Uopće, bilo je svakojakih žalbi i negodovanja. Siromasi su se, sa svoje strane strane, žalili kako su iz blagostanja zapali u krajnju bijedu, te da se moraju i djece lišavati jer ih ne mogu ishraniti. Nabrajali su u kojim su sve pohodima učestvovali da bi tu zemlju dobili, i ljutili su se što će biti lišeni onoga što je zajedničko. U isti mah, oni su zamjerali bogatašima što više vole da se služe robovima, koji su uvijek bili nevjerni i neprijatelji i zbog toga nekorisni za vojsku, nego slobodnim ljudima, građanima i vojnicima. Dok su se tako jedni na druge žalili i jedan drugome zamjerali, došla je druga masa ljudi iz kolonija i municipija, ili onih koji su na bilo koji način bili u posjedu te zemlje, bojeći se, slično ovima, i pristajući uz jednu ili drugu stranu. I jedna i druga strana, pouzdavajući se u svoju brojnost, oštrila se protiv druge i, stvarajući neumjerene gomile, željno je očekivala dan pretresanja zakona, jedni da ga nikako ne dopuste da on zavlada, drugi da ga na svaki način podupru. I sa jedne i sa druge strane, nastalo je takmičenje u sopstvenu korist i pripreme jednih protiv drugih za određeni dan skupštinskog zasjedanja.“)

Apijan, Građanski ratovi, I, 11 – 13 : Γράκχῳ δ᾽ ὁ μὲν νοῦς τοῦ βουλεύματος ἦν οὐκ ἐς εὐπορίαν, ἀλλ᾽ ἐς εὐανδρίαν, τοῦ δὲ ἔργου τῇ ὠφελείᾳ μάλιστα αἰωρούμενος, ὡς οὔ τι μεῖζον οὐδὲ λαμπρότερον δυναμένης ποτὲ παθεῖν τῆς Ἰταλίας, τοῦ περὶ αὐτὸ δυσχεροῦς οὐδὲν ἐνεθυμεῖτο. ἐνστάσης δὲ τῆς χειροτονίας πολλὰ μὲν ἄλλα προεῖπεν ἐπαγωγὰ καὶ μακρά, διηρώτα δ᾽ ἐπ᾽ ἐκεινοις, εἰ δίκαιον τὰ κοινὰ

κοινῇ διανέμεσθαι καὶ εἰ γνησιώτερος αἰεὶ θεράποντος ὁ πολίτης καὶ χρησιμώτερος ὁ στρατιώτης ἀπολέμου καὶ τοῖς δημοσίοις εὐνούστερος ὁ κοινωνός. οὐκ ἐς πολὺ δὲ τὴν σύγκρισιν ὡς ἄδοξον ἐπενεγκὼν αὖθις ἐπῄει τὰς τῆς πατρίδος ἐλπίδας καὶ φόβους διεξιών, ὅτι πλείστης γῆς ἐκ πολέμου βίᾳ κατέχοντες καὶ τὴν λοιπὴν τῆς οἰκουμένης χώραν ἐν ἐλπίδι ἔχοντες κινδυνεύουσιν ἐν τῷδε περὶ ἁπάντων, ἢ κτήσασθαι καὶ τὰ λοιπὰ δι᾽ εὐανδρίαν ἢ καὶ τάδε δι᾽ ἀσθένειαν καὶ φθόνον ὑπ᾽ ἐχθρῶν ἀφαιρεθῆναι. ὧν τοῦ μὲν τὴν δόξαν καὶ εὐπορίαν, τοῦ δὲ τὸν κίνδυνον καὶ φόβον ὑπερεπαίρων ἐκέλευε τοὺς πλουσίους ἐνθυμουμένους ταῦτα ἐπιδόσιμον, εἰ δέοι, παρὰ σφῶν αὐτῶν τήνδε τὴν γῆν εἰς τὰς μελλούσας ἐλπίδας τοῖς παιδοτροφοῦσι χαρίσασθαι καὶ μή, ἐν ᾧ περὶ μικρῶν διαφέρονται, τῶν πλεόνων ὑπεριδεῖν, μισθὸν ἅμα τῆς πεπονημένης ἐξεργασίας αὐτάρκη φερομένους τὴν ἐξαίρετον ἄνευ τιμῆς κτῆσιν ἐς αἰεὶ βέβαιον ἑκάστῳ πεντακοσίων πλέθρων, καὶ παισίν, οἷς εἰσὶ παῖδες, ἑκάστῳ καὶ τούτων τὰ ἡμίσεα. τοιαῦτα πολλὰ ὁ Γράκχος εἰπὼν τούς τε πένητας καὶ ὅσοι ἄλλοι λογισμῷ μᾶλλον ἢ πόθῳ κτήσεως ἐχρῶντο, ἐρεθίσας ἐκέλευε τῷ γραμματεῖ τὸν νόμον ἀναγνῶναι.

Μᾶρκος δ᾽ Ὀκτάουιος δήμαρχος ἕτερος, ὑπὸ τῶν κτηματικῶν διακωλύειν παρεσκευασμένος, καὶ ὢν ἀεὶ παρὰ Ῥωμαίοις ὁ κωλύων δυνατώτερος. ἐκέλευε τὸν γραμματέα σιγᾶν. καὶ τότε μὲν αὐτῷ πολλὰ μεμψάμενος ὁ Γράκχος ἐς τὴν ἐπιοῦσαν ἀγορὰν ἀνέθετο ... φυλακήν τε παραστησάμενος ἱκανὴν ὡς καὶ ἄκοντα βιασόμενος Ὀκτάουιον ἐκέλευε σὺν ἀπειλῇ τῷ γραμματεῖ τὸν νόμον εἰς τὸ πλῆθος ἀναγινώσκειν. καὶ ἀνεγίνωσκε καὶ Ὀκταουίου κωλύοντος ἐσιώπα. λοιδοριῶν δὲ τοῖς δημάρχοις ἐς ἀλλήλους γενομένων καὶ τοῦ δήμου θορυβοῦντος ἱκανῶς, οἱ δυνατοὶ τοὺς δημάρχους ἠξίουν ἐπιτρέψαι τῇ βουλῇ, περὶ ὧν διαφέρονται, καὶ ὁ Γράκχος ἁρπάσας τὸ λεχθέν, ὡς δὴ πᾶσι τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἀρέσοντος τοῦ νόμου, διέτρεχεν ἐς τὸ βουλευτήριον. ἐκεῖ δ᾽ ὡς ἐν ὀλίγοις ὑβριζόμενος ὑπὸ τῶν πλουσίων, αὖθις ἐκδραμὼν εἰς τὴν ἀγορὰν ἔφη διαψήφισιν προθήσειν ἐς τὴν ἐπιοῦσαν ἀγορὰν περί τε τοῦ νόμου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς Ὀκταουίου, εἰ χρὴ δήμαρχον ἀντιπράττοντα τῷ δήμῳ τὴν ἀρχὴν ἐπέχειν. καὶ ἔπραξεν οὕτως: ἐπείτε γὰρ Ὀκτάουιος οὐδὲν καταπλαγεὶς αὖθις ἐνίστατο, ὁ δὲ προτέραν τὴν περὶ αὐτοῦ ψῆφον ἀνεδίδου. καὶ τῆς πρώτης φυλῆς καταψηφισαμένης τὴν ἀρχὴν τὸν Ὀκτάουιον ἀποθέσθαι, ἐπιστραφεὶς πρὸς αὐτὸν ὁ Γράκχος ἐδεῖτο μεταθέσθαι. οὐ πειθομένου δὲ τὰς ἄλλας ψήφους ἐπῆγεν. οὐσῶν δὲ τότε φυλῶν πέντε καὶ τριάκοντα καὶ συνδραμουσῶν ἐς τὸ αὐτὸ σὺν ὀργῇ τῶν προτέρων ἑπτακαίδεκα, ἡ μὲν ὀκτωκαιδεκάτη τὸ κῦρος ἔμελλεν ἐπιθήσειν, ὁ δὲ Γράκχος αὖθις, ἐν ὄψει τοῦ δήμου, τότε μάλιστα κινδυνεύοντι τῷ Ὀκταουίῳ λιπαρῶς ἐνέκειτο μὴ ἔργον ὁσιώτατον καὶ χρησιμώτατον Ἰταλίᾳ πάσῃ συγχέαι μηδὲ σπουδὴν τοῦ δήμου τοσήνδε ἀνατρέψαι, ᾧ τι καὶ παρενδοῦναι προθυμουμένῳ δήμαρχον ὄντα ἥρμοζε, καὶ μὴ αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν ἀφαιρουμένην περιιδεῖν ἐπὶ καταγνώσει. καὶ τάδε λέγων καὶ θεοὺς μαρτυρόμενος ἄκων ἄνδρα σύναρχον ἀτιμοῦν, ὡς οὐκ ἔπειθεν, ἐπῆγε τὴν ψῆφον. καὶ ὁ μὲν Ὀκτάουιος αὐτίκα ἰδιώτης γενόμενος διαλαθὼν ἀπεδίδρασκε, Κόιντος δὲ Μούμμιος ἀντ᾽ αὐτοῦ δήμαρχος ᾑρεῖτο, καὶ ὁ νόμος ὁ περὶ τῆς γῆς ἐκυροῦτο. διανέμειν τε αὐτὴν ἐκεχειροτόνηντο πρῶτοι Γράκχος αὐτός, ὁ νομοθέτης, καὶ ἀδελφὸς ὁμώνυμος ἐκείνου καὶ ὃς ἐκήδευε τῷ νομοθέτῃ Κλαύδιος Ἄππιος, πάνυ τοῦ δήμου καὶ ὣς δεδιότος, μὴ τὸ ἔργον ἐκλειφθείη τοῦ νόμου, εἰ μὴ Γράκχος αὐτοῦ σὺν ὅλῃ τῇ οἰκίᾳ κατάρχοιτο. Γράκχος δὲ μεγαλαυχούμενος ἐπὶ τῷ νόμῳ ὑπὸ τοῦ πλήθους οἷα δὴ κτίστης οὐ μιᾶς πόλεως οὐδὲ ἑνὸς γένους, ἀλλὰ πάντων, ὅσα ἐν Ἰταλίᾳ ἔθνη, ἐς τὴν οἰκίαν παρεπέμπετο. καὶ μετὰ ταῦθ᾽ οἱ μὲν κεκρατηκότες ἐς τοὺς ἀγροὺς ἀνεχώρουν, ὅθεν ἐπὶ ταῦτ᾽ ἐληλύθεσαν, οἱ δ᾽ ἡσσημένοι δυσφοροῦντες ἔτι παρέμενον καὶ ἐλογοποίουν οὐ χαιρήσειν Γράκχον, αὐτίκα ὅτε γένοιτο ἰδιώτης, ἀρχήν τε ὑβρίσαντα ἱερὰν καὶ ἄσυλον καὶ στάσεως τοσήνδε ἀφορμὴν ἐς τὴν Ἰταλίαν ἐμβαλόντα. („Tiberiju Grakhu nije bila namjera da poveća bogatstvo, nego broj ljudi. Gledajući najviše na korist Republike, pošto se ništa veće ni divnije nije moglo dogoditi Italiji, on nije ni mislio na samu teškoću. Kada je došlo do izbora, on je govorio mnogo i dugo u korist zakona i najzad upita: 'Da li je pravo da se ono što je zajedničko razdijeli narodu? Da li je građanin zakoniji od roba? Da li je vojnik korisniji od onoga ko ne podliježe vojnoj službi? Da li je neko više naklonjen Republici od onoga ko je njen učesnik?' Ne zadržavajući se mnogo na uspoređivanju kao nepopularnom, on se opet osvrnu na nade i strahovanja za domovinu: 'Pošto su Rimljani u ratu stekli mnogo zemlje, i nadaju se da će zauzeti i ostalu zemlju u svijetu, sada su oni zbog toga u najvećoj opasnosti da ili dobiju i ostalu sa velikim brojem ljudi, ili da i sadašnju izgube, zbog svoje slabosti i zavisti neprijateljeve.' Zatim je on, naročito ističući ovdje slavu i veliko imanje, onda opasnost i strah, nagovarao bogataše da razmotre to i da sami, u interesu buduće koristi, ako treba i dobrovoljno, predaju tu zemlju onima koji hrane djecu za Republiku, da ne bi zbog onoga što je sitno zanemarili ono što je krupno. U isti mah, pošto se izdvoji značajna vrijednost koju su oni utrošili za obrađivanje, da ostane

svakome trajan posjed od 500 jugera, a onima koji imaju sinove svakome po polovina toga. Pošto je Tiberije mnogo govorio u tome smislu, i pošto je raspalio siromašne i one koji su se više rukovodili razumom nego željom za imanjem, on naredi pisaru da pročita zakon.

Drugi plebejski tribun Marko Oktavije pripremljen od bogataša da spriječi zakon (a Rimljana je uvijek imao veću onaj koji zabranjuje), naredi pisaru da ušuti. Tiberije, zamjerajući mu mnogo na tome, zakaza tada skupštinu za sljedeći dan. Postavivši dovoljnu stražu, kako bi Oktavija i protiv njegove volje preveo na svoju stranu, on s pretnjom naredi pisaru da čita zakon narodu. I ovaj ga je čitao, ali, kada mu Oktavije opet zabrani, on ušuti. Pošto su nastala uzajamna vređanja između /plebejskih op. S.M./ tribuna i narod se dosta uzbunio, prvaci zamoliše /plebejske op. S.M./ tribune da povjere Senatu ono u čemu se oni ne slažu. Tiberije prihvati prijedlog i, smatrajuči da će se zakon svakome ko je naklonjen državi svideti, odjuri u Senat Ali kako je tamo ostao u manjini i bio vređan od strane bogataša, on ponovo otrča u skupštinu i reče da će sutradan staviti na glasanje skupštini i zakon i Oktavijevo zvanje naime : da li plebejski tribun koji se protivi narodu može ostati na vlasti. I učini tako. Pošto je Oktavije, ne bojeći se ničega, opet intervenisao, ovaj stavi prvo glasanje o njemu. Kada je prvi tribus izglasao da Oktavije ostavi vlast, Tiberije se okrenu njemu i pozva ga da odustane od prijedloga. Pošto on nije pristao, ovaj nastavi glasanje ostalih tribusa /izbornih jedinica op. S.M./. Kako je tada bilo 35 tribusa i kako je 17 prvih, gnjevnih, već glasalo protiv Oktavija, osamnaesta je trebalo da donese odluku. Tiberije je tada ponovo, u prisustvu naroda, žestoko navaljivao na Oktavija da se ne izlaže. Opasnosti da upropasti stvar, vrlo svetu i vrlo korisnu za cijelu Italiju, niti da uništi toliku želju naroda, kojoj on, kao plebejski tribun, osobito treba da bude naklonjen, da ne potcjenjuje sramotu ako mu plebs oduzme zvanje na koje ga je izabrao. Rekavši to, on pozva bogove za svjedoke da protiv volje lišava svoga kolegu zvanja, i kako onaj nije popustio, stavi stvar na glasanje. A Oktavije, čim je postao privatno lice, tajno pobjegne iz Rima. Umjesto njega, izabran je za plebejskog tribuna Kvint Mumije, i zakon o diobi zemlje je osnažen. Izabrani su prvi triumviri za diobu zemlje : sam Tiberije, njegov brat Gaj i tast zakonodavčev Apije Klaudije, jer se narod mnogo bojao da će zakon ostati neizvršen ako njime ne rukovodi Tiberije Grah sa cijelom svojom kućom. Tiberije, dičeći se zakonom, bi ispraćen narodnom masom do kuće, ne kao osnivač jednog grada ili jednog roda, nego kao osnivač svih naroda Italije. Posle toga oni koji su pobijedili odoše u polja zbog kojih su se borili, a pobijeđeni, teško podnoseći to, ostadoše još u Rirnu i širili su glasove da neće dobro proći Tiberije čim mu prestane /tribunska op. S.M./ vlast, jer se usudio da zgazi svetu i neprikosnovenu tribunsku vlast, a i zato što je dao povoda da se toliko buna raširi po Italiji.“)

Apijan, Građanski ratovi, I,14 :θέρος δ᾽ ἦν ἤδη καὶ προγραφαὶ δημάρχων ἐς τὸ μέλλον: καὶ οἱ πλούσιοι τῆς χειροτονίας πλησιαζούσης ἔνδηλοι σαφῶς ἦσαν ἐσπουδακότες ἐς τὴν ἀρχὴν τοῖς μάλιστα Γράκχῳ πολεμίοις. ὁ δ᾽ ἐγγὺς τοῦ κακοῦ γιγνομένου δείσας, εἰ μὴ καὶ ἐς τὸ μέλλον ἔσοιτο δήμαρχος, συνεκάλει τοὺς ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐπὶ τὴν χειροτονίαν. ἀσχολουμένων δ᾽ ἐκείνων ὡς ἐν θέρει, συνελαυνόμενος ὑπὸ τῆς προθεσμίας ὀλίγης ἐς τὴν χειροτονίαν ἔτι οὔσης ἐπὶ τὸν ἐν τῷ ἄστει δῆμον κατέφευγε, καὶ περιιὼν κατὰ μέρος ἑκάστων ἐδεῖτο δήμαρχον αὐτὸν ἐς τὸ μέλλον ἑλέσθαι, κινδυνεύοντα δι᾽ ἐκείνους. γιγνομένης δὲ τῆς χειροτονίας δύο μὲν ἔφθασαν αἱ πρῶται φυλαὶ Γράκχον ἀποφῆναι, τῶν δὲ πλουσίων ἐνισταμένων οὐκ ἔννομον εἶναι δὶς ἐφεξῆς τὸν αὐτὸν ἄρχειν καὶ Ῥουβρίου δημάρχου τοῦ προεστάναι τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης διειληχότος ἐνδοιάζοντος ἐπὶ τῷδε, Μούμμιος αὐτόν, ὁ ἐπὶ τῷ Ὀκταουίῳ δημαρχεῖν ᾑρημένος, ἐκέλευεν ἑαυτῷ τὴν ἐκκλησίαν ἐπιτρέψαι. καὶ ὁ μὲν ἐπέτρεψεν, οἱ δὲ λοιποὶ δήμαρχοι περὶ τῆς ἐπιστασίας ἠξίουν ἀνακληροῦσθαι: Ῥουβρίου γὰρ τοῦ λαχόντος ἐκστάντος αὖθις ἐς ἅπαντας τὴν διακλήρωσιν περιιέναι. ἔριδος δὲ καὶ ἐπὶ τῷδε πολλῆς γενομένης ὁ Γράκχος ἐλαττούμενος τὴν μὲν χειροτονίαν ἐς τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν ἀνέθετο, πάντα δ᾽ ἀπογνοὺς ἐμελανειμόνει τε ἔτι ὢν ἔναρχος καὶ τὸ λοιπὸν τῆς ἡμέρας ἐν ἀγορᾷ τὸν υἱὸν ἐπάγων ἑκάστοις συνίστη καὶ παρετίθετο ὡς αὐτὸς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτίκα ἀπολούμενος. (“Već je nastajalo ljeto, I bio je rok za biranje idućih plebejskih tribuna. Što su se više približavali izbori, bogataši su sve jasnije pokazivali težnju da dođu na vlast oni koji su najveći neprijatelji Tiberiju Grakhu. A on, bojeći se bliske opasnosti ako I za iduću godinu ne bude izabran za plebejsko tribuna, pozivao je sa polja narod na glasanje. Pošto su se oni (seljaci) zabavili oko ljetnjih radova, a pritješnjen time što je bilo ostalo još malo vremena do izbora, on (Tiberije) je pribjegao narodu u gradu. Obilazeći pojedince molio je svakoga redom da njega ponovu izaberu za plebejskog tribuna, pošto se on zbog njih i izlaže opasnosti. Kada je došlo do glasanja, prva

dva tribusa glasaše za Tiberija, a bogataši su se protivili govoreći da je nezakonito da jedno lice bude dvaput uzastopce izabrano. Plebejski tribun Rubrije, koji je bio kockom izabran da rukovodi skupštinom, kolebao se oko toga. Mumije, pak, izabran za /plebejskog op. S.M./ tribuna umjesto Oktavija, nagovori ga da mu prepusti skupštinu. On mu to učini, a ostali plebejski tribune su tražili da se kockom bira to zvanje. Kada je Rubrije ostavio svoje zvanje, kockom određeno, svi su ponovo morali da budu birani kockom. Kako je oko toga nastala velika rasprava, Tiberije, ostavši u manjini, odloži izbor za sutradan. Izgubivši svaku nadu, iako je još bio na vlasti, on obuče crno odijelo, i ostali dio dana provede na trgu, pokazujući i preporučujući svoga sina pojedincima, kao da će sam uskoro poginuti od neprijatelja.")

Apijan, Građanski ratovi, I, 17 : ἡ δὲ πόλις ἐπὶ τῷ Γράκχου φόνῳ διῄρητο ἐς λύπην καὶ ἡδονήν, οἱ μὲν οἰκτείροντες αὑτούς τε κἀκεῖνον καὶ τὰ παρόντα ὡς οὐκέτι πολιτείαν, ἀλλὰ χειροκρατίαν καὶ βίαν, οἱ δ᾽ ἐξειργάσθαι σφίσιν ἡγούμενοι πᾶν, ὅσον ἐβούλοντο. καὶ τάδε μὲν ἦν, ὅτε Ἀριστόνικος Ῥωμαίοις περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπολέμει τῆς ἐν Ἀσίᾳ: („Grad je različito podnio Tiberijevo ubistvo, jedni sa žalošću, drugi veselo. Jedni su žalili sebe, njega i sadašnje stanje, kao da nemaju više Republike, nego vladu sile i nasilja. Drugi su smatrali da su izvršili ono što su htjeli. Ovo se dogodilo u vrijeme kada je Aristonik zaratio na Rimljane zbog vlasti u Aziji.“).

Apijan, Građanski ratovi, I, 18 - 19 : καὶ τάδε μὲν ἦν, ὅτε Ἀριστόνικος Ῥωμαίοις περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπολέμει τῆς ἐν Ἀσίᾳ: ἀναιρεθέντος δὲ Γράκχου καὶ τελευτήσαντος Ἀππίου Κλαυδίου, ἀντικαθίστανται μὲν ἐς τὸ τὴν γῆν ἅμα τῷ νεωτέρῳ Γράκχῳ διανέμειν Φούλβιος Φλάκκος καὶ Παπίριος Κάρβων, ἀμελούντων δὲ τῶν κεκτημένων αὐτὴν ἀπογράφεσθαι κατηγόρους ἐκήρυττον ἐνδεικνύναι. καὶ ταχὺ πλῆθος ἦν δικῶν χαλεπῶν: ὅση γὰρ ἄλλη πλησιάζουσα τῇδε ἐπέπρατο ἢ τοῖς συμμάχοις ἐπιδιῄρητο, διὰ τὸ τῆσδε μέτρον ἐξητάζετο ἅπασα, ὅπως τε ἐπέπρατο καὶ ὅπως ἐπιδιῄρητο, οὔτε τὰ συμβόλαια οὔτε τὰς κληρουχίας ἔτι ἐχόντων ἁπάντων: ἃ δὲ καὶ εὑρίσκετο, ἀμφίλογα ἦν. ἀναμετρουμένης τε αὐτῆς οἱ μὲν ἐκ πεφυτευμένης καὶ ἐπαύλεων ἐς ψιλὴν μετετίθεντο, οἱ δ᾽ ἐξ ἐνεργῶν ἐς ἀργὸν ἢ λίμνας ἢ τέλματα, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπὶ δορικτήτοις ἀκριβῆ πεποιημένοι. καὶ τὸ κήρυγμα, τὴν ἀνέμητον ἐξεργάζεσθαι τὸν ἐθέλοντα προλέγον, ἐπῆρε πολλοὺς τὰ πλησίον ἐκπονοῦντας τὴν ἑκατέρας ὄψιν συγχέαι: χρόνος τε ἐπελθὼν ἐνεόχμωσε πάντα. καὶ τὸ τῶν πλουσίων ἀδίκημα καίπερ ὂν μέγα δυσεπίγνωστον ἦν. καὶ οὐδὲν ἀλλ᾽ ἢ πάντων ἀνάστασις ἐγίγνετο μεταφερομένων τε καὶ μετοικιζομένων ἐς ἀλλότρια. ταῦτά τε δὴ καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις τῶν δικαζόντων ἐπείξεις οὐ φέροντες οἱ Ἰταλιῶται Κορνήλιον Σκιπίωνα, ὃς Καρχηδόνα ἐπόρθησεν, ἠξίουν προστάτην σφῶν ἀδικουμένων γενέσθαι. ὁ δ᾽ ἐς τοὺς πολέμους αὐτοῖς κεχρημένος προθυμοτάτοις ὑπεριδεῖν τε ὤκνησε καὶ παρελθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον τὸν μὲν Γράκχου νόμον οὐκ ἔψεγε διὰ τὸν δῆμον σαφῶς, τὴν δὲ τοῦδε δυσχέρειαν ἐπεξιὼν ἠξίου τὰς δίκας οὐκ ἐπὶ τῶν διαιρούντων ὡς ὑπόπτων τοῖς δικαζομένοις, ἀλλ᾽ ἐφ᾽ ἑτέρων λέγεσθαι. ᾧ δὴ καὶ μάλιστα ἔπεισεν, εἶναι δοκοῦντι δικαίῳ: καὶ Τουδιτανὸς αὐτοῖς ὑπατεύων ἐδόθη δικάζειν. ἀλλ᾽ ὅδε μὲν ἁψάμενος τοῦ ἔργου καὶ τὴν δυσχέρειαν ἰδὼν ἐπ᾽ Ἰλλυριοὺς ἐστράτευε, πρόφασιν τήνδε ποιούμενος τοῦ μὴ δικάζειν: οἱ δὲ τὴν γῆν διανέμοντες, οὐκ ἀπαντῶντος ἐς αὐτοὺς οὐδενὸς ἐς δίκην, ἐπὶ ἀργίας ἦσαν. καὶ μῖσος ἐντεῦθεν ἤρξατο εἰς τὸν Σκιπίωνα τοῦ δήμου καὶ ἀγανάκτησις, ὅτι αὐτὸν ἀγαπήσαντες ἐπιφθόνως καὶ πολλὰ τοῖς δυνατοῖς ἐναντιωθέντες ὑπὲρ αὐτοῦ ὕπατόν τε δὶς ἑλόμενοι παρανόμως, ὑπὲρ τῶν Ἰταλιωτῶν ἀντιπεπραχότα σφίσιν ἑώρων. ταῦτα δ᾽, ὅσοι τοῦ Σκιπίωνος ἦσαν ἐχθροί, κατιδόντες ἐβόων, ὡς λῦσαι τὸν Γράκχου νόμον ὅλως διεγνωκὼς μέλλοι πολὺν ἐπὶ τῷδε ἔνοπλον φόνον ἐργάσασθαι. ("Kada je ubijen Tiberije Grakh i umro Apije Klaudije, za diobu zemlje su izabrani /u triumvirsku agrarnu Komisiju koja je bila zadužena po *Lex Sempronia Agraria* da provodi redistribuciju javnog zemljišta op. S.M./ Fulvije Flak i Papirije Karbon, zajedno sa mlađim Grakhom /misli se na Gaja op. S.M./. Pošto stari posjednici nisu htjeli da prijave zemlju, ovi objaviše preko glasnika da podnesu prijavu oni koji to žele. Uskoro potom nastade mnoštvo teških parnica. I za onu zemlju koja je bila susjedna ovoj, a prodana ili podijeljena saveznicima, tražilo se sve zbog mjerenja ove, i kako je prodana i kako je podijeljena. Nitko više nije imao isprava o kupovini ni dokumenata o dijeljenju kockom, a i oni koji su nađeni bili su sumnjivi. Kako je zemlja ponovo mjerena, jedni su učinili da zemlja zasađena rodnim drvećem i sa zgradama bude gola, drugi da obrađena zemlja bude neobrađena ili bare i močvare, jer ni u početku je nisu marljivo mjerili kao zemlju stečenu u ratu. Pošto je bilo objavljeno da nepodijeljenu zemlju može obrađivati ko god hoće, mnogi su uzeli da obrađuju i dio pored svoga posjeda, brišući tako granicu između državne i privatne

zemlje. Uz to, vrijeme koje je nastupilo sve je izmijenilo. Bilo je teško pouzdano saznati za nepravde bogataša, koje su bile velike. Došlo je do velikoga premještanja, jer su posjednici dizani sa zemljišta i seljeni su na tuđe. Nezadovoljni time, a i brzinom izvršenja presuda, Italici zatražiše za patrona Kornelija Scipiona /Emilijana op. S.M./ koji je Kartaginu razorio, da učini kraj njihovom tlačenju. Pošto su mu bili revni u ratovima, Scipion nije htio da omalovaži njihov poziv. Došao je u Senat, ali, iz obzira na narod, nije javno kritizirao zakon Tiberija Grakha. Izloživši teškoće oko provođenja agrarne reforme iznio je mišljenje da suđenje treba sa triumvira za diobu, koji su pristrasni prema strankama prenijeti na druge ljude. On na ovo tim lakše nagovori senatore što je stvar izgledala pravilna. I oni im dadoše konzula Tuditana da to raspravlja. Ali ovaj, prihvativši se posla i vidjevši koliko je on težak, napusti raspravljanje pod izgovom da vodi vojsku na Ilire. A triumviri koji su zemlju dijelili, pošto niko nije tražio pravdu od njih, ostadoše bez posla. Stoga se u narodu rodi mržnja i nezadovoljstvo prema Scipionu, jer su za njega, voljeći ga mnogo, često istupali protiv nobila i dvaput ga, mimo zakona, izabrali za konzula. A sada su /misli se na obični narod koji je do tada bio prilično blagonaklon prema ambicijama i aktivnostima Scipiona Emilijana op. S.M./ vidjeli da on radi protiv njih, a za Italike. Scipionovi neprijatelji, vidjeći to, svuda su vikali da je on odlučio da potpuno ukine Grakhov zakon i da zato namjerava da izvrši strašno krvoprolića.").

Apijan, Građanski ratovi, I, 20 : ὧν ὁ δῆμος ἀκροώμενος ἐδεδίει, μέχρις ὁ Σκιπίων, ἑσπέρας παραθέμενος ἑαυτῷ δέλτον, εἰς ἣν νυκτὸς ἔμελλε γράψειν τὰ λεχθησόμενα ἐν τῷ δήμῳ, νεκρὸς ἄνευ τραύματος εὑρέθη, εἴτε Κορνηλίας αὐτῷ, τῆς Γράκχου μητρός, ἐπιθεμένης, ἵνα μὴ ὁ νόμος ὁ Γράκχου λυθείη, καὶ συλλαβούσης ἐς τοῦτο Σεμπρωνίας τῆς θυγατρός, ἣ τῷ Σκιπίωνι γαμουμένη διὰ δυσμορφίαν καὶ ἀπαιδίαν οὔτ᾽ ἐστέργετο οὔτ᾽ ἔστεργεν, εἴθ᾽, ὡς ἔνιοι δοκοῦσιν, ἑκὼν ἀπέθανε συνιδών, ὅτι οὐκ ἔσοιτο δυνατὸς κατασχεῖν ὧν ὑπόσχοιτο. εἰσὶ δ᾽ οἳ βασανιζομένους φασὶ θεράποντας εἰπεῖν, ὅτι αὐτὸν ξένοι δι᾽ ὀπισθοδόμου νυκτὸς ἐπεισαχθέντες ἀποπνίξαιεν καὶ οἱ πυθόμενοι ὀκνήσαιεν ἐξενεγκεῖν διὰ τὸν δῆμον ὀργιζόμενον ἔτι καὶ τῷ θανάτῳ συνηδόμενον. Σκιπίων μὲν δὴ τεθνήκει καὶ οὐδὲ δημοσίας ταφῆς ἠξιοῦτο, μέγιστα δὴ τὴν ἡγεμονίαν ὠφελήσας: οὕτως ἡ παραυτίκα ὀργὴ τῆς ποτὲ χάριτος ἐπικρατεῖ. καὶ τόδε ὂν τηλικοῦτον οἷα πάρεργον ἐπὶ τῇ Γράκχου στάσει συνέπεσε. („Kada je narod to čuo, uplaši se. Onda se dogodi da je Scipion nađen mrtav bez rane, onako kako je uveče prinio tablicu uz krevet na koju je namjeravao da u toku noći napiše ono što će govoriti narodu. Možda je to bilo djelo /Tiberijeve op. S.M./ Grakhove majke (da se ne bi Grakhov zakon /*Lex Sempronia Agraria* op. S.M./ poništio) uz pomoć njene kćeri Sempronije, koja je bila udata za Scipiona /Emilijana op. S.M./. Ali zbog ružnoće i neplodnosti, niti je on nju volio niti ona njega. Možda je, kako neki misle, on sam sebi smrt nanio vidjeći da neće moći učiniti ono što je obećao. Ima ih koji govore da su robovi, kada su bili ispitivani mučenjem, rekli da su ga /Scipiona Emilijana op. S.M./ strani ljudi, ušavši noću preko zadnjeg trijema, udavili. Oni koji su to znali, oklijevali su da iznesu, da se ne bi narod, ljut na njega, i njegovoj smrti radovao. Tako je umro Scipion /Emilijan op. S.M./ i nije udostojen državne sahrane mada je najviše zaslužan što se rimska vlast proširila. Tako je trenutni gnjev nadvladao nekadašnju ljubav. I to djelo, kao uzgredna stvar, povećalo je Grakhovu bunu.")

Apijan, Građanski ratovi, I, 21 : τὴν δὲ διαίρεσιν τῆς γῆς οἱ κεκτημένοι καὶ ὣς ἐπὶ προφάσεσι ποικίλαις διέφερον ἐπὶ πλεῖστον. καί τινες εἰσηγοῦντο τοὺς συμμάχους ἅπαντας, οἳ δὴ περὶ τῆς γῆς μάλιστα ἀντέλεγον, εἰς τὴν Ῥωμαίων πολιτείαν ἀναγράψαι, ὡς μείζονι χάριτι περὶ τῆς γῆς οὐ διοισομένους. ("Posjednici su diobu zemlje odlagali što duže, pod raznim izgovorima. Neki su opet smatrali da svim saveznicima, koji su se najviše tužili oko zemlje, treba dati rimsko građanstvo, jer da se oni, kada dobiju veću čast, neće buniti zbog zemlje.").

Apijan, Građanski ratovi, I, 22 :ὁ μὲν δὴ Γάιος Γράκχος οὕτως ἐδημάρχει τὸ δεύτερον: οἷα δ᾽ ἔχων τὸν δῆμον ἔμμισθον, ὑπήγετο καὶ τοὺς καλουμένους ἱππέας, οἳ τὴν ἀξίωσίν εἰσι τῆς βουλῆς καὶ τῶν δημοτῶν ἐν μέσῳ, δι᾽ ἑτέρου τοιοῦδε πολιτεύματος. τὰ δικαστήρια, ἀδοξοῦντα ἐπὶ δωροδοκίαις, ἐς τοὺς ἱππέας ἀπὸ τῶν βουλευτῶν μετέφερε, τὰ ὑπόγυα μάλιστα αὐτοῖς ὀνειδίζων, ὅτι Αὐρήλιος Κόττας καὶ Σαλινάτωρ καὶ τρίτος ἐπὶ τούτοις Μάνιος Ἀκύλιος, ὁ τὴν Ἀσίαν ἑλών, σαφῶς δεδωροδοκηκότες ἀφεῖντο ὑπὸ τῶν δικασάντων, οἵ τε πρέσβεις οἱ κατ᾽ αὐτῶν ἔτι παρόντες σὺν φθόνῳ ταῦτα περιιόντες ἐκεκράγεσαν. ἅπερ ἡ βουλὴ μάλιστα αἰδουμένη ἐς τὸν νόμον ἐνεδίδου: καὶ ὁ δῆμος αὐτὸν ἐκύρου. καὶ

μετηνέχθη μὲν ὧδε ἐς τοὺς ἱππέας ἀπὸ τῆς βουλῆς τὰ δικαστήρια: φασὶ δὲ κυρωθέντος μὲν ἄρτι τοῦ νόμου τὸν Γράκχον εἰπεῖν, ὅτι ἀθρόως τὴν βουλὴν καθηρήκοι, τοῦ δ᾽ ἔργου προϊόντος ἐς πεῖραν μειζόνως ἔτι ἐκφανῆναι τὸ ἔπος τὸ Γράκχου. τό τε γὰρ δικάζειν αὐτοὺς Ῥωμαίοις καὶ Ἰταλιώταις ἅπασι καὶ αὐτοῖς βουλευταῖς, ἐπὶ παντὶ μέτρῳ, χρημάτων τε πέρι καὶ ἀτιμίας καὶ φυγῆς, τοὺς μὲν ἱππέας οἷά τινας ἄρχοντας αὐτῶν ὑπερεπῆρε, τοὺς δὲ βουλευτὰς ἴσα καὶ ὑπηκόους ἐποίει. συνιστάμενοί τε τοῖς δημάρχοις οἱ ἱππεῖς ἐς τὰς χειροτονίας καὶ ἀντιλαμβάνοντες παρ᾽ αὐτῶν, ὅ τι θέλοιεν, ἐπὶ μέγα φόβου τοῖς βουλευταῖς ἐχώρουν: ταχύ τε περιῆν ἀνεστράφθαι τὸ κράτος τῆς πολιτείας, τὴν μὲν ἀξίωσιν μόνην ἔτι τῆς βουλῆς ἐχούσης, τὴν δὲ δύναμιν τῶν ἱππέων. προϊόντες γὰρ οὐκ ἐδυνάστευον μόνον: ἀλλὰ καὶ σαφῶς ἐνύβριζον τοῖς βουλευταῖς παρὰ τὰς δίκας. τήν τε δωροδοκίαν μεταλαβόντες καὶ γευσάμενοι καὶ οἵδε κερδῶν ἀθρόων αἰσχρότερον ἔτι καὶ ἀμετρότερον αὐτοῖς ἐχρῶντο. κατηγόρους τε ἐνετοὺς ἐπὶ τοῖς πλουσίοις ἐπήγοντο καὶ τὰς τῶν δωροδοκιῶν δίκας, συνιστάμενοι σφίσιν αὐτοῖς καὶ βιαζόμενοι, πάμπαν ἀνῄρουν, ὡς καὶ τὸ ἔθος ὅλως τῆς τοιᾶσδε εὐθύνης ἐπιλιπεῖν καὶ στάσιν ἄλλην τὸν δικαστικὸν νόμον οὐκ ἐλάσσω τῶν προτέρων ἐς πολὺ παρασχεῖν.(“Na taj način Gaj Grakh po drugi put postade plebejski tribun. Pošto je plebs imao kao najamnika /u smislu da podržava, zastupa, predlaže i provodi ono što plebesu odgovara op. S.M./, on je privezao uza se i vitezove (čiji je stalež u sredini između Senata i plebsa) pomoću drugoga političkog poteza : sudove izvikane zbog korupcije on je prenio sa senatora na vitezove. Zamjerao mu je najviše zbog nedavnog djela kada su Aurelije Kota, Alinator i Manije Akvilije, koji je Aziju pokorio, očigledno krivi zbog korupcije, oslobođeni od sudija. Poslanici provincija, koji su još bili tu, vidjevši to, sa negodovanjem su protestovali. Zbog toga se Senat najviše ustezao da se usprostivi zakonu, te ga narod potvrdi. Tako su suđenja prenesena sa Senata na vitezove. Kažu da je Gaj, kada je zakon već stupio na snagu, rekao da je jednim udarcem slomio moć Senata. Istinitost tih riječi uskoro je još više pokazala praksa, jer je on vitezovima dao pravo da sude svim Rimljanima i Italicima, pa i samim senatorima, i to u svemu : o novčanim kaznama, o beščašću i drugom, kao da su oni neke starješine nad njima. I senatore je izjednačio sa podanicima. Pomažući u biranju plebejskim tribunima i dobijajući od njih sve što želi, viteški stalež je postajao sve strašniji po senatore. Ubrzo je stvar došla dotle da je Senat, pošto se izmijenila vlast u Republici, imao jedino čast, a vitezovi vlast. Došlo je dotle da su oni ne samo vladali nego i javno nanosili uvrede senatorima mimo zakona. Prihvativši korupciju i okusivši mnoge dobiti od nje oni su se još sramnije i neumjerenije njome služili. Uveli su nagovorene tužitelje protiv bogataša i potpuno ukinuli suđenje zbog podmitljivosti, djelom zavjerivši se, a dijelom prisiljeni. Zakon o suđenjima izazvao je za dugo vrijeme druge nemire, ne manje od ranijih”)

Apijan, Građanski ratovi, I, 24 :ὁ δὲ τοῦ δημοκοπήματος ἐκπεσὼν ἐς Λιβύην ἅμα Φουλβίῳ Φλάκκῳ, κἀκείνῳ μεθ᾽ ὑπατείαν διὰ τάδε δημαρχεῖν ἑλομένῳ, διέπλευσεν, ἐψηφισμένης κατὰ δόξαν εὐκαρπίας ἐς Λιβύην ἀποικίας καὶ τῶνδε αὐτῶν οἰκιστῶν ἐπίτηδες ᾑρημένων, ἵνα μικρὸν ἀποδημούντων ἀναπαύσαιτο ἡ βουλὴ τῆς δημοκοπίας. οἱ δὲ τῇ ἀποικίᾳ τὴν πόλιν διέγραφον, ἔνθα ποτὲ ἦν ἡ Καρχηδονίων, οὐδὲν φροντίσαντες, ὅτι Σκιπίων αὐτήν, ὅτε κατέσκαπτεν, ἐπηράσατο ἐς ἀεὶ μηλόβοτον εἶναι. διέγραφον δ᾽ ἐς ἑξακισχιλίους ἀντὶ ἐλαττόνων τῶν ὄντων ἐν τῷ νόμῳ, ὡς καὶ τῷδε τὸν δῆμον ὑπαξόμενοι. ἐπανελθόντες τε ἐς Ῥώμην συνεκάλουν ἐξ ὅλης Ἰταλίας τοὺς ἑξακισχιλίους. ἐπιστειλάντων δὲ τῶν ἐν Λιβύῃ τὴν πόλιν ἔτι διαγραφόντων, ὅτι λύκοι τοὺς ὅρους Γράκχου τε καὶ Φουλβίου διέρριψαν ἀνασπάσαντες, καὶ τῶν μάντεων τὴν ἀποικίαν ἡγουμένων ἀπαίσιον, ἡ μὲν βουλὴ προέγραφεν ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ τὸν νόμον ἔμελλε τὸν περὶ τῆσδε τῆς ἀποικίας λύσειν: ὁ δὲ Γράκχος καὶ ὁ Φούλβιος, ἐπεὶ καὶ τοῦδε ἐξέπιπτον, μεμηνόσιν ἐοικότες ἐψεῦσθαι τὴν βουλὴν ἔφασκον περὶ τῶν λύκων. οἵ τε θρασύτατοι τῶν δημοτῶν αὐτοῖς συνελάμβανον, ἐγχειρίδια φέροντες ἐς τὸ Καπιτώλιον, οὗ περὶ τῆς ἀποικίας ἐκκλησιάσειν ἔμελλον.(„Tada Gaj /Grakh op. S.M./, izgubivši popularnost, otplovi u Libiju /misli se na provinciju Afriku op. S.M./, gdje je bila određena kolonija zbog plodnosti zemlje. Otišao je sa Fulvijem Flakom, koji je, iz istoga razloga, poslije konzulata izabran za plebejskog tribuna. obojica su namjerno izabrana za osnivaće kolonije, kako bi za vrijeme njihova odsustva Senat malo odahnuo od njihove težnje za popularnošću. Oni obilježiše grad koloniju ondje gdje je nekada bila Kartagina, ne obazirući se na to što je Scipion /Emilijan op. S.M./, kada ju je razorio, odredio da tu uvijek budu pašnjaci. U koloniju upisaše 6000 ljudi, mada je zakonom bio određen manji broj, da bi i time privezali narod uza se. Kada se vratiše u Rim, oni pozvaše iz cijele Italije 6000 kolonista. Ali kada su oni koji su još obilježavali međe grada pismom javili iz Libije da su vuci porušili i razvukli Grakhove i Fulvijeve međe, i pošto su to auguri smatrali kao loš predznak za osnivanje kolonije, Senat zakaza skupštinu na kojoj je namjeravao da

ukine zakon o toj koloniji. A Gaj Grakh i Fulvije, kada u tome pretrpiše neuspjeh, vikali su kao pomahnitali da je Senat lažno izvješten o vucima. Njima su pomagali najodvažniji iz naroda, pohitavši sa bodežima.“)

Apijan, Građanski ratovi, I, 26 : τάδε ἦν τοιάδε. ἡ μὲν βουλὴ Γράκχον καὶ Φλάκκον ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐς ἀπολογίαν ἐς τὸ βουλευτήριον ἐκάλουν, οἱ δὲ σὺν ὅπλοις ἐξέθεον ἐπὶ τὸν Ἀβεντῖνον λόφον, ἐλπίσαντες, εἰ τόνδε προλάβοιεν, ἐνδώσειν πρὸς τὰς συνθήκας αὐτοῖς τι τὴν βουλήν. διαθέοντές τε τοὺς θεράποντας συνεκάλουν ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ. καὶ τῶνδε μὲν οὐδεὶς ὑπήκουεν, αὐτοὶ δέ, σὺν ὅσοις εἶχον ἀμφ᾽ αὐτούς, τὸ Ἀρτεμίσιον καταλαβόντες ἐκρατύνοντο καὶ Κόιντον Φλάκκου παῖδα ἐς τὴν βουλὴν ἔπεμπον, δεόμενοι διαλλαγῶν τυχεῖν καὶ βιοῦν μεθ᾽ ὁμονοίας. οἱ δ᾽ ἐκέλευον αὐτοὺς ἀποθεμένους τὰ ὅπλα ἥκειν εἰς τὸ βουλευτήριον καὶ λέγειν, ὅ τι θέλοιεν, ἢ μηκέτι πέμπειν μηδένα. τῶν δ᾽ αὖθις τὸν Κόιντον ἐπιπεμψάντων, τόνδε μὲν Ὀπίμιος ὁ ὕπατος διὰ τὴν προαγόρευσιν, ὡς οὐκέτι πρεσβευτὴν ὄντα, συνελάμβανε, τοῖς δὲ περὶ τὸν Γράκχον τοὺς ὡπλισμένους ἐπέπεμπεν. καὶ Γράκχος μὲν διὰ τῆς ξυλίνης γεφύρας ἐς τὸ πέραν τοῦ ποταμοῦ καταφυγὼν ἐς ἄλσος τι μεθ᾽ ἑνὸς θεράποντος ὑπέσχε τῷ θεράποντι τὴν σφαγὴν καταλαμβανόμενος: Φλάκκου δ᾽ ἐς ἐργαστήριον ἀνδρὸς γνωρίμου καταφυγόντος, οἱ μὲν διώκοντες, τὴν οἰκίαν οὐκ εἰδότες, ὅλον ἐμπρήσειν τὸν στενωπὸν ἠπείλουν, ὁ δ᾽ ὑποδεξάμενος αὐτὸς μὲν ὤκνησε μηνῦσαι τὸν ἱκέτην, ἑτέρῳ δὲ προσέταξε μηνῦσαι. καὶ συλληφθεὶς ὁ Φλάκκος ἀνῃρέθη. Γράκχου μὲν δὴ καὶ Φλάκκου τὰς κεφαλὰς ἔφερόν τινες Ὀπιμίῳ, καὶ αὐτοῖς ὁ Ὀπίμιος ἰσοβαρὲς χρυσίον ἀντέδωκεν: ὁ δὲ δῆμος αὐτῶν τὰς οἰκίας διήρπαζε, καὶ τοὺς συμφρονήσαντας ὁ Ὀπίμιος συλλαβὼν ἐς τὴν φυλακὴν ἐνέβαλέ τε καὶ ἀποπνιγῆναι προσέταξε. Κοΐντῳ δὲ τῷ Φλάκκου παιδὶ συνεχώρησεν ἀποθανεῖν, ὡς θέλοι, καὶ τὴν πόλιν ἐπὶ τοῖς φόνοις ἐκάθαιρεν. ἡ δὲ βουλὴ καὶ νεὼν Ὁμονοίας αὐτὸν ἐν ἀγορᾷ προσέταξεν ἐγεῖραι. („Poslije toga, Senat pozva /Gaja op. S.M. op. S.M./ Grakha i / Marka Fulvija op. S.M./ Flaka da dođu u senatsku kuriju i da se brane. Oni, ipak, pod oružjem pojuriše na brežuljak Aventin, nadajući se da će im, ako ga zauzmu, biti lakše sporazumijevanje sa Senatom. Dok su trčali, pozivali su robove nudeći im slobodu, ali ih niko nije poslušao. Sa onima koji su ih pratili oni zauzmu hram /boginje op. S.M./ Artemide /Dijane op. S.M./[816] i utvrde se. Zatim pošalju Flakova sina Kvinta Senatu na pregovore. Senat ih pozva da ostave oružje i sami dođu u Senat i kažu šta žele, ali da ih više nikoga ne šalju ka njima. Oni ponovo pošalju Kvinta, a konzul Opimije ga uhapsi, pošto prema izjavi senatora, više nije bio poslanik, a na Grakhove pristalice posla naoružane ljude. Gaj Grakh pobježe sa jednim robom preko drvenoga mosta[817] na rijeci u jedan gaj. Kada je vidio da će biti uhvaćen, pruži vrat robu da ga posiječe. Flak pobježe u radionicu nekoga svoga poznanika, a oni koji su ga gonili, ne znajući u kojoj je kući, zaprijete da će zapaliti cijelu ulicu. Onaj što ga je primio sam se bojao da prokaže pribjeglicu, pa naredi drugome da ga prokaže. Tako Flaka uhvatiše i ubiše. Glave Grakha i Flaka neki donesoše Opimiju, i sam Opimije im dade zlata iste težine. Narod im opljačka kuće, a njihove saučesnike Opimije baci u tamnicu i naredi da ih udave. Flakovu sinu Kvintu je dopustio da izabere koju smrt želi. Zatim je Grad očišćen od ubistava, i Senat naredi da se na Forumu podigne hram Sloge.“)

Apijan, Građanski ratovi, I, 27 (o agrarnom zakonodavstvu nakon braće Grakh): καὶ ἡ στάσις ἡ τοῦ δευτέρου Γράκχου ἐς τάδε ἔληγε: νόμος τε οὐ πολὺ ὕστερον ἐκυρώθη τὴν γῆν, ὑπὲρ ἧς διεφέροντο, ἐξεῖναι πιπράσκειν τοῖς ἔχουσιν: ἀπείρητο γὰρ ἐκ Γράκχου τοῦ προτέρου καὶ τόδε. καὶ εὐθὺς

[816]*Aedes/templum/fanum Dianae*, νεώς/ἱερόν/,Ἀρτεμίσιον,*Dianium* na brežuljkastom području Aventinu. Tradicija njegovo osnivanje pripisuje šestome kralju Serviju Tuliju (*Servius Tullius*), koji je okupio ovdje predstavnike okolnih latinskih zajednica i ubijedio ih da izgrade hram kao zajedničko svetilište Latinskog saveza, kao imitaciju hrama Artemide (rimska *interpretatio* : *Diana*) iz Efesa koja je imala to značanje zajedničkog mjesta okupljanja maloazijske Jonije. Dijanin hram na Aventinu je bio najstariji i najvažniji aventinski hram. O ovom hramu v. Platner – Ashby, 1929:149 – 150.

[817]*Sublicius pons* je bio jedan od najčuvenijih i najstarijih mostova preko rijeke Tibar. Po tradiciji dao ga je izgraditi četvrti rimski kralj Anko Marcije (*Ancus Martius*). Ime nosi po *sublica* = stub, a inače je bio izgrađen u potpunosti od drveta bez metala bilo koje vrste. Bio je pod direktnom brigom kolegija pontifika, i njegovo održavanje je bilo stvar starorimske religije. Ovaj most je vezan i za herojsku odbranu Horacija Kokla (*Publius Horatius Cocles*) kada je tek rođenu Republika napao sa svojom vojskom Porsena, kralj etrurskog Kluzija (o tome v. Mesihović, 2015:228-231.).Inače je to bilo najuobičajniji i najkraći put sa lijeve obale na brežuljak Janikul koji se nalazio na desnoj strani rijeke Tibar. *Sublicius pons* se pružao od *forum Boarium*, blizu podnožja Aventina, na lijevoj obali prema desnoj obali rijeke Tibar, nešto ispod *pons Aemilius*. O ovom mostu v. Platner – Ashby, 1929:401 – 402.

οἱ πλούσιοι παρὰ τῶν πενήτων ἐωνοῦντο, ἢ ταῖσδε ταῖς προφάσεσιν ἐβιάζοντο. καὶ περιῆν ἐς χεῖρον ἔτι τοῖς πένησι, μέχρι Σπούριος Θόριος δημαρχῶν εἰσηγήσατο νόμον, τὴν μὲν γῆν μηκέτι διανέμειν, ἀλλ᾽ εἶναι τῶν ἐχόντων, καὶ φόρους ὑπὲρ αὐτῆς τῷ δήμῳ κατατίθεσθαι καὶ τάδε τὰ χρήματα χωρεῖν ἐς διανομάς. ὅπερ ἦν μέν τις τοῖς πένησι παρηγορία διὰ τὰς διανομάς, ὄφελος δ᾽ οὐδὲν ἐς πολυπληθίαν. ἅπαξ δὲ τοῖς σοφίσμασι τοῖσδε τοῦ Γρακχείου νόμου παραλυθέντος, ἀρίστου καὶ ὠφελιμωτάτου, εἰ ἐδύνατο πραχθῆναι, γενομένου, καὶ τοὺς φόρους οὐ πολὺ ὕστερον διέλυσε δήμαρχος ἕτερος, καὶ ὁ δῆμος ἀθρόως ἁπάντων ἐξεπεπτώκει. ὅθεν ἐσπάνιζον ἔτι μᾶλλον ὁμοῦ πολιτῶν τε καὶ στρατιωτῶν καὶ γῆς προσόδου καὶ διανομῶν καὶ νομῶν, πεντεκαίδεκα μάλιστα ἔτεσιν ἀπὸ τῆς Γράκχου νομοθεσίας, ἐπὶ δίκαις ἐν ἀργίᾳ γεγονότες. („Tako se svršila buna mlađega Grakha. Ne mnogo kasnije bio je potvrđen zakon da sopstvenici mogu prodati zemlju oko koje se vodio spor, jer je i to bilo zabranjeno zakonom starijeg Grakha /misli se na *Lex Sempronia Agraria* koji je donio Tiberije Grakh op. S.M./. Bogataši je odmah kupovahu od siromaha, ili je silom oduzimaju pod ovim ili onim izgovorom. Siromašnima je bilo još teže nego ranije, sve dok nije plebejski tribun Spurije Borije donio zakon da se *ager publicus* više ne dijeli, već da se ostavi posjednicima pod uvjetom da plaćaju porez narodu i taj novac da se dijeli pojedincima. Ta dioba je bila izvjesno olakšanje sirotinji, ali od nje nije bilo nikakve koristi za povećanje stanovnika. Kada je jednom uništen takvim smicalicama Grakhov zakon, koji bi bio najbolji i najkorisniji da je mogao biti primijenjen, drugi plebejski tribun, ne mnogo kasnije, ukinu i porez. Narod je bio lišen i prihoda sa zemlje i dijeljenja hrane i donošenja zakona, i to jedva petnaest godina poslije zakonodavstva Grakha.“)

Apijan, Građanski ratovi, I, 32 – 33 :οὕτω μὲν δὴ καὶ Μέτελλος, ἀνὴρ εὐδοκιμώτατος, ἔφευγε, καὶ ὁ Ἀπουλήιος ἐπ᾽ αὐτῷ τρίτον ἐδημάρχει. καί τις αὐτῷ συνῆρχε δραπέτης εἶναι νομιζόμενος, Γράκχον ἑαυτῷ τὸν πρεσβύτερον πατέρα ἐπιγράφων. καὶ τὸ πλῆθος αὐτῷ συνεπεπράχει περὶ τὴν χειροτονίαν πόθῳ Γράκχου. προτεθείσης δὲ ὑπάτων χειροτονίας, Μᾶρκος μὲν Ἀντώνιος ἐπὶ τὴν ἑτέραν ἀναμφιλόγως ᾑρέθη, τὴν δὲ ὑπόλοιπον Γλαυκίας ὅδε καὶ Μέμμιος μετῄεσαν. Μεμμίου δ᾽ ὄντος ἐπιδοξοτέρου παρὰ πολύ, δείσας ὁ Γλαυκίας καὶ ὁ Ἀπουλήιος ἐπιπέμπουσί τινας αὐτῷ σὺν ξύλοις ἐν αὐτῇ τῇ χειροτονίᾳ, οἳ τὸν Μέμμιον παίοντες ἐν μέσῳ πάντων ὁρώντων συνέκοψαν. καὶ ἡ μὲν ἐκκλησία θορυβηθεῖσα διελύετο οὔτε νόμων οὔτε δικαστηρίων οὔτε τινὸς αἰδοῦς ἔτι ὑπούσης: ὁ δὲ δῆμος ἀγανακτῶν ἐς τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν μετ᾽ ὀργῆς συνέτρεχεν ὡς κτενοῦντες τὸν Ἀπουλήιον. ὁ δ᾽ ἄλλο πλῆθος ἁλίσας ἀπὸ τῶν ἀγρῶν μετὰ Γλαυκίου καὶ Γαΐου Σαυφηίου ταμίου τὸ Καπιτώλιον κατέλαβε. καὶαὐτοὺς τῆς βουλῆς ἀναιρεθῆναι ψηφισαμένης ὁ Μάριος ἀχθόμενος ὅμως ὥπλιζέ τινας σὺν ὄκνῳ: καὶ βραδύνοντος ἕτεροι τὸ ὕδωρ τὸ ἐπιρρέον ἐς τὸ ἱερὸν διέτεμον. καὶ Σαυφήιος μὲν ἐμπρῆσαι τὸν νεών, ὑπὸ δίψης ἀπολλύμενος, ἠξίου, Γλαυκίας δὲ καὶ Ἀπουλήιος ἐλπίσαντες αὐτοῖς ἐπικουρήσειν Μάριον παρέδωκαν ἑαυτούς, οἵδε πρῶτοι, καὶ ἐπ᾽ ἐκείνοις ὁ Σαυφήιος. Μάριος δ᾽, αὐτίκα πάντων αὐτοὺς ἀναιρεῖν κελευόντων, ἐς τὸ βουλευτήριον συνέκλεισεν ὡς ἐννομώτερον ἐργασόμενος. οἱ δὲ πρόφασιν τοῦτ᾽ εἶναι νομίσαντες τὸν κέραμον ἐξέλυον τοῦ βουλευτηρίου καὶ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀπουλήιον ἔβαλλον, ἕως ἀπέκτειναν, ταμίαν τε καὶ δήμαρχον καὶ στρατηγόν, ἔτι περικειμένους τὰ σύμβολα τῆς ἀρχῆς. πολὺς δὲ καὶ ἄλλος ὅμιλος ἐν τῇ στάσει διέφθαρτο καὶ δήμαρχος ἕτερος, ὁ τοῦ Γράκχου παῖς εἶναι νομιζόμενος, πρώτην δημαρχῶν ἐκείνην ἡμέραν, οὐδένα ἔτι ὠφελούσης οὔτε ἐλευθερίας οὔτε δημοκρατίας οὔτε νόμων οὔτε ἀξιώσεως οὔτε ἀρχῆς, ὅπου καὶ ἡ τῶν δημάρχων ἔς τε κώλυσιν ἁμαρτημάτων καὶ ἐς ἐπικούρησιν τῶν δημοτῶν γενομένη, ἱερὰ καὶ ἄσυλος οὖσα, τοιάδε ὕβριζε καὶ τοιάδε ἔπασχεν. ἀναιρεθέντων δὲ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀπουλήιον ἡ μὲν βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐκεκράγεσαν κατακαλεῖν Μέτελλον, Πούπλιος δὲ Φούριος δήμαρχος, οὐδ᾽ ἐλευθέρου πατρός, ἀλλ᾽ ἐξελευθέρου, θρασέως ἐνίστατο αὐτοῖς καὶ οὐδὲ Μετέλλου τοῦ Μετέλλου παιδὸς ἱκετεύοντος αὐτὸν ἐν ὄψει τοῦ δήμου καὶ δακρύοντος καὶ τοῖς ποσὶ προσπίπτοντος ἐνεκλάο θη. ἀλλ᾽ ὁ μὲν παῖς ἐκ τῆσδε τῆς ὄψεως Εὐσεβὴς ἐς τὸ ἔπειτα ἐκλήθη, τοῦ δ᾽ ἐπιόντος ἔτους Φούριον μὲν ἐπὶ τῷδε ἐς δίκην Γάιος Κανουλήιος δήμαρχος ὑπῆγε, καὶ ὁ δῆμος οὐδὲ τοὺς λόγους ὑπομείνας διέσπασε τὸν Φούριον: οὕτως αἰεί τι μύσος ἑκάστου ἔτους ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἐγίγνετο: Μετέλλῳ δ᾽ ἡ κάθοδος ἐδόθη, καὶ φασιν αὐτῷ τὴν ἡμέραν οὐκ ἀρκέσαι περὶ τὰς πύλας δεξιουμένῳ τοὺς ἀπαντῶντας. (“Tako je prognan Metel, koji je bio vrlo ugledan čovjek. Apulej je potom postao plebejski tribun po treći put. Drugi /plebejski/ tribun je bio neki bjegunac, kako se smatralo, koji je uzeo ime Grakha Starijeg /Tiberija op. S.M./ kao očevo ime. Narod mu pomože u izboru iz želje za /Tiberijem op. S.M./ Grakhom. Kada su vršeni izbori za konzula, Marko Antonije je izabran za jednoga bez spora, a za drugoga su se kandidirali pomenuti Glaukija i Memije. Pošto je Memije bio mnogo ugledniji, Glaukija i Apulej, bojeći se za sebe, pošalju neke ljude sa

batinama na samo biralište, te oni ubiju Memija naočigled svih.Uzbunjena skupština je raspuštena, jer niti je bilo zakona, niti suda niti ikakva poštovanja. Sutradan narod, negodujući i u gnjevu, pojuri da ubije Apuleja. A on, skupivši novu rulju iz sela, zauzme Kapitol sa Glaukijom i kvestorom Gajem Saufejem. Kada ih je Senat proglasio za neprijatelje, Marije, iako nerado i sa oklijevanjem, ipak naoruža neke ljude. A drugi, nezadovoljni njegovom sporošću, presijeku cijevi koje su dovodile vodu u hram. Stoga je Saufej naumio da zapali hram da ne bi propao od žeđi. Glaukija i Apulej, nadajući se da će im Marije pomoći, predadoše se prvi, a za njima Saufej. Pošto su svi zahtijevali da se oni pogube, Marije ih odmah zatvori u vijećnicu[818], kao da će sasvim po zakonu postupiti. Ali svjetina, misleći da je to samo prividno, poskida crijep sa krova vijećnice i bacajući ga na Apulejeve prostalice, poubija ih, kvestora, plebejskog tribuna i pretora, još pod znacima vlasti /institucija i funkcija koje su obnašali u tome trenutku op. S.M./. U toj pobuni izginulo je i mnogo drugih ljudi, pa i plebejski tribun koji je smatran za sina Tiberija Grakha, i to prvoga dana svoje vlasti. Ni za koga nije više bilo ni slobode, ni demokratije, niti zakona, dostojanstva ili vlasti. Tada je i zvanje plebejskog tribuna, stvoreno za sprečavanje prekršaja i pomaganje narodu, kao sveto i neprikosnoveno, tolike nepravde počinilo i samo od drugih podnijelo. Kada su pogubljeni Apulejevi ljudi, Senat i narod su vikali da se opozove iz izgnanstva Metel. Ali plebejski tribun Publije Furije, čiji otac nije bio Slobodan čovjek već oslobođenik, drsko im se opirao. On nije popustio ni kada ga je Metelov sin, također Metel, molio pred narodom sa suzama i pao pred njega na koljena. Zbog toga je on, po tome izgledu, kasnije nazvan Pije (Pobožni). Iduće godine plebejski tribun Gaj Kanulej stavi zbog toga Furija na sud, a narod ne čekajući odbranu, rastrgnu ga. Tako se uvijek svake godine događalo na trgu neko zločinstvo. A Metelu je dopušten povratak u domovinu. Vele da mu za pozdravljanje sa prijateljima na ulazu u Grad nije bio dovoljan cijeli dan. Apulejeva buna je bila treća građanska borba poslije dvije bune koje se dogodile Rimljanima /prva vezana za obračun sa pristalicama Tiberija Grakha, druga vezana za obračun sa pristalicama Gaja Grakha op. S.M./")

Apijan, Građanski ratovi, I, 121 :καὶ τάδε Κράσσος ἓξ μησὶν ἐργασάμενος ἀμφήριστος ἐκ τοῦδε αὐτίκα μάλα τῇ δόξῃ τῇ Πομπηίου γίνεται. καὶ τὸν στρατὸν οὐ μεθίει, διότι μηδὲ Πομπήιος. ἐς δὲ ὑπατείαν ἄμφω παρήγγελλον, ὁ μὲν ἐστρατηγηκὼς κατὰ τὸν νόμον Σύλλα, ὁ δὲ Πομπήιος οὔτε στρατηγήσας οὔτε ταμιεύσας ἔτος τε ἔχων τέταρτον ἐπὶ τοῖς τριάκοντα: τοῖς δὲ δημάρχοις ὑπέσχητο πολλὰ τῆς ἀρχῆς ἐς τὸ ἀρχαῖον ἐπανάξειν. αἱρεθέντες δὲ ὕπατοι οὐδ᾽ ὧς μεθίεσαν τὸν στρατόν, ἔχοντες ἀγχοῦ τῆς πόλεως, ἑκάτερος πρόφασιν τήνδε ποιούμενος, Πομπήιος μὲν ἐς τὸν Ἰβηρικὸν θρίαμβον περιμένειν ἐπανιόντα Μέτελλον, ὁ δὲ Κράσσος, ὡς Πομπήιον δέον προδιαλῦσαι.καὶ ὁ δῆμος, ἑτέραν ἀρχὴν στάσεως ὁρῶν καὶ φοβούμενος δύο στρατοὺς περικαθημένους, ἐδέοντο τῶν ὑπάτων ἐν ἀγορᾷ προκαθημένων συναλλαγῆναι πρὸς ἀλλήλους. καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἑκάτερος ἀπεκρούετο: ὡς δὲ καὶ θεόληπτοί τινες προύλεγον πολλὰ καὶ δεινά, εἰ μὴ συναλλαγεῖεν οἱ ὕπατοι, ὁ δῆμος αὖθις αὐτοὺς μετ᾽ οἰμωγῆς παρεκάλει πάνυ ταπεινῶς, ἔτι τῶν Σύλλα καὶ Μαρίου κακῶν ἀναφέροντες. καὶ ὁ Κράσσος πρότερος ἐνδοὺς ἀπὸ τοῦ θρόνου κατέβαινε καὶ ἐς τὸν Πομπήιον ἐχώρει, τὴν χεῖρα προτείνων ἐπὶ διαλλαγαῖς: ὁ δ᾽ ὑπανίστατο καὶ προσέτρεχε. καὶ δεξιωσαμένων ἀλλήλους εὐφημίαι τε ἦσαν ἐς αὐτοὺς ποικίλαι, καὶ οὐ πρὶν ὁ δῆμος ἀπέστη τῆς ἐκκλησίας ἢ προγράψαι τοὺς ὑπάτους τὰς ἀφέσεις τῶν στρατοπέδων. οὕτω μὲν δὴ δόξασα καὶ ἥδε μεγάλη στάσις ἔσεσθαι κατελύετο εὐσταθῶς: καὶ ἔτος ἦν τῷδε τῷ μέρει τῶν ἐμφυλίων ἀμφὶ τὰ ἑξήκοντα μάλιστ᾽ ἀπὸ τῆς ἀναιρέσεως Τιβερίου Γράκχου.("Pošto je Kras[819] to učinio u toku šest mjeseci, nastalo je odmah, i najviše zbog toga, takmičenje u slavi između njega i Pompeja[820]. Kras je zadržao vojsku iz istih razloga iz kojih i Pompej. Oba su težila konzulskom zvanju, jedan pošto je bio pretor po Sulinom zakonu, a drugi, Pompej, u svojoj 34. godini niti je još bio pretor ni kvestor. On je obećavao plebejskim tribunima da će povratiti mnogo od stare vlasti /koji su imali prije Sulinog antipopularskog zakonodavstva op. S.M./. I kada su izabrani za konzule, oni nisu raspustili vojsku, koja se nalazila blizu Rima, oba se izgovarajući. Pompej da čeka da se vrati Metel[821] za španski trijumf, a Kras da Pompej prvi raspusti trupe. Tada narod, vidjevši da i jedan i drugi teži pobuni i bojeći

[818]*Curia Hostilia*

[819]*Marcus Licinius Crassus*, konzul za 70. i 55. god. p. n. e.

[820]*Cnaeus Pompeius Magnus*, konzul za 70., 55. i 52. god. p. n. e.

[821]*Quintus Caecilius Metellus Pius*, konzul za 80. god. p. n. e.

se dvije vojske postavljene oko Grada, zamoli konzule, koji su sjedili naprijed na trgu, da se nagode između sebe. Molbu je prvo svaki od njih odbio. Pošto su neki proroci predskazivali mnoga strašna znamenja ako se konzuli ne pomire, narod ih je ponovo sa preklinjanjem ponizno molio, još se sječajući nesreća za vrijeme Sule i Marija. Kras prvi popusti, diže se sa stolice, priđe Pompeju i pruži mu ruku u znak sloge. Onda onaj ustade i pođe mu u susret. Kada su se oni rukovali, nastale su aklamacije u njihovu čast, i narod se ne raziđe iz skupštine prije nego što su konzuli naredili raspuštanje obje vojske. Tako je i ovaj razdor, za koji je izgledalo da će biti veliki, bio mirno premošćen. To je bilo otprilike 60 godina poslije ubistva Tiberija Grakha, kada su i počeli građanski ratovi.")

Apijan, Građanski ratovi, V, 4 : ὑμᾶς ἡμῖν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, Ἄτταλος ὁ βασιλεὺς ὑμῶν ἐν διαθήκαις ἀπέλιπε, καὶ εὐθὺς ἀμείνονες ὑμῖν ἦμεν Ἀττάλου: οὓς γὰρ ἐτελεῖτε φόρους Ἀττάλῳ, μεθήκαμεν ὑμῖν, μέχρι δημοκόπων ἀνδρῶν καὶ παρ᾽ ἡμῖν γενομένων ἐδέησε φόρων. („Vas je, Heleni, vaš kralj Atal /III., op. S. M./ u zavještanju ostavio nama, i mi smo vam odmah bili bolji nego on. Mi smo vas oslobodili poreza koje ste plaćali Atalu /III., op. S. M./ sve dok nije i nama zatrebao porez kad su se i kod nas pojavili ljudi koji zavode narod /misli se na neke demagoške agitatore, možda na Gaja Grakha i Fulvija Flaka, op. S. M./.“)

Apijan, *Pun.*6 - 7 :ἐς δὲ Ῥώμην ἐπανελθὼν ἠξίου πεμφθῆναι στρατηγὸς ἐς Λιβύην ὡς ἀναστήσων Ἀννίβαν ἐξ Ἰταλίας καὶ Καρχηδονίοις δίκην ἐπιθήσων ἐν τῇ πατρίδι. τῶν δὲ πολιτευομένων οἱ μὲν ἀντέλεγον οὐ χρῆναι, κεκενωμένης ἄρτι τῆς Ἰταλίας τοσοῖσδε πολέμοις καὶ πορθουμένης ἔτι πρὸς Ἀννίβου, καὶ Μάγωνος ἐν πλευραῖς ἐπ᾽ αὐτὴν Λίγυάς τε καὶ Κελτοὺς ξενολογοῦντος, ἐς Λιβύην στρατεύειν, οὐδὲ τὴν ἀλλοτρίαν χειροῦσθαι πρὶν τὴν οἰκείαν ἀπαλλάξαι τῶν παρόντων: οἱ δὲ ᾤοντο Καρχηδονίους νῦν μὲν ἀδεεῖς ὄντας ἐφεδρεύειν τῇ Ἰταλίᾳ, οὐδὲν ἐνοχλουμένους οἴκοι, πολέμου δὲ οἰκείου σφίσι γενομένου καὶ Ἀννίβαν μεταπέμψεσθαι. οὕτω μὲν ἐκράτησε πέμπειν ἐς Λιβύην Σκιπίωνα, οὐ μὴν συνεχώρησαν αὐτῷ καταλέγειν στρατὸν ἐξ Ἰταλίας πονουμένης ἔτι πρὸς Ἀννίβου: ἐθελοντὰς δέ, εἴ τινες εἶεν, ἐπέτρεψαν ἐπάγεσθαι, καὶ τοῖς ἀμφὶ τὴν Σικελίαν ἔτι οὖσι χρῆσθαι. τριήρεις τε ἔδοσαν αὐτῷ κατασκευάσασθαι δέκα, καὶ πληρώματα αὐταῖς λαβεῖν, ἐπισκευάσαι δὲ καὶ τὰς ἐν Σικελία. καὶ χρήματα οὐκ ἔδωκαν, πλὴν εἴ τις ἐθέλοι τῷ Σκιπίωνι κατὰ φιλίαν συμφέρειν. οὕτως ἀμελῶς ἥπτοντο τοῦδε τοῦ πολέμου τὰ πρῶτα, μεγίστου σφίσι καὶ ἀξιοτιμοτάτου μετ᾽ ὀλίγον γενομένου. („/Publije Scipion op. S.M./se vratio u Rim, i zatražio da bude poslan sa armijom u Afriku kako bi na taj način odvukao Hanibala iz Italije i da nanese odmazdu Kartaginjanima u njihovoj sopstvenoj zemlji. Neki od vodećih ljudi /Republike op. S.M./ su se suprotstavili ovome planu, govoreći da nije baš najbolje slati armiju u Afriku dok je Italija pustošena toliko dugim ratovima i bila predmet Hanibalovih razaranja i dok /kartaginski vojskovođa op. S.M./ Mago novači ligurske i keltske plaćenika za bočni napad na nju /Italiju op. S.M./. Oni su govorili da ne bi trebalo napadati drugu zemlju, dok se sopstvena zemlja ne oslobodi trenutnih opasnosti. Drugi su mislili da su Kartaginjani bili ohrabreni da napadnu Italiju jer nisu bili uznemiravani kod kuće /na afričkom tlu op. S.M./ i da ako se rat donese pred njihov prag da će oni opozvati Hanibala /iz Italije op. S.M./. Stoga je odlučeno da se pošalje /Publije op. S.M./ Scipion u Afriku, ali mu oni /vjerojatno se misli na senatore op. S.M./ nisu dozvolili da regrutira armiju u Italiji dok je Hanibal uništava. Ako bi on mogao nabaviti dobrovoljce, on bi ih mogao povesti, i on je mogao koristiti trupe koje su bile tada /kao garnizon op. S.M./na Siciliji. Oni /senatori op. S.M./su ga ovlastili da opremi 10 galija i dozvolili mu da uzme posade za njih i također popravi one /brodove op. S.M./ na Siciliji. Oni /senatori op. S.M./ nisu mu dali ništa od /javnog, državnog op. S.M./ novca, osim što je on mogao da podigne /novca, logistike i drugih resursa op. S.M./ među svojim prijateljima. Tako su /senatori op. S.M./ ravnodušno u početku pokrenuli ovaj rat /invaziju u sjevernu Afriku op. S.M./, koji je uskoro postao najveći i najslavniji za njih /Rimljane op. S.M./“)

Apijan, *Pun*. 48 : Σκιπιων δε νίκην ἀριστην νενικηκως, τὰ μὲν ἄχρηστα τῆς λείας ἐνεπιμπρη διαζωσάμενος αὐτός, ὥσπερ εἰώθασι Ῥωμαίων οἱ στρατηγοι, χρυσίου δ᾽ ἐς Ῥώμην τάλαντα δέκα καὶ ἀργυριου δισχίλια καὶ πεντακόσια καὶ ἐλέφαντα εἰργασμένον καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς τῶν αἰχμαλώτων ἔπεμπε, καὶ Λαίλιον ἐξαγγελοῦντα περὶ τῆς νίκης, ἐπὶ νεῶν . . , τὰ δὲ λοιπὰ ἀποδόμενος τὴν τιμὴν ἐπιδιεῖλε τῷ στρατῷ, καὶ δῶρα τοῖς ἀριστεύσασιν ἐδίδου, καὶ Μασσανάσσην ἐστεφάνου καὶ τότε. (“Sada je /Publije op. S.M./, postigavši ovu sjajnu pobjedu /kod Zame 202. god. p. n. e. op. S.M./ opasao se za /kultno op. S.M./ žrtvovanje i spalio /kao žrtvu božanskom i metafizičkom svijetu op. S.M./ manje

vrijedni neprijateljski plijen, kao što je to običaj kod rimskih zapovjednika. Poslao je brodovima u Rim 10 talenata zlata, 2500 talenata u srebru, količinu izrezbarene slonovače i mnoge istaknute zarobljenike i /svoga prijatelja Gaja op. S.M./ Lelija da odnese vijest o pobjedi. Ostatak plijena je prodao i podijelio prihod /od prodaje plijena op. S.M./ vojnicima. On je dodijelio darove za istaknutu hrabrost, i ponovo je krunisao Masinisu.")

Apijan, *Pun.* 54 :δίδομεν ὑμῖν καὶ ἔτι τὴν εἰρήνην, ὦ Καρχηδόνιοι, ἢν τάς τε ναῦς τὰς μακρὰς παραδιδῶτε Ῥωμαίοις χωρὶς δέκα μόνων, καὶ τοὺς ἐλέφαντας ὅσους ἔχετε, καὶ ὅσα ἡρπάσατε πρῴην, ἢ τῶν ἀπολωλότων τιμήν, ἐμοῦ τὰ ἀμφίβολα κρίνοντος, καὶ αἰχμάλωτα πάντα καὶ αὐτομόλους, καὶ ὅσους Ἀννίβας ἐξ Ἰταλίας ἤγαγεν. ταῦτα μὲν ἐν τριάκοντα ἡμέραις ἀφ᾽ οὗ ἂν ἡ εἰρήνη κριθῇ: ἐν δ᾽ ἑξήκοντα ἡμέραις Μάγωνα χρὴ Λιγύων ἀποστῆναι, καὶ τὰς φρουρὰς ὑμᾶς ἐξαγαγεῖν ἐκ τῶν πόλεων ὅσαι τῶν Φοινικίδων τάφρων ἐκτός εἰσι, καὶ ὅσα αὐτῶν ἔχετε ὅμηρα, ἀποδοῦναι, καὶ ἐς Ῥώμην ἑκάστου ἔτους ἀναφέρειν Εὐβοϊκὰ τάλαντα διακόσια ἐπὶ πεντήκοντα ἐνιαυτούς. καὶ μήτε ξενολογεῖν ἀπὸ Κελτῶν ἢ Λιγύων ἔτι, μήτε Μασσανάσσῃ μηδὲ ἄλλῳ Ῥωμαίων φίλῳ πολεμεῖν, μηδὲ στρατεύειν τινὰ Καρχηδονίων ἐπ᾽ ἐκείνους ἀπό γε τοῦ κοινοῦ. τὴν δὲ πόλιν ὑμᾶς ἔχειν, καὶ τὴν χώραν ὅσην ἐντὸς τῶν Φοινικίδων τάφρων εἴχετε ἐμοῦ διαπλέοντος ἐς Λιβύην. Ῥωμαίων τε εἶναι φίλους καὶ συμμάχους κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἢν ἀρέσκῃ ταῦτα τῇ βουλῇ. ἀρεσάντων δέ, Ῥωμαίους ἀναχωρεῖν ἐκ Λιβύης πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἡμέραις. ἀνοχὰς δὲ ἢν ἐθέλητε λαβεῖν ἔστε πρεσβεύσητε ἐς Ῥώμην, δώσετε μὲν ἡμῖν αὐτίκα ὅμηρα πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν παῖδας, οὓς ἂν αὐτὸς ἐπιλέξωμαι, δώσετε δὲ ἐς δαπάνην τῇ στρατιᾷ ἄλλα τάλαντα χίλια καὶ ἀγοράν. καὶ γενομένων τῶν σπονδῶν ἀπολήψεσθε τὰ ὅμηρα („Mi ćemo vam podariti mir, Kartaginjani, pod uvjetom da predate Rimljanima sve vaše ratne brodove, izuzev njih deset, i sve vaše slonove, plijen koji ste nedavno uzeli od nas ili vrijednost onoga što je bilo izgubljeno, o čemu ću ja presuditi, svi zarobljenici i dezerteri i oni koje je Hanibal doveo iz Italije. Ovi uvjeti trebaju biti ispunjeni u roku od 30 dana nakon što je objavljen mir. Mago mora napustiti Liguriju u roku od 60 dana, i vaši garnizoni moraju biti povućeni iz svih gradova iza feničanskih rovova iz njihovi taoci moraju biti predani /tj. vraćeni iz Kartagine u te gradove i zajednice op. S.M./. Vi morate da plaćate Rimu iznos od 250 eubejskih talenata godišnje u periodu od 50 godina.[822] Nećete smjeti regrutirati plaćenike Kelte ili Ligure, niti voditi rat protiv Masinise ili nekoga drugoga rimskoga prijatelja, niti dozvoliti bilo kom Kartaginjaninu da služi protiv njih sa saglasnošću vašega naroda. Vi ćete zadržati vaš grad i onoliko teritorije unutar feničanskih rovova koliko ste imali kada sam ja isplovio za Afriku. Vi ćete ostati prijatelji Rima i njegovih saveznika na zemlji i na moru. Sve ovo /ako se ispuni op. S.M./ i ako Senat bude zadovoljan, u tom slučaju Rimljani će evakuirati Afriku u roku od 150 dana. Ako vi želite primirje dok ne mognete poslati izaslanike u Rim, odmah ćete nam dati 150 vaše djece kao taoce i koje ću ja izabrati. Vi ćete također dati 1000 talenata za plaćanje moje armije i također opskrbu. Kada mir bude ratificiran, mi ćemo osloboditi vaše taoce.")

Apijan, *Pun.*56 :καὶ ὁ Σκιπίων ἔπεμπε τοὺς συμβουλεύσοντας κυροῦν τὰ συγκείμενα. λέγεται δὲ τοῦτο ἐσηγήσασθαι τῇ τε πόλει συμφέρειν ὑπολαβών, καὶ πυθόμενος Γναῖον Κορνήλιον Λέντλον τὸν ὕπατον ἐφεδρεύειν αὐτοῦ τῇ στρατηγίᾳ, τὴν δόξαν οὐκ ἐθέλων ἑτέρου γενέσθαι. προσέταξε γοῦν λέγειν ἀπιοῦσιν ὅτι βραδυνόντων Ῥωμαίων αὐτὸς ἐφ᾽ ἑαυτοῦ συνθήσεται. („Govori se da je /Publije op. S.M./ Scipion bio za ovo /sklapanje mira sa Kartaginom op. S.M./ zbog dva razloga. On je smatrao da bi mir bio koristan za Grad. On je također znao i da će konzul Gnej Kornelije Lentul[823] ščepati njegovo zapovjedništvo i nije bio voljan da neko drugi ubere slavu /pobjedničkog op. S.M./ dovršavanja rata. U svakom slučaju, on je poručio svojim glasnicima /koji su išli u Rim op. S.M./ da poruče da ako bude nekoga kašnjenja u Rimu /sa zaključivanjem mira sa Kartaginom op. S.M./, da će on sam zaključiti mir.")

Apijan, *Pun.* 59,prenosi dio govora jednoga od prijatelja Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg, u kojem on se agitira za prihvatanje mira sa Kartaginom :ὧν νῆές τε πᾶσαι χωρὶς δέκα παραιροῦνται, καὶ τοὺς ἐλέφαντας, οἷς ἰσχύουσι, παραδιδόασι, καὶ τάλαντα Εὐβοϊκὰ μύρια τελοῦσι, καὶ πόλεων ἁπασῶν ἀφίστανται καὶ χώρας ὅσης ἄρχουσιν ἐκτὸς τῶν Φοινικίδων τάφρων,

[822] Znači ukupno 12 500 talenata težine eubejskog standarda.

[823] *Cnaeus Cornelius Lentulus*, konzul za 201. god. p. n. e.

καὶ στρατολογεῖν αὐτοῖς ἀπηγόρευται. (“Oni /Kartaginjani op. S.M./ moraju da izgube sve svoje brodove izuzev deset. Oni moraju da predaju sve svoje slonove, koji čine toliko veliki dio njihove snage. Oni moraju da plate 10 000 eubejskih talenata.[824] Oni moraju da predaju sve gradove i teritorije izvan feničanskih šanaca, i njima je zabranjeno da regrutiraju vojnike.”)

Apijan, *Pun.* 60, izvadak iz govora (jednoga prijatelja Publija Scipiona), u okviru senatske debate da li sklopiti ili odbiti predloženi mir sa Kartaginom, koji je predložio Publije Scipion :ἃ καὶ Σκιπίων ἔοικεν ὑφορώμενος ἐπιστεῖλαι μὲν ἡμῖν τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, ἐπειπεῖν δ᾽ ὅτι καὶ βραδυνόντων συνθήσεται. εἰκὸς δ᾽ ἐκεῖνον καὶ τάδε ἄμεινον ἡμῶν ἐκλογίζεσθαι καὶ πλέον τι συνορᾶν, ὄντα ἐπὶ τῶν ἔργων. λυπήσομέν τε, ἀκυροῦντες αὐτοῦ τὴν παραίνεσιν, ἄνδρα φιλόπολιν καὶ στρατηγὸν ἐξαίρετον, ὅς οὐδ᾽ ἐς Λιβύην ἡμᾶς ὁρμωμένους παρώξυνέ τε, καὶ στρατιὰν οὐ λαβὼν αὐτῷ συνεστήσατο, καὶ τὰ ἐκεῖ προήγαγεν ἡμῖν ἐς ὅσον οὐκ ἠλπίζομεν. ὃ καὶ θαυμάζειν ἄξιον, ὅτι ῥᾳθύμως ἔχοντες ἐν ἀρχῇ τοῦδε τοῦ πολέμου νῦν ἔχετε φιλονείκως καὶ ἀμέτρως. („Čini se da je /Publije op. S.M./ Scipion bio zabrinut zbog ovih stvari /tj. još uvijek raspoloživih kartaginskih snaga, potencijala i armija/ kada nam je poslao svoje sopstveno mišljenje, govoreći da ako mi budemo odlagali /pristajanje na mir pod predloženim uvjetima op. S.M./ da će on sam sklopiti mir /sa Kartaginom op. S.M./. Razumno je

[824] Prilikom prvoga primirja koji su kartaginski izaslanici dogovorili sa Publijem Scipionom prije bitke kod Zame, Kartaginjani su mogli sklopiti mir pod povoljnijim uvjetima. Polibije (XV, 8) „citirajući“ razgovor Publija Scipiona i Hanibala prilikom njihovog susreta pred samu bitku kod Zame, navodi, preko riječi Publija Scipiona upućenih Hanibalu, sljedeće : ἡττηθέντων καὶ δεηθέντων τῶν παρὰ σοῦ πολιτῶν ἐθέμεθα συνθήκας ἐγγράπτους, ἐν αἷς ἦν πρὸς τοῖς ὑπὸ σοῦ νῦν προτεινομένοις τοὺς αἰχμαλώτους ἀποδοῦναι χωρὶς λύτρων Καρχηδονίους, τῶν πλοίων παραχωρῆσαι τῶν καταφράκτων, πεντακισχίλια τάλαντα προσενεγκεῖν, ὅμηρα δοῦναι περὶ τούτων. ταῦτ᾽ ἦν ἃ συνεθέμεθα πρὸς ἀλλήλους: ὑπὲρ τούτων ἐπρεσβεύσαμεν ἀμφότεροι πρός τε τὴν σύγκλητον τὴν ἡμετέραν καὶ πρὸς τὸν δῆμον, ἡμεῖς μὲν ὁμολογοῦντες εὐδοκεῖν τοῖς γεγραμμένοις, Καρχηδόνιοι δὲ δεόμενοι τούτων τυχεῖν. ἐπείσθη τὸ συνέδριον τούτοις, ὁ δὲ δῆμος συγκατήνεσε. τυχόντες ὧν ἠξίουν ἠθέτησαν ταῦτα Καρχηδόνιοι, παρασπονδήσαντες ἡμᾶς. τί λείπεται ποιεῖν; („Kada su tvoji sugrađani bili pobijeđeni i molili za mir, sklopili smo pisani ugovor kojim je bilo predviđeno, pored onog što si ti predložio, da će Kartaginjani vratiti zarobljenike bez otkupa, predati ratne brodove, platiti 5000 talenata i dati taoce kao zalog za ispunjenje ugovora. To je bio naš dogovor, i obojica smo uputili poslanike u Rim Senatu i komicijama da ih obavijeste da se rimska vojska slaže sa onim što je dogovoreno i da Kartaginjani mole da se ugovor ratificira. I Senat i narod su prihvatili prijedlog. Dobivši ono što su molili, Kartaginjani su prekršili ugovor i izdali nas.“). Livije (XXX, 16) govoreći o uvjetima mira koje je Publije Scipion ponudio izaslanstvu Kartagine, koje je došlo da ugovara mir sa njim prije povratka Hanibala iz Italije i bitke kod Zame, navodi i sljedeće : *pecuniae summam quantam imperaverit parum convenit; alibi quinque milia talentum, alibi quinque milia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio.* („Kod nekih autora, ja sam našao 5000 talenata, u drugih 5000 funti srebra spomenuto, neki samo kažu da su bile tražene /da Kartaginjani isplate op. S.M./ duple plate za /rimsko – italsku op. S.M./ armiju.“). O ovome značajnom povećanju iznosa detaljnije i konkretnije informira Plutarh (*Mor. Regum et imperatorum apophthegmata,* 196C – D): ἐπεὶ δὲ διαβὰς τῆς τε γῆς ἐκράτει καὶ τὰ στρατόπεδα τῶν πολεμίων κατέκαυσεν, οἱ Καρχηδόνιοι πέμψαντες ἐποιοῦντο συνθήκας, τά τε θηρία καὶ τὰς ναῦς καὶ τὰ χρήματα δώσειν ὁμολογήσαντες: Ἀννίβου δὲ καταπλεύσαντος ἐξ Ἰταλίας, μετεμέλοντο ταῖς ὁμολογίαις1 διὰ τὸ θαρρεῖν πυθόμενος δὲ ὁ Σκιπίων ἔφη μηδὲ βουλομένοις αὐτοῖς ἔτι τὰς σπονδὰς φυλάξειν, ἂν μὴ τάλαντα πεντακισχίλια προσεκτείσωσιν, ὅτι μετεπέμψαντο τὸν Ἀννίβαν. („On /Publije Scipion op. S.M./ je otišao /u sjevernu Afriku op. S.M./, iskrcao se i spalio neprijateljski tabor, i Kartaginjani su poslali njemu molbu za mir, i složili su se da predaju svoje slonove, brodove i novčani iznos. Ali kada je Hanibal isplovio iz Italije, njihovo oslanjanje na njega dovelo je dotoga da su se oni pokajali zbog ovih uvjeta /mira op. S.M./. Ovo je došlo do uha /Publija op. S.M./ Scipiona i on je rekao : „Ni ja neću držati do sporazuma ako oni neće, izuzev ako mi ne isplate 5000 talenata više jer su poslali po Hanibala.““). Znači po Plutarhovom podatku, Kartaginjani su zatražili primirje i u okviru toga se saglasili da predaju slonove, brodove i određenu sumu novca, ali kada je Hanibal sa svojim trupama otplovio iz Italije i došao u Afriku, Kartaginjani su se pokajali zbog od ovih uvjeta. To je saznao Publije Scipion i poručio im je da neće više stajati iza dogovora ako Kartaginjani sada ne isplate 5000 talenata više jer su pozvali Hanibala. U vrijeme prvoga primirja uvjeti mira su po Apijanu (*Pun.* 31 - 32) podrazumijevali isplatu, u okviru određenog roka, iznosa od 6000 talenata srebra, a po Eutropiju (III, 21) iznos je bio 500 000 funti srebra. Po ustanovljenju prvoga primirja i prije eventualnog konačnog sklapanja mira, Eutropije navodi da su Kartaginjani dali 30 000 funti srebra. Po ovim podacima, po prvom postignutom aranžmanu prije bitke kod Zame i povratka Hanibala u Afriku, Kartaginjani su trebali isplatiti danak ili odštetu od 5000 talenata. Međutim, pošto su Kartaginjani cijelo vrijeme bili pretvorni i brutalno prekršili prvotni dogovor (*punica fides*) i poraza u bitci kod Zame, ratna odšteta je po konačnom mirovnom sporazumu bila značajno povećana.Eutropije (III, 22) navodi da je u razdoblju nakon prekršaja prvoga primirja i bitke kod Zame, na sastanku sa Hanibalom, Publije Scipion za sklapanje mira ponudio skoro sve iste uvjete, samo je iznos novca (zbog kartaginske perfidnosti) povećan sa 500 000 na 600 000 funti srebra. I ovaj prijedog su Kartaginjani, po Eutropiju, odbili i naredili Hanibalu da nastavi rat.

pretpostaviti, također, da on može imati bolju prosudbu /o stanju na terenu op. S.M./ nego mi sami, jer onaj koji vodi cijeli posao može imati najbolji uvid u njega. Ako odbijemo njegov savjet, nanijeti ćemo bol ovome vatrenom patrioti, tome istaknutom zapovjedniku, koji nas je pozivao na rat u Africi /u smislu invazije i prebacivanja borbenih operacija u sjevernu Afriku op. S.M./ kada nismo /misli se na dobar dio senatora op. S.M./ bili naklonjeni tome. I kada on nije mogao da dobije armiju od nas /pravo na novo regrutiranje op.S.M./, podigao je sam /armiju op. S.M./ i tamo /u sjevernoj Africi op. S.M./ postigao je za nas uspjeh daleko iznad naših očekivanja. Zapanjujuće je da vi koji ste u ovaj rat /ekspediciju u Afriku op. S.M./ ušli tako usporeno na početku, sada ga produžujete tako žestoko i do takvih krajnosti.“)

Apijan, *Pun.*60: εἰ δ᾽ ἄρα τις καὶ τῶνδε πάντων καταφρονεῖ, ὅπως δ᾽ αὐτὸς ἐκδέξεται τὴν Σκιπίωνος ἀρχήν, τὸ ἑαυτοῦ μόνον σκοπεῖ, καὶ πιστεύει καὶ τὰ τῆς τύχης αὐτῷ ἐς τέλος ἀπαντήσειν, τί καὶ χρησόμεθα τῇ πόλει λαβόντες αὐτήν, ἣν καὶ λάβωμεν; ἀνελοῦμεν ἄρδην, ὅτι σῖτον ἡμῶν καὶ ναῦς ἥρπασαν; ἃ μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀξιοῦσιν ἀποδοῦναι. (“Ako svako onaj ko je sklon da sve ove obzire[825] tretira olako i samo razmišlja kako da naslijedi Scipionovu komandu i pretvori to u svoju sopstvenu korist, vjerujući da će naklonosti sreće pratiti ga do kraja, šta /u tome slučaju zauzimanja Kartagine op. S.M./ ćemo raditi sa gradom nakon što smo za zauzeli – pretpostavljujući da smo ga zauzeli.”)

Apijan, *Pun.* 62 : ὁ μὲν οὕτως εἶπε, Πόπλιος δὲ Κορνήλιος, Κορνηλίου Λέντλου συγγενὴς τοῦ τότε ὄντος ὑπάτου καὶ τὸν Σκιπίωνα διαδέξεσθαι προσδοκῶντος, ἀντέλεγεν οὕτως: („Dok je on /prijatelj Publija Scipiona op. S.M./ tako govorio, Publije Kornelije, rođak Kornelija Lentula, koji je bio tada bio konzul i koji je očekivao da bude Scipionov nasljednik /na mjestu komandanta afričke armije op. S.M./, odgovorio je ovako ...“)

Apijan, *Pun.* 64 : Odlomak iz govora senatora Publija Kornelija, koji se protivio sklapanju mira sa Kartaginom (kojim bi se završio II. punski rat) pod uvjetima koje je dogovorio Publije Scipion :εἰ μὲν οὖν Σκιπίων ἑτέρως δοκεῖ, τὰς γνώμας ἔχετε συγκρίνειν: εἰ δὲ συνθήσεται Καρχηδονίοις χωρὶς ὑμῶν, τί καὶ ἐπέστελλεν ὑμῖν („Ako /Publije op. S.M./ Scipion misli drugačije /u odnosu na argumente i stavove Publija Kornelija op. S.M./, vi /senatori op. S.M./ imate dva mišljenja da izaberete. Ako on namjerava da sklopi mir sa Kartaginjanima bez vas /tj. bez autorizacije Senata op. S.M./, koja je uopće svrha da mu šaljete bilo koju riječ.“).

Apijan, *Pun.* 65 :καὶ ὁ Σκιπίων ἐς αὐτὰς ἐδόκει μάλιστα τοὺς Ῥωμαίους ἐναγαγέσθαι, εἴτε τῶν εἰρημένων οὕνεκα λογισμῶν, εἴτε ὡς ἀρκοῦν Ῥωμαίοις ἐς εὐτυχίαν τὸ μόνην ἀφελέσθαι Καρχηδονίους τὴν ἡγεμονίαν: εἰσὶ γὰρ οἳ καὶ τόδε νομίζουσιν, αὐτὸν ἐς Ῥωμαίων σωφρονισμὸν ἐθελῆσαι γείτονα καὶ ἀντίπαλον αὐτοῖς φόβον ἐς ἀεὶ καταλιπεῖν, ἵνα μή ποτε ἐξυβρίσειαν ἐν μεγέθει τύχης καὶ ἀμεριμνίᾳ. καὶ τόδε οὕτω φρονῆσαι τὸν Σκιπίωνα οὐ πολὺ ὕστερον ἐξεῖπε τοῖς Ῥωμαίοις Κάτων, ἐπιπλήττων παρωξυμμένοις κατὰ Ῥόδου. (“/Publije op. S.M./ Scipion je smatrao da je najbolje podsticati ovu /neosvajačku op. S./ politiku među Rimljanima, bilo zbog ranije spomenutih razloga ili zbog toga što je on smatrao dovoljnim uspjehom za Rim da je preuzeo supremaciju od Kartagine. Ima nekih koji misle da je u cilju čuvanja rimske discipline, on želio da zadrži susjeda i rivala kao stalnu prijetnju, tako da oni /Rimljani op. S.M./ ne bi nikada mogli postati opijeni sa uspjehom i bezbrižnosti poradi veličine svoga prosperiteta. Da je /Publije op. S.M./ Scipion imao ovaj osjećaj, Katon /Stariji op. S.M./” je nedugo kasnije javno rekao Rimljanima kada im je prigovorio zbog pretjerane strogosti prema Rođanima.”)

Apijan, *Pun.* 112 : τῶν δ᾽ οὐ πρὸ πολλοῦ Σκιπίωνος ἔργων, ἐν Λιβύῃ χιλιαρχοῦντος ἔτι, μεμνημένοι, καὶ παραβάλλοντες αὐτὰ τοῖς παροῦσι, τῶν τε ἐπεσταλμένων σφίσιν ὑπὸ τῶν ἐκ στρατοπέδου φίλων καὶ οἰκείων ἀναφέροντες, ὥρμηντο ὕπατον ἐς Καρχηδόνα πέμπειν Σκιπίωνα. ἐνειστήκει δ᾽ ἀρχαιρέσια, καὶ ὁ Σκιπίων ʽοὐ γάρ πω δι᾽ ἡλικίαν αὐτῷ συνεχώρουν ὑπατεύειν οἱ νόμοἰ ἀγορανομίαν μετῄει, καὶ ὁ δῆμος αὐτὸν ὕπατον ᾑρεῖτο. παρανόμου δ᾽ ὄντος καὶ τῶν ὑπάτων προφερόντων αὐτοῖς τὸν νόμον, ἐλιπάρουν καὶ ἐνέκειντο, καὶ ἐκεκράγεσαν ἐκ τῶν Τυλλίου καὶ Ῥωμύλου νόμων τὸν δῆμον εἶναι κύριον τῶν

[825]O posljedicama ako se ne pristane na uvjete za mir sa Kartaginom, po prijedlogu dogovora Publija Scipiona i predstavnika Kartagine, te na sve negativne posljedice nastavka ratna i eventualnog zauzimanja, okupiranja ili uništenja kartaginske države, pa eventualno i razaranja samoga grada Kartagine.

ἀρχαιρεσιῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτῶν νόμων ἀκυροῦν ἢ κυροῦν ὃν ἐθέλοιεν. τέλος δὲ τῶν δημάρχων τις ἔφη τοὺς ὑπάτους ἀφαιρήσεσθαι τὴν χειροτονίαν, εἰ μὴ σύνθοιντο τῷ δήμῳ. καὶ ἡ βουλὴ τοῖς δημάρχοις ἐπείθετο λῦσαι τὸν νόμον τόνδε καὶ μετὰ ἔτος ἓν αὖθις ἀναγράψαι, οἷόν τι καὶ Λακεδαιμόνιοι, λύοντες ἐν χρείᾳ τὴν ἀτιμίαν τῶν ἁλόντων περὶ Πύλον, ἔφασαν: 'κοιμάσθων οἱ νόμοι τήμερον.' οὕτω μὲν ὁ Σκιπίων ἀγορανομίαν μετιὼν ᾕρητο ὕπατος, καὶ αὐτὸν ὁ σύναρχος Δροῦσος περὶ Λιβύης πρὸς αὐτὸν ἐκέλευε διακληροῦσθαι, μέχρι τις τῶν δημάρχων ἐσηγήσατο τῆσδε τῆς στρατηγίας τὴν κρίσιν τοῦ δήμου γενέσθαι: καὶ ὁ δῆμος εἵλετο τὸν Σκιπίωνα. ("Sjećajući se dostignuća Scipiona /Emilijana op. S.M./ dok je bio vojni tribun /na afričko – kartaginskom ratištu op. S.M./ nedugo ranije, i uspoređujući ih sa sadašnjim teškim greškama /na ratištu op. S.M./ i podsjećajući se pisama pisanih njima od strane prijatelja i rođaka iz armije /koja se nalazila na afričko – kartaginskom ratištu op. S.M./ o tome stanju, javila se odmah velika želja da on /Scipion Emilijan op. S.M./ bude poslan u Kartaginu kao konzul /misli se da predvodi armiju u III. punskom ratu op. S.M./. Izbori /za konzula za 147. god. p. n. e. op. S.M./ su se približavali /krajem 148. god. p. n. e. op. S.M./ i Scipion /Emilijan op. S.M./ je bio kandidat za edila, jer zakoni mu nisu dozvoljavali da ima još uvijek konzulat, zbog svoje mladosti /nije imao dovoljne godine starosti predviđene za kandidate za konzule op. S.M./. Ipak ga je narod izabrao za konzula. Ovo je bilo nelegalno i kada su konzuli /tadašnji za 148. god. p. n. e. koji su vodili izbore za nove konzule op. S.M./ pokazali njima /prisutnim glasaćima op. S.M./ zakon, ovi su postali nametljivi i zauzimali su se još više, tvrdeći da je po zakonima koji se prenose od /legendarnih kraljeva op. S.M./ Tulija i Romula da je narod /glavni op. S.M./ sudija na izborima i da se zakoni koji se odnose na njih, oni /rimski narod op. S.M./ mogu ukinuti ili potvrditi kada god im se prohtije. Konačno, jedan od plebejskih tribuna je objavio da će on preuzeti od konzula moć da održavaju izbore dok se oni ne povinuju narodu u ovoj stvari. Tada je Senat dozvolio /plebejskim op. S.M./ tribunima da opozovu ovaj zakon /*lex. Vilia* op. S.M./ i nakon jedne godine oni su ga obnovili (slično Lakedemonjanima, kada su oni bili dužni da oslobode od sramote one koji su se predali kod Pilosa, rekavši : "Neka zakoni spavaju danas"). Tako je Scipion /Emilijan op. S.M./, dok je tražio edio, bio izabran za konzula. Kada je njegov kolega /drugi konzul Gaj Livije op. S.M./ Druz predložio njemu da idu na ždrijeb da vide ko bi trebao imati Afriku kao svoju provinciju, jedan od /plebejskih op. S.M./ tribuna stavio pitanje zapovijedanja armijom /u sjevernoj Africi op. S.M./ pred narod /misli se na komicije op. S.M./ i oni su izabrali Scipiona /Emilija op. S.M./").[826]

Apijan, *Pun*. 136 : χρόνῳ δ᾽ ὕστερον, Γαΐου Γράκχου δημαρχοῦντος ἐν Ῥώμῃ καὶ στάσεων οὐσῶν ἐξ ἀπορίας, ἔδοξε κληρούχους ἐς Λιβύην πέμπειν ἑξακισχιλίους, διαγραφομένων δ᾽ ἀμφὶ τὴν Καρχηδόνα τῶν θεμελίων λύκοι τὰ θεμέλια ἀθρόα διέσπασαν καὶ συνέχεαν. καὶ τότε μὲν ἀνέσχεν ἡ βουλὴ τοῦ συνοικισμοῦ: ("Neko vrijeme kasnije, u /plebejskom op. S.M./ tribunatu Gaja Grakha, desila se buna u Rimu radi oskudice, i odlučeno je bilo da se pošalje 6000 kolonista u Libiju /misli se na provinciju prokonzularnu Afriku op. S.M./. Kada su oni ograđivali zemlju za ovu svrhu u blizini Kartagine, sve graniče linije su bile srušene i obrisane od vukova. Tada je Senat zaustavio naseljavanje")

Apijan, *Hann*.55 : καὶ ὁ μὲν ἐν τούτοις ἦν, ἐν δὲ Ῥώμῃ γίγνονται μὲν ὕπατοι Λικίνιός τε Κράσσος καὶ Πόπλιος Σκιπίων ὁ λαβὼν Ἰβηρίαν, τούτων δὲ Κράσσος μὲν ἀντεστρατοπέδευσεν Ἀννιβᾳ περὶ Ἰαπυγίαν, Σκιπίων δὲ τὸν δῆμον ἐδίδασκεν οὔ ποτε Καρχηδονίους οὐδ᾽ Ἀννίβαν ἀποστήσεσθαι σφίσιν ἐνοχλοῦντας ἀμφὶ τὴν Ἰταλίαν, εἰ μὴ Ῥωμαίων στρατὸς ἐς Λιβύην διέλθοι καὶ κίνδυνον αὐτοῖς ἐπιστήσειεν οἰκεῖον. λιπαρήσας τε πάνυ καρτερῶς, καὶ πείσας ὀκνοῦντας, ᾑρέθη στρατηγὸς αὐτὸς ἐς Λιβύην, καὶ διέπλευσεν

[826] Kao što se vidi iz citiranog odjeljka iz Apijanove historije, Rimljani su na vrlo praktičan način, i to još legalno, pronašli izlaz iz jedne poprilično nezgodne situacije u kojoj su se našli. Na jednoj strani postoji *lex Vilia* sa propisanim godinama starosti da bi se neko mogao kandidirati na izborima za konzula, a na drugoj vrlo snažna volja mase i njenih predstavnika da za konzula bude izabran Scipion Emilijan I koja se poziva na načelo "vrhovnog suvereniteta naroda" (shvaćenog u smislu zajednice punopravnih građana) kao temelja svih zakona, institucija i funkcija države, pa i postojanja same države kao takve. Pozivanje na ovo načelo jasno ukazuje na sve izražajniju demokratsku radikalizaciju masa, koja je isto direktni produkt krize i činjenice da je nobilitet krizu iskoristio za bogaćenje i jačanje svoje moći. Kako bi se smirila okupljena masa, amortizirala radikalizacija ali istovremeno očuvao i tradicionalno zakonsko – konstitucijski okvir, iznašlo se jedno vrlo "solomonsko rješenje". Zakon je opozvan na privremenoj bazi, da bi nakon jedne godine (odnosno nakon konzulata Scipiona Emilijana) ponovo bio proglašen. Tako je 147. god. p. n. e. bila godina kada nije postojao *lex Vilia*. Ali i godina kada su se narodne mase ponadale da u ličnosti Scipiona Emilijana mogu naći svoga snažno uporište i predstavnika njihovih interesa.

εὐθὺς ἐς Σικελίαν. ἔνθα στρατὸν ἀγείρας τε καὶ γυμνάσας ἐπέπλευσε Λοκροῖς ἄφνω τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ, φρουρουμένοις ὑπὸ Ἀννίβου: καὶ τὴν φρουρὰν κατασφάξας τε, καὶ παραδοὺς Πλημινίῳ τὴν πόλιν, αὐτὸς ἐς Λιβύην διέπλευσεν. Πλημίνιος δὲ οὐδεμίαν ὕβριν ἢ ἀσέλγειαν ἢ ὠμότητα ἐς τοὺς Λοκροὺς ἐκλιπών, ἐσύλησε λήγων καὶ τὸ τῆς Φερσεφόνης ἱερόν. καὶ τόνδε μὲν Ῥωμαῖοι μετὰ τῶν συναμαρτόντων αὐτῷ φίλων διέφθειραν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, καὶ τὰς περιουσίας αὐτῶν ἔδοσαν Λοκροῖς ἐς τὸν θησαυρὸν τῆς θεοῦ φέρειν: ὅσα τε ἄλλα ἐδύναντο τῶν ἀπολωλότων ἀνευρόντες, τὸ λεῖπον ἐκ τοῦ κοινοῦ σφῶν ταμιείου τῇ θεῷ προσέθεσαν. („U Rimu, konzuli u ovo vrijeme su bili Licinije Kras i Publije Scipion, osvajač Hispanije. Kras je vodio rat protiv Hanibala u Apuliji, dok je /Publije op. S.M./ savjetovao narod da oni neće nikada otjerati Hanibala i Kartaginjane iz Italije izuzev da pošalju rimsku armiju u Afriku i tako donesu opasnost do njihovih sopstvenih vrata. Nastupajući ustrajno i ubjeđujući one koji su oklijevali on je sam bio izabran za zapovjednika za Afriku i otplovio je za Siciliju. Sakupivši i obučivši armiju tamo, on je iznenada otplovio za Lokri u Italiji koji je bio držao Hanibal. Pobivši /Hanibalov op. S.M./ garnizon i stavivši grad pod komandu Pleminija on se ukrcao za Afriku. Pleminije je izložio Lokrijce svim vrstama besa, raspuštenosti i okrutnosti i završio je sa pljačkanjem hrama Proserpine. Zbog ovoga su Rimljani njega i njegove saučesnike pogubili u zatvoru i dali njihovu imovinu Lokrijcima kako bi bila deponirana u riznici boginje. Sve što su mogli nači od pljačke oni su vratili boginji, i šta oni nisu mogli nači su dali iz sopstvenog /državnog, rimskog op. S.M./ javnog trezora.“)

Apijan, *Hisp.*18 : προύγραφον οὖν ἡμέραν ἐν ᾗ χειροτονήσουσι στρατηγὸν ἐς Ἰβηρίαν. καὶ οὐδενὸς παραγγέλλοντος ἔτι πλείων ἐγίγνετο φόβος, καὶ σιωπὴ σκυθρωπὸς ἐπεῖχε τὴν ἐκκλησίαν, ἐς οὗ Κορνήλιος Σκιπίων ὁ Ποπλίου Κορνηλίου τοῦ ἀναιρεθέντος ἐν Ἴβηρσιν υἱός, νέος μὲν ὢν κομιδῇ ʽτεσσάρων γὰρ καὶ εἴκοσιν ἐτῶν ἦν̓, σώφρων δὲ καὶ γενναῖος εἶναι νομιζόμενος, ἐς τὸ μέσον ἐλθὼν ἐσεμνολόγησεν ἀμφί τε τοῦ πατρὸς καὶ ἀμφὶ τοῦ θείου, καὶ τὸ πάθος αὐτῶν ὀδυράμενος ἐπεῖπεν οἰκεῖος εἶναι τιμωρὸς ἐκ πάντων πατρὶ καὶ θείῳ καὶ πατρίδι. ἄλλα τε πολλὰ ἀθρόως καὶ λάβρως, ὥσπερ ἔνθους, ἐπαγγειλάμενος, οὐκ Ἰβηρίαν λήψεσθαι μόνην ἀλλ᾽ ἐπ᾽ αὐτῇ καὶ Λιβύην καὶ Καρχηδόνα, τοῖς μὲν ἔδοξε κουφολογῆσαι νεανικῶς, τὸν δὲ δῆμον ἀνέλαβε κατεπτηχότα ʽχαίρουσι γὰρ ἐπαγγελίαις οἱ δεδιότεςʼ καὶ ᾑρέθη στρατηγὸς ἐς Ἰβηρίαν ὡς πράξων τι τῆς εὐτολμίας ἄξιον. οἱ πρεσβύτεροι δὲ αὐτὴν οὐκ εὐτολμίαν ἀλλὰ προπέτειαν ἐκάλουν. καὶ ὁ Σκιπίων αἰσθόμενος ἐς ἐκκλησίαν αὖθις αὐτοὺς συνεκάλει τε καὶ ἐσεμνύνετο ὅμοια: καὶ τὴν ἡλικίαν εἰπὼν οὐδὲν ἐμποδών οἱ γενήσεσθαι, προυκαλεῖτο ὅμως, εἴ τις ἐθέλοι τῶν πρεσβυτέρων τὴν ἀρχὴν παραλαβεῖν ἑκόντος αὐτοῦ παραδιδόντος. οὐδενὸς δ᾽ ἑλομένου, μᾶλλον ἐπαινούμενός τε καὶ θαυμαζόμενος ἐξῄει μετὰ μυρίων πεζῶν καὶ ἱππέων πεντακοσίων: οὐ γὰρ ἐνεχώρει πλέονα στρατὸν ἐξάγειν, Ἀννίβου δῃοῦντος τὴν Ἰταλίαν. ἔλαβε δὲ καὶ χρήματα καὶ παρασκευὴν ἄλλην καὶ ναῦς μακρὰς ὀκτὼ καὶ εἴκοσι, μεθ᾽ ὧν ἐς Ἰβηρίαν διέπλευσεν.(„Prema tome /nakon smrti Publija[827] i Gneja[828] Kornelija Scipiona, zapovjednika rimsko – italskih trupa u Iberiju op. S.M./, određen je dan za izbor /novoga op. S.M./ zapovjednika za Iberiju. Kada se niko nije ponudio /za zapovjedništvo op. S.M./ strah se naglo uvečao, a sumorna tišina je zavladala skupštinom /naroda op. S.M./. Konačno je Kornelije Scipion, sin onoga Publija Scipiona koji je izgubio svoj život u Iberiji, još veoma mlad čovjek (on je bio samo 24 godine star), ali bio poznat kao diskretan i promišljen, napredan i održao je impresivan govor o svome ocu i stricu, i nakon žaljenja nad njihovom sudbinom rekao je da je on jedini[829] od svoje familije koji je ostao da osveti njih i svoju domovinu. Govorio je puno i žestoko, kao da je bio posjednut, obečavajući da će zauzetine samo Iberiju, nego i Afriku i Kartaginu. Za mnoge se to činilo kao mladalačko hvalisanje, ali je on oživio duhove naroda (jer oni ko su odbačeni se bodre obečanjima), i on je izabran za zapovjednika za Iberiju u očekivanju da bi on učinio nešto vrijedno njegovog visokog duha. Oni „stariji“[830] su rekli da ovo nije visoki duh, nego luda hrabrost. Kada je Scipion čuo o ovome, on je sazvao ponovo skupštinu, i ponovio je šta je rekao prije, rekavši da njegova mladost ne bi trebala biti nikakva prepreka, nego je on dodao da ako bilo koji od „starijih“ želi da preuzme zadatak /zapovjedništvo op. S.M./ da će im on to rado prepustiti. Kako se niko nije ponudio da preuzme /zapovjedništvo op. S.M./,

---

[827]Otac Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg.

[828]Stric Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg.

[829]Ovo nije bila istina, jer je Publije imao i brata Lucija, a i njihov stric Gnej je imao sina.

[830]Vjerojatno se misli na starije senatore, konzervativce i tradicionaliste.

on je još više bio slavljen i cijenjen, i on je krenuo /u Iberiju op. S.M./ sa 10 000 pješadinaca i 500 konjanika. Nije mu bilo dozvoljeno da povede veću vojsku dok je Hanibal razarao Italiju. Dobio je novac i pomoć iz različitih izvora i 28 brodova sa kojima je stigao u Iberiju.“)

Apijan, *Hisp.* 38 : στρατηγοὺς δὲ Ἰβηρίας ἐτησίους ἐς τὰ ἔθνη τὰ εἰλημμένα ἔπεμπον ἀπὸ τοῦδε ἀρξάμενοι, μικρὸν πρὸ τῆς τετάρτης καὶ τεσσαρακοστῆς καὶ ἑκατοστῆς ὀλυμπιάδος, ἁρμοστὰς ἢ ἐπιστάτας αὐτοῖς τῆς εἰρήνης ἐσομένους. καὶ αὐτοῖς ὁ Σκιπίων ὀλίγην στρατιὰν ὡς ἐπὶ εἰρήνῃ καταλιπών, συνῴκισε τοὺς τραυματίας ἐς πόλιν, ἣν ἀπὸ τῆς Ἰταλίας Ἰταλικὴν ἐκάλεσε: καὶ πατρίς ἐστι Τραϊανοῦ τε καὶ Ἀδριανοῦ τῶν ὕστερον Ῥωμαίοις ἀρξάντων τὴν αὐτοκράτορα ἀρχήν. („Od ovoga vremena, koje je bilo nešto prije 144. Olimpijade[831], Rimljani su počeli da godišnje šalju pretore u Hispaniju kako bi osvajali narode kao namjesnici ili upravitelji da održavaju mir. /Publije Kornelije op. S.M./ Scipion /Afrikanac Stariji op. S.M./ je ostavio manju /vojnu op. S.M./ silu pogodnu za održavanja mira i smjestio je svoje bolesne i ranjene vojnike u grad koji je nazvao Italika[832] po Italiji, i ovo je bilo rodno mjesto Trajana i Hadrijana koji su kasnije postali rimski carevi “).

Apijan, *Hisp.*79 - 80 :καὶ ὁ Ποπίλιος ἐνέβαλεν ἐς τοὺς γείτονας αὐτῶν Λούσονας, οὐδὲν δ᾽ ἐργασάμενος ῾ἧκε γὰρ αὐτῷ διάδοχος ἐπὶ τὴν στρατηγίαν Ὁστίλιος Μαγκῖνος᾽ ἀνέζευξεν ἐς Ῥώμην. ὁ δὲ Μαγκῖνος τοῖς Νομαντίνοις συμβαλὼν ἡττᾶτό τε πολλάκις, καὶ τέλος ἀναιρουμένων πολλῶν ἐς τὸ στρατόπεδον ἔφυγεν. λόγου δὲ ψευδοῦς ἐμπεσόντος ὅτι Νομαντίνοις ἔρχονται βοηθοῦντες Κάνταβροί τε καὶ Οὐακκαῖοι, δείσας ἄπυρον τὴν νύκτα διήγαγεν ὅλην ἐν σκότῳ, φεύγων ἐς ἔρημον τὸ Νωβελίωνός ποτε χαράκωμα. καὶ μεθ᾽ ἡμέραν ἐς αὐτὸ συγκλεισθεὶς οὔτε κατεσκευασμένον οὔτε ὠχυρωμένον, περισχόντων αὐτὸν τῶν Νομαντίνων, καὶ πάντας ἀποκτενεῖν ἀπειλούντων εἰ μὴ συνθοῖτο εἰρήνην, συνέθετο ἐπὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ Ῥωμαίοις καὶ Νομαντίνοις. καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τούτοις ὤμνυε τοῖς Νομαντίνοις, οἱ δ᾽ ἐν ἄστει πυθόμενοι χαλεπῶς ἔφερον ὡς ἐπὶ αἰσχίσταις πάνυ σπονδαῖς, καὶ τὸν ἕτερον τῶν ὑπάτων Αἰμίλιον Λέπιδον ἐς Ἰβηρίαν ἐξέπεμπον, Μαγκῖνον δ᾽ ἀνεκάλουν ἐς κρίσιν. καὶ τῷδε μὲν ἕσποντο πρέσβεις Νομαντίνων: ὁ δὲ Αἰμίλιος, ἀναμένων καὶ ὅδε τὰς ἐκ Ῥώμης ἀποκρίσεις, καὶ τὴν ἀργίαν οὐ φέρων ῾ὡς γὰρ ἐπὶ δόξαν ἢ κέρδος ἢ θριάμβου φιλοτιμίαν ἐξῄεσάν τινες ἐς τὰς στρατηγίας, οὐκ ἐπὶ τὸ τῇ πόλει συμφέρον᾽, Οὐακκαίων κατεψεύδετο ὡς ἀγορὰν ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ Νομαντίνοις παρασχόντων, καὶ τὴν γῆν αὐτῶν κατέτρεχε, Παλλαντίαν τε πόλιν, ἣ μεγίστη Οὐακκαίων ἐστίν, οὐδὲν ἐξαμαρτοῦσαν ἐς τὰ συγκείμενα ἐπολιόρκει, καὶ Βροῦτον ἐφ᾽ ἕτερα τῆς Ἰβηρίας ἀπεσταλμένον, ὥς μοι προείρηται, κηδεστὴν ὄντα οἱ τοῦδε τοῦ ἔργου μετασχεῖν ἔπεισεν. (“Zatim je Popilije napao Lusone koji su bili susjedi Numantinaca, ali nije učinio ništa, i po dolasku svoga nasljednika na dužnosti Hostilija Mancine, on se vratio u Rim. Mancina je imao česte sukobe sa Numantincima u kojima je gubio, i konačno, nakon velikoga gubitka, on se sklonio u svoj tabor. Na lažnu glasinu da dolaze Kantabri i Vakeji u pomoć Numantincima, on se uznemirio, ugasio svoje vatre i pobjegao u noćnoj tmini na jedno napušteno mjesto gdje je Nobilior nekada imao tabor. Bijavši zatvoren na ovom mjestu u zoru, bez priprema ili fortifikacija i opkoljen sa Numantincima koji su svima prijetili smrću ako se ne utvrdi mir, on se složio sa uvjetima sličnim onima koji su ranije napravljeni između Rimljana i Numantinaca. On je sebe za ovaj ugovor vezao zakletvom. Kada su ove stvari postale poznate u Rimu, bilo je dosta gnjeva zbog ovoga najsramotnijeg ugovora, i drugi konzul Emilije Lepid je poslan u Španiju. Mancina je bio pozvan nazad kako bi mu se sudilo. Numantinski izaslanici su ga slijedili. Emilije postavši umoran od besposlice dok je čekao odluku iz Rima - jer su neki ljudi tražili zapovjedništvo, ne zbog napretka Grada, nego zbog slave ili dobitka ili časti trijumfa – je lažno optužio Vakeje da su snabdjevali Numantince sa namirnicama za vrijeme rata. Prema tome, opustošio je njihovu zemlju i opsjeo njihov glavni grad Palantiju, koji nije ni na koji načio povrijedio ugovor, i nagovorio je Bruta, svoga zeta, koji je bio poslan u Dalju Hispaniju (kao što sam već ranije govorio), da mu se pridruži u ovom poduhvatu.“)

Apijan, *Hisp.* 83 : Ῥωμαῖοι δ᾽ αὐτὰ πυθόμενοι τὸν μὲν Αἰμίλιον. παρέλυσαν τῆς στρατηγίας τε καὶ ὑπατείας, καὶ ἰδιώτης ἐς Ῥώμην ὑπέστρεφε, καὶ χρήμασιν ἐπεζημιοῦτο: Μαγκίνῳ δ᾽ ἐδίκαζον καὶ τοῖς πρέσβεσι τοῖς Νομαντίνων. οἱ μὲν δὴ τὰς συνθήκας, ἃς ἐπεποίηντο πρὸς Μαγκῖνον, ἐπεδείκνυον: ὁ δὲ τὴν

[831]144. Olimpijada je bila 204/203. god. p. n. e.

[832]*Italica* (Itálica; 9 km sjeverozapadno od Sevilje).

αἰτίαν αὐτῶν ἐς Πομπήιον ἀνέφερε τὸν πρὸ αὐτοῦ γενόμενον στρατηγόν, ὡς ἀργὸν καὶ ἄπορον τὸν στρατὸν ἐγχειρίσαντά οἱ, καὶ δι᾽ αὐτὸ κἀκεῖνον ἡσσημένον τε πολλάκις καὶ συνθήκας ὁμοίας αὐτῷ θέμενον πρὸς τοὺς Νομαντίνους: ὅθεν ἔφη καὶ τὸν πόλεμον τόνδε, παρὰ τὰς συνθήκας ἐκείνας ὑπὸ Ῥωμαίων ἐψηφισμένον, ἀπαίσιον αὐτοῖς γεγονέναι. οἱ δ᾽ ἐχαλέπαινον μὲν ἀμφοτέροις ὁμοίως, ἀπέφυγε δ᾽ ὅμως Πομπήιος ὡς περὶ τῶνδε κριθεὶς καὶ πάλαι. Μαγκῖνον δ᾽ ἔγνωσαν ἐκδοῦναι τοῖς Νομαντίνοις, ἄνευ σφῶν αἰσχρὰς συνθήκας πεποιημένον, ᾧ λόγῳ καὶ Σαυνίταις οἱ πατέρες, ὅμοια χωρὶς αὐτῶν συνθεμένους, ἡγεμόνας εἴκοσιν ἐξεδεδώκεσαν. Μαγκῖνον μὲν δὴ Φούριος ἀγαγὼν ἐς Ἰβηρίαν γυμνὸν παρεδίδου τοῖς Νομαντίνοις: οἱ δὲ οὐκ ἐδέξαντο. στρατηγὸς δὲ ἐπ᾽ αὐτοὺς αἱρεθεὶς Καλπούρνιος Πίσων οὐδ᾽ ἤλασεν ἐπὶ Νομαντίαν, ἀλλ᾽ ἐς τὴν Παλλαντίων γῆν ἐσβαλών, καὶ μικρὰ δῃώσας, ἐχείμαζεν ἐν Καρπητανίᾳ τὸ ἐπίλοιπον τῆς ἀρχῆς. („Kada su ove stvari postale poznate u Rimu,[833] Emilije je bio lišen komande i konzulstva, i kada se vratio u Rim kao privatni građanin, bio je novčano kažnjen. Spor između Mancina i numantinskih izaslanika pred Senatom je još bio trajao. Potonji su prezentirali ugovor koji su napravili sa Mancinom, dok je on, sa druge strane, krivicu bacao na Pompeja, njegovog prethodnika u zapovjedništvu, koji mu je predao bezvrijednu i loše snabdjevenu armiju, sa kojom je sam Pompej bio često pobjeđivan, pa je tako načinio sličan ugovor sa Numantincima. Dodao je da je rat bio pod lošim znamenjima, što se desilo jer su Rimljani kršili ove sporazume. Senatori su bili podjednako bijesni na obojicu, ali je Pompej izbjegao /kaznu op. S.M./ jer mu se sudilo za ovu uvredu davno ranije. Oni su odlučili da izruće Mancinu Numantincima zbog toga što je napravio takav sramotan sporazum bez njihove autorizacije. U ovome su oni slijedili primjer svojih predaka, koji su nekada izručili Samnitima 20 zapovjednika koji su napravili slične sporazume bez ovlaštenja. Mancinu je u Iberiju odveo Furije, i izručio ga je gologa Numantincima, ali su oni odbili da ga prime. Kalpurnije Pison je bio izabran za zapovjednika protiv njih /Numantinaca op. S.M./, ali on nije udario na Numanciju. On je izveo upad na teritoriju Palantije, i sakupivši malu količinu plijena, proveo je ostatak svoga mandata u zimskim taborima u Karpetaniji[834].“).

Apijan, *Hisp.* 84 – 85 :ἐν δὲ Ῥώμῃ κάμνων ὁ δῆμος ἐπὶ τοῖς Νομαντίνοις, μακροῦ καὶ δυσχεροῦς τοῦ πολέμου σφίσι παρὰ προσδοκίαν γεγονότος, ᾑροῦντο Κορνήλιον Σκιπίωνα τὸν Καρχηδόνα ἑλόντα αὖθις ὑπατεύειν, ὡς μόνον ἐπικρατῆσαι τῶν Νομαντίνων δυνάμενον. ὁ δὲ καὶ τότε ἦν ἔτι νεώτερος τῆς νενομισμένης τοῖς ὑπατεύουσιν ἡλικίας: ἡ οὖν βουλὴ πάλιν, ὥσπερ ἐπὶ Καρχηδονίοις αὐτοῦ χειροτονουμένου Σκιπίωνος, ἐψηφίσατο τοὺς δημάρχους λῦσαι τὸν περὶ τῆς ἡλικίας νόμον, καὶ τοῦ ἐπιόντος ἔτους αὖθις θέσθαι. οὕτω μὲν ὁ Σκιπίων αὖθις ὑπατεύων ἐς Νομαντίαν ἠπείγετο, στρατιὰν δ᾽ ἐκ καταλόγου μὲν οὐκ ἔλαβε πολλῶν τε πολέμων ὄντων καὶ πολλῶν ἀνδρῶν ἐν Ἰβηρίᾳ, ἐθελοντὰς δέ τινας, ἔκ τε πόλεων καὶ βασιλέων ἐς χάριν ἰδίαν πεμφθέντας αὐτῷ, συγχωρούσης τῆς βουλῆς ἐπηγάγετο, καὶ πελάτας ἐκ Ῥώμης καὶ φίλους πεντακοσίους, οὓς ἐς ἴλην καταλέξας ἐκάλει φίλων ἴλην. πάντας δὲ ἐς τετρακισχιλίους γενομένους παραδοὺς ἄγειν ἀδελφιδῷ Βουτέωνι, σὺν ὀλίγοις αὐτὸς προεξώρμησεν ἐς Ἰβηρίαν ἐπὶ τὸ στρατόπεδον, πυνθανόμενος αὐτὸ γέμειν ἀργίας καὶ στάσεων καὶ τρυφῆς, εὖ εἰδὼς ὅτι μὴ κρατήσει πολεμίων πρὶν κατασχεῖν τῶν ἰδίων ἐγκρατῶς. ἐλθὼν δὲ ἐμπόρους τε πάντας ἐξήλαυνε καὶ ἑταίρας καὶ μάντεις καὶ θύτας, οἷς διὰ τὰς δυσπραξίας οἱ στρατιῶται περιδεεῖς γεγονότες ἐχρῶντο συνεχῶς: ἔς τε τὸ μέλλον ἀπεῖπε μηδὲν ἐσφέρεσθαι τῶν περισσῶν, μηδὲ ἱερεῖον ἐς μαντείαν πεποιημένον. ἐκέλευσε δὲ καὶ τὰς ἁμάξας καὶ τὰ περισσὰ τῶν ἐς αὐτὰς τιθεμένων καὶ τὰ ὑποζύγια, χωρὶς ὧν αὐτὸς ὑπελείπετο, πραθῆναι. καὶ σκεῦος οὐκ ἐξῆν ἐς δίαιταν ἔχειν οὐδενὶ πλὴν ὀβελοῦ καὶ χύτρας χαλκῆς καὶ ἐκπώματος ἑνός. τά τε σιτία αὐτοῖς ὥριστο κρέα ζεστὰ καὶ ὀπτὰ εἶναι. κλίνας τε ἀπεῖπεν ἔχειν, καὶ πρῶτος ἐπὶ στιβάδων ἀνεπαύετο. ἀπεῖπε δὲ καὶ ὁδεύοντας ἡμιόνοις ἐπικαθέζεσθαι: τί γὰρ ἐν πολέμῳ προσδοκᾶν ἔφη παρ᾽ ἀνδρὸς οὐδὲ βαδίζειν δυναμένου; κἀν τοῖς ἀλείμμασι καὶ λουτροῖς ἑαυτοὺς ἤλειφον, ἐπισκώπτοντος τοῦ Σκιπίωνος ὡς αἱ ἡμίονοι χεῖρας οὐκ ἔχουσαι χρῄζουσι τριβόντων. οὕτω μὲν αὐτοὺς ἐς

[833] Marko Emilije Lepid Porcina je kao namjesnik provincije Bliža Hispanija započeo neautorizirani rat sa Vakejima, i pored činjenice da mu je oficijelno izaslanstvo donijelo senatski dekret u kojem ga se upozoravalo da ne napada Vakeje. Njemu je u ovom ratu pomagao zet Brut, koji je bio namjesnik provincije Dalja Hispanija. Lepidova armija je bezuspješno opsjedala Palantiju, prijestolnicu Vakeja, i na kraju je morala da se u neredu i konfuzno sramotno povuće, ostavi materijal čak i bolesne i ranjenike, uz napade stanovnika Palantije koji su ovoj armiji nanosili znatne gubitke.

[834] Karpetanija je bio drevni region u središnjoj Španiji koji je i danas političko i drugo središte Kastilije i Kraljevine Španije.

σωφροσύνην μετέβαλλεν ἀθρόως, εἴθιζε δὲ καὶ ἐς αἰδῶ καὶ φόβον, δυσπρόσιτος ὢν καὶ δυσχερὴς ἐς τὰς χάριτας, καὶ μάλιστα τὰς παρανόμους. ἔλεγέ τε πολλάκις τοὺς μὲν αὐστηροὺς καὶ ἐννόμους τῶν στρατηγῶν τοῖς οἰκείοις, τοὺς δὲ εὐχερεῖς καὶ φιλοδώρους τοῖς πολεμίοις εἶναι χρησίμους: τὰ γὰρ στρατόπεδα τοῖς μὲν εἶναι κεχαρισμένα τε καὶ καταφρονητικά, τοῖς δὲ σκυθρωπὰ μὲν εὐπειθῆ δὲ καὶ πᾶσιν ἕτοιμα. („Rimski narod postavši umoran sa ovim numantinskim ratom, koji je bio dugotrajniji i ozbiljniji iznad svakoga očekivanja, je izabrao Scipiona /Emilijana op. S.M./, osvajaća Kartagine, ponovo za konzula, vjerujući da je on jedini čovjek koji može potčiniti Numantince. Kako je on još uvijek bio ispod konzularne dobi,[835] Senat je izglasao, kao što je već bilo učinjeno kada je Scipion /Emilijan op. S.M./ bio imenovan zapovjednikom protiv Kartaginjana, da plebejski tribuni trebaju ukinuti zakon koji se ticao dobnih granica /za funkcije u sustavu *cursus honorum* op. S.M./, i ponovo da ga obnove za sljedeću godinu. Tako je Scipion /Emilijan op. S.M./ postao konzul po drugi put i požurio je za Numanciju. On nije poveo sa sobom nikakvu regrutiranu armiju, jer je Grad bio iscrpljen sa toliko mnogo ratova, i zato što je bilo puno vojnika u Hispaniji. Sa pristankom Senata, on je sa sobom poveo izvjestan broj dobrovoljaca koje su mu poslali gradovi i kraljevi na osnovi privatnog prijateljstva /sa Scipionom Emilijanom op. S.M./. Ovima je on dodao 500 svojih klijenata i prijatelja koje je udružio u jedno tijelo i nazvao ga „trupama prijatelja“ /neka vrsta zapovjedničke garde od visokog nivoa povjerenja op. S.M./. Od ovih, oko 4000 na broju, on je za putovanje stavio pod komandu Buteoa, svoga nečaka, dok je on otišao kao predvodnica sa malom pratnjom armiji u Hispaniji, čuvši da je puna lijenosti, nesloge i luksuza, i dobro znajući da neće pobijediti neprijatelja dok prvo ne dovede svoje ljude pod strogu disciplinu. Kada je on stigao, izbacio je /iz armijskog tabora op. S.M./ sve trgovce i bludnice, također proroke i vračeve, koje su vojnici kontinuirano konsultirali zato jer su bili demoralizirani zbog poraza. Za ubuduće je zabranio donošenje bilo čega što nije neophodno, ili bilo koje žrtve sa svrhom proricanja. Naredio da se sva kola i njihovi suvišni sadržaji prodaju, i sve tovarne životinje, izuzev onih koje je on odredio, da ostanu. Od posuđa za kuhanje on je dozvolio da se imaju samo ražanj, mjedeni kotlić i jedna čaša. Hrana je bila ograničena na obično kuhano i pečeno meso. Njima /vojnicima op. S.M./ je bilo zabranjeno da imaju krevete, i Scipion /Emilijan op. S.M./ je bio prvi koji je spavao na slami. Zabranio im je da jašu na mazgi kada su na maršu. On /Scipion Emilijan op. S.M./ je govorio : „Šta možete očekivati u ratu od čovjeka koji nije sposoban da hoda“. One koji su imali sluge za kupanje i mazanje /uljima op. S.M./ i masiranje, Scipion /Emilijan op. S.M./ je ismijavao, rekavši da samo mazge, koje nemaju ruke, trebaju nekoga drugoga da ih timari. Tako ih je u kratkom vremenu doveo u dobar red. On ih je također navikao da ga poštuju i da ga se plaše tako što je bilo teško im da mu pristupe i jer je štedio na milostima, posebno favoriziranjima koji su bili suprotni pravilima. Često bi rekao da su oni zapovjednici koji su bili ozbiljni i strikti u poštivanju zakona bili na usluzi svojim sopstvenim ljudima /vojnicima op. S.M./, dok su oni koji su bili ležerni i darežljivi bili korisni samo neprijatelju. Vojnici potonjih /opisanih zapovjednika op. S.M./, govorio je, mogli su bili radosni, ali neposlušni, dok će drugi, iako potišteni, biti poslušni i spremni za sve hitne slučajeve.

Apijan, *Hisp.*97 :τοσόσδε ἔρως ἐλευθερίας καὶ ἀνδραγαθίας ἦν ἐν πόλει βαρβάρῳ τε καὶ σμικρᾷ. ἐς γὰρ ὀκτακισχιλίους ἐπ᾽ εἰρήνης γενόμενοι οἷα μὲν καὶ ὅσα Ῥωμαίους ἔδρασαν, οἵας δὲ συνθήκας αὐτοῖς ἔθεντο ἐπὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ, οὐδέσι ταῦτα συνθέσθαι Ῥωμαίων ὑποστάντων, οἷον δ᾽ ὄντα τὸν τελευταῖον στρατηγόν, ἓξ μυριάσιν αὐτοὺς περικαθήμενον, προυκαλέσαντο πολλάκις ἐς μάχην. ὁ δὲ ἦν ἄρα στρατηγικώτερος αὐτῶν, ἐς χεῖρας οὐκ ἰὼν θηρίοις, ἀλλὰ τῷ λιμῷ σφᾶς κατεργαζόμενος, ἀμάχῳ κακῷ, ᾧ δὴ καὶ μόνῳ ληφθῆναί τε δυνατὸν ἦν ἄρα Νομαντίνους, καὶ ἐλήφθησαν μόνῳ. ἐμοὶ μὲν δὴ ταῦτα περὶ

[835] Po *Lex Villia Annalis* iz 180. god. p. n. e. minimalna starost da bi neko mogao da bude uopće kandidiran i izabran za konzula bila je 42 godine. Scipion Emilijan je 135. god. p. n. e., kada je bila predizborna kampanja za konzule za 134. god. p. n. e. imao sigurno 49/50 godina, tako da ovaj Apijanov podatak nije tačan, pa samim tim i uvođenje opisanog presedana sa ukidanjem i ponovnim aktiviranjem *Lex Vilia*. Navedeni presedan se stvarno desio kada je bio u pitanju izbor Scipiona Emilijana za konzula za 147. god. p. n. e., pa je moguće da je Apijan neke informacije pomiješao pa je uslijed toga nastala konfuzija u ovom konkretnom podatku koji govori o njegovom izboru za konzula za 134. god. p. n. e. Zanimljivo je da se slična informacija nalazi i u periohi 56. knjige Livijevog djela, samo po njoj se privremeno suspendirao zakon koji je navodno zabranjivao drugi konzulat. Možda je 135. god. p. n. e. (kada su se birali konzuli za narednu godinu) stvarno došlo do nekoga privremenog suspendiranja zakona kako bi se omogučila kandidatura Scipiona Emilijana, ali to sigurno nisu bili onaj o propisanoj dobnoj starosti za obnašanje funkcije konzula i onaj navodni koji je zabranjivao više konzulata jednoj osobi.

Νομαντίνων εἰπεῖν ἐπῆλθεν, ἐς τὴν ὀλιγότητα αὐτῶν καὶ φερεπονίαν ἀφορῶντι, καὶ ἔργα πολλά, καὶ χρόνον ὅσον διεκαρτέρησαν: : οἱ δὲ πρῶτα μὲν αὑτούς, οἱ βουλόμενοι, διεχρῶντο, ἕτερος ἑτέρως: („Tolika je bila ljubav prema slobodi i junaštvu koja je egzistirala u ovom malom barbarskom gradu /Numanciji op. S.M./ Sa samo 8000 ratnika prije nego što je rat počeo, kakve mnoge i koje strašne poraze su oni nanijeli Rimljani. Kolike mnoge sporazume su oni napravili sa Rimljanima po jednakim uvjetima, koje potonji /misli se na Rimljane op. S.M./ ne bi pristali da naprave sa bilo kojim drugim narodom. Koliko često su oni izazivali na otvorenu bitku posljednjeg zapovjednika /Scipiona Emilijana op. S.M./ koji je poslan na njih, koji je imao armiju od 60 000 ljudi. Ali on se pokazao mnogo iskusnijim u ratu nego oni sami /Numantinci op. S.M./, odbijajući da se upusti u bitku sa „divljim zvijerima" /Apijan to govori u smislu da su Numantinci bili očajni i zato spremni da se žestoko i junački bore op. S.M./, kada ih je mogao pobijediti sa nevidljivim neprijateljem, gladi. Samo na taj način je bilo moguće da se potčine Numantinci, i samo na ovaj način su oni bili pobijeđeni. Razmišljajući o njihovom malom broju i velikim patnjama, njihovim hrabrim djelima i dugoj izdržljivosti, desilo mi se to da pripovjedam ove detalje numantinske historije. Mnogi, odmah nakon predaje, ubili su sebe na način koji su izabrali, neki na jedan način, neki na drugi /način op. S.M./")

Apijan, *Hisp.*98 :ἐπιλεξάμενος δ᾽ αὐτῶν πεντήκοντα ὁ Σκιπίων ἐς θρίαμβον, τοὺς λοιποὺς ἀπέδοτο, καὶ τὴν πόλιν κατέσκαψε, δύο μὲν τάσδε πόλεις δυσμαχωτάτας ἑλὼν στρατηγὸς ὅδε Ῥωμαίων, Καρχηδόνα μὲν αὐτῶν Ῥωμαίων ψηφισαμένων διὰ μέγεθος πόλεως τε καὶ ἀρχῆς καὶ εὐκαιρίαν γῆς καὶ θαλάσσης, Νομαντίαν δὲ σμικράν τε καὶ ὀλιγάνθρωπον, οὔπω τι Ῥωμαίων περὶ αὐτῆς ἐγνωκότων, αὐτός, εἴτε συμφέρειν Ῥωμαίοις ἡγούμενος, εἴτε ἄκρος ὢν ὀργὴν καὶ φιλόνεικος ἐς τὰ λαμβανόμενα, εἴθ᾽ ὡς ἔνιοι νομίζουσι, τὴν δόξαν ἡγούμενος διώνυμον ἐπὶ τοῖς μεγάλοις γίγνεσθαι κακοῖς: καλοῦσι γοῦν αὐτὸν οἱ Ῥωμαῖοι μέχρι νῦν, ἀπὸ τῶν συμφορῶν ἃς ἐπέθηκε ταῖς πόλεσιν, Ἀφρικανόν τε καὶ Νομαντῖνον. τότε δὲ τὴν γῆν τὴν Νομαντίνων τοῖς ἐγγὺς οἰκοῦσι διελών, καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσι χρηματίσας, καὶ εἴ τι ἦν ὕποπτον, ἐπιπλήξας τε καὶ ζημιώσας χρήμασιν, ἀπέπλευσεν ἐπ᾽ οἴκου. („Rezervirajući 50 od njih /preživjelih Numantinaca op. S.M./ za svoj trijumf, Scipion /Emilijan op. S.M./ je prodao ostatak /zarobljenika op. S.M./ i sravnio je grad /Numanciju op. S.M./ sa zemljom. Tako je ovaj rimski zapovjednik srušio dva moćna grada : Kartaginu, dekretom Senata radi njene veličine, njene moći i prednosti od mora i tla. Numancija, mala i sa rijetkom populacijom, Rimljani još nisu znali ništa o obavljenom poslu. On je uništio potonji /grad, Numanciju op. S.M./ zato što je mislio da bi to bilo korisno Rimljanima ili zato što je on bio bijesan prema zarobljenicima, ili, kako neki misle, kako bi stekao slavu dva nadimka iz dvije velike nesreće. U svakom slučaju, Rimljani ga do ovoga dana /Apijanovog života op. S.M./ zovu Afrikanac i Numantinski zbog propasti koja je donio ovim mjestima. Podijelivši numantinsku teritoriju među njihovim najbližim susjedima i obavivši izvjesne poslove u drugim gradovima, prijetivši ili kažnjavajući one na koje je sumnjao, on je isplovio kući.").

Apijan, *Syr.* 29 : οἱ δὲ Σκιπίωνες ἐπεὶ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐπύθοντο, Λυσιμάχειάν τε δρόμῳ κατέλαβον, καὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ θησαυρῶν τε καὶ ὅπλων κρατήσαντες τὸν Ἑλλήσποντον ἔρημον ὄντα φυλακῆς εὐθὺς ἐπέρων μετὰ σπουδῆς, ἔφθασάν τε Ἀντίοχον ἔτι ἀγνοοῦντα ἐν Σάρδεσι γενόμενοι. ὁ δ᾽ ἐκπλαγεὶς ἐβαρυθύμει, καὶ τὰ ἴδια αὑτοῦ ἁμαρτήματα ἐς τὸ δαιμόνιον ἀνατιθεὶς Ἡρακλείδην τὸν Βυζάντιον ἔπεμπεν ἐς τοὺς Σκιπίωνας ἐπὶ διαλύσεσι τοῦ πολέμου, Σμύρναν τε καὶ Ἀλεξάνδρειαν αὐτοῖς διδοὺς τὴν ἐπὶ Γρανίκῳ καὶ Λάμψακον, δι᾽ ἃς ἦρξεν αὐτοῖς ὁ πόλεμος, καὶ τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης τοῦδε τοῦ πολέμου. ἐνετέλλετο δέ, εἰ δέοι, καὶ τῶν Ἰάδων πόλεων δοῦναι καὶ τῶν Αἰολίδων ὅσαι τὰ Ῥωμαίων ἐν τῷδε τῷ ἀγῶνι εἵλοντο, καὶ εἴ τι ἄλλο αἰτοῖεν οἱ Σκιπίωνες. ταῦτα μὲν εἶχεν ἐς τὸ φανερὸν λέγειν ὁ Ἡρακλείδης, ἰδίᾳ δὲ πρὸς Πόπλιον Σκιπίωνα ἔφερε παρ᾽ Ἀντιόχου χρημάτων τε πολλῶν ὑποσχέσεις καὶ τοῦ παιδὸς ἀφέσεις. ᾑρήκει γὰρ αὐτὸν ἐν τῇ Ἑλλάδι ὁ Ἀντίοχος, ἐς Δηματριάδα ἐκ Χαλκίδος διαπλέοντα: καὶ ἦν ὁ παῖς Σκιπίων ὁ Καρχηδόνα ὕστερον ἑλών τε καὶ κατασκάψας, καὶ δεύτερος ἐπὶ τῷδε τῷ Σκιπίωνι Ἀφρικανὸς ὀνομασθείς, Παύλου μὲν υἱὸς ὢν τοῦ Περσέα τὸν Μακεδόνα ἑλόντος, Σκιπίωνος δὲ τῷ γένει θυγατριδοῦς καὶ θέσει παῖς. κοινῇ μὲν οὖν οἱ Σκιπίωνες τῷ Ἡρακλείδῃ τήνδε ἔδοσαν τὴν ἀπόκρισιν, ἐὰν ὁ Ἀντίοχος εἰρήνης δέηται, μὴ τῶν Ἰάδων μηδὲ τῶν Αἰολίδων αὐτὸν ἐκστῆναι πόλεων, ἀλλὰ πάσης τῆς ἐπὶ τάδε Ταύρου, καὶ τὴν δαπάνην τοῦ πολέμου πᾶσαν ἐσενεγκεῖν, δι᾽ αὐτὸν γενομένου. ἰδιᾳ δὲ ὁ Πόπλιος ἔφη τῷ Ἡρακλείδῃ Ῥωμαίους, εἰ μὲν ἔτι Χερρονήσου καὶ Λυσιμαχείας κρατῶν ὁ Ἀντίοχος ταῦτα προύτεινεν, ἀσμένως ἂν λαβεῖν: τάχα δ᾽ εἰ καὶ μόνον ἔτι τοῦ Ἑλλησπόντου τὸν διάπλουν

ἐφύλασσε: νῦν δ᾽ αὐτοὺς ἤδη περάσαντάς τε καὶ ἐν ἀσφαλεῖ γενομένους, καὶ τὸν χαλινόν, φασίν, ἐνθέντας, καὶ ἐπὶ τῷ χαλινῷ τὸν ἵππον ἀναβάντας, οὐκ ἀνέξεσθαι διαλύσεων ἐπ᾽ ὀλίγοις. αὐτὸς δὲ χάριν εἰδέναι τῷ βασιλεῖ τῆς προαιρέσεως, καὶ μᾶλλον εἴσεσθαι λαβὼν τὸν υἱόν: ἀμείβεσθαι δ᾽ αὐτὸν ἤδη, καὶ συμβουλεύειν δέχεσθαι τὰ προτεινόμενα πρὶν ἐς πεῖραν ἐλθεῖν μειζόνων ἐπιταγμάτων. („Kada su Scipioni /Lucije i Publije op. S.M./ saznali za njegov /Antioha III. op. S.M./ bijeg, oni su zauzeli Lizimahiju u toku svoga pokreta, uzeli u posjed blago i riznicu na Hersonezu, prešli Helespont i to u brzini kako bi stigli u Sard prije Antioha, koji još nije znao da su oni prešli /u Malu Aziju op. S.M./. Panikom pogođeni kralj, koji je svojim sopstvenim greškama opteretio sreću, je poslao Heraklida iz Bizanta Scipionima da kako bi ugovorio mir. On je ponudio da preda Smirnu, Aleksandriju na Graniku i Lampsak, zbog kojih gradova je rat bio počeo, i da plati polovinu troškova rata. On /Heraklid op. S.M./ je imao i ovlaštenje da, ako to bude neophodno, preda i jonske i eolske gradove koji su bili na strani Rimljana u borbi i bilo šta drugo što bi Scipioni mogli tražiti. Ove stvari je Heraklid predložio javno. On je bio ovlašten i da, privatno, obeća Publiju Scipionu veliku sumu novca i predaju njegovog sina, kojega je kralj zarobio u Grčkoj dok je plovio iz Halkide u Demetrijadu. Ovaj sin je bio Scipion koji je nakon svega zauzeo i razorio Kartaginu, i koji je bio drugi koji je nosio ime Scipion Afrikanac. On je bio sin Paula, koji je pobijedio Perseja, kralja Makedonije i od Scipionove kćerke, i koji je bio adoptiran od Scipiona.[836] Scipioni su na /vojnom op. S.M./ savjetu dali ovaj odgovor Heraklidu : „Ako Antioh želi mir, on mora predati ne samo gradove Jonije i Eolide, nego svu Aziju sa ove strane planine Taurus, i platiti cjelokupni trošak rata koji je izbio zbog njega.“. Privatno je Publije rekao Heraklidu : „Da je Antioh ponudio ove uvjete dok je još držao Hersonez i Lizimahiju, oni bi bili rado prihvaćeni, možda čak i ako bi on još čuvao helespontski prelaz. Ali, sada kada smo mi prešli u sigurnosti i ne samo da smo zauzdali konja (kao što je poslovica), nego smo i na konju, mi se ne može zadovoljiti ovim lakim uvjetima. Zahvaljujem kralju za njegov prijedlog i želim mu zahvaliti još više nakon što dobijem svoga sina. Odužiti ću se kralju sa dobrim savjetom, da on prihvati ponuđene uvjete, umjesto da čeka na još teže“")

Apijan, *Syr.* 38 – 41:τοιάδε μὲν δὴ καὶ Ῥωμαῖοι περὶ σφῶν ἐμεγαλαύχουν: ὁ δὲ ὕπατος, ἐπεὶ αὐτῷ ῥαΐσας ὁ ἀδελφὸς Πόπλιος ἦλθεν ἀπὸ τὴς Ἐλαίας, ἐχρημάτιζε τοῖς Ἀντιόχου πρέσβεσιν. οἱ μὲν δὴ μαθεῖν ἠξίουν ὅ τι ποιῶν ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος ἔσται Ῥωμαίοις φίλος: ὁ δὲ Πόπλιος αὐτοῖς ὧδε ἀπεκρίνατο: αἴτιος μὲν αὐτῷ διὰ πλεονεξίαν Ἀντίοχος καὶ τῶν νῦν καὶ τῶν πρότερον γεγονότων, ὃς ἀρχὴν μεγίστην ἔχων τε, καὶ Ῥωμαίων αὐτὸν ἐώντων ἔχειν, Πτολεμαίου συγγενοῦς ἰδίου καὶ Ῥωμαίοις φίλου Συρίαν τὴν κοίλην ἀφείλετο, καὶ ἐς τὴν Εὐρώπην οὐδὲν αὐτῷ προσήκουσαν ἐμβαλὼν Θρᾴκην κατεστρέφετο καὶ Χερρόνησον ὠχύρου καὶ Λυσιμάχειαν ἤγειρεν, ἔς τε τὴν Ἑλλάδα διελθὼν ἐδουλοῦτο τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ Ῥωμαίων ἄρτι αὐτονόμους ἀφειμένους, μέχρι περὶ Θερμοπύλας ἡττήθη μάχῃ. καὶ φυγὼν οὐδ᾽ ὣς ἔληξε τῆς πλεονεξίας, ἀλλὰ κἀν τῇ θαλάττῃ πολλάκις ἐλαττωθεὶς σπονδῶν μέν, ἄρτι τὸν Ἑλλήσποντον ἡμῶν πεπερακότων, ἐδεήθη, διὰ δὲ ὑπεροψίαν τὰ προτεινόμενα ὑπερεῖδε, καὶ στράτευμα αὖθις πολὺ καὶ παρασκευὴν ἄπειρον ἐφ᾽ ἡμᾶς συναγαγὼν ἐπολέμει, βιαζόμενος ἐς πεῖραν ἐλθεῖν τοῖς ἀμείνοσι, μέχρι συνηνέχθη μεγάλῳ κακῷ. ἡμᾶς δὲ εἰκὸς μὲν ἦν αὐτῷ μείζονα τὴν ζημίαν ἐπιθεῖναι, βιασαμένῳ πολλάκις Ῥωμαίοις ἐς χεῖρας ἐλθεῖν: ἀλλ᾽ οὐχ ὑβρίζομεν ταῖς εὐπραξίαις, οὐδ᾽ ἐπιβαροῦμεν τοῖς ἑτέρων ἀτυχήμασιν. δίδομεν δὲ ὅσα καὶ πρότερον αὐτῷ προὐτείνομεν, μικρὰ ἄττα προσθέντες, ὅσα καὶ ἡμῖν ἔσται χρήσιμα καὶ αὐτῷ λυσιτελῆ πρὸς τὸ μέλλον ἐς ἀσφάλειαν, ἀπέχεσθαι μὲν αὐτὸν τῆς Εὐρώπης ὅλης καὶ Ἀσίας τῶν ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου ̔καὶ τούτοις ὅροι τεθήσονται, παραδοῦναι δ᾽ ἐλέφαντας ὅσους ἔχει καὶ ναῦς ὅσας ἂν ἐπιτάξωμεν, ἔς τε λοιπὸν ἐλέφαντας μὲν οὐκ ἔχειν, ναῦς δὲ ὅσας ἂν ὁρίσωμεν, δοῦναι δὲ καὶ εἴκοσιν ὅμηρα, ἃ ἂν ὁ στρατηγὸς ἐπιγράψῃ, καὶ χρήματα ἐς τὴν τοῦδε τοῦ πολέμου δαπάνην, δι᾽ αὐτὸν γενομένου, τάλαντα Εὐβοϊκὰ αὐτίκα μὲν ἤδη πεντακόσια, καὶ ὅταν τάσδε τὰς σπονδὰς ἡ σύγκλητος ἐπιψηφίσῃ, δισχίλια καὶ πεντακόσια, δώδεκα δ᾽ ἔτεσιν ἄλλοις ἕτερα μύρια καὶ δισχίλια, τὸ μέρος ἑκάστου ἔτους ἀναφέροντα ἐς Ῥώμην: ἀποδοῦναι δ᾽ ἡμῖν αἰχμάλωτα καὶ αὐτόμολα πάντα, καὶ

[836]Ovaj Apijanov opis zarobljenog sina Afrikanca je u potpunosti pogrešan. Scipion Emilijan Afrikanac Mlađi, koji je zauzeo i dao razoriti Kartaginu u III. punskom ratu, nije bio ni rođen u vrijeme sirijskog rata. Scipion Emilijan je bio sin Emilija Paula i njegove prve supruge Papirije Masonis (*Papiria Masonis*). Scipiona Emilijana nije adoptirao Afrikanac Stariji, nego njegov stariji i istoimeni sin. Scipion Emilijan je bio oženjen sa Sempronijom, unukom Afrikanca Starijeg preko njegove mlađe kćerke, čuvene Kornelije Afrikane Mlađe. Po svemu sudeći, Apijan je ovdje izgleda pobrkao dosta stvari. Iako se ni u jednom do danas poznatom i dostupnom vrelu ne navodi ime zarobljenog sina Afrikanca, sa velikom vjerojatnoćom se može tvrditi da je riječ o mlađemu sinu Luciju Korneliju Scipionu.

Εὐμένει ὅσα λοιπὰ τῆς πρὸς Ἄτταλον τὸν Εὐμένους πατέρα συνθήκης ἔχει. ταῦτα Ἀντιόχῳ πράττοντι ἀδόλως δίδομεν εἰρήνην τε καὶ φιλίαν, ὅταν ἡ σύγκλητος ἐπιψηφίσῃ.

τοσάδε προύτεινεν ὁ Σκιπίων, καὶ πάντα ἐδέχοντο οἱ πρέσβεις. το τε μέρος αὐτίκα τῶν χρημάτων καὶ τὰ εἴκοσιν ὅμηρα ἐκομίζετο, καὶ ἦν αὐτῶν Ἀντίοχος ο νεώτερος υἱὸς Ἀντιόχου. ἐς δὲ τὴν Ῥώμην οἵ τε Σκιπίωνες καὶ ὁ Ἀντίοχος πρέσβεις ἔπεμπον, καὶ ἡ βουλὴ τοῖς ἐγνωσμένοις συνετίθεντο. καὶ ἐγράφοντο συνθῆκαι τοὺς Σκιπίωνος λόγους βεβαιοῦσαί τε καὶ περὶ τῶν ἀορίστων ἐπιλέγουσαι, καὶ βραχέα ἄττα προσεπιλαμβάνουσαι, ὅρον μὲν Ἀντιόχῳ τῆς ἀρχῆς εἶναι δύο ἄκρας, Καλύκαδνόν τε καὶ Σαρπηδόνιον, καὶ τάσδε μὴ παραπλεῖν Ἀντίοχον ἐπὶ πολέμῳ, ναῦς δὲ καταφράκτους ἔχειν δώδεκα μόνας, αἷς ἐς τοὺς ὑπηκόους πολέμου κατάρχειν: πολεμούμενον δὲ καὶ πλέοσι χρῆσθαι: μηδένα δ᾽ ἐκ τῆς Ῥωμαίων ξενολογεῖν, μηδὲ φυγάδας ἐξ αὐτῆς ὑποδέχεσθαι, καὶ τὰ ὅμηρα διὰ τριετίας ἐναλλάσσειν, χωρίς γε τοῦ παιδὸς Ἀντιόχου. ταῦτα συγγραψάμενοί τε καὶ ἐς τὸ Καπιτώλιον ἐς δέλτους χαλκᾶς ἀναθέντες, οὗ καὶ τὰς ἄλλας συνθήκας ἀνατιθέασιν, ἔπεμπον ἀντίγραφα Μαλλίῳ Οὐούλσωνι τῷ διαδεδεγμένῳ τὴν Σκιπίωνος στρατηγίαν. ὁ δ᾽ ὤμνυ τοῖς Ἀντιόχου πρέσβεσι περὶ Ἀπάμειαν τῆς Φρυγίας, καὶ ὁ Ἀντίοχος ἐπὶ τοῦτο πεμφθέντι Θέρμῳ χιλιάρχῳ. τοῦτο μὲν δὴ Ἀντιόχῳ μεγάλῳ τοῦ πρὸς Ῥωμαίους πολέμου τέλος ἦν. καὶ ἐδόκει μέχρι τοῦδε προελθεῖν μόνου διὰ χάριν τὴν ἐς τὸν παῖδα τὸν Σκιπίωνος Ἀντιόχῳ γενομένην:

καί τινες τὸν Σκιπίωνα ἐπανελθόντα διέβαλλον ἐπὶ τῷδε, καὶ δήμαρχοι δύο δωροδοκίας αὐτὸν ἐγράψαντο καὶ προδοσίας. ὁ δὲ ἀδοξῶν καὶ ὑπερορῶν τοῦ ἐγκλήματος, ἐπεὶ συνῆλθε τὸ δικαστήριον ἧς ἡμέρας ποτὲ Καρχηδόνα παρεστήσατο, θυσίαν προύπεμψεν ἐς τὸ Καπιτώλιον, καὶ ἐς τὸ δικαστήριον αὐτὸς παρῆλθεν ἐπὶ λαμπροῦ σχήματος ἀντὶ οἰκτροῦ καὶ ταπεινοῦ τῶν ὑπευθύνων, ὡς εὐθὺς ἐπὶ τῷδε πάντας ἐκπλῆξαί τε καὶ ἐς εὔνοιαν, ὡς ἐπὶ χρηστῷ δὴ συνειδότι μεγαλοφρονούμενον, προσαγαγέσθαι. λέγειν δὲ ἀρξάμενος τῆς μὲν κατηγορίας οὐδ᾽ ἐπεμνήσθη, τὸν δὲ βίον ἑαυτοῦ καὶ ἐπιτηδεύματα καὶ ἔργα πάντα ἐπεξῄει, καὶ πολέμους ὅσους ἐπολέμησεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ ἕκαστον αὐτῶν ὡς ἐπολέμησεν, ὁσάκις τε ἐνίκησεν, ὡς ἐγγενέσθαι τοῖς ἀκροωμένοις τι καὶ ἡδονῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς σεμνολογίας. ἐπεὶ δέ ποτε προῆλθεν ἐπὶ Καρχηδόνα, ἐξάρας ἐς φαντασίαν τάδε μάλιστα, καὶ ὁρμῆς αὐτός τε ἐμπλησθεὶς καὶ τὸ πλῆθος ἐμπλήσας, εἶπεν ὅτι τῇσδε τῆς ἡμέρας ἐγὼ τάδε ἐνίκων καὶ Καρχηδόνα ὑμῖν, ὦ πολῖται, περιεποίουν, τὴν τέως ὑμῖν ἐπιφοβωτάτην. ἄπειμι δὴ θύσων τῆς ἡμέρας ἐς τὸ Καπιτώλιον: καὶ ὑμῶν ὅσοι φιλοπόλιδες, τῆς θυσίας μοι, γιγνομένης ὑπὲρ ὑμῶν συνάψασθε. ταῦτα ἔφη, καὶ ἐς τὸ Καπιτώλιον ἔθει, μηδὲν τῆς δίκης φροντίσας. εἵπετο δ᾽ αὐτῷ τὸ πλῆθος καὶ οἱ πλέονες τῶν δικαστῶν σὺν εὐφήμῳ βοῇ, καὶ θύοντι ὅμοια ἐπεφώνουν. οἱ κατήγοροι δὲ ἠποροῦντο, καὶ οὔτε αὐτῷ τὴν δίκην αὖθις ὡς ἀτέλεστον ἐτόλμησαν ἐπιγράψαι, οὔτε μέμψασθαι δημοκοπίας, δυνατώτερον αὐτοῦ τὸν βίον εἰδότες ὑπονοίας τε καὶ διαβολῆς.

ὁ μὲν δὴ Σκιπίων ὧδε ἐγκλήματος ἀναξίου τῶν βεβιωμένων οἱ κατεφρόνησε, σοφώτερον, ἐμοὶ δοκεῖν, Ἀριστείδου περὶ κλοπῆς καὶ Σωκράτους περὶ ὧν ἐνεκαλεῖτο οὐδὲν εἰπόντων ὑπ᾽ ἀδοξίας ὁμοίας, ἢ Σωκράτους εἰπόντος ἃ δοκεῖ Πλάτωνι, μεγαλοφρονέστερον δὲ ἄρα καὶ Ἐπαμεινώνδου, ὃς ἐβοιωτάρχει μὲν ἅμα Πελοπίδᾳ καὶ ἑτέρῳ, ἐξέπεμψαν δὲ αὐτοὺς οἱ Θηβαῖοι, στρατὸν ἑκάστῳ δόντες, ἐπικουρεῖν Ἀρκάσι καὶ Μεσσηνίοις πολεμουμένοις ὑπὸ Λακώνων, οὔπω δ᾽ ὅσα ἐπενόοουν ἐργασαμένους ἐπὶ διαβολῇ μετεκάλουν. οἱ δὲ τοῖς διαδόχοις σφῶν τὴν ἀρχὴν ἐπὶ μῆνας ἓξ οὐ μεθῆκαν, ἕως τὰ Λακεδαιμονίων φρούρια καθεῖλον καὶ ἐπέστησαν αὖθις ἕτερα τῶν Ἀρκάδων, Ἐπαμεινώνδου τοὺς συστρατήγους ἐς τοῦτο ἀναγκάζοντός τε, καὶ ὑποδεχομένου τὸ ἔργον αὐτοῖς ἀζήμιον ἔσεσθαι. ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς ἐπανελθοῦσιν οἱ κατήγοροι, καθ᾽ ἕνα διώκοντες, ἐτιμῶντο θανάτου ῾θανάτῳ γὰρ ὁ νόμος ἐζημίου τὸν ἐκ βίας ἀρχὴν ἄρξαντα ἀλλοτρίαν᾿, οἱ μὲν ἕτεροι διέφυγον οἴκτῳ τε χρώμενοι καὶ λόγοις πλείοσι, καὶ τὴν αἰτίαν ἐς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀναφέροντες, αὐτὸν οὕτω λέγειν ὑποθέμενον αὐτοῖς καὶ λέγουσιν ἐπιμαρτυροῦντα: ὁ δὲ κρινόμενος τελευταῖος ‘ὁμολογῶ,’ ἔφη, ‘παρανόμως ἄρξαι τόνδε τὸν χρόνον, καὶ οὓς ἀπελύσατε νῦν, ἐγὼ συναναγκάσαι. καὶ οὐ παραιτοῦμαι τὸν θάνατον παρανομήσας. αἰτῶ δ᾽ ὑμᾶς ἀντὶ τῶν προβεβιωμένων μοι κατὰ τὸν τάφον ἐπιγράψαι: ‘οὗτός ἐστιν ὁ περὶ Λεῦκτρα νικήσας καὶ τὴν πατρίδα, τοὺς ἐχθροὺς οὐχ ὑπομένουσαν, οὐδ᾽ εἴ τις ξένος ἔχοι Λακωνικὸν πῖλον, ἐπὶ τὴν Σπάρτην αὐτὴν προαγαγών. οὗτος ὑπὸ τῆς πατρίδος ἀνῄρηται, παρανομήσας ἐπὶ συμφέροντι τῆς πατρίδος.’’ ταῦτ᾽ εἰπὼν κατέβη τε τοῦ βήματος, καὶ παρεδίδου τὸ σῶμα τοῖς ἐθέλουσιν ἀπαγαγεῖν. οἱ δικασταὶ δὲ τῷ τε ὀνείδει τοῦ λόγου καὶ θαύματι τῆς ἀπολογίας καὶ αἰδοῖ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολογουμένου, τὰς ψήφους οὐχ ὑποστάντες λαβεῖν, ἐξέδραμον ἐκ τοῦ δικαστηρίου.

(“Dok su Rimljani tako međusobno čestitali /na pobjedi kod Magnesije op. S.M./, konzul /Lucije Kornelije Scipion op. S.M./, je primio izaslanike Antioha /III. op. S.M./. Njegov brat Publije /Kornelije

Scipion Afrikanac op. S.M./ se upravo oporavio /od bolesti op. S.M./ i vratio iz Eleje.[837] Oni su željeli da znaju pod kojim uvjetima bi Antioh mogao biti prijatelj rimskog naroda. Publije je njima dao sljedeći odgovor : "Grabežljiva priroda Antioha je bila uzrok sadašnjih i prošlih nesreća. Dok je on bio u posjedu prostrane imperije, čemu se Rimljani nisu protivili, on je zauzeo Koele Siriju[838], koja je pripadala Ptolemeju[839], njegovom sopstvenom rođaku i našem prijatelju. Zatim je on izvršio invaziju Europe, koja ga se nije ticala, potčinio Trakiju, utvrdio Hersonez i ponovo izgradio Lizimahiju. On je onda prešao u Heladu i oduzeo slobodu narodu kojega su Rimljani nedavno oslobodili, i držao se ovoga sve dok nije pobijeđen u bitci kod Termopila, kada je pobjegao. "I tada nije odustao od svoje grabežljivosti, pa, iako često pobjeđivan na moru, nije tražio mir sve dok mi /rimsko – italska armija pod komandom Lucija i Publija Scipiona op. S.M./ nismo prešli Helespont. Onda je prezirno odbacio uvjete koji su mu bili ponuđeni, i ponovo sakupio brojnu armiju i bezbrojne resurse, on je nastavio rat protiv nas, odlučan da dođe do sukoba, sve dok on nije zapao u ovu veliku propast. Mogli bismo mu izreći tešku kaznu zbog njegove tvrdoglavosti da se bori tako uporno protiv nas, ali mi /Rimljani op. S.M./ nismo navikali da zloupotrebljavamo sopstveni uspjeh niti da pogoršavamo nesreće drugih.[840] Ponudićemo mu iste uvjete kao i ranije, dodajući nekoliko koji će biti isto tako i za našu sopstvenu i za njegovu buduću prednost. On mora napustiti Europu i svu Aziju sa ove strane Taurusa, granice bi bile fiksirane kasnije. On treba predati sve slonove koje ima, i toliki broj brodove koje mi odredimo, i za ubuduće neće držati slonove i samo onoliko brodova koliko mi dozvolimo. Mora predati 20 talaca, koje će konzul izabrati, i platiti troškove sadašnjeg rata, 500 eubejskih talenata odmah i 2500 talenata kada Senat ratificira sporazum, i 12 000 više u toku 12 godina, svaka godišnja rata da bude poslana u Rim. On će nama predati sve naše zarobljenike i dezertere, i /pergamsko – atalidskom kralju op. S.M./ Eumenu sve što je preostalo od posjeda koje je on zadobio sa svojim sporazumom sa Atalom[841], ocem Eumena. Ako Antioh prihvati ove uvjete bez pretvornosti, mi ćemo mu podariti mir i prijateljstvo sa ratifikacijom Senata.

Svi uvjeti koje je ponudio Scipion su bili prihvaćeni od izaslanika. Onaj dio novca koji je trebao da bude isplaćen odmah i 20 talaca su bili izmireni. Među potonjim je bio Antioh, mlađi sin Antioha /III. op. S.M./. I Scipioni i Antioh su poslali izaslanike u Rim. Senat je ratificirao njihove postupke, i sporazum je bio napisan u skladu sa stavovima Scipiona, a nekoliko stvari je bilo dodano ili su izvršena pojašnjenja onoga što je ostalo nedefinirano. Granice Antiohove vlasti su bili dva rta : Kalikadn i Sarpedonij, iza koji on ne bi smio da plovi u svrhu rata. On je mogao imati samo 12 ratnih brodova u svrhu držanja svojih podanika pod kontrolom, ali ih može imati više ako bi on bio napadnut. On ne smije regrutirati plaćenike sa rimske teritorije niti primati bjegunce iz nje, i taoci se moraju mijenjati svake treće godine, izuzev za Antiohovog sina. Ovaj ugovor je ugraviran na mesinganim tablicama i pohranjen na Kapitolu (gdje se

---

[837]Sudeći po ovoj Apijanovoj vijesti i onoj ranijoj (*Syr*. 30), Publije je zbog bolesti bio spriječen da učestvuje u bitci kod Magnesije, tako da sve zasluge za ovu veliku pobjedu pripadaju samo njegovom bratu Luciju. I Livije (XXXVII, 45) potvrđuje da se Afrikanac pridružio bratu tek nakon bitke kod Magnesije. *Elaea* (Ἐλαία) je bila drevni grad u maloazijskoj Eolidi, luka Pergama.

[838] U klasično – civilizacijskoj epohi naziv Koele Sirija (Κοίλη Συρία, *Cava Syria*) je imao različito teritorijalno određenje. U kontekstu izlaganja Publija Kornelija Scipiona Afrikanca odnosi se na predio Levanta koji je pripadao Ptolemeidima, a koji su kasnije zauzeli Seleukidi

[839]Ptolemej V. Epifan (Πτολεμαῖος Ἐπιφανής), vladao od 204. do 181. god. p. n. e. Kada je Antioh III. izvršio invaziju na ptolemeidsko – egipatske posjede u Koele Siriji, Ptolemej V. je bio dječak.

[840]Ova rečenica predstavlja glavnu osnovu „scipionovske vizije“ ili „scipionovske doktrine“ na kojoj bi se trebao zasnivati odnos Republike prema civiliziranim državama u euromediteranskom pojasu. Inače iz čitavog ovoga govora koji Publije izriče pred izaslanicima Antioha III. provijava duh takve politike, po kojoj ne treba stvarati imperije nego zonu prosperiteta, ravnoteže i harmonije, a Rimljani bi bili glavni arbitri i uravnotežitelji odnosa. Zato su i uvjeti prema Antiohu III. bili takve prirode da samo onemoguće njegove dalje imperijalne ambicije, a ne da ga sruše sa vlasti, izvrše „promjenu režima“ ili u znatnijom mjeri osakate Seleukidsko kraljevstvo koje je sačuvalo teritorij kojim je Antioh III. vladao prije početka svoga širenja po središnjoj i zapadnoj Maloj Aziji. Osnovni obrasci ove „scipionovske doktrine“ se primjećuju i njegovom obraćanju atenskim i etolskim izaslanicima kada ih je on primio kao legat svoga brata Lucija (za vrijeme sirijskog rata) te u obraćanju izaslanicima Antioha III. nakon bitke kod Magnesije. *Liv*. XXXVII, 6; 45.

[841]Atal I. Soter (Ἄτταλος Αʹ), vladao od 241. do 197. god. p. n. e.

uobičajeno pohranjuju ovakvi sporazumi) i kopija je bila poslana Manliju Vulsu, nasljedniku Scipionu u komandi /nad istočnom armijom op. S.M./. On je položio zakletvu izaslanicima Antioha u Apameji u Frigiji, i Antioh je učinio isto tribunu Termusu, koji je poslan zbog ove svrhe. Ovo je bio kraj rata između Antioha Velikog i Rimljana, i neki misle da je razlog što /Publije Kornelije Scipion Afrikanac op. S.M./ nije išao dalje /u osvajanju i progonu Antioha III. op. S.M./ bila naklonost Antioha prema njegovom sinu.

Kada se Scipion vratio /u Rim op. S.M./, neke osobe su ga optužile za ovo, i dvojica plebejskih tribuna su iznijeli optužbu protiv njega zbog korupcije i izdaje javnih interesa. On je razotkrio to i prezirao je optužbu, i pošto je njegovo suđenje bilo podešeno za dan koji je bio godišnjica njegove pobjede nad Kartaginom, on je poslao žrtve za žrtvovanje na Kapitol prije svoga dolaska, i onda se pojavio na sudu obučen u svečanu odjeću umjesto u onu žalobnu i skromnu kako je bilo uobičajeno za one koji su bili optuženi, pri čemu je on napravio duboki utisak na sve i predisponirao njihovu naklonost kao prema visoko razumnom građaninu svjesnom svoje sopstvene čestitosti. Kada je počeo da govori nije ni spomenuo optužnicu protiv sebe, nego je detaljno opisivao događaje iz svoga života, šta je sve učinio, koje je ratove vodio za svoju domovinu, kako je iznio svaki od njih i koliko često je bio pobjedonosan. Oduševio je slušatelje sa ovim velikim govorom. Kada je došao do pobjede nad Kartaginom, on se propeo do najvišeg stupnja govorništva i ispunio je mnoštvo, kao i sebe, sa plemenitim bijesom rekavši : „Na ovaj dan, građani, ja sam pobijedio Kartaginu i položio je pod vaše noge, koja je ranije bila objekat straha nad vama. Sada ja idem na Kapitol da ponudim žrtve određene za ovaj dan. Ako mnogi od vas vole svoju zemlju, pridružite mi se u žrtvovanju, koje je ponuđeno za vaše sopstveno dobro. Završivši govor, on je otišao na Kapitol, ne napravivši nikakvu aluziju na optužbu protiv sebe. Masa ga je slijedila, uključujući većinu sudija, sa radosnim uzvicima, koji su nastavljeni dok je on izvodio žrtvovanje. Tužitelji su bili zbunjeni i nisu se usuđivali da ga zovu na suđenje ponovo, kao da to više nema svrhe, ili da ga optuže za demagogiju, zato jer su oni znali da je cijeli njegov život bio iznad dometa sumnji ili kleveta.

Na ovaj način Scipion /Afrikanac op. S.M./ je omalovažio objavu optužbe nedostojnu njegove karijere, bijavši mudriji kao što mislim, nego što je to bio Aristid[842] kada je bio optužen za krađu ili Sokrat kada je bio optužen. Svaki od njih pod sličnim klevetama nije učinio odgovor, osim što je Sokrat rekao šta je Platon učinio da je rekao. Scipion je bio uzvišeniji od Epaminonde[843], i kada je on držao funkciju beotarha sa Pelopidom i još jednim drugim. Tebanci su dali svakome od njih armiju i poslali ih da pomognu Arkađanima i Mesenjanima, u ratu protiv Lakedemonjana, ali su ih opozvali zbog određenih kleveta, prije nego što su oni postigli ono što su namjeravali učiniti. Ipak, oni /Tebanci op. S.M./ nisu prenijeli komandu njihovim nasljednicima za šest mjeseci, dok nisu oni protjerali lakedemonske garnizone i zamjenili ih arkađanskim. Epaminonda je natjerao svoje kolege da usvoje ovaj kurs i oni su se obavezali da bi trebali biti smatrani bez krivice. Kada su se oni vratili kući, tužitelji su ih pozvali na sud sa smrtnom kaznom, ali odvojeno (jer je zakon predviđao smrtnu kaznu za one koji su silom zadržali komandu koja je dodijeljena drugom). Ali ova dvojica su izbjegla kaznu izazivajući sažaljenje i dugo govoreći, bacajući krivicu na Epaminondu, koji je ovlastio da to kažu i koji su tako svjedočili dok su govorili. On /Epaminonda op. S.M./ je bio procesuiran posljednji. On je rekao : "Priznajem da sam zadržao komandu izvan moga vremena, suprotno zakonu, i da sam ja prisilio one koje ste upravo oslobodili. Neću osuditi ni smrtnu kaznu, jer sam prekršio zakon. Samo vas molim, zbog mojih ranijih službi, da na mome grobu napišete : Ovdje leži pobjednik Leukre[844]. Iako se njegova zemlja nije usudila da se suoči sa neprijateljem, ili čak strancu koji je nosio dorsku kapu, on je vodio svoje sugrađane do samih kapija Sparte. Njegova domovina ga je pogubila zbog prekršaja njenih zakona radi njenoga dobra." Nakon što je to rekao, on je odstupio sa govornice i ponudio da se preda onima koji su željeli da ga odvuku kako bi ga kaznili. Sudije, potaknute sramotom zbog govora, i diveći se odbrani, i poštujući čovjeka koji je govorio, nisu željeli da glasaju, nego su istrčali iz sudnice. Čitatelj može usporediti ove slučajeve kako želi.").

---

[842]Aristid, čuveni atenski političar i državnik iz prvih decenija V. st. p. n. e. Utemeljitelj Delskog saveza i politički protivnik Temistokla.

[843]Tebanac, jedan od najvećih vojskovođa u historiji.

[844]Bitke kod Leuktre 371. god. p. n. e.

Apijan, *Mithr*. 62 : ὑμεῖς δέ, Ἀττάλου τοῦ φιλομήτορος τὴν ἀρχὴν ἡμῖν ἐν διαθήκαις καταλιπόντος, Ἀριστονίκῳ καθ᾽ ἡμῶν τέτταρσιν ἔτεσι συνεμαχεῖτε, μέχρι καὶ Ἀοιστόνικος ἑάλω καὶ ὑμῶν οἱ πλείους ες ἀνάγκην καὶ φόβον περιήλθετε. Sula se obraća istaknutim građanima provincije Azije, nakon njegove pobjede u I. Mitridatovom ratu : ("Vi, sa druge strane, kada je Atal /III. op. S.M./ Filometor, ostavio u svojoj oporuci svoje kraljevstvo nama /Rimljanima op. S.M./ ste dali pomoć Aristoniku protiv nas u toku četiri godine. Kada je on /Aristonik op. S.M./ bio zarobljen, većina od vas, pod utiskom potrebe i straha, se vratila svojim dužnostima.")

Polijen

Polijen (*Polyaenus* ili *Polyenus*; Πολύαινος, sredina II. st. n. e.) je bio makedonski pisac koji je najpoznatiji po djelu Στρατηγήματα/*Strategemata*. Polijen je ovo svoje djelo u osam knjiga o ratnoj strategiji i taktici posvetio suvladarima Marku Aureliju i Luciju Veru. Od 900 strateških i taktičkih situacija o kojima Polijen govori, 833 je danas dostupno. Polijen je napisao još neka djela, koja su izgubljena : Περὶ Θηβῶν, Τακτικά, Ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων i Ὑπὲρ τοῦ Συνεδρίου.

Polijen, Στρατηγήματα, VIII, 14, 2 : ("Fabije /Maksim op. S.M./ je bio počašćen sa nadimkom *Maximus* /Najviši op. S.M./, dok je /Publije op. S.M./ Scipion bio /počašćen op. S.M./ samo sa /nadimkom op. S.M./ Magnus /Veliki op. S.M./. /Publije op. S.M./ Scipion sa određenim stupnjem uvrijeđenosti zbog višega odlikovanja Fabija, zapitao ga je kako je on /Fabije Maksim op. S.M./ koji je samo spasio rimske armije nazvan Najviši, dok se sam on /Publije Scipion op. S.M./ u bliskoj akciji sukobio sa Hanibalom i porazio, nazvan ne sa višom odlikom od Veliki. Fabije je odgovorio : "Da ja nisam spasio ljude, ti ne bi imao vojnika sa kojima bi se borio i pobijedio ga /Hanibala op. S.M./"")[845]

Polijen, Στρατηγήματα, VIII, 16, 2 –5 :("Scipion /Emilijan op. S.M./ je istjerao sve prostitutke iz tabora /armije na numantinskoj bojišnici op. S.M./, naredivši im da odu i obavljaju svoje poslove u gradovima, koji su bili prepušteni udobnosti i luksuzi. Naredio je također da se iznesu svi kreveti, stolovi, vaze i sva pomagala za večeru, izuzev lonca, ražnja i zemljane šolje. I ako je neko želio da mu bude dozvoljen srebrni pehar, on je ograničio njegovu veličinu na pintu. Upotrebu kupatila je zabranio, i zabranio je onima koji su koristili sredstva za mazanje /masažna ulja op. S.M./ da budu prisutne i sluge u njihovim masažama, smatrajući da bi sluge mogle mnogo više biti korisnije zaposlivši ih u brizi o stoci. Odredio je armiji da jede hladne obroke, dozvoljavajući pripremu vrućega mesa samo za večeru. On je uveo nošenje galskog ogrtaća, a sam je uobičavao da nosi jedan, i hodajući po taboru, ako bi vidio nekoga od zapovjednika da se odmara na kauču, on bi se žalio zbog luksuza armije i njihove ljubavi prema udobnosti. Scipion /Emilijan op. S.M./ je primijetio vojnika kako se savija pod velikim komadom palisade /koji je nosio op. S.M./, zovnuo ga je : "Druže vojniče, izgleda da si se preopteretio". "Zaista jesam", odgovorio je vojnik. "Vidim to", reče Scipion /Emilijan op. S.M./, "i plašim se da si ti smjestio svoje nade više u svoju palisadu, nego u svoj mač." Vidjevši vojnika koji je veoma namjeravan da pokaže ljepotu svoga štita, Scipion /Emilijan op. S.M./ je rekao : "To je sramota za Rimljanina da je ponosan više na ukrase sa lijeve ruke /misli na štit op. S.M./, nego one sa desne /misli na mač op. S.M./."Scipion /Emilijan op. S.M./, prekinut /u svome govoru op. S.M./ pomutnjom /i gungulom op. S.M./ naroda /okupljene mase na Forumu op. S.M./ glasno im reče : "Vika naoružanog neprijatelje nikada me nije preplašila, i nikada neće buka svjetine, kojoj je Italija samo maćeha". Odlučnost, sa kojom se on izrazio /u drčnom odgovoru masi koja ga je prekidala bukom op. S.M./ utišala je prosvjednike i ugušila pometnju.").

---

[845]Ova priča iz Polijenove zbirke u sigurno apokrifnog karaktera, jer je Fabije Maksim umro prije bitke kod Zame u kojoj se Publije Scipion sa svojim trupama u otvorenoj bitci suočio prvi i jedini put sa armijom kojom je komandovao Hanibal. Ali i pored apokrifnog karaktera, i ova priča jasno odražava snažan i poslovičan animozitet između Fabija Maksima i Publija Scipiona i koji je ušao u kolektivno pamćenje rimskoga svijeta.

Diogen Laertije

Diogen Laertije (Διογένης Λαέρτιος; živio III. st. n. e.) je bio napisao čuveno i dostupno djelo "Životi i mišljenja istaknutih filozofa" u kome daje detaljne biografije glavnih filozofa i učenja niza helenskih filozofskih škola. Njegovo djelo je jedno od glavnih izvora za filozofiju klasične civilizacije.

Diogen Laertije, VII, 7 – 9 : "Βασιλεὺς Ἀντίγονος Ζήνωνι φιλοσόφῳ χαίρειν."Ἐγὼ τύχῃ μὲν καὶ δόξῃ νομίζω προτερεῖν τοῦ σοῦ βίου, λόγου δὲ καὶ παιδείας καθυστερεῖν καὶ τῆς τελείας εὐδαιμονίας ἣν σὺ κέκτησαι. διόπερ κέκρικα προσφωνῆσαί σοι παραγενέσθαι πρὸς ἐμέ, πεπεισμένος σε μὴ ἀντερεῖν πρὸς τὸ ἀξιούμενον. σὺ οὖν πειράθητι ἐκ παντὸς τρόπου συμμῖξαι μοι, διειληφὼς τοῦτο διότι οὐχ ἑνὸς ἐμοῦ παιδευτὴς ἔσῃ, πάντων δὲ Μακεδόνων συλλήβδην. ὁ γὰρ τὸν τῆς Μακεδονίας ἄρχοντα καὶ παιδεύων καὶ ἄγων ἐπὶ τὰ κατ᾽ ἀρετὴν φανερὸς ἔσται καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους παρασκευάζων πρὸς εὐανδρίαν. οἷος γὰρ ἂν ὁ ἡγούμενος ᾖ, τοιούτους εἰκὸς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γίγνεσθαι καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους."Καὶ ὁ Ζήνων ἀντιγράφει ὧδε: "Βασιλεῖ Ἀντιγόνῳ Ζήνων χαίρειν. "Ἀποδέχομαί σου τὴν φιλομάθειαν καθόσον τῆς ἀληθινῆς καὶ εἰς ὄνησιν τεινούσης, ἀλλ᾽ οὐχὶ τῆς δημώδους καὶ εἰς διαστροφὴν ἠθῶν ἀντέχῃ παιδείας. ὁ δὲ φιλοσοφίας ὠρεγμένος, ἐκκλίνων δὲ τὴν πολυθρύλητον ἡδονήν, ἣ τινῶν θηλύνει νέων ψυχάς, φανερός ἐστιν οὐ μόνον φύσει πρὸς εὐγένειαν κλίνων, ἀλλὰ καὶ προαιρέσει. φύσις δὲ εὐγενὴς μετρίαν ἄσκησιν προσλαβοῦσα, ἔτι δὲ τὸν ἀφθόνως διδάξοντα, ῥᾳδίως ἔρχεται πρὸς τὴν τελείαν ἀνάληψιν τῆς ἀρετῆς. ἐγὼ δὲ συνέχομαι σώματι ἀσθενεῖ διὰ γῆρας: ἐτῶν γάρ εἰμι ὀγδοήκοντα: διόπερ οὐ δύναμαί σοι συμμῖξαι. ἀποστέλλω δέ σοί τινας τῶν ἐμαυτοῦ συσχολαστῶν, οἳ τοῖς μὲν κατὰ ψυχὴν οὐκ ἀπολείπονται ἐμοῦ, τοῖς δὲ κατὰσῶμα προτεροῦσιν: οἷς συνὼν οὐδενὸς καθυστερήσεις τῶν πρὸς τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν ἀνηκόντων." (""Kralj Antigon pozdravlja filozota Zenona. Moj život, mislim, nadasjava tvoj spoljašnji srećom i slavom, ali zaostaje za tobom u obilju znanja i obrazovanosti kao i u savršenom blaženstvu kakvo ti imaš. Zato sam odlučio da te pozovem da se preseliš meni, uvjeren da mi želju nećeš odbiti. Učini, dakle, sve pripreme da postaneš moj drug, znajući sasvim jasno da ćeš postati učitelj ne samo moj nego i svih Makedonaca. Jer ko obrazuje vladaoca Makedonije i upućuje ga u život pun vrlina, taj nesumnjivo njegovim građanima pokazuje put ljudskom dostojanstvu. Jer kako stvar stoji s vladaocem, tako po svoj prilici redovno stoji stvar i s njegovim građanima." "Zenon pozdravlja kralja Antigona. Cijenim tvoju želju za znanošću ukoliko ona vodi istinitom i zaista korisnom obrazovanju, a nikako prostom obrazovanju koje kvari moral. Jer, onaj koji je ispunjen željom za filozofijom i sklanja se od toliko hvaljenog uživanja, koje tako mnoge mlade ljude navodi na mekuštvo, taj, svakako, nije samo po svojoj prirodi sklon plemenitosti, nego i svojom voljom. Jedna plemenita priroda, potpomognuta prikladnim vježbanjem, a uz to još i temeljnim znanjem, lako korača putem koji vodi postizanju pune vrline. Što se mene tiče, ja patim od tjelesne slabosti zbog starosti, jer mi je več osamdeset godina, pa zato ne mogu da dođem tebi. Ali ti šaljem neke od svojih školskih drugova, koji ništa ne zaostaju iza mene po svojim duhovnim sposobnostima, ali su po tjelesnoj snazi ispred mene. U društvu s njima nećeš izostati ni za jednim od onih koji su stigli do savršenog blaženstva.")

Diogen Laertije, VII, 90 – 97 : Ἀρετὴ δ᾽ ἡ μέν τις κοινῶς παντὶ τελείωσις, ὥσπερ ἀνδριάντος: καὶ ἡ ἀθεώρητος, ὥσπερ ὑγίεια: καὶ ἡ θεωρηματική, ὡς φρόνησις. φησὶ γὰρ ὁ Ἑκάτων ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ ἀρετῶν ἐπιστημονικὰς μὲν εἶναι καὶ θεωρηματικὰς τὰς ἐχούσας τὴν σύστασιν ἐκ θεωρημάτων, ὡς φρόνησιν καὶ δικαιοσύνην: ἀθεωρήτους δὲ τὰς κατὰ παρέκτασιν θεωρουμένας ταῖς ἐκ τῶν θεωρημάτων συνεστηκυίαις, καθάπερ ὑγίειαν καὶ ἰσχύν. τῇ γὰρ σωφροσύνῃ τεθεωρημένῃ ὑπαρχούσῃ συμβαίνει ἀκολουθεῖν καὶ παρεκτείνεσθαι τὴν ὑγίειαν, καθάπερ τῇ ψαλίδος οἰκοδομίᾳ τὴν ἰσχὺν ἐπιγίνεσθαι. καλοῦνται δ᾽ ἀθεώρητοι ὅτι μὴ ἔχουσι συγκαταθέσεις, ἀλλ᾽ ἐπιγίνονται καὶ περὶ φαύλους [γίγνονται], ὡς ὑγίεια, ἀνδρεία. τεκμήριον δὲ τοῦ ὑπαρκτὴν εἶναι τὴν ἀρετήν φησιν ὁ Ποσειδώνιος ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ Ἠθικοῦ λόγου τὸ γενέσθαι ἐν προκοπῇ τοὺς περὶ Σωκράτην καὶ Διογένην καὶ Ἀντισθένην. εἶναι δὲ καὶ τὴν κακίαν ὑπαρκτὴν διὰ τὸ ἀντικεῖσθαι τῇ ἀρετῇ. διδακτήν τ᾽ εἶναι αὐτήν, λέγω δὲ τὴν ἀρετήν, καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ τέλους φησὶ καὶ Κλεάνθης καὶ Ποσειδώνιος ἐν τοῖς Προτρεπτικοῖς καὶ Ἑκάτων: ὅτι δὲ διδακτή ἐστι, δῆλον ἐκ τοῦ γίνεσθαι ἀγαθοὺς ἐκ φαύλων. Παναίτιος μὲν οὖν δύο φησὶν

ἀρετάς, θεωρητικὴν καὶ πρακτικήν: ἄλλοι δὲ λογικὴν καὶ φυσικὴν καὶ ἠθικήν: τέτταρας δὲ οἱ περὶ Ποσειδώνιον καὶ πλείονας οἱ περὶ Κλεάνθην καὶ Χρύσιππον καὶ Ἀντίπατρον. ὁ μὲν γὰρ Ἀπολλοφάνης μίαν λέγει, τὴν φρόνησιν. Τῶν δ᾽ ἀρετῶν τὰς μὲν πρώτας, τὰς δὲ ταύταις ὑποτεταγμένας. πρώτας μὲν τάσδε, φρόνησιν, ἀνδρείαν, δικαιοσύνην, σωφροσύνην: ἐν εἴδει δὲ τούτων μεγαλοψυχίαν, ἐγκράτειαν, καρτερίαν, ἀγχίνοιαν, εὐβουλίαν: καὶ τὴν μὲν φρόνησιν εἶναι ἐπιστήμην κακῶν καὶ ἀγαθῶν καὶ οὐδετέρων, τὴνδ᾽ ἀνδρείαν ἐπιστήμην ὧν αἱρετέον καὶ ὧν εὐλαβητέον καὶ οὐδετέρων: τὴν δὲ δικαιοσύνην . . τὴν δὲ μεγαλοψυχίαν ἐπιστήμην ἢ ἕξιν ὑπεράνω ποιοῦσαν τῶν συμβαινόντων κοινῇ φαύλων τε καὶ σπουδαίων: τὴν δ᾽ ἐγκράτειαν διάθεσιν ἀνυπέρβατον τῶν κατ᾽ ὀρθὸν λόγον ἢ ἕξιν ἀήττητον ἡδονῶν. τὴν δὲ καρτερίαν ἐπιστήμην ἢ ἕξιν ὧν ἐμμενετέον καὶ μὴ καὶ οὐδετέρων. τὴν δ᾽ ἀγχίνοιαν ἕξιν εὑρετικὴν τοῦ καθήκοντος ἐκ τοῦ παραχρῆμα: τὴν δ᾽ εὐβουλίαν ἐπιστήμην τοῦ σκοπεῖσθαι ποῖα καὶ πῶς πράττοντες πράξομεν συμφερόντως.Ἀνὰ λόγον δὲ καὶ τῶν κακιῶν τὰς μὲν εἶναι πρώτας, τὰς δ᾽ ὑπὸ ταύτας: οἷον ἀφροσύνην μὲν καὶ δειλίαν καὶ ἀδικίαν καὶ ἀκολασίαν ἐν ταῖς πρώταις, ἀκρασίαν δὲ καὶ βραδύνοιαν καὶ κακοβουλίαν ἐν ταῖς ὑπὸ ταύτας. εἶναι δ᾽ ἀγνοίας τὰς κακίας, ὧν αἱ ἀρεταὶ ἐπιστῆμαι. Ἀγαθὸν δὲ κοινῶς μὲν τὸ <οὗ> τι ὄφελος, ἰδίως δ᾽ ἤτοι ταὐτὸν ἢ οὐχ ἕτερον ὠφελείας. ὅθεν αὐτήν τε τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ μετέχον αὐτῆς ἀγαθὸν τριχῶς οὕτω λέγεσθαι: οἷον τὸ <μὲν> ἀγαθὸν ἀφ᾽ οὗ συμβαίνει <ὠφελεῖσθαι, τὸ δὲ καθ᾽ ὃ συμβαίνει>, ὡς τὴν πρᾶξιν τὴν κατ᾽ ἀρετήν: ὑφ᾽ οὗ δέ, ὡς τὸν σπουδαῖον τὸν μετέχοντα τῆς ἀρετῆς. Ἄλλως δ᾽ οὕτως ἰδίως ὁρίζονται τὸ ἀγαθόν, "τὸ τέλειον κατὰ φύσιν λογικοῦ ὡς λογικοῦ." τοιοῦτον δ᾽ εἶναι τὴν ἀρετήν, ὥς τε μετέχοντα τάς τε πράξεις τὰς κατ᾽ ἀρετὴν καὶ τοὺς σπουδαίους εἶναι: ἐπιγεννήματα δὲ τήν τε χαρὰν καὶ τὴν εὐφροσύνην καὶ τὰ παραπλήσια. ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν κακιῶν τὸ μὲν εἶναι ἀφροσύνην, δειλίαν, ἀδικίαν καὶ τὰ παραπλήσια: μετέχοντα δὲ κακίας τάς τε πράξεις τὰς κατὰ κακίαν καὶ τοὺς φαύλους: ἐπιγεννήματα δὲ τήν τε δυσθυμίαν καὶ τὴν δυσφροσύνην καὶ τὰ ὅμοια. Ἔτι τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν εἶναι περὶ ψυχήν, τὰ δ᾽ ἐκτός, τὰ δ᾽ οὔτε περὶ ψυχὴν οὔτ᾽ ἐκτός. τὰ μὲν περὶ ψυχὴν ἀρετὰς καὶ τὰς κατὰ ταύτας πράξεις: τὰ δ᾽ ἐκτὸς τό τε σπουδαίαν ἔχειν πατρίδα καὶ σπουδαῖον φίλον καὶ τὴν τούτων εὐδαιμονίαν: τὰ δ᾽ οὔτ᾽ ἐκτὸς οὔτε περὶ ψυχὴν τὸ αὐτὸν ἑαυτῷ εἶναι σπουδαῖον καὶ εὐδαίμονα. ἀνάπαλιν δὲ καὶ τῶν κακῶν τὰ μὲν περὶ ψυχὴν εἶναι, τὰς κακίας καὶ τὰς κατ᾽ αὐτὰς πράξεις: τὰ δ᾽ ἐκτὸς τὸ ἄφρονα πατρίδα ἔχειν καὶ ἄφρονα φίλον καὶ τὴν τούτων κακοδαιμονίαν: τὰ δ᾽ οὔτ᾽ ἐκτὸς οὔτε περὶ ψυχὴν τὸ αὐτὸν ἑαυτῷ εἶναι φαῦλον καὶ κακοδαίμονα.Ἔτι τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν εἶναι τελικά, τὰ δὲ ποιητικά, τὰ δὲ τελικὰ καὶ ποιητικά. τὸν μὲν οὖν φίλον καὶ τὰς ἀπ᾽ αὐτοῦ γινομένας ὠφελείας ποιητικὰ εἶναι ἀγαθά: θάρσος δὲ καὶ φρόνημα καὶ ἐλευθερίαν καὶ τέρψιν καὶ εὐφροσύνην καὶ ἀλυπίαν καὶ πᾶσαν τὴν κατ᾽ ἀρετὴν πρᾶξιν τελικά. Ποιητικὰ δὲ καὶ τελικὰ εἶναι ἀγαθὰ <τὰς ἀρετάς>. καθὸ μὲν γὰρ ἀποτελοῦσι τὴν εὐδαιμονίαν, ποιητικά ἐστιν ἀγαθά: καθὸ δὲ συμπληροῦσιν αὐτήν, ὥστε μέρη αὐτῆς γίνεσθαι, τελικά. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν κακῶν τὰ μὲν εἶναι τελικά, τὰ δὲ ποιητικά, τὰ δ᾽ ἀμφοτέρως ἔχοντα. τὸν μὲν ἐχθρὸν καὶ τὰς ἀπ᾽ αὐτοῦ γινομένας βλάβας ποιητικὰ εἶναι: κατάπληξιν δὲ καὶ ταπεινότητα καὶ δουλείαν καὶ ἀτερπίαν καὶ δυσθυμίαν καὶ περιλυπίαν καὶ πᾶσαν τὴν κατὰ κακίαν πρᾶξιν τελικά: ἀμφοτέρως δ᾽ ἔχοντα <τὰς κακίας>, ἐπεὶ καθὸ μὲν ἀποτελοῦσι τὴν κακοδαιμονίαν, ποιητικά ἐστι: καθὸ δὲ συμπληροῦσιν αὐτήν, ὥστε μέρη αὐτῆς γίνεσθαι, τελικά. ("Vrlina, na prvom mjestu, na neki način je savrsenstvo nečega uopće, kao kod neke statue; ali može biti i bez nekog teoretskog znanja, kao naprimjer: zdravlje, ili moze obuhvatiti i teoretsko posmatranje, kao razumnost. Hekaton, naime, u prvoj knjizi rasprave "O vrlinama" kaže da su neke vrline naučne i da se zasnivaju na teoriji, a to su one koje su sastavljene od teoretskih principa, kao sto su razumnost i pravičnost; druge su bez teoretskog razmisljanja, i to su one za koje se smatra da su uporedne sa ranije pomenutim vrlinama sto se zasnivaju na teoriji, kao sto su zdravlje i snaga. Umjerenosti se pridružuje zdravlje kao pratilac na citavom putu, upravo onako kao sto je izdržljivost posljedica građenja jednog luka (svoda). Ove se vrline zovu neteoretske (neintelektualne), zato što im nije potrebna saglasnost razuma; one se javljaju i nastaju čak i kod loših ljudi, naprimjer: zdravlje, odvaznost. Dokaz, tako kaze Posejdonije u prvoj knjizi svoje rasprave "O etici", da vrlina zaista postoji jeste cinjenica da su Sokrat, Diogen i Antisten zaista učinili napredak u moralnom pogledu. A za postojanje poroka kao osnovne činjenice jeste dokaz taj sto je on suprotan vrlini. Da se vrlina moze učiti, iznio je Hrizip u prvoj knjizi svog djela "O ciljevima", Kleant, i Posejdonije u svom djelu "Opomene," i Hekaton. Da se ona moze naučiti, dokaz ješto i od loših ljudi mogu postati dobri. Panetije, s druge strane, dijeli vrlinu na dvije vrste, teoretsku i praktičnu. Drugi autori dijele je na tri vrste: na logičku, fizičku i etičku vrlinu. A Posejdonijeva škola priznaje četiri vrste; više od četiri priznaju Kleant, Hrizip, Antipater i njihovi sljedbenici. Apolofan priznaje samo jednu: praktičnu mudrost. Medu vrlinama neke su primarne, a neke su ovima potčinjene. Primame vrline su ove: mudrost, hrabrost,

pravicnost, umjerenost. Njihove vrste su: velikodušnost, uzdržavanje, izdržljivost, prisutnost duha (oštroumnost) i dobar savjet. Mudrost oni definiraju kao znanje i poznavanje dobrih i loših stvari i poznavanje onog što nije ni dobro ni zlo. Hrabrost se sastoji u poznavanju onoga sto treba da odaberemo, čega treba da se čuvamo i sto je indiferentno; pravičnost... Velikodušnost obilježavaju kao znanje ili naviku (duševno stanje) koja čini čovjeka nadmočnim nad svime sto se događa, bilo da je to dobro ili zlo. Samosavlađivanje je nesavladivo pridržavanje principa zdravog razuma ili držanje koje se uspješno odupire svim primamljivostima uživanja. Izdržljivost je znanje koje nam daje uputstvo čega treba da se pridržavamo, a čega ne treba, i sto je indiferentno. Prisutnost duha kao spretnost da odmah pronađemo ono što u svakom trenutku treba da se uradi. Dobar savjet je znanje pomoću koga vidirno šta treba da uradimo ako treba da radimo prema svojim sopstvenim interesima. Slično tome, i medu porocima neki su primami, a drugi ovim podredeni; naprimjer: ludilo, kukavičluk, nepravda, neobuzdanost smatraju se primamim porocima, a neumjerenost, glupost i loše savjetovanje smatraju se potčinjenim. Oni, dalje, sniatraju da su poroci oblici neznanja (nepoznavanja) u odnosu na one stvari čije znanje predstavlja vrline. Dobro je, uopće uzev, nešto od čega dolazi neka korist, a u određenijem smislu ono što je ili identično sa korišću ili. se od nje ne razlikuje. Odatle slijedi da se vrlina sama i dobro koje ima udjela u njoj naziva dobrim u ova tri smisla: 1) dobro iz kojeg proizlazi korist; 2) ono u skladu s čim nastaje korist, naprimjer radnja koja je u skladu s vrlinom; 3) onaj čijim posredstvom dolazi korist, naprimjer dobar čovjek koji učestvuje u vrlini. Stoici daju još jednu posebnu definiciju dobra: prirodno savršenstvo jednog razumnog bića, ukoliko je razumno. Takve vrste su i vrlina i, budući da učestvuju u vrlini, kreposna djela i dobri ljudi. Njihove prateće pojave su: radost, veselje i slično. Tako stoje stvari i kad je riječ o zlu. Sva zla su poroci, ludilo, kukavičluk, nepravičnost i slično, ili su stvari koje učestvuju u porocima, zajedno sa poročnim radnjama i nevaljalim ljudima, i s onim što ih prati: očajanjem (neraspoloženjem), nerazumnošeu i slično. Neka od dobara su duhovna dobra, a druga dobra su spoljašnja; neka, opet, nisu ni duhovna ni spoljašnja. Duhovna dobra su vrline i kreposna djela; spoljašnjadobra su posjedovanje dobre otadžbine i dobrog prijatelja, kao i njihova sreća. Međutim, da je čovek sam za sebe dobar i srećan, to ne spada ni u duhovna ni u spoljašnja dobra. Slično tome, i medu zlim stvarima neke su duševna zla, naprimjer poroci i poročne radnje; druge su, opet, spoljašnja zla, naprimjer imati nerazumnu otadžbinu ili nerazumnog prijatelja, ili njihova nesreća. Druga zla nisu ni duhovna ni spoljašnja, kao naprimjer ako je čovjek sam za sebe nevaljao i nesrećan. Pored toga, neka dobra sadrže sama u sebi cilj ili su sredstva koja vode cilju, ili su u isto vrijeme i ciljevi i sredstva. Prijatelj i preimućstva koja čovjek ima od njega jesu sredstva uperena dobru, a odvažnost, velikodušnost, sloboda, radost, veselje, bezbolnost i svako kreposno djelo — imaju prirodu ciljeva. Vrline su u isto vrijeme oboje: one su i sredstva i ciljevi. One su, s jedne strane, ukoliko stvaraju sreću, sredstva, a, s druge strane, one su ciljevi ukoliko je čine savršenom, pa su tako i one same njeni dijelovi. Slično i kad je riječ o zlu; neka zla imaju u sebi prirodu ciljeva, a neka sredstva, dok su druga zla u isto vrijeme i sredstva i ciljevi. Tvoj neprijatelj i zlo koje ti on nanosi — to su sredstva; otupjelost, malodušnost, ropski duh, tupavost, očajanje, pretjerana tuga i svako poročno djelo — imaju prirodu cilja. Poroci su zla, kako kao ciljevi tako i kao sredstva; jer ukoliko stvaraju bijedu, poroci su sredstva, a ukoliko je čine potpunom, tako da postanu i njen dio, oni su ciljevi.")

Diogen Laertije, VII, 98 – 100 : Ἔτι τῶν περὶ ψυχὴν ἀγαθῶν τὰ μέν εἰσιν ἕξεις, τὰ δὲ διαθέσεις, τὰ δ᾽ οὔθ᾽ ἕξεις οὔτε διαθέσεις. διαθέσεις μὲν αἱ ἀρεταί, ἕξεις δὲ τὰ ἐπιτηδεύματα, οὔτε δ᾽ ἕξεις οὔτε διαθέσεις αἱ ἐνέργειαι. κοινῶς δὲ τῶν ἀγαθῶν μικτὰ μέν ἐστιν εὐτεκνία καὶ εὐγηρία, ἁπλοῦν δ᾽ ἐστὶν ἀγαθὸν ἐπιστήμη. καὶ ἀεὶ μὲν παρόντα αἱ ἀρεταί, οὐκ ἀεὶ δέ, οἷον χαρά, περιπάτησις.Πᾶν δ᾽ ἀγαθὸν συμφέρον εἶναι καὶ δέον καὶ λυσιτελὲς καὶ χρήσιμον καὶ εὔχρηστον καὶ καλὸν καὶ ὠφέλιμον καὶ αἱρετὸν καὶ δίκαιον. συμφέρον μὲν ὅτι φέρει τοιαῦτα ὧν συμβαινόντων ὠφελούμεθα: δέον δ᾽ ὅτι συνέχει ἐν οἷς χρή: λυσιτελὲς δ᾽ ὅτι λύει τὰ τελούμενα εἰς αὐτό, ὥστε τὴν ἀντικατάλλαξιν τὴν ἐκ τῆς πραγματείας ὑπεραίρειν τῇ ὠφελείᾳ: χρήσιμον δ᾽ ὅτι χρείαν ὠφελείας παρέχεται: εὔχρηστον δ᾽ ὅτι τὴν χρείαν ἐπαινετὴν ἀπεργάζεται: καλὸν δ᾽ ὅτι συμμέτρως ἔχει πρὸς τὴν ἑαυτοῦ χρείαν: ὠφέλιμον δ᾽ ὅτι τοιοῦτόν ἐστιν ὥστε ὠφελεῖν: αἱρετὸν δ᾽ ὅτι τοιοῦτόν ἐστιν ὥστε εὐλόγως αὐτὸ αἱρεῖσθαι: δίκαιον δ᾽ ὅτι νόμῳ ἐστὶ σύμφωνον καὶ κοινωνίας ποιητικόν. Καλὸν δὲ λέγουσι τὸ τέλειον ἀγαθὸν παρὰ τὸ πάντας ἀπέχειν τοὺς ἐπιζητουμένους ἀριθμοὺς ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ τὸ τελέως σύμμετρον. εἴδη δ᾽ εἶναι τοῦ καλοῦ τέτταρα, δίκαιον, ἀνδρεῖον, κόσμιον, ἐπιστημονικόν: ἐν γὰρ τοῖσδε τὰς καλὰς πράξεις συντελεῖσθαι. ἀνὰ λόγον δὲ καὶ τοῦ αἰσχροῦ εἶναι εἴδη τέτταρα, τό τ᾽ ἄδικον καὶ τὸ δειλὸν καὶ ἄκοσμον καὶ ἄφρον. λέγεσθαι δὲ τὸ

καλὸν μοναχῶς μὲν τὸ ἐπαινετοὺς παρεχόμενον τοὺς ἔχοντας <ἢ> ἀγαθὸν ἐπαίνου ἄξιον: ἑτέρως δὲ τὸ εὖ πεφυκέναι πρὸς τὸ ἴδιον ἔργον: ἄλλως δὲ τὸ ἐπικοσμοῦν, ὅταν λέγωμεν μόνον τὸν σοφὸν ἀγαθὸν καὶ καλὸν εἶναι. ("Duhovna dobra su jednim dijelom navike, neka su kultivirane sklonosti, dok druga, opet, nisu ni jedno ni drugo. Vrline su kultivirane sklonosti, dok su spret-nosti i profesije stvar navike, a aktivnosti kao takve ili obavljanje sposobnosti nisu ni jedno ni drugo. Uglavnom, postoje neka mješovita dobra; naprimjer: uživati u djeci ili u starosti. Ah znanje je prosto dobro. I neka dobra su, opet, stalna — kao što su vrline, druga su prolazna — kao što je radost i šetnja. Oni tvrde da je svako dobro korisno, neophodno i unosno, probitačno, svrhovito, poželjno, dobrotvorno i pravično. Ono je probitačno jer ima takve posljedice čija nam pojava donosi koristi. Neophodno je jer stvara jedinstvo tamo gdje je to potrebno; unosno — jer nam vraća ono što je bilo na njega utrošeno tako da korist od posla nadmašuje trošak oko poslova; ono je korisno jer osigurava korisnu upotrebu; svrhovito je jer korist koju daje zaslužuje svaku pohvalu; lijepo — jer je dobro u srazmjeri s njegovom upotrebom; zaslužuje da se bira jer je takvo da je razumno birati ga; pravično — jer je u skladu sa zakonom i stvara zajednicu među ljudima. Razlog zašto oni savršeno (najviše) dobro nazivaju lijepim jeste u tome što ono u potpunosti sadrži sve faktore koje priroda traži, jer raspolaže potpunom simetrijom. Kažu da ima četiri vrste lijepoga: pravičnost, hrabrost (muževnost), urednost i mudrost. Dobra djela nalaze svoje savršenstvo upravo u ova četiri vida. Isto tako postoje i četiri vrste ružnog ili podlog: nepravda, kukavičluk, neurednost, nerazumnost. Pod lijepim se podrazumijeva, u pravom i jedinom smislu, ono dobro koje onoga čovjeka koji to dobro posjeduje čini dostojnim pohvale, ili, ukratko rečeno, to je dobro koje zaslužuje pohvalu; u drugom smislu ono označava dobru prirodnu sposobnost za obavljanje njegovih poslova. U još jednom smislu lijepo je ono što svakoj stvari daje novu Ijupkost, kao kad, naprimjer, kažemo za mudroga čovjeka cia je samo on jedini dobar i lijep.")

Diogen Laertije, VII, 102 : Ἀγαθὰ μὲν οὖν τάς τ᾽ ἀρετάς, φρόνησιν, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπά: κακὰ δὲ τὰ ἐναντία, ἀφροσύνην, ἀδικίαν καὶ τὰ λοιπά. ("Dobra obuhvataju vrline: mudrost, pravičnost, hrabrost, umjerenost i tako dalje; suprotno tome su zla: nerazurnnost, nepravičnost i sve ostalo.")

Diogen Laertije, VII, 108 : Κατωνομάσθαι δ᾽ οὕτως ὑπὸ πρώτου Ζήνωνος τὸ καθῆκον, ἀπὸ τοῦ κατά τινας ἥκειν τῆς προσονομασίας εἰλημμένης. ἐνέργημα δ᾽ αὐτὸ εἶναι ταῖς κατὰ φύσιν κατασκευαῖς οἰκεῖον. τῶν γὰρ καθ᾽ ὁρμὴν ἐνεργουμένων τὰ μὲν καθήκοντα εἶναι, τὰ δὲ παρὰ τὸ καθῆκον, τὰ δ᾽ οὔτε καθήκοντα οὔτε παρὰ τὸ καθῆκον. Καθήκοντα μὲν οὖν εἶναι ὅσα λόγος αἱρεῖ ποιεῖν, ὡς ἔχει τὸ γονεῖς τιμᾶν, ἀδελφούς, πατρίδα, συμπεριφέρεσθαι φίλοις: παρὰ τὸ καθῆκον δέ, ὅσα μὴ αἱρεῖ λόγος, ὡς ἔχει τὰ τοιαῦτα, γονέων ἀμελεῖν, ἀδελφῶν ἀφροντιστεῖν, φίλοις μὴ συνδιατίθεσθαι, πατρίδα ὑπερορᾶν καὶ τὰ παραπλήσια: ("Kažu da je Zenon prvi upotrijebio ovu riječ *kathekon* (u smislu dužnosti, vladanja). Riječ sama dolazi od izraza *kata tinas hekein*, što znači: dopirati do, biti nekome dorastao. A to predstavlja radnju volje prilagodenu zahtjevima prirode. Od radnji koje se vrše po nagonu, jedne su u skladu s dužnošču, druge su protivne dužnosti, a postoji još jedna vrsta onih koje nisu ni jedno ni drugo. Radnje prema dužnosti su sve one radnje za koje se odlučuje razum, a to su: poštovanje roditelja, braće i domovine i druženja s prijateljima. Protivne dužnosti su one radnje koje razum odbacuje: nepoštovanje roditelja, ne mariti za braću, neslaganje s prijateljima, ne voditi računa o interesima otadžbine i tako dalje.")

Diogen Laertije, VII, 121 – 123 : Πολιτεύσεσθαί φασι τὸν σοφὸν ἂν μή τι κωλύῃ, ὥς φησι Χρύσιππος ἐν πρώτῳ Περὶ βίων: καὶ γὰρ κακίαν ἐφέξειν καὶ ἐπ᾽ ἀρετὴν παρορμήσειν. καὶ γαμήσειν, ὡς ὁ Ζήνων φησὶν ἐν Πολιτείᾳ, καὶ παιδοποιήσεσθαι. ἔτι τε μὴ δοξάσειν τὸν σοφόν, τουτέστι ψεύδει μὴ συγκαταθήσεσθαι μηδενί. κυνιεῖν τ᾽ αὐτόν: εἶναι γὰρ τὸν κυνισμὸν σύντομον ἐπ᾽ ἀρετὴν ὁδόν, ὡς Ἀπολλόδωρος ἐν τῇ Ἠθικῇ. γεύσεσθαί τε καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν κατὰ περίστασιν. μόνον τ᾽ ἐλεύθερον, τοὺς δὲ φαύλους δούλους: εἶναι γὰρ τὴν ἐλευθερίαν ἐξουσίαν αὐτοπραγίας, τὴν δὲ δουλείαν στέρησιν αὐτοπραγίας. εἶναι δὲ καὶ ἄλλην δουλείαν τὴν ἐν ὑποτάξει καὶ τρίτην τὴν ἐν κτήσει τε καὶ ὑποτάξει, ᾗ ἀντιτίθεται ἡ δεσποτεία, φαύλη οὖσα καὶ αὕτη. οὐ μόνον δ᾽ ἐλευθέρους εἶναι τοὺς σοφούς, ἀλλὰ καὶ βασιλέας, τῆς βασιλείας οὔσης ἀρχῆς ἀνυπευθύνου, ἥτις περὶ μόνους ἂν τοὺς σοφοὺς συσταίη, καθά φησι Χρύσιππος ἐν τῷ Περὶ τοῦ κυρίως κεχρῆσθαι Ζήνωνα τοῖς ὀνόμασιν: ἐγνωκέναι γάρ φησι δεῖν τὸν ἄρχοντα περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, μηδένα δὲ τῶν φαύλων ἐπίστασθαι ταῦτα. ὁμοίως δὲ καὶ ἀρχικοὺς

δικαστικούς τε καὶ ῥητορικοὺς μόνους εἶναι, τῶν δὲ φαύλων οὐδένα. ἔτι καὶ ἀναμαρτήτους, τῷ ἀπεριπτώτους εἶναι ἁμαρτήματι. ἀβλαβεῖς τ᾽ εἶναι: οὐ γὰρ ἄλλους βλάπτειν οὔθ᾽ αὑτούς. ἐλεήμονάς τε μὴ εἶναι συγγνώμην τ᾽ ἔχειν μηδενί: μὴ γὰρ παριέναι τὰς ἐκ τοῦ νόμου ἐπιβαλλούσας κολάσεις, ἐπεὶ τό γ᾽ εἴκειν καὶ ὁ ἔλεος αὐτή θ᾽ ἡ ἐπιείκεια οὐδένειά ἐστι ψυχῆς πρὸς κολάσεις προσποιουμένης χρηστότητα: μηδ᾽ οἴεσθαι σκληροτέρας αὐτὰς εἶναι. ἔτι τε τὸν σοφὸν οὐδὲν θαυμάζειν τῶν δοκούντων παραδόξων, οἷον Χαρώνεια καὶ ἀμπώτιδας καὶ πηγὰς θερμῶν ὑδάτων καὶ πυρὸς ἀναφυσήματα. ἀλλὰ μὴν οὐδ᾽ ἐν ἐρημίᾳ, φασί, βιώσεται ὁ σπουδαῖος: κοινωνικὸς γὰρ φύσει καὶ πρακτικός. τὴν μέντοι ἄσκησιν ἀποδέξεται ὑπὲρ τῆς τοῦ σώματος ὑπομονῆς. ("Stoici dalje tvrde — a tako kaže i Hrizip u prvoj knjizi rasprave “O različitim načinima života” — da će mudri ljudi učestvovati u javnom životu ako ih ništa u tome ne sprečava, jer oni će na taj način sprečavati porok, a unapređivati vrlinu. Mudar će se čovjek i oženiti (kako tvrdi Zenon u svom djelu “Država”) i rađati djecu. Oni, štaviše, tvrde da se mudar čovjek nikad neće baviti kolebljivim mišljenjima, to jest on nikad neće pristati uz nešto što je pogrešno; on će biti i cinik, jer je cinizam samo prečica koja vodi u vrlinu, kako to kaže Apolodor u svojoj “Etici”; on će čak jesti ljudsko meso ako to prilike (okolnosti) budu zahtijevale. Oni tvrde da je jedino on slobodan, a da su loši ljudi robovi. Sloboda je, naime, sposobnost da se samostalno postupa, dok je ropstvo lišavanje te sposobnosti, mada ustvari postoji još jedna druga vrsta ropstva, koja se sastoji u potčinjenosti, i treća, pod kojom podrazumijevamo posjedovanje roba kao i njegovu potčinjenost; takvom ropstvu odgovara despotizam, a i taj despotizam je zlo. Prema njihovom učenju, mudri ljudi ne samo što su slobodni nego su i kraljevi; jer kraljevstvo je vladavina koju mogu održavati samo mudri ljudi. Tako uči Hrizip u svom spisu “Kako se Zenon služio riječima u njihovom odnosnom značenju”. On, naime, smatra da je poznavanje dobra i zla neophodan atribut svakog kralja (vladara) i da nijedan loš čovjek nije upoznat s tom naukom. Isto tako, jedino mudar i dobar čovjek može biti činovnik, sudija ili besjednik, dok među lošim ljudima nema nijednog koji bi imao te osobine. Mudri su ljudi, tvrde oni dalje, nepogrešivi; oni ne mogu griješiti. Oni su takoder bezopasni jer ne nanose zlo ni drugima ni sebi. U isto vrijeme oni nisu milosrdni i niko ne može od njih očekivati da će mu oprostiti; oni nikad ne ublažavaju kazne određene zakonima, jer su praštanje i sažaljenje, pa čak i sama popustljivost, znak slabe duše koja pokazuje blagost umjesto strogosti kažnjavanja. Oni kazne ne smatraju suviše strogim. Dalje, oni tvrde da se mudar čovjek nikad neće diviti nijednoj stvari koja izgleda neobična, kao što su: Haronove memljive pećine, plima i oseka, vreli izvori ili, pak, izbijanje vatre. **Oni, dalje, tvrde da mudar čovjek neće živjeti u samoći, jer je po prirodi stvoren za društvo i akciju;** on, naravno, neće izostaviti vježbe da bi povećao svoju snagu tjelesne izdržljivosti.")

Diogen Laertije, VII, 130 – 131 : Βίων δὲ τριῶν ὄντων, θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ καὶ λογικοῦ, τὸν τρίτον φασὶν αἱρετέον: γεγονέναι γὰρ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπίτηδες τὸ λογικὸν ζῷον πρὸς θεωρίαν καὶ πρᾶξιν. εὐλόγως τέ φασιν ἐξάξειν ἑαυτὸν τοῦ βίου τὸν σοφόν, καὶ ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ φίλων, κἂν ἐν σκληροτέρᾳ γένηται ἀλγηδόνι ἢ πηρώσεσιν ἢ νόσοις ἀνιάτοις. Ἀρέσκει δ᾽ αὐτοῖς καὶ κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας δεῖν παρὰ τοῖς σοφοῖς, ὥστε τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι, καθά φησι Ζήνων ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ Περὶ πολιτείας, [ἀλλ᾽ ἔτι Διογένης ὁ κυνικὸς καὶ Πλάτων]. πάντας τε παῖδας ἐπίσης στέρξομεν πατέρων τρόπον καὶ ἡ ἐπὶ μοιχείᾳ ζηλοτυπία περιαιρεθήσεται. πολιτείαν δ᾽ ἀρίστην τὴν μικτὴν ἔκ τε δημοκρατίας καὶ βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας. Καὶ ἐν μὲν τοῖς ἠθικοῖς δόγμασι τοιαῦτα λέγουσι καὶ τούτων πλείω μετὰ τῶν οἰκείων ἀποδείξεων: ταῦτα δ᾽ ὡς ἐν κεφαλαίοις ἡμῖν λελέχθω καὶ στοιχειωδῶς. ("Postoje tri načina života: kontemplativni, praktični i razumni, i oni kažu da treba izabrati ovaj treći, jer priroda je razumno biće stvorila istovremeno za kontemplaciju i aktivnost. Oni također kažu da če mudar čovjek, ako postoji neki razuman razlog, i svojevoljno učiniti kraj svom životu, recimo, za svoju otadžbinu ili za svoje prijatelje, ili ako je osuđen na nesnosne patnje, sakaćenje, ili zbog neizlječive bolesti. Oni također uče da među mudrim Ijudima treba postoji zajednica žena, tako da svako slobodno bira po svojoj volji svoga druga, kao što kažu Zenon u “Državi” i Hrizip u svojoj raspravi “O vladi” [i ne samo oni, nego i kinik Diogen, pa i Platoni. Pod ovakvim okolnostima mi čemo osjećati očinsku ljubav podjednako prema svakom djetetu i bit će kraj svakoj ljubomori koja se javlja iz preljubništva. Oni smatraju da je najbolja vrsta vlade i uprave u nekoj mješavini demokratije, kraljevstva i aristokratije. Tako, dakle, oni uče u svojim etičkim postavkama, a toga ima još i više, zajedno s pripadajućim dokazima. Ali neka ovo što smo govorili bude u glavnim crtama i osnovama zasad dovoljno.")

Atenej

Posebnu važnost za izučavanje i grčke i rimske historije i tadašnjeg načina života daje Atenej iz Naukratisa (Ἀθήναιος Ναυκρατίτης; *Athenaeus Naucratita*), koji je djelovao u drugoj polovici II. i početkom III. st. n. e. On je napisao više djela (između ostalog i historiju sirijskih kraljeva), od kojih je dostupno (u većem dijelu teksta) samo djelo Δειπνοσοφισταί („Banket učenih ljudi“) u 15 knjiga. Riječ je o jednoj velikoj kolekciji informacija (između ostalog su natuknice o muzici, pjesmama, plesu, igrama, seksualnosti, uljudnosti, luksuzu, teatru, pijanstvu, mnogim anegdotama...itd...) skoro enciklopedijskog karaktera. Atenej se poziva na skoro 800 pisaca i 2500 različitih djela, što govori o njegovoj izuzetnoj erudiciji.

Atenej, XII, 542 (pozivajući se na Posejdonija, fr. 7) :Ποσειδώνιος δ᾽ ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν Ἱστοριῶν περὶ Δαμοφίλου λέγων τοῦ Σικελιώτου, δι᾽ ὃν ὁ δουλικὸς ἐκινήθη πόλεμος, ὅτι τρυφῆς ἦν οἰκεῖος, γράφει καὶ ταῦτα: ‘ τρυφῆς οὖν δοῦλος ἦν καὶ κακουργίας, διὰ μὲν τῆς χώρας τετρακύκλους ἀπήνας περιαγόμενος καὶ ἵππους καὶ θεράποντας ὡραίους καὶ παραδρομὴν ἀνάγωγον κολάκων τε καὶ παίδων στρατιωτικῶν. ὕστερον δὲ πανοικίᾳ ἐφυβρίστως κατέστρεψε τὸν βίον ὑπὸ τῶν οἰκετῶν περιυβρισθείς.’ (“I Posejdonije[846], u osmoj knjizi svoje historije, govoreći o Damofilu Sicilijancu, čije metodu su razbuktale robovski rat, i govoreći da on je bio rob luksuza, piše sljedeće : “On je stoga bio rob luksuza i razvrata. On je uobičajio da se vozi u četveropregu po okolici, vodeći sa sobom konje, i veoma lijepe sluge i neurednu masu laskavaca i ororužanih dječaka koji su trčali uz njegovu kočiju. I na kraju je on, sa cijelom svojom familijom, stradao na sramotan način, bijavši izložen najvećem nasilju i uvredama od svojih sopstvenih robova.”).

Aul Gelije

U II. st. n. e. bila je popularna kompilacija Aula Gelija (*Aulus Gellius*, živio cc. 125. – 180. god. n. e.) pod nazivom "Atičke noći" (*Noctes Atticae*) u 20 knjiga i koje su sve dostupne, izuzev osme, i u kojima su prikupljeni najrazličitiji podaci iz antičke historije, lingvistike, filozofije, antikvarstva...itd....

Aul Gelije, II, 13 :*Antiqui oratores historiaeque aut carminum scriptores etiam unum filium filiamve "liberos" multitudinis numero appellarunt. Idque nos, cum in complurium veterum libris scriptum aliquotiens adverterimus, nunc quoque in libro Sempronii Asellionis rerum gestarunt quinto ita esse positum offendimus. Is Asellio sub P. Scipione Africano tribunus militum ad Numantiam fuit resque eas, quibus gerendis ipse interfuit, conscripsit. Eius verba de Tiberio Graccho tribuno pl., quo in tempore interfectus in Capitolio est, haec sunt: "Nam Gracchus domo cum proficiscebatur, numquam minus terna aut quaterna milia hominum sequebantur." Atque inde infra de eodem Graccho ita scripsit: "Orare coepit id quidem, ut se defenderent liberosque suos; eum, quem virile secus tum in eo tempore habebat, produci iussit populoque commendavit prope flens.*(“Rani govornici i pisci historije ili poezije nazivali su čak jednog sina ili kćerku*liberi*, koristeći plural. I ja ne samo da nisam primijetio ovu upotrebu u različitim razdobljima u radovima nekoliko drugih starijih autora, nego sam upravo sada prešao to u petoj knjizi

[846]Posejdonije iz Apameje(Ποσειδώνιος ὁ Ἀπαμεύς; ὁ Ῥόδιος, jer se doselio na Rodos i postao građanin ovoga polisa); živio cc. 135. god. p. n. e. – 51. god. p. n. e.) je bio čuveni stoički filozof, političar, astronom, geograf, historičar. O njemu v. Smith W., 1849:III, 507 – 509; PWRE, 1953, XXII. 1, *col.* 558 – 826; .Đurić, 1972:703; Isto, 1976:462; Isto, 2003:732.

Historije od Sempronija Aselija. Ovaj Aselijo je bio vojni tribun pod Publijem Scipionom Afrikancem kod Numancije i napisao je detaljan izvještaj o dešavanjima u kojima je on sam uzeo učešća. Njegove riječi o Tiberiju Grakhu, plebejskom tribune, u vrijeme kada je on bio ubijen na Kapitolu, su sljedeće : "Bilo kada je Grakh napuštao dom, on nikada nije bio praćen sa manje od tri ili četiri hiljade ljudi". I dalje on piše o istom Grakhu : "On je počeo da moli kako bi oni na kraju branili njega i njegovu djecu (*liberi*), i zatim je on naredio da se jedno muško dijete koje on imao u to vrijeme izvede vani i skoro u suzama povjerio ga zaštiti naroda.").

Aul Gelije, IV, 18, 1 - 12 : *De P. Africano superiore sumpta quaedam ex annalibus memoratu dignissima. Scipio Africanus antiquior quanta virtutum gloria praestiterit et quam fuerit altus animi atque magnificus et qua sui conscientia subnixus, plurimis rebus, quae dixit quaeque fecit, declaratum est. Ex quibus sunt haec duo exempla eius fiduciae atque exsuperantiae ingentis: Cum M. Naevius tribunus plebis accusaret eum ad populum diceretque accepisse a rege Antiocho pecuniam, ut condicionibus gratiosis et mollibus pax cum eo populi Romani nomine fieret et quaedam item alia crimini daret indigna tali viro, tum Scipio pauca praefatus, quae dignitas vitae suae atque gloria postulabat: "memoria," inquit "Quirites, repeto diem esse hodiernum, quo Hannibalem Poenum imperio vestro inimicissimum magno proelio vici in terra Africa pacemque et victoriam vobis peperi inspectabilem. Non igitur simus adversum deos ingrati et, censeo, relinquamus nebulonem hunc, eamus hinc protinus Iovi optimo maximo gratulatum." Id cum dixisset, avertit et ire in Capitolium coepit. Tum contio universa, quae ad sententiam de Scipione ferendam convenerat, relicto tribuno Scipionem in Capitolium comitata atque inde ad aedes eius cum laetitia et gratulatione sollemni prosecuta est. Fertur etiam oratio, quae videtur habita eo die a Scipione, et qui dicunt eam non veram, non eunt infitias, quin haec quidem verba fuerint, quae dixi, Scipionis. Item aliud est factum eius praeclarum. Petilii quidam tribuni plebis a M., ut aiunt, Catone, inimico Scipionis, comparati in eum atque inmissi desiderabant in senatu instantissime, ut pecuniae Antiochinae praedaeque in eo bello captae rationem redderet; fuerat enim L. Scipioni Asiatico, fratri suo, imperatori in ea provincia legatus. Ibi Scipio exsurgit et prolato e sinu togae libro rationes in eo scriptas esse dixit omnis pecuniae omnisque praedae; illatum, ut palam recitaretur et ad aerarium deferretur. "Sed enim id iam non faciam" inquit "nec me ipse afficiam contumelia eumque librum statim coram discidit suis manibus et concerpsit aegre passus, quod, cui salus imperii ac reipublicae accepta ferri deberet, rationem pecuniae praedaticiae posceretur.* („Neke priče o starijem Publiju Afrikancu, uzete iz anala i koje bi bilo vrijedno ispričati. Koliko se raniji Scipion Afrikanac odlikovan u sjaju svojih zasluga, koliko je bio visok i plemenit njegov duh, i koliko je on bio poduprt sa svjesnošću njegove osobne iskrenosti, očigledno je iz mnogih njegovih riječi i djela. Među njima su sljedeća dva primjera njegovog krajnjeg samopouzdanja i osjećaja superiornosti. Kada ga je Marko Nevije, plebejski tribun optužio pred narodom i izjavio da je on primio novac od kralja Antioha /III. op. S.M./ kako bi sklopio mir u ime rimskoga naroda pod povoljnim i lakim uvjetima /navodno po interese Antioha III. op. S.M./,[847]i kada je /plebejski op. S.M./ dodao i druge optužbe koje su bile nedostojne za tako velikog čovjeka, onda je Scipion, nakon nekoliko preliminarnih primjedbi kao što su bile one koje su prizivane za dostojanstvo i ugled njegovog života, rekao : „Sjećam se, sunarodnici, da je ovo dan na koji sam u Africi u velikoj bitci ja pobijedio Hanibala Kartaginjanina, najvećeg neprijatelja vaše moći, i osvojio sam za vas sjajan mir i slavnu pobjedu. Neka onda ne budemo nezahvalni prema bogovima, nego, ja preporučujem da ostavimo ovoga bezvrijednog lika /tj. tužitelja Nevija op. S.M./ i da odmah odemo da zahvalimo Jupiteru, Najvećem i Najboljem." Tako rekavši, on se okrenuo i krenuo na Kapitol. Potom je čitava kontiona, koja se bila okupila da donese presudu Scipionu, ostavivši /plebejskog op. S.M./ tribuna pratila Scipiona na Kapitol, a zatim ga ispratila do njegovog doma sa radošću i izrazima zahvalnosti koji bi odgovarali prazničnoj situaciji. Sam govor za koji se vjeruje da je bio izgovoren taj dan od /Publija op. S.M./ Scipiona je dostupan, i oni koji negiraju njegovu autentičnost ipak priznaju da su riječi koje sam ja citirao bile izgovorene od Publija op. S.M./ Scipiona. Također, ima i drugi slavni njegov čin. Izvjesni Petiliji,

[847]Marko Nevije je optužio Publija Kornelija Scipiona Afrikanca za to da je bio korumpiran, odnosno da je primio mito od Antioha III., kako bi sklopio mir koji bi bio povoljniji za seleukidskog kralja. Po svemu sudeći, plebejski tribun Nevije nije imao nijedan konkretan dokaz za svoju optužbu, izuzev nekih posrednih i izvedenih teorija. Uostalom, sam mir Republike sa Antiohom III., koji je prisiljen na veliku ratnu odštetu i napuštanje Helade, egejskog prostora i većega dijela Male Azije s ene bi baš mogao nazvati povoljnim za Seleukidsko kraljevstvo.

plebejski tribuni, govori se pod utjecajem Marka Katona, osobnog neprijatelja Scipiona, i podstaknuti da se pojave protiv njega /Publija Scipiona op. S.M./, najenergičnije su insistirali u Senatu na njegovom izvještaju o novcu Antioha /III. op. S.M./ i plijenu koji je uzet u ratu, jer je on bio legat svoga brata Lucija Scipiona Azijatika, zapovjednika ove kampanje. Nakon toga je /Publije op. S.M./ Scipion ustao, i uzimajući svitak iz nabora svoje toge, rekao je da to sadržava račun o svome novcu i svome plijenu, da je on to donio kako bi se javno pročitalo i pohranilo u riznicu. „Ali sada“, rekao je on, „ja neću to učiniti sada, niti ću ja poniziti sebe.“ I odjednom je, pred svima njima /senatorima op. S.M./, pocijepao svitak sa svojim sopstvenim rukama u komadiće, uznemiren da se račun o novcu uzetom u ratu zahtijeva od njega, čiji bi račun za spašavanje Rimske države trebao biti priznat.“).

Aul Gelije, VI, 9, 12 :*Idem Probus Valerium Antiatem libro historiarum XXII. "speponderant" scripsisse annotavit verbaque eius haec posuit: "Tiberius Gracchus, qui quaestor C. Mancino in Hispania fuerat, et ceteri, qui pacem speponderant*." („Prob je također primijetio da je Valerije Antije u 22. knjizi svojih Historija napisao *speponderant*, i on citira na sljedeći način njegove riječi : „Tiberije Grakh, koji je bio kvestor Gaju Mancini u Hispaniji, i drugi[848] koji su zajamčili (*speponderant*) mir.““).

Aul Gelije, VI, 19, 1 - 8 :*Historia ex annalibus sumpta de Tiberio Graccho, Gracchorum patre, tribuno plebis; atque inibi tribunicia decreta cum ipsis verbis relata.Pulcrum atque liberale atque magnanimum factum Tiberii Sempronii Gracchi in exemplis repositum est. Id exemplum huiuscemodi est: L. Scipioni Asiatico, P. Scipionis Africani superioris fratri, C. Minucius Augurinus tribunus plebi multam irrogavit eumque ob eam causam praedes poscebat. Scipio Africanus fratris nomine ad collegium tribunorum provocabat petebatque, ut virum consularem triumphalemque a collegae vi defenderent. Octo tribuni cognita causa decreverunt. Eius decreti verba, quae posui, ex annalium monumentis exscripta sunt: "Quod P. Scipio Africanus postulavit pro L. Scipione Asiatico fratre, cum contra leges contraque morem maiorum tribunus pl. hominibus accitis per vim inauspicato sententiam de eo tulerit multamque nullo exemplo irrogaverit praedesque eum ob eam rem dare cogat aut, si non det, in vincula duci iubeat, ut eum a collegae vi prohibeamus; et quod contra collega postulavit, ne sibi intercedamus, quominus suapte potestate uti liceat, de ea re nostrum sententia omnium ea est: si L. Cornelius Scipio Asiaticus collegae arbitratu praedes dabit, collegae, ne eum in vincula ducat, intercedemus; si eius arbitratu praedes non dabit, quominus collega sua potestate utatur, non intercedemus." Post hoc decretum cum Augurinus tribunus L. Scipionem praedes non dantem prendi et in carcerem duci iussisset, tunc Tiberius Sempronius Gracchus tr. pl., pater Tiberi atque C. Gracchorum, cum P. Scipioni Africano inimicus gravis ob plerasque in republica dissensiones esset, iuravit palam in amicitiam inque gratiam se cum P. Africano non redisse, atque ita decretum ex tabula recitavit. Eius decreti verba haec sunt: "Cum L. Cornelius Scipio Asiaticus triumphans hostium duces in carcerem coniectarit, alienum videtur esse dignitate reipublicae in eum locum imperatorem populi Romani duci, in quem locum ab eo coniecti sunt duces hostium; itaque L. Cornelium Scipionem Asiaticum a collegae vi prohibeo." Valerius autem Antias contra hanc decretorum memoriam contraque auctoritates veterum annalium post Africani mortem intercessionem istam pro Scipione Asiatico factam esse a Tiberio Graccho dixit neque multam irrogatam Scipioni, sed damnatum eum peculatus ob Antiochinam pecuniam, quia praedes non daret, in carcerem duci coeptum atque ita intercedente Graccho exemptum.*(“Priča, preuzeta iz anala, o Tiberiju Grakhu, plebejskom tribunu i ocu Grakha, i također sačuvano citiranje uredbi /plebejskih op. S.M./ tribuna.Dobra, plemenita i velikodušna akcija Tiberija Sempronija Grakha je zabilježena u Primjerima. Ona se odvija kako slijedi : Gaj Minucije Augurin, plebejski tribun, nametnuo je globu Luciju Scipionu Azijatiku, bratu Scipiona Afrikanca Starijeg, i zahtijevao je da bi on trebao dati kauciju za isplatu. Scipion Afrikanac se obratiokolegiju /plebejskih op. S.M./ tribuna u ime svoga brata, tražeći od njih da brane od nasilnih mjera njihovog kolege čovjeka koji je bio konzul i koji je slavio trijumf. Saslušavši slučaj, osmorica /plebejskih op. S.M./ tribuna je donijelo odluku. Riječi njihovog dekreta, koji sam ja citirao, su uzete iz zapisa anala : “Pošto je Publije Scipion Afrikanac tražio od nas da zaštitimo njegovog brata Lucija Scipiona Azijatika od nasilnih mjera jednog od naših kolega, i da je, suprotno zakonima i običajima naših predaka, plebejski tribun, nezakonito sazvao

[848]Vjerojatno se misli na druge časnike iz Mancinine armije koji su bili garanti sporazuma.

skupštinu bez konsultiranja auspicija, izrekao mu kaznu i nametnuo mu novčanu globu bez presedana, i prisilio ga da osigura kauciju za njegovu isplatu, ili ako on to ne učini tako, odredio je da on /Lucije Azijatik op. S.M./ bude pritvoren. Sa druge strane, naš kolega je tražio da se mi ne bi trebali miješati u vršenje njegovog zakonskog autoriteta. Naša jednoglasna odluka u ovom pitanju je sljedeća : Ako će Lucije Kornelije Scipion Azijatik osigurati kauciju u skladu sa odlukom našega kolege, mi ćemo zabraniti našem kolegi da ga odvede u zatvor, ali ako on ne osigura kauciju u skladu sa odlukom našega kolege, mi nećemo intervenirati u izvršenje zakonskog autoriteta našega kolege."[849] Nakon ove izjave, Lucije Scipion je odbio da preda kauciju i /plebejski op. S.M./ tribun Augurin je naredio da se on uhapsi i odvede u zatvor. Zatim je Tiberije Sempronije Grakh, jedan od plebejskih tribuna i otac Tiberija i Gaja Grakha, iako je bio žestoki osobni protivnik Publija Scipiona Afrikanca zbog brojnih neslaganja oko političkih pitanja, javno izrekao zakletvu da se nije pomirio sa Publijem Afrikancem ni postao njegov prijatelj, a zatim je on pročitao dekret koji je napisao. Taj dekret je glasio :"Sa obzirom da je Lucije Kornelije Scipion Azijatik, za vrijeme proslave trijumfa, odvukao neprijateljske vođe u tamnicu, to se čini suprotno dostojanstvu našeg zemlje da se rimski zapovjednik uputi na isto mjesto koje je on odredio za neprijateljske vođe. Stoga zabranjujem svome kolegi da preuzme nasilne mjere prema Luciju Scipionu Azijatiku."Ali Valerije Antias, suprotno ovom zapisu dekreta i svjedočenju drevnih anala, je rekao da je nakon smrti Afrikanca, Tiberije Grakh stavio veto u korist Scipiona Azijatika, te također da Scipion nije bio globljen, nego je bio okrivljen za pronevjeru novca uzetog od Antioha i da je odbio da preda kauciju, i da je dok je bio vođen u tamnicu bio spašen vetom Grakha.").

Aul Gelije, VII, 8, 6 : *His ego versibus credo adductum Valerium Antiatem adversus ceteros omnis scriptores de Scipionis moribus sensisse et eam puellam captivam non redditam patri scripsisse contra quam nos supra diximus, sed retentam a Scipione atque in deliciis amoribusque ab eo usurpatam.* ("Mislim da su upravo ovi /Nevijevi op. S.M./ stihovi naveli Valerija Antiasa da zauzme mišljenje suprotno mišljenju svih drugih pisaca o Scipionovom karakteru i da napiše, suprotno onome što sam rekao ranije, da zarobljena djevojka nije vraćena ocu, nego ju je Scipion držao i obuzeo u ljubavnoj razonodi").[850]Aul Gelije, XII, 8, 1 –4 : *P. Africanus superior et Tiberius Gracchus, Tiberii et C. Gracchorum pater, rerum gestarum magnitudine et honorum atque vitae dignitate inlustres viri, dissenserunt saepenumero de republica et ea sive qua alia re non amici fuerunt. Ea simultas cum diu mansisset et sollemni die epulum Iovi libaretur atque ob id sacrificium senatus in Capitolio epularetur, fors fuit, ut aput eandem mensam duo illi iunctim locarentur. Tum quasi diis inmortalibus arbitris in convivio Iovis optimi maximi dexteras eorum conducentibus repente amicissimi facti. Neque solum amicitia incepta, sed adfinitas simul instituta; nam P. Scipio filiam virginem habens iam viro maturam ibi tunc eodem in loco despondit eam Tiberio Graccho, quem probaverat elegeratque exploratissimo iudicii tempore, dum inimicus est.* ("Publije Afrikanac Stariji i Tiberije Grakh, otac Tiberija i Gaja Grakha, muževi slavni po svojim velikim podvizima, visokim funkcijama koje su oni držali, i čestitosti njihovih života, često se nisu slagali po javnim pitanjima, i zbog toga ili nečega drugog, nisu bili prijatelji. Kada je ovo neprijateljstvo trajalo već duži period, pir je priređen za Jupitera na određeni dan[851] i povodom toga Senat je objedovao na Kapitolu. Slučajno su se dvojica muškaraca našla jedan uz drugoga za istim stolom, i odmah su, kao da su besmrtni bogovi, djelujući kao arbitri na blagdan Jupitera, Najvećeg i Najboljeg, umiješali svoje ruke, postali najbolji prijatelji. I ne samo da se prijateljstvo razvilo među njima, nego su u isto vrijeme njihove familije bile ujedinjene brakom. Publije Scipion /Afrikanac op. S.M./, imajući kćerku koja nije bila zaručena i koja je bila spremna za brak u to vrijeme, je

[849]Tada je plebejskih tribuna bilo 10, osmorica su potpisala ovu izjavu koja je više naginjala interesima Minucija, koji je bio deveti plebejski tribun. Ali izjavu nije potpisao deseti plebejski tribun i od njega je sada ovisila ključna odluka o tome šta će se desiti sa Lucijem Azijatikom.

[850] Ideje, politički potezi, akcije, djelovanje, ambicije i uspon Publija Scipiona su prirodno kao posljedicu imali i pojavu odiuma prema njemu, posebice u okvirima konzervativnijeg i tradicionalnijeg dijela establishment Republike. Kritičnost i otvoreno protivljenje prema v. o tome

O sukobima Publija Scipiona i njegovog brata Lucija u ognjenoj političkoj areni Republike v. Mesihović, 2019 A.

[851]Po J. C. Rolfe (Aul Gelije, 1927:387) : "On the 13th of September, which was also the anniversary of the founding of the Capitoline Temple. See Fowler, *Roman Festivals*, pp217 f."

nakon toga na licu mjesta zaručio nju za Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./ koga je on izabrao i odabrao u vrijeme kada je rasuđivanje najstrože, tj. dok je on bio njegov osobni protivnik.”).

Aul Gelije, XIII, 3, 6 :*Hoc ego scripsi de utriusque vocabuli indifferentia admonitus forte verbi istius, cum legerem Sempronii Asellionis, veteris scriptoris, quartum ex historia librum, in quo de P. Africano, Pauli filio, ita scriptum est: "Nam se patrem suum audisse dicere L. Aemilium Paulum nimis bonum imperatorem signis conlatis non decertare, nisi summa ei necessitudo aut summa occasio data esset".* („Ja sam napisao ovo sa obzirom na nedostatak razlike između ove dvije riječi kao rezultata čitanja četvrte knjige Historije od Sempronija Aselija, ranoga pisca, u kojoj je on napisao kako slijedi o Publiju /Korneliju Scipionu Emilijanu op. S.M./ Afrikancu /Mlađem op. S.M./, sinu Paula : „On je čuo svoga oca, Lucija Emilija Paula, da je rekao da se stvarno sposoban zapovjednik nikada ne upusti u odlučujuću bitku, osim ako to ne zahtijeva krajnja potreba (*necessitudo*) ili mu se ponudi najpovoljnija prilika /za bitku op. S.M./“”)

Aul Gelije, prenosi objašnjenje svoga suvremenika pjesnika Julija Paula (XVI, 10, 10–14):*"qui in plebe" inquit "Romana tenuissimi pauperrimique erant neque amplius quam mille quingentum aeris in censum deferebant, "proletarii" appellati sunt, qui vero nullo aut perquam parvo aere censebantur, "capite censi" vocabantur; extremus autem census capite censorum aeris fuit trecentis septuaginta quinque. 11 Sed quoniam res pecuniaque familiaris obsidis vicem pignerisque esse apud rempublicam videbatur amorisque in patriam fides quaedam in ea firmamentumque erat, neque proletarii neque capite censi milites nisi in tumultu maximo scribebantur, quia familia pecuniaque his aut tenuis aut nulla esset. 12 Proletariorum tamen ordo honestior aliquanto et re et nomine quam capite censorum fuit: 13 nam et asperis reipublicae temporibus, cum iuventutis inopia esset, in militiam tumultuariam legebantur, armaque is sumptu publico praebebantur, et non capitis censione, sed prosperiore vocabulo a munere officioque prolis edendae appellati sunt, quod, cum re familiari parva minus possent rempublicam iuvare, subolis tamen gignendae copia civitatem frequentarent. 14 Capite censos autem primus C. Marius, ut quidam ferunt, bello Cimbrico difficillimis reipublicae temporibus vel potius, ut Sallustius ait, bello Iugurthino milites scripsisse traditur, cum id factum ante in nulla memoria exstaret.*(„Oni od rimskih građana koji su najskromniji i sa najmanjim /materijalnim op. S.M./ sredstvima i koji su prijavili na cenzusu ne više od 1500 asa, bili su zvani proleteri, ali oni koji su rangirani da nemaju nikakve imovine ili je skoro nemaju, označeni su kao *capite censi*, ili ‘brojani po glavi’. I najniže rangirani od *capite censi* su bili oni sa 375 asa. Ali, pošto su imovina i novac bili smatrani kao zalog lojalnosti državi, i pošto kod njih nije bilo ove vrste garancije i uvjerenja patriotizma, niti proleteri niti *capite censi* nisu bili regrutirani kao vojnici izuzev u vremenima vanrednih poremećaja, zato što su imali malo ili nimalo imovine i novca. Ipak, klasa proletera bilaje nešto časnija i po djelu i po imenu, nego *capite censi*. U vremenima opasnosti za državu, kada je bio manjak ljudi vojne dobi, oni su bili unovačeni za hitnu službu, i oružje im je osigurano na javni trošak. I oni su bili zvani, ne *capite censi*, nego sa povoljnijim imenom proisteklim iz njihove dužnosti i funkcije da produciraju potomstvo. Iako oni nisu mogli mnogo pomoći državi sa onom malom imovinom koju su imali, ipak su oni pomagali stanovništvu svoje zemlje sa svojom moći da porađaju djecu. Govori se da je Gaj Marije bio prvi, prema nekima u ratu sa /germanskim narodom porijeklom iz južne Skandinavije i sjeverne Njemačke op. S.M./ Kimbrima u najkritičnijem periodu za našu zemlju, ili vjerojatnije, kako Salustije kaže u Jugurtinom ratu, regrutirao vojnike iz *capite censi*, pošto se o takvom djelu nije čulo prije toga vremena.”)

Lucije Ampelije

Lucije Ampelije (*Lucius Ampelius*) je napisao opću historiju pod nazivom *Liber Memorialis* koja je, u dosta sažetim crtama, opisivala epohe od najranijih vremena pa do vremena vladavine principsa Trajana.

Ampelije Lucije, XIX, 3 : *Tiberius Gracchus, qui Scipionem Asiaticum quamvis inimicum haberet, non est passus a tribunis in carcerem duci, quod diceret nefas ibi esse Scipionem, ubi captivi illius adhuc*

alligati tenerentur. Hic est Gracchorum pater, qui in tribunatu, cum agrariis legibus seditiones excitarent, interfecti sunt. (“Tiberije Grakh /Stariji op. S.M./, iako je bio neprijatelj Scipiona Azijatika, nije dozvolio da ga /plebejski op. S.M./ tribuni odvedu u zatvor jer je govorio da je grijeh da Scipion bude ondje gdje su se dosad držali njegovi zarobljenici. On je otac /braće op. S.M./ Grakha koji su ubijeni u tribunskoj službi jer su poticali pobune agrarnim zakonima.”)

Klaudije Elijan

Klaudije Elijan (*Claudius Aelianus*; Κλαύδιος Αἰλιανός; cc 175. – cc. 235. god. n. e.) porijeklom iz grada *Praeneste*, je bio pisac i učitelj retorike koji je originalno pisao na grčkom. Njegova dva glavna djela su vrijedna zbog mnogobrojnih referenci na ranije autore čija su djela danas izgubljena i time ukazuje na enormno književno bogatstvo grčko – rimske kulturne ekumene, od kojeg su sačuvani samo detalji. On je poznat po djelima „O prirodi životinja“ (*De Natura Animalium*; Περὶ Ζῴων Ἰδιότητος) u 17 knjiga i „Razne Historije (*Varia Historia*; Ποικίλη Ἱστορία) dostupno najvećim dijelom u sažetoj formi.

Klaudije Elijan, Ποικίλη Ἱστορία (*Varia Historia*), XI, 9 : ὅτι Σκηπίων τέτταρα καὶ πεντήκονται ἔτη βιώσας οὐδὲν οὔτε ἐπρίατο οὔτε ἀπέδοτο: οὕτως ἄρα ὀλίγων ἐδεῖτο. ἀσπίδα δὲ αὐτῷ τινος ἐπιδείξαντος εὖ κεκοσμημένην εἶπεν ʽἀλλὰ τόν γε Ῥωμαῖον ἄνδρα προσήκει ἐν τῇ δεξιᾷ τὰς ἐλπίδας ἔχειν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τῇ ἀριστερᾷ.᾽ („Scipion /Emilijan op. S.M./ je živio pedeset četiri godine, i nije kupio niti prodao nikakvu stvar, tako je sa malim on bio zadovoljan. Kada mu je neko pokazivao štit bogato ukrašen, on je rekao : „Ali, Rimljanin treba da svoje nade smješta u svoju desnu ruku /u kojoj drži mač op. S.M./, ne u svoju lijevu ruku /u kojoj drži štit op. S.M./“).

Kasije Dion

Veliku popularnost u antici uživala je "Rimska historija" (Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία, *Historia Romana*) od Kasija Diona (Δίων ὁ Κάσσιος *Lucius Claudius? Cassius Dio Cocceianus,* živio cc 155. god. n. e. - cc 235. god. n. e.). Kasije Dion je pripadao onom sloju nobiliteta koji se pojavio u vrijeme Antonina, kada se počelo naširoko prakticirati uvođenje u Senat stanovnika heleniziranih gradova Istoka. Već je njegov otac Kasije Apronije (*Cassius Apronianus*) bio rimski senator i namjesnik provincija. Dion Kasije rodio se u Nikeji u zapadno-maloazijskoj pokrajini Bitiniji, stekao je retoričku naobrazbu, bio je dvaput konzul (229. god. n. e. kao *consul ordinarius*), a upravljao je raznim provincijama (Afrika, Dalmacija, Gornja Panonija). Na djelu "Rimska historija" u 80 knjiga (na grčkom jeziku) radio, istraživao i pisao je skoro 22 godine. Rad na tom djelu pisac je završio tek nešto pred svoju smrt. Historija Kasija Diona je počinjala pričama o dolasku Eneje u Italiju i dopirala do 229. god. n. e. Nama su u cjelosti dostupne samo knjige 36-60 (kraj Republike i prva desetljeća Principata), sa jednom većom lakunom u 55. knjizi. Od prvih 36 knjiga, čiji je sadržaj inače Dion prelazio ne detaljišući previše, su dostupni samo manji ili veći fragmenti. Ovi fragmenti se sastoje od četiri tipa : *Fragmenta Valesiana*, *Fragmenta Peiresciana*, *Fragmenta Ursiniana*, *Excerpta Vaticana*. Od knjiga 61-80 su dostupni sažeti prikazi romejskog

monaha Ksifilina (XI. st.; koji počinje sa 35. i ide do kraja 80. knjige) i ekscerpti kod Zonare[852] (XII. st.).[853]

Kasije Dion je je poticao iz jedne od najuglednijih (kulturološki) heleniziranih i (pravno - politički) romaniziranih maloazijskih familija i bio je vrlo obrazovan i marljiv. Kasije Dion je uglavnom stvarao pod snošljivijim okolnostima, posebno za vladavine principsa Aleksandra Severa koje su primarno karakterizirali relativna stabilnost u odnosima princepske vlasti i Senata. U načinu izlaganja Dion Kasije ugledao se na Polibija i Tukidida, ali je taj uzor u mnogim slučajevima ostao samo izvanjski. Kod Kasija Diona nema smišljene filozofije povijesti, historijski proces ostaje iracionalan, njega ljudski um ne može objasniti, događaji mogu zavisiti od sudbine i natprirodnih sila. Čudesno igra kod Kasija Dion veliku ulogu, čak i u onim dijelovima koji su pisani na osnovu njegovih osobnih sjećanja. Pisanju povijesti pristupio je Kasije Dion, po vlastitim riječima, zato što mu je tako naredila Sudbina, koja mu se javila u snu. Ona mu je prorekla i besmrtnost njegova djela. I uz svoje maloazijsko podrijetlo i odgoj, Kasije Dion dijelio je poglede rimske aristokracije, premda je na njega utjecala i grčka politička publicistika II. st. n. e. On je veličao vremena Republike, ali je prijelaz na principatski sustav smatrao neizbježnim. Njegova razmišljanja o tome koji oblik vladavine treba smatrati najboljim našla su odraza u govorima Agripe i Mecene, upućenim Augustu. Prvi mu savjetuje da obnovi Republiku, a drugi da uvede monarhistički način upravljanja. U Meceninom govoru našli su odraza politički pogledi samog Kasija Diona, koji je sanjao o princepsu biranom od Senata, i Senatu koji će u Principatu imati počasan položaj najvišeg rukovodećeg organa. Republika igra kod Kasija Diona veliku ulogu. Radi efekta, on događaje ponekad ukrašava i čak pomalo mijenja. Govori povijesnih osoba kod Kasija Diona veoma su dugački. Pitanje o izvorima Kasija Diona veoma je složeno. Nesumnjivo je da je iskoristio veliki izvorni materijal, koji se ne može svesti na nama sačuvana historijska djela. Za rana razdoblja Rima upotrijebio je djela starijih analista. U nekim dijelovima (posljednje doba Republike) drži se Livija, ali se služi i drugim piscima, naročito u onim knjigama koje su posvećene građanskim ratovima. Kao izvori za historiju Principata služila su Kasiju Dionu uglavnom historijska djela. Naročito je opsežan bio njegov materijal za Augustovu povijest.

Pored monumentalne „Rimske historije", koja je i glavno djelo opusa Kasija Diona, on je napisao još neka historiografska djela kao što su : „Rad o snovima i čudima" koji su najavljivali uspon Septimija Severa na carski tron (djelo je izgubljeno), „Historija vladavine Komoda" (koju je on kasnije inkorporirao u „Rimsku historiju"), „O vladavini Trajana" (djelo se spominje u romejskoj ekciklopediji Suda/Σοῦδα; vjerojatno isto inkorporirano u „Rimsku historiju"). Suda mu pripisuje i „Historiju Persije", ali ovo je vjerojatno greška. Ista romejska enciklopedija navodi da je on napisao i „Itinerarije",

---

[852] Ἰωάννης Ζωναρᾶς je bio romejski službenik, kroničar i teolog koji je živio u Konstantinpolisu u XII. st. Njegovo najvažnije djelo su Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν (*Epitome Historiarum*) u 18 knjiga koje obuhvataju period od biblijske verzije stvaranja svijeta do smrti romejskog vasilevsa Aleksija I. Komnena, odnosno njegovog doba.

[853] Slično njima je i konstantinopoljski patrijarh iz IX. st. Focije sastavio je opis 280 djela, snabdjevši ga izvorima iz originala.

ali i u ovom slučaju je dvojbeno da li je to djelo Kasija Diona, kao i slučaju djela „Život Arijana” i „Getika” koja mu se isto pripisuju.

I Kasije Dion je ocijenio Tiberija Grakha, i pored toga što je poticao iz jedne od najuglednijih porodica i bio vrlo obrazovan, kao izazivača poremećaja i nemira u rimskoj državi. Po Kasiju se Tiberije Grakh odvažio na reforme, jer je imao prevelike ambicije da postane vođa rimskog naroda, smatrajući da će ih najlakše i najbrže zadovoljiti ako sebe predstavi kao zastupnika interesa naroda, a ne Senata. Ocjena Kasija Diona se može razumjeti kada se ima u vidu da se i on oslanjao na senatske izvještaje. A i sam Kasije Dion je bio senator, istina u nekom sasvim drugom vremenu i okružen sasvim različitim prilikama u odnosu na one koje su vladale tri stoljeća ranije.

Kasije Dion, fr. knjige XVI, (Zonara, 9) : („Zatim je Publije Scipion, koji je spasio svoga ranjenog oca, dobrovoljno ponudio sebe za kampanju /tj. zapovjedništvo nad rimsko – italskom armijom u Hispaniji op. S.M./. On je imao izvrsnu sposobnost dopunjenu sa odličnim obrazovanjem. I on je odmah /brzo po javno proklamiranoj kandidaturi op. S.M./ bio izabran, ali nedugo kasnije oni /vjerojatno se misli na konzervativce i tradicionaliste iz establishmenta op. S.M./ su požalili zbog svoje akcije /izbora Publija Scipiona op. S.M./ jer je on bio mlad (on je bio u svojoj 24. godini), i također jer je njegova kuća bila u žalosti zbog gubitka oca i strica. Shodno tome, on je ponovo došao pred narod i obratio im se, i sa svojom opaskom je posramio senatore, tako da on nije bio lišen komande, iako je Marko Junije[854], stariji čovjek, poslan sa njim.“).

Kasije Dion, fr. knjige XVII, 53 - 56 : Σκιπίων δὲ ἐπειδὴ πάντα τὰ ἐντὸς τοῦ Πυρηναίου τὰ μὲν βίᾳ, τὰ δὲ καὶ ὁμολογίᾳ προσεποιήσατο, τὸν στόλον τὸν ἐς τὴν Λιβύην ἡτοιμάζετο, οὗπερ ἀεὶ ἐφίετο: καὶ γὰρ τοῦτο καίτοι πολλῶν ἀντιλεγόντων ἐπετράπη τότε, καὶ τῷ Σύφακι συγγενέσθαι ἐκελεύσθη. κἂν ἐξείργαστό τι τοῦ φρονήματος τοῦ ἑαυτοῦ ἄξιον ῾ἢ γὰρ Καρχηδόνα εἶλεν ἂν τὸν πόλεμον αὐτῇ περιστήσας, ἢ τὸν Ἀννίβαν ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξήγαγεν, ὅπερ ὕστερον ἔπραξεν᾽, εἰ μὴ οἱ ἐν οἴκῳ Ῥωμαῖοι τὰ μὲν φθόνῳ αὐτοῦ, τὰ δὲ καὶ φόβῳ ἐμποδὼν ἐγένοντο: τό τε γὰρ νέον πᾶν μειζόνων ἀεὶ ἐπορέγεσθαι καὶ τὸ κατορθοῦν πολλάκις ἄπληστον τῆς εὐπραγίας εἶναι νομίζοντες χαλεπώτατα ἂν ἡγοῦντο νεανίσκου ψυχὴν αὐχήματι προ ... ῾φουρ λινες σαντινγ ιν μς.᾽ χ ... οὐκ ἐκείνῳ πρός τε δυναστείαν καὶ δόξαν ἀλλ᾽ ἑαυτοῖς πρός τε ἐλευθερίαν καὶ σωτηρίαν συμφέρῃ χρῆσθαι, κατέλυον αὐτόν, καὶ ὃν αὐτοὶ προῆγον ἐς τὰ πράγματα ἐν χρείᾳ αὐτοῦ γενόμενοι, τοῦτον ἐθελονταὶ καθῄρουν, ὅτι μείζων τῆς κοινῆς ἀσφαλείας ἐγεγόνει: καὶ τοῦτο οὐκέτι ὅπως Καρχηδονίους παντελῶς δι᾽ αὐτοῦ καταπολεμήσωσιν, ἀλλ᾽ ὅπως μὴ ἑαυτοῖς τύραννον αὐθαίρετον ἐπασκήσωσιν ἐσκόπουν. τῶν οὖν στρατηγῶν δύο αὐτῷ διαδόχους πέμψαντες ἀνεκάλεσαν αὐτόν. καὶ τὰ μὲν ἐπινίκια οὐκ ἐψηφί- σαντό οἱ, ὅτι ἰδιώτης τε ὢν ἐστράτευτο καὶ ἐπ᾽ οὐδεμιᾶς ἐννόμου ἡγεμονίας ἐξήταστο, βοῦς μέντοι ἑκατὸν λευκοὺς ἐν τῷ Καπιτωλίῳ θῦσαι καὶ πανήγυρίν τινα ἐπιτελέσαι τήν τε ὑπατείαν ἐς τὸ τρίτον ἔτος αἰτῆσαι ἐπέτρεψαν: αἱ γὰρ ἐς νέωτα ἀρχαιρεσίαι νεωστὶ ἐγεγόνεσαν.(/Publije op. S.M./ Scipio, nakon što je osvojio cijelu teritoriju južno od Pirineja, dijelom silom, dijelom predajom, pripremao se za ekspediciju u /sjevernu op. S.M./ Afriku, koja je bila njegov cilj. Ova kampanja je bila sada povjerena njemu, usprkos velike opozicije, sa instrukcijama da se pridruži Sifaksu /za kojega su mislili da će se držati dogovora sa Publijem Scipionom op. S.M./. I on (/Publije Scipion op. S.M./ bi izvjesno upratio nešto vrijedno njegovih težnji, bilo da bi doveo rat do kapija Kartagine i zauzimajući mjesto ili prisilivši Hanibala da ode iz Italije, što je on kasnije i učinio, da nisu Rimljani kod kuće, zbog ljubomore i straha od njega /misli se na Publija Scipiona op. S.M./ stajali na njegovom putu. Oni /vjerojatno se misli na senatore i dio establishmenta op. S.M./ su razmišljali da mladost bez izuzetka je uvijek dostizala nakon većih osvajanja i da je dobra sreća često inspirirana sa uspjehom, i smatrali su da bi bilo veoma teško za mladalački duh kroz samopouzdanje....da ga tretiraju tako mudro kao da bi popuštali, ne njegovoj moći i slavi, nego svojoj sopstvenoj slobodi i sigurnosti, oni su ga odbacili. Tako, čovjek /Publije Scipion op. S.M./kojega su oni sami imenovali zaduženim za poslove kada su oni bili u potrebi za njim, sada su oni po svome sopstvenom dogovoru uklonili zato je

[854]*Marcus Iunius Silanus*.

postao prevelik za javnu sigurnost. Oni više nisu smatrali kako bi mogli da konačno pobijede Kartaginjane sa njegovom pomoći, nego samo kako bi oni mogli izbjeći spremanje za sebe samoizabranog tiranina. Tako su oni poslali dvojicu pretora kako bi ga smijenili i opozvali kući. Pored toga, oni mu nisu izglasali trijumf /za pobjedu u Hispaniji op. S.M./, zbog toga što je kampanju vodio kao privatnik jer nije bio imenovan za bilo koje legalno zapovjedništvo /misli se na više magistrature op. S.M./, ali su mu oni dozvolili da žrtvuje 100 bijelih volova na Kapitolu, da proslavi igre i da agitira za narednu drugu godinu za konzulat, jer su izbori za sljedeću godinu bili tek održani.)[855]

Kasije Dion, fr. knjige XVII, (Zonara, 11) :(/Publije op. S.M./ Scipion je nakon što je zauzeo cijelu teritoriju južno od Pirineja, dijelom silom, dijelom predajom, je bio spreman da otplovi za Afriku. Međutim, narod Rima,[856] zbog ljubomore na njegove uspjehe i zbog straha da bi on mogao postati arogantan i da bi se igrao tiranina, poslao je dvojicu pretora da ga smijene i opozovu kući. Tako je on bio razriješen svoje komande.).[857]

Kasije Dion, fr. knjige XVII, 52 :ὅτι Λικίννιος Κράσσος ὑπό τε ἐπιεικείας καὶ κάλλους πλούτου τε, ἀφ᾽ οὗπερ καὶ πλούσιος ἐπωνομάσθη, ὅτι τε ἀρχιερεὺς ἦν, ἔμελλεν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἀκλήρωτος μένειν ("Licinije Kras, iz razloga svoje ljubaznosti i ljepote i bogatstva, koje mu je donijelo nadimak Bogati, i zato jer je bio Veliki svećenik, trebao je ostati u Italiji bez učešća u ždrijebanju provincija.")

Kasije Dion, fr. knjige XVII, 62 :ὅτι πυθόμενοι τὰ τῶν Λοκρῶν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ νομίσαντες αὐτὰ ὀλιγωρίᾳ τοῦ Σκιπίωνος συμβεβηκέναι, χαλεπῶς τε ἔφερον, καὶ ἐβουλεύσαντο εὐθὺς ὑπὸ ὀργῆς τῆς τε ἡγεμονίας αὐτὸν παῦσαι καὶ ἐπὶ δίκην ἀνακαλέσαι, προσπαροξυνθέντες ὅτι τῇ τε Ἑλληνικῇ διαίτῃ ἐχρῆτο καὶ ὅτι ἱμάτιον ἀνεβάλλετο, ὅτι τε ἐς παλαίστραν παρέβαλλεν. ὅτι τε τοῖς στρατιώταις ἁρπάζειν τὰ τῶν συμμάχων ἐπιτρέπειν ἐλέγετο, τόν τε πλοῦν τὸν ἐπὶ Καρχηδόνα διατρίβειν ἐπίτηδες, ὅπως ἐπὶ πλεῖον ἄρξειεν, ὑπωπτεύετο, μέγιστον δέ, ἐναγόντων τῶν ἀπ᾽ ἀρχῆς οἱ φθονούντων, μεταπέμψασθαι αὐτὸν ἤθελον. καὶ τοῦτο μὲν διὰ τὸ πλῆθος μεγάλην εὔνοιαν αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐλπίδας ἔχον οὐκ ἐγένετο..."("Rimljani, saznavši o postupanju prema Lokrijcima, i misleći da je to bilo zbog nemarnosti /Publija op. S.M./ Scipiona, su bili uznemireni i u svojoj ljutnji su odmah planirali da ga uklone sa komande i pozovu ga suđenje. Bili su nadalje uznemireni zato što je on usvojio helenske običaje, nosio je svoju togu zabačenu preko svoga ramena i često je posjećivao palestru. Nadalje, govorilo se da je prepustio imovinu saveznika vojnicima da je pljačkaju i da je namjerno odlagao svoje putovanje u Kartaginu kako bi mogao držati funkciju duži period. Ali to je bilo uglavnom podstaknuto onima koji su sve vrijeme bili ljubomorni na njega /Publija Scipiona op. S.M. i koji su željeli da ga opozovu./. Ovaj plan, ipak, sa obzirom na svoje nade, nije izvršen, zato jer ga /Publija Scipiona op. S.M./ je narod, sa obzirom na njihove nade, veoma favorizirao....")

[855]Navedeni podatak iz fragmenta XVII. knjige djela Kasija Diona je prilično kaotičan, pogotovu u kronološkom pogledu. Izvađene informacije iz originalnog teksta Kasija Diona su onda na takav pogrešan način poredane u ekscerpt da on uopće ne održava stvarni razvoj situacije. Ne održavanje trijumfa Publija Scipiona je stavljeno na sami kraj teksta, nakon opisa sukoba Publija Scipiona sa establishmentom. Iako se spominju neki detalji iz „lokrijske afere", sama afera se uopće ne spominje. Pojedini podatci su potpuno pogrešni, kao npr. da se Publije Scipion mogao kandidirati za konzulsku funkciju tek za narednu drugu godinu, dok se on za stvarno po povratku iz Hispanije kandidirao odmah za narednu godinu. Jedina vrijednost ovoga escerpta je u tome što nudi jedno promišljanje da se establishment plašio da Publije Scipion postane svemoćan i ugrozi njihovu vlast, te da je u svemu tomu značajnu ulogu imala i ljubomora koju su prema Publiju Scipionu osjećali pojedini predstavnici establishmenta.

[856]Ovo je greška, jer je Publije Scipion tada uživao vrlo veliku popularnost među običnim narodom, i samo je među konzervativnim dijelom establishmenta bilo ljubomore i straha od nekih navodnih težnji Publija Scipiona da se nametne Republici ili da uspostavom tiranije sruši republikanski poredak.

[857]I Zonarovo sažimanje originalnog teksta Kasija Diona vezanog za raspravu o „afričkoj ekspediciji", opoziciji Publiju Scipionu i „lokrijskoj aferi" je konstruiralo loš i netačan i kaotičan prikaz tih dešavanja. Tako ispada po ovim ekscerptima originalnog teksta Kasija Diona da je Publije Scipion bio smijenjen sa zapovjedništva „afričke ekspedicije" zbog ljubomore i straha od eventualne svemoći Publija Scipiona. Naravno, zahvaljujući drugim vrelima, poglavito Liviju, znamo da Publije Scipion nije uopće smijenjen.

Kasije Dion, fr. knjige XVII, (Zonara, 11) :("Sljedeće godine Publije Scipion i Licinije Kras su postali konzuli. Potonji je ostao u Italiji, dok je Scipion imao naređenja da ode za Siciliju i /sjevernu op. S.M./ Afriku, kako bi, ako već ne bi mogao da zauzme Kartaginu, mogao bar u međuvremenu da izvuće Hanibala iz Italije. Ali /Publije Scipion op. S.M./ nije dobio niti armiju bilo koje veličine niti bilo kakav dodatak za trireme, radi ljubomore koju je izazvalo njegovo junaštvo. Zaista, oni su ga jedva snabdjeli i sa čak najneophodnijim potrepštinama. On je, zatim, otplovio sa flotom saveznika i sa nešto dobrovoljaca.")

Kasije Dion, fr. knjige XVII, (Zonara, 14) :("Narod Rima je požalio jer nisu spriječili Hanibala da otplovi kući /u sjevernu Afriku op. S.M./ i kada su oni saznali da on konsolidira situaciju u Africi, oni su se ponovo veoma uplašili. Stoga su oni poslali Klaudija Nerona, jednoga od konzula, protiv njega, dok su Marku Serviliju /drugom konzulu op. S.M./ dodijelili zaštitu Italije. Međutim, Neron nije uspio da dođe u Afriku, jer je bio zadržan olujnim vremenom u Italiji i ponovo u Sradiniji. Nakon toga, on nije dalje napredovao od Sicilije, jer je saznao da se /Publije op. S.M./ Scipion dokazao pobjednikom. /Publije op. S.M./ Scipion, se ustvari plašio da bi Neron mogao biti toliko brz da bi prisovjio slavu njegovih sopstvenih radova, i tako je on na prvi znak proljeća krenuo protiv Hanibala, saznavši da je potonji pobijedio Masinisu.")

Kasije Dion, fr. knjige XVII = 155.1 :ὅτι ἡ Καρχηδὼν πολλοῖς Ῥωμαίων ἐξαιρετέα ἐδόκει εἶναι, καὶ Κορνηλίῳ ὑπάτῳ, καὶ ἔλεγεν ὅτι ἀδύνατόν ἐστι συνεστώσης αὐτῆς ἀδεεῖς σφᾶς εἶναι." ("Izgleda da je po Korneliju Lentulu, konzulu kao i mnogim drugim Rimljanima, Kartagina trebala da bude uništena, i on je želio reći da je nemoguće, dok taj grad postoji, za njih /Rimljane op. S.M./ da budu oslobođeni od straha.").

Kasije Dion, fr. knjige XVII, 83 :..ἐν μέντοι τῷ δήμῳ ... πάντες τὴν εἰρήνην ὁμοθυμαδὸν ἐψηφίσαντο. ("u narodnoj skupštini, međutim....svi su jednoglasno bili za mir /sa Kartaginom kako je predložio Publije Scipion op. S.M./")

Kasije Dion, fr. knjige XVII, (Zonara, 14) :("Ali, Senat nije primio lako izaslanstvo /Kartagine op. S.M./. Senatori su diskutirali dugo, jer se nisu slagali među sobom /da li ratificirati prijedlog mirovnog sporazuma sa Kartaginom koji je usaglasio Publije Scipion op. S.M./ Međutim, narodna skupština je jednoglasno glasala za mir i prihvatila je uvjete /mirovnog sporazuma op. S.M./").

Kasije Dion, fr. knjige XIX, 61 :ὅτι νεανίσκοι τινὲς Καρχηδονίων πρέσβεις ἐς τὴν Ῥώμην ἐλθόντας ὑβρίσαντες ἐπέμφθησαν μὲν ἐς τὴν Καρχηδόνα καὶ ἐξεδόθησάν σφισιν, οὐκ ἔπαθον δὲ ὑπ᾽ αὐτῶν δεινὸν οὐδέν, ἀλλ᾽ ἀφείθησαν." ("Neki mladići koji su uvrijedili kartaginske izaslanike kada su bili oni bili došli u Rim, bili su poslani u Kartaginu i i izručeni tamošnjem narodu. Ipak oni nisu bili povrijeđeni od njih /Kartaginjana op. S.M./ nego su bili oslobođeni.").

Kasije Dion, fr. knjige XIX, 62, 2 : ὅτι Σέλευκος ὁ τοῦ Ἀντιόχου τὸν τοῦ Ἀφρικανοῦ υἱὸν διαπλέοντα ἐκ τῆς Ἑλλάδος λαβὼν ἐν θεραπείᾳ πολλῇ ἐπεποίητο. ἀπολυτρῶσαι μὲν γάρ, καίτοι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πολλὰ δεηθέντος, οὐκ ἠθέλησεν, οὐ. μέντοι καὶ κακόν τι εἰργάσατο, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον ἰσχυρῶς περιεῖπε, καὶ τέλος, καίπερ τῶν σπονδῶν ἁμαρτών, ἀφῆκεν ἄνευ λύτρων. ("Seleuk,[858] sin Antioha /III. op. S.M./ je zarobio sina Afrikanca, koji je plovio iz Helade, i dao mu je najljubazniji tretman. Iako je njegov otac mnogo puta tražio da mu se dozvoli da ga otkupi, njegov zarobljivač je to odbijao, ipak mu /mlađem sinu Afrikanca Starijeg op. S.M./ nije nanosio nikakvu štetu. Naprotiv, on /kralj Antioh op. S.M./ mu je pokazao svaku počast i na kraju , iako nije uspio da osigura mir, oslobodio ga je bez otkupnine.").

Kasije Dion, fr. knjige XIX, 63, 1 :ὅτι ἐφθόνουν τοῖς Σκιπίωσι πολλοί, ὅτι δύο ἀδελφοὶ γένους τε καὶ ἀρετῆς εὖ 1 ἥκοντες τά τε ἄλλα κατέπραξαν ὥσπερ εἴρηται καὶ ἐπικλήσεις τοιαύτας ἔλαβον, ἐπεὶ ὅτι γε οὐδὲν ἠδίκουν δηλοῦται μὲν καὶ τοῖς εἰρημένοις, ἀπεδείχθη δὲ ἔτι μᾶλλον τῇ τε τοῦ Ἀσιατικοῦ δημεύσει τῆς οὐσίας, ἐν ᾗ μηδὲν πλέον τῶν προϋπαρχόντων οἱ εὑρέθη, καὶ τῇ τοῦ Ἀφρικανοῦ ἐς

[858]Moguće da je riječ o budućem seleukidskom kralju Seleuku IV. Filopatoru (Σέλευκος Δ΄ Φιλοπάτωρ; vl. 187. – 175. god. p. n. e.).

Λίτερνον ἀναχωρήσει κἀνταῦθα μέχρι τῆς τοῦ βίου τελευτῆς ἀδείᾳ. τὴν μὲν γὰρ πρώτην ἀπήντησε, νομίζων τῇ τῆς ἀρετῆς ἀληθείᾳ περιέσεσθαι. ("Mnogi su bili ljubomorni na Scipione jer su dvojica braće, istaknutih i po rođenju i po integritetu, ostvarila sve ono što je bilo povezano i osigurala takve /počasne op. S.M./ naslove /zbog pobjeda na afričkom i azijskom tlu op. S.M./. Da oni nisu bili krivi ni za kakvo pogrešno činjenje je jasno čak mojih ranijim navodima i još se više pokazalo prilikom konfiskacije imovine Azijatika, za koju se ispostavilo da se sastoji samo od njegovog originalnog nasljedstva ili ponovo sa povlaćenjem /iz javnoga života i Rima op. S.M./ Afrikanca u Liternum i sigurnost koju je on uživao tamo sve do kraja svoga života. U početku, da bude uvjeren, on /Afrikanac op. S.M./ se pojavio na sudu, misleći da će ga spasiti istina koja će poštovati njegov integritet").

Kasije Dion, fr. knjige , XIX, 64 :ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι τῆς τρυφῆς τῆς Ἀσιανῆς γευσάμενοι, καὶ μετὰ τῆς τῶν λαφύρων περιουσίας τῆς τε παρὰ τῶν ὅπλων ἐξουσίας ἐν τοῖς τῶν ἡττηθέντων κτήμασιν ἐγχρονίσαντες, τήν τε ἀσωτίαν αὐτῶν διὰ βραχέος ἐζήλωσαν, καὶ τὰ πάτρια ἔθη οὐ διὰ μακροῦ κατεπάτησαν. οὕτω τὸ δεινὸν τοῦτ᾽ ἐκεῖθεν ἀρξάμενον καὶ ἐς τὸ ἄστυ ἐνέπεσε. ("Rimljani, kada su osjetili azijatski luksuz i proveli neko vrijeme u posjedima poraženog usred obilja plijena i slobode dobijene pobjedom oružjem, brzo su počeli imitirati rastrošnost ovih /istočnjačkih op. S.M./ naroda i nedugo kasnije su zgazili pod nogama svoje sopstvene drevne tradicije. Tako je ovaj strašni utjecaj, počevši u ovom periodu /pobjedama u sirijskom ratu i galatskom pohodu op. S.M./, ušao i u Grad.")

Kasije Dion, fr. knjige XIX, 65 :ὅτι ὁ Γράκχος ἄλλως μὲν ἔκ τε τοῦ πλήθους ἦν καὶ ἐδημηγόρει δεινότατα, οὐ μέντοι καὶ ὡμοιώθη Κάτωνι, ἀλλὰ καίπερ παλαιάν τινα πρὸς τοὺς Σκιπίωνας ἔχθραν ἔχων οὐκ ἤνεγκε τὸ γιγνόμενον, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἀπελογήσατο ἐρήμην κατηγορηθέντος, ὅπως τε μηδεμίαν κηλῖδα λάβῃ διεσπούδαστο, 1 τόν τε Ἀσιατικὸν ἐκώλυσεν ἐς τὸ οἴκημα ἐμβληθῆναι. καὶ διὰ ταῦτα αὐτῷ οἱ Σκιπίωνες τήν τε ἔχθραν κατέλυσαν καὶ κῆδος συνῆψαν: τὴν γὰρ θυγατέρα τὴν ἑαυτοῦ ὁ Ἀφρικανὸς συνῴκισεν." ("Grakh /Stariji op. S.M./ je bio potpuno narodni čovjek i veoma rječit govornik, ali je njegova narav bila veoma različita od Katonove /Starijeg op. S.M./. Iako je on imao dugo neprijateljstvo prema Scipionima, on nije pristajao na ono što se dešavalo, nego je govorio u odbranu Afrikanca, koji je bio optužen dok je bio odsutan, i on se sam potrudio da spriječi da se bilo koja ljaga stavlja na njegovo /Afrikančevo op. S.M./ ime. On je takođe spriječio utamničenje Azijatika. Zbog toga su Scipioni odustali od svoga neprijateljstva prema njemu i ugovorili bračnu vezu, Afrikanac je dao njemu svoju sopstvenu kćerku")

Kasije Dion, fr. knjige XIX, (Zonara, 20) :("Međutim, pošto nije postigao ništa opsadom i Scipioni /braća Lucije i Publije sa rimsko – italskom armijom op. S.M./ su se približili, Antioh /III. op. S.M./ odmah ih je kontaktirao, jer je on očekivao sklapanje mira, jer je on bio u posjedu sina Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i imao je prema njemu najljubazniji tretman. Na kraju, iako nije uspio osigurati mir, on /Antioh III. op. S.M./ ga je oslobodio bez otkupnine.")

Kasije Dion, fr. knjige XIX, (Zonara, 20) :("Poslije ovoga, nakon pregovora koje je inicirao Antioh /III. op. S.M./, dogovoreno je primirje. Afrikanac /Stariji op. S.M./ je bio dobro raspoložen prema njemu /Antiohu III. op. S.M./ zbog sina /koji mu je vraćen op. S.M./, i konzul /Afrikančev mlađi brat Lucije op. S.M./, pored toganije želio da pobjedu svome nasljedniku /sljedećem prokonzulu na mjestu komandanta armije na istoku op. S.M./ koji se sada približavao. Zbog toga su oni ponudili Antiohu uvjete koji nisu bili teži nego oni koje su oni originalno bili napravili prije bitke /kako bi dogovorili mirovni sporazum op. S.M./. Stoga Gnej Manlije, koji ih je naslijedio na funkciji /zapovjedništva u Maloj Aziji op. S.M./, nije bio zadovoljen sa dogovorenim uvjetima /između braće Scipiona i Antioha III. op. S.M./, i postavio je dodatne zahtjeve kralju /Antiohu III. op. S.M./, sem toga zahtijevajući da on preda taoce, od kojih bi jedan trebao biti njegov sin Antioh, i da isporuči sve dezertere, među njima Hanibala. Antioh /III. op. S.M./ se nerado pokorio po svim drugim tačkama, međutim, da isporuči Hanibala je bilo izvan njegove moći, jer je ovaj bio već pobjegao Prusiji, kralju Bitinije. Po ovim uvjetima je Antioh poslao izaslanike u Rim da osiguraju mir. Lucije Scipion je bio slavljen za ovu pobjedu, i dobio je naslov Azijatik zbog toga, kao što je njegov brat bio nazvan Afrikanac jer je pobijedio Kartaginu, najmoćniji grad u Africi.

Ova braća, koja su se pokazala muževima takve vrijednosti i kao rezultat svoje odličnosti zadobili tako veliku reputaciju, su nedugo kasnije dovedeni na suđenje pred skupštinom. Lucije je formalno bio optužen jer je /navodno op. S.M./ prisvojio veliki dio plijena, i Afrikanac jer je zbog svoga sina dogovorio blage uvjete mira, ali stvarni razlog njihove optužbe je bila ljubomora. .Da oni nisu bili krivi ni za kakvo pogrešno činjenje je jasno drugim dokazima, a posebno činjenicom da kada je imovina Azijatika bila konfiscirana da je nađeno da se ona sastoji samo od originalnog nasljedstva, i da se Afikanac povukao u Liternum prije nego što se desilo glasanje /o optužbiprotiv braće op. S.M./ i da je živio tamo do smrti, i niko nikada nije glasao da ga osudi.[859]")

Kasije Dion, fr. knjige XIX, (Zonara,21) :("U ovo vrijeme se također desila i smrt Hanibala. Izaslanici su iz Rima bili poslani Prusiji, vladaru Bitinije, a dio njihovog zadatka je bila da ga ubijede da im preda Hanibala, koji je bio na njegovom dvoru. Ali je Hanibal unaprijed saznao o ovome, i jer nije bio u mogućnosti da bježi, izvršio je samoubistvo. Proročanstvo ga je jednom objavijestilo da će umrijeti u Libisanskoj [ili libijskoj] zemlji, i on je očekivao da umre u Libiji, svojoj rodnoj zemlji, ali kako se dogodilo, njegova smrt se desila dok je on boravio na mjestu zvanom Libisa. Scipion Afrikanac /Stariji op. S.M./ je umro u isto vrijeme.").

Kasije Dion, fr. knjige XIX, (*Tzetzes*[860], *Chil.* 1, 798-805) : ("On /Hanibal op. S.M./ je umro popivši otrov u Bitiniji u mjestu zvanom Libisa, iako je on očekivao da umre u svojoj sopstvenoj libijskoj zemlji. Jednom je proročanstvo bilo napisano za Hanibala na sljedeći način : "Libiski [ili libijski] grumen će sakriti oblik Hanibala". Kasnije je rimski imperator Sever[861], koji je bio po rođenju iz Libije, smjestio u bijeli mramorni grob ovoga čovjeka, komandanta Hanibala.")

Kasije Dion, fr. knjige XXIII, 79 :ὅτι ἐλθόντων Νουμαντίνων πρέσβεων οἱ Ῥωμαῖοι ἔξω τοῦ τείχους ἐδέξαντο αὐτούς, ἵνα μὴ καὶ βεβαιοῦν ἐκ τούτου τὰς σπονδὰς δόξωσι. ξένια μέντοι σφίσι καὶ ὣς ἐξέπεμψαν, μὴ βουληθέντες πω τὴν ἐλπίδα αὐτῶν ὡς καὶ συναλλαγησομένων ἀφελέσθαι. ἔλεγον δὲ οἱ μὲν περὶ τὸν Μαγκῖνον τήν τε ἀνάγκην τῶν ὡμολογημένων καὶ τὸ πλῆθος τῶν σεσωσμένων, ὅτι τε πάνθ᾽ ὅσα καὶ πρότερον ἐν τῇ Ἰβηρίᾳ ἐκέκτηντο εἶχον: ἠξίουν τ᾽ αὐτοὺς μὴ πρὸς τὴν παροῦσάν σφων ἄδειαν ἀλλὰ πρὸς τὸν τότε περιστάντα τοὺς στρατιώτας κίνδυνον ἐκλογίζεσθαι οὐχ ὅσα ἔδει γεγονέναι, ἀλλ᾽ ὅσα ἐνεδέχετο πραχθῆναι. οἱ δὲ Νουμαντῖνοι πολλὰ μὲν περὶ τῆς προτέρας σφῶν ἐς αὐτοὺς εὐνοίας, πολλὰ δὲ

[859]Vrlo jasan dokaz montiranosti ovih optužbi jeste fakt da su one prestale prema Afrikancu Starijem kada se on povukao u Liternum i napustio politiku i javni život u Rimu. Znači cilj optužbi je bilo uklanjanje Afrikanca Starijeg iz političke, vladajuće elite i eliminiranje njegovog utjecaja na vođenje politike Republike, a optužbe za navodnu korupciju i pronevjeru javnih sredstava su bile samo sredstvo za ostvarivanje toga cilja, odnosno poslužile su za kompromitiranje, diskreditiranje i diskvalifikacije lika i djela braće Publija i Lucija i odvlaćenje njihove pažnje. Tako su braća Publije i Lucije bili prisiljeni da umjesto vođenja aktivne i kreativne politike u skladu sa svojim idejama i zamislima, troše i vrijeme i resurse na stalne odbrane od montiranih optužbi. Vrlo dobar primjer razrađene negativne kampanje koji su osmislili, vodili i realizirali protivnici Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg, i koja se na kraju pokazala vrlo uspješnom. Još jedan primjer da negativna kampanja može polučiti odlične rezultate i da se nikada, nikada ona ne smije zanemariti niti smatrati nebitnom i prolaznom stvari kao što to često čine žrtve ili mete takvih kampanja.

[860]Jovan Ceces (Ἰωάννης Τζέτζης, živio cc 1110. – cc. 1180. god.) je bio romejski učenjak i gramatik. Bio je miješanog romejsko/mediavelno grčkog i gruzijskog porijekla i stekao je odlično obrazovanje. Od svih njegovih djela najpoznatija je svojevrsna filološko-istorijska enciklopedija pod naslovom „Hilijade" ili „Historijska knjiga" (Βίβλος ἱστοριῶν), napisana otprilike između 1140. i 1170. god. Tu je obuhvaćen raznovrstan mitološki, istorijski i književnoistorijski materijal, koji se tematski vezuje za korpus njegovih „Pisama" (kojih ima 107). Ceces je studirao starohelenske autore i pisao književnohistorijske komentare na Homerovu „Ilijadu", Aristofana, Hesioda, Likofrona (za čiju izradu komentara se generalno vezuje i njegov brat Isak), Opijanove „Alievtika" i na druga dela. Ispevao je ne samo dve manje alegorije uz „Ilijadu" i „Odiseju" u političkom stihu, nego i jedan dodatak Homeru u heksametru *(Carmina Iliaca)*. Alegoriju je uopšte voleo, i dao je još nekoliko alegorijskih sastava. Preradio je i Porfirijev uvod u Aristotelove „Kategorije".

[861]Princeps Septimije Sever (*Caesar Lucius Septimius Severus Eusebes Pertinax Augustus,* vl. 193. – 211. god. n. e.) je i sam bio punsko – afričkog porijekla kao i Hanibal.

καὶ περὶ τῆς ἐκείνων μετὰ ταῦτα ἀδικίας, ὑφ᾽ ἧς ἐς τὸν πόλεμον κατέστησαν, τήν τε τοῦ Πομπηίου ψευδορκίαν προέφερον, καὶ τῆς τοῦ Μαγκίνου καὶ τῶν ἄλλων σωτηρίας εὐεργεσίαν ἀπῄτουν. καὶ τὰς σπονδὰς ἔλυσαν καὶ τὸν Μαγκῖνον ἐκδοθῆναι τοῖς Νουμαντίνοις ἔγνωσαν. („Rimljani su primili numantinske izaslanike, po njihovom dolasku, izvan zidina, kako njihov prijem ne bi mogao izgledati da nagovještava ratifikaciju ugovora. Bez obzira na to, ipak su poslali poklone prijateljstva, jer nisu još željeli da im oduzmu nadu u pronalaženje rješenja. Suradnici Mancine /gotovo sigurno je među njima bio Tiberije Grakh op. S.M./ govorili su o nužnosti učinjenog dogovora i broju /ljudi op. S.M./ spašenih, i izjavili su da još uvijek drže sve svoje ranije posjede u Iberiji. I molili su svoje sunarodnike da ne gledaju na stvar u svjetlu sadašnjeg stanja, nego u odnosu na opasnost koja je u to vrijeme prijetila vojnicima, i da ne razmotre šta je trebalo učiniti, nego šta je bilo moguće. Numantinci, su sa svoje strane, imali puno toga reći o svojoj ranijoj dobroj volji prema Rimljanima i mnogo također o naknadnoj nepravdi potonjeg, zbog čega su bili prisiljeni ići u rat, i o krivokletstvu Pompeja. I tražili su ljubazan postupak u zamjenu za spas Mancine i ostalih. Ali, Rimljani su anulirali sporazum i također su odlučili da se Mancina preda Numantincima.“)

Kasije Dion, fr. knjige XXIV, 83, 1- 7 :ὅτι ὁ Γράκχος ὁ Τιβέριος ἐτάραξε τὰ τῶν Ῥωμαίων, καίπερ καὶ γένους ἐς τὰ πρῶτα πρὸς τὸν πάππον τὸν Ἀφρικανὸν ἀνήκων, καὶ φύσει ἀξίᾳ αὐτοῦ χρώμενος, τά τε τῆς παιδείας ἔργα ἐν τοῖς μάλιστα ἀσκήσας, καὶ φρόνημα μέγα ἔχων. ὅσῳ γὰρ πλείω καὶ ἰσχυρότερα ταῦτα ἐκέκτητο, μᾶλλον ἔς τε φιλοτιμίαν ἀπ᾽ αὐτῶν προήχθη, καὶ ἐπειδὴ ἅπαξ ἔξω τοῦ βελτίστου παρετράπη, καὶ ἄκων ἐς τὸ κάκιστον ἐξώκειλε. :ἄκων ἐς τὸ κάκιστον ἐξώκειλε. ἐπειδὴ γὰρ αὐτῷ τὰ τῶν Νουμαντίνων ἐπινίκια ἀπεψηφίσθη, καὶ αὐτός, τιμηθήσεσθαι πρότερον ἅτε καὶ πρυτανεύσας αὐτὰ ἐλπίσας, οὐχ ὅπως τοιούτου τινὸς ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ προσεκινδύνευσεν ἐκδοθῆναι, ἔγνω καὶ τὰ πράγματα οὐκ ἀπ᾽ ἀρετῆς οὐδὲ ἐπ᾽ ἀληθείας, " ἀλλ᾽ ὥς που καὶ ἔτυχεν, ἐξεταζόμενα. ταύτην μὲν τὴν ὁδὸν τῆς δόξης ὡς οὐκ ἀσφαλῆ ἀφῆκε, τρόπον δέ τινα πρωτεῦσαι πάντως ἐπιθυμησας, καὶ τοῦτο διὰ τοῦ ὁμίλου μᾶλλον ἢ τῆς βουλῆς ἐξεργάσεσθαι προσδοκήσας, ἐκείνῳ προσέθετο. ὅτι Μᾶρκος Ὀκτάουιος τῷ Γράκχῳ διὰ φιλονεικίαν συγγενικὴν ἑκὼν ἀντηγωνίζετο. καὶ ἐκ τούτου οὐδὲν μέτριον ἐπράττετο, ἀλλ᾽ ἀντιφιλονεικοῦντες περιγενέσθαι μᾶλλον ἀλλήλων ἢ τὸ κοινὸν ὠφελῆσαι, πολλὰ μὲν καὶ βίαια, ὥσπερ ἐν δυναστείᾳ τινὶ ἀλλ᾽ οὐ δημοκρατίᾳ, ἔπραξαν, πολλὰ δὲ καὶ ἄτοπα, ὥσπερ ἐν πολέμῳ τινὶ ἀλλ᾽οὐκ εἰρήνῃ, ἔπαθον. τοῦτο μὲν γὰρ εἷς πρὸς ἕνα, τοῦτο δὲ πολλοὶ κατὰ συστάσεις λοιδορίας τε ἐπαχθεῖς καὶ μάχας, οὐχ ὅτι κατὰ τὴν ἄλλην πόλιν ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ βουλευτηρίῳ τῇ τε ἐκκλησίᾳ ἐποιοῦντο, τῇ μὲν προφάσει τῇ τοῦ νόμου χρώμενοι, τῷ δὲ ἔργῳ καὶ ἐς τὰ ἄλλα πάντα διασπευδόμενοι, ὥστε ἐν μηδενὶ ἀλλήλων ἐλαττοῦσθαι. κἀκ τούτου οὔτ᾽ ἄλλο τι τῶν εἰθισμένων ἐν κόσμῳ συνέβαινεν οὔθ᾽ αἱ ἀρχαὶ τὰ νενομις μένα ἔπρασσον, τὰ δὲ δικαστήρια ἐπέπαυτο καὶ συμβόλαιον οὐδὲν ἐγίγνετο, ἄλλη τε ταραχὴ καὶ ἀκρισία πανταχοῦ πολλὴ ἦν: καὶ ὄνομα πόλεως ἔφερον, στρατοπέδου δὲ οὐδὲν ἀπεῖχον. ὅτι ὁ Γράκχος τοῖς στρατευομένοις ἐκ τοῦ ὁμίλου νόμους τινὰς ἐπικουροῦντας ἔγραφε, καὶ τὰ δικαστήρια ἀπὸ τῆς βουλῆς ἐπὶ τοὺς ἱππέας μετῆγε, φύρων καὶ ταράσσων πάντα τὰ καθεστηκότα, ὅπως ἔκ γε τούτου ἀσφαλείας τινὸς ἐπιλάβηται. καὶ ὡς οὐδὲν οὐδὲ ἐνταῦθα αὐτῷ προεχώρει, ἀλλὰ καὶ ἐπ᾽ ἐξόδῳ τῆς ἀρχῆς ἦν καὶ ἔμελλεν ἀπαλλαγεὶς αὐτῆς αὐτίκα τοῖς ἐχθροῖς ὑποβληθήσεσθαι, ἐπεχείρησε καὶ ἐς τὸ ἐπιὸν ἔτος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ δημαρχῆσαι καὶ τὸν πενθερὸν ὕπατον ἀποδεῖξαι, μηδὲν μήτ᾽ εἰπεῖν μήθ᾽ ὑποσχέσθαι τισὶν ὀκνῶν. καὶ πενθίμην ἐσθῆτα πολλάκις ἐνεδύετο, τήν τε μητέρα καὶ τὰ παιδία ἐς τὸ πλῆθος παρῆγε συνδεόμενα. („Tiberije Grakh je izazvao previranja u Rimskoj državi, uprkos činjenici da je pripadao jednoj od najistaknutijih familija preko svoga djeda Afrikanca /Starijeg op. S.M./, da je posjedovao urođenu vrijednost potonjeg, da je primio dosta toga kroz obrazovanje i da je bio ponosnog duha. U direktnoj proporciji broju i veličini prednosti koje je posjedovao bilo je ono što su mu nudili da slijedi svoje ambicije. I jednom kada bude odustao od onoga što je najbolje, on je, uprkos samome sebi, skrenuo u ono što je najgore. Sve je počelo tako što je /Tiberije Grakh op. S.M./ bio odbijen za trijumf nad Numantincima, za koji se on ranije bio nadao da će biti počašćen, budući da je on vodio pregovore, ali daleko od dobijanja bilo kakve nagrade, on se zapravo približio tome da bude isporučen /Numantincima op. S.M./. Tada je on odlučio da se djela ne procjenjuju na temelju vrijednosti ili istinitosti, nego prema pukoj prilici. Tako je on napustio ovaj put do slave kao nesiguran, i budući da je želio da postane vođa na bilo koji način, ne birajući sredstva, on je vjerovao da bi mogao ovo postići bolje uz pomoć naroda, nego sa Senatom, pa je on sebe povezao sa potonjim. Marko Oktavije, poradi familijskog sukoba sa Grakhom, voljno je postao njegov protivnik. Nakon toha, nije bilo prividnosti umjerenosti, nego žarko se otimajući,

što su oni činili, da prevladaju jedan drugog a ne u korist države, oni su ponili mnoga djela nasilja više svojstvena despotiji nego demokratiji i pretrpili su mnoge neuobičajene katastrofe primjerenije ratu, a ne miru. Jer pored njihovih osobnih sukoba, bilo je mnogo onih koji su se udružili i prepustili gorkom zlostavljanju i sukobina, ne samo općenito u Gradu, nego čak i u senatskoj viječnici i narodnoj skupštini. Predlagali su zakon pod izgovorom, ali su u stvarnosti ulagali sve napore u svim pravcima da ne budu nadmašeni. Rezultat je bio da nijedan uobičajeni posao nije bio obavljan uredno. Magistrati nisu mogli obnašati svoje uobičajene dužnosti, sudovi su zaustavljeni, nisu bilo sklapanja ugovora, a svuda je bilo svakakve vrste zabune i nereda. Mjesto je nosilo ime grada, ali nije bilo ništa drugačije od /ratnog op. S.M./ tabora. Grakh je predlagao određene zakone u korist onih iz naroda koji su služili u vojsci, i prebacivao je sudove sa senatora na vitezove, uznemiravajući ustaljene običaje kako bi on mogao da održi sigurnost na neki mudar način. I kada čak ni ovo nije pružilo prednost njemu, a njegov mandat se približavao kraju, kada bi on bio odmah izložen napadima svojih neprijatelja, on je pokušao da osigura /plebejski op. S.M./ tribunat za sljedeću godinu također, zajedno sa svojim bratom, a da punca imenuje konzulom.I da ovo ostvari, on nije oklijevao da izjavi ili obeća bilo šta narodu. Često, također, on je zapadao u žalost i dovodio svoju majku i djecu pred narod da se pridruže njegovim preklinjanima njemu /misli se na narod op. S.M./.")

Kasije Dion, fr. XXIV, 84, 1 : ὅτι Σκιπίων ὁ Ἀφρικανὸς φιλοτιμίᾳ πλείονι παρὰ τὸ προσῆκον τό τε ἁρμόζον τῇ ἄλλῃ αὐτοῦ ἀρετῇ ἐχρῆτο. οὐκοῦν οὐδὲ τῶν ἀντιστασιωτῶν1 τις αὐτῷ θανόντι ἐφήσθη, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι, καίπερ βαρύτατον αὐτόν σφισι νομίζοντες εἶναι, ἐπόθησαν: χρήσιμόν τε γὰρ πρὸς τὰ κοινὰ ἑώρων, καὶ δεινὸν οὐδὲν οὐδ᾽ ἂν σφεῖς παθεῖν ἀπ᾽ αὐτοῦ "(„Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ je prepustio svoje ambicije više nego da pogoduje ili budu u skladu sa njegovom izvrsnoću/njegovim vrlinama. Zbog toga niko od njegovih suparnika nije uživao u njegovoj smrti, ali iako su ga smatrali velikom preprekom u svome djelovanju, čak su i oni osjećali njegov gubitak. I oni su vidjeli da je on bio vrijedan za državu i nikada nisu očekivali da bi on uzrokovao bilo koji ozbiljniji problem za njih").

Kasije Dion, fr.knjige XXV, 85, 1 :ὅτι ὁ Γράκχος τὴν μὲν γνώμην ὁμοίαν τ̣ ἀδελφῷ εἶχεν, πλὴν καθ᾽ ὅσον ἐκεῖνος μὲν1 ἀπ̣ ἀρετῆς ἐς φιλοτιμίαν καὶ ἐξ αὐτῆς ἐς κακία ἐξώκειλεν, οὗτος δὲ ταραχώδης τε φύσει ἦ καὶ ἑκὼν ἐπονηρεύετο, τῇ δὲ δὴ παρασκευῇ τῶ λόγων πολὺ αὐτοῦ προέφερε. καὶ διὰ ταῦτα ταῖ̣ τε ἐπινοίαις κακοτροπωτέραις καὶ ταῖς τόλμαι προχειροτέραις τῇ τε αὐθαδείᾳ πλείονι πρὸ πῃ καὶ ὣς ἐξέπιπτεν καθίστατο. ("/Gaj op. S.M./ Grakh je imao ista načela kao njegov brat. Samo je potonji skrenuo sa odličnosti u ambicioznost i odatle u pokvarenost. Dok je ovaj bio prirodno turbulentan i svojevoljno je odigravao nečasnost, i daleko je nadmašivao potonjeg /brata Tiberija op. S.M./ u talentu govorništva. Zbog ovih razloga, njegovi planovi su bili više štetniji, njegova drskost više spontanija i njegova arogancija veća prema svima")

Non Marcel

Non Marcel (*Nonius Marcellus*, IV. ili V. st. n. e.), rimski gramatik i peripatetički ("paganski") filozof, porijeklom možda iz Numidije. Njegovo jedino sačuvano djelo je *Noni Marcelli Peripatetici Tubursicensis de Compendiosa Doctrina ad filium*, neka vrsta enciklopedijskog leksikona u 20 knjiga koja se bavi antikvarnim pitanjima i klasičnom literaturom od Plauta do Apuleja. Navedeni enciklopedijski leksikon ima golemu vrijednost, jer je u njemu sačuvani veliki broj fragmenata iz djela klasične literature, koja su za sada još uvijek izgubljena u povijesnoj magli.

Non Marcel, *s.v. Proletarii, dicti sunt plebei, qui nihil rei publicae exhibeant,sed tantum prolem sufficiant. Cato de tribunis militum: expeditopauperem, plebeium atque proletarium. — Cassius Emina Annalium lib. II: tunc Marcius pro consule primus proletarios armavit,— Varro de vita populi Roraani*

lib. I: quibus erat pecuniae satis, locupletis, adsiduos; contrarios proletarios, adsiduo neminemvindicem voluerunt nisi adsiduum id est locupletem.

Non Marcel, *s.v. Proletarii, cives dicebantur qui in plebe tenuissima erant etnon amplius quam mille et quingentos aeris in censum deferebant. Ennius Annalibus: proletariu' publicitus scuteisque feroque ornatur ferro.*

Sekst Aurelije Viktor

Sekstu Aureliju Viktoru (*Sextus Aurelius Victor*, živio cc. 320 – cc 390. god. n. e.), porijeklom iz Afrike, pripisivalo se djelo *Origo Gentis Romanae* („Porijeklo rimskog naroda“). Ovo djelo, čiji je stvarni autor možda ipak anoniman a ne Sekst Aurelije Viktor, se bavi porijeklom rimskog naroda koje započinje sa Saturnom, a završava sa Romulom. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e.[862] Sekst Aurelije Viktor je sigurno bio autor djela *De Caesaribus*, koje obuhvata period od Augusta do Konstancija II. Njemu su se još pripisavala i djela : *De Viris Illustribus Romae* i *Epitome de Caesaribus*.

Sekst Aurelije Viktor, *de Viris Illustribus*, 20:*Fabius Ambustus ex duabus filiabus alteram Licinio Stoloni plebeio, alteram Aulo Sulpicio patricio coniugem dedit. Quarum plebeia cum sororem salutaret, cuius vir tribunus militaris consulari potestate erat, fasces lictorios foribus appositos indecenter expavit. A sorore irrisa marito questa est; qui adiuvante socero, ut primum tribunatum plebis aggressus est, legem tulit, ut alter consul ex plebe crearetur. Lex resistente Appio Claudio tamen lata;et primus Licinias Stolo consul factus. Idem lege cavit, ne cui plus quingenta iugera agri habere liceret. Et ipse cum iugera quingenta haberet, altera emancipati filii nomine possideret, in iudicium vocatus et primus omnium sua lege punitus est.*

Sekst Aurelije Viktor, *de Viris Illustribus*, 49, 16 - 19:*Bello Antiochi legatus fratri fuit; captum filium gratis recepit. A Petillio Actaeo tribuno plebis repetundarum accusatus librum rationum in conspectu populi scidit: Hac die, inquit, Carthaginem vici; quare, bonum factum, in Capitolium eamus et diis supplicemus! Inde in voluntarium exilium concessit, ubi reliquam egit aetatem. Moriens ab uxore petiit, ne corpus suum Romam referretur.* (“U Antiohovom ratu /I. sirijski rat op. S.M./ bio je /Scipion Afrikanac op. S.M./ legat svoga brata /Lucija op. S.M./ i njegov zarobljeni sin je bio vraćen bez otkupa. Optužen od plebejskog tribuna Aula Petilija Akteja, on je poderao svoju knjigu računa pred narodom i rekao : “Na ovaj datum, ja sam pobijedio Kartaginu, što je dobra učinjena stvar, Hajdemo na Kapitol da zahvalimo bogovima.” Zatim je on otišao u dobrovoljno izgnanstvo, i proveo je ostatak života tamo. Umirući, zatražio je od svoje supruge da ne prenese njegovo tijelo u Rim.”).

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus,* 53, 2 :*Post reus pecuniae interceptae, ne in carcerem duceretur Gracchus pater tribunus plebis, inimicus eius, intercessit. M. Cato censor equum ei ignominiae causa ademit.* („Nakon toga /pobjede u sirijskom ratu op. S.M./, on /Lucije Kornelije Scipion Azijatik op. S.M./ je bio optužen za pronevjeru, ali kako on ne bi mogao biti odveden u zatvorzaložio se plebejski tribun /Tiberije Sempronije op. S.M./ Grakh /Stariji op. S.M./, njegov neprijatelj. Marko Katon, cenzor, je uzeo njegovog javnog konja radi /navodne op. S.M./ nedoličnosti.“).

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus,* 54, 3 - 4 :*superatus filium Scipionis Africani, quem inter navigandum ceperat, patri remisit, qui ei quasi pro reddenda gratia suasit, ut amicitiam Romanam peteret. Antiochus spreto consilio apud Sipylum montem cum L. Scipione conflixit. Victus et ultra Taurum*

[862] O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

montem relegatus a sodalibus, quos temulentus in conuivio pulsarat, occisus est. („On /Antioh III. op. S.M./ je vratio njegovom ocu sina Scipiona Afrikanca, koga je zarobio dok je plovio. Scipion mu je savjetovao, kako bi mu vratio uslugu, da zatraži prijateljstvo sa Rimljanima. Antioh, prezirući savjet, je započeo bitku sa Lucijem Scipionom blizu planine *Sipylus*. Poražen i odbijen iza lanca Taurusa, on je bio ubijen od svojih pratilaca koje je loše tretirao na banketu, bijavši pijan.“).

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus,* 57 :*Tiberius Sempronius Gracchus nobilissima familia ortus Scipionem Asiaticum quamvis inimicum duci in carcerem non est passus. Praetor Galliam domuit, consul Hispaniam, altero consulatu Sardiniam; tantumque captivorum adduxit, ut longa venditione res in proverbium veniret "Sardi venales". Censor libertinos, qui rusticas tribus occuparant, in quattuor urbanas divisit; ob quod a populo collega eius Claudius (nam ipsum auctoritas tuebatur) reus factus; et cum eum duae classes condemnassent, Tiberius iuravit se cum illo in exilium iturum: ita reus absolutus est. Cum in domo Tiberii duo angues e geniali toro erepsissent, responso dato eum de dominis periturum, cuius sexus anguis fuisset occisus, amore Corneliae coniugis marem iussit interfici.* (“Tiberije Sempronije Grakh /Stariji op. S.M./, iz vrlo plemenite familije, nije trpio da Scipion Azijatik, iako njegov neprijatelj, bude odveden u zatvor. Kao pretor potčinio je /Cisalpinsku op. S.M./ Galiju, kao konzul Hispaniju, za vrijeme drugoga konzulata Sardiniju, odakle je doveo toliko zarobljenika da je zbog dužine prodaje to ušlo u poslovicu kao “jeftin kao Sardinac”. Kao cenzor je razdijelio u četiri gradske tribe oslobođenike koji su bili unijeti u seoske tribe. Zbog ovoga je njegov kolega Klaudije bio optužen od naroda – iako ga je njegov autoritet štitio – i dok su ga dvije klase /na centurijatskim komicijama op. S.M./ osudile, Tiberije se zakleo da će on otići u egzil sa njim. Na ovaj način je optuženi bio oslobođen. U Tiberijevom domu, dvije zmije su izplazale iz bračnog kreveta. Po tumačenju čuda po kojem će supružnik koji je onoga spola kao i ubijena zmija umrijeti, on /Grakh Stariji op. S.M./ je naredio da se ubije mužjak, za ljubav svoje supruge Kornelije.”).

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus urbis Romae,* 58, 8 : *Ob res gestas superbus Gracchum iure caesum videri respondit; obstrepente populo: Taceant, inquit, quibus Italia noverca, non mater est; et addidit: Quos ego sub corona*[863] *vendidi.* (“Ponosan na svoje junačke podvige, on /misli se na Scipiona Emilijana op. S.M./ odgovori da je izgleda Grakh s pravom iskasapljen; kada ga je svjetina obasula uvredama: "Neka ušute, reče on /Scipion Emilijan op. S.M./, oni za koje Italija nije majka nego maćeha! " i dodade:" oni koje sam ja prodao na dražbi").

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus urbis Romae,* 58, 10 -11 : *Suscepta agrariorum causa domi repente exanimis inuentus obuoluto capite elatus, ne liuor in ore appareret. Huius patrimonium tam exiguum, ut XXXII libras argenti, duas et semilibram auri reliquerit.* (“Sumnjiva smrt : Nakon što je /Scipion Emilijan op. S.M./ bio napadnut /verbalno, ne nasilno op. S.M./ od agrarnih trijumvira /odnosno člana Komisije op. S.M./, pronađen je odmah u kući bez znakova života, i odnesen pokrivene glave, kako mu se ne bi vidjela modra boja lica. Njegova zaostavština je bila tako tanka da je ostavio za sobom samo trideset dvije libre srebra i dvije i pol libre zlata.”).

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus urbis Romae,* 59, 1 - 4 :*Aulus Hostilius Mancinus praetor adversum Numantinos vetantibus auibus et nescio qua voce revocante profectus, cum ad Numantiam venisset, exercitum Pompei acceptum prius corrigere decrevit et solitudinem petiit. Eo die Numantinis forte sollemni nuptum filias locabant; et unam speciosam duobus competentibus pater puellae conditionem tulit, ut ei illa nuberet, qui hostis dexteram attulisset. Profecti iuvenes abscessum Romanorum in modam fugae properantium cognoscunt, rem ad suos referunt. Illi statim quattuor milibus suorum viginti milia Romanorum ceciderunt. Mancinus auctore Tiberio Graccho quaestore suo in leges hostium foedus percussit; quo per senatum improbato Mancinus Numantinis deditus nec receptus, augurio in castra deductus, praeturam postea consecutus est.*

---

[863] *Sub corona* je fraza (u bukvalnom prevodu “pod krunom”) koja se odnosi na one ratne zarobljenike koji su nakon bitke ili u toku osvajanja nekog grada, naselja zarobljeni I prodani od strane glavnog zapovjednika. Fraza je nastala jer su takvi zarobljenici prije aukcije na glavi nosili “krunu”. Ako je tačno prenesena ova rečenica od strane Pseudo – Seksta Aurelija Viktora, onda je Scipion Emilijan prilično uvrijedio okupljenu masu kojoj se obratio i sa kojom se žargonski rečeno “prepucavao”.

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus,* 62, 1 :*Quintus Caecilius Metellus Numidicus, qui de Iugurtrege triumphauit, censor Quintium, qui se Tiberii Gracchi filium mentiebatur, in censum non receipt.*

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus,* 64 :*Tiberius Gracchus, Africani ex filia nepos, quaestor Mancino in Hispania foedus eius flagitiosum probavit. Periculum deditionis eloquentiae gratia effugit. Tribunus plebis legem tulit, ne quis plus mille agri iugera haberet. Octavio collegae intercedenti novo exemplo magistratum abrogavit. Dein tulit, ut de ea pecunia, quae ex Attali hereditate erat, ageretur et populo divideretur. Deinde cum prorogare sibi potestatem vellet, adversis auspiciis in publicum processit statimque Capitolium petiit manum ad caput referens, quo salutem suam populo commendabat. Hoc nobilitas ita accepit, quasi diadema posceretur; segniterque cessante Mucio consule Scipio Nasica sequi se iussit, qui salvam rempublicam vellent, Gracchum in Capitolium persecutus oppressit. Cuius corpus Lucretii aedilis manu in Tiberim missum; unde ille Vispillo dictus. Nasica ut inuidiae subtraheretur, per speciem legationis in Asiam ablegatus est.* ("Tiberije Grakh, unuk Scipiona Afrikanca preko njegove kćerke, bio je kvestor pod Mancinom u Hispaniji, odobravajući nečasni ugovor potonjeg /sa Numantincima op. S.M./. On je izbjegao opasnost zahvaljujući svojoj elokvenciji. Kao plebejski tribun, on je predložio zakon koji je predviđao da niko ne može držati više od 1000 jugera javnog zemljišta. Koristeći novi proces on je smijenio sa magistrature svoga kolegu Oktavija, koji mu se suprotstavio.")

Sekst Aurelije Viktor, *De viris illustribus,* 65 :*Gaius Gracchus pestilentem Sardiniam quaestor sortitus non veniente successore sua sponte discessit. Asculanae et Fregellanae defectionis invidiam sustinuit. Tribunus plebis agrarias et frumentarias leges tulit, colonos etiam Capuam et Tarentum mittendos censuit. Triumviros agris dividendis se et Fulvium Flaccum et C. Crassum constituit. Minucio Rufo tribuno plebis legibus suis obrogante in Capitolium venit; ubi cum Antyllius praeco Opimii consulis in turba fuisset occisus, in forum descendit et imprudens contionem a tribune plebis avocavit; qua re arcessitus cum in senatum non venisset, armata familia Aventinum occupavit; ubi ab Opimio victus, dum a templo Lunae desilit, talum intorsit et Pomponio amico apud portam Trigeminam, P. Laetorio in ponte sublicio persequentibus resistente in lucum Furinae pervenit. Ibi vel sua vel servi Euphori manu interfectus; caput a Septimuleio amico Gracchi ad Opimium relatum auro expensum fertur, propter avaritiam infuso plumbo gravius effectum.*

Amijan Marcelin

Posljednji veliki predstavnik rimske i čitave antičke historiografije bio je Amijan Marcelin (*Ammianus Marcellinus* cc 330 – cc 400 god. n. e.). Rodio se u sirijskoj Antiohiji u uglednoj obitelji, i kao mladić je stupio u vojnu službu u kojoj se zadržao barem do 363. god. n. e. Prvo je vojničku karijeru započeo kao *protector*, a zatim je bio štabni oficir kod Ursicina, koji je bio *magister equitum*. Priključio se dominusu Julijanu Apostati prilikom njegovog pohoda na Iran. Po povratku iz Julijanovog iranskog rata, Amijan je dao ostavku na službu i živio najprije u svom rodnom mjestu Antiohiji, a zatim u Rimu, posvetivši svoje slobodno vrijeme radu na historijskom djelu, koje je poznato pod naslovom *"Rerum gestarum libri XXX*I". Ono je izlagalo rimsku historiju od vremena principsa Nerve do smrti dominusa Valensa. Sačuvane su samo posljednje knjige (14-31), koje obuhvaćaju razdoblje od 353. do 378. god. n. e. Amijan Marcelin je svoje izlaganje započeo ondje gdje prestaju Tacitove "Historije". U metodi izlaganja, grupiranju materijala i karakteristika povijesnih osoba, Amijan ide za Tacitom, ali to nije bilo obično oponašanje. Amijan je samostalan historičar, koji se ozbiljno odnosi prema svojim zadacima. On kritizira one koji su navikli da u historiji vide samo običnu

zbirku anegdota. Ljudsko pamćenje ne može zadržati čitavo mnoštvo pojedinih činjenica, zato historičar mora opisivati važne događaje i ne upuštati se u sitnice. Istina je glavni cilj historičara, on je ne smije izvrtati, i on navodi : "Za historičara koji svjesno prešućuje događaje rekao bih da obmanjuje isto toliko koliko i onaj koji izmišlja ono čega nikad nije bilo". Amijan od historičara zahtijeva objektivnost i nepristranost. Završavajući svoje djelo, on kaže: "Čini mi se da nigdje nisam svjesno pokušao pokvariti djelo koje je obećalo da će kazivati istinu – bilo time što bih štogod prešutio, bilo lažno prikazao". Međutim, činjenica je da je Amijan Marcelin gajio divljenje prema Julijanu Apostati, pa neki dijelovi teksta predstavljaju eulogiju ovom rimskom dominusu. Stiče se i utisak da je on Julijanove akcije ocjenjivao pozitivnim, a njegovih neprijatelja negativnim. Po Marcelinu, Rim je *urbs aeterna* – vječni grad, koji se uzdigao zahvaljujući junaštvu i sreći ljudi, koji obično žive u neslozi. Rim je prešao svoje mladenačko i zrelo doba, on se nalazi u starosti, i svi ga narodi poštuju kao gospodara i cara. Amijanovom pogledu nisu mogle izmaći crte opadanja, koje su se jasno očitovale u njegovo vrijeme. On ih objašnjava porocima malog broja ljudi, njihovom pokvarenošću, taštinom i raskoši. On često osuđuje dvorjane, koji radi osobnih interesa vrše loš utjecaj na careve.

Amijan Marcelin, XIV,11, 32 :*Eadem Mancinum post imperium dedit Numantinis, Samnitum atrocitati Veturium, et Claudium Corsis, substravitque feritati Carthaginis Regulum.*(“Također je /nepostojana Sreća/*Fortuna* op. S.M./ isporučila Mancinu, nakon njegove vrhovne komande /misli se završetka konzulske dužnosti op. S.M./, Numantincima, Veturija okrutnosti Samnita, Klaudija Korzikancima i potčinila Regula divljaštvu Kartaginjana.”)

Amijan Marcelin, XXV, 9, 11 :*id etiam memoriae nos veteres docent, in extremis casibus icta cum dedecore foedera, postquam partes verbis iuravere conceptis, repetitione bellorum ilico dissoluta, ut temporibus priscis apud Furcas Caudinas sub iugum legionibus missis in Samnio, et per Albinum in Numidia sceleste pace cogitata, et auctore turpiter pactionis festinatae Mancino dedito Numantinis.* (“A ovo nas uče stari, da su savezi sklopljeni sramno i u krajnjoj nuždi, pošto su se obje strane zaklele propisanim riječima, raskidani uz obnovu rata. Tako su u staro doba kod Kaudinskog klanca u Samniju, legije protjerane ispod jarma, zatim kada je Albin u Numidiji smislio zločinački mir i kada je Mancina zbog žurnog i sramnog sporazuma predate Numantincima.”)

Arusijan Mesije

Arusijan Mesije (*Arusianus Messius* ili *Messus*) koji je napisao djelo *Exempla Elocutionum*, posvećeno Olibriju i Probinu, konzulima za 395. god. p. n. e.

Arusijan Mesije, *Exempla Elocutionum*(Fragment iz Salustijeve izgubljene Historije):*Postquam remoto metu Punico simultates exercere vacuum fuit, plurimae turbae, seditiones et ad postremum bella civilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique et mali cives appellati non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis; sed uti quisque locupletissimus et iniuria validior, quia praesentia defendebat, pro bono ducebatur.*(„Kada je uklonjena prijetnja Kartagine, oni /Rimljani op. S. M./ mogli su nastaviti svoje svađe. Tada su nastale česte pobune, revolucije i na kraju građanski ratovi. Nekoliko utjecajnih ljudi, koji su zadobili podršku većine, tražili su apsolutnu vlast, pod izgovorom da brane nobilitet od plebsa. Građani nisu više zvani dobri ili loši prema svome javnom ponašanju, zato jer su o tom pitanju svi bili jednako pokvareni. Ali, oni koji su bili najbogatiji, i najsposobniji da nanesu štetu su bili smatrani dobrim jer su oni branili postojeći državni poredak.”).

Eutropije

U kasnoj antici veliku popularnost stekla je kompilacija Eutropija (*Eutropius*), koja je napisana oko 367. god. n. e. Maleno Eutropijevo djelo *"Breviarium historiae Romanae"* u 10 knjiga, obuhvaća čitavu rimsku povijest od osnutka grada Rima do vladavine dominusa Valensa. Inače ovaj istočnorimski dominus je od svoga sekretara Eutropija naručio to historijsko djelo. Smatra se da je Valens na ovaj čin bio motiviran potrebom za učenjem rimske historije, kako bi se on, carska familija i njihovi službenici mogli bolje uvezati sa rimskim senatorskim redom. Eutropije je koristio veliki broj ranijih pisaca, a za rane periode se oslanjao na epitome Livijevog djela. Tijekom mnogih stoljeća Eutropijevo djelo je bilo općepriznati udžbenik rimske povijesti.

Eutropije, IV, 4 :*Tum rex pacem petit. Isdem condicionibus data est a senatu, quamquam victo, quibus ante offerebatur: ut ex Europa et Asia recederet atque intra Taurum se contineret, decem milia talentorum et viginti obsides praeberet, Hannibalem, concitatorem belli, dederet. Eumeni regi donatae sunt a senatu omnes Asiae civitates, quas Antiochus bello perdiderat, et Rhodiis, qui auxilium Romanis contra regem Antiochum tulerant, multae urbes concessae sunt. Scipio Romam rediit, ingenti gloria triumphavit. Nomen et ipse ad imitationem fratris Asiagenis accepit, quia Asiam vicerat, sicuti frater ipsius propter Africam domitam Africanus appellabatur.*(“Kao posljedica toga /poraza seleukidskog kralja kod Magnezije op. S.M./ kralj Antioh /III. op. S.M./ je tražio mir, koji mu je bio dodijeljen, iako je bio pobijeđen, od Senata pod istim uvjetima koji su mu bili nuđeni prije : “Da bi se on trebao povući iz Europe i Azije, i ograniči sa planinom Taurusom, da bi trebao platiti 10 000 talenata, i dati 20 talaca i predati Hanibala, začetnika rata.” Svi gradovi Azije, koje je Antioh izgubio u ratu, predati su Eumenu /atalidsko – pergamskom kralju op. S.M./, mnogi gradovi tađođer su bili dodijeljeni Rođanima, koji su pomagali Rimljani protiv Antioha. /Lucije op. S.M./ Scipion se vratio u Rim, i proslavio je trijumf sa velikom pompom, i on je također, nakon primjera svoga brata, dobio ime Azijatik, povodom osvajanja Azije, jer je njegov brat nakon potčinjavanja Afrike, dobio nadimak Afrikanac.”).[864]

Eutropije, IV, 17, 1 :*Q. Pompeius deinde consul, a Numantinis, quae Hispaniae civitas fuit opulentissima, superatus, pacem ignobilem fecit. Post eum C. Hostilius Mancinus consul iterum cum Numantinis pacem fecit infamem, quam populus et senatus iussit infringi atque ipsum Mancinum hostibus tradi, ut in illo, quem auctorem foederis habebant, iniuriam soluti foederis vindicarent.* („Konzul Kvint Pompej, koji je nakon toga bio pobijeđen od Numantinaca, najmoćnije nacije Hispanije, napravio je sraman mir sa njima. Nakon njega, konzul Gaj Hostilije ponovo je utanačio nečastan mir sa Numantincima, za koji su narod i Senat naredili da bude poništen. Sam Mancina je predat neprijatelju, da bi se oni mogli osvetiti na njemu zbog raskidanja ugovora koji su postigli sa njim.“).

Eutropije, IV, 20, 1 : *Motum interim in Asia bellum est ab Aristonico, Eumenis filio, qui ex concubina susceptus fuerat. Hic Eumenes frater Attali fuerat. Adversus eum missus P. Licinius Crassus infinita regum habuit auxilia. Nam et Bithyniae rex Nicomedes Romanos iuvit et Mithridates Ponticus, cum quo bellum postea gravissimum fuit, et Ariarathes Cappadox et Pylaemenes Paphlagon. Victus est tamen Crassus et in proelio interfectus est. Caput ipsius Aristonico oblatum est, corpus Smyrnae sepultum. Postea Perperna, consul Romanus, qui successor Crasso veniebat, audita belli fortuna ad Asiam celeravit et acie victum Aristonicum apud Stratonicen civitatem, quo confugerat, fame ad*

[864]Zanimljivo je da Republika i njen Italski savez, i pored toga što su bili glavni pobjednici u sirijskom ratu, teritorijalno nisu ništa dobili mirovnim ugovorom, čak ni pozicije garnizonskog tipa. Jedini njihov dobitak je bio enormni pokretni ratni plijen i u Italiju prenosivo bogatstvo. Glavni teritorijalni dobitnici su bili Atalidsko – pergamsko kraljevstvo i Rod, kao i ostali saveznici u balkanskoj Heladi, Egeju i Maloj Aziji. Ni sam Antioh III. nije loše prošao, jer je i pored katastrofalnih poraza, ipak ostao u posjedu dobroga dijela svoga kraljevstva. To je bilo potpuno u skladu sa politikom „scipionovske vizije“ uređenja Euromediterana, zasnovane na sustavu savezništava i međunarodne kohezije i suradnje zemalja, naroda, i država civiliziranog pojasa, sa odsustvom teritorijalnog imperijalizma.

deditionem conpulit. Aristonicus iussu senatus Romae in carcere strangulatus est. Triumphari enim de eo non poterat, quia Perperna apud Pergamum Romam rediens diem obierat. („U međuvremenu je planuo rat u Aziji /području koje će kasnije postati provincija prokonzularna Azija op. S.M./ potaknut od Aristonika, sina od Eumena sa konkubinom. Ovaj Eumen /II. op. S.M./ je bio brat Atala /III. op. S.M./. Protiv njega je bio poslan Publije Licinije Kras /Mucijan op. S.M./, koji je imao dovoljno pomoći od nekoliko kraljeva. I nije samo Nikomed, kralj Bitinije, podržavao Rimljane, nego takođe i Mitridat, kralj Ponta, sa kojim su oni /Rimljani op. S.M./, nakon svega, imali veoma veliki rat, kao i Arijart, kralj Kapadokije, i Pilamen od Paflagonije. Bez obzira /na sve to op. S.M./ Kras je bio poražen i ubijen u bici. Njegova glava je bila odnesena Aristoniku, a njegovo tijelo je bilo sahranjeno u Smirni. Ubrzo je Perperna, rimski konzul, koji je bio imenovan za nasljednika Krasa, čuvši o ratnom dešavanju, požurio je u Aziju /zapadni dio Male Azije op. S.M./. I porazivši Aristonika u bici, blizu grada Stratonikeje u koji je on /Aristonik op. S. M./ pobjegao, prisilio ga je glađu da se preda. Aristonik, po nalogu Senata, je bio zadavljen u zatvoru u Rimu. Trijumf se nije mogao slaviti povodom ovoga /pobjede nad Aristonikom op. S.M./ jer je Perperna umro u Pergamu prilikom svoga povratka.“).

Vegecije

Publije Flavije Vegecije Renat (*Publius Flavius Vegetius Renatus*) je napisao djela pod nazivom „Sažetak vojne vještine“ (*Epitoma rei militaris* ili *De Re Militari*) i *Digesta Artis Mulomedicinae*. Prvo djelo se detaljno bavi vojnom strukom i daje niz odličnih podataka iz različitih perioda rimske historije, dok je drugo djelo vodić kroz veterinarsku struku. Zbog svoje praktične vrijednost djelo o vojnim stvarima je bilo vrlo popularno u srednjem vijeku. Djela su nastala na kraju IV. ili početkom V. st. n. e. Autor u četiri knjige (poglavlja) „Sažetka...“ sustavno izlaže vojna znanja i vještine. Prva knjiga raspravlja o izboru novaka i o vojnim vježbama. Druga obuhvaća uobičajeni ustroj stare vojske prema kojemu se može postaviti pješačka vojska. Treća knjiga izlaže sve vrste strategijskog umijeća za kopnenu bitku. Četvrta knjiga nabraja sve sprave za osvajanje ili obranu gradova, a kao dodatak ima pravila pomorskoga ratovanja.

Vegecije, II, 15 - 16 : *Sed ante signa et circa signa nec non etiam in prima acie dimicantes principes vocabantur (hoc est ordinarii ceterique principales). Haec erat gravis armatura, quia habebant cassides catafractas ocreas scuta gladios maiores, quos spathas vocant, et alios minores, quos semispathia nominant, plumbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt, item bina missibilia, unum maius ferro triangulo unciarum novem, hastili pedem quinque semis, quod pilum vocabant, nunc spiculum dicitur, ad cuius ictum exercebantur praecipue milites, quod arte et virtute directum et scutatos pedites et loricatos equites saepe transuerberat, aliud minus ferro unciarum quinque, hastili pedum trium semis, quod tunc vericulum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum (secunda hastatorum) armis talibus docetur instructa. Post hos erant ferentarii et levis armatura, quos nunc exculcatores et armaturas dicimus, scutati (qui) plumbatis gladiis et missibilibus accincti, sicut nunc prope omnes milites videntur armati, erant item sagittarii cum cassidibus catafractis et gladiis, sagittis et arcubus, erant funditores, qui ad fundas vel fustibalos lapides iaciebant, erant tragularii, qui ad manuballistas vel arcuballistas dirigebant sagittas. Secunda acies similiter armabatur, in qua consistentes milites hastati vocabantur. Sed in secunda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octava cohors mediam aciem tenebat nona comitante. Decima cohors in secunda acie sinistrum semper obtinet cornum. Post omnes autem acies triarii cum scutis catafractis et galeis ocreati cum gladiis semispathiis plumbatis binis missibilibus locabantur, qui genu posito subsidebant, ut, si primae acies vincerentur, ab his quasi de integro reparata pugna posset sperari victoria. Omnes antesignani vel signiferi, quamuis pedites, loricas minores accipiebant et galeas ad terrorem hostium ursinis pellibus tectas. Centuriones vero habebant catafractas et scuta et galeas ferreas, sed transversis et argentatis cristis, ut celerius agnoscerentur a suis.* („....Oni koji se bore ispred i oko bojnih znakova i također u prvome bojnom redu, nazivali su se

principi, tj. ordinariji i ostali istaknuti vojnici. Ovo je bila teška pješadija jer su imali kacige, katafrakte, potkoljenice, štitove, veće mačeve koje nazivaju spathama i druge manje, pod imenom polu(semi)spathe, pet plumbata zataknutih unutar štitova koje se bacaju u prvom naletu, zatim po dvije sulice, jednu veću, sa trokutastom oštricom od devet palaca i drškom od pet i po stopa, koju su nazivali *pilum*, a sada se zove *spiculum*. Nju su vojnici osobito uvježbavali bacati jer je umješno i snažno naciljana, često probadala štitove i oklopljene konjanice. Druga manja sa oštricom od pet palaca i sa drškom od tri i po stope tada se zvala *vericulum*, a sada *verutum*. Za takvo se oružje uču da su njime opremljeni principi u prvom i hastati u drugome bojnom redu. Iza njih su bili ferentariji i laka pješadija koje sada zovemo ekskulkatori i armature, kao i skutati koji su bili opasani plumbatama, mačevima i bacačkim oružjem, kako se sada gleda da su naoružani gotovo svi vojnici. Zatim tu su bili strijelci sa kacigama, katafraktima i mačevima, strijelama i lukovima, praćkari koji su bacali kamenje iz praćaka i fustibala, i tragulariji koji su odapinjali strijele iz manubalista i arkubalista. Slično se naoružavao drugi red, u kojemu su stajali vojnici koje su zvali hastati. ... ...Iza svih bojnih redova smještali su se trijariji sa štitovima, katafraktima, kacigama, potkoljenicima, mačevima i poluspathama, plumbatama i parom sulica. Oni su klečeći čekali u pričuvi da bi ipak moglo biti nade u pobjedu ako prvi bojni redovi budu pobijeđeni, a oni gotovo u potpunosti obnove bitku. Svi antesignani i stjegonoše, premda pješadinci, dobivali su manje lorike i kacige prekrivene medvjeđim kožama da zastraže neprijatelja. Centurioni su imali katafrakte, štitove i željezne kacige, ali sa poprečnim srebrnim perjanicama da ih njihovi ljudi brže raspoznaju.”)[865]

Aurelije Augustin

Augustin (*Aurelius Augustinus Hipponensis;* živio 13. XI. 354. – 28. VIII. 430. god. n. e.) je napisao polemičko djelo "O državi božjoj" (*De civitate dei*). Pored djela “O državi božjoj” osobitu popularnost stekao je i njegov rad “Ispovijesti" (*Confessiones*), u kome Augustin ističe pobude koje su ga dovele u kršćansku crkvu. Pored navedenih djela iza Augustina je ostalo i drugo bogato pisano nasljeđe koje se sastoji od pisama i rasprava različitog sadržaja. Njegova djela su imala izvanredan utjecaj na kasnija razdoblja. On inače na cijelu rimsku povijest gleda kao na neprekidne ratove i međusobne borbe, koje počinju od onog dana kad je Romul ubio Rema. Tako je po njemu rimska historija otpočetka bila demijurški određena „drevnim grijehom”. Augustin je u *De civitate dei* dosta šturo donio informacije o braći Grakhima. Pošto u svim dešavanjima u vezi sa Grakhima nije nalazio mnogo onoga što mu je bilo potrebno kako bi predstavio kršćansku doktrinu, on je bio prilično indiferentan u ocjenjivanju njihovog rada i u svom stavu stajao je u sredini između mišljenja onih koji su bili naklonjeni Grakhima i onih koji su imali negativan stav o djelu Grakha.

Augustin, O božjoj državi, II, 18–19, 1:*Itaque habebo modum et ipsum Sallustium testem potius adhibebo, qui cum in laude Romanorum dixisset, unde nobis iste sermo ortus est: Ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat, praedicans illud tempus, quod expulsis regibus incredibiliter civitas brevi aetatis spatio plurimum crevit, idem tamen in primo historiae suae libro atque ipso eius exordio fatetur etiam tunc, cum ad consules a regibus esset translata res publica, post parvum intervallum iniurias validiorum et ob eas discessionem plebis a patribus aliasque in Urbe dissensiones fuisse. Nam cum optimis moribus et maxima concordia populum Romanum inter secundum et postremum bellum Carthaginiense commemorasset egisse causamque huius boni non amorem iustitiae, sed stante Carthagine metum pacis infidae fuisse dixisset (unde et Nasica ille ad reprimendam nequitiam*

865 Kada se analiziraju ovi Vegecijevi podaci, potrebno je imati na umu da on piše o stanju šest stoljeća ranijem od perioda kada je on živio, i da upotrebljava dosta grčkih izraza, npr. katafrakti = „oni koji nose žičane košulje”.

servandosque istos mores optimos, ut metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat everti): continuo subiecit idem Sallustius et ait: At Discordia et avaritia atque ambitio et cetera secundis rebus oriri sueta mala post Carthaginis excidium maxime aucta sunt, ut intellegeremus etiam ante oriri solere et augeri. Unde subnectens cur hoc dixerit: Nam iniuriae, inquit, Validiorum et ob eas discessio plebis a patribus aliaeque dissensiones domi fuere iam inde a principio, neque amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est, aequo et modesto iure agitatum. Vides quem ad modum etiam illo tempore brevi, ut regibus exactis, id est eiectis, aliquantum aequo et modesto iure ageretur, metum dixit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atque Urbe pulsus Etruscis sociatus contra Romanos gerebat. Attende itaque quid deinde contexat: Dein, inquit, servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere et ceteris expertibus soli in imperio agere. Quibus saevitiis et maxime faenore oppressa plebes cum assiduis bellis tributum et militiam simul toleraret, armata montem Sacrum atque Aventinum insedit, tumque tribunos plebis et alia iura sibi paravit. Discordiarum et certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tempore, id est parvo intervallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait: Ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat.Porro si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse praedicatur Romana res publica, quid iam de consequenti aetate dicendum aut cogitandum arbitramur, cum paulatim mutata, ut eiusdem historici verbis utar, ex pulcherrima atque optima pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, ut commemoravit, excidium? Quae tempora ipse Sallustius quem ad modum breviter recolat et describat, in eius Historia legi potest; quantis malis morum, quae secundis rebus exorta sunt, usque ad bella civilia demonstret esse perventum. Ex quo tempore, ut ait, Maiorum mores non paulatim ut antea, sed torrentis modo praecipitati, adeo iuventus luxu atque avaritia corrupta, ut merito dicatur genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares neque alios pati. Dicit deinde plura Sallustius de Sullae vitiis ceteraque foeditate rei publicae, et alii scriptores in haec consentiunt, quamvis eloquio multum impari.Cernis tamen, ut opinor, et quisquis adverterit, facillime perspicit, colluvie morum pessimorum quo illa civitas prolapsa fuerit ante nostri superni Regis adventum. Haec enim gesta sunt non solum antequam Christus in carne praesens docere coepisset, verum etiam antequam de Virgine natus esset. Cum igitur tot et tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superius, vel post eversam Carthaginem intoleranda et horrenda diis suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia vitia silvescerent, astutia maligna inserentibus: cur mala praesentia Christo imputant, qui doctrina saluberrima et falsos ac fallaces deos coli vetat et istas hominum noxias flagitiosasque cupiditates divina auctoritate detestans atque condemnans his malis tabescenti ac labenti mundo ubique familiam suam sensim subtrahit, qua condat aeternam et non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis gloriosissimam civitatem?Ecce Romana res publica (quod non ego primus dico, sed auctores eorum, unde haec mercede didicimus, tanto ante dixerunt ante Christi adventum) paulatim mutata ex pulcherrima atque optima pessima ac flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi adventum, post deletam Carthaginem Maiorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo praecipitati, adeo iuventus luxu atque avaritia corrupta est. („Stoga ću se ograničiti i radije ću za svjedoka uzeti Salustija, koji pohvalno govoreći o Rimljanima, a otuda je i počela naša rasprava, naime: 'Pravičnost u njih nije prevladavala više po zakonima negoli po naravi', bijaše opisivao ono doba kada je nakon izgona kraljevau nevjerojatno kratko vrijeme grad uveliko porastao, pa ipak u prvoj knjizi svoje povijesti, u samu njezinu predgovoru, on priznaje kako već i tada, pošto je državna vlast prenesena od kraljeva na konzule, nakon veoma kratka razdoblja, nastadoše u gradu neredi, što oni kad zbog nepravdi moćnika dođe do razdvajanja plebejaca od patricija, što drugi. Ali pošto je spomenuo kako je rimski narod živio u najboljim običajima i uz najveću slogu izmedu drugog i posljednjeg rata protiv Kartagine, rekavši kako to ne bijaše zbog ljubavi prema pravičnosti, nego zbog straha od podmukla mira, sve dok postoji Kartagina (stoga i onaj Nasika /Korkul op. S.M./ ne htjede da se Kartagina razori, kako bi suzbio opačine i zadržao one najbolje običaje, sprečavajući strahom poroke), isti Salustije odmah i dodaje: 'Nakon razaranja Kartagine, odmah nastadoše i nesloga i pohlepa i častohleplje i ostala zla što obično nastaju iz izobilja, kako bismo shvatili da su ta zla znala i prije i nastajati i narastati.' Zatim objašnjava zašto je tako rekao: 'Jer one nepravde moćnika, te zbog toga odvajanje plebejaca odpatricija i ostali neredi,bijahu se događali već od samog početka, dok su pravičnost i suzdržanost trajali samo nakon izgona kraljeva, dok ne prestade strah od Tarkvinija i žestoki rat s Etrurijom.'Vidiš kako čak i u tome kratkom razdoblju, nakon izgona, to jest protjerivanja kraljeva, kad ponešto trajahu pravičnost i

suzdržanost, reče kako uzrok tomu bijaše strah, jer su se bojali rata koji je kralj Tarkvinije, potjeran iz kraljevstva i grada, poveo protiv Rimljana u savezu s Etrurcima. A pazi i što zatim dodaje: 'Nakon toga su patriciji postupali s plebejcima kao s robovima, raspolagali su s njihovim životom i osobom kao i kraljevi, protjerivali su ih sa zemlje, dok su se silnički ponašali prema ostalima bez zemlje. Pritisnuti tim nevoljama i osobito nepodnošljivim dugovima, podnoseći dvostruki teret i ratnih poreza i vojne službe u neprestanim ratovima, naoružani plebejci se povuku na Sveto Brdo i Aventin, pa tako sebi izbore plebejske tribune i ostala prava. Razdorima i sukobima na objema stranama kraj učini Drugi punski rat.' Eto, po tome vremenu, to jest kratkome razdoblju nakon izgona kraljeva, vidiš kakvi bijahu ti Rimljani o kojima kaže: 'Pravičnost u njih nije prevladavala više po zakonima negoli po naravi.'Nadalje, ako se takvim otkriva to doba, u kojem se kaže kako rimska država bijaše i najljepša i najbolja, što da se kaže ili misli o sljedećem dobu u kojem (da se poslužim riječima istog historičara), 'mijenjajućise malo po malo, država od najljepše i najbolje postade najgora i najsramotnija?') I, kako sam pripominje, to bijaše nakon razaranja Katagine. Kako Salustije ukratko obrađuje i opisuje to doba, možeš pročitati u njegovoj historiji, gdje pokazuje kolika bijahu zla u običajima, koja su nastala iz izobilja, i dovela napokon do građanskih ratova. Kao što kaže: 'Od toga doba, običaji predaka nisu se kao prije mijenjali malo pomalo, nego kao da ih bujica odnosi, te mladež od raskoši i pohlepe bijaše tako iskvarena, da se s pravom može reći kako se izrodiše oni koji niti sami uzmogoše sačuvati svoj posjed, niti dopustiti drugima da sačuvaju svoj.' Govori zatim Salustije još mnogo toga o Sulinim porocima i ostalim strahotama u državi, a u tome se slažu i ostali pisci, iako mu nisu ravni po izričaju. Mislim kako uvidaš (a tako će svako ko o tome razmisli, veoma lako zamijetiti) u kakvu je kaljužu najgorih običaja bio zapao taj Grad prije dolaska našeg nebeskog kralja /Augustin misli na Isusa op. S. M./. Ti se događaji zbiše ne samo prije nego Krist započe naučavati nazočan u tijelu nego čak i prije negoli ga je djevica rodila. Budući, dakle, takve i tolike opačine, bilo one podnošljivije iz ranijeg doba, bilo one nepodnošljive i užasne iz razdoblja nakon razaranja Kartagine, ne usudiše se pripisati svojim bogovima (koji usađivahu u ljudske umove – pogubnim kovarstvom – one misli od kojih podivljaše svi ti poroci) – zašto sadašnja zla pripisuju Kristu, koji naukom najspasonosnijim zabranjuje štovati lažne i lažljive bogove te odbacujući i osuđujući božanskom ovlašću iste ljudske krivnje i opake požude, iz svjetla što svuda slabi i propada od tih zala polagano izvlači svoju familiju, da njome utemelji vječni Grad, što će biti najslavniji ne po pljesku ispraznosti, nego po sudu istine?Evo rimske države (a nisam ja prvi koji ovo kaže, nego njihovi pisci, koje smo mi platívši u školi učili, rekoše to mnogo prije Kristova dolaska), koja 'mijenjajući se malo pomalo od najljepše i najbolje postade najgora i najsramotnija.' I evo, prije dolaska Kristova, nakon razaranja Kartagine, 'običaji predaka nisu se kao prije mijenjali malo pomalo, nego kao da ih bujica odnosi, te mladež od raskoši i pohlepe bijaše tako iskvarena'.“)

Augustin, O Božijoj državi, III, 21:*Porro inter secundum et postremum bellum Carthaginiense, quando Sallustius optimis moribus et maxima concordia dixit egisse Romanos (multa enim praetereo suscepti operis modum cogitans), eodem ipso ergo tempore morum optimorum maximaeque concordiae Scipio ille Romae Italiaeque liberator eiusdemque belli Punici secundi tam horrendi, tam exitiosi, tam periculosi praeclarus mirabilisque confector, uictor Hannibalis domitorque Carthaginis, cuius ab adulescentia uita describitur diis dedita templisque ntrita, inimicorum accusationibus cessit carensque patria, quam sua uirtute saluam et liberam reddidit, in oppido Linternensi egit reliquam compleuitque uitam, post insignem suum triumphum nullo illius urbis captus desiderio, ita ut iussisse perhebeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret. Deinde tunc primum per Gneum Manlium proconsulem de Gallograecis triumphantem Asiatica luxuria Romam omni hoste peior inrepsit. Tunc enim primum lecti aerati et pretiosa stragula uisa perhibentur; tunc inductae in conuiuia psaltriae et alia licentiosa nequitia. Sed nunc de his malis, quae intolerabiliter homines patiuntur, non de his, quae libenter faciunt, dicere institui. Vnde illud magis, quod de Scipione commemoraui, quod cedens inimicis extra patriam, quam liberauit, mortuus est, ad praesentem pertinet disputationem, quod ei Romana numina, a quorum templis auertit Hannibalem, non reddiderunt uicem, quae propter istam tantummodo coluntur felicitatem. Sed quia Sallustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propterea hoc de Asiana luxuria commemorandum putaui, ut intellegatur etiam illud a Sallustio in comparationem aliorum temporum dictum, quibus temporibus peiores utique in grauissimis discordiis mores fuerunt. Nam tunc, id est inter secundum et postremum bellum Carthaginiense, lata est etiam lex illa Voconia, ne quis heredem feminam*

faceret, nec unicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit, ignoro. Verum tamen toto illo interuallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infelicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, sed uictoriis consolabatur; domi autem nullae, sicut alias, discordiae saeuiebant. Sed ultimo bello Punico uno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipse Africani cognomen inuenit, aemula imperii Romani ab stirpe deleta est, ac deinde tantis malorum aggeribus oppressa Romana res publica, ut prosperitate ac securitate rerum, unde nimium corruptis moribus mala illa congesta sunt, plus nocuisse monstretur tam cito euersa, quam prius nocuerunt tam diu aduersa carthago. Hoc toto tempore usque ad Caesarem Augustum, qui uidetur non adhuc uel ipsorum opinione gloriosam, sed contentiosaet exitiosam et plane iam eneruem ac languidam libertatem omni modo extorsisse Romanis et ad regale arbitrium cuncta reuocasse et quasi morbida uetustate conlapsam ueluti instaurasse ac renouasse rem publicam; toto ergo isto tempore omitto ex aliis atque aliis causis etiam atque etiam bellicas clades et Numantinum foedus horrenda ignominia maculorsum; uolauerant enim pulli de cauea et Mancino consuli, ut aiunt, augurium malum fecerant; quasi per tot annos, quibus illa exigua ciuitas Romanum circum sessa exercitum adflixerat ipsique Romanae rei publicae terrori esse iam coeperat, alii contra eam alio augurio processerunt. („Nadalje, između drugoga i posljednjeg punskog rata, kada se prema Salustiju u Rimu živjelo s najboljim ćudorednim običajima i u najvećoj slozi (a preko mnogo toga prelazim imajući na umu ograničenost poduzetog posla), dakle, u to vrijeme najboljih ćudorednih običaja i najveće sloge, Scipion, izbavitelj Rima i Italije, (dični i čudesni dovršitelj rečenoga Drugog punskog rata, toliko užasnog, toliko pogibeljnog i tako pogubnog), pobjednik Hanibala i osvajač Kartagine, koji je od rane mladosti svoj život – kako pišu – proveo bogovima posvećen i odgojen u hramovima, postade žrtva neprijateljskih potvora i ostavši bez domovine (koju je svojom vrlinom i očuvao i oslobodio) proveo je ostatak života u gradiću Linternu, a tako je malo – nakon svoga veličanstvenog trijumfa – imao želje za tim gradom te je (kako se priča) naredio, da mu čak ni mrtvome ne priređuju pogreba u nezahvalnoj domovini. I tek se tada preko prokonzula Gneja Manlija, koji je pobijedio Galogrke /Galate ili Galaćane u središnjoj Maloj Aziji op. S.M./, uvukla u Rim azijska raskoš, gora od svakoga neprijatelja. Govori se kako su se tada prvi put upotrijebili brončani kreveti i skupocjeni pokrivači,[866] tada su na gozbe uvedene kitarašice i ostale razuzdane opačine. Ali ja sam nakanio govoriti o onom zlu koje ljudi nesnosno trpe, a ne o onom koje rado izazivaju. Stoga to što sam spomenuo Scipiona (koji je potisnut neprijateljima umro izvan domovine, koju bijaše oslobodio) tim se više tiče ove rasprave, jer njemu rimska božanstva – kojima je od hramova odvratio Hanibala – nisu jednako uzvratila, iako ih ljudi štuju samo radi zemaljske sreće. Ali budući da je Salustije kazao kako u to doba ćudoredni običaji bijahu najbolji, zbog toga sam mislio da valja pripomenuti ono o azijskoj raskoši, kako bi se shvatilo da i ono što Salustije kaže vrijedi samo u usporedbi s drugim vremenima, kada su zbog teških nemira i ćudoredni običaji pogoršani. Naime, upravo tada, između drugoga i posljednjeg rata sa Kartaginom donesen je onaj Vokonijev zakon[867], po kojem ženu ne može niko učiniti baštinicom, pa ni vlastitu kćer jedinicu. Ja ne znam može li se izreći ili smisliti nepravedniji zakon od toga. Pa ipak, u cijelome tome razdoblju između dva punska rata, nedaće bijahu podnošljivije. Vojsku su uznemiravali samo inozemni ratovi, ali su je zato pobjede tješile, dok kod kuće nije bilo bijesnih sukoba, kao inače. Ali kada je u posljednjem /trećem op. S.M./ punskom ratu jednim udarcem onaj drugi Scipion /Emilijan op. S.M./ (koji je zbog toga stekao nadimak Afrikanac /Mlađi op. S.M./) u samome korijenu zatro suparnicu rimskoga gospodstva, otada su tolika zla navalila na rimsku Republiku, da se pokazalo kako je u blagostanju i sigurnosti (u kojima je zbog izopačenih običaja i došlo do tih zala) Republika više nastradala od nagle propasti Kartagine, negoli ranije od njezina dugotrajna neprijateljstva. U cijelome tome razdoblju, sve do Cezara Augusta (koji je, kako se čini, svakim načinom oduzimao Rimljanima onu slobodu koju više ni oni sami nisu smatrali slavnom, nego je svadljiva i

[866]V. i *Liv.* XXXIX, 6.

[867]*Lex Voconia* donesen 169. pr. n. e. na prijedlog plebejskog tribuna Kvinta Vokonija Saska (*Q. Voconius Saxa*), a uz podršku Katona Starijeg. Po ovom zakonu zabranjeno je onome koji je imao imovinu u vrijednosti od 100 000 asa ili možda sestercija da učini bilo koju ženu svojim nasljednikom. Nadalje je zabranjivao vanredna zavještanja u većoj vrijednosti nego što bi bilo naslijeđe uobičajenih nasljednika. Namjera ovoga zakona po Aulu Geliju bilo je ograničavanje bogatstva koje bi bilo dostupno ženama, za koje se pretpostavljalo da bi ga potrošile na beskorisni luksuz. Ovaj zakon se samo primjenjivao na nasljedstva definirana testamentom, a nije se odnosio na zakonska nasljeđivanja kada se nije ostavio testament.

razorna, bjelodano omlitavjela i mlohava, i koji je sve ponovo sveo pod kraljevsku vlast i time kao učvrstio i obnovio Republiku već skršenu staračkom bolešću). Dakle, u cijelome tome razdoblju prelazim preko svih onih ratnih poraza, što su neprestano nadolazili iz ovih ili onih razloga, i preko sporazuma sa Numantincima, koji je ukaljan užasnom sramotom. Kao što kažu, pilići bijahu izletjeli iz krletke, i to bijaše koban predznak za konzula Mancinu, kao da su za svih tih godina (u kojima je taj maleni grad, iako opkoljen, poražavao rimsku vojsku i počeo užasavati i samu rimsku Republiku) i druge vojskovođe udarali na njega zlim proroštvom.”).

Augustin, O Božijoj državi, III, 24 – 26 : *Initium autem ciuilium malorum fuit seditiones Gracchorum agrariis legibus excitatae. Volebant enim agros populo diuidere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed iam uetustam iniquitatem audere conuellere periculosissimum, immo uero, ut res ipsa docuit, perniciosissimum fuit. Quae funera facta sunt, cum prior Gracchus occisus est! quae etiam, cum alius frater eius non longo interposito tempore? Neque enim legibus et ordine potestatum, sed turbis armorumque conflictibus nobiles ignobilesque necabantur. Post Gracchi alterius interfectionem Lucius Opimius consul, qui aduersus eum intra Vrbem arma commouerat eoque cum sociis oppresso et extincto ingentem ciuium stragem fecerat, cum quaestionem haberet iam iudiciaria inquisitione ceteros persequens, tria milia hominum occidisse perhebetur. Ex quo intellegi potest, quantam multitudinem mortium habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit iudiciorum uelut examinata cognitio. Percussor Gracchi ipsius caput, quantum graue erat, tanto auri pondere consuli uendidit; haec enim pactio caedem praecesserat. In qua etiam occisus est cum liberis Marcus Fuluius consularis. Eleganti sane senatus consulto eo ipso loco, ubi funereus tumultus ille commissus est, ubi tot ciues ordinis cuiusque ceciderunt, aedes Concordiae facta est, ut Gracchorum poenae testis contionantium oculos feriret memoriamque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit quam inrisio deorum, illi deae templum construere, quae si esset in ciuitate, non tantis dissensionibus dilacerata conrueret? Nisi forte sceleris huius rea Concordia, quia deseruerat animos ciuium, meruit in illa aede tamquam in carcere includi. Cur enim, si rebus gestis congruere uoluerunt, non ibi potius aedem Discordiae fabricarunt? An ulla ratio redditur, cur Concordia dea sit, et Discordia dea non sit, ut secundum Labeonis distinctionem bona sit ista, illa uero mala? Nec ipse aliud secutus uidetur quam quod aduertit Romae etiam Febri, sicut Saluti, templum constitutum. Eo modo igitur non solum Concordiae, uerum etiam Discordiae constitui debuit. Periculose itque Romani tam mala dea irata uiuere uoluerunt nec Troianum excidium recoluerunt originem ab eius offensione sumpsisse. Ipsa quippe quia inter deos non fuerat inuitata, trium dearum litem aurei mali suppositione commenta est; unde rixa numinum et Venus uictrix, et rapta Helena et Troia deleta. Quapropter, si forte indignata, quod inter deos in Vrbe nullum templum habere meruit, ideo iam turbabat tantis tumultibus ciuitatem, quanto atrocius potuit inritari, cum in loco illius caedis, hoc est in loco sui operis, aduersariae suae constitutam aedem uideret! Haec uana ridentibus nobis illi docti sapientesque stomachantur, et tamen numinum bonorum malorumque cultores de hac quaestione Concordiae Discordiaque non exeunt, siue praetermiserint harum dearum cultum eisque Febrem Bellonamque praetulerint, quibus antiqua fana fecerunt, siue et istas coluerint, cum sic eos discedente Concordia Discordia saeuiens usque ad ciuilia bella perduxerit. Praeclarum uero seditionis obstaculum aedem Concordiae, testem caedis suppliciique Gracchorum, contionantibus opponendam putarunt. Quantum ex hoc profecerint, indicant secuta peiora. Laborarunt enim deinceps contionatores non exemplum deuitare Gracchorum, sed superare propositum, Lucius Saturninus tribunus plebis et Gaius Seruilius praetor et multo post Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus caedes primo iam tunc grauissimae, deinde socialia bella exarserunt, quibus Italia uehementer adflicta et ad uastitatem mirabilem desertionemque perducta est. Bellum deinde seruile successit et bella ciuilia. Quae proelia commissa sunt, quid sanguinis fusum, ut omnes fere Italae gentes, quibus Romanum maxime praepollebat imperium, tamquam saeua barbaries domarentur! Iam ex paucissimis, hoc est minus quam septuaginta, gladiatoribus quem ad modum bellum seruile contractum sit, ad quantum numerum et quam acrem ferocemque peruenerit, quos ille numerus imperatores populi Romani superauerit, quas et quo modo ciuitates regionesque, uastauerit, uix qui historiam conscripserunt satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit seruile bellum, sed et Macedoniam prouinciam prius seruitia depopulata sunt et*

deinde Siciliam oramque maritimam. Quanta etiam et quam horrenda commiserint primo latrocinia, deinde ualida bella piratarum, quis pro magnitudine rerum ualeat eloqui? ("Začetak gradanskih ratova bijaše u neredima koje su izazvali braća Grakhi sa svojim zemljišnim zakonima. Oni su htjeli da se narodu porazdijeli zemlja koju je nobilitet nezakonito zaposjeo. Ali je veoma pogibeljno odvažiti se napasti prastaru opačinu. I kao što je sam ishod pokazao, bijaše to krajnje kobno. Koliko li je samo pogreba uslijedilo pošto je umoren prvi Grakho! A koliko opet, kad je ukratko nakon toga ubijen i njegov brat! I ne prema zakonima, niti po punopravnoj ovlasti, nego u sukobima naoružanih gomila pogibali su i plemeniti i neplemeniti. Nakon umorstva mlađega Grakha, konzul Lucije Opimije (koji mu se oružjem suprotstavio unutar zidina Grada, pa pošto ga je zajedno sa saveznicima porazio i ubio, poklao je i golemu množinu građana), kad je provodio sudsko ispitivanje preostalih pristaša braće Grakha, kažu da je pobio 3000 ljudi. lz toga se može naslutiti, koliko je mnoštvo moralo izginuti u metežu oružanog sukoba, kad ih je toliko nastradalo od navodnog redovitog suda i ispitivanja. Sam ubojica /Gaja op. S.M./ Grakha prodao je konzulu njegovu glavu za onoliko zlata koliko je sama težila. Tako bijaše uglavljeno prije samog ubojstva. U tome pokolju ubijen je, zajedno sa svojom djecom, i bivši konzal Marko Fulvije. Svakako bijaše umješna odluka Senata po kojoj se podigao hram Sloge na samom poprištu pogubne pobune, gdje pogiboše toliki građani svih slojeva, kako bi to svjedočanstvo izginuća Grakha bolo oči i podbadalo sjećanje javnih govornika. Ali što bijaše drugo negoli poruga bogovima podići tako hram onoj boginji, koja da je bila u državi, zar bi se ova raspadala razdirana tolikim sukobima? Ili je možda za taj zločin bila kriva sama Sloga, jer je napustila duše građana, pa je i zaslužila da u tome hramu bude zatočena kao u zatvoru. Zašto oni (ako već htjedoše biti u skladu sa događajima) ne izgradiše tu radije hram Neslogi? Ima li uopće ikakva razloga da Sloga bude boginja, a Nesloga ne, kad bi već po Labeonovoj razlici jedna bila dobra, a druga zla? Sam on, čini se, nije se ni za čim drugim povodio nego za onim što je opazio u Rimu, da postoji hram Groznici, kao i Zdravlju. Dakle, prema tome načelu, trebalo je podići hram ne samo Slogi nego i Neslogi. I tako su Rimljani ushtjeli da žive u pogibelji, uz rasrđenu tako opaku boginju, a nije im ni dolazilo na um kako je propast Troje potekla od uvrede te boginje. Jer, kako ona ono ne bijaše pozvana među bogove, podmetnuvši zlatnu jabuku pred tri boginje, izazvala je njihovu prepirku. Otuda svađa božanstava i pobjeda Venere, i otmica Helene i razorenje Troje.[868] Stoga, ako možda bijaše rasrđena što nije nikakav hram zaslužila među tolikim bogovima u Gradu (pa je zbog toga već bila uznemirivala državu tolikim pobunama), koliko li se još bješnje mogla razgnjeviti, kad je na poprištu onoga pokolja, to jest; na mjestu svojeg djela, ugledala izgradeno svetilište svoje protivnice! Kad mi ovako te ispraznosti ismijavamo, na nas se žeste oni učenjaci i mudraci. Ali, kako su poštovatelji dobrih i zlih božanstava, ne mogu se izvući iz ovoga pitanja o Slogi i Neslogi, jer ili su mimoišli poštovanje ovih boginja, te im pretpostavili Groznicu i Belonu (kojima podigoše drevna svetilišta), ili su pak i te poštovali, pošto ih je tako, kad ih ostavi Sloga, Nesloga divljajući dovela sve do građanskih ratova. Mislili su kako su sjajnu zapreku postavili pobunama izgradnjom hrama Sloge, kao podsjetnika izginuća i kazne braće Grakh, na opomenu javnih govornika. Koliko im je to koristilo pokazuju još veća zla što uslijediše. Nakon toga naime javni govomici ne samo što se nisu trudili izbjegavati primjer Grakha, nego su još nadmašivali njihove nakane, poput Lucija Saturnina, plebejskog tribuna, pretora Gaja Servilija i mnogo kasnije Marka Druza. A, koji svi svojim prevratnim zahtjevima raspališe prvo najžešće nemire, zatim saveznička ratove, koji žestoko pogodiše Italiju i upravo je čudesno razoriše i opustošiše. Nakon toga izbije robovski rat, te građanski ratovi. Koji li su bojevi vođeni, koliko se krvi prolilo, da bi se gotovo svi italski narodi (koja su najviše pridonijela porastu rimskoga imperija) pokorila poput divljačkih tuđinaca! Pisci historija jedva da su uzmogli objasniti, kako da je robovski rat mogao izbiti od vrlo malo njih. Bijaše ih, naime, manje od sedamdeset gladijatora /misli se na Spartakov ustanak[869] op. S.M./, i razviti se do goleme množine, žestoke i okrutne, koja je vojskovođe rimskoga naroda svladala, koje je sve, i kojim načinom opustošila gradove i pokrajine. A to i nije bio jedini robovski rat, nego su prije toga

---

[868] Augustin se referira na poznatu mitološku priču o "Parisovom sudu". Na svadbu Peleja i Tetide, roditelja Ahileja, nije bila pozvana boginja nesloge i razdora po imenu Erida (Ἔρις, *Discordia*, Nesloga). Ali je ona ipak uletjela na svadbu i bacila zlatnu jabuku, rekavši da ta jabuka pripada onoj boginji koja je najljepša. Hera, Atena i Afrodita su krenula da uzmu jabuku, ali je Zeus odlučio da po ovoj pitanju "koja je najljepša" treba da presudi Paris, sin trojanskog kralja Prijama. Posljedice njegovog suda su bili i trojanski rat i razaranje Iliona, prijestolnice Troade.

[869] O Spartakovom ustanku ili III robovskom ratu v. Mesihović, 2015:591 – 595.

cijelu provinciju Makedoniju opustošile skupine robova, a zatim Siciliju i morsku obalu. Tko bi, zbog same zamašnosti predmeta, uzmogao izraziti kolike užase pričiniše prvo razbojništva, a onda siloviti ratovi gusara?")

Jeronim

Jeronima (*Eusebius Sophronius Hieronymus*; Εὐσέβιος Σωφρόνιος Ἱερώνυμος; živio cc. 347 – 30. IX. 420. god. n. e.) rodom je iz ilirskog grada Stridona. On je autor čitavog niza literarnih djela i pisama, kao i prijevoda s grčkog jezika. Najvažnija njegova djela su prijevod Biblije na latinski (*Vulgata*), "Kronika" (*Chronicon* ili *Temporum liber*) koja je ustvari prijevod (uz određeni dodatak za period od 325. do 379. god. n. e.) na latinski kronoloških tablica koje je sastavio u drugom dijelu svoje "Kronike" Eusebije iz Cezareje, *De viris illustribus*, mnogobrojni komentari i hagiografije.

Sv. Jeronim, *Chron*. 1882 (za 135. god. p. n. e.) : *Bellum servile ortum in Sicilia* ("Počeo je robovski rat na Siciliji").

Sv. Jeronim, *Chron*. 1825 :*Post proelium, quo in Thermopylis est victus Antiochus, hoc inter Romanos et eum convenit, ut mille talenta per annos singulos 'vectigalis' nomine solveret.*("Nakon što je on bio poražen u bitci kod Termopila, Antioh je sklopio mir sa Rimljanima pod ovim uvjetima, da bi on trebao dati im svake godine po 1000 talenata kao odštetu.").

Sv. Jeronim, *Chron*. 1890 [1891 in Ar.] (za 127. god. p. n. e.) : *Servi, qui in Sicilia rebellabant, obsidionis necessitate compulsi, ad sua invicem cadavera conversi sunt, voranda.* ("Pobunjeni robovi na Siciliji su bili opkoljeni, i bili su prisiljeni glađu da jedu mrtva tijela svojih drugova")

Orosije

Španski svećenik Orosije (*Paulus Orosius,* cc. 375. – umro nakon 418. god. n. e.) je 417. god. n. e. napisao djelo pod naslovom "Povijest protiv pagana" (*Historia adversus paganos*). Po tipu djela to je opća historija. Ona počinje kratkim opisom Zemlje i pričom o stvaranju svijeta, i dopire do piščevog vremena. Orosije pobija mišljenje onih koji misle da je uzrok svih nesreća bilo napuštanje starih bogova. Čitava povijest Rima ispunjena je zlom i stradanjima. Ako trijumfiraju jedni, trpe nesreću drugi. Posljednji žalosni događaji samo su odmazda za ranije zločine. Činjenice koje Orosije navodi uzete su iz raznih skraćenih priručnika (iz Flora i drugih kratkih povijesnih prikaza). Orosijevo djelo zanimljivo je po svojoj koncepciji, koja je suprotna onoj što se pojavila još u vrijeme starijih analista. Zahvaljujući toj koncepciji, Orosijeva kompilacija imala je velikog uspjeha sve do doba renesanse.

Orosije, IV, 20, 22 :*Sequenti anno Scipio Africanus, habens in auxilio Eumenem Attali filium, aduersus Hannibalem, qui tunc Antiochi classi praeerat, bellum nauale gessit; Antiochus uicto Hannibale atque in fugam acto simulque omni exercitu amisso pacem rogauit filiumque Africani, quem utrum explorantem an in proelio cepisset incertum est, ultro remisit.* („Sljedeće godine Scipion Afrikanac i njegov saveznik Eumen, sin Atala /pergamskog kralja op. S.M./ učestovali su u pomorskoj bitci protiv Hanibala, koji je zapovijedao flotom Antioha /III. op. S.M./. Hanibal je bio poražen, natjeran u bijeg i izgubio je cijelu svoju armiju. Antioh /III. op. S.M./ je zato tražio mir. Kao znak dobre volje poslao natrag sina Afrikanca, koji je bio zarobljen. Nejasno da li je sin Afrikanca bio zarobljen dok je izviđao ili dok se borio u bitci.").

Orosije, IV, 20, 29 :*eodem anno Scipio Africanus ab ingrata sibi urbe diu exulans apud Amiternum oppidum morbo periit. isdem etiam diebus Hannibal apud Prusiam Bithyniae regem, cum a Romanis reposceretur, veneno se necavit, Philopoemenes, dux Achivorum a Messanis captus occisusque est*. ("Iste godine Scipion Afrikanac /Stariji op. S.M./, dugo u izgnanstvu iz svoga nezahvalnog Grada, umro je od bolesti u gradu Liternumu. U isto vrijeme je također Hanibal počinio samoubistvo na dvoru Prusije, kralja Bitinije. On je uzeo otrov kada su Rimljani zahtijevali njegovu predaju. Filopomen, vojskovođa Ahejaca, je bio zarobljen i pogubljen od Mesenjana.").

Orosije, V, 4, 19 - 21 :*M. Aemilio Lepido C. Hostilio Mancino consulibus prodigia apparuere diuersa et, quantum in ipsis fuit, ex more curata sunt. sed non semper aucupatoribus euentuum et structoribus fallaciarum haruspicibus opportuni casus suffragantur.namque Mancinus consul postquam a Popilio apud Numantiam suscepit exercitum, adeo infeliciter proelia cuncta gessit atque in id suprema desperatione perductus est, ut turpissimum foedus cum Numantinis facere cogeretur. quamuis et Pompeius iam aliud aeque infame foedus cum isdem Numantinis paulo ante pepigisset, senatus dissolui foedus et Mancinum dedi Numantinis praecepit, qui nudato corpore manibusque post tergum reuinctis ante portas Numantinorum expositus ibique usque in noctem manens, a suis desertus, ab hostibus autem non susceptus lacrimabile utrisque spectaculum praebuit.*("Za vrijeme konzulata Marka Emilija Lepida i Gaja Hostilija Mancine, javila su se različita čuda. Konzuli, koliko su mogli, su ponudili ispaštanje prema uobičajenom običaju. Ali, slučajni događaji nisu uvijek bili prikladni pomoći haruspika, onih tkalaca laži i promatraća događaja. Što se tiće konzula Mancine, nakon preuzimanja komandu nad armijom od Popilija u Numanciji, sreo se sa stalnim preokretima na borbenom polju. On je bio doveden do takvog očajničkog tjesnaca da je bio prisiljen da sklopi najsramotniji dogovor sa Numantincima. Premda je Pompej također, nedugo ranije, također sklopio jednako sramotan sporazum sa ovim istim Numantincima, Senat je odredio da se sporazum odbaci i da se Mancina preda Numancima. Oni /Rimljani op. S.M./ su mu skinuli odjeću, vezali ruke na leđima i javno ga izložili pred numantinskim kapijama, gdje je ostao dugo u noč. Ostavljen od sopstvenog naroda i odbačen od neprijatelja, on je pružio takvu sliku koja je izazvala i prijatelje i protivnike na plač.").

Orosije, V, 5, 1 –6 :*Exclamare hoc loco dolor exigit. cur falso uobis, Romani, magna illa nomina iustitiae fidei fortitudinis et misericordiae uindicatis? a Numantinis haec uerius discite. fortitudine opus fuit ? pugnando uicerunt. fides exigebatur? credentes aliis secundum se, quos occidere potuerant, pacto foedere dimiserunt. iustitia probanda erat? probauit eam uel tacitus senatus, cum idem Numantini per legatos suos aut inuiolatam pacem solam aut omnes, quos pignore pacis accepto uiuos dimiserant, reposcebant. misericordia examinanda uidebatur? satis documenti dederunt uel emittendo ad uitam inimicum exercitum uel ad poenam non recipiendo Mancinum. Mancinusne rogo dedendus fuit, qui uicti exercitus inpendentem trucidationem praetento umbone pacti foederis dispulit, qui periclitantes patriae uires in meliora tempora reseruauit? aut, si displicuit foedus quod pactum est, cur miles hoc pignore redemptus aut, cum reuerteretur, receptus est aut, cum repeteretur, redditus non est? aut, si placuit seruati militis qualiscumque prouisio, cur Mancinus, qui hoc pepigit, solus deditus fuit? ... . Porro autem Mancinus, qui sorte bellica circumuentum exercitum ne perderet laborauit, ab eodem senatu deditione damnatus est. scio, Romani, et illud in Varrone displicuit, sed tempori concessum est, et hoc in Mancino placuit, sed secundum tempus praesumptum est; atque ideo ab initio perfecistis, ut nec ciuis consulat conuenienter ingratis nec hostis fideliter credat infidis.*("Žalost me tjera da zaplačem u ovom momentu. Zašto, O Rimljani, zašto sebi nezasluženo pripisujete ove velike attribute pravde, dobre vjere, hrabrosti i milosti. Naučite pravu prirodu ovih vrlina od Numantinaca. Je li potreban prikaz hrabrosti?. Numantinci su pobijedili boreći se. Je li se traži dobra vjera? Vjerujući drugima da djeluju kako bi oni sami djelovali, Numantinci su sklopili ugovor i pustili slobodne one koje su mogli pobiti. Da stavimo pravdu na provjeru? Sama tišina Senata je svjedočila onoj pravdi kada su ovi isti Numantinci preko svojih izaslanika zahtijevali ili nepovrediv mir ili, prema učinjenom dogovoru, povratak svih onih koje su oni pustili žive. Da li je očigledno da duh milosti treba ispitivanje? Numantinci su dali dovoljno dokaza podarujući život neprijateljskoj vojsci i ne kažnjavajući Mancinu. Pitam, da je Mancina trebao biti predan? To je bio on koji je spasio poraženu armiju od predstojećeg pokolja pod zaštitom mirovnog sporazuma i to je bio on koji je sačuvao za bolja vremena ugrožene snage svoje domovine. Ako

zaključeni ugovor nije bio odobren, zašto je armija oslobođena ovoga zaloga, ili kada se armija vratila, zašto je primljena? Kada je povrat armije /od Numantinaca op. S.M./ bio zahtijevan, zašto nije povraćena. Ili, ako je bilo koji mogući dogovor o spašavanju armije bio odobren, zašto je jedino Mancina, koji je sklopio ovaj dogovor, bio predan /Numantincima op. S.M./…. /7 – 9 : Orosije upoređuje različitost postupanja Senata prema Terenciju Varonu koji je izgubio bitku kod Kane i veliku rimsko – italsku armiju i prema Mancini op. S.M./… 10 – 11 : Kasnije /u odnosu na bitku kod Kane op. S.M./ je učinio sve što je mogao da spasi armiju koja je u ratnim okolnostima bila okružena. Ipak, taj isti Senat ga je osudio da bude predan neprijatelju. Ja znam, O Rimljani, da niste odobravali u slučaju Varona, ali su popustili zbog nužnosti. Vi ste donijeli tu odluku u slučaju Mancine i opet ste se pozvali na nužnost. Tako su vaši postupci od samoga početka bili takvi da nijedan građanin nije mogao dosljedno imati bilo kakav obzir za tako nezahvalan narod niti bi mogao neprijatelj da ima bilo kakvo povjerenje u one za koje sedokazalo da su nepouzdani.”)

Orosije, V, 6 :*Servio Fulvio Flacco Q. Calpurnio Pisone consulibus Romae, puer ex ancilla natus quadripes quadrimanus, oculis quattuor, auribus totidem, natura uirili duplex. in Sicilia mons Aetna uastos ignes eructauit ac fudit, qui torrentum modo per prona praecipites proxima quaeque corripientibus exussere flammis, longinquiora autem fauillis calidis cum uapore graui late uolitantibus torruerunt: quod Siciliae semper uernaculum genus monstri non portendere malum adsolet sed inferre. in Bononiensi agro fruges in arboribus enatae sunt.igitur in Sicilia bellum servile ortum est, quod adeo grave et atrox multitudine servorum, instructu copiarum, magnitudine virium fuit, 4 ut, non dicam praetores Romanos, quos penitus profligauit, sed consules quoque terruerit. nam LXX milia servorum tunc in arma conspirantium fuisse referuntur, excepta urbe Messana, quae servos liberaliter habitos in pace continuit. ceterum Sicilia in hoc quoque miserior, quia insula et numquam erga statum suum iuris idonei nunc tyrannis subiecta nunc servis, vel illis dominatu improbo exigentibus servitutem vel istis praesumptione peruersa conmutantibus libertatem, maxime quia clausa undique mari egerere foras non facile potest intestinum malum. viperinam quippe conceptionem perditioni suae aluit sua libidine auctam, sua morte victuram. in hoc autem servilis tumultus excitatio quanto rarior ceteris tanto truculentior est, quia intentione commovetur libera multitudo ut patriam augeat, servilis ut perdat.*(“Za vrijeme rimskoga konzulata Servija Fulvija Flaka i Kvinta Kalpurnija Pisona /135. god. p. n. e. op. S.M./. sluškinja u Rimu je rodila dječaka koji je imao četiri noge, četiri oka i mnogo ušiju, što je duplo više nego što uobičajeno ljudsko biće ima. Oko ovoga vremena, planina /vulkan op. S.M./ Etna je eruptirala i sipala je goleme tokove vatrene lave, koja je poput bujice, naglo se spuštala niz padine. Plamenovi su zahvatali sve u blizini, dok je sjajni pepeo, koji je gurao gustu paru dok je nadaleko letio kroz zrak, spalio mnoga udaljena mjesta. Ovaj tip čuda, čak za domorodce Sicilije, je predviđao donošenje nesreće. Na teritoriju Bononije, proizvodi sa polja su se pojavili na drveću. Na Siciliji je izbio robovski rat koji je bio posebno težak i sa ogorčenim borbama zbog velikog broja robova koji su učestvovali /u ustanku op. S.M./, količini njihove opreme i impozantne jačine njihovih snaga. Rimski pretori /misli se na armije koje su predvodili op. S.M./ su bili u potpunosti potučeni, a čak su i konzuli bili prestravljeni, jer je u to vrijeme 70 000 robova, prema izvještajima, bilo u vojsci zavjerenika. Ovaj broj nije uključivao robove iz grada Mesane, koji je držao svoje robove mirnim tretirajući ih sa ljubaznošću. U nekom drugom pogledu, Sicilija je, također, bila vrlo nesretna. Otok Sicilija nikada nije imala zakon prilagođen njenim vlastitim uvjetima. Zbog toga je ona pala pod upravu tiranina u jednome razdoblju, a u drugome pod upravu robova. Loša uprava prijašnjih /Orosije misli na tirane op. S.M./ rezultirala je ropstvom, dok je izopačenost i drskost kasnijih dovela do razmjene slobode i ropstva među klasama. Sicilija je bila u posebno nepovoljnom položaju jer je bila okružena morem i stoga je bila u stanju da samo sa najvećim teškoćama očisti sebe od unutarnjih zala. Na njezinu štetu, Sicilija je održavala otrovni rast koji je bio ojačan sa njenom sopstvenom požudom i suđenom da živi i nakon njene smrti. U takvoj situaciji, emocije robovske bune su više borbenije nego one od slobodnih ljudi u stepenu da je njihov prikaz rjeđi. Mnoštvo slobodnih ljudi je motivirano pozivom na dobrobit svoje zemlje, dok robovska buna želi uništenje zemlje.”)

Orosije, V, 8 : *Igitur ea tempestate, cum haec apud Numantiam gesta sunt, apud Romam Gracchorum seditiones agitabantur. Scipio autem cum deleta Numantia ceteras Hispaniae gentes pace conponeret, Thyresum quendam, Celticum principem, consulvit, qua ope res Numantina aut prius inuicta durasset aut*

post fuisset eversa. Thyresus respondit: concordia inuicta, discordia exitio fuit. quod Romani tamquam sibi ac de se dictum exempli loco acceperunt, quippe quibus iam de seditionibus discordantis totius urbis nuntiabatur. Carthagine Numantiaque deleta moritur apud Romanos utilis de provisione conlatio et oritur infamis de ambitione contentio. Gracchus tribunus plebi iratus nobilitati, cur inter auctores Numantini foederis notatus esset, agrum a privatis eatenus possessum populo dividi statuit. Octavio tribuno plebi obsistenti ademit imperium et successorem Minucium dedit. his causis senatum ira, populum superbia inuasit. ac tunc forte Attalus, Eumenis filius, moriens testamento populum Romanum imperio Asiae succedere heredem iusserat. Gracchus gratiam populi pretio adpetens legem tulit, uti pecunia, quae fuisset Attali, populo distribueretur. obsistente Nasica etiam Pompeius spopondit se Gracchum, cum primum magistratu abisset, accusaturum. („Dok su se ovi događaji odvijali u Numanciju, bune koje su uzrokovali Grakhi su uznemirile Rim. Nakon uništenja Numancije, Scipion /Emilijan op. S.M./ je sklopio ugovore sa drugim hispanskim narodima. Jednom je on konsultirao izvjesnog Tiresa, keltskog poglavicu, i pitao ga zbog čeha je numantinska država ostala toliko dugo nepokorena i kako je kasnije došlo do pada. Tires je odgovorio : „Kada harmonija vlada država je neosvojiva, ali jednom kada nedostatak harmonije, prevlada, država je uništena“. Rimljani su uzeli ovu izjavu kao upozorenja za sebe, jer su upravo primili vijest da buna baca čitav Grad u nesklad. Zaista, jednom kada su Kartagina i Numancija bile uništene, taj korisni duh suradnje,[870] posljedica njegova predviđanja, je nestao među Rimljanima, i razarajući duh sukoba, prirodni rast njihovih ambicija, pojavio se. Tiberije Grakh, plebejski tribun, je postao ljut na nobilitet jer je on bio optužen da je bio jedan od autora numantinskog sporazuma. On je odlučio da bi zemlja koja je bila držana u privatnom interesu trebala sada biti podijeljena u korist naroda. Oduzeo je imperij[871] od Oktavija, plebejskog tribuna, koji mu se suprotstavio i učinio Minucija nasljednikom potonjeg /misli se na Oktavija op. S.M./. Ova djela su razljutila Senat i učinila narod osionim. U ovo vrijeme se desilo da je na svojoj posmrtnoj postelji, Atal, sin Eumena, odredio u svojoj oporuci da rimski narod postane nasljednik u vlasti provincije Azije[872]. Grakh, želeći da podmiri naklonost naroda, predložio je zakon po kojem bi novac koji je dobijen o Atala trebao biti podijeljen među narodom. Kada se Nasika usprotivio ovoj mjeri, Pompej je obećao da će on podići optužnicu protiv Grakha, čim ovaj napusti svoju magistraturu.“)

Orosije, V, 9 : *Gracchus cum eniteretur, ut ipse tribunus plebi subsequenti anno permaneret, cumque comitiorum die seditiones populi accenderet, auctore Nasica inflammata nobilitas fragmentis subselliorum plebem fugauit. Gracchus per gradus, qui sunt super Calpurnium fornicem, detracto amiculo fugiens ictus fragmento subsellii conruit rursusque adsurgens alio ictu clauae cerebro inpactae exanimatus est. ducenti praeterea in ea seditione interfecti eorumque corpora in Tiberim proiecta sunt; ipsius quoque Gracchi inhumatum cadauer extabuit.orta praeterea in Sicilia belli servilis contagio multas late infecit prouincias. nam et Minturnis CCCCL servi in crucem acti et Sinuessae ad quattuor milia servorum a Q. Metello et Cn. Servilio Caepione oppressa sunt; in metallis quoque Atheniensium idem tumultus servilis ab Heraclito praetore discussus est; apud Delon etiam servi nouo motu intumescentes oppidanis praeuenientibus pressi sunt,absque illo primo Siciliensis mali fomite, a quo istae uelut scintillae emicantes, diuersa haec incendia seminarunt.in Sicilia enim post Fuluium consulem Piso consul Mamertium oppidum expugnauit, ubi octo milia fugitiuorum interfecit, quos autem capere potuit, patibulo suffixit. cui cum Rutilius consul successisset, idem quoque Tauromenium et Hennam, firmissima fugitiuorum refugia, bello recepit: amplius quam XX milia tunc seruorum trucidata referuntur. Misera profecto talis belli et inextricabilis causa. pereundum utique dominis erat, nisi insolescentibus servis ferro obuiam iretur. sed tamen in ipsis quoque infelicissimis damnis pugnae et infelicioribus lucris victoriae quanti periere victi tantum perdidere victores.*(“Kada je /Tiberije op. S.M./ Grakh nastojao da

[870] U smislu da je Rimljane strah od Kartagine i Numancije držao u grču i jedinstvu, a kada je nestalo ovih neprijatelja da su se opustili i prepustili manama i podjelama i međusobnim sukobima.

[871] Plebejski tribuni nisu u okviru svojih ovlaštenja imali nijednu ovlast koja bi nosila pravo *imperium*, koje je podrazumijevalo komandovanje vojskom. Orosije je na ovom mjestu napravio veliku grešku jer kao ranokršćanski pisac nije razumijevao različite stupnjeve *potestasa* koji su važili za u drevnoj republikanskoj epohi.

[872] Misli se na Atalidsko kraljevstvo koje je kasnije većim svojim dijelom ušlo u sastav novoosnovane provincije Azije.

ostane plebejski tribun i za sljedeću /132. god. p. n. e. op. S.M./ i izazvao nemire među narodom na izborni dan, nobili su postali veoma bijesni. Po naređenju /Kornelija Scipiona op. S.M./ Nasike /Serapiona op. S.M./ oni su držali komadiće drveta rastragane sa klupa i potjerali su plebs u bijeg. Dok je /Tiberije op. S.M./ Grakh, njegov ogrtač je bio rastrgan, bježao niz stepenice koje su bile iznad Kalpurnijskog slavoluka[873], on je bio udaren sa jednim od ovih /drvenih op. S.M./ dijelova i pao je na zemlju. Kada je ustao na noge, drugi udarac od tih toljaga mu je razbio lobanju i ubio ga. U ovoj pobuni, 200 je bilo ubijenih i njihova tijela su bila bačena u Tiber. Nesahranjeno tijelo /Tiberija op. S.M./ Grakha je iščezlo. U međuvremenu /u odnosu na zbivanja vezana za plebejski tribunat Tiberija Sempronija Grakha op. S.M./, robovski rat koji je izbio na Siciliji krenuo je da zarazi mnoge druge provincije nadaleko i naširoko. 450 robova je bilo razapeto na križeve u Minturni /grad i zajednica u današnjem južnom Laciju op. S.M./ i do 4000 robova je bilo uništeno od Kvinta Metela[874] i Gneja Servilija Cepija[875] u Sinuesi /grad u današnjem Laciju, na tirenskoj obali op. S.M./. Pobuna robova u rudnicima u Ateni /ustvari u Atici op. S.M./ je takođe ugušena od pretora Heraklita. Na Delosu, takođe, robovi su pokušali da se ponovo pobune, ali je njihova akcija bila preduhitrena i ugušena od građana. Ovi neredi, ako se tako mogu izraziti, predstavljali su dodatne iskre koje su, zapaljene sa tim problemima na Siciliji, isticale na sve strane i započinjale različite vatre. Na Siciliji je konzul Pison, koji je naslijedio konzula Fulvija, na juriš zauzeo grad *Mamertium*[876], gdje je ubio 8000 bjegunaca /robova op. S.M./. One koje je mogao da zarobi je razapeo na križeve. Njega je naslijedio konzul Rutilije /Orosije je napravio grešku, riječ je o Rupiliju op. S.M./ koji je zauzeo Tauromenij /današnja Taormina op. S.M./ i Enu, najjaće uporište bjegunaca /robova op. S.M./. Govori se da je više od 20 000 robova tada bilo masakrirano. Nesumnjivo je ovaj rat imao tragične, složene uzroke. Bez sumnje, gospodari bi morali izgubiti, izuzev da su išli da susretnu nečasnost robova sa željezom /misli se na oružje op. S.M./. Ipak, ako se uzmu u obzir nesretni gubitci u bitci i još više nesretni dobitci pobjede, pobjednici su izgubili u proporciji broja pobijeđenih koji su propali.")

Orosije, V, 10 : *Anno ab urbe condita DCXXII P. Licinius Crassus consul et pontifex maximus aduersus Aristonicum Attali fratrem, qui traditam per testamentum Romanis Asiam peruaserat, cum instructissimo missus exercitu, praeterea a magnis regibus hoc est Nicomede Bithyniae, Mithridate Ponti et Armeniae, Ariarathe Cappadociae, Pylaemene Paphlagoniae eorumque maximis copiis adiutus, conserto tamen bello uictus est; et cum, exercitu post plurimam caedem in fugam acto, ipse iam circumuentus ab hostibus et paene captus esset, uirgam, qua erat usus ad equum, in oculum Thraecis inpegit; barbarus autem cum ira et dolore exarsisset, latus Crassi gladio transuerberauit. ita ille excogitato genere mortis effugit et dedecus et seruitutem. Perpenna consul, qui Crasso successerat, audita morte Crassi et clade exercitus Romani raptim in Asiam peruolauit, Aristonicum recenti uictoria feriatum inprouiso bello adortus nudatumque omnibus copiis in fugam uertit; cumque Stratonicen urbem,*

---

[873]*Fornix Calpurnius* (*Fornix Calpurnianus*) je bio slavoluk u drevnom Rimu, koji se nalazio na *Clivus Capitolinus*, između Foruma i hrama Jupitera Kapitolinskog. Imao je dekorativnu funkciju i u dostupnoj izvornoj građi spominje se samo u ovom podatku Orosija. Nepoznato je ko je bio Kalpurnije koji je podigao slavoluk.

[874]*Quintus Caecilius MetellusMacedonicus* (konzul *ordinarius* za 143. god. p. n. e; o njemu v. Smith W., 1849:II, 1057 - 1058; PWRE, 1897, III. 1, *col.* 1213 - 1216) ili njegov najstariji sin *Quintus Caecilius Metellus Balearicus* (konzul *ordinarius* za 123. god. p. n. e.; o njemu v. Smith W., 1849:II, 1058; PWRE, 1897, III. 1, *col.* 1207 - 1208).

[875]*Cnaeus Servilius Caepio* (konzul *ordinarius* za 141. god. p. n. e.). O njemu v. Smith W., 1867:I, 534; PWRE, 1923, II A. 2, *col.* 1781.

[876]Moguće Mesana, ali onda je to u koliziji sa isto Orosijevim podatkom (V, 6) da ovaj grad i zajednica nisu doživjeli pobunu robova. Nije nemoguće pomisliti da je ovdje došlo do pogreške prepisivača Orosijevog teksta u podatku V, 9, i da se izvorno umjesto *Mamertiuma* u ovom slučaju nalazilo zapisano ime grada Morgantine. Vrlo vjerojatno je u stoljećima od vremena prvoga objavljivanja Orosijevog djela pa do prvoga štampanog izdanja *Historia adversus paganos*došlo (iz nama nepoznatih razloga) do tekstualne zamjene, pa se umjesto Morgantine našlo zapisano ime *Mamertiuma.* Mesana (tj. *Mamertium*)je bila priobalni grad, nekadašnja helenska apoikija, na krajnjem sjeveroistoku Sicilije, prilično udaljena od Ene i epicentra ustanka. Za razliku od ovoga grada, Morgantina se nalazila u središnjoj kopnenoj unutrašnjosti otoka, u blizini (jugoistočno od) Ene i gotovo je sigurno zbog svoje pozicioniranosti Morgantina morala biti ili zauzeta od pobunjenih robova ili se nalaziti bar pod višegodišnjom opsadom. Vjerojatnija je prva opcija da su je pobunjenici zauzeli. Uostalom, Orosije u podatku V, 6 za ime grada Mesane upotrebljava formu *Messana,* a ne *Mamertium*, pa bi onda bilo vrlo nelogično da u podatku V, 9 upotrijebi oblik *Mamertium.*

ad quam ille confugerat, obsidione cinxisset, trucidatum fame ad deditionem coegit. Perpenna consul apud Pergamum correptus morbo diem obiit; Aristonicus Romae iussu senatus in carcere strangulatus est….C. Sempronio Tuditano et M. Acilio consulibus P. Scipionem Africanum pridie pro contione de periculo salutis suae contestatum, quod sibi pro patria laboranti ab improbis et ingratis denuntiari cognouisset, alio mane exanimem in cubiculo suo repertum non temere inter maxima Romanorum mala recensuerim, praesertim cum tantum in ea urbe Africani uigor et modestia ualeret, ut facile uiuo eo neque sociale neque ciuile bellum posse exsistere crederetur. hunc quidam uxoris suae Semproniae, Gracchorum autem sororis, dolo necatum ferunt, ne scelerata ut credo familia ad perniciem patriae suae nata inter impias seditiones uirorum non etiam facinoribus mulierum esset immanior. („U 622. godini /od osnivanja op. S.M./ Grada, P. Licinije Kras /Mucijan op. S.M./, konzul i *pontifex maximus*, je bio poslan sa dobro opremljenom armijom protiv Aristonika, brata Atala /III. op. S.M./. Aristonik je napao provinciju Aziju /misli se na nekadašnje Pergamsko kraljevstvo op. S.M./, koja je bila ostavljena u nasljeđe Rimljanima. Konzul je bio takođe podržavan od strane moćnih kraljeva, Nikomeda iz Bitinije, Mitridata iz Ponta i Jermenije, Arijarta iz Kapadokije i Pilemena iz Paflagonije, od kojih su svi doprinijeli sa velikim snagama. I pored svega, Kras je bio poražen u odlučujućoj bici, i njegova armija je bila prisiljena pobjeći nakon što je pretrpila teške gubitke. Kada je sam konzul bio okružen sa neprijateljem i kada je trebao biti zarobljen, on je gurnuo bič, koji je koristio za svoga konja, u oko Tračanina. Barbarin, opečen sa bolom i goreći od bijesa, izbo ga je sa mačem. Tako je Kras izbjegao i nečasnost i ropstvo srečući smrt na način koji je on izabrao da umre. Čuvši o smrti Krasa i pokolju rimske armije, konzul Perperna, koji je naslijedio Krasa, je ubrzano marširao u Aziju /područje zapadne Male Azije op. S.M./ i iznenadio je Aristonika koji se odmarao nakon svoje nedavne pobjede. Perperna je uništio njegovu armiju i prisilio ga da bježi. Zatim je on opsjeo grad Stratonikeju u koju je Aristonik pobjegao za utočište. On /Perperna op. S.M./ je prisilio potonjeg /Aristonika op. S.M./, sada ispijenog od gladi, da se preda. Konzul je kasnije obolio u Pergamu i umro je. Aristonik, po naređenju Senata, je bio udavljen u zatvoru u Rimu. ……Ne oklijevam da kažem da se najgora sramota koja se može pripisati Rimljanima desila za vrijeme konzulata Gaja Sempronija Tuditana i Manija Akvilija /u originalu se navodi kao M. Acilije op. S.M./. Dan prije svoje smrti, Publije Scipion /Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./ saznao je da bi on mogao biti optužen na sudu od zlih i nezahvalnih ljudi, bez obzira na napore koje je učinio u ime svoje zemlje /misli se na Republiku op. S.M./. On je dakle na kontioni posvjedočio da je njegov život bio u opasnosti. Rano, sljedećeg dana, on /Scipion Emilijan op. S.M./ je nađen mrtav u njegovoj sopstvenoj sobi. Ja /Orozije op. S.M./ sam napravio posebno spominjanje ovoga zato što je Afrikanac /Mlađi op. S.M./ uživao tako velik ugled u Gradu zbog snage i umjerenosti da je narod jednostavno vjerovao da da je on poživio da ne bilo bilo savezničkog rata niti bilo kojeg građanskog rata. Uobičajeno se govorilo da je Afrikanac /Mlađi op. S.M./ bio zavjerenički ubijen od svoje supruge Sempronije, sestre Grakha. Oni su govorili to, ja vjerujem, tako da familija /misli se na familiju, potomke Kornelije op. S.M./ već ogrezla u zločinu i sa sudbinom da donese propast vlastitoj zemlji može imati, usred zlih nemira podignutih od svojih ljudi /pristalica op. S.M./, reputaciju čak više monstruozniju zbog zločina počinjenih od svojih žena.“).

Orosije, V, 12 :*Anno ab urbe condita DCXXVII L. Caecilio Metello et Q. Titio Flaminino coss. Carthago in Africa restitui iussa uicensimo secundo demum anno quam fuerat euersa deductis ciuium Romanorum familiis, quae eam incolerent, restituta et repleta est, magno ante prodigio praecedente. nam cum mensores ad limitandum Carthaginiensem agrum missi stipites, terminorum indices, fixos nocte a lupis reuulsos mordicus conrososque reperissent, aliquamdiu haesitatum est, utrum Romanae paci expediret Carthaginem reformari. Eodem anno C. Gracchus, Gracchi illius qui iam occisus in seditione fuerat frater, tribunus plebi per tumultum creatus magna reipublicae pernicies fuit. nam cum saepe populum Romanum largitionibus promissisque nimiis in acerbissimas seditiones excitauisset, maxime legis agrariae causa, pro qua etiam frater eius Gracchus fuerat occisus, tandem a tribunatu Minucio successore decessit. Minucius tribunus plebi cum maxima ex parte decessoris sui Gracchi statuta conuulsisset legesque abrogasset, C. Gracchus cum Fuluio Flacco ingenti stipatus agmine Capitolium, ubi contio agitabatur, ascendit: ibi maximo tumultu excitato quidam praeco a Gracchanis interfectus uelut signum belli fuit. Flaccus duobus filiis armatis cinctus, comitante etiam Graccho togato breuemque gladium sub sinistra occultante, quamuis et praeconem frustra praemisisset, qui seruos ad libertatem*

uocaret Dianium tamquam arcem occupauit. contra D. Brutus uir consularis a cliuo Publicio cum ingenti certamine inruit. ibi Flaccus diu obstinatissime dimicauit; Gracchus, postquam in templum Mineruae secesserat, gladio incumbere uolens, interuentu Laetorii retentus est. itaque cum diu anceps bellum agitaretur, tandem sagittarii ab Opimio missi consertam multitudinem disturbauerunt. Duo Flacci pater filiusque cum per aedem Lunae in priuatam domum desiluissent foresque obiecissent, rescisso craticio pariete confossi sunt. Gracchus diu pro se amicis pugnantibus ac pereuntibus aegre ad pontem sublicium peruenit ibique, ne uiuus caperetur, ceruicem seruo suo praebuit.

caput Gracchi excisum consuli adlatum est, corpus ad Corneliam matrem Misenum oppidum deuectum est. haec autem Cornelia, Africani maioris filia, Misenum, ut dixi, prioris filii morte secesserat. bona Gracchi publicata sunt; Flaccus adulescens in robore necatus est; ex factione Gracchi ducenti quinquaginta in Aventino caesi fuisse referuntur. [10] *Opimius consul sicut in bello fortis fuit ita in quaestione crudelis. nam amplius tria milia hominum suppliciis necauit, ex quibus plurimi ne dicta quidem causa innocentes interfecti sunt.*(„……..Glava /Gaja op. S.M./ Grakha, koja je bila odrubljena, je bila donesena konzulu /Opimiju op. S.M./. Njegovo tijelo je bilo poslano njegovoj majci Korneliji koja je živjela u gradu Misenumu /u Kampaniji op. S.M./. Ova Kornelija, kćerka velikoga /Publija Kornelija Scipiona op. S.M./ Afrikanca /Starijeg op. S.M./ se povukla u Mizen, kao što sam ja rekao, nakon smrti svoga starijeg sina /Tiberija Sempronija Grakha Mlađeg op. S.M./. Imovina Grakha je bila konfiscirana, a mladi /Kvint Fulvije op. S.M./ Flak je umoren u zatvoru, dok je 250 pristalica Grakhove frakcije, prema izvještaju, bilo ubijeno na Aventinu. Konzul Opimije je bio okrutan u sudskim istragama kao što je bio hrabar u bitci. On je pogubio više nego 3000 ljudi, većina od kojih, nakon što im je bila osporena čak i šansa da brane sebe, je bila ubijena usprkos njihove nevinosti.“)

Corpus iuris civilis

Corpus Iuris Civilis iz VI. st. n. e. Je bio monumentalna kodifikacija rimskog prava, koji se sastoji od : 1. *Codex Iustinianus*. Riječ je o kodifikaciji, kompilaciji pa i modifikaciji konstitucija/*constitutiones* principsa i dominusa od vremena Hadrijana. 2. *Digesta ili Pandectae* je sastavljena od većinom kraćih ekscerpta/sažetaka iz djela ranijih rimskih pravnika od autoriteta. 3. *Institutiones Iustiniani* su objašnjavale načela zakona i služile su kao i neka vrsta udžbenika prava. 4.*Novellae Constitutiones*/Νεαραί διατάξεις je kolekcija novih zakona koji su se izdavali za vrijeme Justinijanove vladavine nakon 534. god. n. e. Novele su predstavljale neku vrstu suplementa Korpusa, a skupljene, obrađene i izdane su nakon Justinijanove smrti. Za razliku od ostatka Korpusa koji je uglavnom pisan latinskim jezikom, *Novellae* su bile na grčkom.

Corpus iuris civilis, Dig. L, 7, 17, *Pomponius, On Quintus, Mucius,* XXXVII :*quem hostes si non recepissent, quaesitum est, an civis romanus maneret: quibusdam existimantibus manere, aliis contra, quia quem semel populus iussisset dedi, ex civitate expulsisse videretur, sicut faceret, cum aqua et igni interdiceret. in qua sententia videtur publius mucius fuisse. id autem maxime quaesitum est in hostilio mancino, quem numantini sibi deditum non acceperunt: de quo tamen lex postea lata est, ut esset civis romanus, et praeturam quoque gessisse dicitur.* ("Pojavljuje se pitanje, da li, ako neprijatelj ne primi prekršitelja kada je on poslan njima, će on ostati rimski građanin. Neki autoriteti misle da bi on ostao takav, drugi su suprotnog mišljenja, zato jer kada narod jednom odredi da se neko preda da se smatra da je on lišen građanstva, kao što je slučaj kada je nekome zabranjena vatra i voda /tj. da je osuđen na izgnanstvo op. S.M./. Izgleda da je Publije Mucije /Skevola op. S.M./ takođe bio od ovoga mišljenja.

Ovo pitanje je bilo temeljito razmatrano u slučaju Hostilija Mancine, koga Numantinci nisu htjeli primiti kada je bio predate njima. I zbog toga je naknadno donesen zakon koji bi mu omogučio da ostane rimski građanin, i govori se da je čak držao i službu pretora.”)

Scholia Bobiensia

Scholia Bobiensia je komentar govora Cicerona. Ovaj dokument je sačuvan samo u palimpsetu koji je bio napisan u VII. st. u manastiru Bobbio u italijanskoj pokrajini Emilia – Romagna od strane anonimnog šolijarha. Sačuvan je samo dio komentara.

*Scholia Bobiensia,*81 :*Gloriose in hunc locum decurrit orator laudibus suis plurimis demeritis erga rem p. tribuens, quod tantis iam perfunctus periculis honeste posset ab omni labore requiescere, nisi animus patriae devotissimus nullo posset otio consenescere. Et hic, quantum mea opinio est, imitatus est C. Gracchum: sic enim et ille de legibus promulgatis, ut ipsius etiam verborum faciam mentionem, 'Si vellem,' inquit, 'aput vos verba facere et a vobis postulare, cum genere summo ortus essem et cum fratrem propter vos amisissem, nec quisquam de P. Africani et Tiberi Gracchi familia nisi ego et puer restaremus, ut pateremini hoc tempore me quiescere, ne a stirpe genus nostrum interiret et uti aliqua propago generis nostri reliqua esset, haud [scio] an lubentibus a vobis impetrassem.*(“Zahvaljujući ovoj temi, orator ističe svoje dobro poznavanje i mnoge pogodnosti koje je dodijelio Republici, rekavši da bi se nakon izdržavanja toliko opasnosti on mogao časno povuči iz svihteških poslova, ali je njegov duh bio toliko posvećen svojoj zemlji, da on nikada ne bi mogao ostariti u dokonosti. Po mome mišljenju, on je ovdje imitirao Gaja Grakha, što je Grakh rekao o zakonima koje je predložio, da citiramo njegove sopstvene riječi :“Ja sam bio rođen u istaknutoj familiji, ali sam izgubio svoga brata zbog vaših /narodnih op. S.M./ interesa, i sada niko nije preživio iz familije Publija Afrikanca /Starijeg op. S.M./ i Tiberija Grakha /Starijeg op. S.M./ osim mene i dječaka.[877] Stoga, ako ja govorim vama i molim vas da mi dozvolite da se odmorim u ostatku života, tako da naša familija ne bi bila potpuno uništena i barem bi neki potomci naše familije preživjeli, možda biste bili voljni da mi dozvolite da to učinim tako.”).[878]

Scholia Bobiensia, 118 : *Cum P. Africano domi suae conquiescenti. Hic P. Scipio Aemilianus, ut in proxumae orationis commentario iam locutus sum, cum Latinorum causam societatis iure contra C. Gracchum triumvirum eiusque collegas perseveranter defensurus esset, ne ager et ipsorum divideretur, repentina morte domi suae interceptus est non sine infamia et ipsius C. Gracchi et uxoris suae Semproniae. Qui excessit vita sex et quinquaginta annos natus, in eiusque faucibus vestigia livoris inventa sunt. Super eius laudibus exstat oratio C. Laeli Sapientis, qua usus videtur Q. Fabius Maximus in laudatione mortui Scipionis; in cuius extrema parte haec verba sunt: 'Quapropter neque tanta diis immortalibus gratia haberi potest, quanta habenda est, quod is cum illo animo atque ingenio hac e civitate potissimum natus est, neque [tam] moleste atque aegre ferri quam ferendum est, [quod] numero mortem obiit et in eo tempore periit, cum et vobis et omnibus, qui hanc rem p. [salvam] volunt, maxime vivo opus est, Quirites'.* (“Za Milona, 16, Kada je Publije /Scipion Emilijan op. S.M./ Afrikanac /Mlađi op. S.M./, dok je ležao u svome domu. Kao što sam ja već rekao u mome komentaru na prethodni govor, Publije Scipion Emilijan je bio spreman da gorljivo brani stvar Latina, zbog njihovog saveza, protiv

[877]Nejasno je ovo referiranje Gaja da su samo on i još jedan dječak ostali od Afrikanca Starijeg i Tiberije Grakha Starijeg. U vremenu političke karijere Gaja Grakha, živ je bio i Afrikančev praunuk *Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio* (konzul za 111. god. p. n. e.) ali i Gajeva majka Kornelija, a od i Afrikančevih i Grakha Starijeg potomaka još i Gajeva sestra Sempronija. Moguće je da Gaj namjerno u svome govoru nije spominjao Nasike, jer je ova grana (proistekla iz braka Kornelije Starije sa Nasikom Korkulom) potomaka Afrikanca Starijeg bila u žestokom i neumoljivom političkom sukobu sa granom koja je poticala iz braka Kornelije Mlađe sa Grakhom Starijim. Gaj je moguće Nasiku preskočio jer je mislio na jednu familiju koju su činili i potomci Afrikanca Starijeg i Grakha Starijeg, pa bi onda Nasike bile isključene iz nje jer oni nisu imali familijarnu vezu sa Grakhom Starijim. Moguće je da Sempronija nije spomenuta jer je Gaj mislio samo na muške potomke ili je želio istaći samo buduće biološko nasljedstvo, jer je Sempronija u to vrijeme bila udovica u zrelim godinama bez djece i sa jednim dosta nesretnim i neuspješnim brakom iza sebe i faktički otpisana da bude tvorac novoga biološkog nasljeđa.

[878]Riječ je o komentaru Ciceronovog govora u odbrani Publija Sule (26).

triumvira /u agrarnoj Komisiji op. S.M./ Gaja Grakha i njegovih kolega, tvrdeći da zemlja od Latina ne bi trebala biti podijeljena na parcele. Ali on je bio spriječen iznenadnom smrti u /svome op. S.M./ domu, i neka sumnja o krivici je pala na samoga Gaja Grakha i njegovu /od Scipiona Emilijana op. S.M./ suprugu Semproniju. Scipion /Emilijan op. S.M./ je bio 56 godina star kada je umro, i tragovi modrica su bili nađeni na njegovom vratu. Govor Gaja Lelija Sapiensa u slavu Scipiona /Emilijana op. S.M./ je sačuvan /u ranom srednjem vijeku je bio poznat, ali je danas još uvijek nepoznat op. S.M./, i izgleda da je ovo bio govor koji je Kvint Fabije Maksim iskoristio u svome pogrebnom govoru u slavu Scipiona /Emilijana op. S.M./. Ove riječi se pojavljuju u završnom dijelu govora : "Mi nikada nećemo moći zahvaliti besmrtnim bogovima dovoljno, da je čovjek takvoga duha i genija rođen u ovome Gradu, niti vi možemo čak dovoljno izraziti kako strašno i gorko je da je on umro na takav način i da je nestao u takvo vrijeme, kada, da je on poživio, on mogao biti od najveće koristi za vas, moji sugrađani, i svakome ko brine za dobrobit ove Republike").

Romejska enciklopedija *Suda*

Za antičku literarnu i drugu baštinu značajnu vrijednost ima romejska enciklopedija Σοῦδα/*Suda,* nastala stoljećima nakon završetka rimske povijesne epohe. Ova masivna leksikografska enciklopedija sa oko 30 000 natuknica o drevnom mediteranskom svijetu je možda završena krajem X. st. Ona u sebi sadrži i pozivanje na mnoga drevna djela i izvore, uglavnom sa grčkog jezičkog područja, koji su sada izgubljeni ili prilično fragmentirani. Ova enciklopedija nudi i određene podatke mitološke i tradicijske prirode koji bi se odnosili na mediteranski svijet kasnog brončanog doba i starijeg željeznog doba.

Romejska enciklopedija *Suda*, Λεύκιος Αἰμίλιος :Λεύκιος Αἰμίλιος, ὁ Περσέα νικήσας, κύριος γενόμενος τῆς Μακεδόνων βασιλείας, ἐν ᾗ τῆς ἄλλης χωρὶς κατασκευῆς καὶ χορηγίας ἐν αὐτοῖς εὑρέθη τοῖς θησαυροῖς ἀργυρίου καὶ χρυσίου πλείω τῶν ἑξακισχιλίων ταλάντων ("Lucije Emilije, pobjednik nad /makedonskim, antigonidskim kraljem op. S.M./ Persejem, postao je gospodar makedonskog kraljevstva, u kojem je pored drugoga plijena i bogatstava, nađeno više od 6000 talenata zlata i srebra u riznicama.")

Romejska enciklopedija *Suda*, Μάγκινον :Μάγκινον: ὄνομα. καὶ τὸν Μάγκινον ἔγνωσαν ἐκδοθῆναι τοῖς Νομάνταις. καὶ Μάγκυψ καὶ Μαγκυπεῖον. ("I Mancinu su oni osudili da bude predat Numantincima").

Romejska enciklopedija *Suda*, Ἔγνω: Ἔγνω: ἀντὶ τοῦ ἔκρινεν. ἔγνω οὖν αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς ἀδικεῖν. οἱ δὲ φεύγουσι. καὶ Ἔγνωσαν, ἀντὶ τοῦ ἔκριναν. καὶ τὸν Μαγκῖνον ἐκδοθῆναι τοῖς Νομάνταις ἔγνωσαν. ("Značenje osuđen. "Tako ih je kralj osudio zbog nepravde. Ali oni su otišli u izgnanstvo. Također oni su osudili, značenje oni su osuđeni. I Mancinu su oni osudili da bude predat Numantincima.")

Romejska enciklopedija *Suda*, Πόπλιος : οὗτος φιλοδοξήσας ἐν ἀριστοκρατικῷ πολιτεύματι τηλικαύτην περιεποιήσατο παρὰ μὲν τοῖς ὄχλοις εὔνοιαν, παρὰ δὲ τῷ συνεδρίῳ πίστιν, ὥστε ἐν τῷ δήμῳ κρίνειν τινὸς ἐπιβαλλομένου κατὰ τὰ Ῥωμαίων ἔθη, καὶ πολλὰ κατηγορήσαντος καὶ πικρῶς, ἄλλο μὲν οὐθὲν εἶπε προελθών, οὐκ ἔφη δὲ πρέπον εἶναι τῷ Ῥωμαίων δήμῳ οὐθενὸς ἀκούειν κατηγοροῦντος Ποπλίου Κορνηλίου Σκιπίωνος, δι' ὃν αὐτὴν τὴν τοῦ λέγειν ἐξουσίαν ἔχουσιν οἱ κατηγοροῦντες. ὧν ἀκούσαντες οἱ πολλοὶ παραχρῆμα διελύθησαν πάντες ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἀπολιπόντες τὸν κατηγοροῦντα μόνον. ("Ovaj čovjek /Publije Kornelije Scipion Afrikanac Stariji op. S.M./, tražeći časti u aristokratskoj vladi /Republike op. S.M./, stekao je takav ugled među masama i takvo povjerenje u Senatu da je jednom prilikom, kada je neko pokušao da mu po rimskom običaju sudi pred narodom /u smislu sudskog procesa op. S.M./, i iznio mnoge oštre optužbe protiv njega, istupio i rekao samo toliko da nije u redu za rimski narod da sluša kako neko optužuje Publija Kornelija Scipiona, čovjeka zbog kojega tužitelj uopće može

da govori.[879] Kada su oni čuli sve ovo, obični narod je odmah napustio skupštinu, ostavivši tužitelja samoga.”).[880]

[879]U smislu da je Publije Kornelije Scipion Afrikanac svojim pojedama u Hispaniji i sjevernoj Africi spasio Republiku, pa samim tim i slobodu govoru koju uživaju i koriste i njegovi tužitelji.

[880]Ovaj podatak je preuzet iz nedostupnog dijela Polibijevog djela.

Skraćenice

FHG *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Wilhelm Ludwig Müller, *Vol. I – V*, 1841 – 1884.

FGrH[881] Die Fragmente der griechischen Historiker

LCL The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press

MH Matica Hrvatska, Zagreb

MS Matica Srpska, Novi Sad

Korištena izdanja izvora

Amijan Marcelin 1935; 1939-1940.: *Ammianus Marcellinus, Roman History*, J. C. Rolfe, LCL.

Amijan Marcelin 1998.: *Amijan Marcelin, Istorija,* Milena Milin, Beograd : Prosveta.

Ampelije Lucije 1854.: *Ampelius*, *Liber Memorialis,* ed. Edward Wölfflin, Lipsiae/Leipzig : Teubner.

Ampelije Lucije.: Latinski tekst na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Ampelius/Liber_Memorialis*.html

Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars,The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.

[881] "Die Fragmente der griechischen Historiker" (Fragmenti grčkih historičara) je edicija starohelenskih historičara čija djela su izgubljena, ali su od njih sačuvani određeni fragmenti ili sažetci. Autor edicije je klasični filolog Felix Jacoby, i to uglavnom na temelju ranijeg djela *Fragmenta Historicorum Graecorum*, kojeg je u periodu od 1841. do 1873. godina objavljivao Karl Wilhelm Ludwig Müller. Jacoby je svoje monumentalno djelo započeo 1923. god. i na njemu je radio sve do smrti 1959. god. Čitav je projekat bio podijeljen na pet dijelova, od kojih su objavljena samo prva tri. Prvi je obuhvatao mitografe i najstarije antičke historičare (autori 1–63), drugi dio historičare u užem smislu riječi (autori 64–856), a treći dio autobiografe, lokalne historije i djela o stranim zemljama (autori 262–856). Ta tri dijela objavljena su u ukupno 15 tomova. Četvrti deo (biografija i antikvarska književnost) i peti dio (historijska geografija) nikad nisu napisani. Taj zadatak danas pokušava da obavi grupa urednika (*Die Fragmente der griechischen Historiker. Continued*). *Brill's New Jacoby* (BNJ) objavljuje se na Internetu i daje engleski prevod fragmenata.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.

Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi,* Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.

Apijan 2005.: Marjeta Šašel Kos, Appian and Illyricum, *Situla 43,* Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. 52 – 81

Aristotel 1926.: *Art of Rhetoric*, Freese, J. H., LCL.klaudij

Aristotel 1932.: *Aristotle, Politics,*H. Rackham, LCL.

Aristotel 1933.: *Metaphysics, Volume II: Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia* , Tredennick, Hugh – Armstrong, G. Cyril, LCL.

Aristotel 1935.: *Metaphysics, Volume I: Books 1-9,*Tredennick, Hugh, LCL.

Aristotel 1937.: *Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals,*Peck, A. L. - Forster, E. S., LCL.

Aristotel 1942.: *Generation of Animals,*Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1934.: *Physics, Volume II: Books 5-8*, Wicksteed, P. H. - Cornford, F. M., LCL.

Aristotel 1957.: *Physics, Volume I: Books 1-4*, Wicksteed, P. H. - Cornford, F. M., LCL.

Aristotel 1965.: *History of Animals, Volume I: Books 1-3,*Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1970.: *History of Animals, Volume II: Books 4-6,*Peck, A. L., LCL.

Aristotel 1988.: *Nikomahova etika*, Tomislav Lađa, Zagreb : Globus.

Aristotel 1991.: *History of Animals, Volume III: Books 7-10,*Balme, D. M., LCL.

Aristotel 1995.: *Aristotle: Poetics,* St. Halliwell, LCL.

Aristotel 1997.:*Aristotel, Ustav Atinski,* Petar Jevremović, Beograd.

Arusijan Mesije, 2011.: Arusiani Messi Exempla elocutionum: Introduzione, testo critico e note a cura di Anita Di Stefano, Weidmannsche Hildesheim.

Augustin, O Božijoj državi 1957.: *Augustine, City of God, Books 1 – 3*, G. E. McCracken, LCL.

Augustin, O Božijojdržavi 1963.: *Augustine, City of God, Books 4 –7,* W. M. Green, LCL.

Augustin, OBožijojdržavi 1968.: *Augustine, City of God, Books 8 – 11,*David S. Wiesen, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1966.: *Augustine, City of God, Books 12 – 15,* Philip Levine, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1965.: *Augustine, City of God, Books 16 – 18.35,* Eva M. Sanford - W. M. Green, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1960.: *Augustine, City of God, Books 18.36 – 20,* W. C. Greene, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1972.: *Augustine, City of God, Books 21 – 22,* W. M. Green, LCL.

Augustin, O Božijoj državi 1982.: *Aurelije Augustin, O Državi božjoj. De civitate dei. sv. I.,* Tomislav Ladan, Zagreb : Kršćanska sadašnjost.

Augustin, O Božijoj državi 1995.: *Aurelije Augustin, O Državi božjoj. De civitate dei. sv. II.,* Tomislav Ladan, Zagreb : Kršćanska sadašnjost.

Aul Gelije 1927.: *Aulus Gellius, Attic Nights,* J. C. Rolfe, LCL.

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.

Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona.: *Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona*, www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. *M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero,* C. D. Yonge, B. A. London. George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1891.

Ciceron, *Oratio de haruspicum responso*.: *Ciceron, Oratio de haruspicum responso*www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.

Ciceron 1829.: *Marcus Tullius Cicero, The Republic of Cicero*, G. W. Featherstonhaugh, New York : G.& C. Carvill.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London : Edward Moxon, Dover Street.

Ciceron 1853.: *Treatises of M. T. Cicero, The Nature of the Gods, On Divination, On Fate, On the Republic, On the Laws, And on Standing for the Consulship,* C.D. Yonge, London : Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Ciceron, 1891.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron, 1903.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron (Marko i Kvint) 1908- 1909.: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes*, Evelyn S. Shuckburgh. London. George Bell and Sons.

Ciceron 1913.: *On Duties,*Miller, Walter, LCL.

Ciceron 1914.: *On Ends,*Rackham, H., LCL.

Ciceron 1923.: *On Old Age. On Friendship. On Divination,* W. A. Falconer, LCL.

Ciceron 1923.: *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio,*Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL.

Ciceron 1927.: *Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo*, Hodge, H. Grose, LCL.

Ciceron 1928.: *The Verrine Orations, Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2,* Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1928.: *On the Republic. On the Laws,* Clinton Walker Keyes,LCL.

Ciceron 1930.: *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law,* Freese, J. H., LCL.

Ciceron 1931.: *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro,*Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1933.: *On the Nature of the Gods. Academics*, Rackham, H., LCL.

Ciceron 1935.: Cicero, *The Verrine Orations, Volume II: Against Verres, Part 2, Books 3-5*, Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1939.: *Brutus. Orator*, G. L. Hendrickson - H. M. Hubbell, LCL.

Ciceron 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL.

Ciceron 1948.: *On the Oratorbook 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL.

Ciceron 1949.: *Cicero, On Invention. The Best Kind of Orator. Topics*, Hubbell, H. M., LCL.

Ciceron 1954 .: *Cicero, Rhetorica ad Herennium*, Caplan, Harry, LCL.

Ciceron 1955.: Ciceron: *O dužnostima,* III, Vasilije Tomović, Beograd : Kultura.

Ciceron 1958.: *Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo* R. Gardner, LCL.

Ciceron 1958.: *Cicero, Pro Sestio. In Vatinium,*Gardner, R.LCL.

Ciceron 1961.: *Cicero : De Re Publica, De Legibus*, Clinton Walker Keyes, LCL.

Ciceron, 1976.: *Cicero, In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*, Macdonald, C., LCL.

Ciceron 1987.: *Ciceron, Filozofski spisi (Lelije ili razgovor o prijateljstvu, O starosti, O dužnostima, Scipionov san),* Branko Gavela – Vasilije Tomović, MS.

Ciceron 1998.: *Marko Tulije Ciceron, Beseda za Milona*, Vojin Nedeljković, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III,*D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2002.: *Marko Tulije Ciceron, O Govorniku*, MH.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, Besede,* Beograd : Mono & Manana.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, O Prijateljstvu,* Grigorije Lazić, Čigoja.

Ciceron, 2009.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 1,*Jelena Savić, Milica Kisić, Noel Putnik, Fedon.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 1-6,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 7-14*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 2,*Goran Vidović, Jelena Savić, Dragana Dimitrijević , Fedon.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Druga Filipika protiv Marka Antonija, Boris Pendelj*, Fedon.

Ciceron, 2016.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 3,*Tatjana Zdravković Stojanović, Anđelka Nastić , Fedon.

Corpus iuris civilis 1888.: *Corpus juris civilis I - III*, Vol. I. *Institutiones*, Paul Krueger; *Digesta*, Theodor Mommsen.- Vol. II. *Codex,* Paul Krueger.- Vol. III. *Novellae*, Rudolf Schoell et Wilhelm Kroll, Berolini (Berlin).

Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.

Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.

Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32,*Walton Francis R., LCL.

Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton Francis R., LCL.

Diogen Laertije 1925.: Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers, Volume I, Books 1-5, R. D. Hicks, LCL.

Diogen Laertije 1925.: Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers, Volume II, Books 6-10, R. D. Hicks, LCL.

Diogen Laertije 1979.: Diogen Laertije. Životi i mišljenja istaknutih filozofa, Albin Vilhar, Beograd : Beogradski izdavačko – grafički zavod.

Dionisije iz Halikarnasa 1937.: *Roman Antiquities, Volume I,* Earnest Cary, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1939.: *Roman Antiquities, Volume II,* Earnest Cary, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1940.: *Roman Antiquities, Volume III,* Earnest Cary, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1943.: *Roman Antiquities, Volume IV,* Earnest Cary, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1945.: *Roman Antiquities, Volume V,* Earnest Cary, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1947.: *Roman Antiquities, Volume VI,* Earnest Cary, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1950.: *Roman Antiquities, Volume VII,* Earnest Cary, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1974.: *Dionysius of Halicarnassus: Critical Essays, Volume I. Ancient Orators. Lysias. Isocrates. Isaeus. Demosthenes. Thucydides,* Stephen Usher, LCL.

Dionisije iz Halikarnasa 1985.: *Dionysius of Halicarnassus, Critical Essays,Volume II. On Literary Composition. Dinarchus. Letters to Ammaeus and Pompeius,* Stephen Usher, LCL.

Granije Licinijan 1856.: *Gai Grani Liciniani Annalivm qvae svpersvnt ex codice ter scripto mvsei Britannici Londinensis nvnc primvm,* K.A. Pertz (eds.), typis et impensis Georgii Reimer.

Granije Licinijan 1899/1900; 1902; 1904.: *Granius Licinianus. Eine text-, sprach- und quellenkritische Untersuchung*, M. Flemisch (eds.)

Granije Licinijan 1981.: *Annales Grani Liciniani Reliquiae*, ed. N. Criniti. Vidjeti i http://attalus.org/translate/granius.html#8

Granije Licinijan 1983.: *Grani Liciniani : reliquiae : introduzione, commento storico e traduzione,* B. Scardigli - A. R. Berardi, Firenca.

Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume I: Books 1-5,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume II: Books 6-11,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1959.: *Aelian, On Animals, Volume III: Books 12-17,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1997.: *Aelian, Historical Miscellany,*Wilson, Nigel G., LCL.

Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History*, John Selby Watson, London : George Bell and Sons, York street, Covent Garden.

Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium,* H.W. Bird, Liverpool : Liverpool University Press.

Fasti Kapitolinski 1954.: *Attilio Degrassi, Fasti Capitolini,* Torino : G.B. Paravia.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History,*Edward Seymour Forster, LCL.

Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb : Latina et Graeca.

Fotije 1606.: *Photii Bibliotheca. Sive Lectorum à Photio librorum Recensio, Censura atque Excerpta, Philologorum, Oratorum, Historicorum, Philosophorum, Medicorum, Theologorum*, Andreas Schottus, Augusta Vindelicorum/Augsburg : Mangus.

Fotije 1824-1825.: *Bibliotheca, Photius (Constantinopolitanus)*, Immanuel Bekker, Berolini/Berlin : Reimer.

Fotije 1920.: *The Myriobiblion more commonly known as the Bibliotheca of Photius, patriarch of Constantinople volume one,* John Henry Freese, The Macmillan company : New York.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1851 : *Fragmenta Historicorum Graecorum*, *Carolus Mullerus, Parisi*is/Pariz.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1848, 1849, 1851, 1868, : *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Otfried Müller, Karl Müller , Philologue, Theodor Müller, Letronne (Antoine-Jean), Parisiis/Pariz. http://www.archive.org/search.php?query=fragmenta%20historicorum%20graecorum

Fragmenti rimskih historičara 2013.: *The Fragments of the Roman Historians*, *Vol. I – III,* General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.

Frontin 1925.: *Frontinus: Stratagems. Aqueducts of Rome,* C. E. Bennett - Mary B. McElwain, LCL.

Frontin 1950.: *Frontinus, The Stratagems,* Charles E. Bennett, LCL.

Frontin 2004.: *Frontinus :De aquaeductu Urbis Romae,* Cambridge University Press.

Sv. Jeronim 1842.: *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonesis Presbyteri Opera omnia 1*, D.Vallarsius-T.Maffeus, PL 22.

Sv. Jeronim 1933.: *Jerome,Select Letters,* F. A. Wright, LCL.

Sv. Jeronim 1958.: *Jerome's Commentary on Daniel*, Gleason L. Acher Jr, Grand Rapids 6, Michigan : Baker Book House..

Sv. Jeronim 1990.: *Sveti Jeronim, Izabrane poslanice*, I, I.Marković-M.Križman-J.Bratulić (Svjedočanstva 15), Split : Književni krug

Sv. Jeronim 2005.: *The Chronicle of St. Jerome*, preuzet engleski prijevod sa http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_00_eintro.htm

Sv. Jeronim 2006.:*Hieronymus Sanctus, Ecclesiae Patres Latini, De Ecclesiae Patribus Doctoribusque, Documenta Catholica omnia*, http://www.documentacatholicaomnia.eu/20_40_0347-0420-_Hieronymus,_Sanctus.html

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London : George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Juvenal 2004.: *Juvenal and Persius,* Susanna Morton Braund, LCL.

Juvenal 2008.: *Decim Junije Juvenal. Satire*, Marjanca Pakiž, Fedon.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume I:Books 1 - 11,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume II:Books 12 - 35,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume III:Books 36 - 40,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1916.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IV:Books 41 - 45,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V:Books 46 - 50,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VI:Books 51 - 55,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1924.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VII:Books 56 - 60,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1925.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VIII:Books 61 - 70,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1927.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IX:Books 71 - 80,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1986.: Marjeta Šašel Kos Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 50-273

Katon 1934.: *Cato and Varro, On Agriculture,* W. D. Hooper-H. B. Ash, LCL.

Kolumela, O stvarima poljoprivrede 1941.:*Columella: On Agriculture, Volume I, Books I-IV,* Harrison Boyd Ash,LCL.

Konstantin Porfirogenit 1903.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. I*, *Excerpta de legationibus Romanorum ad Gentes, Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*, Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1905.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. III*, *Excerpta de insidiis,*Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars 1,Excerpta de virtutibus et vitiis I*, Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1906.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. IV, Excerpta de sententiis*, Berlin : Weidmann.

Konstantin Porfirogenit 1910.: *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti, Vol. II, pars 2,Excerpta de virtutibus et vitiis II*, Berlin : Weidmann.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume I: Books 1-2*, Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume II: Books 3-5*, Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume III: Books 6-8*, Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume IV: Books 9-10*, Donald A. Russell, LCL.

Kvintilijan 2002.: *The Orator's Education, Volume V: Books 11-12*, Donald A. Russell, LCL.

Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.

Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome,Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T.- Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV:Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.

Livije 1991. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Livije 1995. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,drugo petoknjižje,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Nepot 1929.: Cornelius Nepos, J. C. Rolfe, LCL.

Nepot 1999.: *Kornelije Nepot,Iz knjige Kornelija Nepota o latinskim povjesnicima,* Josip Miklić, MH.

Nepot 1999.: *Kornelije Nepot, O istaknutim vojskovođama stranih naroda*, Josip Miklić, MH

Nepot, Iz pisama Kornelije, majke Grakha.: Kornelije Nepot, *Verba ex epistula Corneliae Gracchorum matris ex eodem libro cornelii nepotis excerpta*, http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.fragmenta.shtml; http.//www.sas.upenn.edu/

Non Marcel 1888.: *Noni Marcelli compendiosa doctrina I pars,* ed. Lucian Müller, Lipsiae : Teubneri.

Non Marcel 1888.: *Noni Marcelli compendiosa doctrina II pars,* ed. Lucian Müller, Lipsiae : Teubneri.

Orosije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori.

Orosije 1981.: *The Father of the Church,The Seven Books of History against the Pagans*, R. J. DeFerrari, The Catholic University of America Press.

Orosije 2010.: *Orosius,The Seven Books of History against the Pagans*, A.T. Fear, Liverpool University Press.

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.

Pausanija Leksikograf 1890.: *Aelii Dionysii et Pausaniae Atticistarum fragmenta*, E. Schwabe eds., Leipsic.

Plinije Stariji 1857.: *The Natural History. Pliny the Elder. Vol. VI,* John Bostock - H.T. Riley, London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street.

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia,* Berlin: ed. Weidmannos.

Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37,* Eichholz, D. E., LCL.

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug.

Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics", koje potpisuje prof. John Healy. Beograd : Dosije.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh 1927.: Moralia, Volume I : *The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1928.: Moralia, Volume II: *How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1931.: Moralia, Volume III: *Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV:Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI:Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body.* Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. - Einarson, Benedict, LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII:Table-talk, Books 1-6,* Clement, P. A. - Hoffleit, H. B.,LCL.

Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX:Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X:Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL.

Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII:Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII:Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII:Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV:That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music,*Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV:Fragments*, Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI:Index*, O'Neil, Edward N., LCL.

Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N.Đurić, MS.

Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi* (I - III) Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.

Polibije 1962.: *Histories. Polybius.* Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962.

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije,* Marijana Ricl, MS.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R.,LCL.

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War, Books I-V,* Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Chicago : Ares Publishers.

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793),* Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LCL.

Salustije Krisp, Jugurtin rat 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Katilin rat (O zavjeri Katiline) 1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Historije1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Salustije Krisp, Dvojbena djela1998.: *Gaj Salustije Krisp, Djela,* Josip Miklić, MH.

Scholia Bobiensia 1907.: *Scholia in Ciceronis orationes bobiensia,* Paul Hildebrant, Leipzig.

Scholia Bobiensia 1912.:*Ciceronis orationum scholiastae,* Thomas Stangl. Leipzig.

Sekst Aurelije Viktor 1911.: *Sextus Aurelius Victor*, edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel, Leipzig : Teubner.

Sekst Aurelije Viktor 1961.: *Pseudo-Aurelius Victor, Epitome de Caesaribus*, Leipzig: edd. F.Pichlmayr i R. Gruendel.

Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus), Walter K. Sherwin,* Norman : University of Oklahoma Press.

Sekst Aurelije Viktor 1984.: *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*, H.W. Bird, Francis Cairns Publications.

Sekst Aurelije Viktor 2000.: *A Booklet About the Style of Life and the Manners of the Imperatores. Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor.* Thomas M. Banchich, Buffalo, New York : Canisius College.

Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004[882].: *ORIGO GENTIS ROMANAE. The Origin of the Roman Race,* Kyle Haniszewski - Lindsay Karas - Kevin Koch - Emily Parobek - Colin Pratt - Brian Serwicki, Buffalo, New York : Canisius College Translated Text.

Seneka, Apokolokintosis 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis*, Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.

Seneka, Epistule1917.:*Epistles, Volume I: Epistles 1-65,*Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule1920.:*Epistles, Volume II: Epistles 66-92,* Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule1925.:*Epistles, Volume III: Epistles 93-124,*Richard M. Gummere, LCL.

Seneka 1928.: *Moral Essays, Volume I: De Providentia. De Constantia. De Ira. De Clementia*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1932.: *Moral Essays, Volume II: De Consolatione ad Marciam. De Vita Beata. De Otio. De Tranquillitate Animi. De Brevitate Vitae. De Consolatione ad Polybium. De Consolatione ad Helviam*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1935.: *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1971.: *Natural Questions, Volume I: Books 1-3*, Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1972.: *Natural Questions, Volume II: Books 4-7*, Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1986.: *Seneca. The Apocolocyntosis*, Penguin Books.

Seneka 1987 .: *Lucije Anej Seneka, Pisma prijatelju*, Albin Vilhar, MS

Seneka 2002.: *Tragedies, Volume I: Hercules. Trojan Women. Phoenician Women. Medea. Phaedra*, John G. Fitch, LCL.

Seneka 2004.: *Tragedies, Volume II: Oedipus. Agamemnon. Thyestes. Hercules on Oeta. Octavia*, John G. Fitch, LCL.

Seneka, O kratkoći života, Odabrana pisma Luciliju, 2005.: *Seneka i Epiktet*, Zoran Peh, Nova Akropola, Zagreb.

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume I: Controversiae, Books 1-6*, Michael Winterbottom, LCL.

Seneka Stariji 1974.: *Declamations, Volume II: Controversiae, Books 7-10*, *Suasoriae. Fragments*, Michael Winterbottom, LCL.

Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica,I – II*, J. D. Duff, LCL.

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5,*Jones, Horace Leonard, LCL.

[882] Djelo "Porijeklo rimskog naroda" se pripisivalo dugo Sekstu Aureliju Viktoru, međutim posljednja istraživanja sve više daju na vjerodostojnosti tezi da on ipak nije stvarni autor ovoga jednog vrlo zanimljivog sažetka o rimskim početcima. Djelo je nastalo vjerojatno u drugoj polovici IV. st. n. e. O tome v. Sekst Aurelije Viktor ili Anonim 2004: ii-iii, v.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL.

Romejska enciklopedija Suda/Σοῦδα[883] 1705.: *Suidae Lexicon, Græce & Latine*, *Vol. I – III.* Cantabrigiæ : Typis Academicis.

Romejska enciklopedija Suda/Σοῦδα on line .: http://www.stoa.org/sol/

Tacit, Agrikola 1889.: *Tacit, Agrikola,* Milivoj Šrepel, Zagreb: MH

Tacit, Dijalog o govornicima 1914.: *Tacitus : Agricola. Germania. Dialogue on Oratory,* M. Hutton - W. Peterson, LCL.

Tacit, Historije 1925; 1931.: *Tacitus, Histories,*Clifford H. Moore, LCL.

Tacit, Anali,1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH

Tacit, Historije 1987.: Tacit, Historije, Josip Miklić, Zagreb : *Latina et Graeca*

Tacit, Germanija 2002.: *Tacit, Germanija,* Veselin Čajkanović, Beograd: Poligraf

Valerije Maksim 1888.: *Valerii Maximi Factorum et dictorum memorabilium libri novem cum Iuliii Paridis et Ianuarii Nepotiani Epitomis,* ed. Carolus Kempf, Lipsiae : Teubneri.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume II: Books 6 - 9,*D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Varon 1934.: *Cato and Varro, On Agriculture,* W. D. Hooper-H. B. Ash, LCL.

[883]Za antičku literarnu i drugu baštinu značajnu vrijednost ima i romejska enciklopedija Σοῦδα/*Suda,* nastala stoljećima nakon završetka rimske historijske epohe. Ova masivna leksikografska enciklopedija sa oko 30 000 natuknica o drevnom mediteranskom svijetu je možda završena krajem X. st. Ona u sebi sadrži i pozivanje na mnoga drevna djela i izvore, uglavnom sa grčkog jezičkog područja, koji su sada izgubljeni ili prilično fragmentirani.

Varon 1938.: *Varro: On the Latin Language, Volume I, Books 5-7,*Roland G. Kent, LCL.

Varon 1938.: *Varro: On the Latin Language, Volume II, Books 8- 10. Fragments,* Roland G. Kent, LCL.

Vegecije 2002.: *Publije Flavije Vegecije Renat, Sažetak vojne vještine*, Teodora Shek Brnardić, Zagreb : Golden marketing.

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul,rimska povijest,* Josip Miklić, Zagreb : Latina &Graeca.

Muza Klio, zaštitnica historije. Freska iz Pompeja

ŽIVOTOPIS

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura". Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. godine u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio sljedeće knjige: 1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE. 2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike. 3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba. 4. Progresivizam. 5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara. 6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo. 7. Historija Autarijata. 8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije. 9. Ilirike. 10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije). 11. Filipike. 12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić. 13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji. 14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan. 15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo. 308 16. Drugo izdanje knjige "Tito i mi – jučer, danas, sutra", koautorstvo. 17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji", II (printano) izdanje. 18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje. 19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike. 20. Hrestomatija. Origines. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta. 21. Bitka za Ilirik. 22. Kraljevstvo pobunjenih robova. 23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona. 24. Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar. 25. Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damir Marjanović i Dragan Primorac. 26. CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije. 27. LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva. 28. Kako se kalio revolucionar. 29. Historijsko daleko zrcalo. 30. Tajna drevnog svijeta: Paladij / The secret of ancient world: Palladium. 31. Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi. 32. Prva dalmatinska i Druga dalmatinska kohorta. 33. RIMLJANI – život, naslijeđe, sjećanje. 34. ORIGINES – Nastanak rimskog svijeta. 35. PRINCIPAT

– Vlast "Prvog građanina". 36. DOMINAT – Vlast gospodara. 37. PRVA REPUBLIKA. 38. ILIRI – Postanci. 39. Ratni zločini u teoriji i praksi antičkog perioda. Hanibal, ratni zločinac!? 40. Atena i Pelazgi. 41. Princepsi peregrinskih civitates provincije Gornji Ilirik / Dalmacije – Principes of civitates peregrinae in province Illyricum Superior / Dalmatia. 42. Magični svijet Ilira – Historija zaboravljene civilizacije, koautorstvo sa Amrom Šačić Beća i Edin Veletovac. 43. FONTES. Izvori za historiju rimskog svijeta, koautorstvo sa Dženana Kahriman i Fadil Hadžiabdić. 44. Hrestomatija istraživanja Jedinice municipalne autonomije AQVARVM.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio sljedeće znanstvene članke i studije : 1. BiH kroz prizmu historijskog razvitka religijske misli. 2. Kontroverze u zamisli Apsoluta. 3. Zapad – Realnost i ideja. 4. Rimski vuk i kineski zmaj. Kinesko izaslanstvo Augustu?. 5. Kritika suvremenih ideologija. 6. Maes, zvan i Titianos na putu u Hansku Kinu. 7. Rimsko izaslanstvo Hanskoj Kini. 8. Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva. 9. INSCRIPTIONES LATINARVM SARAEVONENSIS (sa kraćim pregledom naseobinske kulture u antičko doba) – doprinos historiji sarajevskog područja u antičko doba. 10. Ovidije i Ilirik. 11. Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva. Značenje, istraženost i potencijali budućih istraživanja. 12. Baton Breučki – predaja i kazna. Prilozi antičkoj historiji sjeveroistočne Bosne. 13. Hajdučija na tlu rimskih ilirskih provincija.14. Blagaj u arheološkim istraživanjima. 15. Katera. (Kasnoantička i ranosrednjovjekovna utvrda). 16. SVPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI I – Germanikova Pounjska ofanziva. 17. CIVES COLONIAE RIS...- Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja. 18. Prilozi antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine – dva toponima sa šireg jajačkog područja. 19. Dezitijati u rimskoj armiji. 20. Značenje željeznih mačeva u procesu razvitka ljudske kulture. 21. Podjela provincije Ilirik. 22. RES PVBLICAE SCRIBONIANI, 23. Thallóczy und die Untersuchung der Bezeichnung „Bosna". 24. Aevum Dolabellae – Dolabelino doba. 25. Bistuenska porodica sa natpisa *CIL* III, 12 768. 26. Problem ubiciranja Desneka. 27. Transformacija identiteta Dezitijata kroz proces romanizacije. 28. Ime ilirskog naroda Dezitijata. 29. Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. 30. Namjesnici provincije Gornji Ilirik/Dalmacije od 42. do 68. god. n. e. 31. HE[…. ?]ASTEL […. ?] DAESITIATIVM. 32. Novootkriveni antički epigrafski spomenik iz Ljusine kod Bosanske Krupe. Koautorstvo sa mr. sc. Adnanom Kaljancem. 33. Antičko naselje uz Zimošnicu u Moštrima kod Visokog. 34. Baton – prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine. 35. Votivna ara Jupitera Kapitolinskog. Koautorstvo sa Tarikom Silajdžićem. 36. Epigrafski spomenik iz Donje Šibenice kod Jajca. Koautorstvo sa Amrom Šačić i Edinom Bujakom. 37. Gaj Blosije i uloga stoičke filozofske misli na političku djelatnost plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha i nastanak popularske platforme i pokreta. 38. Aristonik i Država Sunca. I. dio. 39. Familija Publija Kornelija Dolabele. 40. Pobuna panonske armije 14. god. n. e. 41. Aristonik i Država Sunca. II. dio. 42. Baton Dezitijatski, dezitijatska politija i vizija ustanka. 43. Helenističke protokomunističke utopističke ideje i filozofska učenja. 44. Predstave ilirskih *ethne* u *augusteumu* u Afrodisiju. 45. Florov podatak o rudarstvu u

središnjoj Bosni. 46. Ovid and Illyricum. 47. Otkrivanje homerovskog koda: Tersitov bijes. 48. Novi nalazi iz rimskog perioda u kakanjsko – vareškom području. Koautorstvo sa Samilom Beganović. 49. Troja između mitologije i dokumenata.

